**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

Πρωτοσύγκελλος π. Τυχικός Βρυώνης

Η ΤΙΜΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΦΟΥ
(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ)

Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Διδακτορικό Πρόγραμμα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Πάφος 2022

Η ΤΙΜΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΦΟΥ
(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ)

π. ΤΥΧΙΚΟΥ ΒΡΥΩΝΗ, Πρωτοσυγκέλλου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου

Η τιμή των τοπικών αγίων στην Εκκλησιαστική περιφέρεια της Πάφου (ιστορική προσέγγιση).

Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Διδακτορικό Πρόγραμμα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Υπό την επίβλεψη των: Κοσμήτορα και Καθηγητή Σχολής Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών ΓεώργιουΓεωργή (τελικού εποπτεύοντος Σεπτέμβριος 2021 - Ιούνιος 2022). Την συνεπίβλεψη των καθηγητών:Επίκουρου Καθηγητή Πρωτοπρεσβυτέρου Κωνσταντίνου Κωστάκη (αρχικού εποπτεύοντος Νοέμβριος 2019 – Αύγουστος 2021), του Ομότιμου Καθηγητή Α.Π.Θ. Νίκου Γρ. Ζαχαρόπουλου και της Δρ. Αφροδίτης Κουτρουμπέλη, ΕΔΠ, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου.

© Copyright π. Τυχικού Βρυώνη, Πρωτοσυγκέλου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου

Πάφος 2022

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. Allrightsreserved

Η έγκριση της Διδακτορικής Διατριβής από το Τμήμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου δεν υποδηλώνει απαραιτήτως και αποδοχή των απόψεων του συγγραφέα εκ μέρους του Τμήματος.

**ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ,
ΤΕΧΝΩΝ ΚΑΙ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

Πρωτοσύγκελλος π. Τυχικός Βρυώνης

Η ΤΙΜΗ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΑΓΙΩΝ ΣΤΗΝ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑ ΤΗΣ ΠΑΦΟΥ
(ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ)

Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Διδακτορικό Πρόγραμμα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου.

Πάφος 2022

Στον πνευματικό μου πατέρα
μακαριστό Γέροντα Νεκτάριο Βιτάλη († 8.2.2018)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η Πάφος και η επαρχία της κρύβουν μια μεγάλη ιστορία, άλλοτε λαμπρών περιόδων ανάπτυξης και άλλοτε σκοτεινών περιόδων, λόγω των εκάστοτε κατακτητών. Πάντοτε όμως κατάφερε να διατηρήσει την ελληνική αυτοσυνειδησία της και την Ορθόδοξη παράδοσή της μέσα στους αιώνες. Όσοι επισκέπτονται την Πάφο και την επαρχία της, από όπου και αν προέρχονται, είτε από την Κύπρο είτε από το εξωτερικό θαυμάζουν την περιοχή για το περιβάλλον της, την Ιστορία της και τα μνημεία - αρχαιολογικό θησαυρό που διασώζει ακόμα. Δεν είναι τυχαίο που ο μακαριστός Μιχαλάκης Λεπτός (ιδρυτής του Πανεπιστημίου Νεάπολις) μετά την τουρκική εισβολή και την προσφυγοποίησή του επέλεξε την Πάφο για να εγκατασταθεί, γιατί όπως έλεγε ο ίδιος, του θύμιζε τον τόπο του, την Κερύνεια.

Η καταγωγή μου από ένα χωριό της επαρχίας Πάφου, τα Μέσανα αλλά και η σύνδεση μου με την πόλη και επαρχία της Πάφου λόγω της άσκησης του λειτουργήματος μου ως Κληρικού, με οδήγησε σε αναζήτηση και γνώση της Ιστορίας του τόπου μου η οποία πάντοτε ήταν συνδεδεμένη με την Εκκλησία και ό,τι σχετίζεται με αυτήν. Από το 2010 άρχισα να μελετώ και να ερευνώ κάθε πτυχή της Ιστορίας, που αφορούσε σε ναούς, μοναστήρια και αγίους της Πάφου. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έδειξα για τους αγίους της Πάφου οι οποίοι είναι τα πρόσωπα εκείνα τα οποία ανέδειξε ο Θεός ως πρότυπα προς μίμηση, αλλά και οι άνθρωποι αναγνώρισαν την τεράστια προσφορά τους στον τόπο και στους συνανθρώπους τους. Ακόμη περισσότερο όμως σαγηνεύει το γεγονός ότι οι άγιοι είναι τα πρόσωπα εκείνα, που δεν έπαψαν να υπάρχουν μετά την κοίμησή τους, αλλά με τα θαύματα και τις εμφανίσεις τους δείχνουν ότι είναι παρόντες και έτοιμοι να βοηθήσουν όποιον τους επικαλείται.

Όση αγάπη και να είχα όμως για την Πάφο και τα ιερά σεβάσματά της δεν θα μπορούσα να δουλέψω και να αποδώσω καρπούς στην έρευνά μου, γιατί δεν μπορούσα να εργαστώ συστηματικά και μεθοδολογικά. Η ευκαιρία έρευνας και σωστής καθοδήγησης δόθηκε με τα μεταπτυχιακά προγράμματα Θεολογίας και Ιστορίας που προσφέρει το Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου. Στο πρώτο, η Διπλωματική μου είχε ως θέμα «Απόστολοι και Διάδοχοί τους στη Μητροπολιτική Περιφέρεια Πάφου». Αυτή η εργασία εστιάζεται στους αγίους της Πάφου του πρώτου αιώνα, μέχρι τις αρχές του δευτέρου. Στο δεύτερο, η διπλωματική μου είχε ως θέμα «Η Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας». Εκεί επίσης υπάρχουν στοιχεία που αφορούν στην παρούσα μας έρευνα.

Αφού ολοκλήρωσα τα δύο Μεταπτυχιακά προγράμματα στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις, το πρώτο στην Θεολογία και το δεύτερο στην Ιστορία, θέλησα να συνεχίσω την ακαδημαϊκή μου έρευνα, με μία διδακτορική διατριβή. Αρχές Σεπτεμβρίου του 2018 κατέθεσα αίτηση στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου για να αναλάβω την εκπόνηση Διδακτορικής Διατριβής με τίτλο: «Η τιμή των τοπικών αγίων στην Εκκλησιαστική περιφέρεια της Πάφου (ιστορική προσέγγιση)». Μετά από αξιολόγηση της αίτησής, της αποδοχής από μέρους του πανεπιστημίου και την αντίστοιχη επιβεβαίωση της δικής μου

αποδοχής στους όρους του Πανεπιστημίου, την 1ην Νοεμβρίου του ιδίου έτους, επίσημα συμπεριλήφθηκα ως υποψήφιος διδάκτορας με αντικείμενο το ως άνω θέμα. Ορίστηκε συμβουλευτική επιτροπή με εποπτεύοντα τον πρωτοπρεσβύτερο π. Κωνσταντίνο Κωστάκη και συνεπιβλέποντες τους καθηγητές κ. Νίκο Ζαχαρόπουλο και Γεώργιο Γεωργή.

Η αρχική μου πρόθεση ήταν να επεκταθεί η έρευνά μου σε όλους τους τοπικούς αγίους της μητροπολιτικής επαρχίας Πάφου, ώστε να συμβάλλω με αυτόν τον τρόπο στην προβολή τους. Γρήγορα όμως κατανόησα ότι αυτό δεν είναι εφικτό να πραγματοποιηθεί μέσα στα πλαίσια μιας διδακτορικής διατριβής, όπου το θέμα πρέπει να συγκεκριμενοποιηθεί και να εξεταστεί πλήρως από όσο το δυνατόν περισσότερες πλευρές. Έπειτα μια τέτοια προσπάθεια θα οδηγούσε σε περισσότερα από τα προβλεπόμενα έτη εργασίας, θα είχε σαν αποτέλεσμα μεγάλο όγκο σελίδων και πιθανόν, τελικά, να οδηγούσε σε αδιέξοδο, πράγμα που δεν είναι επιθυμητό από το Πανεπιστήμιο. Έτσι όπως ορίζει και ο τίτλος, η έρευνά μου, περιορίζεται στους τοπικούς αγίους αν και ο όρος «τοπικός» δεν ισχύει Θεολογικά. Ο άγιος αναδεικνύεται αφού περάσει την επίγεια ζωή του αγωνιζόμενος με ταπείνωση και υπακοή στο θέλημα του Θεού και γενόμενος έτσι δεκτικός της Χάριτος του Αγίου Πνεύματος. Η αγιότητα τελειοποιείται και επισφραγίζεται με την κοίμηση του Αγίου, η οποία ουσιαστικά είναι η δεύτερη γέννησή του στην αιώνια Ζωή. Από την είσοδό του με την Χάρη του Θεού στην αιώνα Ζωή, παύει να είναι απλά ένα ιστορικό πρόσωπο και γίνεται οικουμενικός άγιος, φθάνει σε κάθε άκρο του σύμπαντος και με τη δύναμη του Θεού ευεργετεί όλους τους ανθρώπους, που τον επικαλούνται. Επιλέγουμε όμως τον όρο «τοπικοί άγιοι» για να δηλώσουμε τους αγίους οι οποίοι, κατά την επίγεια παρουσία τους, είτε είχαν καταγωγή, είτε έζησαν τα τελευταία έτη της ζωής τους, είτε ακόμη πέρασαν για κάποιο διάστημα από την πόλη και επαρχία της Πάφου. Μια λεπτομέρεια που πρέπει να σημειώσουμε εδώ είναι, ότι περιλαμβάνουμε επίσης και τους αγίους που υπήρξαν κτήτορες ή μοναχοί σε μονές ή μετόχια, που στις μέρες μας δεν υπάγονται στην Μητρόπολη Πάφου βρίσκονται όμως εντός των ορίων της Μητροπόλεως Πάφου και παλαιότερα ανήκαν σε αυτή[1].

Επίσης η έρευνά μας δεν εντοπίζεται τόσο στην ζωή, στα συγγράμματα και γενικότερα σε ό,τι αφορά στην επίγεια παρουσία των αγίων, αλλά περισσότερο στην τιμή τους, δηλαδή στις εκδηλώσεις ευλαβείας εκ μέρους των πιστών. Χωρίς να παραλείπουμε κάποιες φορές να γράφουμε και κάποια βασικά στοιχεία για το βίο του αγίου, περιοριζόμαστε κυρίως στην διαρκή επί γης παρουσία τους και ειδικότερα στα ιερά σεβάσματα τους, όπως ναούς, ξωκκλήσια, σπήλαια, χώρους τιμής, λείψανα, εικόνες, ακολουθίες και γενικότερα ό,τι ο απλός λαός αφιέρωνε σε αυτούς, ως εκδήλωση σεβασμού και ως ευχαριστήρια προσφορά αντί των ευεργεσιών που δέχθηκαν από αυτούς.

[1] Πρόκειται για τον άγιο Νεόφυτο, ιδρυτή και κτήτορα της ομώνυμης μονής Αγίου Νεοφύτου, τους αγίους Νικόλαο και Ευτύχιο επίσης κτήτορες της Αγίας Μονής και τον άγιο Νικόλαο, μοναχό και μάρτυρα από την μονή Παναγίας Χρυσογιαλιώτισσας.

Κατά την διάρκεια της εκπόνησης της διατριβής μας στραφήκαμε σε μεγάλο αριθμό πρωτογενών και δευτερογενών πηγών, σε βιβλία, περιοδικά και εφημερίδες για την εντόπιση σχετικού υλικού και την αποδελτίωσή του. Μεγάλη βαρύτητα δόθηκε στην επιτόπου επίσκεψη και στην άμεση επαφή με ό,τι σχετιζόταν με τους αγίους που μας αφορούσαν, τόσο στην Κύπρο, όσο και στο εξωτερικό. Έγινε φωτογράφηση και καταλογογράφηση πλέον των χιλίων ναών, ξωκκλησιών, σπηλαίων κ.ά. που, είτε σχετίζονται με τους αγίους, είτε χρησιμοποιήθηκαν ώστε να επιτευχθεί η καλύτερη κατανόηση της παρουσίας των. Επίσης συγκεντρώσαμε πάνω από τριάντα χιλιάδες φωτογραφίες εικόνων των αγίων, από τις οποίες, άλλες φωτογραφήσαμε απ᾽ ευθείας εμείς και άλλες ανασύραμε από φωτογραφικά αρχεία. Συλλέξαμε πληροφορίες μας και από προφορικές παραδόσεις και από διηγήσεις ανθρώπων οι οποίοι μας περιέγραψαν τις ευεργεσίες των Αγίων στους ίδιους και στις οικογένειές τους και, επεξεργαστήκαμε όλο αυτό το υλικό που συγκεντρώθηκε, χωρίζοντάς το σε ενότητες και κατηγορίες, ώστε να ολοκληρώσουμε την έρευνά μας.

Κατά την διάρκεια των ακαδημαϊκών χρόνων, που ορίζονται στην εκπόνηση της διατριβής, παρακολούθησα διάφορα συνέδρια και σεμινάρια, ενώ συμμετείχα με εισήγησή μου σε επιστημονικό συνέδριο και δημοσίευσή μου σε επιστημονικό περιοδικό. Ταυτόχρονα, είχα επαφές με τον εποπτεύοντα καθηγητή και τα μέλη της συμβουλευτικής επιτροπής, για να συζητήσω διάφορα ζητήματα που αναφύονταν. Στο τέλος του πρώτου και του δευτέρου έτους, καταθέσαμε εκθέσεις προόδου, όπως ορίζεται από το Πανεπιστήμιο, στις οποίες αναλύαμε λεπτομερειακά το στάδιο της έρευνας στο οποίο βρισκόμασταν.

Κατά το τέλος του τρίτου έτους, όταν θα έπρεπε να καταθέταμε την διδακτορική μας διατριβή, μετά λύπης μας ακούσαμε ότι το Μεταπτυχιακό πρόγραμμα Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις τερματιζόταν. Κατά συνέπεια, ο εποπτεύων καθηγητής πρωτοπρεσβύτερος π. Κωνσταντίνος Κωστάκης αποχώρησε από το Πανεπιστήμιο και εγκατέλειψε και την συνεργασία τόσο με αυτό όσο και με την συνέχιση της επίβλεψης της διατριβής μου. Στη συνέχεια, έπρεπε να οριστεί νέα επιτροπή, πράγμα που έγινε. Έτσι, από μέλος, ορίστηκε εποπτεύων ο κ. Γεώργιος Γεωργής, ο οποίος ως πρώην καθηγητής μου και στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Ιστορίας και ως μέλος της τριμελούς επιτροπής του Διδακτορικού μου προγράμματος, γνώριζε καλά το αντικείμενο και την πορεία της έρευνας μου. Ως μέλος της συμβουλευτικής επιτροπής παρέμεινε ο κ. Νίκος Ζαχαρόπουλος και ορίστηκαν επιπλέον η κ. Αφροδίτη Κουτρουμπέλη, και οι δύο πρώην καθηγητές μου στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα Θεολογίας.

Η ολοκλήρωση της διατριβής μου καθυστέρησε κατά ένα έτος, λόγῳ της έκτασης της έρευνάς μου και της ευρύτητας του ερευνητικού πεδίου που έπρεπε να καλυφθεί, σε συνδυασμό με τα αυξημένα καθήκοντά μου, ως Πρωτοσυγκέλλου της Μητροπόλεως Πάφου. Σε αυτά προστέθηκε και η θλίψη που μου προκάλεσε ο αιφνίδιος θάνατος της μητέρας μου, καθώς και η επιδημία των ετών 2020-2022, με τα περιοριστικά μέτρα και ό,τι αυτά συνεπάγονταν.

Ευχαριστώ πρώτα το Θεό και έπειτα τους αγίους που με οδήγησαν και με ενίσχυσαν να γράψω γι’ αυτούς. Ευχαριστώ όσους με βοήθησαν, με στήριξαν, ή μου παρείχαν πληροφορίες, ώστε να μπορέσω να ολοκληρώσω την έρευνά μου. Όλως ιδιαιτέρως ευχαριστώ τους ως άνω καθηγητές μου, που με βοήθησαν στην ολοκλήρωση της έρευνας μου και, ιδιαίτερα, τον καθηγητή μου κ. Γεώργιο Γεωργή, ο οποίος υποστήριξε τη διατριβή μου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ 9
ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ 13
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ 23
ΕΙΣΑΓΩΓΗ 25
ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ 38
-- Γενικά περί των τιμωμένων αγίων της Πάφου 38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Γενικά περί των αγίων 41
1. Σημαντικά κλειδιά που πρέπει να γνωρίζει κανείς περί των αγίων 41
2. Τιμή των αγίων ανά τους αιώνες και εποχές – γενική ιστορία 42
3. Τάση για Κυπροποίηση αγίων και γεγονότα αναμειγνυόμενα στον χρόνο 43
4. Ελλείψεις μαρτυριών και ιστορικών πηγών πάνω σε διάφορα θέματα 44
5. Τιμή Λατίνων αγίων μέσα από πολλά σεβάσματα - σύγχυση με Ορθοδόξους 45
6. Περί ασκητών και επονομαζόμενων ή λεγομένων Αλαμάνων αγίων 48
7. Άγιοι σχετιζόμενοι γενικά με την Κύπρο, χωρίς όμως περισσότερα στοιχεία 56
8. Τιμή ξένων ή τοπικών αγίων με μοναδικό τόπο τιμής στην Πάφο 57
9. Άγιοι άνδρες και αγίες γυναίκες. Γιατί ελάχιστες γυναίκες αγίες; 59
10. Υποχώρηση ακρίβειας της πίστης μπροστά στον κατακτητή αλλόθρησκο 60
11. Απόστολοι και επίσκοποι των πρώτων αιώνων. Διοίκηση και αγιότητα 60
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Αναγνώριση και εξάπλωση της τιμής ενός αγίου 65
1. Αγιοκατάταξη ενός αγίου 65
2. Άγιοι και πιστοποίηση της ύπαρξής τους με θαύματα, εμφανίσεις και οράματα 66
3. Τόποι τιμής και λόγοι εξάπλωσης της τιμής ενός αγίου 68
4. Τιμή αγίων σε διαφορετικά μέρη 70
5. Τοπικοί άγιοι τιμούν και αναδεικνύουν τους τοπικούς αγίους 73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Εκδηλώσεις τιμής των αγίων και εκζήτησης της μεσιτείας των 76
1. Εκδήλωση τιμής των Αγίων 76
2. Τάματα – αφιερώματα σε ιερά σεβάσματα 77
3. Νηματισμός εκκλησιών και ναοί κτισμένοι με χρήση γάλακτος 80

4. Μαντίλια – ρούχα στα δέντρα 82
5. Θεραπευτικές ιδιότητες από αγίους – «συνταγές» θεραπείας – θαυματουργίας 84
6. Η κυκλική περιφορά γύρω από ναούς ή ερείπια ναών και σεβασμάτων 88
7. Σημερινά έθιμα και συνήθειες πιστών πέραν από τα παλαιά που ξεθωριάζουν 90
8. Απόδοση τιμής σε «ιερά δέντρα», τρεμιθιές και αποστολικές ελιές 91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Θαύματα – θεραπείες αγίων 95
1. Θαύματα και θεραπείες των αγίων 95
2. Θεραπείες από αγίους και είδη ασθενειών– παθήσεων 97
3. Αλλαγή και παραφθορά ονομάτων ανάλογα με την θεραπευτική ιδιότητα 98
4. Αναφορές για εκδίωξη δαιμόνων 105
5. Επίκληση των αγίων για βροχή 107
6. Θεραπείες αγίων που παραπέμπουν σε θαύματα της Αγίας Γραφής 109
7. Θεραπευτική ικανότητα των αγίων για τα ζώα 112
8. Τρόποι με τους οποίους θαυματουργούν οι άγιοι 113
9. Τιμωρία ανθρώπων ή ζώων από τους αγίους για ασέβεια, βεβήλωση ή τάμα 113
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε: Θρύλοι, μύθοι και παραδόσεις για τους αγίους 117
1. Θρύλοι, μύθοι και παραδόσεις για τους αγίους 117
2. Αντικείμενα σχετιζόμενα με αγίους, που μένουν αναλλοίωτα στο χρόνο 118
ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ 119
-- Ναοί, Σπήλαια, Ασκητήρια, Κατακόμβες, χώροι τιμής ενός αγίου 119
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Ναοί – παλαιοχριστιανικές βασιλικές 121
1. Ναοί ανεγειρόμενοι προς τιμήν ενός αγίου και η σχέση τους με αυτόν 121
2. Ναοί και ανέγερσή τους 122
3. Μετοίκηση κοινοτήτων σε άλλο χώρο ή ολοκληρωτικός αφανισμός τους 123
4. Ναοί - σεβάσματα περνούν στα χέρια Λατίνων και Τούρκων και αντίστροφα 125
5. Παλαιοχριστιανικές βασιλικές συνδεδεμένες με σπήλαια ή τάφους 128
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Σπήλαια – ασκητήρια – κατακόμβες 129
1. Σπήλαια 129
2. Παρόμοια σπήλαια και ασκητήρια σε Ελλάδα, Μικρά Ασία και αλλού 135
3. Σπήλαια - ασκητήρια αφιερωμένα σε έναν άγιο 137
4. Ασκητήρια που εξελίχθηκαν σε μονές 138

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Αγιάσματα – άλλοι χώροι τιμής αγίων 139
1. Αγιάσματα – θρονιά - βράχοι, πέτρες και αποτυπώματα σε βράχους 139
2. Αγιόπετρες - αγίες πέτρες - τρυπητές, διάτρητες πέτρες 141
3. Χωριά με ονόματα αγίων και μονές που μετατράπηκαν σε κοινότητες 145
4. Καταστροφή μνημείων και παλαιών ναών 148
ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ 149
-- Τάφοι - Λείψανα – Λειψανοθήκες αγίων 149
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Ιερά Λείψανα των αγίων, γενικά 175
1. Λείψανα Αγίων 175
2. Οι αναφορές για λείψανα αγίων 178
3. Λείψανα Αγίων, κατηγορίες 179
4. Μεταφορά λειψάνων από και προς την Κύπρο – λείψανο απ. Φιλίππου 180
5. Κλοπή λειψάνων και μέτρα ασφάλειας 186
6. Ταφές εντός ναών είτε σε ταφικό θάλαμο είτε στο δάπεδο 187
7. Επίσκοποι, άγιοι και μη, που τάφηκαν σε διάφορα μέρη 191
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Θαύματα και σπουδαιότητα των ιερών λειψάνων 192
1. Άγιοι καθορίζοντες τον τόπο, τρόπο ταφής τους ή την ανέγερση ναού τους .. 192
3. Λείψανα και Εικόνες που με θαυμαστό τρόπο δεν μετακινούνταν 194
4. Λείψανα που με θαυμαστό τρόπο έφθασαν στην Κύπρο ή αλλού 195
5. Αγίες τράπεζες και Αντιμήνσια καθιέρωσης με ιερά λείψανα 196
6. Θεραπείες από τα ιερά λείψανα – τρόπος τιμής 197
ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ 199
-- Εικόνες – Τοιχογραφίες – αγιογράφοι 199
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 177
Αγιογράφοι και Σχολές Αγιογραφίας, στην Πάφο 177
1. Ο Λαυρέντιος Ιεροδιάκονος 18ος αιώνας 177
2. Ο αγιογράφος Παρθένιος τέλη 18ου – μέσα του 19ου αιώνα 178
3. Ο Ιωάννης Κορνάρος 19ος αιώνας 181
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β 182
Τοιχογραφίες 182
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: 182

Εικόνες σε ξύλο 182
1. Εικόνες και τοιχογραφίες τοπικών αγίων σε άλλες επαρχίες και αντίθετα 182
2. Άγιοι που εικονίζονται μαζί, αλλά δεν σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους..... 183
3. Εικόνες που έφθασαν στην Κύπρο κατά την εικονομαχία..... 185
4. Θεματολογία εικόνων - εικονογραφικός κύκλος 186
5. Εικόνες – ιερά σκεύη 187
ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ 191
-- Ακολουθίες αγίων - ημέρες τιμής των αγίων – συναξάρια – βίοι αγίων 191
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 219
Ακολουθίες 219
1. Ακολουθίες..... 219
1. Ακολουθία Πάντων των εν τῃ νήσῳ Κύπρῳ Αγίων 226
2. Ακολουθία Σύναξης των εν Αρσινόῃ Αγίων και άλλες κατηγορίες 227
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β..... 228
Ημέρες τιμής των αγίων..... 228
1. Θέσπιση εορτής των αγίων, διαφοροποιήσεις και μεταθέσεις εορτής..... 228
2. Συνεορταζόμενοι άγιοι, γνωστοί όμως συνήθως με μόνο το πρώτο όνομα..... 231
3. Ομάδα αγίων όπου το όνομα του πρώτου το παίρνει όλη η ομάδα 232
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ 232
Συναξάρια – βίοι αγίων - ομοιότητες και διαφορές..... 232
1. Ομοιότητες και διαφορές στους βίους και στα θαύματα των αγίων 232
2. Γνωστοί άγιοι εν σχέσει με τοπικούς και αντίστροφα 234
3. Συνένωση δύο ή περισσοτέρων ομώνυμων αγίων σε ένα και το αντίστροφο . 238
4. Προβολή ηθικών διδαγμάτων και η ταπείνωση των αγίων 240
5. Μίμηση των αγίων από άλλους αγίους ή από τον απλό λαό 242
6. Αλλαγή σχεδίων ή υποχώρηση ανθρώπων μπροστά στη Θεία Βούληση..... 243
7. Άγιοι και παρθενία, ή άσκηση μέσα στο γάμο..... 244
8. Άγιοι που συνδέονται με ναυάγιο ή με περιπέτεια στη θάλασσα 245
ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ 247
Αποστολική εποχή και άμεσοι διάδοχοι των αποστόλων..... 247
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α..... 221

Άγιοι απόστολοι με πλήρη στοιχεία του βίου τους 221
1. Ο Απόστολος Βαρνάβας 221
2. Ο Απόστολος Παύλος 233
3. Ο Απόστολος Μάρκος 246
4. Ο Άγιος Επαφράς 252
5. Ο Άγιος Ηρακλείδιος 255
6. Ο Άγιος Μνάσων - Ιάσων 258
7. Ο Άγιος Τυχικός 264
8. Ο Άγιος Τίμων και το απόκρυφο κείμενο του 6ου αιώνα «Πράξεις Βαρνάβα» 272
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β 279
Απόστολοι με ελλείποντα – αμφιβαλλόμενα στοιχεία 279
1. Οι αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα 279
2. Ο Άγιος Ρόδων 284
3. Ο άγιος Σέργιος Παύλος 285
4. Ο Άγιος Τίτος 288
5. Ο Άγιος Φιλάγριος 290
ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ 293
-- Άγιοι επίσκοποι Πάφου – Αρσινόης και άλλοι τιμώμενοι ιεράρχες 293
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 0
Άγιοι επίσκοποι Πάφου και Αρσινόης 0
1. Ο Άγιος Ιωάννης Καλλιέργους 0
2. Ο Άγιος Μακάριος 8
3. Ο Άγιος Πανάρετος 10
4. Ο Άγιος Αρίστων 31
5. Ο Άγιος Αρκάδιος 34
6. Οι Άγιοι Νίκων επίσκοπος Αρσινόης και Νικόλαος επίσκοπος Πάφου 38
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β 42
Άλλοι άγιοι επίσκοποι 42
1. Ο Άγιος Επιφάνιος και οι μαθητές του άγιος Πολύβιος και Ιωάννης 42
2. Ο Άγιος Δημητριανός 51

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ 56
Επίσκοποι με ελλείποντα στοιχεία αγιότητας και τιμής 56
1. Ο (Άγιος) Θεόδωρος επίσκοπος Πάφου 56
2. Ο Άγιος Ιούλιος 56
3. Ο Άγιος Κύριλλος ή Κυριακός 57
4. Ο Άγιος Σαπρίκιος 59
5. Ο Άγιος Προέχιος 59
6. Ο Φωτεινός επίσκοπος Αρσινόης 60
ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ 62
-- Περίοδοι διωγμών – άγιοι Μάρτυρες 62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 355
1. Οι Άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης 355
2. Ο Άγιος Σώζοντας εν Ασπρογιᾷ και οι συν αυτῷ 361
3. Ο Άγιος Νικόλαος Ντβάλι ο εν Γιαλιᾷ 370
ΜΕΡΟΣ ΕΝΑΤΟ 373
-- Άγιοι Ασκητές – Όσιοι - Μοναχισμός 373
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 375
Άγιοι ασκητές με πλήρη στοιχεία του βίου τους 375
1. Ο άγιος Ιλαρίων 375
2. Η αγία Κωνσταντία 380
3. Ο άγιος Γεννάδιος και ο μαθητής του Νείλος 385
4. Ο άγιος Θεοσέβιος 390
5. Ο Άγιος Αθανάσιος Αθωνίτης 394
6. Ο άγιος Νεόφυτος 396
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β 422
Άγιοι ασκητές με ελλείποντα - αμφιβαλλόμενα στοιχεία 422
1. Η αγία Βρυαίνη – Αγκώνα, Άρκονας, Βγώνα και Εύρεση 422
2. Ο άγιος Ονησίφορος 428
3. Άγιος Νικόλαος και Ευτύχιος κτήτορες της Αγίας Μονής των Ιερέων 439
4. Ο άγιος Βαρνάβας ο εν Βάσῃ 449
5. Οι άγιοι Αλέξανδρος, Χαρίτων και Επιφάνιος 454

6. Ο άγιος Κόνων και η αγία Κονώνα 455
7. Ο άγιος Κενδέας 462
8. Οι άγιοι Κασιανοί ή Βασιανοί και ο άγιος Βηχιανός 467
9. Οι άγιοι Καλανδίων, Βαρλαάμ και Αγάπιος 473
ΜΕΡΟΣ ΔΕΚΑΤΟ 473
-- Πρόσωπα που η αγιότητα ή ακόμα και η ύπαρξή τους ως πραγματικά πρόσωπα τίθεται σε αμφιβολία. Άγιοι οι οποίοι περιελήφθησαν ως τοπικοί ή σχετιζόμενοι με την Πάφο που όμως καμία μαρτυρία γραπτή ή άλλη δεν τους συνδέει 473
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α 475
Πρόσωπα αμφιβόλου υπάρξεως ή πραγματικού ονόματος 475
1. Γενικά εισαγωγικά - παράξενα ονόματα αγίων και πού οφείλονται 475
2. Άγιοι Αγάπιος ή Αγαπητικός, Μισητικός και Ξωρινός 484
3. Άγιος Αββάτζερος ή Κύρος 488
4. Άγιος Αρνιακός ή Ειρηνικός 490
5. Άγιος Βερκένης (ή Περκέντης ή Περικέντης) – άγιος Βικέντιος 492
6. Άγιος Δόντας – άγιος Αντύπας 493
7. Αγία Ευφημία - Αφηνιά, Αχινιά, άγιος Νεφίνιος - Ευφημιανός 494
8. Αγία Καλή 495
9. Άγιος Κιλίσιος 497
10. Άγιος Κουρνούτας 499
11. Άγιος Λαμπριανός, Καλόλυτος ή Λιμπρός 501
12. Άγιος Κουτσουλοκέφαλος 506
13. Άγιος Ματσουκάρης 506
14. Αγία Μαύρα – Μαύρη και ο άγιος Μάντης 508
15. Άγιος Πολέμιος 510
16. Άγιοι Σαλαμάνης Φωκίων, Μελχίων και Κρισπυρίων 510
17. Άγιος Τομάζος ή Χατζητουμάζος 512
18. Άγιος Φιλιέρης (ή σπηλιέρης) 515
19. Άγιος Χριστοφόρος και άγιος Αναστάσιος Ευστάθιος (= Στάσης) 516
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β 517
Επίθετα της Παναγίας που θεωρήθηκαν ως τοπικοί άγιοι 517

1. Άγιος Αμπέλης 519
2. Άγιοι Αφεντικοί ή Παναγία Αφέντρικα 522
3. Άγιος Γαλάτης 523
4. Αγία Ζόγια 526
5. Αγία Καλακατσιά 526
6. Άγιος Κορώνης – αγία Κορώνα 528
7.Άγιος Πήγων, Επήγων, (Νεπίος, Νήπιος, Πάτης, Νηπάτης, αγία Πακού ή Πατού) ... 531
7. Αγία Στάζουσα 538
8. Αγία Σωτήρα 538
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ 539
Άλλοι τιμώμενοι εν Πάφῳ άγιοι 539
1. Η Αγία Ελένη 539
2. Η Αγία Αικατερίνη 544
3. Αγία Σολομωνή και οι επτά κοιμώμενοι μάρτυρες 547
4. Άγιος Ακάκιος ή Ισαάκιος επίσκοπος Σίτης της Κύπρου 554
5. Άγιος Αμβρόσιος 554
6. Άγιος Ανδρόνικος 556
7. Άγιος Θεράπων ή οι άγιοι Θεράποντες στην Κύπρο 556
8. Άγιοι Πατέρες Αρχιμανδρίτα 558
9. Άγιοι Ηλιόφωτοι 561
10. Άγιοι Φανέντες 561
11. Άγιοι Πέντε Μάρτυρες 562
12. Άγιος Μαυρίκιος 563
13. Άγιος – απόστολος Θωμάς 563
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ 565
ΠΕΡΙΛΗΨΗ 569
SUMMARY 571
ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ 573
Πρωτογενείς πηγές 573
Αρχεία 573
Εκδομένες πηγές 574

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ 577
Ελληνική βιβλιογραφία 577
Ξενόγλωσσηβιβλιογραφία 584
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΠΙΝΑΚΕΣ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ 585

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Ab	*Analecta Bollandiana*, Bruxelles, 1882 κ.εξ.
AnnualReport	Ετήσιες εκθέσεις Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου.
BHG	Halkin Fr., Bibliotheca hagiographica graeca.
BHGna	Halkin Fr., Novum Auctarium Bibliothecae, hagiographicae graeca.
BMAd	British museum Additional, ΠαπαδόπουλλοςΘεόδωρος (επιμ. έκδ).
Excerpta Cypria	Cobham, Excerpta Cypria. *Materials for a History of Cyprus*.
Gazetteer	A Complete Gazetteer of Cyprus, The Cyprus permanent.
Gunnis	Gunnis Rupert, *Historic Cyprus*.
Kitchener	Χάρτης της Κύπρου Οράτιου Χέρμπερτ Κίτσενερ.
Lusignan	Étienne de Lusignan, *Chorograffia*, Bologna 1572.
PG	Patrologia Graeca.
PL	Patrologia Latina.
SyEC	Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae.
ΑΒΜΠ	Αρχείο Βαπτίσεων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.
ΑΕΓΙΜΠ	Αρχείο Ελεγκτικού Γραφείου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.
ΑΕιΙΜΠ	Αρχείο Εικόνων Μητροπόλεως Πάφου (Κατ. Παπαγεωργίου).
ΑΕΞΜΠ	Αρχείο Εκκλησίες – Ξωκκλήσια Μητροπόλεως Πάφου (π.Τυχικού).
ΑπΒ	*Απόστολος Βαρνάβας* (επίσημο περιοδικό Εκκλησίας Κύπρου).
ΑΠΜΚ	Αρχείο Πληθυσμού και Μετανάστευσης Κύπρου.
ΑΣΕιΙΜΠ	Αρχείο Συντηρήσεως Εικόνων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.
ΕΚΕΕ	*Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών.*
ΕΚΜΙΜΚ	*Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου.*
Ενατενίσεις	Περδ έκδοση μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, 2007 κ.ε.
ΚΣ	*Κυπριακαί Σπουδαί* (Εκδόσεις Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών).
Κύπρια Μηναία	Κύπρια Μηναία (Ήτοι ακολουθίαι ψαλλόμεναι εν Κύπρω), τμ.1-11.
Κυπριανός, *Ιστορία*	Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου,* επιμ. Άντρου Παυλίδη, Λευκωσία 1997.
ΚΧ	Κυπριακά χρονικά.
Μαχαιράς	Λεοντίου Μαχαιρά, *Χρονικόν*, R.M. Dawkins.
ΜΚΕ	*Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια.*
ΜΟΧΕ	*Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια.*
ΣΕΚ	Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας Κύπρου.
Συγγράμματα	Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, *Συγγράμματα*, τμ. 1-6.
Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*	Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*.
ΦΑΙΕΑΠ	Φωτογραφικό Αρχείο Ιερών Εικόνων Αγίων Πάφου, (π. Τυχικου).
Χάκκετ	Ιωάννης Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας…*, τμ. 1-3.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το αντικείμενο έρευνάς μας, ως σημειώνουμε ανωτέρω, είναι: «Η τιμή των τοπικών αγίων στην Εκκλησιαστική περιφέρεια της Πάφου (ιστορική προσέγγιση)». Εξετάζονται οι άγιοι που έζησαν ή εργάστηκαν για την ίδρυση, στερέωση και διαφύλαξη του Χριστιανισμού και της ορθοδοξίας στην Πάφο, αναδείχθηκαν από τον Θεό και αγαπήθηκαν από τους ανθρώπους, εξαιτίας κυρίως των θαυμάτων και των ευεργεσιών τους προς τους πιστούς.

Η αφορμή για την επιλογή του συγκεκριμένου θέματος, πέραν του γενικού ενδιαφέροντος και της προσωπικής αγάπης μας προς τους αγίους, τους φίλους του Θεού, δόθηκε από το πρόβλημα, που παρουσιάζει η αγιολογία της Πάφου. Σε ένα μικρό χώρο, όπου προβάλλονται πάνω από ογδόντα άγιοι ως τοπικοί, είναι φυσικό να ενδιαφερθεί κανείς να μάθει γιατί τόσοι άγιοι, πώς ανεδείχθησαν, πού και πώς έζησαν και πώς τιμήθηκαν ή τιμώνται. Η μορφολογία του εδάφους της Πάφου, με τα αμέτρητα σπήλαια και ασκητήρια, πρόσφεραν κατά καιρούς σε χιλιάδες ασκητές, χώρο άσκησης και σωτηρίας. Δεν είναι δυνατόν να ξέρουμε πόσοι από αυτούς σώθηκαν και πόσοι έφθασαν στην αγιότητα. Πολλοί θέλησαν να ασχοληθούν με το θέμα, αλλά λόγω της σύγχυσης που γενικά στο αγιολόγιο της Κύπρου (και κατά συνέπεια και της Πάφου) δεν μπόρεσαν να προσδιορίσουν τον συγκεκριμένο αριθμό των αγίων της Πάφου. Ταυτόχρονα, αναμιγνύονται διάφορα στοιχεία που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα. Επομένως μία έρευνα γύρω από τους αγίους θα μπορούσε να φωτίσει περισσότερο και να δώσει κάποιες παραμέτρους γύρω από τους αγίους που πρέπει να γνωρίζει ο ερευνητής αλλά και να διαφυλάξει επιπλέον άγνωστα στοιχεία τα οποία, αν δεν καταγραφούν, μπορεί και να χαθούν εντελώς.

Σκοπός της έρευνας μας δεν είναι να καταγράψει όλα τα του βίου και των έργων κάθε αγίου ξεχωριστά. Αυτό θα μπορούσε να αποτελέσει ειδική πολυσέλιδη μελέτη για τον καθένα άγιο ξεχωριστά ή ακόμα και περισσότερες από μία μελέτες όταν πρόκειται για αγίους για τους οποίους διασώζονται πολλά στοιχεία, όπως για τον απόστολο Παύλο, τον απόστολο Βαρνάβα, τον άγιο Νεόφυτο κ.ά. Επίσης, για αγίους που για κάποιο διάστημα έζησαν στην Πάφο, αποφεύγονται να αναφερθούν ή να ερευνηθούν σε βάθος στοιχεία της ζωής τους πριν έρθουν στην Πάφο, ή όταν έφυγαν από αυτήν. Από την άλλη πλευρά, στην έρευνά μας εξετάζονται οι άγιοι που τιμώνται ή τιμήθηκαν από τους κατοίκους της Πάφου και οι εκδηλώσεις τιμής αυτών των αγίων. Επομένως άγιοι που σχετίζονται με την Πάφο αλλά δεν τιμήθηκαν εδώ απλά αναφέρονται χωρίς περισσότερη έρευνα και μελέτη σε αυτούς. Αυτό που προσπαθούμε να φωτίσουμε είναι οι εκδηλώσεις τιμής προς τους τοπικούς αγίους και μόνο. Για να μπορέσει να ολοκληρωθεί και να παρουσιαστεί αυτή η μελέτη έπρεπε να συγκεντρωθούν όλοι οι άγιοι που σχετίζονται κατά την επίγεια παρουσία τους με την πόλη και την Εκκλησιαστική επαρχία της Πάφου. Έτσι, αναπόφευκτα, γίνεται

μια προσπάθεια δημιουργίας ενός πρώτου καταλόγου[2] των τοπικών αγίων της Πάφου ξεχωρίζοντας τους σε ομάδες όπως: α) άγιοι οι οποίοι είχαν καταγωγή την Πάφο και εδώ έζησαν και αγίασαν, β) άγιοι οι οποίοι ήρθαν στην Πάφο και τελείωσαν την ζωή τους εδώ, γ) άγιοι οι οποίοι είχαν μια ιεραποστολική ή άλλη διέλευση από την Πάφο και τέλος δ) άγιοι οι οποίοι είναι αμφίβολο αν υπήρξαν καν σαν πραγματικά πρόσωπα, ή, αν υπήρξαν, το όνομά τους αποτελεί παραφθορά του ονόματος κάποιου γνωστού ή τοπικού αγίου. Έτσι, με αυτό τον τρόπο, ταυτόχρονα αποκαθαίρονται ή τίθενται σε αμφιβολία πρόσωπα που είναι αμφίβολης ύπαρξης, μέχρι νέας έρευνας, ή, μέχρι αποκάλυψης από τον ίδιο τον άγιο, της ύπαρξής του.

Η ερευνά μας ειδικά έχει ως σκοπό και στόχο να δώσει α) ένα κατάλογο των αγίων της Πάφου ξεχωρίζοντας τις παραδόσεις - κυρίως τις νεότερες- που πρόσθεσαν πάρα πολλούς αγίους χωρίς αυτοί να είναι τοπικοί, ενώ μπορεί να είναι ακόμα και ανύπαρκτοι. Με αυτό θα τερματιστεί και η συνέχιση της ανακύκλωσης επαναλαμβανόμενων λαθών που οδηγούν την αγιολογία σε ατέρμονα αδιέξοδα και προκαλούν σύγχυση σε επιστήμονες αλλά και σε πιστούς β) Να καταγράψει και να φέρει στο φως πως ο λαός τιμούσε και τιμά τους τοπικούς αγίους. .Να φανερώσει τον επηρεασμό των ανθρώπων από άλλες δοξασίες, τις ανησυχίες και τους προβληματισμούς του λαού κατά τη δισχιλιόχρονη πορεία του Χριστιανισμού καθώς και την στήριξη που είχε ο λαός για την σωματική και πνευματική του επιβίωση. γ) Τη διαφύλαξη και προβολή μιας πτυχής της ιστορίας της Πάφου αυτή της τοπικής Εκκλησίας που μεγάλο μέρος κατέχουν η ζωή και η τιμή των αγίων της. Εκκλησία χωρίς αγίους δεν νοείται, αφού αυτοί είναι καρπός και πιστοποίηση της Εκκλησίας που πορεύεται εν Αγίῳ Πνεύματι αλλά και συνάμα οι άγιοι είναι οι ίδιοι που στηρίζουν τα υπόλοιπα μέλη της Εκκλησίας για να μπορέσουν και αυτά να επιτύχουν την σωτηρία τους. δ) Στόχος της έρευνας επίσης είναι να βοηθήσει στην προβολή των αγίων αυτών ως αυθεντικά πρότυπα πίστεως και προσφοράς στον Θεό αλλά και στον συνάνθρωπο. Να είναι παράλληλα μια ευχαριστία, μια τιμή σε αυτούς αλλά και μια επίκληση των πρεσβειών τους στην σύγχρονη κοινωνία αλλά και στις νεότερες γενιές.

Τα αποτελέσματα της έρευνας μας φιλοδοξούν να δώσουν το έναυσμα ώστε, στην Εκκλησία της Πάφου, κατ' αντιστοιχία, όπως και σε άλλες μητροπόλεις της Κύπρου και του εξωτερικού να: α) ιστορηθούν για πρώτη φορά όλοι οι άγιοι της Πάφου σε μια εικόνα. Να απεικονισθούν, δηλαδή, όλοι μαζί. β) Να συντεθεί και να μελοποιηθεί ασματική ακολουθία όπου θα αναφέρονται όλοι οι άγιοι της Πάφου, ώστε να ζητούμε την επίκλησή τους. γ) Να συντεθούν και να μελοποιηθούν ξεχωριστές ακολουθίες σε αγίους που δεν έχουν μέχρι τώρα, καθώς και Παρακλητικοί κανόνες και Χαιρετισμοί. δ) Να ιστορηθούν εικόνες κάθε αγίου ο οποίος δεν έχει αγιογραφηθεί μέχρι σήμερα. ε) Να ανεγερθεί ναός ή

[2] Μια επιμέρους προσπάθεια συγκέντρωσης των αγίων αυτών έγινε σε ένα ευρύτερο αντικείμενο έρευνας από τον Τσικνόπουλλο το 1971 η οποία όμως είναι ελλιπής με πολλά λάθη και σκόρπια στοιχεία μέσα στο βιβλίο του. Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Λευκωσία 1971.

παρεκκλήσιο το οποίο να είναι αφιερωμένο στους εν Πάφω αγίους. στ) Να ανεγερθούν ξεχωριστοί ναοί, ή να αναστυλωθούν όσοι ναοί ή εξωκκλησία ήδη υπάρχουν, όπου αυτό είναι δυνατόν. ζ) Να διαφυλαχθεί η ορθόδοξη πίστη και να προφυλαχθεί από τίς ειδωλολατρικές και δεισιδαιμονικές επιδράσεις του παρελθόντος και να αντικατασταθούν, όπου επιτρέπεται, με την ορθόδοξη τιμή στους αγίους μας. η) Να δοθούν εξηγήσεις σε διάφορα ερωτήματα όπως: άγιοι με αμφίβολα ονόματα, πού αυτά οφείλονται και αν είναι ιστορικά πρόσωπα. Ένας, ή και περισσότεροι του ενός τόποι τιμής ενός τοπικού αγίου και πού οφείλεται. Τι απέγιναν τα λείψανα τόσων αγίων. Το φαινόμενο να έχουμε τιμή αγίων ανά περιόδους και περιοχές ενώ κάποιες φορές να εξαλείφεται η τιμή τους καθώς και πολλά άλλα.

Στην επιστημονική κοινότητα φιλοδοξεί η έρευνά μας να διασώσει και να προβάλει πτυχές της Ιστορίας της Πάφου που άπτονται των επιστημών: α) Της Θεολογίας και ειδικότερα της Αγιολογίας, της ενασχόλησης με θέματα που αφορούν τους αγίους και συγκεκριμένα τους τοπικούς αγίους της Πάφου. Κυρίως προβάλλεται εδώ ότι σχετίζεται με τους αγίους και ποια η σχέση των πιστών με αυτούς. Η πίστη των ανθρώπων και η σχέση τους με τον Θεό και τους αγίους Του, ο τρόπος επίτευξης της ένωσης των πιστών με τον Θεό ή ακόμα και το πώς κατάφεραν οι άγιοι να εφαρμόσουν το Ευαγγέλιο στη ζωή τους. β) Της Αρχαιολογίας και Βυζαντινολογίας, αφού ερευνούμε και προβάλλουμε κυρίως αρχαία μνημεία όπως βασιλικές, ναούς, σπήλαια, τάφους λείψανα, λειψανοθήκες, αρχαίες εικόνες και τοιχογραφίες κ.ά. που ενδιαφέρουν άμεσα τις επιστήμες αυτές. Η περιγραφή και ο σχολιασμός αγνώστων στοιχείων μέχρι τώρα θα δώσει νέα ώθηση και ενδιαφέρον για περαιτέρω έρευνα. γ) Της Ιστορίας γενικότερα αφού μας απασχολούν διάφορες περίοδοι της, από τον πρώτο αιώνα που δέχεται η Κύπρος τον Χριστιανισμό, μέχρι και τις μέρες μας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον μπορεί να αποτελέσουν οι διωγμοί των Χριστιανών, οι κατακτητές και ο τρόπος επιβίωσης των πιστών και οι διάφορες αναφορές σε μετακινήσεις πληθυσμών, προσφύγων, περίοδοι φυσικών καταστροφών, επιδημιών κ.ά.

Κάθε έρευνα βασίζεται σε προηγούμενες μελέτες και δημοσιεύσεις τις οποίες ο ερευνητής πρέπει να αναζητήσει και να στηριχθεί πάνω σε αυτές. Πρέπει πάντοτε να υπάρχει ο σεβασμός σε ό,τι οι προηγούμενοι με κόπο και με δυσκολίες κατάφεραν να μας περισώσουν ή να μας δώσουν ως έτοιμες πληροφορίες γύρω από τα θέματα που μας απασχολούν. Γι' αυτό και πάντοτε, με πολλή σπουδή θα παραπέμπουμε με υποσημειώσεις, ακριβώς στην πηγή όπου βρήκαμε την συγκεκριμένη πληροφορία, είτε αυτή είναι γραπτή είτε προφορική. Όπου δεν υπάρχει παραπομπή αυτό θα σημαίνει ότι είναι «κοινός τόπος» δηλαδή είναι σε όλους γνωστό. Επίσης, είναι αυτονόητο ότι δεν θα παραπέμπουμε σε πληροφορίες που ανήκουν σε μας, δηλαδή σε ένα μεγάλο αριθμό πληροφοριών τις οποίες συλλέξαμε από προσωπική μας εμπειρία μέσα από επιτόπιες επισκέψεις σε μνημεία και περιοχές όπου αναφερόμαστε, καθώς και σε δική μας ανάλυση των γεγονότων και των

πραγμάτων[3]. Άλλωστε αυτό σημαίνει μια νέα έρευνα στο πλαίσιο μιας διδακτορικής διατριβής ότι προσθέτουμε νέες γνώσεις και καινούρια στοιχεία μέσα από την επίπονη προσπάθεια της εκπόνησης της.

Θα προσπαθήσουμε εδώ να αναλύσουμε τις σημαντικότερες πηγές στις οποίες βασίσαμε την έρευνά μας και αφήνουμε στο τέλος ολόκληρη τη βιβλιογραφία, παραθέτοντας όλες τις πηγές, αρχίζοντας από τις σημαντικότερες.

Σημαντικότερες πηγές θεωρώ ότι είναι αυτές τις οποίες με πολύ κόπο περισυλλέξαμε, στην προσπάθεια μας για καταλογογράφηση και δημιουργία αδημοσίευτων Αρχείων στη Μητρόπολη Πάφου όπως φωτογραφίες, σημαντικά στοιχεία και περιγραφές όλων των ναών και των τόπων όπου υπήρξαν ιεροί χώροι, φωτογράφηση και ταξινόμηση εικόνων των αγίων και καταλογογράφηση όλων των ιερέων με βασικά στοιχεία υπηρεσίας κ.ά. Το έργο αυτό, το οποίο έχει έκταση εκατοντάδων σελίδων και δεκάδων χιλιάδων φωτογραφιών, διάρκεσε περισσότερο από μια δεκαετία, και ολοκληρώθηκε κατά την περίοδο της εκπόνησης της Διδακτορικής μας διατριβής. Επίσης σημαντική πηγή αποτελούν τα αποδεικτικά στοιχεία τα συλλεγμένα από γιορτές ναών, από ηρώα με ονόματα πεσόντων εθνομαρτύρων, κληρικών και λαϊκών, καθώς και στοιχεία από την προσωπική μου συμμετοχή σε πανηγύρεις και λειτουργίες ως περιοδεύων ιεροκήρυκας.

Από άλλες πηγές που χρησιμοποιήσαμε, σημαντική θεωρούμε ότι είναι το αδημοσίευτο Αρχείο Εικόνων της Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (Καταγραφή Α. Παπαγεωργίου). Το αρχείο αυτό είναι αντίγραφο του τμήματος που αφορά στη Μητρόπολη Πάφου, από το Γενικό Αρχείο όλης της Κύπρου: Αρχείο Καταγραφής Αρχαίων Εικόνων και Κειμηλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου. Είναι ό,τι πιο σημαντικό στην έρευνά μας καθώς το χρησιμοποιούμε σε μεγάλο βαθμό και αποτελεί αδημοσίευτη πρωτογενή πηγή. Επίσης το Αρχείο Βαπτίσεων της Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, το οποίο είναι σε κώδικες και φυλάσσεται σε κάθε ναό αλλά και ολόκληρο στη Μητρόπολη Πάφου, ενώ έχει ήδη περάσει ηλεκτρονικά σε πλατφόρμα που επιτρέπει εύκολα την αναζήτηση και την συνεχή προσθήκη νεότερων[4] πληροφοριών.

---

[3] Τις περισσότερες αυτές πληροφορίες τις έχουμε καταλογογραφήσει και καταγράψει με εκτενή σχόλια στα τρία κυρίως αρχεία τα οποία έγιναν τα χρόνια 2010-2022 για σκοπούς της Μητρόπολης Πάφου. Τα αρχεία αυτά στα οποία σε εξαιρετικές περιπτώσεις παραπέμπουμε είναι τα εξής: α) Αρχείο Εκκλησίες – Ξωκκλήσια Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού (ΑΕΞΜΠ). β) Φωτογραφικό Αρχείο Ιερών Εικόνων Αγίων Πάφου, Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή και φωτογράφηση Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού (ΦΑΙΕΑΠ). γ) Φωτογραφικό Αρχείο Ναών Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή και φωτογράφηση Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού. Σημειώνουμε εδώ και ένα τέταρτο Αρχείο το οποίο καταφέραμε να δημιουργήσουμε με βασικά στοιχεία των κληρικών της μητροπόλεως Πάφου το οποίο αρχίζει κυρίως από τα τέλη του 19ου αιώνα και φτάνει μέχρι τις μέρες μας.

[4] Το αρχείο αυτό έχει κυρίως τέσσερα αδύνατα σημεία: α), πολλές εκκλησίες δεν κρατούσαν αρχείο βαπτίσεων ή το αρχείο τους ήταν ελλιπές λόγω αλλαγής ιερέως, ή λόγω απώλειας, ή αμέλειας κ.ά. β) κάποιος

Παρόμοιο αρχείο αποτελεί το Αρχείο Πληθυσμού και Μετανάστευσης Κύπρου, το θετικό του οποίου είναι ότι η βάση δεδομένων του είναι σε Παγκύπρια έκταση. Πολλές πληροφορίες πήραμε επίσης και από τους φακέλους του Εκλεκτικού Αρχείου της Μητροπόλεως Πάφου που αφορούν σε ό,τι σχετικό υπάρχει με τους ναούς των αγίων που μας απασχολούν. Οι πληροφορίες που λαμβάνουμε εδώ είναι μέσα από επιστολές, αποδείξεις πληρωμών, εράνων κ.ά.

Το αρχαιότερο έγκυρο κείμενο για κάθε Θεολόγο – ερευνητή είναι αναμφίβολα η Αγία Γραφή. Χρησιμοποιούμε την Καινή Διαθήκη και ιδιαίτερα τις πράξεις των Αποστόλων και τις Επιστολές για να πάρουμε πληροφορίες για τα αποστολικά πρόσωπα αγίων που μας ενδιαφέρουν. Η Εκκλησία της Κύπρου και ιδιαίτερα η Πάφος ιδρύθηκε από τους αποστόλους ενώ αρκετά άλλα πρόσωπα από τους εβδομήκοντα μαθητές του Χριστού, ή από μαθητές των αποστόλων σχετίζονται με την πόλη και επαρχία της Πάφου. Επίσης χρησιμοποιούμε και βιβλία τόσο από την Καινή αλλά και Παλαιά διαθήκη για να αντιπαραβάλουμε αναφορές στα συναξάρια των αγίων μας. Ο κάθε άγιος είχε ως κύριο ανάγνωσμά του την Αγία Γραφή και κατά συνέπεια όλη η ζωή του σχετίζεται με αυτήν και βιώνει ουσιαστικά στη ζωή του τους λόγους της. Παραπέμποντας ο κάθε θεολόγος στην Αγία Γραφή, δεν θέτει σε υποσημείωση την πηγή του, αλλά συνήθως εντός του κειμένου και έπειτα από το αυτούσιο κείμενο το οποίο περικλείουμε σε εισαγωγικά. Αυτόν τον κανόνα ακολουθούμε και εμείς στη διατριβή μας.

Παλαιότερα κείμενα, μετά την Αγία Γραφή, αποτελούν τα απόκρυφα κείμενα που αναφέρονται επίσης σε αποστολικά ονόματα, όπως το Πράξεις Βαρνάβα, Πράξεις αγίου Ηρακλειδίου, απόκρυφος βίος αγίου Μνάσωνος, εγκώμιο Αλεξάνδρου, ενώ εξίσου σημαντική πηγή αποτελεί ο βίος του αγίου Αυξιβίου επισκόπου Σόλων. Τα κείμενα αυτά ανάγονται στον 5ο -6ο αιώνα και μας δίνουν στοιχεία κυρίως για τους αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα, Μάρκο, Ηρακλείδιο, Μνάσωνα, Αυξίβιο, Ρόδωνα, Τίμωνα, Τυχικό, Επαφρά, Αριστόβουλο κ.ά. Αυτά περιέχονται κυρίως στον τόμο Acta Apostolorum Apocrypha που εκδόθηκε στη Lipsiae το 1903. Επίσης η πολύτομη ελληνική και λατινική Πατρολογία του Migne, που εκδόθηκε τον 19ο αιώνα, αποδείχτηκε πολύ καλή πηγή προκειμένου να αντλήσει κανείς πληροφορίες για τα αποστολικά πρόσωπα, τους σημαντικούς ιεράρχες και τους άλλους αγίους που μας απασχολούν. Αξίζει εδώ να περιλάβουμε μια έρευνα για τους αποστόλους, νεότερη μεν, αλλά σημαντική, την οποία χρησιμοποιήσαμε. Αυτή είναι η διδακτορική διατριβή του Φίλη Χαρ. Λουκά που φέρει τον τίτλο «Το πρόβλημα των εβδομήκοντα Αποστόλων του Κυρίου», και υποβλήθηκε στη Θεολογική Σχολή του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1976.

μπορεί να κατοικεί κάπου ,αλλά να βαπτίστηκε κάπου αλλού, ή να μετοίκησε γ) καταγράφουμε την χρονολογία βάπτισης και όχι γέννησης. Κάποιος που βαπτίστηκε ενός έτους και άλλος που βαπτίστηκε στα 40 του έχει διαφορά, οι πλείστοι όμως είναι στη βρεφική ηλικία. δ) τις περισσότερες φορές δεν είναι ότι έδιδαν το όνομα του αγίου τους, αλλά το όνομα του παππού, ή της γιαγιάς και έτσι, σε μεγάλες – πολύτεκνες οικογένειες, ήταν φυσικό να έχουν περισσότερα εγγόνια ένα όνομα γι' αυτό παρατηρείται σε κάποιες κοινότητες συγκέντρωση ίδιων ονομάτων.

Το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως του 10ου αιώνα που δημοσιεύτηκε από τον Delehaye το 1962 περιλαμβάνει μία σειρά αγίων που μας αφορούν. Μπορεί να είναι λίγα τα στοιχεία που μας δίνονται για κάθε άγιο, αλλά η αρχαιότητα του έχει ιδιαίτερη βαρύτητα. Αντίστοιχα σημαντικά κείμενα αποτελούν οι σύντομες αναφορές του Halkin στο Bibliotheca Hagiographica Graeca. Το έργο έχει εκδοθεί σε τρεις τόμους και ένα επιπλέον συμπληρωματικό. Επίσης, το Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο «The Roman Martyrology» του 1749, αποτελεί μια πολύ καλή πηγή για τους αγίους της πρώτης χιλιετίας, δηλαδή προ του Σχίσματος[5], καθώς και τους αγίους που οι Λατίνοι τιμούσαν στην Κύπρο.

Πολύ σημαντική για την εργασία μας πηγή αποτελεί ο άγιος Νεόφυτος, ο οποίος έζησε τον 12ο με αρχές του 13ου αιώνα. Γράφει εγκώμια για πολλούς από τους αγίους μας και μας δίνει μοναδικές πληροφορίες για τους αγίους Ιλαρίωνα, Κωνσταντία, Γεννάδιο, Κόνωνα, Αρκάδιο, Θεοσέβιο, Αρίστωνα, Νίκωνα κ.ά. Οι πληροφορίες που λαμβάνουμε από τον άγιο Νεόφυτο δεν υπάρχουν σε καμία άλλη πηγή και έχουν ιδιαίτερη βαρύτητα, γιατί ένας άγιος γράφει για άλλους αγίους και μας τους παρουσιάζει με αυθεντία. Περισσότερο από ένας αιώνας χρειάστηκε για να συγκεντρωθούν και να εκδοθούν όλα τα έργα του αγίου Νεοφύτου. Τελικά, οι έξη τόμοι των έργων του ολοκληρώθηκαν κατά τα έτη 1999-2008, με τις προσπάθειες ακαδημαϊκών Θεολόγων καθηγητών, ενώ συνεχίζεται ακόμη η προσπάθεια για την μετάφρασή τους στη Δημοτική. Στην έρευνά μας εμείς θα παραπέμπουμε στον κωδικοποιημένο τίτλο που φέρουν τα κείμενα του αγίου Νεοφύτου καθώς και στους πιο πάνω τόμους δίνοντας την αναφορά ότι πρόκειται για έργα του Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, στην έκδοση «Συγγράμματα» τόμοι 1-6.

Ακολούθως, όταν θέλει κανείς να ερευνήσει γενικότερα και λεπτομερειακά -όπως και εμείς- ένα μεγάλο αριθμό από τους αγίους της Κύπρου, θα πρέπει να ανατρέξει αναπόφευκτα στις πιο κάτω πολύ σημαντικές πηγές:

Αρχαιότερη αγιολογική πηγή θεωρείται το χειρόγραφο του Βρετανικού Μουσείου: British Museum Additional 34554/ το οποίο ανάγεται στον 13ο αιώνα. Το χειρόγραφο αυτό είναι ατελές, λόγω απώλειας μέρους του κειμένου στην αρχή, στο μέσο και στο τέλος, όπου γίνεται αναφορά στην Επίσκεψη της αγίας Ελένης στους Αγίους Τόπους και στην ανεύρεση του Τιμίου Ξύλου (170α – 186β)[6]. Παρόλα αυτά μας διασώζει αρκετά στοιχεία.

---

[5] Σχίσμα ονομάζουμε την απόσχιση του Δυτικού κόσμου από την μία Καθολική και Ορθόδοξη Εκκλησία λόγω δογματικών και κανονικών ζητημάτων. Αυτό έγινε το 1054 και οι Ευρωπαϊκές και άλλες χώρες οι οποίες εξηρτώντο πνευματικά από τον Πάπα, παρέμειναν στο σχίσμα και χωρίς να έχουν κοινωνία με τα υπόλοιπα πατριαρχεία της Ανατολής.

[6] [Ανώνυμουχρονογράφου], *British museum Additional, Κώδ. London BL Add. 34554,* Παπαδόπουλλος Θεόδωρος (επιμ., έκδ), «Εκ της Αρχαιοτάτης ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Η επίσκεψης της αγίας Ελένης εις Παλαιστήνην και Κύπρον, Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», Παναηγυρικός Τόμος της χιλιοστής πεντακοσιοστής επετείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων 451-1951, τμ. 2, Ιεροσόλυμα 1955, σ. 67-96 (το

Ακολούθως δεύτερη αρχαιότερη πηγή, η οποία ανάγεται στον 14ο αιώνα αποτελεί το χρονικό του Λεοντίου Μαχαιρά, το οποίο βασίζεται εν πολλοίς στο χειρόγραφο του Λονδίνου[7]. Ο Μαχαιράς, παρόλο που ήταν στην αυλή των Λουζινιανών ως ανώτερος διπλωματικός υπάλληλος, παρέμεινε γνήσιος Έλληνας και Ορθόδοξος, χωρίς βέβαια να καταφέρεται εναντίον των κυριάρχων, σαφώς λόγω της θέσης του. Γράφει το πολύ γνωστό κείμενό του στην απλή ελληνική με την κυπριακή ιδιομορφία, που μιλούσαν τότε στην Κύπρο, σε αντίθεση με άλλους χρονογράφους που γράφουν στα λατινικά[8]. Οι

ίδιο ως ανάτυπο, εν Ιεροσολύμοις, 1952, σ. 1-30) (δημοσίευση με εισαγωγή από τον κώδικα του περί Κύπρου και των αγίων της τμήματος [φφ. 170r -186v]), (*BMAd*), σ. 3.

[7] Για πολλούς από τους αγίους που αναφέρουν ο Κώδικας του Λονδίνου και ο Μαχαιράς δεν υπάρχει δεύτερη πηγή για να τους συσχετίσουμε. Κυρίως οι πηγές που αναφέρονται σε αγίους που πρώτα αναφέρθηκαν από τον Μαχαιρά, έχουν γνώση τους το έργο αυτό και κυρίως το αντιγράφουν αφού είναι μεταγενέστερες. Ο Μαχαιράς σίγουρα γράφοντας το Χρονικό του θα είχε κάποιες προγενέστερες πηγές, ενώ είχε τη δυνατότητα πρόσβασης από τη θέση που είχε στην Αυλή σε επίσημα έγγραφα του κράτους. Επίσης όπως πάντοτε θα παίρνει στοιχεία από την προφορική παράδοση της εποχής του, εποχή δύσκολη κάτω από τη δουλεία πλην όμως πιο κοντά στην εποχή που έζησαν οι άγιοι και κυρίως οι επονομαζόμενοι Αλαμάνοι άγιοι. Επομένως πιστεύουμε πρέπει να είμαστε προσεκτικοί γιατί όπως σήμερα πολλές παραδόσεις ενέχουν κάποια στοιχεία αληθείας αλλά πολλές φορές μας απομακρύνουν από την πραγματικότητα έτσι και ο Μαχαιράς και ο κάθε άλλος μπορεί να μετέφερε σε εμάς λανθασμένη παράδοση. Ήδη η αναφορά του για το όταν ήρθαν οι τριακόσιοι εκ Παλαιστίνης στην Κύπρο και έμαθαν ότι την διοικούν Έλληνες, που μεταφράζεται σε ειδωλολάτρες φοβήθηκαν και κρύφτηκαν σε σπήλαια έχει επισημανθεί ως εντελώς λάθος. Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι ναός του», *Κυπριακά Χρονιά (ΚΧ)*, τμ. 1924, σ. 225. Επομένως αυτό όπως αναφέρει ο Λοΐζος Φιλίππου μας κάνει να αμφιβάλλομε ως προς την ακρίβεια των γραφομένων του. Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 224-227. (Πιστεύουμε ότι Έλληνες θα ήθελε να δηλώσει ο Μαχαιράς τους μη Ορθόδοξους και κατά συνέπεια τους Άραβες – Σαρακηνούς οι οποίοι δίωκαν τους χριστιανούς την ίδια εποχή ήταν όταν ήρθαν στην Κύπρο οι λεγώμενοι Αλαμάνοι. Μπορεί επίσης Έλληνες να θεωρηθούν παντός είδους εχθροί μη ορθόδοξοι όπως ήταν ο Σαλαντίν ή Σαλαδίνος, σουλτάνος της Αιγύπτου ο οποίος κυρίευσε την Παλαιστίνη το 1187 και αναγκάσθηκαν πολλοί να καταφύγουν σε γειτονικές χώρες. Επίσης μπορεί να ήταν οι Σταυροφόροι οι οποίοι επίσης άλωσαν την Κωνσταντινούπολη την Κύπρο και τους Αγίους Τόπους. Μάλλον όμως θα πρέπει να θεωρήσουμε τους μουσουλμάνους Άραβες που για τέσσερις αιώνες έκαναν επιδρομές και ήταν οι ίδιοι που τους εκδίωξαν από τον τόπο τους. Επομένως εδώ το «Έλληνες» δηλώνει τους μη Βυζαντινούς – Ορθόδοξους). Επίσης ο Μαχαιράς παραθέτοντας τους επισκόπους – αρχιεπισκόπους της Κύπρου σε κάποιους βάζει μπροστά το άγιος και σε άλλους το παραλείπει. Λεόντιος Μαχαιράς, *Χρονικόν*, Dawkins R.M., Leontios Machairas – Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle», Vol. I-II, Oxford 1932 και επανέκδοση από το πρωτότυπο κείμενο, από τον Άντρο Παυλίδη, Φιλόκυπρος, 1995, (Μαχαιράς), § 30. Να σημειώσουμε εδώ ότι ο Μαχαιράς αναφέρει τους ορθόδοξους επισκόπους της Πάφου και γενικά της Κύπρου ενώ παραλείπει να αναφερθεί στους Λατίνους επισκόπους από τους οποίους αναφέρει σε άσχετη συνάφεια μόνο δύο επισκόπους της Πάφου τον Ηλία ντε Σιαμπαρλάκ (;1360-1371) Μαχαιράς, § 323, και τον Σολομμών, Μαχαιράς, § 696. Πολλούς από αυτούς που το παραλείπει ξέρουμε ότι συγκαταριθμούνται ανάμεσα στους αγίους, επομένως υπάρχει κάποιο πρόβλημα εδώ διαλεύκανσης. Ενώ κάποιοι από αυτούς μπορεί να μην είχαν τιμή ως άγιοι και να πέρασαν μετά ως άγιοι.

[8] Περισσότερα για το πρόσωπο και το έργο του Μαχαιρά: *ΜΚΕ*, τμ. 12, σ.405-408.

πληροφορίες, που δίνει για τους αγίους ο Μαχαιράς, είναι πολύ περιορισμένες και γενικές και συγκεντρώνονται συμπυκνωμένες, κυρίως στις ενότητες 30-39 από τις 713 συνολικές ενότητες του έργου του. Δεν μπορούμε να αποκλείσουμε λάθη στις αναφορές του στους αγίους, τις οποίες μάλλον, κατά το μεγαλύτερο μέρος, αντιγράφει από προγενέστερες πηγές. Για την Πάφο δε, γράφει ακόμα λιγότερα, λόγῳ της απόστασης από τη Λευκωσία, όπου έζησε ο Μαχαιράς. Μια παράμετρος που πρέπει να γνωρίζουμε είναι ότι οι περισσότεροι νεότεροι, που γράφοντας παραπέμπουν στον Μαχαιρά, τον θεωρούν αυθεντία, ενώ αναγνωρίζουν λάθη σε άλλους, όπως και στον μετέπειτα Αρχιμανδρίτη Κυπριανό. Όμως, πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί και στο Μαχαιρά, όπως και στους άλλους, άσχετα αν είναι η αρχαιότερη διασωθείσα πηγή την οποία, ως γνωστό, δεχόμαστε ως αυθεντική, αφού δεν έχουμε άλλη παλαιότερη να την αντιπαραβάλλουμε.

Αμέσως επόμενες πηγές είναι η Χορογραφία του Λουζινιανού τον 16ο αιώνα, το κείμενο του οποίου σώζεται στα Γαλλικά και Ιταλικά και αναφέρεται γενικότερα στην Κύπρο, περιλαμβάνοντας και τους αγίους της. Ο Estiennede de Lusignan επιχείρησε να καταρτίσει ένα κατάλογο των Κυπρίων αγίων, ενώ περιλαμβάνει εκτός από τους ορθόδοξους αγίους και αγίους των ρωμαιοπαπικών[9]. Κατά την περίοδο μάλιστα της Λατινοκρατίας ανεγέρθηκαν πολλοί ναοί επ' ονόματι δυτικών αγίων των οποίων η τιμή είχε αναπτυχθεί στο νησί[10]. Ακολούθως ο Νεόφυτος Ροδινός τον 17ο αιώνα ο οποίος στο έργο του περιλαμβάνει ένα κατάλογο με βασικά στοιχεία για τους αγίους και τους ονομαστούς ανθρώπους της Κύπρου. Ένα πρόβλημα που δημιουργείται στους δύο πιο πάνω καθώς και σε μερικούς άλλους φιλολατίνους συγγραφείς της Κύπρου, είναι η με σκοπιμότητα αναφορά σε αγίους μη υπάρξαντες, ή, αγίους της Δύσης, ώστε να βοηθηθεί ο εκλατινισμός της Κύπρου. Αφήνουμε βέβαια και περιθώριο σε αυτούς, που άθελά τους παρασυρμένοι από το πνεύμα της εποχής, έγραψαν μπερδεύοντας τα πράγματα. Νεότεροι

---

[9]Συνήθως σε πολλές σύγχρονές μας εκδόσεις θεολογικών και άλλων εγχειριδίων έχει περάσει η ορολογία «Καθολική Εκκλησία» ή «Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία» για να δηλώνει τους πιστούς που υπόκεινται στην δικαιοδοσία του Πάπα της Ρώμης. Ο όρος αυτός θεωρούμε ότι είναι άστοχος, καθότι σύμφωνα με την παράδοση και τους αγίους Πατέρες μας μία είναι η Εκκλησία, η ορθόδοξη στην οποία δεν σταμάτησε ο Θεός να αναδεικνύει αγίους μέχρι τις μέρες μας. Στο σύμβολο της πίστης μας ομολογούμε «Εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν». Πέραν αυτής, όλα είναι σχίσματα και αιρέσεις. Γι' αυτό θα χρησιμοποιούμε στην παρούσα έρευνά μας τον όρο «ρωμαιοπαπισμός», διαχωρίζοντας τους αγίους μας, με ορθόδοξο φρόνημα, από τις αιρέσεις. Δυτική Εκκλησία υπήρχε όσο ακολουθούσε τα ορθόδοξα δόγματα και ήταν ενωμένη με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία, προ της απόσχισης τους το 1054. Όσο διατηρεί τις σημαντικές δογματικές αποκλείσεις από την διδασκαλία της Αγίας Γραφής, των Αποστόλων, των Αγίων Πατέρων και των Οικουμενικών συνόδων, δεν μπορεί να ονομάζεται Εκκλησία.

[10] Μητροπολίτης Κωνσταντίας και Αμμοχώστου Βασίλειος, «Κύπρος – Νήσος Αγίων-. Η πνευματική εξουσία των αγίων της Κύπρου ως μεταμορφωτική δύναμη των Εκκλησιαστικών, κοινωνικών και πολιτικών δρωμένων και ενισχυτική των πιστών», στο: Θεόδωρος Γιάγκου – Πρωτ. Χρυσόστομος Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου*, τμ. 1, Αγία Νάπα- Παραλίμνι 2015, σ. 125-141 (σ.129).

καλοπροαίρετοι, όπως ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, πλην, ίσως, ανυποψίαστοι, αντέγραφαν[11] τους προηγούμενους άκριτα, μπερδεύοντας τα πράγματα έτι περισσότερο. Το έργο του Κυπριανού, ο οποίος γράφει περί τα τέλη του 18ου αιώνα θεωρείται εξίσου σημαντικό, γιατί πρόκειται για ένα ορθόδοξο ιερωμένο, ο οποίος πέραν από την αντιγραφή προηγούμενων, καταγράφει και γεγονότα στα οποία ήταν αυτόπτης μάρτυρας, όπως για παράδειγμα, η εύρεση του λειψάνου του αγίου Νεοφύτου. Μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να λανθάνει ως προς τις τοποθεσίες ή τις χρονολογίες κ.ά. αλλά αναγνωρίζουμε το έργο του σε μια εποχή δύσκολη, ενώ τα λάθη μπορούμε να τα επισημάνουμε και διορθώσουμε με τη διασταύρωση και άλλων πηγών.

Αναμφίβολα χρήσιμη βασική πηγή αποτελούν τα γραπτά κείμενα ξένων περιηγητών της Κύπρου, από τα οποία, μερικά διασώζονται στο Excerpta Cypria, ενώ τα περισσότερα μας τα προσφέρει σε ελληνική μετάφραση ο Άντρος Παυλίδης. Σε τρεις τόμους του ο Παυλίδης παραθέτει αρκετά κείμενα, που μας ενδιαφέρουν, τα οποία αρχίζουν από τον πρώτο αιώνα και επεκτείνονται μέχρι και τον 20ό αιώνα. Χρησιμοποιήσαμε τα κείμενα αυτά, αφού συγκεντρώνονται σε μεγάλο αριθμό, καθώς και την κατανοητότερη μετάφραση τους.

Επίσης καταλόγους των Κυπρίων αγίων κάνει και ο Χάκκετ στο τρίτομο έργο του, το οποίο χρησιμοποιήσαμε εκτενώς, ιδιαίτερα τον δεύτερο τόμο, που περιλαμβάνει τους αγίους που μας ενδιαφέρουν. Ο RupertGunnis, στο έργο του *HistoricCyprus to* 1936, περιέχει αρκετές πληροφορίες κυρίως γύρω από τους ναούς και τα μνημεία των αγίων που μας ενδιαφέρουν. Ο Gunnis υπήρξε τότε επί σειρά ετών διευθυντής του Τμήματος Αρχαιοτήτων στην Κύπρο γι' αυτό και κατάφερε να συγκεντρώσει τόσες πληροφορίες.

Οι ακολουθίες των αγίων μας καθώς και τα συναξάρια τα οποία βρίσκουμε στα λειτουργικά βιβλία στις εκδόσεις του Φωτός ή της Αποστολικής διακονίας είναι σημαντικά. Κάθε μέρα καθ' όλο το έτος καταγράφονται περισσότεροι του ενός άγιοι. Για τους αγίους ειδικά της Κύπρου χρησιμοποιούμε εκτενώς τα Κύπρια Μηναία που περιέχουν τις ακολουθίες κυρίως των Κυπρίων αγίων, σύντομο συναξάριο ακόμα και κάποιους εγκωμιαστικούς λόγους, που έχουν γραφεί προς αυτούς, ενώ στο πίσω μέρος μας παρέχεται σημαντική βιβλιογραφία από χειρόγραφα έγγραφα μέχρι και έντυπες εκδόσεις. Τα Κύπρια Μηναία είναι μια πολύ σημαντική έκδοση, που φέρνει στο φως για πρώτη φορά, ακολουθίες άγνωστες στο παρελθόν, ή και νεότερες, ενώ παρέχει πλούσιες πληροφορίες για τους αγίους αυτούς. Δεν περιέχει όμως όλους τους αγίους που εξετάζουμε, καθώς, για πολλούς από αυτούς δεν έχουν ακόμα γραφεί ακολουθίες, είτε

[11] Καθόλα αξιόλογοι ερευνητές οι οποίοι έγραφαν για αγίους, πολλές φορές δεν διέφυγαν λαθών τα οποία απλά αντέγραψαν από προηγούμενους. Πολλές φορές μεγάλα προσκυνήματα τιμής ενός αγίου έδιναν την εντύπωση ότι επρόκειτο για τοπικό άγιο, το οποίο έδινε το όνομα στο ναό άλλης γειτονικής κοινότητας. Πιθανή παρερμηνεία και λάθος ενός αντιγραφόταν από νεότερους ως αυθεντική μαρτυρία και γινόταν μια ανακύκλωση, επαναλαμβάνοντας τα ίδια λάθη. Μεγάλη σύγχυση στην αγιολογία έφερε η Λατινοκρατία στο νησί, λόγω γλώσσας, λόγω αντιπάθειας προς τα ορθόδοξα από τους Λατίνους, λόγω προσπάθειας εκλατινισμού του νησιού και πολλά άλλα.

γιατί δεν έχουμε στοιχεία του βίου τους, είτε γιατί δεν έγινε ακόμα κάποια μελέτη που να τους προβάλει ώστε να γραφεί η ακολουθία τους. Εκτός αυτού, υπάρχουν ακόμα και άλλες ακολουθίες οι οποίες είτε δεν περιελήφθησαν στα Κύπρια Μηναία είτε γιατί γράφηκαν μετά την έκδοσή τους και αποτελούν αυτοτελή κείμενα – φυλλάδες τα οποία έχουν οι ναοί που τιμούν τους συγκεκριμένους αγίους. Επίσης σημαντική έκδοση αποτελεί η Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων η οποία πρωτοεκδόθηκε από την ιερά μονή Σταυροβουνίου στην Κύπρο το 1988 και συμπεριελήφθηκε εν τέλει στα Κύπρια Μηναία. Συμπληρωματικά συναξάρια των αγίων μας παρέχουν εκτός από τα πιο πάνω κείμενα οι Συναξαριστές όπως του αγίου Νικοδήμου Αγιορείτη, του ιερομόναχου Μακαρίου Σιμωνοπετρίτη, του Ματθαίου Λάγγη, του Βίκτωρος Ματθαίου κ.ά. Τέλος ένα πλήρη ονομαστικό κατάλογο όλων των ορθοδόξων αγίων παρέχει η έκδοση του Παπαβασιλείου με τίτλο Μητρώον Αγιωνυμίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας. Ο αλφαβητικός κατάλογος αυτός καταγράφει την χωροχρονική ένδειξη που έζησε ο κάθε άγιος καθώς και την ημέρα εορτής του.

Μια καλή πηγή για τα μνημεία της Κύπρου και για μας, αυτά που ανήκουν σε τοπικούς αγίους της Πάφου, σε ό,τι σχετίζεται με την συντήρησή τους, καθώς και άλλα στοιχεία αρχιτεκτονικής και ιστορίας, πολύ καλή πηγή είναι οι ετήσιες εκθέσεις «Annual Reports» του Τμήματος Αρχαιοτήτων, που αρχίζουν από το 1973 και φτάνουν μέχρι τις μέρες μας. Επίσης οι δημοσιεύσεις και οι αυτοτελείς εκδόσεις των αρχαιολόγων, βυζαντινολόγων, ιστορικών όπως των Σωτηρίου, Παπαγεωργίου, Φούλια, Χατζηχριστοδούλου, Παυλίδη και άλλων, που παρέχουν πολλές σημαντικές και για πρώτη φορά δημοσιευμένες αναφορές. Ακόμη οι αναλύσεις που κάνουν στα κείμενά τους μας βοηθούν να κατανοήσουμε κάποια πράγματα γύρω από το αντικείμενό μας.

Το τοπωνυμικό του Μενέλαου Χριστοδούλου και Κωνσταντίνου Κωνσταντινίδη «A Complete Gazetteer of Cyprus» που δημοσιεύτηκε το 1987 με σχεδόν 1700 σελίδες περιέχει όλα τα τοπωνύμια της Κύπρου, είναι μια πολύ σημαντική πηγή για τους αγίους μας. Αντίστοιχη αναφορά σε εικόνες αγίων της Κύπρου που αφορούν και εμάς, γίνεται στο τρίτομο έργο «Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου, το δημοσιευμένο το 2019 από τον Χαράλαμπο Μπακιρτζή. Πρόκειται για ένα μεγάλο κατάλογο εικόνων με χορηγό συντήρησης το ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη που περιέχει φωτογραφίες και στοιχεία των εικόνων σε όλη την Κύπρο, συμπεριλαμβανομένων και των αρχαίων, που έχουν συντηρηθεί και έχει ενδιαφέρον και για εμάς και για τους αγιογράφους.

Οι εφημερίδες, παλαιότερες και σύγχρονες, αποτελούν σπουδαία πηγή για κάθε ερευνητή. Ιδιαίτερα στις μέρες μας, μπορεί κανείς από το Ιστορικό Αρχείο μέσω πλατφόρμας πολύ εύκολα να αναζητήσει άρθρα και ανακοινώσεις για το θέμα που θέλει να ερευνήσει. Οι εφημερίδες Φιλελεύθερος, Ελευθερία και κυρίως ο Αγών και η Πάφος περιέχουν σημαντικές πληροφορίες. Ακόμη τα περιοδικά και οι δημοσιεύσεις άρθρων από επιστημονικά συνέδρια όπως τα αγιολογικά συνέδρια της Μητροπόλεως Κωνσταντίας και αυτά του Αγίου Νεοφύτου. Άλλα άρθρα επίσης σε συλλογικούς τόμους μας δίνουν σημαντικές πληροφορίες από καταξιωμένους ερευνητές. Αξίζει να σημειώσουμε το

σημαντικότερο περιοδικό της Εκκλησίας της Κύπρου που εκδίδεται από το 1918 και περιέχει μέσα επιστημονικά άρθρα και ανακοινώσεις, πλούσια σε αγιολογικό και άλλο υλικό. Εξίσου σημαντικές, με επιστημονικές έρευνες και δημοσιεύσεις, είναι και οι Κυπριακές Σπουδές, οι οποίες συνεχίζουν να εκδίδονται από το 1937, καθώς και τα Κυπριακά Χρονικά, που εκδόθηκαν μεταξύ των ετών 1923-1937. Ακόμη η Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών, η Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, το περιοδικό Ενατενίσεις της Μονής Κύκκου, το περιοδικό Πάφος του Λοΐζου Φιλίππου που εκδόθηκε κατά τα έτη 1935-1947, άλλα περιοδικά της Αρχιεπισκοπής και άλλων μητροπόλεων της Κύπρου, με πλούσια άρθρα και Πληροφορίες.

Από παλαιότερους ερευνητές που ασχολήθηκαν με την αγιολογία της Κύπρου και ειδικά της Πάφου, ξεχωρίζουμε ιδιαίτερα τους Λοΐζο Φιλίππου, τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου Μακάριο με το σημαντικότατο έργο του «Κύπρος η Αγία Νήσος», τον Ιωάννη Τσικνόπουλλο, τον Νέαρχο Κληρίδη, τον Ανδρέα Ρουσουνίδη κ.ά. Από όλους κυρίως ξεχωρίζουμε τον Τσικνόπουλλο που με πληθώρα άρθρων και δημοσιεύσεων σε περιοδικά, εφημερίδες και σε αυτοτελείς εκδόσεις προσπάθησε να φέρει στο φως άγνωστα σε εμάς στοιχεία. Ιδιαίτερα ασχολήθηκε ο Τσικνόπουλλος με την Εκκλησία της Πάφου, εκδίδοντας και το πολυσέλιδο βιβλίο του «Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου» καθώς και πολλές άλλες εκδόσεις. Επίσης έδωσε βαρύτητα στον βίο και στα συγγράμματα του αγίου Νεοφύτου καθώς και στις ιστορίες των μονών Αγίου Νεοφύτου, Χρυσορρογιατίσσης, Τροοδιτίσσης κ.ά.[12]. Από τους επόμενους, σύγχρονους μας ερευνητές και πολύ καλούς αγιολόγους

[12] Σημαντικό κεφάλαιο για τους τοπικούς αγίους της Πάφου και όχι μόνο αποτελεί ο Ιωάννης Τσικνόπουλλος. Για τον Τσικνόπουλλο βλ. περισσότερα στο άρθρο μας: Τυχικός Αρχιμ. Βρυώνης, «Ιωάννης Τσικνόπουλλος (1897-1972), ο Μικρασιάτης μελετητής της Κυπριακής Μοναστηριολογίας», στο: Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, (ΕΚΜΙΜΚ), τμ. 2022, σ. 555-568. Ιδιαίτερα ο Τσικνόπουλλος είναι αυτός που πρόβαλε όσο λίγοι τον άγιο Νεόφυτο. Πέραν αυτού στο βιβλίο του Εκκλησία της Πάφου αλλά και άλλα που έγραψε όπως για την μονή Χρυσορρογιατίσσης αναδεικνύει τοπικούς αγίους όπως τον άγιο Πανάρετο. Επί εποχής του έγινε μια μεγάλη προσπάθεια ανάδειξης του αγίου Παναρέτου παρόλο το λάθος που έγινε με την τοιχογραφία στη Σαλαμίνα της Ελλάδας που τελικά δεν ταυτίζεται με τον άγιο. Προσπάθησε και έκανε καταγραφή των ιερών σεβασμάτων των αγίων, των εικόνων, λειψάνων και γενικότερα ανεύρεση ιστορικών μαρτυριών για τους αγίους της Πάφου. Όλοι εμείς σήμερα αναπόφευκτα καταφεύγουμε στα συγγράμματά του από τα οποία ο κάθε ερευνητής αρχίζει την έρευνά του μιας και δεν έχει γραφεί ως τώρα από το 1971 που έγραψε το τελευταίο βιβλίο του κάτι που να ξεπεράσει τις πληροφορίες και το επίπεδο των γραφομένων του. Το σημαντικό για αυτόν είναι ότι γράφει και αντλεί πληροφορίες πριν την τουρκική εισβολή. Επομένως παίρνει στοιχεία από κατοίκους τουρκοκυπριακών κοινοτήτων είτε αυτοί τα εγκατέλειψαν με τους θύλακες που έγιναν είτε Τουρκοκύπριους κάτοικους όπου μπορούσε να το έκανε ιδιαίτερα πριν ξεσπάσει όμως το μίσος μεταξύ μας. Επίσης ο Τσικνόπουλλος είχε τότε στην κατοχή του κώδικες που σήμερα απωλέσθησαν είτε λόγω κλοπής, καταστροφής, είτε λόγω φυσικών συνθηκών και έλλειψης προστασίας. Κάποιοι κώδικες αναφέρονται από τον ίδιο στο βιβλίο του. Σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες επί μητροπολίτη Πάφου Γενναδίου μια πλημμύρα κατέστρεψε ολόκληρο το αρχειακό υλικό της βιβλιοθήκης της Μητρόπολης. Αυγερινός Παπαρές, Νεόφυτος Δημοσθένης, Ελευθερία Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*, Εκκλησιαστική Επιτροπή

ξεχωρίζουμε τους Δημήτριο Καππαή με πολυγραφότατο έργο που καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος της αγιολογίας της Κύπρου, τον π. Φώτιο Ιωακείμ, ο οποίος εργάζεται πολλά χρόνια στο αντικείμενο της αγιολογίας της Κύπρου με πληθώρα άρθρων και δημοσιεύσεων, τον Γεώργιο Κάκκουρα κ.ά.

Στην έρευνά μας χρησιμοποιήσαμε και πληθώρα άλλων βιβλίων που αναφέρονται στο σύνολο της ιστορίας μιας κοινότητας, ενός μνημείου, μιας εκκλησίας κ.ά. Τα περισσότερα από αυτά γράφτηκαν για τον πολύ κόσμο, απλά και χωρίς επιστημονική τεκμηρίωση. Δεν μπορούσαμε να τα αποκλείσουμε από την βιβλιογραφία μας για τον λόγο αυτό και μόνο. Τα χρησιμοποιούμε, δίνοντας ιδιαίτερη προσοχή σε τυχόν λάθη ή υπερβολές, παίρνοντας από αυτά κάποια στοιχεία, που δεν τα βρίσκουμε αλλού, όπως την όχι αυστηρά επιστημονική παράδοση των κατοίκων μιας κοινότητας καταγεγραμμένη σε βιβλία, φυλλάδες ή σημειώσεις .

Σημαντική βαρύτητα στην έρευνά μας δίνουμε στην προφορική παράδοση (oralhistory) η οποία έχει την πηγή της σε ιστορικά γεγονότα και πραγματικότητες τα οποία ο λαός επεξεργάζεται και επενδύει με άλλα στοιχεία βγαλμένα από την ψυχοσύνθεση του κατά τις διάφορες εποχές. Παράδοση είναι η άγραφη ιστορία ενός γεγονότος παλαιότερη ή σύγχρονη μας[13]. Η λέξη παράδοση έχει και άλλη σημασία βέβαια·

Μονής Τιμίου Σταυρού Ομόδους, Λευκωσία 2006, σ. 102. Οι σημαντικότεροι ίσως κώδικες που υπήρξαν και καταγράφονται από τον Τσικνόπουλλο είναι: 1) Κῶδιξ Α΄, 41½Χ15, σελίδες 253, χαρτόδετος: αωε ἄυγούστω: κζ: ἄρχιερατευοντος τοῦ πάνιερωλογιωτάτου κυρίου Χρυσάνθου ἔγινεν νέα καταγραφή ἐν τῶ παρώντι κώνδικη τῶν ὑποστάτικῶν τῶν Εκκλήσιῶν καί μωναστηρίων τῆς περίοχῆς πάφου ἀφερεθέντων ἐκτῶν παλαιῶν κώνδικων καί ἐγγράφησαν ἐν τῶ παρώντι ἐκάστου χωρίου κατόνομα ὥ φένωντε: αωζ (sic). 2) Κῶδιξ Β΄, τοῦ αὐτοῦ σχήματος ὡς ὁ Α΄ σελίδες 179. αωεω: αυγούστου: κζ: Ἀρχιερατεύωντος τού κύρ Χρυσάνθου εἰς τόν θρόνον τῆς περιφημου πάφου γεγωνεν τό παρῶν κατάστηχον, διά τῆς πανιερωλογιώτηςτου εἰς τό νά καταγράφωνται, ἅπαντα τά ὑποστατικά, τῶν ἱερῶν ἐκ κλησιῶν, κυνιτάτε κάι ἀκύνιτα, τοῦ καταλληκίου τῆς Χρυσωχοῦ: οἶδοῦ καί τούτω ὁ πήναξ: (sic). 3) Κῶδιξ Γ΄, τοῦ αὐτοῦ σχήματος, σελίδες 221, ἐξ ὧν καί κεναί. Λογαριασμοί τῆς Μητροπόλεως μέ τούς Ναούς καί τά Μοναστήρια, αωε καί ἑξής (sic).4) Κῶδιξ Δ΄, τοῦ αὐτοῦ σχήματος, σελίδες 204, ἐξ ὧν καί κεναί. Λογαριασμοί τῆς Μητροπόλεως μέ τούς Ναούς καί τά Μοναστήρια, αωε καί ἑξής (sic). 5) Κῶδιξ Ε΄ τοῦ αὐτοῦ σχήματος, σελίδες 122 καί κεναί, 1866, 1886. Καταγραφή τῶν Ἐκκλησιαστικῶν χωραφιῶν (sic).Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 132.

[13] Οι μαρτυρίες και οι προφορικές παραδόσεις ως ένα βαθμό μέχρι τον 19ο αιώνα ήταν πολύ χρήσιμες για την έρευνα. Οι άνθρωποι δεν είχαν και πολλά βιβλία για να διαβάσουν, ούτε τα μέσα ενημερώσεως και επικοινωνίας που έχουμε σήμερα και οι μαρτυρίες και παραδόσεις λειτουργούσαν μόνο εξ ακοής. Αυτό που ήξεραν ήταν αυτό που λεγόταν από στόμα σε στόμα. Έτσι η παράδοση ήταν αυθεντική και παρέμεινε ως τοπική παράδοση. Με την έκρηξη της τυπογραφίας, η οποία άργησε λίγο να φθάσει στην Κύπρο, αν εξαιρέσουμε κάποιες εκδόσεις που άρχισαν να γίνονται στο εξωτερικό ιδιαίτερα από τα τέλη του 18ου αιώνα και εξής άρχισαν να καταγράφονται τέτοιες παραδόσεις. Αυτές όμως ήταν πολύ περιορισμένες μέχρι τα τέλη του 19ου αιώνα και εξής που έχουμε στην Κύπρο δικά μας τυπογραφεία, εκδίδονται εφημερίδες, περιοδικά όπου πολλές παραδόσεις καταγράφονται. Τον 20ό αιώνα έχουμε και τους ραδιοτηλεοπτικούς σταθμούς και το διαδίκτυο περισσότερο τον 21ο αιώνα. Όλα αυτά επηρέασαν την τοπική παράδοση και τις μαρτυρίες, εφόσον οι άνθρωποι επηρεάζονται και ανακατεύουν αυτά που ήξεραν με αυτά που μαθαίνουν και

παράδοση είναι η συνέχεια η αδιάκοπη συνέχεια ενός τρόπου υπάρξεως, ενός τρόπου σκέψεως, ενός τρόπου θεωρήσεως των πραγμάτων[14].

Για να γραφεί μια διδακτορική διατριβή χρειάζεται να ακολουθηθεί μια μεθοδολογία και τεχνική, ώστε να μπορέσει ο υποψήφιος διδάκτορας να διαχειριστεί τον μεγάλο όγκο πληροφοριών και να πάρει μόνο αυτά που χρειάζεται για την έρευνά του. Η διατριβή εγκυμονεί τον κίνδυνο του να περιπέσει κανείς σε αδιέξοδο, να βυθιστεί στις πηγές και να μαζεύει υλικό το οποίο είτε δεν θα του χρησιμεύσει, είτε είναι εκτός θέματος. Επίσης χρειάζεται η αξιολόγηση του υλικού και η κατανομή του σε κεφάλαια και υποενότητες. Και η δική μας έρευνα δεν ήταν απαλλαγμένη από αυτές τις δυσκολίες. Ξεκινήσαμε να ερευνούμε, χωρίς να ξέρουμε τι υλικό θα μπορέσουμε να συγκεντρώσουμε. Για παράδειγμα, θεωρούσαμε για κάποιο θέμα μας ότι θα βρίσκαμε υλικό και δεν υπήρχε, ενώ για άλλο θέμα που πιστεύαμε ότι δεν υπάρχει, τελικά ανακαλύψαμε αρκετές πληροφορίες. Χωρίσαμε σε φακέλους τα ευρήματα της αναζήτησης μας, σε πρωτογενείς και δευτερογενείς πηγές, δίνοντας πάνω από εκατό με διακόσιους τίτλους στην ποικιλία των διαφορετικών θεμάτων, που προέκυψαν από αυτή την έρευνα. Έπειτα χωρίσαμε και ταξινομήσαμε τα αποτελέσματά μας, προσέχοντας η κάθε αναφορά να συνοδεύεται από την παραπομπή στη σωστή πηγή – βιβλιογραφία. Αυτή η μέθοδος ονομάζεται, ως γνωστόν, αποδελτίωση.

Λόγω του ότι δεν μπορούμε να φτάσουμε κατ᾽ευθείαν στην κορυφή, αρχίζουμε συνήθως από τα εύκολα. Μια εύκολη μέθοδος είναι να ανατρέξουμε πρώτα σε δευτερογενείς πηγές, σε ερευνητές δηλαδή που ασχολήθηκαν με επιμέρους ή παρόμοια θέματα που απασχολούν την διατριβή μας. Την ίδια στιγμή εκτός από τις πληροφορίες που μας δίνονται στις συγκεκριμένες πηγές, ανατρέχουμε και στην σχετική βιβλιογραφία που υπάρχει καταγεγραμμένη σε αυτές, είτε με τη μορφή υποσημειώσεων, είτε στο τέλος. Έτσι αρχίζουμε να κτίζουμε σιγά – σιγά την πρώτη βιβλιογραφία μας. Οι πηγές μπορεί να είναι πρωτογενείς είτε δευτερογενείς χρειάζεται όμως πολύς κόπος να αναζητηθούν σε αρχεία

προσπαθούν στον λόγο τους να εισάγουν και άλλα στοιχεία από αλλού. Επομένως οι μαρτυρίες παλαιοτέρων είχαν αυθεντία ενώ όσο προχωρούμε αυτές εξασθενούν. Βέβαια για γεγονότα που συνέβησαν πρόσφατα όπου οι άνθρωποι ήταν αυτόπτες μάρτυρες αυτές πάντοτε θα έχουν ισχύ. Είναι γεγονός πάντως για παράδειγμα πως θέματα που αφορούν τη λατρεία πως επηρεάζονται από την τηλεόραση. Για παράδειγμα την Μεγάλη Εβδομάδα ακόμα και τις Κυριακές που παρακολουθούν πολλοί ακολουθίες από μεγάλους καθεδρικούς ναούς Λευκωσίας, Αθηνών, Οικουμενικού Πατριαρχείου που έχουν μετάδοση, είναι επόμενο να αντιγράφονται στοιχεία άκριτα παραγκωνίζοντας κατά συνέπεια τοπικές παραδόσεις. Πως η παράδοση διασώζεται μέσα στους αιώνες; Αναφέρεται για παράδειγμα ότι διασώζεται ακόμα παραδόσεις αλλά μνήμη των απογόνων και συγγενών της οικογένειας του αγίου Νεοφύτου, των αγίων Συνεσίου, Θέρισσου, Φωτεινής κ.ά. Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», Κυπριακαί Σπουδαί (*ΚΣ)*, τμ. 1963, σ. 2003· Κ. Σπυριδάκης [Γ. Παπαχαραλάμπους, Ν. Κληρίδης], «Οι άγιοι Καρπασίας…», *ΚΣ*, τμ. 1947-1948, σ. ζ΄-λβ΄, 69, ιβ΄, κδ΄, κε΄ κ.ά. Για το γένος από του αγίου Νεοφύτου με το επίθετο Κατταμούττηδες στον Κάτω Δρύ βλ. Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά αυτού μονή*, Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 1955, σ, 13-14.

[14] Συζήτηση με τον πατέρα Γεώργιο Μεταλλινό 11.2.2017.

και βιβλιοθήκες. Το θετικό για μας είναι ότι ασχοληθήκαμε και στο παρελθόν με παρόμοια θέματα έτσι είχαμε γνώση της σχετικής βιβλιογραφίας που αφορούσε σε αγιολογικά και ιστορικά θέματα. Δεν υπάρχει όμως αμφιβολία ότι η έρευνα θα έπρεπε να αναβαθμιστεί, προκειμένου να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις μιας διδακτορικής διατριβής.

Ακολούθως, έπρεπε να μελετήσουμε παρόμοιες διατριβές, από τις οποίες πήραμε και θετικά και αρνητικά παραδείγματα, όπως επίσης και ιδέες για το πώς ταξινομείται και συντάσσεται μια διατριβή, ώστε να διδαχτούμε και από τα σωστά, αλλά και από τα σφάλματα και τις παραλείψεις των άλλων.

Πολύ σημαντικό στην μελέτη μας, όπως και αλλού σημειώσαμε, είναι το να έχουμε προσωπική επαφή με το αντικείμενό μας. Έτσι, έπρεπε να γνωρίσουμε άμεσα τους χώρους όπου έζησαν και τιμήθηκαν οι άγιοι μας και ό,τι σχετίζεται μαζί τους, ώστε να έχουμε προσωπική εμπειρία των γραφομένων. Στην συνέχεια, αφού ερευνήσαμε όλες τις πηγές -τουλάχιστο τις πρωτογενείς και σημαντικότερες- και συγκεντρώσαμε όλες τις αναφορές, προχωρήσαμε στη διάταξη της μελέτης μας, διαιρώντας την σε κεφάλαια και υποκεφάλαια και αποφασίζοντας τη σειρά που θα ακολουθήσουμε καθώς και το τι είναι σημαντικό και τι δευτερεύον, ώστε να συγκροτηθούν οι υποσημειώσεις.

Η όλη αυτή διαδικασία της διατριβής, κράτησε το προβλεπόμενο από το πανεπιστήμιό μας διάστημα, δηλαδή, τρία περίπου ακαδημαϊκά έτη, τα οποία μπορεί να παραταθούν μέχρι τα πέντε, αναλόγως του βαθμού της δυσκολίας.

Τη διατριβή μας χωρίζουμε σε δέκα μεγάλα μέρη. Η έκταση του κάθε μέρους είναι ανάλογη με το αντικείμενο που εξετάζουμε, την θεματική ενότητα και τις πληροφορίες που μας δίνονται. Το κάθε μέρος χωρίστηκε σε κεφάλαια και αυτά χωρίστηκαν σε μικρό, ή σε μεγάλο αριθμό υποκεφαλαίων, ανάλογα.

Θεωρήσαμε σωστό στα πρώτα πέντε μέρη της διατριβής μας να παραθέσουμε και να αναλύσουμε γενικότερους προβληματισμούς και γενικότερα δεδομένα για το σύνολο των αγίων μας. Ενώ ταυτόχρονα αναλύουμε τους τρόπους εκδήλωσης της τιμής των αγίων από τους πιστούς, τα απτά μέρη με τα οποία σχετίζεται ο κάθε άγιος. Στα άλλα πέντε μέρη κατατάξαμε τους αγίους μας κατά την Εκκλησιαστική μας τάξη, δηλαδή, αποστόλους, μάρτυρες, ιεράρχες, όσιους. Στο δέκατο και τελευταίο κεφάλαιο ασχοληθήκαμε με τα πρόσωπα των οποίων η αγιότητα τίθεται σε αμφιβολία. Η σειρά των αγίων μας, γενικά, στα πέντε τελευταία μέρη γίνεται με δύο τρόπους. Πρώτα ακολουθούμε τα στοιχεία και την τιμή που αποδίδεται σε αυτούς και μετά, τους παραθέτουμε με αλφαβητική σειρά.

Ειδικά στο πρώτο μέρος, αναλύουμε κάποια γενικά θέματα που αφορούν στην τιμή των αγίων και κάποιους προβληματισμούς στην αγιολογία. Αφορούν επίσης και στην αναγνώριση και εξάπλωση της τιμής των αγίων σε διάφορα μέρη, στις εκδηλώσεις τιμής των αγίων, στα θαύματα των αγίων και στους τρόπους εξήγησης της μεσιτείας τους από τους πιστούς. Ακόμη αναφερόμαστε και στους θρύλους και στις παραδόσεις για τους αγίους, συμπεριλαμβάνοντας και ό,τι κάποιος μπορεί να θεωρήσει ως υπερβολή.

Στο δεύτερο μέρος ασχολούμαστε με τους χώρους τιμής των αγίων, όπως είναι οι τόποι που έζησαν, που τάφηκαν ή που οι πιστοί τους τίμησανμε ανέγερση ναού. Επομένως

ναοί, κοινότητες, σπήλαια, ασκητήρια, αγιάσματα, θρονιά, μνημεία κ.ά. είναι τα κύρια μέρη αναλύσεως αυτού του μέρους.

Στο τρίτο μέρος μας αφορούν οι τάφοι, τα λείψανα και οι λειψανοθήκες καθώς η σπουδαιότητά τους για τον ορθόδοξο Χριστιανό και την Εκκλησία γενικότερα. Για τους αγίους η ημέρα κοίμησής τους και ο χώρος ταφής τους προετοιμαζόταν από τους ίδιους από πολύ νωρίς, γιατί ποθούσαν αυτήν την ημέρα όχι ως το τέρμα αλλά ως τη γέννηση στην όντως αληθινή ζωή. Τα σώματα των αγίων, που δέχθηκαν την χάρη του Αγίου Πνεύματος, συνεχίζουν να θαυματουργούν, να ευωδιάζουν, ή να παραμένουν άφθαρτα για αιώνες.

Στο τέταρτο μέρος εξετάζουμε τις εικόνες, τις τοιχογραφίες και τους αγιογράφους που δημιούργησαν αυτά τα έργα τέχνης που δεν είναι απλά τέχνη αλλά είναι τα ιερά εκτυπώματα των μορφών των αγίων μας, κυρίως σε ξύλο, αλλά και με την τεχνική της νωπογραφίας σε τοίχους. Με τις παραστάσεις ο πιστός δεν βλέπει απλά την μορφή του αγίου που έζησε στο παρελθόν, αλλά δια μέσου της εικόνας εισέρχεται σε επαφή με αυτόν και στη συνέχεια με τον Θεό. Όπως πιστεύουμε στην ορθόδοξη αγιογραφία, μια παράσταση έχει μόνο δύο διαστάσεις, γιατί η τρίτη διάσταση είναι αυτή στην οποία βρίσκεται ο πιστός και επικοινωνεί με τον συγκεκριμένο κάθε φορά άγιο.

Στο πέμπτο μέρος, το οποίο έχει κάποιες δυσκολίες, εξετάζουμε και παρουσιάζουμε τις ακολουθίες, τα συναξάρια και τους βίους των αγίων μας. Τα προβλήματα που υπάρχουν είναι ότι πολλές φορές συναντούμε ομοιότητες ή αντιγραφές από άλλες ακολουθίες ή συναξάρια τα οποία οφείλονται είτε στους αντιγραφείς των κωδίκων, είτε σε κάποια σύγχυση, αλλά αυτά εύκολα μπορεί ο πιστός να τα αντιπαρέλθει. Για τον ιστορικό μπορεί να αποτελούν πηγή αμφιβολίας, ή και σκάνδαλο, για τον πιστό όμως, που το ζητούμενο και το πρώτιστο είναι η σωτηρία του, είναι πηγή αιωνίας ζωής.

Στο έκτο μέρος όπως γράψαμε και πιο πάνω εισερχόμαστε στα καθ' αυτά ονόματα των τοπικών αγίων της Πάφου. Αναλύουμε εδώ τα πρόσωπα εκείνα, που οδήγησαν την Πάφο από το σκότος της ειδωλολατρίας και της πλάνης, στο φως της Θεογνωσίας του αληθινού Θεού, δηλαδή στα αποστολικά πρόσωπα, και στους άμεσους διαδόχους τους. Η Πάφος γίνεται η πρώτη Ευρωπαϊκή πόλη, που δέχθηκε τον Χριστιανισμό. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στους αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα, Μάρκο και σε άλλα αποστολικά πρόσωπα. Σημειώνουμε πάντοτε ότι ασχολούμαστε πρώτα με λίγα στοιχεία του βίου των αγίων, που σχετίζονται με την Πάφο και στη συνέχεια με τις εκδηλώσεις τιμής τους από τους πιστούς (ιερά σεβάσματα, εικόνες, λείψανα, ακολουθίες κ.ά.).

Στο έβδομο κεφάλαιο παρουσιάζουμε τους ιεράρχες, τους επισκόπους δηλαδή, οι οποίοι είχαν, ως συνεχιστές του έργου των αποστόλων, είχαν την ευθύνη της διαφύλαξης του Χριστιανισμού και της Ορθοδοξίας στον τόπο μας. Όπως πάντοτε, περιλαμβάνουμε και πρόσωπα που πέρασαν από την Πάφο για κάποιο διάστημα όπως για παράδειγμα τον άγιο Επιφάνιο επίσκοπο Κωνσταντίας, ενώ δεν παραβλέπουμε και τα πρόσωπα που τιμήθηκαν ιδιαίτερα στην Πάφο αν και δεν υπάρχουν μαρτυρίες ότι πέρασαν καθόλου από εδώ.

Στο όγδοο μέρος ομοίως εξετάζουμε τους μάρτυρες οι οποίοι είναι λίγοι στον αριθμό αν και, στην πραγματικότητα, πρέπει να υπάρχουν πολύ περισσότεροι, αν λάβει κανείς υπόψη του, τους μεγάλους διωγμούς των πρώτων αιώνων, αλλά και στη συνέχεια, τις Αραβικές επιδρομές και τους Οθωμανούς. Τα ονόματα τους, όμως, δεν μας διεσώθησαν δυστυχώς, λόγω των δύσκολων και θλιβερών καταστάσεων, είναι γνωστά όμως στον Θεό και δεν γνωρίζουμε αν κάποια στιγμή τους φανερώσει σε εμάς.

Στο ένατο κεφάλαιο που είναι και εκτενές, εξετάζουμε τους οσίους δηλαδή τους ασκητές και μοναχούς που ήταν αρκετοί, αν και ο πραγματικός αριθμός τους σίγουρα θα ήταν πολύ μεγαλύτερος. Η μορφολογία του εδάφους της επαρχίας της Πάφου καθώς και το ότι δεν στερείται ρυακιών με άφθονο νερό και άλλων συνθηκών απαραίτητων για την σωματική επιβίωση, αλλά ούτε και της ησυχίας, που αναζητούσαν οι ασκητές, βοήθησε ως τόπος επιλογής τους από την υπόλοιπη Κύπρο και το εξωτερικό. Η Πάφος χαρακτηρίζεται ως ασκητοπλημμύριστη και ο Ακάμας ως ουρανοβάμονας[15] με πληθώρα ασκητηρίων. Την Πάφο επέλεξε, άλλωστε, ο άγιος Ιλαρίων ο Μέγας, ο οποίος εισήγαγε τον μοναχισμό στο νησί.

Στο δέκατο και τελευταίο μέρος, που είναι επίσης εκτενές και παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, εξετάζουμε τα πρόσωπα αυτά για την ύπαρξη των οποίων οι απόψεις διχάζονται. Ο λόγος είναι ότι πολλές φορές κάποιοι άγιοι θεωρήθηκαν ως τοπικοί, είτε από παραφθορά του ονόματος τους, είτε κάποια προσωνύμια της Παναγίας θεωρήθηκαν από άγνοια ως άγιοι και αγίες, είτε χαρακτηρισμοί λόγῳ του τρόπου θεραπείας των πιστών από τους συγκεκριμένους αγίους άλλαξε και το όνομά τους. Πολλά τέτοια πρόσωπα ήταν αδύνατον, λόγῳ ελλείψεως πληροφοριών, ούτε να τα συγκαταλέξουμε με τους αγίους μας, αλλά ούτε και να τα απορρίψουμε τελείως. Αυτός που αναδεικνύει αγίους είναι μόνο ο Θεός και εμείς ως πάντοτε ατελείς όσες γνώσεις και σοφία και να έχουμε δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε με ανθρώπινες δυνάμεις τα του Θεού. Ο Θεός γνωρίζει πότε και πως θα αποκαλύψει κάποιον άγιο που μπορεί εμείς να τον θεωρήσαμε ως μη υπάρξαντα. Στο μέρος αυτό τέλος παραθέσαμε και γνωστούς μεν αγίους που η λαϊκή πίστη θεώρησε ως τοπικούς, όμως καμία γραπτή ή άλλη μαρτυρία δεν το επιβεβαιώνει.

Δεν μπορέσαμε να συμπεριλάβουμε το φωτογραφικό υλικό, που συλλέξαμε από την έρευνά μας, λόγῳ του μεγάλου όγκου του, που υπερβαίνει κατά πολύ τα όρια μιας διατριβής. Υπάρχει όμως στο αρχείο μας και μπορεί σε μελλοντική έκδοση της διατριβής μας, να γίνει επιλογή των σημαντικότερων φωτογραφιών από τις εικόνες, τα ιερά σεβάσματα, τους ναούς, ή ό,τι άλλο σχετίζεται με την τιμή των τοπικών αγίων της πόλης και της Εκκλησιαστικής περιφέρειας της Πάφου.

---

[15] Αρχιμανδρίτης Φώτιος (Χαρίτων) Ιωακείμ, «Το κεφάλαιο περί των αγίων ασκητών της Βυζαντινής Κύπρου (4ος-12ος αι.). Προλεγόμενα στην αναθεώρηση των επικρατούντων σχετικών δεδομένων», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου…*, ό.π., σ. 213-223 (στη σ. 217).

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

-- Γενικά περί των τιμωμένων αγίων της Πάφου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Γενικά περί των αγίων

1. Σημαντικά κλειδιά που πρέπει να γνωρίζει κανείς περί των αγίων

Ο άγιος δεν είναι μόνο ένα ιστορικό πρόσωπο που έχει αρχή την γέννησή του και τέλος τον θάνατό του αλλά έχει προέκταση στην αιωνιότητα. Επομένως, ένας άγιος, που μπορεί ιστορικά να έζησε σε ένα χώρο (χωριό, πόλη, χώρα) δεν σημαίνει ότι αποκλείεται από άλλες πόλεις και χώρες. Με τα θαύματά του και τις εμφανίσεις του είτε όσο βρίσκεται στη ζωή είτε μετά την κοίμησή του, στους αιώνες, μπορεί να συνδεθεί με κάθε τόπο.

Οι εικόνες – τοιχογραφίες που απεικονίζουν αγίους και παραστάσεις από τη ζωή και τη δράση των αγίων, δεν είναι απλά φωτογραφίες που εικονίζουν ό,τι βλέπει η φυσική αίσθηση της όρασης. Μπορεί ο αγιογράφος με την πνευματική όραση να ενώσει αγίους μεταξύ τους, έστω και αν τους χωρίζουν χώρες και αιώνες. Ένας άγιος για παράδειγμα του 20^{ού} αιώνα μπορεί να εικονίζεται να συνομιλεί με έναν άγιο του 1^{ου} αιώνα. Η βασιλεία του Θεού, η οποία αρχίζει από αυτή την ζωή και επεκτείνεται στην αιωνιότητα, δεν εμπίπτει στον χρόνο. Επομένως, είναι φυσικό για τους Αγίους να περνούν στον χρόνο και στο χώρο, κάτι το οποίο δεν μπορεί να το αντιληφθεί εύκολα ο κοινός άνθρωπος. Επίσης, ιστορικά γεγονότα, που έγιναν ενόσω ζούσε ένας άγιος μπορεί να συνδέονται και με άλλα που έγιναν από αυτόν, όπως θαύματα, ή εμφανίσεις του. Το ίδιο και περιγραφές των χώρων και των χρόνων.

Στους βίους των αγίων, τόσο των παλαιότερων όσο και των συγχρόνων, συναντούμε κοινά στοιχεία, όπως πειρασμούς, φωτισμό από τον Θεό, θαύματα κλπ. Παρατηρείται ακόμα και ηθελημένος αλληλοδανεισμός στοιχείων από το βίο οικουμενικών αγίων, σε τοπικούς αγίους. Αυτό δεν είναι κάτι αρνητικό και δεν πρέπει να μας σκανδαλίζει ή να μας ξενίζει, γιατί ο ίδιος αντίδικος – διάβολος υπήρχε σε κάθε εποχή και οι πειρασμοί που υποβάλλει τους ανθρώπους, είναι ίδιοι ή παρόμοιοι. Επίσης το Άγιο Πνεύμα, που συγκροτεί τον θεσμό της Εκκλησίας και οδηγεί και αγιάζει τους αγίους είναι το ίδιο. Επομένως, είναι φυσικό επακόλουθο να παρατηρούνται ομοιότητες και κοινά στοιχεία μεταξύ των αγίων, ενώ, αν καμιά φορά δεν έχουν σωθεί πληροφορίες για κάποιο συγκεκριμένο άγιο, δεν είναι κακό να δανειστεί ο βιογράφος του μια εμπειρία κάποιου παλαιότερου αγίου, που είναι πολύ πιθανό να είναι περίπου κοινή και στους δύο. Αυτό όμως, που μπορεί να είναι αδιανόητο για έναν επιστήμονα ιστορικό, που δεν έχει γεύση της θεολογίας, είναι αυτό που έκαναν πολλές φορές οι βιογράφοι, δηλαδή, η αντιγραφή του συναξαρίου ενός αγίου, ώστε να περιγραφεί η ζωή και άλλων αγίων. Για τον ορθόδοξο όμως αυτό δεν είναι σκάνδαλο, γιατί ο Χριστιανός δεν μένει στα εξωτερικά της ιστορίας, αλλά δια των εξωτερικών οδηγείται σε βαθύτερα νοήματα. Για τον χριστιανό, που αγωνίζεται να εισέλθει στη βασιλεία του Θεού, το μείζον είναι να μάθει να αποφεύγει τις παγίδες του διαβόλου, οι οποίες, κατά μέσον όρο, είναι οι ίδιες και να δέχεται την χάρη του Τριαδικού Θεού, ο Οποίος επίσης παραμένει ο Ίδιος που αγιάζει τους ανθρώπους Του.

2. Τιμή των αγίων ανά τους αιώνες και εποχές – γενική ιστορία

Εκδήλωση τιμής και ανάδειξης των αγίων παρατηρείται σε διάφορες εποχές κάποιες από τις οποίες θεωρούμε ως σταθμούς και καταγράφουμε: α) Οι 1ος –4ος αιώνες θεωρούνται περίοδος των μεγάλων διωγμών από τους Ιουδαίους και τους Ρωμαίους ειδωλολάτρες κατά συνέπεια δεν μπορούσε να εκδηλωθεί καμία τιμή και ανάδειξη αγίου αυτή την περίοδο. Από τα μέσα του 4ου αιώνα και μετά αρχίζουν να ανεγείρονται ναοί και να γίνονται ανακομιδές λειψάνων μαρτύρων και αγίων. β) Οι 4ος – 7ος αιώνες, είναι περίοδος ανάδειξης αγίων, όπως του αποστόλου Βαρνάβα και άλλων, ενώ γράφονται κείμενα για τους αγίους Παύλο, Βαρνάβα, Μάρκο, Ηρακλείδιο, Μνάσωνα, Ρόδωνα, Τίμωνα κ.ά. Κατά αυτό το διάστημα οριοθετήθηκαν οι Μητροπόλεις και επισκοπές και αποδόθηκε το Αυτοκέφαλο (από την Γ' Οικουμενική Σύνοδο) στην Εκκλησία της Κύπρου, ενώ αποθησαυρίστηκαν τα λείψανα των αγίων Βαρνάβα, Ηρακλειδίου κ.ά. Η περίοδος αυτή θεωρείται από τις λαμπρότερες για την Εκκλησία της Κύπρου και κατοχυρώνει, μεταξύ άλλων, και το αυτοκέφαλό της. Κτίζονται μεγαλοπρεπέστατες βασιλικές, του Αγίου Επιφανίου στη Σαλαμίνα, της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας στην Πάφο κ.ά. Λαμπροί ιεράρχες της Κύπρου μετέχουν στις Οικουμενικές Συνόδους με ουσιαστικό ρόλο, όπως ο άγιος Σπυρίδων κ.ά. Μεγάλοι ιεράρχες και ασκητές και άγιοι αναδεικνύουν την Κύπρο, ο όσιος Ιλαρίων μεταφέρει τον μοναχισμό στο νησί, ενώ ο άγιος Επιφάνιος οργώνει κυριολεκτικά την επικράτεια και εξαλείφει στο σύνολό της την ειδωλολατρία, τον ιουδαϊσμό και κάθε αίρεση από το πληθυσμό. γ) Οι 10ος -12ος αιώνες: κτίζονται και ιδρύονται μεγάλος αριθμός μοναστηριών, σε όλη την Κύπρο: στην Πάφο, άγιος Ιλαρίων, Παναγία Καθολική στα Κούκλια, άγιος Κωνσταντίνος Σουσκιού κ.ά. δ) Οι 13ος - 15ος αιώνας: είναι η περίοδος κατά την οποία γίνεται η άλωση της Κωνσταντινούπολης και μεγάλος αριθμός μοναχών, αγιογράφων, εικόνων, κειμηλίων κ.ά. φθάνουν στο νησί και βοηθούν στην ανάδειξη της τοπικής Εκκλησίας, χάρη και στην συμβολή της Ελένης Παλαιολογίνας. Οι επίσκοποι της Κύπρου επίσης, κατά τον 15ο αιώνα, επιστρέφουν στις μεγάλες πόλεις, από τους τόπους εξορίας τους, σε μικρές κοινότητες και μονές. ε) Ο 18ος αιώνας -19ος μέχρι 1821: είναι περίοδος χαλάρωσης των Τουρκικών πιέσεων κατά των ορθοδόξων Ελλήνων της Κύπρου και αποδόσεως εξουσίας στην Εκκλησία. Ανακαινίζεται το μεγαλύτερο μέρος των εκκλησιών και μονών και ιστορούνται με πλήθος από τοιχογραφίες και εικόνες. Λαμπρή εποχή θεωρείται η εποχή του αρχιεπισκόπου Ιωακείμ, του Πάφου αγίου Παναρέτου, της σχολής Αγίου Ηρακλειδίου, του Κορνάρου και του Παρθένου αγιογράφων, ενώ εκδίδονται θρησκευτικά, ιστορικά και διδακτικά βιβλία καθώς και ακολουθίες αγίων. στ) 20ός -21ος αιώνας ανά εποχές: του αρχιεπισκόπου Μακαρίου με επίσκοπο στην Πάφο τον Πάφου Γεννάδιο [16]. Ο Πάφου Γεώργιος

[16] Εξαίρεση αποτελούν το ένα με δύο τελευταία χρόνια του Γενναδίου ως μητροπολίτη στην Πάφο και με το σχίσμα που προκάλεσαν μαζί με τους άλλους δύο μητροπολίτες της Κύπρου. Κατά τα άλλα η δράση του στην Πάφο ήταν πολυσχιδής.

ασχολήθηκε με τους αγίους της Πάφου, την σύνθεση και έκδοση αρκετών ακολουθιών αλλά και τη δημοσίευσή τους στα Κύπρια μηναία.

3. Τάση για Κυπροποίηση αγίων και γεγονότα αναμειγνυόμενα στον χρόνο

Οι τοπικές παραδόσεις του νησιού μας, παρουσιάζουν συχνά το εξής φαινόμενο: Υιοθετούν έναν άγιο ο οποίος ξέρουμε ότι έζησε αλλού και τον παρουσιάζουν ότι έζησε ή θαυματούργησε, ο καθένας στον δικό του τόπο. Τέτοια παραδείγματα υπάρχουν άπειρα, όπως το παράδειγμα του αγίου Μάμα στη Μόρφου με τα διάφορα θαύματα, του Αγίου Δημητριανού, του αποστόλου Τυχικού στα Μέσανα κλπ. Πράγματι, οι παραδόσεις αυτές μπορεί να ενταχθούν και μέσα στους μύθους ή στους θρύλους, λόγω της υπερβολής που τις περιβάλλει και του μυθικού τους στοιχείου, γιατί, βέβαια, δεν μπορεί να πει κανείς ότι οι άγιοι έζησαν και εδώ και στον τόπο τους. Όμως στην Εκκλησία μας ξέρουμε ότι ο άνθρωπος είναι δυνάμει Θεού αθάνατος και μετά τον θάνατο υπάρχει ζωή, ή καλύτερα, μετά τον θάνατο, υπάρχει η όντως ζωή. Πολύ περισσότερο αυτό συμβαίνει με τους αγίους, γι' αυτό και οι εμφανίσεις και τα θαύματά τους σε κάθε τόπο και γωνιά της γης. Επομένως, αν μια παράδοση αναφέρει την εμφάνιση ενός αγίου σε ένα τόπο, ενδέχεται το γεγονός αυτό να μην έγινε κατά το διάστημα της επίογειας ζωής του αγίου, αλλά μετά την κοίμησή του, όταν ο άγιος θαυματουργούσε και εμφανιζόταν σε όλα τα μέρη της γης, στους πιστούς που τον τιμούσαν και ζητούσαν τις μεσιτείες του. Και τώρα είναι εν ζωή οι άγιοι, πολύ περισσότερο από ό,τι όταν ζούσαν επί της γης και είναι οι κατ᾽εξοχήν μεσίτες μας προς τον Θεό και από την ουράνια ζωή μεσιτεύουν για τους πιστούς που τους επικαλούνται, όπου κι αν βρίσκονται. Μπορούμε να δούμε άπειρες αναφορές όπως στους αγίους: στην αγία Αικατερίνη, στον άγιο Μάμα, στους Αγίους Γεώργιο και Δημήτριο, στους αγίους Επτά Παίδες, στην αγία Σολομωνή, στον άγιο Επιφάνιο[17], στην Αγία Ελένη και, κατ' επέκταση και στον υιό της, τον Μεγάλο Κωνσταντίνο[18]. Στην Κέρκυρα υπάρχει η παράδοση του συνεχούς θαύματος του αγίου Σπυρίδωνος, που βγαίνει από την λειψανοθήκη του και γυρίζει να βοηθήσει αυτούς που τον επικαλούνται, γι' αυτό και χαλάει τα υποδήματά του ώστε χρειάζεται κάθε τόσο να του τα αλλάζουν. Υπάρχουν επίσης οι αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα, οι οποίες κατά άλλους έζησαν στην αρχαία Δημητριάδα, κοντά στον σημερινό Βόλο του νομού Μαγνησίας, ενώ, μάλλον, έζησαν κοντά στην Ταρσό. Η πίστη μας όμως είναι ζωντανή, οι άγιοι μπορούν να εμφανίζονται και να κάνουν θαύματα σε κάθε τόπο και κάθε περιοχή, χωρίς να περιορίζονται από το πού γεννήθηκαν και έζησαν.

---

[17] Αναφορά ότι ο άγιος είχε Κυπριακή καταγωγή, από την Μαραθάσα. Αντρέ Θεβέτ (1590;), στο: Άντρος Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες. Μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, Φιλόκυπρος, τμ. 1-3, Λευκωσία 1993-1995, τμ. 2, σ. 518.

[18] Ο Ρινουτσίνι το 1474 αναφέρει προφανώς παράδοση της εποχής ότι η αγία Ελένη μητέρα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου είχε γεννηθεί στην Κύπρο. Αλεσσάντρο Ρινουτσίνι (1474), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 177.

Είναι πολλές δε άλλες περιπτώσεις, που γεγονότα και άγιοι αναμιγνύονται χρονικά μέσα στους αιώνες. Σε πολλούς αγίους αλλά και γεγονότα, λόγω των παραδόσεων και των αιώνων, που πέρασαν, ενσωματώνονται στοιχεία από διάφορες εποχές, ούτως ώστε να φαίνεται ότι υπάρχει σύγχυση στις καταστάσεις και στα πρόσωπα. Αυτό πρέπει να είναι ένα κλειδί, με το οποίο μπορούμε να αποκωδικοποιήσουμε πολλά γεγονότα, ιδιαίτερα στους χρονογράφους και άλλους ιστορικούς του παρελθόντος, που μας τα παραθέτουν.

Το θέμα της ερήμωσης της Κύπρου μετά από 36 χρόνια ανομβρίας, καθώς και η μεταφορά εποίκων και στρατιωτών- φυλάκων, κατά την περίοδο της επίσκεψης της αγίας Ελένης στο νησί (327) έχει αμφισβητηθεί ως αστήριχτο, γιατί δεν υπάρχουν αναφορές σε πηγές. Τα γεγονότα αυτά μπορεί να συνέβησαν αργότερα, όπως αναφέρουν αυτοί που τα αμφισβητούν και ο Μαχαιράς, ακολουθώντας την παράδοση της εποχής του, να τα συνέδεσε[19]. Παρόμοια μπορούμε και σε άλλες περιπτώσεις να πούμε το ίδιο για άλλους αγίους όπως π.χ. τον απόστολο Τυχικό. Επίσης στον Ύψωνα Λεμεσού, ερείπια αρχαίας μονής, μετόχι του Παναγίου Τάφου αφιερωμένο στον άγιο Σίλα οδήγησε στην παράδοση να θεωρηθεί ότι ο άγιος έφθασε στην Κύπρο και πέρασε από τον τόπο εκείνο. Το ίδιο και για άλλο ναό του αγίου Σίλα στον Άγιο Μάμα Λεμεσού που ο ναός διασώζει κατάλοιπα παλαιοχριστιανικής περιόδου και σχετίζεται με παράδοση ότι ο απόστολος Σίλας πέρασε από το μέρος εκείνο. Μπορεί όντως η παράδοση να ενέχει στοιχεία αληθείας μπορεί όμως και απλά να τοποθετούνται στην προσπάθεια Κυπροποίησης αγίου.

4. Ελλείψεις μαρτυριών και ιστορικών πηγών πάνω σε διάφορα θέματα

Πόσο εύκολο ακούγεται το να ξεχαστεί π.χ. το λείψανο και ο τόπος όπου το λείψανο του αγίου Νεοφύτου φυλασσόταν; Σε κάποιους μπορεί να φαντάζει αδιανόητο, αφού από στόμα σε στόμα έπρεπε να κρατηθεί η παράδοση. Όμως, όπως και για άλλα ιστορικά γεγονότα, θα πρέπει να έχουμε υπόψη τις επιδρομές των Τούρκων, που σήμαιναν σφαγές και λεηλασίες, καθώς και τους λιμούς και λοιμούς, που αποδεκάτιζαν κατά καιρούς το νησί. Επομένως και αυτοί που γνώριζαν, όταν τους έρχονταν οι συμφορές και ο αιφνίδιος θάνατος, δεν προλάμβαναν να μεταλαμπαδεύσουν τις γνώσεις τους για κάποια ιστορικά γεγονότα, αφού το σημαντικότερο εν προκειμένω ήταν η επιβίωση τους και όλα τα άλλα, αναγκαστικά, έμπαιναν σε δεύτερη μοίρα. Αυτό το φαινόμενο παρατηρείται από την αποστολική εποχή με τους διωγμούς, μέχρι τις αραβικές επιδρομές και στη συνέχεια με τους υπόλοιπους κατακτητές της Κύπρου, αλλά και κατά τις διάφορες θανατικές επιδημίες, λιμούς, σεισμούς, επιδρομές ακρίδων κλπ. οπότε ολόκληρα χωριά εξαφανίζονταν κυριολεκτικά από τον χάρτη[20].

---

[19] Λεοντίου Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Άνδρου Παυλίδη, Λευκωσία [3]2010, σ. 539.

[20] Βλ. περισσότερα στη διπλωματική μας: Τυχικός Αρχιμ. Βρυώνης, *Η Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας*, Διπλωματική Εργασία που υποβλήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, Πάφος 2017, σ. 56. Ο *Μαχαιράς* § 66, 622-624, 636-637, 643, 707

5. Τιμή Λατίνων αγίων μέσα από πολλά σεβάσματα - σύγχυση με Ορθοδόξους

Δεν αποκλείεται κάποιοι από τους αγίους οι οποίοι έχουν παράξενα ονόματα και τα ιερά σεβάσματα τους συναντώνται κατά τόπους στη Πάφο, να ήταν άγιοι των Λατίνων και ποτέ να μην τιμήθηκαν από τους Ορθοδόξους. Ένας τέτοιος άγιος ίσως να ήταν και ο Τουμάζος στο Στρουμπί και αλλού. Επίσης λόγος γίνεται για τους επονομαζόμενους Αλαμάνους αγίους. Ο Λοΐζος Φιλίππου ο οποίος έχει υπόψη του συναξάριο στην ακολουθία του αγίου Κενδέα και προσπαθώντας σαφώς να δώσει εξήγηση στον όρο Αλαμάνος άγιος αναφέρει ότι ο άγιος Κενδέας καταγόταν από την Αλαμανία – Γερμανία και σε νεαρή ηλικία πήγε στην Παλαιστίνη και ασκήτευσε στην πέραν του Ιορδάνου έρημο. Όταν η Παλαιστίνη κυριεύθηκε από τον Σαλαδίνο (Γ΄Σταυροφορία) έφυγε για την Κύπρο και, όταν το πλοίο του ναυάγησε στην Πάφο, έκτισε εδώ την καλύβα του. Στη συνέχεια, αναφέρει τα σχετικά με το ταξίδι του, μέχρι την κατάληξη του στην Αυγόρου, όπου συνάντησε τον συνασκητή του Ιωνά και όπου κοιμήθηκε σε γεροντική ηλικία[21]. Διερωτάται, όμως εδώ, ο Λοΐζος Φιλίππου πώς ένας Γερμανός και κατά συνέπεια μετά το σχίσμα αιρετικός, τιμάται από ορθοδόξους; Στη λύση αυτή φαίνεται να καταλήγει και στην αναφορά του Μαχαιρά ότι ορθόδοξοι τιμούν φράγκους αγίους και το αντίθετο, μνημονεύει μάλιστα τον Σαντζουάννην Τιμουφόρτε στη Λευκωσία εις το Πιάλεβε αφέντην Φρανζουάννην ο οποίος πολομά άξια θαύματα[22]. «Σαν Τζουάνης τε Μουφόρτε εἰς τὴν Λευκωσίαν εἰς τὸ Πιάλεκε, ἀφέντης Φραντζέζης, ὁ ποῖος πολομᾷ ἄξια θαύματα εἰς τοὺς ἀστενεῖς, καὶ εἰς πύρεξες»[23]. Πιστεύουμε ότι το σχίσμα των δύο Εκκλησιών δεν επήλθε σε μια μέρα, αλλά και μετά από καιρό, τα πράγματα ήταν χαλαρά, σε αναμονή της επανένωσης και πάλι σε μία Εκκλησία. Φυσικό όμως στην Κύπρο να ετιμώντο και οι Λατίνοι άγιοι από άγνοια, από πίεση και μπέρδεμα λόγω της Φραγκοκρατίας. Σήμερα λέγεται για τον άγιο Λοΐζο ότι ήταν Λατίνος, που πολέμησε τους ορθοδόξους, όμως, θέλει και αυτό έρευνα. Πάντως, το αν ήταν Λατίνος άγιος ο άγιος Κενδέας το αμφισβητούμε, γιατί, αφ᾽ενός οι Λατίνοι δεν είχαν τέτοιου είδους ασκητισμό και αφ᾽ετέρου, ακόμα αν ήταν έτσι, στην Παλαιστίνη όπου είχε πάει, θα είχε γίνει ορθόδοξος κοντά στους μεγάλους ασκητές των Αγίων Τόπων.

αναφέρει τις επιδημίες των ετών 1348, 1363, 1392, 1393, 1409-1412, 1419-1420, 1438-1439. Και μόνο από αυτές που αναφέρει φαίνεται το πόσο συχνές ήταν, ενώ τις περισσότερες φορές, μετά από μία λοιμική ασθένεια ακολουθούσε λιμός- πείνα ή ακόμα και επιδρομές ακρίδων, ώστε θα έλεγε κανείς πως ήταν η οργή του Θεού που επέτρεπε το ένα κακό μετά το άλλο, για συνέτιση των ανθρώπων που Τον εγκατέλειπαν και βυθίζονταν στα πάθη και τις αδικίες.

[21] Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 225.

[22] Στο ίδιο, σ. 225-226.

[23]Μαχαιράς, § 33.

Ήταν φυσικό επίσης οι Λατίνοι, που για τέσσερις αιώνες ήταν στην Κύπρο οι κυρίαρχοι του νησιού, να είχαν μεταφέρει και την τιμή των αγίων τους, είτε αυτοί είχαν υπάρξει προ του σχίσματος, είτε μετά. Για παράδειγμα, στον αριθμό των γυναικείων μονών, συγκαταλέγεται και μία σχετικά άγνωστη, στη Λευκωσία, η οποία ήταν αφιερωμένη στην αγία Κλάρα και την οποία μνημονεύει ο Μαχαιράς[24]. Η αγία αυτή προέρχεται από την Ιταλία και έζησε στα 1194 – 1253. Το ίδιο στην Αμμόχωστο, υπάρχει μονή των Φραγκισκανών αφιερωμένη στον άγιο Φραγκίσκο. Στη Λευκωσία υπήρχε παλαιότερα, όπως γράφει ο Πιατσέντσα, ναός αφιερωμένος στον άγιο Αυγουστίνο[25]. Ο Πρέφαν κάνει λόγο για ναό της Αγίας Σάρας στη Αμμόχωστο[26]. Στην Κάτω Πάφο η γνωστή Παναγία Γαλαταριά και ο προσαρτημένος λατινικός ναός στην παλαιοχριστιανική βασιλική της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας, θα είχαν πριν ονόματα αγίων της Δύσης.

Το ίδιο και οι Λατίνοι τιμούσαν τοπικούς αγίους της Κύπρου, της πρώτης βέβαια χιλιετίας. Συγκεκριμένα, ο Όδων be Chateauroux, επίσκοπος Τούσκλου, όταν ήταν καρδινάλιος λεγάτος στην Ανατολή, είχε δώσει διαταγή το 1248 στους Λατίνους κληρικούς να τιμούν ειδικά τους εξής τοπικούς αγίους: Βαρνάβα, Επιφάνιο, Ιλαρίωνα, Νικάνωρα, Τυχικό, Ιάσωνα, Σπυρίδωνα, Άμμων, Αλέξανδρο, Ποτάμιο και Νεμέσιο[27]. Αυτό δείχνει, μεταξύ άλλων, ότι και οι Λατίνοι, τιμούσαν μεν κυρίως τους δικούς τους αγίους, αλλά και πέραν αυτών τιμούσαν και κάποιους τοπικούς αγίους της πρώτης χιλιετίας. Τέλος, στην Κύπρο μαρτυρούνται, κάτω από την ομπρέλα των Λατίνων, αρκετά τάγματα, όπως: Αυγουστινιανοί, Βενεδικτίνοι, Καρμηλίτες, Καρθουσιανοί, Κιστερκιανοί, Σταυροφόροι, Δομινικανοί, Φραγκισκανοί, Οψερβαντίνοι και Πρεμονστρατήσιοι οι οποίοι, ως φυσικό, είχαν και δικούς τους ναούς και μονές[28].

Η μεταφορά τιμής αγίων της Δύσης (προ ή μετά του Σχίσματος) στην Κύπρο, είχε ως συνεπακόλουθο το κτίσιμο ναών και μονών αφιερωμένων σε αυτούς. Τα σεβάσματα των Λατίνων επί Τουρκοκρατίας έγιναν ορθόδοξα και η μνήμη, είτε κρατήθηκε, είτε άλλαξε λίγο -ή και εντελώς- για να εναρμονιστεί με τα ορθόδοξα δεδομένα. Σε κάποιες όμως περιπτώσεις, καταργήθηκε η τιμή και έμεινε το τοπωνύμιο ή τα χαλάσματα ενός ναού.

---

[24] Μαχαιράς, 248· Ιωάννης Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφραση και συμπλήρωση Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, τ. 3, Αθήνα – Πειραιάς 1932, σ. 148,149, ενώ επίσης αναφέρονται και άλλες μονές όπως της Ταρτούζης.

[25] Φραντζέσκο Πιατσέντσα (1668;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*» ό.π., τμ.2, σ. 618.

[26] Όλντριχ Πρέφαν (1546), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 301. Ως γνωστό το όνομα αυτό είναι δημοφιλές στη Δύση, κάτι που μπορεί να σημαίνει ότι ο ναός αυτός ανήκε στους Φράγκους. Ο Παυλίδης μάλιστα σε σχόλιό του αναφέρει ότι ο ναός αυτός δεν σώζεται και παραμένει αδιάγνωστος σήμερα κάτι που όπως σημειώνει ίσως θα έχει ερειπωθεί. στο ίδιο, σ. 310.

[27] Ιωάννης Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφραση και συμπλήρωση Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, Πειραιάς, τμ. 2, σ. 290.

[28] Χάκκετ, τμ. 3, σ. 137 κ.εξ. Πολύ γνωστός στην Κάτω Πάφο ο ναός των Φραγκισκανών. Χάκκετ, τμ. 3, σ. 137.

Αναφέρω τέτοιες εκδοχές, που ενδεχομένως να υπήρξαν: α) ο άγιος Αμβρόσιος, στις ομώνυμες κοινότητες αλλά και άλλοι ναοί στην Κύπρο. Αν και ο άγιος Αμβρόσιος είναι οικουμενικός άγιος σε Ανατολή και Δύση, λόγω του ότι έζησε και αγίασε στη Δύση τιμόταν περισσότερο από τους Δυτικούς. β) η αγία Ελισάβετ, με ναό και εικόνες αφιερωμένα σε αυτήν, μέσα στην κοινότητα Άγιος Αμβρόσιος.[29]. Επίσης η αγία Βρυαίνη στα Μανδριά, πιθανόν να σχετίζεται με αγία της Δύσης, το ίδιο ο άγιος Μαύρος στη Λυσό, ο άγιος Τουμάζος στο Στρουμπί κ.ά.

---

[29] Ενδεχομένως η μνήμη και των δύο αυτών αγίων Αμβροσίου και Ελισάβετ στην ίδια κοινότητα Άγιος Αμβρόσιος, να μεταφέρθηκε από Λατίνους στην Κύπρο και αυτή η τιμή συνεχίστηκε μέχρι τις μέρες μας. Ο ναός, τόσο του Αγίου Αμβροσίου όσο και της Αγίας Ελισάβετ, ανάγονται περίπου στον 13ο -16ο αιώνα. Οι παλαιότερες εφέστιες εικόνες των δύο αγίων, που διασώζονται στην κοινότητα, είναι, μία του αγίου Αμβροσίου του 1853 όπου εικονίζεται ως ιεράρχης και μία της αγίας Ελισάβετ του 1921 στην οποία εικονίζεται ως οσία. Μία άλλη μικρότερη εικόνα, που εικονίζει και τους δύο αυτούς αγίους μαζί, τον άγιο Αμβρόσιο ως ιεράρχη και την αγία Ελισάβετ, την μητέρα του τιμίου Προδρόμου, είναι λίγο παλαιότερη και ανάγεται στις αρχές του 19ου αιώνα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 282, 300· Αρχείο Εικόνων Μητροπόλεως Πάφου (Καταγραφή Παπαγεωργίου), (ΑΕιΜΠ), Άγιος Αμβρόσιος, ναός Αγίου Αμβροσίου. Το παράξενο στην εικόνα, που εικονίζονται οι άγιοι Αμβρόσιος και Ελισάβετ μαζί, που είναι και η παλαιότερη σωζόμενη, είναι ότι η αγία Ελισάβετ έχει στην αγκαλιά της ένα βρέφος δηλαδή τον Ιωάννη τον Πρόδρομο και δεν εικονίζεται ως οσία όπως εορτάζεται σήμερα. Θεωρούμε ως αμφίβολο να εορταζόταν από παλαιά η οσία Ελισάβετ (24 Απριλίου) και θεωρούμε ότι η παλαιότερη σωζόμενη εικόνα στην οποία εικονίζεται με τον άγιο Αμβρόσιο, μάλλον ως η μητέρα του Ιωάννη του Προδρόμου, να ανταποκρίνεται καλύτερα στη μνήμη της. Κάποιοι αμφιβάλλουν για το πώς εορτάζει η αγία μόνη της και δεν αναφέρεται και ο σύζυγός της Ζαχαρίας (5 Σεπτεμβρίου πιο γνωστός τιμώμενος όμως είναι ο Προφήτης Ζαχαρίας 8 Φεβρουαρίου βλ. ναό αγίου Ζαχαρία στην Ελευσίνα Αττικής). Η κοινότητα Ζαχαριά πιθανόν να είχε ναό αφιερωμένο στον άγιο Ζαχαρία, καθώς επίσης και στο Προδρόμι, ενώ έχουμε και άλλα παραδείγματα αγίων, που ενώ συνεορτάζονται, ετιμώντο ξεχωριστά, όπως βρίσκουμε πολλούς ναούς αφιερωμένους μόνο στον άγιο Κωνσταντίνο και άλλους μόνο στην αγία Ελένη. Το πιο πειστικό όμως, είναι το παράδειγμα σχετικά πλησιόχωρης κοινότητας, όπου έχουν ναό αφιερωμένο στην αγία Άννα την Θεοπρομήτορα στην Αλέκτορα και όχι των αγίων Ιωακείμ και Άννας. Τα πράγματα δυσκολεύουν την έρευνα, αφού δεν γνωρίζουμε την ημέρα εορτασμού της αγίας αυτής στο παρελθόν, αλλά μόνον ότι εορταζόταν την Τρίτη της Διακαινησίμου (και πάλι όμως εκείνη την ημέρα όπου συνηθιζόταν να εορτάζεται η Παναγία, ακούμε στον όρθρο το ευαγγέλιο όπου η Παναγία συναντά την Ελισάβετ και το σκίρτημα του βρέφους- προδρόμου στην κοιλιά της). Άλλη εκδοχή, που δεν αποκλείουμε, μπορεί να είναι το ότι η μονή, ή το τσιφλίκι όπου βρισκόταν ο ναός, να ανήκε στους Φράγκους και να αφιερώθηκε στην αγία Ελισάβετ, (πιθανόν της Ουγγαρίας 7 Ιουλίου 1207 - 17 Νοεμβρίου 1231) της οποίας το όνομα είναι πολύ δημοφιλές σε χώρες της Ευρώπης. Σημαντικό επίσης να αναφέρουμε ότι οι δύο κύριες τυφλές αψίδες εκατέρωθεν βόρειου και νότιου τοίχου του ναού της αγίας, παριστάνουν τον άγιο Γεώργιο και τον αρχάγγελο Μιχαήλ αντίστοιχα, πράγμα που σημαίνει ότι κατά άλλη εκδοχή, σε ένα από τους δύο αγίους με πιθανότερο στον άγιο Γεώργιο να ήταν αρχικά αφιερωμένος ο ναός. Επίσης αξίζει να σημειωθεί ότι υπάρχει ένας ακόμη ναός στην Κύπρο της οσίας Ελισάβετ της Ουγγαρίας, ο οποίος κτίστηκε από Λατίνους της Κύπρου το 1907. Τέλος, σημειώνουμε ότι στην πλησιόχωρη κοινότητα Κυβίδες, στον ναό των αγίων Ακινδύνων, διασώζονται δύο τάφοι μπροστά από το ιερό, οποίοι ανήκουν πιθανόν σε μέλη της οικογένειας των Φράγκων φεουδαρχών οι οποίοι έκτισαν τον ναό.

6. Περί ασκητών και επονομαζόμενων ή λεγομένων Αλαμάνων αγίων

Ένα τεράστιο θέμα στην αγιολογία είναι και το ζήτημα των τριακοσίων ασκητών, που έφθασαν στην Κύπρο και έζησαν οσιακά. Το ζήτημα αυτό προκύπτει από την αναφορά στο χειρόγραφο κείμενο του Λονδίνου: «Ὅταν ὁ ἐχθρός τῆς ἀληθείας ἀνάγκασεν τούς ἀπίστους σαρακηνούς ἐξ ἁμαρτιῶν μας καί ἐπῆραν τ(ήν) γῆν τῆς ἐπαγγελί(ας), καί ἐδίωξαν τούς χριστιανούς, τότε ἐξέβησαν ὅσοι εγλύτωσαν ἀπ' ἐκείνους, καί ηὕρασιν κ(α)τ(α)φύγιον οἱ ἀρχιεπίσκοποι, ἱερεῖς καί λαϊκοί, καί ἦλθαν εἰς τήν αὐτήν νῆσον Κύπρον ὁμάδα τριακοσί(ων) ἀνδρῶν ὀνομ(α)τ(α). Καί ἀκούοντα ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευον τόν τόπ(ον), ἐσκορπίσθησαν εἰς τό αὐτό νησίον, καί ἔσκαψαν τ(ήν) γῆν, καί μέσα εἰς σπήλαια ἐσέβησαν διά τό ὄνομα τοῦ Κ(υρίο)υ. Καί ἦσαν ἀντάμα δύο ἤ τρεῖς ἤ τέσσαρες, καί εἶχαν καί ἕναν ὑπηρέτην, ὁποῦ τούς ἐκυβέρνα τήν ζωήν τους, καί τ(ήν) ἐνδυμασίαν τους. Καί ἔδωκαν τό τέλος τους εἰς τ(ήν) αὐτήν νῆσον, καί πολλοί ἐξ αὐτούς ἐφανερώθησαν ὑπό ἀγγέλου, ἕτεροι ὑπό τῶν ἀπείρων αὐτ(ῶν) θαμ(ά)τ(ων)…» «…Καί ἀκόμη ἔχει καί ἄλλους πολλούς, ὁποῦ δέν ἐφάνησαν…» (sic)[30]. Το κείμενο παραθέτει ακολούθως τα ονόματα των πιό γνωστών από αυτούς[31]. Ο Μαχαιράς αντιγράφει σχεδόν κατά λέξη το κείμενο του Λονδίνου γράφοντας τα ίδια πράγματα[32]. Όσοι ασχολήθηκαν με το θέμα αυτό επικεντρώνονται: α) στην ονομασία τους Αλαμάνοι, την οποία ούτε το κείμενο του Λονδίνου ούτε και ο Μαχαιράς αναφέρουν, αλλά είναι ένας επιπρόσθετος όρος που προέκυψε και θα αναλύσουμε πιο κάτω. β) Σε άμεση σχέση με τον όρο Αλαμάνοι βρίσκεται και ο χρόνος άφιξης τους στην Κύπρο, για τον οποίο υπάρχουν διάφορες τοποθετήσεις. γ) Ενώ το κείμενο του Λονδίνου, αλλά και ο Μαχαιράς, γράφουν ότι οι άγιοι αυτοί πρόσφυγες έφθασαν από την γη της Επαγγελίας, την Παλαιστίνη, γίνεται μεγάλος λόγος για την καταγωγή τους. δ) Επίσης, ο αριθμός τριακόσια οδήγησε πολλούς στην

---

[30] *BMAd*, §·185β-186α, σ. 28-29. Σε αυτό υπογραμμίζουμε τις λέξεις: α) Σαρακηνοί, β) γη της επαγγελίας, γ) έφυγαν για να γλυτώσουν, δ) αρχιεπίσκοποι, κληρικοί και λαϊκοί, ε) τριακόσιοι άντρες, στ) ζ) δύο, τρεις ή τέσσερις (πολλές φορές είναι μόνο ένας που ξέρουμε), η) πολλοί δεν εφανερώθησαν (πράγματι δεν έγιναν κατ' ανάγκη όλοι άγιοι ή κάποιοι δεν φανερώθηκαν από το Θεό και ίσως να φανερωθούν στο μέλλον ή ποτέ. Ίσως όμως και η φράση αυτή να θέλει να δικαιολογήσει το ότι παραθέτει μόνο μικρό αριθμό ονομάτων από την ομάδα των τριακόσιων).

[31] *BMAd*, § 185β-186α, σ. 29-30.

[32] «Ἐδεῖξα σας τὰς ιδ΄ ἐπισκοπές· νὰ σᾶς δείξω καὶ πόσα σώματα τῶν ἁγίων εὑρέθησαν. Ὅνταν οἱ Σαρακηνοὶ πῆραν τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τότε ἐβγῆκαν οἱ πτωχοὶ οἱ χριστιανοὶ ἀποῦ ἐγλυτῶσαν καὶ ἐπῆγαν ὅπου ηὗραν καταφυγὶν· ἦσαν ἀρχιεπισκόποι, ἐπισκόποι, ἱερεῖς καὶ λαϊκοί, καὶ ἐπῆγαν ὅπου ᾽φτάσαν. Καὶ ἦρταν καὶ εἰς τὴν περίφημον Κύπρον μία συντροφία, ὅπου ἦσαν τ΄ ὀνομάτοι, καὶ γροικῶντα, ὅτι Ἕλληνες ἐφεντεῦγαν τὸν τόπον, διὰ τὸν φόβον ἐπῆγαν εἰς τὸ ἕναν μέρος καὶ εἰς τὸ ἄλλον, καὶ ἐσγάψαν τὴν γῆν καὶ ἐμπῆκαν μέσα, καὶ ἐπροσεύχουνταν τῷ θεῷ, καὶ ἦσαν δύο τρεῖς ἀντάμα, καὶ εἶχαν τινὰν δουλευτὴν ἀποῦ τοὺς ἐδούλευγαν τὸ ἐχρειάζουνταν διὰ τὴν ζήν τους. Καὶ ἐποθάναν εἰς τὸν αὐτὸ νησσίν, καὶ πολλοὶ ἀξ αὐτῶν τους ἐφανερώθησαν δι᾽ ἀγγέλου, ἄλλοι διὰ τὰ θαυμαστὰ θαύματα· μέσον τοὺς ποίους εἶδα καὶ ἔμαθα πολλὰ κοιμητήρια, καὶ πολομοῦν θαυμαστὰ θαύματα, καὶ εἶνε χωρὶς τὰ λείψανα καὶ κοιμητήρια τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ἐπισκόπους τοὺς ἄνωθεν λαλημένους». *Μαχαιράς*, §31.

προσπάθεια να βρουν ονόματα να τον συμπληρώσουν, καθότι οι άγιοι τους οποίους γνωρίζουμε, αριθμούν λιγότερο από το ένα πέμπτο. Όλα αυτά, μαζί με μερικά άλλα ζητήματα θα προσπαθήσουμε και εμείς με την σειρά μας να παραθέσουμε και να δώσουμε εξηγήσεις σε όσα μπορούμε.

Στην Ιστορία, βλέπουμε κάποιες ομάδες ανθρώπων, απλών χριστιανών, μοναχών και κληρικών να έρχονται στην Κύπρο, ως σε τόπο σωτηρίας, μετά από διωγμούς, ή κατάληψη της πατρίδας τους: α) Πρώτοι, που αναφέρονται, είναι οι διασπαρέντες απόστολοι μετά τον λιθοβολισμό του Στεφάνου, μερικοί από τους οποίους ήρθαν και στην Κύπρο (Πρξ. 11,19). β) Δεύτερη μεγάλη περίοδος, είναι η καταφυγή πολλών για προστασία από την εικονομαχία, όπου γίνεται κυρίως λόγος για εικόνες και ιερά λείψανα. γ) Έχουμε επίσης αυτούς, που έφθασαν στο νησί σε εποχές συγκρούσεων και εκτοπισμού προσφύγων, όπως μετά τη μάχη του Ματζικέρτ το 1071, όταν μεγάλα πλήθη της Μικράς Ασίας έφθασαν μέχρι την Κύπρο. δ) Η πρώτη και κυρίως η δεύτερη άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453 οδήγησε πολλούς να φθάσουν στην Κύπρο[33]. ε) Τέλος έχουμε τους επονομαζόμενους Αλαμάνους με τους οποίους θα ασχοληθούμε περισσότερο. Εδώ προβάλλεται όμως και το ερώτημα: από όλους αυτούς τους μοναχούς, κληρικούς κ.ά. που έφθασαν κατά καιρούς, δεν υπήρξαν πρόσωπα που να αναδείχθηκαν άγιοι, ενώ οι τριακόσιοι Αλαμάνοι αναδείχθηκαν όλοι άγιοι;

Κάτι το οποίο λησμονούν να αναφέρουν, οι περισσότεροι από όσους ασχολήθηκαν με τους λεγομένους Αλαμάνους, είναι ότι οι περισσότεροι, αν όχι όλοι, φαίνεται να ήταν μοναχοί και μάλιστα σπηλαιώτες, εγκαταβίωναν δηλαδή σε σπήλαια και ασκητήρια και όχι σε μονές. Θεωρούμε ότι αν οι Αλαμάνοι άγιοι έφθαναν μεταξύ του 4ου μέχρι του 6ου αιώνα και μεταξύ του 11ου και 12ου αιώνα, οπότε στην Κύπρο επικρατούσε ειρήνη και ιδρύονταν πολλές μονές που αναπτύσσονταν και ευημερούσαν, τότε θα έπρεπε οι περισσότεροι από αυτούς να είχαν εγκατασταθεί σε αυτές τις μεγάλες μονές. Η έλευσή τους όμως κατ' αυτές τις περιόδους, ανατρέπεται από το κείμενο του Λονδίνου και από τον Μαχαιρά ότι «Έλληνες ήταν κυρίαρχοι του νησιού» γι' αυτό και φοβήθηκαν και κρύφθηκαν σε σπήλαια. Έλληνες εδώ θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι είναι με την έννοια την ειδωλολατρική; Ή μήπως αλλόδοξοι ή οι χαρακτηριζόμενοι ως μη χριστιανοί; Με την ειδωλολατρική όμως έννοια, δεν έχουμε κυρίαρχους κατά τη βυζαντινή περίοδο στην Κύπρο, ιδιαίτερα μετά τον άγιο Επιφάνιο. Αντίθετα την εποχή αυτή βλέπουμε να ιδρύεται πληθώρα μονών, κάτι που δείχνει ότι υπήρχε ελευθερία στην πίστη αλλά και οικονομική δυνατότητα για κτίσιμο τους. Υπάρχουν δε ακόμα και βασιλικές μονές, με χρήματα του Βυζαντίου. Δεν αποκλείεται βέβαια την εποχή εκείνη και η εγκαταβίωση σε σπήλαια. Είναι γνωστός ο άγιος Νεόφυτος και η Εγκλείστρα του και ο μοναχός Ευθύμιος στο Έγκλειστρο στα Κούκλια, ενώ λίγα χρόνια πριν την ίδρυση της Χρυσορρογιάτισσας ο

[33] Κατά την περίοδο αυτή έχουμε μεταξύ άλλων και α) κτίσιμο νέων μονών και εκκλησιών, β) αύξηση των μοναχών στο νησί, γ) έλευση εικόνων και ιερών λειψάνων δ) άριστα δείγματα βυζαντινών εικόνων και τοιχογραφιών. Βλ. αναφορές και απόστολος Φίλιππος, άγιος Ρηγίνος, άγιος Φιλάγριος, μονή Κουμάνων κ.ά.

μοναχός Ιγνάτιος εγκαταβιούσε σε σπήλαιο μαζί με άλλους ασκητές. Αυτό όμως, κατά την άποψη μας, δεν ήταν ο κανόνας, αλλά έχουμε κυρίως οργανωμένες μονές και όχι ασκητήρια – σπήλαια. Κατά συνέπεια, όταν εννοούνται αλλόδοξοι κυρίαρχοι, θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι αναφέρεται στην περίοδο της μεταξύ Βυζαντινών και Αράβων εποχής, δηλαδή από τον 7ο μέχρι τον 10ο αιώνα, κατά την οποία οι Άραβες έκαναν μεγάλες καταστροφές, λεηλασίες και εδίωκαν τους χριστιανούς, όπως θα δούμε και αλλού. Είναι επομένως πολύ λογικό τα σπήλαια και ασκητήρια, που βρίσκονταν σε δύσβατες περιοχές τις περισσότερες φορές, να χρησιμοποιήθηκαν σαν καταφύγια σε καιρούς διωγμών, όπως ήταν οι Αραβικές επιδρομές στην Κύπρο. Κατά συνέπεια οι επονομαζόμενοι Αλαμάνοι ίσως να είχαν έρθει τον ίδιο καιρό που υπήρχαν τέτοιοι διωγμοί και σε άλλες περιοχές, όπως στην Παλαιστίνη. Αμέσως μετά τις Αραβικές επιδρομές, άρχισαν να κτίζονται ναοί και να ιδρύονται μονές και όσοι ζούσαν σε σπήλαια, ίδρυαν δίπλα σε αυτό και την μονή. Έτσι εξηγείται και το φαινόμενο πολλές φορές να βλέπουμε σύμπλεγμα σπηλαίων και κοντά μια μονή (Χρυσορρογιάτρισσα, Τροοδίτισσα, Άγιος Κωνσταντίνος – Έγκλειστρο κ.ά.). Από την άλλη, η περιοχή Ερημιτών στον Ακάμα, το ασκητήριο του αγίου Κόνωνα, και κάποια άλλα, που είναι σχετικά παραθαλάσσιες περιοχές, θα πρέπει να θεωρηθούν ασκητήρια τα οποία ή υπήρχαν πριν τις αραβικές επιδρομές, ή οι ασκητές έζησαν για λίγο σε αυτά, ή ότι είχαν τελικά εκεί μαρτυρικό τέλος. Τελειώνοντας με το θέμα αυτό, πρέπει να πούμε ότι ο Χάκκετ γράφει, παραπέμποντας στον Μαχαιρά, ότι οι Αλαμάνοι έκαναν την εμφάνισή τους στην Κύπρο, μετά την άλωση της Ιερουσαλήμ από τους Άραβες, το 638[34]. Αυτή την άποψη βρίσκουμε ως ορθότερη και ανταποκρινόμενη στα στοιχεία που μας παρέχονται.

Οι όσιοι, οι οποίοι έφθασαν στο νησί μας, όπως αναφέρουν τα κείμενα που αναφέραμε στην αρχή, αποστέλλονταν σε ομάδες δύο ή τριών. Αυτό τον αριθμό τον συναντούμε και αλλού, όπως ο Χριστός απέστειλε τους δώδεκα και εβδομήκοντα μαθητές Του[35]. Αλλού, ο Χριστός μιλώντας για την προσευχή, λέγει: «οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν» (Ματθ. 18,20). Επομένως, ίσως έχοντας αυτά υπόψη και οι όσιοι πήγαιναν κατά δύο ή τρεις. Αυτό εξυπηρετούσε και την προστασία τους. Όταν είναι δύο μαζί μπορούν να προστατεύονται και από εξωτερικούς κινδύνους, αλλά και να βοηθά και να στηρίζει ο ένας τον άλλο. Αλλά και από πνευματικής απόψεως, ο ένας, μόνος του μπορεί πιο εύκολα να πέσει σε ακηδία ή σε πλάνη, όταν είναι περισσότεροι, μπορεί ο ένας να διορθώνει και να συγκρατεί και τον άλλο. Παρόλα αυτά, βλέπουμε και ασκητές που αναφέρεται ότι ήταν μόνοι τους, όπως οι άγιοι Κασσιανός εν Γλυφίᾳ και Κασσιανός εν Αυδήμου, Πήγων και Χριστοφόρος παρά την Κούρδακα, Τίμων και Βαρνάβας στην Βάσα Κοιλανίου, Μνάσων στην Ποταμιού, Κενδέας στην Πάφο. Εκτός αν οι πιο πάνω

---

[34] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 275.

[35] «Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων» (Μάρκ. 6,7). «Μετά δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἤμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι» (Λουκ. 10,1).

ασκήτευαν μαζί με άλλους, των οποίων τα ονόματα δεν διεσώθησαν, ή με άλλους που δεν αγίασαν. Υπάρχει και η πιθανότητα να ασκήτευαν μαζί και, κάποια διαστήματα, να χωρίζονταν, για περισσότερη άσκηση και απομόνωση. Μία άλλη παράμετρος που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι ότι είναι εξαιρετικά απίθανο το να κοιμήθηκαν και οι δύο ή τρεις άγιοι ταυτόχρονα. Οπωσδήποτε θα υπήρχε κάποια χρονική απόσταση που τους χώριζε, ενώ μπορεί και να άλλαζαν κατά καιρούς ασκητήρια και να έγιναν γνωστοί μετέπειτα, στην περιοχή που ασκήτεψαν.

Ο αριθμός τριακόσοι, τ΄, (300) θα πρέπει να είναι σχετικά στρογγυλεμένος. Κανείς από όσους αναφέρονται σε αυτούς δεν γνωρίζει ακριβώς τα ονόματα όλων, αλλά και ούτε τον ακριβή αριθμό τους, ο οποίος, άρα θα πρέπει να θεωρηθεί υποθετικός. Αλλά, ακόμη και αν δεχθούμε τον αριθμό 300 σαν πραγματικό, αυτό δεν σημαίνει και κατ' ανάγκη ότι όλοι αγίασαν. Πολλοί ασκητές, μοναχοί και ερημίτες, υπήρξαν και, ίσως οι περισσότεροι να καταξιώθηκαν να καταγραφούν τα ονόματά τους στη Βίβλο της Ζωής. Λίγοι όμως διακρίθηκαν ώστε να χαρακτηρίζονται άγιοι και να τιμώνται. Βασικό χαρακτηριστικό πέρα από την αγιότητα του βίου τους (για την οποία πολύ λίγα -έως και τίποτα- γνωρίζουμε για τους περισσότερους) είναι τα θαύματα, ή οι τυχόν εμφανίσεις των αγίων σε πιστούς ανθρώπους. Πολλοί από τους 300 Αλαμάνους, όπως υποστηρίζει ο Καππαής στη διδακτορική του διατριβή περί αυτών, δεν έγιναν άγιοι γιατί δεν είχαν κάτι ιδιαίτερο που να δικαιολογεί την προβολή τους, γι' αυτό και είναι μικρός ο αριθμός των γνωστών Αλαμάνων αγίων[36]. Η περίπτωση των 300 Αλαμάνων ομοιάζει με την περίπτωση των εβδομήκοντα μαθητών, στους οποίους, αργότερα, επειδή δεν έβγαινε ο αριθμός, προστέθηκαν και άλλα αποστολικά ονόματα, ώστε να συμπληρωθεί. Έτσι παρατηρείται η συνήθεια μεταξύ των συναξαριογράφων, να δίνουν σε κάθε Κύπριο όσιο και άγιο, αγνώστου προελεύσεως, ή άγιο για το βίο του οποίου δεν έχουμε στοιχεία, τον χαρακτηρισμό Αλαμάνος[37], κάτι που είναι εντελώς λάθος. Ο αριθμός των αγίων Αλαμάνων ποικίλει, ενώ τα ονόματα είναι πολύ λιγότερα. Από τους 300 Αλαμάνους ο κώδικας του Λονδίνου -κολοβός όμως στο σημείο αυτό- καταγράφει 34, ο Φλώριος Βουστρώνιος 37 και ο Μαχαιράς 40. Ο Κυπριανός προσθέτει στον κατάλογο αυτό άλλους 9 ενώ από άλλα συναξάρια γνωρίζουμε άλλους 6, συν τον άγιο Γεώργιο, ο οποίος φέρει το επίθετο Αλαμάνος, συμπληρώνονται 56 από τους 300. Σύγχρονοί μας που ασχολήθηκαν με το θέμα, όπως ο Τσικνόπουλλος, ο Καππαής και άλλοι, πρόσθεσαν και κάποιους επιπλέον, χωρίς όμως να μπορούν να πλησιάσουν τον αριθμό, ούτε καν την μια εκατοντάδα. Το ίδιο συμβαίνει και με τους εβδομήκοντα αποστόλους. Τα ονόματα που διεσώθησαν, είναι πολύ λιγότερα αλλά προστέθηκαν αργότερα ονόματα άλλων αγίων οι

---

[36] Δημήτριος Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου μέσα από τις πηγές και την τοπική παράδοση*, Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσού, Λεμεσός 2014, σ. 105.

[37] Νέαρχος Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου πατρός ημών Θεράποντος του θαυματουργού», *ΚΣ*, τμ. 1955, σ. 77.

οποίοι δεν υπήρξαν πραγματικά μαθητές του Κυρίου, προκειμένου να συμπληρωθεί ο κατάλογος[38]. Παρόμοια προσπάθεια γίνεται και για τους επονομαζόμενους Αλαμανούς αγίους. Ο αριθμός 300 πιστεύουμε ότι είναι καθαρά συμβολικός ή χρησιμοποιείται κατά προσέγγιση. Το ίδιο θα πρέπει να συμβαίνει και με τον αριθμό 70 μεταφραστές της Παλαιάς Διαθήκης, 70 μαθητές του Κυρίου, ενώ αλλού πέντε χιλιάδες άνδρες κ.ά.το ίδιο για αριθμούς ανθρώπων, ζώων κλπ. στην Παλαιά και Καινή Διαθήκη και σε πολλά συναξάρια αγίων. Στο συναξάριο του αγίου Μνάσωνα διαβάζουμε ότι ο άγιος κατήχησε και βάπτισε 300 ανθρώπους, ενώ άλλη μέρα βάπτισε 400[39]. Κατά συνέπεια δεν πρέπει να προσκολλώμαστε στον αριθμό σχολαστικά. Κανείς δεν θα κάθισε να μετρήσει επακριβώς τον αριθμό. Αυτό συμβαίνει και στην καθημερινή μας ζωή, που χρησιμοποιούμε δεκαδικούς αριθμούς για να περιγράψουμε πόσους ανθρώπους, ζώα, ή αντικείμενα είδαμε να βρίσκονται, να υπάρχουν κ.ο.κ.

Κάτι το οποίο αξίζει να σημειώσουμε εδώ, το οποίο δεν άγγιξε κανείς προηγουμένως, είναι ότι μέσα σε αυτούς τους λεγόμενους Αλαμάνους και μη ασκητές, ή πρόσφυγες μοναχούς, δεν έχουν καταγραφεί να υπήρξαν και γυναίκες, είτε μοναχές είτε απλές χριστιανές. Τι σημαίνει αυτό; Δεν θα υπήρχαν και τέτοιες γυναίκες, με τον ίδιο πόθο που είχαν και οι επονομαζόμενοι Αλαμάνοι άγιοι; Γιατί δεν σώζονται έστω και μερικά ονόματα; Αντίθετα στους αποστολικούς χρόνους αναφέρονται ιεραπόστολοι γυναίκες, όπως υπάρχει και στην Πάφο η τιμή των αγίων Ζηναΐδας και Φιλονίλλας.

Ένα άλλο ερώτημα-πρόβλημα το οποίο απασχόλησε τους ερευνητές, είναι η καταγωγή των λεγομένων Αλαμάνων αγίων. Ενώ και το κείμενο του Λονδίνου και ο Μαχαιράς κάνουν λόγο για τους τριακόσιους που έφθασαν πρόσφυγες από την «Γη της Επαγγελίας», δηλαδή τους Αγίους Τόπους, την Παλαιστίνη, έγινε προσπάθεια παρερμηνείας και αυτού, όπως θα δούμε πιο κάτω. Ο Μαχαιράς, επίσης, και σε άλλη συνάφεια, γράφοντας για κάποιους από τους 300 Αγίους και αναφερόμενος στους αγίους Φανέντες της Κερύνειας γράφει: «εἶνε ἀποὺ τ(οὺ)ς τ΄, ὅπου ᾽φύγαν ἀπὲ τὴν Συρίαν»[40]. Με αυτό, δηλώνει ξεκάθαρα τον τόπο καταγωγής των λεγομένων Αλαμανών αγίων. Ο Μόρφου Νεόφυτος στηρίζει την άποψη ότι οι Αλαμάνοι πρόσφυγες, που κατέφυγαν στην Κύπρο, προέρχονταν από το όρος Αμανός, στην περιοχή Γερμανικεία της Συρίας και το όνομα του όρους, με την προσθήκη του Αραβικού άρθρου Αλ, έγινε Αλαμανός της Συρίας. Το όρος εκείνο αποτελούσε κέντρο ασκητισμού και αναχωρητών μέχρι τον 13ο αιώνα[41]. Την ίδια άποψη υιοθετεί και ο Δημήτριος Καππαής στην διδακτορική του, με τίτλο: οι επονομαζόμενοι «Αλαμάνοι» άγιοι

---

[38] Περισσότερα βλ.: Λουκάς Χαρ. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα Αποστόλων του Κυρίου*, Εναίσιμος επί διδακτορία, διατριβή υποβληθείσα εις την Θεολογικήν Σχολήν του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1976, σ. 39-40.

[39] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 200.

[40] *Μαχαιράς*, § 36.

[41] Περισσότερα: Μητροπολίτης Μόρφου Νεόφυτος, «Μικρά Ασία και Συροπαλαιστίνη η πνευματική ενδοχώρα των Κυπρίων», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου…*, ό.π., σ. 305-326.

της Κύπρου. Να προσθέσουμε παρενθετικά εδώ, σαν σχόλιο που έχει σχέση με τους επονομαζομένους Αλαμάνους αγίους, ότι ο άγιος Νεόφυτος επέλεξε το όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας για να πάει να ασκητέψει και όχι το όρος «Αλαμανός», από το οποίο, κατά τον Καππαή, εκδιώχτηκαν οι ασκητές. Επομένως, γεννιέται εύλογα το ερώτημα γιατί οι Αλαμάνοι άγιοι επέλεξαν την Κύπρο για να ασκητέψουν και όχι το όρος Λάτρος; Εκτός αν κάποιοι από αυτούς έφθασαν και στην Κύπρο, ενώ οι περισσότεροι κατέφυγαν στο Λάτρος το οποίο βρισκόταν σε μεγάλη ακμή τον 10ο αιώνα.

Η σύγχυση που επήλθε για τους τριακόσους πρόσφυγες από την Παλαιστίνη, ή τη Συρία, δημιουργήθηκε από κάποιους μεσαιωνικούς χρονογράφους οι οποίοι πρώτοι εισήγαγαν και τον όρο Αλαμάνος-Αλαμάνοι. Εξαιτίας αυτών, οι ερευνητές που ασχολούνται με το θέμα, προσκόπτουν στην ονομασία αυτή, γιατί είναι αυθαίρετη και δεν υποστηρίζεται από παλαιότερες πηγές. Ο Λουζινιανός γράφει ότι αυτοί ήταν Γάλλοι και Γερμανοί βαρόνοι, αυθέντες και άνθρωποι περιφανείς, οι οποίοι ήρθαν στην Κύπρο γύρω στον 13ο αιώνα και έζησαν ασκητικό βίο και τους τιμούσαν και οι ορθόδοξοι[42]. Ο Πορκάκκι το 1576 αναφέρει ότι όταν η χριστιανοσύνη πήρε τα όπλα, για να καταλάβει τους Αγίους Τόπους, 300 βαρώνοι και ευγενείς διαφόρων εθνών, διαπιστώνοντας ότι η επιχείρηση αυτή απότυχε, εγκαταστάθηκαν στην Κύπρο, σε διάφορα μέρη, αφιερώνοντας την ζωή τους στο Θεό. Συνεχίζοντας, γράφει ότι παρά την προκατάληψη του λαού (κατά των Δυτικών ευγενών) κέρδισαν τον σεβασμό και την αφοσίωση των Ελλήνων (ορθοδόξων) κατοίκων της Κύπρου[43]. Ο όρος Αλαμάνος/οι αναφέρθηκε και καθιερώθηκε από τον ιστοριοδίφη του 19ου αιώνα Κωνσταντίνο Σάθα, ο οποίος γενίκευσε τον όρο για όλους τους αγίους, που ήρθαν από έξω στην Κύπρο, αν και, μόνο μερικοί από αυτούς αναφέρονται στα συναξάρια τους ως Αλαμάνοι. Και, συγκεκριμένα, αναφέρονται οι: άγιος Γεώργιος κοντά στο Πεντάκομο, και οι Κενδέας, Θεράπων, Αυξέντιος και Αναστάσιος[44].

Ο Παυλίδης σημειώνει ότι οι «περατικοί» αυτοί άγιοι έφθασαν στην Κύπρο σε διάφορες εποχές, μετά την συνένωση των Αράβων και την εξάπλωση του Ισλάμ (7ος αιώνας κ.ε.) από την Συροπαλαιστίνη και Μικρά Ασία. Είναι πιθανόν να έφθαναν στην Κύπρο μικρές συνοδείες 2, 3 ή και 5 ατόμων, από τον 4ο αιώνα μέχρι τον 12οαιώνα και να ίδρυαν μικρές μονές στη Κύπρο[45]. Ο Παυλίδης, σε ένα άλλο άρθρο του, δέχεται ότι οι Αλαμάνοι ήρθαν στο νησί εν καιρώ διωγμών, από διαφορετικές περιοχές και σε διαφορετικό χρόνο, ενώ εισάγει και μια διαφορετική ερμηνεία στο όνομα Αλαμάνοι. Υποστηρίζει ότι προέρχεται από το αρχαίο ελληνικό ρήμα ἀλάομαι (ἀλῶμαι), και το ἀλώμενος, πληθ. οι ἀλώμενοι, που σημαίνει περιφέρομαι, περιπλανώμαι, παραπέμποντας

---

[42] ÉtiennedeLusignan, *Chorograffia, etbrevehistoriauniversaledell'IsoladeCipro…,* Bologna 1572 (Lusignan), 27a, 27b· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 274-275.

[43] Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 459.

[44] Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 540.

[45] Στο ίδιο, σ. 540.

σε φράση του Ομήρου «…ἀλλ’ ὅδε τις δύστηνος ἀλώμενος ἐνθάδ’ ἱκάνει» δηλαδή «αλλ’ ήρθε αυτός ο δύστυχος περιπλανώμενος εδώ πέρα[46]. Και, στη συνέχεια, ο Παυλίδης γράφει ότι στον Πίνδαρο αυτό το ρήμα δηλώνει την περιπλάνηση σε μακρινά από τον τόπο καταγωγής τους μέρη, κάτι που ανταποκρίνεται στους Αλαμάνους αγίους. Επίσης, γράφει ο Παυλίδης, ένα άλλο ρήμα, το ἀλέομαι, που σημαίνει φεύγω, αναχωρώ, αποσύρομαι θα μπορούσε να σημαίνει τον ασκητή που αποσύρεται σε ερημική τοποθεσία και το ἀλίμενοι, εκείνοι που παρέμειναν χωρίς λιμάνι, δηλαδή περιπλανώμενοι. Και πράγματι, πολλοί από αυτούς πήγαιναν από τόπο σε τόπο[47].

Ο π. Φώτιος, ο οποίος ασχολήθηκε με το θέμα, αλλά και γενικότερα θεωρείται ένας από τους κορυφαίους στην αγιολογία στην Κύπρο, γράφει ότι οι Λατίνοι Φλώριος Βουστρώνιος και Στέφανος Λουζινιανός, θεωρούνται οι πρώτοι που χρησιμοποίησαν τον όρο Αλαμάνος. Με τον όρο αυτό υποδήλωναν τον τόπο καταγωγής τους, την Γερμανία, όπως και ότι ήταν Σταυροφόροι, οι οποίοι εγκατέλειψαν τον πόλεμο και έγιναν ασκητές στην Κύπρο. Ο λόγος που χρησιμοποιήθηκε ο όρος και τονίστηκε η καταγωγή και η ιδιότητα τους, ήταν, προφανώς, το ότι ήθελαν να δείξουν ότι στην Κύπρο, οι άγιοι της Δύσης ετιμώντο ακόμα και από τους ορθοδόξους. Αυτό, κατά συνέπεια, οδηγεί στην χρονική τοποθέτησή τους στον 12ο και 13ο αιώνα. Ο όρος Αλαμάνος πέρασε σε κάποια συναξάρια Κυπρίων αγίων και επί της εποχής της Τουρκοκρατίας. Στη συνέχεια, γενικεύθηκε ως όρος από όλους όσοι αντέγραφαν τους δύο προαναφερθέντες Λατίνους, όπως ο Νεόφυτος Ροδινός και ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ενώ ο Κωνσταντίνος Σάθας (1842-1914) δημιούργησε μια φανταστική θεωρία για τους Αλαμάνους αγίους της Κύπρου. Ο πατήρ Φώτιος σχολιάζοντας τα ιστορικά δεδομένα του πώς καταλήξαμε στον όρο αυτό, θεωρεί ότι είναι πια καιρός να παύσει τελείως να χρησιμοποιείται ως ο πλέον ατυχέστερος, αλλά και ως αυθαίρετο γέννημα των Λατίνων χρονογράφων του 16ου αιώνα[48].

Συμπερασματικά, με βάση τα στοιχεία που μας παρέχουν οι πρώτες πηγές, το κείμενο του Λονδίνου και ο Μαχαιράς σε συνδυασμό με τα βασικά στοιχεία της Ιστορίας της Κύπρου και της ευρύτερης περιοχής, δεχόμαστε ότι: α) οι τριακόσοι αυτοί πρόσφυγες είχαν εμπειρία και γνώση της ορθόδοξης μοναχικής και ασκητικής πολιτείας, ώστε ερχόμενοι στην Κύπρο, συνέχισαν την ασκητική τους πολιτεία και πολλοί από αυτούς αγίασαν. Επομένως, δεν θα μπορούσαν να είναι στρατιώτες και Λατίνοι από την Γερμανία, στους οποίους γεννήθηκε εκ των υστέρων ο πόθος του ασκητισμού. β) Ο όρος Αλαμάνος δεν μπορεί να γίνει αποδεκτός, γιατί δεν μνημονεύεται από τις δύο παλαιότερες πηγές που

---

[46] «Οδύσσεια, Ζ΄, 206». Άντρου Παυλίδη, «Οι 300 Αλαμάνοι άγιοι της Κύπρο», περδ. *Ενατενίσεις*, Περιοδική έκδοση ιεράς μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Λευκωσία 2007 κ.ε. (*Ενατενίσεις*), τχ. 23, (2014), σ. 57.

[47] Παυλίδη, «Οι 300 Αλαμάνοι άγιοι της Κύπρο…», ό.π., σ. 57.

[48] Φώτιος Ιωακείμ, «Ο πρώιμος Μοναχισμός – Ασκητισμός στην Κύπρο», *Ενατενίσεις*, τχ. 31 (2018), σ. 31· Ιωακείμ, «Το κεφάλαιο περί των αγίων ασκητών της Βυζαντινής Κύπρου…, ό.π., σ. 213-223 (στη σ. 218-220).

αναφέρουμε, ούτε μπορεί να συσχετιστεί με το όρος της Συρίας «Αμανός», καθότι αν υπήρχε μια τέτοια συσχέτιση, θα την είχαν μνημονεύσει οι δύο πρώτοι συγγραφείς. Ο όρος Αλαμάνος -Αλαμάνοι, εισήχθη σκόπιμα από τους φιλολατίνους μεσαιωνικούς χρονογράφους, με σκοπό να αλλοιώσει και να υποβιβάσει την μνήμη τους, καθώς και την πίστη των ορθοδόξων της Κύπρου. γ) Οι άγιοι αυτοί είναι σαφές ότι προέρχονταν από τα μέρη της Συροπαλαιστίνης και, εφόσον ήταν λαϊκοί, μοναχοί, κληρικοί ή ακόμα και επίσκοποι, άρα, είχαν ως μόνιμη κατοικία τους την Συρία και την Παλαιστίνη και όχι άλλη χώρα, όπως κακώς οι μεσαιωνικοί χρονογράφοι ανέφεραν. δ) Ο χρόνος άφιξης των αγίων αυτών, υπολογίζεται, όπως μνημονεύσαμε, μετά την επιδρομή των Περσών και των Αράβων στους Αγίους Τόπους, οπότε μοναχοί, λαϊκοί, κληρικοί ακόμα και επίσκοποι ήρθαν στην Κύπρο, γιατί εκδιώχθηκαν από τους τόπους τους. Όταν έφθασαν όμως εδώ, είδαν ότι και εδώ γίνονταν επιδρομές των Αράβων και τότε, ακόμα και οι επίσκοποι πόθησαν τη μοναχική πολιτεία αφού έχασαν το ποίμνιό τους. Παράδειγμα τέτοιου επισκόπου αποτελεί ο άγιος Καλανδίωνας ο εν Αρόδαις με τον οποίο θα ασχοληθούμε λεπτομερέστερα αλλού. Επομένως πρώτα αποκλείουμε το διάστημα από τον 1ο μέχρι τον 4ο αιώνα, εφόσον τότε δεν υπήρχε μοναχισμός, ενώ στα τέλη του 4^{ου} αιώνα, που υπήρχε, δεν μνημονεύεται στα συναξάρια των αγίων Ιλαρίωνα και Επιφανίου, που ήρθαν στο νησί από την Παλαιστίνη, να είχαν εκδιωχθεί χριστιανοί από τα μέρη τους. Όπως είπαμε και πιο πάνω, αποκλείσαμε και τους 4^{ο} - 6^{ο} και 11^{ο} -12^{ο} αιώνες. Άρα, θεωρούμε ως χρόνο άφιξης τους, την περίοδο των αραβικών επιδρομών στην Κύπρο και, πιο συγκεκριμένα, την έναρξη των αραβικών επιδρομών. Αποδεχόμαστε όμως ότι πρόσφυγες θα κατέφθαναν στην Κύπρο από διάφορα μέρη σε διάφορες εποχές. ε) Ο αριθμός τριακόσια, των αγίων αυτών, είναι καθαρά συμβολικός. Θεωρούμε βέβαιο ότι ο αριθμός των προσφύγων, που έφθασαν στην Κύπρο για να σωθούν από τις επιδρομές των μουσουλμάνων Περσών και Αράβων, θα ήταν ασύγκριτα μεγαλύτερος. Προφανώς τα κείμενα περιορίζονται στους 300, για να δηλώσουν ότι πόσοι περίπου έζησαν ασκητικά και αγίασαν, αφήνοντας ως αποδείξεις της ζωής τους, ή τα ασκητήρια ή τα σώματά τους, τα οποία τιμώνται. Και πάλι όμως ο αριθμός 300 είναι καθαρά συμβολικός και δόθηκε σημαίνοντας το πλήθος, όχι την ακρίβεια. στ) Πρέπει να είμαστε πολύ προσεκτικοί στο ποιούς δίνουμε τον χαρακτηρισμό Αλαμάνος ή ποιούς θεωρούμε πρόσφυγες από την Συροπαλαιστίνη, γιατί και η Κύπρος είχε ασκητές μετά τον 4^{ο} αιώνα, με τον άγιο Επιφάνιο, που ίδρυσε πολλές μονές και ασκητικά κέντρα, με πολλούς μοναχούς και μοναχές, κάποιοι από τους οποίους οπωσδήποτε θα αγίασαν. Η αγιότητα δεν είναι αποκλειστικό προνόμιο των εκ Συροπαλαιστίνης προερχόμενων, αλλά είναι κοινό απόκτημα και των ντόπιων μοναχών και όσων ήρθαν από άλλες περιοχές, όπως η Μικρά Ασία και η Αίγυπτος. Γι' αυτό άλλωστε έχουμε και προγενέστερες αυτών ανεγέρσεις ναών και μονών και τιμή παλαιοτέρων αγίων. ζ) Υπάρχει μια τάση υποτίμησης της γυναίκας, γι' αυτό δεν σώζεται το όνομα ούτε μίας μοναχής – ασκήτριας, που να ήρθε πρόσφυγας από την Συροπαλαιστίνη και να ασκήτεψε στην Κύπρο. Ακόμα και στις μέρες μας προβάλλονται περισσότερο οι άγιοι άντρες, ενώ σπανίως αναδεικνύονται αγίες, είτε μοναχές είτε

γενικότερα. Στα θέματα όμως αυτά, θα αναφερθούμε και σε άλλα σημεία της διατριβής μας.

7. Άγιοι σχετιζόμενοι γενικά με την Κύπρο, χωρίς όμως περισσότερα στοιχεία

Εκτενής αναφορά γίνεται στην έρευνά μας μόνο στους Αγίους, που τιμήθηκαν στην Πάφο και όχι γενικά σε πρόσωπα, που έγιναν άγιοι, αλλά δεν είχαν τιμηθεί ποτέ εδώ. Υπάρχουν αρκετοί, οι οποίοι αν και υπάρχουν στο αγιολόγιο, δεν έχουν τιμηθεί τους τρόπους που εμείς κατατάξαμε σε ενότητες, ώστε να τους εντοπίσουμε. Δηλαδή, δεν υπάρχουν άγια λείψανα τους, εικόνες τους, ή ναοί και ακολουθίες αφιερωμένα σε αυτούς. Τέτοιοι άγιοι είναι: Ο άγιος Νικόλαος Ντβάλι της Γιαλιάς, οι 39 ανώνυμοι άγιοι οι οποίοι κατέφυγαν στην Κρήτη και απετέλεσαν μαζί με άλλους τους 99 αγίους που τιμώνται εκεί, ο άγιος Ηρακλείδιος, ο άγιος Ρώδον και ο άγιος Σέργιος Παύλος.

Για πολλούς Αγίους υπάρχουν απλές αναφορές ότι κατάγονταν ή έζησαν, ή πέρασαν ή μαρτύρησαν στην Κύπρο χωρίς όμως περισσότερα στοιχεία του βίου τους και της πόλης με την οποία σχετίζονται. Σε αυτούς μπορούμε να αφήσουμε μία πιθανότητα (κατά το ένα έκτο, αναλογικά με τις πόλεις του νησιού) να σχετίζονται με την Πάφο. Τέτοιοι άγιοι είναι: α) Οι άγιοι ενενήκοντα εννέα (99), που τιμώνται στην Κρήτη στις 7 Οκτωβρίου. Οι 39 από αυτούς είχαν καταγωγή από την Κύπρο, άγνωστο όμως από ποια πόλη ή ποια κοινότητα. β) Ο άγιος Λούκιος ο βουλευτής (20 Αυγούστου) ο οποίος αναφέρεται στις Πράξεις των Αποστόλων (Πράξ. 13,1-4)[49]. Από τα συναξάρια μαθαίνουμε ότι ήρθε στην Κύπρο, όπου βρήκε μαρτυρικό θάνατο σε άγνωστη περιοχή[50]. Πρόκειται μάλλον για δύο πρόσωπα, ένα του 1ου και ένα του 3ου αιώνα ή ένα το οποίο έχει μπερδέψει η εκκλησιαστική παράδοση. Ο Halkin επίσης απλά τον αναφέρει ως μάρτυρα στην Κύπρο, καταγόμενο από τη Λιβύη

---

[49] «ἦσαν δέ τινες ἐν ᾿Αντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ ἐπικαλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε ῾Ηρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος καὶ Σαῦλος. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ῞Αγιον· ἀφορίσατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἀπέλυσαν. Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ῾Αγίου κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθεν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον,»

[50] Στο Νέο Συναξαριστή στις 20 Αυγούστου υπάρχει παραπομπή στο βίο του αγίου Θεοδώρου επισκόπου Κυρήνης και των συν αυτῷ (τέλη του 3ου αιώνα) στις 4 Ιουλίου, όπου αναφέρεται ότι έφθασε μαζί με άλλους στην Κύπρο κατά τον διωγμό και μαρτύρησαν στην Κύπρο, όπου επίσης διωκόταν ο χριστιανισμός. Μακάριος Ιερομόναχος Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, (α΄ έκδοση), τμ. 1-12, Αθήνα 2004-2008, τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 215. Ο άγιος Λούκιος ο Κυρηναίος που μαρτύρησε στην Κύπρο και τάφηκε πιθανώς, όπως γράφει ο π. Φώτιος, στα δυτικά και νότια παράλια της Κύπρου, που είναι απέναντι από την Κυρήνη – Λιβύη και υποθέτει ως πιο πιθανή την περιοχή στη Λεμεσό. Βλπ. Περισσότερα για τον άγιο Λούκιο τον Κυρηναίο. Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρῳ…», ό.π., σ. 228-231. Πιθανότατα όμως λιμάνι και πρωτεύουσα του νησιού τότε ήταν η Πάφος, όπου αναφέρεται ο άρχοντας ο οποίος τον οδήγησε στο μαρτύριο, μαζί με άλλους ανώνυμους μάρτυρες. Επομένως η Πάφος θα πρέπει να ήταν πιο πιθανή πόλη, όμως δεν βρίσκουμε καμία άλλη γι' αυτόν.

της Κυρήνης και εορτάζεται, όπως γράφει, στις 22 Αυγούστου[51]. γ) Ο άγιος Μαρκιανός αναφέρεται στην ασματική ακολουθία των εν Κύπρω αγίων ως μάρτυρας[52]. Φαίνεται ότι υπήρξε επίσκοπος στην Κύπρο κατά τον 5ο αιώνα και έλαβε συνοδική επιστολή του Θεοφίλου Αλεξανδρείας το 400[53].

8. Τιμή ξένων ή τοπικών αγίων με μοναδικό τόπο τιμής στην Πάφο

Πολλές φορές παρατηρούμε ότι ένας ξένος γνωστός άγιος έχει μόνο ένα τόπο τιμής. Αυτό συμβαίνει για διάφορους λόγους: α) Ξένοι κληρικοί, μοναχοί και λαϊκοί, που ήρθαν κατά καιρούς στην Κύπρο όπως οι λεγόμενοι Αλαμάνοι μετέφεραν την μνήμη του τοπικού αγίου ή του αγίου, που τιμούσαν στη μονή ή στην κοινότητά τους, β) κάποιος προσκυνητής των Αγίων Τόπων (ή και άλλων προσκυνημάτων) ερχόταν στο νησί και έκτιζε ένα ναό σε κάποιον άγιο που τιμούσε ιδιαίτερα. Ένα τέτοιο παράδειγμα στις μέρες μας αποτελεί ο ναός του αγίου Ευψυχίου στον Πωμό. γ) Άνθρωποι, που οραματίστηκαν ή διάβασαν για έναν άγνωστο άγιο του έκτισαν ναό, ο οποίος στη συνέχεια μπορεί να ξανακτίστηκε μεγαλύτερος και στο τέλος να έγινε προσκύνημα ή ενοριακός ναός. (Άγιος Ευψύχιος στον Πωμό). δ) Στους τόπους όπου βρέθηκαν εικόνες, που σώθηκαν από την εποχή της εικονομαχίας ή άλλων διωγμών και έκαναν θαύματα στους ευλαβείς ανθρώπους που τις βρήκαν, πολύ συχνά χτίστηκαν ναοί, ή και μονές, όπως π.χ. Χρυσορρογιάτισσα, Τροοδίτισσα κ.ά.

Σε πολλές περιπτώσεις έγινε μεταφορά της τιμής ενός αγίου από την Αίγυπτο, την Παλαιστίνη, την Μικρά Ασία και έτσι βλέπουμε να εορτάζονται στην Κύπρο πολλοί άγιοι που έζησαν σε άλλες περιοχές. Αυτό είναι πιθανόν να συνδέεται με την άφιξη μοναχών[54] στο νησί και εγκατάστασή τους πρώτα σε ασκητήρια και μετά σε μονές ή με την ίδρυση μετοχίων για λογαριασμό μονών που βρίσκονταν σε άλλα μέρη. Αλλά ακόμα και από λαϊκούς μπορεί να έγινε μεταφορά της μνήμης ενός αγίου. Όπως γνωρίζουμε, από το μεταλλείο Μαγνησίας στον Ακάμα, στην περιοχή κοντά στον Πύργο της Ρήγαινας εξορύσσονταν μέταλλα τα οποία μεταφέρονταν στην Αίγυπτο. Τον ίδιο προορισμό είχε επίσης η πέτρα που εξορυσσόταν από την ακτή στην περιοχή βόρεια του Ακάμα. Οι εργάτες, που εργάζονταν εκεί, μπορεί να έμεναν για χρόνια και να έκτιζαν έναν ή και περισσότερους ναούς για τη λατρεία τους και για να τιμήσουν και να ευχαριστήσουν τους Αγίους τους. Έτσι έχουμε αγίους της Αιγύπτου, όπως την Αγία Μαρία την Αιγυπτία, τον άγιο Αντώνιο[55], τον άγιο Μηνά, τον άγιο Ονούφριο τον Αιγύπτιο, όπως επίσης έχουμε

---

[51] *Halkin, Fr., Bibliotheca hagiographica graeca* (BHG), §2243 (τμ. 3, σ. 45).

[52] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων*, Ιερά Μονή Σταυροβουνίου, Κύπρος 1988, σ. 132.

[53] *Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Λευκωσία 1988, σ. 331.

[54] Το νησί με την ονομασία Γερόνησος, στον Ακάμα, κατά μία άποψη μπορεί να σημαίνει ιερά νήσος, συνδέοντας τον χώρο με την άφιξη Αλαμάνων ασκητών και άλλων προσφύγων μοναχών στην Κύπρο.

[55] Ο άγιος Ιλαρίων είχε ως πατέρα και καθοδηγητή τον μέγα Αντώνιο και είναι πολύ πιθανόν να μετέφερε την τιμή του αγίου Αντωνίου στην Πάφο, ενώ μέχρι τότε, μάλλον ήταν άγνωστος ο άγιος.

αγίους της Μικράς Ασίας και της Παλαιστίνης των οποίων η τιμή μεταφέρθηκε και στην Πάφο.

Τιμή αγίων στην Πάφο μόνον από τους παλαιούς ναούς, είναι: του αγίου Ιωάννη του Καλυβίτη, της αγίας Ευφημίας, του αγίου Ιωάννη του Δαμασκηνού, της αγίας Μαρίας της Αιγυπτίας, του αγίου Δομετίου, του αγίου Νίκωνος, του αγίου Κενδέα, του αγίου Αρίστωνος, του αγίου Ιλαρίωνος, του αγίου Νεοφύτου, των γυναικών αγίων Βρυαίνης, Ζηναΐδας και Φιλονίλλας, του αποστόλου Βαρνάβα, του αγίου Ονησιφόρου, του αγίου Ζήνωνος, του αγίου Αγαθόνικου, του αγίου Αββάκερου, του αγίου Τύχωνος, του αγίου Σπυρίδωνος, του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή, του αγίου Ευψύχιου, του αγίου Φιλήμωνος, του αγίου Ισιδώρου, της αγίας Ανθούσας, του αγίου Βηχιανού, του αγίου Αγρύπα, του αγίου Τουμάζου, της αγίας Ελισάβετ, του αγίου Μαύρου, της αγίας Μαριάμνης, του αγίου Τίμωνος, του αγίου Βαρνάβα εν Βάσῃ, του αγίου Μνάσωνος, του αγίου Ζαχαρία, του αγίου Ηλιόδωρου, του αγίου Πήγωνος, των αγίων Επιφανίου, Χαρέτη και Αλεξάνδρου, του αγίου Καλανδίωνος και του αγίου Βαρλαάμ, του αγίου Αθανάσιου του Αθωνίτη, του αγίου Ευθυμίου, της αγίας Λευκής, του αγίου Μακαρίου, του αγίου Επίκτητου, της αγίας Χριστίνας και των αγίων Φανέντων[56].

Ακόμα και ένας μοναδικός τόπος τιμής κάποιου αγίου, θα μπορούσε να οδηγήσει στο να θεωρηθεί ως τοπικός. Παρόμοια, ένας άγιος, περί του βίου του οποίου δεν έχουμε στοιχεία, μπορεί να θεωρηθεί ως ξένος, που η τιμή του μεταφέρθηκε στην Κύπρο. Βλέπε τον προβληματισμό με τον άγιο Κόνωνα, τον άγιο Θωμά, τον άγιο Ιωάννη Θεολόγο κ.ά.

Αυτό που μπορεί να καθιερώσει βέβαια κάποιον ως άγιο δεν είναι μόνο ο ναός του, ούτε τα θαύματα ή το αγίασμα του, άλλωστε αγίασμα έχουμε και στους ναούς της Παναγίας. Αυτό που τον καθιερώνει μπορεί να είναι μια εικόνα ή μια τοιχογραφία του από όπου μπορούμε να πάρουμε στοιχεία για την ζωή του, από την ενδυμασία του, ή από τις επιγραφές της. Τέτοια περίπτωση αποτελεί για παράδειγμα ο άγιος Φανούριος, περί του οποίου δεν σώζονται άλλα στοιχεία εκτός της εικόνας του, όπως και ο άγιος Πήγωνας, στον άγιο Νικόλαο Στέγης. Αταλάντευτη μαρτυρία μπορεί επίσης να είναι τα ιερά λείψανά του, όπως του αγίου Κόνωνα, στον Ακάμα, που τον ξεχωρίζουν πέραν κάθε αμφιβολίας από τους άλλους δύο ομώνυμους του αγίους.

Ένα πρόβλημα που μας απασχολεί είναι ότι κάποιοι τοπικοί άγιοι έχουν ένα μόνο χώρο τιμής, ενώ άλλοι έχουν περισσότερους. Όπως φαίνεται, οι κάτοικοι τιμούσαν με μεγαλύτερη ελευθερία και πίστη τους αγίους τους κατά την Βυζαντινή περίοδο, ενώ μετά την Φραγκοκρατία μέχρι και την Αγγλοκρατία, η τιμή αυτή είχε περιοριστεί. Η ομάδα των λεγομένων Αλαμάνων αγίων είχαν το κοινό γνώρισμα ότι, οι περισσότεροι, είχαν μόνον ένα τόπο τιμής. Υπάρχουν ωστόσο και εξαιρέσεις. Ο άγιος Κενδέας τιμάται και στην Πάφο και στο Αυγόρου. Ο άγιος Κόνωνας έχει ναό εκτός από τον Ακάμα και στη Χούλου και, όπως είναι αποδεκτό, η αγία Κονώνη είναι στην πραγματικότητα ο άγιος Κόνων, στη Κισσόνεργα. Από την άλλη, οι άγιοι του 5ου αιώνα Αρίστων και Νίκων, έχουν μόνον ένα

[56] ΑΕΞΜΠ.

χώρο τιμής ενώ ο δεύτερος αμφισβητείται, καθότι μπορεί να ανήκει σε άλλους, ομώνυμους Αγίους και να έχει δημιουργηθεί σύγχυση.

9. Άγιοι άνδρες και αγίες γυναίκες. Γιατί ελάχιστες γυναίκες αγίες;

Είναι γεγονός ότι οι αγιολογικές συλλογές καταγράφουν κυρίως άνδρες αγίους και προβάλλουν πολύ μικρό αριθμό αγίων γυναικών, ή, τουλάχιστον, η τιμή τους, περιορίζεται συνήθως μόνο σε τοπικό χώρο[57]. Ανάμεσα στους επονομαζομένους Αλαμάνους αγίους, όπως γράφουμε πιο πάνω, δεν αναφέρεται ούτε μία γυναίκα. Γιατί; Δεν υπήρχαν μοναχές, χριστιανές, ασκήτριες, που να έφθασαν στην Κύπρο; Είναι ένα ερώτημα. Στην αποστολική εποχή, έχουμε αποστολικά ονόματα γυναικών: Μαρία Μαγδαληνή, Πρίσκιλλα, Μαρία μητέρα αποστόλου Μάρκου, Φωτεινή Σαμαρείτιδα, Ζηναΐδα και Φιλονίλλα, Λυδία, Θέκλα, κάποιες διακόνισσες του αγίου Ηρακλειδίου κ.ά. Τα επόμενα χρόνια κατέπαυσε η αγιότητα στις γυναίκες; Ασφαλώς όχι. Ένας λόγος ήταν γιατί οι ανδρῴες μονές, πολυπληθέστερες κατά την Βυζαντινή εποχή των γυναικείων, όπως ήταν φυσικό, πρόβαλλαν στους μοναχούς μόνο τους μοναχούς αγίους και γενικά άνδρες αγίους. Το ίδιο και οι επίσκοποι οι οποίοι προέρχονταν τις περισσότερες φορές από ανδρῴες μονές, πρόβαλλαν τους αγίους, που και οι ίδιοι είχαν ως πρότυπα. Το ίδιο συμβαίνει και στην Κύπρο.

Είναι δυνατόν, την εποχή των αγίων Ιλαρίωνα και Επιφανίου, οπότε και εισήχθη και ο μοναχισμός στην Κύπρο, να μην υπήρχαν κάποιες γυναίκες; Και όμως, αναφέρεται μόνον η αγία Κωνσταντία. Ο άγιος Επιφάνιος, ως γνωστό, μετά την βάπτισή του και την αναχώρησή του ως μοναχός, οδήγησε την αδελφή του Καλλίτροπο σε μοναστήρι, ώστε να μονάσει μαζί με άλλες παρθένες γυναίκες[58]. Ο άγιος Επιφάνιος, ο οποίος γνώριζε και τον γυναικείο μοναχισμό, θα έφερε την κατά σάρκα αδελφή του στην Κύπρο κατά τα 36 χρόνια αρχιεροσύνης του[59]. Πολύ δε περισσότερο θα φρόντισε και για τον γυναικείο μοναχισμό στο νησί πέραν από τον ανδρικό. Ο Επιφάνιος γνώρισε τον μοναχισμό στην Παλαιστίνη, κοντά στον μέγα Ιλαρίωνα, όπως επίσης και στην Αίγυπτο, όπου είχε μεταβεί[60] για να δει τον μέγα Αντώνιο, ο οποίος υπήρξε πνευματικός πατέρας και του αγίου Ιλαρίωνα.

Οσίες γυναίκες λίγες γνωρίζουμε και αυτές με ελάχιστα στοιχεία όπως είναι η οσία Βρυαίνη, η οσία Δομνίκη, μητέρα του αγίου Τριφυλλίου και μαθήτρια του αγίου Σπυρίδωνος, μοναχή στη μονή Οδηγήτριας στους Λήδρους και μετά θάνατον θαυματουργός, η αγία Κωνσταντία, μαθήτρια του αγίου Ιλαρίωνος του μεγάλου, η αγία Φωτεινή η Καρπασίτιδα[61] και η αγία Ειρήνη, θυγατέρα του αγίου Σπυρίδωνα.

---

[57] Εξαίρεση, βέβαια, αποτελεί ένας μικρός αριθμός γυναικών αγίων, οι περισσότερες από τον καιρό των μεγάλων διωγμών: Θέκλα, Βαρβάρα, Αικατερίνη, Μαρίνα, Παρασκευή, Κυριακή, Ειρήνη κ.ά.

[58] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 226.

[59] Ο Χάκκετ τοποθετεί την αδελφή του αγίου Επιφανίου ως μία από τους Κυπρίους αγίους. Στο ίδιο, σ. 243.

[60] Στο ίδιο, σ. 227.

[61] Ιωακείμ, «Ο πρώιμος Μοναχισμός – Ασκητισμός …», ό.π., σ. 12.

10. Υποχώρηση ακρίβειας της πίστης μπροστά στον κατακτητή αλλόθρησκο

Είναι γεγονός ότι σε καιρούς δουλείας η σύγκρουση καθηκόντων ήταν μεγάλη στους πιστούς. Η ακρίβεια της πίστης θα σήμαινε πολλές φορές διωγμό, ή και θάνατο, στην καλύτερη περίπτωση, αυτού του ίδιου που αντιστεκόταν στον κατακτητή, ενώ στη χειρότερη, όλης της οικογένειας του ή ακόμα και περισσότερων ανθρώπων. Το να ομολογήσεις την πίστη σου και να πεθάνεις είναι μεγάλο πράγμα, γιατί συγκαταλέγεσαι αμέσως στο νέφος των μαρτύρων και νεομαρτύρων. Όμως υπήρχε και η άλλη εκδοχή. Θα έπρεπε ο τόπος να διαφυλαχθεί, μαζί με τους υπόλοιπους ανθρώπους, ενώ κάποιοι ίσως να μην άντεχαν το μαρτύριο και να οδηγούνταν σε κάτι χειρότερο, στην αλλαξοπιστία. Είναι πολλοί που λόγω αυτής της αδυναμίας, ή οικονομίας, επέλεγαν κατά την Τουρκοκρατία τον κρυπτοχριστιανισμό, ως Λινοβάμβακοι. Ενώ άλλοι προσπαθούσαν να ξεγελάσουν τους Τούρκους – μουσουλμάνους κάνοντας υποχωρήσεις στα «χατίρια, ή θελήματά τους», για να μπορούν να έχουν την πίστη τους. Έτσι, παρατηρούμε, για παράδειγμα σε ναούς, να είναι τοποθετημένα σύμβολα των αλλοθρήσκων μουσουλμάνων, όπως στον ναό στο Πολέμι, στον ναό της μονής Σταυρού της Μίνθης κ.ά. Κτίζοντας τον ναό ίσως να είχαν όρους να βάλουν και τα σύμβολα αυτά, ή βάζοντας τα οι χριστιανοί ωθούσαν τους μουσουλμάνους στο να σέβονται τον χώρο και να μην τον βεβηλώνουν. Αναφέρουμε ένα παράδειγμα μέσα από την παράδοση, που αποδίδει πώς ένας μοναχός, σε μια δύσκολη στιγμή, έδωσε μία λύση. Όταν ο Κιουτσούκ (1821) λεηλάτησε τη μονή Χρυσορρογιατίσσης, σύμφωνα με την τοπική παράδοση[62] και θα έπαιρνε στο τέλος και τον κεντητό επιτάφιο της μονής για να τον χρησιμοποιήσει βέβηλα στρώνοντάς τον για να κάθεται στο άλογό του, ένας μοναχός της μονής του είπε να μην το κάνει αυτό, γιατί πάνω είναι όλοι οι προφήτες μαζί και ο Μωάμεθ. Αυτό ήταν μεν ένα μικρό ψέμα, αλλά ο Τούρκος, όταν το άκουσε, άφησε τον επιτάφιο στη θέση του, σεβόμενος τον δικό του «προφήτη»[63].

Παρόμοιες καταστάσεις υποχώρησης υπήρξαν ιδιαίτερα κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας – Ενετοκρατίας. Βλέπουμε τους ορθόδοξους σε εικόνες να έχουν λατινικές ενδυμασίες [64] . Λειτουργούσαν πότε ως ορθόδοξοι πότε ως Φράγκοι, ενώ ήταν υποχρεωμένοι να υποτάσσονται στον Φράγκο αρχιεπίσκοπο της Κύπρου.

11. Απόστολοι και επίσκοποι των πρώτων αιώνων. Διοίκηση και αγιότητα

Κατά τον Χάκκετ, ο Πλίνιος, το 61 μ.Χ απαριθμεί ονομαστικά τις πόλεις της Κύπρου και συμπεραίνει ότι θα ήταν φυσικό κάθε μεγάλη πόλη να είχε και επισκοπή. Οι

---

[62] Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα. Ιστορική εν Κύπρω ιερά μονή*, Λευκωσία 1965, σ. 52.

[63] Ο επιτάφιος της μονής για τον οποίο θα αναφέρεται είναι του 1797 και πρόκειται για εξαίρετο έργο τέχνης Ρωσικής κατασκευής. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 115-117.

[64] Εικόνα Παναγίας Χρυσοκονιώτισσας, με δωρητή ορθόδοξο επίσκοπο ντυμένο ως Ουνίτης.

πόλεις αυτές όπως γράφει ο Πλίνιος ήταν: 1. Πάφος, 2. Παλαίπαφος, 3. Κουριάς, 4. Κίτιον, 5. Κορίνειον. 6. Σαλαμίς, 7. Αμαθούς, 8. Λάπηθος, 9. Σόλοι, 10. Τάμασος, 11. Επίδαυρον, 12. Χύτροι, 13. Αρσινόη, 14. Καρπάσιον, 15. Γολγοί[65]. Ο Ιεροκλής ο γραμματικός καταγράφει τις εξής πόλεις: 1. Κωνσταντία, 2. Ταμασσός, 3. Κίτιον, 4. Αμαθουσία, 5. Κούριον, 6. Πάφος, 7. Αρσινόη, 8. Σόλοι, 9. Λάπιθος, 10. Κίρβοια, 11. Κύθροι, 12. Καρπάσιν, 13. Κυρήνια, 14. Τριμυθούς, 15. Λευκωσία[66]. Ο Γεώργιος ο Κύπριος γύρω στο 600 μ.Χ απαριθμεί τις πόλεις της Κύπρου ως εξής: 1. Κωνσταντία, 2. Κίτιον, 3. Αμαθούς, 4. Κούριον, 5. Πάφος, 6, Αρσινόη, 7. Σόλοι, 8. Λάπηθος, 9. Κυρήνια, 10. Τάμαστος, 11. Κύθροι, 12. Τριμυθούς, 13. Καρπάσιον [67] . Ο αυτοκράτωρ Κωνσταντίνος ζ΄ ο πορφυρογέννητος (911-959 μ.Χ) γράφει ότι η Κύπρος είχε διοίκηση με τις εξής πόλεις: 1. Κωνσταντία, 2. Κίτιον, 3 Αμαθούς, Κυρίνια, 5. Πάφος, 6. Αρσινόη, 7. Σόλοι, 8. Λάπηθος, 9. Κερμία (Λευκωσία), 10. Κυθαίρεια, 11. Τάμασος, 12. Κούριον. 13. Νέμεσος, 14. Τρίμυθος, 15. Καρπάσιον[68]. Ο Μαχαιράς το 1426 μ.Χ απαριθμεί τις επισκοπές της Κύπρου, πριν αυτές περιορισθούν λόγω των Λατίνων, στις εξής:1. Σαλαμίς, 2. Δαμασία, 3. Κίτιον, 4. Αμαθούς, 5. Κυρίνια, 6. Πάφος, 7. Αρσενόη, 8. Σολεία, 9. Λάπιθος, 10. Κυθηρία, 11. Τριμυθούς, 12. Καρπάσια, 13. Λευκωσία, 14. Λεμεσός[69]. Πολλοί άλλοι προγενέστεροι και μεταγενέστεροι γράφουν την δική τους απαρίθμηση είτε των πόλεων είτε των επισκοπών[70].

Ένα θέμα που θέλει εξέταση, είναι ότι πρόσωπα, που αναφέρονται μέσα στην Καινή Διαθήκη, συγκαταλέγονται στους αγίους της Εκκλησίας, χωρίς να ξέρουμε πολλές φορές το τέλος τους. Πρόσωπα, που μετείχαν Οικουμενικής Συνόδου και είχαν εκφέρει Ορθόδοξες θέσεις, επίσης, συγκαταριθμούνται μέσα στους αγίους ή όχι; Δεδομένου ότι τιμώνται από την Εκκλησία οι πατέρες αυτοί στο σύνολό τους, κατά τις τρεις Κυριακές του έτους όπου εορτάζονται οι άγιοι Πατέρες Α΄, Δ΄, Ζ΄ Οικουμενικών Συνόδων. Συγκεκριμένα οι επτά οικουμενικές σύνοδοι μνημονεύονται από την Εκκλησία στις εξής ημέρες: Της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου: Την εβδόμη Κυριακή από του Πάσχα (Κυριακή μετά την Ανάληψη). Της Β΄ Οικουμενικής Συνόδου: Την πρώτη Κυριακή του Ιουνίου. Της Γ΄ Οικουμενικής Συνόδου: 9 Σεπτεμβρίου. Της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου: Την πρώτη Κυριακή μετά τις 13 Ιουλίου (13-19 Ιουλίου). Της Ε΄ Οικουμενικής Συνόδου: 25 Ιουλίου. Της ΣΤ΄ Οικουμενικής Συνόδου: 14 Σεπτεμβρίου, αλλά λόγω της εορτής του Τιμίου Σταυρού εορτάζονται στις 16 του ίδιου μήνα. Της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου: Την πρώτη Κυριακή μετά τις 11 Οκτωβρίου (11-17 Οκτωβρίου). Ένα ερώτημα που γεννάται είναι το εξής: όταν τιμούμε τους πατέρες μιας από τις Οικουμενικές συνόδους Α΄ 318 πατέρες, Δ΄ 650 πατέρες κ. εξ. αυτοί αποτελούν το σύνολο των πατέρων ορθοδόξων και αιρετικών ή

---

[65] «Πλίνιος, v, 31» Χάκκετ, τμ. 2, σ. 12-13.

[66] Migne, *Patrologia Graeca (PG),* τμ. 113, σ. 151·Χάκκετ, τμ. 2, σ. 13.

[67]Χάκκετ, τμ. 2, σ. 13.

[68] PG, τμ. 113, σ. 104-105·Χάκκετ, τμ. 2, σ. 13.

[69]*Μαχαιράς*, § 30· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 13.

[70] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 13-15.

οι αναφερόμενοι είναι μόνο οι ορθόδοξοι; Είναι κατανοητό ότι δεν συμπεριλαμβάνονται οι αιρετικοί, αλλά ο αριθμός δηλώνει τον αριθμό μόνο όσων πατέρων των Οικουμενικών Συνόδων υπέγραψαν, άρα, συμφώνησαν με τις αποφάσεις των Συνόδων. Έτσι οι πατέρες τιμώνται όχι ο καθένας ξεχωριστά αλλά στο σύνολό τους και ιδιαίτερα τιμάται η στάση και η ομολογία τους, είτε πολλοί από αυτούς υπήρξαν άγιοι, είτε όχι. Μπορούν όμως όλοι, ανεξαιρέτως, να συγκαταλεγούν ως ομολογητές της πίστεως, εφόσον διατράνωσαν την ορθόδοξη διδασκαλία και ξεχώρισαν από τους αιρετικούς, ενώ η συμβολή τους ήταν τεράστια στο να διασωθεί η Ορθοδοξία. Επομένως θα μπορούσαμε να συναριθμήσουμε καθένα έκαστον στην αγιότητα; Σίγουρα όσους δεν γνωρίζουμε ως αγίους, ξέρουμε ελάχιστα για τον βίο τους και το τέλος της ζωής τους. Ίσως κάποιοι να υπέγραψαν πρακτικά σε μια Σύνοδο και στην επόμενη να παγιδεύτηκαν από τους αιρετικούς, χωρίς όμως να υπάρχουν στοιχεία. Παρόμοιο πρόβλημα συναντάμε και με τα ονόματα της Καινής Διαθήκης, μαθητές και άλλοι οι οποίοι συνανεστράφησαν με τον Χριστό και τους αποστόλους μπορούμε να τους συγκαταλέγουμε όλους ως αγίους, χωρίς να έχουμε στοιχεία για την συνέχεια του βίου τους; Είναι το ίδιο πρόβλημα που αντιμετωπίζουμε και με τους λεγόμενους Αλαμάνους αγίους· είναι και οι τριακόσιοι άγιοι, επειδή έφθασαν στην Κύπρο διωκόμενοι και επειδή ασκήτευαν; Η τιμή στους πατέρες των Οικουμενικών μεταβαίνει αναμφίβολα στο σύνολο των πατέρων και στη συγκεκριμένη ομολογία τους. Πολλοί είναι γνωστοί άγιοι της Εκκλησίας και πολλοί άλλοι πολύ πιθανόν να καταξιώθηκαν της αγιότητας αλλά έμειναν άγνωστοι. Δεν μπορούμε όμως όλους να τους αποκαλούμε αγίους, όμως, αφήνουμε ένα περιθώριο όταν και αν θέλει ο Θεός, σε άγνωστο χρόνο, να αναδείξει κάποιον ή κάποιους από αυτούς.

Συγκεκριμένα, ο Κυπριανός αναφέρει τους εξής επισκόπους της Πάφου να υπογράφουν πρακτικά Οικουμενικών Συνόδων: Πρώτη Οικουμενική 325: Κύριλλος ή Κυριακός Πάφου υπογράφει πρώτος τα πρακτικά στο σύνολο 14 επισκόπων από την Κύπρο. Δεύτερη Οικουμενική 381: Ιούλιος Πάφου υπογράφει πρώτος τα πρακτικά στο σύνολο τεσσάρων επισκόπων από την Κύπρο. Τρίτη Οικουμενική 431: Σαπρίκιος Πάφου υπογράφει πρώτος στο σύνολο τεσσάρων επισκόπων από την Κύπρο. Τετάρτη Οικουμενική 451: Προέχιος Αρσινόης υπογράφει τρίτος στη σειρά από τους έξι στο σύνολο επισκόπους από την Κύπρο. Πρώτος υπογράφει ο επίσκοπος Σολέας Επιφάνιος. Για την Πέμπτη, Έκτη, Πενθέκτη και Εβδόμη δεν αναφέρονται επίσκοποι Πάφου και Αρσινόης[71]. Πάντως, όπως φαίνεται, κατά τους πρώτους αιώνες του χριστιανισμού τιμήθηκαν ως άγιοι πλήθος επίσκοποι λόγω του ορθόδοξου φρονήματός τους και της συνεισφοράς τους στις οικουμενικές συνόδους.

Μία μέριμνα που υπάρχει στους ιστορικούς και ερευνητές είναι να αποδείξουν ποιος ήταν ο «πρώτος τη τάξει» στην Εκκλησία της Κύπρου και κατά συνέπεια θα θεωρείτο και αρχιεπίσκοπος. Άλλοι τοποθετούν τον μητροπολίτη Πάφου, εφόσον αυτός

---

[71] Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, επιμέλεια, σημειώσεις και σχόλια Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου*, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1997, (Κυπριανός, *Ιστορία*), σ. 534.

έδρευε στην πόλη όπου ήταν το κέντρο διοίκησης του νησιού από τον Ρωμαίο ανθύπατο, μέχρι την έναρξη της βυζαντινής περιόδου. Την πιο πάνω θέση μας ενισχύει ο Χάκκετ ο οποίος γράφει ότι εφόσον βλέπουμε στα πρακτικά των Οικουμενικών Συνόδων Α΄, Β΄ και Γ΄ μέχρι δηλαδή το 431 μ.Χ να υπογράφει πρώτος ο Πάφου, πρέπει ανάλογα να θεωρήσουμε ότι θεωρείτο πρώτος τῃ τάξει ο Πάφου. Πότε όμως αυτό άλλαξε και έχασε την πρώτη θέση η Πάφος και πήρε την πρώτη θέση η Σαλαμίνα, είναι άγνωστο[72]. Ο Χάκκετ γράφει επίσης ότι ούτε ο μεγάλος σεισμός που κατέστρεψε την Πάφο το 334 μ.Χ[73] ήταν ο λόγος που πήρε η Σαλαμίνα την τιμή, καθότι και το 431 βρίσκουμε στην Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο, πάλι τον Πάφου ως πρώτο. Πιστεύει ότι πιθανόν να πήρε την πρώτη θέση η Κωνσταντία, όταν ανέλαβε επίσκοπος εκεί ο άγιος Επιφάνιος, ή, όταν η διοίκηση της Κύπρου μεταφέρθηκε στην Αντιόχεια και, σαν πλησιέστερη πόλη προς αυτήν, ορίστηκε η Κωνσταντία[74]. Προσπάθεια έγινε, μέσα από τα απόκρυφα κείμενα, να καθιερωθεί ως πρώτος επίσκοπος ο άγιος Ηρακλείδιος και, κατά συνέπεια, η Ταμασσός ως πρώτη. Το επιχείρημα εδώ ήταν ότι ο άγιος Ηρακλείδιος, σύμφωνα με τα απόκρυφα κείμενα, είναι αυτός που απέστειλε επισκόπους σε κάθε πόλη κατ' εντολή του αποστόλου Παύλου. Άλλοι θεώρησαν την Αμμόχωστο – Σαλαμίνα – Κωνσταντία λόγω του αποστόλου Βαρνάβα ο οποίος προβάλλεται ως ιδρυτής και προστάτης της Εκκλησίας της Κύπρου[75]. Αυτά όμως δεν μπορούν να κατοχυρωθούν ιστορικά, καθότι βλέπουμε, για παράδειγμα, από την εκλογή και χειροτονία του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας να ισχύει

---

[72] Ιωάννης Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαρίλαου Ι. Παπαϊωάννου*, τμ. 2, Πειραιάς 1927, σ. 15.

[73] Ο αυτοκράτορας Κωνστάντιος Β΄ (317-361) χρηματοδότησε την ανοικοδόμηση της Σαλαμίνας μετά τους σεισμούς και φαίνεται πως την κατέστησε πρωτεύουσα του νησιού μετονομάζοντάς την σε Κωνσταντία.

[74] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 15-16. Όταν η Σαλαμίνα καταστράφηκε από τους σεισμούς που την έπληξαν το 334 ο αυτοκράτορας Φλάβιος Κωνστάντιος Β΄ (317-361) την έκτισε ξανά δίνοντας σε αυτή το όνομά του, Κωνσταντία. Η Κωνσταντία καταστράφηκε από τους Άραβες το 648 μ.Χ και οι κάτοικοι μετοίκησαν στη γειτονική Αρσινόη η οποία αργότερα πήρε το όνομα Αμμόχωστος. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 67.

[75] Ενώ στις Οικουμενικές Συνόδους Α΄, Β΄ και Γ΄ αναφέρεται ως πρώτος να υπογράφει τα πρακτικά ο επίσκοπος Πάφου, αλλού αναφέρεται στην Γ΄ Οικουμενική, πρώτος ο επίσκοπος Κωνσταντίας ως αρχιεπίσκοπος και έπειτα ο Πάφου. Παράδοξο είναι που δεν αναφέρεται το όνομα του αγίου Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας [368–403 μ.Χ] ενώ έχει στον κατάλογο πάντοτε τον επίσκοπο Πάφου ως πρώτο. Στην Δ΄ Οικουμενική δεν έχει κανένα όνομα επισκόπου Πάφου και αντ' αυτού έχει τον επίσκοπο Αρσινόης τρίτο στη σειρά ανάμεσα σε έξι επισκόπους που μετείχαν στην σύνοδο. Στην Ε΄ Οικουμενική δεν συμμετείχε κανείς Κύπριος ιεράρχης λόγο του μικρού αριθμού των επισκόπων που παρευρέθηκαν, ενώ στην Στ΄ και Ζ΄ Οικουμενική, δεν μετείχαν επίσκοποι από την Πάφο, παρά μόνο από άλλες επισκοπές της Κύπρου. Σημαντικό να αναφέρουμε είναι ότι ενώ ο Πάφου φαίνεται να ήταν πρώτος τη τάξη τουλάχιστον μέχρι την Τρίτη Οικουμενική μόλις κατά την Ζ΄ οικουμενική βλέπουμε πρώτος να αναφέρεται ο Κωνσταντίας, ενώ καμία φορά δεν αναφέρεται πρώτος ο επίσκοπος Ταμασού που έγινε προσπάθεια να αναδειχθεί ως αρχιεπίσκοπος Κύπρου, λόγω του αγίου Ηρακλειδίου. Σε αυτό μπορούμε να προσθέσουμε και το επιχείρημα ότι αν έπρεπε κάποιος να είναι πρώτος την εποχή των αποστόλων, αυτός θα έπρεπε να ήταν ο άγιος Λάζαρος ο οποίος άλλωστε ήταν και ο πρώτος σύμφωνα με την παράδοση που έφερε τον Χριστιανισμό στο νησί.

κάτι άλλο. Στην περίπτωση αυτή φαίνεται ότι το πρωτείο δίνεται στον επίσκοπο Χύτρων Πάππο (μιας όχι τόσο μεγάλης πόλης- επισκοπής) στον οποίο ανατίθεται η εκλογή νέου επισκόπου Κωνσταντίας. Ο λόγος, που επιλέγεται αυτός, είναι ότι ήταν ομολογητής (επιβίωσε του μαρτυρίου και οι ομολογητές έχαιραν μεγάλης τιμής από τους χριστιανούς της τότε εποχής) αλλά ήταν και ο γηραιότερος από τους επισκόπους (58 έτη αρχιεροσύνης). Γι' αυτούς τους λόγους, οι υπόλοιποι επίσκοποι τον είχαν ως πατέρα και του έδειχναν μεγάλο σεβασμό[76]. Επομένως, εδώ βλέπουμε μια εκτίμηση με διαφορετικούς όρους του ποιος είναι πρώτος και, άρα, αρχιεπίσκοπος. Ομολογητές, ή ο έχων πολλά χρόνια αρχιεροσύνης, ή γνωστός για τα θαύματά του, ήταν το κριτήριο τότε. Στον Ελλαδικό χώρο συμβαίνει κάτι ανάλογο στις μέρες μας, δηλαδή η τάξη και η σειρά είναι ανάλογα των ετών αρχιεροσύνης και όχι της επισκοπικής έδρας που κατέχουν. Επίσης, είναι σημαντικό το ότι στον θρόνο της Κωνσταντίας δεν ανεβαίνει κάποιος από τους ήδη υπάρχοντες επισκόπους της Κύπρου, όπως συνηθίζεται σήμερα σε κάθε αυτοκέφαλη Εκκλησία, αλλά ο από μοναχός, Επιφάνιος. Αυτό πρέπει να σημαίνει, ή ότι δεν υπήρχε τότε η τάξη να μετατίθεται αρχιερέας σε άλλη επισκοπή, έστω και αρχιεπισκοπή, ή ότι η Κωνσταντία δεν λειτουργούσε εκείνη την περίοδο ως αρχιεπισκοπή, αλλά ως μια από τις επισκοπές της Κύπρου. Έτσι, αργότερα, αναγνωρίζεται ο Επιφάνιος ως αρχιεπίσκοπος Κύπρου, λόγῳ προφανώς της πολυετούς αρχιεροσύνης του (36 χρόνια) αλλά και λόγῳ του κύρους που είχε μέσα στην Εκκλησία. Επομένως η θέση μίας μητρόπολης ήταν ανάλογη του κύρους του επισκόπου της και όχι της αποστολικότητας, ή της παλαιότητας ή του μεγέθους της πόλης της Κύπρου. Αργότερα, ίσως, μετά τον Επιφάνιο ή τον αρχιεπίσκοπο Ιωάννη, το έτος 698 μ.Χ, όταν επέστρεψε από την Κύζικο και κράτησε τον τίτλο Νέας Ιουστινιανής και πάσης Κύπρου, ή ακόμα μεταγενέστερα, όταν ο Φράγκος αρχιεπίσκοπος εγκαταστάθηκε στη Λευκωσία, ή, όταν, κατά παρόμοιο τρόπο, η ορθόδοξη Εκκλησία πήρε τη θέση της επί Τουρκοκρατίας, τότε μάλλον ορίστηκε ο επίσκοπος Λευκωσίας να είναι και Αρχιεπίσκοπος και τα πράγματα εξελίχθηκαν έτσι, ώστε πήραν την σειρά, που έχουν σήμερα οι μητροπόλεις, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ο χρόνος χειροτονίας του επισκόπου που την κατέχει.

Σε συνάφεια με το πιο πάνω, είναι η προσπάθεια να τεθούν γεωγραφικά όρια στις επισκοπές και στους επισκόπους, ήδη από την εποχή των αποστόλων. Πρέπει να είμαστε λίγο προσεκτικοί στο θέμα αυτό, γιατί όσο και αν ανταποκρίνεται σε πολλούς από τους αγίους επισκόπους των πρώτων αιώνων, δεν συνέβαινε και κατά γενική ομολογία. Αυτό βλέπουμε συνήθως πολύ αργότερα, τουλάχιστο μετά το 4ο-5ο μ.Χ αιώνα, στην προσπάθεια κατοχύρωσης της αποστολικότητας της Εκκλησίας της Κύπρου και της κάθε μητρόπολης ξεχωριστά. Περισσότερα θα μας απασχολήσουν στα κεφάλαια με τον απόστολο Τυχικό, τον άγιο Επιφάνιο και τους άλλους αποστόλους και επισκόπους. Μπορεί κατά τους πρώτους αιώνες, τουλάχιστο μέχρι τον 4ο μ.Χ αιώνα οι απόστολοι – επίσκοποι να είχαν

[76] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 232.

έδρες, αλλά τίποτα δεν τους εμπόδιζε να μεταβαίνουν και αλλού για ιεραποστολικές δράσεις.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Αναγνώριση και εξάπλωση της τιμής ενός αγίου

1. Αγιοκατάταξη ενός αγίου

Παλαιότερα, οι πιστοί, αναγνώριζαν την αγιότητα ενός αγίου λόγω των σημείων που έδειχνε: μαρτυρικό τέλος, αγιότητα βίου, εμφανίσεις και θαύματα, μυροβλυσία ή αφθαρσία ιερών λειψάνων κλπ. Οι μαρτυρίες των πιστών κατετίθεντο στην Εκκλησία, η οποία τους ανεκήρυσσε επίσημα Αγίους και τους ενέτασσε στα λειτουργικά και εκκλησιαστικά της βιβλία. Για κάποιους αγίους πιθανόν να γινόταν και κάποια συνοδική ή πατριαρχική πράξη, όπως γίνεται σήμερα και όπως έγινε με τον άγιο Πανάρετο. Κάποιοι άλλοι άγιοι πέρασαν στο αγιολόγιο χωρίς να εκδοθεί ειδική πατριαρχική απόφαση, λόγῳ του ότι υπήρχε μεγάλη τιμή στα πρόσωπά τους, είχαν ήδη ζωγραφιστεί εικόνες και τοιχογραφίες τους, ή είχαν διασωθεί ιερά τους λείψανα, είτε τοπικά, σε ένα ναό, ή στο σπήλαιο όπου έζησαν, είτε ευρύτερα. Σε αυτή την κατηγορία μπορούμε να εντάξουμε και τους περισσότερους αγίους μας, ιδιαίτερα τους επονομαζόμενους Αλαμάνους αγίους, αλλά και τους αμφιλεγόμενους γενικά, είτε πρόκειται για τοπικούς, ή για γνωστούς αγίους που απλά ετιμώντο σε έναν επιπλέον τόπο. Για τον άγιο Νεόφυτο φαίνεται ότι η αγιοκατάταξη του, ή τουλάχιστον η αναγνώρισή του από τον λαό, έγινε όπως γράφει ο Τσικνόπουλλος, ευθύς μετά τον θάνατό του[77]. Δεν έγινε δηλαδή αγιοκατάταξη με τη σημερινή διαδικασία, που απαιτείται να περάσει ένα μεγάλο χρονικό διάστημα μέχρι την αναγνώριση και την ένταξη ενός νέου Αγίου στα εκκλησιαστικά και λειτουργικά βιβλία.

Πότε άρχισε να γίνεται αυτός ο τρόπος ένταξης ενός αγίου στο αγιολόγιο και γενικότερα στα λειτουργικά βιβλία της Εκκλησίας; Η κάθε ορθόδοξη αυτοκέφαλη Εκκλησία έχει το δικαίωμα να εντάσσει στο αγιολόγιό της τοπικούς αγίους. Η Εκκλησία της Κύπρου ως αυτοκέφαλη μπορεί και μόνη της να προχωρεί σε αγιοκατάταξη ενός τοπικού αγίου της και δεν πρέπει να περιμένει το Οικουμενικό Πατριαρχείο, εκτός αν θα θέλαμε η αγιοκατάταξη να έχει ευρύτερο κύρος με την σφραγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Του αγίου Παναρέτου, παρόλο που ήταν Κύπριος άγιος, η αγιοκατάταξη έγινε από το Οικουμενικό και συγκαταλέγεται στις λίγες αγιοκατάταξη αγίων, που γνώρισε η Κύπρος. Του αρχιεπισκόπου Κριμαίας, αγίου Λουκά, η αγιοκατάταξη έγινε από την Ουκρανική Εκκλησία, παρόλο που δεν είναι αυτοκέφαλη. Αγιοκατατάξεις έκανε και η

---

[77] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 200· Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Βίος και αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου και της 28ης Σεπτεμβρίου και Πατριαρχικόν Σιγίλλιον των προνομίων της Ιεράς αυτού μονής,* Λάρνακα 1953, σ. 15-16.

Εκκλησία της Ελλάδος όπως του πατριάρχη Γρηγορίου του Ε΄, η οποία έγινε το 1921, 100 χρόνια μετά από την ελληνική Επανάσταση. Με την ευκαιρία των 200 χρόνων από την ελληνική επανάσταση, το 2021, έγιναν άλλες επτά αγιοκατατάξεις μητροπολιτών της Ελλάδας, που μαρτύρησαν τον ίδιο καιρό, ενώ εκκρεμούν ακόμα και άλλοι των οποίων η αγιοκατάταξη προβλέπεται στο μέλλον[78].

Ένα ερώτημα μου, που απασχολεί και πολλούς άλλους, είναι, γιατί η Εκκλησία της Κύπρου εδώ και οκτώ αιώνες, από τότε που άρχισε η Φραγκοκρατία στο νησί, δεν έχει αναδείξει ή αγιοκατατάξει νέους αγίους, εκτός από ελαχίστους; Η αναγνώριση, βέβαια, και το κύρος σε έναν άγιο, δίδεται από τους πιστούς και όχι από μια σύνοδο. Στις μέρες μας επιχειρείται η αγιοκατάταξη μαρτύρων του 1821 και άλλων, που μαρτύρησαν κατά την Τουρκοκρατία. Καλό είναι, ο λαός να αγαπήσει και να αποδεχθεί πρώτα αυτούς ως αγίους στη συνείδησή του και ύστερα η Εκκλησία να έρθει να επισφραγίσει την πίστη των ανθρώπων. Αυτό άλλωστε είναι και η παράδοση των ορθοδόξων, σε αντίθεση με τους ρωμαιοπαπικούς, που κάνουν το αντίθετο. Φυσικά, μπορεί να γίνει και αυτό, φτάνει ο λαός να ενημερωθεί και να αποδεχθεί την αγιότητά τους. Αλλά και πάλι το κλειδί στην τιμή ενός αγίου ή μη, είναι οι θαυμαστές επεμβάσεις του στους πιστούς που τον επικαλούνται. Αν οι άγιοι δεν θαυματουργούν, ο λαός – οι πιστοί δεν τους τιμούν. Είναι απλά τα ονόματά τους γραμμένα στα συναξάρια, όπως τόσων πολλών Αγίων.

2. Άγιοι και πιστοποίηση της ύπαρξής τους με θαύματα, εμφανίσεις και οράματα

Πιστοποίηση της ύπαρξης ενός αγίου πέραν των ιστορικών μαρτυριών, για την Εκκλησία είναι και τα θαύματα και οι εμφανίσεις τους σε πιστούς. Τα θαύματα γίνονται μυστικά στις ψυχές των ανθρώπων και έχουν προοπτική την αιωνιότητα. Πολλές φορές απουσιάζουν ιστορικά τεκμήρια για την ύπαρξη ενός αγίου, υπάρχουν όμως τα θαύματα που επιτελεί και οι εμφανίσεις του και αυτά είναι αρκετά για να γνωρίσουμε τη ζωής του. Έχουμε παραδείγματα, όπως την ανεύρεση του Τιμίου Σταυρού, την ανεύρεση του ιερού λειψάνου του ιδρυτή και προστάτη της Εκκλησίας Κύπρου, αποστόλου Βαρνάβα και μετά από τέσσερις αιώνες του λειψάνου του αγίου Νεοφύτου, ενώ σχετικά πρόσφατα, έχουμε τους Αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη, τον Άγιο Εφραίμ Νέας Μάκρης κλπ. Πιστοποίηση της ύπαρξης ενός αγίου ακόμα και αν απουσιάζουν ιστορικές μαρτυρίες είναι αναμφίβολα τα θαύματα και οι εμφανίσεις τους. Παραδείγματα των ημερών μας είναι η αγία Βρυαίνη, η αγία Κωνσταντία κ.ά.

Άπειρες είναι οι εμφανίσεις αγίων σε ανθρώπους παλαιότερα[79] αλλά και στις μέρες μας: Καταγράφουμε μερικά από τα θαύματα, οράματα και εμφανίσεις των αγίων τα οποία

---

[78] Γεώργιος Παπαθανασόπουλος, «Αγιοκατατάξεις Εθνοϊερομαρτύρων», https://odysseiatv.blogspot.com/2021/07/blog-post_475.html, (προσβάσιμο: 13.8.2021).

[79] Από τα οράματα της Αγίας Γραφής αναφέρουμε μερικά: α) το όραμα του πατριάρχη Ιακώβ με την κλίμακα (Γέν. 28,10-22), β) το όραμα του Ναβουχοδονόσορος με τις τέσσερις βασιλείες (Δαν. 2,1-49) γ)τα οράματα του Ιωσήφ του μνήστορος (Ματθ. 1,20, 2,13,19-22) δ) των αγγέλων μετά την προσκύνηση του βρέφους (Ματθ. 2,12), ε) της γυναίκας του Πιλάτου, αγίας Πρόκλας (27 Οκτωβρίου) κατά το πάθος του Χριστού (Ματθ. 27,19) κ.ά.

μας διασώζονται στα συναξάρια αλλά και σε προφορικές μαρτυρίες: α) Ο άγιος Θεοσέβιος με τη μεσολάβηση του σκύλου του, υποδεικνύει τον τόπο όπου βρίσκεται, για να έρθουν να τον ενταφιάσουν. Εμφανίζεται σε όνειρο, στον πατέρα του και του αναφέρει σε ποιον τόπο επιθυμεί να ταφεί. Επίσης, ένας μοναχός από τα μέρη της Ρωμανίας, ακολουθώντας τις οδηγίες του Αγίου, βρήκε ασβέστη για να κτίσει κελιά. Ακόμη, οι δύο βοσκοί που σύλλησαν τον ναό του αγίου, τιμωρήθηκαν όπως έπρεπε, ενώ κάποιος άλλος, με την υπόδειξη του Αγίου, θεραπεύτηκε από τον πόνο στο μάτι του. Τέλος, ο τυφλός και ο κωφός που έφθασαν στον άγιο και θεραπεύθηκαν, είδαν και άκουγαν τους αγγέλους να ψάλλουν[80]. β) Ο άγιος Κενδέας είδε εν οράσει τον άγιο Ιωνά εν Περγάμω. γ) Ο επίσκοπος Πάφου με το θαύμα με τον ποταμό και το σκοτάδι πάνω από αυτόν, τον οποίο πέρασε για να φτάσει στον άγιο Γεννάδιο[81]. δ) Ο άγιος Μνάσωνας, θέλοντας να διαβεί στο χωριό Πέρα, συνάντησε πλημμυρισμένο τον ποταμό και έκανε προσευχή και ο ποταμός σταμάτησε όπως ακριβώς έκανε ο προφήτης Ηλίας και πέρασε απέναντι[82]. ε) Στον βίο του αγίου Σπυρίδωνος αναφέρεται ότι οι αρειανοί του απαγόρευσαν να ταξιδεύσει προς την Οικουμενική Σύνοδο της Νίκαιας (Α΄ Οικουμενική) λόγω των ορθόδοξων θέσεων του. Έτσι ο άγιος πήγε στην παραλία και έβαλε τον μοναχικό του επενδύτη και κάθισε πάνω σε αυτόν και το άλλο μέρος έγινε κατάρτι και με αυτό τον τρόπο έφθασε στην Α΄ Οικουμενική Σύνοδο, όπου διετράνωσε με το θαύμα του την ομοουσιότητα της Αγίας Τριάδος[83]. στ) Ο άγιος Νεόφυτος είδε τον άγιο Διομήδη για να γράψει τον βίο του. ζ) Ο άγιος Πανάρετος την δεκαετία του 1980 εμφανιζόταν παραπονούμενος ότι δεν τιμάται στην Πάφο και έτσι έγινε η ανεύρεση των λειψάνων του και η ανέγερση του ναού του. η) Ο απόστολος Τυχικός με το κτίσιμο του ναού του και τη δοκό του εικονοστασίου. θ) Η αγία Κωνσταντία από το 2011 και εξής. ι) Η αγία Άννα και ο παλαιός ναός της, που ανακαλύφθηκε κάτω από βουνό χωμάτων στην Αλέκτορα[84]. ια) Ο άγιος Υπάτιος στη Χλώρακα, που εμφανίστηκε σε κάποιο παιδί, στον χώρο εκείνο όπου βρίσκεται ο σημερινός ναός του αγίου και του είπε ότι όλοι έχουν το δικό τους σπίτι και αυτός δεν έχει και μένει στο κρύο και στη ζέστη[85]. Η άποψη ότι ο άγιος Νηπάτης μπορεί να παραπέμπει στην Παναγία Υπαπαντή εδώ αντικρούεται με την εμφάνιση αυτή του αγίου, η οποία συσχετίζεται με ίδια στοιχεία, με τον άγιο Σώζοντα της Ασπρογιάς[86]. ιβ) Ο άγιος Σώζοντας, ως παιδί ρακένδυτο και άστεγο

---

[80] Περισσότερα για τον άγιο Θεοσέβιο με παραπομπές θα γράψουμε στο επιμέρους κεφάλαιο που τον εξετάζουμε.

[81] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 219.

[82] Στο ίδιο, σ. 201,

[83] Στο ίδιο, σ. 204· *Lusignan*, 24b.

[84] Περισσότερα βλ. στο: ΚώσταςΠαπαγεωργίου, *Η εύρεση του ναού της Θεοπρομήτορος αγίας Άννας στην Αλέκτορα*, Λευκωσία 2010.

[85] Συνέντευξη με τον Ανδρέα Μαυρέση, πρώην κοινοτάρχη Χλώρακας που επί εποχής του και με πρωτοβουλίες τόσο του ιδίου, του Γιαννάκη Αριστοδήμου ο οποίος ανέλαβε όλα τα έξοδα, καθώς και όλων των κατοίκων της κοινότητας, κτίστηκε ο ναός του στον ίδιο χώρο. 6/3/2020.

[86] Βλέπε περισσότερα στα επί μέρους κεφάλαια.

και άπειρες άλλες προφορικές παραδόσεις που διηγούνται σε κάθε προσκύνημα τοπικού και άλλου αγίου.

3. Τόποι τιμής και λόγοι εξάπλωσης της τιμής ενός αγίου

Παρατηρούμε ότι σε αντίθεση με πολλούς αγίους, που η τιμή τους παραμένει τοπική, η εξάπλωση της μνήμης άλλων αγίων γίνεται σε πολύ σύντομο χρονικό διάστημα και μπορεί να φθάσει να διαδοθεί και σε όλο τον κόσμο. Δεν αναφερόμαστε στην μεταφορά την μνήμης ενός αγίου λόγῳ των μεταναστεύσεων πληθυσμών. Για αυτό θα κάνουμε λόγο σε άλλο κεφάλαιο. Εδώ επισημαίνουμε τις αιτίες, που ένας άγιος γίνεται οικουμενικός και τιμάται από πολλούς λαούς, χώρες, πόλεις και κοινότητες.

Πρώτη αιτία είναι τα θαύματα του αγίου, γεγονότα χειροπιαστά και αναγκαία στον πολύ λαό, ο οποίος σε περιόδους δουλείας, ή φτώχειας και δυσκολιών, χρειαζόταν στήριξη και άνωθεν βοήθεια. Ένας άγιος τον οποίο επικαλείσαι και σε ακούει και έρχεται να εκπληρώσει την επιθυμία σου είναι πιο αρεστός και προκαλεί δέος σε όλους τους πιστούς κάθε εποχής. Συνήθως ένα ή περισσότερα μεγάλα θαύματα γίνονταν πολύ γρήγορα γνωστά και έτσι αρχίζουν όλο και περισσότεροι άνθρωποι να τιμούν έναν άγιο. Για παράδειγμα ο απόστολος Ανδρέας, στα μέσα στου 20ού αιώνα και η αγία Βρυαίνη με ιδιαίτερη εξάπλωση της μνήμης της τον 21ο αιώνα.

Δεύτερη αιτία αποτελεί ο θαυμαστός βίος του αγίου, που τον καθιστά πρότυπο στους πιστούς ή στους μοναχούς/ές. Για παράδειγμα η μνήμη του αγίου Παναρέτου εξαπλώθηκε μόλις λίγα χρόνια μετά τον θάνατό του (1790) και την επίσημη αγιοκατάταξή του (1794) κυρίως σε μεγάλες μονές του αγίου Όρους και αλλού. Ο λόγος αυτής της προβολής, ήταν ότι υπήρξε ένας σύγχρονος άγιος, ο οποίος έζησε μέσα στον κόσμο με τόσο μεγάλους ασκητικούς αγώνες, ώστε ξεπέρασε ακόμα και τους μεγάλους ασκητές της ερήμου, ενώ ταυτόχρονα είχε την ταπείνωση να κρύβει τις αρετές του. Επομένως, η ζωή του, αποτελεί παράδειγμα και κίνητρο για τους μοναχούς: αν ένας επίσκοπος μέσα στον κόσμο, στις μέρες μας, πέτυχε τόσα και τέτοια κατορθώματα, πολύ περισσότερο πρέπει να αγωνιστούν οι μοναχοί, εντός της μονής τους.

Μία άλλη αιτία που διατηρεί ζωντανή και συνεχόμενη τη μνήμη ενός αγίου, είναι το πλήθος των ανθρώπων που λαμβάνουν το όνομά τους. Για παράδειγμα ο άγιος Γεώργιος, ο απόστολος Ανδρέας, οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, κ.ά. Λόγῳ του ότι είναι πολλοί οι άνθρωποι που έχουν τα ονόματα των αγίων αυτών, παρατηρούμε και περισσότερες δωρεές για ανέγερση ναών στο όνομά τους, ή για την ιστόρηση εικόνων και τοιχογραφιών, ή για την τέλεση πανηγυρικών λειτουργιών, όπου συγκεντρώνεται πλήθος πιστών. Βέβαια αυτά είναι αλληλένδετα. Μπορεί να έχουν πολλοί το όνομα αλλά για να το έχουν, εκτός από την οικογενειακή συνήθεια να δίδονται τα ονόματα του παππού και της γιαγιάς, είναι και τα θαύματα που επιτελεί ο άγιος σε αυτούς που φέρουν το όνομά του και επικαλούνται την βοήθειά του.

Επίσης, μια μεγάλη μονή η οποία είναι μεγάλο προσκύνημα, είναι επόμενο να κάνει ξακουστό το όνομα του θαυματουργού αγίου ή της αγίας της. Πόση επίδραση είχαν και

έχουν πρώτα η μονή Κύκκου, οι μονές Χρυσορρογιατίσσης, Τροοδιτίσσης και Μαχαιρά, με τις εικόνες της Παναγίας να βρίσκονται σχεδόν σε κάθε σπίτι, ενώ στην Τροοδίτισσα δίνουν ακόμα και το όνομα Τροοδία[87]. Οι μονές Αποστόλου Βαρνάβα, Αποστόλου Ανδρέου, Αγίου Νεοφύτου κ.ά. ακόμα δε ο ναός του Αγίου Λαζάρου, λόγω της μοναδικότητάς του, γιατί προσκυνητές από όλον τον κόσμο, που πήγαιναν στα Ιεροσόλυμα να προσκυνήσουν τον πρώτο τάφο του, ήθελαν να έρθουν να προσκυνήσουν και τον δεύτερο τάφο του, στη Λάρνακα.

Έχουμε επίσης την εξής παρατήρηση σε σχέση με την τιμή των αγίων. Υπήρξαν άγιοι οι οποίοι ήταν Κύπριοι ή πέρασαν από την Κύπρο και τελείωσαν τη ζωή τους στο εξωτερικό, ή εκτός Πάφου και αυτοί ποτέ δεν τιμήθηκαν, παρά μόνο στο τόπο όπου ετελειώθησαν. Ο λόγος, πιστεύουμε, ήταν ότι δεν υπήρξαν οικουμενικοί άγιοι για να εξαπλωθεί ξανά η μνήμη τους και στον τόπο καταγωγής τους. α) Οι εν Κρήτῃ άγιοι, από την Κύπρο, ουδέποτε τιμήθηκαν στην Κύπρο. β) Οι τέσσερις νεομάρτυρες Πολύδωρος †1794, Γεώργιος† 1752, Μιχαήλ † 1836 και Φιλούμενος † 1979. Κάποιοι προσθέτουν και ένα ακόμη, τον Ιωάννη †1745 ενώ άλλοι τον ταυτίζουν με τον Γεώργιο[88]. Αυτοί υπήρξαν Κύπριοι οι οποίοι όμως μαρτύρησαν εκτός Κύπρου και τα τελευταία χρόνια άρχισαν να τιμώνται και στην Κύπρο εκτός από τον άγιο Φιλούμενο ο οποίος μαρτύρησε σχετικά πρόσφατα και άρχισε να τιμάται ακόμα και πριν την επίσημη αγιοκατάταξη του. γ) Ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης πέρασε από την Πάφο, αλλά δεν τιμήθηκε ιδιαίτερα, αλλά πολύ αργότερα αφιερώθηκε το υπάρχον μαγκιπείον της Αγίας Μονής στο όνομά του, αφού μετατράπηκε σε παρεκκλήσι. δ) οι άγιοι Ηρακλείδιος και Ρώδων επίσκοποι Ταμασού, παρόλο που και οι δύο επισκέφτηκαν την Πάφο και ο πρώτος μάλιστα φέρεται να είχε την καταγωγή του από την Παλαίπαφο, δεν τιμήθηκαν ιδιαίτερα. Ο Σέργιος Παύλος, ο οποίος τιμάται με ιδιαίτερη λαμπρότητα στην Γαλλία, στην Κύπρο δεν τιμήθηκε. ε)ο άγιος Νικόλαος Ντβάλι ο εν Γιαλιᾷ, ο οποίος έζησε εδώ, αλλά μαρτύρησε εκτός Κύπρου, δεν τιμήθηκε ποτέ. Πιθανόν να τιμήθηκε στην μονή Χρυσογιαλιώτισσας, στην οποία και έζησε, αλλά μετά τη διάλυσή της, καμία άλλη αναφορά δεν υπήρξε στο όνομά του, στ) ο Ησύχιος μαθητής του αγίου Ιλαρίωνα, δεν ξέρουμε όμως αν αγίασε. Η αρνητική εντύπωση που έδωσε στους Κυπρίους, με την κλοπή του λειψάνου του αγίου Ιλαρίωνα, δεν δημιούργησε τις προϋποθέσεις να τον αναγνωρίσουν και να τον τιμήσουν.

Από την άλλη, υπήρξαν οι άγιοι που έφυγαν μεν από την Πάφο, αλλά ετιμώντο ανέκαθεν όπως: α) οι Απόστολοι Παύλος, Βαρνάβας και Μάρκος, γ) οι άγιοι Νικόλαος, Επιφάνιος, Ιλαρίωνας του οποίου το λείψανό του εκλάπη και μετακομίσθηκε.

---

[87] Το ίδιο η παλαιοημερολογίτικη μονή Αγίας Ειρήνης Χρυσοβαλάντου στην Αθήνα. Πολλοί δίνουν το όνομα της αγίας σε αγόρια και κορίτσια, γιατί τους βοήθησε η αγία Ειρήνη να τεκνοποιήσουν.

[88] http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=4602&-V=limmata (προσβάσιμο: 29.5.2021). Επίσης στον εγκωμιαστικό λόγο προς τους Κυπρίους αγίους αναφέρεται ως ένας από τους πέντε νεομάρτυρες της Κύπρου. Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης, Χαραλάμπος Μπούσιας, *Πλήρης Ασματική ακολουθία πάντων των εν τῃ κατά Κύπρον Αγιωτάτῃ Εκκλησίᾳ διαλαμψάντων Αγίων*, Ιερά κοινοβιακή Μονή Σταυροβουνίου, Κύπρος [3]2003, σ. 96.

Σήμερα, τη διάδοση και την εξάπλωση της τιμής ενός αγίου ενισχύουν τα μέσα μεταφοράς και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Είναι εύκολο να ταξιδεύει κανείς σε προσκυνήματα και να γνωρίζει νέους αγίους αλλά και με τα μέσα επικοινωνίας η αγία ζωή και η κοίμηση ενός αγίου γίνεται αστραπιαία γνωστή σε όλο τον κόσμο. Έτσι, παρατηρούμε να φθάνει και στην Κύπρο η μνήμη πολλών νέων αγίων. Παραδείγματα Κυπρίων αγίων είναι ο άγιος Φιλούμενος, ο αδελφός του άγιος Ελπίδιος ενώ έχουμε και άλλους, που δεν είχαν καμία σχέση με την Κύπρο, όπως τους νεοφανείς μάρτυρες, των οποίων η μνήμη έφτασε στο νησί, προτού ακόμα γίνει επίσημα η αγιοκατάταξή τους. Έχουμε επίσης τους αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη στον Παχύαμμο, τον άγιο Εφραίμ στον Άγιο Αμβρόσιο, στα Χολέτρια και αλλού, τον άγιο Λουκά τον ιατρό, αρχιεπίσκοπο Συμφερουπόλεως και Κριμαίας στην Έμπα. Ενώ για τους αγίους των ημερών μας όπως ο άγιος Παΐσιος, Πορφύριος, Ιάκωβος ο εν Ευβοίᾳ κ.ά. κτίζονται ναοί σχεδόν σε κάθε πόλη και σχεδόν σε κάθε μεγάλη ενορία εορτάζονται με εικόνες και λειτουργίες. Και πάλι όμως, επιβεβαιώνεται αυτό που επισημάναμε πιο πάνω, ότι ο λαός έχει ιδιαίτερη αγάπη στους αγίους, οι οποίοι με κάποιον μυστικό τρόπο αγγίζουν τη ζωή των ανθρώπων και την μεταμορφώνουν, είτε με τα θαύματα, είτε με το παράδειγμα του βίου τους.

4. Τιμή αγίων σε διαφορετικά μέρη

Οι περισσότεροι τοπικοί άγιοι τιμώνται εκεί που έζησαν και αγίασαν, που τάφηκαν και ανεγέρθηκε ναός στο όνομά τους. Ιδιαίτερα οι τοπικοί άγιοι τής Πάφου και, γενικότερα, ολόκληρης της Κύπρου που αγίασαν την δεύτερη χιλιετία[89] έμειναν ως επί το πλείστον τοπικοί και πολύ σπάνια έχουμε εξάπλωση της τιμής τους, ίσως γιατί σε αυτό το διάστημα το νησί άλλαζε τακτικά κατακτητές, από τους Φράγκους, στους Ενετούς, στους Τούρκους και στους Βρετανούς. Για παράδειγμα ο άγιος Νεόφυτος, παρόλη την αίγλη που είχε η μονή του, η οποία κτίστηκε με βασιλικά έξοδα, παρέμεινε ως τοπικός άγιος μέχρι τον 18ο - 19ο αιώνα[90]. Αυτό μας οδηγεί στο να είμαστε λίγο επιφυλακτικοί, όταν συναντάμε ναούς, τοιχογραφίες ή εικόνες που φέρουν ομώνυμο όνομα ενός αγίου, γιατί συνήθως δεν είχαν ευρύτερη διάδοση τιμή σε άλλα μέρη και ίσως ομώνυμος άγιος να μην σημαίνει και το αυτό πρόσωπο. Εξαίρεση αποτελούν σε μερικές περιπτώσεις άγιοι της πρώτης χιλιετίας και πριν την Φραγκοκρατία. Οι λόγοι προφανείς, καιροί δουλείας από ξένους κατακτητές,

---

[89] Οι πιο διαδεδομένοι άγιοι της Κύπρου, των οποίων η μνήμη τους εξαπλώθηκε σε όλο το νησί, ήταν αυτοί που έζησαν προ των αραβικών Επιδρομών (7ος αιώνας) όπως οι άγιοι: Βαρνάβας, Επιφάνιος, Θεράπων, Σπυρίδων κ.ά. Μετά τις Αραβικές επιδρομές (από τον 10ο -12ο αιώνα) έχουμε και πάλι μια περίδο ανάκαμψης και άνθιση της διάδοσης των αγίων των προηγούμενων ετών. Ξεχωριστό παράδειγμα αγίου που έζησε μετά τις Αραβικές επιδρομές και διαδόθηκε ευρύτερα η τιμή του σε όλο το νησί, είναι ο άγιος Δημητριανός.

[90] Όσον αφορά για εικόνες του αγίου Νεοφύτου έχουμε κυρίως του Παρθένιου, ενώ για ναούς η τιμή του καθυστέρησε μέχρι τον 20ό αιώνα. Βέβαια η τιμή για τον άγιο Νεόφυτο συνδέεται περισσότερο και με την ανεύρεση των ιερών του λειψάνων.

οι Λατίνοι ήθελαν να προβάλλονται οι άγιοι τους και όχι οι ορθόδοξοι ή τουλάχιστον να προβάλλονται οι κοινοί άγιοι προ του Σχίσματος των δύο Εκκλησιών. Ελλείψει μόρφωσης των ορθοδόξων και κατά συνέπεια ικανών τεχνιτών και αγιογράφων πλην κάποιων φωτεινών περιόδων, δεν μάθαιναν και δεν διέδιδαν τους τοπικούς αγίους. Η τιμή τοπικών αγίων της Πάφου κυρίως της πρώτης χιλιετίας μπορεί να είχε μεταφερθεί π.χ. σε τοιχογραφίες που συναντούμε στις μονές: Παναγίας Αμασγού, Παναγίας του Άρακα, Αγίου Νικολάου της στέγης κ.ά. από μοναχούς ή ηγουμένους που αποτελούσαν την αδελφότητα της μονής, ή από τον αγιογράφο ο οποίος είχε υπόψη του τους αγίους ή από κάποιο δωρητή που μπορεί να μετοίκησε λόγω π.χ. σύναψης γάμου στα χωριά της γύρω περιοχής.

Υπάρχουν οι άγιοι επίσης που η μνήμη τους μεταφέρθηκε σε άλλα μέρη λόγω μιας μετοίκησης, μιας εικόνας, του ιερού λειψάνου τους, που μεταφέρθηκε, ή ακόμα ενός θαύματος τους, ή γιατί κάποιος ήθελε να δώσει το όνομα στον ναό που ανήγειρε, σε μια εικόνα κ.ο.κ.

Παρατηρείται το φαινόμενο η τιμή ενός αγίου σε ένα τόπο να μετατίθεται σε άλλο, λόγω μετοίκισης των κατοίκων, ή, γιατί κάποιοι από τους κατοίκους έφεραν την μνήμη του στο χωριό όπου εγκαταστάθηκαν, για διάφορους λόγους. Παράδειγμα αποτελεί το διαλυμένο χωριό Άγιος Γεώργιος στο Πολέμι, του οποίου οι κάτοικοι μετοίκισαν στον Άγιο Γεώργιο Συλίκους. Η τιμή της αγίας Βαρβάρας, στην ομώνυμη κοινότητα Πάφου, μεταφέρθηκε στην Άρμου όπου δημιουργήθηκε νέος οικισμός σύμφωνα με την παράδοση, κτίζοντας και ναό αφιερωμένο στην αγία Βαρβάρα[91]. Πιθανή μετοίκηση κοινότητας έχουμε και από τα βορειοανατολικά της Τραχυπέδουλας με την ονομασία «Σαραντάς» με πιθανή ύπαρξη εκεί, από μαρτυρίες, ναού[92] στη Φασούλα, όπου υπήρξε παλαιότερος και σήμερα νέος ναός των αγίων Τεσσαράκοντα Μαρτύρων[93].

Επίσης πρόσφυγες από Συρία, Παλαιστίνη, Μικρά Ασία και αλλού, που έφθασαν στην Κύπρο κατά καιρούς, μεταφυτεύοντας εδώ την ευλάβεια που είχαν προς διαφόρους αγίους της περιοχής τους. Προφανώς θα έφερναν μαζί τους ό,τι πολύτιμο είχαν, διασώζοντας ό,τι μπορούσαν, όπως εικόνες αγίων, τεμάχια λειψάνων, ιερές ακολουθίες και εκκλησιαστικά βιβλία.

Ακόμα οι πρόσφυγες μετά το 1974, μετέφεραν την μνήμη ενός αγίου που εορταζόταν στα μέρη τους, στις ελεύθερες περιοχές όπου εγκαταστάθηκαν. Στην Πάφο συγκεκριμένα μετά την εισβολή και τους πρόσφυγες, που έφθασαν, από διάφορα μέρη των κατεχομένων, εκεί που εγκαταστάθηκαν προσωρινά, εκεί τιμούν τους δικούς τους, τοπικούς αγίους,

---

[91] ΑΕΞΜΠ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας.

[92] Σέ ένα σημείο, περί το ενάμισι χιλιόμετρο βορειοανατολικά από την κοινότητα Τραχυπέδουλα, σε ένα θάμνο άναβε ένα φως, το οποίο έβλεπαν από μακρυά και, όταν πλησίαζαν, αυτό εξαφανιζόταν. Εκεί πιστεύεται ότι υπήρχε ναός πιθανόν των αγίων Σαράντα μαρτύρων. Συνέντευξη από τον Χριστόδουλο Βρυώνη, (πατέρα του γράφοντος) ο οποίος κατάγεται από την Σαλαμιού και είχε στην ιδιοκτησία του αμπέλι στην περιοχή.

[93] ΑΕΞΜΠ, Φασούλα, ναός Αγίων Τεσσαράκοντα μαρτύρων.

τελώντας Θείες Λειτουργίες κατά την ημέρα της μνήμης τους, και φιλοτεχνώντας εικόνες και τοιχογραφίες των αγίων που είχαν στα κατεχόμενα χωριά τους. Έτσι, για παράδειγμα, στον Άγιο Θωμά, τιμούν τον απόστολο Λουκά, γιατί οι περισσότεροι πρόσφυγες κατάγονται από την Επτακώμη, όπου τον είχαν ως πολιούχο άγιο.Το ίδιο στη Λέμπα, που τιμούν τον αρχάγγελο Μιχαήλ κ.ά. Επίσης σε ναούς όπως του Αγίου Δημητρίου στον Μούταλλο, της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Αυδήμου, των αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας στα Μανδριά και αλλού, που είναι προσφυγικοί συνοικισμοί, αγιογραφούνται εικόνες και τοιχογραφίες τοπικών αγίων των κατεχομένων, όπως των αγίων Συνεσίου, Θύρσου, Δημητριανού κ.ά. Στη Λεμεσό, στο Κολόσσι ανεγέρθηκε μεγάλος ναός της αγίας Φωτεινής της Καρπασίτιδος και πολλά άλλα παραδείγματα υπάρχουν σε όλη την ελεύθερη Κύπρο.

Το ίδιο παρατηρούμε και στον Ελλαδικό χώρο. Για παράδειγμα στη Σύρο, όπου μετοίκησαν κάτοικοι κυρίως από τα νησιά Χίο και Ψαρά, μετέφερε ο καθένας – το κάθε «σινάφι», (μικρή ομάδα ατόμων, από τον ίδιο επαγγελματικό ή κοινωνικό χώρο) τον δικό του άγιο, τις δικές τους εορτές και τις δικές τους πανηγυρικές εκδηλώσεις. Για τον ίδιο σκοπό μετέφεραν και τις εικόνες τους, ή φιλοτεχνούσαν νέες, ώστε να κρατήσουν τη μνήμη και την τιμή στους τοπικούς τους αγίους[94].

Εκτός των ανωτέρω, αξίζει να σημειώσουμε και να προβληματιστούμε επάνω στο γεγονός ότι ένας άγιος τιμάται σε δύο ή περισσότερα μέρη, τα οποία τον φέρουν να έζησε σε όλα αυτά τα μέρη όπου τον τιμούν. Και βλέπει κανείς, τους βιογράφους ή τους πιστούς, προκειμένου να οικειοποιηθούν τους Αγίους που σέβονται και τιμούν, να ισχυρίζονται ότι ο άγιος πήγε κι εδώ κι εκεί κι αλλού! Τέτοιες αναφορές έγιναν για τον άγιο Κενδέα, τον άγιο Δημητριανό, τον άγιο Ιλαρίωνα που κάποιοι τον συγχέουν με τον όσιο του Πενταδακτύλου και αναφέρουν ότι ο άγιος έφυγε από την Πάφο και πήγε στον Πενταδάκτυλο. Στον άγιο Κενδέα παρατηρεί κανείς ότι τιμάται στην Πάφο ως τοπικός άγιος, αλλά τιμάται και στο Αυγόρου πάλι ως τοπικός άγιος. Το συναξάριο του αγίου, το οποίο είναι διασκευή του συναξαρίου του αγίου Ιωάννη Χοζεβίτη φέρει τον άγιο να έζησε μετά την Παλαιστίνη, πρώτα στην Πάφο και έπειτα στο Αυγόρου όπου και η κοίμησή του. Το ίδιο συμβαίνει και με τους αγίους Ρηγίνο και Ορέστη, Τρεμιθούσα και μετά στη Φασούλα Λεμεσού καθώς και με άλλους αγίους. Σε αυτές τις περιπτώσεις πρέπει να ερευνηθεί αν:

α) πρόκειται για τον ίδιο άγιο, ο οποίος άλλαξε τόπο διαμονής; Μερικές φορές πράγματι η τιμή ενός αγίου σε διαφορετικούς τόπους μπορεί να συνδέεται με την διέλευση του αγίου από τον τόπο εκείνο. Αναφορά γίνεται για τον άγιο Σωζόμενο στην Καρπασία και στη Σολέα[95]. Οι άγιοι Θεράποντες στην Κύπρο και οι άγιοι Δημητριανοί. Για τον άγιο

---

[94] Συνέντευξη με τον πατέρα Κωνσταντίνο εφημέριο του ιερού ναού Κοιμήσεως της Θεοτόκου Ερμούπολης – Σύρου. 20. 8. 2020.

[95] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 234.

Σωζόμενο της Γαλατείας Μόρφου ο οποίος πρέπει να έζησε κατά τον 10ο – 12ο αιώνα, λέγεται[96]ότι πήγαινε πότε στις Γερακιές και προσευχόταν κατά τους θερινούς μήνες που είναι πιο ψηλά, πότε κατά τους χειμερινούς μήνες στον Αστρομερίτη, όπου και σπήλαιό του, που είναι οι πεδιάδες και είναι πιο ζεστά. Επίσης πήγαινε στην Γαλάτα όπου είχε ζήσει ένα διάστημα με τους μαθητές του[97]. Σε αυτό βλέπουμε ότι οι ασκητές είχαν πολλές φορές μετακινούμενους χώρους άσκησης, κάτι που είναι λογικό. Με τα θαύματά τους και την όλη δράση τους αναγνωρίζονταν από το πλήρωμα της Εκκλησίας ως άγιοι και οι τόποι όπου διέμεναν ή όπου είχαν τελέσει κάποιο θαύμα, έγιναν προσκυνήματα και τόποι ευλαβείας και μετά την κοίμησή των αγίων. Είναι πολύ φυσικό να γίνονται θαύματα και μετά την κοίμηση ενός Αγίου, στον τόπο που ασκήθηκε, ή, πολύ περισσότερο από το άγιο λείψανό του, με αποτέλεσμα να προστρέχουν πλήθη κόσμου για να ιαθούν, ή να παρακαλέσουν να εκπληρωθούν τα αιτήματά τους. Σύγχρονά μας παραδείγματα μετακινήσεως άλλωστε αναφέραμε και αλλού όπως του αγίου Ιωσήφ του Ησυχαστή στο Άγιο Όρος. Ακόμα δε και οι σύγχρονοι μας εν ζωή μοναχοί. Αναφέρεται χαρακτηριστικά ο γέροντας Ευθύμιος της Καψάλας, που για κάποιους μήνες, για να αποφύγει την πολυκοσμία και να βρει την ησυχία, εγκαταλείπει τον τόπο του και μεταβαίνει σε άγνωστο χώρο για περισσότερη άσκηση[98].

β) μήπως πρόκειται για προσπάθεια των συναξαριστών να δικαιολογήσουν την τιμή των αγίων σε δύο διαφορετικά μέρη, ενώ έζησαν σε ένα τόπο και στον άλλο απλά μεταφέρθηκε η μνήμη τους;

γ) αν πρόκειται για δύο ή περισσότερους διαφορετικούς αγίους με το ίδιο όνομα οι οποίοι έζησαν σε διαφορετικό τόπο; Όπως τέτοια παραδείγματα αγίων με το ίδιο όνομα που υπάρχει σύγχυση είναι οι: Φιλάγριος, Αρκάδιος, Αρίστων, Κουρνούτας, Μνάσων κ.ά.

5. Τοπικοί άγιοι τιμούν και αναδεικνύουν τους τοπικούς αγίους

Ορισμένοι από τους τοπικούς αγίους, κατά την διάρκεια της ζωής τους, προσπάθησαν να αναδείξουν τους τοπικούς αγίους, που έζησαν πριν από αυτούς. Η προσπάθειά τους ήταν πρώτα να εφαρμόσουν τρόπους που εφάρμοσαν παλαιότεροι άγιοι και αγίασαν και στη δική τους ζωή.

---

[96] Από προφορικό κήρυγμα του μητροπολίτη Μόρφου Νεόφυτου, στις 22 Νοεμβρίου 2020.

[97] Μόρφου Νεόφυτος προφορικό κήρυγμα στον ομώνυμο ναό του αγίου στις Γερακιές στις 22 Νοεμβρίου 2020. Αλλού ο Μόρφου Νεόφυτος γράφει: «Φαίνεται ότι ο άγιος Σωζόμενος μετακινείτο από τόπου εις τόπον, από την Καρπασία στον Αστρομερίτη στη Σολέα και Μαραθάσα». Νεόφυτος Μητροπολίτης Μόρφου, *Η Μόρφου ως Θεομόρφου. Από την Επισκοπή των Σόλων στη Μητρόπολη Μόρφου,* Λευκωσία 2011, σ. 28.

[98] Αυτό θυμίζει τους αγίους οι οποίοι έφευγαν της τιμής ή της ενόχλησης. Θαυμαστό παράδειγμα ο άγιος Ιλαρίωνας που ήρθε στην Κύπρο γι’ αυτό τον σκοπό.

Έτσι, βλέπουμε τόσο τον άγιο Νεόφυτο, τον άγιο Πανάρετο, την αγία Κωνσταντία και πολλούς άλλους να μιμούνται και να παραδειγματίζονται από τον βίο προγενεστέρων αγίων. Έπειτα έγραψαν τον βίο ή ένα εγκώμιο σε ένα τοπικό άγιο. Τέτοιος τοπικός άγιος ήταν ο άγιος Νεόφυτος ο οποίος εν πολλοίς είναι αυτός που μας διασώζει πολλούς από τους βίους τοπικών αγίων και μάλιστα πολλών από αυτών είναι η πρώτη αρχαιότερη πηγή. Στην εισαγωγή του Γ΄ τόμου των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου αναφέρεται ότι ο άγιος Νεόφυτος εγκωμίασε τους Κυπρίους αγίους, δηλαδή αγίους που έζησαν στην Κύπρο, αλλά και αγίους, που μπορεί να μην είχαν ζήσει στον επίγειο βίο τους στην Κύπρο, αλλά ετιμώντο ιδιαίτερα από τους κατοίκους του νησιού[99]. Δεν είχε ένα συγκεκριμένο πρόγραμμα ποιους αγίους θα εγκωμίαζε, αλλά υπέκυπτε σε εξωτερικές πιέσεις, ή παροτρύνσεις, για κάποιο συγκεκριμένο άγιο, ιδιαίτερα τους τοπικούς αγίους[100]. Ο άγιος Νεόφυτος έγραψε εγκωμιαστικούς λόγους, ή κάνει αναφορές στα κείμενά του, μεταξύ άλλων, και στους αγίους της Πάφου που μας ενδιαφέρουν: Ιλαρίωνα, αγία Κωνσταντία, άγιο Θεοσέβιο, άγιο Αρκάδιο, άγιο Νίκωνα, άγιο Αρίστωνα, άγιο Κόνωνα, άγιο Γεννάδιο.

Ο άγιος Πανάρετος, ως επίσκοπος Πάφου από το 1767 μέχρι το 1790, από την θέση που κατείχε, ανέδειξε όσο κανείς άλλος τους τοπικούς αγίους της Πάφου. Υπήρξε αναντίλεκτα ο επίσκοπος ο οποίος ανέβασε την Εκκλησία της Πάφου σε μεγάλα ύψη, πρώτα με το τεράστιο έργο του στα 23 έτη αρχιερατείας του και έπειτα επισφραγίζοντας την με την αγιοκατάταξη του μόλις 4 έτη μετά την κοίμησή του. Ο άγιος Πανάρετος έχει να επιδείξει ένα τεράστιο έργο, όσο κανείς άλλος επίσκοπος όλων των εποχών και όλα αυτά σε καιρούς της δυσχερούς δουλείας των Τούρκων. Πόσες μονές και πόσοι ναοί κτίστηκαν ή ανακαινίστηκαν επί της εποχής του, με ωραιότατα τέμπλα και εικόνες, πόσες άλλες εικόνες υψηλής τέχνης είτε δωρήθηκαν από τον ίδιο, είτε με προτροπή του κόσμησαν τους ναούς της Πάφου. Πόσες ακολουθίες αγίων, εκκλησιαστικά ή πνευματικά βιβλία είχαν εκδοθεί την εποχή του, πολλά είχαν και χρηματοδοτηθεί από τον ίδιο. Ακόμα φρόντισε για ιερά σκεύη και άλλο εξοπλισμό των ναών. Ο άγιος είχε ιδιαίτερη ευαισθησία στον καλαίσθητο ευπρεπισμό των ναών, δεν έκανε τίποτε φτωχό και πρόχειρο, ή ακαλαίσθητο, αλλά φρόντιζε να υπάρχει ένα ψηλό επίπεδο με τα καλύτερα επί της εποχής του και με βάση τις δυνατότητες που είχε. Φρόντισε για το ποίμνιό του, για την ευταξία στα μυστήρια και στους ναούς, ακόμα διακινδύνευσε την ζωή του, μαζί με τους υπόλοιπους αρχιερείς της Κύπρου, προκειμένου να πετύχει μια καλύτερη διαχείριση των ορθοδόξων Ελλήνων της Κύπρου. Εδώ θα αναφερθούμε στην ιδιαίτερη ευλάβεια και τιμή που είχε δείξει προς τους τοπικούς αγίους της Πάφου και στην φροντίδα του να τους κάνει γνωστούς στους πιστούς, ώστε να παρακινηθούν να μιμηθούν τον τρόπο ζωής και αγιότητάς τους. Και όλα αυτά, χωρίς να κατάγεται ο ίδιος από την Πάφο. Σπουδαίος άγιος,

---

[99] *Συγγράμματα,* τμ. 3, σ. 11.
[100] Στο ίδιο, σ. 15.

που όμως έζησε ταπεινός και ταπεινά κοιμήθηκε, σχεδόν στην αφάνεια, ενώ, δυστυχώς, παραμένει στην αφάνεια μέχρι τις μέρες μας.

Η ιδιαίτερη ευλάβεια που είχε προς τους τοπικούς αγίους, οδήγησε τον άγιο Πανάρετο στο να ανοικοδομήσει ή να επιδιορθώσει ναούς που ήταν αφιερωμένοι σε τοπικούς αγίους. Πιθανοί τέτοιοι ναοί να ήταν του αγίου Κενδέα στην Πάφο[101] και του αγίου Καλανδίωνος στις Αρόδες. Επίσης μερίμνησε να ιστορηθούν εικόνες των τοπικών αγίων στην Πάφο όπως του αποστόλου Φιλίππου[102], του αγίου Κενδέα, του αγίου Ονησιφόρου[103], του αγίου Γενναδίου, του αγίου Κόνωνα, του αγίου Καλανδίωνα, του αγίου Σώζοντα εν Ασπρογιά[104] και του αγίου Δημητριανού στην ομώνυμη κοινότητα[105]. Ενδιαφέρεται για τα ιερά λείψανα των τοπικών και άλλων αγίων, να περισωθούν από τυχόν κλοπές και βεβηλώσεις των Τούρκων. Έτσι συγκέντρωσε τα λείψανα των πιο πάνω αγίων στις τότε λειτουργούσες μονές του Ομόδους και της Χρυσορρογιατίσσης[106]. Παράλληλα, φρόντισε να εφοδιαστούν οι δύο μονές και με άλλα λείψανα, είτε τοπικών αγίων, όπως του αγίου Νεοφύτου, του αγίου Ηρακλειδίου, του αγίου Μνάσωνα, του αγίου Δημητριανού Κυθήρης, είτε άλλων γνωστών αγίων. Ακόμη φρόντισε να εκδοθούν ακολουθίες πολλών αγίων, μεταξύ αυτών και πολλών τοπικών αγίων όπως αναφέραμε των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνος, για να τιμώνται στη Χρυσορρογιάτισσα όπου και λείψανά τους.

---

[101] Ο ίδιος θα φρόντισε για την ιστόρηση της εφέστιας εικόνας του οσίου Κενδέα (1784), ενώ δεν αποκλείεται ο παλαιός ναός του αγίου να είχε ανεγερθεί επί εποχής του. Επίσης η εφέστιος εικόνα του αγίου Θεοδώρου η οποία τοποθετείται από το συντηρητή περί τα μέσα 18ου αιώνα και από τον αγιογράφο ιερομόναχο Λεόντιο, ίσως να έγινε και πάλι επί εποχής του αγίου Παναρέτου. Έτσι στους δύο ομώνυμους ναούς των δύο παλαιότερων ενοριών της Πάφου βοήθησε να αναδειχθούν οι άγιοι με ωραίες εικόνες. ΑΣΕιΙΜΠ, Άγιος Θεόδωρος. Κάτω γράφει ότι «η εικόνα έγινε συνδρομή του ιδίου μητροπολίτη Πάφου […]» λείπει δυστυχώς το όνομα του αρχιερέως. Περισσότερα για τον άγιο Πανάρετο θα αναφερθούμε στα επιμέρους κεφάλαια σχετικά στους αγίους: α) Απόστολο Φίλιππο, β) άγιο Σώζοντα, γ) άγιο Κόνωνα, δ) άγιο Κενδέα (κτίζει πιθανόν τον ναό του, ιστορεί εικόνα και φροντίζει για την έκδοση της ακολουθίας του), ε) άγιο Γεννάδιο, άγιο Ονησίφορο κ.ά.

[102] Ο απόστολος Φίλιππος μπορεί να μην είναι τοπικός άγιος αλλά έχουμε την ευλογία να έχουμε την τιμία κάρα του και άλλα λείψανά του στο Άρσος και στο Όμοδος. Ο άγιος Πανάρετος ιστόρησε εικόνες του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος, στη Χρυσορρογιάτισσα, στην Τάλα και αλλού.

[103] Του αγίου Ονησιφόρου, φρόντισε για την ιστόρηση εικόνας καθώς και μεριίμνησε για το λείψανό του: Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.,* σ. 158.

[104] Δύο μικρές εικόνες του αγίου Σώζοντα του 1770 και 1771 σώζονται στην Χρυσορρογιάτισσα και στην Ασπρογιά.

[105] Η εφέστιος εικόνα του αγίου στην ομώνυμη κοινότητα ανάγεται στα τέλη του 18ου αιώνα. Επίσης ο άγιος Πανάρετος φρόντισε για την έκδοση της ακολουθίας του αγίου στην Βενετία το έτος 1779, αντίτυπα της οποίας διεσώθησαν στην Χρυσορρογιάτισσα και στον ναό του αγίου Κενδέα.

[106] Λείψανα του αγίου Γενναδίου, αγίου Κενδέα και αγίου Σώζοντα δεν βρέθηκαν στις μέρες μας, δεν ξέρουμε αν ο άγιος μερίμνησε και γι’ αυτά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Εκδηλώσεις τιμής των αγίων και εκζήτησης της μεσιτείας των

1. Εκδήλωση τιμής των Αγίων

Αυτό που κοσμεί μια τοπική Εκκλησία είναι οι άγιοι της, ιδιαίτερα όταν οι ιδρυτές της είναι και απόστολοι. Οι άγιοι μας, ιδίως αν είναι πιο κοντά μας τοπικά ή χρονικά, πρέπει να είναι η ουράνια οικογένεια μας, να τους νιώθουμε κοντά μας, να μπορούμε να μιλάμε μαζί τους, μέσῳ της προσευχής, για κάθε μας πρόβλημα, για κάθε σταθμό στη ζωή μας. Πρέπει να τους νιώθουμε ως αδελφούς, ως πατέρες και παππούδες – γιαγιάδες και να αναμένουμε τη μέρα, που θα φτάσουμε να ενωθούμε μαζί τους στη Βασιλεία των Ουρανών.

Παρατηρούμε πολλές φορές μεγάλες προσωπικότητες, που καταξιώθηκαν και της αγιότητας, να μην τιμώνται ιδιαίτερα από τους πιστούς, όπως είναι πολλοί από τους αποστόλους και τους μεγάλους πατέρες της Εκκλησίας μας. Ενώ άλλοι άγιοι, για τους οποίους δεν γνωρίζουμε πολλά πράγματα, ή ίσως και να μην υπήρξαν μεγάλες προσωπικότητες, να τιμώνται ιδιαίτερα. Άλλες φορές ένας νεοφανής άγιος ή ένας νέος άγιος ελκύει το ενδιαφέρον των πιστών, όπως για παράδειγμα ο άγιος Λουκάς Κριμαίας, η αγία Βρυαίνη, ο άγιος Παΐσιος, ο άγιος Εφραίμ, οι άγιοι Ραφαήλ, Νικόλαος και Ειρήνη. Έτσι, βλέπουμε παλαιότερα να τιμώνται άγιοι με πολλούς ναούς αφιερωμένους σε αυτούς, ή με εικόνες τους, ενώ σήμερα το ενδιαφέρον γι' αυτούς έχει εκλείψει, όπως π.χ. ο άγιος Κουρνούτας στη Πάφο. Πώς ετιμάτο και σε πόσους είναι γνωστός σήμερα; Επίσης η αγία Μαύρη, ο άγιος Τρύφων, ο άγιος Μόδεστος, ο άγιος Ξενοφών είχαν ιδιαίτερη τιμή, αφού κτίζονταν ναοί τους και αγιογραφούνταν εικόνες τους ενώ σήμερα η τιμή τους περιορίζεται μόνο όπου διατηρούνται ακόμα ναοί τους. Όταν οι πιστοί άλλαζαν επάγγελμα τότε και η μνήμη τους ξεθώριαζε π.χ. παλαιότερα οι γεωργοί και οι κτηνοτρόφοι είχαν την ανάγκη του αγίου Τρύφωνα, του αγίου Μοδέστου, ή της αγίας Μαύρης. Βέβαια, υπάρχει και το ενδεχόμενο κάποιος άγιος να λησμονείται, λόγῳ της παλαιότητας του. Ακόμη περισσότερο, συνδέεται η τιμή ενός αγίου με τα θαύματά του. Είναι γνωστή η ρήση «άγιος που δεν θαυματουργεί, δεν δοξάζεται». Όσο και να προσπαθήσει κανείς να πείσει για το πόσο μεγάλος άγιος ήταν ο μέγας Βασίλειος, δύσκολα θα έρθουν στο ναό να τον τιμήσουν την πρωτοχρονιά, ή τον απόστολο και ευαγγελιστή Μάρκο για την δράση του και την προσφορά του. Ενώ χιλιάδες πιστοί προστρέχουν στην αγία Βρυαίνη, που κάνει πολλά θαύματα, αν και είναι σχετικά νεοφανής. Ενεργώντας με αυτόν τον τρόπο, ο Θεός δίνει το μήνυμα στους πιστούς ότι μας φροντίζει και μας θέλει όλους κοντά Του. Έτσι, στην εποχή μας που μαστίζει σχεδόν κάθε σπίτι ο καρκίνος, με τις θεραπείες της αγίας Βρυαίνης στους πάσχοντες από αυτή την ασθένεια, τόσοι πολλοί προστρέχουν σε αυτή και, γνωρίζουν μέσῳ αυτής την Εκκλησία και το Θεό. Είναι φυσικό, βέβαια, ότι μέχρι τον 7ο π.χ. αιώνα, οπότε υπήρχε πληθώρα Αγίων μαρτύρων και οσίων ασκητών, να τιμώνται οι άγιοι που ανεδείχθησαν μέχρι τότε, ενώ, όσο προχωρούν οι αιώνες και ήρθε ο 12ος, ο 17ος κ.ο.κ. ήταν επόμενο να τιμώνται και οι νεότεροι άγιοι.Το ίδιο και σήμερα, είναι φυσικό οι σύγχρονοι άγιοι της εποχής να έχουν περισσότερη τιμή, ενώ η μνήμη κάποιων παλαιότερων να ξεθωριάζει. Σήμερα, για παράδειγμα, έχουμε τον άγιο Νεκτάριο, τους νεοφανείς αγίους,

τους σύγχρονους μάρτυρες καθώς και τους σύγχρονους γέροντες οι οποίοι αγιοκατατάχθηκαν πρόσφατα. Μεγάλη τιμή απόλαυσαν επίσης στην Πάφο και γενικότερα σε όλη την Κύπρο η αγία Μαρίνα, προστάτης των παιδιών καθώς και ο άγιος Μάμας.

Έτσι συμπεραίνουμε ότι η τιμή ενός αγίου συνδέεται και με τα θαύματα τα οποία επιτελεί και τις θεραπείες της κάθε εποχής, από τις παλαιότερες ασθένειες, όπως η πανώλη, ή η λέπρα που σήμερα έχουν σχεδόν εξαλειφθεί, μέχρι τις σύγχρονες, τον καρκίνο, όπως είπαμε πριν, ή τον κορωνοϊό, ή, άλλες που θα προστεθούν ενδεχομένως στο μέλλον. Ωστόσο, δεν είναι παράδοξο ένας άγιος άλλης εποχής να θεραπεύει και σύγχρονες ασθένειες, οι άγιοι δεν έπαυσαν να υπάρχουν, αλλά ζουν και μεσιτεύουν σε κάθε εποχή. Έτσι, αυτά εκφράζονται και μέσα στις ακολουθίες των αγίων και στην αγιογραφία, ενώ κάποιες φορές δύνανται ακόμα να τροποποιήσουν και το όνομα του αγίου σύμφωνα με την θεραπευτική του ιδιότητα, όπως π.χ. άγιος Άκουφος[107], άγιος Δόντας κ.ά. Παρότι υπάρχουν και κάποιες υπόνοιες ότι οι πιστοί έφταναν και στην υπερβολή προκειμένου να παρακινήσουν σε περισσότερη ευλάβεια και άλλους και να διαφημίσουν, θα λέγαμε, τις θαυματουργικές ιδιότητες ενός αγίου για να αυξήσουν τη φήμη του, δεν μπορούμε να αμφισβητήσουμε ότι η ισχυρή πίστη κάθε ανθρώπου είναι μια δύναμη που πετυχαίνει τα πάντα.

2. Τάματα – αφιερώματα σε ιερά σεβάσματα

Μια συνηθισμένη εκδήλωση τιμής και ευγνωμοσύνης των πιστών προς τους αγίους, είναι τα τάματα, τα οποία αφιερώνονται στους ναούς ή στις θαυματουργές εικόνες, όπως: Στον άγιο Αμπέλη έπαιρναν πιθκιαύλια(φλογέρες), καπνιστήρια, ματσούτζες (ραβδιά), καμπανέλια[108] και λάδι με το οποίο άλειβαν την πέτρα του αγίου[109]. Στην αγία Καλακατσιά έπαιρναν και άναβαν κεριά, ενώ επίσης προσέφεραν ως τάματα όσπρια. Η καλακατζιά είναι είδος παλλούρας[110] από το οποίο πήρε το επίθετο η Παναγία και όχι κάποια αγία όπως πιστευόταν. Όπως η Παναγία Παλλουριώτισσα πήρε την ονομασία της από εκεί, κατά παρόμοιο τρόπο και η Παναγία παρά το χωριό Γουδί – Σκούλλι. Η Παναγία αυτή πιστεύεται ότι θεραπεύει την διάρροια των μωρών[111]. Εδώ όπως και σε πολλούς άλλους αγίους βλέπουμε παλαιότερα να θυμιατίζουν με ελιά από την Κυριακή των Βαΐων[112]. Τις συνήθειες να πηγαίνουν εκεί να θυμιατίζουν με ελιά, να κρεμούν ρούχα του μωρού πάνω στο δέντρο, με βαμβάκι να αλείβουν από το καντήλι της αγίας – Παναγίας την κοιλίτσα του μωρού να γυρίζουν τρεις φορές γύρω από την πέτρα που υπήρχε εκεί και να αφήνουν

---

[107] Βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο αλλαγή και παραφθορά ονομάτων.

[108] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ,* τμ. 1953, σ. 70.

[109] Στο ίδιο, σ. 71.

[110] Ανδρέας Χ. Ρουσουνίδης, «Ποιμενικοί άγιοι της Κύπρου», στο: *Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών(ΕΚΕΕ)*, τμ. 1992, σ. 587.

[111] Στο ίδιο.

[112] Στο ίδιο, σ. 585-615.

ρούχα ή μαλλιά του μωρού, ή του ζώου, τις συναντούμε πολύ συχνά σε πολλά προσκυνήματα [113] .Στον άγιο Ματσουκάρη, άφηναν καμπανέλια και συνηθέστερα ματσούτζες (ραβδιά) από τις οποίες και πήρε το επίθετο του. Στον άγιο Κουρνούταστη Σαλαμιού, έπαιρναν κουκιά, κρεμμύδια και ψωμί [114] . Στα Βρέτσια, προς τιμή του αποστόλου Βαρνάβα, συνήθιζαν και έκαιγαν φύλλα ελιάς[115].

Και σήμερα ακόμα βλέπουμε να φέρνουν οι πιστοί και στην Κύπρο και στην Ελλάδα και αλλού, διάφορα τάματα - αφιερώματα στους ναούς όπως: κέρινα ομοιώματα, μεταλλικά ασημένια ή χρυσού χρώματος που έχουν πάνω συνήθως ανάγλυφους ανθρώπους, ή μέλη του ανθρωπίνου σώματος, όπως κεφάλι, πόδι, χέρι, αυτί, μάτια κλπ., παρακαλώντας να γίνει καλά το μέρος του σώματος, που πάσχει. Ακόμα, βλέπουμε σταυρούς, δακτυλίδια, σπίτια, εγκόλπια, σπαθιά, παπούτσια, που τα αφήνουν κάτω από την εικόνα του αγίου. Στα Μέσανα, επειδή πιστεύεται ότι ο άγιος Τυχικός είναι για την τύχη, δηλαδή το να βρεθεί ο κατάλληλος/η για να παντρευτεί κάποιος/κάποια, ένα ζευγάρι, που μάλλον θα είχαν προβλήματα στο γάμο τους, έφεραν το ένα από τα στέφανα τους, προφανώς για να επανενωθούν. Τα αφιερώματα στους χώρους των ναών, αλλάζουν και αυτά, ανάλογα με τις συνήθειες κάθε εποχής. Έτσι, σήμερα που το κομποσκοίνι έγινε ένα είδος φυλαχτού αποδεκτό από όλους, ακόμα και από ανθρώπους που δεν πιστεύουν, παρατηρούμε να κατακλύζονται εικόνες και προσκυνήματα από κομποσκοίνια (Παναγία Σίντη, εικόνα κ.ά.). Στην Παναγία Θεοσκέπαστη στον Καλοπαναγιώτη και στην Αγία Σολομωνή συναντήσαμε μέχρι και μάσκες για προστασία από τον κορωνοϊό! Στον Άγιο Θεοδόσιο, στις μέρες μας, αφιερώνονται μεταλλικά ασημένια αντικείμενα σε σχήμα πτυχίου, που κάποιες φορές έχουν γραμμένη τη λέξη ευχαριστώ, (προφανώς μετά από προσευχή και εκπλήρωση βοήθειας για να αποκτήσουν το πτυχίο τους). Τέλος, σε ναούς της Παναγίας, πολύ συχνά βλέπουμε και κέρινα ή μεταλλικά ασημένια τάματα με μωρά, για να χαρίσει μωρό στα ζευγάρια που δυσκολεύονται να αποκτήσουν, ή τους το έχουν αποκλείσει οι γιατροί.

Επίσης παρατηρούμε ταξίματα σε αγίους: α) άναμμα του κανδηλιού του αγίου, β) χρηματικό τάμα, γ) ανάλογα της οικονομικής δυνατότητας, σκουλαρίκια, βραχιόλια, καδένες, δακτυλίδια χρυσά ή αργυρά, νομίσματα χρυσά διάφορα, χρύσωμα εικόνας[116], ομοιώματα πάσχοντος μέλους όπως καρδιά, αυτί, μάτι, κεφάλι, χέρι, πόδι από χρυσό ή επάργυρο ή από κερί, ποδιά της εικόνας, διαφόρου αξίας, χωράφι, ελιά ή χαρουπιά,

---

[113] Βλ. περισσότερα: Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 585-615.

[114] Σάββας Παπαδόπουλος, «Ο άγιος Κουρνούτας της Σαλαμιούς», εφημ. *Η φωνή της Πάφου*, 25 Νοε - 1 Δεκ 1995, σ. 15.

[115] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 163.

[116] Από εδώ βρήκε και το τραγούδι με τα δώδεκα ευζονάκια: «… βοήθα Παναγία μου… και όλα σου τα κανδήλια θα στα ασημώσουμε».

κατοικίδιο ζώο κλπ.[117]. Στον άγιο Γεώργιο τον Κοντό στη Λάρνακα αφιέρωναν παπουτσάκια των παιδιών τους για να τα βοηθήσει να περπατήσουν[118]. Ενώ πήγαιναν και έβαζαν το πόδι τους στην πατημασιά του αγίου, όπου φαινόταν πάνω σε πέτρα, για τον ίδιο σκοπό.

Ένα διαφορετικό είδος τάματος είναι και οι λειτουργίες, όπως για παράδειγμα στον Άγιο Χαράλαμπο στην Κιό. Τάζουν, δηλαδή, να πάνε να τον λειτουργήσουν[119], παλαιότερα εντός του σπηλαίου, όπου σύγχρονο προσκυνητάρι χρησιμοποιείτο περιστασιακά και ως Αγία Τράπεζα και, αργότερα, στον ναό του, με την ανέγερση του, ακριβώς δίπλα, το 1909[120]. Εκεί επίσης έκαναν τάμα να γίνει καλά το ζώο τους και να το χαρίσουν στον άγιο[121].

Τάματα και τιμές στους σε αγίους βλέπουμε να προσφέρουν ακόμα και Τουρκοκύπριοι, μάλλον λινοβάμβακοι, κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και Αγγλοκρατίας, ή ακόμα και σήμερα, από τα κατεχόμενα.

Αφιερώματα γίνονταν σε αγίους ακόμα και ζώων. Γνωστές είναι αναφορές για τάματα που πήγαιναν μέχρι προ τις εισβολής στο μοναστήρι του αποστόλου Ανδρέου στην Καρπασία[122]. Σε κάποιους ερειπωμένους -αλλά και σε συντηρημένους- ναούς, συναντούμε, στις εισόδους, ή και σε άλλες γωνίες, μεγάλους κιβωτιόσχημους λίθους με μια οπή ανοιγμένη στην γωνία τους. Αυτό, κατά πάσα πιθανότητα διαμορφώθηκε σε δεύτερη χρήση, ώστε να μπορούν να δένουν εκεί τα ζώα που αφιέρωναν στο ναό. Ίσως όμως χρησίμευαν και για να δένουν τα ζώα τους οι πιστοί, όσο προσκυνούσαν μέσα στο ναό.

Μια παράδοση της περιοχής του αγίου Νεπίου ή Πήγωνα στην Κούρδακα – Πολέμι αναφέρει ότι έπρεπε το ρούχο που θα αφιέρωναν στον άγιο, να είναι ακέραιο και να μην λείπει μέρος από πάνω του (δηλαδή να είναι σε καλή κατάσταση όχι σχισμένο παλιό κ.λ.π). Παραθέτουν μάλιστα και μια ιστορία, ότι κάποια, πήγε ένα ρούχο του μωρού της, που ήταν σκισμένο λίγο στο χέρι και το παιδί της θεραπεύθηκε σε όλο το σώμα του, εκτός από το σημείο εκείνο που έλειπε το ύφασμα. Η ιστορία αυτή μπορεί να συνέβη πράγματι σε ένα συγκεκριμένο πρόσωπο, στο οποίο ο Θεός ήθελε να δώσει ένα σημείο. Μπορεί όμως και να είναι μια διδακτική ιστορία, με σκοπό να τονίσει στους ανθρώπους ότι στο Θεό και

---

[117] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 6-7.

[118] Στο ίδιο, σ. 16-17.

[119] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 593.

[120] Περισσότερα για το σπήλαιο και τον ναό του αγίου Χαραλάμπους: ΧριστόδουλοςΧατζηχριστοδούλου, Ανδρέας Φούλιας, *Εκκλησιαστικά μνημεία Λυσού*, Λευκωσία 1917, σ. 70-74.

[121] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 593.

[122] Θρύλοι ή θαύματα που επιβράβευαν την πίστη των ανθρώπων, όπως το πάρει κανείς, σημειώνονται σε κάποια περιστατικά που η μετάβαση των ανθρώπων στον απόστολο Ανδρέα δεν ήταν εφικτή, έριχναν τα ζώα στη θάλασσα, από διάφορες περιοχές της Κύπρου και αυτά έφθαναν θαυματουργικά στον Απόστολο Ανδρέα. Συνέντευξη με την Φρειδερίκη Νικολάου (μητέρα του γράφοντος), 30.11.2013.

στους αγίους πρέπει να προσφέρουμε το καλύτερο και όχι αυτό που δεν το χρειαζόμαστε, ή έχουμε για πέταμα.

3. Νηματισμός εκκλησιών και ναοί κτισμένοι με χρήση γάλακτος

Ένας τρόπος τιμής των αγίων σε συνδυασμό με την επίκληση, προκειμένου να έρθει ο/η άγιος/α ή η Παναγία βοηθός σε μια ασθένεια και κυρίως επιδημία είναι ο νηματισμός του ναού. Συνήθως νηματωνόταν ο ενοριακός ναός της κοινότητας ή ο ναός του αγίου που θεωρείτο θαυματουργός. Έτσι νηματώνονταν ναοί: α) για όλο το χωριό, για επιδημίες, β) για συγκεκριμένα άτομα[123]. Το νήμα παρέμεινε στην εκκλησία μέχρι να περάσει η ασθένεια και μετά το έδιναν σε κηροποιό για να φτιάξει κεριά και λαμπάδες σε κάποιον για την εκκλησία[124].

Έτσι παρατηρούμε την Παναγιά, στον ναό της Παναγίας Ελεούσας, που θεωρείται θαυματουργή στις επιδημίες και τους θανάτους, να είναι μέχρι τις μέρες μας νηματωμένη. Κατά την παράδοση, πριν πολλά χρόνια υπήρχε επιδημία πανώλης και χολέρας στα γύρω χωριά. Η Παναγία τότε εμφανίστηκε στις γυναίκες του χωριού και τους είπε να «νηματώσουν» το εκκλησάκι γύρω γύρω, με νήματα. Τότε όλοι οι κάτοικοι, αφού συνεισέφεραν ό,τι μπορούσαν, άλλοι σε χρήματα και άλλοι σε είδος, προμηθεύτηκαν νήμα και «ενημάτωσαν» την εκκλησία της Παναγίας Ελεούσας. Με αυτό τον τρόπο, η θανατηφόρα αρρώστια δεν εμφανίστηκε καθόλου στην κοινότητα, όπως πιστεύουν οι κάτοικοι της κοινότητας. Έτσι, από τότε οι γυναίκες της κοινότητας, κυρίως οι πιο μεγάλες σε ηλικία, «νημάτωναν» την εκκλησία σε σχήμα σταυρού, όποτε υπήρχε επιδημία ή συχνοί θάνατοι. Αργότερα κρατήθηκε σαν έθιμο και το «νημάτωμα» γίνεται κάθε Δεκαπενταύγουστο, μέχρι και σήμερα, πάλι από τις γυναίκες της κοινότητας, προς τιμήν της Παναγίας, ενώ οι προσκυνητές μπορούν να αναβιώσουν το έθιμο κάθε χρόνο τέτοια μέρα. Μέχρι και τις ημέρες μας στο ναό αυτό γίνονται συχνά παρακλήσεις προς την Παναγία, από ανθρώπους με παρόμοια αιτήματα.

Επίσης βλέπουμε και στην εποχή μας να είναι ακόμα νηματωμένοι οι εξής ναοί: Άγιος Επιφάνιος στην Ασπρογιά, Παναγία Χρυσοπατερίτισσα στον Πωμό, Αγία Αικατερίνη Φοιτεύκιας στην Κρήτου Τέρρα[125], Αγία Βαρβάρα στην Αργάκα, Αγία Ειρήνη γνωστός

---

[123] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 34-35.

[124] Στο ίδιο, σ. 35.

[125] Κατά την παράδοση ο ναός κτίστηκε με την χρήση γάλακτος. Στην Ελλάδα και συγκεκριμένα στο δυτικότερο άκρο των Μεθάνων, ακριβώς δίπλα στη θάλασσα είναι κτισμένο το γραφικό εκκλησάκι της «Κρασοπαναγιάς», για το οποίο διάφορες παραδόσεις θέλουν να κτίστηκε από ένα ναυτικό με χρήση κρασιού και χώματος. Στις Σπέτσες, επίσης, εκ παραδόσεως κάποιος ναυτικός έκτισε μετά από τάμα εκκλησάκι του αγίου Μάμα όταν το καΐκι του, που κουβαλούσε μούστο έπεσε σε τρικυμία και σώθηκε εκ θαύματος. Ο καπετάνιος το έκτισε την επόμενη μέρα χρησιμοποιώντας τον μούστο που κουβαλούσε αντί για νερό.

ως Παναγία στη Γιόλου[126], Παναγία του Βλού στην Ίννια[127], Μονή Παναγίας Σαλαμιωτίσσης[128], Αγία Βαρβάρα στη Σαλαμιού[129], Το σπήλαιο του αγίου Αγαπητικού στην Κάτω Πάφο[130]. Παναγία Καθολική στα Κούκλια[131]Υπαπαντή του Χριστού στην Λάσα[132], Άγιος Ονούφριος στον Κάθηκα μέχρι και τις μέρες μας διατηρούνται τα νήματα, Άγιος Κήρυκος στη Λετύμπου[133] ενώ νηματισμός γινόταν και σε ναούς σε όλη την Κύπρο αναφέρουμε ενδεικτικά δύο που εξακολουθούν και σήμερα να διατηρούν τα νήματα την Παναγία Γαλόκτιστη[134] στον Πύργο Τηλλυρίας και την Παναγία η Χορδακιώτισσα στη Σωτήρα Αμμοχώστου. Αν αναζητήσει βέβαια κανείς, θα βρει δεκάδες άλλους ναούς σε όλη την Πάφο και γενικότερα σε όλη την Κύπρο. Παλαιότερα όπως μαρτυρείται από παλαιότερους[135] ήταν ο μεγαλύτερος αριθμός των ναών νηματωμένοι. Ο νηματισμός, το

---

[126] Ο ναός αυτός μετονομάστηκε από Αγία Ειρήνη σε Παναγία χάρη της παλαιάς θαυματουργής εικόνας της Παναγίας που φυλάσσεται εκεί και προέρχεται από την διαλυθείσα το 1821 μονή της Χρυσολάκουρνας στη Στενή. Ο ναός νηματώθηκε και τα τελευταία χρόνια από ανθρώπους που ζήτησαν να τους βοηθήσει η Παναγία για κάποιο ιατρικό πρόβλημα.

[127] Παλαιότερα, όπως φαίνεται από παλαιό βίντεο από το αρχείο του Ρικ (Ραδιοτηλεοπτικού σταθμού της Κύπρου) ο ναός ήταν νηματωμένος γύρω και πάνω από την στέγη σταυροειδώς. Άγνωστα ξωκκλήσια και μονές της Πάφου, https://digital-herodotus.eu/archive/video/items/4200/agnosta-ksokklesia-kai-mones-tes-paphou/ (προσβάσιμο: 10.6.2022).

[128] Με την συντήρηση του ναού από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και την επανασύστασή της ως μονής αφαιρέθηκαν τα νήματα.

[129] Ο ναός ήταν νηματωμένος παλαιότερα, ενώ στις μέρες μας αφαιρέθηκαν. Να σημειώσουμε ότι η αγία Βαρβάρα ειδικά θεωρείται μεταξύ άλλων ως αυτή που προστατεύει και αναχαιτίζει από τις επιδημίες. Γνωστό κατά την παράδοση το θαύμα ότι όταν η Πανούκλα έφθασε στη Σαλαμιού, την έδιωξαν από το χωριό η αγία Βαρβάρα και η Παναγία, γιατί προηγουμένως οι κάτοικοι είχαν νηματώσει τις εκκλησίες τους και τότε η αρρώστια έφυγε στο Κάτω Χωριό παρά τις Κέδαρες όπου αφάνισε με θανατικό τον οικισμό αυτό. Συνέντευξη με τον Ηγούμενο Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιο, 19.4.2018.

[130] Όπως βλέπουμε από παλαιά φωτογραφία: AndreasC. Phylactou, *Paphos*, Nicosia 1977, σ. 65.

[131] Όπως βλέπουμε από παλαιά φωτογραφία:AndreasC. Phylactou, *Paphos*, Nicosia 1977, σ. 105. Και στις μέρες μας επίσης εξακολουθεί να συνεχίζεται ο νηματισμός.

[132] Από προφορικές μαρτυρίες μαθαίνουμε ότι το 1936 υπήρξε στην Κύπρο λοιμώδης πυρετός και πολλοί άνθρωποι πέθαιναν. Έτσι νημάτωναν τον ναό, προφανώς η κάθε οικογένεια, οι γυναίκες της οικογένειας έπαιρνε το δικό της νήμα, ώστε ο άγιος του ναού τους να τους προστατέψει από το θανατικό και να μην το αφήσει να μπει στην κοινότητά τους – στο σπίτι τους. Ο ναός ο παλαιός ήταν νηματωμένος μέχρι που γκρεμίστηκε και ανεγέρθηκε ο σημερινός (1955). Στη συνέχεια σύμφωνα πάλι με μαρτυρίες νημάτωσαν και τον νέο ναό για κάποια χρόνια, λόγω μιας επιδημίας που προέκυψε και μετά τα αφαίρεσαν. Πράγματι αυτό βοήθησε αφού κανείς από το χωριό δεν έπαθε τίποτα γιατί η Παναγία προστάτεψε τους κατοίκους. Από συνέντευξη με τον πατέρα Κωνσταντίνο, εφημέριο της κοινότητας, 21.5.2021.

[133] Αναφέρουν κάτοικοί της ότι έπαιρναν την εικόνα του αγίου Κηρύκου λίγο έξω από το χωριό στο θρονί του και έκαναν δέηση για βροχή. Παράλληλα νημάτωναν τον ναό του για τον ίδιο λόγο. Ο ναός εξακολουθεί και σήμερα να διατηρεί τα νήματα.

[134] Επίσης ο ναός αυτός υπάρχει παράδοση ότι κτίστηκε με την χρήση γάλακτος αντί νερού.

[135] Συνέντευξη Φρειδερίκης Νικολάου 17/05/2019.

πέρασμα από πέτρα τρυπημένη και το κρέμασμα ρούχων σε αγιάσματα ήταν άμεσα συνδεδεμένα με την προφύλαξη ή την θεραπεία ασθενούς.

Νηματισμός γίνεται επίσης στις μέρες μας και στην ιερά μονή αγίου Γεωργίου Κουδουνά στην Πριγκιπόνησσο κοντά στην Κωνσταντινούπολη κατά την ημέρα μνήμης του αγίου, από Τούρκους οι οποίοι σέβονται και τιμούν τον άγιο. Με κλωστές, νήματα, ανεβαίνουν όλο τον δρόμο που οδηγεί στη μονή. Επίσης, κρεμούν μέρη από τα ρούχα τους, με την πίστη ότι εκεί αφήνουν την αρρώστια, ή το πρόβλημα τους. Επίσης, τοποθετούν κέρματα πάνω σε ένα μέρος του ναού[136].

Είναι καλό, σε αυτούς τούς τρόπους εκδήλωσης τιμής, ή τρόπους εκζήτησης προστασίας από τον άγιο, να αναζητηθούν οι ρίζες. Από πού προέρχεται ο τρόπος αυτός τιμής των χριστιανών που πέρασε και στους μουσουλμάνους, μάλλον λινοβάμβακους - κρυπτοχριστιανούς, ενώ στους ορθόδοξους έχει ξεθωριάσει, μάλλον λόγῳ της διδασκαλίας και της κατήχησης και αναζήτησης του ορθόδοξου τρόπου λατρείας και αποβολής ξένων πραγμάτων.

4. Μαντίλια – ρούχα στα δέντρα

Σχεδόν σε κάθε προσκύνημα, για να μην πούμε σε όλα τα προσκυνήματα, υπήρχε η συνήθεια αυτή την οποία συναντάμε ακόμα και στις μέρες μας, αν και σε πολύ μικρότερο βαθμό. Η συνήθεια αυτή στηριζόταν στη λογική (ή την μαγεία, ή την πίστη) ότι αφήνοντας κάτι προσωπικό πάνω στο δέντρο, άφηνες εκεί την ασθένειά σου. Αντί να εγκαταλειφθεί δηλαδή ο ασθενής, εγκαταλειπόταν εκεί κάτι που ανήκε σε αυτόν, ή ήταν σχετικό με την ασθένειά του, όπως π.χ. ένα ραβδί, ένα μπαστούνι, τρίχες από τα μαλλιά του ανθρώπου, ή και του ζώου, που ασθενούσε. Τα αντικείμενα αυτά εθεωρούντο εστία δύναμης του ανθρώπου, ή του ζώου, οπότε, φαινόταν ότι έτσι, εγκαταλείπεται η ασθένειά τους[137]. Μάλιστα, σε πολλές περιπτώσεις συνήθιζαν να γυρίζει ο ασθενής σπίτι του ακολουθώντας άλλη διαδρομή, διαφορετική από αυτή που είχε έρθει, για να… μην συναντήσει την ασθένειά του και ξανά κολλήσει[138]. Τέτοιες παραδόσεις συναντούμε στον άγιο Αμπέλη, στην αγία Καλακατζιά, στον άγιο Ματσουκάρη κ.ά.[139]. Για τις τρίχες, αναφέρονται παρόμοιες περιπτώσεις στην προ Χριστού εποχή, όπως στην ελληνική μυθολογία, η περίπτωση της χρυσής τρίχας της κεφαλής του Νίσου, του Πτελεάθρου και στην Παλαιά

---

[136] Στις τρεις φορές που συναντήσαμε αυτή τη συνήθεια, στον άγιο Γεώργιο Κουμάνων στα Μέσανα, στον άγιο Γεώργιο Αγίου Αμβροσίου και στον ναό του αγίου Γεωργίου Αγριδιών στην Κάτω Πάφο, διαπιστώσαμε ότι και τις τρεις φορές, αφορούσε στον άγιο Γεώργιο. Πιθανώς να ήταν συνήθεια των μουσουλμάνων, εκτός αν είναι παλαιό έθιμο των χριστιανών το οποίο εξαλείφθηκε.

[137] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 590-591, 593.

[138] Βλ. περισσότερα: Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 585-615.

[139] Στο ίδιο.

Διαθήκη του Σαμψών[140]. Επίσης, εκτός από το να αφήνουν τις τρίχες εκεί για να εγκαταλειφθεί και η ασθένεια, υπήρχε και μια άλλη παράδοση (που αφορούσε κυρίως στα ζώα) να τις καίνε πάνω στις πέτρες των ερειπίων του ναού. Αυτό το συναντούμε κυρίως στον άγιο Ανδρόνικο στη Αγλαντζιά[141].

Ο Έθελντρετ Άλεν, το 1912, γράφει ότι στον τάφο του αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, τον οποίο επισκέφθηκε, είδε να κρεμούν ρούχα, και μάλιστα πολλά, γιατί πίστευαν ότι ο άγιος ήταν ιδιαίτερα θαυματουργός. Άφηναν, όπως γράφει, ένα ρούχο τους, πιστεύοντας ότι μαζί με το ρούχο άφηναν στον άγιο και την ασθένειά τους. Συσχετίζει μάλιστα τον τρόπο αυτό θεραπείας με την Έφεσο, όπου γινόταν ουσιαστικά το αντίθετο, ρούχα τα οποία άγγιξε ο Παύλος μεταφέρονταν στους ασθενείς και αυτοί θεραπεύονταν (Πράξ. 19,11-12)[142].

Παρατηρούμε γενικότερα μέχρι τις μέρες μας ρούχα να κρεμιούνται έξω κυρίως από ερείπια ναών, σπηλαίων κατακομβών στα εξής σεβάσματα: Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο, Άγιος Μάμας στα Βρέτσια, Άγιος Μάμας στις Κέδαρες, Αγία Στάζουσα στο Στατό, Άγιος Γεώργιος και Άγιος Στέφανος[143] στην Πάνω Πάχνα, Αγία Ευφημία στην Κρήτου Τέρρα και Άγιος Αμπέλης στη Δρούσια. Στον άγιο Αμπέλη, ειδικά, έδεναν όπως αναφέρεται, λουριά πάνω σε μια μοσφιλιά (κράταιγος) για να δέσουν την ασθένειά τους εκεί[144]. Τα λουριά τα έκοβαν από το ρούχο που φορούσαν εκείνη την στιγμή και το έδεναν εκεί, με την βεβαιότητα ότι άφηναν την αρρώστια τους[145]. Επιπλέον, παρόμοια μέρη είναι: το Αγίασμα του Αγίου Στεφάνου παρά το Μούσερε – Πραστειό Τραχυπέδουλας και Παναγία Καλακατζιά στο Γουδί.

Σε προσκυνηματική εικόνα της Παναγίας στην μονή του Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή αφήνουν κομποσκοίνια ως τάματα. Στην Παναγία Θεοσκέπαστη στον Καλοπαναγιώτη, όπως προγράψαμε, επίσης κρεμούν ρούχα, κομποσκοίνια και τώρα ακόμα και μάσκες για τον κορωνοϊό[146]. Επίσης το έθιμο αυτό να κρεμούν μαντήλια σε ναούς και σεβάσματα παρατηρείται και στον Ελλαδικό χώρο. Παράδειγμα αποτελεί ο ναός – ασκητήριο του αγίου Γεωργίου στα Μετέωρα της Θεσσαλίας, ο οποίος μάλιστα φέρει και το προσωνύμιο «Άγιος Γεώργιος ο Μανδηλαράς». Ένα έθιμο, που όπως λέγουν, αρχίζει από την Τουρκοκρατία και φθάνει μέχρι τις μέρες μας· οι πιστοί να αναρριχώνται στον βράχο κατά

---

[140] Απολλοδώρου, Βιβλιοθήκη, III. 15.8 kai 2.4.7. (έκδ. J. G. Frazer, London 1954· Παλαιά Διαθήκη, Κρηταί 16, 28· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 593

[141] Ανδρέας Ρουσουνίδης, «Λαογραφικά Αγλανζιάς», Αγλανζιά δια μέσου των αιώνων, Λευκωσία, 1990, σ. 167· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 605.

[142] Έθελντρετ Μ. Άλλεν (1912), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1428-1429.

[143] Μέχρι τις μέρες μας στον Άγιο Στέφανο πάνω στην χαρουπιά η οποία είναι φυτρωμένη στα ερείπια της αρχαίας βασιλικής κρεμούν ρουχάκια.

[144] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 69.

[145] Στο ίδιο, σ. 71.

[146] Από προσκύνημα στους ναούς στις 6.6.2021.

την ημέρα της μνήμης του αγίου για να φτάσουν στο ασκητήριο αυτό να τελέσουν τη Θεία Λειτουργία και να κρεμάσουν μαντήλια – αφιερώματα προς τον άγιο, ενώ συνάμα κάνουν και κάτι διαφορετικό από τα γνωστά στην Κύπρο, παίρνουν ο καθένας πίσω ένα μαντήλι της περασμένης χρονιάς ως ευλογία - φυλακτό[147].

5. Θεραπευτικές ιδιότητες από αγίους – «συνταγές» θεραπείας – θαυματουργίας

Σε κάθε άγιο, ο λαός απέδιδε και αποδίδει και από μια διαφορετική ιδιότητα. Ακόμα και οι άγιοι που ιατρεύουν τα νοσήματα, θεωρούνται ότι "ειδικεύονται" σε κάποια συγκεκριμένη πάθηση. Έτσι, οι πιστοί διαμόρφωσαν με τα χρόνια κάποιο εθιμοτυπικό, με το οποίο ζητούσαν τη θεραπεία τους. Τέτοιοι τρόποι εκζήτησης συναντώνται: στην Στήλη του αποστόλου Παύλου στην Κάτω Πάφο, όπου έγδερναν την στήλη και έπιναν την σκόνη στο ρόφημά τους, για θεραπευτικούς σκοπούς. Το ίδιο και στους αγίους Αγαπητικό Μισιτικό και Ξορινό στην Κάτω Πάφο, καθώς και στις Αρόδες. Έπαιρναν πέτρες από το σπήλαιο, τις έκαναν σκόνη και στη συνέχεια έπιναν το κατασκεύασμα οι ίδιοι, ή το έδιναν -συνήθως κρυφά- σε αυτόν που ήθελαν, για αγάπη, μίσος ή εξορία του κακού[148]. Στον Άγιο Νεόφυτο και αλλού, τον 18ο αιώνα, έγδερναν από το υλικό των ματιών των αγίων, στις τοιχογραφίες, για να θεραπευθούν τα μάτια τους[149]. Τις περισσότερες όμως φορές, αυτή η φθορά ήταν βεβήλωση που είχε προκληθεί από Τούρκους και υπάρχουν πολλές περιπτώσεις που αναφέρει η παράδοση[150]. Στην Παναγία Τροοδίτισσα, η πέτρα, που θα κτυπούσε ένα παιδί και προστατεύτηκε από την θαυματουργό εικόνα της Παναγίας (αρχές 17ου αιώνα) τοποθετήθηκε πίσω από την εικόνα και θεραπεύει το τρίξιμο των δοντιών στα παιδιά[151].

Στον ναό της Παναγίας Γαλατούσης, ή Χρυσογαλακτοτροφούσης στην Γαλαταριά, γράφει ο Τσικνόπουλλος, ότι κάτω από την Αγία Τράπεζα φυλάσσεται «το βυζίν της Παναγίας» το οποίο όπως γράφει είναι κυλινδρόσχημον τεμάχιο μαρμάρου (14Χ28Χ22), πιθανόν, όπως συμπεραίνει, από κάποιο άγαλμα. Εκεί πήγαιναν οι άνθρωποι και με

---

[147] https://www.facebook.com/541249335951399/posts/828727550536908/ (προσβάσιμο: 3.3.2022)

[148] Στην λάρνακα του αγίου Αγαπίου στις Αρόδες παρατήρησα στις 4.5.2021 ότι έγινε πρόσφατη απόξεση της λάρνακας προφανώς για τον σκοπό που και παλαιότερα συνήθιζαν. Μάλιστα μας είχαν πει προσκυνητές εκεί ότι ο άγιος είναι πολύ θαυματουργός όσον αφορά αυτό τον σκοπό.

[149] Η Έθελντρετ Μ. Άλλεν 1912 δίνει μια άλλη εξήγηση για τα μάτια που ήταν βγαλμένα στους αγίους των τοιχογραφιών της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου. Όπως υποστηρίζει αυτό γινόταν για χιλιάδες χρόνια από τυμβωρύχους οι οποίοι θεωρώντας ότι οι απεικονιζόμενοι θα έβλεπαν τις πράξεις τους και θα τους τιμωρούσαν, τους έβγαζαν τα μάτια για να το αποφύγουν. Έθελντρετ Μ. Άλλεν (1912), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1421.

[150] Στην κοινότητα Παναγία αναφέρεται ότι κάποιος Τούρκος έβγαλε τα μάτια από την εικόνα του αγίου Νικολάου, δεν άργησε όμως να έρθει η τιμωρία και έπεσε από ένα γκρεμό και πέθανε, το οποίο αποδίδεται σε τιμωρία από τον άγιο. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ.173.

[151] Κωστής Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*, Θεσσαλονίκη 2013, σ. 24-29.

μαχαιράκια έξυναν αυτό το μάρμαρο και έβαζαν τη σκόνη σε αγίασμα και το έπιναν οι μητέρες που δεν κατέβαζαν γάλα και τότε, με θαύμα της Παναγίας, άρχιζαν να έχουν γάλα για τα βρέφη τους[152].

Εκτός Πάφου: έπαιρναν σκόνη από την σαρκοφάγο του αγίου Ηρακλειδίου στο Πολιτικό, καθώς και από την σαρκοφάγο του αγίου Θεοδώρου Ταμασέων, επίσης στο Πολιτικό και με νερό την έπιναν ως ρόφημα, για θεραπευτικούς σκοπούς. Αυτός είναι ο λόγος, που και οι δύο σαρκοφάγοι είναι κατεστραμμένες, η μία περισσότερο από την άλλη[153]. Αλλού, μια γυναίκα από τα Πέρα Ορεινής το 1934, θεραπεύθηκε μετά από ένα όνειρο, που είδε να της δίνουν λίγο χώμα μέσα από τον τάφο του αγίου Ηρακλειδίου το οποίο ανακάτεψε με νερό και έγινε καλά[154].

Κάτι που και σήμερα συνεχίζεται, είναι η απόξεση από το μέρος του παλαιού τοίχου του ναού του αγίου Μαυρικίου στο Πισσούρι, για να πάρουν σκόνη για την θεραπεία σκανθάρων, δηλαδή εξανθημάτων του σώματος. Το χώμα αυτό το κάνουν λάσπη και το τοποθετούν στο ασθενές μέρος του σώματος. Παλαιότερα αυτό γινόταν και στα ερείπια του ναού του αγίου Μαυρικίου στο Ανατολικό. Ένας διαφορετικός τρόπος θεραπείας γινόταν γι' αυτούς που ήταν δύσκολο να μεταβούν εκεί άμεσα. Πολλές θεραπείες γίνονταν με ένα κέρμα το οποίο έταζαν στον άγιο, σταύρωναν με αυτό το ασθενές μέρος του σώματός τους και αυτό γινόταν καλά. Μετά την θεραπεία, έπαιρναν το κέρμα και το πήγαιναν στην εκκλησία του αγίου.

Μια άλλη παράδοση συναντάμε στον Άγιο Ανδρόνικο στο Κερέπι. Εκεί συνήθιζαν να πηγαίνουν να σκουπίζουν τον ναό και να παίρνουν την σκόνη αυτή και ό,τι άλλο, να το βάζουν μέσα στη ποδιά τους οι γυναίκες και στην είσοδο του ναού στραμμένες προς το εσωτερικό, να πετούν πάνω από το κεφάλι τους, προς τα έξω, ό,τι περιείχε η ποδιά τους, λέγοντας: «Άγιε Ανδρόνικε, ξώρισ' το πάσα κακόν που τα χτηνά μου»[155].

Ο πιο διαδεδομένος τρόπος θεραπείας από δερματικές παθήσεις αποτέλεσε και αποτελεί ακόμα και στις μέρες μας η θαυματουργή λάσπη από διάφορα σεβάσματα, όπως ο άγιος Σώζοντας, ο άγιος Αρνακιός, παλαιότερα (γιατί σήμερα χάθηκε το σπήλαιο και στέρεψε το αγίασμα) η αγία Αφηνιά – Ευφημία, ο άγιος Καλανδίωνας, του οποίου το αγίασμα θεραπεύει κάθε δερματική πάθηση, ο άγιος Κόνωνας και πολλοί άλλοι άγιοι τοπικοί και μη, στην Πάφο και γενικότερα σε όλη την Κύπρο. Ένα μεγάλο προσκύνημα είναι αυτό της μονής της Αγίας Θέκλας, στην Μοσφιλωτή Λευκωσίας, όπου μέχρι τις

---

[152] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 163. Δεν εντοπίσαμε αυτό το τεμάχιο πέτρας. Πιθανόν να σχετίζεται με την Αγία Τράπεζα του παλαιού ναού της Παναγίας, που γκρεμίστηκε.

[153] Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Αγιάσματα νήσου Κύπρου», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου…*, ό.π., σ. 507-525, (στη σ. 520-521).

[154] Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος. Η Ιερά αυτού Μονή και η ακολουθία*, Λευκωσία [3]1967, σ. 38-40.

[155] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 606.

μέρες μας παίρνουν λάσπη και θεραπεύονται[156]. Είναι παράδοξο εδώ η λάσπη, η οποία στη φυσική της σύσταση περιέχει μικρόβια και βακτήρια, να θεραπεύει δερματικές παθήσεις, που χρειάζονται μεγάλη προσοχή στην καθαριότητα. Η λάσπη των αγίων όμως μπορεί στα μάτια των ανθρώπων να φαίνεται βρόμικη, αλλά πραγματικά θεραπεύει και εδώ είναι η αντίθεση του θαύματος. Ο ίδιος ο Χριστός έπτυσε στο χώμα και έκανε πηλό, λάσπη, και επέχρισε τα μάτια του τυφλού, που θεραπεύθηκε[157]. Αυτό μπορεί κανείς να έχει υπόψη για τις θεραπείες από λάσπη – πηλό που θεραπεύουν δερματικές και άλλες παθήσεις.

Σε πολλά προσκυνήματα, οι άνθρωποι συνήθιζαν να κυλιούνται στον τόπο όπου αγίασε ή τάφηκε ένας άγιος όπως στον άγιο Αναστάσιο[158]. Στην Πάφο υπάρχουν: ο άγιος Κιλίσιος (ο τόπος μάλλον πήρε και το όνομα από τρόπο που έβρισκαν την ίαση, με το να κυλιούνται στο έδαφος), στον άγιο Αμπέλη[159], στον άγιο Ματσουκάρι[160], στον άγιο Θεόδωρο, στην Παναγιά (για να θεραπευθούν από την φουρτούνα – μαλάρια, ελονοσία[161]), στον τάφο του αγίου Νεοφύτου (στον οποίο ξαπλώνουν μέσα) και στον άγιο Κουρνούτα στη Σαλαμιού, όπου κυλούν από το σπήλαιο, ψηλά, προς την κοίτη του ρυακιού, για να τους περάσει η «φουρτούνα», δηλαδή η γρίπη – ίωση. Στο σπήλαιο της Παναγίας Τροοδιτίσσης οι γυναίκες πήγαιναν για να αποκτήσουν παιδί, ή για να διατηρηθούν τα παιδιά τους στη ζωή, το συνέδεαν, δηλαδή, με την γονιμότητα και με την επιβίωση των παιδιών[162]. Αυτή η συνήθεια του κυλίσματος, όπως υποστηρίζει ο Ρουσουνίδης όπως και το να αφήνουν οι άνθρωποι ρούχα και άλλα αντικείμενα, για να αφήσουν εκεί την ασθένειά τους, είχε αναμεμειγμένα και κάποια παγανιστικά στοιχεία[163]. Η συνήθεια, δηλαδή αυτή, όπως και κάθε πράξη από το λαό, που απέβλεπε αποκλειστικά στην επιτυχία ενός σκοπού, δεν ήταν απαλλαγμένη και από κάποιο μαγικό στοιχείο[164].

Στη Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα, στη Θερμοκρήνη παρά τις Αρόδες, πήγαιναν στο σπήλαιο για να την παρακαλέσουν για διάφορες ασθένειες. Μια θεραπευτική ιδιότητα που της απέδιδαν, ήταν και η θεραπεία των ματιών. Για την θεραπεία τους άναβαν ένα κερί με

---

[156] Ο γράφων είναι αυτόπτης και αυτήκοος μάρτυρας θαμάτων με τέτοιο τρόπο από πολλούς τόσο από την αγία Θέκλα, τον άγιο Σώζοντα και άλλους αγίους.

[157] «Ταῦτα εἰπὼν [ὁ Ἰησοῦς] ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὕπαγε νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. Ιωάν. 9, 6-7. Αυτό πάλι παραπέμπει την εκ του χοός δημιουργία του ανθρώπου: «Καὶ ἔπλασεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, χοῦν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἐνεφύσησεν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πνοὴν ζωῆς, καὶ ἐγένετο ὁ ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν». Γεν. 2, 7.

[158] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 12.

[159] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 588.

[160] Στο ίδιο, σ. 589.

[161] Χριστόδουλος Λαούρης, Γεώργιος Κουντούρης, Ανδρέας Δαμιανίδης, Αθανάσιος Παπαδόπουλλος, Οδυσσεύς και Ειρήνη Καλογήρου, *Παναγιά Κώμη Πάφου,* Λευκωσία 1968, σ. 23,67.

[162] Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*…, ό.π., σ. 27-29.

[163] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 591.

[164] Στο ίδιο, σ. 606.

αυτό μαύριζαν λίγο ένα σημείο του σπηλαίου ή του ναϊδρίου εντός του και με αυτό, με λίγο βαμβάκι χόλιαζαν – άλειβαν μαυρίζοντας το εξωτερικό μέρος των ματιών τους για θεραπεία[165]. Αυτό βέβαια, όπως και το γδάρσιμο των ματιών στις τοιχογραφίες, ήταν καταστροφικό για τα μνημεία και άκρως απαράδεκτο γι' αυτούς που το εισήγαγαν ως τρόπο θεραπείας.

Στην Κισσόνεργα, στις αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα, οι γυναίκες ζώνονταν ζώνες, τις οποίες μετά αφιέρωναν στον ναό, προκειμένου να θεραπευθούν από τις αιμορραγίες[166].

Στον άγιο Θεόδωρο στην Παναγία, λύγιζαν ένα κλαδί ενός πεύκου, που βρισκόταν κοντά στα χαλάσματα του αγίου και έβαζαν πέτρες, πλακώνοντας το από κάτω[167]. Κάτι παρόμοιο γινόταν και στον άγιο Αμπέλη. Το ίδιο συναντάμε και αλλού, όπως στα Μέσανα στο ξωκκλήσι του αγίου Μηνά[168]. Αυτό γινόταν για να πατήσουν την αρρώστια τους κάτω και να μείνει, να εγκαταλειφθεί εκεί.

Σε κάποιες εξαιρετικές περιπτώσεις, βλέπουμε στην εκκλησιαστική ζωή, Αγίους, να επικαλούνται το Θεό και να ζητούν βοήθεια, με έναν ιδιαίτερο τρόπο, όπως μαθαίνουμε από τον Τομμάσο Πορκάκκι (1576) τον οποίο αντιγράφει και ο Κυπριανός, ότι η αγία Ελένη, επιστρέφοντας από τα Ιεροσόλυμα, μετά την Εύρεση του Τιμίου Σταυρού, έριξε ένα καρφί από αυτά που σταύρωσαν τον Χριστό, στη θάλασσα μεταξύ Κορμακίτη και Ακάμα για να ειρηνεύσει η θάλασσα, η οποία τον καιρό εκείνο ήταν πολύ επικίνδυνη, αλλά και επαληθεύοντας την γνησιότητα των ιερών ευρημάτων της[169]. Την διήγηση αυτή αναφέρουν και άλλοι, ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια, όπως ο Ανώνυμος Γάλλος το 1480[170], και ο Τομμάσο Πορκάκκι ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1576[171]. Μια δεύτερη τέτοια εξαιρετική περίπτωση έχουμε στην απεικόνιση ρίψης κόνεως –σκόνης, προφανώς από την εικόνα ή το προσκύνημα της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης, στη θάλασσα, από τους επισκόπους της Κύπρου, που πήγαιναν στην Κωνσταντινούπολη και

---

[165] Χρίστος Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 2010, σ. 175-176.

[166] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας των αυταδέλφων», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 267.

[167] Λαούρης, Κουντούρης κ.ά., *Παναγιά Κώμη Πάφου*, ό.π., σ. 23.

[168] Χατζηγιάγκος Αλέκος, *Μέσανα*, Λεμεσός 2013, σ.74.

[169] Όλντριχ Πρέφατ (1546), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 296· Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 455· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 32-33. Αναφορά για φύλαξη καρφιών από τον σταυρό του Χριστού γίνεται ότι υπήρχαν σε ναό – σήμερα τζαμί στην Κωνσταντινούπολη, δίπλα από το Τόπ Καπί: http://www.diakonima.gr/2015/09/22/%CF%80%CE%BF%CF%85-%CE%B2%CF%81%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CE%BD%CF%84%CE%B1%CE%B9-%CF%84%CE%B1-%CE%B9%CE%B5%CF%81%CE%AC-%CE%BA%CE%B1%CF%81%CF%86%CE%B9%CE%AC-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%B9%CE%B7%CF%83%CE%BF/ (ημ. ανάρτ. 22.9.2015, προσβάσιμο: 10.5.2021).

[170] Ανώνυμος Γάλλος (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.198.

[171] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 32-3· Τομμάσο Πορκάκκι (1576), Παλυίδης, Η Κύπρος ανά τους αιώνες…, τμ. 1, σ. 455.

κινδύνευσαν από θαλασσοταραχή. Η πράξη αυτή σε συνδυασμό με την επίκληση της βοήθειας της Παναγίας τους έσωσε[172]. Αυτά τα θαύματα έγιναν από Αγίους και σε σπάνιες και ιδαίτερες στιγμές. Το κακό όμως είναι ότι ο λαός μιμείται τις πράξεις αυτές αδιάκριτα και με αρνητικές επιπτώσεις, γιατί παρατηρείται να αποξέουν εικόνες, τοιχογραφίες, κίονες[173] (π.χ. αποστόλου Παύλου) λάρνακες (π.χ. αγίων Αγαπητικού και Μισιτικού) κ.ά. καταστρέφοντας ουσιαστικά μεγάλο αριθμό έργων τέχνης ή μνημείων, για να πάρουν την σκόνη για κάποιο θαυματουργικό σκοπό. Τη συνήθεια αυτή να ρίχνουν κάτι αγιασμένο, όπως για παράδειγμα κομματάκι κερί από τον Επιτάφιο, στη θάλασσα για να ειρηνεύσει, την συναντάμε και σε νησιά της Ελλάδας. Οι περισσότεροι κάτοικοι των νησιών αυτών έχουν να κάνουν με τη θάλασσα από την οποία ζουν, όπως είναι οι ψαράδες, ναυτικοί κλπ. οι οποίοι στην ανάγκη τους μόνη ελπίδα είναι ο Θεός και οι άγιοι.

Τέλος, ένας τρόπος προσφοράς προς τον άγιο με αντάλλαγμα την εκπλήρωση του αιτήματος, είναι τα κέρματα, που άφηναν ως προσφορά στον άγιο κολλώντας τα πάνω στην εικόνα τους. Οι εικόνες των αγίων αποκτούν με τον καιρό ένα επίχρισμα από τους καπνούς των κεριών και των κανδηλιών, επάνω στο οποίο μπορούσε να κρατηθεί ένα κέρμα. Οι άνθρωποι όμως, που τοποθετούσαν το κέρμα τους πάνω στην εικόνα και προσεύχονταν για να εισακουστεί το αίτημά τους, θεωρούσαν ένα είδος οιωνού το αν θα έμενε κολλημένο το κέρμα (άρα θα εισακουόταν το αίτημα), ή όχι, οπότε ο άγιος στον οποίο ανήκε η εικόνα, δεν θα τους έκανε αυτό που ήθελαν[174]. Τέτοια περίπτωση συναντάμε στον άγιο Γεώργιο των Κουμάνων στα Μέσανα, στον άγιο Γεώργιο, στον Άγιο Αμβρόσιο Λεμεσού και στον Άγιο Γεώργιο Αγριδιών στην Πάφο.

6. Η κυκλική περιφορά γύρω από ναούς ή ερείπια ναών και σεβασμάτων

Η περιφορά από τους πιστούς μίας εικόνας, ή ιερών λειψάνων γύρω από τον ναό ως λιτάνευση, εξακολουθεί να γίνεται και στις μέρες μας, κατά τους πανηγυρικούς εσπερινούς, όπως του αγίου του ναού, σε Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές, καθώς και

---

[172] Θα πρόκειται για το ταξίδι των αρχιερέων της Κύπρου στην Κωνσταντινούπολη το έτος 1783 για να πετύχουν την έξωση του Τούρκου δυνάστη Χατζημπακκή. Απεικόνιση με αριθμό Η΄ χαλκογραφήματος της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης υπό Κορνάρου. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 196. Η σπουδαιότητα αυτής της απεικόνισης έγκειται στο γεγονός ότι ένας από αυτούς τους αρχιερείς ήταν και ο Πάφου Πανάρετος, δεύτερος κτήτορας της μονής Χρυσορρογιατίσσης. Ενώ το θαύμα ήταν σχετικά πρόσφατο, καθώς πρόσφατη ήταν και η αγιοκατάταξη του αγίου Παναρέτου (1794) προς το χαλκογράφημα (1801).

[173] Στην Κωνσταντινούπολη, μέσα στην Αγία Σοφία, υπάρχει ένας κίονας με μία οπή όπου χιλιάδες προσκυνητές βάζουν το χέρι τους και το περιστρέφουν 360º αποδίδοντας θεραπευτικές και άλλες ιδιότητες σε αυτό, από πολύ παλαιά. Οι χριστιανοί το αποδίδουν σε θαύμα της Παναγίας και οι μουσουλμάνοι σε δική τους παράδοση. Περισσότερα: https://www.vimaorthodoxias.gr/peri-zois/i-dakryzoysa-kolona-tis-agias-sofias-poy-christianoi-kai-moysoylmanoi-theoroyn-thaymatoyrgi/ (προσβάσιμο: 30.7.2020).

[174] Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου, 3.11.2018.

σε μνήμες μεγάλων εορταζομένων αγίων. Εξαιρέτως δε, αυτό γίνεται κατά την Αναστάσιμη περίοδο. Η λιτανεία αυτού του είδους παλαιότερα ήταν πιο διαδεδομένη, ενώ στις μέρες μας εξασθενίζει εν πολλοίς. Λειτουργικά, η περιφορά γύρω από τον ναό τρεις φορές, φορά γίνεται κατά τα εγκαίνια νέου ναού. Επίσης, κατά το Τυπικό της αφής του Αγίου Φωτός, τρεις φορές ο πατριάρχης Ιεροσολύμων περιέρχεται τον Πανάγιο Τάφο, πριν μπει μέσα σε Αυτόν για να υποδεχθεί το Άγιο Φως. Γενικότερα, θυμιατίζουμε λείψανα, εικόνες, τον Τίμιο Σταυρό, άρτους, κάνοντας τρεις κύκλους γύρω από αυτά. Το τρία παραπέμπει στην Αγία Τριάδα.

Παλαιότερα, αυτή η κυκλική περιφορά, είχε μια γενικότερη πρακτική και από λαϊκούς, στην εκζήτηση θεραπείας ασθενούς ανθρώπου ή ζώου. Έτσι, στον άγιο Υπάτιο στη Χλώρακα, έφερναν τα παιδιά, που είχαν κάποια δυσκολία να περπατήσουν, τα έκαναν τρεις περιφορές γύρω από μια πέτρα και ένα δρυ, που υπήρχε εκεί, έχοντας δεμένο στα πόδια τους ένα νήμα, το οποίο κρατούσαν. Όταν το νήμα έσπαζε, ήταν σημάδι θεραπείας του παιδιού[175]. Στη Λεμεσό, στο Ζακάκι, στην περιοχή Τσιφλικούδια, συναντούμε επίσης την πρακτική των τριών περιφορών γύρω από εξέχουσα πέτρα των ερειπίων του πρωτοχριστιανικού ναού του αγίου Ηρακλειδίου. Αφού βάλουν το δώρο τους πάνω στην πέτρα, γυρίζουν τρεις φορές γύρω της και θεραπεύονται[176].

Ο Ρουσουνίδης αναφέρει ότι ο αριθμός τρία εθεωρείτο σαν μαγικός και ιερός ταυτόχρονα, για αυτό και ήταν γενικά αποδεκτές οι τρεις περιφορές ακόμα και των άρρωστων ζώων γύρω από ένα ναό (ή έστω και από τα χαλάσματα του) προκειμένου να θεραπευθούν. Αυτή ήταν η μία πτυχή της θεραπευτικής, που χρησιμοποιούσαν. Η άλλη ήταν να αφήνουν αφιερώματα – τάματα στον άγιο που είχε θεραπευτικές ιδιότητες για τα άρρωστα ζώα, όπως ματσούτζες, κουδούνια, φλογέρες, και τρίχες του ζώου, ώστε να εγκαταλειφθεί εκεί, μαζί με τα αντικείμενα και η ασθένειά τους[177]. Στον Άγιο Νικόλαο στη Γαλαταριά, αναφέρονται από τον Gunnis αρκετά έθιμα[178]. Έλεγαν ότι, αν είχαν άρρωστα ζώα, έπρεπε να κόψουν τρίχες από την ουρά τους και να τις κρεμάσουν στην πόρτα του ναού και να αλείψουν με λάδι του καντηλιού την πληγή τους, ή, ακόμα καλύτερα, αν ήταν δυνατό, να περιφέρουν τα ζώα γύρω από τον ναό τρείς φορές[179]. Στον Απόστολο Λουκά στα Κούκλια, έφερναν τα ζώα στον άγιο και τα περιφέρανε τρεις φορές κύκλο από τον ναό

---

[175] Συνέντευξη με τον Ανδρέα Μαυρέση, πρώην κοινοτάρχη Χλώρακας που εποχής του και πρωτοβουλίες και άλλων όπως γράψαμε και αλλού κτίστηκε ο ναός του αγίου Υπατίου στον ίδιο χώρο: 6/3/2020.

[176] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 71-73.

[177] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 615.

[178] Rupert Gunnis, *Historic Cyprus. A guide of its towns and villages monasteries and castles*, The Orage Press, England 2014 (first published in 1936), σ. 238.

[179] Γεώργιος Καρούζης, *Περιδιαβάζοντας την Κύπρο. Πάφος πόλη και επαρχία*, center of studies, Research and Publications SELAS LTD, Λευκωσία 2007, σ. 242· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 610. Κρέμασμα τριχών στο κρικέλι της πόρτας για τον ίδιο σκοπό συναντάμε και αλλού εκτός Πάφου όπως στην Παναγία Αμασγού στο Μονάγρι. Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 614.

για να θεραπευθούν. Το ότι ο απόστολος Λουκάς έχει σαν σύμβολο τον μόσχο, συνέτεινε ώστε πολλοί να πιστεύουν ότι είναι ο άγιος που θεραπεύει τις αγελάδες, οι οποίες υπήρχαν σε μεγάλο αριθμό παλαιότερα στην Κύπρο, κυρίως για το όργωμα κτημάτων, χωραφιών, αμπελιών κλπ. Παρόμοιες περιπτώσεις τριπλής κυκλικής περιφοράς γύρω από ναούς ή χαλάσματα ναών, γινόταν για θεραπεία ανθρώπων και ζώων και στην Παναγία Καλακατσιά στο Σκούλι[180], στον άγιο Χαράλαμπο στην Κιό[181], στον άγιο Στάση (Αναστάσιο 17 Σεπτεμβρίου) στη Τσάδα[182], στην πέτρα (αγιόπετρα) της αγίας Ζηναΐδας στην Κισσόνεργα[183], στον άγιο Στέφανο στη Λέμπα[184] κ.ά.

Οι τιμές σε ποιμενικούς αγίους καθώς και τα τάματα- αφιερώματα και ο τρόπος που οι άνθρωποι εκζητούσαν την ίαση, μας θυμίζουν, όπως λέγει ο Ρουσουνίδης στη μελέτη του[185], τη λατρεία τους αρχαίους θεούς Απόλλωνα, Κάριο, Νόμιο και Επιμήλιο, οι οποίοι ήταν ποιμενικοί θεοί. Όπως θυμίζει και τους επίσης ποιμενικούς θεούς, τον Ερμή και τον τραγοπόδαρο θεό των ποιμένων, Πάνα[186]. Αυτή η θέση του Ρουσουνίδη, αφήνει να εννοηθεί ότι εφόσον αυτές οι συνήθειες του απαντώνται στον ειδωλολατρικό κόσμο, είναι καταδικαστέες για τους χριστιανούς και θα πρέπει να βρεθεί τρόπος να εξαλειφθούν. Πιστεύουμε όμως ότι, όπως και πολλά άλλα ειδωλολατρικά έθιμα αφομοιώθηκαν από τον Χριστιανισμό, αποκτώντας παράλληλα και χριστιανικό περιεχόμενο και συμβολισμούς, έτσι και αυτά δεν πρέπει να τα καταδικάζουμε. Εξάλλου οι πιστοί έβρισκαν την ίασή τους από τον άγιο/α ή την Παναγία μετά από αυτό, γιατί είχαν πίστη ασφαλώς σε αυτά τα πρόσωπα και όχι σε ειδωλολατρικά.

7. Σημερινά έθιμα και συνήθειες πιστών πέραν από τα παλαιά που ξεθωριάζουν

Πολλές εκδηλώσεις ευλάβειας υπάρχουν κατά τόπους, που δεν προβλέπονται από το τυπικό της Εκκλησίας, συνηθίζονται και στις μέρες μας όπως το να μεταφέρουν κλάδους ελιάς στην εκκλησία κατά την ημέρα της Κυριακής των Βαΐων, τα οποία ευλογούνται με την ευχή τού Ιερατικού «Εὐχή εἰς τό εὐλογῆσαι Βάια τῇ Κυριακῇ τῶν Βαΐων »[187]. Τα βάια αυτά, ή τα παίρνουν σπίτι την ίδια ημέρα, εφόσον είναι ευλογημένα, ή, συνηθέστερα, μένουν στον ναό μέχρι την Πέμπτη της Αναλήψεως του Σωτήρος, δηλαδή παραμένουν

---

[180] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 587.
[181] Στο ίδιο, σ. 593.
[182]Στο ίδιο, σ. 605.
[183] Στο ίδιο, σ. 607.
[184] Στο ίδιο, σ. 613.
[185] Στο ίδιο, σ. 585-615.
[186] Στο ίδιο, σ. 615.
[187] Κωνσταντίνος Πρωτ. Παπαγιάννης (επιμ.), *Ἱερατικόν, περιέχων τά τῷ ἱερεῖ ἀνήκοντα εἰς ταῖς ἀκολουθίαις τοῦ νυχθημέρου, τάς θείας καί ἱεράς Λειτουργίας Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, Βασιλείου τοῦ Μεγάλου, καί τῶν Προηγιασμένων καί τινάς ἄλλας ἀκολουθίας καί εὐχάς,* Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας, Αθήνα 2007, σ. 311.

στον ναό σαράντα μέρες όπως λέγουν (αν και στην πραγματικότητα οι μέρες είναι περισσότερες). Τότε τα παίρνουν και τα χρησιμοποιούν αντί θυμιάματος στα σπίτια. Επίσης, τον βασιλικό από την Κυριακή της Σταυροπροσκύνησης ή της Υψώσεως του Σταυρού, τον οποίο παίρνουν για ευλογία και το φυτεύουν. Παρομοίως παίρνουν μαζί τους ως ευλογία λουλούδια από την Κυριακή της Ορθοδοξίας και λουλούδια ή κερί του Επιταφίου[188], τα οποία μοιράζουν για ευλογία και τα καίνε θυμιάζοντας.

Ένα άλλο έθιμο, που έχουμε στην Κύπρο, είναι αυτό με τον αγιασμό της εορτής της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού (14 Σεπτεμβρίου), που δίνεται στο τέλος σε γυναίκες και άνδρες οι οποίοι θα αναλάβουν να ζυμώνουν πρόσφορα για τις Θείες Λειτουργίες όλου του έτους. Με αυτόν τον Αγιασμό, δημιουργείται το προζύμι, το οποίο χρησιμοποιείται αντί μαγιάς. Η μαγιά είναι χημικό προϊόν, άρα ακατάλληλο για το πρόσφορο που θα γίνει το Σώμα και το Αίμα του Χριστού, ενώ το προζύμι που φουσκώνει τη ζύμη με τη δύναμη του Τιμίου Σταυρού, είναι το ενδεδειγμένο.

Άλλες συνήθειες είναι το άγγιγμα των αμφίων του ιερέα κατά την Μεγάλη Είσοδο της Θείας Λειτουργίας. Αυτό προέρχεται από το ευαγγελικό ανάγνωσμα της Αιμορροούσης, που άγγιξε το κράσπεδο του ιματίου του Χριστού και θεραπεύθηκε (Λουκ. 8, 40-48). Το πέρασμα κάτω από την εικόνα του αγίου, αγίας, αγίων ή εορτής της εικόνας, επιταφίου κ.λ.π. για να πάρουν ευλογία. Το μαύρισμα με το άγιο φως των παραστάδων των θυρών ναών και οικιών, για να προστατεύονται ο ναός, τα σπίτια και όσοι εισέρχονται και διαμένουν εκεί. Η μεταφορά εκτός από Μεγάλο Αγιασμό κατά την ημέρα των Θεοφανίων αλλά και Φως από την ακοίμητο κανδήλα του ναού στα σπίτια μας για σαράντα μέρες για να έχουμε το φως του Χριστού σπίτι μας. Μπουκάλια νερό που τοποθετείται κάτω από το αναλόγιο του Ευαγγελίου την Μεγάλη Πέμπτη το βράδυ που διαβάζονται τα 12 ευαγγέλια καθώς την Μεγάλη Παρασκευή το πρωί που διαβάζονται άλλα 5. Το νερό αυτό θεωρείται αγιασμένο. Το ευλογημένο νερό το παίρνουν είτε την επομένη είτε μετά από σαράντα μέρες μαζί με την ελιά. Παλαιότερα (σήμερα η συνήθεια εξέλειπε) οι άνθρωποι κρατούσαν τρίχες από τα μαλλιά ή τα γένια των ιερέων όταν πήγαιναν στα σπίτια τους, για να τελέσουν κάποιο Μυστήριο, και τις φύλαγαν για ευλογία[189].

8. Απόδοση τιμής σε «ιερά δέντρα», τρεμιθιές και αποστολικές ελιές

Στην προ Χριστού εποχή, στον ειδωλολατρικό κόσμο συναντούμε την δεντρολατρεία, την λατρεία, δηλαδή, που απέδιδαν σε κάποια δέντρα. Στον χριστιανισμό μπορεί κανείς να

---

[188] Σε μερικά μέρη της Ελλάδας όπως στη Σύρο μοιράζουν την λαμπάδα σε κομμάτια και ένα μικρό κομματάκι το ανάβουν για λίγο αν προκύψει κάποια δυσκολία στο σπίτι, ή, όταν οι ναυτικοί συναντήσουν επικίνδυνη τρικυμία, ρίχνουν ένα κομματάκι στη θάλασσα και ηρεμεί. Συνέντευξη από τη Δέσποινα Καρρά εκ Σύρου. 19.4.2020.

[189] Συνέντευξη με τον αρχιμανδρίτη και διευθυντή τότε της Ιερατικής Σχολή Κύπρου Βασίλειο Παπαφώτη το 2002.

δει μια τέτοια τάση, αλλά δεν μπορούμε, φυσικά, να δεχτούμε ότι οι πιστοί λάτρευαν κάποιο δέντρο ως θεό, κάτι το οποίο άφησαν ορισμένοι να νοηθεί[190]. Η αγιότητα ενός αγίου, οπωσδήποτε εκχέεται και στον περιβάλλοντα χώρο του ναού του και πολλές φορές άπτεται και των υλικών αντικειμένων, όπως είναι τα φυτά και τα δέντρα. Έτσι, οι πιστοί, ζητούν πολλές φορές μέσα από αυτά να λάβουν την χάρη και την θεραπεία. Σε κάποιες περιπτώσεις, τα δέντρα και τα φυτά συνδέονται με μια θαυματουργία, όπως είναι η εύρεση μια εικόνας στα κλαδιά τους, ή στη ρίζα τους ή στον κορμό τους και έτσι, οι άνθρωποι αισθάνονται ότι η χάρη της εικόνας ή γενικότερα του ναού, των λειψάνων, του προσκυνήματος, μεταβαίνει και σε αυτά[191]. Αναφέρουμε ορισμένα τέτοια δέντρα που θεωρούνταν ιερά ή ιαματικά: η τρεμιθιά στην Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο, η δάφνη στον ναό του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος[192], η κυπάρισσος του αγίου Νικολάου στον Κάθηκα[193], η κυπάρισσος και το κάθισμα της Παναγίας πάνω σε αυτόν στη Σαλαμιού[194], οι δρύες της Παναγίας της Ελεούσας – Σαλαμιώτισσας και η τιμωρία αυτών που πήγαν να τις κόψουν[195], η σχοινιά του αγίου Γεωργίου στην Πέγεια[196], τα καπνίσματα του αγίου

---

[190] Η δάφνη στην αρχαιότητα συνδεόταν με τον ολύμπιο θεό Απόλλωνα. Το δέντρο είναι τεράστιο και μετράει πολλούς αιώνες ζωής. Παναρέτου Άνθιμος, *Η δενδρολατρεία από αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 1979· Ιωάννης Ηλ. Βολανάκης, «Η Κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής στην Πάφο», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 5, Λευκωσία 2001, σ. 49.

[191] Για όσους μπορεί να αμφισβητήσουν την άποψη αυτή παραπέμπουμε σε παρόμοια περίπτωση στην Αγία Γραφή όπου ακόμα και τα μανδήλια και αντικείμενα που άγιξε ο απόστολος Παύλος έκαναν θεραπείες και θαύματα: «Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου, ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σιμικίνθια καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ᾽ αὐτῶν» (Πράξ. 19,11-12).

[192] Κώστας Παπαγεωργίου, *Όμοδος Ιστορία και Πολιτισμός*, Λευκωσία 2012, σ. 80. Μπροστά από το ιερό του ναού του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος υπάρχει μια αιωνόβια δάφνη η οποία θεωρείται ιερή λέγεται επίσης ότι στην περιοχή βρέθηκε η κάρα του αποστόλου Φιλίππου. Αναφέρουν ότι στα αρχαία χρόνια υπήρχε ναός του Απόλλωνα εκεί και το δένδρο ήταν του Απόλλωνα, στα Χριστιανικά χρόνια εκχριστιανίσθηκε.

[193] Σύμφωνα με στοιχεία το κυπαρίσσι έχει περιφέρεια στο στηθιαίο ύψος, 4,50 μ. και ύψος 16 μ. και ηλικία 600 έτη: https://www.offsite.com.cy/articles/eidiseis/topika/223023-ayta-einai-ta-arhaiotera-dentra-tis-kyprov(προσβάσιμο: 3.3.2022).

[194] Λέγεται ότι είναι η μεγαλύτερη στην Κύπρο, 800 περίπου ετών, όπως λένε και ότι σχηματίζεται πάνω της ένα κάθισμα, στο οποίο κάθεται η Παναγία. Η παράδοση λέει ότι όποιος κόψει έστω μικρό μέρος από το δέντρο τιμωρείται από την Παναγία λόγῳ του ότι το δέντρο είναι ιερό και αφιερωμένο σε Αυτήν. Στέλιος Παπαγεωργίου Κεδαρίτης, Σαλαμιού, Σαλαμιού 2006, σ. 43-47. Δεν αποκλείεται, όντως, το κυπαρίσσι αυτό και άλλα δύο μαζί να ήταν τόπος όπου υπήρχε παλαιότερα ναός και ως συνήθως γύρω από τους ναούς ήταν τόπος ταφής, όπου φύτευαν και κυπαρίσσια. Η παράδοση του ιερού τόπου να κρατήθηκε εκεί για αιώνες συντηρώντας την αυτή η ύπαρξη των κυπαρισσιών.

[195]Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 251· (Αγάθης Μοναχής), *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης. Ένα θαύμα μέσα στους αιώνες*, Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης, Σαλαμιού 2004, σ. 23.

[196] Έπρεπε πριν μπει κανείς στην εκκλησία να κρεμάσει κάτι από τα ρούχα του πάνω της και μετά να κάνει την παράκληση του να γίνει καλά. Συνδεόταν και με το να αγαπήσει κανείς κάποιον – κάποια. Άλλα δένδρα σε όλη την Κύπρο: https://vimeo.com/328196350(προσβάσιμο: 3.3.2022).

Νεοφύτου στην Τάλα, τα οποίο ο λαός συνέδεσε με τον άγιο Νεόφυτο καθώς και οι αποστολικές Ελιές σε αρκετά χωριά, για τις οποίες θα κάνουμε λόγο πιο κάτω και πολλά άλλα, που μπορεί σε κάθε προσκύνημα να διηγούνται οι πιστοί.

Αυτή η τιμή σε δέντρα παρατηρείται και αλλού στην Κύπρο και στο εξωτερικό όπως: ο πλάτανος της Αγίας Μαύρης στο Κοιλάνι, το κυπαρίσσι στην Μεγίστη Λαύρα του Αγίου Όρους, η συκομουριά του Ζακχαίου στην Ιεριχώ, τα δένδρα της αγίας Θεοδώρας Βάστα στην Πελοπόννησο. Το ακάνθινο στεφάνι του Χριστού που μετέφερε ο Ιωσήφ ο από Αριμαθαίας και βλάστησε στην Glastonbury στην Αγγλία και πολλά άλλα.

Κάτι αξιοσημείωτο, που πρέπει με έμφαση να σημειώσουμε, είναι μια παρατήρηση που κάναμε σε μεγάλο αριθμό προσκυνημάτων. Σχεδόν σε όλα τα προσκυνήματα, κυρίως μέσα ή δίπλα σε ερειπωμένους ναούς, είδαμε να έχουν βλαστήσει αιωνόβιες τρεμιθιές[197]. Αυτό είναι ένα φαινόμενο, που αξίζει κανείς να το ερευνήσει. Γιατί το συγκεκριμένο δέντρο και όχι άλλο; Μπορεί να αφθονεί στην Πάφο και γενικότερα στην Κύπρο η τρεμιθιά, αλλά γιατί σχεδόν πάντοτε φυτρώνει αυτή στους στους ναούς, ενώ λίγο πιο πέρα φυτρώνουν άλλα αιωνόβια δέντρα και όχι τρεμιθιές; Το αφήνουμε ως ερώτημα το οποίο καταθέτουμε ως ένα θαύμα μπορώ να πω, ένα σημείο ή κάτι άλλο το οποίο δεν μπορούμε να εξηγήσουμε.

Μια παράδοση που συναντάμε στην Τάλα και έχουμε είδη προαναφέρει είναι τα λεγόμενα καπνίσματα του αγίου Νεοφύτου. Περί τα 150 μέτρα βορειοδυτικά από το σπήλαιο – παρεκκλήσι του Τιμίου Προδρόμου, βρίσκονται μεγάλα δέντρα που το ύψος τους ξεπερνά τα δέκα περίπου μέτρα, με παλαμωτό φύλλωμα μοναδικά στο είδος τους. Λέγεται ότι πολλές φορές προσπάθησαν να τα μεταφυτέψουν σε άλλες περιοχές και απέτυχαν, έτσι μόνο εδώ στην Τάλα ευδοκιμούν. Σύμφωνα με την παράδοση ο Άγιος Νεόφυτος στάθμευσε εκεί πριν ανέβει στον τόπο, που έκτισε το μοναστήρι του αργότερα και ίσως σε αυτό το σπήλαιο, το οποίο μετατράπηκε σε εκκλησάκι, να στάθμευσε για λίγο. Εκεί έπηξε το ραβδί, που κρατούσε, στο χώμα και αυτό βλάστησε και έγινε δέντρο και μετά βλάστησαν και άλλα δέντρα. Αυτά παίρνουν και θυμιατίζουν οι κάτοικοι και τα ονομάζουν καπνίσματα του αγίου Νεοφύτου. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει την παράδοση αυτή των αρωματικών δέντρων και ότι ο φλοιός τους χρησιμοποιείται αντί θυμιάματος. Καταγράφει μάλιστα μια άλλη παράδοση σύμφωνα με την οποία ο άγιος Νεόφυτος όταν ήταν μοναχός στον Κουτσοβέντη προσέφερε τις υπηρεσίες του και στα αμπέλια της μονής του Αντιφωνητή, από τον οποίο πήρε, ως μόνη ανταμοιβή, μερικές ρίζες από το συγκεκριμένο φυτό και το μεταφύτεψε αργότερα και στην Εγκλείστρα του.Ο Παυλίδης, σχολιάζοντας αναφορές του Ρίτσαρντ Ποκόκ[198] για ύπαρξη τέτοιων δέντρων στις μονές Αγίου Νεοφύτου και Αντιφωνητή, γράφει ότι τα δέντρα αυτά στην Κύπρο ονομάζονταν ξύλο του Αφέντη Χριστού ή κάπνισμαν, γιατί ο φλοιός του είναι αρωματικός και

---

[197] Γνωστή είναι η τρεμιθιά στην Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο, ο αιωνόβιος τρέμινθος των αγίων Σεργίου και Βάκχου στη Κισσούσα και σε πολλούς άλλους ναούς.

[198] Ρίτσαρντ Πακόκ (1738), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 744, 764 σημ. 101.

χρησιμοποιείτο στις ιεροτελεστίες, συνήθεια που είχε, προφανώς, όπως λέγει, εισαχθεί στην Κύπρο από μοναχούς μάλλον από τη Συρία. Στο μοναστήρι του Αντιφωνητή υπήρχε ένα τέτοιο δέντρο μέχρι το 1974 και, στην Πάφο, υπήρχε άλλο ένα, στο μετόχι του Αγίου Νεοφύτου στη Στεφάνη στην Τάλα.

Μία άλλη παράδοση που συναντά κανείς στην Πάφο σε αρκετές κοινότητες είναι οι λεγόμενες «Αποστολικές ελιές». Η παράδοση απέδωσε την ονομασία τους στο ότι οι ελιές αυτές φύτρωσαν στον τόπο όπου πέρασαν οι απόστολοι. Αποστολικές ελιές βρίσκουμε στα χωριά: Μέσανα, Σαλαμιού, Άγιος Ιωάννης, Μαλούντα, Βρέτσια, Παναγιά[199]. Ο Λοΐζος Φιλίππου καταγράφει μία εκδοχή, που έμαθε από άλλους, χωρίς να αναφέρει την πηγή του, τα χωριά Μέσανα, Σαλαμιού[200] και Παναγιά[201]. Επίσης στην Χούλου υπάρχει έντονη παράδοση για τον Απόστολο Παύλο, όπως και στο Πολέμι. Αναφέρονται επίσης τα χωριά Ποταμιού[202] και Ανώγυρα, ενώ αν το ψάξουμε βαθύτερα, μπορούμε να βρούμε και αλλού. Όπως τοπωνύμιο με την ονομασία Αποστολική φαίνεται ότι υπάρχει στην κοινότητα Αγία Μαρίνα Χρυσοχούς, το οποίο ο Τσικνόπουλλος δεν το αναφέρει, ενώ άλλο τοπωνύμιο στην κοινότητα Άγιος Γεώργιος Μαμονιών, το καταγράφει, συνδέοντάς το με την Παναγία, ως προσωνύμιο Της, «Παναγία Αποστολική». Δεν ξέρουμε αν αυτό αληθεύει, ή, αν πρόκειται για αποστολική ελιά, ή, τέλος αν συνδέεται ιδιαίτερα με κάποιον εκ των Αποστόλων. Στην Αργάκα υπάρχουν μαρτυρίες πιθανής έλευσης των Αποστόλων γι' αυτό και ο ναός της κοινότητας είναι αφιερωμένος στους Αποστόλους Πέτρο και Παύλο. Στα δύο χωριά Ποταμιού και Μέσανα, όπου διασώζονται αποστολικές ελιές, συνδέονται με την έλευση των αποστόλων από αυτά τα μέρη, ενώ και τα δύο χωριά έχουν αποστολικούς αγίους, τον Μνάσωνα και τον Τυχικό. Επίσης και εκτός Πάφου συναντάμε αποστολικές ελιές, στο Σινά Όρος και στην Άλωνα, όπου η λαϊκή ευσέβεια επίσης σχετίζει την από εκεί πορεία των αποστόλων[203].

Τη λέξη αποστολική, την συναντάμε και σε χαρουπιές και δηλώνει ελιά ή χαρουπιά[204] που είναι μεταξύ γλυκού και πικρού καρπού, καθώς και το λάδι των ελιών είναι λίγο ξινό. Ενώ αποστολικός/οι ήταν ένα από τα πολλά επίθετα που χρησιμοποιούνταν για να

---

[199] Ο Χαράλαμπος Παπαδόπουλος αναφέρει τα χωριά αυτά. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 30.

[200] Αναφορά για έλευση των αποστόλων από τη Σαλαμιού κάνει και ο Gunnis τον οποίο όπως φαίνεται επαναλαμβάνει και ο Τσικνόπουλλος. Gunnis, σ. 418-419· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 31, 251. Επίσης: (Μ. Αγάθης), *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης*…, ό.π., σ. 11-13.

[201] Λοΐζος Φιλίππου, «Η ίδρυσις της Κυπριακής Εκκλησίας», *Απόστολος Βαρνάβας (επίσημο περιοδικό Εκκλησίας Κύπρου) (ΑπΒ), τμ.* 1931, σ. 485-490, (στη σ. 485).

[202] Δημήτριος Καππαής, *Η Ποταμιού. Και τα εκκλησιαστικά της μνημεία*, Λεμεσός 2014, σ.17,18.

[203] Φώτιος Αρχμ. Ιωακείμ, «Ο άγιος απόστολος Τυχικός», Σχόλια στον ανέκδοτο παρακλητικό κανόνα του αποστόλου Τυχικού του υμνογράφου Αθανασίου ιερομ. Σιμωνοπετρίτη.

[204] Σχετικά μεγάλη χαρουπιά που βρίσκεται μπροστά από το ιερό του εξωκκλησίου της Αγίας Ευφημίας στην Κρήτου Τέρρα την χαρακτηρίζουν ως αποστολική, λόγω του ότι είτε είναι άκαρπη ή γιατί τα χαρούπια της δεν τα μαζεύουν λόγω του ότι δεν θεωρούνται καλά.

δηλώσουν στην Κύπρο τους αιρετικούς[205] ή κατά την Τουρκοκρατία τους λινοβάμβακους, κρυπτοχριστιανούς, ανθρώπους που ακολουθούσαν και τα της μουσουλμανικής θρησκείας, λόγω ανάγκης, απαλλαγής των φόρων κλπ. και της των χριστιανών, πρότερής τους πίστης. Τώρα ποιο από τα δύο προηγήθηκε, ως ονομασία και γιατί δόθηκε η ονομασία αποστολικός για να δηλώνει το γλυκόπικρο ή τον αιρετικό, επίσης, το αφήνουμε ως ερώτημα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Θαύματα – θεραπείες αγίων

1. Θαύματα και θεραπείες των αγίων

Τα θαύματα των αγίων συνδέονται και με τις ανάγκες των πιστών της κάθε εποχής. Έτσι, οι δωρεές αυτές (οι ιάσεις, ή η αντιμετώπιση ενός κινδύνου, ή μιας μεγάλης δυσκολίας) είναι που, τελικά κράτησε ζωντανή την μνήμη τους, όπως τονίζει και το λαϊκό ρητό, «άγιος που δεν θαυματουργεί δεν δοξάζεται». Γι' αυτό άλλωστε έχουμε πολλούς ναούς ή εικόνες αγίων, που επιτελούν θαύματα, ενώ άλλοι οι οποίοι δεν θεωρούνται θαυματουργοί, δεν δοξάζονται το ίδιο, παρόλο που υπήρξαν μεγάλοι πατέρες. Όπως, για παράδειγμα, η αγία Βαρβάρα επισκιάζει τον άγιο Ιωάννη Δαμασκηνό με τον οποίο συνεορτάζουν την ίδια ημέρα, στις 4 Δεκεμβρίου. Το ίδιο και η αγία Βρυαίνη, που θεραπεύει τον καρκίνο, την ασθένεια του καιρού μας, συγκεντρώνει πλήθη λαού στην εορτή της, σε αντίθεση με τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, ιδρυτές και προστάτες της Εκκλησίας της Κύπρου, στους οποίους οφείλουμε τόσα ως Κύπριοι. Επίσης, ο παλαιός κόσμος είχε την ανάγκη των ποιμενικών αγίων, επειδή οι πλείστοι ασχολούνταν με την γεωργοκτηνοτροφία. Ένα άλλο πρόβλημα, ήταν η συχνές κατακτήσεις της Κύπρου από ξένους εισβολείς, για αυτό είχαμε ανάγκη τους στρατιωτικούς αγίους, με πρώτο τον άγιο Γεώργιο ενώ η εξάλειψη των λοιμικών νόσων έκανε δημοφιλείς τον άγιο Χαράλαμπο, την αγία Βαρβάρα και τον άγιο Μάμα[206]. Πολλά δεινά υπέφεραν οι άνθρωποι και από τις ακρίδες και τότε επεκαλούντο την βοήθεια του αγίου Μιχαήλ Συνάδων και περισσότερο

---

[205] Στη δυτική Ευρώπη τους αιρετικούς που ακολουθούσαν την Vita Apostolica, αίρεση που αποσχίσθηκε από τους ρωμαιοπαπικούς και που δίδασκε και ακολουθούσε την αγνή ζωή του αρχέγονου χριστιανισμού, τους ονόμαζαν αποστολικούς.

[206] Ο άγιος Μάμας, για τον οποίο κάποιοι μεσαιωνικοί περιηγητές, προφανώς από λάθος, αναφέρουν ότι έζησε και στην Πάφο, λέγεται ότι εθεωρείτο από τους Έλληνες (Ορθοδόξους), ως άγιος που επεκαλούντο εναντίον των λοιμικών νόσων και ότι η μεσιτεία του ήταν αυθεντική – αποτελεσματική. Η Λέξη Έλληνας, Έλληνες, ελληνικός, ελληνική στους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού σήμαινε τον ειδωλολάτρη, αυτόν που πίστευε στους Θεούς της ελληνικής μυθολογίας. Στους χρόνους της υποδούλωσης στους Φράγκους, Ενετούς, Τούρκους κλπ. σήμαινε τον Ορθόδοξο, όπως το ίδιο σήμαινε επίσης και το Ρωμιός. Για την αναφορά τιμής του αγίου Μάμα στην Πάφο και την θεραπευτική του ικανότητα βλ. περισσότερα: Φέλιξ Φέιμπερ (1480-1483), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 213.

του αγίου Τρύφωνος, ο οποίος συνδέθηκε και με την εξάλειψη της ακρίδας, αλλά και, μεταφορικά, των Τούρκων, που κατέτρωγαν τα εισοδήματα των Ελλήνων – Ορθοδόξων της Κύπρου[207], αλλά και του αποστόλου Φιλίππου[208]. Μεγάλη ανάγκη βοήθειας είχαν επίσης οι άνθρωποι για εξάλειψη της ανομβρίας, που αποτελεί ένα μόνιμο πρόβλημα της Κύπρου όλων των εποχών. Για την αντιμετώπισή της, στρέφονταν σε πολλούς αγίους, τοπικούς και μη, όπως, για παράδειγμα ο άγιος Ονησίφορος στην Αναρίτα, ο οποίος με τις προσευχές του έφερε βροχή. Αργότερα, και πολύ περισσότερο μετά την εισβολή, ο λαός της Κύπρου στράφηκε προς τον απόστολο Ανδρέα συνδέοντάς τον με την επιστροφή των προσφύγων και την ανεύρεση των αγνοουμένων. Γνωστό είναι το τραγούδι του αποστόλου Ανδρέου με τον Παντελή που επιστρέφει μετά από πολλά χρόνια στην πατρίδα του και την πίστη του[209].

Στις μέρες μας, πολλοί αναζητούμε σύγχρονους αγίους, γιατί μπορούμε να δούμε φωτογραφίες και βίντεο τους και ίσως κάποιοι να αξιώθηκαν να έχουν εμπειρίες μαζί τους, όσο βρίσκονταν ακόμη στη ζωή. Αυτό όμως που μας τους κάνει περισσότερο οικείους είναι το ότι αντιμετώπισαν τα ίδια προβλήματα με εμάς και μίλησαν για τα προβλήματα της εποχής μας και μπορούν κατά κάποιο τρόπο να δώσουν λύσεις σε αυτά.

---

[207] Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Κυπριανός το 1820- Ιούλιο 1821 για την καταπολέμηση των ακρίδων εφοδίασε τις εκκλησίες στις ακριδόπληκτες περιοχές με περισσότερες από 150 εικόνες του αγίου Τρύφωνα σε όλη την Κύπρο, 20 περίπου από αυτές στην Εκκλησιαστική περιφέρεια Πάφου. Οι εικόνες αυτές αγιογραφήθηκαν στην αρχιεπισκοπή Κύπρου και έχουν διαστάσεις 40Χ50 εκ. φέρουν επιγραφή με το όνομα του αρχιεπισκόπου και ο άγιος φέρει αφορισμό κατά αυτών των εντόμων, που καταστρέφουν τα κτήματα των γεωργών. Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. Ι΄ Παλαιαί χρονολογημέναι ιεραί εικόνες εν τῃ επαρχίᾳ Πάφου», *ΚΣ*, τμ. 1967, σ. 106-107. (ο αγιογράφος μάλλον σε όλες είναι ο Μιχαήλ, προσκυνητής από τα Καμινάρια, ο οποίος λόγῳ της συγγένειας του και της ίδιας καταγωγής με τον αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο 1767–1810 και την σχέση του με την αρχιεπισκοπή, ίσως να είχε προωθηθεί να αγιογραφήσει μεγάλο αριθμό εικόνων). Ο Χατζηχριστοδούλου αναφέρει εκτός από τον Μιχαήλ από τα Καμινάρια και τον Χρύσανθο Σύγκελλου και άλλα εργαστήρια που ακολουθούσαν την τεχνοτροπία του Ιωάννου Κορνάρου. Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Φορητές εικόνες της περιόδου της Τουρκοκρατίας στη Μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού και Ορεινής», στο: Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), Ι*ερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 343-344.

[208] Αναφέρεται ότι η κάρα του αποστόλου Φιλίππου θαυματουργούσε κατά των ακρίδων, που για πολλά χρόνια αποτελούσαν μάστιγα για την Κύπρο. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει σημείωση σε παλαιό μηναίο Μαΐου και Ιουνίου της ιεράς μονής Τρικουκιωτίσσης που αναγράφει ότι η κάρα του αποστόλου πέρασε και επέστρεψε από εκεί με προορισμό την Μεσαωρία κατά το έτος 1788 όπου για εβδομήντα ημέρες (από το Σάββατο του Λαζάρου, 14 Απριλίου μέχρι τις 25 Ιουνίου) έγινε λιτανεία του ιερού λειψάνου και αγιασμός με τον οποίο ράντιζαν τα κτήματά τους για την καταπολέμηση της ακρίδας. Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Άγιοι της Κύπρου. Ο απόστολος Φίλιππος», *ΑπΒ*, τμ. 1970, σ. 266-268· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 316.

[209] Με τελευταία ανακαίνιση της μονής τον 19ο αιώνα φαίνεται έφτασε σε μεγάλη ακμή και γίνεται Παγκύπριο προσκύνημα ή και ακόμα από το εξωτερικό, μέχρι τις μέρες της εισβολής του 1974.

2. Θεραπείες από αγίους και είδη ασθενειών– παθήσεων

Υπάρχουν πολλές μαρτυρίες σύμφωνα με τις οποίες τοπικοί και μη άγιοι, θεράπευαν ασθένειες που ταλαιπωρούσαν παλαιότερα πολύ τους ανθρώπους και, κάποιες από αυτές, ήταν και ανίατες. Τέτοιες ήταν: α) η θέρμη (ελώδης πυρετός)[210]. β) η φουρτούνα - γρίπη – ίωση ή μαλάρια, γ) η πανώλη ή πανούκλα ή φάουσα, όπως την ονόμαζε ο απλός κόσμος, που πολλές φορές μάλιστα, την προσωποποιούσε [211], λοιμική νόσος την οποία αντιμετώπιζαν κυρίως με τον νηματισμό των εκκλησιών, δ) η διάρροια, που προερχόταν από παρόμοιες επιδημίες και για την οποία οι άνθρωποι, σύμφωνα με τις υπάρχουσες αναφορές, κατέφευγαν στην Αγία Καλακατζά, στον Άγιο Αμπέλη κ.α. ε) Επίσης η λέπρα, που ήταν, τότε, ανίατη ασθένεια και καταντούσε τον άνθρωπο κυριολεκτικά ένα ζωντανό νεκρό. Απομονωνόταν από την κοινωνία και ακόμα και από τους δικούς του, υπέφερε φοβερούς πόνους και σιγά σιγά ακρωτηριαζόταν, μέχρι να καταλήξει σε έναν αργό. Και επώδυνο θάνατο. Μοναδική καταφυγή και ελπίδα ήταν οι άγιοι, εξαιρέτως όπως θα δούμε σε επιμέρους κεφάλαιο, ο άγιος Λαμπριανός, Λιμπρός (Λεπρός) ή Καλόλυτος[212]. στ) Άλλη δεινή ασθένεια ήταν οι αιμορραγίες των γυναικών, για τις οποίες κατέφευγαν στις Αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα και στην Παναγία Χρυσοαιματούσα, ζ) Ένα συχνό πρόβλημα ήταν και το περπάτημα των νηπίων, που, για κάποιους λόγους καθυστερούσε περισσότερο από το κανονικό. Ίσως οι εικόνες – τοιχογραφίες με την Παναγία την επταβηματίζουσα (Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη) ή, ο Χριστός, που κάνει τα πρώτα Του βήματα, να σχετίζονται με τέτοιες μεσιτείες. Ο άγιος Γεώργιος σχετίστηκε με τη βοήθεια για περπάτημα, κυρίως στον Άγιο Γεώργιο τον Κοντό στη Λάρνακα. Επίσης, στον Άγιο Γεώργιο Άρπερας στην Τερσεφάνου Λάρνακας, κρεμούν στον ναό παπουτσάκια των μικρών παιδιών μέχρι και στις μέρες μας και ο λόγος είναι, προφανώς, για να βοηθήσει ο άγιος να περπατήσουν τα παιδάκια[213]. η) Η τεκνογονία, από την σύλληψη μέχρι την επιτυχή ολοκλήρωση της κυοφορίας ήταν και είναι ένα πρόβλημα, που απασχολεί πολλές

---

[210] Στην ακολουθία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη, αναφέρεται ότι οι άγιοι θεραπεύουν από κάθε ασθένεια και κυρίως από ρίγος και θέρμη. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 142 -144. Στην ακολουθία των αγίων έκδοση Ανδρέα Χρ. Νικόπουλλου 1994, σ. 36 γράφει ότι όποιος μπαίνει μέσα στη λάρνακα των αγίων (στη Φασούλα) θεραπεύεται από κάθε αρρώστια, ιδιαίτερα δε από το ρίγος και τον πυρετό. Η θεραπεία από το ρίγος παραπέμπει στην ομοηχία του ονόματός του Ρηγίνος – ρίγος από όπου του δόθηκε και η θεραπευτική ιδιότητα.

[211] Βλ. περισσότερα για την προσωποποίηση των λοιμικών νόσων: Κ. Χρυσάνθη, «Προσωποποίησις της πανώλους, φάουσας και χολέρας κατά τους Κυπρίους», *ΚΣ*, τμ. 1943, σ.127-128. Τέτοιες προσωποποιήσεις ως φοβερά άσχημη γριά που σκορπά το θάνατο ακούμε από παραδόσεις σε πολλά χωριά όπως Όμοδος, Σαλαμιού κ.ά. Ενώ πέρασε και σε εικόνες της εποχής της Τουρκοκρατίας (Εικόνα του 18ου αιώνα του Αγίου Χαραλάμπους στη Δένια) όπου ο άγιος Χαράλαμπος εικονίζεται να πατάει κάτω ένα δαιμονικό πλάσμα - παράπλασμα, προσομοίωση της Πανούκλας, την οποία έδιωξε και αποδιώκει ο άγιος.

[212] Για τις επιδημίες αναφέρεται εκ παραδόσεως ότι ιδιαίτερη θεραπευτική ικανότητα έδιδε η δεσποτική εικόνα του Χριστού που βρίσκεται στο τέμπλο της μονής Χρυσορρογιατίσσης.

[213] Μετά από επίσκεψη μου στον ναό στις 13 Ιουνίου 2021.

γυναίκες, που καταφεύγουν στις ζώνες της Παναγίας κυρίως Χρυσορρογιάτισσας, Τροοδίτισσας κ.ά.[214] θ) Για την θεραπεία των ματιών, κατέφευγαν στην Παναγία την Φωτολάμπουσα, ή στον άγιο Φώτιο λόγῳ του ονόματος του. Ο ίδιος άγιος βοηθούσε και τα παιδιά να μάθουν γράμματα, να φωτιστούν, όπως έλεγαν παλαιότερα. ι) Για την βαρηκοΐα, ή τους πόνους στα αυτιά, κατέφευγαν στον άγιο Ιάκωβο (Άκουφο) λόγῳ του ονόματός του, ή στην εικόνα του αποστόλου Φιλίππου στο Άρσος[215]. ια) Για την αγάπη, την εκδίωξη του κακού, ή την απομάκρυνση ανθρώπων και καταστάσεων, που μπορούσαν να φέρουν κακό, κατέφευγαν στους αγίους Αγαπητικό, Μισιτικό και Ξωρινό, στην Κάτω Πάφο στις Αρόδες και αλλού. ιβ) Όταν είχαν παντός είδους πόνους (τζεγκές) και κυρίως, οσφυαλγίες, κατέφευγαν στον άγιο Κενδέα. ιγ) Για τον βήχα ή την καταρροή της μύτης, είχαν τον άγιο Βηχιανό[216] ή τον άγιο Γεννάδιο. Σε περισσότερες κατηγορίες ασθενών και στους ανάλογους αγίους που τις θεράπευαν, θα αναφερθούμε εκτενέστερα σε επόμενα κεφάλαια.

3. Αλλαγή και παραφθορά ονομάτων ανάλογα με την θεραπευτική ιδιότητα

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι παραφθορές ονομάτων των αγίων και το πού οφείλονται[217]:

α) Σε απομεινάρια ειδωλολατρικών εθίμων τα οποία ενσωματώθηκαν από το λαό στην ορθόδοξη λατρεία και στον τρόπο τιμής των αγίων. Πολλές φορές σε ένα τόπο λατρείας έχουμε ανάμειξη ειδωλολατρικών και χριστιανικών στοιχείων, που διαμόρφωναν ανάλογα το όνομα του, όπως: Κουρνούτας και Λαμπριανός. Έτσι, έχουμε αρκετές τοποθεσίες με τέτοιου είδους αμφισβητούμενα ονόματα. Βέβαια, όπως σημειώνουμε και αλλού, οι χριστιανοί, χρησιμοποιήσαν ειδωλολατρικούς τόπους λατρείας, είτε διωκόμενοι, είτε

---

[214] Οι ζώνες αυτές είναι οι ζώνες των ποδιών των εφέστιων εικόνων στις ομώνυμες μονές.

[215] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 249, 284. Ο Τσικνόπουλλος, αλλά και μαρτυρίες κατοίκων του Άρσους μέχρι τις μέρες μας, διασώζουν την παράδοση ότι η μεγάλων διαστάσεων εικόνα του αποστόλου Φιλίππου, στον ομώνυμο ναό του στο Άρσος, πιστεύεται ότι θεραπεύει τους πόνους των αυτιών. Δεν μπορέσαμε να δικαιολογήσουμε το λόγο, που συνέδεσαν την εικόνα αυτή με την θεραπεία των αυτιών. Το μόνο που αφήνουμε εδώ ως σημείωση είναι ότι αν παρατηρήσουμε στην πρώτη παράσταση της εικόνας, πάνω αριστερά, εικονίζει τον Χριστό να προσκαλεί τον απόστολο Φίλιππο με τα λόγια: «Ακολού-θημοι». Τα αρχικά «ακο» μπορεί να τα εξέλαβε ο απλός λαός, ως να έδινε στον απόστολο Φίλιππο την ικανότητα για την ακοή. Βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο μας: αλλαγή και παραφθορά ονομάτων.

[216] Στον ναό της Παναγίας της Χρυσοπολίτισσας στη Λάρνακα η εικόνα κάτω φέρει επιγραφή η οποία αναγράφει για τον άγιο «χάριν έλαβον παρά του Κυρίου θεραπεύειν πάσχοντα από τον βήχα». Ο Λοΐζος Φιλίππου συμπεραίνει ότι ο άγιος Βησσιανός ή Βηχάνιος συνδέθηκε με την θεραπεία του βήχα. Λοΐζος Φιλίππου, «Οἱ προστάτες τῆς ἰατρικῆς ἅγιοι ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἐκκλησίᾳ», *Κ.Χ.*, τμ. 1929, σ. 232-233. Περισσότερο για τον άγιο Βηχιανό θα αναφερθούμε στα κεφάλαια με τους αγίους Γεννάδιο και αγίους Κασσιανό ή Βασσιανό.

[217] Αναφορά για παραφθορά ονομάτων αγίων κάνει ο Σίμος Μέναρδος. Σίμος Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου*, Σακελλαρίου, Αθήνα 1907, σ. 383-386.

ιδρύοντας εκεί μονές, όπου οι μοναχοί, ζώντας με προσευχή και ησυχία και νήψη, αγίαζαν τον τόπο, ιδίως αν αναδείκνυαν και κάποιον μάρτυρα, ή μεγάλο ασκητή.

β) Σε άγνοια του πραγματικού τους ονόματος, το οποίο ξεχάστηκε στο πέρασμα των αιώνων. Μερικές φορές, λόγῳ αγνωσίας των ξένων ή ακόμα και των ντόπιων που κατέγραφαν τους ναούς, άλλαζαν το όνομα ενός όχι πολύ γνωστού αγίου, με κάποιου άλλου, γνωστότερου. Όπως για παράδειγμα στη Κοίλη, όπου παρεκκλήσιο του αγίου Δομετίου παρουσιάζεται γραμμένο ως άγιος Δημήτριος[218], ενώ στην Αυδήμου, ο άγιος Κασσιανός έχει μετονομαστεί ως άγιος Δημητριανός. Υπάρχει ακόμα και το ενδεχόμενο να μην είχε διασωθεί παντελώς το όνομα ενός αγίου, αλλά να τον αποκάλεσαν έτσι, από κάποιο γεγονός με το οποίο σχετίζεται. Για παράδειγμα ο άγιος Λογγίνος ο εκατόνταρχος (16 Σεπτεμβρίου) δεν είχε αυτό το όνομα, αλλά το έλαβε από το ότι λόγχισε την πλευρά του Χριστού πάνω στο Σταυρό και εξήλθε αίμα και ύδωρ. Από το λατινικό (Longinus - logche) προήλθε, κατά μία άποψη, και το όνομά του. Ο Λογγίνος αξιώθηκε να δει πολλά σημεία καθώς και την ανάσταση του Χριστού. Στη συνέχεια πίστεψε και μαρτύρησε για τον Χριστό. Υποθέτουμε, επίσης, ότι υπάρχει σε ορισμένους αγίους αλλαγή στο γένος από αρσενικό σε θηλυκό και αντίστροφα όπως για παράδειγμα ο άγιος Κόνωνας σε αγία Κονώνη στην Κισσόνεργα, αγία Μαύρα σε άγιος Μαύρος στη Λυσό. Αυτό όμως μπορεί και να αμφισβητηθεί. Παρόμοια συναντάμε και σε ονόματα κοινοτήτων όπως ο Χλώρακας σε η Χλώρακα, ο Κούρδακας σε η Κούρδακα, τα Μέσανα σε η Μέσανα κ.ά. Ο απόστολος Ανδρέας αναφέρεται στο Όμοδος και στο Πολέμι ως άγιος Αντρικάς. Άλλες παραφθορές του ονόματός του, στην Καρπασία και σε όλη την Κύπρο παρατηρούνται ως Άης Τρικάς και, για ένα μικρό ναό αφιερωμένο στον απόστολο Ανδρέα ως Άη Τρικούδι[219]. Επίσης σε πολλά μέρη ο άγιος Προφήτης Ηλίας προφέρεται σε Άης Λιάς. Ένας άλλος παράγοντας άγνοιας, οδήγησε σε αγιογράφηση αγίων, που δεν ξέρουμε αν υπάρχουν πραγματικά, ή επειδή κάποιοι είχαν το όνομα αυτό ζήτησαν να αγιογραφηθεί άγιος με το όνομά τους και δημιουργήθηκαν από τους αγιογράφους άγιοι όπως, π.χ. άγιος Λοΐζος (Παναγία Καθολική Λεμεσός), αγία Μαριάννα (Κονιά), άγιος Οδυσσέας κ.ά.

γ) Σε πιθανή σκοπιμότητα αλλοδόξων προκειμένου να οδηγήσουν σε σύγχυση τον ορθόδοξο λαό και να τον αποπροσανατολίσουν από τις ρίζες του. Επιχειρούσαν, δηλαδή αυτή την αλλαγή οι Φράγκοι, θέλοντας να αλλοιώσουν εκ των έσω την πίστη μας μέσῳ της παράδοσης μας, η οποία ήταν κυρίως προφορική[220]. Σε αυτό τους διευκόλυνε κατά

---

[218] Η παράδοση της κοινότητας γνωρίζει τον ναό ως αφιερωμένο στον άγιο Δομέτιο του οποίου μάλιστα φυλάσσεται και παλαιά φορητή εικόνα (42Χ34,5εκ) έργο του Παρθένιου (18ος – 19ος αιώνας), στο ναό της κοινότητας. Χρ. Ανδρέα, Ιωάννης Χατζησάββας (επιμ.), *Η Κοίλη του χθες και του Σήμερα*, Λευκωσία 2010, σ. 115,124.

[219] Αναφορά του Μόρφου Νεοφύτου σε ομιλία του «Ανάβοντας τον αναπτήρα των Αγίων ΙΕ΄ σύναξη» στις 9 Απριλίου 2021.

[220] Βλάσιος Μοναχός Σταυροβουνιώτης, *Πατερικόν της Νήσου Κύπρου*, Θεσσαλονίκη [3]1999, σ. 65.

μεγάλο μέρος η αγραμματοσύνη της πλειοψηφίας του λαού μας. Από τον μεσαίωνα κυρίως και εξής, παρατηρήθηκε σύγχυση ονομάτων, προσώπων και τόπων, άλλοτε από άγνοια και άλλοτε σκόπιμα και με δόλιο τρόπο, από λατινόφρονες ιστορικούς, για να αλλοιώσουν την πίστη και παράδοση μας, όπως τον Στέφανο Λουζινιανό, τον Νεόφυτο Ροδινό κ.ά. Ήδη ο Χάκκετ κάνει μια παρατήρηση στα γραφόμενα του που είναι πολύ σημαντική: Γράφει για τον άγιο Χαρέτη τον οποίο τοποθετεί στην Κούρδακα ότι πιθανόν το αρχικό του όνομα να ήταν Αρίστων και παρεφθάρη σε Χαρέστη και μετά Χαρέτη – Χαρίτων. Την αλλαγή αυτή του ονόματος την αποδίδει σε φραγκική παραφθορά, υπονοώντας ότι παρόμοιες περιπτώσεις θα υπήρξαν και άλλες[221].

δ) Στην διαφορετική κατά τόπους προφορά των ονομάτων κάποιων αγίων. Παράδειγμα, η αγία Θωμαΐς: Θωμαή, στην Αίνο (Ενέζ) της Θράκης, την Κυνουρία, τη Μακεδονία και την Ήπειρο. Θουμαή, στη Σκιάθο. Θωμαγή και Θωμαγιώ, στις Σαράντα Εκκλησιές της Θράκης. Θωμαγίτσα, στη Φιλιππούπολη. Θωμαΐσα και Θωμαή, στην Καππαδοκία. Θωμαή και Θωμά, στην Πελοπόννησο. Θουμού, στην Κύπρο.

ε) Κυρίως, όμως, σε περιόδους υποδούλωσης σε ξένους κατακτητές, ο απλός λαός , αγράμματος ως επί το πλείστον, προσπαθώντας να επιβιώσει, έψαχνε αποκούμπι στις ασθένειες, στις δυσκολίες, στα προβλήματά του. Οι άγιοι ήταν οι καλύτεροι βοηθοί του και, μπορεί μεν οι πιστοί να ξεχνούσαν ή να μπέρδευαν τα ονόματά τους, θυμόντουσαν όμως πολύ καλά την θαυματουργική τους δύναμη και με αυτήν τους γνώριζαν. Σε αυτή την πτυχή θα επικεντρωθούμε περισσότερο στο ανάλογο κεφάλαιο, γιατί αυτό το φαινόμενο ήταν συχνό και αφορά στους περισσότερους αγίους που εξετάζουμε.

Άγιοι ετιμώντο και εθεωρούντο προστάτες[222] λόγῳ του ονόματος τους. Πολλές φορές η αμάθεια που επικρατούσε στην Κύπρο σε καιρό δουλείας σε ξένους κατακτητές ήταν τόση, ώστε οι πιστοί άλλαζαν τα ονόματα των Αγίων και τα αντικαθιστούσαν με τις ιαματικές ιδιότητες που είχαν, ή τους χαρακτήριζαν από τα τάματα που συνήθιζαν να τους πηγαίνουν. Έτσι έχουμε αρκετά παραδείγματα παραποίησης ονομάτων στο κυπριακό γλωσσικό ιδίωμα όπως: π.χ. ο άγιος Αναστάσιος στην Τσάδα, στην Καλλέπεια και στην Κούρδακα τον οποίο ονόμαζαν και άη Στάση ή ακόμα και αγία Ανάσταση για τον λόγο ότι πήγαιναν εκεί και ζητούσαν από τον άγιο να τους αναστήσει αν είχαν κάποια ασθένεια που επηρέαζε την κίνηση, αν είχαν οστεοπόρωση, αν ήταν παράλυτοι, ή κάποιο ατύχημα ή τραύμα τους εμπόδιζε να περπατήσουν ή να σταθούν. Ο άγιος Ιάκωβος (πιθανόν ο Πέρσης 27 Νοεμβρίου) – άγιος Άκουφος για τα αυτιά στην Λετύμπου – Κούρδακα και αλλού. Το ίδιο ο προφήτης Αββακούμ και ο ομώνυμος όσιος Αββακούμ στο Φτερικούδι συνδέονται με θαύματα ως ιατροί της ακοής από το αβ- ακού –μ (ακούω). Άγιος Άκουφος, άγιος Ματσουκάρης, άγιος Αμπέλης, άγιος Αρνακιός, άγιος Κουτσουλοκέφαλος, άγιος

---

[221] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 287.

[222] Για προστάτες αγίους βλ.: https://www.newspepper.gr/esis-to-gnorizate-pios-agios-sas-prostatevi-analoga-me-to-epangelma-sas/ (προσβάσιμο: 3.3.2022).

δόντας, άης Σίερος ο άγιος Ισίδωρος, άγιος Νεπίος. Τέτοιες παραφθορές συναντάμε και εκτός Πάφου όπως ο άγιος Περνιακός στη Δένια, ο άγιος Ευφημιανός στη Λύση σε Φημιανό, Θυμιανό και Θεμωνιανό. Μπορεί να ονομάστηκε έτσι από τις θεμωνιές που έστηναν εκεί οι κάτοικοι της Λύσης και ίσως παλαιότερα να αλώνιζαν εκεί τα δημητριακά τους[223]. Ο άγιος Ευράσιος μετατράπηκε σε άγιο Φράση, ο άγιος Χαρίτων σε Χαρέτη, ο άγιος Πήγων σε Επήγων ή Νεπίο, ο άγιος Θύρσος σε Θέρσισσο, ο άγιος Θεοσέβιος σε Σεσέχη κλπ. ενώ αναφορές γίνονται για τον άγιο Θεράποντα ως επίθετο αγίου που θεραπεύει[224]. Γενικότερα, τέτοιες συνδέσεις ονομάτων και ιδιοτήτων αγίων, συναντάμε σε όλο τον ορθόδοξο χώρο, όπως ο άγιος Ελευθέριος ο οποίος ελευθερώνει τους αιχμαλώτους και τους φυλακισμένους, αλλά και τις έγκυες γυναίκες, οι οποίες περιμένουν να ελευθερωθούν από την κυοφορία, δηλαδή να γεννήσουν και μάλιστα εύκολα, όπως ο άγιος Στέφανος, που προστατεύει τα στέφανα των ζευγαριών, δηλαδή το γάμο τους, ο άγιος Πολύκαρπος, που προστατεύει τους πολυτέκνους και τα παιδιά τους, ο άγιος Προκόπιος, που δίνει προκοπή κ.ά. Είναι πιθανόν και ο άγιος Επίμαχος να συνδεόταν με κάποια ιδιότητα[225]. Επίσης, πρόσφατα, τείνει να εξαπλωθεί η τιμή του αγίου Παυσίκακου επισκόπου Συνάδων, του οποίου το όνομα συνδέεται με την παύση, την απώθηση του κάθε κακού πόνου κ.ά. Το ίδιο δημοφιλής έχει γίνει τον τελευταίο καιρό και η αγία Υπομονή. Ενώ παλαιότερα δεν υπήρχαν ναοί στο όνομα της ή εικόνες της, τώρα εορτάζεται σε όλους τους ναούς. Ο λόγος είναι το όνομά της, γιατί οι πιστοί, που την επικαλούνται, ζητούν να τους χαρίσει υπομονή στις δοκιμασίες και στις δυσκολίες της ζωής. Επίσης έχουμε κάποιους αγίους, που μπορεί κανείς να αμφισβητήσει το πραγματικό όνομά τους. Να αμφισβητήσει, δηλαδή, αν το όνομά τους ήταν, ουσιαστικά, το επίθετο που τους δόθηκε από τους ανθρώπους για την εξειδίκευση των θαυμάτων τους και όχι το πραγματικό τους όνομα, που δεν μας διασώθηκε: Ο άγιος Θεράπων, π.χ. ο άγιος που θεραπεύει κάθε ασθένεια[226]. Ο άγιος Σώζοντας, ή Σώζων, ή Σωζόμενος, ή Σώστης, ο άγιος που σώζει από

---

[223] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 63.

[224] Στην ακολουθία της ανάμνησης της Θεοσημείας του αγίου Νεοφύτου στις 24 Ιανουαρίου, ο άγιος Νεόφυτος σε πολλά τροπάρια αποκαλείται ως ο θεράπων με την έννοια ο θεραπεύον – λατρεύων τον Θεό. Κύπρια Μηναία, τμ. 5, Ιανουάριος 24, σ. 66, 69, 78, 79, 80, 81. Παρόμοια και σε άλλους αγίους όπως στην ακολουθία του αγίου Καλανδίωνα ο άγιος σε αρκετά τροπάρια παίρνει το επίθετο θεράπον, του αγίου Ονησιφόρου και πολλών άλλων αγίων.

[225] Μικρή εικόνα στην Αγία Παρασκευή στη Γεροσκήπου του 19ου αιώνα, του Παρθένιου, απεικονίζει τον άγιο Επίμαχο. Δεν ξέρουμε αν ο άγιος αυτός ήταν γνωστός στην Πάφο, πάντως, εξ όσων γνωρίζουμε, αυτή είναι η μοναδική εικόνα του σε όλη την περιφέρεια.

[226] Ο άγιος Θεράπων, όπως και ο άγιος Σώζων, ετιμώντο ευρύτερα στη Κύπρο και σε πολλά νησιά της Ελλάδας. Η τιμή τους οφείλετε όχι τόσο στο ότι υπήρξαν μεγάλοι άγιοι, αλλά λόγω του ονόματος τους, Σώστης, Θεράπων, που παραπέμπει σε προστασία, διαφύλαξη, θεραπεία κ.ά. Ο απλός λαός, χάρη στο ονομά τους, τους απέδιδε μεγάλη θαυματουργική ικανότατα, και πίστευαν ότι είχαν την απόλυτη δύναμη να εκπληρώνουν όλα τα αιτήματα των πιστών.

κάθε νόσημα ή κίνδυνο, πρόβλημα ή πάθος[227]. Ο άγιος Βηχιανός, ο άγιος που θεραπεύει το βήχα[228]. Ο άγιος Κουρνούτας στην Πάφο, ίσως από το κουρνιάζω, επειδή συνήθως τιμάται σε σπήλαια. Έτσι, είτε ήταν άγιος ή ασκητής, ή απλά βρέθηκε η εικόνα στον τόπο που ασκήτευε, του προσέδωσαν το επίθετο κουρνούτας. Η Παναγία η Ιαματική (Αμματική) στον Αρακαπά και στην Αναρίτα, που σημαίνει Παναγία που θεραπεύει – ιάται τις ασθένειες, ή τα μάτια από το αμμάτι που έγινε, από στόμα σε στόμα, Αμματική.

Σε πολλές περιπτώσεις πρέπει να αναζητηθεί το πραγματικό όνομα του αγίου αφού η ειδική ιδιότητά του να θεραπεύει κάποια συγκεκριμένη πάθηση αντικατέστησε το όνομά του. Το πιο συνηθισμένο όμως είναι η παρήχηση του ονόματός κάποιου αγίου έδινε στον φτωχό και αγράμματο λαό και την ιδιότητα. Έτσι για παράδειγμα ο άγιος Άκουφος αν δεν γνωρίζαμε ότι το όνομά του ήταν Ιάκωβος, θα δυσκολευόμαστε να το αποκρυπτογραφήσουμε. Το ίδιο συμβαίνει και με τον άγιο Νεπίο. Στην αγία Φωτεινή, ή αγία Φωτού στην Καρπασία, έπαιρναν χώμα, ή λάσπη, από το τόπο τιμής της και χολιάζονταν οι τυφλοί και θεραπεύονταν[229]. Προφανώς το όνομα Φωτεινή – Φωτού παράγεται από τη λέξη φως και έτσι ο κόσμος πίστευε ότι η αγία αυτή δίνει το φως στους τυφλούς, ή θεραπεύει τις οφθαλμικές παθήσεις. Μάλιστα, το όνομα Φωτού θα πρέπει να είναι η παραφθορά του ονόματος Φωτεινή.

Παραφθορές ονομάτων βλέπουμε σε αγίους της Κύπρου όπως: διαφορές ονομάτων στους αγίους Ηλιόφωτους, στον άγιο Ευφημιανό σε Θεμωνιανό, στον άγιο Ευφράσιο σε άγιο Φράση, στον άγιο Χαρίτωνα σε Χαρέτη, στον άγιο Πήγωνα σε Επήγων και Νεπίο, στον άγιο Θύρσος σε Θέρισσο, στον άγιο Θεοσέβιο σε Σεσέχη ή Ευσέβη κ.λ.π[230]. Άγιος Θεοσέβιος σε Ευσέβιος, Ευσέβης, Εψέφιος, Ευρέσιος, Θεοσέβιος (Σεσέ(φ)ης[231]. Το Ευρέσιος στον άγιο Θεοσέβιο μπορούμε να το συσχετίσουμε και με τον άγιο Αμβρόσιο ο οποίος είχε παρόμοια προφορά του ονόματός του[232]. Ενώ ο ναός του αγίου Αμβροσίου παρά την μονή Χρυσορρογιατίσσης ήταν γνωστός ως «άις Βροΐσης»[233]. Άγιος Σπυρίδων σε Σπύριος ή Σφύριος στο Γουδί όπου υπήρχε τοποθεσία παλαιότερα κατά μαρτυρία από

---

[227] Στις Κυκλάδες και σε άλλα νησιά της Ελλάδας τιμάται ιδιαίτερα ο άγιος Σώζων – άγιος Σώστης, όπως συνηθίζουν να τον ονομάζουν. Ιδιαίτερα λαοφιλής είναι στους ναυτικούς και γενικά στους νησιώτες, οι οποίοι τον επικαλούνται για να τους διασώζει και να τους διαφυλάττει από τις τρικυμίες και άλλους κινδύνους της θάλασσας. Καθόλου τυχαίο ότι τα περισσότερα ξωκκλήσια αφιερωμένα στον άγιο Σώστη – Σώζων είναι κτισμένα πάνω σε ακτές, δίπλα στη θάλασσα.

[228] Βλ. και αναφορά ξεχωριστή για τον καθένα στα επί μέρους κεφάλαια.

[229] *Μαχαιράς*, § 34· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 217.

[230] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 166-167.

[231] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 2006, και τοπική παράδοση.

[232] Την κοινότητα Άγιος Αμβρόσιος μέχρι πρόσφατα οι απλοί άνθρωποι την ονόμαζαν Άης Ευρέσης. Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου 12.5.2019.

[233] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 51.

τον Ρουσουνίδη που μπορούσε να υπήρχε ναός του αγίου Σπυρίδωνα[234]. (αν ο άγιος Σφύριος είναι ο άγιος Σπυρίδων και πολλοί άλλοι με παράξενα ονόματα πρέπει να αναζητηθούν τα πραγματικά τους). Ο άγιος Ηρακλείδιος σε Αρακλείτης[235]. Ο άγιος Τυχικός σε Τυθικός στην Αγία Φύλα και στη Λετύμπου. Ίσως οι επιγραφές με τα ονόματα των αγίων να μην ήταν ευκρινείς, ή ίσως η παραφθορά να έγινε από στόμα σε στόμα, πάντως το θέμα πρέπει να μελετηθεί.

Τον Άγιο Φώτιο στη Μηλιού, παλαιά διαλυθείσα μονή τον σέβονταν, εκτός από την Μηλιού και από Θελέτρα και Γιόλου, και άλλες κοινότητες. Οι γονείς πήγαιναν και εξακολουθούν να πηγαίνουν εκεί τα παιδιά τους, για να τα φωτίσει ο άγιος να μάθουν τα γράμματα, να τους φωτίσει. Περισσότερα θα αναφέρουμε και στην ενότητα με τα ονόματα αγίων σύμφωνα με την θεραπευτική τους ιδιότητα. Ο άγιος Φώτιος ετιμάτο ευρύτερα στην Πάφο (Άγιος Φώτιος, Πολέμι, Ζαχαριά, Μηλιού) πολύ πιθανόν η τιμή του να επικράτησε χάρη σε αυτήν την ιδιότητα του αγίου λόγω του ονόματός του.

Πολλές φορές, Δεσποτικές ή Θεομητορικές εορτές, καταλήγουν να αναφέρονται σαν ονόματα αγίων, όπως για παράδειγμα, η Ανάληψη του Χριστού, που εορταζόταν παλαιότερα σε κάποια μέρη ως άγιος Συναλήψιος. Πώς πήρε αυτή την ονομασία; Μάλλον από την συνήθεια που είχαν, να παίρνουν τα λουλούδια του Επιταφίου, να τα αποξηραίνουν για σαράντα μέρες και, μετά, ζεσταίνοντας νερό, να ρίχνουν μέσα από αυτά και με αυτό το νερό να νίβονται – συναλείφονται, για να φύγουν τα κακά από πάνω τους και να αναληφθούν και αυτοί με τον Χριστό[236].

Άξια προσοχής είναι και η λεγόμενη αγία Καλακατζιά, από τοποθεσία ναού της Παναγίας έγινε αγία και, επειδή δεν υπήρχε γραμμένη στο αγιολόγιο, κάποιος θεώρησε καλό να την εντάξει στους τοπικούς αγίους. Το ίδιο επιχείρημα να χρησιμοποιηθεί και για πολλές περιπτώσεις εκ των Αλαμάνων αγίων. Το ίδιο επίσης συμβαίνει και με άλλες ονομασίες της Παναγίας όπως π.χ. στην Αναρίτα κοντά στον άγιο Ονησίφορο, στην Αγία Αμματική[237], η οποία είναι μάλλον Παναγία Ιαματική, ενώ στην Κάτω Πάφο, η αγία Φανερωμένη είναι η Παναγία με το προσωνύμιο Φανερωμένη. Επίσης παρά το Μηλικούρι, η μονή της Αγίας Αρκάς, αναφέρεται σε παλαιά εικόνα της Παναγίας[238]. Στην Ακολουθία μάλιστα των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988, η αγία Αργά καταγράφεται ως αγία, με ναό της στο Μηλικούρι[239]. Το μοναστήρι της Παναγίας του Κύκκου, όπως φαίνεται από έγγραφα

---

[234] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 611.

[235] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 27-28, 71.

[236] Την ονομασία και την πράξη αυτή την εντοπίσαμε στην Αρμίνου ενώ το ίδιο έθιμο γίνεται και σε μέρη της Ελλάδας, ιδιαίτερα στα νησιά.

[237] Μάγδα Κιτρομηλίδου, *Αναρίτα ιστορία και παράδοση*, Λευκωσία 1992, σ. 20-29.

[238] Περισσότερα για τη μονή αυτή: Κωστή Κοκκινόφτα, «Η περιοχή του Πλατύ και η μονή της Αγίας Αρκάς», *Ενατενίσεις*, τχ. 5, (2008), σ. 26-27.

[239] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 117. Η περίπτωση εδώ είναι ένα ξεκάθαρο παράδειγμα πόση σύγχυση επήλθε στην κυπριακή αγιολογία, με ανύπαρκτα πρόσωπα που θεωρήθηκαν ως

των αρχών του 1550, αποκαλείται «Αγία Μαρία της Βροχής»[240], ενώ πολλές φορές, βλέπουμε μεγάλες μονές να αναφέρονται ως Αγία Χρυσορρογιάτισσα κλπ. Ακόμη, εικόνα της Παναγίας βρεφοκρατούσας του 19ου αιώνα στη Φιλούσα Χρυσοχούς, αναγράφεται ως «Αγία Συών» (sic)[241].Παρόμοια περίπτωση αλλαγής ονόματος της Παναγίας, πιστεύουμε πως υπήρξε η αγία Πακού ή Πατού στις κοινότητες Αχέλεια και Σαραμάς, ονομασίες τις οποίες ο Τσικνόπουλλος διορθώνει σε αγία Υπατία[242]. Το ίδιο φαινόμενο πρέπει να αναζητήσουμε και στις ονομασίες άγιος Πάτης και Μιτσίς, άγιος Πάτης στην Αγία Βαρβάρα[243], Επισκοπή[244], Θελέτρα και Κάθηκα. Μάλιστα στον Κάθηκα ο ενοριακός ναός της κοινότητας φερόταν ως άγιος Υπάτιος[245] και σήμερα είναι ναός της Παναγίας του Ευαγγελισμού. Πιστεύουμε ότι δεν θα πρόκειται για τον άγιο Υπάτιο, αλλά πολύ πιο πιθανόν είναι, να πρόκειται για την Παναγία Υπαπαντή, Παναγία Υπα[ν]τη[246]. Την ίδια ονομασία συναντάμε σε παλαιά μονή του 12ου αιώνα παρά την Κερύνεια[247]. Οι ναοί στον Κάθηκα και πολύ περισσότερο στο Σαραμά συνορεύουν με τον ναό της Υπαπαντής στην Λάσα. Στη Χλώρακα ναός σήμερα γνωστός ως Παναγία Χρυσελεούσα, είχε από παλαιά παράδοση να πανηγυρίζει στις 2 Φεβρουαρίου, της Υπαπαντής[248]. Σε ευθεία γραμμή, λιγότερο από 100 μέτρα δυτικά του ναού κάτω σε χαμηλότερο υψόμετρο, υπάρχουν τρεχούμενα νερά (παλαιότερα μάλλον) το αγίασμα της Παναγίας, στο οποίο πρέπει να

άγιοι. Μπορώ εδώ να το προσθέσω στο κεφάλαιο με αγίους που προήλθαν από ονόματα ή επίθετα της Παναγίας. Την αναφέρει επίσης ο Χάκκετ: Χάκκετ, τμ. 2, σ. 175.

[240] Ζιλ Γκριβώ, «Η Ιερά Μονή Κύκκου και τα εισοδήματά της, στα 1553», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 1 (1990), σ. 65.

[241] Χαράλαμπος Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου. Κατάλογος εικόνων με χορηγό συντήρησης το ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη*, τμ. 1-3, Λευκωσία 2019, τμ. 2, σ. 502.

[242]Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210,214.

[243] Christodoulou N. Menelaos, Konstantinidis Konstantinos, *A Complete Gazetteer of Cyprus, The Cyprus permanent committee for the standardization of geographical names*, Nicosia 1987, (*Gazetteer*), σ. 1307.

[244]Gazetteer, σ. 1423. 1424.

[245] Μεγάλη εικόνα του αγίου, έργο του Κορνάρου 19ος αιώνας, κοσμεί τις δεσποτικές εικόνες του τέμπλου. ΑΕιΙΜΠ, Κάθηκας.

[246] Η Παναγία αναφέρεται στο απόκρυφο κείμενο Πρωτευαγγέλιον του Ιακώβου ότι όταν ήταν ενός χρόνου έκανε τα πρώτα επτά της βήματα (συμβολικός αριθμός). Ιωάννης Δ. Καραβιδόπουλος, *Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα. Α΄ Απόκρυφα Ευαγγέλια*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006, § 6, σ. 59. Παραστάσεις σε εικόνες και τοιχογραφίες της Παναγίας «επαβηματίζουσας» συναντάμε σε αρκετές χώρες, πιο γνωστή όμως στο Βυζαντινό χώρο είναι οι τοιχογραφία του 14ου αιώνα στη Μονή της Χώρας στην Κωνσταντινούπολη. Με αυτό θα μπορούσε να δίνεται μια πρώτη εικόνα της Παναγίας να βοηθάει τα παιδιά στο περπάτημα.

[247] Γεώργιος Α. Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου*, Αθήνα 1935, σ. 46-47.

[248] Σύνέντευξη με τον π. Ανδρέα Παπακώστα κάτοικο και εφημέριο του ναού στη Χλώρακα για πολλά χρόνια. 2.2.2021. Όπως και να έχει φαίνεται ότι η τιμή του αγίου Υπατίου ήταν διαδεδομένη στην Κύπρο από παλαιά άσχετα τώρα αν δεν μπορούμε να ξεχωρίσουμε αν ένας ναός ήταν της Παναγίας ή του αγίου Υπατίου. Αυτό το διατρανώνει μεταξύ άλλων και τοιχογραφία του αγίου Υπατίου διατηρείται εντός του ιερού βήματος στο καθολικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 150.

πήγαιναν με τις σχετικές συνήθειες (αγίασμα, ρούχα πάνω στα δέντρα, κάπνισμα κλπ.) και παρακαλούσαν την Παναγία την Υπαπαντή – ΆηΠάτη –Νηπάτη να περπατήσει το παιδί τους. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με την αγία Σωτήρα στις κοινότητες Αμαργέτη, Αχέλεια, Λυσός, Μηλιά και Φιλούσα Χρυσοχούς, την οποία ο Τσικνόπουλλος[249] μεταφράζει, πιστεύουμε λάθος, σε Παναγία ενώ πρόκειται για την Μεταμόρφωση του Σωτήρος[250]. Στην Κάτω Πάχνα πάλι, βλέπουμε την αγία Κορώνα που πρόκειται για την Παναγία[251]. Ενώ στη Χούλου, ο Τσικνόπουλλος την αναφέρει ως άγιο Κορώνη[252]. Άλλες ονομασίες, που βρίσκουμε από τοπωνύμια, είναι Αργάκι της Αγίας Κορώνας στα Βρέτσια[253], στα Μαμώνια Κορώνα και Μούτη της Κορώνας[254], στο Άρσος Κορώνα[255] και τέλος στην Πέγεια το βρίσκουμε σε αρσενικό, Κόρωνας[256]. Στον Κάθηκα επίσης, η περιοχή όπου βρίσκεται το ξωκκλήσι του αγίου Νικολάου, για τον οποίο λέγουν ότι πέρασε από την Κύπρο, ονομάζεται Κορονιά[257].

4. Αναφορές για εκδίωξη δαιμόνων

Υπάρχει πληθώρα αναφορών εκδίωξης δαιμόνων από πολλούς αγίους. Αυτό άλλωστε έκανε και ο Χριστός και οι απόστολοι. Σήμερα, οι άνθρωποι, στην πλειοψηφία τους, θεωρούν τους δαίμονες κάτι σαν μυθικά όντα και τους εξορκισμούς κατασκευάσματα των θρησκολήπτων. Ακόμα και οι ταγοί της Εκκλησίας, δεν δίνουν ιδιαίτερη σημασία, εκτός από εξαιρέσεις. Πολλές φορές μάλιστα, ειρωνεύονται αυτούς που πιστεύουν σε αυτά και προσπαθούν να προφυλαχθούν κυρίως με μαγείες.

Η ύπαρξη των δαιμόνων και η επιρροή τους στους ανθρώπους, δεν αμφισβητείται από τη διδασκαλία της Εκκλησίας. Παλαιότερα οι άνθρωποι είχαν περισσότερο αυτό τον φόβο, ίσως και την ανάγκη να προστατευθούν, γι' αυτό και πολλά συναξάρια τονίζουν το γεγονός ότι οι άγιοι έχουν την δυνατότητα να εκδιώκουν τα δαιμόνια και προτρέπουν τους πιστούς να προστρέχουν στους αγίους, για να θεραπευτούν ή να απαλλαγούν απότην ενέργεια τους. Αναφορές για εκδίωξη δαιμόνων βρίσκουμε στους εξής τοπικούς αγίους μας: στον άγιο

---

[249] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210.

[250] Παρόλα αυτά στον Άγιο Ιωάννη Αγρού, σε εικόνα του 16ου αιώνα της Παναγίας αναγράφεται Μήτηρ Θεού Η Σωτήρα. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 568. Επομένως κάποιες φορές το Σωτήρα πρέπει να αναζητηθεί και ως επίθετο της Παναγίας. Επίθετο της Παναγίας συναντάμε και το «Η Θεοτόκος η Κοσμοσώτειρα» σε μοναστήρι του 12ου αιώνα στη Θράκη.

[251] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210.

[252] Στο ίδιο, σ. 219.

[253] Gazetteer, σ. 1393. Πιθανόν να είναι αργάκι παρά την μονή της Παναγίας.

[254] Gazetteer, σ. 1527. Προφανώς είναι από την Παναγία που τιμάται εκεί.

[255] Επίσης υπάρχει μονή της Παναγίας στο Άρσος.

[256] Gazetteer, σ. 1587. Στην Πέγεια επίσης υπάρχει μονή της Παναγίας.

[257] Στο ίδιο, σ. 1436.

Ιλαρίωνα, στον άγιο Κενδέα, στην Παλαιστίνη πρώτα και έπειτα στην Πάφο[258], στον άγιο Ονησίφορο, στον άγιο Ρώδονα ο οποίος μεταξύ άλλων θαυμάτων εκδίωκε και δαιμόνια[259], στον άγιο Μνάσωνα[260] και στον άγιο Αυξίβιο, που εμφανίστηκε μετά τον θάνατο του και καθάρισε τεσσαράκοντα περίπου ανθρώπους που πήγαν από την Πάφο στους Σόλους, για να τους καθαρίσει από τα δαιμονικά πνεύματα. Το γεγονός αυτό προκάλεσε αίσθηση και στους κατοίκους των Σόλων, που μετέφεραν και στην Πάφο την ευλάβεια για τον άγιο, ώστε το συναξάριο να γράφει ότι οι Πάφιοι εορτάζουν τη μνήμη του μέχρι της σήμερον (την εποχή, προφανώς, που γράφηκε το συναξάριο, 7ος αιώνας) [261] . Επίσης, ο άγιοςΑρίστων[262] και ο άγιος Αρκάδιος[263] είχαν και αυτοί τη φήμη ότι εκδιώκουν τα δαιμόνια.

Διηγήσεις υπάρχουν και για Αγίους που εν όσῳ βρίσκονταν στη ζωή εξεδίωκαν τα δαιμόνια από μια περιοχή, ή ένα τόπο και έκτιζαν ναούς, και, κάποιες φορές, εγκαταστάθηκαν εκεί, όπως: Ο απόστολος Παύλος μαζί με τον Βαρνάβα, οι οποίοι έδωσαν το πρώτο ράπισμα στην μαγεία, στους ανθρώπους και στα έργα του διαβόλου στην Πάφο, με την φίμωση του μάγου Ελύμα. Το λείψανο του αποστόλου Βαρνάβα εξεδίωκε δαιμόνια ακόμα και πριν από την ανεύρεση του[264]. Ο άγιος Ιλαρίωνας, πρώτα στην πόλη της Πάφου και έπειτα στην Επισκοπή Πάφου, πρώτα έδιωξε τα δαιμόνια από τον ειδωλολατρικό ναό και έπειτα εγκαταστάθηκε εκεί και έκτισε χριστιανικό. Γνωστή είναι και η παράδοση με την ατσουπόπετρα[265]. Οι άγιοι Ευτύχιος και Νικόλαος καταργούν τον ειδωλολατρικό ναό

---

[258] Βλ. Συναξάριο από την παλαιά φυλλάδα του αγίου Κενδέα. Ακολουθία του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Κενδέου του θαυματουργού, έκδοση ιερού ναού αγίου Κενδέα Πάφος 1984, σ. 30-32. Επίσης στην ακολουθία του αγίου της ίδιας έκδοσης αλλά και των Κυπρίων Μηναίων στις 6 του μηνός Οκτωβρίου, σ. 71-83· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 285.

[259] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 201.

[260] Εκδίωκε δαιμόνια εν όσο ζούσε. Analecta Bollandiana (Ab), τμ. 82 (1964), σ. 157-158.

[261] Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Φεβρουάριος 17), σ. 187· Βίος και πολιτεία του αγίου και ενδόξου πατρός ημών αρχιεπισκόπου και θαυματουργού Αυξιβίου (απόκρυφο κείμενο του 6ου αιώνα), §.26.

[262] Ο άγιος Νεόφυτος αναφέρει για τον άγιο Αρίστωνα: «Αρίστων ο περιβόητος κατά δαιμόνων άριστος αριστεύς»: Πανηγυρική Α΄ 14, 17, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 310.

[263] Στην ακολουθία του αγίου Αρκαδίου ο άγιος παρουσιάζεται ότι διώκει ακάθαρτα πνεύματα με την Θεία Χάρη: Δεύτερο τροπάριο ε΄ ωδής του κανόνα στον όρθρο. Κύπρια Μηναία, τμ. 10 (Αύγουστος 28), σ. 184.

[264] Κύπρια Μηναία, τμ. 8 (Ιούνιος 11), «Ἀλεξάνδρου μοναχοῦ, Ἐγκώμιον εἰς τόν ἅγιον Βαρνάβαν τόν ἀπόστολον, προτραπέντος ὑπό τοῦ πρεσβυτέρου καί κλειδούχου τοῦ σεβασμίου αὐτοῦ ναοῦ, ἐν ᾧ ἱστορείται καί ὁ τρόπος τῆς ἀποκαλύψεως τῶν ἁγίων αὐτοῦ λειψάνων», σ. 28-37, § 1- 50, στη: § 31.

[265] Σύμφωνα με προφορική παράδοση, ο άγιος έσωσε το χωριό από τον Σατανά. Υπήρχε ένας «Ατσούπας» (σατανάς), ο οποίος ενοχλούσε τους κατοίκους όταν περνούσαν από το σημείο που βρίσκεται σήμερα η ατσουπόπετρα. Έτσι, κατά την παράδοση πάντοτε, ο Σταυρός, του οποίου υπήρχε μοναστήρι μεταξύ Επισκοπής και Νατάς, συμφώνησε με τον άγιο Ιλαρίωνα να τιμωρήσουν τον Ατσούπα. Πρώτος επιχείρησε ο Σταυρός. Άρπαξε μία τεράστια πέτρα και την έριξε, όμως αστόχησε. Ακολούθησε ο άγιος Ιλαρίωνας, ο οποίος αρπάζοντας έναν τεράστιο ογκόλιθο τον έριξε με τέτοιο τρόπο, που καταπλάκωσε τον Ατσούπα. Έμεινε τότε κάτω από την πέτρα να βογκάει για πολύ καιρό. Οι κάτοικοι λένε, πως αν περάσεις μπορεί να

και κτίζουν ναό στη Θεοτόκο στην Αγία Μονή. Πολλοί ασκητές κυρίως μεταξύ 4ου -12ου αιώνα εγκαθίστανται σε σπήλαια Ρωμαϊκής και Ελληνιστικής εποχής, της πόλης και επαρχίας της Πάφου. Τέτοια σπήλαια- κατακόμβες, ήταν της Αγίας, Σολομωνής, του Αγίου Λαμπριανού, Επτά Αγιώργηδες, Ελληνόσπηλιοι, Σπήλαια στον Άγιο Γεώργιο Πέγειας, ασκητήριο της Αγίας Θέκλας στη Σωτήρα κ.ά.

5. Επίκληση των αγίων για βροχή

Στα συναξάρια, συναντούμε συχνά ότι, πολλοί άγιοι, ενόσῳ ζούσαν, ή και μετά θάνατον, έφερναν θαυματουργικά υετό (βροχή). Είναι αυτό επανάληψη του ίδιου γεγονότος σε πολλά συναξάρια, ή, πόθος των ανθρώπων για ένα τέτοιο θαύμα; Είναι γνωστό ότι η Κύπρος, ανά τους αιώνες, υποφέρει από ανομβρίες, κατά συνέπεια οι άγιοι της δεν θα έμεναν αδρανείς, αλλά θα προσεύχονταν προς τον Θεό να γίνει ίλεως και ο Θεός θα εισάκουε το αίτημά τους. Αλλά και μετά την κοίμηση των Αγίων του, ο λαός της Κύπρου μπορεί να μην τους παρακαλούσε να μεσιτεύσουν στο Θεό για τα κοινά προβλήματα; Και, συνήθως, τα μεγαλύτερα προβλήματα ήταν: α) ανομβρίες, β) λοιμικές νόσοι, γ) επιδρομές και υποδούλωση από αλλοφύλους, δ) επιδρομές ακρίδων ε) σεισμοί, τσουνάμι[266]. Έτσι, έχουμε αναφορές σε αγίους που έφεραν θαυματουργικά βροχή, όπως: α) Η αγία Ελένη, η οποία, κατά την κυπριακή παράδοση, όταν έφθασε στην Κύπρο, φέρνοντας και το Τίμιο Ξύλο, τερμάτισε και την ανομβρία στο νησί, β) Ο άγιος Ονησίφορος, γ) Ο άγιος Κενδέας, ο οποίος με θαυματουργικό τρόπο έκανε να αναβλύσουν πηγές και έφερε βροχή[267].

Η επίκληση για βροχή και η άμεση ανταπόκριση από τον Θεό συναντάται και σε σύγχρονούς μας αγίους όπως στον άγιο Νεκτάριο. Οι κάτοικοι της Αίγινας, ζήτησαν από τον άγιο, όταν βρισκόταν ακόμα στη ζωή, να προσευχηθεί, γιατί το νησί υπέφερε εκείνο τον καιρό από ανομβρία. Όταν ο άγιος επικαλέστηκε τον Θεό, η βροχόπτωση ήταν

ακούσεις τα βογγητά του. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 264· Λοΐζου Φιλίππου, «Ἡ ἐν Κύπρῳ διαμονή καί ὁ θάνατος Ἰλαρίωνος τοῦ μεγάλου», *ΚΣ,* τμ. 1940, σ. 35. Μονή του Σταυρού είναι λίγο απίθανο να υπήρχε τον καιρό του αγίου, γιατί δεν υπάρχουν μαρτυρίες υπάρξεως μοναχισμού, και μάλιστα οργανωμένου, στην Κύπρο, πριν από τον άγιο Ιλαρίωνα. Υποθέτουμε, λοιπόν, ότι θα υπήρχε τότε ναός του Τιμίου Σταυρού, ή, το θαύμα αυτό έγινε σε κατοπινή εποχή, μιας και ο άγιος δεν παύει ποτέ να θαυματουργεί. Αναφορά πάντως για εκδίωξη δαιμόνων και ρήξη πέτρας, που καταπλάκωσε το δαιμόνιο, με τη βοήθεια του Τιμίου Σταυρού, όπως αναφέρει η τοπική παράδοση, βρίσκουμε στον βίο του, όχι όμως στην Κύπρο.

[266] Μεγάλα τσουνάμι στην Κύπρο είναι σπάνια, ωστόσο, το 1202 και ιδιαίτερα το 1222, δύο μεγάλα τσουνάμι έπληξαν την Κύπρο και ιδιαίτερα την Πάφο με τις παράκτιες περιοχές να δέχονται μεγάλο πλήγμα, αφού τα κύματα έφτασαν μέχρι και τα τέσσερα μέτρα και μπορούσαν να κατεδαφίσουν κτήρια και να σκοτώσουν ανθρώπους.

[267] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 285.Στο συναξάριο του αγίου καθώς και σε τροπάρια όπως δεύτερο τροπάριο της στ΄ ωδής του κανόνα της ακολουθίας του βλέπουμε ένα ωραίο παραλληλισμό: «Ὄμβρον ὑψόθεν κατήγαγες, τῇ γῇ ὡς Ἡλιού ὁ θεσπέσιος, Κενδέα ὅσιε…». Παρόμοιες αναφορές βρίσκουμε και σε άλλα τροπάρια της ίδιας ακολουθίας.

πλούσια[268]. Στο συναξάριο του αγίου Σάββα, επίσης, συναντάμε τον άγιο γύρω στο 520μ.Χ. να λύνει πενταετή ανομβρία με την προσευχή του.

Στην Πάφο, γνωστοί άγιοι που βοηθούσαν στο πρόβλημα της ανομβρίας, ήταν: στη Λετύμπου ο άγιος Κήρυκος και στην Παναγιά, ο Προφήτης Ηλίας. Στο εκκλησάκι του προφήτη Ηλία, στην κορυφή, ανέβαινε όλη η κοινότητα και οι μοναχοί της Χρυσορρογιάτισσας για να κάνουν δέηση στον προφήτη να στείλει βροχή. Ως γνωστό, εν ζωῇ ο Προφήτης Ηλίας είχε κλείσει για τρία χρόνια τους ουρανούς και μετά επέτρεψε να ανοίξουν για να έρθει βροχή[269]. Στον Ακάμα υπάρχει ο Άγιος Γεώργιος, ο λεγόμενος της βροχής, όπου πήγαιναν και τον παρακαλούσαν σε καιρούς ανομβρίας. Το θρονί της Παναγίας του Κύκκου, συνδέεται επίσης με δεήσεις για βροχή- εξού και Παναγία της Βροχής. Εν ολίγοις, σχεδόν όλες οι κοινότητες είχαν και από κάποιο ιερό τόπο, όπου κατέφευγαν οι κάτοικοι των γύρω περιοχών και έκαναν λιτανείες και Εκκλησιαστικές Ακολουθίες, για να έρθει βροχή, που ήταν απαραίτητη για την επιβίωση όλων, ανθρώπων και ζώων αλλά και για τις καλλιέργειες. Γιατί τότε δεν υπήρχε η δυνατότητα κατασκευής φραγμάτων, όπως σήμερα, ούτε αφαλάτωσης του θαλασσινού νερού, ούτε καν η δυνατότητα μεταφοράς νερού από μακρινές αποστάσεις. Υπήρχε όμως η πίστη. Και, όπως μαρτυρούν οι παλαιότεροι, επέστρεφαν στα σπίτια τους από αυτές τις δεήσεις, μέσα στη βροχή. Η ανταπόκριση δηλαδή του Θεού ήταν άμεση και το θαύμα αναμφισβήτητο. Όπως αναμφισβήτητο ήταν και το θαύμα που συγκλόνισε χιλιάδες, που το είδαν, πρόσφατα, το καλοκαίρι του 2021 στο Προκόπι Ευβοίας, όταν, μέσα σε λίγη ώρα, η επίκληση στον άγιο Ιωάννη τον Ρώσσο, έφερε τοπικά τη βροχή, που έσβησε την τεράστια φωτιά η οποία κατέστρεψε όλη τη γύρω περιοχή.

Το ότι άγιοι ασκητές, όπως οι άγιοι Κενδέας και Ονησίφορος, είχαν τη φήμη ότι άκουγαν τις προσευχές των ανθρώπων και έφερναν τη βροχή, είναι μια πραγματικότητα αναμφισβήτητη. Δεν αποκλείεται όμως, η αρχή της πίστης των ανθρώπων ότι οι συγκεκριμένοι άγιοι θα άκουγαν τις παρακλήσεις τους για τη βροχή, να είχε ως αφορμή το αρχικό απολυτίκιό τους, κοινό για όλους τους οσίους. Οι λέξεις και φράσεις: «…ῥοαῖς, τῆς ἐρήμου τὸ ἄγονον ἐγεώργησας…» «…εἰς ἑκατὸν τοὺς πόνους ἐκαρποφόρησας…»[270] συνδέονται στην ακοή των απλών ανθρώπων με τη ροή των υδάτων, με την ευφορία της άγονης γης και την καρποφορία, άσχετο αν ο υμνογράφος παραπέμπει στην πνευματική καρποφορία. Κάτι παρόμοιο έγινε και με τον άγιο Γεώργιο. Επειδή το όνομά του ηχεί σαν κάτι παραπλήσιο με την γεωργία, οι παλαιότεροι του ζητούσαν «να γιωρκήσει» δηλαδή να καρποφορήσει, να φυτρώσει και να αποδώσει καρπούς.

---

[268] Ματθαίος Λάγγης Επίσκοπος Οινόης, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας,* Αθήναι [6]1999, τμ. 11, (Νοέμβριος), σ. 285· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 107.

[269] Λαούρης, Κουντούρης κ.ά., *Παναγιά Κώμη Πάφου,* ό.π., σ. 67-68.

[270] Από το απολυτίκιο των αγίων. Το παραθέτουμε και αυτούσιο: «Ταῖς τῶν δακρύων σου ῥοαῖς, τῆς ἐρήμου τὸ ἄγονον ἐγεώργησας, καὶ τοῖς ἐκ βάθους στεναγμοῖς, εἰς ἑκατὸν τοὺς πόνους ἐκαρποφόρησας, καὶ γέγονας φωστὴρ τῇ οἰκουμένῃ λάμπων τοῖς θαύμασι, Ποιμὴν Πατὴρ ἡμῶν Ὅσιε. Πρέσβευε Χριστῷ τῷ Θεῷ, σωθῆναι τὰς ψυχὰς ἡμῶν».

6. Θεραπείες αγίων που παραπέμπουν σε θαύματα της Αγίας Γραφής

Είναι πολλές φορές, που στις τοπικές παραδόσεις αναφέρονται θαυμαστά σημεία των τοπικών αγίων ίδια με αυτά που είναι γραμμένα στην Αγία Γραφή, πράγμα που μπορεί να θεωρηθεί από κάποιους ότι είναι απλώς αντιγραφή θαυμάτων, που αποδίδονται στους τοπικούς αγίους. Μπορούμε όμως να θεωρήσουμε επίσης, ότι ο ίδιος Θεός που ενεργεί θαυμαστά σημεία δια μέσου των αγίων του, ενεργεί στην πορεία του χρόνου και πολλά θαύματα επαναλαμβανόμενα κατά τον ίδιο τρόπο. Επιπλέον, μπορεί ένα θαύμα να μην έχει περιγραφεί με κάθε λεπτομέρεια, αλλά να τονίζεται μόνον η ουσία του. Τότε, για να μπορέσει ο συναξαριογράφος να το αποδώσει με καλύτερο τρόπο, δεν είναι απίθανο να δανείζεται στοιχεία από κάποιο παρόμοιο, που υπάρχει στην Αγία Γραφή. Ο Θεός όμως είναι ένας και παρόμοια θαυμαστά σημεία επιτελεί στους ανθρώπους με σκοπό τη σωτηρία της ψυχής τους.

Καταγράφουμε κάποια από αυτά τα θαύματα ή τις διηγήσεις, που ξεχωρίσαμε για τους αγίους μας:

α) Το θαύμα του αγίου Ονησιφόρου ο οποίος κάλεσε τη βροχή, με τρόπο που μας θυμίζει τον προφήτη Ηλία (Αριθ. 20,11) και τον Σαμουήλ (Α΄ Σαμ. 12,18).

β) Οι άγιοι, οι οποίοι τιθασεύουν άγρια ζώα π.χ. ο άγιος Μάμας και ο άγιος Γεράσιμος Ιορδανίτης που ημέρωσαν τα λιοντάρια τους, μας παραπέμπουν στον προφήτη Δανιήλ στο λάκκο των λεόντων (Δαν. 6,22).

γ) Η στήλη πυρός που παρουσιάστηκε στις εικόνες της Παναγίας Τροοδιτίσσης και Χρυσορρογιατίσσης παραπέμπουν στη στήλη πυρός, που οδηγούσε τους Ισραηλίτες στην έρημο (Εξοδ. 13,21). Επίσης παραπέμπουν και στην διήγηση για την Έλευση της αγίας Ελένης στην Κύπρο, η οποία είδε στήλη πυρός από τη γη μέχρι τον ουρανό, που σχετίζεται με τον Τίμιο Σταυρό και την ανοικοδόμηση ναού αφιερωμένου σε Αυτόν στην Τόχνη[271]. Και άλλη παράδοση υπάρχει για μια φωτεινή ένδειξη, που φανέρωσε τον τίμιο κάνναβο του Ομόδους, που λέει ότι ο κάνναβος αυτός βρέθηκε μετά από θαυμαστή φωτεινή ένδειξη στην περιοχή Ακρωτηρίου, από εκεί μεταφέρθηκε στην περιοχή Καμένος Σταυρός του Σουνίου και από εκεί στο Όμοδος[272].

---

[271] *BMAd*, § 183α-183β, σ. 25.

[272] Ελένης Προκοπίου, «Η Εκκλησιαστική αρχιτεκτονική στη Βυζαντινή επαρχία Αμαθούντας 4ος-12ος αι. αρχαιολογική έρευνα 1991-2012», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 11 (2016), σ. 53.

δ) Ζώα που ομιλούν, όπως στο συναξάριο του αγίου Θεοσέβιου, που αναφέρεται στην ίδρυση της μονής Κύκκου[273], μας θυμίζουν στην Παλαιά Διαθήκη την όνο του Βαλαάμ, που του μίλησε (Αριθ. 22,28-30)[274].

ε) Το ναυάγιο του αγίου Επιφανίου, που έφτασε στη Σαλαμίνα, υπενθυμίζει τον Ιωνά (Ιωνά, κφ. 1-4) ο οποίος πήγε αντίθετα στο θέλημα του Θεού, αλλά τελικά ο Θεός τον οδήγησε εκεί που Αυτός ήθελε[275]. Η σωτηρία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη από τον βυθό της θάλασσας, θυμίζει τον απόστολο Παύλο, πώς ναυάγησε και σώθηκε και εκείνος από τον βυθό της θάλασσας (Β΄ Κορ. 11,25). Παρόμοια μας θυμίζει τον άγιο Ονησιφόρο, πώς σώθηκε μόνο το δικό του πλοίο και πώς έφθασε στην Πάφο.

στ) Η παράδοση ότι τα δέντρα έσκυβαν για να περάσει η εικόνα της Παναγίας του Κύκκου, σε όλη τη διαδρομή από τα βόρεια παράλια της Κύπρου μέχρι τον Κύκκο[276] μας θυμίζει τα απόκρυφα κείμενα πού περιγράφουν πώς ανέβαινε η Παναγία στο όρος των Ελαιών για να προσευχηθεί, πριν την κοίμησή της[277].

ζ) Στη Παναγία Θεοσκέπαστη μέσα από εικόνα, που αναπαριστά το θαύμα της διάσωσης του ναού από τους Άραβες, αλλά και από την προφορική παράδοση, μαθαίνουμε ότι οι επιδρομείς δεν κατάφερναν να πλησιάσουν τον ναό να τον λεηλατήσουν, λόγῳ της ομίχλης που σκέπαζε (Θεοσκέπαστη) τον ναό. Ένας δε που το κατάφερε και άπλωσε τα χέρια για να βεβηλώσει τον ναό της Παναγίας, τιμωρήθηκε με το να του κοπούν τα χέρια. Αυτό όλο παραπέμπει σε παρόμοια διήγηση από απόκρυφα κείμενα για την ταφή της Παναγίας, αλλά και στη διήγηση με την σκηνή του μαρτυρίου και τον θάνατο του Οζά (Α΄ Παραλ. 13, 9-10).

η) Όταν οι άγιοι απόστολοι κάλεσαν τον άγιο Ηρακλείδιο να τους ακολουθήσει, εκείνος, όπως αναφέρει ο βίος του, ζήτησε να πάει πρώτα στο σπίτι του να πάρει το ένδυμά του. Τότε οι απόστολοι του είπαν τα γνωστά λόγια του Χριστού για την αμοιβή που θα έχει όποιος αφήσει τα πάντα και ακολουθήσει τον Χριστό[278]. Επίσης, του θύμισαν και τους

---

[273] Η λαϊκή παράδοση στην Κύπρο αναφέρει ότι πριν ακόμα κτιστεί η μονή Κύκκου κάποιο πουλί κελαηδούσε και έλεγε «Κύκκου – Κύκκου το βουνί μοναστήρι θα γινεί μια χρυσή Κυρά θα μπει και ποτέ της δεν θα βγεί». Από το όνομα αυτό όπως δέχεται η παράδοση δόθηκε και το προσωνύμιο στην Παναγία «Κυκκώτισσα». Σβιτλάνα Πομπεντίμσκα, *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου*, Λευκωσία 2012, σ. 7.

[274] Πολλά άλλα τέτοια μπορούμε να συναντήσουμε σε πολλούς άλλους αγίους. Βλ. περισσότερα: Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Γεωγραφικά και λαογραφικά του αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1962, σ. 50-128, σ.94—98.

[275] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 231-232.

[276] Για το ιστορικό της μεταφοράς της εικόνας της Παναγίας στη Κύπρο βλ: Χάκκετ, τμ. 2, σ. 111-115.

[277] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 12 (Αύγουστος), σ. 150.

[278] «Πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφὰς ἢ πατέρα ἢ μητέρα ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα ἢ ἀγροὺς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει». Ματθ. 19,29.

λόγους του Χριστού στην κλήση κάποιου από τους μαθητές του[279]. Τότε, ο άγιος Ηρακλείδιος τους ακολούθησε χωρίς χρονοτριβή.

θ) Η στάση των νερών για να περάσουν το ποτάμι: i) ο επίσκοπος της Πάφου, για να πάει στο Μωρό Νερό όπου βρισκόταν το σκήνωμα του αγίου Γενναδίου. ii) στο απόκρυφο κείμενο του αγίου Ρώδονα για τον βίο του αγίου Ηρακλειδίου, γράφει ότι ο άγιος, μαζί με τους συνεργάτες του, τον Μνάσωνα και τον Κλήσιππο, προσευχήθηκε, κτύπησε σε σχήμα σταυρού τα νερά του ποταμού και αυτά άνοιξαν στα δύο ώστε να μπορέσουν να περάσουν οι άνθρωποι απέναντι και να βαπτιστούν από αυτόν[280]. Το θαύμα αυτό παραπέμπει στον Μωυσή ο οποίος άνοιξε στα δύο τα νερά της Ερυθράς θάλασσας, για να περάσει ο Ισραηλιτικός λαός. Και ο άγιος Ηρακλείδιος ανέφερε, στην ευχή που έκανε, τον Μωυσή, ζητώντας, όπως εκείνος είχε χωρίσει τα ύδατα (Εξ. 14,21-22) έτσι να γίνει και σε αυτή την περίπτωση[281]. Αυτές οι αναφορές παραπέμπουν στην Παλαιά Διαθήκη, και στον Μωυσή που χώρισε την Ερυθρά θάλασσα, αλλά και αργότερα, στον προφήτη Ηλία και τον Ελισσαίο, που πέρασαν τον Ιορδάνη. Στην ιστορία της διαιρέσεως των υδάτων του ποταμού από τον άγιο Ηρακλείδιο, υπάρχει και μια δεύτερη εκδοχή, κατά την οποία προηγήθηκε από άλλους προσπάθεια διέλευσης του ποταμού, με επίκληση των ειδωλολατρικών θεοτήτων, η οποία απέτυχε και μόνον όταν ο άγιος σταύρωσε το ποτάμι, τότε αυτό υπάκουσε και σταμάτησε και το πέρασαν[282]. Αυτή η εκδοχή παραπέμπει στον προφήτη Ηλία και στους ιερείς του Βάαλ, που τελικά, η επίκληση του προφήτη ήταν αυτή που ήρθε να επιβεβαιώσει την αλήθεια της πίστεως και να καταδείξει την ανυπαρξία των ψεύτικων θεών τους (Βασιλειών Γ΄, 18, 1-46).

ι) Στο ίδιο κείμενο του αγίου Ρόδωνα, καταγράφεται επίσης και το θαύμα του αγίου Ηρακλειδίου, που ανέστησε νεκρό[283]. Στην ανάσταση αυτή, τόσο ο τρόπος, που τον έγινε, όσο και η αναφορά σε πρόσωπα, που ανέστησε ο Κύριος, δηλαδή τον Λάζαρο και τον υιό της χήρας της Ναΐν, μας παραπέμπουν στα κείμενα του ευαγγελίου[284]. Ο άγιος αρχικά δάκρυσε, έπειτα προσευχήθηκε, επικαλούμενος και τις αναστάσεις των νεκρών που έκανε ο Χριστός και ζητώντας η ανάσταση αυτή να γίνει αιτία να πιστέψουν και να βαπτισθούν οι παρόντες και μετά τον ανέστησε. Όλα αυτά παραπέμπουν στα κείμενα αναστάσεων που επετέλεσε ο Χριστός.

---

[279] «Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θᾶψαι τὸν πατέρα μου. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θᾶψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς». Ματθ. 8, 21-22.

[280] Παρισινός κώδικας 769, φύλλο 187α· Νέαρχος Κληρίδης, «……», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 38· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.* , σ. 26-28.

[281]Ab, τμ. 82 (1964), σ. 156-157.

[282] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 27-28.

[283]Ab, τμ. 82 (1964), σ. 161-162.

[284] 1) Η ανάσταση του υιού της χήρας στη Ναΐν. (Λουκ. 7, 11-18), 2) Η ανάσταση της θυγατέρας του Ιαείρου (Λουκά, 8΄, 41-56), 3) Η ανάσταση του Λαζάρου (Ιωάν. 11, 1-46).

ια) Στο συναξάριο του αγίου Κενδέα αναφέρεται ότι άγγελος Κυρίου σήκωσε τον όσιο Ιωνά, τον πρώην συνασκητή του, και τον μετέφερε με θαυμαστό τρόπο στον όσιο Κενδέα. Το ίδιο συνέβη μετά την συνάντηση που είχαν, μετέφερε ξανά τον όσιο Ιωνά στο ασκητήριό του. Αυτό παραπέμπει στα απόκρυφα κείμενα της Αγίας Γραφής, όπως και στην υμνολογία και εικονογραφία της Εκκλησίας μας, όπου περιγράφεται πως οι απόστολοι μεταφέρθηκαν από τα πέρατα της οικουμένης για να βρεθούν στην ταφή της Θεοτόκου[285].

ιβ) Στο συναξάριο του αγίου Μάμα αναφέρεται ότι κατά την εορτή του αγίου κατέβαιναν τρία αγρινά και στέκονταν μπροστά από την εικόνα του αγίου. Έσφαζαν τα δύο και έτρωγαν στην πανήγυρη και το ένα το άφηναν να επιστρέψει στα βουνά. Όταν μια χρονιά έσφαξαν και τα τρία, τότε σταμάτησαν να έρχονται τα αγρινά[286]. Αυτό παραπέμπει στην Παλαιά Διαθήκη με το μάννα, που έπρεπε να μαζεύεται μόνο για την ίδια ημέρα και όχι περισσότερο (Εξ. 16, 19-20). Έχει το δίδαγμα αυτή η ιστορία την αποφυγή της πλεονεξίας.

7. Θεραπευτική ικανότητα των αγίων για τα ζώα

Ανάμεσα στα αιτήματα των ανθρώπων που προσέτρεχαν στους Αγίους, ήταν και η θεραπεία των ζώων τους. Στο παρελθόν άνθρωποι και ζώα ζούσαν μέσα στο ίδιο σπίτι. Αυτό φαίνεται και από τη διαμόρφωση των σπιτιών. Ήταν αναγκασμένοι να προσαρμοστούν σε αυτή την συγκατοίκηση, προκειμένου τα ζώα τους να είναι προστατευμένα από κλέπτες, αλεπούδεςκαι άλλους κινδύνους[287]. Όπως φρόντιζαν για το παιδί τους, οι άνθρωποι, έτσι φρόντιζαν και για το ζώο τους και, όταν αυτά αρρώσταιναν, πήγαιναν στους αγίους, να παρακαλέσουν για την θεραπεία τους. Αυτό το βλέπουμε στον βίο του αγίου Γεωργίου, με το βόδι που είχε πεθάνει. Στα Κούκλια, στον απόστολο Λουκά, όταν ήταν άρρωστα τα βόδια, κυρίως λόγῳ του ότι ο απόστολος Λουκάς εικονίζεται και συμβολικά με βόδι, τα έπαιρναν και τα έκαναν τρεις φορές τον γύρο της εκκλησίας, για να θεραπευθούν. Ο άγιος Αρνακιός, πιθανόν να συνδεόταν με θεραπευτική ικανότητα της θεραπείας των προβάτων κ.ο.κ.

Στο Κερέπι, ο άγιος Ανδρόνικος θεωρείται, όπως αναφέρει ο Λοΐζος Φιλίππου, ο ιαματικός άγιος των αιγοπροβάτων και βοδιών και οι κάτοικοι των γύρω περιοχών όταν αρρωστήσουν τα ζώα τους, πηγαίνουν στην εκκλησία του αγίου και ανάβουν κεριά για να θεραπευθούν[288].

---

[285] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 12, (Αύγουστος), σ.151.

[286] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 271.

[287] Βλ. χαρακτηριστικά την πατρική οικία αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ στην Παναγιά.

[288] Λοΐζος Φιλίππου, «Το Τζερέπι. Ένα μεσαιωνικό χωριό που εξαφανίστηκε», *Πάφος*, τμ. Ε΄ (1940), σ. 270-273.

Οι άνθρωποι παλαιότερα, δένονταν υπερβολικά με τα ζώα τους και τα αγαπούσαν σαν μέλη της οικογένειας τους. Έχουμε πολλές μαρτυρίες για το ότι, όταν γεννιόταν ένα παιδί, έγραφαν στην ντουλάπα – ερμάρι την ημερομηνία γεννήσεώς του για να μην την ξεχάσουν. Όσο και αν ακούγεται παράδοξο και αστείο σήμερα, στον ίδιο χώρο στο ερμάρι, έγραφαν δίπλα και τις ημερομηνίες γεννήσεως των ζώων τους, κατσίκες, γαϊδούρια, μουλάρια κλπ. στα οποία έδιναν και το ανάλογο όνομα. Τα ζώα ήταν η μοναδική πηγή για την επιβίωσή της οικογένειας, από το γάλα που πρόσφεραν μέχρι τη βοήθεια που έδιναν στις εργασίες, οργώνοντας τα χωράφια, αλωνίζοντας και κουβαλώντας τους ίδιους και τα εμπορεύματά τους. Επομένως αν αρρώσταιναν, ή, ακόμα χειρότερα, αν πέθαιναν, αυτό ήταν μεγάλη απώλεια για την οικογένεια σε καιρούς φτώχειας και άλλων δυσκολιών. Μοναδική ελπίδα και καταφυγή τους ήταν οι άγιοι.

8. Τρόποι με τους οποίους θαυματουργούν οι άγιοι

Οι άγιοι, πολλές φορές αξιώνονταν από τον Θεό να επιτελούν θαύματα ενόσω ζούσαν. Ο Χριστός, ως εξουσίαν έχων ο Ίδιος επιτελούσε τα θαύματα με ένα Του λόγο, ή με ένα άγγιγμα στον ασθενή. Οι άγιοι όμως δεν είναι παντοδύναμοι, ούτε και η δύναμή τους προέρχεται εξ ιδίων αλλά εξ ονόματος του Χριστού. Έτσι, συνήθως, θαυματουργούν, με τους ακόλουθους τρόπους: α) Με την προσευχή: Με προσευχή αφανίστηκε ο παμμεγέθης ποταμός ώστε να περάσει ο επίσκοπος Πάφου Υπερόριος στον άγιο Γεννάδιο. β) Με το σημείο του σταυρού: Ο άγιος Ιλαρίωνας ματαίωνε τα έργα του διαβόλου με τον σταυρό. Ο άγιος Δημήτριος σφραγίζει το Νέστορα με το σημείο του σταυρού. γ) Με την νηστεία: Κατά τον λόγο του Χριστού «τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ» (Ματθ. 17,21). δ) Με αγιασμό ή αγίασμα από το προσκύνημα του αγίου: Αναμφίβολα η δύναμις του αγιασμού είναι τεράστια, ιδιαίτερα δε του Μεγάλου Αγιασμού των Θεοφανείων. Αυτό μπορεί να το διαπιστώσει κανείς ακόμα και στα φυτά, σε κάποιες περιπτώσεις που είναι έτοιμα να ξεραθούν, με τον αγιασμό φουντώνουν και δυναμώνουν. Αναμφίβολα τα αγιάσματα, τα νερά παρά το προσκύνημα του κάθε αγίου, είναι θαυματουργά και τελούν άπειρα θαύματα. ε) Με επίκληση του ονόματος του Χριστού, της Παναγίας κλπ. Ο άγιος Νεόφυτος επικαλέστηκε την Παναγία, όταν λάξευε την άνω Εγκλείστρα και έπεσε και κινδύνευσε η ζωή του, αλλά σώθηκε ως εκ θαύματος. στ) Με επίθεση των χειρών του αγίου: ο άγιος Ιλαρίωνας θεράπευε με προσευχή και επίθεση των χειρών του στους ασθενείς. ζ) Με ιερά λείψανα. Όταν σταυρώνονται με αυτά οι πιστοί, ακόμα και δαιμόνια φυγαδεύονται. η) Με άγιο έλαιο, είτε από το μυστήριο του Ευχελαίου, είτε από την κανδήλα του αγίου. Η θυγατέρα και ο γαμπρός της αγίας Κωνσταντίας, θεραπεύτηκαν με το έλαιο, το οποίο της έδωσε ο άγιος Ιλαρίωνας.

9. Τιμωρία ανθρώπων ή ζώων από τους αγίους για ασέβεια, βεβήλωση ή τάμα

Πολλές φορές, ο Θεός, η Παναγία και οι άγιοι τιμωρούν τους ασεβείς, ή αυτούς που παραβαίνουν τον νόμο του Θεού. Γεννιέται, λοιπόν, ένα ερώτημα στους πιστούς: είναι δυνατόν ο Θεός να είναι τιμωρός, ή να θέλει το κακό των ανθρώπων; Πρέπει να

γνωρίζουμε όμως ότι κατά τον ίδιο τρόπο, που ο πατέρας, η μητέρα ή ο δάσκαλος, τιμωρεί το παιδί, όχι γιατί θέλει το κακό του, αλλά το αντίθετο, γιατί θέλει να το κάνει να συνειδητοποιήσει ότι αυτό που έκανε, δεν είναι σωστό, να μην το ξανακάνει και να αλλάξει τρόπο συμπεριφοράς. Και τα άλλα παιδιά, βλέποντας την τιμωρία, να παραδειγματιστούν και να μην επαναλάβουν το ίδιο λάθος. Αυτό ακριβώς συμβαίνει και με τον Θεό και τους αγίους. Τιμωρεί κάποιον, για να τον συνετίσει να κερδίσει την αιώνια ζωή. Μπορεί να προξενεί πόνο, αλλά και ο χειρουργός, πολλές φορές, κάνει μια εγχείρηση που θα ταλαιπωρήσει και θα πονέσει τον ασθενή του, για να του σώσει τη ζωή. Κάποτε, μπορεί η τιμωρία να είναι και θάνατος. Σε αυτή την περίπτωση, θα βοηθηθούν και θα παραδειγματιστούν χιλιάδες άλλοι, που έπρατταν το ίδιο λάθος και θα μετανοήσουν και, η μετάνοιά τους, μαζί με τις προσευχές τους, μπορεί να σώσουν ακόμα και μετά τον θάνατό του, αυτόν που πέθανε μέσα στην αμαρτία.

Μέσα σε αυτό το πλαίσιο παρατηρούμε την τιμωρία ανθρώπων από τους αγίους. Ο γεωμέτρης και ο ζωομέτρης, στον άγιο Αρκάδιο, τιμωρούνται για την ασέβεια και την πλεονεξία τους[289]. Η γυναίκα με τα παιδιά της, που δεν φιλοξένησαν τον άγιο Γεννάδιο, τιμωρήθηκαν γιατί φάνηκαν άσπλαχνοι, αλλά τελικά ο Θεός τους οδήγησε στην μετάνοια και στην συγχώρεση. Ο Τυφλός στον άγιο Θεοσέβιο, τιμωρήθηκε γιατί παρέβη την υπόσχεσή του, να μείνει ισοβίως κοντά στον άγιο για να τον υπηρετεί[290]. Επίσης, οι δύο βοσκοί που σύλησαν και έκλεψαν τον ναό του αγίου Θεοσεβίου, τιμωρήθησαν με τύφλωση και μετά, όταν μετανόησαν, θεραπεύθηκαν[291]. Με τύφλωση τιμωρήθηκαν και οι ληστές, που πήγαν να κλέψουν τον άγιο Ιλαρίωνα[292]. Το ίδιο και κάποιος μοναχός, ο οποίος υπέκλεπτε αποσταλέντα πράγματα στον άγιο Ιλαρίωνα, όπως και αυτοί που έβαλαν να γκρεμιστεί και αυτοί, που γκρέμισαν τον ναό του αγίου Αρίστωνος στο Γουδί. Παρομοίως και αυτοί, που πυροβόλησαν την εικόνα του αγίου Σάββα στην ομώνυμη μονή του παρά την Τραχυπέδουλα, τιμωρήθηκαν αμέσως μετά[293]. Άπειρες αναφορές υπάρχουν, για την βεβήλωση ναών εικόνων κλπ. από τους Τούρκους και για την παραδειγματική τιμωρία

---

[289] Για τους δύο αυτούς και την τιμωρία τους βλ.: Πανηγυρική Α΄, 14,25-26, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 314-315.

[290] Πανηγυρική Α΄ 22, 43-44, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 282. Τέτοια θαύματα τα παρέθετε ο άγιος Νεόφυτος, σαν ευκαιρίες για ηθικά διδάγματα και παροτρύνσεις προς τα πνευματικά του τέκνα και μοναχούς. Στην προκειμένη περίπτωση, ο κάθε μοναχός, σε κάθε εποχή, έρχεται πολλές φορές αντιμέτωπος με τον πειρασμό να εγκαταλείψει την μετάνοιά του, το μοναστήρι του, είτε από τον πολύ κόπο της μοναχικής ζωής, είτε από επίθεση του πειρασμού, ο οποίος εκμεταλλεύεται την κούραση της σκληραγωγίας και σπρώχνει τους ανθρώπους να αναζητήσουν την ανάπαυση. Όμως, η υπομονή στα δύσκολα, δηλαδή να μείνει κανείς και να υπομείνει μέχρι τέλους, είναι η προϋπόθεση για την σωτηρία και τον αγιασμό.

[291] Πανηγυρική Α΄ 22, 45-47, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 282-284.

[292] Πανηγυρική Α΄ 13, 5-6, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 287-288.

[293] Συνέντευξη από Φρειδερίκη Νικολάου, 12.5.2019.

τους[294].Στην Παναγία τη Χρυσορρογιάτισσα, όταν μια αιρετική γυναίκα θέλησε να εισέλθει στο ναό, εμποδιζόταν από ένα άγγελο, ο οποίος κρατούσε ρομφαία. Η γυναίκα αντιλήφθηκε το λάθος της, μετανόησε και εξομολογήθηκε και, αφού έγινε ορθόδοξη, τότε

---

[294] Είναι γεγονός ότι οι Έλληνες, και γενικά οι χριστιανοί, υπέστησαν τα πάνδεινα από τους Τούρκους και τους άλλους κατακτητές της Κύπρου. Δεν πρέπει όμως το κάθε τι που δεν έχει όνομα να το φορτώνουμε μόνο σε αυτούς. Είναι γεγονός ότι η συνήθεια να προσάπτουμε οτιδήποτε κακό στους Τούρκους – μουσουλμάνους ενισχύθηκε τις δεκαετίες 1950-1970 με τον φανατισμό εκατέρωθεν, ο οποίος ήταν υποκινούμενος, ιδιαίτερα από τους Τούρκους, εναντίον των Ελλήνων της Κύπρου, με δυσάρεστες επιπτώσεις, που κρατούν μέχρι τις μέρες μας. Πρέπει να μην ξεχνούμε όμως ότι η Φραγκοκρατία και η Ενετοκρατία ήταν τρισχειρότερα βάναυση έναντι των ντόπιων κατοίκων του νησιού. Ιδιαίτερα κατά την Ενετοκρατία έχουμε τον μεγαλύτερο αριθμό καταστροφών από τους κατακτητές, στην προσπάθειά τους να μην αφήσουν τίποτα, το οποίο να μπορέσουν να καταλάβουν οι Τούρκοι. Όπως και να έχει, αυτές οι παραδόσεις για βεβήλωση, κλοπή κ.ά. που θα είχε ως επακόλουθο την τιμωρία από τον άγιο, ήταν ένας ισχυρός ανασταλτικός παράγοντας για την προφύλαξη και την επιβίωση των ιερών σεβασμάτων, αλλά και καλλιεργούσε επιπλέον το δέος προς τους αγίους και γενικότερα προς κάθε τι το χριστιανικό. Πέραν από τους αλλόδοξους και αλλόθρησκους, όμως, πρέπει να αναφέρουμε ότι πολλές φορές γίνονταν ακόμα και χειρότερα από τους τάχα ευσεβείς Έλληνες – χριστιανούς, ενίοτε από άγνοια, ή οικονομικό συμφέρον. Αναφέρω τις ανακατασκευές ναών που έχουμε, από παλαιότερα βέβαια, μιαν άλλη περίοδο, κυρίως επί αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου (1767–1810). Τότε, στην προσπάθεια ανακαίνισης και επιδιόρθωσης πολλών μονών και ναών, αρκετά κτίρια γκρεμίστηκαν για να ξανακτιστούν από την αρχή, άλλα επιβλητικότερα (όπως έχουμε τη μονή Χρυσορρογιατίσσης) άλλα όχι, όπως επίσης έχουμε και πολλούς ναούς, οι οποίοι κτίστηκαν ή ανακαινίστηκαν επί αγίου Παναρέτου. Δεν έχουμε πολλά στοιχεία όμως για την κατάσταση στην οποία βρίσκονταν κτιριακά οι ναοί και οι μονές και πόση ανάγκη υπήρχε για την ανοικοδόμηση τους. Μία από τις χειρότερες περιόδους υπήρξε αναμφίβολα το τέλος του 19ου αιώνα, με αρχές του 20ού, οπότε εργολαβικά καταστράφηκαν εκατοντάδες βυζαντινοί ναοί και μονές, κάποιες και με τοιχογραφίες, για να ανεγερθούν (από κτίστες προερχόμενους κυρίως από το Καϊμακλί) στη θέση τους άλλοι, νεότεροι, τάχα μεγαλύτεροι και καλύτεροι ναοί, γοτθικής κυρίως αρχιτεκτονικής. Η καταστρεπτική αυτή μανία επεκτάθηκε και στα τζαμιά, πολλά από τα οποία ήταν προηγουμένως χριστιανικοί ναοί. Και αυτά κτίστηκαν μεγαλύτερα, ή πιο λειτουργικά, για τις ανάγκες των μουσουλμάνων. Η κατρακύλα αυτή δεν σταμάτησε εκεί, αλλά συνεχίστηκε δυστυχώς και τον 20ό αιώνα με αναρίθμητα λάθη από ιερείς, επιτρόπους ακόμα δε και από επισκόπους. Αρκεί μόνο να αναφέρουμε τις τεράστιες πωλήσεις, κυρίως δωρεές, εκκλησιαστικής γης, που προστέθηκαν στις άλλες ατασθαλίες. Από τις πωλήσεις αυτές δεν εξαιρέθηκαν ακόμα και αξιόλογοι βυζαντινοί ναοί και μονές, ή χαλάσματα τέτοιων ναών. Παρόλο που κάποιοι από αυτούς έχουν σήμερα ανακτηθεί, ένας μεγάλος αριθμός βρίσκονται ακόμα σε χέρια ιδιωτών, ενώ άλλοι (λόγῳ ακριβώς του ότι είναι ιδιωτικοί) έχουν κυριολεκτικά ισοπεδωθεί, και κάθε ίχνος τους έχει παντελώς εξαφανιστεί. Άλλες φορές επίσης, θέλοντας να «καλυτερεύσουν» τους ναούς, κάλυπταν με σοβά τους τοίχους με τις τοιχογραφίες. Ακόμα δε, για να καθαρίσουν τους ναούς, πετούσαν σαν περιττά, «άχρηστα» χειρόγραφα, παλαίτυπα, εικόνες κλπ. και αγόραζαν καινούρια. Ένα καινούριο, καλαίσθητο λειτουργικό βιβλίο, για παράδειγμα, ήταν και εύχρηστο και ωραίο σε σχέση με ένα του 18ου - 19ου αιώνα, ή ακόμα παλαιότερο, το οποίο ήταν σχισμένο, ή λερωμένο. Μια αναφορά μανιώδους καταστροφής μνημείων με σκοπό να κτιστούν νεότερα οικοδομήματα, ακόμα και ναοί ή κωδωνοστάσια, από έτοιμη πέτρα, κάνει ο Στιούαρτ, το 1904-6. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι κατά το κτίσιμο του καμπαναριού της εκκλησίας της Αγίας Κυριακής, στην Κάτω Πάφο, γκρεμιζόταν ό,τι είχε απομείνει από την αρχαία βασιλική της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας. Μπάζιλ Στιούαρτ (1904-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1365.

της επετράπη η είσοδος στον ναό[295]. Το θαύμα αυτό ήταν απαραίτητο να προβληθεί σε καιρό όπου αιρετικοί και μουσουλμάνοι κατέκλυζαν το νησί και απαιτούσαν, πολλές φορές μετά βίας, να εισέρχονται στους ναούς, χωρίς τον απαιτούμενο σεβασμό. Μάλιστα, επί Τουρκοκρατίας, Τούρκοι διοικητές ήθελαν να μπαίνουν καβάλα στο άλογο τους[296]. Ένα επιπλέον θαύμα της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης είναι αυτό, που σώζει από την φυλακή κάποιον, τον οποίον πίεζαν να αρνηθεί τον Χριστό[297]. Και αυτό το θαύμα έπρεπε να προβληθεί την εποχή εκείνη, ώστε να δώσει δύναμη και παρηγοριά στους πιστούς, αλλά και για να φοβίσει τους Τούρκους, οι οποίοι εξισλάμιζαν δια της βίας τους χριστιανούς του νησιού και όλως ιδιαιτέρως της Πάφου. Από όλα αυτά τα παραδείγματα, τελικά, διαπιστώνουμε ότι είναι απαραίτητο δίδαγμα για όλους μας, μοναχούς και λαϊκούς, το να βλέπουμε και να διαπιστώνουμε τι επίπτωση έχει κάθε παράβαση των εντολών του Θεού. Το παράδειγμα, εντυπώνεται περισσότερο από το λόγο. Οι εντολές και οι θεωρίες δεν γίνονται εύκολα κατανοητές και δεν μένουν στη μνήμη, σε αντίθεση με το παράδειγμα, το οποίο αποτυπώνεται στον ακροατή ή στον αναγνώστη και έρχεται αμέσως στο νου του όταν το δει στην πράξη. Έτσι, και αναστέλλεται η επιθυμία παράβασης του νόμου του Θεού στους χριστιανούς, και ενθαρρύνεται η μετάνοια, αλλά και δίνεται στον άνθρωπο ένα ισχυρό κίνητρο να μιμηθεί τους αγίους.

Εκτός όμως από τις περιπτώσεις τιμωρίας των ανθρώπων, έχουμε και διηγήσεις τιμωρίας και ζώων. Ένα παράδειγμα είναι οι κόρακες που τιμωρήθηκαν από τον άγιο Θεοσέβιο, γιατί έβλαπταν την φυτεία που είχε ο μοναχός, στο προσκύνημα του αγίου. Και ένα δεύτερο αναφέρεται στο ζώο στον Κάθηκα, με το κυπαρίσσι του αγίου Νικολάου[298]. Στις περιπτώσεις αυτές, πιστεύουμε ότι ο Θεός τιμώρησε τα ζώα, για να συνετιστούν οι άνθρωποι και να τους γίνει μάθημα, να μην ασεβούν προς τα ιερά και να μην κλέπτουν πράγματα, που δεν τους ανήκουν.

Μία άλλη παράδοση, με τον άγιο Ιλαρίωνα, αναφέρει ότι είχε τον κήπο του, τον οποίο διατηρούσε παρά το σπήλαιό του και είχε και ένα γαϊδουράκι που μετέφερε τα λαχανικά και φρούτα του τα οποία πουλούσε για να μπορεί να ζει. Ο άγιος έστελνε τα φρούτα και λαχανικά στο χωριό με το γαϊδουράκι του και μόνο όταν αυτοί που τα έπαιρναν έβαζαν

---

[295] Απεικόνιση με αριθμό Ε΄ χαλκογραφήματος της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης υπό Κορνάρου. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 193.

[296] Ο λόγος που πολλές φορές υπερυψώνεται ο αύλιος χώρος του ναού, ή κτίζεται χαμηλότερη η κεντρική είσοδος, είναι η αποτροπή των Τούρκων να εισέρχονται στον ναό έφιπποι.

[297] Απεικόνιση με αριθμό Στ΄ χαλκογραφήματος της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης υπό Κορνάρου. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 194.

[298] Η παράδοση διηγείται ότι, όταν ο άγιος πέρασε από τον Κάθηκα, δεν υπήρχαν δένδρα και φύτεψε το ραβδί του που ήταν φτιαγμένο από κυπαρίσσι, προσευχόμενος στον Θεό και το ραβδί έγινε δένδρο. Άλλη παράδοση, αναφέρει ότι μια κατσίκα ξέφυγε από τον βοσκό και έφαγε κλαδιά από το κυπαρίσσι και τότε η ίδια μεταμορφώθηκε σε κλαδιά και διακρίνεται από τους κατοίκους στο δένδρο. Το κυπαρίσσι υπάρχει μέχρι σήμερα και κοντά σε αυτό χαλάσματα παλαιού μικρού ναού.

και τα σωστά χρήματα μέσα, τότε το γαϊδουράκι επέστρεφε στον ιδιοκτήτη του. Αυτό ήταν ένα μάθημα στους ανθρώπους να μην ξεγελάσουν τον άγιο, γιατί αυτός γνώριζε και η χάρη του μεταδιδόταν και στο ζώο του το οποίο ήταν πιστό[299].

Υπάρχουν και κάποιες τιμωρίες, που δίνουν την εντύπωση ότι αγγίζουν τα όρια του μύθου. Βέβαια, ίσως να έχουν κάποια αλήθεια, αλλά με ενισχυμένη υπερβολή. Όμως, πρέπει να λάβουμε υπόψη μας, ότι για τον Θεό τίποτα δεν είναι υπερβολή, αφού τα πάντα δύναται. Μία τέτοια ιστορία είναι αυτή με την Παναγία του Φλου, ή Τυφλού και τις καραβόπετρες. Η Παναγία τιμώρησε τους Σαρακηνούς κλέπτες της μονής της με το να μετατρέψει τα καράβια τους σε βράχους μέσα στη θάλασσα. Υπάρχει, επίσης, βράχος μεταξύ Μαμώνια και Φασούλας, οποίος λέγεται Ματόπετρα ή ρότσος – πέτρα της Παναγίας. Λέγεται ότι είναι μία μητέρα με το παιδί της στην αγκαλιά της, η οποία τιμωρήθηκε για την ύβρη και την ασέβειά της προς τα Θεία. Ο βράχος αυτός πράγματι μοιάζει να έχει ανθρώπινη μορφή και διακρίνεται από τον κύριο δρόμο από Φασούλα προς Μαμώνια στα δεξιά, στην απέναντι όχθη του ποταμού Διαρίζου[300]. Υπάρχει ακόμα και η ατσουπόπετρα στην Επισκοπή, κάτω από την οποία πλάκωσε ο άγιος Ιλαρίωνας ένα δαιμόνιο, τιμωρώντας το.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε: Θρύλοι, μύθοι και παραδόσεις για τους αγίους

1. Θρύλοι, μύθοι και παραδόσεις για τους αγίους

Ο ποιητής Ανδρέας Κάλβος γράφει στο ποίημα του, Εις Σάμον: «και ο μύθος κρύπτει νουν αληθείας». Επομένως ένας μύθος του λαού μας δεν είναι μόνο στη φαντασία, ψέμα, ή κάτι ανύπαρκτο, αλλά στηρίζεται σε γεγονότα, που με τα χρόνια αλλοιώθηκαν[301].

Αναφέρουμε εδώ μερικούς από τους αναρίθμητους τέτοιους θρύλους: α) Στην Ποταμιού, υπάρχει ο θρύλος για τον βραχίονα του αγίου, που εμφανίζεται κάθε τόσο. Βλέπε και αναφορά στον άγιο Μνάσωνα. β) Στην Ποταμιού, στον άγιο Μνάσωνα και στην Έμπα, στον άγιο Λαμπριανό, λέγεται ότι, όσοι προσπάθησαν να εξερευνήσουν τις σπηλιές, χάθηκαν. γ) Θρύλοι υπάρχουν και για θησαυρούς κάτω από Αγίες Τράπεζες ή γύρω από ναούς, όπως στον Άγιο Ονησίφορο Αναρίτα, στον Τίμιο Σταυρό Ανώγυρα, στον άγιο

---

[299] Φιλίππου, «Η Εν Κύπρω διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 35-36· Συνέντευξη με τον Ιωάννη Καραολή, επίτροπο και Ψάλτη του ιερού ναού Αγίου Ιλαρίωνος Επισκοπής 21.10.2019.

[300] Περισσότερα για την παράδοση αυτή βλ.: Νέαρχος Γ. Νεάρχου, *Μαμώνια*, Λευκωσία 2012, σ. 328, 331.

[301] Για θρύλους, μύθους και παραδόσεις που σχετίζονται με τους αποστόλους στην Πάφο γράψαμε και στη διπλωματική μας εργασία: Βρυώνης Αρχιμ. Τυχικός, *Απόστολοι και Διάδοχοί τους στη Μητροπολιτική Περιφέρεια Πάφου*, Διπλωματική Εργασία που υποβλήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, Πάφος 2016, σ. 61-66.

Λαμπριανό στην Έμπα με θησαυρό, στην Παναγία Χρυσοπατερίτισσα κ.ά. δ) Για τον απόστολο Τυχικό και την πέτρα, λέγεται ότι η πέτρα ευλογήθηκε από τον Χριστό και έγινε μωρό και αυτός έγινε ο απόστολος Τυχικός[302]. ε) Στον απόστολο Λουκά στα Κούκλια λέγεται ότι υπήρχε ένα διαμάντι που έκαναν μαγείες[303]. στ) Στις αποστολικές ελιές, αναφερθήκαμε και αλλού. ζ) Υπάρχει επίσης η στήλη του αποστόλου Παύλου και οι θεωρίες γύρω από αυτήν. η) Η παράδοση της Κύπρου συνδέει το ουράνιο τόξο με την ζώνη της αγίας Ελένης. Ίσως το συνέδεσαν με το θαύμα της Αγίας, η οποία έφερε βροχή ύστερα από χρόνια ανομβρίας και μετά την βροχή, βγήκε και το ουράνιο τόξο.. θ) Ο άγιος Ιλαρίωνας έριξε λίθο για να εμποδίσει ληστρικό πλοίο να πλησιάσει, ενώ κάτι παρόμοια επίσης έγινε και με την Ατσουπόπετρα[304].

Τέτοιους θρύλους και παραδόσεις βρίσκουμε και αλλού, όπως στο Άγιο Όρος υπάρχει ο θρύλος, ή η παράδοση, ή η πραγματικότητα για όσους έχουν πίστη, που μιλάει για τους αόρατους ασκητές, επτά ή δώδεκα, που κάθε φορά συμπληρώνονται.

2. Αντικείμενα σχετιζόμενα με αγίους, που μένουν αναλλοίωτα στο χρόνο

Υπάρχουν σε όλο τον κόσμο κειμήλια και ιερά αντικείμενα τα οποία συνδέονται με τον Χριστό, την Παναγία και τους αγίους, τα οποία, αν και η πίστη και η παράδοση τα ανάγει στους χρόνους που έζησαν τα πρόσωπα αυτά μπορεί από άλλους να αμφισβητηθούν. Ο λόγος είναι πώς, τα υλικά που είναι κατασκευασμένα συνήθως, ξύλο, ύφασμα έμειναν αναλλοίωτα και έφθασαν μέχρι τις μέρες μας.

Κάτι το οποίο είναι ιερό λόγω της σχέσης και της επαφής που είχε με το σώμα ενός από τα άγια πρόσωπα της Εκκλησίας μας, διατηρείται στο χρόνο ανέπαφο και σχεδόν μοιάζει με καινούριο. Πώς τα ιερά λείψανα πολλών από τους αγίους μας έμειναν άφθαρτα για χιλιετίες; Ή το Τίμιο Ξύλο ενεργεί τόσα θαύματα και δεν παθαίνει τίποτα, δεν καίγεται, βουλιάζει στο νερό, σε αντίθεση με άλλα ξύλα και μένει αναλλοίωτο στον χρόνο και σε

---

[302] Περισσότερα: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 190-191.

[303] Περισσότερα για το περιστατικό βλ. διπλωματική μας εργασία: Απόστολοι και διάδοχοι. Χρήση του διαμαντιού (μεσαιωνικοί περιηγητές αναφέρουν ότι η Πάφος είχε αρκετά) φαίνεται να γίνεται από τους Εβραίους ιερείς στη λατρεία. Η αλλαγή του χρώματος του διαμαντιού σήμαινε την αποδοχή ή την άρνηση αποδοχής των προσευχών τους. Χέπγουωρθ Ντίξον (1878), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3,, σ. 1257. Ο Ντίξον στην πιο πάνω αναφορά, γράφει ότι την εξήγηση αυτή με τα διαμάντια στην Πάφο και την χρήση τους από τους Εβραίους, την καταγράφει ο άγιος Επιφάνιος επίσκοπος Κύπρου (ίσως στο έργο του Πανάριον).

[304] Στο σημείο με την Ατσουπόπετρα, ίσως να γίνεται μια προσπάθεια να αποδοθεί άλλο ένα θαύμα από τους απλούς ανθρώπους, βασιζόμενο σε αυτό που καταγράφεται στον βίο του αγίου. Αυτό παραπέμπει και στους θρύλους για τον Διγενή ο οποίος έριξε βράχους κατά τόπους για να εκδιώξει τους Σαρακηνούς. Ο πιο γνωστός βράχος είναι ο βράχος της Πέτρας του Ρωμιού.

οποιεσδήποτε συνθήκες[305]. Επίσης όταν ο Θεός θέλει, τότε ό,τι Θέλει μπορεί να μείνει ανέπαφο από κάθε καταστροφή από καιρικές συνθήκες ή ακόμα και από φωτιά. Γνωστό παράδειγμα οι τρεις Παίδες εν τῃ Καμίνῳ, όπου έμειναν ανέπαφοι. Το ίδιο και η τιμία Εσθήτα της Παναγίας μας, την οποία δεν άγγιξε ούτε φωτιά, ούτε ο χρόνος[306]. Και σήμερα έχουμε πολλά παραδείγματα και στην Κύπρο και στην Ελλάδα, με τις φωτιές το 2021, όπου μοναστήρια και εκκλησίες όχι μόνο δεν κάηκαν, αλλά ούτε καν τις άγγιξε ο καπνός, γιατί δεν το επέτρεψε ο Θεός. «Ὅπου γάρ βούλεται Θεός, νικᾶται φύσεως τάξις»[307]. Ακόμα και στην περίπτωση που κάτι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, δηλαδή δεν είχε σχέση με το τιμώμενο πρόσωπο εν όσῳ αυτό ζούσε, συνδέεται όμως με την μετά τον θάνατο ζωή του. Όπως γράψαμε και αλλού, ο άγιος δεν παύει να υπάρχει μετά την κοίμησή του αλλά μεταβαίνει στην αιωνιότητα. Επομένως ο πιστός, δεν θεωρεί ότι εξαπατάται, γιατί, έστω και αν οι επεμβάσεις στη διήγηση δίνουν μια μυθική μορφή στα γεγονότα, η ουσία, δεν παύει να παραμένει μια διαχρονική αλήθεια[308]. Η πίστη μας ούτε χάνεται, ούτε μειώνεται με τα πιο πάνω αναφερόμενα. Άλλωστε, όπου υπάρχει πίστη εκεί γίνεται και το θαύμα, ενώ αν δε υπάρχει πίστη, σε καμμία πραγματικότητα δεν γίνεται θαύμα. Το θέμα στον πιστό είναι η σωτηρία του, η κατά Θεόν θέωση και όχι η ιστορία ως επιστήμη.

Καταγράφουμε μερικά από τα ιερά κειμήλια – ιερά αντικείμενα που έχουμε στην Πάφο και αλλού:

Αναφορά γίνεται στη σελίδα 13, σε ανέκδοτους κώδικες της Μονής Κύκκου του 1751/2 για το ωμοφόριο του αγίου Νικολάου, που φυλασσόταν στην Αγία Μονή. Το ωμοφόριο αυτό δωρήθηκε από την Παναγία στον άγιο Νικόλαο όταν αυτός βρισκόταν στη φυλακή. Αρχικά αυτό υπήρχε για προσκύνημα στην Αγία Μονή, μέχρι το 1754 και

---

[305] Ο Μαχαιράς μνημονεύει κάποιο γεγονός το 1340, όταν οι Λατίνοι αμφισβητούσαν κάθε τι των Ορθοδόξων ως τεχνάσματα και δημιουργήματα και όχι ως πραγματικά. Αναφέρει σαν παράδειγμα, τον σταυρό της Τόχνης, τη γνησιότητα του οποίου αμφισβήτησε ο βασιλιάς της Κύπρου Hugh IV και ζήτησε από τον επίσκοπο να αποδείξει ότι είναι πράγματι Τίμιο Ξύλο. Σαν απόδειξη, έριξαν τον Σταυρό στη φωτιά για αρκετή ώρα, όση υπολόγιζαν ότι χρειαζόταν για να καεί. Ο Σταυρός όμως έμεινε εντελώς ανέπαφος. *Μαχαιράς*, § 69-74· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 296-297. Παρόμοια, αρκετά κατά καιρούς, θαυμαστά σημεία, μπορούμε να επικαλεστούμε και παλαιότερα και στις μέρες μας, όπου εικόνες, ναοί και άλλα ιερά σεβάσματα έμειναν ως εκ θαύματος ανέγγιχτα από καταστροφικές φωτιές. Όπως, παλαιότερα, στην μονή Κύκκου, ενώ κάηκε επανειλημμένως η εικόνα της Παναγίας, διασώθηκε όλες τις φορές, ως εκ θαύματος. Επίσης, πρόσφατες πυρκαγιές σε (Θελέτρα, Βρυσούλλες, στην Πάρο το 2021 άφησαν ανέγγιχτη την εκκλησία Αγίας Παρασκευής, ενώ τα πάντα έγιναν κάρβουνο κ.ά.).

[306]Στο απολυτίκιο που ψάλλουμε για την Παναγία στις 2 Ιουλίου, όταν η Εκκλησία μας εορτάζει την Τιμία Εσθήτα της Παναγίας ψάλλουμε: «τῷ ἀσπόρῳ τόκῳ σου ἄφθαρτα διαμείναντα, ἐπὶ σοὶ γὰρ καὶ φύσις καινοτομεῖται καὶ χρόνος».

[307] Ύμνος από τον όρθρο των Χριστουγέννων.

[308] Δημήτριος Γ. Τσάμης, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2006, σ. 29-30.

αργότερα φυλασσόταν στη Μονή Κύκκου για περισσότερη ασφάλεια[309]. Ο Λουζινιάν γράφει ότι στην Αγία Μονή φυλασσόταν τμήμα (όχι ολόκληρο) από το ωμοφόριο, που η Θεοτόκος χάρισε στον άγιο Νικόλαο όταν βρισκόταν στη φυλακή, επειδή ράπισε τον Άρειο στη Σύνοδο[310]. Τεμάχιο από το ωμοφόριο του αγίου Νικολάου φαίνεται να υπήρχε και στη μονή Χρυσορρογιατίσσης το 1794, από όπου μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη, για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[311]. Η αναφορά αυτή για ύπαρξη ωμοφορίου του αγίου Νικολάου φαντάζει πολύ απίθανη για έναν ερευνητή και δεν μπορεί εύκολα να στηριχθεί για τους εξής λόγους: α) ο άγιος Νικόλαος, όπως αναφέρεται στην παράδοση, ήταν λαϊκός όταν έκτιζε τη μονή, επομένως δεν είχε ωμοφόριο για να αφήσει εκεί, β) Δεν ξέρουμε αν τον 4ο αιώνα υπήρχε το ωμοφόριο ως λειτουργικό άμφιο στους αρχιερείς[312], γ) πολύ απίθανο ένα ύφασμα να αντέξει 1600 χρόνια και να μην καταστραφεί[313]. Το ωμοφόριο κατά πόσο μπορούσε να αντέξει εκτεθειμένο τόσα χρόνια έξω; Εκτός αν θεωρήσουμε ότι το διατηρεί η Θεία Πρόνοια, όπως, για παράδειγμα, το Τίμιο Ξύλο ή τον ιερό κάνναβο στο Όμοδος.

Παρόμοια αναφορά γίνεται από τον Ροδινό για ωμοφόριο και τα επιμάνικα που δώρισε η Παναγία στον Άγιο Λάζαρο κατά την επίσκεψή της στην Κύπρο[314] όταν αυτός ήταν

---

[309] Φιλίππου Λοΐζος, «Η Μονή των Ιερέων ή Αγία Μονή», *ΚΧ*, 1926, σ. 315· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 239-240· Κώστας Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφω μονής των Ιερέων και των κατά παράδοσιν ιδρυτών αυτής αγίων Ευτυχίου και Νικολάου», *ΚΣ*, τμ. 1952, σ. 5. Το σημείωμα αυτό στον κώδικα αποδίδεται στον Εφραίμ τον Αθηναίο σύμφωνα με τον Χατζηψάλτη. Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφω μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 5-6.

[310] *Lusignan*, 28a· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 321. Αναφορά για ωμοφόριο του αγίου Νικολάου το οποίο πήρε ο άγιος στη φυλακή μνημονεύεται και από τον Κυπριανό. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 538-539. Σε εικόνες του αγίου Νικολάου βλέπουμε να εικονογραφούνται πάνω ο Χριστός και η Παναγία, ο Χριστός να του δίνει το ευαγγέλιο και η Παναγία το ωμοφόριο. Αναφέρουμε μερικές τέτοιες εικόνες είναι η εφέστιος εικόνα του αγίου Νικολάου από την ομώνυμη μονή του στην Φιλούσα Κελοκεδάρων, εικόνα του 18ου αιώνα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο. Αρχείο Συντηρήσεως Εικόνων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (ΑΣΕιΙΜΠ), Lynne Harrisson Hadzandoniou, αρ. 108.

[311] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[312] Το ωμοφόριο ως λειτουργικό άμφιο του επισκόπου θα εισάχθηκε στην λατρεία μετά την επικράτηση του Χριστιανισμού ενώ μόλις στις αρχές του 5ου αιώνα μνημονεύεται για πρώτη φορά από τον Ισίδωρο τον Πηλουσιώτη, ο οποίος το συνδέει συμβολικά με «τό ἀπολωλός πρόβατον», που μετέφερε ο Χριστός στους ώμους του. Ελένης Βλαχοπούλου «Μορφολογία Ιερών Αμφίων και Πέπλων της Ορθοδόξου Εκκλησίας», (Αριστοτέλειο Πανεπιστήμειο Θεσσαλονίκης), Σημειώσεις, σ. 8.

[313] Έχουμε υφάσματα τα οποία διατηρήθηκαν από τον 4ο αιώνα όπως λείψανο γυναίκας (αγίας Κωνσταντίας) με ύφασμα στους Αγίους Πέντε στη Γεροσκήπου αλλά αυτά ήταν κάτω από το έδαφος χωρίς την ύπαρξη φωτός, ήλιου και ίσως υγρασίας μέσα σε μαρμάρινη λάρνακα - τάφο και κάτω από ψηφιδωτά.

[314] Μικρή λεπτομέρεια παράστασης, μεγάλης σύγχρονης εικόνας του αγίου με παραστάσεις γύρω από τον ένθρονο άγιο η οποία βρίσκεται στον ομώνυμο μεγάλο ναό του στη Λάρνακα. Κατά την παράδοση η Παναγία με τον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο και άλλων ερχόμενοι προς Κύπρο τελικά λόγω του ανέμου έφθασε

επίσκοπος Κιτίου και προσθέτει το οποίο «ως τους καιρούς τούτους ήτον εις αυτό το νησί και το είχαν οι χριστιανοί εις ευλάβειαν»[315]. Ίσως εδώ ωμοφόριο να εννοούσαν κάποιο ωμοφόριο το οποίο δωρήθηκε στο μοναστήρι ως τάμα στον άγιο Νικόλαο. Αυτό να τοποθετήθηκε στην εικόνα του αγίου Νικολάου και με τον καιρό να αναφερόταν ότι είναι το ωμοφόριο του αγίου Νικολάου, εννοώντας βέβαια το ωμοφόριο της εικόνας. Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με την ζώνη της Παναγίας, που κατέχουν οι μονές Χρυσορρογιατίσσης και Τροοδιτίσσης καθώς και η διαλυμένη μονή της Παναγίας Καθολικής στο Άρσος[316]. Δεν είναι η ζώνη, που φορούσε η ίδια η Παναγία, αλλά ζώνη με την οποία έζωναν την εικόνα της, στις ομώνυμες μονές. Ζώνες εικόνων παρατηρούμε να έχουν εκτός από την Παναγία και άγιοι, όπως π.χ. εικόνα του αγίου Χαραλάμπους στο Άγιο Όρος.

Κοιτάζοντας κανείς τον ιερό κάνναβο που έδεσαν τον Χριστό και βρίσκεται στο Όμοδος με πάνω του μάλιστα κηλίδες αίματος μπορεί να θεωρήσει ότι το σχοινί δεν μοιάζει να είναι δυο χιλιάδων χρόνων αλλά νεότερο[317]. Επομένως κατά παρόμοιο τρόπο θα λέγαμε ότι είναι σχοινί με το οποίο δενόταν ο σταυρός για λόγους πιθανώς προφύλαξης[318]. Η κάνναβος στο σταυρό στο Όμοδος, βέβαια, αποτελεί μοναδική περίπτωση παγκοσμίως και δεν μπορούμε να το συγκρίνουμε με άλλα. Παρόμοια στην μονή παμμεγίστων Ταξιαρχών Αιγιαλείας κοντά στη Μονεμβασιά, έχουν εκτός από

στο Άγιο Όρος. Στην επιστροφή της όμως πέρασαν από το Κίτιο όπου δώρησε στον άγιο Λάζαρο ωμοφόριο και επιμάνικα. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 259.

[315] Νεόφυτος Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων όπου εβγήκασιν από το νησί της Κύπρου*, Ρώμη 1965, σ. 95,144.

[316] ΑΕιΙΜΠ, Άρσος, ναός αποστόλου Φιλίππου. Η ζώνη της Παναγίας Τροοδίτισσας πιστεύεται ότι βοηθά στην τεκνοποίηση, την διατήρηση των παιδιών στη ζωή αλλά επίσης και σε άνδρες και γυναίκες για θεραπεία από κάποια ασθένεια, περισσότερα: Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*…, ό.π., σ. 29-30.

[317] Σε αυτό, όμως, μπορούμε να αντιδιαστείλουμε την υπερφυσική δύναμη του Θεού. Στην απορία πως διατηρήθηκε τόσους αιώνες χωρίς να φθαρεί. Είναι στην Θεία επέμβαση, όπως και το Τίμιο Ξύλο τόσους αιώνες πως μπόρεσε να διατηρηθεί σε αντιπαραβολή με τα κοινά ξύλα. Όπως ψάλλουμε στην Εκκλησία μας: «Όπου γάρ βούλεται Θεός, νικᾶται φύσεως τάξις» (δεύτερο κάθισμα της ακολουθίας του Όρθρου των Χριστουγέννων). Πάλι οι κηλίδες αίματος πιθανόν να συνδέονται με ένα θαύμα του σταυρού να εκρέει αίμα, όπως αυτό συνέβη στο γηροκομείο Αθηνών κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα του 2020 και επαναλήφθηκε το 2021 ενώ επίσης όπως και το να δακρύζουν οι εικόνες. Στο δε Όμοδος κατά την Μεγάλη Παρασκευή 17.4.2020 ο άγιος Κάνναβος επίσης μάτωσε στο σημείο όπου υπήρχε επίσης μάτωμα. Η πληροφορία αυτή όπως μάθαμε από τον ιερέα του ναού δεν συνέβηκε, αλλά αξίζει να δει κανείς πως μια είδηση έστω και ψευδής μπορεί να δώσει λάθος παραδόσεις.

[318] Αναφορές για την ύπαρξη του καννάβου με λεπτομερή γι’ αυτό και ότι πρόκειται γι’ αυτό που έδεσαν τον ίδιο τον Χριστό και με κηλίδες από το αίμα Του, συναντάμε από τον Βασίλειο Μπάρσκυ ο οποίος σημειώνει ότι «είναι λεπτόν ως τα σχοινία δια των οποίων κρέμανται αι κανδήλαι των ναών», σημειώνει επίσης ότι από κώδικες της μονής δεν υπάρχουν πληροφορίες και είναι άγνωστο πότε και πως έφτασε στη μονή αυτή: Στυλιανού Ανδρέας, «Περιηγήσεις του Μπάρσκυ εν Κύπρω», *ΚΣ*, τμ. 1957, σ. 81. Επίσης από τον Νεόφυτο Ροδινό. Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 140-141 και άλλους.

τεμάχιο του Τιμίου Ξύλου, ένα τμήμα από τον Ακάνθινο Στέφανο, ένα τεμάχιο από τον Σπόγγο και από τη Χλαμύδα[319].

Μία άλλη παράδοξη παράδοση είναι οι εικόνες της Παναγίας, που ανάγονται στα χρόνια του αποστόλου Λουκά όπως της Παναγίας Τροοδιτίσσης, Χρυσορρογιατίσσης, Κύκκου κ.ά.[320]. Ήταν δυνατό να αγιογράφησε ο απόστολος Λουκάς εικόνες οι οποίες μάλιστα να διατηρούνται μέχρι τις μέρες μας, ή πήραν αυτό που ψάλλουμε στην παράκληση της Παναγίας: «Ἄλαλα τὰ χείλη τῶν ἀσεβῶν, τῶν μὴ προσκυνούντων τὴν εἰκόνα Σου τὴν σεπτήν, τὴν ἱστορηθεῖσαν ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου, Λουκᾶ ῾Ιερωτάτου, τὴν ὁδηγήτριαν». Αυτό όμως δεν δηλώνει ξεκάθαρα ότι ο απόστολος Λουκάς ήταν συνάμα και αγιογράφος.

Ο Λουζινιανός, αναφερόμενος στα κειμήλια που διαθέτει η Κύπρος, γράφει ότι στην Λευκωσία διαφυλασσόταν ένα από τα 30 αργύρια με τα οποία αμείφθηκε η προδοσία του Ιούδα[321]. Στο Σταυροβούνι φυλασσόταν μέρος ενός από τους ήλους με τους οποίους σταύρωσαν τον Χριστό[322]. Στην Αμμόχωστο διαφυλασσόταν μία από τις έξι λίθινες υδρίες που μετέτρεψε ο Χριστός το νερό σε κρασί στην Κανά[323].

Κάτι παρόμοιο συμβαίνει και με την αλυσίδα του αρχαγγέλου στον ομώνυμο ναό του στη Λεμώνα, η οποία όμως δεν έχει να κάνει με τον αρχάγγελο, αλλά πιθανόν κάτι να έδεναν με αυτήν. Παρόλα αυτά είναι θαυματουργή, γνωστή για την θεραπευτική της δύναμη, αλλά και για το ότι βοηθάει στην τεκνοποίηση. Άλλες αλυσίδες που υπάρχουν, είναι η αλυσίδα του αγίου Γεωργίου στη Λύδδα και στο Παλαιό Κάιρο στην Αίγυπτο, όπως και οι αλυσίδες του αποστόλου Πέτρου, στον καθεδρικό ναό Αθηνών, οι οποίες προέρχονται από τη Ρώμη. Τα δώρα των μάγων στην μονή Αγίου Παύλου στο Άγιο Όρος. Το Ποτήριο του Μυστικού Δείπνου καθώς και ο ακάνθινος στέφανος, ο οποίος, σύμφωνα με τοπική παράδοση, μεταφέρθηκε από τον Ιωσήφ τον από Αριμαθαίας και φύτρωσε στην μικρή πόλη Glastonbury νοτιοδυτικά της Αγγλίας[324]. Μάλιστα φαίνεται να ανθίζει δύο

---

[319] https://www.dogma.gr/diafora/pou-vriskontai-simera-ta-achranta-pathi-tou-christou-akanthino-stefani-timio-xylo-chlamyda/27413/amp/?fbclid=IwAR0aNZ3e5XHXWjb2z9trhF1f0UELY0Oo3NjCZB7t-MYSu32Huetk1ECYzow(προσβάσιμο: 3.3.2022)

[320] Βασικά πιστεύεται ότι ο απόστολος Λουκάς αγιογράφησε εβδομήντα εικόνες οι οποίες είναι εφέστιες εικόνες συνήθως πολλών μονών της Παναγίας.

[321]*Lusignan*, 16b·Χάκκετ, τμ. 2, σ. 318.

[322]Χάκκετ, τμ. 2, σ. 318.

[323]*Lusignan*, 11b·Χάκκετ, τμ. 2, σ. 318. Ο Affagart που επισκέφθηκε την Κύπρο το 1534 γράφει ότι φυλασσόταν στον ναό της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία. Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus*, Cambridge 1908. (ExcerptaCypria), σ. 67.

[324] Κατά άλλους το ραβδί, μάλλον του Χριστού το οποίο πήρε ο Ιωσήφ κατά την παράδοση. Επίσης αναφέρεται ότι μετέφερε και το Αίμα το οποίο έρρευσε από την πλευρά του Χριστού κατά τον λογχισμό Του. Κάποιοι αναφέρουν ότι ο Ιωσήφ είχε εμπορικές σχέσεις με την Αγγλία από πριν, γι' αυτό και είχε πλουτήσει και, μετά την Ανάσταση, επέστρεψε εκεί για να κηρύξει.

φορές τον χρόνο και πάνω του αφιέρωναν - κρεμούσαν διάφορα ρούχα[325]. Αυτό μπορούμε να το συσχετίσουμε και με τα καπνίσματα του αγίου Νεοφύτου στην Τάλα. Στον καθεδρικό ναό του Τορίνου φυλάσσεται η «Ιερά Σινδόνη» ή «Άγιο Μανδήλιο» ή «Εικόνα της Έδεσσας», που πρόκειται για το νεκρικό σάβανο του Ιησού Χριστού[326]. Στις Βλαχέρνες, στην Κωνσταντινούπολη, φυλασσόταν παλαιότερα η τιμία Εσθήτα (μαφόριο) της Παναγίας[327]. Στο κρατικό μουσείο της πόλεως Ζουγκντίντι στη Γεωργία φυλάσσεται ο χιτώνας της Παναγίας ο οποίος μαρτυρείται εκεί από τον 17ο αιώνα. Οι πληροφορίες μάλιστα λένε ότι πρόκειται κατά πάσα πιθανότητα για το δεύτερο ένδυμα της Παναγίας, το οποίο ήταν ο χιτώνας, τον οποίο δώρισε πριν την κοίμησή της[328]. Στη Γερμανία φυλάσσεται ο άρραφος χιτώνας του Χριστού ο οποίος μαρτυρείται από πηγές του 12ου αιώνα ενώ οι μελετητές τον χρονολογούν πριν από τον 5ο αιώνα[329]. Ο άρραφος αυτός χιτώνας συνδέεται με την Γεωργία και τα συναξάρια της αγίας Νίνας, και των αγίων βασιλέων Μιριάν και Νάνας. Στη Γεωργία, επίσης, σώζεται μέχρι τις μέρες μας και η μηλωτή του Προφήτη Ηλία[330]. Παλαιότερα γνωστή ήταν η λόγχη που κέντησαν την πλευρά του Χριστού πάνω στον Σταυρό και σήμερα είναι άγνωστο που φυλάσσεται[331]. Στην Ελλάδα και, συγκεκριμένα στον άγιο Ιωάννη τον Ρώσσο, στην Εύβοια, υπάρχει στο ναό ένα σκουφάκι και μια ζώνη, που επί σειρά ετών ήταν πάνω στο Άγιο σκήνωμα του Οσίου. Με αυτά οι πιστοί θεραπεύονται, εάν τα προσκυνήσουν, ή τα φορέσουν και τον παρακαλέσουν με πίστη. Δεν ανήκαν προσωπικά στον άγιο όταν βρισκόταν εν ζωῇ, αλλά αγιάστηκαν από τα ιερά λείψανά του. Το ίδιο και με τον άγιο Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα, τον Αρχάγγελο στην Μυτιλήνη κ.ά. Επίσης στην Ασπρογιά με το μαρτύριο του αγίου Σώζοντα, όπου ο Μαχαιράς κάνει λόγο για το γάλα που χύθηκε και φαίνεται μέχρι σήμερα[332]. Θρόνους ή καθίσματα της Παναγίας σε διάφορες περιοχές: Δορά, Ακουρσός, Σαλαμιού. Στην Τάλα τα καπνίσματα του αγίου Νεοφύτου. Στον τόπο που μαρτύρησαν οι άγιοι Τιμόθεος και Μαύρα μεταξύ Κοιλάνι και Πέρα Πεδί γίνεται λόγος ότι σώζονταν

---

[325] https://research.reading.ac.uk/glastonburyabbeyarchaeology/digital/the-lady-chapel-c-1185-1539/joseph-of-arimathea/(προσβάσιμο: 25.5.2021).

[326] https://www.news247.gr/afieromata/iera-sindoni-5-pragmata-poy-prepei-na-xereis-gia-to-savano-toy-iisoy.7495071.html (προσβάσιμο: 24.4.2022).

[327] https://www.dogma.gr/diafora/aftos-einai-o-chitonas-tis-panagias/112469/ (προσβάσιμο: 25.5.2021).

[328] https://www.dogma.gr/diafora/aftos-einai-o-chitonas-tis-panagias/112469/ (προσβάσιμο: 25.5.2021).

[329] https://leipsanothiki.blogspot.com/2015/01/389.html (προσβάσιμο: 2.6.2021).

[330] Αντώνης Μάρκου, «Σημειώμα Γεωργιανής αγιολογίας», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία,* Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου Παραδόσεως "Οι Φίλοι του Αγίου Όρους", Λευκωσία 1981κ.εξ, τχ. 41 (1993), σ. 38-42.

[331] https://ieramonopatia.gr/psyxofeli/i-logchi-toy-logginoy-poy-trypise-ta-splachna-toy-christoy-foto/ (Προσβάσιμο: 13:3.2022).

[332] Το «σήμερα» δηλώνει τις μέρες που γράφει ο Μαχαιράς τον 15ο αιώνα αλλά ο άγιος μαρτύρησε τον 7ο αιώνα. Πως τόσους αιώνες διατηρήθηκε το γάλα;

κηλίδες αίματος των μαρτύρων πάνω στη γη και στους βράχους κάτω από το νερό[333]. Στην Αμπχαζία της Γεωργίας, το αίμα του αγίου αποστόλου Σίμωνα του Ζηλωτή (10 Μαΐου) φαίνεται πάνω στις πέτρες, όπου μαρτύρησε.

Κάτι άλλο αξιοπαρατήρητο είναι στην μονή του Αγίου Νικολάου στην Άνδρο, όπου, κατά την εορτή του Ευαγγελισμού, τοποθετούν πάνω στην εικόνα της Παναγίας κρίνα, τα οποία ξεραίνονται και ανθίζουν ξανά μόνα τους κατά την εορτή της Κοίμησης της Θεοτόκου. Το θαύμα αυτό επαναλαμβάνεται κάθε χρόνο. Το ίδιο ακριβώς θαύμα συμβαίνει και στους Λειψούς, όπου το θαύμα παρουσιάστηκε για πρώτη φορά τον Απρίλη του 1943, όταν μια ευσεβής κοπέλα προσέφερε ένα μικρό μπουκέτο από άσπρα κρινάκια και συνεχίζει έως σήμερα: «…ἐν ταύτῃ γάρ τά κρῖνα χλοερά ὁρῶντες μετά χρόνου παρολκήν…»[334]. Το ίδιο θαύμα, με τον ίδιο τρόπο, παρατηρείται και στην Παναγία τη Γραβαλιώτισσα, ή «Παναγία με τα κρινάκια», στην Κεφαλονιά και στην Παναγία του Χάρου, στην Πάτμο. Παρόμοιο θαύμα παρατηρείται και στην Παναγία τη Φιδούσα, στην Κεφαλονιά, με τα φιδάκια, που εμφανίζονται στην εικόνα της κάθε χρόνο τον δεκαπενταύγουστο.

Μπορεί πολλά από αυτά να φαίνονται εκτός φυσικής και λογικής εξήγησης, η παράδοση όμως και οι ευσεβείς χριστιανοί, τα θεωρούν ως επιβεβαίωση της διαρκούς παρουσίας και της υπέρ φύσιν ενέργειας των Αγίων και της Παναγίας.

[333] *Lusignan*, 25b· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 198.

[334] Από το απολυτίκιο της Παναγίας του Χάρου.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

-- Ναοί, Σπήλαια, Ασκητήρια, Κατακόμβες, χώροι τιμής ενός αγίου

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Ναοί – παλαιοχριστιανικές βασιλικές

1. Ναοί ανεγειρόμενοι προς τιμήν ενός αγίου και η σχέση τους με αυτόν

Πολλοί ναοί ανεγέρθηκαν δίπλα στον τόπο της ασκήσεως ή του μαρτυρίου ενός αγίου. Το συνήθιζαν οι Χριστιανοί, να κτίζουν το ναό ενός αγίου, όσο πλησιέστερα στον τόπο ασκήσεώς του ήταν δυνατόν[335]. Τέτοιοι ναοί είναι οι: ο Άγιος Σώζοντας στην Ασπρογιά, η Αγία Βρυαίνη στα Μανδριά, ο Άγιος Μνάσωνας στη Ποταμιού, ο Άγιος Δημητριανός στην ομώνυμη κοινότητα[336], ο Άγιος Ρηγίνος και Ορέστης στη Τρεμιθούσα, ο Άγιος Ονησίφορος στην Αναρίτα.

Επίσης, υπάρχουν και πολλά άλλα σπήλαια, τα οποία μπορεί να μην συνδέονταν με τοπικούς αγίους, αλλά και σε αυτά κτίστηκαν ναοί, όπως για παράδειγμα στα Μέσανα, όπου υπάρχουν χαλάσματα ναού του αγίου Επιφανίου, στο Σαραμά, με σπήλαιο και ερείπια ναού στον άγιο Δημητριανό, στην Κιό με σπήλαιο και ναό του αγίου Χαραλάμπους κ.ά. Η παράδοση ανέγερσης ναών δίπλα από σπήλαια συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας. Τέτοια εκκλησάκια δίπλα σε σπήλαια, όπου έζησαν άγιοι, κτίστηκαν στην εποχή μας: στη Βάσα, ο άγιος Βαρνάβας ο εν Βάσῃ, στη Ασπρογιά, ο άγιος Σώζοντας, ξανακτίζεται, στη Σαλαμιού ο άγιος Κουρνούτας, όπου σχεδιάζεται η ανέγερση ναϊδρίου κ.ά.

Πολλοί ναοί ανεγέρθηκαν, για να τιμηθούν τοπικοί άγιοι, άλλοι δε για άλλους λόγους. Για παράδειγμα στα Βρέτσια, όπως αναφέρει ο Τσικνόπουλλος ο οποίος παίρνει στοιχεία από την προφορική παράδοση, οι κάτοικοι του χωριού, όταν πέρασε από εκεί ο απόστολος Βαρνάβας μαζί με τους άλλους αποστόλους, πείστηκαν για την αγιότητά του και ανήγειραν ναό στο όνομά του[337]. Το ίδιο και στην Πάνω Αρχιμανδρίτα, όπου υπήρχε ναός στον Απόστολο Παύλο[338]. Στη Γιόλου, αναφέρεται από τον Τσικνόπουλλο, ότι οι κάτοικοι έχτισαν ναό στον άγιο απόστολο Μάρκο, που είχε περάσει από εκεί και δίδαξε και θαυματούργησε[339] . Στην Αργάκα, συνέβη το ίδιο με τον Απόστολο Παύλο, όπως και στην Ποταμιού, με τον Άγιο Μνάσωνα[340]. Πιστεύουμε ότι το πέρασμα των αποστόλων, θα είχε χαραχτεί βαθειά στη μνήμη των ανθρώπων, όπως επιβεβαιώνεται και από την παράδοση των αποστολικών ελιών. Το χτίσιμο των ναών, θα ξεκίνησε μάλλον αργότερα, ίσως μετά τον 4ο ή 5ο αιώνα. Οι πρώτοι ναοί, είναι απίθανο να διασώζονται στην αρχική τους μορφή, λόγῳ και των πολλών εχθρικών επιδρομών, αλλά και των σεισμών και άλλων φυσικών καταστροφών. Και, οπωσδήποτε, θα χρειάστηκαν και ανακαινίσεις, λόγῳ της φθοράς του χρόνου.

---

[335] Φώτιος Αρχιμ. Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός κανών της Οσίας και θαυματουργού Βρυαίνης (Βρυώνας) της Κυπρίας*, Λευκωσία 2016, σ. 14-15.

[336] Τοπική παράδοση προσπαθώντας να συνδέσει τον άγιο Δημητριανό με την κοινότητά τους, θεωρεί ότι ο άγιος πέρασε και έζησε για κάποιο διάστημα στο παρακείμενο σπήλαιο.

[337] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 163.

[338] Στο ίδιο.

[339] Στο ίδιο.

[340] Στο ίδιο, σ. 166-168.

Άλλοι ναοί, κτίζονταν με πρωτοβουλία, ή με χρήματα, κάποιου συγκεκριμένου ανθρώπου, ο οποίος ήθελε να αφιερώσει το ναό που έκτιζε σε έναν άγιο από τον οποίο είχε ευεργετηθεί, ή, στον άγιο του οποίου είχε το όνομα. Παραδείγματα τέτοιων ναών έχουμε: Στην Κάτω Πάφο οι Άγιοι Ανάργυροι, στην Πόλη Χρυσοχούς ο Απόστολος Ανδρέας, στην Πάφο το παρεκκλήσι των αγίων Πέτρου και Ελένης, στην Πάχνα ο Απόστολος Παύλος, στον Παχύαμμο οι άγιοι Ραφαήλ, Νικόλαος και Ειρήνη, στον άγιο Αμβρόσιο ο νέος ναός του Αγίου Εφραίμ, στη Κινούσα η Αγία Ευγενία, στη Κάτω Πάφο ο Άγιος Αθανάσιος, και πολλά άλλα μικρά ξωκκλήσια σε όλη την Μητροπολιτική περιφέρεια.

Άλλοι κτίστηκαν και αφιερώθηκαν σε ένα άγιο, γιατί ήθελαν να τιμήσουν αυτόν τον άγιο, είτε γιατί δεν τιμόταν και έπρεπε να τιμάται, είτε γιατί δεν υπήρχε ναός του στη μητροπολιτική περιφέρεια Πάφου. Τέτοια παραδείγματα έχουμε: Στην Πάφο, ο ναός των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα, κτίστηκε από τον Πάφου Γεννάδιο, για να τιμηθούν οι ιδρυτές της τοπικής εκκλησίας μας. Για τον ίδιο λόγο εγκαινιάστηκε, επίσης επί εποχής Πάφου Γενναδίου αίθουσα στα γραφεία της Μητρόπολης με το όνομα του Αποστόλου Βαρνάβα και καθιερώθηκε ο εορτασμός των δύο αποστόλων, παρά την στήλη του αποστόλου Παύλου στην Κάτω Πάφο[341].Στην νέα κοινότητα Στατός – Άγιος Φώτιος δόθηκε η αφιέρωση στο ναό στη Μεταμόρφωση του Σωτήρος από τον αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο Α΄ όπου ήταν και τόπος καταγωγής του. Στη Μεσόγη, ο απόστολος Βαρνάβας κτίστηκε από τον Πάφου Χρυσόστομο Β΄ για τα δύο χιλιάδες χρόνια Χριστιανισμού. Στην Νέα Πενταλιά, ο νέος ναός αφιερώθηκε στον Άγιο Στυλιανό από τον Πάφου Γεώργιο, γιατί δεν υπήρχε ναός σε όλη τη μητροπολιτική περιφέρεια Πάφου και ο άγιος είναι ιδιαίτερα τιμώμενος. Επίσης τα ιδιωτικά εξωκκλήσια των Ξενοδοχείων στην Πάφο, αφιερώθηκαν σε αγίους ή την Παναγία, από αυτούς που τα ανήγειραν, για τους δικούς τους λόγους.

2. Ναοί και ανέγερσή τους

Παρατηρούμε ότι πολλοί ναοί και εξωκκλήσια κτίζονταν παλαιότερα πάνω σε βράχους, πολλές φορές λαξευμένοι επάνω του, με αποτέλεσμα να φαίνονται ακόμα και σήμερα σαν βράχος. Αυτό γινόταν για δυο κυρίως λόγους. Πρώτα για πρακτικά θέματα και θέματα στατικότητας. Ένας ναός μπορεί να αντέξει περισσότερο στον χρόνο και σε ακραία φυσικά φαινόμενα, όπως σεισμοί και πλημύρες, αν είναι κτισμένος πάνω σε βράχο πάρα σε επίπεδο έδαφος[342]. Δεύτερον, επειδή συμβόλιζαν κάτι, όπως τον λόγο του Χριστού προς τον Πέτρο: «Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.» (Ματθαίου, 16,18). Για αυτό, όπως αναφέραμε και αλλού, σε πολλούς ναούς συνηθίζεται να αγιογραφούνται οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος, επάνω σε κίονες ή δοκούς ή σφεδόνια

---

[341] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 121, 123,164.

[342] Χαρακτηριστικοί τέτοιοι ναοί είναι της Παναγίας Θεοσκέπαστης στην Κάτω Πάφο, του Αγίου Νικολάου στη Γαλαταριά, του Αρχαγγέλου Γαβριήλ στο Πραστειό Τραχυπέδουλας, κ.ά.

ως τα θεμέλια ή οι στύλοι της Εκκλησίας. Κάποιες άλλες φορές, μεγάλοι ακατέργαστοι ογκόλιθοι, ενσωματώνονταν σαν βάση σε μία γωνία του ναού, κατά το: «οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;» (Ματθαίου, 21, 42).

3. Μετοίκηση κοινοτήτων σε άλλο χώρο ή ολοκληρωτικός αφανισμός τους

Αν κοιτάξουμε σε Μεσαιωνικούς χάρτες, θα δούμε πολλές ονομασίες οικισμών, που δεν υφίστανται σήμερα, κυρίως λόγω μετοίκησης των κατοίκων σε άλλο χωριό, με διαφορετικό όνομα. Οι κύριοι λόγοι μετοίκησης ήταν: α) Λόγω συχνών επιδρομών και λεηλασιών κυρίως των παράλιων περιοχών από Άραβες, Σαρακηνούς κ.ά. Έτσι, αναγκάζονταν οι κάτοικοι να μετοικήσουν σε άλλες τοποθεσίες στα ενδότερα, πίσω από λόφους και μέσα σε κοιλάδες, που δεν φαίνονταν από τη θάλασσα[343]. Εξαίρεση ήταν οι πόλεις, που είχαν φρούρια και φρουρές και μπορούσαν να προστατεύονται[344]. β) Από τις θανατηφόρες επιδημίες όπου ολόκληρα χωριά εξαφανίζονταν[345]. Όσοι δεν είχαν νοσήσει και επιβίωναν από τις λοιμικές νόσους, μετοικούσαν σε πλησιόχωρες κοινότητες για να προστατευθούν. Παρόμοια και με τους λιμούς που σχεδόν πάντοτε ακολουθούσαν τις λοιμικές νόσους. Υπήρχε βέβαια και η προκατάληψη ότι ένα χωριό, όπου πέθαναν σχεδόν όλοι, ήταν πια μολυσμένο, ή θεωρούσαν ακόμα ότι είχε εγκατασταθεί η ασθένεια, π.χ. η πανούκλα, την οποία προσωποποιούσαν και δεν ξαναπήγαιναν εκεί από υπερβολικό φόβο. γ) Σφαγές ή εκφοβισμός, από ληστές και Τούρκους κυρίως μετά τα γεγονότα του 1821 και τα αμέσως επόμενα χρόνια. Πάρα πολλές είναι οι κατά τόπους παραδόσεις τοποθεσιών, όπου έγιναν σφαγές και τοπωνύμια όπως: μαρτύρι, σταυρός κ.ά. οι οποίες συνοδεύονται ακόμα και με ποιήματα και μαρτυρίες για ολοκληρωτική εξαφάνιση τους από τους Τούρκους[346]. Ιδιαίτερα έντονος ήταν ο φόβος, λόγω έλλειψης προστασίας, σε μικρούς οικισμούς, έτσι η μετακίνηση των κατοίκων σε μεγαλύτερες κοινότητες ήταν επιβεβλημένη[347]. δ) Απολύτως απαραίτητη για την επιβίωση μιας κοινότητας, ενός

---

[343] Τέτοιοι οικισμοί αναφέρονται: Δρούσια (Άγιος Επιφάνιος), Ίννια, άγιος Ιάκωβος, βλ. αναφορές στις Εκκλησίες Ξωκκλήσια αρχείο.

[344] Άντρου Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα», *Ενατενίσεις*, τχ. 14, (2011), σ. 152.

[345] Όπως οικισμοί παρά τις κοινότητες Κέδαρες, Πάχνα, Χολέτρια Βλ. διπλωματική μας για την Τουρκοκρατία. Τέτοιες συγχωνεύσεις κοινοτήτων ή παντελής εξαφάνισή τους μνημονεύονται και κατά τα Βυζαντινά χρόνια όπως αυτές του 1175-1178. Τα χρόνια αυτά, όπως μνημονεύει και ο άγιος Νεόφυτος, η πανώλη, οι συνεχείς ανομβρίες, οι σεισμοί, είχαν ως αποτέλεσμα την πείνα και την εξαγρίωση του πληθυσμού με καταφυγή στο έγκλημα. Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου. Είκοσι μελέται τέταρτος έως εικοστός αιών*, Αθήνα 1996, σ. 96.

[346] Τέτοιοι οικισμοί αναφέρονται παρά τις κοινότητες Κερέπι, Αρόδες, Νατά, Σαλαμιού, Χολέτρια κ.ά.

[347] Ένας τέτοιος οικισμός που θα μετακινήθηκε είναι και η Σάρκα, την οποία δείχνουν Μεσαιονικοί χάρτες παρά την Πάνω Παναγιά. Η τοποθεσία σήμερα παραμένει με το ίδιο όνομα και ερείπια ναού προς την

ασκητηρίου ή μιας μονής ήταν, σε όλους τους αιώνες, η ύπαρξη νερού. Ευνόητο είναι ότι παλαιότερα δεν μπορούσαν να μεταφέρουν νερό σε μεγάλες αποστάσεις. Επομένως, έπρεπε να υπάρχει πλησίον πόσιμο νερό ακόμα και τους καλοκαιρινούς μήνες, για τους ανθρώπους, τα ζώα και για την καλλιέργεια φρουτόδεντρων και λαχανικών. Ως γνωστό, μπορεί μια πηγή λόγω ενός σεισμού να μετατοπιστεί και να στερεύσει ή μπορεί να μολυνθεί. Όπου δεν υπάρχει νερό δεν μπορεί να υπάρξει και ζωή, έτσι, οι κάτοικοι, θέλοντας και μη, έπρεπε να μετοικήσουν. ε) Έλλειψη εργασίας και πόρων προς επιβίωση όπως ακριβώς και σήμερα συμβαίνει με την αστυφιλία. Κάποιες καλλιέργειες, όπως για παράδειγμα το ζαχαροκάλαμο, που αναπτύχθηκε κυρίως από τον 13ο-16ο αιώνα[348]. Με τον τερματισμό της καλλιέργειας, οι κάτοικοι κάποιων οικισμών, μετακινήθηκαν σε άλλες τοποθεσίες, όπου μπορούσαν να καλλιεργήσουν κάτι άλλο. Το ίδιο έγινε και με τα φέουδα - τσιφλίκια, των οποίων η γη έγινε ανακατανομή μεταξύ των Οθωμανών[349]. στ) Πολλές φορές αιτία μετοίκησης ενός ολόκληρου οικισμού ήταν ένας μεγάλος σεισμός που προκαλούσε κατολισθήσεις του εδάφους, αναγκάζοντας τους κατοίκους να αναζητήσουν στέρεο έδαφος[350]. Και στην εποχή μας υφίσταται αυτός ο λόγος μετοίκησης κοινοτήτων, όπως αυτές που μετακινήθηκαν λόγῳ σεισμών (Στρουμπί, Μαλούντα κ.ά.), λόγῳ κατολίσθησης του εδάφους (Στατός, Άγιος Φώτιος Χολέτρια κ.ά.) ή, λόγῳ ελλείψεως χώρου απαραίτητου για την επέκταση της κοινότητας. Εκτός όμως αυτών των λόγων, μπορεί να συντρέχουν και άλλοι, όπως στην Θελέτρα, όπου οι κάτοικοι υποχρεώθηκαν να μετοικήσουν για την προστασία του δάσους ή για κάποιες αιτίες που είχε η αποικιοκρατική κυβέρνηση στα μέσα του 20ού αιώνα, στις κοινότητες Παλιάμπελα, Λειβάδι, Δήμματα Άγιος Μερκούριος κ.ά. Η εγκατάλειψη ενός οικισμού ή μιας κοινότητας και μετοίκηση αλλού, σήμαινε και την σταδιακή αποδόμησή των οικιών. Το έτοιμο υλικό συγκεντρωνόταν και φυλασσόταν, ώστε να χρησιμοποιηθεί για την κατασκευή των νέων οικιών, είτε άμεσα, είτε και μελλοντικά. Αυτό μάλιστα μπορεί να το παρατηρήσει κανείς μέχρι και τις μέρες μας να γίνεται μεμονωμένα και εν πολλοίς παράνομα (παλαιό Κιδάσι, Μαλούντα κ.ά.). Το μόνο που επιβίωνε, ήταν ο ναός, που από ευλάβεια και φόβο της τιμωρίας (τέτοιες ιστορίες είναι αναρίθμητες μέχρι τις μέρες μας ανθρώπων που βεβήλωσαν ναό) αποφευγόταν η καταστροφή του. Αυτό εξηγεί και το γιατί υπάρχουν

Παναγία. Κάτι το οποίο έρχεται να επιβεβαιώσει την μετοίκηση των κατοίκων στην Πάνω Παναγιά είναι ότι τα κτήματα της περιοχής του πρώην οικισμού τα κατέχουν σήμερα οι Παναγιώτες. Επίσης ένας άλλος οικισμός κοντά στην Πάνω Παναγιά ήταν και τα Πελεκανικά τα οποία μετοίκησαν στην Πάνω Παναγιά όσοι επέζησαν από τις κατολισθήσεις που σκέπασαν ουσιαστικά τον οικισμό από κάτω.

[348] Άξιο παρατήρησης αποτελεί το Διυλιστήριο Ζαχαροκάλαμου στα Κούκλια. Περισσότερα για το σημαντικό αυτό μνημείο και τη λειτουργία του. GeorgFranzMaier, *Οδηγός Παλαιπάφου (Κούκλια)*, Λευκωσία 2007, σ. 94-111.

[349] Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 558.

[350] Τέτοιος οικισμός αναφέρεται κατά την παράδοση τα Πελεκανιά κοντά στην Πάνω Παναγιά που κατέπεσε το βουνό και ισοπέδωσε τον οικισμό, όσοι επέζησαν μετοίκισαν στην Πάνω Παναγιά.

σήμερα πολλοί απομακρυσμένοι ναοί. Οι περισσότεροι από αυτούς ήταν κάποτε ο ναοί κάποιου οικισμού, ο οποίος διαλύθηκε και έμειναν να μαρτυρούν την ύπαρξη ανθρώπινης παρουσίας του παρελθόντος.

Ο Ρικώ, το 1678 γράφει ότι στην Κύπρο υπήρχαν 14 χιλιάδες χωριά, τα περισσότερα από τα οποία εξαφανίστηκαν και έμειναν μόνο 700 λόγῳ του ότι οι κάτοικοί τους εξοντώθηκαν από τους Τούρκους, κατά τα έτη 1580 και 1593. Σε αυτόν τον αφανισμό, όπως συνεχίζει, προστέθηκε και η πανώλη του 1624, που ερήμωσε τα πάντα[351].

Τελειώνοντας το κεφάλαιο, να σημειώσουμε ότι οι μεταναστεύσεις και οι μετοικήσεις είναι κοινά φαινόμενα σε όλες τις εποχές και σε όλους τους λαούς. Έχουμε υπόψη μας για παράδειγμα την μετοίκηση οικισμών από τα μέρη της Μικράς Ασίας και Ελλάδας όπως στο μακρινό παρελθόν οι Αρκάδες, που μετέφεραν και την αρκαδική διάλεκτο στην Πάφο. Πολλά χωριά μάλιστα, υπάρχουν με την ίδια ή παρόμοια ονομασία στην Ελλάδα. Φάσλι – Φασίλι Μικράς Ασίας, Μέσανα – Μέθανα, Σαλαμού – Σαλαμίνα κλπ.

4. Ναοί - σεβάσματα περνούν στα χέρια Λατίνων και Τούρκων και αντίστροφα

Ο Μπολντενσέλ το 1333 και ο Σουχέν 1340 αναφέρουν ότι η μονή Σταυροβουνίου ήταν κάτω από την φροντίδα των μοναχών του Αγίου Βενεδίκτου. Επομένως, εδώ υπάρχει σαφής αναφορά για τη μονή Σταυροβουνίου, η οποία πέρασε από τα χέρια των Ορθοδόξων στα χέρια των Λατίνων, οι οποίοι εξεδίωξαν τους ορθόδοξους μοναχούς, μέχρι τα τέλη του 15ου αιώνα (1474;) οπότε επανήλθε στους ορθοδόξους[352]. Αλλού , όμως, αναφέρεται συνύπαρξη Λατίνων και ορθοδόξων μοναχών. Σε αυτές τις περιπτώσεις, οι ναοί μοιράζονταν σε δεξιό παρεκκλήσι (των ορθοδόξων) και σε αριστερό (των Λατίνων). Κατά παρόμοιο τρόπο διαιρούσαν και τα κελιά, ώστε να αποφεύγεται η συγκατοίκηση[353]. Επομένως, μπορούμε να θεωρήσουμε ότι παρόμοιες διαιρέσεις θα έγιναν και σε πολλούς άλλους ναούς και στην Πάφο, τουλάχιστον μέχρι να εδραιωθούν οι Λατίνοι και να κτίσουν τους δικούς τους ναούς, ενώ κάτι παρόμοιο πρέπει να έκαναν και οι Τούρκοι. Στην Πάφο αναφέρεται ο ναός της αγίας Σοφίας, ή Ειρήνης, στην Τίμη υπό την κατοχή των Λατίνων εξ αρχής[354]. Επίσης οι Λατίνοι όταν δεν σφετερίζονταν έναν ορθόδοξο ναό, έκτιζαν δίπλα

---

[351] Πώλ Ρικώ (1678), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 641. Μπορεί να φαίνεται απίθανο να υπήρχαν 14 χιλιάδες χωριά, αλλά σίγουρα ο αριθμός τους θα ήταν μεγάλος και για τους λόγους αυτούς που αναφέρει (όπως και για άλλους) έχουν περιορισθεί, ενώ οι χρονολογίες όπου οι Τούρκοι προχώρησαν σε γενοκτονίες θα πρέπει να είναι και άλλες, όπως του 1570-1.

[352] Βίλχελμ φον Μπολντενσελ (1333), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 91· Λούντολφ φον Σουχέν (1340), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 98· Φέλιξ Φέιμπερ (1480-1483), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 208,216. (ίσως να πέρασε στα χέρια των ορθοδόξων επί Ελένης Παλαιολογίνας και αυτό μας ενδιαφέρει σε σχέση με τον ναό του αγίου Φιλαγρίου στην Πάφο).

[353] Όλβτριχ Πρέφατ (1546), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.296.

[354] Η παράδοση ή μαρτυρία αυτή δεν επιβεβαιώνεται σε πηγές.

ένα δικό τους, ή μετέτρεπαν το ένα κλίτος σε δικό τους. Τέτοια παραδείγματα έχουμε τον άγιο Ιωάννη Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη, τον Άγιο Λάζαρο στη Λάρνακα, την Παναγία Χρυσοπολίτισσα στην Κάτω Πάφο κ.ά. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι οι Λατίνοι επέβαλαν συγκυριότητα των κτημάτων των ορθοδόξων μονών με αυτούς και έφτιαχναν προσηρτημένο στον ναό των ορθοδόξων και δικό τους ναό[355]. Αναφέρει τις μονές Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Αψινθιωτίσσης, Αγίου Νεοφύτου, Περιστερώνας Μόρφου, Ιωάννη Λαμπαδιστή και Αγγελόκτιστης στο Κίτι[356]. Επίσης βυζαντινή βασιλική του 5ου – 7ου αιώνα στη Λεμεσό στην οδό Ζικ – Ζακ μετατράπηκε κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας σε λατινικό πιθανόν καθεδρικό ναό. Αργότερα, κατά την Τουρκοκρατία, ο ναός αυτός μετατράπηκε σε τζαμί και έτσι παρέμεινε μέχρι τις μέρες μας[357].

Κατά την Λατινοκρατία, οι Λατίνοι έκτιζαν ένα κλίτος προσαρτημένο στον ναό των ορθοδόξων ή μετέτρεπαν το ένα κλίτος του ναού σε δικό τους και τελούσαν τις δικές τους λειτουργίες. Άλλες φορές, έπαιρναν ναούς των ορθοδόξων και τους έκαναν δικούς τους[358]. Όπου αυτό δεν μπορούσε να γίνει, ο ναός χρησιμοποιόταν ταυτόχρονα και από ορθόδοξους και Λατίνους, σε διαφορετικές φυσικά ώρες. Τέτοιος ναός υπήρξε και ο ναός του Αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα[359]. Επίσης στον άγιο Μάμα, στη Μόρφου, δόθηκε κατά τα χρόνια της Ενετοκρατίας (1538) εντολή να οικοδομήσουν δύο Αγίες Τράπεζες, για να λειτουργούν στην μία οι ορθόδοξοι και στην άλλη οι Λατίνοι[360].

Κατά την Τουρκοκρατία πολλοί ναοί ορθοδόξων και κυρίως Λατίνων περιήλθαν στα χέρια των Λατίνων μετατρέποντας τους σε τζαμιά. Ειδικότερα στην Πάφο οι γνωστοί ναοί

---

[355] Αρκετοί δίκλιτοι ή διπλοί ναοί στην Πάφο και γενικότερα σε όλη την Κύπρο διαμορφώθηκαν έτσι επί Λατινοκρατίας, ώστε στο ένα να λειτουργούν οι ορθόδοξοι στο άλλο οι Λατίνοι. Περισσότερα για τους δίκλιτους και διπλούς ναούς στην Κύπρο βλ.: Χρυσοχού Νάσω, «Η εξέλικτική πορεία των δίκλιτων και των διπλών ορθόδοξων ναών της Κύπρου», Κ. Σ., τμ. 2016-2017, σ. 1037-1066. Επίσης εκτός των πιο πάνω μια μαρτυρία ανάμιξης ορθοδόξων και λατίνων στην λειτουργική ζωή δίνεται από τον FelixFaber, ο οποίος αναφέρει ότι στην μονή Σταυροβουνίου ο ίδιος ιερέας τελούσε ορθόδοξη και λατινική λειτουργία στον ίδιο ναό. *ExcerptaCypria*, σ. 41, υπ. 18.

[356] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 12.

[357] Ιερομόναχος Σωφρόνιος Γ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού. Επισκοπή Αμαθούντος – Κουρίου – Νεαπόλεως – Λεμεσού*, Λεμεσός [2]2015, σ. 28-29. Ανώνυμου, «Οδός Ζικ -Ζακ. Ένα κομμάτι ιστορίας στην καρδιά της Λεμεσού», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 12 Ιανουαρίου 1997.

[358] Αυτό δεν μπορεί να αμφισβητηθεί γιατί και σήμερα ακόμα βλέπουμε να γίνεται το ίδιο στον χώρο της Ελλάδας, στη Σύρο, όπου ναοί και προσκυνήματα πέρασαν στα χέρια των ρωμαιοπαπικών.

[359] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 266. Δεν ξέρουμε τι εννοούσε εδώ ο Χάκκετ, αλλά φαίνεται από την παράδοση όπως και από τις μετατροπές και τις επιγραφές στο ναό ότι χρησιμοποιήθηκε το βόρειο κλίτος, ως λατινικό παρεκκλήσι. Βέβαια, όταν χρησιμοποιείται ένα μέρος του ναού το οποίο επικοινωνεί και με τον υπόλοιπο, είναι επόμενο ότι δεν θα μπορούσαν ποτέ οι ακολουθίες να συμπίπτουν αλλά θα έπρεπε να χρησιμοποιείται εκ περιτροπής και αυτό, πάντα, ωόπως είναι αυτονόητο, εις βάρος των υπόδουλων ορθοδόξων.

[360] Μητροπολίτη Μόρφου Νεόφυτος, Η Μόρφου ως Θεομόρφου. Από την Επισκοπή των Σόλων στη Μητρόπολη Μόρφου, Λευκωσία 2011, σ. 35,37.

που μετατράπηκαν σε τζαμιά είναι η της Αγίας Σοφίας στο Μούταλλο, του Αγίου Νικολάου στο Κτήμα, της Αγίας Σοφίας στην Τίμη, του Αγίου Νικολάου στη Χρυσοχού, του Αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη Χρυσοχούς, της Αγίας Αικατερίνης στην Πελαθούσα καθώς και άλλοι ναοί, που η παράδοση διέσωσε[361].

Από την άλλη, είναι γεγονός αναντίλεκτο ότι πολλοί ναοί, που κτίστηκαν στους πέντε αιώνες της Φραγκοκρατίας και Ενετοκρατίας στο νησί από τους Λατίνους, άλλαξαν χέρια, επί Τουρκοκρατίας. Οι Τούρκοι, όταν κατέκτησαν την Κύπρο, είχαν πάντοτε το φόβο της ανακατάληψης της νήσου από τους Δυτικούς, γι' αυτό και φρόντισαν να εξαφανίσουν ό,τι μπορούσε να αποτελέσει συνδετικό κρίκο με το παρελθόν. Ανάγκασαν όλους τους Λατίνους κατοίκους, είτε να εξισλαμιστούν, είτε να εγκαταλείψουν το νησί. Πολύ περισσότερο αυτό συνέβη με τους κληρικούς. Όλοι οι λατινικοί ναοί άλλαζαν χέρια[362]. Οι μεγάλοι και κεντρικοί ναοί μετατρέπονταν σε Τζαμιά για τις ανάγκες των μουσουλμάνων, ενώ οι υπόλοιποι δόθηκαν στους Ορθοδόξους. Ήταν επόμενο κάποιοι από αυτούς να χρησιμοποιηθούν, ενώ κάποια εξωκκλήσια, τα οποία ερημώθηκαν ή βρέθηκαν σε αμιγή μουσουλμανικά χωριά, να εγκαταλειφθούν. Έτσι, έχοντας αυτό κατά νου, μπορούμε να ερμηνεύσουμε τα σεβάσματα των αγίων που έχουν καθαρά δυτική αρχιτεκτονική και παράξενα ονόματα, όπως Τουμάζος κ.ά. ή, ναούς, οι οποίοι αλλάζουν ονομασία, ή η αφιέρωσή τους σε κάποιο άγιο/α είναι αμφίβολη, όπως γράψαμε για την αγία Ελισάβετ, στον Άγιο Αμβρόσιο. Ο Γουίλλιαμ Τέρνερ το 1815 αναφέρεται στην Επίσκεψη του μεταξύ των άλλων και στα Κούκλια όπου, όπως γράφει, υπήρχαν τρεις ή τέσσερις εκκλησίες, που από βενετικές έγιναν ελληνικές (δηλ. των ορθοδόξων). Από αυτές, σημειώνει, μόνο μία σώζεται, ενώ οι άλλες αφέθηκαν σε ερείπια[363]. Επίσης στην Αμμόχωστο υπήρχαν ναοί όπως του Αγίου Δομίνικου και του Αγίου Φραγκίσκου[364].Εκτός από τους Φράγκους, βέβαια, υπήρχαν και άλλες ορθόδοξες και μη ομολογίες στην Κύπρο όπως Σύριοι, Γεωργιανοί, Αρμένιοι, Ιακωβίτες, Κόπτες, Αβησσινίοι, Μαρωνίτες κ.ά.[365]. Πολλοί από αυτούς, όταν αποχώρησαν πώλησαν ή παραχώρησαν τα μετόχια τους στους Έλληνες ορθόδοξους της Κύπρου, όπως τα μετόχια του Σινά στα Κούκλια και στην Κρήτου Τέρρα

---

[361] Για την κατάληψη ορθοδόξων και λατινικών ναών και την μετατροπή τους σε τζαμιά βλ. προς έκδοση μελέτη μας: Βυζαντινοί ναοί 10ου – 16ου αιώνα στην Πάφο που μετατράπηκαν σε τζαμιά.

[362] Ναοί αφιερωμένοι στην Παναγία που φέρουν ονομασίες Καθολική (Άρσος, Πάχνα, Κούκλια, Κάτω Αρχιμανδρίτα) πιθανόν να παραπέμπει στο ρωμαιοπαπικοί – Φράγκοι που ανήκαν παλαιότερα. Πληροφορίες γι' αυτό, αν και αβέβαιο έχουμε μόνο για την Παναγία του Άρσους, βλ. αναφορά στον Απόστολο Φίλιππο και επίσης Διπλωματική μας μελέτη: Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας.

[363] Γουίλλιαμ Τέρνερ (1815), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, 1089.

[364] Χάκκετ, τμ. 3, σ. 65.

[365] Βλ. περισσότερα: Χάκκετ, τμ. 3, σ. 65κ.εξ. Στην Πάφο είχαμε διάφορα μοναστήρια όπως του Σινά, των Ιεροσολύμων, της Γεωργίας. Εικόνες που προέρχονται από την μονή της Αγίας Βαρβάρας, πρώην Αγιοταφίτικο μετόχι, στην Αργάκα και τώρα φυλάσσονται στο Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης φέρουν αραβικές επιγραφές.

με ναούς αφιερωμένους στην Αγία Αικατερίνη, το Αγιοταφίτικο μετόχι της Αγίας Βαρβάρας στην Αργάκα και το Γεωργιανό μετόχι της Παναγίας στη Γιαλιά.

5. Παλαιοχριστιανικές βασιλικές συνδεδεμένες με σπήλαια ή τάφους

Πολλές φορές παρατηρείται δίπλα σε προϋπάρχοντα σπήλαια, είτε ελληνορωμαϊκά είτε νεότερα, να κτίζονται ναοί και μονές. Ενδιαφέρον για εμάς έχουν οι παλαιοχριστιανικές βασιλικές, που κτίστηκαν σε σπήλαια τα οποία χρησίμευαν μάλλον για κατακόμβες, ή τάφους των πρώτων τριών αιώνων και όπου ετάφησαν είτε απλοί χριστιανοί, είτε, ενδεχομένως και άγιοι μάρτυρες, που δεν μας είναι γνωστοί. Αναφέρουμε δύο παραδείγματα, ένα στη Πάφο και ένα στη Λεμεσό: α) Σπήλαιο Αγίων Πέντε και βασιλική του 4^{ου} -6^{ου} αιώνα. β) Σπήλαια –παλαιοχριστιανική βασιλική και μονή του 5^{ου} – 6^{ου} αιώνα γνωστή ως Αγία Βαρβάρα κοντά στην αρχαία Αμαθούντα[366].

Ως γνωστό, σε καιρούς διωγμών, οι χριστιανοί κρύβονταν εκτός πόλεων σε απομονωμένες περιοχές, σπήλαια και κατακόμβες, ακόμα και σε έτοιμους Ελληνορωμαϊκούς τάφους, για να προφυλαχθούν. Συνήθως αυτό ήταν κάτι παροδικό, όπως μια περίοδος έξαρσης του διωγμού, ή μία έκδοση διατάγματος, που καλούσε όλους να θυσιάσουν στα είδωλα, ή να συμμετέχουν σε ειδωλολατρικές τελετές. (βλ. βίο αγίας Ευφημίας). Η πρώτη αντίδραση τους ήταν ότι έπρεπε να προφυλαχθούν και, ιδιαίτερα, να προφυλάξουν και τους ολιγόπιστους, ή τους αδύναμους στη πίστη. Όπου όμως παρίστατο ανάγκη εκδηλώνονταν οι χριστιανοί και ακολουθούσε το μαρτύριο. Στους τόπους εκείνους, όπου κρύβονταν, οπωσδήποτε τελούσαν και τις ακολουθίες και τα μυστήρια και ενταφίαζαν τους μάρτυρες και γενικά τους κεκοιμημένους τους. Με την ελευθερία της ανεξιθρησκίας οι τόποι εκείνοι μετατρέπονταν σε βασιλικές και μοναστήρια. (Άγιος Ηρακλείδιος Πολιτικό, Αγία Βαρβάρα παλαιά Αμαθούντα).

Επίσης παρατηρούμε πολλές φορές παλαιοχριστιανικές βασιλικές ή ναούς, να κτίζονται πάνω από υπόγειους τάφους, όπως στα όρια της Μητροπόλεως μας, ο Άγιος Μνάσων στην Ποταμιού και, πιθανόν, η Παναγία Χρυσοπολίτισσα στην Κάτω Πάφο, που Μεσαιωνικοί περιηγητές περιγράφουν ως φυλακή του αποστόλου Παύλου. Εκτός Πάφου επίσης παρατηρούμε τους Αγίους Ρηγίνο και Ορέστη στη Φασούλα Λεμεσού, όπου ο ναός κτίστηκε ακριβώς πάνω από τον υπόγειο θάλαμο με τη λάρνακα των αγίων. Επίσης, ο Άγιος Λάζαρος στη Λάρνακα, που έχει τις λάρνακες υπόγεια, κάτω από τον ναό, οι Άγιοι Ομολογητές στη Λευκωσία και ο Άγιος Κωνσταντίνος στην Ορμίδια, όπου ο ναός κτίστηκε πάνω από τον τάφο του αγίου κ.ά.

[366] Από επεξηγηματική πινακίδα δίπλα στη βασιλική.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Σπήλαια – ασκητήρια – κατακόμβες

1. Σπήλαια

Ένα τεράστιο αντικείμενο έρευνας στην Κυπριακή Αγιολογία και Βυζαντινολογία είναι η εξέταση των σπηλαίων, η χρήση τους και η αφιέρωση ή η ονομασία τους. Ιδιαίτερα στην Μητροπολιτική επαρχία της Πάφου, η μορφολογία του εδάφους της έχει δημιουργήσει τόσα σπήλαια, ώστε να αισθάνεται δέος όποιος ερευνητής ασχοληθεί με αυτά. Ειδικότερα, από την χερσόνησο του Ακάμα μέχρι και το Πισσούρι, δηλαδή σε όλα τα νότια παράλια που περιλαμβάνονται στη μητροπολιτική επαρχία Πάφου, υπάρχουν εκατοντάδες ασκητήρια, που, κατά τις παραδόσεις (που όμως υποστηρίζονται και από εμφανή σημεία) έζησαν ασκητές. Από τα ασκητήρια αυτά, άλλα είναι φυσικά σπήλαια, άλλα διαμορφώθηκαν κατά την Ελληνιστική και Ρωμαϊκή εποχή ή ως κοιμητήρια, ή σαν τόποι κατοικίας, από τους ίδιους τους ασκητές. Ένα ερώτημα, που εύλογα προκύπτει, είναι, γιατί οι ασκητές να επέλεγαν αρχαίους ειδωλολατρικούς τάφους ως τόπους για να ασκητεύουν; Αντίθετα με τους παλαιούς, όπως τον άγιο Ιλαρίωνα, οι σχετικά σύγχρονοι μας ασκητές επέλεγαν ασκητήρια όπου είχαν ασκητεύει παλαιότερα άλλοι μεγάλοι ασκητές και άγιοι, γιατί είχαν την χάρη τους. Ένας τέτοιος πρόσφατα αγιοκαταταχθείς άγιος ήταν ο Ιωσήφ ο Ησυχαστής. Οι ασκητές, που ποθούσαν την ησυχία, έψαχναν πάντοτε δυσπρόσιτα μέρη για να ασκητέψουν και μείνουν μόνοι με μόνο τον Θεό. Σπήλαια χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται ακόμα και στις μέρες μας, στο Άγιο Όρος και αλλού. Γνωστό είναι το σπήλαιο του αγίου Ιακώβου του εν Ευβοίᾳ, ο οποίος έζησε στις μέρες μας και έγινε η αγιοκατάταξη του προσφάτως. Οι λόγοι που τα χρησιμοποιούν στις μέρες μας, είναι ίσως για το απόμερο του τόπου ή της κατάνυξης, μέσα στη φύση, της ησυχίας, της μίμησης παλαιών ασκητών και άλλοι λόγοι που μόνο οι ασκητές και άγιοι γνωρίζουν[367].

Τον μοναχισμό και ασκητισμό στο νησί έφεραν πρώτοι κυρίως οι άγιοι Ιλαρίων και Επιφάνιος, ο οποίος έγινε και αρχιεπίσκοπος Κύπρου γύρω στο 367. Βασικά, ο άγιος Ιλαρίωνας ήταν η αιτία να έρθει ο άγιος Επιφάνιος στην Κύπρο και να γίνει ο θεμελιωτής του μοναχισμού στο νησί. Ο άγιος Επιφάνιος, υπήρξε και ο ίδιος μοναχός, και ως αρχιεπίσκοπος στην Κύπρο στα 36 χρόνια αρχιερωσύνης του, προσκάλεσε πολλούς μοναχούς, τους οποίους πρέπει να εγκατέστησε σε διάφορα μέρη, ιδρύοντας σε όλη την

---

[367] Τα σπήλαια συνδέονται τις περισσότερες φορές με την ακραία άσκηση, που επεδίωκαν και επιδιώκουν οι μεγάλοι ασκητές. Ένας άγιος επίσκοπος και ιατρός, ο άγιος Βλάσιος επίσκοπος Σεβαστείας (11 Φεβρουαρίου), εγκαταλείπει το αρχιερατικό του λειτούργημα και καταφεύγει σε σπήλαιο μαζί με τα άγρια θηρία για περισσότερη άσκηση. Πολλοί άλλοι όσιοι παλαιότεροι και σύγχρονοί μας, ενώ είχαν την επιλογή να ζήσουν σε μονές επιλέγουν να ζουν σε απομονωμένα σπήλαια. Ένα παράδειγμα των ημερών μας αποτελεί ο μοναχός Μωϋσής, στην Μονή Καρακάλλου, που ενώ στην κοσμική του ζωή έζησε με ανέσεις, όταν έγινε μοναχός επέλεξε να ζήσει με άκρα ασκητικότητα σε σπήλαιο της περιοχής.

Κύπρο μοναστικές κοινότητες[368]. Ένας από τους λόγους, που ο άγιος Επιφάνιος εισήγαγε τον μοναχισμό στην Κύπρο, ήταν για να καλλιεργήσει την Χριστιανική πνευματικότητα στο νησί και συνάμα να καταπολεμήσει όλες τις αιρέσεις. Ταυτόχρονα, ο ίδιος εξακολουθούσε, ως επίσκοπος, να ζει αυστηρό ασκητικό βίο προκαλώντας τον θαυμασμό πάντων[369]. Μοναχοί, επίσης, πρέπει να βρήκαν καταφύγιο στην Κύπρο και την περίοδο της εικονομαχίας (8ος-9ος αιώνας). Μεγάλα μοναστήρια στην Κύπρο βλέπουμε κατά τον 10ο, 11ο και κυρίως τον 12ο αιώνα. Είναι γνωστό ότι χιλιάδες πρόσφυγες ξεριζώθηκαν από την Ανατολική Μικρά Ασία στα τέλη του 11ου αιώνα, μετά την ήττα του βυζαντινού στρατού από τους Σελτζούκους στο Ματζικέρτ το 1071[370]. Μεγάλο μεταναστευτικό κύμα μοναχών έχουμε μετά τις επιδρομές των μουσουλμάνων κατακτητών στην Παλαιστίνη (Αλαμάνοι άγιοι) όπως αναφέραμε και αλλού, καθώς και από την Κωνσταντινούπολη, μετά την πρώτη άλωση από τους Φράγκους το 1204, αλλά ιδιαίτερα, μετά τη δεύτερη άλωσή της το 1453.

Υπάρχουν ακόμα αρκετά λαξευτά σπήλαια, τα οποία ήταν Ρωμαϊκά ή Ελληνιστικά και χρησίμευαν κυρίως ως ταφικοί θάλαμοι. Αυτά, μετατράπηκαν κατά τους πρώτους Χριστιανικούς αιώνες σε χριστιανικά. Ο ίδιος χώρος, όπου ενταφιάζονταν οι ειδωλολάτρες, χρησιμοποιήθηκε και για ταφές χριστιανών. Σε ένα τέτοιο σπήλαιο–ρωμαϊκό τάφο, τάφηκε από τον απόστολο Μάρκο ο απόστολος Βαρνάβας, μετά το μαρτύριό του στη Σαλαμίνα[371]. Αργότερα, κατά τη βυζαντινή εποχή, τα ίδια σπήλαια φιλοξένησαν μεταξύ άλλων και κάποιους από τους λεγομένους Αλαμάνους αγίους. Τα σπήλαια ήταν αφιερωμένα σε έναν, ή και περισσότερους αγίους πολλές φορές διακοσμημένα με τοιχογραφίες, όπως, π.χ. οι Άγιοι Πέντε στη Γεροσκήπου, ο Άγιος Θεόδωρος και ο Άγιος Γεώργιος στην τοποθεσία Έξω Βρύση[372].

Δεν αποκλείουμε, εκτός από τα Ρωμαϊκά και Ελληνιστικά σπήλαια – τάφους κατά την περίοδο κυρίως των διωγμών των πρώτων αιώνων, την περίοδο των αραβικών επιδρομών ή αργότερα κατά την Φραγκοκρατία και Τουρκοκρατία, να δημιουργήθηκαν και κάποια σπήλαια από ασκητές για να προφυλάσσονται οι ίδιοι, ή και να φυλάγουν εκεί ιερά κειμήλια της μονής ή του ασκητηρίου τους. Τα σπήλαια – ναοί τέτοιου είδους αφιερωμένα σε αγίους θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι εν πρώτοις κτίστηκαν, ή καλύτερα διαμορφώθηκαν, κατά περιόδους διωγμών. Οι γνωστοί διωγμοί στην Κύπρο, όπως και

---

[368] Τις μονές αυτές, το 385, περιήλθε προσκυνηματικώς από τη Ρώμη, η συγκλητική οσία Παύλα, μαθήτρια του αγίου Ιερωνύμου, ενισχύοντας τις και οικονομικά. Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Οσία Βρυώνα (Βριένη) η Θαυματουργός, *ΚΣ*, τμ. 2009, σ. 72»· 108η επιστολή του Οσίου Ιερωνύμου (λατινικά) προς την Ευστόχιον, θυγατέρα της Παύλης. Migne, PatrologiaLatina (PL), τμ. 22, σ. 882, §7.

[369] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 237-238.

[370] Περισσότερα: Μόρφου Νεόφυτος, «Μικρά Ασία και Συροπαλαιστίνη η πνευματική ενδοχώρα…», ό.π., σ. 305-326 (στη σ. 321-322).

[371] Joseph Holzner, μετάφ. Ιερώνυμος αρχ. Κοτσώνης, *Παύλος*, Αθήνα 1950, σ. 111.

[372] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 57-58.

αλλού ήταν: α) οι τρεις πρώτοι αιώνες του Χριστιανισμού, β) η περίοδος των αραβικών επιδρομών (μέσα του 7ου- μέσα του 10ουαιώνα) και, σε μικρότερο ίσως βαθμό, κατά τους επόμενους αιώνες, η Φραγκοκρατία, η Ενετοκρατία και η Τουρκοκρατία (1191-1878).

Στον Ακάμα συναντάμε μεγάλο αριθμό ασκητηρίων και εξωκκλησίων ακόμα δε και αρχαίων οικισμών κατά τη Βυζαντινή εποχή και παλαιότερα, αλλά δεν έχει γίνει κάποια ιστορική ή αρχαιολογική μελέτη. Ο Μπάρσκυ, που επισκέφθηκε τον Ακάμα, αναφέρει ότι συνάντησε σπήλαια και πληροφορήθηκε ότι ο τόπος ήταν χώρος όπου έζησαν και περιπλανήθηκαν πολλοί ερημίτες[373]. Υπάρχει μάλιστα τοπωνύμιο με την ονομασία Ερημίτες[374]. Ο Παυλίδης, σωστά σημειώνει ότι οι πολλοί ναοί στον Ακάμα, ή ήταν κάποτε απομονωμένες μονές, ή ενοριακοί ναοί οικισμών, που εγκαταλείφθηκαν[375]. Πράγματι, σε όλα τα μέρη του ορθόδοξου κόσμου, οσάκις συμβαίνει μια καταστροφή, ο ναός, είναι το τελευταίο το οποίο εγκαταλείπεται ή εξαφανίζεται. Εκτός του ότι κτίζονταν με τα καλύτερα και ανθεκτικότερα υλικά, για να αντέχει στο χρόνο, συνήθως παρέμενε και απείραχτος από ανθρώπινα χέρια. Μπορεί κάποιες φορές να γκρέμιζαν τα κελιά μιας μονής, ή τα σπίτια ενός οικισμού για να μεταφέρουν κάπου αλλού τις πέτρες και να χτίσουν κάτι άλλο, άφηναν όμως απείραχτο τον ναό. Ο λόγος ήταν, προφανώς και ο σεβασμός στην ιερότητα, αλλά και ο φόβος για την Θεία τιμωρία, γιατί, όσες φορές βεβηλώθηκε κατ᾽εξαίρεσιν κάποιος ναός, η πράξη συνοδεύεται από παραδόσεις Θείας τιμωρίας προς τους βέβηλους. Γνωστές μονές, των οποίων τα κελιά χρησιμοποιήθηκαν ως έτοιμο οικοδομικό υλικό, ακόμα και μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα είναι η μονή Παναγίας Ελεούσας (σήμερα Σαλαμιώτισσας), στη Σαλαμιού, πιθανόν του Αγίου Γεωργίου Κουμάνων κ.ά.

Παρατηρούμε ότι σε πολλά σπήλαια ή ταφικούς θαλάμους (δες και το κεφάλαιο: ταφές εντός ναών…) προσετίθετο αργότερα ναός, ο οποίος εφαπτόταν συνήθως του σπηλαίου, όπως π.χ. η Αγία Βρυαίνη στα Μανδριά, με μεγάλα σπήλαια ανατολικά του ναού, ο Άγιος Θεράπων στο Πραστειό Αυδήμου, ο Άγιος Γεώργιος στη Γεροσκήπου, ο Άγιος Γεώργιος στο Πισσούρι αναφερόμενος των Ποντικών, ο Άγιος Κόνωνας στον Ακάμα, ο Άγιος Κασσιανός στην Αλέκτορα, ο Προφήτης Ηλίας στο Πισσούρι, ο Άγιος Δημητριανός στο Σαραμά, από παράδοση, παλαιότερα στην βόρεια – δυτική τυφλή αψίδα του ναού των αγίων Σεργίου και Βάκχου στη Κισσούσα[376] και σε πολλά άλλα σπήλαια – ναούς σε όλη

---

[373] Ανδρέας Στυλιανός, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ εν Κύπρω» *ΚΣ*, Δελτίον της εταιρίας Κυπριακών Σπουδών, τμ. 21, Λευκωσία 1957, σ. 74.

[374] Περισσότερα για τον Ακάμα βλ.: Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 150-155,καθώς επίσης και στα πιο κάτω κεφάλαια που θα εξετάσουμε τους αγίους Επιφάνιο και Νικόλαο.

[375] Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 152.

[376] Για την αναφορά αυτή και τον ναό των αγίων Σεργίου και Βάκχου βλ. περισσότερα: Δημήτριος Καππαής, *Ο βίος των αγίων μαρτύρων Σεργίου και Βάκχου*, Κισσούσα 2018, σ. 26-27.

την Κύπρο[377]. Να υποθέσουμε ότι κάθε ναός, ή τουλάχιστον κάποιοι από τους ναούς, που συνδυάζουν τέτοιο μαρτύριο, είχαν κάποιο τοπικό άγιο τον οποίο τιμούσαν και γι᾽αυτό του ανέγειραν ναό; Άξιο προσοχής είναι ότι τα περισσότερα σπήλαια της Πάφου είναι στραμμένα προς το βορρά και έχουν την είσοδό τους στο νότο και, αργότερα, προσέθεταν σε κάποια από αυτά έναν ναό, στη είσοδο του σπηλαίου[378]. Η προς νότον είσοδος του σπηλαίου γινόταν, πιστεύουμε για τρεις κυρίως λόγους: α) τα βουνά, όπως είναι σχηματισμένα στα νότια του νησιού, όπου έχουμε και τα περισσότερα ασκητήρια, βλέπουν προς τη θάλασσα. β) Σημαντικός λόγος ήταν και το ότι κατά τις κρύες μέρες του χειμώνα, έχουν περισσότερο ήλιο και γ) όπως είναι γνωστό, ο βόρειος άνεμος είναι ο πιο κρύος και αυτός ο προσανατολισμός των ναών παρέχει τη μεγαλύτερη προστασία.

Άλλα σπήλαια, εκτός αυτών, που υπήρξαν ως ασκητήρια, ή χριστιανικοί τόποι ταφής, θεωρήθηκαν ιερά, επειδή είχαν βρεθεί σε αυτά εικόνες από την εποχή ακόμα της εικονομαχίας (Μαχαιράς, Τροοδίτισσα κ.ά.) ή χρησίμευσαν σαν χώροι προσευχής χριστιανών σε περιόδους διωγμών, οι οποίοι δεν έλειψαν από το νησί κατά τη δισχιλιόχρονη πορεία του.

Υπάρχουν και αρκετά σπήλαια που δεν υπήρξαν χώροι λατρείας και τιμής, αλλά χρησιμοποιήθηκαν από τους ανθρώπους για διάφορους σκοπούς εκτός αυτών που προαναφέραμε, όπως για προστασία από την βροχή ανθρώπων και ζώων όταν βρίσκονταν σε γεωργικές εργασίες, καταφύγιο ανθρώπων που ήθελαν να κρυφτούν για διάφορες αιτίες, έτοιμες στάνες ζώων που ακόμα και σήμερα χρησιμοποιούνται κ.ά. Σπήλαια, που κατά πάσα πιθανότητα δεν υπήρξαν χώροι τιμής αγίων, ήταν το σπήλαιο του Φιλιέρη στην Ανδρολίκου, του Λαοπούλη στην Ανώγυρα, το σπήλαιο της Χριστινούς στη Θερμοκρίνη στις Αρόδες κ.ά.

Επίσης, κάποια σπήλαια, χρησιμοποιήθηκαν εν καιρῷ πολεμικών συγκρούσεων και ξεσηκωμού για την απελευθέρωση του νησιού, ως χώροι αποθήκευσης πυρομαχικών, κρησφύγετα ανταρτών, φυλάκια κ.ά. Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε τα τελευταία τα χρόνια κατά τον απελευθερωτικό αγώνα 1955-1959 και τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το 1974 λόγῳ της Τουρκο-ανταρσίας. Τα σπήλαια κάτω από τη Γεροσκήπου και ίσως από τον Μούταλλο το Κτήμα και αλλού, χρησιμοποιήθηκαν με τέτοιο τρόπο[379].

---

[377] Ό ναός του οσίου Κυριάκου του εν Ευρύχου συνδυάζεται με τον τάφο του αγίου – μαρτύριον. Ο ναός είναι του 15ου αιώνα ενώ είναι προσαρτημένο το μαρτύριο στα βόρεια που χρονολογείται τον 11ο αιώνα εποχή που έζησε και ετάφη ο όσιος Κυριακός.

[378] Υπάρχουν και εξαιρέσεις όπως το σπήλαιο και ναός του προφήτη Ηλία στο Πισσούρι, όπου βλέπουν προς βορρά.

[379] Βόρεια και πολύ κοντά στο εκκλησάκι του Αγίου Γεωργίου Αγριδιών, φαίνεται κάποιο σπήλαιο να έχει κάτι σαν φρούριο και πολεμίστρα. Ενώ, νοτιοανατολικά των Επτά Αγιώργηδων, στη Γεροσκήπου, φαίνεται ένα σπήλαιο διαμορφωμένο ως φυλάκιο της Εθνικής Φρουράς το οποίο σήμερα εγκαταλείφθηκε.

Πολλά από τα ίδια σπήλαια, που αναφέρουμε παρά την Πάφο, αλλά και αλλού, φαίνεται να χρησιμοποιήθηκαν κυρίως κατά την Τουρκοκρατία και κάποια από αυτά χρησιμοποιούνται, δυστυχώς ακόμα, ως έτοιμες υπόστεγες στάνες για ζώα, επειδή, προφανώς, οι βοσκοί εξυπηρετούνται βρίσκοντας εύκολα στέγαστρα για τα ζώα τους. Είναι πολλά αυτά στα οποία υπάρχουν ακόμα διαμορφωμένοι χώροι για να δένονται, ή να τρώνε τα ζώα[380]. Αξίζει εδώ να σημειώσουμε το σπήλαιο στο Έγκλειστρο στη Σουσκιού, το οποίο βεβήλωσαν οι Τούρκοι μετατρέποντας το σε στάνη και συνάμα έβγαλαν τα μάτια των τοιχογραφημένων αγίων[381].Άλλα είναι ο Άγιος Πολλοτζέλλαρος στη Γεροσκήπου[382], η Αγία Παρασκευή στη Πέγεια, η Αγία Βρυαίνη στα Μαντριά[383], οι Επτά Αγιώργηδες στη Γεροσκήπου, πολλά σπήλαια στον Ακάμα[384] κ.ά. Σε μάνδρα αιγοπροβάτων μετατράπηκε περί τα μέσα του 20ού αιώνα, αφού προηγουμένως είχε εγκαταλειφθεί, ακόμα και η περίφημη μονή της Παναγίας του Σίντη, μετόχι της μονής Κύκκου, η οποία στα τέλη του 20ού αιώνα συντηρήθηκε και βραβεύθηκε από τη EuropaNostra, για την συντήρησή και

---

[380] Διατηρούμε πλούσιο φωτογραφικό αρχείο από αυτά, βλ. σπήλαια παρά τον Άγιο Γεώργιο Αγριδιών και αλλού. Φωτογραφικό Αρχείο Ναών Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή και φωτογράφηση Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού. Το ίδιο ισχύει και σε πολλές άλλες περιοχές της ελεύθερης αλλά περισσότερο της κατεχόμενης Κύπρου, όπως τον σπηλαιώδη ναό του αγίου Γεωργίου παρά την Λάπηθο της Κερύνειας, που σήμερα, δυστυχώς, έχει μετατραπεί από τους Τούρκους σε μάντρα. Το σπήλαιο – ασκητήριο του Αγίου Σωζόμενου στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας Λευκωσίας είχε επίσης μετατραπεί από τους Τούρκους σε μάνδρα και το 1912 οι λίγοι τότε ορθόδοξοι κάτοικοι του χωριού, μόλις κατάφεραν να το διεκδικήσουν και να το επαναφέρουν ως εκκλησιαστικό χώρο. Το ασκητήριο όμως είχε υποστεί φθορές από την χρήση του ως μάνδρα αλλά και από το μένος των Τούρκων να βγάλουν τα μάτια των απεικονιζόμενων προσώπων στις τοιχογραφίες. Αυτές που διεσώθησαν σε καλή κατάσταση, ήταν αυτές που ήταν τελείως καλυμμένες με άλατα και καπνιά και δεν διακρίνονταν για να τις καταστρέψουν. Το σπήλαιο του αγίου Σωζομένου στην Ποταμιά ήταν αφιερωμένο στην κοίμηση της Παναγίας, ενώ εκεί έζησε ο τοπικός άγιος Σωζόμενος. Περισσότερα: Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια της Κύπρου», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 4 (1999), σ. 47-48.

[381]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 59. Συνέντευξη 23.07.2019, με τον Γεώργιο Δράκο, ψάλτη και επίτροπο των Εκκλησιών Σουσκιούς και Κουκλιών.

[382] Τη προσωνυμία αυτή φέρουν σειρά από σπήλαια στη Γεροσκήπου που βρίσκεται περίπου μισό χιλιόμετρο βορειοδυτικά από το σπήλαιο των Αγίων Πέντε, στην ίδια βραχώδη περιοχή μεταξύ των ορίων Γεροσκήπου και Κονιά. Πρόκειται για υπέργειο λαξευτό σπήλαιο - θάλαμο, βάθους 8,5μ. και πλάτους 3,5μ. με αρκετές και μεγάλες ταφικές θήκες και αρκοσόλια, που ομοιάζουν σαν κελιά, γι' αυτό μάλλον προέκυψε και η ονομασία – πολλά κελιά - Πολλοτζέλλαρος. Κατά τους πρωτοχριστιανικούς χρόνους χρησιμοποιήθηκε και από τους χριστιανούς για ταφές χριστιανών, αυτό μαρτυρείται από τους εγχάρακτους σταυρούς πάνω από της ταφικές θήκες. Πολύ πιθανόν να χρησιμοποιήθηκε και αργότερα από ασκητή ή, δίνοντας έτσι μια δεύτερη εξήγηση του ονόματος Πολλοτζέλλαρος, από κάποιον ασκητή (ή και ασκητές αν υπήρξαν περισσότεροι του ενός) ο οποίος θα έζησε και τάφηκε εκεί αλλά δεν διασώθηκε το όνομά του έμεινε όμως το επίθετο, που πήρε από το σπήλαιο όπου ασκήτευε.

[383] Αναφορά κάνει και ο Gunnis. Gunnis, σ. 337.

[384] Παυλίδης, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 153.

αποκατάστασή της[385]. Το ίδιο και το Παρεκκλήσιο του Αγίου Γεωργίου στο Μούταλλο, που μόλις το 2019 αποκαταστάθηκε ως ναός, μετά από πολλούς κόπους και εμπόδια.

Πολλές φορές, σε κάποιες τοποθεσίες, ανακαλύπτονται ενδείξεις ότι κάποτε, εκεί, ήταν χώροι λατρείας, ίσως μονές, ή μετόχια μονών, ή και ερείπια οικισμών. Ο ναός της μονής ή του οικισμού παρέμεινε στην μνήμη των γύρω κατοίκων, μιας και ο χώρος λατρείας είναι αυτός που τελευταίος σβήνεται, αν σβήνεται, από την μνήμη των ανθρώπων. Άλλες φορές παρατηρούμε ότι ένας χώρος, πιθανόν να συνδέεται με έναν άγιο, ή μία ειδωλολατρική λατρεία, που επιβίωσε μέσα στο χριστιανισμό με άλλο περιεχόμενο. Τέτοιες περιπτώσεις όμως, δύσκολα μπορούμε να της ξεδιαλύνουμε. Χαρακτηριστικά αναφέρουμε τους «αγίους» με ομώνυμα σπήλαια – ναούς: Αρνιακό, Δόντα, Αμπέλη, Ματσουκάρη, Κουτσουλοκέφαλο κλπ. Αυτά όλα τα σεβάσματα, τα συναντάμε, άλλοτε ως χαλάσματα κτισμάτων – ναών, άλλοτε ως σπήλαια και άλλοτε ως μεγάλους βράχους, π.χ. πέτρα του αγίου Αγαπητικού στην Επισκοπή, πέτρα του αγίου Αρνιακού κάτω από την οποία υπάρχει το αγίασμα κλπ. Σε όλα, όμως, η παρουσία του νερού ήταν απαραίτητο στοιχείο. Παντού υπήρχε ρέον νερό, ή πηγή, αστείρευτη και κατά τους καλοκαιρινούς μήνες. Η Κύπρος πάντοτε είχε πρόβλημα ανομβρίας και, χωρίς νερό, δεν ήταν δυνατή η επιβίωση και δεν μπορούσε να υπάρξει οικισμός, μονή, μετόχι ή έστω και ένας ασκητής μόνος. Η πηγή, γινόταν αυτόματα το αγίασμα του αγίου, ή της Παναγίας και γενικά του προσώπου στο οποίο ήταν αφιερωμένος ο ναός.

Τα σπήλαια των ασκητών όπως και οι προσαρτημένοι δίπλα τους ναοί, γίνονταν και οι ταφικοί χώροι των κτητόρων τους. Μοναδική περίπτωση στην Ποταμού που βρίσκεται στα όρια της μητροπόλεως μας, αποτελεί η λαξευτή κατακόμβη με τάφους, πάνω από την οποία υπάρχει αφιερωμένος ναός στον άγιο Μνάσωνα. Επίσης ο άγιος Νεόφυτος τάφηκε σε ειδική θήκη εντός του δωματίου του και δίπλα από το ιερό. Η οσία Θεοδώρα της Θεσσαλονίκης, ο όσιος Κυριακός ο εν Ευρύχου, οι άγιοι Τίμων και Βαρνάβας εν Βάσῃ σε αρκοσόλια εντός του σπηλαίου τους[386].

Η σπουδαιότητα των σπηλαίων έγκειται στο ότι μεγάλη ομάδα ασκητών, που έζησαν με τέτοιο τρόπο, αναδείχθηκαν άγιοι της Εκκλησίας μας. Εκτός από τους τριακοσίους λεγομένους Αλαμάνους οσίους, αγίασαν και πολλοί άλλοι. Ο Χαράλαμπος Μπούσιας με εισήγηση της Μονής Κύκκου συνέθεσε μάλιστα Παρακλητικό Κανόνα εις πάντας τους εν

---

[385] Στυλιανός Περδίκης, «Μονή Παναγία του Σίντη», Ενατενίσεις, τχ. 31 (2018), σ.152-155.

[386] Από την υπόλοιπη Κύπρο, αναφέρουμε μερικά σπήλαια: Μεγάλο σπήλαιο, με αγίασμα, του αγίου Γεωργίου στο Μάμμαρι, με αναρίθμητα απολιθώματα οστράκων από τη θάλασσα, πριν η Κύπρος αναδυθεί από αυτήν. Σπήλαιο, και πάνω από αυτό, ναός της Παναγίας Λαμπαδιώτισσας, στο Μιτσερό, στην κορυφή του λόφου Κορώνη. Σπήλαιο, και δίπλα εκκλησάκι, αφιερωμένο στον άγιο Αντώνιο, στη Σωτήρα Αμμοχώστου. Σπήλαιο – ασκητήριο αγίας Φωτούς Καρπασίτιδας και δίπλα εκκλησία της, στον Άγιο Ανδρόνικο Καρπασίας. Σπήλαιο – ασκητήριο αγίου Συνεσίου και δίπλα ο ναός του, στο κατεχόμενο Ριζοκάρπασο και πολλά άλλα.

Κύπρῳ διαλάμψαντας Σπηλαιώτας Οσίους, ο οποίος εκδόθηκε από την Ιερά Μητροπόλη Κύκκου και Τηλλυρίας το 2009[387]. Σε αυτόν περιλαμβάνει και τους εξής Αγίους της Πάφου: Αλέξανδρο, Επιφάνιο και Χαρέτη της Αξίλους, τους οσίους της Αρχιμανδρίτας, τον Βαρνάβα και Τίμωνα της Βάσας, τον Θεοσέβιο Αρσινοήτη, τον Ιλαρίωνα της Επισκοπής, τον Κασσιανό της Αλέκτορας, τον Νεόφυτο τον Έγκλειστο, τον Ονησίφορο της Αναρίτας και τον Σώζοντα της Ασπρογιάς.

2. Παρόμοια σπήλαια και ασκητήρια σε Ελλάδα, Μικρά Ασία και αλλού

Για να κατανοήσουμε πώς λειτουργούσαν τα σπήλαια, τα ασκητήρια και τα μετόχια τότε, μπορούμε να τα αντιπαραβάλλουμε με τα ασκητήρια του Αγίου Όρους τα οποία έχουν διατηρήσει μέχρι τις μέρες μας τον αυστηρό αρχικό Κανόνα της ασκητικής ζωής. Και τότε, αλλά και τώρα, (όπως διαβάζουμε στον βίο του Αγίου Ιωσήφ του Ησυχαστού) οι ασκητές, επιτρέπεται να μετακινούνται σε διαφορετικές τοποθεσίες, πράγμα που μας εξηγεί το πώς, κάποιοι άγιοι τιμώνται σε περισσότερες από μία, διαφορετικές περιοχές. Ο άγιος Γεράσιμος ο εν Κεφαλληνίᾳ (1506-1579), παραδείγματος χάριν, έχει, κατά την παράδοση, αρκετά σπήλαια που συνδέονται με το όνομά του, γιατί τα επισκέφθηκε για μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα. Τέτοια, βρίσκονται στην Κεφαλονιά, στη σκήτη της Αγίας Άννας στο Άγιο Όρος, στο Λυκαβηττό στην Αθήνα και στα Χανιά της Κρήτης. Αυτή η εκδοχή μπορεί να δώσει και λύση στο πρόβλημα που προκύπτει με περισσότερα ασκητήρια αφιερωμένα σε ένα τοπικό άγιο όπως το έγκλειστο του αγίου Νεοφύτου και το σπήλαιο με την ονομασία Τίμιος Πρόδρομος στη Τάλα και Κρεμός του Ασκητή επίσης στη Τάλα[388].

Στην ιερά μονή Αγίου Παντελεήμονος Πρίνου, στο νησί Θάσος της Ελλάδας υπάρχει ένα σπήλαιο μεγάλων διαστάσεων, με σταλακτίτες και σταλαγμίτες. Εκεί, λέγεται ότι ασκήτεψε ο τοπικός άγιος Δανιήλ με τον γέροντά του Ιωαννίκιο και το σπήλαιο είναι αφιερωμένο στον άγιο Παντελεήμονα, από τον οποίο πήρε και το όνομά της η μονή. Αναφέρεται από την παράδοση ότι από το μέρος εκείνο πέρασε ο άγιος Παντελεήμονας, πράγμα απίθανο, όπως ξέρουμε από τον βίο του. Σαν εξήγηση, όμως, δίνεται ότι δεν πέρασε όσο ήταν εν ζωῇ ο άγιος, αλλά έχει εμφανιστεί και έχει θαυματουργήσει σε διάφορες περιόδους. Στην Αθήνα, στο βόρειο μέρος της ακρόπολης, υπάρχει ένα σπήλαιο, το οποίο συνδέουν με την έλευση της αγίας Παρασκευής από το μέρος εκείνο. Πρόκειται για το παρεκκλήσιο της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, στην οδό Αλιμπέρτη στην Πλάκα. Δεν υπάρχουν όμως γραπτές μαρτυρίες αν όντως η αγία πέρασε από εκεί, ή ασκήτεψε εκεί, όπως πιστεύεται. Αλλά και στη νήσο Λέσβο, υπάρχει ασκητήριο – ναός της αγίας. Ο βραχώδης ναός – ασκητήριο των αγίων Θεοδώρων στην περιοχή Ποταμού

---

[387] Χαράλαμπος Μπούσιας, *Κανών Παρακλητικός εις πάντας τους εν Κύπρω διαλαμψάντας Σπηλαιώτας Οσίους*, Αθήνα 2009.

[388] Η τοποθεσία γκρεμός του ασκητή βρίσκεται βόρεια από τον ανεγειρόμενο ναό του Αγίου Εφραίμ παρά την μονή Αγίου Νεοφύτου. Από συνέντευξη με τον αρχιμανδρίτη Αλέξιο Εγκλειστριώτη 21.3.2019.

Αλεξανδρούπολης, με τοιχογραφίες του 11ου και 13ου αιώνα, ο κύκλος των οποίων παραπέμπει στην πιθανότητα του να ήταν, αρχικά, αφιερωμένος στην Παναγία. Οι ντόπιοι, αναφέρουν ότι εκεί έζησαν οι άγιοι Θεόδωροι, τους οποίους ξεχωρίζουν από τους άλλους δύο πολύ γνωστούς ομώνυμους αγίους. Πρέπει να σημειωθεί είναι ότι εορτάζουν τον μήνα Μάιο, δηλαδή σε διαφορερική ημερομηνία από τους γνωστούς αγίους Θεοδώρους. Άρα, είναι πολύ πιθανόν να είναι όντως ξεχωριστοί άγιοι, καθότι το όνομα Θεόδωρος είναι συνηθισμένο και ενδέχεται να υπάρχουν πολλοί με αυτό το όνομα [389]. Να μην προσπαθούμε, δηλαδή, να συμπτύξουμε όσους αγίους έχουν το ίδιο όνομα σε έναν. Το ίδιο ισχύει και για τους αγίους, που εξετάζουμε, όπως ο άγιος Τυχικός, ο όσιος Βαρνάβας, ο άγιος Τίμωνας, ο άγιος Μνάσωνας κ.ά. και, γενικότερα, σε όλους τους ομώνυμους Αγίους τους οποίους η άγνοια των ανθρώπων συγχέει σε έναν.

Ο απόστολος Φίλιππος, σπήλαιο στο φαράγγι της Θέρμης στη Λέσβο. Το σπήλαιο - εκκλησάκι του Αγίου Στεφάνου στο Γαλησσά της Σύρου, το οποίο έκτισε ένας ψαράς, που κινδύνευσε στη θάλασσα και σώθηκε με την επίκληση του αγίου Στεφάνου, για αυτό και του έδωσε το όνομα του συγκεκριμένου αγίου[390]. Σπήλαιο του αρχαγγέλου Μιχαήλ του Πανορμήτη, στη Ρόδο. Το σπήλαιο – ναός με τοιχογραφίες του αγίου Νικήτα στον Αχεντριά νομού Ηρακλείου Κρήτης, το οποίο χρονολογείται από το 17ο αιώνα. Η Σπηλιά της Σαραντασκαλιώτισας ή σπηλιά του Πυθαγόρα στη Σάμο, εκεί όπου, κατά την παράδοση, έζησε για κάποιο διάστημα ο Πυθαγόρας ο φιλόσοφος (570 π.Χ. - 490 π.Χ.). Τον 9ο με 10ο αιώνα, παρά το σπήλαιο, έζησε και αγίασε ο άγιος Παύλος ο νεότερος, μαζί με άλλους συνασκητές, που τον ακολούθησαν. Ο μυστικισμός του Πυθαγόρα και της φιλοσοφίας του, φαίνεται ότι άσκησε κάποια επιρροή στον όσιο.Το εντυπωσιακό εκκλησάκι της Παναγίας (Γενέσιο της Υπεραγίας Θεοτόκου) στην Καραθώνα Ναυπλίου, με ελάχιστες τοιχογραφίες του 16ου αιώνα[391].Ο ιδιαίτερα εντυπωσιακός ναός της Παναγίας Κακοβιώτισσας στη Λήμνο, ναός χωρίς σκεπή, εντός σπηλαίου. Ο τόπος έγινε ασκητήριο και αφιερώθηκε στην Παναγία, από τις αρχές του 14ου αιώνα, ή λίγο πριν. Η Παναγία του Βράχου στον Κάτω Ταρσό Κορινθίας. Πρόκειται για σχισμή βράχου μέσα στην οποία διαμορφώθηκε εκκλησάκι το οποίο σχετίζεται με θαυμαστό τρόπο διάσωσης κάποιας γυναίκας στην περιοχή, που σώθηκε από πτώση με θαύμα της Παναγίας από βέβαιο θάνατο από τους Τούρκους κατά την άλωση του Βυζαντινού Ταρσού από τον Μωάμεθ Β΄ το 1458.

---

389 http://www.diakonima.gr/2015/08/22/%CE%BF-%CE%B2%CF%81%CE%B1%CF%87%CF%8E%CE%B4%CE%B7%CF%82-%CE%BD%CE%B1%CF%8C%CF%82-%CF%84%CF%89%CE%BD-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CF%89%CE%BD-%CE%B8%CE%B5%CE%BF%CE%B4%CF%8E%CF%81%CF%89%CE%BD-%CF%83%CF%84%CE%B7/ (προσβάσιμο: 16.12.2020).

390 Το σπήλαιο-εκκλησάκι κατέχουν σήμερα οι ρωμαιοπαπικοί.

391 https://orthodoxia.online/ekklisia/i-gennisi-tis-yperagias-theotokou-sto-ekklisaki-tis-panagias-ton-braxon/ (προσβάσιμο: 12.9.20).

Σπήλαιο – ναός Παναγίας Σπηλιώτισσας στο «κρυφό σπήλαιο της Ακρόπολης» στην νότια πλευρά της Ακρόπολης.

Στην Κύπρο, μεσαιωνικό παρεκκλήσι Αγίου Φωτίου, κτισμένο δίπλα σε σπήλαιο βορειοδυτικά της κοινότητας Κόμη Κεπήρ στην κορυφή του βουνού άγιος Φώτης. Στον Ξυλιάτο, περιοχή Μητρόπολης Μόρφου υπάρχει σπήλαιο του αγίου Μάμα, αν και ο άγιος Μάμας δεν έζησε στην Κύπρο. Γενικά, η Κύπρος δεν είναι περιοχή με πάρα πολλά σπήλαια, όπως είναι η Καππαδοκία, με την περίφημη μονή της Παναγίας Σουμελά, ή και το όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας κ.ά. Παρόλα αυτά υπάρχουν αρκετά και αξιόλογα που καταγράφονται και στην Κύπρο.

3. Σπήλαια - ασκητήρια αφιερωμένα σε έναν άγιο

Όταν ένα σπήλαιο – ασκητήριο, είναι αφιερωμένο σε έναν ή περισσότερους αγίους, δεν σημαίνει απαραίτητα ότι αυτοί έζησαν εκεί. Απλά, οι πατέρες που ασκήτεψαν (άγιοι ή μη) τους το αφιέρωσαν, όπως π.χ. Άγιοι Πατέρες Αρχιμανδρίτα, Άγιοι Πέντε Γεροσκήπου κ.ά. Στην Εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου, βλέπουμε ότι ο ίδιος ο άγιος λάξευσε ένα σπήλαιο και το αφιέρωσε στον Τίμιο Πρόδρομο[392], χωρίς αυτό να σημαίνει ότι εκεί είχε ασκητέψει και ο Τίμιος Πρόδρομος! Κοντά στην μονή του Αγίου Γεωργίου Μαυροβουνίου, υπάρχει ένα σπήλαιο, το οποίο διαμορφώθηκε σε εκκλησάκι και αφιερώθηκε στην οσία Μαρία την Αιγυπτία, άσχετα πως εκείνη δεν πέρασε από την Κύπρο. Επίσης, σπήλαια με ονομασίες που δεν σχετίζονται με τοπικούς αγίους συναντούμε πάρα πολλές, όπως: Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα στις Αρόδες, στο Τραχώνι, στον Άγιο Θεράπωντα Λεμεσού και στη Δευτερά, η Παναγία η Φανερωμένη στη Λάρνακα, η Παναγία Βουναρκώτισσα στο Κολόσσι, τα πολλά σπήλαια του αγίου Κουρνούτα σε πολλές κοινότητες της Πάφου, Άγιοι Σαράντα στον Πρωταρά, Παναγία Ελεούσα - Μεταμόρφωση στα Κελιά Λάρνακας, Αγία Θέκλα στη Σωτήρα Αμμοχώρσου, άγιος Γεώργιος στη Γεροσκήπου, ο άγιος Γεώργιος στην Αξύλου, το σπήλαιο στη μονή Αγίου Γεωργίου των Σπηλαίων στην Ερήμη, η Αγία Ελένη στην Καλλέπεια, η Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο, ο άγιος Δημήτριος στις Κέδαρες, ο Προφήτης Ηλίας και ο Άγιος Γεώργιος στο Πισσούρι, ενώ ένα άλλο φυσικό σπήλαιο το 1999 μετατράπηκε σε ναό του αγίου Σπυρίδωνα χωρίς να έχει σχέση με τον άγιο αυτό. Αυτά όλα καταδεικνύουν ότι οι ασκητές αφιέρωναν ένα σπήλαιο σαν ναό σε έναν άγιο, γιατί του είχαν ευλάβεια και όχι για άλλη αιτία.

Παρόμοια και σε άλλα μέρη, συναντούμε φυσικά σπήλαια τα οποία δεν σχετίζονταν με αγίους, ούτε με ασκητές, αλλά μετατρέπονται σε ναούς λόγω ενός τάματος, για κάποια ευεργεσία του Θεού. Ένα τέτοιο παράδειγμα βλέπουμε στην αγία Σωτήρα, στην Αηδονία

---

[392] Τσικνόπουλλος Ιωάννης, «Ο άγιος Νεόφυτος», *ΑπΒ*, 1950, σ.86· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 39-40. Όπως γράφει ο ίδιος ο άγιος Νεόφυτος το αφιέρωσε στον τίμιο Πρόδρομο γιατί σκάβοντάς το βρήκε γράμματα πάνω σε λίθο μεταξύ άλλον και τα «Ι» και «Π» τα οποία απέδωσε ως Ιωάννης Πρόδρομος. Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Ιανουάριος 24), σ. 77.

της Πρέβεζας, όπου το σπήλαιο διαμορφώθηκε σε ναό, από κάποιον ο οποίος σώθηκε από τους Τούρκους. Στην Αιτωλοακαρνανία, το σπήλαιο του αγίου Νικολάου του Κρεμαστού, με τοιχογραφίες, σύμφωνα με την παράδοση, διαμορφώθηκε τον 9ο αιώνα από κάποιο μοναχό Νίκανδρο.

4. Ασκητήρια που εξελίχθηκαν σε μονές

Κάποια από τα σπήλαια - ασκητήρια με έναν, ή περισσότερους ασκητές, έγιναν η αρχή της δημιουργίας μεγάλων μονών, που, με την πάροδο του χρόνου χτίστηκαν ή μέσα στο χώρο των σπηλαίων, ή δίπλα. Από αυτές, κάποιες έχουν επιβιώσει μέχρι τις μέρες μας, ενώ κάποιες εγκαταλείφθηκαν για διάφορους λόγους, όπως οι σφαγές των μοναχών και οι λεηλασίες των μονών κατά τις αραβικές επιδρομές, κατά την Τουρκοκρατία και με τα γεγονότα που ακολούθησαν την επανάσταση του 1821. Στις μονές που επιβίωσαν μέχρι σήμερα, βλέπουμε να έχουν διατηρηθεί και τα σπήλαια και οι τάφοι των ασκητών.

Από αυτές τις μονές που ξεκίνησαν πρώτα ως απλά ασκητήρια και μετά εξελίχθηκαν σε μεγάλες μονές και είναι σήμερα σε λειτουργία στη Πάφο είναι: η μονή του Αγίου Νεοφύτου, η Αγία Μονή ή Μονή των Ιερέων, η μονή Χρυσορρογιατίσσης[393] και η μονή Τροοδιτίσσης, με ασκητήριο παρά την μονή.

Από την άλλη, σπήλαια και ασκητήρια, που εξελίχθηκαν σε μονές και που σήμερα εγκαταλείφθηκαν ή υπάρχει μόνο ο ναός τους, είναι: η μονή του Αγίου Κωνσταντίνου – Έγκλειστρο παρά την Σουσκιού, η μονή του Αγίου Θεοδοσίου – σπήλαιο Αγίων Πατέρων στην Αρχιμανδρίτα, η μονή του Αγίου Αρκαδίου παρά τον Άγιο Μερκούριο Λυσού, η μονή Αγίου Θεοσεβίου στη Φιλούσα Χρυσοχούς, η μονή Αγίου Κόνωνος στον Ακάμα[394] και η Μονή Παναγίας Χρυσοπατερίτισσας στον Πωμό[395]. ΄

Τα περισσότερα από τα σπήλαια - ασκητήρια παρέμειναν έτσι και δεν συνεχίστηκαν ως μονές, ή λόγῳ του ότι οι ασκητές δεν άφησαν διαδόχους, ή από άλλες δυσκολίες που προέκυψαν. Κάποια από τα ασκητήρια, όμως, είναι πιθανόν να εξελίχθηκαν σε μονές και στη συνέχεια σε κοινότητες. Μια τέτοια περίπτωση πιθανόν να είναι και η κοινότητα Άγιος Δημητριανός, η οποία μπορεί να άρχισε από το σπήλαιο και τον παλαιό ναό του αγίου, στην ομώνυμη κοινότητα.

Να σημειώσουμε τέλος ότι πολλά απλά σπήλαια μπορεί να μην λειτούργησαν ποτέ σαν χώρος άσκησης, αλλά ένα εικόνισμα που τοποθετήθηκε εκεί, έγινε αιτία ανέγερσης μικρών ή μεγάλων ναών δίπλα τους. Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε, για παράδειγμα, τον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στο Πολέμι, την Παναγία Φωτολάμπουσα στις Κέδαρες κ.ά.

---

[393] Αναφέρονται τα ασκητήρια στην Κρεμαστή με τον μοναχό Ιγνάτιο και τους συνασκητές του.

[394] Ασκητήρια υπήρχαν ανατολικότερα του ναού καθώς και ο τόπος όπου ο ναός σήμερα πιθανόν να ήταν εξέλιξη σπηλαίου Για ασκητήρια στον Ακάμα βλ.: Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 150-155.

[395] Λέγεται από τους κατοίκους της περιοχής ότι ανατολικά της μονής προς την κοίτη του μικρού ποταμού υπήρχε σπήλαιο. Η μονή προφανώς ήταν η εξέλιξη του σπηλαίου από παλαιό ασκητή ή εικόνα που βρέθηκε.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Αγιάσματα – άλλοι χώροι τιμής αγίων

1. Αγιάσματα – θρονιά - βράχοι, πέτρες και αποτυπώματα σε βράχους

Σχεδόν όλοι οι τόποι αγίων, τοπικών και μη, καθώς και της Παναγίας, είχαν τοαγίασμα τους. Ήταν φυσικό ναοί να κτίζονταν εκεί που υπήρχαν κοινότητες, μονές, μετόχια και ασκητήρια και για να κτιστούν, ήταν απαραίτητο το νερό. Το νερό, στην Κύπρο, με το μεγάλο ποσοστό ανομβρίας, είναι ευλογία Θεού και, ιδιαίτερα, το νερό που βρισκόταν κοντά στους ναούς, ήταν και αγίασμα για όσους είχαν πίστη και ζητούσαν τις μεσιτείες των αγίων. Ενδεικτικά αναφέρουμε μερικά αγιάσματα, γιατί ο αριθμός τους είναι περίπου ίσος με τον αριθμό των ιερών σεβασμάτων, που υπάρχουν: Το αγίασμα του αγίου Νεοφύτου στον άγιο Νεόφυτο θεραπεύει δερματικές ασθένειες. Παράδειγμα αποτελεί το ιστορικό με το κτίσιμο της μονής του Αγίου Νεοφύτου από κάποιο βασιλιά, που θεραπεύθηκε πρώτα ο σκύλος του και έπειτα η θυγατέρα του. Του αγίου Κόνωνα στον Ακάμα, του αγίου Πήγωνα στην Κούρδακα, της Μονής των Ιερέων το οποίο σήμερα έχει χαθεί[396], της αγίας Σολομωνής στην Κάτω Πάφο, της μονής Χρυσορρογιατίσσης, του αγίου Αρνιακού στα Χολέτρια, του Αρχαγγέλου στα Κελοκέδαρα[397]κ.ά. Το αγίασμα το έπιναν ή το ράντιζαν, κυρίως όμως με αυτό έφτιαχναν λάσπη, με την οποία άλειβαν το ασθενές μέρος του σώματος. Συμπερασματικά τα αγιάσματα δεν πρέπει να παραπέμπουν πάντοτε σε τιμή τοπικού αγίου, αλλά αγιάσματα είχαν όλοι οι άγιοι καθώς και όλα τα προσκυνήματα της Παναγίας.

Όπως κάθε άγιος και κάθε ναός είχε το αγιασμά του, έτσι σχεδόν κάθε άγιος και κυρίως η Παναγία, είχε και το θρονί του/ της. Γνωστό είναι το θρονί της Παναγίας του Κύκκου όπου οι πατέρες πήγαιναν εκεί λιτανεύοντας την εικόνα της Παναγίας με την επίκληση για βροχή. Ο χώρος όπου βρισκόταν το θρονί, ήταν ο χώρος όπου κατέληγαν και εκεί τοποθετούσαν την εικόνα σε ειδικό θρονί και έκαναν δέηση για βροχή. Θρονί επίσης είχε και η Παναγία στη Δορά, ενώ κάτι παρόμοιο ίσως να ήταν ο Κυπάρισσος στη Σαλαμιού κ.ά. Λιτανείες και δεήσεις γίνονταν συνήθως για να βρέξει, για τους λοιμούς, για καταπολέμηση των ακρίδων κ.ά. Για εκδίωξη των κατακτητών δεν γίνονταν φανερά λιτανείες, αλλά συγκεκαλυμένα, όπως για παράδειγμα, όταν ο αρχιεπίσκοπος Κυπριανός, το 1821 έκανε σε όλη την Κύπρο εικόνες του αγίου Τρύφωνα, που φημιζόταν για την

---

[396] Ο Χατζηχριστοδούλου σε εκτενή άρθρο του αναφέρεται γενικά στα αγιάσματα της Κύπρου παρουσιάζοντας ένα σχετικά μεγάλο αριθμό από αυτά για όλη την Κύπρο. Για την μητροπολιτική επαρχία Πάφου περιλαμβάνει τα εξής αγιάσματα: Μονής Ιερέων που βρισκόταν στα ανατολικά του ιερού βήματος, του Αγίου Κόνωνα στον Ακάμα και Αγίου Σώζοντα στην Ασπρογιά. Βλ. περισσότερα: Χατζηχριστοδούλου, «Αγιάσματα νήσου Κύπρου…», ό.π., σ. 507-525.

[397] Συνέντευξη από τον Χριστόδουλο Ιωακείμ, ψάλτη και επίτροπο του ναού του Αγίου Γεωργίου Κελοκεδάρων, 08/11/2019.

εκδίωξη της ακρίδας, υπονοώντας τους Τούρκους, που, ως άλλες ακρίδες, κατέτρωγαν τους ορθοδόξους με τις φορολογίες, τους εξισλαμισμούς κ.ά.[398].

Σε πολλά σεβάσματα συναντάμε μόνο ένα βράχο – πέτρα, την οποία, κάποιο γεγονός, συνέδεε με αγίους ή την Παναγία. Αυτό το συναντάμε και στους αγίους, που εξετάζουμε, όπως στην Αρχιμανδρίτα, με τις πατημασιές των αγίων Πατέρων και αλλού με διάφορα παρόμοια ίχνη. Οι άγιοι Πατέρες της Αρχιμανδρίτας, κατά την παράδοση, στάθηκαν και εμπόδισαν την πανούκλα να εισέλθει στο χωριό. Πολλά άλλα παραδείγματα υπάρχουν στην Κύπρο, στην Ελλάδα και αλλού. Αναφέρουμε μερικά από τα παραδείγματα που διασώζει η παράδοση του κάθε τόπου: Η παθκιά της Παναγίας Διακινούσας στο Πραστειό Αυδήμου, όπου η Παναγία κατά την παράδοση πάτησε και έδιωξε τη θανατηφόρο ασθένεια πανούκλα[399]. Η πατημασιά του αγίου Γεωργίου, στον Άγιο Γεώργιο Κοντό Λάρνακας και η πατημασιά του αγίου Μάμα, έξω από τον ομώνυμο ναό στο Αλαμινός της Λάρνακας[400]. Εκτός Κύπρου, υπάρχει η πατημασιά της Παναγίας στην νήσο Κέα, στο νομό των Κυκλάδων. Εκεί οι κάτοικοι δεικνύουν το πάτημα, ή το τσαρούχι της Παναγίας πάνω στο βράχο, που αποτυπώθηκε σε μια από τις εμφανίσεις της Παναγίας. Υπάρχει ακόμη το χέρι της Παναγίας, στο δρόμο που οδηγεί στην Παναγία τη Χρυσολεόντισσα στην Αίγινα. Η παράδοση αναφέρει ότι εκεί σταμάτησε η Παναγία για να βεβαιώσει ότι δεν φαίνεται η θάλασσα, γιατί κοντά στη θάλασσα, οι πειρατές έκλεβαν το λάδι από το καντήλι της[401]. Επίσης υπάρχουν τα βήματα της Παναγίας, σε βράχο κοντά στην μονή της Παναναγίας της Προυσού Ευρυτανίας. Εκτός από τέτοιου είδους ίχνη, έχουμε και βράχους που ήταν πριν άνθρωποι ή καράβια και πέτρωσαν από θαύμα, όπως οι καραβόπετρες στην παλαιά μονή της Παναγίας του Βλού, όπου πέτρωσαν τα καράβια, τα οποία κούρσευσαν την μονή και έμειναν στην ακτή της θάλασσας. Και η γυναίκα στα Μαμώνια, η οποία πέτρωσε γιατί μια πράξη της προκάλεσε βλασφημία εναντίον του Θεού. Αποτύπωμα από το πόδι και το χέρι της Παναγίας υπάρχει σε βράχο κοντά στον ναό της Παναγίας Φωτολάμπουσας, στη Δορά. Σύμφωνα με την παράδοση, η Παναγία περνούσε από το μέρος εκείνο και άφησε τα αποτυπώματά Της, ενώ μέχρι και στις μέρες μας, τα βράδια,

---

[398] Οι λιτανείες ήταν σωτήριες για κάθε εποχή ακόμα και σήμερα. Για παράδειγμα στο Προκόπι Ευβοίας, το καλοκαίρι του 2021 όταν έκαναν παράκληση με πίστη τα ιερά λείψανα και τις εικόνες, επήλθε βροχή και σώθηκε το χωριό από την φωτιά, που κατέκαψε μεγάλο μέρος της νήσου. Τον ίδιο καιρό επίσης, στο μοναστήρι του Οσίου Δαυίδ στην Εύβοια, έκαναν λιτανεία και σώθηκε το μοναστήρι και τα γύρω παρεκκλήσια, ενώ η υπόλοιπη περιοχή έγινε κάρβουνο.

[399] Δημήτριος Καππαής, *Το Πραστειό Αυδήμου,* Λεμεσός 2018, σ. 90.

[400] Οι άγιοι Γεώργιος και Μάμας δεν ήρθαν ποτέ στην Κύπρο, αλλά μαρτύρησαν αλλού. Παρόλα αυτά οι κάτοικοι τους συνέδεσαν με πατημασιές, προφανώς εννοώντας τις μετά θάνατον εμφανίσεις των αγίων. Παρόμοιο αποτύπωμα φαίνεται να υπάρχει στο πίσω μέρος μιας πολύ μεγάλης πέτρας, η οποία βρίσκεται έξω από τον ναό της αγίας Βρυαίνης, στα Μανδριά. Η πέτρα αυτή άγνωστο πού ανήκει και αν προϋπήρχε εκεί, πάντως κανείς δεν έχει συνδέσει αυτό το ίχνος με κάποιο θαύμα αγίου.

[401] http://odosaeginis.blogspot.com/2018/08/blog-post_13.html (προσβάσιμο 3.5.2022).

κάποιοι περαστικοί βλέπουν ένα φως. Στον άγιο Γεώργιο Κοντό, στη Λάρνακα, η πατημασιά του αγίου θεραπεύει. Επίσης ορατή είναι η πατημασιά του αλόγου του αγίου Γεωργίου στο Παραλίμνι, παρά το εξωκκλήσι του Αγίου Μάμα. Πάνω από αυτό κτίστηκε τελευταία ειδικό εκκλησάκι -προσκυνητάρι. Κατά την παράδοση, η πατημασιά αυτή έγινε κάπου μεταξύ 7ου-10ου αιώνα, όταν ο άγιος πέρασε από εκεί κυνηγώντας τους Σαρακηνούς και σώζοντας έτσι την περιοχή. Ο άγιος Γεώργιος είναι σήμερα ο πολιούχος άγιος της πόλης του Παραλιμνίου[402]. Υπάρχουν και πολλά άλλα τέτοια σημεία, σε διάφορα μέρη της Κύπρου και της Ελλάδας.

Αυτά όλα μπορεί να είναι πραγματικότητα, μπορεί να είναι και δημιούργημα της φαντασίας κάποιων απλών και αγράμματων ανθρώπων, που όμως είχαν πίστη και θεοσέβεια. Ίσως να ήθελαν να μεταφέρουν και στο δικό τους τόπο, κάποιες θαυμαστές ιστορίες, που είχαν ακούσει, αντιγράφοντας τις, όπως π.χ. το αποτύπωμα του χεριού του Χριστού στην πέτρα, στην πορεία Του προς τον Γολγοθά. Εκεί, μέχρι σήμερα, πολλοί προσκυνητές βάζουν το χέρι τους πάνω σε αυτό το σημείο, επικαλούμενοι με πίστη το όνομα του Θεού, για να πάρουν ευλογία ή να θεραπευτούν από τις ασθένειες τους. Αποτυπώματα των γονάτων του Χριστού σχηματίστηκαν στον κήπο της Γεσθημανή κατά την Υπερφυά Προσευχή, πριν από το Πάθος, καθώς και αποτυπώματα των γονάτων της Παναγίας, που προσευχόταν στον ίδιο χώρο. Υπάρχει επιπλέον και το αποτύπωμα των ποδιών του Χριστού, στον χώρο όπου έγινε η Ανάληψη Του. Επίσης, σύμφωνα με την παράδοση, η Παναγία έβαλε σταυροειδώς τα δάκτυλά της πάνω σε ένα κίονα, που στηρίζει τον ναό της Γεννήσεως στη Βηθλεέμ και αυτά φαίνονται να σχηματίζουν σταυρό μέχρι της μέρες μας. Με αυτό η Παναγία ήθελε να δείξει ότι ο ναός θα προστατεύεται από αυτήν πάντοτε αφού θα είναι η ίδια παρούσα και θα τον φυλάει[403].

2. Αγιόπετρες - αγίες πέτρες - τρυπητές, διάτρητες πέτρες

Σε ξεχωριστό κεφάλαιο θέτουμε αυτό το πρόβλημα με τις αγιόπετρες ή διάτρητες πέτρες - μονολίθους, οι οποίες χαρακτηρίζονται για το μεγάλο τους μέγεθος (συνήθως 2μΧ1μΧ40εκ) που φέρουν στο επάνω τους μέρος μια μεγάλη συμμετρική οπή, συνήθως ορθογώνια. Το θέμα αυτό απασχόλησε και απασχολεί για αιώνες τους αρχαιολόγους και όσους ασχολήθηκαν με αυτές. Ειδικά από τα τέλη του 19ου αιώνα, οι πέτρες αυτές κίνησαν το ενδιαφέρον πολλών, οι οποίοι εξέφρασαν διάφορες εκδοχές με πρώτο τον Luigi Palmadi Cesnola. Ο Cesnola, το 1874 προσπάθησε να συσχετίσει τις πέτρες στα Κούκλια, με το

---

[402] https://www.bigcyprus.com.cy/el/destinations/paralimni/agios-georgios-pathkia-ai-giorkoy-sto-paralimni (προσβάσιμο: 13. 8. 2021). Εδώ είναι άλλη μια μαρτυρία ότι τοποθεσίες που μαρτυρείται η παρουσία ενός αγίου δεν είναι κατ' ανάγκη ότι ο άγιος έζησε εκεί πριν την κοίμησή του αλλά ότι επεκτείνεται η παρουσία του και μετά θάνατο.

[403] https://choratouaxoritou.gr/?p=78051 (Προσβάσιμο: 13.3.2022).

πλησίον ιερό και τη λατρεία της Αφροδίτης[404]. Ενώ έντεκα και δώδεκα χρόνια αργότερα, ο F. H. H. Guillemard και ο D. G. Hogarth αντίστοιχα, υποστηρίζουν ότι είναι πέτρες από ελαιοτριβείο[405]. Παρόμοια και άλλοι, αργότερα, αναφέρουν διάφορες εκδοχές[406].

Οι περισσότεροι τέτοιοι μονόλιθοι, εντοπίζονται διάσπαρτοι στις επαρχίες Πάφου και Λεμεσού, ενώ λιγότεροι συναντώνται σε άλλες επαρχίες, όπως η Αγία Νάπα[407], στο κατεχόμενο Φλαμούδι. Την ονομασία Τρυπημένη την βρίσκουμε και σε όνομα κοινότητας στην Κύπρο και συγκεκριμένα στην κατεχόμενη επαρχία Αμμοχώστου στα νότια του Πενταδακτύλου και οφείλει το όνομά της, όπως αναφέρει ο Νέαρχος Κληρίδης[408], σε μία πέτρα τρυπημένη. Οι μονόλιθοι αυτοί βρίσκονται κυρίως σε ερημικές τοποθεσίες και κοντά σε εξωκκλήσια και ναούς, κάτι που τους προσδίδει ακόμη περισσότερο μυστήριο. Αναφέρουμε όσες καταφέραμε να εντοπίσουμε: Κούκλια, Σαλαμιού[409], Κελοκέδαρα, Πάνω Αρόδες (παρά το εξωκκλήσι του αγίου Σάββα), Δορά[410], Καντού, Αρχιμανδρίτα, Πραστειό Αυδήμου (ναός Αγίας Ελένης), Πάχνα (ναός αγίου Στεφάνου), Ανώγυρα, Φασούλα, Κέδαρες[411], Άγιος Ιωάννης, Παναγιά (ναός Αγίου Κυριακού)[412], Ακουρσός

---

[404] Cesnola Palma di Louis, *Cyprus. Its ancient cities, tombs and temples*, London 1877, σ. 214-215· Franz, *ΟδηγόςΠαλαιπάφου…*, ό.π., σ. 84.

[405] D. G. Hogarth, *Devia Cypria. Notes of an archaeological journey in Cyprus in 1888*, London 1889, σ. 20,37,38,41,46,49,50,51,67,97,103· Franz, *ΟδηγόςΠαλαιπάφου…*, ό.π., σ. 84-85.

[406] Περισσότερα: Franz, *Οδηγός Παλαιπάφου…*, ό.π., σ. 84-94.

[407] Έξω από τον ναό της Αγίας Μαύρας και πολύ κοντά στο μοναστήρι της Αγίας Νάπας. Η πέτρα αυτή διαφέρει ελαφρώς από τις άλλες, γιατί έχει τετράγωνη οπή αντί της συνηθισμένης ορθογώνιας. Η παράδοση αναφέρει ότι όποιος έχει προβλήματα με τη μέση του και περάσει μέσα από αυτήν θεραπεύεται.

[408] Νέαρχος Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου. Για να γνωρίσουμε την Κύπρο μας*, Λευκωσία 1961, σ. 238-239. Η ονομασία της κοινότητας αυτής ανάγεται από τα χρόνια του Μαχαιρά ο οποίος αναφέρει την κοινότητα με το ίδιο όνομα. *Μαχαιράς*, § 456.

[409] Η αγιόπετρα αυτή προερχόταν από παλαιά μονή μεταξύ Αγίου Ιωάννη και Σαλαμιούς και μεταφέρθηκε στη Παναγία τη Σαλαμιώτισσα. (Μ. Αγάθης),, *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης*…, ό.π., σ. 24.

[410] Στη Δορά συναντήσαμε μία αγιόπετρα που είναι μοναδική. Ενώ έχει παρόμοιες διαστάσεις και είναι όρθια, έχει παρόμοιο σκάψιμο οπής το οποίο όμως δεν είναι διαμπερές. Αντίστοιχη τύπου αγιόπετρα έχουμε στο εξωκκλήσι του Αγίου Ευλογίου, στην Κοιλίνια. Αυτή, ομοιάζει περισσότερο με λεπτό στύλο, έχει παρόμοιο ύψος με αγιόπετρα, αλλά στο πλάτος είναι το ένα τρίτο και δεν έχει καθόλου οπή.

[411] Η Αγιόπετρα – Τρυπημένη στις Κέδαρες Πρόκειται για αγιόπετρα σχετικά μεγαλύτερη των συνηθισμένων. Το επίγειο μέρος της "Τρυπημένης των Κεδάρων έχει ύψος 205 εκατοστά, πλάτος 107 εκατοστά και βάθος 40 εκατοστά. Η τρύπα έχει ύψος 55 εκατοστά και πλάτος 17 εκατοστά. Κανείς δεν γνωρίζει την ηλικία της, ούτε το πόσο βαθιά είναι φυτεμένη στη γη. Ένας θάμνος, που φύτρωσε δίπλα από τη πέτρα, φαίνεται πως συντροφεύει τη 'Τρυπημένη' για αρκετά χρόνια. Ο Άγγλος αρχαιολόγος Χόγκαρθ που επισκέφθηκε το χώρο το 1888 περιγράφει πώς στους γύρω θάμνους και τα κούτσουρα, οι χωρικοί κρεμούσαν κουρέλια, κάνοντας τάματα για ανάρρωση από το ελώδη πυρετό. http://opamanamou.blogspot.com/2015/02/blog-post_58.html (προσβάσιμο: 10.6.2022).

[412] Το σημαντικό στους ναούς της Αγίας Ελένης στο Πραστειό και του Αγίου Κυριακού στη Παναγιά είναι ότι οι αγιόπετρες αυτές είναι τοποθετημένες στο δυτικό τοίχος του ναού. Αυτό χρειάζεται έρευνα γιατί να

(ναός τιμίου Σταυρού), Άγιος Φώτιος (κοντά στο εξωκκλήσι του Τιμίου Προδρόμου), Πισσούρι, Γαλαταριά[413], Πενταλιά και Άγιος Αμβρόσιος (εξωκκλήσι αγίου Γεωργίου). Αυτές είναι μόνο λίγες από τις περιοχές στις οποίες εντοπίζονται οι μονόλιθοι αυτοί[414].

Το σημαντικό είναι ότι στις πλείστες περιπτώσεις οι πέτρες αυτές βρίσκονταν δίπλα από ναούς ή ερείπια ναών, γεγονός που τις συσχετίζει με την ευλάβεια και τον σεβασμό στην ιερότητά τους. Οι άνθρωποι περνούσαν μέσα από το άνοιγμα για να θεραπευθούν, και οι ίδιοι, αλλά έφερναν ιδιαίτερα τα παιδιά τους όταν ήταν άρρωστα και πράγματι πληθώρα θαυμάτων επιτελούνταν[415]. Κρεμούσαν πάνω ενδύματά τους, γιατί θεωρούσαν ότι θεράπευαν τον πυρετό και άλλες ασθένειες, ενώ γυναίκες, που είχαν κάποιο πρόβλημα τεκνοποίησης, περνούσαν για να αποκτήσουν παιδί[416]. Η Αγιόπετρες χωρούσαν να περάσουν και μικροί και μεγάλοι, ακόμα και εύσωμοι, λόγῳ μάλλον της πίστης τους, παρόλο που το άνοιγμα είναι σχετικά στενό[417]. Επίσης έλεγαν ότι αν περάσουν από μέσα

τοποθετηθούν εκεί είτε ίσως ως υλικό δεύτερης χρήσης ή είτε ότι η πέτρα αυτή συνδεόταν με αγιότητα και γι' αυτό κτιζόταν στη συνέχεια και ο ναός.

[413] Στη Γαλαταριά μας πληροφορεί ο Τσικνόπουλλος ότι υπήρχε με την ονομασία Αγιόπετρα στον ποταμό (Ξεροπόταμο) μία μεγάλη πέτρα με τρύπα στο άνω μέρος της από την οποία περνούσαν τα άρρωστα παιδιά και θεραπεύονταν. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 219.

[414] Σύμφωνα με τον Παπαδόπουλλο στην Κύπρο περισώζονται σε καλή κατάσταση γύρω στις 40-50 τέτοιες αγιόπετρες, μονόλιθοι ή «τρυπημένες», όπως αλλιώς ονομάζονται. Οι περισσότεροι από αυτούς έχουν ύψος από ένα μέχρι και τρία μέτρα, ενώ το πλάτος τους φτάνει το ένα μέτρο. Σάββας Παπαδόπουλλος, *Η Σαλαμίνα της Κύπρου. Μαρτυρίες και θεωρίες*, Λευκωσία 2008, σ. 155. Βλ. επίσης: https://www.bigcyprus.com.cy/el/article/mystirio-ton-trypimenon-monolithon . https://www.mixanitouxronou.com.cy/arxaiotita/i-mistirii-tripii-lithi-stin-pafo-ke-ti-lemeso-pou-schetizontan-akomi-ke-me-ti-therapia-tis-stirotitas-gia-idololatrikes-praktikes-ekane-logo-i-ekklisia/(προσβάσιμο: 3.3.2022).

[415] Παπαδόπουλλος, *Η Σαλαμίνα της Κύπρου…, ό.π.*, σ. 154.

[416] Αθανάσιος Α. Σακελάριος, *Τα Κυπριακά*, τμ. Α΄, Αθήνα 1890, σ. 78-79· Franz, *Οδηγός Παλαιπάφου…*, ό.π., σ. 86.

[417] Η παράδοση με τα παιδιά θέλει, όπως και στην αγία Καλή, να πηγαίνουν δύο γυναίκες, η μία να στέκεται από τη μια μεριά και η άλλη από την άλλη και να δίνουν το παιδί, παιρνώντας το μέσα από την οπή της πέτρας τρεις φορές, λέγοντας: «α καλή γενέκα δώσμου το παιδί σου να σου δώκω το παιδί μου». Δηλαδή να πάρει το άρρωστο παιδί και να το δώσει θεραπευμένο. Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου, 12.5.2019. Παρόμοια πίστη συναντάμε και στον κενό τάφο - λάρνακα του αγίου Νεοφύτου, όπου ανέβαιναν και ξάπλωναν μέσα στον τάφο και τους χωρούσε όλους, ψηλούς – κοντούς, εύσωμους και λεπτούς. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 121. Μια παρόμοια εκδοχή, η οποία συνεχίζεται μέχρι και τις μέρες μας παρατηρούμε στο Ναύπλιο, όπου σε ένα εξωκκλήσι των αγίων Αδριανού και Ναταλίας, κάτω από την εικόνα της Παναγίας στο τέμπλο, υπάρχει μια πολύ μικρή οπή από την οποία, αν και φαίνεται ότι δεν χωράει να περάσεικανείς, περνούν οι πιστοί, άσχετα με τον όγκο του σώματός τους. Η παράδοση θέλει να περνούν οι πιστοί από εκεί τρεις φορές για να λάβουν ευλογία, ενώ βοηθάει επίσης ιδιαίτερα όσες θέλουν να αποκτήσουν παιδί. Ιστοσελίδα Δήμου Ναυπλίου: https://www.nafplio.gr/arxaiologikoixoroiseimiamenu/85-2011-05-18-09-54-09.html (προσβάσιμο: 3.9.2020).

και θα θεραπευθούν και θα ζήσουν πολλά χρόνια[418]. Τοποθετούσαν επίσης αναμμένα κεριά και καντήλια στις εσοχές και άφηναν νομίσματα και αναθήματα πάνω στις πέτρες αυτές[419].

Για τις αγιόπετρες ή τρυπημένες πέτρες λέχθηκαν διάφορες εκδοχές, συνδέοντάς τις με ειδωλολατρικούς ναούς, με πιεστήρια λαδιού, με τρόπο καταμέτρησης του χρόνου κ.ά.[420]. Το να σχετίζονταν με ειδωλολατρικούς ναούς, που εκεί να μετρούσαν και τον χρόνο μέσω της αγιόπετρας ή να ασχολούνταν με τη λατρεία του ήλιου, όπως υποστηρίχθηκε, δεν θα ήταν απίθανο[421]. Αργότερα όμως, καθώς ήταν συνήθεια να κτίζεται χριστιανικός ναός στα θεμέλια ειδωλολατρικού ναού για να καταργηθεί η λατρεία των ειδώλων, θα ήταν πολύ πιθανό να άλλαξε η χρήση της[422]. Γιατί στις πλείστες φορές όπου υπήρχε αγιόπετρα υπήρχαν κατάλοιπα ναού ή μονής. Ο χώρος, όπως και να έχει, είχε αγιαστεί με τις πολλές Θείες Λειτουργίες, τα Μυστήρια και, γενικά, τις προσευχές των χριστιανών, που πέρασαν από εκεί, εκδιώκοντας συνάμα κάθε μαγεία και σατανική ενέργεια, όπως διαβάζουμε για τον άγιο Ιλαρίωνα, γι' αυτό και θαυματουργούσαν. Η θαυματουργική δύναμη, που έχουν οι αγιόπετρες, οφείλεται, κατά την άποψή μας, σε δύο παραμέτρους: Ο πρώτος λόγος είναι ότι, οι αγιόπετρες, ακόμη και αν δεν ήταν αρχικά χριστιανικές, επειδή σχετίστηκαν με τον χώρο των ναών και εξωκκλησιών έλαβαν αγιαστική χάρη από τις λειτουργίες, τα μυστήρια και τις ακολουθίες που ετελούντο εκεί, καθότι ο ναός και όσα σχετίζονται με τον ναό αγιάζονται είτε με τα εγκαίνια του ναού είτε με τις λατρευτικές τελετές. Και, ο δεύτερος λόγος είναι η πίστη του ασθενούς στην αγιαστική χάρη της πέτρας. Αυτό μπορεί να είναι και μία απάντηση σε όσους προσπάθησαν να χαρακτηρίσουν κάποιους χώρους ή κάποια πρόσωπα ως κατάλοιπα ειδωλολατρίας στην Πάφο, ή ότι υπήρξε ανάμειξη ειδωλολατρικών και άλλων εθίμων, αφαιρώντας από αυτά την χριστιανική τους συσχέτιση.

Οι αγιόπετρες σχετίστηκαν και με την τιμή της αγίας Καλής ή «καλής Γενέκας», όπως αυτό μαρτυρείται στα Κούκλια, στην Αμαργέτη και αλλού. Ειδικότερα με αυτό το θέμα θα ασχοληθούμε σε άλλο κεφάλαιο.

---

[418] Λαούρης, Κουντούρης κ.ά., *Παναγιά Κώμη Πάφου*, ό.π., σ. 24,67.

[419]Franz, *Οδηγός Παλαιπάφου…*, ό.π., σ. 86.

[420] Περισσότερα βλ: Παπαδόπουλλος, *Η Σαλαμίνα της Κύπρου…, ό.π.*, σ. 153-169.

[421] Παπαδόπουλλος, *Η Σαλαμίνα της Κύπρου…, ό.π.*, σ. 163-169.

[422] Τέτοιες αναφορές έχουμε για τον άγιο Νικόλαο και Ευτύχιο στην Αγία Μονή, τον άγιο Ιλαρίωνα στη Πάφο περιοχή Τούμπαλος και αργότερα στην Επισκοπή κ.ά. Επίσης αν υπήρχε η λατρεία του ήλιου, οι χριστιανοί πρόβαλαν τον Χριστό ο Οποίος είναι το «Φως του κόσμου» ή την Θεοτόκο που είναι η «μητέρα του Φωτός», ή τους αγίους, οι οποίοι είναι μικρά φώτα που παίρνουν το Φως από τον αληθινό Θεό και το μεταλαμπαδεύουν στον κόσμο, «ὑμεῖς ἐστέ τό φῶς τοῦ κόσμου» (Ματθ. 5, 14).

3. Χωριά με ονόματα αγίων και μονές που μετατράπηκαν σε κοινότητες

Πολλές φορές ένας τοπικός άγιος έδινε το όνομα του και στην κοινότητα όπως π.χ. ο Άγιος Σωζόμενος, στην ομώνυμη κοινότητα παρά την Ποταμιά, ο Άγιος Συνέσιος, στην ομώνυμη κοινότητα της Καρπασίας, ενώ, ο Άγιος Επίκτητος στην Κερύνεια, έγινε ο ίδιος αιτία, στον τόπο που έζησε και αγίασε, να κτιστεί ναός στο όνομά του και, γύρω από το ναό να αρχίσουν να συγκεντρώνονται και να κτίζονται σπίτια, που απετέλεσαν τον οικισμό με την ομώνυμη ονομασία[423]. Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε πολλές όπως π.χ. τη μονή του Ομόδους, που εξελίχτηκε σε κοινότητα με την μετοίκιση κατοίκων γύρω από αυτήν[424]. Η κοινότητα Αρμίνου μετακινήθηκε προς τη μονή του Τιμίου Σταυρού και, το καθολικό της μονής, απετέλεσε για πολλά χρόνια τον ενοριακό ναό της κοινότητας. Η παλαιά κοινότητα Άγιος Φώτιος μετακινήθηκε κατά την παράδοση από το χωριό Φάλια, που το κυρίευσαν οι Τούρκοι, στη σημερινή τοποθεσία, όπου υπάρχει και ο ομώνυμος ναός, ή, παρά το κοιμητήριο της κοινότητας αυτής, όπου και ναός στον Τίμιο Πρόδρομο, εκεί παλαιότερα υπήρχε μικρή μονή - μετόχι της μονής Κύκκου[425]. Κατά την παράδοση το Κάτω Χωριό παρά τις Κέδαρες, με ναό παλαιά μονή του Αγίου Αντωνίου. Συμπεραίνουμε ότι πιθανόν, όταν ο ναός του αγίου Μάμαντος κατέρρευσε, και χρησιμοποίησαν τον ναό την πλησιόχωρης παλαιάς διαλυμένης μονής του Αγίου Αντωνίου, ο ναός του οποίου σώζεται μέχρι τις μέρες μας. Πιθανόν τα παλαιά Χολέτρια να δημιουργήθηκαν από τη μικρή μονή του αγίου Παντελεήμονα[426]. Η Αναρίτα ίσως να δημιουργήθηκε από την μονή του αγίου Ονησιφόρου, όπως υποστηρίχθηκε από διάφορους[427]. Η μονή της Παναγίας Χρυσοπατερίτισσας απετέλεσε μετά τη διάλυσή της, ενοριακό ναό δύο κοινοτήτων, Παλιάμπελα και Δήμματα, παρόλο που ήταν σε αρκετή απόσταση από τη μονή[428]. Η μονή

---

[423] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ.152.

[424] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 11, υπ. 3.

[425] Μια τέτοια παράδοση, καθόλου ασυνήθιστη, θα μπορούσε να στηριχθεί στο ότι όταν οι Τούρκοι έδιωχναν από τα σπίτια τους τους ανθρώπους, εκείνοι έπρεπε κάπου να πάνε να μείνουν. Στο Κερέπι αναφέρεται ότι πήγαν σε γειτονικά χωριά, σε σπίτια προφανώς συγγενών. Μετά την εισβολή των Τούρκων και τον εκτοπισμό χιλιάδων προσφύγων αυτοί κατέφυγαν σε μονές για να φιλοξενηθούν. Κάτι τέτοιο μπορεί να έγινε και εδώ, με μόνιμη όμως εγκατάσταση, είτε λόγω εγκατάλειψης της μονής από πιθανές σφαγές μοναχών, είτε μόνιμης παραχώρησης του Μετοχίου για χάρη των ανθρώπων, ή την εκμίσθωση του και στη συνέχεια πώληση του στους κατοίκους, κάτι παρόμοιο που έγινε και πρόσφατα επί Πάφου Ιακώβου για τα κτήματα της μονής του Ομόδους. Αρχείο Ελεγκτικού Γραφείου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (ΑΕΓΙΜΠ), Όμοδος.

[426] Η παράδοση αναφέρει ότι ο σημερινός ναός του Αγίου Παντελεήμονα είναι κτισμένος στη θέση που παλαιότερα υπήρχε μικρή μονή του 15ου αιώνα με λίγους μοναχούς. Συνέντευξη από τον πατήρ Λάζαρο Νεοφύτου εφημέριο για πολλά χρόνια του παλαιού και του νέου χωριού Χολετριών 9/7/2017.

[427] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 42· Κιτρομηλίδου, Αναρίτα ιστορία και παράδοση… ό.π., σ. 18-19. Το ζήτημα εδώ που προκύπτει όμως είναι γιατί να μην λάβει η κοινότητα το όνομα του πολιούχου αγίου όπως προφανώς συνέβη με άλλες κοινότητες;

[428] Εκκλησιαστική Επιτροπή Πωμού, *Παρακλητικός Κανών εις την Υπεραγίαν Θεοτόκον την επονομαζομένην Χρυσοπατερίτισσαν*, Πάφος 2004, σ.11.

του Μεγάλου Αγρού, στην σημερινή κοινότητα Αγρός. Πιθανόν, η Βάσα Κοιλανίου με μικρή μονή του οσίου Βαρνάβα και στην Πάνω Πάχνα μικρή μονή του Αγίου Γεωργίου στην Πάνω Πάχνα, να γκρεμίστηκαν κατά το τέλος του 19ου αιώνα, για να κτιστούν οι ενοριακοί ναοί των δύο κοινοτήτων. Η κοινότητα Άγιος Θωμάς από τον ναό ή καθολικό μονής του 13ου αιώνα προς τον άγιο Θωμά, ίσως να έδωσε το όνομα και στον οικισμό που διαμορφώθηκε αργότερα[429]. Μονή ή ασκητήριο στην Αρχιμανδρίτα έδωσε το όνομά της στην κοινότητα που δημιουργήθηκε[430]. Στις κοινότητες αυτές άλλοτε έδιναν το όνομα του αγίου και άλλοτε όχι. Έτσι υπάρχει το ενδεχόμενο, σε ένα μεγάλο προσκύνημα ενός αγίου να άρχιζε να συρρέει κόσμος για την πανήγυρη, ή, σε κάποιες περιπτώσεις, να υπήρχαν και μόνιμοι προσκυνητές. Έτσι άρχιζαν να κτίζονται κάποια πρόχειρα καταλύματα για τους πωλητές ή τους εργάτες της μονής και σιγά σιγά, άρχιζαν και να εγκαθίστανται μόνιμα γύρω από το προσκύνημα, άνθρωποι διαφόρων επαγγελμάτων. Αυτό, γινόταν επί Τουρκοκρατίας ακόμα περισσότερο και εδώ νομίζω πρέπει να επικεντρωθούμε, στο ότι, πολλές φορές, οι εργάτες της μονής ή του μετοχίου ήταν περισσότεροι από τους μοναχούς. Σημειώνουμε ακόμα και το γεγονός ότι επιτρεπόταν και έγγαμοι ιερείς να διαμένουν σε μετόχια και να τα διαχειρίζονται για χάρη της μονής, οπότε, ήταν επόμενο και τα παιδιά τους να εγκαθίστανται γύρω από τη μονή. Μία γνωστή πόλη, η οποία ξεκίνησε από ένα προσκύνημα, είναι το προσκύνημα στην Αλεξάνδρεια του αγίου Μηνά, το οποίο εξελίχθηκε στην πόλη Ελ Αλαμέιν, που μεταφράζεται τόπος του αγίου Μηνά.

Η μετατροπή των καθολικών (ναών) των μονών σε ενοριακούς ναούς, συνέβη κατά το μεγαλύτερο αριθμό μετά την επανάσταση του 1821. Όταν πολλοί ηγούμενοι και μοναχοί σφαγιάστηκαν από τους Τούρκους και οι υπόλοιποι εξαναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τις μονές, ακόμα και τον μοναχισμό. Τότε οι ναοί των μοναστηριών προσαρτίστηκαν στις διαλυμένες σήμερα κοινότητες, στις οποίες, ή δεν υπήρχαν ναοί, ή αυτοί που υπήρχαν, ήταν μικροί.

Επίσης, μερικές φορές, τα κελιά μονών προμήθευσαν την πρώτη ύλη για το κτίσιμο ενοριακών ναών, όπως συνέβη στη Σαλαμιού, όπου διαλύθηκε η μονή Παναγίας Ελεούσας – Σαλαμιωτίσσης και γκρέμισαν τα κελιά και με τις πέτρες τους, ανήγειραν τον ναό της Αγίας Βαρβάρας[431].

Κάποιες άλλες όμως φορές, δεν αποκλείεται να συνέβη και το ακριβώς αντίθετο, δηλαδή διαλυθέντες οικισμοί να μετατράπηκαν σε μετόχια μονών. Μια τέτοια άποψη παρουσιάζει ο Παυλίδης για την Παναγία του τυφλού ή Τουβλού. Ήταν κοινότητα, όπως

---

[429] Ελένη Προκοπίου, *Ο Συνεπτυγμένος Σταυροειδής Εγγεγραμμένος Ναός στην Κύπρο (9ος – 12ος αιώνας)*, Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Φιλοσοφική Σχολή Τομέας Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Αθήνα 2006, σ. 328.

[430] Βλ. αναφορές για τους αγίους Πατέρες και: Νέαρχος Κληρίδης, *Χωρία και Πολιτείες της Κύπρου*, Λευκωσία 1960, σ. 48.

[431] (Μ. Αγάθης),, *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης*…, ό.π., σ. 18-19.

υποστηρίζει, η οποία όταν εγκαταλείφθηκε έγινε μικρή μονή[432]. Όπως αναφέρεται αλλού το ίδιο συνέβη και με το μετόχι της μονής του Αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη. Μόνο υποθέσεις μπορούν να γίνουν, αλλά θα ήταν φυσικό, όταν εγκατέλειπαν μια κοινότητα οι κάτοικοί της, να τα χάριζαν ή να τα πουλούσαν με μικρό κόστος σε μονές και οι μονές που είχαν τη δύναμη, κυρίως επί Τουρκοκρατίας, τα εκμεταλλεύονταν αλλά συνάμα και τα προστάτευαν από το να πέσουν στα χέρια των Τούρκων[433].

Στην Πάφο συγκεκριμένα οι κοινότητες, που πήραν το όνομά τους από τον τιμώμενο άγιο τους είναι οι εξής: α) Ο Άγιος Ιωάννης. Πιθανόν να σχετίζεται με τον Άγιο Ιωάννη Μαλούντας. β) Ο Άγιος Θωμάς. Κάποιοι λέγουν ότι ίσως είναι εκ των Αλαμάνων. Η άποψη αυτή δεν στηρίζεται σε στοιχεία και πηγές. Μπορεί όμως ο ναός να σχετίζεται με μικρή μοναστική κοινότητα[434], γ) Άγιος Γεώργιος. Υπάρχει παλαιός ναός του Αγίου Γεωργίου 13ος-16ος αιώνας, με κάτι σαν κρύπτη ή τάφο στον βόρειο τοίχο του. Αν δεχθούμε ότι ο άγιος Θωμάς στην ομώνυμη κοινότητα, είναι κάποιος τοπικός άγιος πόσο μάλλον ο ναός του αγίου Γεωργίου, που πιθανόν να συνδεόταν με έναν ασκητή, ή όσιο, αν ο ναός λειτουργούσε ως μοναστηριακό Κυριακό, δ) Ο Άγιος Νικόλαος. Υπάρχουν εκεί εκκλησίες και τοπωνύμια Αγίου Νικολάου και Αγίου Νίκωνος, ε) Ο Άγιος Δημητριανός. Μπορεί να σχετίζεται με τον άγιο, ή με κάποιον άλλο. Υπάρχει και σπήλαιο, στ) Ο Άγιος Ισίδωρος παρά την Στενή, όπου υπήρχε ναός. ζ) Η Αγία Βαρβάρα, όπου σώζεται παλαιός ναός. η) Ο Άγιος Αμβρόσιος, με ναό του 13ου -16ου αιώνα αφιερωμένο στον άγιο. θ) Η Αγία Μαρίνα Χρυσοχούς. ι) Η Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων. ια) Η Αγία Μαρινούδα. ιβ)Ο Άγιος Μερκούριος. ιγ) Ο Άγιος Φώτιος. ιδ) Ανδρολίκου από τον άγιο Ανδρόνικο[435]. ιε) Προδρόμι, ίσως από τον Τίμιο Πρόδρομο.

Άλλες τοποθεσίες, που αποτέλεσαν παλαιούς διαλυμένους οικισμούς με ομώνυμους ναούς, αναφέρονται οι: α) Στεφάνη, παρά την Τάλα, με πιθανόν ναό αφιερωμένο στον άγιο Στέφανο τον αρχιδιάκονο και πρωτομάρτυρα, (σήμερα κτίστηκε ναός στη Λέμπα) β) Λετύμπου, ίσως παλαιός οικισμός παρά τη Λετύμπου με την ονομασία Άγιος Τυχικός και ομώνυμο ναό,γ) Ζαχαριά, ίσως στον Άγιο Ζαχαρία, δ) Άγιος Επιφάνιος παρά τα Μέσανα. Αν κανείς προσπαθήσει να εντοπίσει όλα τα τοπωνύμια με παλαιούς ναούς, θα εύρει πολλά.

---

[432] Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 154.

[433] Τέτοια μοναστήρια ήταν πολλά που αγόραζε ή της χαρίζονταν συνήθως η μονή Κύκκου όπως Άγιος Μηνάς Άτιας, Μονή Σίντη. Το να χαρίσουν περιουσίες όπου κινδύνευαν από τους Τούρκους ή ήταν αντικείμενο διενέξεων μεταξύ οικογενειών υπήρξαν πολλές οι περιπτώσεις μέχρι ακόμα και τις μέρες μας.

[434] Βλ. περισσότερα στο τελευταίο μέρος της παρούσας διατριβής.

[435] Ο Delyhaye σχολιάζοντας αναφορά του αγίου Νεοφύτου στο Λόγο του για τον άγιο Ανδρόνικο αφήνει ανοικτό το ενδεχόμενο να πρόκειται για τοπικό άγιο της Κύπρου και όχι για τον σύζυγο και συνασκητή της αγίας Αθανασίας. Analecta Bollandiana, 26 (1907), σ. 284-285· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 60. Παρόμοια παραφθορά όπως Ανδρόνικος σε Ανδρολίκου (η γραφή Ανδρολύκου είναι λανθασμένη) υπάρχουν και σε άλλες κοινότητες της Κύπρου, όπως για παράδειγμα το χωριό Μαρί από την αγία Μαρίνα. Μεσαιωνικό Παρεκκλήσιο αφιερωμένο στην αγία αυτή υπάρχει στην κοινότητα από την οποία φαίνεται να πήρε το όνομα, όπως υποστηρίζεται. Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 61.

Αν δεχθούμε ότι κάποια κοινότητα πήρε το όνομά της από κάποιο τοπικό άγιο που έζησε εκεί, όπως για παράδειγμα ο Άγιος Θωμάς, που προαναφέραμε, τότε πρέπει κατά ανάλογο τρόπο να υποθέσουμε ότι και στις άλλες κοινότητες, που φέρουν το όνομα ενός αγίου και έχουν, ή δεν έχουν διαλυθεί, να συνέβη το ίδιο. Υπάρχουν όμως ή υπήρξαν παλαιότερα πολλές κοινότητες π.χ. του Αγίου Επιφανίου, της Αγίας Ειρήνης, του Αγίου Γεωργίου και δεν είναι εύκολο να συνδέουμε κατά ανάγκη, κάθε φορά, την κοινότητα με ομώνυμο άγιο ή αγία. Συνήθως όμως των τοπικών αγίων η μνήμη δεν είχε ιδιαίτερη διάδοση. Έτσι, σε μεγάλους Αγίους, όπως είναι ο άγιος Ιλαρίωνας, ο άγιος Γεννάδιος, άγιος Νεόφυτος, ο άγιος Πανάρετος κλπ. δεν βρίσκουμε ναούς ή τοπωνύμια αφιερωμένα σε αυτούς, ενώ σπάνιες είναι οι εικόνες ή οι τοιχογραφίες τους. Υπάρχουν βέβαια άγιοι των οποίων η μνήμη είχε ιδιαίτερη εξάπλωση σε όλο το νησί π.χ. ο άγιος Επιφάνιος, ο άγιος Μάμας, ο άγιος Δημητριανός κ.ά. Από την άλλη, στην Ελλάδα παρατηρούμε ότι το χωριό Πολιάνα στη Μάνη, μετονομάστηκε το 1929 σε Άγιος Νίκων, προς τιμήν του αγίου, που έζησε εκεί.. Το ίδιο και το χωριό Τσιράκι, του δήμου Γρεβενών μετονομάστηκε το 1919 σε Άγιος Κοσμάς, χάρη στον άγιο Κοσμά ο οποίος πέρασε και φιλοξενήθηκε στο χωριό αυτό.

4. Καταστροφή μνημείων και παλαιών ναών

Πολλά μνημεία και χώροι τιμής αγίων της Εκκλησίας μας, υπέστησαν, με την πάροδο των αιώνων ολική, ή μερική καταστροφή. Αυτές οι καταστροφές οφείλονται είτε σε φυσικές καταστροφές, όπως π.χ. σεισμοί το 1953[436], είτε σε κατακτητές, κυρίως μουσουλμάνους, που δεν έδειχναν κανένα σεβασμό σε αυτά. Συγκεκριμένα, κατά την Τουρκοκρατία έχουμε: α) μετατροπή πολλών από αυτούς τους ναούς σε τζαμιά, φθορά εικόνων και τοιχογραφιών. β) Κατεδάφισή τους, κυρίως το 1957-1963 με την δημιουργία θυλάκων όπως την Αγία Μαρίνα Σουσκιούς, τους Αγίους Ανδρόνικο – Αθανασία και Αγία Βρυαίνη Μανδριά, τον Τίμιο Σταυρό Σταυροκόννους κ.ά. γ) κατεδάφισή τους για να κτίσουν μεγαλύτερο ή καλύτερο ναό, όπως έγινε κατά τα τέλη του 18ου αιώνα και τέλη 19ου με αρχές 20ού αιώνα. Επίσης σοβάτισμα τους και, το χειρότερο, των τοιχογραφιών, από επιτρόπους αμαθείς, που πίστευαν με αυτό ότι θα ομορφύνουν τον άγιο τους[437]. δ) κάψιμο εικόνων και παλαίτυπων βιβλίων. Τις εικόνες τις έκαιγαν γιατί αλλοιώθηκαν από το χρόνο, ή μαύρισαν και δεν καθαρίζονταν. Ενώ τα βιβλία, όταν αγόραζαν καινούρια, κατέστρεφαν στην πυρά τα παλαιά, γιατί ήταν λίγο σχισμένα, ή λερωμένα από στάξιμο κεριών και τα θεωρούσαν αχρείαστα. Μερικές φορές τις εικόνες τις επιζωγράφιζαν. Εφόσον είχαν έτοιμο το ξύλο η εικόνα η παλαιά γινόταν τάχα καινούρια με νέο άγιο.

Σε όλα αυτά όμως παρατηρούμε ότι, όταν καταστρέφεται ένας ναός, το τελευταίο πράγμα που θα καταστραφεί είναι η εικόνα του Αγίου ή η τοιχογραφία του. Όταν

---

[436] Περισσότερα στο περιοδικό: ΑπΒ, τμ. 1953, σ. 266-267.

[437] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 385.

καταστρέφεται ένα χωριό το τελευταίο πράγμα που καταστρέφεται είναι ο ναός του. Αυτό, που συμβαίνει, είναι ένα θαύμα, ένα μυστήριο.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

-- Τάφοι - Λείψανα – Λειψανοθήκες αγίων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: Ιερά Λείψανα των αγίων, γενικά

1. Λείψανα Αγίων

Ο Μαχαιράς, ο οποίος χρησιμοποιείται ως μία από τις πρωτογενείς πηγές για τους αγίους της Κύπρου, επιχείρησε να καταγράψει τα ιερά λείψανα, που σώζονταν στην Κύπρο, τον 15ο αιώνα. Παραθέτουμε αυτούσιο το κείμενό του και υπογραμμίζουμε τα λείψανα που αναφέρονται στην έρευνά μας: «Εὑρίσκεται εἰς τὴν Περιστερόναν τῆς Μεσαρίας ὁ ἅγιος Ἀναστάσιος ὁ θαυματουργός, εἰς τὴν Ὀρμετίαν ὁ ἅγιος Κωνσταντῖνος στρατιώτης, εἰς τὴν Σίνταν ὁ ἅγιος Θεράπων, εἰς τὴν Ποταμίαν ὁ ἅγιο(ς) Σωζόμενος, πρὸς τοῦ Κάζα Πιφάνη ὁ ἅγιος Πίκτητος, εἰς τὸ κάστρον τοῦ Αγίου Ἴλαρίου ὁ ἅγιος Ἰλαρίων νέος, πρὸς τν Κυθρίαν ὁ ἅγιος Ἐπιφάνιος· τὸ κοιμητήριν του εἶνε εἰς μοναξίαν, καὶ [οἱ τόποι ἐρημώθησαν·] ἐπῆραν τὴν ἁγίαν του κάραν καὶ τὰ εἰκονίσματα, καὶ ἔβαλάν τα εἰς φύλαξιν εἰς τὸν Κουτζουβέντην. Εἰς τὴν Κοφίνουν ὁ ἅγιος Ἡράκλειος ἐπίσκοπος, ὁ ἅγιος Λαυρέντιος, ὁ ἅγιος Ἐλπίδιος, ὁ ἅγιος Χριστόφορος, ὁ ἅγιος Ὀρέστης, καὶ ὁ ἅγιος Δημητριανός, ὁποῦ πολομοῦν ἄπειρα θαύματα. Εἰς τὸ Λευκόνικον ὁ ἅγιος Ἐφημιανός, εἰς τὴν Περιστερόναν τοῦ κούντη τε Τζὰφ ὁ ἅγιος Βαρνάβας καὶ ὁ ἅγιος Ἰλαρίων, εἰς τὴν Ἀχερὰν ὁ ἅγιος Ἡλιόφωτος, (ὁ) ἅγιος Αὐξουθένιος, ὁ ἅγιος Παμφοδίτης, ὁ ἅγιος Παμέγιστος, καὶ ὁ ἅγιος Παφνούτιος, ὁ ἅγιος Κουρνούτας· πρὸς τὴν Ζωτίαν ὁ ἅγιος Εἰρηνικός, καὶ εἰς τὸ Κιλάνιν ἄλλος, ὁ ἅγιος Θεράπων, καὶ εἰς τοῦ Μόρφου ὁ ἅγιος Θεοδόσιος, καὶ ὁ ἅγιος Πολέμιος· **εἰς τὴν Βάσαν ὁ ἅγιος Βαρνάβας μοναχός· πρὸς τὴν Ἀλέκτοραν εἰς ἕναν τόπον λεγόμενον εἰς τὴν Γλυφίαν τὸ κοιμητήριν τοῦ ἁγίου Κασιανοῦ καὶ τὸ σῶμαν του καὶ ἑορτάζουν τον τῇ ΙϚ΄ σεπτεβρίου. Ἕτερος ἅγιος Κασιανὸς εἰς τὴν Αὐδίμουν καὶ ἑορτάζουν τον τὴν ὕστερην φεβρουάρη, καὶ ἑορτάζουν τον καὶ τὴν δ΄ δικεβρίου, καὶ τὸ κοιμητήριν τοῦ· εἰς τὴν Ἀξύλου ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος, ὁ ἅγιος Χαρέτης, καὶ ἕτερος Ἐπιφάνιος· εἰς τὸν Κούρδακαν ὁ ἅγιος Πήγων καὶ ὁ ἅγιος Χριστόφορος· εἰς τὴν Ἀρόδαν ὁ ἅγιος Καλάντιος, ὁ ἅγιος Ἀγάπιος, καὶ ὁ ἅγιος Βαρλάμ**· εἰς τὴν Ταμασίαν, εἰς τὰ Πέρα, ὁ ἅγιος Βασίλιειος ἐπίσ(κο)πος καὶ ὁ ἅγιος Δημητριανὸς ἐπίσκοπος.Ἔ**χει πολλοὺς ἄλλους ὅπου οὐδὲν ἐφανερωθῆσαν**, τοὺς ποίους καὶ τοὺς ἄνωθεν νὰ παρακαλοῦμεν νὰ παρακαλέσουν κύριον τὸν θεὸν νὰ ἀποβγάλῃ τὴν αὐτὴ νῆσσον ἀπὸ τοὺς ἄθεους [Ἀγαρηνούς.]"» (sic)[438]. Εκτός των πιο πάνω ονομάτων, η αναφορά εδώ του Μαχαιρά «Ἔχει πολλοὺς ἄλλους ὅπου οὐδὲν ἐφανερωθῆσαν» (sic)[439] κρίνεται σημαντική για λείψανα που ακόμα δεν φανερώθηκαν ή είναι κρυμμένα είτε αυτά ανήκουν σε αγίους προγενέστερους της εποχής, που γράφει ο Μαχαιράς, είτε μεταγενέστερους, όπως π.χ. του αγίου Παναρέτου.

Αμέσως, κάποιος, μπορεί να αναρωτηθεί πώς τόσοι πολλοί άγιοι αναδείχθηκαν στην Κύπρο και, ειδικά σε εμάς στην Πάφο και, τι να απέγιναν τα ιερά λείψανα τους και σήμερα σώζεται μόνο μικρός αριθμός από αυτά; Τις αιτίες για τις οποίες δεν σώζονται ή που αγνοούνται πολλά από τα ιερά λείψανα των αγίων μας, μπορούμε να τις συνοψίσουμε στις

---

[438] *Μαχαιράς*, § 32.

[439] Στο ίδιο.

εξής: α) Μερικοί άγιοι προτιμούσαν την αφάνεια όπως π.χ. ο άγιος Νεόφυτος ο οποίος ήθελε να κρυβεί το λείψανό του, προφανώς για να αποφύγει την ματαιοδοξία μετά θάνατο, επίσης ο άγιος Πανάρετος ο οποίος σε κάποιο βαθμό απέφυγε, κατά το θάνατό του, να φανεί το ασκητικότατο σώμα του με τις αλυσίδες, λέγοντας στους μαθητές του να τον θάψουν με τα ρούχα που φορούσε[440]. β) Η εικονομαχία, που έπληξε τις άγιες εικόνες, σε κάποιο βαθμό έπληξε και τα ιερά λείψανα των αγίων, αφού ο πόλεμος των εικονομάχων αφορούσε και αυτά. β) Πολλά λείψανα μεταφέρθηκαν από την Κύπρο στην Κωνσταντινούπολη για να σωθούν, κυρίως κατά τις αραβικές επιδρομές, όπως το λείψανο του Αγίου Σπυρίδωνα και του αγίου Θεράποντα [441] το οποίο μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη προ του 650, ή κατά τη μετοικεσία των Κυπρίων το 690[442]. γ) Οι ξένοι κατακτητές, πολλές φορές βεβήλωναν και κατέστρεφαν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα, κατά τις Αραβικές επιδρομές βλέπουμε στην μαρτυρία του Μαχαιρά, στον βίο του αγίου Σώζοντα, που κατέστρεψαν την εικόνα της Παναγίας. δ) Οι ίδιοι οι χριστιανοί ίσως τα έκρυβαν, μέχρι να περάσουν οι διωγμοί και στο τέλος τα λησμονούσαν. Παράδειγμα πάλι αποτελεί το λείψανο του αγίου Νεοφύτου. ε) Τα λείψανα έγιναν αντικείμενο εμπορίας, κυρίως κατά τις σταυροφορίες και μετέπειτα από τους ρωμαιοπαπικούς, οπότε αντιλαμβάνεται κανείς το τι έγινε. Γι' αυτό άλλωστε τα περισσότερα λείψανα των αγίων προ του σχίσματος των δύο Εκκλησιών και εν προκειμένῳ τα λείψανα της Ανατολικής Εκκλησίας, βρίσκονται σήμερα στη Δύση. στ) Αντίθετα, άλλα τα οποία κλάπηκαν από τους Φράγκους κατά τις Σταυροφορίες, μεταφέρθηκαν εκτός από την Δύση και στην Κύπρο, αφού αυτή ήταν κάτω από την κυριαρχία τους. Τέτοιο παράδειγμα είναι το λείψανο του Αποστόλου Φιλίππου[443]. ζ) Κάποια λείψανα πιθανόν να δόθηκαν ως αντάλλαγμα για το καλό του συνόλου της Κύπρου, όπως για παράδειγμα της απελευθέρωσης της από τους Τούρκους. Τέτοια αναφορά, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε, βρίσκουμε για την κάρα του αποστόλου Φιλίππου το 1609[444]. η) Μικρό ποσοστό πιο πιθανόν να χάθηκαν λόγω της άγνοιας, αλλά

---

[440] Να θεωρήσουμε ότι ο λόγος που δεν φανερώθηκε το πού βρίσκεται το άγιο λείψανό του ήταν το ότι ο ίδιος προτίμησε ή ο Θεός παραχώρησε να μην γίνει γνωστό σε εμάς;

[441] Εγκώμια εις στον άγιο Θεράποντα. BHG, § 1797 (τμ. 2, σ. 295)· BHG § 1798 (τμ. 2, σ. 296)· BHGna § 1798c (τμ. 4, σ. 207)· PG, τμ. 117, σ. 473B-C (25 Μαΐου)· κωδ. Crypt. Β α 22, φ. 163v. κ.ά.

[442] Φώτιος Αρχιμ. Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές της Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες (1ος - 5ος αι)*, Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2017, σ. 245-246.

[443] Ο απόστολος Φίλιππος δεν είναι Κύπριος άγιος αλλά η έλευση του λειψάνου του και η παραμονή του στον ομώνυμο του ναό στο Άρσος της επαρχίας μας συνέδεσε την τιμή του με την Κύπρο και την Μητρόπολη Πάφου ειδικότερα.

[444] Συγκεκριμένα η τίμια κάρα του αποστόλου Φιλίππου συγκαταλέγεται ανάμεσα στα λάφυρα που θα εξασφάλιζε ο βασιλιάς της Ισπανίας Φίλιππος Γ΄ σε επιστολή που στάλθηκε στις 25 Φεβρουαρίου 1609 από τον Πέτρο Αβεντάνιο με σκοπό την απελευθέρωση της Κύπρου από τους Οθωμανούς. Ηλία Ιωακείμ, Άρσος.

και της μη σωστής φύλαξης των λειψάνων στους ναούς και μονές, όπως για παράδειγμα συνέβη με το λείψανο του αποστόλου Φιλίππου, το οποίο, είτε χάθηκε είτε κλάπηκε. θ) Μικρό ποσοστό λειψάνων αγίων μαρτύρων (άγιοι που είχαν μαρτυρικό τέλος) χρησιμοποιήθηκαν για εγκαίνια Αγίας Τράπεζας σε ναούς καθώς και σε αντιμήνσια[445]. ι) Μερικά λείψανα δεν βρέθηκαν ακόμη, ή όπου βρέθηκαν, αποκρύπτονται από το Κυπριακό Μουσείο και, σήμερα, το Τμήμα Αρχαιοτήτων, σε αποθήκες. Παράδειγμα αποτελούν λείψανα τα οποία ήταν ενταφιασμένα εντός του Ιερού Βήματος, στην αρχαία βασιλική των Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου και πολύ πιθανόν να ανήκουν σε γνωστούς αγίους της Πάφου[446]. Επίσης λείψανα σε άλλες βασιλικές της πόλης και επαρχίας Πάφου, όπως αυτές της Πόλης Χρυσοχούς. Λείψανα επίσης που πιθανόν να βρέθηκαν στο Έγκλειστο στη Σουσκιού, στην Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα στις Αρόδες κ.ά. Λείψανο, επίσης, που ενταφιάστηκε σε αρκοσόλιο εντός του Ιερού Βήματος στον ναό της αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου αγνοείται σήμερα. Λείψανα, που βρέθηκαν σε ναούς όπως του αγίου Γενναδίου στο Μωρό Νερό ή σε σπήλαια όπως των τριών αγίων Αλεξάνδρου, Χαρίτωνος και Επιφανίου, δεν ερευνήθηκε πού κατέληξαν.

Τι απέγιναν τόσα λείψανα Αγίων, θα πρέπει να μας προβληματίσει. Ιδιαίτερα μεταγενέστερων αγίων, που δεν μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη και αγίων που, λόγῳ του σχίσματος, οι Φράγκοι, ούτε τα γνώριζαν, αλλά ούτε και τα ευλαβούντο ώστε να τα κλέψουν και να τα μεταφέρουν στη Δύση.

Ο Μπάρσκυ ο οποίος επισκέφθηκε την μονή του αγίου Ηρακλειδίου γράφει ότι στον παλαιό ναό (στο Μαυσωλείο κτίσμα του 14ου-15ου αιώνα, πάνω από τον τάφο του αγίου) υπάρχουν τρεις λαξευτές σαρκοφάγοι, λάρνακες η μία από λευκό μάρμαρο, η οποία ανήκει στον άγιο Ηρακλείδιο και οι άλλες δύο σαρκοφάγοι από απλή πέτρα, οι οποίες ανήκουν, μία στον άγιο Μνάσωνα και μία στον άγιο Ηρωδίωνα (Ρόδωνα). Οι τρεις αυτές

Υπό την σκέπη του Αποστόλου Φιλίππου, Λευκωσία 2004, σ. 265· Παπαγεωργίου, *Όμοδος Ιστορία και Πολιτισμός…*, ό.π., σ. 116.

[445] Σήμερα στην Κύπρο γενικότερα για αυτό τον σκοπό τοποθετούμε μέρος λειψάνων του αγίου Γεωργίου του νεομάρτυρα του Κύπριου. Μέρος του λειψάνου αυτού φυλάσσεται στη Μητρόπολη Πάφου και χρησιμοποιείται σε εγκαίνια και σε τοποθέτηση σε αντιμήνσια. Ο γράφων έχει προσωπική γνώση καθότι είναι ο αρχειοφύλακας και υπεύθυνος για αυτά.

[446] Κάποια λείψανα πιθανόν να μεταφέρθηκαν στον ναό της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου του 8ου αιώνα όταν η βασιλική στους Αγίους Πέντε είχε εγκαταλειφθεί λόγω και των αραβικών επιδρομών την ίδια εποχή. Άλλωστε το τετράκογχο πρόσκτισμα στον ίδιο ναό πιθανόν να συνδέεται με την μεταφορά λειψάνου κάποιου σημαντικού προσώπου από την πιο πάνω βασιλική στους αγίους Πέντε. Λείψανα επίσης εντός του ιερού βήματος σε αρκοσόλιο του νοτιοανατολικού τοίχου περιείχε ανθρώπινα οστά. Στη βασιλική των Αγίων Πέντε επίσης βρέθηκαν ανθρώπινα οστά σε μαρμαρεπένδιτο τάφο χωρίς το κρανίο ενώ έφερε εγκόλπιο με το Χριστόγραμμα. Ανδρέας Φούλιας, Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου*, Λευκωσία 2019, σ. 46-48. Δημήτριος Μιχαηλίδης, «Η Αρχαιολογία της Γεροσκήπου από τους Πρώιμους χρόνους στην Παλαιοχριστιανική περίοδο», στο: Χρ. Ανδρέου (επιμέλεια), *Γεροσκήπου. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 2008, σ. 48-55.

σαρκοφάγοι όπως γράφει ο Μπάρσκυ ήταν κενές όταν τις επισκέφθηκε και είναι άγνωστο, όπως γράφει ο ίδιος, πού και σε ποια χώρα μετακομίσθηκαν τα ιερά λείψανα των αγίων αυτών[447].

2. Οι αναφορές για λείψανα αγίων

Στον Κώδικα του Λονδίνου και στον Μαχαιρά, δημιουργείται ένα πρόβλημα, ιδίως στα σημεία που αναφέρονται στον Άγιο Νεόφυτο. Εκεί, γίνεται λόγος για την ύπαρξη λειψάνων, που σήμερα δεν υπάρχουν, ή, υπάρχουν μόνο μικρά τεμάχιά τους. Τις αναφορές αυτές, που είναι ουσιαστικά και οι αρχαιότερες πηγές για τα λείψανα και τον αριθμό αγίων, που μας ενδιαφέρουν, ανακυκλώνουν οι μεταγενέστεροι χρονογράφοι, όπως ο Λουζινιανός, ο Νεόφυτος Ροδινός, ο Κυπριανός και άλλοι. Και αυτοί, με την σειρά τους, προσθέτουν επιπλέον πληροφορίες και για τα ήδη αναφερθέντα λείψανα, αλλά και για λείψανα άλλων αγίων. Οι σύγχρονοί μας ερευνητές[448], με τη σειρά τους, αντιγράφουν τους παλαιότερους άκριτα, ανακυκλώνοντας τις ίδιες πηγές χωρίς να τις θέτουν υπό εξέταση. Τα ερωτήματα, λοιπόν, που γεννώνται, μπορούν να τεθούν ως εξής: Όσοι μας παρέχουν πληροφορίες για λείψανα αγίων, ήταν πράγματι αυτόπτες μάρτυρες, ή απλά άκουσαν ή διάβασαν ή υπέθεσαν; Όταν αναφέρονται σε λείψανα αγίων, εννοούν ολόσωμους τους αγίους, ή τεμάχια ιερών λειψάνων; Όταν αναφέρουν ένα τάφο ή τον τόπο όπου είναι θαμμένος κάποιος άγιος, γνωρίζουν ακριβώς το σημείο της ταφής του; Όλα αυτά τα ερωτήματα, βέβαια, θα τα εξετάσουμε και σε καθένα άγιο ξεχωριστά, προσπαθώντας να δώσουμε απαντήσεις στις αντικρουόμενες, πολλές φορές, πληροφορίες. Αυτό που διαπιστώνουμε από την έρευνά μας, όμως, είναι ότι τις περισσότερες φορές, οι αναφορές των ιστορικών σε λείψανα, είναι γενικές. Υποθέτουν δηλαδή ότι, εφόσον εκεί έζησε ο άγιος, εκεί θα βρίσκεται και ο τάφος και το λείψανό του. Όσες δε φορές αφήνουν να εννοηθεί ότι ένα λείψανο είναι ολόκληρο, το πιθανότερο είναι ότι σώζεται μόνον ένα μικρό τεμάχιο. Παρατηρούμε τέλος ότι, όσοι γράφουν, στηρίζονται τις περισσότερες φορές σε προγενέστερες προφορικές ή γραπτές πηγές και, μάλλον, δεν έχουν καν επισκεφτεί τον χώρο, που έζησε ο άγιος στον οποίο αναφέρονται.

Θα δώσουμε εδώ κάποια παραδείγματα, αφήνοντας τα περισσότερα στοιχεία να δοθούν με λεπτομέρειες, στα κεφάλαια που θα εξετάσουμε τον κάθε άγιο ξεχωριστά. Ο άγιος Νεόφυτος, για παράδειγμα, κάνει αναφορά στον ενταφιασμό του αγίου Γενναδίου στο Μωρό Νερό, όπου ανήγειραν και ναό προς τιμή του[449]. Το λείψανό του στις μέρες μας αγνοείται, ενώ δεν γίνεται καμία μνεία για ανεύρεση, ή ανακομιδή του. Επίσης, ο άγιος

---

[447] Βασίλειος Γρηγόροβιτς Μπάρκσυ (1726-1736), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 713.

[448] Όπως οι Τσικνόπουλλος, Καππαής, πατήρ Βλάσιος κ.ά.

[449] Πανηγυρική Α΄ 22, 24-25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 416.

Νεόφυτος αναφέρεται και στο λείψανο του αγίου Θεοσεβίου[450], το οποίο επίσης στις μέρες μας αγνοείται.

Ο Κώδικας του Λονδίνου και ο Μαχαιράς[451] κάνουν αναφορά στα λείψανα των αγίων: Βαρνάβα εν Βάση, που σώζεται και στις μέρες μας σχεδόν ολόκληρο, αν εξαιρέσουμε τα τεμάχια, που βρίσκονται σκορπισμένα σε διάφορες μονές της Κύπρου. Επίσης και στα λείψανα των αγίων Βασιανού ή Κασσιανού της Αλέκτορας και Βασιανού ή Κασσιανού της Αυδήμου, των αγίων Αλεξάνδρου, Χαρίτωνος και Επιφανίου στην Αξύλου, των αγίων Πήγων και Χριστοφόρου στην Κούρδακα, των αγίων Καλανδίωνος, Βαρλαάμ και Αγαπίου στις Αρόδες. Από αυτά δεν σώζεται κανένα στις μέρες μας, ούτε και υπάρχουν άλλες αναφορές για αυτά, ενώ, για κάποιους από αυτούς τους αγίους, δεν υπάρχουν καν στοιχεία για τον τάφο τους. Για μερικούς, μάλιστα, αμφιβάλλουμε και αν υπήρξαν ως πρόσωπα, ή ως τοπικοί άγιοι. Εδώ να εξαιρέσουμε μόνο το μικρό τεμάχιο του αγίου Καλανδίωνος του εν Αρόδαις, που μνημονεύεται μόνο από την εποχή του αγίου Παναρέτου και μετά.

Μεγάλη σύγχυση επίσης προκάλεσαν οι αναφορές από τον Μαχαιρά, Λουζινιανό, Ροδινό και άλλους στο ιερό λείψανο του αγίου Νεοφύτου, πριν ακόμα αυτό βρεθεί, στα μέσα του 18ου αιώνα. Αναφορές γίνονται και από τον Λουζινιανό και τον Νεόφυτο Ροδινό σε λείψανα των αγίων Ιωάννου εκ Μαλούντας και Μνάσωνος της Ποταμιούς τα οποία σήμερα, αγνοούνται παντελώς. Επίσης, η χειρόγραφη ακολουθία του αγίου Ονησιφόρου στην Αναρίτα, αναφέρει ότι σωζόταν το λείψανο του αγίου[452], ενώ στις μέρες μας, μόνο ένα μικρό τεμάχιο διατηρείται.

Τέλος, ένα μεγάλο θέμα που προκύπτει, είναι η εμφάνιση τεμαχίων λειψάνων τοπικών αγίων της Πάφου κατά την περίοδο αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου. Ο άγιος Πανάρετος φρόντισε για την ανάδειξη των τοπικών αγίων, αλλά και την διαφύλαξη των ιερών τους λειψάνων. Παρατηρούμε ότι από την εποχή αυτή, έχουμε τεμάχια λειψάνων των αγίων Κόνωνα, Καλανδίωνος, Ονησιφόρου, Μνάσωνος, Ηρακλειδίου, Σώζοντος κ.ά. τα οποία συγκεντρώνονται κυρίως στις μονές Χρυσορρογιατίσσης και Ομόδους για να διαφυλαχθούν.

Το όλο θέμα των ιερών λειψάνων των αγίων είναι εκτενές και το αφήνουμε να το εξετάσουμε σε κάθε επί μέρους κεφάλαιο με τον κάθε άγιο ξεχωριστά. Αυτό που επισημαίνουμε είναι το ότι πρέπει να είμαστε λίγο προσεκτικοί στις πηγές, που αναφέρονται σε ιερά λείψανα αγίων καθότι πολλές φορές αυτές μας οδηγούν σε λανθασμένα συμπεράσματα.

3. Λείψανα Αγίων, κατηγορίες

Τα ιερά λείψανα των αγίων της Κύπρου μπορούμε γενικά να τα ταξινομήσουμε σε κατηγορίες όπως: α) Λείψανα που ήρθαν στην Κύπρο, όπως είναι του αποστόλου

---

[450] Πανηγυρική Α΄ 12, 9, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266.

[451] Για τις δύο αυτές πηγές βλ.: *BMAd*, § 186β, σ. 28-30 και *Μαχαιράς*, § 31-39.

[452] Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 110.

Φιλίππου. β) Λείψανα που έφυγαν από την Κύπρο, όπως είναι αυτό του αγίου Ιλαρίωνα, που κλάπηκε μόλις δέκα μήνες από την κοίμησή του. γ) Λείψανα που αγνοείται η τύχη τους και αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει τα περισσότερα, γιατί σχεδόν όλων των αγίων της Πάφου αγνοείται η τύχη τους, εκτός ορισμένων, των οποίων έχουμε ένα μικρό μέρος. Μόνο τα λείψανα του αγίου Νεοφύτου και οσίου Βαρνάβα σώζονται κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, ενώ για τα υπόλοιπα, δεν υπάρχουν καν μαρτυρίες για το που μπορεί να βρίσκονται. Αυτά, είναι: του Αγίου Θεοσεβίου, του αγίου Ιωάννη της Μαλούντας, του αγίου Γενναδίου, του αγίου Τίμωνα και του αγίου Κασσιανού. δ) Λείψανα που αγνοούνται ενώ διασώζεται μόνο μικρό μέρος τους, είναι: του αγίου Κόνωνα, (που διασώζεται μέρος της κάρας και ελάχιστα άλλα σε λειψανοθήκες), του αγίου Καλανδίωνα και του αγίου Ονησιφόρου[453]. ε) Λείψανα, που, όπως είπαμε και πιο πάνω, διασώθηκαν κατά το μεγαλύτερο μέρος τους, όπως είναι αυτό του αγίου Νεοφύτου και του οσίου Βαρνάβα. στ) Λείψανα που παραμένουν θαμμένα στο χώμα, όπως είναι αυτό του αγίου Παναρέτου. ζ) Λείψανα που ανευρέθηκαν πρόσφατα όπως είναι αυτό της αγίας Κωνσταντίας της εν Πάφῳ, ενώ εκτός Πάφου, στο Παραλίμνι, του ιερέως Ζαχαρία μπροστά από το ιερό του ναού της Παναγιώτισσας, ο οποίος έχει προταθεί για αγιοκατάταξη.

4. Μεταφορά λειψάνων από και προς την Κύπρο – λείψανο απ. Φιλίππου

Παρατηρούμε λείψανα να μεταφέρονται από την Κύπρο στην Κωνσταντινούπολη επί εποχής Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Αυτό γινόταν είτε για να δώσει περισσότερο κύρος στην Βασιλεύουσα, είτε για να προστατευθούν από τις αραβικές επιδρομές. Αν ισχύει το δεύτερο τότε πρέπει να θέσουμε ως χρονικά πλαίσια που μεταφέρθηκαν, από τον 7ο – 10ο αιώνα. Ο Χάκκετ γράφει ότι η επιδρομή των Σαρακηνών υπήρξε αιτία της ανακομιδής των λειψάνων[454]. Συγκεκριμένα, αναφέρει ότι πολλά λείψανα και άλλα κειμήλια, μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη επί Λέοντος Στ΄ (886-911)[455].

Αναφορές για μεταφορά λειψάνων από την Κύπρο στην Κωνσταντινούπολη έχουμε για τους αγίους: α) απόστολο Βαρνάβα[456]. β) άγιο Επιφάνιο Κωνσταντίας, επί Λέοντος Στ΄

---

[453] Στο κείμενο του συναξαρίου του αγίου γράφει ότι το λείψανο σώζεται μέχρι τις μέρες μας. Βλ. αναφορά. Βέβαια αυτή η γενίκευση πολλές φορές ίσως να σήμαινε όχι ότι σωζόταν ολόκληρο αλλά ότι μπορούσε να ήταν ακόμα και μικρό μέρος.

[454] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 251.

[455] Περδ. *Εκκλησιαστικός κήρυξ,* Λάρνακα, 1 (1911), σ. 643· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 247.

[456] Ο Εγγλεζάκης αναφέρει ως λείψανα, που μεταφέρθηκαν στην Κωνσταντινούπολη, των αγίων: Θεράποντα, Σπυρίδωνα, Λαζάρου, Επιφανίου και αποστόλου Βαρνάβα. Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 101. Υπάρχει γενικά μια αντίφαση αν τελικά το λείψανο του αποστόλου Βαρνάβα μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, ή όχι. Κατά το εγκώμιο Αλεξάνδρου, το οποίο είναι η σημαντικότερη πρωτογενής πηγή, που έχουμε για την εύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα, το λείψανο δεν μεταφέρθηκε, αλλά μόνο το ευαγγέλιο δωρήθηκε στον αυτοκράτορα Ζήνωνα. Για το ευαγγέλιο μάλιστα

(886-912)[457]. γ) άγιο Σπυρίδωνα, που μεταφέρθηκε τον 7ο αιώνα, όπως γράφει ο Χάκκετ[458], για να διαφυλαχθεί από τις Αραβικές επιδρομές. δ) άγιο Θεράποντα του οποίου η μνήμη εορταζόταν στον ναό «πλησίον της Ελαίας»[459]. ε) άγιο Λάζαρο μαζί με άλλα, που μεταφέρθηκαν επί Λέοντος Στ΄ του Σοφού[460]. στ) αγίους Ηρακλείδιο, Μνάσωνα και Ρόδωνα[461]. ζ) άγιο Ιωάννη τον Ελεήμονα.[462]. η) τέλος, το λείψανο του αγίου Ιλαρίωνα, το οποίο όμως κλάπηκε και μεταφέρθηκε στη μονή Μαϊουμά στην Παλαιστίνη, δέκα μήνες μετά την κοίμησή του.

Από την άλλη έχουμε τα λείψανα που μεταφέρθηκαν από άλλα μέρη στην Κύπρο, κυρίως την εποχή της εικονομαχίας και επί εποχής Φραγκοκρατίας, όπως και κατά τις σταυροφορίες και την πρώτη και δεύτερη άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αυτά τα λείψανα είναι των αγίων: α) του αγίου Μάμα[463]. β) των αγίων Βαρνάβα και Ιλαρίωνος στην Περιστερώνα Μόρφου. γ) του αποστόλου Φιλίππου. δ) του αγίου Ρηγίνου του εν

αναφέρεται ότι τοποθετήθηκε στον ναό του παλατίου και από αυτό αναγίγνωσκαν τα ευαγγέλια της Μεγάλης Πέμπτης. Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 43-44.

[457] Περδ. *Εκκλησιαστικός κήρυξ,* Λάρνακα, 1 (1911), σ. 643· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 247.

[458] Ο Χάκκετ γράφει ότι τα λείψανα του μετά από μερικές εκατονταετίες παραμονής στην γενέθλια γη του, μετακομίσθηκαν επί εποχής μουσουλμανικών (αραβικών) επιδρομών στην Κωνσταντινούπολη, για ασφάλεια Χάκκετ, τμ. 2, σ. 206.

[459]Χάκκετ, τμ. 2, σ. 251.

[460] Η ανακομιδή των λειψάνων του έγινε στις 17 Οκτωβρίου του 901 σε μια εποχή κατά την οποία η αυτοκρατορία αναγεννάται και συγκεντρώνει από παντού άγια λείψανα στην πρωτεύουσα. Ο αυτοκράτορας Λέοντας Στ΄ ίδρυσε μάλιστα περικαλλή ναό κοντά στην μονή των Οδηγών για να στεγάσει τα λείψανα του αγίου Λαζάρου. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 259· Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης, «Το Συναξάριον της Εκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως και η Κυπριακή αγιολογία», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου…*, ό.π., σ. 281-303 (στη σ. 292-293).

[461] Βλ. περισσότερα σε αναφορά του Μπάρκσυ στο κεφάλαιο για τον άγιο Ηρακλείδιο. Βασίλειος Γρηγόροβιτα Μπάρσκυ (1726-1736), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 713.

[462] Το αναφέρει ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός και ότι πολλές φορές το προσκύνησε ο ίδιος. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 521· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 194. Σήμερα το λείψανο του αγίου βρίσκεται στον ναό του San Giovanni στη Βενετία, παραμένει άφθαρτο και φυλάσσεται σε ειδική λάρνακα.

[463]*Μαχαιράς*, § 33. Ο σημερινός ναός του αγίου Μάμα στη Μόρφου είναι των αρχών του 16ου αιώνα. Επομένως τα λείψανα είχαν φθάσει τον αιώνα αυτό ή προηγουμένως; Ο άγιος Νεόφυτος τον 12ο αιώνα που έγραψε για τον βίο του φαίνεται να αγνοεί την κυπριακή παράδοση για την ύπαρξη λάρνακας. Για να γράψει όμως το εγκώμιο στον άγιο σημαίνει ότι ο άγιος τιμόταν και προηγουμένως. Ο Μαχαιράς αντίθετα τον 15ο αιώνα αναφέρει τα της λάρνακας. Επομένως να συμπεράνουμε ότι η λάρνακα με τα ιερά λείψανα του αγίου έφθασαν στο νησί μεταξύ 12ου και 15ου αιώνα. Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 603. Κατά τον Παπαγεωργίου δύο παλαιοχριστιανικές βασιλικές και ένας βυζαντινός ναός υπήρξαν οι προγενέστεροι ναοί πάνω από τους οποίους κτίστηκε ο σημερινός ναός του αγίου Μάμα. Άντρος Παυλίδης. (επιμ.), *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια(ΜΚΕ)*, Φιλόκυπρος, τμ. 9 Λευκωσία 2011, σ. 287. Στις μέρες μας λείψανα του αγίου Μάμα όπως η κάρα του βρίσκονται στη Γαλλία και το πότε μεταφέρθηκαν εκεί μένει άγνωστο.

Σκοπέλῳ τον 12ο αιώνα[464]. ε) των αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης, που, κατά τον Μαχαιρά[465], μεταφέρθηκαν από τη Συρία στη Κύπρο επί εποχής πολέμων στην χώρα εκείνη, πιθανόν των Αράβων ή Περσών. στ) του αγίου Νικήτα κ.ά.[466]. Αυτή η πληροφορία είναι πολύ σημαντική, γιατί έτσι μας επιβεβαιώνεται ότι οι τριακόσιοι Αλαμάνοι που ήρθαν στην Κύπρο, πολύ πιθανό να έφεραν μαζί τους και ιερά λείψανα, εικόνες και άλλα κειμήλια, για να τα προστατεύσουν. Αν συνδέσουμε, λοιπόν, τη μεταφορά όλων αυτών των λειψάνων, των κειμηλίων, των εικόνων (συνδυάζοντας και τους αγίους στους οποίους ήταν αφιερωμένες οι μονές τους, που εγκατέλειψαν) μας εξηγείται, και το γιατί έχουν δώσει τόσο πολλές ονομασίες στα σπήλαια, στις μονές και στα μικρά ασκητήρια. Ίσως κάποια να μεταφέρθηκαν με την άλωση της Κωνσταντινούπολης. Αν κατάφεραν να διαφύγουν τόσοι μοναχοί, κληρικοί, αγιογράφοι κ.ά. και να φθάσουν στην Κύπρο, είναι πιθανόν να μπόρεσαν να φέρουν μαζί τους και κάποια κειμήλια, όπως λείψανα και εικόνες.

Κάτι στο οποίο θεωρήσαμε πρέπον να δώσουμε περισσότερη βαρύτητα σε αυτό το κεφάλαιο, είναι η μεταφορά του λειψάνου του αποστόλου Φιλίππου στην Κύπρο. Αυτό

---

[464] Ο π. Φώτιος σε κείμενό του για τους αγίους Ρηγίνο τον Κύπριο και Ρηγίνο της Σκοπέλου αναφέρει ότι η τιμή του αγίου Ρηγίνου του Κύπριου προηγήθηκε της τιμής του αγίου Ρηγίνου του εν Σκοπέλω. Η τιμή του αγίου Ρηγίνου του εν Σκοπέλω αρχίζει με την μεταφορά των λειψάνων του, πιθανώτατα, όπως γράφει κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας (Η άποψή του αυτή με την χρήση της λέξης «πιθανώτατα» μας βρίσκει σύμφωνους και με τη δική μας άποψη ότι επί Φραγκοκρατίας στο νησί μεταφέρονται ιερά λείψανα όπως π.χ. του αποστόλου Φιλίππου). Η λάρνακά του αγίου βέβαια όπως σημειώνει ο π. Φώτιος σήμερα είναι κενή και τα διασκορπισμένα ανά την Κύπρο λείψανά φερόμενα ως αγίου Ρηγίνου δεν μπορούμε με ακρίβεια να πούμε σε ποιόν από τους δύο αγίους ανήκουν. Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 323-334. Ο Κύπριος άγιος Ρηγίνος στην Φασούλα Λεμεσού, όπου θεωρείται ο τόπος μαρτυρίου και του τάφου του, η εκεί χριστιανική σαρκοφάγος του χρονολογείται από τον 3ο αιώνα καθώς και η υπόγεια κρύπτη από τούς Ρωμαϊκούς χρόνους. Ο ναός βέβαια πάνω από την κρύπτη ανάγεται στους χρόνους της Φραγκοκρατίας, 14ος-15ος αιώνας. Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω και Ιερομάρτυς Ρηγίνος ο εν Σκοπέλω», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 8 (2008), σ. 213-215,234-237.

[465] *Μαχαιράς*, § 39.

[466] Στην ιστοσελίδα της Μητροπόλεως Μόρφου διαβάζουμε: «Όπως όμως μαρτυρημένα συνέβηκε και σε άλλες περιπτώσεις μαζικής μετακίνησης πληθυσμών από τη Μικρά Ασία και Συρία στην Κύπρο, λόγω των εκεί κατακτήσεων από τους Άραβες και Οθωμανούς (Σελτζούκους), οπόταν οι πρόσφυγες μετέφεραν μαζί τους την τιμή, αλλά και τα λείψανα των αγίων της ιδιαίτερης πατρίδας τους (λ.χ. οι Αντιοχείς μετέφεραν τα λείψανα των αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης στο Μένικο, κ.λπ.), είναι πολύ πιθανόν ότι πρόσφυγες από την Μουψουεστία (ίσως στα τέλη του 11ου αιώνα) μεταφέρουν τα λείψανα και την τιμή του αγίου Νικήτα στην Κύπρο, στον τόπο, που οι ευλογημένοι και ευσεβείς αυτοί χριστιανοί έκτισαν το ομώνυμο χωριό της Μόρφου και οικοδόμησαν τον ναό στο όνομα του. Η τιμία κάρα του αγίου Νικήτα, καθώς και τεμάχια λειψάνων του, σήμερα είναι αποθησαυρισμένα στην περικλεή Μονή της Παναγίας του Κύκκου». Μητροπολίτης Μόρφου http://www.immorfou.org.cy/local-saints/572-agios-nikitas-morfou.html (προσβάσιμο: 15. 9. 2021). Ενώ αλλού σε προφορική ομιλία του ο Μόρφου Νεόφυτος λέγει ότι: Οι Μαμελούκοι τον 13ο αιώνα έκαναν διωγμό στην Αντιόχεια και πολλοί χριστιανοί κατέφυγαν στην Κύπρο μεταφέροντας και τα λείψανα των αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης. Από προφορική ομιλία του μητροπολίτη Μόρφου Νεοφύτου στον ναό του αγίου Κυπριανού στο Μένοικο στις 2.12.2020.

καθώς και η τιμή του αποστόλου Φιλίππου συνδέθηκε με το Άρσος ή παλαιά Αρσινόη, χώρο προσωρινής έδρας του επισκόπου Πάφου μεταξύ 13ου-14ου αιώνα[467].

Τα ερωτήματα, που γεννώνται, όμως εδώ, είναι: α) από πού μεταφέρθηκε το λείψανο του αποστόλου Φιλίππου στην Κύπρο; β) ποιος ο χρόνος άφιξής του στο νησί; γ) ποιοι το μετέφεραν και κάτω από ποιες συνθήκες; δ) γιατί επιλέχθηκε η Κύπρος και, συγκεκριμένα, το Άρσος;

Το λείψανο του αποστόλου Φιλίππου πρέπει να μεταφέρθηκε πρώτα από την Ιεράπολη της Φρυγίας (τον τόπο όπου μαρτύρησε και τάφηκε ο άγιος) στην Κωνσταντινούπολη, σε χρόνο κατά τον οποίο μεταφέρθηκαν και τόσα άλλα λείψανα από διάφορα μέρη της αυτοκρατορίας. Αξιοπρόσεκτο πράγμα, είναι τα ονόματα των αυτοκρατόρων, που υπογράφουν την γνησιότητα του λειψάνου. Ο Παπαγεωργίου, ο οποίος ανέγνωσε και περιέγραψε την λειψανοθήκη, που περιέχει την κάρα του αποστόλου Φιλίππου γράφει τα εξής: «Ορθογώνια παραλληλεπίπεδη λειψανοθήκη με τετρακλινή πυραμίδα πάνω στις πλευρές της είναι του έτους 1770 διαστάσεις 26,5Χ19Χ18,8. Η δέησις (Χριστός – Παναγία Πρόδρομος) κάτω από τον θρόνο του Χριστού, η θυρίς με τον άγιο Φίλιππο στο μέσος της θυρίδας. Κλαπέντος 1740 του παλαιού και Βασιλικού κοσμήματος της ιεράς κάρας του αποστόλου Φιλίππου εκ της χωρίας των δώδεκα ενεκοσμίθει τα νην υπο δαπάνης του πανιερωτάτου κ. υπερτήμου Πάφου κυρίου Παναρέτου 1770. Στην μία πλευρά στηθαίοι μετωπικοί απόστολοι Ιωάννης ο Θεολόγος, Πέτρος, Παύλος. Ψηλά πάνω από το Χριστό σε κύκλο 1370 Θεοδοσίου ελέω Θεού Βασιλεύς Κωνσταντινουπόλεως. Δεξιά πάνω στην πλευρίδα: ο αυθέντης του τόπου Τζερνιζος ανακαινίζει την εκκλησίαν της Αρσινόης πάνω σε κύκλο Μταν Δοβίνος Φιλανδριανιτών ελέω Θεού Βασιλεύ Κωνσταντινουπόλεως. Κάτω: Ματθαίος, Λουκάς, Σίμων. Πίσω: ερχόμενον εν Κυρρω το του αποστόλου Φιλίππου ιερόν λίψανον μετεκομίσθη εις Αρσινόη. Πάνω σε κύκλο 781 Αλέξιος Ελέω Θεού βασιλεύς Κωνσταντινουπόλεως ανατολής και δύσεως. Κάτω: Βαρθολομαίος, Θαδδαίος, Θωμάς. Αριστερά η αποκαθήλωσις και επιτάφιος του αποστόλου Φιλίππου. Πάνω 609 Ιράκλιος ελέω Θεού βασιλεύς Κων. Κάτω Ανδρέας, Ιάκωβος, Μάρκος»(sic)[468]. Σημαντικό εδώ είναι οι αυτοκράτορες Ηράκλειος και Αλέξιος και οι αντίστοιχες χρονολογίες 609 και 781. Αυτό καταδεικνύει ότι η κάρα του αποστόλου θα είχε μετακομισθεί από την Ιεράπολη στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, προ του 609. Επίσης σημαντική είναι η υπογραφή του Θεοδοσίου, 1370 και του Μταν Δοβίνος Φιλανδριανιτώντον, που, όπως γράφει ο Ηλιάδης[469], πρόκειται για τον Λατίνο βασιλιά της Κωνσταντινούπολης. Επομένως,

---

[467] Ο Hogarth γράφει ότι ο ορθόδοξος επίσκοπος Πάφου διώχθηκε με την κατάληψη της Κύπρου από τους Λατίνους και μετέφερε την έδρα του στο Άρσος και παρέμεινε εκεί κατά τον 13ο και 14ο αιώνα. Hogarth, *DeviaCypria…, ό.π.*, σ. 4, 40.

[468] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[469] Ο Ιωάννης Α. Ηλιάδης το μεταγράφει ως εξής: «ΜΠΑΛΟΒΙΝΟΣ ΦΙΛΑΝΔΙΑΝΙΟΝ ΕΛΕΩ Θ(ΕΟ)Υ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕ<Ω>Σ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΤΕ ΚΑΙ ΔΙΣΕΩΣ» και εξηγεί ότι πρόκειται για

συμπερασματικά, αν οι υπογραφές και οι χρονολογίες ισχύουν, τότε το ιερό λείψανο του αποστόλου Φιλίππου βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη τουλάχιστο από τις αρχές του 7ου αιώνα μέχρι τα τέλη του 14ου αιώνα και κατά συνέπεια, η μεταφορά του στην Κύπρο θα γινόταν μετά τον 14ο αιώνα. Πάντως το 1204, στην μονή της Παναχράντου στην Κωνσταντινούπολη, σωζόταν η κάρα του[470]. Σε αντίθεση με την άποψη αυτή είναι ότι η μεγάλη εικόνα του αποστόλου Φιλίππου στον ομώνυμο ναό χρονολογείται σύμφωνα με τους συντηρητές Γερασίμου και Παπαϊωακείμ[471] περίπου στα μέσα του 13ου αιώνα. Όπως σημειώνουν οι ίδιοι, αυτή θα πρέπει να είναι η εικόνα, που ιστορήθηκε με την ευκαιρία της έλευσης του ιερού λειψάνου και της ανέγερσης του ναού του αγίου, στο Άρσος. Η ιστόρηση της εικόνας αυτής, όπως σημειώνουν και πάλι οι συντηρητές στο βιβλίο τους, (λόγω του ότι δεν υπάρχουν παρόμοιες εικόνες στην Κύπρο) ή θα έγινε σε κωνσταντινουπολίτικο εργαστήριο της διασποράς, μετά από παραγγελία, ή από Κωνσταντινουπολίτη αγιογράφο της διασποράς ο οποίος βρέθηκε για λίγο στο νησί[472]. Αν λοιπόν ισχύουν οι χρονολογίες και η χρονολόγηση της εικόνας, τότε θα πρέπει να δεχθούμε ότι η εικόνα και το λείψανο του αποστόλου έφθασαν στην Κύπρο μετά τον 14ο αιώνα.

Τώρα, απαντώντας στην ερώτηση ποιοι μπορεί να μετέφεραν το λείψανο και την συγκεκριμένη εικόνα στην Κύπρο, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι τα μετέφεραν πρόσφυγες μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1453, όπως παρομοίως μεταφέρθηκε το λείψανο του αγίου Σπυρίδωνα στην Κέρκυρα[473]. Όμως, μοιάζει λίγο δύσκολο να έφθασε το λείψανο και μια μεγάλων διαστάσεων εικόνα στην Κύπρο, χωρίς να το αντιληφθούν οι Λατίνοι κυρίαρχοι. Δεν είναι όμως αδύνατον για αυτό, χωρίς να

τον Λατίνο βασιλιά της Κωνσταντινουπόλεως Βαλδουίνο. Ιωάννης Α. Ηλιάδης, «Η προσκυνηματική εικόνα του αγίου Φιλίππου στο Άρσος Λεμεσού», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 74 (2004), σ. 9-12.

[470] Αλέξανδρος Γ. Πασπάτης, *Βυζαντιναί Μελέται*, Κωνσταντινούπολη 1877, σ. 323. Ο Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου μας δίνει την εξής μαρτυρία: Ο ίδιος στην έρευνά του για το ιερό λείψανο, είδε ότι υπήρχαν τεμάχια λειψάνου κάρας στον ναό του Αποστόλου Φιλίππου στο Άρσος. Έτσι, ζήτησε και του άνοιξαν και είδε την τιμία κάρα για να δει αν είναι ολόκληρη. Όταν άνοιξε την κάρα στο Όμοδος παρατήρησε ότι είναι ολόκληρη η κάρα χωρίς να λείπει μέρος. Τα τεμάχια λειψάνων στο Άρσος όπως του είχαν πει βρέθηκαν από τις εργασίες συντήρησης του παρεκκλησίου της Αγίας Μαριάμνης και τα είχαν ανακατέψει με άλλα λείψανα του αποστόλου Φιλίππου. Συνέντευξη 3.4.2020.

[471] Κώστας Γερασίμου, Κυριάκος Παπαϊωακείμ, *Ο άγιος Φίλιππος. Η μεγάλη εικόνα του αγίου εις το Άρσος 13ου αιώνα*, Λάρνακα 1997, σ. 44.

[472] Γερασίμου, Παπαϊωακείμ, *Ο άγιος Φίλιππος…*, ό.π., σ. 45.

[473] Γενικότερα με κάθε ροή προσφύγων στην Κύπρο έχουμε εδώ και άφιξη εικόνων ιερών λειψάνων και άλλων κειμηλίων. Η εκδοχή να μετέφεραν το λείψανο του αποστόλου πρόσφυγες, κατά την πρώτη ή τη δεύτερη άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους, είναι λίγο απίθανο που ξέρουμε ότι έφθασαν εδώ μεγάλο πλήθος μεταφέροντας ως πολύ φυσικό και ιερά κειμήλια και σεβάσματα, μπορεί να στηριχθεί και στο ότι οι ορθόδοξοι το μετέφεραν στην ορθόδοξη Μητρόπολη της Πάφου που ήταν τότε το Άρσος, μια από τις τέσσερις τότε συμπεριλαμβανομένης και της αρχιεπισκοπής στην Κύπρο.

αποκλείουμε αυτή την εκδοχή, πιστεύουμε ότι μπορεί να μεταφέρθηκε το λείψανο από Λατίνους, προ της δεύτερης άλωσης της Κωνσταντινούπολης. Όπως έκλεψαν όλα τα λείψανα των αγίων και τα μετέφεραν στην Δύση, πολύ πιθανόν κάποια να τα μετέφεραν και στην Κύπρο, θεωρώντας το νησί ως μόνιμη κτήση τους. Φαίνεται όμως ότι μεταφέρθηκε η κάρα και μέρος[474] του ιερού λειψάνου στην Κύπρο.

Αλλά, αν το μετέφεραν οι Λατίνοι, δεν θα το τοποθετούσαν σε ένα μεγάλο ναό τους, όπως ο καθεδρικός ναός τους στη Λευκωσία, ή στην Αμμόχωστο και όχι στο Άρσος, που μπορεί αν ήταν μεγάλο αλλά όχι όπως οι πόλεις; Απάντηση στο ερώτημά μας μπορεί να δώσει ο Κυπριανός, ο οποίος αναφέροντας τα μεγαλύτερα χωριά της Κύπρου την εποχή της Φραγκοκρατίας, συγκαταριθμεί στην Πάφο τα Κούκλια, το Κτήμα σημερινή Πάνω Πάφο, το Άρσος το Όμοδος και την Χρυσοχού[475]. Επομένως, αυτά τα χωριά θα είχαν πληθυσμό ανάλογο των σημερινών κωμοπόλεων. Έτσι το Άρσος ήταν μία από τις σημαντικότερες κοινότητες[476], κατάλληλη να δεχθεί το λείψανο του αποστόλου Φιλίππου. Αλλού, αναφέρεται μάλιστα το Άρσος, ως μια από τις αρχαίες πόλεις της Κύπρου, που έκτισε ο Πτολεμαίος Φιλάδελφος, βασιλιάς της Αιγύπτου γύρω στο 274 π.Χ.[477]. Ενώ πάλι, αναφερόμενος στην συγχώνευση της Μητρόπολης Πάφου με την Επισκοπή Αρσινόη και την εκδίωξη του μητροπολίτη Πάφου στην Αρσινόη, αναφέρει το Άρσος αντί της Πόλης Χρυσοχούς το οποίο διορθώνει ο Άντρος Παυλίδης[478]. Για εκδίωξη του μητροπολίτη

---

[474] Στην ακολουθία του αγίου στις 31 Ιουλίου αναγράφεται ο τίτλος της στα Κύπρια Μηναία: «Ἡ εἰς Κύπρον μετακομιδή [των] λειψάνων τοῦ ἁγίου πανευφήμου Ἀποστόλου Φιλίππου». Ο τίτλος χωρίς το [των] που προσθέσαμε σε παρένθεση δηλώνει μέρος των λειψάνων ενώ αν γραφόταν με την προσθήκη [των] θα δήλωνε ολόκληρο το λείψανο. Επομένως η γραφή χωρίς το [των] που δημοσιεύεται θα έγινε εν επιγνώσει ότι τελικά δεν έφθασε ολόκληρο το λείψανο του αγίου στην Κύπρο. Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 31), σ. 184. Το σημαντικότερο χειρόγραφο, το περιέχον τις δύο ακολουθίες του αγίου είναι αυτό που προέρχεται από τον ναό της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου του 1757, ιδιαίτερα για την ακολουθία της μετακομιδής των λειψάνων του στην Κύπρο, που εορτάζεται στις 31 Ιουλίου που είναι και η αρχική. Κύπρια Μηναία, τμ. 3 (Νοέμβριος 14), σ. 129· Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 31), σ. 205,206,207. Το ότι μέρος του ιερού λειψάνου μεταφέρθηκε στην Κύπρο και όχι ολόκληρο φαίνεται να στηρίζουν και οι: Γερασίμου, Παπαϊωακείμ, *Ο άγιος Φίλιππος…*, ό.π., σ. 14.Η μεταφορά του λειψάνου του αποστόλου Φιλίππου στο Άρσος μπορεί και να συσχετιστεί με την μεταφορά του λειψάνου του αγίου Μάμα στη Μόρφου, που πιστεύουμε θα έγινε τον ίδιο καιρό.

[475] Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 96-97.

[476] Αντίστοιχη περίπτωση έχουμε τα Λεύκαρα της επαρχίας Λάρνακας. Σήμερα μπορεί να είναι χωριό αλλά την ίδια περίοδο που εξετάζουμε, περίοδο όπου και ο άγιος Νεόφυτος ζει τα Λεύκαρα ήταν πόλη της Κύπρου αξιοσημείωτη. Μάλιστα, εκεί υπήρξε έδρα μητροπολίτη, όταν οι μητροπόλεις Κιτίου, Αμαθούντος και Κουρίου είχαν καταργηθεί από τους Λατίνους. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι σε όλους τους χάρτες επί Τουρκοκρατίας και Αγγλοκρατίας το Άρσος γράφεται με έντονα γράμματα, τονίζοντας έτσι την σπουδαιότητά του.

[477] Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 66-67, 88,89.

[478] Στο ίδιο, σ. 108-109.

Πάφου στο Άρσος, κάνει λόγο και ο Περιστιάνης[479]. Τέλος ο ναός του αποστόλου Φιλίππου, όπως φαίνεται από σημείωση του Παρισινού κώδικα 1551 του 14ου αιώνα, ανήκε στη μονή της Παναγίας Καθολικής του Άρσους[480] η οποία, όπως αναφέρουμε αλλού, πιθανόν να κτίστηκε από τους Λατίνους[481]. Επομένως το λείψανο, η εικόνα[482], ο ναός καθώς και η τιμή του αποστόλου Φιλίππου ίσως να προήλθαν από τους Λατίνους κυριάρχους στο νησί και, αργότερα, με την Τουρκοκρατία να αποδόθηκαν στους ορθοδόξους[483].

5. Κλοπή λειψάνων και μέτρα ασφάλειας

Είναι γεγονός ότι τα λείψανα των αγίων για τους χριστιανούς ήταν πολυτιμότερα λίθων πολυτελών. Έτσι, ο καθένας ήθελε να έχει έστω ένα τεμάχιο από το λείψανο ενός αγίου. Στη Δύση, μάλιστα, κατά τον Μεσαίωνα, παρατηρήθηκε σκανδαλώδης αγοραπωλησία λειψάνων και εκμετάλλευση από επιτηδείους που πωλούσαν ακόμα και λείψανα κοινών ανθρώπων ως κάποιου αγίου. Η μεγαλύτερη σε αριθμό και συστηματική κλοπή λειψάνων έγινε κατά τις Σταυροφορίες και ιδιαίτερα με την πρώτη άλωση της Κωνσταντινούπολης το 1204. Σε όλους τους αιώνες όμως μέχρι και σήμερα δεν έπαυσαν να κλέβουν λείψανα για να έχουν την χάρη των αγίων στο δικό τους χώρο. Αναφέρουμε ενδεικτικά κάποιες αναφορές: α) Η κλοπή του ιερού λειψάνου του αγίου Ιλαρίωνα το 372 μόλις δέκα μήνες μετά την κοίμησή του από τον μαθητή του Ησύχιο. β) Υποψία για κλοπή λειψάνου του αγίου Επιφανίου μετά την κοίμησή του λαμβάνονται μέτρα προς αυτό. γ) Πρόθεση κλοπής του λειψάνου του αγίου Παναρέτου[484]. δ) Μία γυναίκα από την Γερμανία η οποία επιχείρησε να κλέψει αποκόπτοντας τεμάχιο με τα δόντια της από το άφθαρτο λείψανο του αγίου Ιωάννη de Montfort στη Λευκωσία, η οποία, όπως ισχυρίστηκε, ήταν συγγενής του αγίου αυτού. Ο άγιος όμως με θαυμαστό τρόπο δεν την άφησε να αποπλεύσει, αφού μια

---

[479] Ιερώνυμος Περιστιάνης, (1910), επανέκδοση μετά προλεγομένων Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Επιφανίου, Λευκωσία 1995, σ. 416.

[480]Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 248.

[481] George Jeffery, *A description of the historic monuments of Cyprus*, Nicosia 1918, σ. 364. Ναό με πολλές ομοιότητες όσο αφορά το κτίσμα, τη στέγη, και παρεκκλήσια δεξιά και αριστερά και την εποχή που κτίστηκε συναντάμε τον ναό της Παναγίας Διακινούσας στο Πραστειό Αυδήμου.

[482] Παρόμοια περίπτωση μεταφοράς εικόνας από τους Λατίνους στην Κύπρο αναφέρεται για εικόνα του Αγίου Νικολάου. Σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου αυτή μεταφέρθηκε το 1361/2 στο λατινικό καθεδρικό ναό του Αγίου Νικολάου στην Αμμόχωστο από τον ορθόδοξο καθεδρικό ναό του Αγίου Νικολάου στα Μύρα της Λυκίας (Α Παπαγεωργίου 1989, 243).

[483] Σημειώνουμε εδώ και αρχαία μονή του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος η οποία πιθανόν αρχικά να ήταν επ' ονόματι του τιμίου Προδρόμου και μετά δόθηκε το όνομα του αποστόλου Φιλίππου λόγῳ εικόνας ή λειψάνων που μεταφέρθηκαν εκεί.

[484] Βασίλειος Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος. Βιβλίον ψυχωφελές*, Κωνσταντινούπολη 1798, Τύποις εκδίδοται αναλώμασι αυταδέλφων Ευσταθίου και Ιωάννου Ρέσσου, και επιμ. Φιλίππος Χ. Μιχαήλ , Βιέννη 1805, σ. 39.

δύναμη έσπρωχνε το καράβι προς τα πίσω. Τότε αναγκάστηκε η γυναίκα να ομολογήσει την κλοπή και να επιστρέψει το τεμάχιο του λειψάνου [485].

6. Ταφές εντός ναών είτε σε ταφικό θάλαμο είτε στο δάπεδο

Ταφή μέσα σε βασιλικές και ναούς, είτε σε υπέργειους είτε σε υπόγειους τάφους, ήταν συνηθισμένη σε αγίους ανθρώπους, ή διακεκριμένους στο χώρο της Εκκλησίας. Φαίνεται όμως ότι ένας επιπλέον λόγος ενταφιασμού κάποιων σημαντικών προσώπων εντός των ναών, ήταν και το ότι αρκετά λείψανα είχαν κλαπεί μετά τον θάνατό τους, όπως του αγίου Ιλαρίωνα[486]. Διάδοση υπήρξε μάλιστα και στην πόλη Κωνσταντία ότι θα έκλεβαν το λείψανό του αγίου Επιφανίου γι' αυτό ήθελαν ο άγιος να ενταφιαστεί εντός του ναού, του οποίου ο ίδιος ο άγιος ήταν κτήτορας. Δύο διάκονοι αντέδρασαν στο να γίνει η ταφή στον χώρο του ναού, αλλά δεν εισακούστηκαν, λόγω του φόβου της κλοπής του σώματος του αγίου, το οποίο θεωρήθηκε ότι στο εσωτερικό του ναού θα ήταν ασφαλές[487]. Ίσως αυτός ο λόγος να έγινε αφορμή της ταφής τόσων σημαντικών προσώπων και αγίων εντός των ναών[488]. Η αγία Κωνσταντία, μαθήτρια του οσίου Ιλαρίωνα επίσης, σύμφωνα με δικά μας στοιχεία, ενταφιάστηκε εντός ναού και μάλιστα εντός του Ιερού Βήματος. Τρεις πρέπει να ήταν οι λόγοι, που ενταφιάστηκε σε ένα τόσο σημαντικό σημείο α) ήταν εξέχον πρόσωπο της κοινωνίας, β) είχε αγιότητα βίου, γ) μετά την κλοπή του διδασκάλου της οσίου Ιλαρίωνα, θα υπήρχε ο φόβος μήπως και αυτής το λείψανο κλαπεί, δ) κατείχε τον τίτλο της διακόνισσας, ο οποίος δινόταν σε ευσεβείς αρχόντισσες, που ανελάμβαναν σπουδαίο φιλανθρωπικό και πνευματικό έργο.

Ταφές εντός των ναών μαρτυρούνται και στους Μεσαιωνικούς χρόνους, όπως για παράδειγμα ο Βοημούνδος Λουσινιάν, πρίγκιπας της Γαλλίας που τάφηκε στον καθεδρικό

---

[485] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 287-290.

[486] Η κλοπή του λειψάνου του αγίου Ιλαρίωνα δέκα μήνες μετά τον θάνατό του προκάλεσε μεγάλη αναστάτωση στο νησί και ιδιαίτερα στην Πάφο. Η μαθήτριά του αγία Κωνσταντία μόλις το έμαθε από αφόρητη λύπη εκοιμήθη, ενώ για πολύ καιρό υπήρχε μία διένεξη μεταξύ των κατοίκων της Πάφου και της Παλαιστίνης οι πρώτοι έλεγαν ότι εδώ είναι το πνεύμα του αγίου Ιλαρίωνα οι δε ότι κατέχουν το σώμα του. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 256.

[487] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 246.

[488] Μπορεί να ξενίζει η κλοπή λειψάνων είναι όμως γεγονός ότι έγινε με τον άγιο Ιλαρίωνα και πιθανόν και με άλλα σημαντικά πρόσωπα. Ενώ λείψανα ολόκληρα άφθαρτα ή τα οστά τους μεταφέρονταν είτε νόμιμα είτε με κλοπή σε άλλα μέρη, ιδιαίτερα με τις σταυροφορίες κλάπηκαν πάρα πολλά και μεταφέρθηκαν στη Δύση. Θαυμαστή υπήρξε και η μεταφορά του άφθαρτου λειψάνου του αγίου Σπυρίδωνα, πρώτα στην Κωνσταντινούπολη και έπειτα στη Κέρκυρα. Τέτοιες κλοπές συναντάμε ακόμα και στις μέρες μας με διαφορετικές αιτίες. Όχι πολύ παλαιά, τον Δεκέμβριο του 2009 κλάπηκε το σώμα του πρώην προέδρου της Κυπριακής Δημοκρατίας μ. Τάσου Παπαδόπουλου, λίγο καιρό μετά τον θάνατο και την ταφή του.

ναό της Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία[489]. Επίσης η Ελένη Παλαιολογίνα είχε την επιθυμία να ταφεί στο ορθόδοξο μοναστήρι των Μαγκάνων το οποίο η ίδια είχε ιδρύσει. Οι μοναχοί όμως του Αγίου Δομινίκου αρνήθηκαν να δώσουν το λείψανό της προς ταφή, έκλεισαν τις πόρτες και το έθαψαν μυστικά μέσα στο δικό τους ναό[490].

Ταφές εντός ναών γίνονταν και σε κτήτορες του ναού ή της μονής ή επισκόπους. Η συνήθεια αυτή γίνεται ακόμα και στις μέρες μας. Τέτοια παραδείγματα έχουμε τον γέροντα Νεκτάριο Βιτάλη στην Καμάριζα, το 2018 ο οποίος τάφηκε εντός του κωδωνοστασίου, (πάνω από το σημείο όπου συναντήθηκε με θαυμαστό τρόπο με τον άγιο Νεκτάριο και στην οροφή ουσιαστικά παρεκκλησίου του προσκυνήματος) το οποίο και αγιογραφήθηκε γι' αυτό το σκοπό. Ο γέροντας Εφραίμ της Αριζόνας, το 2019 ο οποίος τάφηκε εντός ναού ο οποίος φτιάχτηκε γι' αυτό τον σκοπό[491].

Γενικότερα παρατηρούμε ταφές εντός ναών στην Πάφο στους εξής ναούς ή παλαιοχριστιανικές βασιλικές: α) Άγιοι Πέντε, αρχαία βασιλική, β) Αγία Παρασκευή, Γεροσκήπου, γ) Αγία Κυριακή Κάτω Πάφος, δ) παλαιοχριστιανικές βασιλικές Κάτω Πάφου (Αγίας Κυριακής, Παναγίας Λιμενιώτισσας[492] και περιοχή Τούμπαλος, πιθανόν βασιλική αγίου Ιλαρίωνα) ε) Παλαιοχριστιανικές βασιλικές Πόλεως Χρυσοχούς, στ) Κατακόμβη Αγίας Σολομωνής ζ) Υπόγεια κατακόμβη με τον τάφο του αγίου και άλλες θήκες καθώς και ο τάφος βόρεια του ιερού του Αγίου Μνάσωνα στην Ποταμιού. η) Στην Εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου, ο τάφος του αγίου βρίσκεται βόρεια του ιερού. Άγιος Γεώργιος στην ομώνυμη κοινότητα, ζ) Άγιος Γεώργιος στο Πισσούρι, ζ) Προφήτης Ηλίας στο Πισσούρι, η) Άγιος Θεράπων στο Πραστειό Αυδήμου, θ) Άγιοι Σέργιος και Βάκχος στην Κισσούσα, ι) Άγιος Δημητριανός στον Σαραμά, ια) Άγιος Κασσιανός στην Αλέκτορα, Άγιος Γεώργιος στη Δρούσια στον Ακάμα, κοντά στον άγιο Κόνωνα[493]. Ίννια, Άγιος Ιάκωβος και άγιος Αγάπιος, προσπαθεί να δικαιολογήσει την ύπαρξη δυο ναών κατά μήκος [494]. Στις Αρόδες οι δύο λάρνακες των αγίων Αγάπιου και Βαρλαάμ, όπως υποστηρίζεται πιθανόν να ήταν εντός παλαιού, τρίκλιτου ναού. Ξωκκλήσι αγίου Γεωργίου στα Πετρίδια Έμπας. Πολλοί άλλοι ναοί σε όλη την Κύπρο περιέχουν ταφές ή λάρνακες

---

[489] Τελικά το λείψανο αυτό, όπως αναφέρει ο ιστορικός, έγινε αντικείμενο διαμάχης και διεκδικήθηκε από ένα θρησκευτικό Τάγμα, οι οποίοι, τελικά, το ξέθαψαν και το έθαψαν εντός της δικής τους Εκκλησίας. Χάκκετ, τμ. 3, σ. 143.

[490] Χάκκετ, τμ. 3, σ. 144.

[491] Ταφές, ειδικά εξεχόντων προσώπων, εντός ναών μπορούμε να δούμε σε διάφορα μέρη, όπως στον ναό της Παναγίας στο Μπαλουκλί στην Κωνσταντινούπολη, στην μονή της Παναγίας Πλατυτέρας στην Κέρκυρα κ.α.

[492] Στην βασιλική της Παναγίας Λιμενιώτισσας, υπάρχουν διάφορες ταφές και μία μεγαλοπρεπής μπροστά και κάτω από την ανατολική αψίδα του βόρειου κλίτους της βασιλικής.

[493] Εντός του ναού καθώς και στον νάρθηκα διασώζονται αρκοσόλια και πιθανόν τάφοι διακεκριμένων προσώπων, ερημιτών ή άλλων εκκλησιαστικών ανθρώπων

[494] Βλ. αναφορά του Gunnis, σ. 240-241.

με ταφές συνήθως αγίων, ενώ ως γνωστό θάβονταν μέσα επίσκοποι, ηγούμενοι, κτήτορες ναών ή μονών και άλλα επίσημα Εκκλησιαστικά πρόσωπα[495].

Πρόσφατα ανευρέθησαν ολόσωμα λείψανα: α) στον ναό του Αγίου Γενναδίου στο Μωρό Νερό, β) στο εξωκκλήσι αγίου Θεοδώρου στην Καλλέπεια, κάτω από μισοερειπωμένο αρκοσόλιο βρέθηκε κτιστή μαρμαροεπένδυτη λάρνακα με δύο ολόσωμους σκελετούς που φαίνεται να ανήκουν σε άνδρες. Τα ερείπια και οι τάφοι βρέθηκαν μετά από όραμα και σημεία που έδειξαν τον τόπο σε πιστούς από άλλη επαρχία (Αθηαίνου)[496], γ) στο ναό του Αγίου Κηρύκου στην Λετύμπου και δ) στον ναό του Αγίου Νηπίου στη Γιόλου[497].

---

[495] Αναφέρουμε έτσι ενδεικτικά μερικές τέτοιες βασιλικές και ναούς από άλλες επαρχίες της Κύπρου: α) Του Αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα. Μετά την εύρεση του λειψάνου του και την ανέγερση του μεγαλοπρεπούς ναού τον 5ο αιώνα τα λείψανα του τοποθετήθηκαν σε ειδική θήκη στο δεξιό μέρος της αγίας τράπεζας (νότια αψίδα) το μέρος εκείνο διαμορφώθηκε με ασήμι και μάρμαρα. Περισσότερα: Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 46. Μάλιστα πολύ αργότερα στην αψίδα αυτή αγιογραφήθηκε και το ιστορικό της εύρεσης, ανακομιδής και τα προνόμια που δόθηκαν στον αρχιεπίσκοπο Κύπρου. β) Ο Άγιος Τύχωνας Αμαθούντας, ο τάφος βόρεια του ιερού. γ) Ο Άγιος Ερμογένης Επισκοπή Λεμεσού, ο τάφος βόρεια. δ) Όσιος Κυριακός Ευρύχου, ο τάφος βόρεια. ε) Άγιος Αθανάσιος ο Πεντασχινήτης. στ) ο Άγιος Αββακούμ στο Φτερικούδι στα βόρεια του ναού. ζ) Ο Άγιος Λάζαρος στη Λάρνακα. Πυρκαγιά στον ναό του αγίου Λαζάρου το 1970 έφερε το Τμήμα Αρχαιοτήτων για να αποκατασταθούν οι ζημιές και μεταξύ άλλων έγινε η αφορμή να αποκαλυφθεί η υπόγεια κρίπτη με τις λάρνακες, που μία εξ αυτών ανήκει στον άγιο Λάζαρο. Εντός της μίας λάρνακας βρέθηκε λειψανοθήκη με λείψανα που αποδόθηκαν στον άγιο Λάζαρο. Φαίνεται ότι όταν το λείψανο του αγίου μετακομίσθηκε στην Κωνσταντινούπολη κράτησαν ένα μέρος σε αυτή τη λειψανοθήκη. Εν καιρώ διωγμών (ίσως της Τουρκοκρατίας τον 19ο αιώνα) κρύφθηκαν τα λείψανα εκεί για να προστατευθούν και με τον καιρό ξεχάστηκαν μέχρι την αποκάλυψή τους το 1970. (παραλληλισμός με λείψανα αγίου Νεοφύτου). Ο άγιος Λάζαρος εορτάζει και στις 17 Οκτωβρίου που συνδέεται με την δεύτερη κοίμηση του αγίου καθώς και την ανακομιδή των ιερών λειψάνων του στην Κωνσταντινούπολη ειδική ακολουθία περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία. Περισσότερα για τον Άγιο Λάζαρο: Κύπρια Μηναία, τμ. 2 (Οκτώβριος 17). Πρώτος που μας δίνει πληροφορίες για το χρόνο που έζησε ο άγιος Λάζαρος 30 χρόνια μέχρι την πρώτη κοίμησή του και 30 χρόνια στη Λάρνακα μέχρι τη δεύτερη κοίμησή του μας δίνει ο άγιος Επιφάνιος τον 4ο αιώνα στο έργο του Κατ' αιρέσεων. Οι επόμενες πληροφορίες ανάγονται στον 8ο αιώνα; η) Ο Άγιος Σπυρίδωνας στην Τρεμετουσιά. θ) οι Άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης στη Φασούλα, κάτω από τον ναό. ι) Αγίου Ευτυχίου ή Επαφρά στο Δάλι, πιθανόν κάτω από παλαιό ναό. ια) ο Άγιος Ηρακλείδιος στη ομώνυμη μονή του. Φαίνεται ότι στις αρχές του 5ου αιώνα κτίστηκε τρίκλιτη βασιλική πάνω από τον τάφου του αγίου από τον οποίο επικοινωνούσε μέσω του νότιου κλίτους, ενώ αργότερα στο σημείο εκείνο κτίστηκε μαυσωλείο. Περισσότερα για τον Άγιο Ηρακλείδιο: Χαράλαμπος Γ. Χοτζακογλου, «Η Βυζαντινή αρχιτεκτονική και τέχνη στη Μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού και Ορεινής», στο: Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 228.

[496] Παρόλο που το Τμήμα Αρχαιοτήτων ανέσκαψε τα ερείπια του ναού φαίνεται ότι δεν έγιναν σχετικές μελέτες και έρευνες ούτε και για τα οστά.

[497] Στη Γιόλου στον ναό του Αγίου Νηπίου πιθανόν ο κτήτορας ενταφιάστηκε στον νάρθηκα, σε ειδικό κτιστό τάφο. Μια αναφορά που αξίζει να την σημειώσουμε που δίνει φως στην έρευνά μας είναι ο άγιος Λέων Κατάνης ο οποίος έκτισε ναό στην αγία Λουκία στον οποίο αργότερα θάφτηκε το σώμα του από το οποίο ρέει μύρο. Αλέξανδρος Αλεξάκης, «Ο άγιος Δημητριανός Χύτρων, ο άγιος Λέων Κατάνης και οι Βίοι

Ο Παυλίδης αναφέρει ότι στην Κύπρο, υπήρχε η συνήθεια κτιστοί μνημειακοί τάφοι της αρχαιότητας, να θεωρούνται ως τάφοι αγίων[498]. Δεν ξέρουμε αν η άποψη του αυτή ευσταθεί, αλλά παραθέτουμε μερικές τέτοιες λάρνακες: αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα, αγίων Ρηγίνου και Ορέστη στη Φασούλα Λεμεσού, αγίου Ερμογένη στη Επισκοπή Λεμεσού, του αγίου Αγαπίου και Αγίου Μισιτικού (Βαρλαάμ;) στις Αρόδες, Αγίου Μνάσωνα στην Ποταμιού κ.ά. Στο εξωτερικό, τέτοιες λάρνακες έχουμε του αποστόλου Λουκά στη Θήβα, του αγίου Ρηγίνου στη Σκόπελο κ.ά. Μπορεί σε κάποιες περιπτώσεις να ήταν όντως λάρνακες, τάφοι ή σπήλαια που χρησιμοποιήθηκαν στον ειδωλολατρικό κόσμο. Το σημαντικό όμως είναι ότι οι χριστιανοί αργότερα τις χρησιμοποίησαν για να ενταφιάσουν το σώμα, ή τα λείψανα κάποιου μεγάλου αγίου. Με αυτότν τον τρόπο συνήθιζαν να χρησιμοποιούν και τα σπήλαια.

Σε ότι αφορά στους ταφικούς θαλάμους της Ελληνορωμαϊκής περιόδου, ο Παπαγεωργίου, κορυφαίος αρχαιολόγος, σημειώνει ότι μέχρι σήμερα δεν βρέθηκαν αμιγείς χριστιανικοί τάφοι, που μπορούν να χρονολογηθούν από τους τρεις πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού. Ακόμα και αν υπάρχουν, δεν πρέπει να διαφέρουν από τους αντίστοιχους ειδωλολατρικούς[499]. Χριστιανικά σύμβολα σε σπήλαια και υπόγειους τάφους βρέθηκαν σε διάφορα μέρη, όπου υπήρξαν κατά κύριο λόγο ειδωλολατρικά δείχνοντας ότι αυτά χρησιμοποιήθηκαν και από τους χριστιανούς, είτε παράλληλα είτε σε κατοπινούς χρόνους[500]. Μέσα σε θήκες, αρκοσόλια και σαρκοφάγους θάβονταν περισσότερα του ενός άτομα μέχρι και τέσσερις ακόμα. Έτσι συναντάμε σταυρούς και άλλα σύμβολα σε αρχαία σπήλαια, στις περιοχές: α) Τάφους των Βασιλέων, β) Στα λαξευτά σπήλαια στην ακτή του Αγίου Γεωργίου της Πέγειας, γ) Ελληνόσπηλιοι στο Αναβαργός με ακόμα σταυρικό θάλαμο[501], δ) Αγίους Επτά, ε) Πολλοτζέλλαρος, στ) Καταραμένη, ζ) Σπήλιοι του Μελέτη.

Ο Παπαγεωργίου σημειώνει ότι οι ταφές των ασκητών ή χριστιανών δεν γίνονταν πάντοτε εντός των σπηλαίων, αν και ήταν σύνηθες, αλλά υπήρχαν και περιπτώσεις που θάβονταν και εκτός των σπηλαίων, γι' αυτό και πολλά σπήλαια, όπως σημειώνει, δεν έχουν τάφους. Φέρνει δε ως παράδειγμα το σπήλαιο των Αγίων Πατέρων, στην Αρχιμανδρίτα καθώς και τον όσιο Ιλαρίωνα ο οποίος έδωσε οδηγίες να ταφεί στον παρακείμενο κήπο και όχι στο ασκητήριο όπου έμενε[502]. Ταφές σε ταφικούς θαλάμους, σε κατακόμβες κ.ά. ιδιαίτερα κατά τους πρώτους τρεις αιώνες είχαν ως επακόλουθο να τελούνται εκεί και

τους (Παράλλιλοι;)», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου…*, ό.π., σ. 75-86, (σ. 82-83).

[498] Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 544.

[499] Αθανάσιος Παπαγεωργίου, Ανδρέας Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική στην Κύπρο», *ΕΚΕΕ,* τμ. 12 (1983), (Ανάτυπο), Λευκωσία 2019, σ. 12.

[500] Ο Παπαγεωργίου γράφει ότι οι σταυροί με κόκκινο χρώμα, σήμερα πολύ ξεθωριασμένοι στα σπήλαια αυτά, μαρτυρά ότι χρησιμοποιήθηκαν τα σπήλαια αυτά από χριστιανούς είτε για ταφές είτε για διαμονή ασκητών. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 39.

[501]Παπαγεωργίου, Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική…», ό.π., σ. 19.

[502]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 45.

Θείες Λειτουργίες, ενώ, όταν επρόκειτο για μάρτυρα, ο τάφος του μετατρεπόταν σε Αγία Τράπεζα επάνω στην οποία ετελείτο η Θεία Λειτουργία.

7. Επίσκοποι, άγιοι και μη, που τάφηκαν σε διάφορα μέρη

Μια μεγάλη ομάδα αγίων της Πάφου ήταν επίσκοποι. Κάποιοι από αυτούς έχουν αγιοκαταταχθεί και αναγνωριστεί από το πλήρωμα της Εκκλησίας ως άγιοι, ενώ κάποιοι άλλοι όχι. Συνήθως όμως αυτά τα πρόσωπα έχαιραν μεγάλης εκτίμησης και τιμής όταν ήταν εν ζωή, αλλά και μετά τον θάνατό τους. Πολλών αγίων επισκόπων τα λείψανα αγνοούνται. Η πείρα μας δείχνει ότι συνήθως προσκύνημα με μοναδική αναφορά σε ένα όνομα αγίου, αυτό οδηγεί και σε συμπέρασμα ότι εκεί πιθανόν να είχε ταφεί και ο άγιος. Τέτοιες περιπτώσεις έχουμε για τους αγίους: Μνάσων, Τίμων, Βαρνάβα εν Βάση κ.ά. Το ότι επί Φραγκοκρατίας ο επίσκοπος Πάφου – Αρσινόης είχε την έδρα του σε διάφορες κοινότητες και μονές εξυπακούεται ότι εκεί θα ήταν και ο τόπος ταφής του. Τέτοιοι τόποι μνημονεύονται η μονή της Παναγίας Χρυσολάκουρνας, το Άρσος κλπ. Τέτοια συνήθεια θα γινόταν και σε άλλους καιρούς πριν και μετά την Λατινοκρατία στο νησί[503].

Αναφέρουμε αυτούς τους επισκόπους, αγίους και μη, που γνωρίζουμε (ή θεωρούμε ως πιθανόν) τον τόπο ταφής τους: α) ο άγιος Αρκάδιος στη ομώνυμη μονή του μεταξύ Λυσού – Αργάκας, β) ο άγιος Αρίστων στον ομώνυμο ναό του μεταξύ Γουδί – Χόλι, γ) ο άγιος Ιωάννης εκ Μαλούντας στη Γενέτειρά του Μαλούντα, δ) ο άγιος Πανάρετος στον καθεδρικό ναό Αγίου Θεοδώρου στη Πάφο, ε) ο άγιος Φιλάγριος πιθανόν στο ναό σήμερα τζαμί Αγίας Σοφίας στην Πάφο, ε) ο (άγιος) Σαπρίκιος επίσκοπος Πάφου αναφέρεται ότι τάφηκε σε χώρο όπου οι Επτά Κοιμώμενοι άγιοι, στ) ο άγιος Νικόλαος επίσκοπος Αρσινόης ή Πάφου, στην Αγία Μονή[504], ζ) ο άγιος Καλανδίωνας στις Αρόδες ο οποίος υπήρξε επίσκοπος, όπως δηλώνει και η ακολουθία του, η) ο επίσκοπος Πάφου Μάρκων ή Μάρκος (;-1335-;) στην μονή του Αγίου Αρκαδίου[505], θ) ο επίσκοπος Πάφου Γεώργιος(;-1395-;) στον ναό του αγίου Θεοδώρου στη Λετύμπου, ι) Άγνωστος επίσκοπος 4ος -6ος αιώνας στη βασιλική των Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου, ια) ο επίσκοπος Πάφου

---

[503] Γνωστό είναι το παράδειγμα του Πάφου Χαρίτωνος (1827-1854). Ο μητροπολίτης Πάφου Χαρίτων διετέλεσε προηγουμένως ηγούμενος της μονής Χρυσορρογιατίσσης, ενώ ως μητροπολίτης τον περισσότερο καιρό διέμενε στην πιο πάνω μονή. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 94. Επίσης ακόμα και στις μέρες μας που τα πράγματα δεν είναι τόσο σκοτεινά όπως σε καιρούς κατοχής ο νυν επίσκοπος Αρσινόης κ. Παγκράτιος και ηγούμενος της μονής Χρυσορρογιατίσσης όταν χειροτονήθηκε επίσκοπος Αρσινόης στις 24 Νοεμβρίου 2020 παρέμεινε και ως ηγούμενος και ως επίσκοπος έχων ουσιαστικά την έδρα του στην μονή Χρυσορρογιατίσσης η οποία παρεμπιπτόντως είναι εκτός ορίων της Επισκοπής Αρσινόης. Κατά παρόμοιο τρόπο και παλαιότερα, όπου ο επίσκοπος εκεί και η έδρα του, γι' αυτό και οι πολλές αναφορές ως τόπων διαμονής ή ταφής επισκόπων Πάφου.

[504] Αυτό είναι καθαρά υποθετικό, βλ. περισσότερα στο κεφάλαιο που εξετάζουμε τους επισκόπους και ειδικά τον άγιο Νικόλαο.

[505] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 73.

Επιφάνιος (1890-1899) στο κοιμητήριο της Πάφου, όπου με την κοίμησή του κτίστηκε και ναός ο οποίος αφιερώθηκε στον άγιο Επιφάνιο, ιβ) ο επίσκοπος Πάφου Γεννάδιος (1959-1973) τάφηκε το 1986, όπου κοιμήθηκε στην Τροοδίτισσα[506], ιγ) τέλος ο άγιος Κόνωνας, αν ήταν επίσκοπος μιας άγνωστης πόλης, γιατί να μην δεχθούμε ότι η πόλις αυτή ήταν η Ακαμαντίς, ή, με άλλη ονομασία, πόλη στον Ακάμα την οποία ποίμανε και τάφηκε εκεί. Περισσότερα στοιχεία με παραπομπές για τον καθένα που αναφέραμε πιο πάνω θα αναφέρουμε με περισσότερες αναλύσεις στο μέρος της έρευνάς μας για τους επισκόπους Πάφου καθώς και στα επιμέρους του κεφάλαια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Θαύματα και σπουδαιότητα των ιερών λειψάνων

1. Άγιοι καθορίζοντες τον τόπο, τρόπο ταφής τους ή την ανέγερση ναού τους

Πολλές φορές οι άγιοι, είτε όταν βρίσκονταν εν ζωή είτε μετά θάνατον, καθόριζαν τον τόπο ταφής τους ή την ανέγερση ναού αφιερωμένου σε αυτούς. Έτσι έχουμε για παράδειγμα τον άγιο Γεννάδιο, ο οποίος δεικνύει τον τόπο που ήθελε να ταφεί. Όταν οι άνθρωποι, που μετέφεραν το σώμα του, ήρθαν στον τόπο που βρίσκεται σήμερα ο ναός του στο Μωρό Νερό, αυτό έγινε τόσο βαρύ, ώστε δεν μπορούσε κανείς να το μετακινήσει[507]. Ο άγιος Θεοσέβιος δεικνύει τον τόπο ταφής του κατά παρόμοιο τρόπο όπως και ο άγιος Γεννάδιος[508]. Ο άγιος Νεόφυτος ετοιμάζει ο ίδιος τον τόπο και τρόπο ταφής του και εντέλλεται να μείνει στην αφάνεια. Ο άγιος Πανάρετος ετοιμάζει τον τάφο του και παραγγέλλει να τον θάψουν με τα ενδύματά του, όπως ήταν, για να αποκρύψει τους ασκητικούς του αγώνες. Ο απόστολος Τυχικός όταν κτιζόταν ο ναός του στα Μέσανα και χαλούσαν τα θεμέλια ή γέμιζαν νερό, υπέδειξε ο ίδιος, με όραμα, τον τόπο ανέγερσης του ναού. Η Παναγία η Τροοδίτισσα δεικνύει πού θα κτιστεί και στο κτίσιμο χαλούν τα θεμέλια, τα ξανακτίζουν και πάλι το ίδιο, μέχρι που υποδεικνύεται ο τόπος όπου θέλει η Παναγία να κτιστεί η μονή της. Το ίδιο η Παναγία Χρυσορρογιάτισσα δεικνύει τον χώρο ανέγερσης της μονής.

Όλες αυτές τις παραδόσεις, ή τις αναφορές που βρίσκονται μέσα στα συναξάρια των τοπικών αγίων της Πάφου, τις βρίσκουμε και για άλλους γνωστούς αγίους ανά την οικουμένη, αλλά και για άλλους Κύπριους αγίους, όπως α) ο αρχιδιάκονος Στέφανος κατά την ανακομιδή των ιερών του λειψάνων, με θαυμαστό τρόπο υποδεικνύει τον τόπο κατάθεσης των λειψάνων και ανέγερση ναού. β) ο άγιος Μηνάς στην Αίγυπτο, όταν τον μετέφεραν για να ενταφιάσουν το σώμα του και οι καμήλες σε κάποια στιγμή σταμάτησαν και δεν προχωρούσαν, έγινε κατανοητό από όλους ότι στο τόπο εκείνο ήθελε να κτιστεί ο ναός του, πράγμα που έγινε.γ) ο άγιος Αυξέντιος και τα λείψανά του προκάλεσαν την

---

[506] Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*…, ό.π., σ. 21.

[507] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 268.

[508] Στο ίδιο, σ. 187.

διαμάχη δύο κοινοτήτων της Κώμης και της Ναυτοκόμης οι οποίες τα διεκδικούσαν. Τότε συμφώνησαν και έβαλαν το λείψανο πάνω σε μια άμαξα που την έσερναν δύο βόδια, συμφωνώντας πως, εκεί που θα πήγαιναν, σε εκείνους θα ανήκε. Πράγματι τα βόδια έφτασαν σε ένα σημείο και έμειναν εκεί αρνούμενα να προχωρήσουν και εκεί κτίστηκε ναός επ' ονόματί του[509]. δ) οι άγιοι Βαρνάβας και Ιλαρίωνας με την άφιξη των ιερών λειψάνων τους στη Κύπρο και την ανέγερση ναού τους στην Περιστερώνα Μόρφου.

2. Η ταπείνωση των αγίων και αποκάλυψη των ιερών λειψάνων τους

Παρατηρείται το φαινόμενο να έχουμε πολλούς αγίους των οποίων τα άγια λείψανα δεν διατηρούνται, ή είναι άγνωστο πού βρίσκονται. Πολλοί άγιοι, προερχόμενοι κυρίως από τον μοναχικό και ασκητικό χώρο, δεν επιθυμούσαν την τιμή από τους ανθρώπους. Έτσι απέκρυβαν τις αρετές τους και αρνούντο κάθε είδος τιμής, ακόμα και μετά θάνατό τους. Έτσι, όριζαν να ταφούν, με τρόπο ώστε κανείς να μην γνωρίζει ούτε πού είχαν ταφεί. Παράδειγμα έχουμε τον άγιο Αντώνιο, τον οποίο μιμήθηκαν στη συνέχεια και άλλοι, όπως ο άγιος Νεόφυτος και ο άγιος Πανάρετος, που ζήτησαν να μην γίνει γνωστός ο τόπος ενταφιασμού τους, γιατί δεν ήθελαν να γίνει γνωστή η αγιότητα τους. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι ήταν παλαιότερες εποχές και δύσκολες, γι' αυτό και ξεχάστηκαν. Όμως, έχουμε και σύγχρονους με εμάς αγίους, οι οποίοι διαφύλαξαν θέλησαν να μείνουν αφανείς μετά θάνατον, όπως ο άγιος Πορφύριος στα Καυσοκαλύβια, που κοιμήθηκε και τάφηκε μόλις το 1991 και το 1994 έγινε ανακομιδή των λειψάνων του σε άλλο τόπο ώστε ένας ή δύο πατέρες γνωρίζουν πού έχει ταφεί και το φυλάνε με μυστικότητα. Κατά συνέπεια, με αυτό τον τρόπο είναι πολύ εύκολο να εξαφανιστεί κάθε ίχνος του τόπου ταφής και των λειψάνων ενός αγίου. Όμως υπάρχει και η αισιόδοξη πλευρά ότι κάποτε ο Θεός μπορεί να οικονομήσει για κάποιους από τους αγίους μας, να φανερωθούν. Όπως έγινε αυτό με τον άγιο Νεόφυτο χρόνια μετά. Ή πάλι με άγνωστους αγίους, γι' αυτό και έχουμε και τους νεοφανείς αγίους. Έτσι η ταπείνωση και κατά συνέπεια η απόκρυψη από τους ίδιους της αγιότητάς τους, ή του χώρου ταφής τους, είναι ένας από τους κύριους λόγους που δεν έχουμε τα λείψανα πολλών από αυτούς.

Άλλος λόγος είναι η απώλεια λειψάνων λόγῳ διωγμών, όπως της εικονομαχίας, των αραβικών επιδρομών και της Τουρκοκρατίας, οπότε κατεστράφησαν. Ενώ αντίθετα άλλοι τα έκλεβαν με σκοπό να τα προστατεύσουν, να τα οικειοποιηθούν ή ακόμα και να τα πουλήσουν, όπως ήταν οι μεταφορές λειψάνων στην Κωνσταντινούπολη και δυστυχώς οι μεγάλες κλοπές, που έγιναν από τους σταυροφόρους και τα μετέφεραν στη Δύση.

Πολλές φορές ένα λείψανο ανευρίσκεται για πρώτη, δεύτερη ή και περισσότερες φορές από ευλαβείς ανθρώπους ή και ακόμα συμπτωματικά, αν μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε αυτή την έννοια, καθότι τίποτα δεν είναι τυχαίο, αλλά είναι όλα στην πρόνοια του Θεού. Λείψανα που βρέθηκαν κατ' επανάληψη είναι για παράδειγμα η κάρα του Τιμίου

---

[509] Στο ίδιο, σ. 279.

Προδρόμου, γι' αυτό και εορτάζουμε πρώτη, δεύτερη και τρίτη εύρεση. Στους δικούς μας αγίους, έχουμε το λείψανο του αγίου Νεοφύτου, του αγίου Λαζάρου, της αγίας Κωνσταντίας.

Πολλά λείψανα αποκαλύπτονται σε διάφορους καιρούς για να τονώσουν την πίστη των ανθρώπων και να τους βοηθήσουν να κρατήσουν την πίστη και την παράδοση της Εκκλησίας μας. Άλλοτε για να διασώσουν την Εκκλησία μας από ξένες επιβουλές όπως είναι η εύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα, με αφορμή τον κίνδυνο του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Διαβάζοντας τις περιγραφές για την εύρεση του ιερού λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα[510] παρατηρούμε ότι λείψανα αγίων εμφανίζονται σε καιρούς που οι πιστοί ή η Εκκλησία τα έχει ανάγκη ενδυνάμωση της πίστης των ανθρώπων. Εν προκειμένῳ, για την εύρεση των λειψάνων του αποστόλου Βαρνάβα, την διάσωση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου. Ήταν η εποχή που προβαλλόταν το επιχείρημα της αποστολικότητας των Εκκλησιών, ως παράγοντας για αυτονομία ή υποταγή σε άλλη γείτονα Εκκλησία και η ανεύρεση του λειψάνου του αποστόλου, ήταν το πιο δυνατό και αναμφισβήτητο επιχείρημα. Κατά παρόμοιο τρόπο πιστεύουμε ότι λείψανα των αγίων μας, που δεν βρέθηκαν ακόμα, ο Θεός γνωρίζει και κρίνει πότε και πώς θα αποκαλυφθούν (αν αποκαλυφθούν) με σκοπό πάντοτε το πνευματικό όφελος και την σωτηρία των πιστών. Δεν μπορούμε να βιάζουμε την εύρεση ενός λειψάνου π.χ. του αγίου Παναρέτου, ή του αγίου Γενναδίου κ.ά. τα οποία αγνοούνται, αλλά να περιμένουμε με προσευχή πότε ο Θεός θα ευδοκήσει και ο άγιος θα θελήσει να αποκαλυφθεί σε μας. Η επιστήμη μπορεί να υποβοηθήσει, όπως για παράδειγμα με σαρωτές εδάφους, οι οποίοι δείχνουν κάτω από το έδαφος τι υπάρχει, αλλά δεν είναι αυτή η οποία πρέπει να έχει τον πρώτο λόγο αλλά η αποκάλυψη του Θεού.

3. Λείψανα και Εικόνες που με θαυμαστό τρόπο δεν μετακινούνταν

Μέσα στους βίους των αγίων συναντούμε θαυμαστές διηγήσεις για λείψανα ή εικόνες που δεν μετακινούνται, δείχνοντας τον τόπο που επιθυμούν να μείνουν για να τιμώνται. Τέτοιες αναφορές βρίσκουμε για το λείψανο του αγίου Γενναδίου και το λείψανο του αγίου Θεοσεβίου του Αρσινοήτου, που είχαμε κάνει λόγο και πιο πάνω. Το λείψανο του αγίου Μάμαντος, που όπως αναφέρει ο Μαχαιράς[511], έφθασε στην Κύπρο με τη λάρνακά του, πρώτα ήταν ελαφρύ στη θάλασσα και μετά, που το μετακίνησαν μέχρις ότου έφθασε στον τόπο όπου ο άγιος ήθελε να κτιστεί ο ναός του και τότε έγινε αμετακίνητο, σημείο ότι εκεί ήθελε ο άγιος να κτιστεί ο ναός του και να τιμάται. Παρόμοια συναντούμε και σε συναξάρια άλλων αγίων όπως το λείψανο της αγίας Φεβρωνίας[512].

---

[510] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 38 κ.εξ.

[511] *Μαχαιράς*, § 33.

[512] Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 6 (Ιούνιος), σ. 354.

Παρόμοιες αναφορές βρίσκουμε για εικόνες όπως: α) η παλαιά εικόνα του οσίου Βαρνάβα του εν Βάση, η οποία δεν μετεκινείτο από τη θέση της, όταν γκρεμιζόταν ο ναός του για να ανεγερθεί άλλος[513]. β) εικόνα του 1954 της Παναγίας Κυράς των αγγέλων που υπήρχε στο σπήλαιο της Τροοδίτισσας έργο του νυν ηγουμένου Τροοδιτίσσης. Η εικόνα αυτή κλάπηκε το 1961 και μετά από ένα χρόνο, βρέθηκε από εργάτες οι οποίοι με θαυμαστό τρόπο δεν μπορούσαν να την σηκώσουν μέχρι που ο άνθρωπος που θέλησε η Παναγία να την μεταφέρει, μπόρεσε να την σηκώσει και να την μεταφέρει στη μονή[514]. γ) εικόνα της αγίας Βαρβάρας στην Αργάκα στις μέρες μας, η οποία άλλοτε επέστρεφε στον τόπο της, όταν την έκλεβαν, και άλλοτε γινόταν ασήκωτη στους κλέφτες. δ) ο σταυρός της Σουσκιούς ο οποίος πήγαινε με θαυμαστό τρόπο στην Αρμίνου. ε) εικόνα της Παναγίας στη Χλώρακα, η οποία χρειάστηκε να μετακινηθεί από τον παλαιό ναό στον νέο επί εποχής του Πάφου Ιακώβου και δεν μετεκινείτο. στ) η εικόνα της Παναγίας, η οποία όταν μεταφερόταν από την Χρυσολάκουρνα προς την Θελέτρα (παλαιό χωριό), εκεί στη Γιόλου έμεινε αμετακίνητη και δεν μπορούσαν να την μεταφέρουν. Έτσι έμεινε εκεί στον ναό της Γιόλους και τοποθετήθηκε στο βόρειο τοίχο του ναού[515]. Παρόμοιες διηγήσεις βλέπουμε και αλλού όπως της Παναγίας Σπηλιώτισσας στην Ιθάκη. Η εικόνα της επέστρεφε συνέχεια στο ίδιο σημείο, γι' αυτό και διαμορφώθηκε ναός σε συνδυασμό με το σπήλαιο. Όταν αντίκρισαν την εικόνα για πρώτη φορά, είδαν ένα φως να βγαίνει από το σπήλαιο και έτσι αναζήτησαν και βρήκαν την εικόνα. Παραλληλισμός και με άλλες εικόνες της Κύπρου Τροοδίτισσα – Χρυσορρογιάτισσα κ.ά. παρόμοιες διηγήσεις υπάρχουν παντού.

4. Λείψανα που με θαυμαστό τρόπο έφθασαν στην Κύπρο ή αλλού

Τα συναξάρια περιγράφουν πολλές φορές θαυμαστές διηγήσεις, με τέτοιο τρόπο, ώστε να δημιουργήσουν περισσότερο δέος των αναγνωστών για τους αγίους τους. Το θαύμα μπορεί να είναι αληθές γεγονός, αλλά να περιβάλλεται πολλές φορές με στοιχεία υπερβολής στην προσπάθεια να εξηγηθεί το πώς έφθασαν τα λείψανα στον τόπο τους. Ο Χάκκετ γράφει ότι η ευσέβεια των ανθρώπων οδήγησε την φαντασία τους στο να δημιουργήσουν μυθοπλασίες γύρω από τον άγιο Μάμαντα και τα λείψανα του, στη Μόρφου. Μία τέτοια, όπως γράφει, είναι και η μεταφορά του λειψάνου του αγίου στην Κύπρο, όπου η λάρνακα επέπλεε στη θάλασσα μέχρι που έφτασε στην ακτή της Μόρφου[516].

---

[513] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ,* τμ. 1939, σ. 52· Δημήτριος Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι,* Λεμεσός 1997, σ. 56.

[514] Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*…, ό.π., σ. 16-17.

[515] Συνέντευξη με τον πατέρα Χρυσοβαλεντίνο, κάτοικο και εφημέριο στην κοινότητα Γιόλου, 3.6.2020.

[516] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 268. Ο Χάκκετ γράφει ότι το λείψανο θα έφθασε στην Κύπρο από τους Μαρδαΐτες ή Ακρίτες προστάτες του αυτού του τάγματος μετά την συνθήκη του Ιουστινιανού του β΄ (688). Οι Μαρδαΐτες μετέφεραν το λείψανο στην Κύπρο για να το προστατέψουν από τις Αραβικές επιδρομές. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 271.

Το ίδιο και για τα λείψανα του αγίου Λαζάρου στη Μασσαλία της Γαλλίας (η υπόθεση αυτή στηρίζεται όπως φαίνεται σε μυθοπλασίες. Πιστεύουμε ότι αν οι Φράγκοι είχαν τέτοιες μυθοπλασίες, ή ήταν γενικά η εποχή τότε να φτιάχνουν τέτοιες ιστορίες. Να αντηχεί τέτοια και η του αγίου Μάμα στην Κύπρο και μήπως αυτοί οι Σταυροφόροι τα μετέφεραν; Η Κύπρος ήταν λατινοκρατούμενη, επομένως θα χρησιμοποιήθηκε στρατός και από την Κύπρο, ο στρατός έκλεβε ό,τι έβρισκε και τα μετέφεραν στην πατρίδα τους. Τέτοια ίσως μεταφέρθηκαν και στην Κύπρο όπως του αποστόλου Φιλίππου του αγίου Μάμαντος κ.ά.).

Παρόμοιες αναφορές γίνονται για λείψανα που ρίχθηκαν μαζί με την λάρνακά τους στην θάλασσα και διήνυσαν μεγάλο ταξίδι μέχρι να φθάσουν σε άλλο τόπο, έχουμε: του αποστόλου εκ των δώδεκα Βαρθολομαίου, το οποίο σύμφωνα με το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως από την Αρβανούπολη όπου μαρτύρησε (περιοχές της Αρμενίας κοντά στην Μαύρη θάλασσα) ρίχθηκε μαζί με την λάρνακα του στη θάλασσα και από εκεί έφθασε στην νήσο Λιπάρα παρά την Σικελία της Ιταλίας[517]. (τέτοια συναξάρια θα ήταν γνωστά για να αναπλάσουν νέα συναξάρια ή το θαύμα που γινόταν σε έναν άγιο θα μπορούσε το ίδιο να επαναληφθεί και σε άλλο)[518].

Είναι πολλές φορές που συναντάμε στα συναξάρια επίσης αγίους, που μετά το μαρτύριο τα λείψανά τους πετάχτηκαν στη θάλασσα και διεσώθησαν με θαυμαστό τρόπο. Μεταξύ όλων αυτών υπάρχει μια σχετική ομοιότητα. Έτσι έχουμε από την Παλαιά Διαθήκη πρώτα τον προφήτη Ιωνά, τον οποίο έριξαν ζωντανό στη θάλασσα κατόπιν δικής του προτροπής και σώθηκε μετά την τριήμερη παραμονή του στην κοιλία του κήτους (Ιωνά, κεφ. 1-2). Ο άγιος Μάμας ρίχθηκε στη θάλασσα με μια σιδερένια σφαίρα στο λαιμό και όμως διασώθηκε. Ο άγιος Ρηγίνος ρίχθηκε στη θάλασσα μέσα σε ένα σάκο. Ο σάκος σχίσθηκε και δύο δελφίνια τον έβγαλαν ζωντανό έξω. Στο βίο του αγίου Φιλονίδη, επισκόπου Κουρίου, τον 3ο αιώνα (30 Αυγούστου). Το λείψανό του πετάχτηκε στη θάλασσα και η θάλασσα το έβγαλε στη στεριά. Οι άγιοι Μηνάς, Βίκτωρ και Βικέντιος, που εορτάζουν στις 11 Νοεμβρίου έβγαλαν ως εκ θαύματος έναν υπηρέτη από τον βυθό της θάλασσας. Πολλά τέτοια θαυμαστά σημεία μπορούμε να βρούμε και σε άλλους αγίους.

5. Αγίες τράπεζες και Αντιμήνσια καθιέρωσης με ιερά λείψανα

Όπως είπαμε και πιο πάνω, τα λείψανα των αγίων που μαρτύρησαν για την πίστη τους, τοποθετούνταν κάτω ή μέσα στην Αγία Τράπεζα. Αυτή η συνήθεια εξελίχθηκε από τους πρώτους χριστιανούς, οι οποίοι τελούσαν την Θεία Λειτουργία πάνω στους τάφους των μαρτύρων. Πολλά λείψανα ή μεγάλα μέρη των ιερών λειψάνων αυτών χρησιμοποιήθηκαν και χρησιμοποιούνται μέχρι τις μέρες μας για τα εγκαίνια ναών και αντιμηνσίων τα οποία

---

[517]SyEC, σ. 743-745.

[518] Το λείψανο του αγίου Λαζάρου κλάπηκε από την Κωνσταντινούπολη από τους Γάλλους και μεταφέρθηκε στη Μασσαλία της Γαλλίας, όμως οι Γάλλοι αναφέρουν παράδοση ότι το λείψανο έφθασε μόνο του μέσω μίας σαθρής και διάτρητης λέμβου στις ακτές της Γαλλίας. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 261-262.

χρησιμοποιούνται ως Αγία Τράπεζα. Συγκεκριμένα, στις Αγίες Τράπεζες των ημερών μας, τοποθετούνται λείψανα στο κέντρο της Αγίας Τράπεζας, σε οπή που δημιουργείται επάνω στην πλάκα της. Στα αντιμήνσια ράβεται σε ένα μέρος στα δεξιά, ή κάτω, τεμάχιο λειψάνου ενός ή περισσοτέρων αγίων μαρτύρων.

Αντιμήνσια συνήθως χρησιμοποιούνται κοινά για όλους και τις περισσότερες φορές οι παραστάσεις πάνω σε αυτά είναι λιτές. Η Μητρόπολη Πάφου είχε εκδώσει αντιμήνσιο με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 2000 χρόνων από τη γέννηση στη γη του Χριστού[519]. Το αντιμήνσιο αυτό τυπώθηκε μέσα στα πλαίσια των εορτασμών για τα 2000 χρόνια από τη γέννηση του Χριστού. Φέρει έντονο τον τοπικό χαρακτήρα της Πάφου: Αυτό περιλαμβάνει πέραν της παράστασης του Επιταφίου (της ταφής του Χριστού), το κήρυγμα των αποστόλων Βαρνάβα και Παύλου στην Πάφο. Στις τέσσερις γωνιές παριστάνονται τρεις μεγάλες μονές της μητροπόλεως Πάφου, Χρυσορρογιατίσσης, Τροοδιτίσσης και Ομόδους και τα νεόκτιστα κτήρια της Επισκοπής Αρσινόης. Κάθε παράσταση πλαισιώνεται από τοπικούς αγίους. Τοπικοί άγιοι παριστάνονται και στο κάτω μέρος του αντιμηνσίου. Στο αντιμήνσιο αναγράφονται επίσης δύο στίχοι που αναφέρονται στους δύσκολους καιρούς που περνά η Κύπρος: «Κλείθρα θανάτου συντρίψας ρώμη θεία, δούλειον λύσον Κύπριδος, Σώτερ, ήμαρ»[520]. Το αντιμήνσιο αυτό περιλαμβάνει τους εξής αγίους: στις τέσσερις γωνίες του τους τέσσερις ευαγγελιστές Ματθαίο, Ιωάννη, Λουκά και Μάρκο, τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, στην πάνω αριστερά γωνία μαζί με τα κτήρια της Επισκοπής Αρσινόης οι άγιοι Αρκάδιος και Αρίστωνας. Στην πάνω δεξιά γωνία μαζί με την μονή Ομόδους οι άγιοι Φίλιππος και Βαρνάβας ο εν Βάσῃ. Κάτω αριστερά γωνία μαζί με την μονή Χρυσορρογιάτισσας ο άγιος Κόνωνας. Στην κάτω δεξιά γωνία μαζί με την μονή Τροοδιτίσσης ο άγιος Τίμων. Τέλος κάτω στο κέντρο εικονίζονται κατά σειρά από αριστερά προς δεξιά, οι άγιοι Σώζοντας, Θεοσέβιος, Ονησιφόρος, Ιλαρίωνας, Νεόφυτος. Παρεμβάλλεται η απεικόνιση της ανάστασης του Χριστού και συνεχίζουν οι άγιοι Πανάρετος, Μακάριος, Νίκων, Τυχικός, Φιλάγριος, Καλανδίων, Ιωάννης Πάφου. Το αντιμήνσιο αυτό, είναι σε χρήση μέχρι τις μέρες μας και εγκαινιάζεται και καθιερώνεται με ιερά λείψανα μαρτύρων.

6. Θεραπείες από τα ιερά λείψανα – τρόπος τιμής

Πολλές φορές οι πιστοί κατέφευγαν και καταφεύγουν στα ιερά λείψανα των αγίων για να βρουν θεραπεία και ίαση. Έτσι, παλαιότερα, οι άνθρωποι συνήθιζαν να πέφτουν με το σώμα τους μέσα στις λάρνακες και στους τάφους όπου είχαν ενταφιαστεί προηγουμένως άγιοι. Γνωστό είναι το μνήμα του αγίου Νεοφύτου, στο οποίο, παρόλο που είναι μικρό, χωρούσε μικρούς και μεγάλους να ξαπλώσουν μέσα για να θεραπευθούν. Η συνήθεια αυτή σήμερα καταργήθηκε, ενώ έχει τοποθετηθεί και προστατευτικό, για να εμποδίζει όποιον

---

[519] Ανώνυμου, «νέο αντιμήνσιο στην ιερά Μητρόπολη Πάφου με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 2000 χρόνων από τη γέννηση στη γη του Χριστού», *ΑπΒ*, 2001, σ.315-316.
[520] Στο ίδιο, σ. 315-316.

το επιχειρήσει. Στο «μνήμα Αγίου Ιλαρίωνα» στον παλαιό ναό του στην Επισκοπή. Φαίνεται ότι ο τάφος αυτός δεν ανήκε στον άγιο Ιλαρίωνα αλλά πιθανόν σε κάποιο εξέχον Εκκλησιαστικό πρόσωπο, ή στον κτήτορα του ναού. Για να έπεφταν μέσα και να θεραπεύονταν όμως, αυτό σήμαινε ότι αυτός που είχε ταφεί εκεί, είναι άγιος, χωρίς βέβαια να γνωρίζουμε στοιχεία της ζωής του. Ο άγιος Κίλικας στην Κάτω Πάφο, όπου δεν μαρτυρείται ότι υπήρχε μνήμα ή τάφος, αλλά ο χώρος όπου υπήρχε προφανώς κάποιος ναός παλαιότερα. Ο τρόπος, που έβρισκαν την ίαση οι άνθρωποι, ήταν με το να κυλιούνται στο έδαφος και αυτό μάλλον έδωσε και το όνομα – επίθετο στον άγιο αυτό, αν το Κίλικας δεν είναι το πραγματικό του όνομα. Μπορεί βέβαια και το αντίθετο, το όνομα του αγίου να παρέπεμπε στον τρόπο που οι πιστοί θα εύρισκαν τη θεραπεία τους.

Πολλές τέτοιες περιπτώσεις θα μπορούσαν να γίνονται για κάθε άγιο και τον τόπο ταφής τους. Αφού οι χριστιανοί, όταν ακούσουν ένα θαύμα, ή μια θεραπεία και τον τρόπο που αυτή έγινε, αμέσως την αντιγράφουν, είτε στον άγιο που άκουσαν ότι θεράπευσε κάποιον άλλο, είτε στον δικό τους τοπικό άγιο.

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

-- Εικόνες – Τοιχογραφίες – αγιογράφοι

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
Αγιογράφοι και Σχολές Αγιογραφίας, στην Πάφο

Γενικότερα, οι διασωθείσες εικόνες, που έχουμε στην Πάφο, αλλά και σε όλη την Κύπρο, είναι από τον 18ο αιώνα και έπειτα. Υπάρχουν βέβαια και παλαιότερες, σε μικρότερο αριθμό, όπως αυτές του 16ου και 17ου αιώνα, ενώ πολύ σπάνιες είναι αυτές των προηγούμενων αιώνων, 10ος -15ος. Αυτό ισχύει και για τους αγίους που εξετάζουμε. Όσο πλησιέστερα χρονικά προς εμάς, τόσο περισσότερες εικόνες, όλων σχεδόν των αγίων έχουμε, ενώ από παλαιότερους αιώνες, υπάρχουν λιγότερες.

Οι κύριες σχολές, που άφησαν πληθώρα εικόνων στην Πάφο και, μεταξύ των άλλων και εικόνες των αγίων που μας ενδιαφέρουν, είναι: α) Η Σχολή του Αγίου Ηρακλειδίου (αρχές του 18ου – αρχές του 19ου αιώνα). β) η Σχολή της Χρυσορρογιατίσσης, με κύριο εκπρόσωπό της τον αγιογράφο Παρθένιο, ο οποίος αγιογραφούσε από τα τέλη του 18ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 19ου αιώνα και προσπάθησε να κρατήσει την βυζαντινή τεχνοτροπία έναντι αυτής του Κορνάρου γ) Ο Ιωάννης Κορνάρος, με τη Σχολή του από τα τέλη του 18ου αιώνα και μετά, οι συνεχιστές του, έφεραν την Δυτική ζωγραφική τεχνοτροπία στην Κύπρο. Η τεχνοτροπία αυτή υποβαθμίζει την πνευματική διάσταση των προσώπων, που καλλιέργησε κατ᾽εξοχήν η Βυζαντινή ζωγραφική και αγιογραφία και την οποία ακολουθούσε και η Σχολή του Αγίου Ηρακλειδίου. δ) Λιγότερο σημαντικοί είναι, για την έρευνά μας, άλλοι αγιογράφοι, όπως ο Όθων Γιαβόπουλος [521] κ.ά. ενώ ο σημαντικότερος για το αντικείμενό μας, θεωρούμε ότι είναι ο Παρθένιος.

1. Ο Λαυρέντιος Ιεροδιάκονος 18ος αιώνας

Ο ηγούμενος της μονής Αγίου Γεωργίου Μαυροβουνίου Αρχιμανδρίτης Συμεών, κατατάσσει τον Λαυρέντιο στους αγιογράφους της Σχολής του Αγίου Ηρακλειδίου[522]. Τον Λαυρέντιο τον γνωρίζουμε ως τον αγιογράφο με τον οποίο συνεργάστηκε ο άγιος Πανάρετος (του είχε παραγγείλει πολλές εικόνες). Έργα του υπάρχουν σε διάφορους ναούς της Πάφου[523].

---

[521] Για τον Όθων Γιαβόπουλο και έργα του βλ. Μάρω Θ. Σωφρονίου, *Όθων Γιαβόπουλος. Ζωγράφος Αθηναίος 1862-1936,* Λευκωσία 2011.

[522] Ο Αρχιμανδρίτης Συμεών καταγράφει δύο σχολές στην Κύπρο κατά τον 18ο - 19ο αιώνα: την Σχολή του Αγίου Ηρακλειδίου και την Σχολή της Χρυσορρογιατίσσης. Αρχιμανδρίτη Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (17ος 19ος αιώνας),* Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Μαυροβουνίου 1998, σ. 6.

[523] Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 6, 13. Εδώ γίνεται μια σύγχυση ανάμεσα σε δύο αγιογράφους με το ίδιο όνομα Λαυρέντιος και οι δύο ήσαν ιερομόναχοι, έζησαν τον ίδιο καιρό αλλά ο ένας ήταν της Σχολής του αγίου Ηρακλειδίου ο δε έτερος της σχολής της Χρυσορρογιατίσσης. Δεν αποκλείεται να υπήρξε ένα και το αυτό πρόσωπο.

Αν εξετάσουμε τις εικόνες που δώρισε ο άγιος Πανάρετος, επίσκοπος Πάφου (1767-1790) βλέπουμε ότι πολλές φέρουν σαν υπογραφή του αγιογράφου: χειρ αμαθούς Λαυρεντίου και χειρ Λαυρεντίου Ιεροδιακόνου. Ο Λαυρέντιος ήταν μοναχός στη μονή Αγίου Ηρακλειδίου και συγκαταλέγεται στην ομάδα των αγιογράφων της σχολής του. Ως ιεροδιάκονος, εργάστηκε στην Πάφο, ενώ αργότερα, ως ιερομόναχος και αρχιμανδρίτης, έχουμε έργα του και σε άλλες επαρχίες[524]. Στην Πάφο, οι περισσότερες εικόνες του χρονολογούνται ανάμεσα στα έτη 1774-1818[525]. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο Λαυρέντιος θα είχε συνεργαστεί στενά με τον άγιο Πάφου Πανάρετο και είναι πολύ πιθανόν ο ίδιος ο άγιος να τον είχε γνωρίσει ως ηγούμενος στην Παλλουριώτισσα στη Λευκωσία και να τον έφερε στην Πάφο, όταν έγινε επίσκοπος. Σε αυτόν πρέπει να ανήκουν οι εικόνες των τοπικών αγίων, όπως του αγίου Κόνωνα στην Ανώγυρα και στη Χρυσορρογιάτισσα, του αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες, του αγίου Ονησιφόρου στην Χρυσορρογιάτισσα, του αγίου Νεοφύτου στην Πέγεια, του αγίου Δημητριανού στην ομώνυμη κοινότητα, των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στον Άγιο Δημητριανό και στην Ακουρσό κ.ά.

2. Ο αγιογράφος Παρθένιος τέλη 18ου – μέσα του 19ου αιώνα

Χωρίς αμφιβολία ο Παρθένιος θεωρείται -και γενικά, αλλά και ειδικότερα για την έρευνά μας- ο σημαντικότερος αγιογράφος του τέλους του 18ου και του πρώτου μισού του 19ου αιώνα, τόσο για το ότι προσπάθησε να κρατήσει την βυζαντινή τεχνοτροπία, όσο και για τον τεράστιο αριθμό εικόνων του σε όλη την Πάφο, αλλά και σε άλλες επαρχίες. Επίσης, είναι αυτός, που έχει κατεξοχήν αγιογραφήσει πολλούς από τους τοπικούς αγίους και αγίες της Πάφου, που μας ενδιαφέρουν.Οι περισσότερες εικόνες της εποχής εκείνης, που υπάρχουν στη μητροπολιτική περιφέρεια Πάφου (ως επί το πλείστον μικρών διαστάσεων, περίπου 35Χ25εκ.) ανήκουν στον Παρθένιο, ενώ πολύ λιγότερες, στον Κορνάρο και στους μαθητές του (όπως αυτές στον Κάθηκα στη Νατά κ.ά.) και σε άλλους αγιογράφους. Ο Παρθένιος ήταν εξαίρετος αγιογράφος της εποχής του, αφού προσπάθησε να διατηρήσει την παράδοση και να μην αντιγράψει τη δυτική τεχνοτροπία, όπως έκαναν οι σύγχρονοί του. Η τέχνη του είναι ναΐφ και για τον λόγο αυτό περιφρονείται -παραμελείται σήμερα και τα έργα του θεωρούνται ως παιδικά και αφελή, σχεδιακά πριμιτίφ, που προσομοιάζουν περισσότερο με Κοπτικές εικόνες της Αιθιοπίας. Ο

[524] Περισσότερα για την Σχολή Αγίου Ηρακλειδίου και για τον αγιογράφο Λαυρέντιο βλ.: Κωστή Κοκκινόφτα, «Η αγιογραφική Σχολή της μονής του Αγίου Ηρακλειδίου», *Ενατενίσεις*, τχ. 31, (2018), σ. 87-99· Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Λαυρέντιος», Παυλίδης Άντρος (επιμ.), *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, (*ΜΚΕ),* Φιλόκυπρος, τμ. 8, Λευκωσία 1988, σ. 304-305.

[525] Βλ. περισσότερα με καταγραφή όλων των εικόνων του Λαυρεντίου την οποία έκανε ο Τσικνόπουλλος: Συγκεκριμένα αναφέρονται οι κοινότητες που αγιογράφησε επί αρχιερατείας αγίου Παναρέτου: Δρύμου, Λετύμπου, Ανώγυρα, Δρούσια, Λεμώνα, Γαλαταριά, Μονή Ιερέων, και Πενταλιά. Αναφέρεται και η κοινότητα Νικόκλεια, στην οποία όμως αγιογράφησε τον Χριστό το έτος 1818. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 178-182.

Παρθένιος γύριζε από χωριό σε χωριό, από μοναστήρι σε μοναστήρι, αγιογραφώντας αγίους επί παραγγελία. Έργα του υπάρχουν σχεδόν σε όλα τα χωριά και τα μοναστήρια της Πάφου, αλλά, εκτός της επαρχίας μας, βρίσκονται πολύ λιγότερα.

Γνωστές μεγάλες εικόνες[526] του στην Πάφο είναι: α) Του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (1835) στη Λεμώνα, β) Του Φωτίου και Ανικήτου (1834) στον Άγιο Φώτιο και γ) Ο ΧΣ Σωτήρ του Κόσμου (1836) στον ναό της Παναγίας Χρυσελεούσης στην Κοίλη. Αν κρίνουμε από τις εικόνες οι οποίες φέρουν την υπογραφή του αγιογράφου Παρθένιου και χρονολόγηση, τα δημιουργικά του χρόνια ήταν από το 1832-1836[527]. Αυτό βέβαια δεν είναι απόλυτο, καθώς οι περισσότερες εικόνες του (που βρίσκονται στην Πάφο και είναι μικρού μεγέθους) είναι αχρονολόγητες και ανυπόγραφες.

Ο Κώστας Γερασίμου τον αναφέρει σαν λαϊκό αγιογράφο, που έδρασε κυρίως στην Πάφο, με κέντρο την μονή Χρυσορρογιατίσσης, της οποίας πιθανόν να υπήρξε δόκιμος μοναχός, ενώ από πρώιμα έργα του φαίνεται να υπήρξε μαθητής του ζωγράφου Λαυρέντιου της μονής Χρυσορρογιατίσσης. Ο Λαυρέντιος ακολούθησε την τεχνοτροπία και την αισθητική της Σχολής της μονής του Αγίου Ηρακλειδίου. Ο Παρθένιος ήταν ο αγιογράφος του λαού, που όμως, δεν ακολούθησε την εξεζητημένη δυτικότροπη τέχνη του Κορνάρου, της ίδιας εποχής. Επίσης, οι εικόνες του ήταν προσιτές σε όλους, γιατί επωλούντο αντί ευτελούς ποσού. Σύμφωνα πάντα με τον Γερασίμου, οι λιγοστές τοιχογραφίες της ιεράς πρόθεσης της Χρυσορρογιάτισσας, σύμφωνα με την ενημερωτική επιγραφή, που τις συνοδεύει, έγιναν επί ηγουμενίας Χρυσάνθου (1787-1794) και αποδίδονται στον Παρθένιο[528]. Και ο Αρχιμανδρίτης Συμεών επιβεβαιώνει ότι ο Παρθένιος ήταν της Σχολής της Χρυσορρογιατίσσης και έζησε μεταξύ των ετών 1749-1852, ενώ αγιογραφούσε από το 1794-1852[529]. Οι περισσότερες εικόνες του βρίσκονται σε επαρχιακούς ναούς και μονές και όχι σε πόλεις. Ο ίδιος συγκαταλέγεται στο μοναχολόγιο της Χρυσορρογιατίσσης ως αδελφός Παρθένιος και όχι ως μοναχός. Η υπογραφή του (απλά το όνομά του, Παρθένιος) υπάρχει σε ελάχιστα μόνο από τα πολλά

---

[526] Όταν αναφερόμαστε σε εικόνες, τις διακρίνουμε σε μικρές και μεγάλες για να μην επαναλαμβάνουμε συνεχώς διαστάσεις τους. Διαστάσεις γράφουμε μόνο όπου θεωρούμε απαραίτητο όπως π.χ. σε μοναδικές εικόνες ή που θεωρούμε ότι πρέπει να αναφερθούμε. Για τις υπόλοιπες όταν γράφουμε: α) Μικρές εικόνες, εννοούμε διαστάσεων περίπου 30Χ20εκ (+ - 10εκ). και β) μεγάλες εικόνες οι οποίες έχουν διάφορες διαστάσεις και κυρίως είναι οι δεσποτικές εικόνες του τέμπλου ή παλαιών τέμπλων αυτές έχουν κυρίως διαστάσεις 100Χ80 ή 80Χ60 (ή 60Χ40, σπανίως το μέγεθος αυτό μπορεί να αποτελεί και μικρές εικόνες του τέμπλου από το αποστολικό ή το δωδεκάωρο) όλα (+ - 10εκ).

[527] Μανόλης Χατζηδάκης, Ευγενία Δρακοπούλου, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1850)*, τμ. 2, Αθήνα 1997, σ. 282.

[528] Κώστας Γερασίμου, «Ανασύροντας από την αφάνεια τους ταπεινούς αγιογράφους των εκκλησιών της Μητροπόλεως Μόρφου», στο (χ.ό. επμ.) *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια τέχνης και αγιότητος*, Λευκωσία 2000, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, σ. 170, 176 - 177 σημ. 26, 27.

[529] Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 7,14-15.

έργα του. Οι τοιχογραφίες στον ναό της Χρυσορρογιάτισσας, στην πρόθεση και στα τρία υπέρθυρα των εισόδων του ναού, είναι από τα πρώτα του έργα. Άλλες τοιχογραφίες του είναι αυτές στην Ξυλοφάγου του 1805 (που είναι υπογεγραμμένες) και στην Αθηαίνου. Περνώντας τα χρόνια, περιορίστηκε στο να ζωγραφίζει φορητές εικόνες σε ξύλο -τις περισσότερες σε διαστάσεις 35Χ25 εκ. Αυτό, όπως και το ότι έπαιρνε πολύ λίγα χρήματα, του έδωσε τη φήμη του ως αγιογράφου του λαού[530].

Η σπουδαιότητά του όσον αφορά στην αγιολογία της Πάφου είναι ότι αγιογραφεί πολλούς τοπικούς αγίους, συμβάλλοντας έτσι στην διάδοση της τιμής τους, όπως έγινε με τους αγίους Νεόφυτο, Ονησιφόρο εν Αναρίτᾳ και Κόνωνα, των οποίων έχει αγιογραφήσει πολλές εικόνες.

Όμως, ο Παρθένιος δημιούργησε ένα πρόβλημα στην Αγιολογία με τις εικόνες του. Επειδή, προφανώς, είχε πάρα πολλές παραγγελίες, φαίνεται ότι είχε έτοιμους κάποιους αγιογραφικούς τύπους και απλά έβαζε το όνομα του αγίου ή της αγίας, που ήθελε ο δωρητής. Έτσι έχουμε αρκετές εικόνες αγίων ανδρών και γυναικών οι οποίες είναι απαράλλακτες, ή ελάχιστα διαφοροποιημένες στο πρόσωπο και στα ενδύματα, ενώ η κάθε μία φέρει το όνομα και ενός διαφορετικού αγίου[531]. Επίσης, σημαντικό, είναι το γεγονός ότι αγιογράφησε αγίες και αγίους για πρώτη φορά. Για την απεικόνισή τους, στηρίχθηκε σε πρότυπα παλαιοτέρων, καθιερωμένων αγίων, των οποίων οι μορφές, ήταν γνώριμες, στην πίστη, στην παράδοση και στη συνείδηση των ανθρώπων. Κάποιους από αυτούς τους νεότερους αγίους μπορούμε να τους αμφισβητήσουμε, όμως είναι αξιοπρόσεκτη η προσπάθεια διασώσεως της παράδοσης των κατά τόπους τιμωμένων αγίων. Αυτές οι εικόνες είναι: ο άγιος Λαμπριανός (τον οποίο αγιογραφεί πότε ως όσιο, πότε ως ιεράρχη και πότε ως μάρτυρα), η αγία Κονώνη, η αγία Σολομωνή (ως τοπική μάρτυρας της Πάφου), ο άγιος Πρέμης (ίσως Περκέντης) και η αγία Βγόνα (την οποία σήμερα ταυτίζουμε με την

---

[530] Στο πίσω μέρος μιας εικόνας του, της Παναγίας του Βλού, αναγράφεται ότι στοίχισε 7 γρόσια. Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 14-15. Το γρόσι ήταν υποδιαίρεση του νομίσματος και χρησιμοποιήθηκε κατά την Οθωμανική αυτοκρατορία, ενώ στην Κύπρο διατηρήθηκε η χρήση του σχεδόν και μέχρι το τέλος της Αγγλοκρατίας. Εν προκειμένω, τα 7 γρόσια είχαν περίπου, την αξία των 5 σέντ του σημερινού ευρώ. Ο Χατζηχριστοδούλου γράφει ότι ο Παρθένιος έδρασε τέλη του 18ου με πρώτο μισό του 19ου αιώνα και ακολουθεί την τέχνη της Σχολής του Αγίου Ηρακλειδίου στην πιο λαϊκότροπη μορφή της Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Φορητές εικόνες της περιόδου της Τουρκοκρατίας στη Μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού και Ορεινής», στο: Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), Ι*ερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 343.

[531] Όπως είναι για παράδειγμα η εικόνα της αγίας Μαρίνας στο Πολέμι, εικόνα της αγίας Σολομωνής στη Θελέτρα και η εικόνα της αγίας Κονώνης στη Έμπα. Το 1843 βρίσκουμε εικόνα του στην Ασπρογιά, ο άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής. Παρόμοια παραδείγματα έχουμε και από άλλο ή άλλους αγιογράφους συνεχιστές της τέχνης του Κορνάρου όπως εικόνα του αγίου Νεοφύτου στο Πισσούρι (η εικόνα αυτή φέρει χρονολογία 1960, εικόνα του αγίου Ονησιφόρου στη Δορά και επίσης εικόνα του αγίου Αντωνίου στην Έμπα 1859. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 267.

αγία Βρυαίνη)[532]. Φαίνεται όμως ακόμη ότι ο Παρθένιος αγνοούσε βασικά στοιχεία του βίου των αγίων. Αυτό είναι αντιληπτό ιδιαίτερα σε μια μεγάλη εικόνα του, των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης του 1909 η οποία βρίσκεται σήμερα, μαζί με άλλες εικόνες, στο Συνοδικό της Μητρόπολης Πάφου. Σε αυτή, ο άγιος Κήρυκος απεικονίζεται όχι ως νήπιο (στην ηλικία που μαρτύρησε) αλλά ως ενήλικας, στο ίδιο ακριβώς ύψος με τη μητέρα του[533].

Το παράξενο με τον Παρθένιο είναι ότι δεν έχει αγιογραφήσει μεγάλους τοπικούς αγίους όπως: την αγία Κωνσταντία, τον άγιο Πανάρετο, τον αποστόλο Τυχικό, αλλά ούτε και αγίους των οποίων την αγιοκατάταξη υποστήριξαν αργότερα ο Τσικνόπουλλος και άλλοι, όπως οι (άγιοι) Τουμάζος, Γαλάτης, Ματσουκάρης, Αρνιακός, Αββάκερος κ.ά.

Δεν πρέπει να μας ξενίζει, ούτε και να κρίνουμε τον Παρθένιο, που πολλές φορές μπέρδευε τους αγίους. Αυτό άλλωστε υπήρχε πάντοτε σε προηγούμενες εποχές, ακόμα και μέχρι τις μέρες μας, που υποτίθεται ότι έχουμε και περισσότερα μέσα για έρευνα και ευρύτερο πεδίο γνώσεων[534]. Σήμερα, οποιοσδήποτε μπορεί με ένα κλικ να διαβάσει τον βίο ενός αγίου και μετά να αγιογραφήσει την εικόνα του, ενώ παλαιότερα, έπρεπε να ψάχνει να βρει φωτογραφικό υλικό παλαιότερων εικόνων για να τις χρησιμοποιήσει σαν πρότυπα, επάνω στα οποία θα στηριζόταν για την αγιογράφηση.

3. Ο Ιωάννης Κορνάρος 19ος αιώνας

Ο Κορνάρος προσκλήθηκε στην Κύπρο από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρύσανθο (1767-1810)[535]. Σε αυτόν ανήκει η λιθογραφία στο αντιμήνσιο, το οποίο τυπώθηκε επί αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου το 1802 και κυκλοφορεί σε όλη την Κύπρο μέχρι σήμερα και είναι, από πλευράς αριθμού παραστάσεων και προσώπων, το πλουσιώτερο αντιμήνσιο πανορθοδόξως[536]. Ο Ιωάννης Κορνάρος δεν ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τους τοπικούς αγίους, αλλά αγιογραφούσε γνωστούς αγίους σε μεγάλους ναούς[537].

---

[532] Υπάρχει ένα πρόβλημα με την εικόνα της Αγίας Βγόνας, που αγιογράφησε ο Παρθένιος και υπάρχει στην Τσάδα και στην Χρυσορρογιάτισσα. Αυτή η Αγία, ταυτίστηκε στις μέρες μας, με την αγία Βρυαίνη. Αν ο Παρθένιος έχει από λάθος ονομάσει την αγία Βρυαίνη, αγία Βγόνα, τότε ίσως πρέπει να εξετάσουμε και παρόμοιες περιπτώσεις, όπως των αγίων Λαμπριανού, Κονώνης, Πρέμη κλπ. Εκτός πάλι, αν δεν έχει κάνει λάθος και η αγία Βρυώνα – Βρυώνη-Βρυαίνη είναι διαφορετικό πρόσωπο από την αγία Βγόνα.

[533] Η εικόνα αυτή δημοσιεύεται και στο έργο: Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 411.

[534] Στις Αρόδες για παράδειγμα, σε αγιογραφία των βημοθύρων, του 21ου αιώνα, εικονίζεται ο άγιος Θεοσέβιος σαν επίσκοπος, μαζί με τον άγιο Αρίστωνα, επίσκοπο Αρσινόης.

[535] Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ.6-7.

[536] Στο ίδιο, σ. 17.

[537] Γνωστή είναι η εικόνα του αγίου Νικολάου η οποία περιέχει πίσω από αυτή και χειρόγραφο κείμενο του. Η εικόνα αυτή είναι του 1804 προέρχεται από την εκκλησία της Αγίας Μαρίνας στο Μέσα Χωριό και σήμερα φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Τοιχογραφίες

Σε αντίθεση με τις φορητές εικόνες, οι τοιχογραφίες περιορίζονται μεταξύ του 12ου και 16ου αιώνα, δηλαδή τής περιόδου της ελευθερίας και άνθησης της αγιογραφίας, της ναοδομίας και γενικότερα της πνευματικής προόδου του νησιού. Στις τοιχογραφίες αυτές, δεν απεικονίζονται τοπικοί άγιοι, που μας ενδιαφέρουν, πλην εξαιρέσεων, όπως ο απόστολος Παύλος, ο άγιος Επιφάνιος, ο άγιος Ιλαρίων, ο άγιος Δημητριανός και μερικοί ακόμα.

Από τα αγιογραφημένα σπήλαια – κατακόμβες, από τα οποία σώζονται κάποιες φωτογραφίες, αναφέρουμε ενδεικτικά τα εξής: Εγκλείστρα Αγίου Νεοφύτου, Έγκλειστρο στη Σουσκιού, Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο, Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα στις Αρόδες, Σπήλαιο Αγίων Πατέρων στην Πάνω Αρχιμανδρίτα[538], Σπήλαιο Αγίου Γεωργίου στη Κρήτου Τέρρα, Σπήλαιο Προφήτη Ηλία στο Πισσούρι.

Επίσης, από τους ναούς, αναφέρουμε τους εξής: Αγία Παρασκευή Γεροσκήπου, καθολικό μονής Αγίου Νεοφύτου, καθολικό Χρυσορρογιατίσσης, Αρχάγγελος στο Χόλι, Παναγία, Άγιος Θεόδωρος[539] και Άγιος Γεώργιος στη Χούλου, Άγιος Γεώργιος στα Μέσανα, Άγιος Γεώργιος και Αγία Ελισάβετ στον Άγιο Αμβρόσιο, Παναγία στο Πραστειό Αυδήμου, Άγιος Θεοδόσιος στην Αχέλεια, Παναγία στα Κούκλια, Άγιος Κωνσταντίνος στη Σουσκιού, Άγιος Γεώργιος στην Αρχιμανδρίτα, Αρχάγγελος στον Άγιο Νικόλαο, Παναγία και Άγιος Γεώργιος στη Λυσό, Άγιος Ανδρόνικος στην Πόλη Χρυσοχούς, Παναγία στην Γιαλιά, Άγιος Μηνάς στο Νέο Χωρίο, Άγιοι Κήρυκος και Ιουλίττη, Άγιος Επιφάνιος και Παναγία Θεοτόκος στη Λετύμπου, Άγιος Νικόλαος στη Γαλαταριά, Αγία Παρασκευή στη Σαλαμιού, Άγιος Γεώργιος στην Κοίλη[540], Παναγία Χόρτενη στην Πελαθούσα και άλλοι ναοί με λιγότερες σωζόμενες τοιχογραφίες ή ίχνη τοιχογραφιών.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ:

Εικόνες σε ξύλο

1. Εικόνες και τοιχογραφίες τοπικών αγίων σε άλλες επαρχίες και αντίθετα

Από πολλούς τοπικούς αγίους, δεν έχει διασωθεί ούτε κάποια εικόνα τους, ούτε η ακολουθία τους. Αυτό, όμως, δεν τους κάνει λιγότερο υπαρκτούς. Έχουμε, για παράδειγμα, την Αγία Κωνσταντία, τους αγίους Επιφάνιο, Αλέξανδρο και Χαρίτωνα, τους αγίους Χριστοφόρο, Πήγωνα (που υπάρχει και τοιχογραφία του), τους αγίους Κόνωνα και Λαμπριανό, των οποίων έχουμε σχετικά πρόσφατες εικόνες, αλλά δεν έχουμε ακολουθία. Άλλων δεν υπάρχουν ούτε εικόνες. Ίσως, παλαιότερα να υπήρχαν, αλλά να μη

---

[538] Αναλυτική περιγραφή του σπηλαίου και των τοιχογραφιών του, οι οποίες ανάγονται στον 16ο αιώνα, βλέπε: Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 44-46.

[539] Από τον ναό του Αγίου Θεοδώρου της Χούλους οι τοιχογραφίες μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[540] Τοιχογραφία του αποκολλήθηκε και μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

διασώθηκαν, λόγῳ του ότι οι άνθρωποι, με τα χρόνια, έπαψαν πια να τους τιμούν όπως πριν.

Κάποιων άλλων αγίων οι εικόνες ή οι τοιχογραφίες σώζονται σε άλλες επαρχίες, ενώ στην Πάφο ή δεν υπάρχουν, ή υπάρχουν ελάχιστες. Το ίδιο γίνεται και αντίστροφα, δηλαδή, μερικές εικόνες αγίων άλλων επαρχιών, σώζονται στην Πάφο. Όπως αναφέραμε και πριν, οι αιτίες διαδόσεως της τιμής ενός αγίου από τον ένα τόπο σε άλλους, ποικίλλουν. Η μετοίκηση, βέβαια, ήταν ένας από τους κύριους λόγους. Μπορεί όμως κάποιος να σύναπτε γάμο σε ένα άλλο χωριό, ή να γινόταν μοναχός σε ένα μοναστήρι και να μετέδιδε στον νέο τόπο κατοικίας του την ευλάβεια προς τον τοπικό του άγιο. Αυτοί οι άνθρωποι, συνήθως, έδιναν χρήματα για να αγιογραφηθούν φορητές εικόνες ή τοιχογραφίες των αγίων τους. Αυτό συνέβαινε πάντοτε και εξακολουθεί να συμβαίνει και σήμερα και εντός της Κύπρου και στο εξωτερικό. Έτσι άλλωστε μεταφέρθηκε στην Κύπρο η τιμή πολλών αγίων, από την Παλαιστίνη, την Αίγυπτο, την Μικρά Ασία και αλλού. Ενδεικτικά αναφέρουμε περιπτώσεις αγίων της Πάφου σε άλλες επαρχίες: α) άγιος Νίκων: τοιχογραφίες: Παναγία Αμασγού και ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στη Σωτήρα Αμμοχώστου, β) άγιος Φιλάγριος με τοιχογραφίες: Παναγία Αμασγού και Παναγία του Άρακα, γ) άγιος Τυχικός με τοιχογραφίες: Παναγία Ασίνου, Άγιος Ιωάννης Λαμπαδιστής Καλοπαναγιώτη, Άγιος Νικόλαος Στέγης και Γαλάτα στον ναό του Αγίου Σωζομένου, δ) άγιος Επήγων και Επίγων: δύο τοιχογραφίες στον άγιο Νικόλαο Στέγης.

Ενώ, τοπικούς αγίους άλλων επαρχιών, έχουμε στην Πάφο: α) Τοιχογραφία αγίου Αυξίβιου: Αγία Σοφία (μετατράπηκε σε τζαμί) στην Τίμη. Άγιος Αυξίβιος εικονίζεται μαζί με άλλους ιεράρχες σε βημόθυρο της Πόλης Χρυσοχούς, που σήμερα βρίσκεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο. β) Απόστολος Βαρνάβας, άγιος Σπυρίδων, άγιος Επιφάνιος: στο ναό του Αρχαγγέλου στο Χόλι. Τοιχογραφία του αποστόλου Βαρνάβα στον ναό του αγίου Θεοδώρου στη Χούλου, που τώρα βρίσκεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο.

2. Άγιοι που εικονίζονται μαζί, αλλά δεν σχετίζονται άμεσα μεταξύ τους

Πολλές φορές εικονίζονται δύο ή περισσότεροι άγιοι, πάνω στην ίδια εικόνα, χωρίς να έχουν καμία σχέση μεταξύ τους. Έτσι έχουμε αγίους, που εικονίζονται μαζί γιατί: α) εορτάζουν μαζί. Αυτοί που έκαναν την εικόνα ήθελαν να έχουν πάνω σε μια εικόνα και τους δύο αγίους, που εορτάζουν την ίδια μέρα, όπως η αγία Βαρβάρα και ο άγιος Ιωάννης ο Δαμασκηνός[541], η Περιτομή του Χριστού μαζί με τον μέγα Βασίλειο[542], ο άγιος

---

[541] Εικόνα από τον ναό της Παναγίας στη Βάσα Κοιλανίου. ΑΕιΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου 18ος -19ος αιώνας· εικόνα από τον ναό της Παναγίας στην Έμπα του 1844. ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 261.

[542] Εικόνα του 1899 στο ναό της Χλώρακας. ΑΕιΙΜΠ, Χλώρακα, ναός Παναγίας· Παρόμοια εικόνα Περιτομή και Μέγας Βασίλειος στον ναό του Νέου Χωρίου του 1885. ΑΕιΙΜΠ, Νέο Χωρίο, ναός Αγίου Μηνά· επίσης παρόμοια εικόνα Περιτομή και Μέγας Βασίλειος στη Θελέτρα. ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα.

Ερμόλαος με την αγία Παρασκευή[543] και ο άγιος Μερκούριος με την αγία Αικατερίνη[544]. β) Πιστοί, που έχουν ναούς περισσότερων του ενός πολιούχων αγίων στην κοινότητά τους και θέλουν να τους ενώσουν σε μια εικόνα, όπως οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη μαζί με τον άγιο Χαράλαμπο [545] . Επίσης στην Χρυσορρογιάτισσα εικόνα των αγίων Παντελεήμονος, Χαραλάμπους και Στεφάνου[546], στον άγιο Αμβρόσιο μικρή εικόνα του 1853 όπου εικονίζονται ο άγιος Αμβρόσιος πολιούχος άγιος της κοινότητας και η αγία Ελισάβετ με παλαιά μονή η μετόχι πλησίον της κοινότητας[547], μικρή εικόνα των αγίων Αναργύρων Κοσμά και Δαμιανού και Συμεών του Στυλίτη[548], στον Κάθηκα μέτριου μεγέθους εικόνα, εικονίζει τον άγιο Νικόλαο μαζί με την αγία Σολομωνή[549]. γ) Άγιοι που πιθανόν να θεώρησαν ότι σχετίζονται μαζί λόγω του επιθέτου – προσωνυμίου τους (διάκονος) απόστολος Τυχικός και άγιος Στέφανος, στη Γαλάτα, στον άγιο Νικόλαο Στέγης και στα Μέσανα[550]. δ) Άλλες άσχετες περιπτώσεις όπως κακότεχνη εικόνα στην Παναγιά με τους αποστόλους Πέτρο και Παύλο και τους αγίους Αναργύρους Κοσμά και Δαμιανό[551], άγιοι Νικόλαος και Χαράλαμπος[552], Τροοδίτισσα άγιος Νικόλαος και κάτω οι άγιοι Γεώργιος και Στυλιανός [553] , Τροοδίτισσα οι άγιοι Αντώνιος και Σάββας,

---

[543] Εικόνα του 19ου αιώνα στον Άγιο Φώτιο. ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου· Στη Φύτη μικρή εικόνα του 19ου αιώνα. ΦΑΙΕΑΠ.

[544] Μικρή εικόνα 19ου αιώνα στη Μαραθούντα. ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα.

[545] Εικόνα από τη Λυσό του 17ου -18ου αιώνα. ΑΕιΙΜΠ, Λυσός, ναός Παναγίας. Άλλη μικρή εικόνα της Παναγίας Ρόδον το Αμάραντον από την μονή Χρυσορρογιατίσσης του 17ου -18ου αιώνα κάτω από αυτήν έχει τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη και τον άγιο Χαράλαμπο. ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.,* σ. 139. Ο άγιος Χαράλαμπος του οποίου εικόνες υπάρχουν σε σχετικά μεγάλο αριθμό σε όλη την Κύπρο θεωρείτο προστάτης των λοιμικών νόσων γι' αυτό και πολλοί κατέφευγαν σε αυτόν, αγιογραφώντας και εικόνες για να τον έχουν προστάτη. Η εικόνα αυτή πιθανόν να προέρχεται επίσης από τη Λυσό, γιατί έχει την Παναγία και τους τιμώμενους αγίους της κοινότητας.

[546] Μικρή εικόνα του 18ου -19ου αιώνα. ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[547] Άγιος Αμβρόσιος. ΦΑΙΕΑΠ.

[548] Εικόνα του 19ου αιώνα στην Κισσόνεργα. ΑΕιΙΜΠ, Κισσόνεργα. Πάντως ο άγιος Συμεών ο Στυλίτης είναι συνηθισμένο να αγιογραφείται με άλλους αγίους και έτσι τον συναντάμε και σε άλλες επαρχίες της Κύπρου. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π. Είναι προφανές ότι προσπάθησαν να συνδέσουν την τιμή των αγίων αυτών σε ομώνυμη μονή και εξωκκλήσι – πιθανόν μετόχι παρά τη Μηλιού.

[549] Εικόνα έργο του Παρθένου 19ος αιώνας. Η μοναδική σχέση που έχουν αυτοί οι δύο άγιοι είναι ότι εξωκκλήσια τους υπάρχουν σε ερείπια στην ίδια κοινότητα.

[550] Δεν αποκλείεται όμως και να εόρταζαν μαζί παλαιότερα σε Κυπριακό τυπικό. Κάτι τέτοιο γινόταν από ότι ξέρουμε στα Μέσανα με την εορτή του αγίου Τυχικού να συνεορτάζει με τον αρχιδιάκονο Στέφανο στις 27 Δεκεμβρίου.

[551] Εικόνα του 1858. ΑΕιΙΜΠ, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου.

[552] Εικόνα του 19ου αιώνα. ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου.

[553] Εικόνα του 1862. ΑΕιΙΜΠ, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης.

Κωνσταντίνος και Ελένη και αγία Αικατερίνη[554]. Ο άγιος Ονησίφορος εικονίζεται πότε με τον άγιο Αρτέμωνα και πότε με τον άγιο Κόνωνα. Στην Άρμου μικρή εικόνα του Παρθένιου εικονίζει τον απόστολο Φίλιππο με την αγία Άννα. Ενδεχομένως εδώ ο αγιογράφος να αγιογράφησε τους δύο αυτούς αγίους μαζί, από παραγγελία ζεύγους, που είχαν τα αντίστοιχα ονόματα των αγίων. Κάτι παρόμοιο έγινε τα τελευταία χρόνια στην Πάφο, στην ενορία της Παντάνασσας, στον ναό των αγίων Πέτρου και Ελένης και στη Δρούσια, των αγίων Μαρίνας και Ευγενίου.

3. Εικόνες που έφθασαν στην Κύπρο κατά την εικονομαχία

Εκτός από τις εικόνες που αγιογραφήθηκαν στην Κύπρο, η παράδοση διασώζει πληθώρα διηγήσεων για εικόνες, που έφθασαν με θαυματουργικό τρόπο, μέσῳ θαλάσσης, ή τις μετέφεραν ασκητές[555].Τέτοιες παραδόσεις διασώζονται για την εικόνα Παναγίας Τροοδιτίσσης, εικόνα Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης, εικόνα Παναγίας του Κύκκου[556], εικόνα Παναγίας του Μαχαιρά, εικόνα Μεγάλου Αγρού, του Άρακα, εικόνα αγίας Βρυαίνης[557]. Παρόμοια περιστατικά αναφέρονται και για εικόνες στο εξωτερικό, όπως η Παναγία των Ιβήρων στο Άγιον Όρος.

Οι περισσότερες αναφορές, που αφορούν σε αφίξεις εικόνων στην Κύπρο, συνδέονται με την περίοδο της εικονομαχίας. Χωρίς να αποκλείουμε σε πολλές περιπτώσεις και την θαυμαστή παρέμβαση του Θεού, ιστορικά γνωρίζουμε ότι πολλοί εικονόφιλοι μοναχοί, κληρικοί και λαϊκοί οι οποίοι, είτε εξορίστηκαν είτε εγκατέλειψαν τις περιοχές από όπου διώκονταν, βρήκαν καταφύγιο την Κύπρο, μεταφέροντας μαζί τους και θαυματουργές εικόνες. Συγκεκριμένα το 730-843 η Κύπρος έγινε τόπος εξορίας των εικονοφίλων της Μικράς Ασίας, όπως αναφέρουν ο Θεοφάνης στη Χρονογραφία του και σύγχρονα αγιολογικά κείμενα. Όπως ήταν επόμενο οι εικονόφιλοι μοναχοί έφερναν μαζί τους στην Κύπρο και τις εικόνες – κειμήλια - θαυματουργές και εφέστιες των Μονών τους, για να τις προστατέψουν. Επίσης, η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους το 1453 έφερε στην Κύπρο πολλούς πρόσφυγες, λαϊκούς και μοναχούς, τους οποίους βοήθησε πολύ η Ελένη Παλαιολογίνα[558].Το ίδιο έγινε και σε πολλές άλλες περιόδους διωγμών Μικράς Ασίας, Παλαιστίνης κ.ά. Ο Μαχαιράς μας διασώζει μία γραπτή ή προφορική

---

[554] Εικόνα του 19ου αιώνα. ΑΕιΙΜΠ, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης.

[555] Για παρόμοιες αναφορές βλ. στα κεφάλαια: Ιερά λείψανα που έφθασαν στην Κύπρο επί εικονομαχίας ή μεταγενέστερα.

[556] Για το ιστορικό της μεταφοράς της εικόνας της Παναγίας στη Κύπρο βλ.: Χάκκετ, τμ. 2, σ. 111-115.

[557] Δεν υπάρχει μαρτυρία για εικόνα, είναι καθαρά μία υπόθεση – προσπάθεια για να δικαιολογήσει την ύπαρξη του προσκυνήματός της αγίας στα Μανδριά.

[558]Η Ελένη Παλαιολογίνα ήρθε, κατά τον Μαχαιρά, στην Κύπρο, στις 2 Φεβρουαρίου του 1442 και την επομένη παντρεύθηκε με τον βασιλιά Ιωάννη Β΄. Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Τούρκους η Παλαιολογίνα δέχθηκε πολλούς πρόσφυγες και μεγάλο αριθμό μοναχών, τους οποίους βοήθησε ιδιαίτερα μέχρι το θάνατό της το 1458. *Μαχαιράς*, § 709-712.

παράδοση ότι το 1362 που κυριεύθηκαν τα Μύρα, η πόλη του αγίου Νικολάου οι κάτοικοι που έφυγαν σαν πρόσφυγες, πήραν μαζί τους την εικόνα του από τον μεγάλο ναό του, την έφεραν στην Κύπρο και την παρέδωσαν στον ομώνυμο ναό της λατινικής Εκκλησίας στην Αμμόχωστο[559].

Πράγματι, η μέριμνα για την διάσωση των εικόνων και των ιερών λειψάνων ήταν ένα σπουδαίας σημασίας έργο, που βάρυνε ιδιαίτερα τους κληρικούς και τους μοναχούς, αλλά και τους απλούς πιστούς. Σε καιρούς διωγμών, ή εχθρικών επιδρομών, όταν τα ιερά κειμήλια κινδύνευαν από βέβηλους ή άπιστους κατακτητές, έπρεπε οπωσδήποτε να μεταφερθούν ή να κρυφτούν προκειμένου να αποφευχθεί η καταστροφή ή η βεβήλωση τους. Από τέτοιου είδους συμφορές διασώθηκαν, το λείψανο του Αγίου Νεοφύτου και τα άλλα άγια λείψανα και οι εικόνες, όπως προαναφέραμε, ενώ το λείψανο του αποστόλου Βαρνάβα, όταν ξέσπασε διωγμός εναντίον των χριστιανών, ενταφιάστηκε κρυφά και μετά ξεχάστηκε[560]. Είναι εύλογο να αναρωτηθεί κανείς, πώς είναι δυνατόν να ξεχαστεί ο τόπος ταφής, ή η κρύπτη ενός τέτοιου θησαυρού, αλλά αν λάβουμε υπόψη μας την αβεβαιότητα και την ρευστότητα των χρόνων των κινδύνων και των αναταραχών, εύκολα καταλαβαίνουμε ότι οι άνθρωποι, που έκρυψαν ή ενταφίασαν το ιερό λείψανο, είναι πολύ πιθανόν να πέθαναν (βίαια ή ειρηνικά) προτού προλάβουν να αποκαλύψουν την τοποθεσία όπου το αποθησαύρισαν.

4. Θεματολογία εικόνων - εικονογραφικός κύκλος

Ο Αρχιμανδρίτης Συμεών, ηγούμενος του Αγίου Γεωργίου Μαυροβουνίου, γράφει: «Οι αγιογράφοι αυτοί όταν αγιογραφούσαν ήταν ως να ιερουργούσαν. Ένας ιερέας, όταν τελεί την Θεία Λειτουργία, είναι σαν να κάνει τέχνη. Η Θεία Λειτουργία είναι πάντα η ίδια και πάντα καινούρια»[561]. Έτσι και οι ορθόδοξοι αγιογράφοι αντιγράφουν προηγούμενα πρότυπα, ο καθένας με τον δικό τους τρόπο και την δική του τέχνη, αποδίδοντας, πολλές φορές, και ιστορικά την εποχή τους. Οι εικόνες τοποθετούνται μέσα στο ναό με συγκεκριμένη σειρά, με σκοπό να διδάξουν και να επικοινωνήσουν με τον πιστό. Δεν είναι νεκρά και άψυχα αντικείμενα, για αυτό άλλωστε και θαυματουργούν οι εικόνες και δεν πρέπει ποτέ να χάνουν την ιερότητά τους και να μεταφέρονται σε μουσεία, ως εκθέματα[562].

---

[559] *Μαχαιράς*, § 127. Αυτή η αναφορά του Μαχαιρά, ρίχνει φως και σε άλλες εικόνες ή άγια λείψανα που ίσως έφθασαν στην Κύπρο κατά παρόμοιο τρόπο, όπως για παράδειγμα το λείψανο ή και η εικόνα του αποστόλου Φιλίππου στο Άρσος.

[560] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 30.

[561] Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 5.

[562] Ο Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, είχε αντίθετη άποψη για τις εικόνες που εκτίθενται στα μουσεία, ως μουσειακά εκθέματα, παύοντας ουσιαστικά να αποτελούν μέρος του ναού, συνδέοντας τον πιστό με το Θείο. «Καὶ ὁ ἠγαπημένος μαθητὴς ἦτο ἀκόμη ἐκεῖ, καὶ συνέχαιρεν ἐπὶ τῇ Ἀναστάσει, ἂν καὶ πτυχή τις μερίμνης συνέστελλε τὸ ὑψηλὸν μέτωπόν του, προβλέποντος ὅτι θρασὺς ἱερόσυλος ἔμελλε μετ᾽ οὐ πολὺ νὰ τὸν ἁρπάσῃ ἐκ τῆς κόγχης του διὰ νὰ τὸν μεταφέρῃ εἰς Ἀθήνας καὶ τὸν καθιδρύσῃ ὄχι εἰς ναὸν καὶ ὁλοκαύτωμα

Στα βημόθυρα, βλέπουμε συνήθως κάτω από τον Ευαγγελισμό της Θεοτόκου να εικονίζονται σε τέσσερα ορθογώνια πλαίσια οι Τρεις Ιεράρχες και στο τέταρτο πλαίσιο πολλές φορές ο Άγιος Νικόλαος ή ένας τοπικός άγιος.

Οι Ευαγγελιστές εικονίζονται σχεδόν παντού μέσα στον ναό[563]: Στους άμβωνες εικονίζονται, στη μέση ο Χριστός και εκατέρωθεν οι τέσσερις Ευαγγελιστές (Ματθαίος, Μάρκος, Λουκάς και Ιωάννης). Στην πλάκα της Αγίας Τράπεζας, κατά τα εγκαίνια, τοποθετούνται οι εικόνες των τεσσάρων ευαγγελιστών.Στα εξαπτέρυγα εικονίζονται οι ευαγγελιστές, ή τα σύμβολα τους. Στον Σταυρό ευλογίας ή το Σταυρό της επίστεψης του τέμπλου, εικονίζονται στα τέσσερα κέρατα (άκρες) οι τέσσερις ευαγγελιστές. Στα τεταρτοσφαίρια του τρούλου εικονίζονται οι ευαγγελιστές. Στα ευαγγέλια εικονίζονται στις τέσσερις γωνίες οι ευαγγελιστές, ή τα σύμβολά τους, ή και τα δύο μαζί. Κάτω αριστερά, ή δεξιά, ο απόστολος Μάρκος. Στα αντιμήνσια κάτω δεξιά, ή αριστερά, ο απόστολος Μάρκος.

5. Εικόνες – ιερά σκεύη

Στην Κύπρο, η πλειοψηφία των εικόνων χρονολογείται από τον 18ο αιώνα και μετά[564]. Θα προσπαθήσουμε, από κάποιες ιστορικές συγκυρίες, να ερμηνεύσουμε πού οφείλεται αυτό. Αν ξεκινήσουμε από την εικονομαχία, η οποία πήγασε από την Κωνσταντινούπολη και ταλάνισε την Βυζαντινή αυτοκρατορία κυρίως, διαπιστώνουμε ότι δεν επηρέασε σε μεγάλο βαθμό την Κύπρο. Όμως, κάποιες εικόνες και τοιχογραφίες έγιναν και εδώ αντικείμενο διωγμού, είτε οργανωμένα είτε μεμονωμένα. Το βλέπουμε και σε απεικονίσεις π.χ. σε τοιχογραφία στον ναό της Αγίας Παρασκευής στην Γεροσκήπου, όπου αντικαταστάθηκε η Πλατυτέρα, από τον Σταυρό. Αν η μανία των εικονομάχων έφτασε στην καταστροφή τοιχογραφιών, πόσο μάλλον θα εκδηλώθηκε στις φορητές εικόνες από ξύλο. Λόγῳ της φύσεως τους, οι εικόνες σε ξύλο φθείρονται εύκολα, αφού το ξύλο μπορεί να να σαπίσει ἤ να καεί, σε αντίθεση με τα ψηφιδωτά και τις τοιχογραφίες. Εικόνες σε ξύλο, στην Κύπρο, χρονολογούνται κυρίως από τον 9ο αιώνα και εξής. Μοναδική εξαίρεση

καὶ θυσιαστήριον, ὄχι εἰς τόπον τοῦ καρπῶσαι, ἀλλ᾽ εἰς Μουσεῖον, Ὕψιστε Θεέ! εἰς Μουσεῖον, ὡς νὰ εἶχε παύσει ν᾽ ἀσκῆται εἰς τὸν τόπον τοῦτον ἡ χριστιανικὴ λατρεία, καὶ τὰ σκεύη αὐτῆς ν᾽ ἀνῆκον εἰς θαμμένον παρελθόν, καὶ νὰ ἦσαν ἀντικείμενον περιεργείας!… Ἵλεως γενοῦ αὐτοῖς, Κύριε!». Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, στο διήγημα του Λαμπριάτικος Ψάλτης, 1893. Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης, *Άπαντα*, επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τμ. 2, Δόμος, Αθήνα [2]1997, σ. 524.

[563] Αναφέρουμε τους ευαγγελιστές, γιατί μας ενδιαφέρει ο απόστολος και ευαγγελιστής Μάρκος, ο οποίος μπορεί να θεωρηθεί ως ένας από τους τοπικούς αγίους της Πάφου, γιατί την επισκέφθηκε μαζί με τον Παύλο και τον Βαρνάβα. Βέβαια, η τιμητική θέση του μέσα στο ναό δεν οφείλεται στο ότι είναι τοπικός άγιος, αλλά στο ότι είναι ένας από τους ευαγγελιστές.

[564] Ο Τσικνόπουλλος παρατηρεί ότι οι εικόνες στην Πάφο αλλά και γενικότερα σε όλη την Κύπρο προ του 1750 είναι ελάχιστες. Από τότε και εξής αρχίζουμε να έχουμε μεγάλο αριθμό εικόνων και αυτό οφείλεται στις καταπιέσεις των Τούρκων. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα…, ό.π.*, σ.185.

αποτελεί η εικόνα της Αγίας Μαρίνας που χρονολογείται από τον 7ο αιώνα και βρίσκεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Πάφου. Ψηφιδωτά επιδαπέδια στην Πάφο έχουμε από τον 4ο αιώνα στις βασιλικές της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας στην Κάτω Πάφο, τον 5ο αιώνα στους Αγίους Πέντε στη Γεροσκήπου. Εντοίχια ψηφιδωτά στην Κύπρο είναι γνωστά της Παναγίας Κανακαριάς του 6ου αιώνα[565]. Σπαράγματα τοιχογραφιών έχουμε από τον 8ο αιώνα στην Αγία Παρασκευή Γεροσκήπου, τον 12ο αιώνα στην Κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής κ.α[566]. Επίσης, πολλές φορές παρατηρούμε ότι επικαλύπτονταν εικόνες και επιζωγραφίζονταν, για να γίνουν άλλες νεότερες τις οποίες θεωρούσαν καλύτερες, ιδιαίτερα τις αναγεννησιακές. Επίσης, μεγάλη ήταν η καταστροφή των εικόνων από τους Άραβες, μεταξύ 7ου – 9ου αιώνα[567].

Αργότερα κατά την Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία, Τουρκοκρατία και Αγγλοκρατία, εκτός από τις καταστροφές των εικόνων, γινόταν και συστηματική εμπορία τους σε ξένες χώρες. Γι' αυτό και σήμερα υπάρχει τεράστιος αριθμός εικόνων και κειμηλίων σε ξένα μουσεία της Ευρώπης και της Αμερικής, όπως και σε ιδιωτικές συλλογές[568]. Το ίδιο συνέβη και με τα ιερά λείψανα των αγίων μας. Κάποιες φορές η πώληση τους γινόταν ακόμα από την ίδια την εκκλησία, προκειμένου να εξοφληθούν κάποια χρέη, βλ. Μητροπολίτη Πάφου Χρυσάνθου το 1809[569]. Οι εικόνες που διασώθηκαν, είναι ως επί το πλείστον μικρού μεγέθους, είτε γιατί αυτές μπορούσαν να κρυφτούν εύκολα, είτε γιατί οι χριστιανοί δεν είχαν την οικονομική δυνατότητα να παραγγείλουν μεγαλύτερες[570].

---

[565] Η αρχαιότερη τοιχογραφία της Κύπρου, σύμφωνα με τον κ. Φούλια, είναι αυτή στο λεγόμενο Αγίασμα του Νικοδήμου στη Σαλαμίνα – Κωνσταντία, η οποία απεικονίζει τον Χριστό σε μετάλλιο και ανάγεται στις αρχές του 6ου αιώνα. Τα αρχαιότερα εντοίχια ψηφιδωτά, που σώζονται στην Κύπρο, είναι στις αψίδες των ναών Παναγίας Κανακαριάς στη Λυθράγκωμη (πρώτο τέταρτο του 6ου αιώνα), Παναγίας Αγγελόκτιστης στο Κίτη, (τελευταίο τέταρτο 6ου αιώνα) και Παναγίας Κυράς στα Λειβάδια Αμμοχώστου (αρχές του 7ου αιώνα). Όλα τα πιο πάνω εικονίζουν την Παναγία, τον Χριστό και Αγγέλους. Επίσης σώζονται σε μικροτεχνίες από την Λάμπουσα, από την βασιλεία αυτοκράτορα Ηρακλείου, δηλαδή στα μέσα του 7ου αιώνα και σφραγίδες γνησιότητας, με μορφές του Χριστού, της Παναγίας και διαφόρων αγίων. Ανδρέας Φούλιας, Βυζαντινή τέχνη, Παλαιοχριστιανική περίοδος 4ος -7ος αιώνας, (σημειώσεις φοιτητών Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου για το Πτυχιακό πρόγραμμα), χ.χ., σ. 49-65, 71-78.

[566] Τοιχογραφίες του 9ου αιώνα από την Αγία Σολομωνή, στο Κώμα του Γιαλού, αποκολλήθηκαν και πουλήθηκαν στο εξωτερικό από τους Τούρκους. Σήμερα βρίσκονται στο Μόναχο.

[567] Περισσότερα για το θέμα θα αναφέρουμε και στο κεφάλαιο για τον άγιο Σώζοντα.

[568] Αναφέρεται ότι το 1155 κλάπηκαν από την Πάφο και μεταφέρθηκαν στη Ρώμη αμύθητοι θησαυροί, Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 55, 60. Σακελάριος, *Τα Κυπριακά…*, ό.π., σ. 404. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 588-589.

[569] Λοΐζος Φιλίππου επιμ. Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Κυπριολογική βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975, σ. 196· Και Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 223.

[570] Σε κάποιες χρονικές περιόδους, βλέπουμε την πλειοψηφία των εικόνων να είναι μικρών διαστάσεων, προφανώς λόγω οικονομικής δυσχέρειας του πληθυσμού. Ενώ τον 16ο αιώνα, βρίσκουμε σχετικά μεγάλες εικόνες, ακόμα και σε μικρούς ναούς, όπως ο Άγιος Γεώργιος Κουμάνων.

Με παρόμοιο τρόπο πουλήθηκαν και πολλά ιερά σκεύη από πολύτιμα μέταλλα όπως το ασήμι και αυτός είναι ένας λόγος για τον οποίο δεν έχουν διασωθεί πολλά από αυτά. Εκτός όμως από τις πωλήσεις, έχουμε και τις κλοπές από ξένους[571] και ντόπιους, δυστυχώς ακόμα και σήμερα. Ιερά κειμήλια μεγάλης ιστορικής αξίας ή πέφτουν σε χέρια κλεπταποδόχων, ή, το χειρότερο τα λιώνουν και τα πωλούν ως πρώτη ύλη. Το να πουληθούν ως κειμήλια, εξασφαλίζει, ίσως, την πιθανότητα μελλοντικής ανεύρεσης τους, ή, ακόμα και αν δόθηκαν στο εξωτερικό, τουλάχιστον υπενθυμίζουν την ιστορία των ορθοδόξων της Κύπρου. Το να πουληθούν όμως ως απλό λιωμένο μέταλλο, εξαφανίζει παντελώς την Ιστορία τους και εξαλείφει την μνήμη κειμηλίων μεγάλης συναισθηματικής αλλά και υλικής αξίας, που συνδέονται με την πίστη, την Ιστορία, τους αγώνες και τις θυσίες των πατέρων μας[572]. Βέβαια, κάποιες φορές η πώληση εκκλησιαστικών θησαυρών γινόταν από τους ίδιους τους ιερείς και επισκόπους, για το καλό της πατρίδας όπως έγινε στην περίπτωση της απελευθέρωσης του μητροπολίτη Πάφου Χρυσάνθου, μετέπειτα εθνομάρτυρος και όπως οι πωλήσεις εξαπτέρυγων, κανδηλών και δισκοπότηρων και, από τους λαϊκούς, ακόμα και οι βέρες των αρραβώνων τους για τον αγώνα του 1940 στην Ελλάδα λέγοντας: «όταν η πατρίδα κινδυνεύει δεν τα χρειαζόμαστε, μπορούμε και χωρίς αυτά[573]».

Υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις, δυστυχώς και στις μέρες μας, άγνοιας της πραγματικής αξίας εκκλησιαστικών αντικειμένων. Διαπιστώνουμε, δηλαδή, ότι για πολλούς εκκλησιαστικούς επιτρόπους και ιερείς, μεγαλύτερη αξία έχουν τα καινούρια ιερά σκεύη, τα καινούρια εκκλησιαστικά βιβλία, ξυλόγλυπτα εικονοστάσια κλπ. από τα παλαιά, που μπορεί να είναι φθαρμένα και μισοκατεστραμμένα. Η άγνοια αυτή, στο παρελθόν, επέτρεπε να κατεδαφίζονται ναοί[574] για να κτιστούν μεγαλύτεροι και ωραιότεροι τάχα, να φτιάχνονται νέα εικονοστάσια[575] και εκκλησιαστικά βιβλία να πετάγονται, να καίγονται ή να αφήνονται να κλαπούν ή να καταστραφούν. Την ίδια τύχη είχαν επίσης ολόκληρα αρχεία από χειρόγραφα, κώδικες και παλαίτυπα, όπως εδώ στη Μητρόπολη, που δεν υπάρχει αρχείο λόγω της μεγάλης καταστροφής και κλοπής. Κανένας δεν προστάτευε αυτά τα πολύτιμα αντικείμενα από τις κλοπές, γιατί, η απώλεια τους, δεν εθεωρείτο και σπουδαίο πράγμα, αφού ήταν παλαιά και σε αχρησία.

---

[571] Υπάρχουν μαρτυρίες ότι οι Γενουάτες επέδραμαν το 1373 στην Κύπρο και λεηλάτησαν τα πάντα από τις εκκλησίες, Ορθόδοξες και μη, όπως λειψανοθήκες, ιερά σκεύη και κειμήλια των ιερών ναών, ενώ κατέσφαξαν και πολλούς ιερείς. Χάκκετ, τμ. 3, σ. 34.

[572] Στα παλαιά Χολέτρια μνημονεύεται ότι επί Τουρκοκρατίας κλάπηκαν από Τούρκους από τα Βρέτσια Ρωσικός επιτάφιος και τα ιερά σκεύη του ναού επίσης Ρωσικής προέλευσης. Συνέντευξη από τον πατέρα Λάζαρο Νεοφύτου, ιερέα για πολλά χρόνια του παλαιού και νέου χωριού Χολετριών. 27/7/2017.

[573] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 365.

[574] Ναός αγίου Χαραλάμπους στην Τραχυπέδουλα, ξωκκλήσι αγίας Μαρίνης στο Στρουμπί κ.ά.

[575] Άγιος Γεώργιος Κουμάνων κ.ά.

Συνεπώς, ελάχιστα είναι τα δείγματα αργυροχρυσοχοΐας, τα ιερά σκεύη και τα αργυρεπίχρυσα καλύμματα εικόνων λόγῳ του ότι το ασήμι είναι πολύτιμο και μπορεί να αλλάξει και την χρήση του. Έτσι, όπως γράφει ο Παπαγεωργίου οι επιδρομές των Γενουατών (1373), των Μαμελούκων (1425 και 1426) και οι λεηλασίες από τους Τούρκους από το 1570 και εξής, προκάλεσαν μεγάλη απώλεια έργων αργυροχρυσοχοΐας[576].

Ο Τσικνόπουλλος σημειώνει ότι στην Πάφο δεν είχε βρει εικόνες χρονολογημένες από τη βυζαντινή εποχή, ούτε και από την εποχή των Λουζινιανών (;-1489)[577]. Αυτό, όπως συμπληρώνει, οφείλεται όχι μόνο στη φθορά του χρόνου, αλλά και στις ολέθριες αραβικές επιδρομές[578] και στην εχθρότητα των κυριάρχων της Κύπρου[579]. Οι παλαιότερες χρονολογημένες εικόνες στην Πάφο, γνωστές στον Τσικνόπουλλο, όπως αναφέρει ο ίδιος, ανάγονται στη εποχή της Ενετοκρατίας (1489-1570)[580], ενώ κατά τα πρώτα 132 χρόνια της Τουρκοκρατίας είναι πολύ μικρός ο αριθμός των χρονολογημένων εικόνων, λόγῳ των μέτρων και της οικονομικής εξαθλίωσης του λαού[581]. Μόνο τα επόμενα χρόνια της Τουρκοκρατίας, με μικρή διακοπή μία με τρεις δεκαετίες μετά τα γεγονότα του 1821, δόθηκε κάποια άνεση στην Εκκλησία ώστε να έχουμε κάποιο αριθμό εικόνων αλλά και να κτιστούν και πολλοί ναοί[582].

Κάτι που παρατηρείται στην Πάφο ιδιαίτερα, είναι πολλές παλαιές εικόνες να έχουν επιζωγραφισθεί κυρίως από τον Νικόλα Παπαστεφάνου (1849-1920). Ο Παπαστεφάνου ήταν μέτριος ζωγράφος και ασχολήθηκε με την συντήρηση και επιζωγράφιση πολλών παλαιών εικόνων στην Πάφο[583].

Τον 18ο-19ο αιώνα παρατηρούμε ιδιαίτερη αύξηση αριθμού εικόνων, γιατί, δόθηκε μια σχετική ελευθερία (αν εξαιρέσουμε τα χρόνια μετά το 1821) και κτίστηκαν ή ανακαινίστηκαν εκατοντάδες ναοί και μονές σε όλη την Κύπρο. Έτσι, ήταν αναμενόμενο οι ναοί αυτοί να κοσμηθούν και με νέες εικόνες. Το ίδιο έγινε και κατά τα τέλη του 19ου – αρχές του 20ού αιώνα με πολλούς νέους ναούς, λόγῳ των νέων δεδομένων της Αγγλοκρατίας.

---

[576] Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Η Βυζαντινή τέχνη της Κύπρου 12ος-15ος αιώνας», στο: Δήμητρα Παπανικόλα Μπακιρτζή, Μαρία Ιακώβου (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 2007. σ. 101.

[577] Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. Ι΄ Παλαιαί χρονολογημέναι…, όπ., σ. 99-100.

[578] Βλ. μαρτυρία του Λεόντιου Μαχαιρά ο οποίος αναφέρει στον βίο του αγίου Σώζοντα ότι οι Άραβες είχαν κάψει την εικόνα της Παναγίας. *Μαχαιράς*, §36.

[579]Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. Ι΄ Παλαιαί χρονολογημέναι…, όπ., σ. 99-100.

[580] Στο ίδιο, σ. 100.

[581] Στο ίδιο, σ. 101.

[582] Στο ίδιο, σ. 101-109.

[583]Χατζηχριστοδούλου, Φούλιας, *Εκκλησιαστικά μνημεία Λυσού…*, ό.π., σ. 47.

ΜΕΡΟΣ ΠΕΜΠΤΟ

-- Ακολουθίες αγίων - ημέρες τιμής των αγίων – συναξάρια – βίοι αγίων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
Ακολουθίες

1. Ακολουθίες

Ένα σημαντικό κεφάλαιο για τους τιμωμένους αγίους είναι και οι ακολουθίες τους. Μέσα από τα τροπάρια, τους κανόνες και τα αναγνώσματα του εσπερινού και του όρθρου και της Θείας Λειτουργίας, οι πιστοί γνωρίζουν καλύτερα τους αγίους και τους εορτάζουν με επίγνωση. Πάντοτε η Εκκλησία φρόντιζε για την συγγραφή και τη διάδοση των ακολουθιών αυτών. Για τους αγίους οι οποίοι ετιμώντο τοπικά μόνο σε μια κοινότητα, ή σε μια ενορία, δεν ήταν εύκολο να συγγραφεί ή να εκδοθεί μια ακολουθία. Όπου όμως υπήρχε μεγάλος ενοριακός ναός επ' ονόματι κάποιου τοπικού αγίου, υπήρχε η δυνατότητα να εκδοθεί και να διαδοθεί η ακολουθία του, ενώ σε περιπτώσεις φθοράς, ή απώλειας και πάλι υπήρχε η δυνατότητα συντήρησης, ή αντικατάστασης του χειρογράφου, παλαιότερα, ή του εντύπου μεταγενέστερα. Αντίθετα, οι ακολουθίες τοπικών αγίων, που δεν είχαν ναό, ή που, για κάποιους λόγους, η κοινότητα, που τους τιμούσε ερήμωνε, ήταν φυσικό να χαθούν. Γι' αυτό βλέπουμε π.χ. στα Μέσανα να έχει διασωθεί η ακολουθία του αποστόλου Τυχικού, σε αντίθεση με τη διαλυμένη κοινότητα Έσω Γαλάτα ή την ερειπωμένη σήμερα μονή αποστόλου Τυχικού στην Αγία Φύλα όπου δεν διασώθηκε καμία ακολουθία του αγίου. Το ίδιο και στη Βάσα Κοιλανίου, όπου η μονή του οσίου Βαρνάβα καί διέσωσε την ακολουθία του και συνεχίζει ακόμη να την επανεκδίδει και να τιμά τον άγιο.

Έχουμε όμως και την περίπτωση των δύο ομώνυμων αγίων, Ρηγίνου του εν Κύπρῳ και Ρηγίνου του εν Σκοπέλῳ, τους οποίους οι άνθρωποι άρχισαν να συγχέουν, μετά την άφιξη των λειψάνων του δευτέρου στο νησί. Έτσι, δεν γνωρίζουμε ακριβώς σε ποιον από τους δύο ανήκαν αρχικά οι τόποι τιμής, που είναι διάσπαρτοι στην Κύπρο. Αλλά, με την συγγραφή της ακολουθίας του αγίου Ρηγίνου και Ορέστου στη Φασούλα και στο Απλίκι, που έγινε τον 19ο και 20ό αιώνα επικράτησε παντού να εορτάζεται ο Κύπριος άγιος. Βλέπουμε, άρα, πόσο σημαντικό και καθοριστικό ρόλο είχε η ακολουθία η αφιερωμένη σε έναν άγιο, στο να τον κάνει γνωστό και να διατηρήσει τη μνήμη του ζωντανή.

Με την εφεύρεση της τυπογραφίας άρχισαν δειλά – δειλά και στην Κύπρο να τυπώνονται ιερές ακολουθίες και, μάλιστα, ήταν από τα πρώτα βιβλία των οποίων η εκτύπωση θεωρήθηκε απαραίτητη, προκειμένου να διανεμηθούν ευκολότερα σε όσους δυνατόν περισσότερους ναούς. Σε αυτό βοήθησαν και οι Κύπριοι που ζούσαν στο εξωτερικό, ή είχαν πρόσβαση στις πόλεις -ιδιαίτερα στην Βενετία- όπου άνοιξαν τα πρώτα τυπογραφεία. Ιδιαίτερα μεγάλη ήταν η συμβολή του αρχιμανδρίτη της αρχιεπισκοπής, Κυπριανού, ο οποίος είχε βέβαια την στήριξη του αρχιεπισκόπου Κύπρου Χρυσάνθου και του Πάφου αγίου Παναρέτου. Για ένα διάστημα, υπήρξε μία μεταβατική περίοδος, κατά την οποία κυκλοφορούσαν ταυτόχρονα και τυπωμένες ακολουθίες και χειρόγραφες, μέχρι που επικράτησε στο τέλος η τυπογραφία. Αξίζει να σημειώσουμε ότι οι περισσότερες ακολουθίες, όπως και πολλές άλλες εκδόσεις βιβλίων εξεδόθησαν στη Βενετία «Ἐν Ἐνετίησιν» επί Πάφου Χρυσάνθου (1762-1767) και μετέπειτα Αρχιεπισκόπου Κύπρου

(1767-1810). Μεγάλη συμβολή ήταν και του διαδόχου του στο θρόνο του μητροπολίτη Πάφου, Αγίου Παναρέτου (1767-1790).

Στην Πάφο, τα τελευταία χρόνια, αυτός που ασχολήθηκε αρκετά και αποτελεσματικά με τους τοπικούς αγίους, ήταν ο Πάφου Γεώργιος. Πρώτα ως χωρεπίσκοπος Αρσινόης και μετέπειτα ως μητροπολίτης Πάφου. Η έρευνά του ξεκίνησε από τους αγίους της Αρσινόης, για τους οποίους μερίμνησε να συγγραφεί και να εκδοθεί η ακολουθία τους, να αγιογραφηθεί μία εικόνα όλων, από κοινού και να οριστεί σαν επίσης κοινή εορτή τους, η δεύτερη Κυριακή του μηνός Ιουλίου. Σε συνεργασία με τον τότε μητροπολίτη Πάφου Χρυσόστομο, αλλά και αργότερα, όταν έγινε ο ίδιος μητροπολίτης Πάφου συνέβαλε ώστε να συγγραφούν ακολουθίες σε όλους και να περιληφθούν και στα Κύπρια Μηναία. Συγκεκριμένα, συγγράφηκαν νέες ακολουθίες των αγίων: Αρίστωνος, Αρκαδίου, Θεοσεβίου, Σώζοντος, Ονησιφόρου και Συνάξεως πάντων των Αρσινοητών αγίων,

Κοινός στόχος της Εκκλησίας της Κύπρου, από τα μέσα του 20ού αιώνα, ήταν η συγκέντρωση όλων των ακολουθιών -χειρογράφων, ή τυπωμένων- και η έκδοση τους σε ένα τόμο. Στις 2 Μαρτίου του 1950, διαβάστηκε στη συνεδρία της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου, μία επιστολή του προέδρου των Κυπριακών Σπουδών, Κωνσταντίνου Σπυριδάκη. Η επιστολή αυτή απευθυνόταν προς την Ιερά Σύνοδο, ζητώντας να τους ανατεθεί η επιμέλεια και η έκδοση των ακολουθιών των Κυπρίων αγίων και να τους παρασχεθεί η ηθική και οικονομική στήριξη, για την επίτευξη αυτού του σκοπού. Η Σύνοδος όμως, αποφάσισε την αναβολή αυτού του έργου για ευθετότερο χρόνο, λόγῳ οικονομικής αδυναμίας[584]. Στις 10 Μαρτίου του 1955 η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Κύπρου επανεξέτασε για δεύτερη φορά το θέμα της εκδόσεως των ακολουθιών των Κυπρίων αγίων. Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος, ο οποίος προέδρευε της Συνόδου σημείωσε ότι επιβάλλεται να προχωρήσουν σε έκδοση των ακολουθιών. Η Σύνοδος αποφάσισε τελικά, εκτιμώντας την σπουδαιότητα του έργου, όπως η έκδοση ανατεθεί στην Εταιρεία Κυπριακών Σπουδών και οι δαπάνες να καταβληθούν από την Εκκλησία Κύπρου[585]. Φαίνεται όμως ότι τα δύσκολα χρόνια που πέρασαν από το 1955-1959 και, μετά, το 1963, με αποκορύφωμα το 1974, οδήγησαν στο να μην τελεσφορήσει το έργο[586].

Μέχρις ότου ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Α΄, αμέσως μόλις ανέλαβε καθήκοντα, ενδιαφέρθηκε για την επίτευξη της εκδόσεως των ακολουθιών σε τόμους[587].

---

[584] Θεοχάρης Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας εν Κύπρω», στο: Μενέλαος Ν. Χριστοδούλου (επιμ.), *Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον επί τη εικοσιπενταετηρίδι της αρχιερατικής αυτού διακονίας*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1993, σ. 535-536.

[585] Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 537.

[586] Αναφερόμαστε στον απελευθερωτικό αγώνα του 1955-1959 για αποτίναξη του αγγλικού ζυγού και στα χρόνια της τουρκο-ανταρσίας, που άρχισαν από το 1963, με αποκορύφωμα την τουρκική εισβολή του 1974 και τις συνέπειες της στα επόμενα έτη, μέχρι και σήμερα.

[587] Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 227.

Έτσι, στις 27 Μαρτίου του 1989, αποφασίστηκε από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρυσόστομο Α΄ να εκδοθούν, δαπάναις της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, όλες οι ακολουθίες των εν Κύπρῳ αγίων, συμπεριλαμβανομένων και των ακολουθιών, που συντάχθηκαν στην Κύπρο, για αγίους οι οποίοι τιμώνται πανορθοδόξως. Τον Σεπτέμβριο του ίδιου έτους, ενημέρωσε τους μητροπολίτες, ηγουμένους και ιερείς της Κύπρου και τους κάλεσε να βοηθήσουν στην καταγραφή (καί στην συμπλήρωση, όπου χρειαζόταν) των ακολουθιών[588]. Το 1992 ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Χρυσόστομος Α΄ ξεκίνησε την έκδοση των ακολουθιών σε δέκα τόμους, δηλαδή έναν τόμο ανά μήνα, εκτός από τους μήνες Ιανουάριο – Φεβρουάριο και Μάρτιο – Απρίλιο οι οποίοι εκδόθηκαν δύο μαζί. Ανέθεσε δε την επιμέλεια των ακολουθιών στον θεολόγο Ε. Σχίζα, την διόρθωση στο φιλόλογο Ανδρέα Β. Βαρνάβα και την φωτοστοιχειοθεσία, εκτύπωση και βιβλιοδεσία, στο τυπογραφείο «Μέλισσα» στην Ασπροβάλτα Θεσσαλονίκης[589].

Τα Κύπρια Μηναία βασίστηκαν για την έκδοση των ακολουθιών σε παλαιότερες αυτοτελείς εκδόσεις. Γενικότερα, οι ήδη υπάρχουσες αυτοτελείς ακολουθίες που περιελήφθησαν στα Κύπρια Μηναία, ήταν οι εξής (αναφέρουμε αυτές μόνο που αφορούν στην έρευνά μας): Το 1667 εκδόθηκε στην Ενετία η ακολουθία του αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή από τον Κύπριο ιερομόναχο Γεράσιμο[590]. Το 1756 δημοσιεύθηκε στην Ενετία η ακολουθία του αποστόλου Βαρνάβα[591].Το 1768 εκδόθηκαν στην Ενετία οι δύο ακολουθίες του αποστόλου Φιλίππου μαζί με άλλες σε ένα τόμο[592]. Το 1769 οι δύο ακολουθίες του αποστόλου Φιλίππου ξεχωριστά[593].Το 1774 εκδόθηκαν στην Ενετία οι ακολουθίες του αγίου Ηρακλειδίου και αγίου Μνάσωνος[594].Το 1778 εκδόθηκαν στην Ενετία οι δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου[595].Το 1779 εκδόθηκαν στην Ενετία οι ακολουθίες των αγίων Κενδέα, Δημητριανού Κυθήρης καθώς και άλλων Κυπρίων αγίων και έργων του αγίου Νεοφύτου[596]. Το 1801 δημοσιεύθηκε στην Ενετία η ακολουθία του αγίου Θεράποντα[597]. Το 1805 δημοσιεύθηκε στη Βιέννη της Αυστρίας εις τον Όρμον σωτήριον του άρχοντος ποστέλνίκου κυρίου κυρίου Βασιλείου ο Βίος του αγίου Πάφου Παναρέτου, «ἀναλώμασι τῶν τιμιωτάτων ἐν πραγματευταῖς αὐταδέλφων Εὐσταθίου καί Ἰωάννου Ρέστου»[598]. Το 1867 δημοσιεύθηκαν στη Θεσσαλονίκη οι δύο ακολουθίες του

[588] Στο ίδιο, σ. 546.
[589] Στο ίδιο, σ. 547-548
[590] Στο ίδιο, σ. 528.
[591] Στο ίδιο.
[592]Στο ίδιο.
[593] Στο ίδιο.
[594] Στο ίδιο, σ. 528-529.
[595] Στο ίδιο, σ. 529.
[596] Στο ίδιο.
[597] Στο ίδιο.
[598] Στο ίδιο, σ. 530.

αποστόλου Φιλίππου[599]. Το1892 δημοσιεύθηκε στο Μέγα Συναξαριστή του μηνός Μαΐου η ακολουθία του αγίου Παναρέτου, αρχιεπισκόπου Πάφου της εν Κύπρῳ, στις σελίδες 31-59, υπό Κωνσταντίνου Χ. Δουκάκι[600]. Το 1893 δημοσιεύθηκαν στη Λευκωσία οι δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου[601]. Το 1896 δημοσιεύθηκαν στην Αθήνα οι δύο ακολουθίες του αποστόλου Φιλίππου[602]. Το 1902 δημοσιεύθηκε στη Λεμεσό η ακολουθία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστου[603]. Το 1902 αναδημοσιεύθηκε στη Λάρνακα, η ακολουθία του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή[604]. Το 1904 δημοσιεύθηκε στην Αλεξάνδρεια η ακολουθία του αγίου Καλανδίωνα[605].Το 1904 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντος από αρχαίο χειρόγραφο στην Ανδριτσαίνη[606]. Το 1912 δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία η ακολουθία του αποστόλου Τυχικού[607]. Το 1912 δημοσιεύθηκαν σε τρίτη έκδοση οι δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου[608]. Το 1914 δημοσιεύθηκαν στην Αλεξάνδρεια ιστορία και έργα του αγίου Νεοφύτου[609]. Το 1935 αναδημοσιεύθηκαν στην Αθήνα έργα και οι δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου[610]. Το 1935 αναδημοσιεύθηκε στην Αμμόχωστο, η ακολουθία του οσίου Κενδέα[611]. Το 1936 δημοσιεύθηκε στην Λάρνακα, ακολουθία αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστή, από ανέκδοτο χειρόγραφο του 1721[612]. Το 1936 δημοσιεύθηκε στη Λάρνακα ακολουθία του αποστόλου Φιλίππου, από χειρόγραφο του ναού του Σωτήρος Λάρνακας[613]. Το 1939 έχουμε δημοσίευση στη Λευκωσία, στις Κυπριακές Σπουδές, της ακολουθίας του αγίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ[614]. Το 1940 δημοσιεύθηκε στην Πάφο, από τον Λοΐζο Φιλίππου, η ακολουθία του αγίου Ονησιφόρου[615]. Το 1941 αναδημοσιεύθηκε στη Λάρνακα, ακολουθία των αγίου Θωμά και οσίου Κενδέα[616]. Το 1941 αναδημοσιεύτηκε, με κάποιες παραλλαγές, στη Κύμη

---

[599] Στο ίδιο.
[600] Στο ίδιο, σ. 530.
[601] Στο ίδιο, σ. 530-531.
[602] Στο ίδιο, σ. 531.
[603] Στο ίδιο.
[604] Στο ίδιο.
[605] Στο ίδιο.
[606] Στο ίδιο.
[607] Στο ίδιο.
[608] Στο ίδιο.
[609] Στο ίδιο.
[610] Στο ίδιο, σ. 533.
[611] Στο ίδιο.
[612] Στο ίδιο.
[613] Στο ίδιο.
[614] Στο ίδιο, σ. 534.
[615] Στο ίδιο.
[616] Στο ίδιο.

της Ελλάδας, ακολουθία αποστόλου Βαρνάβα, η οποία είχε εκδοθεί το 1756[617]. Το 1942 αναδημοσιεύτηκαν δύο ακολουθίες του αγίου Ιωάννου του Λαμπαδιστή, μία του Γερασίμου ιερομονάχου και μία άλλη, από χειρόγραφο του 1721[618]. Το 1942 αναδημοσιεύτηκε στη Λεμεσό η ακολουθία των μαρτύρων Ρηγίνου και Ορέστου[619]. Το 1943 δημοσιεύτηκε στις Κυπριακές Σπυδές η ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου[620]. Το 1945 αναδημοσιεύτηκε η ακολουθία του αποστόλου Βαρνάβα, του 1756[621]. Το 1945 δημοσιεύτηκαν στις Κυπριακές Σπουδές προλεγόμενα του οσίου Κενδέα[622]. Το έτος 1946 δημοσιεύτηκε το κείμενο της ακολουθίας του αγίου Κενδέα στις Κυπριακές Σπουδές[623]. Το ίδιο έτος έγινε αναδημοσίευση της ακολουθίας του αγίου Κενδέα στη Λευκωσία[624]. Το 1951 αναδημοσιεύθηκε στην Πάφο η ακολουθία του αγίου Δημητριανού επισκόπου Κυθηρίας[625]. Το 1952 ο Τσικνόπουλλος σε μελέτη του αναφέρεται στην ακολουθία της Θεοσημείας του αγίου Νεοφύτου[626]. Το 1952 αναδημοσιεύτηκε στη Λεμεσό η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντος της εκδόσεως του 1801[627]. Το 1953 δημοσιεύτηκε στην Αθήνα η ακολουθία του αποστόλου Βαρνάβα[628]. Το 1953 δημοσιεύθηκαν στη Λάρνακα οι ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου, από τον Τσικνόπουλλο[629]. Το 1955 δημοσιεύτηκε στις Κυπριακές σπουδές, η ακολουθία του οσίου Θεράποντα[630]. Το 1955 δημοσιεύτηκε στη Λευκωσία, σε πολυγραφημένη έκδοση, η ακολουθία του αγίου Επιφανίου[631]. Το 1961 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρος Θεράποντος, από τον Γεράσιμο, μοναχό Μικραγιαννανίτη[632]. Το 1963 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα, η ακολουθία του αποστόλου Βαρνάβα, σε δεύτερη έκδοση[633]. Το 1963 δημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές, η ακολουθία του αγίου Δημητριανού, επισκόπου Ταμασού[634]. Το 1963 αναδημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές, η ακολουθία του οσίου

---

[617] Στο ίδιο.
[618] Στο ίδιο.
[619] Στο ίδιο.
[620] Στο ίδιο.
[621] Στο ίδιο, σ. 535.
[622] Στο ίδιο.
[623] Στο ίδιο.
[624] Στο ίδιο.
[625] Στο ίδιο, σ. 536.
[626] Στο ίδιο.
[627] Στο ίδιο.
[628] Στο ίδιο.
[629] Στο ίδιο.
[630] Στο ίδιο, σ. 537.
[631] Στο ίδιο.
[632] Στο ίδιο, σ. 538.
[633] Στο ίδιο.
[634] Στο ίδιο.

Κενδέα, από την Εκκλησιαστική Επιτροπή του Αγίου Κενδέα, στην Πάφο[635]. Το 1964 δημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές, η ακολουθία των αγίων Ζηναΐδας και Φιλονίλλας [636]. Το 1967 αναδημοσιεύθηκε στην Αθήνα, η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρος Θεράποντος[637]. Το 1967 δημοσιεύθηκε στην Λευκωσία, η ακολουθία του αγίου Γενναδίου αρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, ποιηθείσα υπό Γερασίμου μοναχού Μικραγιαννανίτου, εκ του τυπογραφείου Ζάβαλλη[638]. Το 1967 δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου, βάσει της έκδοσης του 1774 και του 1943 στο έργο του Τσικνόπουλλου: ο άγιος Ηρακλείδιος και η Ιερά αυτού Μονή[639]. Το 1968 ο Κύπρου Μακάριος Γ΄ συνέταξε από διάφορες πηγές κατάλογο 239 αγίων της Κύπρου, ο οποίος δημοσιεύθηκε στην Αθήνα με τον τίτλο: Κύπρος η αγία νήσος[640]. Το 1969 αναδημοσιεύθηκε στη Λευκωσία η ακολουθία του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή[641]. Το 1971 δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία παρακλητικός κανόνας στον άγιο Ηρακλείδιο υπό του Γερασίμου Μικραγιαννανίτου[642]. Το 1971 αναδημοσιεύθηκε στη Λευκωσία η ακολουθία του αγίου Παναρέτου, εκ του μηνός Μαΐου του Μεγάλου Συναξαριστού του Κ.Χ. Δουκάκη, εκδόσεως 1896[643]. Το 1971 αναδημοσιεύθηκε στη Νέα Υόρκη, η ακολουθία των μαρτύρων Ρηγίνου και Ορέστου[644]. Το 1972 δημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές, η ακολουθία του αγίου Ονησιφόρου[645]. Το 1972 Δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, η ακολουθία των εκ Κύπρῳ αγίων και εικοσιτέσσερις οίκοι εις πάντας τους εν Κύπρῳ αγίους, ποίημα Γερασίμου Μικραγιαννανίτη εντολῇ και δαπάνῃ Μακαρίου του Γ΄ [646]. Το 1973 δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία η ακολουθία του αγίου Δημητριανού Κυθηρίας, της έκδοσης 1779 και ο βίος του αγίου από τα Acta Sanctorum, Novembris, τμ. 3, σ. 298-308[647]. Το 1975 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα, η ακολουθία του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας, ποιηθείσα εν Εδέσσῃ, από τον Παναγιώτη Φράγκου[648]. Το 1976 αναδημοσιεύθηκαν στην Πάφο, οι δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου από τον ηγούμενο, νυν αρχιεπίσκοπο

---

[635] Στο ίδιο, σ. 539.
[636] Στο ίδιο.
[637] Στο ίδιο.
[638] Στο ίδιο, σ. 539-540.
[639] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος..., ό.π.*, σ. 87-105· Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 540.
[640] Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 540.
[641] Στο ίδιο.
[642] Στο ίδιο, σ. 540-541.
[643] Στο ίδιο, σ. 541.
[644] Στο ίδιο.
[645] Στο ίδιο.
[646] Στο ίδιο.
[647] Στο ίδιο.
[648] Στο ίδιο, σ. 542.

Κύπρου Χρυσόστομο Β΄[649]. Το 1979 αναδημοσιεύθηκε στη Θεσσαλονίκη, η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντος, η οποία γράφηκε από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, με έξοδα του ομώνυμου ναού στην Κάτω Τούμπα[650]. Το 1980 αναδημοσιεύθηκε η ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου στο Προσκυνητάριο, το οποίο εξέδωσε η ομώνυμη μονή[651]. Το 1981 αναδημοσιεύθηκε στη Λεμεσό, σε δ΄ έκδοση, η ακολουθία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη[652].Το 1981 αναδημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, η ακολουθία του αγίου Δημητριανού επισκόπου Κυθηρίας[653]. Το 1981 αναδημοσιεύθηκε στην Αυγόρου, η ακολουθία του οσίου Κενδέα[654]. Το 1981 έγινε γνωστή η ύπαρξη χειρόγραφου ακολουθίας του αγίου Ηρακλειδίου, η οποία βρισκόταν στον ναό του Τιμίου Σταυρού Λευκάρων[655]. Το 1981 αναδημοσιεύθηκε η ακολουθία και ο παρακλητικός κανόνας του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντα, από τον ομώνυμο ναό του αγίου Θεράποντος στις Αγγλισίδες[656]. Το 1982 αναδημοσιεύθηκε στη Λεμεσό, η ακολουθία του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας σε πολυγραφημένη έκδοση[657]. Το 1983 αναδημοσιεύθηκε στη Λεμεσό, η ακολουθία του αγίου Μνάσωνα. Την έκδοση έκανε η Μητρόπολη Λεμεσού[658]. Το 1984 αναδημοσιεύθηκε στη Λεμεσό, η ακολουθία του αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου[659]. Το 1986 δημοσιεύθηκε στη Φιλούσα Χρυσοχούς, η ακολουθία του οσίου Θεοσεβίου του Αρσινοΐτου, η οποία συντάχθηκε από τον Χαράλαμπο Επαμεινώνδα σε πολυγραφημένη έκδοση[660]. Το 1987 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα, παρακλητικός κανόνας στον απόστολο Βαρνάβα, ποιηθείς από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη[661]. Το 1987 αναδημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντος[662]. Το 1988 αναδημοσιεύτηκε στην Αθήνα ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντα, με παρακλητικό κανόνα από τον ομώνυμο ναό στη Ζωγράφου[663]. Το 1988 δημοσιεύτηκε στη Λευκωσία ακολουθία των εν Κύπρω αγίων, εικοσιτέσσερις οίκοι και παρακλητικός κανόνας ποιηθέντες από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, δαπάνῃ της μονής

---

649 Στο ίδιο, σ. 542-543
650 Στο ίδιο, σ. 543.
651 Στο ίδιο.
652 Στο ίδιο.
653 Στο ίδιο.
654 Στο ίδιο.
655 Στο ίδιο, σ. 543-544.
656 Στο ίδιο, σ. 544.
657 Στο ίδιο.
658 Στο ίδιο.
659 Στο ίδιο, σ. 544-545.
660 Στο ίδιο, σ. 545.
661 Στο ίδιο.
662 Στο ίδιο.
663 Στο ίδιο, σ. 546.

Σταυροβουνίου[664]. Το 1989 Δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία η ακολουθία των αγίων Σεργίου και Βάκχου, με παρακλητικό κανόνα και εικοσιτέσσερις οίκους, από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη[665].Το 1989 αναδημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, η ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου [666] . Το 1989 ανατυπώθηκε στη Λευκωσία, η ακολουθία του οσίου Θεράποντος η οποία δημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές το 1955 [667] . Το 1990 αναδημοσιεύθηκε στη Λεμεσό, η ακολουθία του αποστόλου Τυχικού με επιμέλεια Μιχαήλ Π. Στυλιανίδου, η οποία είχε εκδοθεί πρώτα το 1912[668].Το 1990 δημοσιεύθηκε στην Αθήνα, η ακολουθία των αγίων αποστόλων εκ των Ο΄ Σωσθένους, Απολλώ, Επαφροδίτου, Ονησιφόρου, Καίσαρος, Κηφά και Τυχικού ποιηθείσα υπό Σπυρ. Λαδάκη[669]. Το 1991 δημοσιεύθηκε στη Λακατάμεια, η ακολουθία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη, από το χειρόγραφο στο Απλίκι, του έτους 1857 σε μηχανογραφημένη έκδοση [670] . Το 1991 δημοσιεύθηκε στη Λευκωσία, η ακολουθία του αγίου ιερομάρτυρα Θεράποντα[671]. Το 1991 αναδημοσιεύθηκαν στη Λευκωσία οι ακολουθίες του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή, αυτή του Γερασίμου Μικραγιαννανίτη και του χειρογράφου του 1721[672]. Το 1992 δημοσιεύθηκαν στη Λευκωσία οι δύο ακολουθίες του αποστόλου Φιλίππου, σε μηχανογραφημένη έκδοση[673].

1. Ακολουθία Πάντων των εν τῃ νήσῳ Κύπρῳ Αγίων

Ο κοινός εορτασμός όλων των τοπικών αγίων της Κύπρου σε μία ημέρα, επετεύχθη μετά από ενέργειες της μονής Σταυροβουνίου. Μετά από προτροπή του μοναχού Νικάνδρου, της μονής, η συγγραφή της ακολουθίας πάντων των εν τῃ νήσῳ Κύπρῳ Αγίων, ανετέθη στον υμνογράφο Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη. Η πρώτη έκδοση της ακολουθίας έγινε, με εντολή και δαπάνη του αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ και επιμέλεια του Ανδρέα Μιτσίδη, το έτος 1972[674]. Η ακολουθία αυτή συνετέθη βάσει του υπάρχοντος καταλόγου του Ιωάννου Μοναχού Αγιορείτου, Βίοι των εν Κύπρῳ Αγίων, Κύπρος 1952, ενώ ο Μακάριος Γ΄ είχε ήδη εκδώσει δικό του έργο το 1968, «Κύπρος, η αγία νήσος»[675].

---

[664]Στο ίδιο.
[665] Στο ίδιο.
[666] Στο ίδιο.
[667] Στο ίδιο.
[668] Στο ίδιο, σ. 547.
[669] Στο ίδιο.
[670] Στο ίδιο.
[671] Στο ίδιο.
[672] Στο ίδιο.
[673] Στο ίδιο.
[674] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 56.
[675] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 56.

Δεύτερη έκδοση της ακολουθίας αυτής έγινε από τη μονή Σταυροβουνίου το 1988 και μια τρίτη έκδοσή της έγινε επίσης από την ίδια μονή το 2003. Στην τρίτη έκδοση προσετέθη δεύτερος κανόνας στον κανόνα του όρθρου, σύνθεση του υμνογράφου Χαράλαμπου Μπούσια[676]. Στην ίδια έκδοση προστέθηκαν επίσης και οι Χαιρετιστήριοι Οίκοι, επίσης από τον υμνογράφο Χαράλαμπο Μπούσια[677]. Επιπλέον, στην έκδοση του 2003 δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά ο ανέκδοτος Παρακλητικός κανόνας προς τους Κυπρίους αγίους, ποίημα του Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, επαναδημοσιεύτηκαν οι δύο εγκωμιαστικοί πανηγυρικοί λόγοι προς τους Κυπρίους αγίους, με εισαγωγή και μερικές φωτογραφίες και εικόνες.

Στο Ημερολόγιο, Τυπικαί Διατάξεις Ιερών Ακολουθιών της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, το 1991, ορίζεται ως ημέρα εορτασμού των Κυπρίων αγίων, η πρώτη Κυριακή του Οκτωβρίου[678].

Για τη δημοσίευση της ακολουθίας των Κυπρίων αγίων στα Κύπρια Μηναία, χρησιμοποιήθηκε η τρίτη έκδοση του 2003 με κάποιες αλλαγές[679].

Χαιρετισμοί εις την θείαν ομήγυριν πάντων των εν Κύπρῳ διαλαμψάντων αγίων, γράφηκαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[680].

Τέλος, η ιερά μονή Σταυροβουνίου, το 1986, προχώρησε πρώτη σε ανέγερση παρεκκλησίου παρά τῃ μονῇ της, αφιερωμένη σε όλους τους αγίους της Κύπρου καθώς και σε αγιογράφηση εικόνος, αν όχι όλων, τουλάχιστον των περισσοτέρων και πιο γνωστών εξ αυτών, στην οποία αναγράφεται το έτος αγιογραφήσεως, 1988[681].

2. Ακολουθία Σύναξης των εν Αρσινόῃ Αγίων και άλλες κατηγορίες

Το 2005 έγινε ενέργεια θέσπισης εορτής μαζί και ακολουθίας και ιστόρησης εικόνας των εν Αρσινόῃ Αγίων. Η ενέργεια αυτή έγινε από τον τότε χωρεπίσκοπο Αρσινόης Γεώργιο (μετέπειτα μητροπολίτη Πάφου): «Ακολουθία της Συνάξεως πάντων των Αρσινοητών αγίων. Ήτοι Αρίστωνος, Αρκαδίου, Νίκωνος και Προεχίου, των της Αρσινόης Επισκόπων, των οσίων, Θεοσεβίου και της Συμβίου αυτού, Κόνωνος, του εν τῳ Ακάμαντι, Καλανδίωνος, Αγαπίου και Βαρλαάμ, των εν Αρόδαις, και Νικολάου οσιονεομάρτυρος, του Ντβάλι. Ψαλλομένη τῃ Β΄ Κυριακῇ του Ιουλίου». Ακολουθία

---

[676] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 56. Ο «έτερος» αυτός κανόνας μπορούμε να πούμε ότι είναι πλουσιότερος σε παράθεση ονομάτων Κυπρίων αγίων. Ο κανόνας του Γερασίμου Μικραγιαννανίτου, ενώ περιέχει τρία τροπάρια συν το Θεοτοκίο για κάθε ωδή, ο κανόνας του Χαράλαμπου Μπούσια περιέχει πέντε τροπάρια συν το Θεοτοκίο.

[677] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 56.

[678] Στο ίδιο.

[679] Στο ίδιο.

[680] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις αγίους και εορτάς της Εκκλησίας*, Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, Λευκωσία 1996, σ. 116 - 127.

[681] Μικραγιαννανίτης, Μπούσιας, *Πλήρης Ασματική ακολουθία… ό.π.*, σ. 7, 92.

γράφηκε από τον Δρ. Χαράλαμπο Μ. Μπούσια το 2004. Η ακολουθία αυτή ορίστηκε να ψάλλεται τη Β΄ Κυριακή του μηνός Ιουλίου, ενώ αγιογραφήθηκε και η πρώτη εικόνα πάντων των εν Αρσινόη αγίων από τον αγιογράφο Ιγνάτιο Γ. Χατζηκωστή.

Καταγράφονται στην ακολουθία και αγιογραφούνται στην εικόνα στο σύνολο 11 άγιοι. Από τους αγίους οι τέσσερις ήσαν επίσκοποι: Αρίστων, Αρκάδιος, Νίκωνας και Προέχιος. Οι έξι όσιοι: Θεοσέβιος και η Συμβία του, Κόνωνας ο εν Ακάμαντι, Καλανδίωνας, Αγάπιος και Βαρλαάμ των εν Αρόδαις. Και τέλος ένας οσιομάρτυρας ο Νικόλαος Ντβάλι.

Μέσα στα τροπάρια της ακολουθίας, εκτός από τους αγίους και τους τόπους όπου αγίασαν, γίνεται αναφορά και για την ευρύτερη περιοχή της Αρσινόης και για άλλα πνευματικά κέντρα, όπως είναι μονές και ναοί. Οι αναφορές σε ναούς της Παναγίας, προστίθενται στο «Καί νυν» της κάθε ωδής του κανόνα, στον Όρθρο: Έτσι αναφέρονται οι μονές ή οι ναοί: Χρυσοπατερίτισσας στον Πωμό, Χρυσολάκουρνας στη Στενή, της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας στην Πόλη Χρυσοχούς, Παναγίας Θελετροφυλάκτριας στη Θελέτρα, Παναγίας Χόρτενης στην Πελαθούσα, Παναγία Ελεομορφίτισσα στη Λάσα, Παναγία Χρυσοσπηλιώτισσα των Αρόδων, και Παναγία Παντάνασσα στη Γιόλου[682].

Η Σύναξη των εν Αρσινόῃ Αγίων μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως πρότυπο για την σύνταξη των εν Πάφω αγίων στο σύνολό τους, περιλαμβανομένων και των αγίων της Αρσινόης.

Στην Κύπρο γενικότερα έχουμε και άλλες ομάδες αγίων όπως: Οι εν Λεμεσῷ, οι εν Μόρφου, οι εν Καρπασίᾳ και οι εν Ταμασῷ[683] διαλάμψαντες άγιοι. Σε άλλες χώρες έχουμε: Οι εν Ἄθῳ, οι εν Θεσσαλονίκῃ, εν Κρήτῃ, εν Ρόδῳ, εν Σάμῳ, οι εν Βρετανικαίς νήσοις, οι εν Παλαιστίνῃ, που εορτάζουν την Β΄ Κυριακή Ματθαίου, κλπ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Ημέρες τιμής των αγίων

1. Θέσπιση εορτής των αγίων, διαφοροποιήσεις και μεταθέσεις εορτής

Σημαντικό για την τιμή ενός αγίου είναι η ημέρα του εορτασμού του. Αυτό τον καθιερώνει ώστε να τιμάται και να εορτάζεται από τους πιστούς. Συνήθως, ως ημέρα της μνήμης τους, εορτάζεται η μέρα που έφυγαν από αυτή την ζωή και εισήλθαν εις την όντως Ζωή, στην αιωνιότητα, ως καρπός της πίστης και των έργων τους προς τον Θεό. Όμως, για

---

[682] Υπολείπονται και άλλοι ναοί της Παναγίας όπως της Σίμους, της Λυσού, της Ίννιας, της Κρήτου Τέρρας στο Χόλι κ.ά. ξωκκλήσια.

[683] Η Μητρόπολη Ταμασού καθιέρωσε να εορτάζονται οι άγιοι που περιλαμβάνονται στα όρια της νεοσυσταθείσας μητροπόλεως σε αναστάσιμη περίοδο, την Πέμπτη της Διακαινησίμου ιστορώντας συνάμα και εικόνα να περιλαμβάνει όλους αυτούς. Χαράλαμπος Μπούσιας, *Ακολουθία Πανηγυρική της συνάξεως των διαλαμψάντων αγίων εν τοις ορίοις της ιεράς μητροπόλεως Ταμασού της Κύπρου*, Αθήνα 2007.

τους αγίους των οποίων δεν γνωρίζουμε την ακριβή ημέρα της κοίμησής τους ή γιατί αυτή μπορεί να συμπίπτει με μια άλλη μεγάλη εορτή, ο εορτασμός τους, μετατίθεται.

Άγιοι με ελλειπεί στοιχεία και ακαθόριστη μέρα εορτασμού, προστίθενται σε ημέρες εορτασμού άλλου γνωστού ομώνυμου αγίου. Πέραν αυτού, υπάρχουν και άγιοι που κοιμήθηκαν την ημέρα της ονομαστικής τους εορτής. Αυτή η θαυμαστή συγκυρία έχει ως αποτέλεσμα τον συνεορτασμό τους με τους ομώνυμους τους αγίους. Επίσης, αγαθή συγκυρία θεωρείται και το μαρτύριο του, σχετικά πρόσφατα μαρτυρήσαντος, 17χρονου Ρώσσου Ευγένιου Ροντιόνωφ † 23 Μαΐου 1996, την ημέρα των γενεθλίων του[684].

Μερικές φορές χρειάζεται η μετάθεση εορτής ενός αγίου από την ημέρα που της κοίμησής του σε άλλη, για να μην συμπίπτει με άλλο γνωστό άγιο και να γίνει ο εορτασμός και των δύο πανηγυρικά. Ένα τέτοιο γνωστό παράδειγμα είναι ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος ο οποίος κοιμήθηκε στις 14 Σεπτεμβρίου, την ημέρα της Υψώσεως του Τιμίου Σταυρού και για αυτό, η μνήμη του μετετέθη στις 13 Νοεμβρίου. Παρόμοιες περιπτώσεις έχουμε, τον άγιο Αρκάδιο επίσκοπο Αρσινόης του οποίου η κοίμηση τοποθετείται από τον άγιο Νεόφυτο στις 19 Αυγούστου και μεταφέρθηκε από τον ίδιο τον άγιο Νεόφυτο, στις 22 Οκτωβρίου. Σήμερα, η μνήμη του μετετέθη και πάλι για τις 28 Αυγούστου. Η αλλαγή τόσο από τον άγιο Νεόφυτο όσο και από τους συγχρόνους συντάξαντες την ακολουθία του, έγινε, προκειμένου να αποφευχθεί η σύμπτωση με την εορτή της αποκεφαλίσεως του Προδρόμου. Το ίδιο και τον άγιο Μνάσωνα, ενώ οι συναξαριστές και τα μηναία τον τοποθετούν στις 18 Οκτωβρίου, η μνήμη του μετατέθηκε στις 19 προφανώς για να μην συμπίπτει με την εορτή του αποστόλου και ευαγγελιστή Λουκά. Επίσης η μνήμη του αγίου Νεοφύτου μεταφέρθηκε από τις 12 Απριλίου, ημέρα της κοίμησής του, στις 24 Ιανουαρίου, ημέρα της θαυμαστής διάσωσής του – Θεοσημεία. Η μετάθεση έγινε λόγῳ του ότι συνέπιπτε μέσα στην Μεγάλη Τεσσαρακοστή και δεν μπορούσε να εορτασθεί πανηγυρικά. Η ημέρα μετάθεσης της εορτής δεν είναι τυχαία, αλλά επελέγη η πλησιέστερη ημέρα μίας άλλης εορτής του αγίου[685].

Η ξεχωριστή ημέρα εορτασμού, ευνοεί και το να μην γίνεται σύγχυση ενός Αγίου με έναν άλλον, ομώνυμό του. Για παράδειγμα, η εορτή του αγίου Σωζομένου της Γαλατείας Καρπασίας είναι στις 20 Νοεμβρίου, ενώ ο ομώνυμος άγιος Σωζόμενος της Ποταμιάς Κυθρέας, εορτάζει στις 22 Νοεμβρίου με δύο ξεχωριστές ακολουθίες για τον καθένα στα

---

[684] Επίσης μια αγία μορφή της Κύπρου ο μακαριστός γέροντας Αθανάσιος Σταυροβουνιώτης, ο οποίος από το 1982 που έγινε ηγούμενος ουσιαστικά ανασυγκρότησε την μονή Σταυροβουνίου κοιμήθηκε την ημέρα της ονομαστικής εορτής του, του Αγίου Αθανασίου 18.1.2021.

[685] Παρόμοιες μεταθέσεις εορτών παρατηρούμε και σε άλλους αγίους, όπως στον άγιο Αμβρόσιο επίσκοπο Μεδιολάνων. Από τις 4 Απριλίου, ημέρα της κοίμησής του η εορτή του στην Ορθόδοξη Εκκλησία μεταφέρθηκε στις 7 Δεκεμβρίου και πάλι όχι τυχαία, αλλά επειδή είναι η μέρα της ανάδειξης και χειροτονίας του εις Επίσκοπο.

Κύπρια Μηναία. Αντίθετα ακόμα ένας ομώνυμος άγιος, ο άγιος Σωζόμενος, τοπικός άγιος της Γαλατείας της Μόρφου, εορτάζεται και αυτός στις 22 Νοεμβρίου[686].

Πολλές φορές, η εορτή ενός αγίου συνδυαζόταν με την ημέρα εγκαινίων του ναού του. Ο Χάκκετ, για να δικαιολογήσει την κατά τόπους διαφοροποίηση της εορτής του αγίου Θεράποντος, γράφει ότι πιθανόν να σχετίζεται με την ημέρα εγκαινίων του ναού[687].

Διαφοροποιήσεις, μεταθέσεις και αλλαγές στις εορτές των αγίων βλέπουμε πολλές. Σε αυτό πρέπει να αναζητήσουμε διαφορετικά μηνολόγια από τα κοινά στο Βυζάντιο για παράδειγμα. Η Κύπρος δεχόταν επιρροές από τις γύρω Εκκλησίες, εκτός από το οικουμενικό πατριαρχείο και την Ελλάδα, από τα πατριαρχεία Αντιοχείας, Αλεξανδρείας και κυρίως των Ιεροσολύμων, από όπου έρχονταν στο νησί πολλοί προσκυνητές. Επίσης μεγάλο επηρεασμό δέχθηκε από τη δυτική Εκκλησία, καθότι για τέσσερις και πλέον αιώνες είχε Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία και, εσχάτως, Αγγλοκρατία. Διαφορετική ημέρα εορτασμού θα σήμαινε διαφορετική παράδοση του κάθε τόπου όπου ετιμάτο ένας τοπικός, ή κοινός άγιος.

Αλλά και από τους ίδιους τους Κυπρίους γίνονταν μεταθέσεις εορτών, ή καλύτερα πανηγύρεων, με την έννοια των εμποροπανηγύρεων, που ήταν πολύ σημαντικές για τους κυρίως αγροτικούς πληθυσμούς. Έτσι, έχουμε παράδειγμα την πανήγυρη του αποστόλου Ανδρέου στην Καρπασία, η οποία, αντί για τις 30 Νοεμβρίου, μεταφέρθηκε στις 15 Αυγούστου, λόγῳ της απόστασης. Δηλαδή, οι έμποροι, εκτός του μεγάλου ταξιδιού, τότε, στις παλαιότερες εποχές, έπρεπε αναγκαστικά να διανυκτερεύουν έξω στην ύπαιθρο και κατά την πορεία προς τον εορτάζοντα ναό και κατά την επιστροφή[688]. Παρομοίως, η εορτή του αποστόλου Ανδρέου στο Πισσούρι, πολιούχου της κοινότητας, από 30 Νοεμβρίου μεταφερόταν στις 20 Σεπτεμβρίου, ώστε να μπορέσουν να πουλήσουν τις σοδιές που είχαν μόλις μαζέψει. Το ίδιο και η εορτή του αγίου Σάββα Καρόνος, από τις 5 Δεκεμβρίου, μεταφερόταν στις 15 Αυγούστου. Και του αποστόλου Τυχικού στα Μέσανα, από τις 8 Δεκεμβρίου στις 27 Δεκεμβρίου, για να μην συμπίπτει εντός της νηστείας των Χριστουγέννων[689]. Ο άγιο Αυξίβιος στον Αστρομερίτη, από τις 17 Φεβρουαρίου εορταζόταν στις 17 Σεπτεμβρίου, για να αποφευχθούν οι κακοκαιρίες του Φεβρουαρίου[690].

Στις μέρες μας, κάποιες φορές μετατίθενται οι εορτές που πέφτουν σε καθημερινές εργάσιμες μέρες, για τα προσεχή Σάββατα ή τις Κυριακές, για να εξυπηρετείται ο κόσμος. Όπως του αγίου Γενναδίου στο Μωρό Νερό και του αγίου Κόνωνα στον Ακάμα, όπου οι περιοχές είναι δύσβατες και οι άνθρωποι χρειάζονται πολλή ώρα για να μεταβούν στην πανήγυρη.

---

[686] Ο Μόρφου Νεόφυτος σε προφορικό κήρυγμά του στις 22 Νοεμβρίου 2020 αναφέρθηκε ότι θα αναλάβει την συγγραφή ξεχωριστής ακολουθίας για τον τοπικό άγιο της Γαλατείας Μόρφου.

[687] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 252.

[688] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 7.

[689] Χαράλ. Παπαδοπούλου, *Ακολουθία του αποστόλου Τυχικού*, Τύποις «Φωνή της Κύπρου» Λευκωσία 1912, σ. 5-6.

[690] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 594.

Μεταθέσεις εορτών γίνονται και όταν συμπέσει η εορτή λίγο πριν το Πάσχα, οπότε μεταφέρεται στην Διακαινήσιμο Εβδομάδα, όπως συνήθως γίνεται με την εορτή του αγίου Γεωργίου, που μετατίθεται για τη Δευτέρα ή το Σάββατο της Διακαινησίμου, ή ακόμα και την Κυριακή του Θωμά. Της αγίας Ελισάβετ, στον άγιο Αμβρόσιο, επίσης, μετατίθεται πάντοτε Τρίτη της Διακαινησίμου.

Τέλος, οι άγιοι που δεν έχουν ημέρα εορτασμού τους ή άγνωστοι άγιοι εορτάζονται την πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου μαζί με όλους τους Κύπριους αγίους. Παλαιότερα εόρταζαν την Κυριακή των αγίων Πάντων και οι όσιοι, το Σάββατο της Τυροφάγου, ημέρα κατά την οποία η Εκκλησία τιμά τη μνήμη πάντων των εν ασκήσει διαλαμψάντων, ανδρών τε και γυναικών[691]. Τέτοια μέρα π.χ. ετιμάτο ο άγιος Συνέσιος της Λύσης[692].

2. Συνεορταζόμενοι άγιοι, γνωστοί όμως συνήθως με μόνο το πρώτο όνομα

Παλαιότερα, υπήρχε η συνήθεια σε αρκετά ζεύγη αγίων, που έζησαν μαζί και συνεορτάζουν, να αναφέρεται μόνο ο ένας (συνήθως ο πρώτος) ή, άλλοτε, πότε ο ένας και πότε ο άλλος. Αυτό συμβαίνει σε τοπικό επίπεδο στην Πάφο αλλά και γενικότερα σε ολόκληρη την Κύπρο και στον Ελλαδικό χώρο.

Έτσι, για παράδειγμα οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, που εορτάζουν μαζί στις 21 Μαΐου, είχαν κοινό συναξάριο μητέρας και γιού, το οποίο περιέγραφε κυρίως τα περιστατικά τα σχετικά με την Εύρεση του Τιμίου Σταυρού και του εορτασμού του. Όμως, εκτός από την κοινή τους εορτή, οι άγιοι, ετιμώντο -και ακόμη τιμώνται- και ξεχωριστά. Έτσι έχουμε ναούς και κοινότητες να φέρουν το όνομα ενός εκ των δύο μόνο. Όπως για παράδειγμα, ο άγιος Κωνσταντίνος στο χωριό Άγιος Νικόλαος και στη Τσάδα και η αγία Ελένη στην Τσάδα και στην Κοίλη, στα Κόκκινα. Το ίδιο συναντάμε και σε κάποια μέρη της Ελλάδος[693]. Οι ναοί των αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας, συνήθως, αναφέρονται μόνο με το όνομα του πρώτου, όπως ο ναός του Αγίου Ανδρονίκου στην Ανδρολίκου. Σε αυτή την περίπτωση το όνομα του αγίου έδωσε και το όνομα στην κοινότητα και, με την πάροδο των αιώνων αλλοιώθηκε σε Ανδρολίκου. Επίσης, ναοί στα Μανδριά, Κερέπι και αλλού, ήταν παλαιότερα γνωστοί ως Άγιος Ανδρόνικος. Οι ναοί των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης, στα χωριά Λετύμπου και Λαπηθιού ήταν γνωστοί μόνον ως Άγιος Κήρυκος. Ο ναός των αγίων Τιμοθέου και Μαύρας, το γνωστό προσκύνημα στο Κοιλάνι, συνήθως αναφέρεται σαν αγία Μαύρα,. Ίσως, όμως, σε αυτή την περίπτωση να είναι αφιερωμένος και σε μία τοπική αγία. Μία άλλη περίπτωση, είναι αυτή των Αγίων Ρηγίνου και Ορέστη. Ο άγιος Ρηγίνος ο μάρτυρας, φαίνεται να μπερδεύεται με τον άγιο Ρηγίνο τον επίσκοπο και μάρτυρα της Σκοπέλου, αφού και το λείψανό του μεταφέρθηκε από τη Σκόπελο στην Κύπρο, κατά τις Σταυροφορίες. Έτσι οι δύο άγιοι συγχέονται μεταξύ τους και πότε

---

[691] *Τριώδιον Κατανυχτικόν*, Φως, Αθήνα χ.χ., σ. 58-68.

[692] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 228.

[693] Αναφέρω δύο παραδείγματα: Αγία Ελένη στη Σκιάθο, Άγιος Κωνσταντίνος Βοιωτίας κ.ά.

βλέπουμε να αναφέρονται μόνο στον άγιο Ρηγίνο πότε και στους δύο. Ενώ το όνομα Ορέστης είναι σχετικά κοινό όνομα, σε αντίθεση με το Ρηγίνος που είναι σπάνιο. Στην περίπτωση των αγίων Νόμωνος και Βηχιανού, φαίνεται πάλι να υπερισχύει ο άγιος Βηχιανός, που τιμάται σε όλη την Κύπρο μόνος του, με μοναδική εξαίρεση στην Ανάγια, όπου συνεορτάζεται μαζί με τον άγιο Νόμωνα ως να συνασκήτεψαν μαζί[694].

Πάντως, στις μέρες μας τείνει να εκλείψει αυτή η διαίρεση των συνεορταζόντων αγίων και, συνήθως, οι ναοί οι αφιερωμένοι από κοινού σε δύο αγίους, τους εορτάζουν μαζί.

3. Ομάδα αγίων όπου το όνομα του πρώτου το παίρνει όλη η ομάδα

Το ίδιο, που συμβαίνει με τα ζεύγη των αγίων, συμβαίνει, σε κάποιες περιπτώσεις και με ομάδες Αγίων, στις οποίες ο πρώτος δίνει το όνομα σε όλη την ομάδα, ως πιο γνωστός. Οι άγιοι Ακίνδυνοι και οι άγιοι Ηλιόφωτοι, παραδείγματος χάριν, πήραν το όνομά τους από τον πρώτο ο οποίος ήταν ο γέροντάς τους, ο πνευματικός τους πατέρας. Οι άγιοι Ακίνδυνοι, για την ακρίβεια, είναι οι εξής άγιοι: Ακίνδυνος, Αφθόνιος, Πηγάσιος, Ελπιδηφόρος και Ανεμπόδιστος (2 Νοεμβρίου). Και οι άγιοι Ηλιόφωτοι, είναι: Ηλιόφωτος, Επαφρόδιτος, Αμμώνιος, Χουλέλαιος και Ευσθένιος (13 Ιουλίου).

Αυτό όμως, δεν συμβαίνει σε όλες τις ομάδες των Αγίων. Στους πέντε, δηλαδή αγίους Ευστράτιο, Αυξέντιο, Ευγένιο, Μαρδάριο και Ορέστη, (13 Δεκεμβρίου), ο πρώτος δεν δίδει το όνομα στους υπόλοιπους. Το ίδιο και στους αγίους Επτά: Μαξιμιλιανό, Ιάμβλιχο, Μαρτινιανό, Διονύσιο, Αντωνίνο (ή Ιωάννη) και Κωνσταντίνο (4 Αυγούστου). Παρόμοια και οι Τρεις Παίδες εν τῃ καμίνῳ: Ανανίας, Αζαρίας και Μισαήλ μαζί με τον άγιο Δανιήλ (17 Δεκεμβρίου) και οι άγιοι Ομολογητές Γουρίας, Σαμωνάς και Άβιβος (15 Νοεμβρίου) και οι Άγιοι Φανέντες, Γρηγόριος, Θεόδωρος και Λέων (14 Ιουνίου).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Συναξάρια – βίοι αγίων - ομοιότητες και διαφορές

1. Ομοιότητες και διαφορές στους βίους και στα θαύματα των αγίων

Σε πολλές περιπτώσεις παρατηρείται μια καταπληκτική ομοιότητα σε διηγήσεις θαυμάτων και εμφανίσεις αγίων και των εικόνων τους. Γιατί συμβαίνει αυτό; α) Το Άγιο Πνεύμα το οποίο συγκροτεί τον θεσμό της Εκκλησίας είναι το ίδιο και είναι Αυτό μαζί με όλη την Αγία Τριάδα, που αγιάζει τους ανθρώπους αλλά και τα αντικείμενα, που έρχονται σε επαφή με αυτούς (εικόνες, προσωπικά αντικείμενα αγίων, τόπος όπου αγίασαν και τα λείψανά τους) και μέσῳ αυτών διοχετεύεται η Θεία χάρις στους ανθρώπους. Κάποιες, λοιπόν ομοιότητες στον τρόπο επιτελέσεως των θαυμάτων, που παρατηρούνται σε περισσότερους από έναν αγίους, οφείλονται στο Άγιο Πνεύμα που οδηγεί και ποιεί τα θαύματα δια μέσου αυτών. β) ένας βιογράφος κάποιου αγίου, που δεν έχει πολλά στοιχεία του βίου του, τα δανείζεται από άλλα συναξάρια αγίων, που έζησαν με παρόμοιο τρόπο.

---

[694] Σε αυτή την περίπτωση το όνομα Βηχιανός ακουγόταν καλύτερα στα αυτιά των πιστών οι οποίοι προσέβλεπαν σε αυτόν με πίστη για να θεραπευθούν από τον βήχα – παρήχηση του ονόματός του, γι' αυτό και η τιμή του διαδόθηκε πιο εύκολα σε αντίθεση με τον άγιο Νόμωνα.

γ) Όταν παρόμοιες διηγήσεις τοπικών αγίων δεν καταγράφονται, έρχονται άλλες καταγεγραμμένες διηγήσεις από άλλους να δώσουν σαφή διατύπωση παρόμοιου θαύματος, παραγκωνίζοντας όμως επί μέρους διαφοροποιήσεις των τοπικών αγίων. Αντιγράφουν δηλαδή παλαιότερα συναξάρια αγίων για να φτιάξουν συναξάριο αγίου με ελλείποντα στοιχεία.

Υπάρχουν πολλά παραδείγματα βιογράφων αγίων, που δανείζονται στοιχεία από άλλους βίους προγενέστερων αγίων για να συμπληρώσουν τον ελλιπή βίο τους ή για να δώσουν μια μεγαλύτερη απόδειξη αγιότητας, κυρίως με θαύματα τα οποία ο λαός άκουγε με ευχαρίστηση. Αναφέρουμε ενδεικτικά μερικά από αυτά:

Ο βίος του αγίου Δημητριανού επισκόπου Χύτρων, για να γραφεί, δανείστηκε στοιχεία από τον βίο του αγίου Λέοντα επισκόπου Κατάνης[695]. Επίσης πολλά συναξάρια ταυτίζονται, όπως το συναξάριο του αγίου Κενδέα με αυτό του αγίου Ιωάννη Χοζεβίτη, που είναι το ίδιο, με αλλαγή ονομάτων. Η ζωή της οσίας Μαρίας Αιγυπτίας ομοιάζει στο θέμα της άσκησης στην έρημο και τον θάνατό της με αυτή του οσίου Ονουφρίου του Αιγυπτίου. Στο βίο του αγίου Ηρακλειδίου στο ψευδεπίγραφο κείμενο που φέρει ως συγγραφέα τον μαθητή του Ρόδωνα γράφει ότι πήγε κάποιος στον άγιο Ηρακλείδιο από το χωριό Λαμπαδιστός και του ζήτησε τα 30 νομίσματα τα οποία είχε δώσει στην Ηρακλειδιανή, την αδελφή του αγίου, για να του τα φυλάξει. Ο άγιος τότε πήγε στον τάφο της αδελφής του και την ρώτησε και αυτή απάντησε από τον τάφο πού βρίσκονται τα χρήματα. Παρόμοιο θαύμα συναντάμε και στον άγιο Σπυρίδωνα με την θυγατέρα του Ειρήνη. Το θαύμα με το ποτάμι, που σταμάτησε για να περάσει ο επίσκοπος να πάει στον άγιο Γεννάδιο και ονομάστηκε Όμορον ύδωρ, μοιάζει με το θαύμα του αγίου Ηρακλειδίου, που κτύπησε τα νερά του ποταμού στο χωριό Πέρα και τα διαίρεσε, για να περάσουν οι άνθρωποι να έρθουν στην βάπτιση τους κατά τις μέρες των Παθών. Αυτά μπορούν να συσχετιστούν και με θαυμαστά σημεία της Παλαιάς Διαθήκης του Μωυσή και του Ελισαίου, οι οποίοι πέρασαν ο πρώτος την Ερυθρά θάλασσα και ο δεύτερος τον Ιορδάνη ποταμό. Με ένα λόγο του ο άγιος Μνάσων άφησε άλαλο κάποιον με το όνομα Αλέξανδρος ο οποίος βλασφήμησε το όνομα του Χριστού[696]. Το ίδιο και ο άγιος Πανάρετος, άφησε με ένα λόγο του άλαλο, τον ψεύτη και αισχροκερδή ιερέα. Μπορεί τα θαύματα αυτά να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά παραπέμπουν στην σφράγιση του στόματος του Ελύμα από τον Παύλο στην Πάφο με ακριβώς τον ίδιο τρόπο.

Γενικά μελετώντας τα συναξάρια κανείς μπορεί να συναντήσει είτε αυτούσια συναξάρια με μόνο τα ονόματα των προσώπων και των περιοχών να αλλάζουν είτε με λιγότερες ή περισσότερες διασκευές. Περισσότερα αναφέρουμε και στο κεφάλαιο με τις θεραπείες των αγίων που παραπέμπουν στην Αγία Γραφή.

---

[695] Βλ. περισσότερα: Αλεξάκης, «Ο άγιος Δημητριανός Χύτρων, ο άγιος Λέων Κατάνης και οι Βίοι τους …», ό.π., σ. 75-86.

[696] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 29.

2. Γνωστοί άγιοι εν σχέσει με τοπικούς και αντίστροφα

Αυτό που παρατηρείται γενικά στα συναξάρια και στις προφορικές παραδόσεις περί των αγίων, είναι πολλές φορές να ανακατεύονται στοιχεία τοπικών αγίων με γνωστότερους αγίους. Ή, να παρουσιάζονται γνωστοί άγιοι, που απλά ετιμώντο σε ένα τόπο, ως τοπικοί άγιοι, ή και να ανακατεύονται ειδωλολατρικά έθιμα στις εορτές των αγίων. Είναι, ως ένα σημείο, φυσικό να δανείζονται στοιχεία, όπου δεν υπήρχαν, από έναν γνωστό ομώνυμο άγιο που είχαν την ακολουθία του και γνώριζαν την ζωή του ιδίως αν εόρταζε την ίδια ημέρα (γενικότερη συνήθεια) κυρίως σε ότι αφορά στους τοπικούς αγίους.

Όταν υπήρχε ανάγκη συγγραφής της ακολουθίας ή του συναξαρίου ενός αγίου για το βίο του οποίου δεν υπήρχαν αρκετά στοιχεία, ή δεν υπήρχε ικανός υμνογράφος να γράψει νέα ακολουθία, κατέφευγαν στον δανεισμό. Έπαιρναν δηλαδή στοιχεία από τον βίο ενός άλλου γνωστού αγίου για να συνθέσουν το ελλιπές συναξάριο του αγίου, που ήθελαν[697]. Κάτι περισσότερο συνέβαινε και με τις ακολουθίες, όχι μόνο λόγῳ έλλειψης στοιχείων, αλλά και ικανού υμνογράφου να συνθέσει μία καινούρια. Έτσι παρατηρούμε σε αρκετές ακολουθίες τοπικών αγίων, να δανείζονται αυτούσια τα τροπάρια ή να τα παραλλάσσουν ελαφρώς, ή να αντικαθιστούν απλώς το όνομα του ενός αγίου με τον άλλον. Τέτοια παραδείγματα έχουμε πολλά, όπως στις ακολουθίες του αποστόλου Τυχικού, του οσίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ κ.ά. Αυτή η συνήθεια σε συνάφεια με το να τοποθετείται η μνήμη ενός τοπικού αγίου την ίδια ημέρα με άλλο γνωστό ομώνυμο άγιο, είχε ως επακόλουθο την σύγχυση και, σε πολλές περιπτώσεις, την ταύτιση δύο ή περισσοτέρων αγίων[698].

Ενδεχομένως, κάποιοι τοπικοί άγιοι να παραγκωνίστηκαν από άλλους, μεγαλύτερους αγίους, για τους εξής λόγους: α) Απουσία επαρκών ιστορικών στοιχείων της ζωής του αγίου, λόγῳ του ότι ήθελε ο ίδιος να ζει στην αφάνεια, από ταπείνωση και αγάπη της

---

[697] Βλ. τους αγίους Ρηγίνο και Ορέστη που για να γραφεί το συναξάριο τους παίρνει σχεδόν όλα τα στοιχεία από τον άγιο Καλλίστρατο που ουσιαστικά είναι ο βίος του αγίου αυτού προσαρμοσμένος στα ονόματα των δύο αγίων ενώ συμπληρώνει επίσης και στοιχεία από τον άγιο Λούκιο τον βουλευτή από την Κυρήνη που μαρτύρησε στην Κύπρο ο οποίος έδωσε μάλιστα και την ημέρα εορτασμού των δύο αγίων αφού και αυτός εορτάζει στις 20 Αυγούστου. (Βλ. περισσότερα: Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω…», ό.π., σ. 218 κ.εξ. Ο άγιος Ιωνάς δανείζεται από το συναξάριο του οσίου Ιακώβου του αναχωρητή. Νέαρχος Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Ιωνά του θαυματουργού του εν Περγάμω τω χωρίω», *ΚΣ*, τμ. 1937, σ.122-123. Παρόμοια πλαστά συναξάρια, τα οποία δηλαδή δανείστηκαν στοιχεία από άλλους αγίους για να φτιάξουν άλλα αναφέρει ο π. Φώτιος των αγίων: Θεράποντος του Αλαμάνου, ιερομάρτυρος Πολυχρονίου, οσίου Κενδέα, αγίων Ηλιοφώτων, αγίου Ευξιφίου (Αυξιβίου) κ.ά. Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω…», ό.π., σ. 232.

[698] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 52 Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. σ. 54. Αυτή η εύκολη λύση να αλλάζεις το όνομα ενός αγίου στα τροπάρια και να φτιάχνεις ακολουθία για να εορτάσεις κάποιον άλλο που δεν βρίσκεις ακολουθία είναι κάτι που φτάνει μέχρι και τις μέρες μας. Για παράδειγμα, όταν η αγία Βρυαίνη δεν είχε ακολουθία και ήθελαν να την εορτάσουν, έψαλλαν από την ακολουθία της αγίας Ειρήνης της μεγαλομάρτυρος, αλλάζοντας όπου υπήρχε το όνομα Ειρήνη σε Βρυαίνη.

ησυχίας, ώστε να είναι γνωστός μόνον στο Θεό, αλλά και λόγῳ του ότι χάθηκαν όλες οι μαρτυρίες και τα ιστορικά στοιχεία. β) Η αμάθεια που επικρατούσε, κυρίως στα δύσκολα χρόνια των διωγμών (πρώτοι τρείς αιώνες του Χριστιανισμού και αραβικές επιδρομές), ή των κατακτητών που πέρασαν από το νησί (Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία, Τουρκοκρατία, Αγγλοκρατία). γ) Σημαντικός παράγοντας ήταν η ακολουθία του αγίου. Αν δεν υπήρχε κάποιος να συντάξει ακολουθία στον τοπικό άγιο τι θα έψαλλαν; Έψαλλαν την ακολουθία ομώνυμου γνωστού αγίου[699]. δ) Η απουσία εικόνας του Αγίου ήταν επίσης κάτι πολύ σημαντικό, αφού εμείς οι άνθρωποι από τα αισθητά αναγόμαστε στα πνευματικά. Αν δεν υπήρχε εικόνα πώς θα μπορούσε να τιμηθεί ένας τοπικός άγιος; Ακόμα και σήμερα για να γίνει εορτή στον ναό, χρειάζεται εκτός από την ακολουθία και η εικόνα. ε) Η ημέρα εορτής ενός αγίου ήταν καθοριστική πολλές φορές. Η συνήθεια της Εκκλησίας, όταν δεν ήταν γνωστή η ημέρα της κοίμησής ενός τοπικού αγίου, να τον συνεορτάζει την ημέρα εορτής ενός άλλου ομώνυμου αγίου (π.χ. απόστολος Βαρνάβας με το όσιο Βαρνάβα, άγιος οσιομάρτυς Κόνων εν Ισαυρίᾳκαι άγιος μάρτυς Κόνων ο κηπουρός με τον όσιο Κόνωνα τον εν Ακάμαντι).

Σε κάποιες σπάνιες περιπτώσεις, ένα άγιος που εορτάζεται σε ένα τόπο, μπορεί να μην ήταν τοπικός, αλλά η υπέρμετρη ευλάβεια των κατοίκων να έπλασε ιστορίες και διηγήσεις, που βεβαιώνουν ότι πέρασε, ή έζησε στον τόπο τους. Αυτό ακόμα και να έγινε, ο άγιος δεν είναι απλά και μόνο ένα ιστορικό πρόσωπο αλλά επεκτείνεται και στο μέλλον. Εφόσον και ο Χριστός αναφέροντας για τους πατριάρχες είπε: «Μωϋσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν ᾽Αβραὰμ καὶ τὸν Θεὸν ᾽Ισαὰκ καὶ τὸν Θεὸν ᾽Ιακώβ. Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν» (Λουκ. 20,37-38). Επομένως οι άγιοι με τις εμφανίσεις και τα θαύματά τους στους πιστούς είναι παρόντες σε κάθε ναό και προσκύνημα. Έτσι έχουμε αναφορές για αγίους όπως ο άγιος Τυχικός στα Μέσανα, ο άγιος Μάμας στη Μόρφου με πολλές παραδόσεις άλλες συνδεόμενες και με τους αγίους Ηλιόφωτους[700], άλλη όταν ο άγιος Μάμας στη Μόρφου αρνιόταν να πληρώνει κεφαλικό φόρο, με τους αγίους Γεώργιο και Δημήτριο οι οποίοι τον συνόδευσαν στην αιχμαλωσία του και τελικά ο άγιος κατάφερε να απαλλαγεί της καταβολής φόρου[701]. Ο απόστολος

---

[699] Στην Πάχνα, υπάρχει ναός των Αγίων Ανδρονίκου και Ιουνίας που εορτάζουν στις 17 Μαΐου. Λόγῳ μη ύπαρξης ακολουθίας των αγίων αποστόλων Ανδρονίκου και Ιουνίας, εόρταζαν τους άγιους Ανδρόνικο και Αθανασία, γι' αυτό και μια δεύτερη εικόνα των αγίων αυτών υπάρχει στο ναό. Στις μέρες μας, που συνεγράφη ολοκληρωμένη ακολουθία των δύο αποστόλων, αποκαταστάθηκε η ημέρα εορτασμού τους στις 17 Μαΐου. Νικόδημος Αρχιμ. Αεράκης, *Ακολουθία εις την μνήμην των αγίων αποστόλων Ανδρονίκου και Ιουνίας Μαΐου17*, Αθήνα 2004.

[700] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 597, 600 - 602.

[701] Αλεξάντερ Ντράμμοντ (1745-1750), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 800-801· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 269, 273. Τέτοιες ιστορίες πλάθονταν από απλούς ανθρώπους αναμιγνύοντας παλαιότερες ιστορίες με τα δικά τους προβλήματα και ελπίδες, σε καιρούς δουλείας. Η παρουσία μάλιστα στρατιωτικών αγίων Γεωργίου, Δημητρίου, Μηνά, Θεοδώρων κ.ά. οι οποίοι λόγω της ιδιότητας τους και της ανδρείας τους

Λουκάς στα Κούκλια[702], η αγία Αικατερίνη στην Αμμόχωστο και στην Κρήτου Τέρρα, ο άγιος Δημητριανός στον Άγιο Δημητριανό που έγινε μια προσπάθεια μέσα από την παράδοση να τους οικειοποιηθούν.

Άλλη περίπτωση είναι η παράδοση της έλευσης της Παναγίας στην Κύπρο η οποία συνδέεται μάλιστα με την επίδοση ωμοφορίου το οποίο η ίδια φιλοτέχνησε στον άγιο Λάζαρο επίσκοπο Κιτίου.[703]. Επίσης, άλλη παράδοση φέρει τον απόστολο Ανδρέα να έφτασε στο ακρωτήρι στην Καρπασία, που πήρε και το όνομά του[704].

Ακόμα όμως και με αυτές τις αστοχίες του πιστού λαού, που προβάλει τις επιθυμίες του στις ιστορίες που διαδίδονται από στόμα σε στόμα, δεν είναι θέμα δόγματος το αν ένας άγιος είναι ή δεν είναι τοπικός. Βέβαια, πρέπει πάντοτε να προσπαθούμε να βρίσκουμε ακριβή στοιχεία για τη ζωή και τη δράση των Αγίων μας και να βεβαιωνόμαστε ότι πράγματι υπήρξαν για να μην οδηγηθούμε, από λάθος, σε ειδωλολατρία[705]. Αλλά και στην περίπτωση που ένας άγιος δεν υπήρξε τοπικός, ή αλλοιώθηκε η ονομασία του, δεν αποτελεί βλασφημία, γιατί στην Εκκλησία, μέσῳ των ακολουθιών των αγίων λατρεύεται πάντοτε η Αγία Τριάδα. Δοξάζουμε και προσφέρουμε λογική λατρεία προς τον αληθινό Θεό δια μέσου των αγίων οι οποίοι έγιναν δοχεία της χάριτος του Θεού. Αν παρατηρήσουμε όλα

στις μάχες, έδινε ελπίδες και κουράγιο στους υπόδουλους για απελευθέρωση τους από τον όποιο κατακτητή. Αλεξάντερ Ντράμμοντ (1745-1750), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 818. Το ιστορικό αυτό με τον άγιο καβάλα πάνω σε ένα λιοντάρι να κρατάει ένα αρνί πέρασε και στην εικονογραφία του αγίου. Μπορεί βέβαια η σκηνή αυτή στις εικόνες και τοιχογραφίες να προηγείται της ιστορίας. Δηλαδή οι πιστοί βλέποντας τον άγιο σε αυτή την σκηνή έπλασαν την ιστορία. Ο Χάκκετ γράφει ότι η σκηνή της τοιχογραφίας του αγίου Μάμα, στον ομώνυμο ναό στη Μόρφου μαζί με τους αγίους Γεώργιο και Δημήτριο οδήγησαν τους πιστούς στο να φτιάξουν την ιστορία αυτή. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 273.

[702] Εκτός αν δεχθούμε ότι υπήρξαν δύο απόστολοι με το όνομα Λουκάς, ο ένας από αυτούς -όχι ο ευαγγελιστής- απεστάλη με μερικούς άλλους όπως τον Τυχικό και Επαφρά στην Κύπρο για την εδραίωση του Χριστιανισμού.

[703] Η αρχαιότερη γραπτή αναφορά ανάγεται μόλις στον 15ο αιώνα, ενώ σημαντική αναφορά γίνεται από τον Δαμασκηνό τον Στουδίτη το 16ο αιώνα. Η παράδοση αυτή ομοιάζει αλλά και συνδέεται και με την παράδοση της άφιξης της Παναγίας στο Άγιο Όρος. Η παράδοση αυτή δεν μπορεί να αμφισβητηθεί καθόσον η Κύπρος είχε εμπορικές και άλλες σχέσεις με την Παλαιστίνη και πηγαινοέρχονταν πολλοί Ιουδαίοι και Ιουδαιοχριστιανοί στην Κύπρο. Παράδειγμα αποτελούν οι «διασπαρέντες» (Πράξ. 11,19) απόστολοι και πρώτοι χριστιανοί καταγόμενοι από την Κύπρο και ότι μεγάλος αριθμός Ιουδαίων κατοικούσε στο νησί. Όμως δεν μπορεί και πάλι να στηριχθεί καθότι στερείται γραπτών μαρτυριών που να ανάγονται σε προγενέστερους από τον 15ο αιώνα χρόνους: Περισσότερα βλπ. Κ. Σπυριδάκης, «Ανάμεικτα. Η Παναγία εις την Κύπρον», *ΚΣ*, τμ.1944, σ. 135-137.

[704] Και η παράδοση αυτή επίσης στερείται παλαιοτέρων γραπτών μαρτυριών.

[705] Για να δούμε πώς ο κόσμος δημιουργεί πολλές φορές αγίους χωρίς να υπάρχουν, ένα σύγχρονο παράδειγμα αποτελεί άγαλμα γυναικός με επιγραφή;«Αγία Τηλλυρία», στις δύο κύριες εισόδους της κοινότητας Παχυάμμου, που στήθηκε μόλις το 2019. Το άγαλμα αυτό αναπαριστά προφανώς μαυροφορεμένη μάνα η οποία θρηνεί για τους αδικοχαμένους, που σκοτώθηκαν από τους Τούρκους στις μάχες της Τηλλυρίας καθώς και για το κατεχόμενο από τους Τούρκους μέρος της Κύπρου.

τα απολυτίκια των αγίων καθώς και στα περισσότερα τροπάριά τους, μετά τα στοιχεία που αναφέρονται στο πρόσωπο εκάστου αγίου, καταλήγουν στον αληθινό Θεό. «Δόξα τῷ σέ δοξάσαντι, δόξα τῷ σε στεφανώσαντι, δόξα τῷ ἐνεργοῦντι διά σοῦ, πᾶσιν ἰάματα». Και, όταν αυτό συμβαίνει με τους αγίους, τι θα έλεγε κανείς για την Παναγία, που έχει εκατοντάδες και χιλιάδες ονομασίες – επίθετα και προσωνύμια, που το καθένα έχει την δική του θαυματουργή εικόνα;

Αν, πάλι, από δική μας άγνοια, ή από δική μας αμφιβολία, κάποιοι άγιοι δεν τιμηθούν όπως θα έπρεπε, τότε τίποτα δεν μας εμποδίζει να τους συγκατατάξουμε μεταξύ των αγίων Πάντων, ή των εν Κύπρῳ Αγίων, μέχρι ο Θεός να τους φανερώσει σε μας, όπως έγινε με τους νεοφανείςς αγίους Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη, με τον άγιο Εφραίμ της Νέας Μάκρης κ.ά. Ένα τέτοιο παράδειγμα αγίου, που η Εκκλησία μας περίμενε αρκετά μέχρι να αποφασίσει την αγιοκατάταξη, έχουμε στο τέλος του 9ου αιώνα. Ο αυτοκράτορας Λέοντας ο ΣΤ΄ ο Σοφός, ήθελε να χτίσει ένα ναό προς τιμήν της πρώην συζύγου του, της Θεοφανώς, η οποία είχε έναν άγιο βίο. Όταν όμως το ανέφερε στον Πατριάρχη και στους λοιπούς, είπαν να αφήσουν ακόμα να περάσει κάποιος καιρός και, αν είναι αγία, θα το δείξει ο Θεός. Έτσι ο αυτοκράτορας έχτισε τον ναό και τον αφιέρωσε στους αγίους Πάντες λέγοντας; «αν η Θεοφανώ είναι αγία, ας συνεορτάζει και ας συγκαταριθμείται με τους αγίους Πάντες». Αυτός ο ναός ήταν και ο πρώτος που αφιερώθηκε στους Αγίους Πάντες. Ο Θεός όμως, που δεν ξεχνά τους δικούς του φανέρωσε τη Θεοφανώ ως αγία και η Εκκλησία μας τιμά την μνήμη της στις 16 Δεκεμβρίου[706]. Δεν είμαστε εμείς, σαν Ιστορικοί, ή σαν Θεολόγοι αυτοί που θα βάλουμε όρια στους αγίους. Η επιστήμη όσο τέλεια και να είναι, δεν μπορεί να αντικαταστήσει την εν Αγίῳ Πνεύματι πορεία της Εκκλησίας.

Υπάρχουν πολλές παραδόσεις που θέλουν ένα άγιο να είναι τοπικός ακόμα και αν ο άγιος, ή οι άγιοι, ξέρουμε ότι δεν είχαν καμιά σχέση με την Κύπρο. Για παράδειγμα, η παράδοση για τους αγίους Κοσμά και Δαμιανό στο μοναστήρι της Μηλιούς. Λέγουν ότι οι άγιοι ήταν ανάργυροι, αλλά κάποια φορά, ο Δαμιανός δέχθηκε στις πιέσεις μιας γυναικός, που θεραπεύθηκε από αυτόν, να πάρει τρία αυγά για να μην την στεναχωρήσει. Όταν συνάντησε τον Κοσμά όμως, αυτός δυσαρεστημένος, γιατί δεν τηρήθηκε η υπόσχεση του «δωρεάν ἐλάβετε, δωρεάν δῶτε», (Ματθ. 10,8) έριξε τα αυγά και έσπασαν, για αυτό λέγουν και στον τόπο των Αγίων Αναργύρων, τα ιαματικά νερά που αναβλύζουν μυρίζουν αυγά. Το ίδιο συμβαίνει και σε άλλες περιοχές, με παρόμοιες ιστορίες που έχουν να διηγούνται οι κάτοικοι, όπως στην επίσης διαλυμένη μονή Αγίων Αναργύρων στο Φοινί. Πολλές φορές αναφέρουν στον τόπο τιμής των Αγίων Αναργύρων, στην Μηλιού, ότι είδαν τους αγίους να εμφανίζονται και να ψάλλουν μέσα στο ναό και άλλα πολλά. Οι άγιοι εμφανίζονται σε κάθε τόπο τιμής τους και έτσι μπορεί να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι είναι και τοπικοί.

---

[706]*Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 4 (Δεκέμβριος), σ. 174-175.

Στον Άγιο Γεώργιο (Επτά Αηγιώργηδες) στη Γεροσκήπου, υπάρχει μια τοπική παράδοση, που λέγει ότι ο άγιος ήρθε ο ίδιος εκεί, με το άλογό του και ήπιε νερό και εκεί θανάτωσε και το δράκο ο οποίος έπινε το νερό!

3. Συνένωση δύο ή περισσοτέρων ομώνυμων αγίων σε ένα και το αντίστροφο

Ένα τεράστιο θέμα – πρόβλημα στην αγιολογία είναι, όπως θίξαμε και αλλού, οι βίοι ομώνυμων αγίων. Ο βίος, οι ακολουθίες, τα συναξάρια, οι εικόνες κλπ. δύο τριών ή και περισσότερων ομώνυμων αγίων, που πιθανόν να έζησαν σε διαφορετικές περιοχές, ή άλλη χρονική περίοδο, αλληλοδανείζονται στοιχεία και συγχωνεύονται μεταξύ τους. Ονόματα της εποχής, που έζησαν κάποιοι άγιοι που εξετάζουμε, ήταν δυνατόν να ήταν τότε κοινά, ενώ στις μέρες μας να είναι σπάνια, παραδείγματος χάριν Τυχικός, Μνάσων, Τίμων κ.ά. Επομένως, μπορεί να υπήρξαν περισσότεροι του ενός άγιοι, με το ίδιο όνομα.

Δύο ή περισσότεροι άγιοι, μπορεί να συγχωνεύονται σε έναν. Παράδειγμα ο άγιος Νικόλαος ο Μύρων της Λυκίας και ο άγιος Νικόλαος ο Σιωνίτης[707]. Οι δύο άγιοι, με το ίδιο όνομα, που έζησαν στην ίδια περιοχή, στη συνέχεια ταυτίστηκαν τόσο, ώστε κάποιες θαυμαστές διηγήσεις από τον μεταγενέστερο χρονικά άγιο, αποδίδονται στον πρώτο[708]. Παραδείγματα έχουμε επίσης για τα γραφόμενα του αγίου Διονυσίου του Αρεοπαγίτου να μην είναι του ιδίου αλλά κάποιου μεταγενέστερου ανώνυμου ή ομώνυμου εκκλησιαστικού συγγραφέα που αποδόθηκαν στον πρώτο.

Γενικά, υπάρχει αυτή η τάση δύο ή περισσότεροι άγιοι να ταυτίζονται, ή το αντίστροφο, ένας άγιος επειδή τιμάται σε δύο ή περισσότερους τόπους, να θέλει η κάθε τοπική παράδοση να τον έχει δικό της. Αυτές οι παραδόσεις εντείνονται περισσότερο, όταν ένας άγιος έχει, με κάποιο τρόπο, συνδεθεί με τον τόπο τους (είτε γιατί πέρασε από εκεί, είτε γιατί μεταφέρθηκαν λείψανά του, είτε γιατί υπήρχε μεγάλο προσκύνημα – ναός του) σε μια προσπάθεια να δοθεί περισσότερο κύρος προς τον τόπο όπου ο καθένας τιμούσε τον άγιο. Τέτοιο παράδειγμα είναι ο απόστολος Βαρνάβας στην Βρεσκία της Ιταλίας. Επίσης μεταφορά του λειψάνου του αγίου Λαζάρου στη Μασσαλία της Γαλλίας, οδήγησε από υπερβολικό ζήλο και φιλοδοξία, όπως γράφει ο Χάκκετ, τους Γάλλους στο να πουν ότι ο άγιος Λάζαρος είχε γίνει επίσκοπος εκεί και όχι στην Κύπρο[709]. Τέτοια παραδείγματα προφανώς θα υπάρχουν και αλλού.

---

[707] Χρυσάνθης Μαυροπούλου – Τσούμη, Σαπφώς Ταμπάκη, «Ο άγιος Νικόλαος. Η απεικόνισή του στις τοιχογραφίες της Καστοριάς», *Δώρον, Τιμητικός τόμος στον Καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 101-113· Ελεωνόρας Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου η περίπτωση του αγίου Νικολάου», στο: Ιόλη Βιγγοπούλου (επιμ.), *Ήρωες και ανώνυμοι αφανείς και επώνυμοι στις παρυφές της ιστορίας και της τέχνης*, Αθήνα 2006, σ. 73-87.

[708] Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου…», ό.π., σ. 86.

[709] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 261-262.

Συχνά παρατηρείται στην αγιολογία το φαινόμενο ένας άγιος μεταγενέστερος, να ταυτίζεται με παλαιότερο άγιο ιδιαίτερα όταν είναι ομώνυμοι. Όπως επίσης, το να δανείζονται οι βιογράφοι στοιχεία από το βίο ενός αγίου, για να γράψουν τον βίο ενός άλλου αγίου. Γενικά οι οικουμενικοί άγιοι επισκιάζουν τους τοπικούς αγίους, όπως και η ημέρα της μνήμης των τοπικών αγίων τοποθετείται την ημέρα μνήμης ενός γνωστότερου ομώνυμου αγίου. Σε πολλές περιπτώσεις αυτή η συνωνυμία, να δανείζεται στοιχεία ενός αγίου για την συγγραφή άλλου καθώς και η ίδια ημέρα εορτασμού τους κατέληξε στην ταύτιση των αγίων αυτών[710].

Εκτός από τα πιο πάνω, αναφέρουμε μερικά ακόμα τέτοια παραδείγματα: α) στο Φτερικούδι επαρχίας Λευκωσίας στη Μητρόπολη Ταμασού και Ορεινής υπάρχουν χαλάσματα παλαιού ναού εντός του οποίου διατηρείται λαξευτός τάφος πάνω σε βραχώδες έδαφος, όπου πιστεύεται ότι έζησε και ετάφη ο όσιος Αββακούμ. Πάνω από το χώρο εκείνο, διατηρώντας τον ως υπόγειο, κτίστηκε ναός και τιμώνται εκεί μαζί ο προφήτης Αββακούμ και ο όσιος Αββακούμ. Εορτάζονται προφήτης και όσιος μαζί, στις 2 Δεκεμβρίου. β) άγιος Αυξίβιος επίσκοπος Σόλων και ο μαθητής και διάδοχός του στον θρόνο των Σόλων[711] και ενδεχομένως ένας ή και δύο ακόμη με το ίδιο όνομα ως όσιοι. Έχουν διαφορετικές μέρες τιμής, αλλά αναφέρονται ως ένας άγιος[712]. γ) ο άγιος Αμβρόσιος, από τοιχογραφία του στον Άγιο Νικόλαο Στέγης, που παριστάνεται ως όσιος, οδήγησε στο συμπέρασμα ότι υπάρχει και τοπικός άγιος της Κύπρου, πέρα από τον επίσκοπο Μεδιολάνων. δ) ο άγιος Δημητριανός, για τον οποίο γράψαμε και αλλού λόγῳ της ευρείας τιμής του στην Κύπρο, θεωρείται ενίοτε και ως τοπικός άγιος στην ομώνυμη κοινότητα στην Πάφο. Υπάρχει βέβαια και μία άλλη παράμετρος, ότι άγιοι με το όνομα Δημητριανός, υπάρχουν στην Κύπρο δυο ή τρεις και δεν ξέρουμε σε κάθε περίπτωση ποιος από όλους τιμάται. ε) Με το όνομα του αποστόλου Τυχικού, όπως γνωρίζουμε από την ακολουθία του, πρέπει να υπήρξαν άλλοι δύο τουλάχιστον και, πιθανόν, και ένας τρίτος τοπικός άγιος. στ) Ο άγιος Θεράπων επίσης παρουσιάζεται ότι έζησε σε διάφορους τόπους και έτσι έχουμε, όπως και με τον άγιο Δημητριανό, το πρόβλημα, πόσοι τελικά άγιοι ήταν στην Κύπρο με το ίδιο όνομα Θεράπων. ζ) Στο συναξαριστή του Σεπτεμβρίου, στις 10 του μηνός, συναντούμε τους εξής αγίους[713]: Μνήμη των Αγίων Αποστόλων Απελλού, Λουκά,

---

[710] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 66-67.

[711] Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Φεβρουάριος 17), σ. 186· Βίος και πολιτεία του αγίου και ενδόξου πατρός ημών αρχιεπισκόπου και θαυματουργού Αυξιβίου (απόκρυφο κείμενο του 6ου αιώνα), §17- κεξ.

[712] Περισσότερα: Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», *ΚΣ*, τμ. 1963, σ. 210-216. Ο Χάκκετ επίσης αναφέρει δύο διαδοχικά ονόματα επισκόπων Σόλων με το όνομα Αυξίβιος. Ο πρώτος γράφει ο από Ρώμης ο οποίος βαπτίστηκε και χειροτονήθηκε επίσκοπος από τον Ιωάννη –Μάρκο και τοποθετήθηκε από τον άγιο Ηρακλείδιο στους Σόλους. Για το δεύτερο με το όνομα Αυξίβιος ο Χάκκετ δεν μας δίνει περισσότερες πληροφορίες. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 96.

[713] Αυτό το παράδειγμα ομώνυμων αγίων μπορεί να χρησιμοποιηθεί και αλλού όπως στον άγιο Νικόλαο, στον άγιο Δημητριανό, στον άγιο Τυχικό, στον απόστολο Βαρνάβα κλπ.

και Κλήμεντος. Ο Απόστολος Απελλής, είναι άλλος από τον Απελλή ο οποίος έγινε Επίσκοπος Ηρακλείας της Θράκης, που εορτάζει μαζί με τους Στάχυ, Αμπλία, Ουρβανό, Νάρκισσο και Αριστόβουλο στις 31 Οκτωβρίου. Αυτόν τον άγιο Απελλή τον αναφέρει ο Απόστολος Παύλος, στην προς Ρωμαίους επιστολή «ἀσπάσασθε ᾽Απελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ»(Ρωμ. 16,10).Έδρασε στη Σμύρνη, όπου κήρυξε το ευαγγέλιο και έγινε επίσκοπος και εκεί ετάφη. Στους καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών αναφέρονται πράγματι δύο με το ίδιο όνομα ο ένας επίσκοπος Ηρακλείας και ο άλλος επίσκοπος Σμύρνης[714]. η) το ίδιο και το όνομα Αμπλίας συναντάται δύο φορές τους καταλόγους των εβδομήκοντα ο ένας είναι επίσκοπος Οδησσού και υπάρχει ακόμα ένας[715]. θ) ο απόστολος Λουκάς είναι άλλος από τον απόστολο και ευαγγελιστή Λουκά. Ο Παύλος τον αναφέρει στην προς Β΄ Τιμόθεον επιστολή του «Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ» (Β΄ Τιμ. 4,11). Αυτός έγινε πρώτος Επίσκοπος στη Λαοδίκειας της Συρίας και είχε ειρηνικό τέλος. Στους καταλόγους των εβδομήκοντα αναφέρονται δύο με το όνομα Λουκάς ο ένας είναι ο Ευαγγελιστής και ο άλλος ο επίσκοπος Λαοδίκειας και αναφέρεται ως ιατρός[716]. Οι δύο απόστολοι με το ίδιο όνομα Λουκάς, αποτελούν επίσης ένα παράδειγμα ταυτίσεως δύο ομώνυμων αγίων σε έναν. Το ίδιο και άλλοι απόστολοι και άγιοι. ι)ο άγιος Κλήμης είναι άλλος από τον επίσκοπο Κλήμεντα Ρώμης. Τον αναφέρει ο απόστολος Παύλος στην προς Φιλιππησίους επιστολή «ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς» (Φιλ. 4,3) έγινε επίσκοπος των Σάρδεων και κοιμήθηκε, αφού έπαθε πολλά για τον Χριστό και την στήριξη του ποιμνίου του. ια) παρόμοια στους εβδομήκοντα μαθητές έχουμε και πολλές άλλες συνωνυμίες όπως οι: Βαρνάβας, Επαφράς – Επαφρόδιτος, Ιωσήφ – Ιωσής, Ιάσων, Μάρκος για τους οποίους θα γράψουμε περισσότερα στα επί μέρους κεφάλαια που αφορούν στον καθένα.

4. Προβολή ηθικών διδαγμάτων και η ταπείνωση των αγίων

Ο άγιος Νεόφυτος, αλλά και γενικότερα ο κάθε συναξαριογράφος, γράφοντας τα εγκώμια ή τον βίο των αγίων και, συγκεκριμένα των τοπικών αγίων της Πάφου, που μας ενδιαφέρουν, δεν ήταν απλά ιστορικοί αλλά θεολόγοι και ποιμένες. Εν προκειμένῳ για τον άγιο Νεόφυτο, δεν ήθελε να γράψει επιστημονικό ιστορικό σύγγραμμα, αλλά μέσα από κάποια ιστορικά στοιχεία, που είχε υπόψη του, να διανθίσει το κείμενο και με ηθικά διδάγματα. Τα ψυχοφελή κείμενα πολλές φορές μπορεί να μην δίνουν τόση βαρύτητα στην ιστορικότητα των πραγμάτων, αλλά στο να καλλιεργήσουν πνευματικά τους πιστούς, παρακινώντας τους ανθρώπους σε φόβο Θεού (και κατά συνέπεια σε μετάνοια) τους δε ευσεβείς χριστιανούς σε περισσότερη θεοσέβεια. Όπως, για παράδειγμα, τα θαύματα των

---

[714] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 17-18.

[715] Στο ίδιο, σ. 194-208, αρ. 11-12.

[716] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 125, 126. Ο άγιος Λουκάς επίσκοπος στη Λαοδίκεια της Συρίας που αναφέρεται και ως ιατρός εορτάζει στις 10 Σεπτεμβρίου. Βλ. Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 1 (Σεπτέμβριος), σ. 149. Ενώ είναι σαφώς άλλο πρόσωπο από τον πιο γνωστό άγιο Λουκά τον ευαγγελιστή ο οποίος εορτάζει στις 18 Οκτωβρίου.

αγίων Αρκαδίου, Θεοσεβίου, Γενναδίου παροτρύνουν προς αποφυγή της πλεονεξίας, της δολιότητας έναντι του Θεού, προς αποφυγή της κλοπής, προτρέπουν τους ανθρώπους να είναι φιλόξενοι, να δείχνουν έλεος προς τους συνανθρώπους μας και πολλά άλλα. Αυτά, μπορεί να συνέβησαν στην πραγματικότητα στους ίδιους τους αγίους, ή σε άλλους, δεν έχει σημασία. Σημασία έχει για τον αναγνώστη, ή τον ακροατή, να διέλθει τα στάδια του αναστάσιμου φόβου, που οδηγεί στη μετάνοια, από εκεί στη θεοσέβεια και στον πνευματικό αγώνα για επίτευξη του αγιασμού και της Θέωσης. Αυτό δεν πρέπει να το παραβλέπουμε, ούτε να το υποτιμούμε, αλλά και ούτε να προσπαθήσουμε να το αποκαθάρουμε– αποϊεροποιήσουμε, οφείλουμε όμως να το αναφέρουμε ως ιστορική πραγματικότητα. Στον βίο του αγίου Παναρέτου, επίσης, καταγράφονται θαυμαστά γεγονότα, τα οποία, μπορεί μεν να ανταποκρίνονται και στην πραγματικότητα, αλλά αφήνουν διδάγματα στους πιστούς. Το πιο διδακτικό είναι αυτό του ιερέα, ο οποίος κυριεύθηκε από το πάθος της αισχροκέρδειας. Ο άγιος, όταν έφθασαν κοντά του οι κατηγορίες, τον κάλεσε να απολογηθεί, τον ήλεγξε και ο ιερέας διαδοχικά τρεις φορές αρνιόταν με πολλά ψέματα. Έφτασε στο σημείο να ψεύδεται, να ορκίζεται και να επικαλείται και τον Χριστόν ενώπιον του αγίου και τότε ήρθε η τιμωρία από τον Θεό να μείνει άλαλος, μέχρι να μετανοήσει και να ζητήσει συγχώρεση από τον Θεό και από τον άγιο και τότε να θεραπευθεί[717]. Τα διδάγματα, που προκύπτουν, είναι εμφανή: αποφυγή της φιλαργυρίας, της πλεονεξίας, του ψεύδους, της επιορκίας και της βλασφημίας του Θεού, που είναι θανάσιμο αμάρτημα. Προβάλλεται εδώ επίσης, η ειλικρινής μετάνοια και ζήτηση συγνώμης, όχι μόνο από τον Θεό, αλλά και από τον συνάνθρωπο, τον οποίο αδίκησες ή πλήγωσες. Μας θυμίζει την τριπλή άρνηση του Πέτρου (Ματθ. 26, 69-75) και στη συνέχεια, τη μετάνοια του ενώπιον του Χριστού (Ιωάν. 21, 15-19). Ακόμα δε και αν δεν έχει γίνει ακριβώς έτσι το θαύμα του αγίου Παναρέτου, ο συναξαριστής το διανθίζει, για να ομοιάσει με την άρνηση και την μετάνοιά του αποστόλου Πέτρου, ώστε ο αναγνώστης να πάρει το μήνυμα. Επίσης η αναφορά ότι ο άγιος εξομολογείτο κάθε Σάββατο[718], προφανώς πριν την Κυριακή, όταν επρόκειτο να τελέσει την Θεία Λειτουργία και να Κοινωνήσει, ήταν καθαρό μήνυμα προς τους πατέρες, που άκουγαν τον λόγο αυτό, ότι έπρεπε η εξαγόρευση των αμαρτιών να γίνεται συχνά. Επίσης, το περιστατικό όταν ο ιερέας ψευδόταν και επεκαλείτο μάλιστα και το όνομα του Χριστού ψευδώς και τότε ο άγιος Πανάρετος του είπε: «βούβα, μήν ὀμνύῃς καί ψεύδεσαι» και αυτός αμέσως έμεινε βωβός, μας υπενθυμίζει τον απόστολο Παύλο στην Πάφο όταν συνάντησε τον Ελύμα το μάγο, ο οποίος ψευδόταν κατά της αληθείας (Πράξεις 13,6-12).Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι, οι βιογράφοι των αγίων, ήταν αυτοί που έπαιρναν μια αληθινή ιστορία ή ένα πρόσωπο και, διανθίζοντάς τα με διδασκαλία μέσα από πρακτικά πολλές φορές παραδείγματα (σε

---

[717] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 40-41· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 14.

[718] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 14. Ο λόγος αυτός ως γνωστό γράφηκε για να διαβάζεται στις μονές την ώρα της τράπεζας γι' αυτό άλλωστε και το «Εὐλόγησον Πάτερ,» που αναφέρεται στην αρχή του λόγου. Έτσι εκεί ήταν μια ευκαιρία εκτός από τα ιστορικά του αγίου να περάσουν και πνευματικά μηνύματα στους συμμοναστές.

συνάφεια πάντοτε με την εποχή που γράφονταν αυτά) βοηθούσαν τον λαό του Θεού να ανέλθει σε ψηλότερα πνευματικά επίπεδα. Δεν ήταν η ακρίβεια των γενομένων το ζητούμενο, αλλά η πνευματική προκοπή των ανθρώπων και η κατάκτηση της σωτηρίας και της αγιότητας.

Αξιοπρόσεκτο είναι το γεγονός ότι ο άγιος Πανάρετος έγραφε παντού το όνομά του σε εικόνες, τέμπλα κλπ. που είτε δώριζε είτε έγιναν επί εποχής του, ενώ έθεσε ακόμα και την προσωπογραφία του, ως δωρητή, στην εικόνα του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος. Από την άλλη όμως, απέκρυπτε τους ασκητικούς αγώνες του και τις πολύωρες προσευχές του τόσο πολύ, ώστε ούτε και μετά θάνατο δεν θέλησε να φανερωθούν οι αρετές του και για αυτό ετοίμασε ο ίδιος τα πάντα της ταφής του, όπως φρόντισε και για τη διάνοιξη του τάφου του[719]. Το ίδιο και ο άγιος Νεόφυτος από την μια εικόνισε τον εαυτό του στην Εγκλείστρα και έγραψε ακολουθία στη Θεοσημεία αναφέροντας την σωτήρια επέμβαση του από τον Θεό, αλλά από την άλλη, ήθελε να μείνει για πάντα αφανής, κλείνοντας τον τάφο του και σφραγίζοντας τον με εξωτερικές τοιχογραφίες, έτσι ώστε να μην υποπτευθεί κανείς ότι είναι εκεί θαμμένος. Σίγουρα ο άγιος Πανάρετος θα είχε μεταξύ άλλων αγίων ως πρότυπο και τον άγιο Νεόφυτο, άγιο που έζησε και αγίασε στην Πάφο, τον οποίο γνώρισε δε και πολύ καλά κατά το διάστημα ηγουμενίας του στη μονή του αγίου Νεοφύτου.

5. Μίμηση των αγίων από άλλους αγίους ή από τον απλό λαό

Ο άγιος Πανάρετος μιμείται τον άγιο Ιλαρίωνα, τον άγιο Γεννάδιο, τον άγιο Νεόφυτο καθώς και άλλους αγίους ως προς τις αλυσίδες που ήταν περιζωσμένοι και αυτοί. Επέλεξε να βάλει στο σώμα του τις αλυσίδες, διαλέγοντας ένα ιδιαίτερο και ασυνήθιστο, θα λέγαμε, τρόπο άσκησης. Αν ερευνήσουμε, θα βρούμε και άλλους αγίους, πριν τον άγιο Πανάρετο, που είχαν κάνει κάτι παρόμοιο. Ο ίδιος ο άγιος Νεόφυτος, στο εγκώμιο του για τον άγιο Γεννάδιο, μας αναφέρει ότι ο άγιος πατριάρχης, όταν παραιτήθηκε οικειοθελώς του θρόνου του, «περιζώστηκε σίδηρα» [720] και αναχώρησε «σιδηροφόρος» [721] για τα Ιεροσόλυμα και τέλος για την Κύπρο, όπου ετελειώθη. Ενδεχομένως ο άγιος Πανάρετος να είχε διαβάσει τον λόγο αυτό του αγίου Νεοφύτου, ή να άκουσε από αλλού για τον τρόπο της ασκήσεως του αγίου Γενναδίου και τον μιμήθηκε. Έναν άλλο άγιο, που ίσως να είχε υπόψη του ο άγιος Πανάρετος από την νεανική του ηλικία, είναι ο όσιος Ιωνάς ο οποίος ασκήτευσε σε σχετικά κοντινή κοινότητα από την Περιστερωνοπηγή (κοινότητα

---

[719] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 38. «Τά ἐντάφια, ἑτοιμάσαι σου σαφῶς, καί τόν τάφον ὀρύξαι» Τέταρτο προσόμοιο της στ΄ ωδής στον κανόνα του Όρθρου της ακολουθίας του αγίου Παναρέτου και από τον βίο του. *Κύπρια Μηναία,* τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 11,14, 15.

[720] Πανηγυρική Α΄ 22, 13, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 413· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 172-173 και Τσικνόπουλλος Ιωάννης «Άγιοι της Κύπρου, ο Άγιος Γεννάδιος», ΑπΒ, τμ. 1963, σ. 269 -272.

[721] Πανηγυρική Α΄ 22, 21, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415.

καταγωγής του αγίου Παναρέτου), στο Πέργαμο Αμμοχώστου. Ο άγιος αυτός, σύμφωνα με το συναξάριο: «Εβάραινε δε το κορμί του με σιδηρά από μέσα, με τριχίας όπου είχασι δύο τερτζέλια και δύο ζώματα από εμπρός και από πίσω και δις τους βραχίονας ένα καθένα»[722]. Από τους ξένους αγίους παρόμοιο τρόπο άσκησης με αλυσίδες στο σώμα συναντάμε στον άγιο Βάρβαρο, ο οποίος έζησε τον 9ο αιώνα[723]. Αναντίλεκτο παράδειγμα όμως αποτέλεσε ο άγιος Νεόφυτος, του οποίου την ζωή γνώρισε το λίγο διάστημα, ως ηγούμενος της μονής του Αγίου Νεοφύτου, αλλά και ως επίσκοπος Πάφου. Σύμφωνα με τον συναξαριστή, το λείψανο του αγίου Νεοφύτου βρέθηκε με αλυσίδες περιεζωσμένο[724]. Επίσης η επιθυμία του αγίου Παναρέτου να ταφή χωρίς να τον ξεντύσουν και να του φορέσουν άλλα ρούχα, παραπέμπει στον άγιο Ιλαρίωνα, ο οποίος επίσης έδωσε εντολή να ταφή με τα ίδια του ενδύματα. Ο άγιος πέραν του ότι δεν ήθελε να φανεί η άσκησή του, θα είχε και υπόψη του το συναξάριο αυτό του αγίου Ιλαρίωνα[725].

Τον άγιο Πανάρετο φαίνεται να αντέγραψε στη συνέχεια ο ιερέας Χριστόδουλος Μαλουνταίος, γνωστός για τη αντιγραφή και διάσωση ακολουθιών Κυπρίων και άλλων αγίων (1800-1878). Αναφέρουν ότι τα τελευταία έτη της ζωής του αποσύρθηκε ως άλλος ερημίτης σε ένα απόμερο τόπο έξω από το χωριό του, στην τοποθεσία περβόλια. Όταν κοιμήθηκε τον βρήκαν αλυσοδεμένο με τρεις οκάδες αλυσίδες στο κορμί του οι οποίες σχημάτιζαν σταυρό και από τον πολύ καιρό είχαν εισχωρήσει μέσα στο σώμα του[726]. Ως φαίνεται, θέλησε να μιμηθεί τους αγώνες των αγίων ασκητών, όπως ήταν και ο άγιος Πανάρετος και ο άγιος Νεόφυτος, των οποίων την αγία ζωή γνώριζε. Μιμήθηκε δε, όχι μόνο την άσκηση, αλλά και τον τρόπο του ενταφιασμού τους. Τέλος, ο γέροντας Βασίλειος Καυσοκαλυβίτης που κοιμήθηκε το 2015 είχε και εκείνος στο σώμα του αλυσίδες για να ασκείται[727].

6. Αλλαγή σχεδίων ή υποχώρηση ανθρώπων μπροστά στη Θεία Βούληση

Στα Μέσανα, μία τοπική παράδοση αναφέρει πως, όταν κτιζόταν ο ναός του αποστόλου Τυχικού, οι εργάτες ήθελαν ένα πεύκο, το οποίο θα ήταν μάλλον κατάλληλο για την κατασκευή του τέμπλου. Όταν ενημέρωσαν τον δασοφύλακα, αυτός δεν το έδιδε, τελικά όμως, υποχώρησε με Θεία επέμβαση, αφού ο άγιος τον πληροφόρησε ότι πρέπει να

---

[722] Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Ιωνά του θαυματουργού…», όπ., σ. 122.

[723] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 9 (Μάιος), σ. 183-184.

[724] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 28), σ. 152.

[725] Μεταφραστικός βίος οσίου Ιλαρίωνος: BHG § 755 (τμ. 1, σ. 249).

[726] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 31· Βενέδικτος Εγγλεζάκης, *Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο αιώνα*, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, τμ. 1, Λευκωσία 1984, σ. 311-312· Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 339.

[727] Τις αλυσίδες του τις είχαμε δει και προσκυνήσει τον Ιούνιο του 2021, στο κελλάκι του στη Θεσσαλονίκη, στον τόπο όπου κοιμήθηκε.

επιτρέψει την κοπή του πεύκου που ήθελαν οι εργάτες. Άλλη περίπτωση ήταν αυτή κάποιου ανθρώπου, κατά τη διάρκεια του κτισίματος του ίδιου ναού, που δεν πρόσφερε τα γαϊδούρια του για να μεταφέρουν τις πέτρες, αλλά αργότερα, πάλι μετά από σημείο που του έδειξε ο άγιος, τα παραχώρησε στην υπηρεσία του αγίου[728].

Τέλος, υπάρχει η παράδοση της μεταφοράς της εικόνας του Κύκκου στη Κύπρο, όταν ο αυτοκράτορας δεν επιθυμούσε να δώσει την αυθεντική εικόνα, αλλά αντίγραφο και αναγκάστηκε με σημείο – τιμωρία που του έδειξε η Παναγία, να υποχωρήσει και να δώσει την εικόνα[729].

7. Άγιοι και παρθενία, ή άσκηση μέσα στο γάμο

Πρότυπα παρθενίας μέσα στον γάμο παρουσιάζει ο άγιος Νεόφυτος τον άγιο Κόνωνα τον μέγαν[730] που έζησε στους αποστολικούς χρόνους[731], τον ιερέα Αναστάσιο τον οποίο συνάντησε ο μέγας Βασίλειος[732], τον Πέτρο, ομαίμονα του μεγάλου Βασιλείου[733] και τον Αμμούν τον Νιτριώτη από την Αλεξάνδρεια[734]. Αναφέρει επίσης και κάποια διήγηση από τους λόγους των πατέρων για έναν άλλον ιερέα, με το όνομα Ιωάννης, ο οποίος έζησε παρθενικά με τη σύζυγό του[735]. Επίσης πρότυπα εγκράτειας, μετά από κάποιο διάστημα, παρουσιάζονται οι άγιοι Ανδρόνικος και Αθανασία[736].

Ο άγιος Νεόφυτος, αναφερόμενος στον άγιο Θεοσέβιο, ο οποίος υπακούοντας προφανώς στους γονείς του, νυμφεύτηκε, αλλά κράτησε παρθενία μέσα στο γάμο, θυμήθηκε την δική του περιπέτεια των αρραβώνων του, παρά τη θέλησή του[737]. Ως γνωστό ο άγιος Νεόφυτος αρραβωνιάστηκε από τους γονείς του και μετά από πάροδο επτά μηνών, μη θέλοντας να προχωρήσει εις γάμου κοινωνία, εγκατέλειψε τον γάμο και έφυγε σε μοναστήρι και ούτε, όταν τον έφεραν πίσω οι γονείς του άλλαξε τη γνώμη του για τον μοναχισμό[738]. Όπως όμως λέγει ο ίδιος στο εγκώμιο, «οὔχ ὁ τόπος ἀλλ' ὁ τρόπος σύν Θεῷ σώζει τόν ἄνθρωπον»[739].

---

[728] Συνέντευξη με τον Μενέλαο Παπαζαχαρία 29 Ιουνίου 2010.
[729] Πομπεντίμσκα, *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή*, ό.π., σ. 8-10.
[730] Περισσότερα για τον άγιο Κόνωνα: BHG § 2077 (τμ. 3, σ. 16).
[731] Πανηγυρική Α΄ 12, 14, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266.
[732] Πανηγυρική Α΄ 12, 15, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266.
[733] Πανηγυρική Α΄ 12, 16, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266.
[734] Πανηγυρική Α΄ 12, 17, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 267.
[735] Πανηγυρική Α΄ 12, 19, Συγγράμματα, τμ. 3, . σ. 271.
[736] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 2 (Οκτώβριος), σ.89-91.
[737] Τυπική Διαθήκη 3, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 30· Περί του Χριστού εντολών 10, 13-14, Συγγράμματα, τμ. 1, σ. 191-192· Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», *ΚΣ*, τμ. 1963, σ. 200.
[738] Τυπική Διαθήκη 3, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 30.
[739] Πανηγυρική Α΄ 12, 10, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 267.

Ο Άγιος Δημητριανός, σύμφωνα με το συναξάριό του, υποχώρησε στην υπακοή των γονέων του, που τον πίεζαν να παντρευτεί. Τον πάντρεψαν, λοιπόν, με μία «ομογνώμονα εις τα ήθη του αγίου». Μέσα στον γάμο τους, ο οποίος διήρκησε μόλις τρεις μήνες, κράτησαν παρθενία και η σύζυγος, όπως γράφει το συναξάριο, αξιώθηκε λόγῳ της παρθενίας που κράτησε και των αρετών της, «τῶν Οὐρανίων θαλάμων μέ τάς φρονίμους παρθένους»[740]. Εδώ, κατά πάσα πιθανότητα, τα γεγονότα έγιναν όπως ακριβώς τα αναφέρει ο συναξαριστής. Υπάρχει όμως και η άποψη ότι ίσως (όπως και σε άλλους αγίους που αναφέρεται ότι κράτησαν την παρθενία και μέσα στο γάμο) να μην έγιναν όλα ακριβώς όπως αναφέρουν τα συναξάρια. Δηλαδή, γράφοντας το συναξάριο των αγίων που προοριζόταν για ανάγνωση στις μονές (στον ναό ή στην τράπεζα των μοναχών ή μοναζουσών) να είχαν σκόπιμα προσθέσει ή να τόνιζαν αυτήν την λεπτομέρεια, περισσότερο για να δώσει διδάγματα φύλαξης της παρθενίας στους μοναχούς. Το ίδιο ισχύει και για τις αναφορές του αγίου Νεοφύτου στους αγίους που περιγράφει. Όχι από πρόθεση να εξαπατήσει με ψέμματα τους αναγνώστες ή τους ακροατές του (γιατί πράγματι μερικοί άγιοι το κατόρθωσαν) αλλά γιατί, γενικεύοντας αυτό το είδος της ασκήσεως, προτρέπει τους ανθρώπους να το μιμηθούν, παροτρύνοντας τους σε καθαρότητα και πνευματικές αναβάσεις. Για τον ηγούμενο, τον γέροντα και τον πνευματικό άνθρωπο δεν έχει τόση σημασία η ακρίβεια των ιστορικών πραγμάτων, αλλά η σωτηρία των ακροατών του είναι το μέγιστο. Αυτό πρέπει να έχει, πιστεύουμε υπόψη ένας ο οποίος ασχολείται με το κήρυγμα, ή την συγγραφή εκκλησιαστικών κειμένων. Να προσαρμόζει τον λόγο ή το κήρυγμά του ανάλογα με το ακροατήριο που έχει. Ο Ιστορικός οδηγεί τον άνθρωπο στα γήινα. Ο Θεολόγος, δεν πρέπει να είναι ψεύτης, αλλά βασιζόμενος σε γεγονότα, να μπορεί να τα ερμηνεύει και να τους δίνει αυτό που χρειάζεται για να οδηγήσει τον άνθρωπο στα ουράνια.

8. Άγιοι που συνδέονται με ναυάγιο ή με περιπέτεια στη θάλασσα

Υπάρχει μια ομοιότητα στο βίο πολλών αγίων όσον αφορά στα ναυάγια και στις περιπέτειες τους στη θάλασσα, των οποίων η έκβαση πολλές φορές καθορίζει την μετέπειτα πορεία τους.

Αναφέρουμε ενδεικτικά τους αγίους: απόστολο Παύλο, άγιο Ονησίφορο, άγιο Επιφάνιο, αγία Ελένη, άγιο Κενδέα. Ναυάγησαν τα πλοία στα οποία επέβαιναν ή άλλαξαν πορεία, όμως έφθασαν σώοι στην Πάφο και ο κάθε ένας τράβηξε για το δικό του ασκητήριο. Ο άγιος Κενδέας έστησε την καλύβα του παρά τη θάλασσα[741], η Παναγία,

---

[740] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 62.

[741] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 284. Στο συναξάριο του αγίου Κωνσταντίνου (1ην Ιουλίου) γράφει ότι ο άγιος έφθασε μαζί με άλλους από την Παλαιστίνη (Αλαμάνοι) στην Πάφο και αφού σώθηκαν Χάριτι Θεού από το ναυάγιο, διασκορπίστηκαν σε όλο το νησί. Ο άγιος Κωνσταντίνος, μαζί με δύο άλλους έφθασε στην Ορμίδια, όπου είχαν μαρτυρικό τέλος. Τα μαρτύρια τους καθώς και η αναφορά σε ειδωλολάτρες παραπέμπουν στην εποχή

έφθασε στη Λάρνακα, με πορεία προς το Άγιο Όρος. Περισσότερα θα αναφέρουμε στα επιμέρους για τον καθένα κεφάλαια.

πριν από τα μέσα του 4ου αιώνα, συγχέοντας τα πράγματα. Υπάρχει μια ομοιότητα με το ναυάγιο του αγίου Κενδέα, που δείχνει ότι μαζί έφθασαν στην Κύπρο και πιθανόν και με τον άγιο Ιωνά. Ο άγιος Ιωνάς αναφέρεται ως πρώην συνασκητής του αγίου Κενδέα, η έλευση του αγίου Κωνσταντίνου ομοιάζει με αυτήν του αγίου Κενδέα και αγίου Κωνσταντίνου (Ορμήδια), άγιου Ιωνά Αυγόρου, πλησιόχωρες σχετικά κοινότητες δείχνει μια βάση και ομοιότητα σε όλα αυτά. Το παράδοξο είναι πως συνδυάζονται οι διωγμοί στην Κύπρο (κυρίως 3ος -4ος αιώνας) και οι όσιοι Αλαμάνοι (7ος αιώνας και 12ος αιώνας) εποχή προ των μέσων του 4ου αιώνα, συγχέοντας τα πράγματα.

ΜΕΡΟΣ ΕΚΤΟ

Αποστολική εποχή και άμεσοι διάδοχοι των αποστόλων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Άγιοι απόστολοι με πλήρη στοιχεία του βίου τους

1. Ο Απόστολος Βαρνάβας

Το όνομα του Βαρνάβα, όπως μας αναφέρουν οι Πράξεις (Πράξ. 4,36) αρχικά ήταν Ιωσήφ ή Ιωσής[742] Ιωσήφ δηλώνει το Ιουδαϊκό όνομα ενώ το Ιωσής είναι η Ελληνική του απόδοση[743] και μετονομάσθηκε πιθανόν από τους αποστόλους, σε Βαρνάβας[744]. Πότε έγινε αυτή η αλλαγή του ονόματος δεν αναφέρεται, όπως δεν αναφέρεται και το αν είχε δύο ονόματα, όπως συνηθιζόταν την εποχή εκείνη, ένα ιουδαϊκό και ένα ελληνικό[745]. Αυτό παραπέμπει και στη μετονομασία του Σαούλ σε Παύλο, πότε όμως έλαβε χώρα αυτή την αλλαγή του ονόματος και από ποια αφορμή, δεν γνωρίζουμε[746]. Μπορούμε να παραλληλίσουμε όμως την μετονομασία του αντίστοιχα με την μετονομασία του Σαύλου σε Παύλο στην Πάφο καθώς και του Ιωάννη σε Μάρκο. Κατά άλλους το όνομα Βαρνάβας είναι Αραμαϊκό από τη λέξη Βαρ, που σημαίνει υιός, και τη ρίζα Νεβουά, που σημαίνει προφητεία, νεβί δε σημαίνει προφήτης. Ο απόστολος Λουκάς όμως, ίσως να μετέφρασε το όνομα ως «υιός παρακλήσεως» αποδίδοντας το στο έργο το οποίο επιτελούσε ο Βαρνάβας στο να παρακαλεί και να βοηθά τους έχοντας ανάγκη[747]. Το όνομα Βαρνάβας το έλαβε από τους αποστόλους πιθανόν με την βάπτισή του. Ο Βαρνάβας ήταν αρχικά λευίτης στο ιουδαϊκό ιερατείο και Κύπριος στην καταγωγή. Συνέβαλε καθοριστικά στο έργο της Εκκλησίας των πρώτων Χριστιανών ενώ συνέβαλε στην ίδρυση πολλών Εκκλησιών όπως της Αντιόχειας, Κύπρου, Μικράς Ασίας, Αλεξάνδρειας, Ιταλίας[748]. Ο Βαρνάβας, φαίνεται

---

[742] Στο κείμενο των πράξεων συναντούμε το Ιωσής όμως στα χειρόγραφα βρίσκουμε και τα δύο ονόματα. Nestle – Aland, *Novum Testamentum Graece*, DeutscheBibelgesellschaft, Germany 1993, σ. 332.

[743] Χρήστος Οικονόμου, *Οι απαρχές του Χριστιανισμού στην Κύπρο*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Πάφος 1996, σ. 105, υπ. 17.

[744] Οικονόμου, *Οι απαρχές… ό.π.*, σ. 105-106.

[745] Η συνήθεια αυτή κρατείται ακόμα και σήμερα στη Συρία και αλλού. Έχουν δηλαδή ένα όνομα αραβικό το οποίο είναι το όνομα τους στα επίσημα χαρτιά του κράτους και το όνομά τους το χριστιανικό το χρησιμοποιούν μόνο στην Εκκλησία.

[746] Πάντως τον Παύλο τον βλέπουμε αμέσως μετά στα Λύστρα να ηγείται του λόγου γι' αυτό και τον εξέλαβαν ως τον Ερμή ενώ τον Βαρνάβα ο οποίος λειτουργούσε ως αρχηγός τον εξέλαβαν ως τον Δία: «οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν Λυκαονιστὶ λέγοντες· οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς· ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν Δία, τὸν δὲ Παῦλον ΄Ερμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου» (Πράξ. 14,11-12).

[747] Χριστόδουλος Βασιλιάδης, «Ο απόστολος Βαρνάβας και η Εκκλησία της Κύπρου», *ΑπΒ*, τμ. 203, σ. 234.

[748] Οι Π. Χρήστου και Μ. Σιώτης δέχονται ότι ο Βαρνάβας και ο Μάρκος μεταξύ των ετών 50-57 επισκέφθηκαν την Αλεξάνδρεια, την Κυρήνη, τα Μεδιόλανα και τη Ρώμη. Αντίθετα ο Χρ. Οικονόμου δεν θεωρεί πιθανή μια άλλη συνεργασία του Βαρνάβα με τον Παύλο ούτε και άλλη περιοδεία του εκτός Κύπρου: Παπαγεωργίου, Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική…», ό.π., σ. 9. Σε τροπάρια της ακολουθίας ο απόστολος Βαρνάβας φέρεται ότι εκτός από την Κύπρο ίδρυσε πολλές άλλες Εκκλησίες όπως τα Ιεροσόλυμα, στην Αντιόχεια, Αλεξάνδρεια, στην Παλαιά Ρώμη, Μεδιόλανο και σε όλη την Ιταλία: «…Χαίτοις τῆς Ἰταλίας ὁ

από το βιβλίο των Πράξεων να είχε ένα κτήμα και το πώλησε και το διέθεσε στην υπηρεσία των αποστόλων[749]. Ο Απόστολος Βαρνάβας ως Κύπριος την καταγωγή θα ήταν δυνατό να συγκαταριθμεί ανάμεσα στους «διασπαρέντες», που έφθασαν στην Κύπρο και διέδωσαν πρώτοι τον Χριστιανισμό[750]. Ένα τέτοιο γεγονός δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε, καθώς η Κύπρος ήταν η ιδιαίτερη πατρίδα του, ενώ κάτι ανάλογο ισχύει και με τον Μάρκο, την μητέρα του Μαρία, τον Αριστόβουλο καθώς και τον Λάζαρο, ο οποίος σύμφωνα με την παράδοση, κατέφυγε στην Κύπρο για να διαφύγει τον κίνδυνο από τους Εβραίους.

Δεν μας παρέχονται πληροφορίες αν πριν την πρώτη αποστολική περιοδεία ο Βαρνάβας περιόδευσε και στην Πάφο. Αυτό που γνωρίζουμε όμως μέσα από τη έγκυρη πηγή του βιβλίου των Πράξεων των Αποστόλων, είναι ότι ο απόστολος Βαρνάβας συνδέθηκε ιδιαίτερα με την Πάφο κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία[751]. Σύμφωνα με

πρῶτος κῆριξ, Εὐρώπης τε καί Ἀσίας ὁ θεῖος φωστήρ…», τρίτο ιδιόμελο της Λιτής στον Εσπερινό της ακολουθίας του αγίου. Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 20. «…καί γάρ Ἀντιόχειαν σύ προετοίμασας, καί Ῥώμην αὖθις τῷ Σίμωνι, τήν Ἀλεξάνδρου, Μάρκῳ τῷ πάνυ πρώτας τῶν πόλεων…» τρίτο στιχοιρό προσόμοιο των αποστίχων του εσπερινού. Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 21. Στο απολυτίκιο του επίσης: «Τό μέγα κλέος τῆς Κύπρου, τῆς Οἰκουμένης τὸν κήρυκα, τῶν Ἀντιοχέων τὸν πρῶτον τῆς χριστωνύμου κλήσεως ἀρχιτέκτονα, τῆς Ρώμης τὸν κλεινόν εἰσηγητήν, καὶ θεῖον τῶν εθνῶν σαγηνευτήν…» Απολυτίκιο του αγίου το οποίο ψάλλεται στον εσπερινό του αγίου αλλά και στην Κύπρο τιμής ένεκεν στις λειτουργίες των Κυριακών. Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 21. Στο σύντομο καθώς και στο εκτενές συναξάριο της ακολουθίας επίσης αναφέρεται ότι πρώτα δίδαξε στην Ιερουσαλήμ, έπειτα στη Ρώμη και Αλεξάνδρεια και τέλος στην Κύπρο όπου και μαρτύρησε στη Σαλαμίνα. Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 26-28.

[749] «᾽Ιωσῆς δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων, ὅ ἔστι μεθερμηνευόμενον υἱὸς παρακλήσεως, Λευΐτης, Κύπριος τῷ γένει, ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.» (Πράξ. 4, 36-37). Το κτήμα που είχε ο Βαρνάβας και είχε πωλήσει βρισκόταν στη Σαλαμίνα γενέτειρα του αγίου: Μητροπολίτης Κωνσταντίας και Αμμοχώστου Βασίλειος, «Πανηγυρική θεία λειτουργία με την ευκαιρία της εορτής του ιδρυτού και προστάτου της Εκκλησίας της Κύπρου στον ιερό ναό Αποστόλου Βαρνάβα Δασουπόλεως», *ΑπΒ*, τμ.2014, σ.276.

[750] «Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ διῆλθον ἕως Φοινίκης καὶ Κύπρου καὶ ᾽Αντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον ᾽Ιουδαίοις». (Πράξ. 11, 19). Ο Κυπριανός αναφέρει ότι μετά τον λιθοβολισμό του Στεφάνου ένας από τους «διασπαρέντες» ήταν και ο Βαρνάβας που ήρθε στην Κύπρο. Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 514. Θα ήταν κάτι πολύ λογικό να ήρθε ο Βαρνάβας και πριν την Πρώτη Αποστολική περιοδεία στην Κύπρο. Δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε αλλά όμως ούτε και να το στηρίξουμε σε κάποια πηγή.

[751] «Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ ἐπικαλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε ΄Ηρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος καὶ Σαῦλος. λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ΅Αγιον· ἀφορίσατε δή μοι τὸν Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς. τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι καὶ ἐπιθέντες αὐτοῖς τὰς χεῖρας ἀπέλυσαν. Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ΄Αγίου κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖθεν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον, καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν ᾽Ιουδαίων· εἶχον δὲ καὶ ᾽Ιωάννην ὑπηρέτην. Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην ᾽Ιουδαῖον ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς, ὃς

το κείμενο των Πράξεων ο Βαρνάβας πήρε μαζί του τον Παύλο και τον Μάρκο και τους οδήγησε στην Κύπρο. Αφού έφθασαν πρώτα στη Σαλαμίνα, ακολούθως διέσχισαν το νησί και έφθασαν στην Πάφο, όπου ο Παύλος πρωτοστατώντας, έκανε τον Ρωμαίο ανθύπατο να πιστέψει στη νέα διδασκαλία, ενώ τον Ελύμα τον μάγο τον τύφλωσε μόνο με τον λόγο του.

Ο απόστολος Βαρνάβας όπως μας πληροφορούν οι Πράξεις των Αποστόλων[752] αλλά και μέσα από κείμενα του 4ου – 6ου αιώνα παρουσιάζεται να επέστρεψε στην Κύπρο μαζί με τον ανεψιό του Μάρκο σε μια δεύτερη αποστολική περιοδεία, να επέδειξε μεγάλη δράση στην ίδρυση της Εκκλησίας της Κύπρου, να μετέστρεψε πολλούς στον Χριστιανισμό και να χειροτόνησε επισκόπους. Η δεύτερη αποστολική περιοδεία θα πρέπει να άρχισε μετά την Αποστολική Σύνοδο το 49, και οι απόστολοι θα ήρθαν προκειμένου να ενημερώσουν τους χριστιανούς για τη Σύνοδο αλλά και να εφαρμόσουν τις αποφάσεις της[753]. Τέλος, σφράγισε το έργο του με το μαρτύριό του στην Σαλαμίνα, αφήνοντας στην πόλη αυτή το μαρτυρικό του σώμα, ώστε αργότερα να καταδειχθεί ότι η Κύπρος ιδρύθηκε από αυτόν, έναν από τους μεγάλους αποστόλους και να αναγνωριστεί ως ιδρυτής και προστάτης της Εκκλησίας της Κύπρου[754].

ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς ᾿Ελύμας ὁ μάγος οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. Σαῦλος δέ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου καὶ ἀτενίσας πρὸς αὐτὸν εἶπεν· ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ραδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας; καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σέ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. παραχρῆμα δὲ ἔπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου. Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας· ᾿Ιωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ᾽ αὐτῶν ὑπέστρεψεν εἰς ῾Ιεροσόλυμα». (Πράξ. 13, 1-13).

[752] «Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν· ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι. Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν ᾿Ιωάννην τὸν ἐπικαλούμενον Μᾶρκον· Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ᾽ αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον. ἐγένετο οὖν παροξυσμός, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ᾽ ἀλλήλων, τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον. Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν, διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας» (Πράξ. 15,36-41).

[753] Μάρκος Α. Σιώτης, «Ο Απόστολος Βαρνάβας και ο Ευαγγελιστής Μάρκος ως Υπέρμαχοι της ενότητος της Αποστολικής Εκκλησίας», στο: *Τόμος Αναμνηστικός επί τη 50ετηρίδι του Περιοδικού Απόστολος Βαρνάβας 1918-1968*, Λευκωσία 1975, σ.142.

[754] Ο Βαρνάβας θεωρείται περισσότερο ιδρυτής και προστάτης της Εκκλησίας της Κύπρου για τους εξής λόγους: Πρώτα αυτός ήταν που οδήγησε τον Παύλο στην πρώτη αποστολική περιοδεία και άρχισε το κήρυγμα από την Κύπρο. Ήταν αυτός που ηγείτο της ιεραποστολικής δράσης στην Κύπρο. Ο Βαρνάβας ήρθε και δεύτερη φορά στηρίζοντας και συνεχίζοντας το έργο στη Κύπρο. Ο απόστολος Βαρνάβας μαρτύρησε στην Κύπρο, δίνοντας το αίμα του για να ελευθερωθούμε εμείς από την πλάνη των ειδώλων. Ο Βαρνάβας είναι αυτός ο οποίος στήριξε με το άγιο λείψανό του το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου.

Τα μη αναφερόμενα στις Πράξεις για το έργο του αποστόλου Βαρνάβα στην Κύπρο, έρχονται να καλύψουν κάποια απόκρυφα κείμενα, θέλοντας, μάλλον, να καλύψουν το ιστορικό κενό των Πράξεων, αλλά και να στηρίξουν το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου, το οποίο αμφισβητήθηκε. Τα κείμενα αυτά, μας πληροφορούν για την ευρύτερη δράση του αποστόλου σε όλη την Κύπρο, καθώς και στην Πάφο που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα και είναι[755]:

α) Πρώτο, χρονολογικά, σχετικό έργο είναι το: Υπομνήματα του αγίου Μνάσωνος – απόκρυφος βίος του αγίου Μνάσωνος το οποίο αποδίδεται στον άγιο Θεόδωρο, πρεσβύτερο στην πρωτοχριστιανική Ταμασσό, το οποίο σώθηκε στην Αρμενική. M. van Esbroeck, «Les Actes Armeniens de saint Heraclide de Chypre», Ab, τμ. 103 (1985), σ. 115-162[756].

β) Δεύτερο έργο είναι το «Acta Barnabae» στο: Lipsivs Ricardvs Adelbertvs, Bonnet Maximilianvs (επιμ.), *Acta Apostolorum Apocrypha*, Lipsius – M. Bonnet, v.II/2, Darmstadt 1959, σ. 292-302. Το έργο αυτό ψευδώς αποδίδεται στον απόστολο και Ευαγγελιστή Μάρκο, έργο των μέσων του 5ου αιώνα. Το απόκρυφο κείμενο «Περίοδοι και Μαρτύριον του Αγίου Βαρνάβα του Αποστόλου» LipsiusandBonnet 1959, σ. 291-302 γράφηκε πριν από την εύρεση του λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα το 488[757]. Στο απόκρυφο κείμενο ActaVarnabae, αυτοπαρουσιάζεται ο συγγραφέας του ως ο Ιωάννης – Μάρκος ο οποίος ακολούθησε τους αποστόλους Βαρνάβα και Παύλο[758]. Αφού κάνει μια απλή αναφορά στην πρώτη αποστολική περιοδεία εξιστορεί αμέσως τα της δεύτερης αποστολικής περιοδείας μαζί με μόνο τον Βαρνάβα. Αφίχθηκαν στον Κρομμυακίτη[759] όπου βρήκαν τους ιερόδουλους Τίμωνα και Αρίστωνα από τους οποίους και φιλοξενήθηκαν[760]. Θεράπευσε ο Βαρνάβας τον Τίμωνα, ο οποίος είχε πυρετό, ενώ δίδασκε αυτούς από το ευαγγέλιο του Ματθαίου το οποίο είχε φέρει μαζί του[761]. Στη συνέχεια

---

[755] Για δεύτερη περιοδεία στην Κύπρο του Βαρνάβα εκτός από τα πιο κάτω κείμενα βλέπε επίσης και: PG, τμ. 87, σ. 4087-4106 και Acta Sanctorum, Antverpiae 1698, τμ. 2 (Junii 11), σ. 425 κ.εξ. Επίσης βιογραφικά στοιχεία για τον απόστολο Βαρνάβα βλέπε και BHG § 225-226e (τμ. 1, σ. 80).

[756] Περισσότερα για την πηγή αυτή: Ιωακείμ, «Ο πρώιμος Μοναχισμός – Ασκητισμός …», ό.π., σ. 27.

[757]Παπαγεωργίου, Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική…», ό.π., σ. 9.

[758] Acta Apostolorum Apocrypha, τμ. 2, Lipsiae 1903, σ. 291-292.

[759] Ο Κρομμυακίτης που αναφέρεται εδώ πρόκειται για την αρχαία ονομασία της σημερινής κατεχόμενης κοινότητας Κορμακίτης, στην περιοχή όπου και ομώνυμο ακρωτήριο που επίσης ονομαζόταν στην αρχαιότητα Κρόμμυον ή Κρομμύου άκρα.

[760] Στα παραθαλάσσια του χωριού Λιβερά κοντά στον Κορμακίτη σώζονται ακόμα δύο πετρώματα σε σχήμα βούρνας στην τοποθεσία «Βούρνες των Αποστόλων». Σύμφωνα με την τοπική παράδοση όταν οι απόστολοι Βαρνάβας και Μάρκος πέρασαν από τον τόπο εκείνο κατά την δεύτερη αποστολική περιοδεία τους ήπιαν νερό για να ξεδιψάσουν. Εκεί συνάντησαν και τους Αρίστωνα και Τίμωνα τους οποίους κατήχησαν και βάφτισαν.

[761] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 297. Η αναφορά σε ευαγγέλιο του Ματθαίου το οποίο στο τέλος αυτό ή αντίγραφό του θα τοποθετήσουν στο στήθος του όταν τον ενταφιάσουν προβληματίζει καθότι το

πήγαν στην Λάπηθο και από εκεί στην πόλη Λαμπαδιστού όπου συνάντησαν τον Ηρακλείδιο που καταγόταν από την Ταμασό και βρισκόταν εκεί για επίσκεψη των οικείων του. Σημαντική εδώ αναφορά γίνεται στο ότι ο Βαρνάβας αναγνώρισε τον Ηρακλείδιο, τον οποίο βάπτισαν με τον Παύλο κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία, μετονομάζοντάς τον από Ηράκλειο σε Ηρακλείδη και τον οποίο είχαν συναντήσει στο Κίτιο. Ο Βαρνάβας τώρα τον χειροτόνησε επίσκοπο Ταμασού[762]. Αφού διέσχισαν το Χιονώδες όρος[763]έφθασαν στην Παλαιά Πάφο, όπου συνάντησαν τον ιερόδουλο Ρόδωνα ο οποίος πίστεψε στην διδασκαλία τους και τους ακολούθησε[764]. Ο Βαριησούς, που έφθασε από την Πάφο και αναγνώρισε τον Βαρνάβα, δεν επέτρεψε να μεταβούν στην Πάφο[765]. Στη συνέχεια πήγαν στο Κούριο, μια κώμη, όπου συνάντησαν τον Αριστοκλειανό και τον χειροτόνησαν επίσκοπο και κατόπιν στην Αμαθούντα[766]. Έφθασαν στο Κίτιο, όπου τους ακολούθησε και ο Τίμων και από εκεί με πλοίο στη Σαλαμίνα, όπου συνάντησαν ξανά τον Ηρακλείδιο τον οποίο δίδαξαν πώς να κηρύσσει το ευαγγέλιο και να ιδρύει εκκλησίες και να τοποθετεί λειτουργούς σε αυτές[767]. Στη Σαλαμίνα, ο Βαρνάβας, άνοιγε στις συναγωγές το ευαγγέλιο του Ματθαίου και δίδασκε από αυτό τους Ιουδαίους[768]. Εκεί έφθασε και ο Βαριησούς μετά από δύο μέρες και εξήγειρε εναντίον του το πλήθος των Ιουδαίων, οι οποίοι και ζήτησαν να τον παραδώσουν στον Ύπατο, ηγεμόνα της Σαλαμίνας, με αποτέλεσμα να έχει μαρτυρικό τέλος[769]. Στην περιγραφή του μαρτυρίου του αγίου αναφέρεται ότι το λείψανό του το κατέκαψαν, ώστε ακόμα και τα οστά να γίνουν στάχτη και ήθελαν να την ρίξουν

ευαγγέλιο του Ματθαίου γράφηκε σύμφωνα με τους μελετητές μετά το 60μ.Χ. Εκτός αν θεωρήσουμε ότι κατείχε το θεωρούμενο υποθετικά πρώτο ευαγγέλιο του Ματθαίου στην αραμαϊκή και πάλι όμως αν ήταν στην αραμαϊκή γραμμένο πως το αναγίγνωσκαν κάθε Μεγάλη Πέμπτη στην Κωνσταντινούπολη;

[762] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 298.

[763] Το χιονώδες όρος που πέρασαν οι απόστολοι είναι χωρίς αμφιβολία το Τρόοδος που η ετοιμολογία του σημαίνει τρεις οδοί, δηλαδή τρεις κεντρικές αρτηρίες – δρόμοι που ένωναν τις μεγάλες πόλεις της Κύπρου. Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*…, ό.π., σ. 11. Έτσι ήταν επόμενο να περνούσαν από τα μέρη εκείνα.

[764] Οι Βιλλαμόντ το 1589, ο Κοτόβικους το 1598-9, ο Μποβώ το 1605/6 αναφέρουν ένα θαύμα του αποστόλου Βαρνάβα στην Παλαίπαφο , ότι με την προσευχή του κατέπεσε το ιερό της Αφροδίτης εξαιτίας της αισχρότητάς του: Σεϊνιούρ ντε Βιλλαμόντ (1589), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π.,, ό.π., τμ. 1, σ. 487 Ιωάννης Κοτόβικους (1598-9), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.2, σ. 548· Ερρίκος ντε Μποβώ (1605/6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 566. Μάλλον εδώ θα το είχε μπερδέψει με το ίδιο γεγονός που έγινε στο Κούριο και καταγράφεται στις Πράξεις Βαρνάβα: Πράξεις Βαρνάβα (49μ.Χ.) στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 27-28.

[765] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 298.

[766] Στο ίδιο, σ. 298-299.

[767] Στο ίδιο, σ. 300.

[768] Στο ίδιο. Παρεμπιπτόντως το ευαγγέλιο του κατά Ματθαίον είναι το καταλληλότερο για τους Ιουδαίους ή τους εξ Ιουδαίων χριστιανούς γιατί αυτό παραβάλλει τα γεγονότα της ζωής του Χριστού με τις προφητείες και προρρήσεις της Παλαιάς Διαθήκης.

[769] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 300· PG, τμ. 86. σ, 189.

και αυτή στο πέλαγος[770]. Συνεχίζοντας όμως, γράφει κάτι το οποίο ανατρέπει τα προηγούμενα: « Ἐγώ (ο Μάρκος) δέ εὑρών καιρόν τῆς νυκτός, καί τοῦτον μετά Τίμωνος καί ‘Ρόδωνος βαστάσαι δυνηθείς, ἤλθομεν ἐν τόπῳ τινί, καί εὑρόντες σπήλαιον κατηγάγομεν αὐτόν ἐκεί, ἔνθα τό ἔθνος τῶν Ἰεβουσαίων τό πρίν κατῴκει»[771]. Τα ρήματα αυτά και οι φράσεις που χρησιοποιούνται εδώ προϋποθέτουν ολόκληρο το σώμα. Αλλιώς, γιατί χρειάστηκε η βοήθεια τριών για να τον μεταφέρουν και τον ενταφιάσουν; Χρειάστηκε δύναμη για να τον μεταφέρουν «βαστάσαι δυνηθείς» και να τον κατεβάσουν στο σπήλαιο; Αυτή η παράγραφος θα μπορούσε να ανατρέψει την θεωρία ότι το κείμενο γράφηκε πριν την εύρεση του λειψάνου του εκτός αν πρόκειται για μετέπειτα προσθήκη στο κείμενο. Άλλωστε η αναφορά για τον τόπο που ενταφιάστηκε καθώς και η περιγραφή ότι τον κατέβασαν κάτω, που πράγματι έχει ένα ύψος ο τάφος του αγίου, δηλώνει ότι τουλάχιστο το κείμενο αυτό γράφηκε μετά την εύρεση του λειψάνου του. Από το πιο πάνω κείμενο γνωρίζουμε ότι ο Μάρκος έθαψε τον Βαρνάβα σε ένα Ρωμαϊκό τάφο. Ο τάφος αυτός επί εποχής του αυτοκράτορα Ζήνωνα το 489, ανευρέθηκε με το λείψανο του αποστόλου, που είχε πάνω του το ευαγγέλιο του αποστόλου Ματθαίου, το οποίο ο ίδιος ο Βαρνάβας αντέγραψε[772]. Μετά την ταφή του Βαρνάβα, εξεδιώχθηκαν από εκεί (προφανώς ο Μάρκος, ο Τίμωνας και ο Ρόδωνας) μέχρι τις Λέδρες, όπου γίνεται αναφορά για τον Αρίστωνα (μάλλον θα είναι το ίδιο πρόσωπο με τον Αριστοκλειανό και ο οποίος είτε τους ακολουθούσε είτε απλά τον συνάντησαν εκεί). Μετά αναχώρησαν από τον Λιμνήτη (χρησιμοποιείται πληθυντικός «ἀνελθόντες -κατήχθημεν»[773]) για την Αλεξάνδρεια. Πήγαν όλοι στην Αλεξάνδρεια ή κάποιοι έμειναν πίσω όπως ο Ηρακλείδιος; Στο κείμενο μπορεί

---

[770] Στο ίδιο, σ. 301.

[771] Στο ίδιο.

[772]PG, τμ. 86. σ, 181· Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος*…, ό.π., σ. 111· Βλέπε επίσης: SyEC, σ. 782-783. Πότε γράφηκε το κατά Ματθαίον και πότε ο απόστολος Βαρνάβας μαρτύρησε; Γιατί δεν είχε αντίγραφο του Κατά Μάρκον εφόσον με τον Μάρκο ήταν και συγγενείς, είχαν κοινή ιεραποστολική δράση και επίσης το κατά Μάρκον ευαγγέλιο γράφηκε πριν από το κατά Ματθαίον; Μήπως αντίγραφο του κατά Ματθαίον θεωρήσουμε το πρώτο κείμενο του Ματθαίου στα αραμαϊκά με πιθανή μετάφραση στα ελληνικά; Ένα τόσο πολύτιμο βιβλίο θα το ενταφίαζαν τότε μαζί με τον απόστολο Βαρνάβα; Στην ανεύρεση του ιερού λειψάνου και του ιερού ευαγγελίου του κατά Ματθαίον αναφέρεται και ο Κυπριανός και γράφει ότι το ευαγγέλιο μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη και διαβαζόταν στον ναό κάθε Μεγάλη Παρασκευή. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 72,168-171,516,560. Ο Τσέχος Πρέφαντ ο οποίος επισκέφθηκε το μοναστήρι του αποστόλου Βαρνάβα, περιγράφει το παρεκκλήσι πάνω από τον τάφο του αποστόλου καθώς και το πηγάδι με το αγίασμα και διασώζει τη λαϊκή αντίληψη για τις θαυματουργικές θεραπείες πιστών. Αναφέρει δηλαδή θεραπείες από δερματικές παθήσεις και ότι όσοι θεραπεύονταν έπαιρναν εκεί σταυρούς από καλάμια και τα στερέωναν στη γη. Κοκκινόφτας Κωστής, «Εκατονταετηρίδα των εγκαινίων του καθολικού της ιεράς βασιλικής και σταυροπηγιακής μονής του αποστόλου Βαρνάβα», *ΑπΒ*, τμ.2015, σ. 454. Κάτι παρόμοιο γίνεται ακόμα και σήμερα στο μοναστήρι της Πολωνίας Święta Góra Grabarka «Άγιον Όρος Grabarka», το οποίο ο γράφων έχει περιέλθει προσκυνηματικώς.

[773] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 301

να νοηθεί από την σειρά τον ονομάτων ότι έφυγαν με το πλοίο οι Μάρκος, Τίμων, Ρώδων και Αρίστωνας –Αριστοκλειανός. Το ότι το λείψανο αγνοείτο θα οδήγησε τον γράφοντα στην αρχή να γράψει ότι κάηκε γι' αυτό και δεν υπάρχει. Αυτή θα ήταν ίσως και η παράδοση της εποχής εκείνης, μέχρι που βρέθηκε το λείψανο. Η συνέχεια του κειμένου ίσως να προστέθηκε μετά την εύρεση του λειψάνου του.

γ) Τρίτο στη σειρά έργο είναι του Fr. Halkin, «Les Actes apocryphes de Saint Heraclide de Chypre, disciple de l' apotre Barnabe», *ΑπΒ*, τμ. 1964, σ. 133-169. Ab, τμ. 82 (1964), σ. 133-170, έργο των μέσων του 5ου αιώνα, το οποίο όμως ψευδώς αποδίδεται στον μαθητή του Ρόδωνα,

δ) Τέταρτο είναι το Αλεξάνδρου Μοναχού Εγκώμιον, «SanctiBarnabaeLaudatio», CorpusChristianorum, SeriesGraeca, v. 26, HagiographicaCypria, Turnhout – Brepols, LeuvenPress, 1993, σ. 83-135. Το Εγκώμιο Αλεξάνδρου, περιέχεται στα Κύπρια Μηναία στην ακολουθία του αποστόλου Βαρνάβα[774] καθώς και σε πρόσφατη (2019) αυτοτελή έκδοση της μητροπόλεως Τριμυθούντος σε κείμενο και μετάφραση[775]. Το κείμενο αυτό, όπως συμπεραίνουμε, περιλαμβάνει διηγήσεις μετά την Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο της Χαλκηδόνας (451), αναφέροντας τα προνόμια που έδωσε ο αυτοκράτορας Ζήνων καθώς και το ότι μοναστήρι του αποστόλου Βαρνάβα ήταν σε λειτουργία[776]. Ο μοναχός Αλέξανδρος έγραψε το εγκώμιο αυτό για σκοπούς και χρήση της ήδη εν λειτουργίᾳ μονής[777]. Ο Αλέξανδρος μοναχός τον 6ο αιώνα ήταν μοναχός του αποστόλου Βαρνάβα και εκφώνησε τον λόγο στη ομώνυμη μονή του[778]. Ο απόστολος Βαρνάβας -σύμφωνα με το Εγκώμιο Αλεξάνδρου- κήρυξε το ευαγγέλιο στην Αντιόχεια, στα Ιεροσόλυμα, στη Ρώμη (κήρυξε πρώτος το ευαγγέλιο, πριν από κάθε άλλο) στην Αλεξάνδρεια, στην Κύπρο, στην Παμφυλία και, ξανά στην Κύπρο, όπου είχε μαρτυρικό τέλος[779].

---

[774] Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 28-37.

[775] Αλεξάνδρου Μοναχού, *Εγκώμιο στον απόστολο Βαρνάβα. Ιδρυτή και προστάτη της Εκκλησίας της Κύπρου*, Ιερά Μητρόπολις Τριμυθούντος, Ιδάλιον 2019.

[776] Η μονή του Αποστόλου Βαρνάβα στην Αμμόχωστο κτίστηκε τον 5ο αιώνα και συνδέεται άμεσα με την εύρεση των ιερών του λειψάνων και τα προνόμια τα οποία έλαβε ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου από τον αυτοκράτορα του Βυζαντίου Ζήνωνα (474-491). Τόσο ο ναός όσο και η μονή κτίστηκε μετά την ανεύρεση του λειψάνου του αγίου με χορηγία του αυτοκράτορα Ζήνωνα και άλλων αρχόντων γι' αυτό και σήμερα αναφέρεται ως Βασιλική και Σταυροπηγιακή μονή. Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 44 κ.εξ.

[777] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 34 κ.εξ. Το κείμενο αυτό του Αλεξάνδρου μοναχού εκφωνήθηκε από τον ίδιο για πρώτη φορά τον 6ο αιώνα στην μονή του Αποστόλου Βαρνάβα κατά την πανήγυρη του αγίου. Κύπρια Μηναία, τμ. 8, Ιούνιος 11, σ. 43.

[778] Μητροπολίτης Κωνσταντίας και Αμμοχώστου Βασίλειος, «Πανηγυρική θεία λειτουργία με την ευκαιρία της εορτής του ιδρυτού και προστάτου της Εκκλησίας της Κύπρου στον ιερό ναό Αποστόλου Βαρνάβα Δασουπόλεως», *ΑπΒ*, τμ.2014, σ.274. Για το Εγκώμιο του Κύπριου μοναχού Αλεξάνδρου για τον Απόστολο Βαρνάβα βλέπε: Laudatio Barnabae apostoli PG, τμ. 87, σ. 4087 – 4106.

[779] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 20-29.

ε) Τελευταίο έχουμε ένα πέμπτο κείμενο, το συναξάριο του αγίου Αυξιβίου τέλος του 6ου ή αρχές 7ου αιώνα, το οποίο αναφέρει για αποστολή από τον Παύλο μαθητών του. BHG § 204 (τμ. 1, σ. 74). Ή δες: Βίος και Πολιτεία του Αγίου και Ενδόξου Πατρός ημών Αρχιεπισκόπου και θαυματουργού Αυξιβίου, Corpus Christianorum, Series Graeca, v. 26, Hagiographica Cypria, Turnhout- Brepols, Leuven University Press, 1993.

Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι ο Βαρνάβας, μετά από κάποια περιοδεία που είχε στην Αλεξάνδρεια και Ιταλία, επέστρεψε στην γενέτειρα του και έγινε εκεί επίσκοπος: «στραφείς μετά το κήρυγμα εις την πατρίδα του Σαλαμίνα»[780]. Υπάρχει μια γενική προσπάθεια η κάθε μητρόπολη να θέλει να στηρίξει την αποστολικότητά της σε έναν απόστολο ή ιεράρχη του πρώτου αιώνα ή έστω να τοποθετήσει ως πρώτο στον κατάλογο κάποιο άγιο ιεράρχη. Τον πρώτο αιώνα όμως ο ζήλος των χριστιανών ήταν αποστολικός, να κηρύξουν σε κάθε τόπο και όχι να αναλάβουν μητροπόλεις με την έννοια την σημερινή. Σχολιάζοντας τον Κυπριανό, ο Παυλίδης αναφέρει ότι ο Βαρνάβας έγινε επίσκοπος και ουσιαστικά αρχιεπίσκοπος Κύπρου[781]. Έτσι θεωρείται και σήμερα ο πρώτος αρχιεπίσκοπος Κύπρου. Μα πώς γίνεται, όμως, να θεωρηθεί αρχιεπίσκοπος, αφού η πρωτεύουσα της Κύπρου τότε ήταν η Πάφος και όχι η Σαλαμίνα; Εκτός αν δεχθούμε ότι εκκλησιαστικό κέντρο αποτελούσε η Σαλαμίνα και πάλι, όμως, βλέποντας τα πρακτικά των πρώτων οικουμενικών συνόδων οι Πάφιοι ιεράρχες υπογράφουν πρώτοι λογιζόμενοι ως μητρόπολη – αρχιεπισκοπή. Ιδιαίτερη αίγλη δόθηκε στην Κωνσταντία με την εύρεση του ιερού λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα το 477 και τα προνόμια που έλαβε ο αρχιεπίσκοπος[782]. Το μαρτύριο του αποστόλου Βαρνάβα μπορεί να τοποθετηθεί πριν από τα έτη 53-55μ.Χ., χρόνο κατά τον οποίο γράφτηκαν οι επιστολές της αιχμαλωσίας (Εφεσίους, Φιλιππησίους, Κολοσσαείς και Φιλήμωνα)[783]. Αυτό εξάγεται σύμφωνα με τους μελετητές[784] από το ότι σε αυτές αναφέρεται ο απόστολος και Ευαγγελιστής Μάρκος ως

---

[780] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 165-164.

[781] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 165-165 υπ. 5. Ο Κυπριανός αναφέρει ότι και εν ζωή και μετά θάνατον, για τους λόγους που έγραψα πιο πάνω, ο Βαρνάβας βοήθησε την Εκκλησία της Κύπρου και οφείλουμε εμείς να τον τιμούμε στην παρούσα ζωή και στην μέλλουσα. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 170.

[782] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 168-170.

[783] Οικονόμου, *Οι απαρχές… ό.π.*, σ. 200-201.

[784] Στο ίδιο.

συνεργάτης του αποστόλου Παύλου[785]. Επομένως η συνεργασία αυτή θα υπήρξε μετά το μαρτύριο του Βαρνάβα και την φυγή από τη Κύπρο του Μάρκου[786].

Το 2000 από τις 9-11 Ιουνίου με αφορμή τα δύο χιλιάδες χρόνια από την ενανθρώπηση του Κυρίου, έγιναν εορταστικές εκδηλώσεις και επιστημονικό συνέδριο με ιδιαίτερη αναφορά και τιμή στον απόστολο Βαρνάβα. Το συνέδριο είχε ως θέμα Εκκλησία Κύπρου: 2000 χρόνια Χριστιανισμού» και πραγματοποιήθηκε στο Πολιτιστικό Κέντρο της Ιεράς Μονής Κύκκου στον Αρχάγγελο Λευκωσίας[787]. Το ίδιο και στην Πάφο έγιναν διάφορες εορταστικές εκδηλώσεις όπως η ανέγερση και τα εγκαίνια ναού του Αποστόλου Βαρνάβα στη Μεσόγη για τα 2000 χρόνια από τη γέννηση του Χριστού. Ανατέθηκε[788] στην κ. Αγγελική Σμυρλή, Φιλόλογο και συγγραφέα η συγγραφή έργου με θέμα την έλευση των αποστόλων στην Κύπρο, με ιδιαίτερη αναφορά στα γεγονότα στην Πάφο. Το έργο αυτό, με την βοήθεια του ηθοποιού Φώτιου Φωτιάδη αποδόθηκε σε θεατρικές παραστάσεις σε αρκετούς χώρους, στην επαρχία της Πάφου και τέλος, εκδόθηκε και σε βιβλίο[789].

Η Εκκλησία της Κύπρου τιμά ιδιαίτερα τον απόστολο Βαρνάβα όπως γράψαμε και αλλού θεωρώντας τον ως ιδρυτή και προστάτη της. Τον σχετίζει με την ίδρυση και εδραίωση της Εκκλησίας της Κύπρου καθώς και αποδίδει σε αυτόν την διασφάλιση του αυτοκεφάλου της. Επίσης τον απόστολο Βαρνάβα τιμούσαν και οι Λατίνοι κατά την Φραγκοκρατία[790].

---

[785] Φαίνεται μέσα από τις επιστολές του Παύλου (Κολ. 4,10, Τιμ. 4,11 και Φιλ. 24) ότι υπήρξε αποκατάσταση των σχέσεων των αποστόλων Μάρκου και Παύλου η οποία είχε διαταραχθεί με τον «παροξυσμό» Παύλου και Βαρνάβα, εξαιτίας του Μάρκου, ο οποίος τους εγκατέλειψε στο μέσον της πρώτης Αποστολικής Περιοδείας τους, στην Παμφυλία (Πράξ. 15,36-41). Ο λόγος εγκατάλειψης ήταν πιθανόν για να συναντήσει και να ενημερώσει τον Πέτρο (πνευματικό του πατέρα «Μάρκος ο υιός μου») ή και τους δώδεκα, για τα όσα έγιναν κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία.

[786] Ο Μάρκος αναφέρεται σε δύο επιστολές του αποστόλου Παύλου που ανήκουν στις επιστολές της αιχμαλωσίας στην Προς Κολοσσαείς: «Ασπάζεται ὑμᾶς ᾽Αρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μᾶρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς· ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν» (Κολ. 4,10) και την Προς Φιλήμωνα: «Ασπάζεταί σε ᾽Επαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ ᾽Ιησοῦ, Μᾶρκος, ᾽Αρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου» (Φιλ. 23) Ο Μάρκος αναφέρεται επίσης εκτός από τις πιο πάνω επιστολές της αιχμαλωσίας και τις Πράξεις των αποστόλων και στις: Β΄ Τιμ. 4,11 και Α΄ Πέτρου, 5,13.

[787] Γεώργιος Κάκκουρας, «Εορταστικές εκδηλώσεις για τη μνήμη του απ. Βαρνάβα», *ΑπΒ*, τμ. 2000, σ. 308-315.

[788] Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Επιστολές Πάφου Χρυσοστόμου Β΄.

[789] Αγγελική Δ. Σμυρλή, *Βαρνάβας και Παύλος. Με θώρακα τη δικαιοσύνη και μάχαιρα το λόγο του Θεού θρησκευτικό δράμα σε τρεις πράξεις*, Πάφος 2000.

[790] Ο Όδων de Chateauroux, επίσκοπος Τούσκλου, όταν ήταν καρδινάλιος λεγάτος στην Ανατολή, είχε δώσει διαταγή το 1248 στους Λατίνους κληρικούς να τιμώνται ειδικά οι εξής τοπικοί άγιοι: Βαρνάβας, Επιφάνιος, Ιλαρίων, Νικάνωρ, Τυχικός, Ιάσων, Σπυρίδων, Άμμων, Αλέξανδρος, Ποτάμιος και Νεμέσιος. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 290.

Στην Πάφο ο απόστολος Βαρνάβας τιμήθηκε ιδιαίτερα στα Βρέτσια όπου υπήρχε παλαιός ναός[791]. Ο ναός, ίσως να προϋπήρχε των Φράγκων κατακτητών, ίσως δε και η τιμή του να μεταφέρθηκε από την Βρεσκεία της Ιταλίας κατά την Φραγκο-Ενετοκρατία στο νησί[792]. Πάντως ο ναός στις μέρες μας, μετά τον εκτουρκισμό της κοινότητας και ιδιαίτερα την δεκαετία του 1960 δεν σώζεται. Στην Πάφο, νέος ναός αφιερωμένος στους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα ανοικοδομήθηκε επί Πάφου Γενναδίου στα Πάνω Περβόλια και εγκαινιάστηκε από τον Πάφου Χρυσόστομο Α΄[793]. Επίσης, ο Πάφου Γεννάδιος, καθιέρωσε τον εορτασμό των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα παρά την στήλη του αποστόλου Παύλου[794]. Επίσης ο ίδιος Μητροπολίτης ανακαίνισε και διαμόρφωσε αίθουσα διαλέξεων και Βυζαντινής Μουσικής εις τα κτήρια της Μητρόπολης Πάφου δίνοντας το όνομα σε αυτήν «Απόστολος Βαρνάβας»[795]. Επίσης, όπως γράψαμε και πιο πάνω, το 2000 κτίστηκε και εγκαινιάστηκε ο ναός στη Μεσόγη αφιερωμένος στον απόστολο Βαρνάβα.

Ο απόστολος Βαρνάβας συνηθιζόταν να αγιογραφείται στις κόχες του Ιερού Βήματος μαζί με άλλους συλλειτουργούντες Ιεράρχες. Στην Πάφο, αυτό το βλέπουμε σε τοιχογραφία από την αψίδα του Ιερού του ερειπωμένου ναού αγίου Θεοδώρου στη

---

[791] Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι στα Βρέτσια προς τιμή του αποστόλου Βαρνάβα συνηθίζουν να καίουν φύλλα ελιάς: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 163. Αυτό βέβαια γίνεται και σε πολλές άλλες κοινότητες σε όλη την Κύπρο.

[792] Το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως αναφέρει ότι ο Βαρνάβας πριν μαρτυρήσει στην Σαλαμίνα πρώτος κήρυξε το ευαγγέλιο στα Ιεροσόλυμα, στη Ρώμη και στην Αλεξάνδρεια: SyEC, σ. 743-745. Ο Λουζινιανός, ο Κυπριανός, ο Χάκκετ, ο Τσικνόπουλλος κ.ά. αναφέρουν ότι ο Βαρνάβας αφού πήγε πρώτα στη Σαλαμίνα μετά απεστάλη από τον Πέτρο στην Ιταλία και ξανά επέστρεψε στην Σαλαμίνα όπου και μαρτύρησε. Στην Ιταλία κήρυξε στις πόλεις και επαρχίες της Ιταλίας Ρώμη, Μεδιόλανον, Πέργαμο, όπου και έγινε πρώτος επίσκοπος και Βρεσκία (Brescia) πόλη της Ιταλίας: *Lusignan*, σ. 23α· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 516· Ιωάννης Χάκκετ, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφραση και συμπλήρωση Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, Αθήνα τμ. 1, σ. 8, τμ. 2, σ. 166-167· Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Άγιοι της Κύπρου, ο Απόστολος Βαρνάβας», *ΑπΒ*, τμ. 1964, σ. 143,149. Μήπως η ονομασία Βρέτσια της Πάφου σχετίζονται με την πόλη εκείνη και κατά συνέπεια και με τον απόστολο Βαρνάβα: Βλέπε εδώ αναφορά για τον ναό στην Brescia της Ιταλίας: https://www.google.com/search?q=San%20Barnaba,%20Brescia&tbm=isch (προσβάσιμο 21.2.2022). Ο Νέαρχος Κληρίδης αναφέρει ονομασία της κοινότητας Βρέτσια προ της Φραγκοκρατίας ως Κρίτσια. Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 61. Στους καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών το όνομα Βαρνάβας το συναντάμε δύο φορές. Ο ένας υπήρξε επίσκοπος Ηρακλείας και ο άλλος επίσκοπος Μεδιολάνου. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 31, 32. Φυσικά δεν γίνεται λόγος για τον απόστολο Βαρνάβα τον Κύπριο, έτσι θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι ήταν ο ένας από τους δύο, ή κάποιος τρίτος, που δεν αναφέρεται. Το πιο πιθανόν είναι να είναι ένας από τους αναφερόμενους στους καταλόγους των εβδομήκοντα δύο Ιωσής ή Ιωσήφ εκτός αν ταυτίζεται το όνομα αυτό. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 100, 101.

[793] Μεγάλη ριζική ανακαίνιση του ύψους του ενός εκατομμυρίου ευρώ έγινε στο ναό το έτος 2022.

[794] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 121, 123,164.

[795] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 120, 121, και 125. Η αίθουσα αυτή, είναι η μεγάλη αίθουσα που αργότερα χρησιμοποιήθηκε ως Βυζαντινό Μουσείο και σήμερα ως Βιβλιοθήκη της Μητρόπολης.

Χούλου, που βρίσκεται τώρα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο[796]. Σε τοιχογραφία της αψίδας του Ιερού στο ναό του αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Χόλι 16ος αιώνας, διακρίνεται μόνο το κεφάλι του αγίου[797], ενώ υπάρχει επίσης τοιχογραφία στο βόρειο τοίχο του ναού του Αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη Χρυσοχούς, ο οποίος μετατράπηκε σε τέμενος[798]. Εικόνες παλαιές του αποστόλου Βαρνάβα, όπως αναφέρει και ο Τσικνόπουλλος[799] είναι σπάνιες στην Πάφο. Ο ίδιος, μας αναφέρει και μία εικόνα, η οποία προέρχεται από τη Σουσκιού [800] όπως υπάρχει επίσης και άλλη, στην μονή Τροοδιτίσσης[801]. Τον 19ο αιώνα, στη Σαλαμιού, συναντούμε τον απόστολο Βαρνάβα αγιογραφημένο στα βημόθυρα, μαζί με άλλους Ιεράρχες[802], ενώ, στα νεότερα χρόνια τοποθετούνται στα παραθρόνια (περισσότεροι του ενός δεσποτικοί θρόνοι, που βρίσκονται συνήθως απέναντι από τον κυρίως δεσποτικό θρόνο ή και δίπλα σε αυτόν) ή ακόμα και στον ίδιο τον δεσποτικό θρόνο, όπως για παράδειγμα, στην Παναγία Παλλουριώτισσα, τον πιο κεντρικό ναό της Λευκωσίας, ο οποίος εχρησιμοποιείτο έως προσφάτως και ως ναός για τα αρχιερατικά συλλείτουργα και χειροτονίες επισκόπων. Εκεί, η εικόνα του αποστόλου Βαρνάβα βρίσκεται αντί της εικόνας του Χριστού, τόσο στον δεσποτικό θρόνο, όσο και στο παραθρόνιο. Άλλοι ενοριακοί ναοί στην Πάφο, που έχουν την εικόνα του αποστόλου Βαρνάβα στον αρχιερατικό θρόνο, ή στο παραθρόνιο, είναι: Κάτω Πάφος, Άγιοι Ανάργυροι, Όμοδος, Μαλλιά, Κάτω Πάχνα, Πέγεια, και στους δύο ναούς του Αγίου Αμβροσίου, Γουδί, Δρούσια, Μηλιά, Καλλέπεια[803]. Τέλος γενικότερα στην Κύπρο ο απόστολος Βαρνάβας αντικαθιστά πολλές φορές κάποιον από τους δώδεκα αποστόλους στο αποστολικό των περισσότερων κυρίως τέμπλων των ναών. Όπως αυτό γίνεται και με τους αποστόλους και ευαγγελιστές Μάρκο και Λουκά που δεν συγκαταλέγονται ανάμεσα στους δώδεκα, αλλά λόγω του έργου τους και του ευαγγελίου τους τους συμπεριλαμβάνουν στην αποστολική χορεία.

---

[796] ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[797]ΑΕιΙΜΠ, Χόλι, ναόςΑρχαγγέλουΜιχαήλ· A. and J. Stylianou, «The painted church of the Archangel Michael Kholi Paphos», ΚΣ, τμ. 1974-1975, σ. 40.

[798] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 73,77,86.

[799] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 163.

[800] Στο ίδιο, 163-164

[801] Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσσης*, (πρώτη έκδοση Λευκωσία 1954), Λευκωσία [2]1990, σ. 110.

[802] ΑΕιΙΜΠ, Σαλαμιού, ναός αγίου Γεωργίου.

[803] Στην Πάφο έχουμε στα παραθρόνια εκτός από τον απόστολο Βαρνάβα: α) τον απόστολο Φίλιππο στη Χρυσορρογιάτισσα και στο Όμοδος, β) τους Τρεις Ιεράρχες στα Μέσανα και στη Βάσα. Ενώ σε άλλες πόλεις επίσης συνηθίζουν να έχουν στους θρόνους τους τον πολιούχο άγιο της πόλης τους, όταν αυτός είναι ιεράρχης: β) στην Λάρνακα τον άγιο Λάζαρο, στην Αμμόχωστο τον απόστολο Βαρνάβα κ.ά. Η παράδοση αυτή να μπαίνουν στον θρόνο αντί του Χριστού κάποιος τοπικός άγιος Ιεράρχης ή απόστολος, σύμφωνα με τον Βυζαντινολόγο Χατζηχριστοδούλου αρχίζει από τον 17ο αιώνα. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Συνέντευξη 17.5.2020.

Το ιερό μαρτυρικό λείψανο του αγίου, όπως γράψαμε και πιο πάνω, μετά το μαρτύριό του, το έριξαν στη φωτιά για να τον εξαλείψουν παντελώς αλλά, Θείᾳ Προνοίᾳ έμεινε ανέπαφο από τις φλόγες και μετά, ο απόστολος Μάρκος μαζί με κάποιους αδελφούς το ενταφίασαν κρυφά σε ένα σπήλαιο πέντε περίπου στάδια έξω από την πόλη[804]. Με το μαρτύριο του αποστόλου Βαρνάβα ξέσπασε μεγάλος διωγμός, ώστε ο τόπος ταφής του αποστόλου να ξεχαστεί[805]. Όμως, ακόμα και προτού ανακαλυφθεί το άγιο λείψανο του, γίνεται μνεία για πολλούς ανθρώπους που είχαν ακάθαρτα πνεύματα και περνούσαν από τον τόπο όπου ήταν ο τάφος του και ελευθερώνονταν από αυτά, βγάζοντας μεγάλες κραυγές από μέσα τους. Ήταν ολοφάνερο ότι υπήρχε μια δύναμη στον τόπο εκείνον, αλλά δεν γνώριζαν την αιτία. Για αυτό και οι ντόπιοι τον ονόμαζαν Τόπο Υγείας[806]. Περιγραφές για την θαυμαστή εύρεση του ιερού λειψάνου του αποστόλου Βαρνάβα καθώς και την διασφάλιση του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου γίνονται επίσης στο Εγκώμιο Αλεξάνδρου[807]. Στις μέρες μας, τεμάχια λειψάνων του αποστόλου βρίσκουμε στην Μονή Κύκκου [808] , ενώ τεμάχιο λειψάνου του αγίου φαίνεται να υπήρχε στη μονή Χρυσορρογιατίσσης μέχρι το 1796, οπότε μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη, για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[809]. Ο Νεόφυτος Ροδινός αναφέρει ότι υπήρχαν λείψανα του αποστόλου Βαρνάβα στη Βάσα Κοιλανίου[810]. Το ίδιο επαναλαμβάνει και ο Τσικνόπουλλος και τα ξεχωρίζει από του Οσίου Βαρνάβα[811]. Όπως θα δούμε και αλλού, όμως, πρόκειται για σφάλμα του και αυτά ήταν λείψανα του ομώνυμου οσίου του εν Βάσῃ ασκήσαντος, ενώ λείψανα του αποστόλου, υπάρχουν επίσης στο Όμοδος[812].

Δύο έντυπες χαρτόδετες ακολουθίες του αποστόλου Βαρνάβα, οι οποίες εκδόθηκαν στην Ενετία το 1756 καταγράφονται στη μονή Χρυσορρογιατίσσης[813]. Ἀκολουθία τοῦ ἁγίου ἐνδόξου ἀποστόλου Βαρνάβα μετὰ τοῦ Βίου αὐτοῦ. Ψαλλομένη τῇ ἑνδεκάτῃ τοῦ Ἰουνίου μηνός. Καταρτισθεῖσα ἐπὶ τῇ βάσει ἀρχαίων κωδίκων καὶ ἄλλων πηγῶν ὑπὸ τοῦ

---

[804] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 29.

[805] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 30. Βλέπε ομοιότητα με το λείψανο του αγίου Νεοφύτου και εκτενέστερα σχόλια.

[806] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 31.

[807] Στο ίδιο, § 38 κ.εξ.

[808] Χαράλαμπος Μ. Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα αποθησαυρίζονται εν τη Ιερά Μονή Κύκκου μετά παρακλητικού κανόνος και χαιρετιστήριων οίκων*, Αθήνα 2005, σ. 17.

[809] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44.

[810] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 141-142.

[811] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 308.

[812] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 45. Υπάρχει όμως πιθανότητα μιας και τα λείψανα του οσίου Βαρνάβα της Βάσας συγχέονται με του αποστόλου Βαρνάβα να πρόκειται για λείψανα που ανήκουν στον όσιο Βαρνάβα, μιας και οι δύο κοινότητες συνορεύουν. Αυτό το αφήνουμε ως παρατήρηση.

[813] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ.143.

μητροπολίτου Κίτρους Βαρνάβα. Ἐγκριθεῖσα ὑπὸ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου. Μετὰ μουσικοῦ παραρτήματος καὶ εἰκονογραφικῶν πινάκων. Β΄ ἔκδοσις βελτιωμένη. Ἐν Ἀθήναις 1963. Υπάρχει ένα αντίτυπο στον καθεδρικό ναό του αγίου Θεοδώρου στη Πάφο. Χαιρετισμοί στον απόστολο Βαρνάβα εγράφησαν από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[814].

Τέλος, αξίζει να παρατηρήσουμε ότι το όνομα Βαρνάβας δεν είναι τόσο συνηθισμένο όνομα στους χριστιανούς σήμερα, ενώ θα περίμενε κανείς το αντίθετο για ένα τόσο μεγάλο απόστολο. Ίσως αυτό να οφείλεται και στο ότι το όνομα του είναι αποκλειστικά ανδρικό και δεν υπάρχει κάποια γυναικεία παραλλαγή, όπως συμβαίνει σε ονόματα άλλων ανδρών Αγίων.[815].

2. Ο Απόστολος Παύλος

Ο διωγμός που προκάλεσε ο Σαούλ - Παύλος μετά τον λιθοβολισμό του Στεφάνου ήταν η αιτία πολλοί ιουδαιοχριστιανοί να καταφύγουν στην Κύπρο. Όμως,, όπως είδαμε και πιο πάνω, ο ίδιος ο Παύλος έρχεται να κηρύξει τόσο σε αυτούς, όσο και στον υπόλοιπο λαό. (Πράξ. 13, 1-13). Ο Παύλος ίσως να ήθελε να πάνε κάπου αλλού, όμως ο Βαρνάβας και ο Μάρκος, Κύπριοι και οι δύο, θα επέμεναν για την Κύπρο. Η επιλογή της Σαλαμίνας ως πρώτου σταθμού, έγινε για τρεις λόγους: πρώτα ήταν ένας από τους κοντινότερους σταθμούς, δεύτερο ήταν το μεγαλύτερο λιμάνι της Κύπρου και τρίτο ήταν η γενέτειρα του Βαρνάβα. Οι ερευνητές κάνουν διάφορες υποθέσεις το πότε οι Βαρνάβας, Παύλος και Μάρκος έφθασαν την Κύπρο και συγκεκριμένα στην Πάφο. Η αποστολή του Βαρνάβα εις Αντιόχεια τοποθετείται μεταξύ των ετών 39-41 μ.Χ. Το έτος 42 μ.Χ τοποθετείται η από τον Βαρνάβα μετάκληση του Παύλου από την Ταρσό[816]. Την άνοιξη του 45 μ.Χ επιστρέφουν από τα Ιεροσόλυμα στην Αντιόχεια ο Παύλος και ο Βαρνάβας, οι οποίοι πήραν και τον Μάρκο και, στις αρχές του θέρους του ίδιου έτους άρχισε η πρώτη Αποστολική Περιοδεία με την άφιξή τους στην Κύπρο, η οποία διήρκεσε μέχρι το φθινόπωρο του ίδιου έτους οπότε μετέβησαν από την Πάφο στην Πέργη της Παμφυλίας[817]. Αλλού αναφέρεται ότι στην Πάφο οι απόστολοι μετά την περιοδεία τους έφθασαν αρχές

---

[814] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ. 491-502.

[815] Από το ηλεκτρονικό αρχείο Βαπτίσεων της Μητροπόλεως Πάφου (ΑΒΜΠ) στις αναζητήσεις για το όνομα (Αρσ) Βαρνάβας: Πάφος 1941, 2009,2012,2017. Έμπα 2009. Όμοδος 2012. Γεροσκήπου 1964, 1966,2010. Χρυσορρογιάτισσα 1966. Πενταλιά 1980. Μαντριά 1992, 1993,2013. Μεσόγη 2004. (Θηλ): Κανένα όνομα.

[816] Σιώτης, «Ο Απόστολος Βαρνάβας και ο Ευαγγελιστής Μάρκος…», ό.π., σ.138.

[817] Στο ίδιο, σ.140.

του 46 μ.Χ.[818]. Έγινε προσπάθεια από κάποιους[819] να καταγράψουν τη διαδρομή, που ακολούθησαν οι απόστολοι μέχρι να φθάσουν στην Πάφο, αναφέροντας τα χωριά από όπου πέρασαν. Στη μια διαδρομή αναφέρονται τα χωριά μεταξύ Χιονίστρας και Πάφου: Χιονίστρα, Πρόδρομος, Φοινί, Μανδριά, Όμοδος, Βάσα, Άρσος, Πραιτώρι, Νικόκλεια, Παλαιά Πάφος και Νέα Πάφος[820]. Ενώ στην άλλη διαδρομή, που είναι σαφώς διαφορετική, παραλείπονται τα πρώτα χωριά μετά τη Χιονίστρα: Μέσανα, Σαλαμιού Άγιος Ιωάννης, Μαλούντα, Βρέτσια, Παναγιά, Πάφος [821] . Οι πιο πάνω προσπάθειες, σίγουρα θα βασίστηκαν σε προφορικές μαρτυρίες όπως π.χ. οι αποστολικές ελιές κ.ά. ενώ για την διαφορετική πορεία που μας παρουσιάζουν από ένα σημείο και μετά, ίσως θα πρέπει να καταφύγουμε στο ότι οι επισκέψεις των αποστόλων στην Πάφο ήταν δύο ή και περισσότερες. Γι' αυτό άλλωστε και οι παραδόσεις. Θα μείνει όμως άλυτο πρόβλημα ποια περιοδεία ήταν η πρώτη που ήταν μαζί και ο Παύλος και ποια ήταν η άλλη περιοδεία, που ήταν μόνοι Βαρνάβας και Μάρκος. Μία άλλη εκδοχή είναι ότι ίσως οι απόστολοι Βαρνάβας, Παύλος και Μάρκος να ακολούθησαν την πορεία από τους Σόλους και μετά μέσω της παράλιας περιοχής προς Αρσινόη και μετά στην Πάφο. Έτσι το σπήλαιο στην Αργάκα του αποστόλου Παύλου καθώς και παλαιά κατακόμβη και μετά ναός του αποστόλου Μάρκου στη Γιόλου, σχετίζονται με τους αποστόλους αυτούς. Κάποιες

---

[818] Κεδαρίτης Στέλιος, «Οι εορτασμοί για τη συμπλήρωση 1950 χρόνων από την ίδρυση της Εκκλησία της Πάφου», *ΑπΒ*, τμ.1696, σ. 309. Το 1996 έγιναν στην Πάφο εορταστικές εκδηλώσεις για τα 1950 χρόνια από την ίδρυση της Εκκλησίας της Πάφου από τους αποστόλους. Οι εκδηλώσεις διήρκησαν για μια βδομάδα 5-12 Ιουνίου με αποκορύφωση την εορτή του αποστόλου Βαρνάβα 11 Ιουνίου 1996: Κεδαρίτης Στέλιος, «Οι εορτασμοί για τη συμπλήρωση 1950 χρόνων από την ίδρυση της Εκκλησία της Πάφου», *ΑπΒ*, τμ.1696, σ. 309-329. Για τους εορτασμούς κόπηκαν ειδικά μετάλλια χρυσά και χάλκινα τα οποία έφεραν ανάγλυφη εικόνα των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα. Επίσης έγιναν διακοσμητικά πιάτα από πορσελάνη, τα οποία εικονίζουν στο κέντρο τους δύο αποστόλους και κύκλῳ αναγράφεται: στον πρώτο κύκλο «Οι άγιοι Απόστολοι Βαρνάβας και Παύλος» και στο δεύτερο κύκλο «Αναμνηστικόν επί τῃ 1950ετηρίδι της ιδρύσεως της Εκκλησίας Πάφου 46-1996». Επίσης διακοσμήθηκε το συνοδικό με μεγάλου μεγέθους ψηφιδωτό, το οποίο έγινε την ίδια περίοδο και αναπαριστά το πρώτο αποστολικό κήρυγμα στην Πάφο, με τα περισσότερα πρόσωπα να είναι υπαρκτά της εποχής που έγινε το ψηφιδωτό. Το ίδιο το ψηφιδωτό έγινε και σε αναμνηστική ασημένια ανάγλυφη πλακέτα. Το ψηφιδωτό αυτό είναι αντιγραφή δυτικών παραστάσεων αναγεννησιακής μορφής κυρίως του: Η τιμωρία του Ελύμα τύφλωση Απόστολος Παύλος Βαρνάβας στη Πάφο έργον του Ραφαήλ επί κεντητού παραπετάσματος ευρισκόμενον εν τῳ Βατικανῷ. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι το ύφασμα αυτό βρίσκεται στο Λονδίνο. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 35-36· Φιλίππου, «Η ίδρυσις της Κυπριακής …», .ό.π., σ. 485-490, (στη σ. 487).

[819] Περισσότερα: Παπαδόπουλος Χαράλαμπος, «Επί τα ίχνη των αποστόλων (Βαρνάβα και Παύλου, των από Σαλαμίνος διελθόντων την νήσον άχρι Πάφου)», *ΚΧ*, Λευκωσία 1925, σ. 277-280· Νέαρχος Κληρίδης, *Η αγία Ελένη στα Ιεροσόλυμα και στην Κύπρο*, Λευκωσία, 1959, σ. 68· Κώστας Μυριανθέας, *Μελέται*, Λευκωσία, 1991, σ. 60.

[820] Μυριανθέας, *Μελέται*, ό.π., σ. 60.

[821] Παπαδόπουλος Χαράλαμπος, «Επί τα ίχνη των αποστόλων (Βαρνάβα και Παύλου, των από Σαλαμίνος διελθόντων την νήσον άχρι Πάφου)», *ΚΧ*, Λευκωσία 1925, σ. 277-280

ιστορικές έρευνες υποστηρίζουν ότι, αν οι απόστολοι πήγαν σε κάθε πόλη της Κύπρου, τότε θα έκαναν περίπου τέσσερις μήνες να τη διασχίσουν μέχρι την Πάφο, πράγμα που δείχνει ότι ο Σέργιος Παύλος διορίστηκε στην Πάφο αρχές του 46 μ.Χ[822]. Πάντως, οι Παύλος, Βαρνάβας και Μάρκος, όταν αναχώρησαν με καράβι για την Κύπρο, ήταν το πιο πιθανό μετά την άνοιξη γιατί τότε, τέτοια εποχή άρχιζαν τα ταξίδια με πλοία[823]. Στην Πάφο ενώπιον του Ανθυπάτου μίλησαν και οι δύο απόστολοι «ἀνθίστατο δέ αὐτοῖς…» χρησιμοποιεί πληθυντικό και όχι μόνο ο Παύλος, ως Ρωμαίος πολίτης. Ο Παύλος όμως ήταν εκείνος που πρωτοστάτησε στην τύφλωση του Ελύμα και στο να πιστέψει ο Σέργιος Παύλος. Από το σημείο αυτό, όπως γράψαμε και αλλού, ο μέχρι τώρα Σαούλ ή Σαύλος, μετονομάζεται σε Παύλος, ελληνορωμαϊκό όνομα, που θα κρατήσει μέχρι το τέλος και θα κάνει το άνοιγμα προς τον ειδωλολατρικό κόσμο. Ο Στιούαρτ γράφει ότι πιθανόν η αλλαγή του ονόματος από Σαούλ σε Παύλο να σχετίζεται με το όνομα του Σεργίου Παύλου, γιατί από εδώ και στο εξής, όπως γράφει, αναφέρεται ως Παύλος ενώ προτάσσεται το όνομα του και έπεται το όνομα του Βαρνάβα[824]. Ο Λούντολφ Φον Σουχέν το 1940, γράφει ότι οι Παύλος και Βαρνάβας στην Πάφο, έστρεψαν την πόλη της Πάφου στην πίστη του Χριστού και από εκεί όλος ο κόσμος στράφηκε σε αυτή την Θρησκεία[825].

Στην Πάφο ο Παύλος αντιμετώπισε τον μάγο Ελύμα. Ο Τσικνόπουλλος χρησιμοποιεί δύο παραπομπές για να υποστηρίξει τη θέση ότι στην Πάφο λειτουργούσε σχολή μαντικής στην οποία δίδασκε και ο μάγος Ελύμας: Tacitus, Historia II,3 και Plinius Historia Natur. XXX, c. 1.2.[826]. Η λέξη Ελύμας ερμηνεύεται από κάποιον ως ο μάγος, ενώ από άλλους υποστηρίζεται ως σωστότερη η ερμηνεία ότι προέρχεται από την Αραβική λέξη Alim, που σημαίνει σοφός[827]. Οι μάγοι, την εποχή εκείνη, στην μεν Δύση είχαν έννοια κακή, ενώ στην Ανατολή σήμαινε τον σοφό, έμπειρο των θρησκευτικών, φιλοσοφικών και θεουργικών επιστημών, όπως ήταν οι μάγοι στους Μήδους και στους Πέρσες[828]. Παρόμοια περίπτωση μάγου συναντούμε στους Φιλίππους, την παιδίσκη, η οποία είχε πνεύμα Πύθωνος = μαντευομένη, επίσης και τον Σίμωνα τον μάγο. Ο Παύλος όταν τύφλωσε τον

---

[822] Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος*…, ό.π., σ. 107.

[823] Στο ίδιο, σ. 104.

[824] Μπάζιλ Στιούαρτ (1904-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1365.

[825] Λούντολφ Φον Σουχέν (1340;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 97. Η Ιταλική αποστολή του πανεπιστημίου της Κατάνια στη Σικελία η οποία πραγματοποίησε επί σειρά ετών ανασκαφές στην τοποθεσία Τούμπαλος στην Κάτω Πάφο είχε ανεύρει επιγραφή με το όνομα του αποστόλου Παύλου. Η επιγραφή αυτή θεωρήθηκε εξαιρετικά σημαντική καθότι παρόμοια βρέθηκε μόνο στις κατακόμβες κάτω από το Βατικανό: Ανώνυμου, «Επιγραφή του Αγίου Παύλου στην Κάτω Πάφο», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 6Αυγούστου 1999.

[826] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.34.

[827] Φιλίππου, «Η ίδρυσις της Κυπριακής …», .ό.π., σ. 485-490, (στη σ. 486) · Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ο Βαριησούς Ελύμας», *ΚΧ*, 1935, σ. 6.

[828] Ανδρέας Θεοδώρου, «Ο Χριστιανισμός στην Πάφο», *ΑπΒ*, τμ. 1987, σ. 306.

Ελύμα είχε υπόψη του τη δική του τύφλωση, που όμως τον οδήγησε στο αληθινό φως της πίστεως στον αληθινό Θεό, σε αντίθεση με τον Ελύμα ο οποίος έμεινε πνευματικά τυφλός, όπως μας αναφέρουν εξωβιβλικές πηγές.

Μεγάλη φιλολογία αναπτύχθηκε γύρω από την θεωρία ξυλοδαρμού του Παύλου στην Πάφο, στην οποία μάλιστα επιστρατεύθηκε και κίονας – στήλη τον οποίο απέδωσαν ότι πάνω σε αυτόν δέθηκε ο Παύλος και ραβδίστηκε[829]. Από την στήλη αυτή μάλιστα παλαιότερα απέκοπταν τεμάχια οι ευλαβείς χριστιανοί και τα είχαν ως φυλακτά[830] για να αποτρέπουν διάφορα κακά και ασθένειες. Άλλοι αναφέρουν ότι έκοβαν από την πέτρα αυτή και έβαζαν μέσα στο ρόφημα για να τους περνά ο πονοκέφαλος. Αυτός υπήρξε και ο λόγος που ο κίονας αυτός που ήταν αρκετά ψηλός κατέληξε πολύ χαμηλός[831]. Μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα μνημονεύεται σιδερένιο κιγκλίδωμα γύρω από τον κίονα το οποίο τοποθετήθηκε για να τον προστατέψει από την συνεχή λατόμευση από τους πιστούς[832]. Σε παλαιές φωτογραφίες της αγίας Κυριακής φαίνεται μόνο ο κίονας και τίποτα άλλο. Η παράδοση η οποία πέρασε και σε βιβλία, αναφέρει ότι εκεί έδεσαν τον απόστολο Παύλο και του έδωσαν τεσσαράκοντα παρά μία και ο Παύλος είπε τη γνωστή Φράση: «Ανήρ Πάφιος ουκ αγαθός»[833]. Ο κίονας όμως, που θεωρείτο ότι δέθηκε ο απόστολος Παύλος ήταν από τους λίγους, που φαίνονταν από πάνω από την παλαιοχριστιανική βασιλική λόγῳ φυσικής επίχωσής της μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα, που αποκαλύφθηκε. Ήταν επόμενο να κάνουν διάφορες εικασίες, μη βλέποντας ότι οι κίονες ανήκαν στον παλαιό ναό και στον νεότερο των Φράγκων, οι οποίοι, προφανώς, θα έκτισαν με οικοδομικό υλικό, που βρήκαν από την βασιλική[834].

Οι Πράξεις Αποστόλων δεν κάνουν καμία μνεία για ξυλοδαρμό του Παύλου στην Πάφο. Αυτό όμως δεν είναι δυνατό επιχείρημα να στηριχθούμε για να αποκρούσουμε την θεωρία αυτή, γιατί για καμιά άλλη φορά απ' όσες εδάρη ο Παύλος δεν κάνουν λόγο οι Πράξεις, παρά ό,τι γνωρίζομε προέρχεται μέσα από τις επιστολές του ιδίου: «ἐν φυλακαῖς

---

[829] Στην ακολουθία που γράφηκε από τον Μούσια το 2017 για τους αγίους της Ταμασού, σε απολυτίκιο για τον απόστολο Παύλο γράφει ότι στην Πάφο ο απόστολος δέχθηκε τεσσαράκοντα παρά μία: «…καί ἐν Πάφῳ παρά μίαν τεσσαράκοντα καθυπομείναντα στερρῶς μαστιγώσεις…». Μπούσιας, *Ακολουθία Πανηγυρική της συνάξεως, ό.π.,* σ. 59.

[830] Γεώργιος Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου,* Λευκωσία 1969, σ. 47· Αθηνά Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2, Αθήνα 1955, σ. 334.

[831] Συνέντευξη από τον Ευθύβουλο Φονιά, πρόεδρο της Εκκλησιαστικής επιτροπής Κάτω Πάφου για πάνω από μισό αιώνα, στις 1.7.2019.

[832] Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 47· Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 331.

[833] Περιστιάνης, (1910), επανέκδοση Παπαδόπουλος, *Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*…, ό.π., σ. 412· Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 47· Ταρσούλη, *Κύπρος…*, ό.π., σ. 331.

[834] Παρόμοιος κίονας διασώζεται στην Ιερά Μονή της Αγίας Παρασκευής στην Πούντα, Καναλάκι Δήμου Πάργας στην Ελλάδα. Σύμφωνα με την παράδοση στον κίονα αυτό δέθηκε και αποκεφαλίστηκε κατά τον 2ο αιώνα η αγία μεγαλομάρτυς Παρασκευή.

περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις· ὑπὸ ᾽Ιουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην» (Β΄ Κορινθίους, 11,23-25). Ο λιθοβολισμός του Παύλου αναφέρεται στα Λύστρα[835] και συνέβη μετά την Κύπρο, κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία. Ο Φιλίππου αναφερόμενος στην παράδοση ξυλοδαρμού του Παύλου στην Πάφο, της οποίας και ο ίδιος αμφισβητεί την ιστορικότητα[836], γράφει ότι ο ραβδισμός ήταν Ρωμαϊκή συνήθεια[837]. Αυτό όμως έρχεται σε αντίθεση με τους λόγους του Παύλου «ὑπὸ ᾽Ιουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον» (Β΄ Κορ. 11,24) και αναφέρονται δύο περιπτώσεις: Στους Φιλίππους (Πράξ. 16,22) και μία άλλη φορά στα Ιεροσόλυμα, όπου ο Παύλος τελικά απέφυγε την τελευταία στιγμή το μαστίγωμα όταν επικαλέστηκε την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη (Πράξ. 22, 24-26). Απομένει μία φορά, που μπορούμε να αποκλείσουμε ότι συνέβη στην Πάφο, εφόσον εδώ, όταν παρουσιάστηκε ο Παύλος στον Ρωμαίο Ανθύπατο, εκείνος πίστεψε, επομένως δεν μπορεί να τον μαστίγωσε. Εξ άλλου, ο ραβδισμός «τεσσαράκοντα παρά μίαν» (39 φορές ή 3 φορές με μαστίγια που είχαν 13 μικρότερα μαστίγια) φαίνεται από το πιο πάνω κείμενο των Πράξεων να ήταν συνήθεια των Ιουδαίων. Ιουδαίοι στην Πάφο υπήρχαν αρκετοί από τον καιρό των Πτολεμαίων, γι' αυτό άλλωστε και ο Ιουδαίος μάγος Ελύμας. Το ίδιο φαίνεται να στηρίζει ο Κυπριανός ο οποίος αναφέρει ότι ο Παύλος ραβδίστηκε εδώ στην Πάφο από τους Ιουδαίους και έπειτα πήγε στον Ανθύπατο, ο οποίος πίστεψε[838]. Αυτή θα ήταν μια λογική σειρά, εφόσον πίστεψε ο Ανθύπατος τότε ήταν υπό την προστασία του και δεν θα μπορούσε κανείς να κάνει κάτι κακό σε αυτούς. Αυτό που μπορούμε να αποκλείσουμε, είναι η κακοποίηση του Παύλου μετά που πίστεψε ο ανθύπατος. Ενδεχομένως να έγινε αρχικά κάποιος θόρυβος από τους Εβραίους από τους οποίους ξεκινούσαν πάντοτε το κήρυγμά τους οι απόστολοι. Αυτός ήταν μάλλον και ο λόγος που ο ανθύπατος τους κάλεσε για να εξετάσει και να λύσει τη αναστάτωση που δημιουργήθηκε. Ένα θέμα όμως που πρέπει να μας προβληματίσει, είναι γιατί εδάρη συγκεκριμένα ο Παύλος και όχι οι άλλοι δύο, Βαρνάβας και Μάρκος; Δεν ήταν μαζί; Ήταν ο Παύλος που είχε και προηγουμένως τον λόγο; Στις Πράξεις προβαλλόταν ο Βαρνάβας και, μετά την συνάντηση με τον ανθύπατο, ο Παύλος. Αν έδερναν τον Παύλο, θα έδερναν και τον Βαρνάβα και, ίσως πρώτα τον Βαρνάβα, γιατί αυτός αρχικά ηγείτο καθώς και τον Μάρκο στη συνέχεια. Δεν γίνεται όμως καμιά τέτοια αναφορά. Το πιο πιθανόν είναι να υπήρξε κάποια αναστάτωση και ενδεχομένως να επιχείρησαν οι Εβραίοι να κακοποιήσουν τους αποστόλους γι' αυτό και όταν αυτά ακούστηκαν στον ανθύπατο, αυτός τους κάλεσε για να δει τι συμβαίνει στην πόλη του. Και στην Αμμόχωστο άλλωστε, οι Εβραίοι ήταν που θανάτωσαν τον απόστολο

---

[835] «᾽Επῆλθον δὲ ἀπὸ ᾽Αντιοχείας καὶ ᾽Ικονίου ᾽Ιουδαῖοι καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον ἔσυραν ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι» Πράξ. 14,19.

[836] Φιλίππου, «Η ίδρυσις της Κυπριακής …», .ό.π., σ. 485-490, (στη σ. 490).

[837] Λοΐζος Φιλίππου, «Εδάρη εν Πάφω ο Απόστολος Παύλος», *ΚΧ*, 1996, σ. 189.

[838] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 514-515.

Βαρνάβα. Ο Χάκκετ, ο οποίος δεν αποκλείει την παράδοση για μαστίγωμα του Παύλου στην Πάφο, παραπέμπει και στον Le Hueu (1487) που είναι και ο πρώτος ουσιαστικά που αναφέρει τέτοια παράδοση[839]. Επίσης ο Segneur de Villaniont αναφέρει τέτοια παράδοση προσπαθώντας να την στηρίξει λανθασμένα στην Αγία Γραφή[840]. Ο Hogarhe αναφέρει ότι το αίμα του αποστόλου Παύλου από τα μαστιγώματα, φαινόταν μέχρι τις μέρες που έγραφε, μέχρι και δώδεκα πόδια από τον γνωστό κίονα. Το αίμα αυτό, όπως αναφέρει ο ίδιος, έρεε ερυθρό κατά την ημέρα του αγίου Ιωάννου[841]. Ο Στιούαρτ το 1904-6 γράφει ότι στην εποχή του υπήρχε η παράδοση ότι επειδή οι κάτοικοι της Πάφου τον κακομεταχειρίστηκαν, ο Παύλος διακήρυξε ότι οι άνθρωποι αυτοί είναι οι χειρότεροι στον κόσμο. Αναφέρει επίσης ότι εκεί στέκουν δύο κολώνες οι οποίες θα αποτελούσαν την είσοδο σε ναό ή μέρος κιονοστοιχίας. Σε μια από αυτές όπως μεταφέρει η παράδοση της εποχής, δέθηκε ο απόστολος και υπέστη τον ξυλοδαρμό. Την παράδοση αυτή όμως αμφισβητεί ο ίδιος, λόγῳ έλλειψης πηγών[842]. Ο Έθελντρετ Μ. Άλλεν το 1912 γράφει ότι, προτού ο απόστολος διδάξει το ευαγγέλιο και προσηλυτίσει τον Σέργιο Παύλο στην Πάφο, έτυχε κακής μεταχείρισης. Επιδεικνύεται, όπως γράφει, μια γρανιτένια κολώνα στην οποία όπως λέγεται δέθηκε και μαστιγώθηκε, ενώ γράφει ότι υπάρχουν κηλίδες από αίμα σε αυτήν οι οποίες ανανεώνονται μυστηριωδώς κάθε χρόνο, τις οποίες όμως δεν είχε δει. Επίσης αναφέρει ότι οι άνθρωποι κόβουν κομμάτια από την κολώνα τα κάνουν σκόνη και την πίνουν για να γιατρέψουν κάθε είδους ασθένεια[843]. Οι Γκάννις, Φέλιξ Φάπερ, Ποκόκ, δεν κάνουν καθόλου λόγο για μαστίγωμα του Παύλου στην Πάφο. Αναφορά στις παραδόσεις περί του ξυλοδαρμού του Παύλου από τους Εβραίους και την αναφώνηση «ανήρ Πάφιος ούκ αγαθός» κάνει ο Περιστιάνης, τις οποίες, όμως, ο ίδιος αμφισβητεί[844] και υποστηρίζει ότι αυτές οι παραδόσεις είναι επινόηση των μεταγενεστέρων και έγιναν πιστευτές από τον απλό λαό[845]. Παρόμοια παράδοση συναντάμε επίσης στην Κύπρο στην περιοχή Καραβά της Κερύνειας, συνδεόμενη με μισοερειπωμένο σήμερα ναό του αποστόλου Παύλου. Η παράδοση αυτή αναφέρει ότι, όταν πέρασαν από εκεί οι απόστολοι [846] οι Πάνω Καραβιώτες λιθοβόλησαν τον Παύλο και τότε εκείνος τους

---

[839] Χάκκετ, τμ. 1, σ. 10.

[840] Φιλίππου «Εδάρη εν Πάφω ο Απόστολος…, ό.π., σ. 187.

[841] Στο ίδιο.

[842] Μπάζιλ Στιούαρτ (1904-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1365.

[843] Έθελντρετ Μ. Άλεν (1912), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1420.

[844] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Η Ν. Πάφος», *ΚΧ*, 1926, σ. 34.

[845] Στο ίδιο.

[846] Συναντάμε αυτό στο εγκώμιο του αποστόλου Βαρνάβα που μιλά όμως για τη δεύτερη αποστολική περιοδεία: «…Γενομένων δέ ἡμῶν ἐν Λαπήθῳ, καί εἰδωλομανίας, ἐπιτελουμένης ἐν τῷ θεάτρω, οὐκ εἴασαν ἡμᾶς εἰσελθεῖν ἐν τῇ πόλει, ἀλλά πρός τῇ πύλῃ ἀνεψύξαμεν μικρόν, Τίμων δέ, μετά τό ἀναστῆσαι αὐτόν ἐκ τῆς νόσου, ἦλθεν σύν ἡμῖν. Ἐξελθόντες δέ τῆς Λαπήθου, διά τῶν ὀρέων ὡδεύσαμεν, καί ἤλθομεν εἰς πόλιν

καταράστηκε να είναι πάντοτε φτωχοί[847]. Οι γυναίκες γι' αυτό γονατίζουν, προσεύχονται και παίρνουν μία πέτρα και την ρίχνουν πίσω, σαν διαμαρτυρία για τον λιθοβολισμό που έκαναν στον Παύλο οι πρόγονοι τους[848].

Εκτός από κίονα γίνονται αναφορές για υπόγεια φυλακή στην Πάφο, όπου για κάποιο διάστημα κρατήθηκαν οι απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας. Οι αναφορές αυτές γίνονται από τους μεσαιωνικούς περιηγητές Μπρούνερ 1470, Μαμερώ 1474/5 και Χάραντ 1598. Περιγραφές όπως ναΐδριο, ή ναός πάνω από τις κατακόμβες (προφανώς ο Φραγκισκανικός ναός γνωστός ως Παναγία Γαλαταριά) στην υπόγεια κατακόμβη, τέσσερις ή επτά στοές ή κατακόμβες, πηγάδι με αγίασμα που θεραπεύει το ρίγος, πλησίον συναγωγή, του χώρου, ή πλησίον του χώρου των επτά κοιμωμένων κ.ά. παραπέμπουν στην κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής, ή του Αγίου Λαμπριανού[849]. Οι ανώνυμος Γάλλος και Πιέρ Μπαρμπάτρ το 1480 γράφουν ότι στις υπόγειες κατακόμβες του ναού των Φραγκισκανών, έτρεξε ο απόστολος Παύλος να κρυφτεί, για να προστατευθεί από την καταδίωξη[850]. Ο Ιωάννης Κοτόβικους 1598-9 γράφει για τα κατάλοιπα παλαιάς εκκλησίας και, κάτω από αυτήν, έναν υπόγειο θάλαμο, όπου φυλακίστηκαν οι απόστολοι[851]. Ο Νικόλ λε Ουέν είναι πιο σαφής: Κάτω από την εκκλησία των Φραγκισκανών υπάρχει υπόγεια φυλακή, στην οποία ο απόστολος Παύλος και Βαρνάβας κρατήθηκαν δεμένοι και φυλακισμένοι, όταν πήγαν να κηρύξουν εκεί. Συνεχίζοντας γράφει ότι πολύ κοντά σε μια άλλη εκκλησία υπάρχουν οι επτά λαξευμένοι τάφοι των Επτά Κοιμωμένων και πηγή, το νερό της οποίας θεραπεύει

Λαπήθου, ὅθεν ὑπῆρχεν καί Τίμων, πρός ὅν εὑρόντες καί Ἡράκλειον (ὁ μετέπειτα Ἡρακλείδιος) ὄντα ἐκεῖ, ἐξενίσθημεν παρ' αὐτῷ.…».

[847] Μ. Γ. Βαρβούνης, «Κυπριακές αγιολογικές παραδόσεις», *ΕΚΕΕ*, τμ. 1996, σ. 350, 369-370.

[848] Στο ίδιο.

[849] Ούλριχ Μπρούνχερ (1470), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 173· Σεμπαστιέν Μαμερώ, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 181· Κρίστοφ Χάραντ (1598), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 536. Επίσης: *ExcerptaCypria*, σ. 180· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 53, 263.

[850] Ανώνυμος Γάλλος (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 200· Πιέρ Μπαρμπάτρ (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 190. Εδώ αναφέρουν ότι οι υπόγειες στοές και φυλακές ήταν ουσιαστικά μέρος του ναού ο οποίος ήταν θαμμένος κάτω στη γη. Με αυτό υποδηλώνουν την Παναγία Χρυσοπολίτισσα και τον προσαρτημένο ναό των Φραγκισκανών. Ναό των Φραγκισκανών όπως αναφέρουν αρκετοί μεσαιωνικοί περιηγητές εννοούν τον προσαρτημένο ναό των Φραγκισκανών στην Παναγία Χρυσοπολίτισσα, και οι αναφορές για υπόγειο, φαίνεται όπως και σήμερα, ότι μεγάλο μέρος του ναού βρίσκεται κάτω από το έδαφος, ενώ διακρίνονται και κάποια υπόγεια κτήρια εντός του όλου συγκροτήματος της παλαιοχριστιανικής βασιλικής.

[851] Παρόμοια αναφορά κάνουν και άλλοι και ίσως να παραπέμπει στον ναό της Αγίας Κυριακής – Παναγίας Χρυσοπολίτισσας, γιατί κάτι παρόμοιο διακρίνεται εκεί, ενώ αντίθετα ο ναός γνωστός ως Παναγία Γαλαταριά βρίσκεται δίπλα και όχι από πάνω. Ιωάννης Κοτόβικους (1598-9), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 548.

τους πυρετούς[852]. Δεν ξέρουμε πού βρισκόταν αυτή η φυλακή, ή αν βρισκόταν στον τόπο ακριβώς που κτίστηκε αργότερα η Παναγία Χρυσοπολίτισσα[853]. Φυλακίσεις του αποστόλου Παύλου όπως αναφέρονται από την Καινή Διαθήκη, έγιναν στους Φιλίππους (Πράξ. 16, 19-40)[854]. Μάλιστα εκεί αναφέρεται ότι οι απόστολοι κακοποιήθηκαν με ραβδισμούς, ενώ όταν ο απόστολος Παύλος επικαλέστηκε τη ρωμαϊκή τους ιδιότητα τους κυρίευσε φόβος «φοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ρωμαῖοί εἰσι» (Πράξ. 16, 38). Ο Παύλος επίσης φυλακίστηκε και επί δύο χρόνια στη Ρώμη. Επομένως, κάτι παρόμοιο δεν μπορούμε να αποκλείσουμε να συνέβηκε και στην Πάφο.

Ο απόστολος Παύλος τιμήθηκε με ναούς, τοιχογραφίες και εικόνες. Παλαιός αχρονολόγητος ναός του αποστόλου Παύλου αναφέρεται στην Αρχιμανδρίτα, ο οποίος στις μέρες μας είναι ερειπωμένος. Επίσης ναοί των Αγίων Αποστόλων στην Πάχνα, στο Άρσος και στο Πολέμι, πολύ πιθανόν να σχετίζονται με παράδοση έλευσης αγίων αποστόλων, ή διαδόχων τους από τα μέρη εκείνα[855]. Στα μέσα του 20ού αιώνα ο απόστολος Παύλος τιμήθηκε με ανέγερση νέου μεγάλου ναού στην Πάφο, αφιερωμένου στους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα[856]. Κατεξοχήν όμως ο απόστολος Παύλος τιμήθηκε και τιμάται στο χώρο της ερειπωμένης σήμερα παλαιοχριστιανικής βασιλικής της Παναγίας Χρυσοπολίτισσας ή Αγίας Κυριακής στην Κάτω Πάφο. Με τις ανασκαφές του Τμήματος Αρχαιοτήτων στην Παναγία Χρυσοπολίτισσα στην Κάτω Πάφο το 1988 αποκαλύφθηκε στα νοτιοδυτικά της βασιλικής επισκοπείο[857]. Θα πρέπει τα κτίσματα αυτά να ανήκουν στην προ των αραβικών επιδρομών εποχή (7ος αιώνας) ή μετά τις Αραβικές επιδρομές (10ος

---

[852] Νικόλ λε Ουέν (1487), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 231. Εδώ ο Νικόλ λε Ουέν ξεκαθαρίζει τα πράγματα: η υπόγεια φυλακή βρισκόταν στον τόπο όπου είναι η Παναγία Χρυσοπολίτισσα και ο ναός των Φραγκισκανών, ενώ οι Επτά Κοιμώμενοι είναι δίπλα από άλλη εκκλησία (Παναγία Γαλαταριά) όπου υπάρχει η κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής και το αγίασμα της.

[853] Ανδρέα Φούλια, «Ο απόστολος Παύλος και ο πρώιμος Χριστιανισμός στην Κύπρο», *ΑπΒ*, τμ. 2018, σ. 503-507.

[854] Φυλακή του αποστόλου Παύλου μαρτυρείται κατά την παράδοση στα νοτιοδυτικά μεγάλης παλαιοχριστιανικής βασιλικής στην αρχαία πόλη των Φιλίππων. Η φυλακή αυτή σύμφωνα με επεξηγηματική πινακίδα που βρίσκεται στον χώρο υπήρξε ρωμαϊκή δεξαμενή. Αργότερα οι χριστιανοί την μετέτρεψαν σε ναΐδριο το οποίο το αγιογράφησαν προφανώς με σκηνές από την έλευση του αποστόλου στο μέρος εκείνο.

[855] Ιδιαίτερα η Πάχνα με ναούς αφιερωμένους σε αποστολικά πρόσωπα: Στέφανος, Λουκάς, Ανδρόνικος – Ιουνία, Θωμάς, Παύλος (υπήρχε παλαιότερα και τοπωνύμιο Πέτρου και Παύλου). Η Πάχνα, το Άρσος, η Βάσα, η Ποταμιού, η Ανώγυρα, η Αρχιμανδρίτα και τα Μέσανα σχετίζονται με παράδοση ή σεβάσματα αφιερωμένα σε αποστολικά πρόσωπα.

[856] Τον θεμέλιο λίθο κατάθεσε ο Αρχιεπίσκοπος και πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας Μακάριος Γ΄ τον Ιούλιο του 1967 . Η αποπεράτωση του ναού έγινε το 1972. Τα Εγκαίνια έγιναν από τον Πάφου Χρυσόστομο Α΄ στις 30 Οκτωβρίου 1977.

[857] Οι εργασίες αποκάλυψης της μεγάλης βασιλικής της Χρυσοπολίτισσας στην Κάτω Πάφο άρχισαν όπως το βλέπουμε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων από το έτος 1976: Republic of Cyprus Ministry of Communications and works, *Annual Reports of the Department of Antiquities*, (Ετήσιες εκθέσεις Τμήματος Αρχαιοτήτων Κύπρου). (AnnualReport). τμ. 1976, σ. 18· τμ. 1988, σ. 54-55.

– 12ος αιώνας) και προ της έναρξης της Φραγκοκρατίας στην Κύπρο (1192) οπότε ο επίσκοπος Πάφου εξορίστηκε στην Αρσινόη. Στον χώρο εκείνο επίσης γίνονται διάφορες εκδηλώσεις και εορτασμοί για τους αποστόλους[858], ενώ από τα μέσα του 20ού αιώνα καθιερώθηκε να γίνεται κάθε χρόνο, στις 29 Ιουνίου, πανηγυρικός εσπερινός και λιτάνευση εικόνος προς τιμή των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα[859]. Πρώτη αναφορά πανήγυρης στις 29 Ιουνίου γίνεται το έτος 1962[860]. Έκτοτε, σε κάθε πανηγυρικό εσπερινό, τις περισσότερες φορές, συγχοροστατούν, ο μακαριώτατος αρχιεπίσκοπος Κύπρου, ο οικείος ποιμενάρχης και άλλοι αρχιερείς της Κύπρου και του εξωτερικού. Πανηγυρικό λόγο εκφωνεί κάθε χρόνο ένας λόγιος Θεολόγος, κληρικός ή λαϊκός[861]. Άλλο χώρο τιμής αποτελεί επίσης το λιμανάκι, κοντά στο κάστρο της Κάτω Πάφου[862]. Επίσης στο λιμανάκι της Κάτω Πάφου προτίθεται η Μητρόπολη Πάφου σε συνεργασία με τον Δήμο Πάφου, να φτιάξουν ένα ψηφιδωτό που θα αναπαριστά τους δύο αποστόλους να αναχωρούν από τον χώρο εκείνο (2019). Κάτι παρόμοιο υπήρξε παλαιότερα στην Σελεύκεια της Μικράς Ασίας, όπου δύο κυματοθραύστες ο ένας έφερε το όνομα του Παύλου ο άλλος του Βαρνάβα[863]. Επίσης βήμα του αποστόλου Παύλου και ψηφιδωτές αναπαραστάσεις του κηρύγματος του Παύλου υπάρχουν στη Βέροια.

Πλούσια σε παραστάσεις και σε τοιχογραφίες είναι η μορφή του αποστόλου Παύλου. Τον βλέπουμε να εικονίζεται, αν και δεν ήταν παρών, μεταξύ των δώδεκα στη Μετάληψη

---

[858] Στις 12 Ιουνίου του 1987 πραγματοποιήθηκε πανηγυρική δοξολογία στον ναό των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Πάφο για τα 2300 χρόνια από την ίδρυση της πόλης της Πάφου. Λόγος με αναφορά στον Χριστιανισμό στην Πάφο και ιδιαίτερα στον Απόστολο Παύλο εκφωνήθηκε από τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Ανδρέα Θεοδώρου. Ανδρέας Θεοδώρου, «Ο Χριστιανισμός στην Πάφο», *ΑπΒ*, τμ. 1987, σ. 300 – 313.

[859] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 121, 123,164.

[860] *ΑπΒ*, 1962, σ. 189.

[861] Πανηγυρικούς λόγους για τους αποστόλους που εκφωνήθηκαν κατ' αυτή τη μέρα μπορούμε να βρούμε μεγάλο αριθμό δημοσιευμένους στο επίσημο περιοδικό της Εκκλησίας Απόστολος Βαρνάβας.

[862] Στις 30 Δεκεμβρίου του 2017 έγιναν προ-εγκαίνια και στις 12 Ιανουαρίου του 2018 τα επίσημα εγκαίνια από τον Αρχιεπίσκοπο Κύπρου κ. Χρυσόστομο Β΄ έκθεσης για την ζωή του αποστόλου Παύλου με την ονομασία «Στα βήματα του Αποστόλου Παύλου» στο κάστρο της Κάτω Πάφου. Η έκθεση αυτή έγινε συνεργασία της Μητρόπολης Πάφου με το Πανεπιστήμιο Νεάπολις και συγκεκριμένα των καθηγητών των Μεταπτυχιακών προγραμμάτων Ιστορίας του Νεάπολις. Επίσημη Ιστοσελίδα Μητρόπολης Πάφου στο διαδίκτυο http://www.impaphou.org/news_article/500.aspx (ημ. ανάρτ. 9/1/2018, προσβάσιμο 3.3.2022) http://www.impaphou.org/news_article/501.aspx (ημ. ανάρτ. 13/1/2018, προσβάσιμο 3.3.2022). Σχετική ομιλία του Πανιερωτάτου Μητροπολίτη Πάφου κ. Γεωργίου δημοσιεύτηκε και στο περιοδικό Απόστολος Βαρνάβας. Πάφου Γεώργιος, «Προσφώνηση του Μητροπολίτη Πάφου κ. Γεωργίου στα εγκαίνια της έκθεσης στα βήματα του αποστόλου Παύλου», *ΑπΒ*, τμ. 2018, σ. 9-12. Η έκθεση μετά την λήξη της μεταφέρθηκε μόνιμα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητρόπολης Πάφου στη Γεροσκήπου.

[863] Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος*…, ό.π., σ. 105.

των Τιμίων Δώρων[864], στην Πεντηκοστή[865], στη Κοίμηση της Θεοτόκου. Σε εικόνες της Παναγίας, δεξιά και αριστερά των ναών ή σε μια των πλευρών στο μέσο του ναού ή σε κίονες[866]. Η θέση, που εικονίζεται ο Απόστολος Παύλος, είτε μόνος του είτε με τον Απόστολο Πέτρο είναι συνήθως στο βόρειο ή νότιο τοίχο του κυρίως ναού και ελαφρώς προς ανατολικά. Τέτοιες τοιχογραφίες βλέπουμε σε παλαιούς ναούς στα Μέσανα, Άγιος Γεώργιος Κουμάνων 16ος αιώνας[867], στη Χούλου ξωκκλήσι Αγίου Γεωργίου 12ος αιώνας[868] βρίσκεται στο βόρειο τοίχο στο ποδαρικό του κεντρικού τυφλού τόξου. Στην Γαλαταριά, στον Άγιο Νικόλαο του 15ου αιώνα, ο απόστολος εικονίζεται στο νότιο τοίχο του ναού και πάνω στον δοκό ο οποίος στηρίζει τον ναό από το έδαφος μέχρι την οροφή. Στην απέναντι κατάληξη του δοκού στο βόρειο τοίχο εικονίζεται ο απόστολος Πέτρος[869]. Στα Κούκλια βλέπουμε το ίδιο ο απόστολος Πέτρος εικονίζεται στο βορειοδυτικό δοκό που στηρίζει τον τρούλλο. Ακριβώς απέναντι δεν σώζεται η τοιχογραφία, αλλά σίγουρα θα εικονιζόταν ο απόστολος Παύλος. Στην Βάσα Κοιλανίου, στο ναό του αγίου Γεωργίου, υπάρχει τοιχογραφία 15ου αιώνα[870]. Στο ναός του αγίου Θεοδοσίου στην Αχέλεια, εικονίζονται οι Πέτρος και Παύλος και στη μέση μπροστά ο άγιος Θεοδόσιος[871]. Στην Αγία Παρασκευή Γεροσκήπου, 15ος αιώνας, ο Απόστολος Παύλος υπαγορεύει στο αυτί του Ευαγγελιστή

---

[864] Καθολικό μονής Αγίου Νεοφύτου, ο απόστολος Παύλος πρώτος μεταλαμβάνει του Τιμίου Αίματος του Κυρίου. Μία αρκετά κατεστραμμένη τοιχογραφία της πρώτης αγιογραφικής φάσης (13ος αιώνας) του ναού των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου που πιθανόν όπως λέγει ο Παπαγεωργίου να εικονίζει τον απόστολο Παύλο. Αθανάσιος Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου*, Λετύμπου 2008, σ. 29,30.

[865] ΑΕιΙΜΠ, τοιχογραφια στο καθολικό της μονής του Σταυρού στην Ανώγυρα 15ος αιώνας· Κάτω Πάφος, ναός αγίας Κυριακής εικόνα του 18ου -19ου αιώνα· Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας του 18ου αιώνα· Χρυσορρογιάτισσα 17ος -18ος αιώνας, μικρή εικόνα στην Παναγιά 16ος αιώνας, Σταυρός Μίνθης 18ος αιώνας, Ανώγυρα, μικρή εικόνα 16ου αιώνα. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 141.

[866] ΑΕιΙΜΠ, Χούλου, ναός αγίου Γεωργίου, Γαλαταριά, ναός αγίου Νικολάου, Μέσανα, ναός αγίου Γεωργίου. Σε κίονες χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο ναός του αγίου Μάμα στη Μόρφου, όπου οι κίονες δεξιά και αριστερά που εφάπτονται πάνω στο εικονοστάσι έχουν τοιχογραφηθεί με δεξιά τον απόστολο Παύλο και αριστερά τον απόστολο Πέτρο.

[867] Τυχικός Βρυώνης, *Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Κουμάνων*, Λευκωσία 2018, σ. 50-51.

[868] ΑΕιΙΜΠ, Χούλου, ναός Αγίου Γεωργίου.

[869] ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός αγίου Νικολάου.

[870] ΑΕιΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου, ναός Αγίου Γεωργίου.

[871] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 161-162. Η εικασία αυτή του Τσικνόπουλλου, ότι πρόκειται για τον άγιο Θεοδόσιο, δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα καθώς δεν ομοιάζει με αυτόν ούτε και αναγράφεται κάτι και μιας και ο άγιος Θεοδόσιος εικονίζεται ξεκάθαρα με τα χαρακτηριστικά του αλλού στον ίδιο ναό. Το αναπαριστόν πρόσωπο θα πρέπει να είναι ο δωρητής της αγιογραφίας μιας και εικονίζεται σε μικρότερο μέγεθος σε στάση δέησης προς τους αποστόλους.

Λουκά στο βορειοανατολικό λοφίο δυτικού τρούλλου[872]. Τοιχογραφία των αποστόλων Πέτρου και Παύλου υπάρχει στην εγκλείστρα του Αγίου Νεοφύτου, του Θεόδωρου Αψευδή, το έτος 1183[873]. Στο ναό της αγίας Ελισάβετ στον Άγιο Αμβρόσιο, 16ος αιώνας[874]. Στο καθολικό της μονής του Σταυρού στην Ανώγυρα, εκτός από Πεντηκοστή εικονίζεται και ξεχωριστά στο νότιο τοίχο, που είναι σχεδόν κατεστραμμένος 15ος αιώνας[875]. Στον ναό των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου του 14ου -15ου αιώνα, εικονίζονται μαζί οι Πέτρος και Παύλος[876].

Πολύ περισσότερες είναι οι εικόνες του αποστόλου Παύλου, που βρίσκουμε παλαιότερες και νεότερες. Συνήθως ο απόστολος Παύλος εικονίζεται σχεδόν πάντοτε στο αποστολικό[877] ή στη μεγάλη Δέηση[878], σχεδόν στο σύνολο όλων των τέμπλων ναών της Πάφου παλαιότερων και νεότερων αν και ο Παύλος δεν ανήκει στη χορεία των δώδεκα μαθητών. Η θέση του είναι πάντοτε, εκτός περιπτώσεων λανθασμένης αλλαγής σειράς, ή όταν εικονίζεται μαζί με τον απόστολο Πέτρο, στα δεξιά του τέμπλου με το πρόσωπο στραμμένο προς την Ωραία Πύλη, ενώ αριστερά τοποθετείται ο απόστολος Πέτρος. Αναφέρουμε μερικές: Εκκλησιαστικό Μουσείο 16ος αιώνας, Ανώγυρα 18ος αιώνας, Γαλαταριά 18ος αιώνας, Δορά 19ος αιώνας, Δρύμου απόστολοι Πέτρος και Παύλος 1855, Δρυνιά οι Πέτρος και Παύλος 19ος αιώνας, Εκκλησιαστικό Μουσείο 17ος αιώνας, Έμπα, ναός Παναγίας, ασυνήθιστη εικόνα – επιστήλιο αποστολικού να εικονίζονται έξι απόστολοι μαζί Παύλος, Ματθαίος, Μάρκος, Ανδρέας, Ιάκωβος και Φίλιππος του 16ου

---

[872] ΑΕιΙΜΠ, Αγία Παρασκευή Γεροσκήπου· Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 85.

[873] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού…, ό.π.*, σ. 99.

[874] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Αμβρόσιος ναός της Αγίας Ελισάβετ.

[875] ΑΕιΙΜΠ, Ανώγυρα, ναός Τιμίου Σταυρού.

[876]Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου…*, ό.π., σ. 62,65.

[877] Η σειρά μικρότερων εικόνων πάνω από τις μεγάλες εικόνες του τέμπλου όπου εικονίζονται οι δώδεκα απόστολοι. Αν υπάρχουν στο τέμπλο δύο σειρές από μικρές εικόνες, η πρώτη είναι το δωδεκάορτο (δώδεκα κυριότερες Δεσποτικές και Θεομητορικές εορτές του έτους) και πάνω από αυτή το αποστολικό. Μερικές φορές λόγω έλλειψης χώρου εικονίζονται οι απόστολοι Πέτρος και Παύλος μαζί, ο Παύλος δεξιά και ο Πέτρος αριστερά, να κρατούν ένα ναό – την εκκλησία της οποίας την διδασκαλία διέδωσαν, περισσότερο από τους άλλους, σε όλη την οικουμένη.

[878] Μεγάλη Δέηση βλέπουμε στο τέμπλο της Παναγίας στο Πολέμι, το οποίο ομοιάζει κατά πολύ με το τέμπλο του Αγίου Μάμα στη Μόρφου. Μεγάλη Δέηση ονομάζουμε τις μεγάλες σχετικά εικόνες οι οποίες βρίσκονται στην πάνω ζώνη του εικονοστασίου οι οποίες είναι: Χριστός, Παναγία, Πρόδρομος, Πέτρος, Παύλος, Μιχαήλ και Γαβριήλ. Μεγάλη Δέηση σε αντιδιαστολή με την Μικρή Δέηση ή απλά Δέηση που είναι πιο συνηθισμένη σε ναούς και είναι μόνο τρεις εικόνες ή μία εικόνα και οι τρεις μορφές: Χριστός, Παναγία, Πρόδρομος. Εικόνα μεγάλη δεσποτική αντί του Χριστού στο τέμπλο βλέπουμε στην μονή του Τιμίου Σταυρού Μίνθης, αναγράφει Αγία Τριάς και εικονίζει τον Χριστό, την Παναγία, τον Πρόδρομο και πάνω από τον Χριστό εν είδει περιστεράς, το Άγιο Πνεύμα, κατά παρόμοιο τρόπο με τις αναγεννησιακές εικόνες της Αγίας Τριάδος. Ενώ στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Πάφου, υπάρχει δέηση: Χριστός, Παναγία Πρόδρομος και άγιος Γεώργιος έφιππος και αγία Μαρίνα.

αιώνα διαστάσεις 80Χ160Χ2,8, Έμπα ναός της Παναγίας 18ος αιώνας, Έμπα ναός της Παναγίας 1845, Λυσός μαζί με τον Ιωάννη Θεολόγο, εδώ έχουμε στο αποστολικό δύο - δύο τους αποστόλους 19ος αιώνας, Χρυσορρογιάτισσα 18ος αιώνας, άλλη εικόνα πάλι στη Χρυσορρογιάτισσα 17ος-18ος αιώνας, άλλη εικόνα από Χρυσορρογιάτισσα του 19ου αιώνα ο Παύλος κρατάει την μάχαιρα του Πνεύματος, άλλη εικόνα πάλι με την μάχαιρα στην Χρυσορρογιάτισσα του 18ου αιώνα, άλλη εικόνα στην ίδια μονή μαζί με τον Πέτρο του 18ου -19ου αιώνα, Όμοδος με την μάχαιρα 18ος -19ος αιώνας, Παναγιά μαζί με τον Πέτρο και κάτω τους αγίους Αναργύρους Κοσμά και Δαμιανό, εικόνα του 1858, Παναγιά 19ος αιώνας, στην Πέγεια, στη Σίμου και στην Πενταλιά πανομοιότυπες εικόνες του 19ου αιώνα να κρατάει την μάχαιρα μαζί με τον Πέτρο, Περιστερώνα 19ος αιώνας, Άγιο Φώτιο, Πέτρος και Παύλος μαζί κρατώντας την μάχαιρα 19ος αιώνας, Ποταμιού 19ος αιώνας, Στατός 19ος αιώνας, Τροοδίτισσα 19ος αιώνας με την μάχαιρα, Σταυρός της Μίνθης μαζί με τον Πέτρο 18ος αιώνας, Τάλα, ναός Αγίας Αικατερίνης 19ος αιώνας, Κάτω Πλάτρες, ο Παύλος με τη μάχαιρα 19ος αιώνας, Γεροσκήπου, μαζί με τον απόστολο Πέτρο 19ος αιώνας. Γιόλου μαζί με τον απόστολο Πέτρο 18ος αιώνας, Θελέτρα μαζί με τον Πέτρο 18ος αιώνας, στον Κάθηκα, με την μάχαιρα, του Κορνάρου 19ος αιώνας, Κισσόνεργα 19ος αιώνας, Χούλου μαζί με τον Πέτρο 1899, στο Πολέμι μέτρια εικόνα του 16ου αιώνα, στον Κάθηκα εικόνα Πέτρου και Παύλου του 19ου αιώνα[879].

Επίσης έχουμε αυτοτελείς εικόνες του αποστόλου Παύλου ως δεσποτικές και άλλες εικόνες όπως: εικόνα των αποστόλων Πέτρου και Παύλου στην Αγία Κυριακή Κάτω Πάφο του 18ου -19ου αιώνα[880], στην Τροοδίτισσα μαζί με τον απόστολο Πέτρο 19ος αιώνας[881], στο καθολικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου μαζί με τον απόστολο Πέτρο τέλος 19ουαιώνα[882], στην μονή Αγίου Νεοφύτου επί του τέμπλου του καθολικού 69Χ83εκ, 1440[883]. Σχετικά μεγάλη εικόνα στο Όμοδος 15ος -16ος αιώνας[884]. Άλλη μεγάλη εικόνα στο

---

[879] ΑΣΕιΙΜΠ, LynneHarrissonHadzandoniou, αρ. 055· ΑΕιΙΜΠ, Ανώγυρα, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ· Γαλαταριά, ναός Παναγίας· Δρύμου, ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος· Δρυνιά, ναός Αγίου Γεωργίου· Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου· Έμπα, ναός Παναγίας· Έμπα, ναός Παναγίας· Λυσός, ναός Παναγίας· Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· , Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου· Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου· Πενταλιά, ναός Αγίου Γεωργίου· Περιστερώνα, ναός αγίου Μάμα· Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου· Ποταμιού, ναός Αγίας Μαρίνας· Στατός, ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος· καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης· Τσάδα, καθολικό μονής Σταυρού της Μίνθης· Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου Κάτω Πλάτρες, συντήρηση 1999· ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή· Παναγία, Γιόλου· Παναγία Θελέτρα· Παναγία, Κάθηκας· Μεταμόρφωση του Σωτήρος, Κισσόνεργα· Χούλου, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 193, 227. 264· ΦΑΙΕΑΠ.

[880] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284· ΑΕιΙΜΠ, Κάτω Πάφος, ναός αγίας Κυριακής.

[881] ΑΕιΙΜΠ, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης.

[882] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 143.

[883] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.286.

[884] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού

Όμοδος του 16ου αιώνα[885]. Εικόνα αποστόλου Παύλου στη Βάσα[886], Πολλές φορές ο απόστολος Παύλος εικονίζεται με ένα μεγάλο μαχαίρι – σπαθί, είναι η μάχαιρα του Πνεύματος[887]. Σε εικόνες ο Απόστολος Παύλος εικονίζεται: α) την Ανάληψη αν και δεν ήταν παρόν: Γιόλου 18ος αιώνας[888], Όμοδος 16ος αιώνας[889], Πολέμι 1740[890], β) στην Πεντηκοστή αν και δεν ήταν παρόν: Μικρή εικόνα στο Όμοδος του 16ου αιώνα Μικρή εικόνα 1777, στη Θελέτρα μικρή εικόνα του τέμπλου 1768, Πολέμι 1740[891], γ) Στη κοίμηση της Θεοτόκου: μικρή εικόνα του 18ου -19ου αιώνα Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης[892], μικρή εικόνα στο Όμοδος 16ου αιώνα[893], Γιόλου 19ος αιώνας[894], Λάσα 19ος αιώνας[895], Μαραθούντα 19ος αιώνας[896], μικρή εικόνα του 19ου αιώνα στη Τάλα[897], Ανώγυρα[898], Όμοδος[899], Πολέμι μία του 1740 και ακόμα μία της ίδιας εποχής[900], δ) σε ανάγλυφο πάνω από την ωραία πύλη που εικονίζει τους αποστόλους Πέτρο και Παύλο να υποβαστάζουν την εκκλησία (Χρυσορρογιάτισσα). Και ανάγλυφα κάτω από τις προσκυνηματικές εικόνες του τέμπλου ή του δεσποτικού θρόνου. ε) σε λειψανοθήκες όπως στην λειψανοθήκη που περιέχει την κάρα του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος[901]. στ) σε μερικές περιπτώσεις έχουμε στα βημόθυρα να εικονίζεται ο απόστολος Παύλος όπως: Εκκλησιαστικό Μουσείο 14ος – 15ος αιώνας[902], Παναγία Σαλαμιώτισσα 16ος αιώνας[903], Κούκλια, Παναγία Καθολική, Τσάδα 20ός αιώνας, στις Κάτω Πλάτρες 20ός αιώνας, και

---

[885] Στο ίδιο.

[886] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284.

[887] «καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ Πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ» Εφ. 6,17. Εκτός από την Πάφο υπάρχουν και αλλού εικόνες που τον εικονίζουν με αυτό τον τρόπο όπως στον μεγάλο ναό του αγίου Λαζάρου στη Λάρνακα στο αποστολικό του τέμπλου. Χρονολογείται στα τέλη του 18ου αιώνα και αγιογραφήθηκε από τον αγιογράφο Μιχαήλ Προσκυνητή η Χατζημιχαήλ.

[888] ΑΕιΙΜΠ, Γιόλου.

[889] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 286.

[890] Στο ίδιο, σ. 469.

[891] ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 152, 472.

[892] ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης.

[893] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 291.

[894] ΑΕιΙΜΠ, Γιόλου, 19ος αιώνας.

[895] ΑΕιΙΜΠ, Λάσα.

[896] ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα.

[897] ΑΕιΙΜΠ, Τάλα.

[898] Μικρή εικόνα 1777, Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 152.

[899] Μικρή εικόνα του 19ου αιώνα, Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 335.

[900] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 470,478.

[901] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[902] ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[903] ΑΕιΙΜΠ, Σαλαμιού, ναός αγίας Βαρβάρας (προέρχονται από την ανασυσταθείσα μονή Παναγίας Σαλαμιωτίσσης)· (Μ. Αγάθης), *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης*…, ό.π., σ. 38-39.

άλλες νεότερες. ζ) Παραστάσεις από άλλες εικόνες όπως σε αργυρό κάλυμμα του 17ου αιώνα εικόνας στο Πραιτώρι όπου εικονίζει στην εικόνα της Παναγίας τους αγίους Πέτρο, Παύλο, Λουκά και Βασίλειο[904]. η) Η Μητρόπολη Πάφου το 1996 είχε φιλοτεχνήσει εικόνα – λογότυπο της Μητρόπολης επί εποχής μητροπολίτη Πάφου Χρυσοστόμου Β΄ με πάνω τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα να ασπάζονται μεταξύ τους. Αυτό έχει εκτυπωθεί σε πολλά αντίγραφα σε πιάτο με πορσελάνη και σε ασημένιο πιάτο που φέρουν κάτω την υπογραφή του νυν μητροπολίτη Πάφου Γεωργίου και εξακολουθούν μέχρι σήμερα να δίδονται σε επισήμους που επισκέπτονται την Μητρόπολη, ή σε αποστολές στο εξωτερικό, σε επίσημα πρόσωπα. Επίσης έχει κοπεί επί εποχής Χρυσοστόμου Β΄ σε χρυσά και αργυρά μετάλλια. Ακόμα αγιογραφημένες εικόνες με την ίδια παράσταση υπάρχουν σε ναούς της Μητρόπολης ενώ πάνω από την είσοδο των κτηρίων της Μητρόπολης Πάφου εικονίζονται πάλι σε βιτρό με την ίδια παράσταση οι Παύλος και Βαρνάβας. η) Επίσης η Μητρόπολη Πάφου όπως αναφερθήκαμε και πιο πάνω, επί Πάφου Χρυσοστόμου Β΄ είχε φτιάξει στο συνοδικό της αναπαράσταση από το πρώτο αποστολικό κήρυγμα των αποστόλων Παύλου Βαρνάβα και Μάρκου στην Πάφο. Το ψηφιδωτό αυτό με την κατασκευή του κοσμεί το εξώφυλλο του μηνιαίου δελτίου κηρυγμάτων το οποίο συνεχίζει να εκδίδεται επί 40 και πλέον χρόνια. Επίσης έχει εκτυπωθεί σε πολλά αντίτυπα σε μικρή επάργυρη – ανάγλυφη εικόνα την οποία δωρίζει ο εκάστοτε μητροπολίτης σε επίσημα πρόσωπα αλλά και σε όσους κληρικούς και λαϊκούς θέλει να επιβραβεύσει, για το έργο τους ή την προσφορά τους στην Εκκλησία.

Ιερά λείψανα του αποστόλου Παύλου δεν εντοπίσαμε σε καμία μονή ή ναό της Κύπρου. Η ακολουθία του βρισκόταν πάντοτε στις ακολουθίες των κοινών μηναίων και συνεορτάζεται πάντοτε με τον απόστολο Πέτρο στις 29 Ιουνίου[905]. Τέλος, το όνομα Παύλος είναι σχετικά κοινό όνομα, αφού δίνεται σε πολλά χωριά και ενορίες, που βρήκαμε στοιχεία[906].

3. Ο Απόστολος Μάρκος

Ο Ιωάννης - Μάρκος γνωρίζουμε από την προς Κολοσσαείς επιστολή του αποστόλου Παύλου ότι ήταν ανεψιός (αδερφότεκνος) του Βαρνάβα «Ἀσπάζεται ὑμᾶς ᾽Αρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα» (Κολ. 4,10). Η μητέρα του Μάρκου

---

[904] Σήμερα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Πάφου.

[905] Μηναία, (Τα Μηναία περιέχουν τις Ακολουθίες των Αγίων κάθε ημέρας, τους βίους τους, καθώς και το Τυπικό των κυριωτέρων Εορτών), μήνες Ιανουάριος - Δεκέμβριος, τμ. 1-12, εκδόσεις ΦΩΣ ΧΕΕΝ χ.χ., τμ. Ιούνιος, σ. 191-209.

[906] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Παύλος δεν μπορεί να μας δώσει και πολλές πληροφορίες αφού βρίσκουμε σε αρκετές κοινότητες στατιστικά ομοιόμορφα: Πωμός, Κονιά, Παναγιά, Πάφος, Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων, Πενταλιά, Άγιος Νεόφυτος, Γεροσκήπου, Δορά, Χρυσορρογιάτισσα, Κάτω Πάφος, Μεσόγη, Τσάδα, Γιόλου, Μέσα Χωριό, Νέο Χωριό, Έμπα, Πέγεια, Μαραθούντα, Όμοδος, Αυδήμου, Πισσούρι, Χλώρακα, Μανδριά, Πισσούρι, Σίμου. (Θηλ) Παυλίνα το ίδιο όπως και για το Παύλος στις κοινότητες: Πάφος, Άγιος Νεόφυτος, Παναγιά, Κάτω Πάφος, Γεροσκήπου, Τάλα. Πέγεια, Κονιά, Δορά, Πωμός.

ήταν η αγία Μαρία η οποία ήταν αδερφή του Αποστόλου Βαρνάβα. Γνωρίζουμε από τις Πράξεις των αποστόλων ότι ο Μάρκος ήρθε μαζί με τον Βαρνάβα και τον Παύλο στην Κύπρο, κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία. Ο Μάρκος ήρθε μαζί με τον Βαρνάβα, όπως είδαμε και πιο πάνω και στην δεύτερη αποστολική περιοδεία. Σε κάποια από αυτές πολύ πιθανόν να ήρθε μαζί τους και η μητέρα του, Μαρία. Αφού ο Απόστολος Βαρνάβας διέμενε στην Σαλαμίνα, να υποθέσουμε ότι και ο Μάρκος με την μητέρα του Μαρία, να ζούσαν επίσης στην Σαλαμίνα και στα Ιεροσόλυμα. Στο Εγκώμιο Αλεξάνδρου, ο Ιωάννης - Μάρκος παρουσιάζεται ως ξάδερφος του Βαρνάβα και η Μαρία, θεία του Βαρνάβα, ενώ όποτε ο Χριστός ερχόταν στα Ιεροσόλυμα αναπαυόταν στο σπίτι του και εκεί έγινε και ο Μυστικός Δείπνος. Επίσης, στο ίδιο υπερώο έγινε η εμφάνιση του Χριστού μετά την ανάστασή του καθώς και στο Θωμά ενώ εκεί έγινε και η Ανάληψη και η Πεντηκοστή[907]. Η οικογένεια του Μάρκου φαίνεται να ήταν πλούσια, από το ότι είχαν στα Ιεροσόλυμα το ανώγειον (Λουκ. 22,12) ενώ άλλοι, όπως αναφέρει ο Holzner[908], υποθέτουν ότι και ο κήπος της Γεσθημανή ανήκε επίσης στη μητέρα του Μάρκου.

Στους καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών αναφέρονται τρεις με το όνομα Μάρκος[909]. Ο Μάρκος, ανεψιός Βαρνάβα, επίσκοπος Απολλωνίας[910], ο Μάρκος ο ευαγγελιστής, επίσκοπος Αλεξανδρείας[911] και ο Μάρκος ο και Ιωάννης, επίσκοπος Βύλου[912]. Αν κρίνουμε από τα πιο πάνω μπερδεύονται πολύ τα πράγματα. Κατά τον Φίλη ο Μάρκος αποτελεί αποστολικό όνομα το οποίο συμπεριλήφθηκε δύο και τρεις φορές στους καταλόγους των εβδομήκοντα α) ως απλά Ιωάννης β) υιός Μαρίας, γ) ανεψιός Βαρνάβα και επίσκοπος Απολλωνιάδος, δ) ο ευαγγελιστής ε) ο Ιωάννης ο επικληθείς Μάρκος επίσκοπος Βύλου – Βιβλιουπόλεως, υιός Μαρίας όλες αυτές οι αναφορές κατά τον Φίλη αντιπροσωπεύουν ένα και το αυτό πρόσωπο τον Ιωάννη ή Μάρκο[913]. Στο απόκρυφο κείμενο Acta Barnabae ο συγγραφέας, που παρουσιάζεται ως ο Μάρκος, γράφει ότι οι απόστολοι τον βάπτισαν και του έδωσαν το όνομα από Ιωάννης σε Μάρκος[914]. Επομένως, εδώ δίνεται μια άλλη εκδοχή της διπλής ονομασίας του Ιωάννη Μάρκου· το Μάρκος ήταν το βαπτιστικό του όνομα.

Περισσότερα για τον απόστολο Μάρκο γράψαμε και στις αναφορές μας για τον απόστολο Βαρνάβα και τον απόστολο Παύλο, καθώς και τις περιοδείες τους στην Κύπρο.

---

[907] Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 12-13.

[908] Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος…*, ό.π., σ. 100.

[909] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 134,135,136.

[910] Στο ίδιο, σ. 194-208, αρ. 134.

[911] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 135.

[912] Στο ίδιο, σ. 194-208, αρ. 136..

[913] Στο ίδιο, σ. 214,217-218-230.

[914] Acta Apostolorum Apocrypha, ό.π., σ. 302.

Ο απόστολος Μάρκος συνέβαλε καθοριστικά στην ίδρυση της Εκκλησίας της Κύπρου, καθώς και της Αλεξάνδρειας, όπου τιμάται ως ο ιδρυτής της Εκκλησίας αυτής.

Στην Πάφο, ο απόστολος και ευαγγελιστής Μάρκος τιμήθηκε με αρχαίο ναό στη Γιόλου. Υπήρχε παλαιός ναός άγνωστου χρονολογίας μιας και δεν σώθηκε τίποτα από αυτόν, πιθανόν από τον 12ο -16ο αιώνα, όπως οι περισσότεροι παλαιοί ναοί. Δεν ξέρουμε βέβαια αν προϋπήρχε στον ίδιο χώρο η τιμή προς τον απόστολο και προ του ναού αυτού. Ενδεχομένως να συνδέεται με την έλευση των αποστόλων, μεταξύ αυτών και του Μάρκου, στον τόπο εκείνο[915]. Βρέθηκε επίσης και υπόγεια κρύπτη, η οποία πρέπει να ανάγεται στα Ελληνορωμαϊκά χρόνια. Πάνω από τα ερείπια του παλαιού ναού κτίστηκε το 2011 νέος ναός αφιερωμένος στον απόστολο Μάρκο και εγκαινιάστηκε το 2012. Επίσης στην Κύπρο κτίστηκε μοναδικός ενοριακός ναός στο Στρόβολο στη Λευκωσία, αφιερωμένος στον απόστολο Μάρκο και με παρεκκλήσιο στη μητέρα του αποστόλου αγία Μαρία[916].

Ο απόστολος Μάρκος συνηθίζεται να τοιχογραφείται στους ναούς σε ένα από τα τεταρτοσφαίρια του τρούλου, όπου υπάρχει, έτσι τον βρίσκουμε στην α) Γεροσκήπου αγία Παρασκευή 15ος αιώνας[917], β) στο ναό των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου 14ος-15ος αιώνας [918], γ) Στο ναό της αγίας Ελισάβετ στον Άγιο Αμβρόσιο, όπου παριστάνεται πάνω από το τυφλό τόξο στο δυτικό μισό του βόρειου τοίχου 16ος αιώνας[919], δ) Στο βορειοδυτικό σφαιρικό τρίγωνο του ναού της μονής του Σταυρού στην Ανώγυρα 15ος αιώνας[920], ε) Τοιχογραφία στην οροφή του σπηλαίου στο έγκλειστρο της Σουσκιούς 16ος αιώνας[921].

Ο Απόστολος Μάρκος, ή το σύμβολό του το λιοντάρι, ή και τα δύο μαζί, συνηθίζεται να εικονίζονται: α) Στο εικονοστάσι στη θέση του Αποστολικού (12 Απόστολοι) παρόλο που δεν είναι εκ των δώδεκα. Έτσι βρίσκουμε εικόνες του αποστόλου στο αποστολικό των περισσοτέρων τέμπλων της Πάφου και όχι μόνο αν και ο Μάρκος δεν είναι εκ των δώδεκα αποστόλων. Αναφέρουμε μερικές: Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου τέμπλο καθολικού 69Χ83εκ, 1440. Έμπα 1747, Γαλαταριά 18ος αιώνας, Γιόλου 18ος αιώνας, Δορά 19ος αιώνας, Έμπα, ναός Παναγίας, ασυνήθιστη εικόνα αποστολικού να εικονίζονται έξι απόστολοι μαζί Παύλος, Ματθαίος, Μάρκος, Ανδρέας, Ιάκωβος και

---

[915] Παρόμοια περίπτωση αναφέρεται στην ίδρυση της μονής του αποστόλου Σίλα στην Καβάλα. Υπήρχε η παράδοση ότι από τον τόπο εκείνο πέρασαν οι απόστολοι Παύλος, Λουκάς, Σίλας και Τιμόθεος. Παρόλο που αναφέρονται και άλλοι απόστολοι, κτίστηκε ναός το 1937 και στη συνέχεια, το 1946 στον ίδιο τόπο, η σημερινή μονή, η οποία αφιερώθηκε σε έναν από αυτούς, τον Σίλα.

[916] Περισσότερα για τον ναό αυτό: Λουκάς Παναγιώτου, «Εγκαίνια ιερού ναού Αποστόλου Μάρκου», *Ενατενίσεις*, τχ. 10 (2010), σ. 226-234.

[917] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 70-71.

[918]Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου…*, ό.π., σ. 66,69.

[919] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Αμβρόσιος ναός της Αγίας Ελισάβετ.

[920] ΑΕιΙΜΠ, Ανώγυρα, ναός Τιμίου Σταυρού.

[921] ΑΕιΙΜΠ, Σουσκιού, Παλαιόν Έγκλειστρον.

Φίλιππος του 16ου αιώνα διαστάσεις 80Χ160Χ2,8, Έμπα ναός Παναγίας 18ος αιώνας, Λυσός μαζί με τον απόστολο Ανδρέα, εδώ έχουμε στο αποστολικό δύο - δύο τους αποστόλους 19ος αιώνας, Χρυσορρογιάτισσα 18ος αιώνας, άλλη του 19ου αιώνα, άλλη του 18ου αιώνα, Όμοδος 18ος -19ος αιώνας, Όμοδος 1816, Περιστερώνα 19ος αιώνας, Άγιος Φώτιος 19ος αιώνας, Τροοδίτισσα του 1848, Τροοδίτισσα 19ος αιώνας, Σταυρός της Μίνθης 18ος αιώνας, Φοινί 19ος αιώνας, Κάτω Πλάτρες, ναός Αγίου Δημητρίου 19ος αιώνας, Δρούσια 19ος αιώνας, Θελέτρα 18ος αιώνας, στον Κάθηκα 19ος αιώνας, Κισσόνεργα 19ος αιώνας, Μητροπολιτικό Μέγαρο 19ος αιώνας[922]. β) Σε ένα από τα τέσσερα λοφία που υποβαστάζουν τον τρούλο, το νοτιοδυτικό ή το βορειοδυτικό, αγιογραφείται ο ευαγγελιστής Μάρκος. γ) Στους άμβωνες, όπως στο Όμοδος 19ος αιώνας[923] μαζί με τους άλλους τρεις ευαγγελιστές και όπου υπάρχει πέμπτο θωράκιο εικονίζεται στο πέμπτο ο Χριστός[924], ο Άγιος Νεόφυτος[925]. δ) Στο κουβούκλιο της Αγίας τράπεζας[926]. ε) Σε αρτοφόρια[927]. ε) Στη βάση του αγίου ποτηρίου και αγίου δισκαρίου[928]. στ) Εικόνα του αποστόλου Μάρκου τοποθετείται στα εγκαίνια της Αγίας Τράπεζας, σε μία από τις τέσσερις γωνίες της. ζ) Σε μία από τις γωνίες του ευαγγελίου. η) Σε ένα από τα τέσσερα κέρατα του σταυρού. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί μικρός σταυρός στο Όμοδος διαστάσεων 15Χ7,8Χ1,3 του 11ου -12ου αιώνα[929]. Επίσης ο μεγάλος αργυρεπίχρυσος σταυρός του 1846 όπου φυλάσσει τον κάνναβο με τον οποίο έδεσαν τον Χριστό εικονίζει ανάγλυφα στις τέσσερις κεραίες του σταυρού τα σύμβολα των τεσσάρων ευαγγελιστών[930], ο σταυρός στην μονή του Σταυρού Μίνθης, στο σταυρό της ομώνυμης μονής στην Αρμίνου, όπως και σε εικόνα του σταυρού του 19ου αιώνα στην ίδια μονή[931]. θ) Σε σχήμα σταυρού στις άκρες του κύκλου των εξαπτέρυγων εικονίζεται σε μία των πλευρών ο

---

[922] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 286· ΑΣΕιΙΜΠ, Κώστας Γερασίμου – Κυριάκος Παπαϊωακείμ, ημ. παράδοσης 11/3/1997·ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας· Δορά, ναός αγίας Μαρίνας· Έμπα, ναός Παναγίας· Λυσός, ναός Παναγίας· Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Περιστερώνα, ναός αγίου Μάμα· Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου (εδώ κακότεχνη εικόνα δείχνει τον απόστολο να είναι καβάλα πάνω στο λιοντάρι κατά παρόμοιο τρόπο με τον άγιο Μάμα)· καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης· Τσάδα, καθολικό μονής Σταυρού της Μίνθης· Φοινί, ναός Τιμίου Σταυρού· Ιερός Ναός Αγίου Δημητρίου Κάτω Πλάτρες, συντήρηση 1999· ναός Αγίου Δημητρίου, Δρούσια· ναός Παναγίας, Θελέτρα· ναός Παναγίας, Κάθηκας· ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Κισσόνεργα· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 227, 437· ΦΑΙΕΑΠ.

[923] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[924] Άμβωνες ιερών ναών: Καθολικό Παναγίας Χρυσορρογιάτισσας, Μέσανα, Απόστολος Τυχικός.

[925] Βάσα Κοιλανίου, Παναγία του Ευαγγελισμού.

[926] Καθολικό Παναγίας Χρυσορρογιάτισσας.

[927] Αρτοφόριο καθεδρικού ναού αγίου Θεοδώρου.

[928] Άρμου, Χρυσορρογιάτισσα κ.ά.

[929] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[930] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 34-35.

[931] ΦΑΙΕΑΠ.

απόστολος Μάρκος. Όμοδος του 20ού αιώνα[932]. ι) Σε μία από τις τέσσερις γωνίες του αντιμηνσίου οι ευαγγελιστές ή τα σύμβολά τους. Χαρακτηριστικό το αντιμήνσιο του 1721 που φυλάσσεται στη μονή του Ομόδους[933]καθώς και το αντιμήνσιο που εξέδωσε ο Πάφου Χρυσόστομος Β΄. ια) Σε μία από τις τέσσερις γωνίες του επιταφίου. ιβ) Σε τρίπτυχο του 18ου αιώνα στο Όμοδος[934]. ιγ) Σε μίτρες αρχιερέων. ιδ) Παλαιότερα συνηθιζόταν να τοποθετούνται πολύ μικρών διαστάσεων εικόνες (περίπου 8Χ5 ή 15Χ8εκ.) στις τέσσερις γωνίες νεόκτιστου ναού ή ακόμα και οικίας για να φυλάγουν το κτήριο[935]. Τέτοιες εικόνες βρίσκουμε σε πολλούς ναούς όπως Γιόλου, έργο του Παρθένιου, Κονιά 19ος αιώνας[936], Λεμώνα 1900[937], στη Παναγιά δύο τέτοιες εικόνες και οι δύο του 19ου αιώνα[938], στο Όμοδος βρίσκουμε τρεις εικόνες τέτοιες και οι τρεις του 19ος αιώνα[939], Πολέμι 19ος αιώνας, Αρόδες 19ος αιώνας[940], Μέσανα κ.ά., όπου, βέβαια, προφυλάχθηκαν μιας και λόγῳ του μεγέθους τους είναι εύκολο να χαθούν ή να κλαπούν. Μοναδική περίπτωση που συγκεντρώθηκαν όλες οι εικόνες μαζί των τεσσάρων ευαγγελιστών και μία του Χριστού παντοκράτορα και τοποθετήθηκαν σε τυφλό αψίδωμα αντίστοιχο της προθέσεως στα νότια του ιερού βήματος, έχουμε στο ναό της Παναγίας Θεοσκέπαστης. Οι εικονίτσες αυτές όπως φάνηκε μετά την συντήρησή τους έχουν χρονολογία 1938. Αν πράγματι ανάγονται σε εκείνη την εποχή μπορούμε να τις προσδιορίσουμε στο 1926 έτος αποπεράτωσης του νέου ναού, ή το έτος 1928 , οπότε έγιναν τα εγκαίνια του[941]. ιε) Σε λειψανοθήκες: όπως

---

[932] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[933] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 43-44.

[934] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 311.

[935] Αυτή την πληροφορία λάβαμε από τον κ. Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου, βυζαντινολόγο (21.10.2018). Παρατηρήσαμε όμως στον ναό της Αγίας Μαρίνας Κελοκεδάρων καθώς και στον ναό της Αγίας Μαρίνας στην Αρμίνου να υπάρχουν τέτοιες εικονίτσες πάνω στον στον ξύλινο ή με μπετόν κιονίσκο που στηρίζει το κουβούκλιο να βρίσκονται τέτοιες εικονίτσες των αποστόλων. Θεωρώ ότι η θέση των τεσσάρων ευαγγελιστών θα ήταν εκεί κάτι παρόμοιο που γίνεται στα εγκαίνια αγίας τράπεζας που τοποθετούνται μέσα σε αυτή στις τέσσερις γονείες οι τέσσερις ευαγγελιστές. Προβληματίζει όμως και η εικόνα του Χριστού στο μέσο όπως στον ναό της Παναγίας Θεοσκέπαστη. Στον συγκεκριμένο ναό όπως μας πληροφόρησε ο πατή Γεώργιος, εφημέριος του πιο πάνω ναού για πολλά χρόνια οι τέσσερις μικρές – ίσων διαστάσεων εικόνες των ευαγγελιστών καθώς και του Χριστού προέρχονταν από τον παλαιό άμβωνα του ναού οι οποίες διατηρήθηκαν και σώζονται εντός του ιερού βήματος.

[936] ΑΕιΙΜΠ, Κονιά, ναός αγίου Ιακώβου.

[937] ΑΕιΙΜΠ, Λεμώνα, ναός Αρχαγγέλου.

[938] ΑΕιΙΜΠ, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου.

[939] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 349,350,351.

[940] ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες.

[941] Αρχείο Μητρόπολης Πάφου, Εκκλησίες Ξωκκλήσια Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Πάφος, Παναγία Θεοσκέπαστη. Ο πατήρ Γεώργιος εφημέριος για πολλά χρόνια του ναού της Παναγίας Θεοσκέπαστης μαρτυρεί ότι αυτές βρίσκονταν τοποθετημένες στον άμβωνα του ναού και σώθηκαν από φωτιά που τον κατέστρεψε. Τότε τις πήρε και τις τοποθέτησε εκεί μαζί με μια εικόνα της Παναγίας και εκεί ανάβει και το

λειψανοθήκη στη Χρυσορρογιάτισσας, που έχει τους τέσσερις ευαγγελιστές[942] και άλλη λειψανοθήκη με τα σύμβολα των τεσσάρων ευαγγελιστών[943]. Στο Όμοδος η λειψανοθήκη, που περιέχει την κάρα του αποστόλου Φιλίππου[944]. ιστ) Σε εικόνες[945] και τοιχογραφίες[946] της Πεντηκοστής. Στην Πεντηκοστή άλλωστε εικονίζονται και άλλα πρόσωπα τα οποία δεν ήταν στην χωρία των δώδεκα αποστόλων όπως ο Παύλος και ο ευαγγελιστής Λουκάς[947]. ιζ) Σε εικόνα της Παναγίας στον ναό του Αγίου Κενδέα στη Πάφο του 16ου αιώνα περιέχει σειρά αγίων στις τρεις πλευρές της εικόνας ένας εξ αυτών είναι ο απόστολος Μάρκος[948]. ιη) σε δεσποτική εικόνα στη Θελέτρα 71Χ24 του 18ου αιώνα[949]. Φαίνεται ότι είναι εικόνα «δεσποτική» του τέμπλου και έγινε μαζί με τις άλλες επί αγίου Παναρέτου. Υπάρχει επίσης και άλλη μικρή εικόνα στο αποστολικό της ίδιας εποχής. Το ότι υπάρχει εικόνα στις δεσποτικές, που παρεμπιπτόντως είναι λίγες, λόγῳ του μεγέθους του ναού, αυτό παραπέμπει στην τιμή του αγίου με ναό στην γειτονική κοινότητα Γιόλου. ιθ) Τα σύμβολα των Ευαγγελιστών συμπεριλαμβανομένου του Μάρκου βλέπουμε να εικονίζονται σε μια τυχαία εικόνα του αγίου Στυλιανού, στις Κέδαρες του 17ου -18ου αιώνα[950], σε εικόνα στο ναό της αγίας Αναστασίας Κοιλίνια του 1851[951], σε εικόνα αγίας Παρασκευής 17ουαιώνα στον ομώνυμο ιερό ναό στη Γεροσκήπου[952].

Ιερά λείψανα του αποστόλου και ευαγγελιστού Μάρκου εντοπίσαμε μόνο στη μονή Κύκκου[953], ενώ δεν αποκλείεται να υπάρχουν και σε άλλους ναούς, όπως στον νέο μεγάλο ναό του Αποστόλου Μάρκου στον Στρόβολο, αυτό, όμως δεν το γνωρίζουμε με βεβαιότητα.

Ακολουθία του αγίου δημοσιεύθηκε στα Κύπρια Μηναία, τμ. 6, Απρίλιος 25. Παρακλητικός κανόνας προς τον απόστολο Μάρκο γράφτηκε από τον Χαράλαμπο Μπούσια το 1999 με την ευκαιρία ανέγερσης μοναδικού εν Κύπρῳ ναού αφιερωμένου

ακοίμητο κανδήλι. Συνέντευξη 7. 9. 2020. Ίσως τελικά όλες αυτές οι μικρές εικόνες σε ναούς να προέρχονται από αντίστοιχους παλαιούς άμβωνες, μιας και πάντοτε συνηθίζεται εκεί να εικονίζονται οι τέσσερις ευαγγελιστές και σε ορισμένους εκτός αυτών και ο Χριστός στη μέση.

[942] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[943] Στο ίδιο.

[944] ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού.

[945] ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης· Κάτω Πάφος, ναός αγίας Κυριακής εικόνα του 18ου -19ου αιώνα· Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας του 18ου αιώνα, Σταυρός Μίνθης 18ος αιώνας,

[946] Σύγχρονη τοιχογραφία στον ναό των αγίων Ραφαήλ Νικολάου και Ειρήνης στον Παχύαμμο.

[947] Σύγχρονη τοιχογραφία στον ναό των αγίων Ραφαήλ Νικολάου και Ειρήνης στον Παχύαμμο.

[948] ΑΕιΙΜΠ, Πάφος Άγιος Κενδέας.

[949] ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα.

[950] ΑΕιΙΜΠ, Κέδαρες, ναός αγίου Ιωάννου Προδρόμου.

[951] ΑΕιΙΜΠ, Κοιλίνια, Ναός αγίας Αναστασίας.

[952] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 112-113.

[953] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

στον απόστολο Μάρκο στον Στρόβολο - Αρχάγγελο Λευκωσίας. Ο κανόνας αυτός εκδόθηκε από τον ως άνω ναό και περιέχει στην αρχή και χαιρετισμό -ευλογίες του πατριάρχου Αλεξανδρείας και πάσης Αφρικής Πέτρου Ζ΄. Παρακλητικό κανόνα είχε γράψει ο Χαράλαμπος Μπούσιας και εκδόθηκε από τον ιερό ναό αποστόλου Μάρκου στον Αρχάγγελο Λευκωσίας το 1999[954].

Το όνομα Μάρκος είναι γενικά κοινό όνομα, αφού πολλοί το δίνουν στα παιδιά τους[955].

4. Ο Άγιος Επαφράς

Από την Καινή διαθήκη συναντάμε τα ονόματα Επαφρόδιτος και Επαφράς, ως συνεργάτες του αποστόλου Παύλου. Ο άγιος Επαφρόδιτος, ο οποίος συγκαταλέγεται ως ένας εκ των εβδομήκοντα και, ο ίδιος ο απόστολος Παύλος τον αποκαλεί απόστολο, αν και δεν ήταν μαθητής του Χριστού, αλλά με την έννοια του απεσταλμένου προς Φιλιππησίους[956]. Συγκεκριμένα, στην προς Φιλιππησίους επιστολή, ο απόστολος Παύλος κάνει εκτενή αναφορά προς το πρόσωπό του, γράφει: «Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην ᾿Επαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε. καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτου· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν, οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπην σχῶ. σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ. προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.» (Φιλ. 2,25-30). και «ἀπέχω δὲ πάντα καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ ᾿Επαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ» (Φιλ. 4,18). Από την άλλη, παρατηρούμε και το όνομα Επαφράς να αναφέρεται, ως επίσης συνεργάτης του αποστόλου Παύλου. Παραδόξως όμως δεν συγκαταλέγεται μεταξύ των εβδομήκοντα, εκτός αν νοείται ότι Επαφρόδιτος και Επαφράς είναι το ίδιο πρόσωπο. Αναφέρεται στην προς Κολασσαείς «καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ ᾿Επαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ, ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν Πνεύματι» (Κολ. 1,7-8). Και στο τέλος της ίδιας επιστολής «ἀσπάζεται ὑμᾶς ᾿Επαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν, δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ

---

[954]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 25), σ. 165.

[955] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Μάρκος δεν μπορεί να μας δώσει και πολλές πληροφορίες αφού βρίσκουμε σε αρκετές κοινότητες στατιστικά ομοιόμορφα: Παναγιά, Γεροσκήπου, Άγιος Νεόφυτος, Τρεμιθούσα, Πάφος, Τσάδα, Αυδήμου, Άρσος, Πωμός, Ελεδιώ, Πέγεια, Κάτω Πάφος, Δορά, Μαραθούντα, Τσάδα, Κολώνη, Τάλα, Άρσος, Έμπα, Πισσούρι, Κονιά, Μαντριά, Άγιος Αμβρόσιος, Πέγεια, Κούκλια, ενώ για τη Γιόλου που θα περιμέναμε κάπως αυξημένο αριθμό βρίσκουμε μόνο ένα όπως και για πολλές άλλες κοινότητες.

[956] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 112, 120.

πεπληρωμένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ· μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ καὶ τῶν ἐν ῾Ιεραπόλει» (Κολ. 4,12-13). Στο τέλος της προς Φιλήμωνα «Ασπάζεταί σε ᾽Επαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ ᾽Ιησοῦ» (Φιλίμ. 1, 23). Στο χωρίο αυτό μαθαίνουμε μια σημαντική πληροφορία για τον άγιο Επαφρά ότι φυλακίστηκε μαζί με τον διδάσκαλό του απόστολο Παύλο.

Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως συναντάμε το όνομα ως ένα από τους εβδομήκοντα Επαφρόδιτος και Επαφροδίτης να υπήρξε επίσκοπος Αδριάκης και να συνεορτάζεται με τους λοιπούς αποστόλους στις 30 Ιουνίου και μαζί με τον Τυχικό και άλλους αποστόλους στις 8 Δεκεμβρίου[957]. Επίσης εορτάζει στις 18 Μαΐου ως ένας εκ των Εβδομήκοντα, όπως γράφει το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως[958]. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι ο άγιος «Ἐπαφρόδιτος, ἕνας τῶν ἐβδομήκοντα, ἐχρημάτησε ἐπίσκοπος εἰς τήν Ἀκτήν Ἀργείων, πόλιν τότε πλησίον τοῦ χωρίου Ἀκανθούς» και αλλού «Ἐπαφρᾶς ἤ Ἐπαφρόδιτος, ἕνας ἀπό τούς ο΄ μαθητάς, διά τόν ὁποῖον γράφει ὁ μακάριος Παῦλος, πρός Κολασσαεῖς… Ἀυτός ἔγινεν ἐπίσκοπος εἰς τήν χώραν Ἀκτήν Ἀργείων, ἤτοι τῆς Ἀκανθοῦς τά μέρη, εἰς τήν ὁποίαν καί ἐμαρτύρησε. Εἰς χωρίον Νῆσον εὕρηται τό μνῆμα του καί ἡ ἁγία αὐτοῦ κάρα»[959]. Ο Χάκκετ σημειώνει τον Επαφρά ή Επαφρόδιτο ως ένα και το αυτό πρόσωπο. Καταγόταν από την Κολοσσό όπου και έγινε επίσκοπος αργότερα. Σημειώνει και όσα γράφουν άλλοι ότι έγινε επίσκοπος στην ακτή των Αργείων δηλαδή στην Αδριακή και υπέστη μαρτυρικό θάνατο. Ότι απεστάλη στην Πάφο ως επίσκοπος και τέλος ότι το λείψανο και η αγία κάρα του βρίσκονται στο χωριό Νήσου[960].

---

[957]SyEC, σ. 787, 290.

[958] Στο ίδιο, σ. 694. Οι διαφορετικές ημερομηνίες εορτασμού θα συνεπάγεται ίσως και για διαφορετικούς αγίους. Δες το ίδιο και στον Απόστολο Τυχικό 8 Δεκεμβρίου και 29 Απριλίου από το Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο.

[959] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 164 -166, 516. Ο Παυλίδης τον διορθώνει και αναφέρει από το συναξάρι του αγίου Αυξιβίου έγινε επίσκοπος Πάφου, ενώ ένας άλλος όπως συνεχίζει με το όνομα Επαφρόδιτος υπήρξε επίσκοπος Ταμασού και συμμετείχε στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 431. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 167, 517. Πράγματι στο χωριό Πέρα Χωριό Νήσου υπάρχει υπόγειος θάλαμος και μια λάρνακα όπου εκεί πιστεύεται ότι τάφηκε ο άγιος Επαφράς ή Ευτύχιος. http://biodiversitycyprus.blogspot.com/2016/04/blog-post_93.html (προσβάσιμο: 17.2.2022). Όπως και σε άλλες περιπτώσεις εδώ γίνεται η σύγχυση σε ομώνυμους αγίους, αφού υπήρξαν τουλάχιστο άλλοι δύο άγιοι στην Κύπρο με το όνομα Επαφρόδιτος, Επαφράς κλπ. Στο χειρόγραφο του Λονδίνου ο άγιος Επ[αφρόδιτος] αναφέρεται ως ένας από τους τριακοσίους που ασκήτευσε στην Αχερά μαζί με τους αγίους Ηλιόφωτο και Αυξουθίνιο. *BMAd*, § 186α-186β, σ. 29. Ενώ πιο κάτω στο ίδιο χειρόγραφο αναφέρεται ο άγιος Επαφράς, όπως γράφει, ένας εκ των εβδομήκοντα αποστόλους να έζησε σε τοποθεσία στο Παλ[αί]κυθρο. *BMAd*, § 186β, σ. 30. Από τον Μακάριο, Κύπρος η Αγία Νήσος αναφέρονται τρεις άγιοι με το όνομα Επαφράς ή Επαφρόδιτος: α) Επαφράς ή Επαφρόδιτος, αναφέρεται στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως μνημονευόμενος στις 30 Ιουνίου και 8 Δεκεμβρίου. Υπήρξε επίσκοπος Ανδριακής (παρά το σημερινό χωριό Ακανθού). β) Επαφρόδιτος αναφέρεται ως ένας από τους αγίους Ηλιοφώτους εις την Αχεράν ασκήσας. γ) Επαφρόδιτος επίσκοπος Ταμασού ο οποίος υπέγραψε τα πρακτικά της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου. Μακαρίου, σ.19, αρ. 71,72, και 73· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526, 534.

[960] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 181.

Μοναδική πηγή που αναφέρει ότι ο Επαφράς ο απόστολος απεστάλη από τον Παύλο στην Πάφο για να γίνει επίσκοπος, βρίσκουμε στο συναξάριο του Αγίου Αυξιβίου επισκόπου Σόλων, έργο του πρώτου μισού του 7ου αιώνα [BHG § 204 (τμ. 1, σ. 74)] όπου αναφέρεται ο Επαφράς ως πρώτος επίσκοπος Πάφου[961]. «…Ἀφ' οὗ λοιπόν ἔμαθεν ὁ θεῖος Παῦλος τόν μαρτυρικόν θάνατον τοῦ Βαρνάβα τοῦ Ἀποστόλου, και ὅτι δέν εἶναι εἰς τήν Κύπρον κανένας ἀπό τούς Ἀποστόλους, διά νά κηρύττῃ τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἀπέστειλε τόν Ἐπαφρᾶν καί τόν Τυχικόν καί ἄλλους τινάς πρός τόν Ἡρακλείδην τόν Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Κύπρου, γράψας πρός αὐτόν, διά νά καταστήσῃ τόν Ἐπαφρᾶν Ἐπίσκοπον εἰς τήν Πάφον, καί τόν Τυχικόν εἰς τήν Νεάπολιν, καί εἰς κάθε πολιτείαν ἄλλους…»[962]. Ο άγιος Αυξίβιος αναφέρεται και αυτός ως πρώτος επίσκοπος Σόλων κατασταθείς από τον άγιο Ηρακλείδιο[963]. Μία άλλη μεσαιωνική πηγή και, συγκεκριμένα, ο Κοτόβικους το 1598-9 γράφει ότι οι απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας δίδαξαν τον χριστιανισμό στην Πάφο και έκαναν τον Επαφρά επίσκοπό της[964]. Επίσης, ο Tresor, ο οποίος παρέχει μία σύνοψη των κυριότερων αγίων της Κύπρου, τοποθετεί τον Επαφρά ως επίσκοπο Πάφου και τον Επαφρόδιτο ως επίσκοπο Καρπασίας[965].

Το όνομα Επαφράς και Επαφρόδιτος σήμερα δεν δίδεται πια ως όνομα[966] ενώ την εποχή από π.Χ. μέχρι και τον τρίτο –τέταρτο μ.Χ. αιώνα, βλέπουμε γενικώς από επιγραφές και άλλες πηγές, να είναι κοινό όνομα[967]. Έτσι, πολύ πιθανόν να υπήρξαν δύο απόστολοι, μιας και ξεχωρίζουν τα ονόματα στις επιστολές του αποστόλου Παύλου ως Επαφρόδιτος και Επαφράς. Τώρα, το αν ο Επαφράς υπήρξε επίσκοπος Πάφου, ή τελικά έδρασε στην

---

[961] Φώτειος Ιωακείμ, οι άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…., σ. 339· Περιστιάνης, (1910), επανέκδοση Παπαδόπουλος, *Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*…, ό.π., σ. 416.

[962]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 5 (Φεβρουάριος 17), σ. 184.

[963] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 217-218.

[964] Ιωάννης Κοτόβικους (1598-9), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 548.

[965]Χάκκετ, τμ. 2, σ. 291.

[966] ΑΒΜΠ, Επαφράς δεν βρήκαμε τίποτα, ούτε σε ανδρικό, ούτε σε γυναικείο όνομα. Από το Αρχείο Πληθυσμού και Μετανάστευσης Κύπρου (ΑΠΜΚ) σε Παγκύπρια βάση δεν βρήκαμε κανένα όνομα.

[967] Επιγραφή σε ειδώλιο του 3ου - 2ου αιώνα π.Χ. που αναπαριστά τη Αφροδίτη και βρέθηκε στην Πάφο το 1926 αναγράφει τον κατασκευαστή Επαφράς Θεοποιός εποίησε: Ι.Κ. Περιστιάνης «Αρχαιολογικά. Νεώτεραι ανακαλύψεις εν Νέα Πάφω», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 328-330. Από αυτό βλέπουμε ότι ο κατασκευαστής του είχε το όνομα αυτό, που σημαίνει ότι τέτοιο όνομα ήταν γνωστό στη Πάφο. Επομένως να συμπεράνουμε ότι ο απόστολος Επαφράς θα καταγόταν από την Πάφο γι' αυτό και ήρθε σε αυτήν, κάτι παρόμοιο με τον επίσκοπο Κρήτης Τίτο, ή, απλά το όνομα ήταν σύνηθες στον ελληνικό χώρο. Επίσης στην παλαιά εκκλησία στην Απαισιά Λεμεσού υπήρχε επιγραφή του Επαφρά η οποία ανεσκάφη και φυλάχθηκε εκεί. Μετά από έρευνά μας στο Τμήμα Αρχαιοτήτων, υπάλληλος του Τμήματος, μας ανέφερε ότι αυτός ο επιτύμβιος κιονίσκος με την επιγραφή, βρέθηκε μετά από λαθρανασκαφές του 1993. Επίσης μεγάλος αριθμός επιτύμβιων κιονίσκων με την επιγραφή Επαφρόδιτος βρέθηκαν στην επαρχία Λεμεσού και οι περισσότεροι ανάγονται στον 3ο - 4ο μ.Χ. αιώνα, όταν το όνομα Επαφρόδιτος ήταν πολύ συνηθισμένο και δεν μπορούν με βεβαιότητα να εξαχθούν συμπεράσματα.

Πάφο, είναι άγνωστο, καθότι μόνον μία πηγή, έστω και αρχαιότατη καταγράφει τον Επαφρά ως επίσκοπο Πάφου. Ακόμη και ως άγιος δεν τον βλέπουμε να τιμήθηκε ποτέ στην Πάφο, καθώς δεν υπάρχουν οι ενδείξεις τιμής όπως τις ορίζουμε: ναοί, λείψανα, εικόνες, τοιχογραφίες, ακολουθίες κ.ά. Μοναδική τοιχογραφία του αγίου Επαφρά ως επισκόπου υπάρχει εκτός Πάφου και, συγκεκριμένα, στο καθολικό της Παναγίας Αμασγούς εντός του Ιερού Βήματος του 12ου αιώνα.

Περισσότερα για τον άγιο αναφέρουμε επίσης και σε συνάφεια με τον απόστολο Τυχικό και με τον άγιο Τίμωνα και το κείμενο για τις Πράξεις Βαρνάβα.

5. Ο Άγιος Ηρακλείδιος

Ο άγιος Ηρακλείδιος μνημονεύεται ως μαθητής των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Κύπρο. Στις Πράξεις Βαρνάβα αναφέρεται ότι τον άγιο Ηρακλείδιο οι απόστολοι Παύλος, Βαρνάβας και Μάρκος τον βρήκαν στην Λάρνακα, τον κατήχησαν, τον βάπτισαν και τον χειροτόνησαν επίσκοπο Ταμασού. Στον βίο του αγίου του οποίου συγγραφέας φέρεται ο Ρόδων, γράφει ότι τον κατήχησαν, βάπτισαν και χειροτόνησαν οι Βαρνάβας και Μάρκος κατά τη δεύτερη περιοδεία τους. Στη συνέχεια, όπως αναφέρει, τους ακολούθησε σε κάθε τόπο που πορεύθηκαν για να κηρύξουν τον λόγο του Θεού[968]. Επίσης αναφέρεται και επιστολή των Βαρνάβα και Παύλου με την εντολή να πορευθεί στην Πάφο για να βοηθήσει την εκεί Εκκλησία. Στον βίο του αγίου Αυξιβίου αναφέρεται ότι τον Ηρακλείδιο συνάντησαν κατά την δεύτερη τους περιοδεία ο Βαρνάβας και ο Μάρκος στην Σαλαμίνα και τον δίδαξαν περαιτέρω πώς να κηρύσσει και να καθιστά εκκλησίες και λειτουργούς. Ενώ αναφέρεται και στην ενίσχυση της Εκκλησίας της Κύπρου με μαθητές του Παύλου τους Επαφρά, Τυχικό και άλλους οι οποίοι εστάλησαν πρώτα στον άγιο Ηρακλείδιο, με σχετική επιστολή προς αυτόν. Ο Χάκκετ γράφει ότι προσήλθε στον Χριστιανισμό στο Κίτιο από τους αποστόλους κατά την πρώτη αποστολική περιοδεία, ενώ ο Βαρνάβας κατά τη δεύτερη αποστολική περιοδεία τον χειροτόνησε επίσκοπο Ταμασού[969].

---

[968]Ab, τμ. 82 (1964), σ. 15-151.

[969] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 182-183. Στο Βρετανικό χειρόγραφο αναφέρονται οι Ηρακλείδιος, Ρόδων, Μνάσων και Μακεδόνιος ως επίσκοποι Ταμασίας. *BMAd*, § 185α, σ. 28. Ο Μαχαιράς αναφέρει: «Ἀρχιεπισκόποι Δαμασίας, Ἡρακλείδιον, Μνάσων καὶ Ρόδων…». *Μαχαιράς*, § 30. Στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου, αναφέρονται οι επίσκοποι Ταμασού, που την έχει δεύτερη στη σειρά, οι Ηρακλείδιος, Μνάσωνας, Ρόδωνας, Δημητριανός και Μακεδόνιος. Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας Κύπρου (ΣΕΚ), που σωζόταν ατελές από κώδ. της Μητροπόλεως Πάφου, έκδ. Περιστιάνης Ι. Κ. «Τα προνόμια της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου. Ανέκδοτος Κώδιξ», ΑπΒ, τμ. 3 (1931), σ. 451. Για τον άγιο Ηρακλείδιο δες και BHG § 743 (τμ. 1, σ. 243), Βίος αγίου Ηρακλειδίου που χρονολογείται στα μέσα του 5ου αιώνα. Και βίος αγίου Αυξιβίου Σόλων BHG § 204 (τμ. 1, σ. 74) της ίδιας εποχής. Παλαιός βίος του αγίου διασώζεται και στα Synaxaria, που χρονολογούνται στα 1667-1801, του έργου Excerpta Cypria. Excerpta Cypria, σ. 223-224.

Ο λόγος που συμπεριλάβαμε τον άγιο Ηρακλείδιο στην έρευνά μας, είναι ότι στον βίο του[970], αναφέρεται ιεραποστολική δράση του αγίου μαζί με τους συνεργάτες του, αγίους Μνάσωνα και Ρόδωνα, στην Πάφο. «Πιθανότατα το γεγονός αυτό παραπέμπει στη προσπάθεια θεμελίωσης και ανάδειξης της αποστολικότητας της επισκοπής Ταμασού αλλά ίσως και προβολής υπεροχής της έναντι της επισκοπής Πάφου, αρχαίας πρωτεύουσας της νήσου[971]». Επίσης, αναφέρονται θαύματα και βαπτίσεις Χριστιανών στην Ανώγυρα, που έγιναν από τον Άγιο Ηρακλείδιο[972]. Η ιεραποστολική αυτή δράση σύμφωνα με το ως άνω κείμενο, έγινε μετά από επιστολή, που έλαβε ο Ηρακλείδιος από τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα, την οποία κόμισε κάποιος με το όνομα Νικόλαος για να πορευθεί προς την Πάφο, να κηρύξει και να καθησυχάσει εκδηλώσεις βίας που συνέβαιναν στην πόλη, όπως διαβάζουμε στις Πράξεις Ρόδωνα[973]. Εκεί αναφέρονται λεπτομέρειες για την επιστολή, την προετοιμασία προς αναχώρηση για την Πάφο, το ταξίδι τους μέσω της Ανώγυρας, τα θαύματα (θεραπεία ενός τυφλού και ενός που είχε παράλυτο χέρι) που τέλεσε ο άγιος Ηρακλείδιος στην Πάφο, την κατήχηση και τη βάπτιση δεκαπέντε ανθρώπων και, τέλος, στην εκδίωξή τους από την Πάφο και την άφιξή τους στο Κούριο και άλλες κοινότητες της σημερινής Λεμεσού και Λάρνακας[974] και από εκεί την επιστροφή τους στην Ταμασσό. Πάντως, δεν είναι απίθανο το να είχε ιεραποστολική δράση στην Πάφο ο άγιος Ηρακλείδιος, αφού το έργο των αποστόλων και των αμέσως διαδόχων τους ήταν έργο ιεραποστολής από τόπο σε τόπο και σπανίως παρέμεναν κάπου μόνιμα. Επίσης ο Ηρακλείδιος φαίνεται από το συναξάριο του αγίου Αυξιβίου[975] να έστειλε στην Πάφο, στην Νεάπολη και αλλού αποστόλους, όπως τον Επαφρά και τον Τυχικό για να ποιμάνουν τις τοπικές Εκκλησίες. Αυτό βέβαια είναι λίγο δύσκολο να γίνει πιστευτό, γιατί, εφόσον υπήρχαν οι άγιοι Μνάσωνας, Τίμωνας, Ρόδωνας και Θεόδωρος της Ταμασού μαθητές των αποστόλων και του αγίου Ηρακλειδίου, θα έπρεπε να αξιοποιηθούν αυτοί ως επίσκοποι απόστολοι σε διάφορες πόλεις του νησιού. Αντίθετα με αυτό, προβάλλεται ότι αυτοί

---

[970] «ActaBarnabae» στο: LipsivsRicardvsAdelbertvs, BonnetMaximilianvs (επιμ.), *ActaApostolorumApocrypha*, ό.π., σ. 298.

[971] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 112.

[972] Τσικνόπουλλος Ιωάννης, «Άγιοι της Κύπρου. Ο άγιος Ηρακλείδιος και ο Άγιος Μνάσον», *ΑπΒ*, τμ. 1969, σ. 262.

[973] Ab, τμ. 82 (1964), σ. 147-152· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ.16,21-23. Η επιλογή του Ρώδονα ως συνοδού είχε και έναν άλλο λόγο, καθότι ο Ρώδων καταγόταν από την Πάφο και θα μπορούσε πιθανόν να φιλοξενήσει, να προσεγγίσει δικούς του ανθρώπους ή και να φυγαδεύσει σε περίπτωση κινδύνου.

[974] Το κείμενο: Ab, τμ. 82 (1964), σ. 152-153 αναφέρει μια περιοχή με την ονομασία Λίθου Κολώνη το οποίο είναι άγνωστο στις μέρες μας. Θα μπορούμε να εικάσουμε ότι πρόκειται για το σημερινό χωριό Μαθικολώνη και μετά από αυτό αναφέρεται το χωριό Μελήνη, χωριό με την ακριβώς ίδια ονομασία υφίσταται και σήμερα. Πέραν του κειμένου θα μπορούσαν να προστεθούν άλλες δύο κοινότητες ως πιθανοί τόποι από τους οποίους πέρασαν· το Ζακάκι και το Ζύγι, όπου υπάρχουν σήμερα ναοί κτισμένοι στον χώρο παλαιότερων.

[975] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 5 (Φεβρουάριος 17), σ. 184.

παρέμειναν κοντά στον άγιο Ηρακλείδιο, πλην του Τίμωνα, ο οποίος όπως φαίνεται, πιθανόν να παρέμεινε στη Βάσα. Επίσης, από την άλλη, ο άγιος Ρόδων, που μνημονεύεται ως Πάφιος θα ήταν ο καλύτερος βοηθός του Τυχικού ή Επαφρά στην Πάφο.

Στην Πάφο ιερά σεβάσματα του αγίου Ηρακλειδίου δεν υπάρχουν, τουλάχιστο στις μέρες μας, ούτε υπάρχει μαρτυρία ύπαρξης ναού, εξωκκλησίου κ.ά. στο παρελθόν[976]. Αντίθετα ο άγιος είχε ναούς και εξωκκλήσια -εκτός από την γνωστή ομώνυμη μονή του στο Πολιτικό, όπου και ο τάφος του- στον Καλοπαναγιώτη, στη Λεμεσό κ.ά.[977]. Το ίδιο δεν υπάρχουν και τοιχογραφίες, καθόλου, ενώ εικόνες, είναι πολύ σπάνιες[978]. Από τα ιερά λείψανα του αγίου Ηρακλειδίου διασώζονται τεμάχια σε όλες τις μεγάλες μονές της Κύπρου, ενώ στην Πάφο είχε από παλαιά η μονή Χρυσορρογιατίσσης[979]. Σημαντικό είναι

---

[976] Θα μπορούσε να πει κανείς, εφόσον στη Ποταμιού θεωρητικά θα είχε περάσει ο άγιος Μνάσωνας (αφού υπάρχει ναός αφιερωμένος σε αυτόν) ή ο απόστολος Μάρκος, στη Γιόλου, γιατί στη Ανώγυρα που πραγματοποίησε και θαύματα ο άγιος Ηρακλείδιος να μην υπάρχει ναός αφιερωμένος σε αυτόν; Εκτός αν υπήρχε παλαιότερα και χάθηκαν τα ίχνη του, ή κάποιος από τους σημερινούς ναούς να ήταν αφιερωμένος σε αυτόν και μετονομάστηκε αργότερα σε άλλο άγιο. Σπουδαία βασιλική και παλαιά μονή υπήρξε του Σταυρού, αλλά, αναμφίβολα, εφόσον η κοινότητα υπήρχε από τον καιρό των αποστόλων με το ίδιο μάλιστα όνομα, θα υπήρχαν και ναοί από τον 4ο τουλάχιστο αιώνα. Το ότι καταγράφεται η Ανώγυρα τον 5ο αιώνα, που γράφεται και ο βίος του αγίου Ηρακλειδίου, θα ήταν επειδή, μάλλον θα είχαν ζωντανή παράδοση εκεί, με πολύ πιθανόν ναό αφιερωμένο σε αυτόν.

[977] Το αρχαιότερο κλίτος της μονής Αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη είναι αφιερωμένο στον άγιο Ηρακλείδιο, με τοιχογραφίες του 13ου και 15ου αιώνα. Ερείπια πρωτοχριστιανικού ναού στο Ζακάκι Λεμεσού: Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 71,73. Αυτή η πληροφορία είναι σημαντική ώστε να την αντιπαραβάλουμε με την τιμή του αποστόλου Τυχικού στη Λεμεσό και του Μνάσωνα στις περιοχές Ποταμιού και Τριμίκληνης. Σήμερα, έχει κτιστεί μονόκλιτο καμαροσκέπαστο εκκλησάκι, δίπλα στο δρόμο - λεωφόρο Φραγκλίνου Ρούσβελτ. Στο Ψεματισμένο, δύο μίλια, στα αριστερά του δρόμου προς το Ζύγι, διασώζονται τα χαλάσματα παλαιού ναού με την ονομασία Άις Αρακλείτης και δίπλα νέος ναός όπως αναφέρει ο Τσικνόπουλλος. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ.71. Σήμερα υπάρχει ο ναός ο οποίος ανακαινίσθηκε και βρίσκεται κοντά στο κοιμητήριο στο Ζύγι και στην κοινότητα στην οποία και ανήκει.

[978] Στην Παναγία του Άρακα και στον ναό των αγίων Αποστόλων στο Πέρα Χωρίου Νήσου βρίσκουμε τις αρχαιότερες απεικονίσεις σε τοιχογραφίες του αγίου Ηρακλειδίου. Χοτζάκογλου, «Η Βυζαντινή αρχιτεκτονική και τέχνη στη Μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού…», ό.π., σ. 250. Αρχαιότερη εικόνα στην Πάφο βρίσκουμε στο Όμοδος, μια μικρή εικόνα του 1858. ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 331. Απεικόνιση του αγίου Ηρακλειδίου μαζί με τους τρεις ιεράρχες και την Παναγία σε αργυρεπίχρυσο αρτοφόριο του 1953 της ιεράς μονής Χρυσορρογιατίσσης.

[979] Κάτι πολύ σημαντικό είναι ότι ο Μπάρσκυ κατά την επίσκεψη του στην μονή Αγίου Ηρακλειδίου σημειώνει ότι εκεί έχει τρεις λάρνακες, όπου είχαν ταφεί οι άγιοι Ηρακλείδιος, Μνάσωνας και Ρόδωνας. Σημειώνει όμως ότι οι λάρνακες ήταν κενές και τα λείψανα των αγίων παραμένει άγνωστο πότε και σε ποια χώρα μετακομίσθηκαν. Πάντως στις μέρες μας στην ιερά μονή Αγίου Ηρακλειδίου της Μητροπόλεως Ταμασού, διαφυλάσσεται τεμάχιο ιερού λειψάνου (κάρα) του Αγίου Ηρακλειδίου. Επίσης λείψανα έχουν η μονή Παναγίας του Μαχαιρά, η μονή Αγίου Παντελεήμονος, η μονή Κύκκου.: Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ.72-73· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η*

το ότι η έλευση του αγίου στην Πάφο, πέρασε και στην ακολουθία του, όπου στο πρώτο τροπάριο του έτερου κανόνα της Η΄ ωδή του κανόνα της ακολουθίας του όρθρου του αγίου Ηρακλειδίου, καταγράφεται η αναφορά της έλευσης στην Πάφο των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνα μετά από γράμμα των αποστόλων Βαρνάβα και Παύλου[980]. Με αντίτυπο έκδοσης ακολουθίας του αγίου Ηρακλειδίου, όπως γενικότερα και άλλων αγίων, θα φρόντισε πιστεύουμε ο άγιος Πανάρετος να εφοδιάσει διάφορες μονές, μεταξύ αυτών και τη μονή Χρυσορρογιατίσσης[981]. Τέλος το όνομα Ηρακλείδιος (ή η γυναικεία του παραλλαγή) στην Πάφο, είναι σπάνιο, σχεδόν ανύπαρκτο[982].

Για τον άγιο Ηρακλείδιο κάνουμε επίσης εκτενή αναφορά και στο κεφάλαιο με τον άγιο Τίμωνα και στο κείμενο για τις Πράξεις Βαρνάβα, ενώ επίσης σχετίζεται και με τον άγιο Μνάσωνα.

6. Ο Άγιος Μνάσων - Ιάσων

Το όνομα Μνάσων το συναντάμε άπαξ σε ολόκληρη την Καινή Διαθήκη και συγκεκριμένα στις Πράξεις Αποστόλων: «συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ᾽ ᾧ ξενισθῶμεν Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ» (Πράξ. 21,16). Από την αναφορά αυτή παρατηρούμε ότι ο Μνάσων καλείται αρχαίος μαθητής, είχε κυπριακή καταγωγή και φιλοξένησε στο σπίτι του, που ήταν μεταξύ Καισαρείας και Ιεροσολύμων τον απόστολο Παύλο και την συνοδεία του κατά το ταξίδι τους προς τα Ιεροσόλυμα. Αυτό που προβλημάτισε ιδιαίτερα τους ερευνητές είναι το αρχαίος μαθητής,

---

Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π., σ. 153-155· Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18· Αρχιμανδρίτη Βαρνάβα Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό και μονή», στο: Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), Ι*ερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 100.

[980] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 101.

[981] Το 1774 εκδόθηκαν μαζί οι ακολουθίες των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνα. Κατά την καταγραφή που έγινε στη Χρυσορρογιάτισσα το 1782 καταγράφηκαν μεταξύ άλλων μία χαρτόδετος και μία δερματόδετος ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου επισκόπου Ταμασέων και του αγίου Μνάσωνος επισκόπου Ταμασέων έκδοσης στην Ενετία του 1774: Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 27,144. Ο Νέαρχος Κληρίδης δημοσίευσε την ακολουθία του αγίου το 1947: Νέαρχος Κληρίδης, «….», ΚΣ, τμ. 1943, σ. 47-69. Αναδημοσιεύθηκε η ακολουθία του αγίου Ηρακλειδίου το 1967, στη Λευκωσία στην πρώτη έκδοση του Τσικνόπουλλου στο τέλος του βιβλίου του: Ο άγιος Ηρακλείδιος και η ιερά αυτού μονή και η ακολουθία: Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 87-105. Αναφέρεται παλαιότερη χειρόγραφη ακολουθία του αγίου από αυτήν του 1774 στον ναό του αγίου Σάββα στη Λευκωσία: Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος… ό.π.*, σ. 88. Οι δημοσιευμένες ακολουθίες του Κληρίδη και Τσικνόπουλλου βασίσθηκαν στην έκδοση του 1774, ενώ πήραν και μερικά τροπάρια από την χειρόγραφη ακολουθία από τον ναό του αγίου Σάββα: Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 88.

[982] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Ηρακλείδιος: Όμοδος 1999, 2001, 2017. (Θηλ): Ηράκλεια: Αρκετές σε πολλά και διάφορα μέρη.

που μπορεί να σημαίνει ότι πρόκειται για έναν εκ των εβδομήκοντα μαθητών του Χριστού, ή ένας από αυτούς που πίστεψαν κατά την ημέρα της Πεντηκοστής[983].

Το όνομα του ως αγίου και Επισκόπου, το συναντάμε αργότερα στην Κύπρο όταν γίνεται επίσκοπος Ταμασού, διάδοχος του αγίου Ηρακλειδίου. Κάτι που μας προβληματίζει όμως εδώ είναι γιατί, ενώ ο Μνάσων, που όπως αναφέρουν οι Πράξεις των Αποστόλων (Πράξ. 21,16) ήταν αρχαίος μαθητής και είχε φιλοξενήσει και τους αποστόλους στο σπίτι του, να έπεται του αγίου Ηρακλειδίου, ο οποίος γνώρισε αργότερα τον χριστιανισμό. Εκτός αν δεν ταυτίσουμε τον Μνάσωνα της Ταμασού με τον αρχαίο μαθητή. Αν ο Μνάσων υπήρξε αρχαίος μαθητής και μαθητής των αποστόλων, πώς παραγκωνίστηκε από τους αποστόλους ώστε να γίνει επίσκοπος Ταμασού ο Ηρακλείδιος και στη συνέχεια μετά τον θάνατο του να χειροτονηθεί ο Μνάσων; Εκτός αν θεωρήσουμε ότι ο Ηρακλείδιος είχε ηγετικές ικανότητες κάτι στο οποίο ο Μνάσων αρχικά υστερούσε, αλλά και πάλι, δεν θα έπρεπε να αξιοποιήσουν και τον Μνάσωνα κάπου αλλού; Ή εφόσον είχαν τον Μνάσωνα στην Κύπρο, γιατί έστειλε ο Παύλος άλλους αποστόλους στην Κύπρο; Ανάμεσα σε αυτούς δεν μπορούσε να αξιοποιηθεί και ο Μνάσων, έστω και σε μικρότερη περιοχή; Το ίδιο ισχύει και με τον άγιο Ρόδωνα ο οποίος επίσης καθυστέρησε να αξιοποιηθεί και διαδέχθηκε τον άγιο Μνάσωνα στην επισκοπή Ταμασού. Περισσότερα για το θέμα αυτό αναφέρουμε και στα κεφάλαια με τους αγίους Τυχικό, Επαφρά και Ρόδωνα.

Το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως είναι πολύ λιτό στα όσα γράφει για τον άγιο Μνάσωνα. Αναφέρει απλά ότι στις 19 Οκτωβρίου είναι του αγίου Μνάσωνα επισκόπου Κύπρου[984]. Παρόλο που το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως τοποθετεί την μνήμη του στις 19 Οκτωβρίου, στα μηναία καθώς και στους συναξαριστές βρίσκουμε τη μνήμη του στις 18 Οκτωβρίου[985]. Προφανώς η τοποθέτηση της μνήμης του αγίου στις 19 Οκτωβρίου, συνδέεται με την τοποθέτηση του Συναξαρίου Κωνσταντινουπόλεως ή μετατέθηκε από τις 18 που είναι η μνήμη του αποστόλου και ευαγγελιστή Λουκά στις 19 Οκτωβρίου, για να μην συμπίπτει με εκείνον και να εορτάζεται μεγαλοπρεπώς. Ανάλογη διευθέτηση έγινε με τον άγιο Αρκάδιο επίσκοπο Αρσινόης, από τις 29 Αυγούστου στις 28 του ίδιου μήνα. Οι Μαχαιράς, ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός και γενικά η παράδοση της Κύπρου ταυτίζουν τον άγιο Μνάσωνα της Κύπρου με τον αρχαίο μαθητή που αναφέρουν οι Πράξεις των Αποστόλων. Ο Μαχαιράς αναφέρει: «Ἀρχιεπισκόπους Δαμασίας, Ἡρακλείδιον, Μνάσωνα

---

[983] Οικονόμου, *Οι απαρχές… ό.π.*, σ. 149. Εκτενή αναφορά για τον άγιο Μνάσωνα βλέπε και: Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 275 κε. Επίσης: Καππαής, *Η Ποταμιού. Και τα εκκλησιαστικά της μνημεία…*, ό.π.

[984] SyEC, σ. 150.

[985] Μηναία, (Τα Μηναία περιέχουν τις Ακολουθίες…, τμ. Οκτώβριος, 18, σ. 184· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 2 (Οκτώβριος), σ. 206· Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. Οκτώβριος, σ. 394.

καὶ Ρόδωνα…»[986]. Επίσης ο παλαιός βίος του αγίου διασώζεται στα Synaxaria, που χρονολογούνται στα 1667-1801, του έργου: Excerpta Cypria[987].

Στην αρχαία Ταμασσό και συγκεκριμένα στα Πέρα Ορεινής, υπάρχει ο ναός του αγίου Μνάσωνα και ερείπια της παλαιάς μονής που ανάγονται όλα στον 18ο αιώνα. Πάντως κατά τον 18ο αιώνα φαίνεται να ήταν σε λειτουργία όπως καταγράφεται από τον Κυπριανό[988]. Νότια της μονής αυτής υπάρχουν αρχαίοι λαξευτοί τάφοι με θήκες και προθάλαμοι δεξιά και αριστερά, στο κέντρο του σπηλαίου ανάβουν κανδήλι και κερί, ενώ πλησίον υπάρχει και το αγίασμα του αγίου. Στο μαρτύριο - μαυσωλείο του αγίου Ηρακλειδίου, που βρίσκεται πάνω από τον τάφο του αγίου στην ομώνυμη μονή υπάρχουν τρεις λάρνακες – κενοτάφια και η κάθε μία αντιστοιχεί στους: Ηρακλείδιο, Μνάσωνα και Ρόδωνα. Κατά την ακολουθία του αγίου, του 1774 ο Μνάσων ήταν από την Κύπρο και καταγόταν από ένα χωριό το οποίο λεγόταν «πόλιν των Ταμάσων»[989] (προφανώς το Πολιτικό).

Από την άλλη, στην Ποταμιού, στα όρια της Μητροπόλεως Πάφου, υπάρχει παλαιοχριστιανικός ναός και κάτω από αυτόν υπόγεια κατακόμβη του 4ου αιώνα, ή και αρχαιότερη, με τάφους[990]. Ένας από αυτούς, πιο μεγαλοπρεπής, με ίχνη τοιχογραφιών, η παράδοση διασώζει ότι ανήκει στον άγιο Μνάσωνα. Ο Νεόφυτος Ροδινός όπως γράφει και ο ίδιος[991] καταγόταν από την Ποταμιού την οποία ονομάζει Ποταμιό έτσι θα γνώριζε τα του Αγίου Μνάσωνος. Αναφέρει τον άγιο ως μαθητή του Χριστού και ότι εκεί σωζόταν λείψανο από τον βραχίονα του αγίου. Εδώ παρατηρείται το παράδοξο, ένας άγιος να έχει δύο τάφους (σήμερα κενοτάφια) και διερωτάται κανείς πως μπορεί να συμβαίνει αυτό. Γενικότερα, υπάρχει η τάση, το όνομα ενός αγίου να το ταυτίζουμε με άλλον, ή άλλους, με το ίδιο όνομα από των οποίων τον βίο έχουμε στοιχεία. Από μία άποψη, δεν πρέπει να δημιουργούμε αγίους, αν δεν είμαστε σίγουροι για την ύπαρξη τους, ούτε και να πιθανολογούμε την ύπαρξη περισσοτέρων του ενός με το ίδιο όνομα. Αλλά συμβαίνει στους ανθρώπους μέσα στους αιώνες, ένα όνομα, να το φέρουν πολλοί στον ίδιο τόπο, ή και σε περισσότερους τόπους και διάφορες χώρες. Όπως και στον άγιο Τυχικό, τον άγιο Τίμωνα κ.ά. υπήρξαν περισσότεροι του ενός άγιοι, οι οποίοι είχαν διαφορετικά στοιχεία στον βίο τους, έτσι και με τον άγιο Μνάσωνα, γιατί να υπάρχει αυτή η προσπάθεια ταύτισης του Μνάσωνα της Ποταμιούς με τον Μνάσωνα της Ταμασού; Μπορεί επίσης

---

[986] *Μαχαιράς*, § 30.
[987] *ExcerptaCypria*, σ. 224-226.
[988] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 588.
[989] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 199.
[990] Οι εργασίες συντήρησης από το Τμήμα Αρχαιοτήτων άρχισαν για πρώτη φορά το 1997: Annual Report, τμ. 1997, σ. 25.
[991] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 142.

λόγῳ του ότι ήταν αποστολικός άγιος να είχαν αφιερωθεί σεβάσματα κατά τόπους[992] και εκεί να ασκήτευαν μοναχοί, ή, να έγιναν συ τῳ χρόνῳ χώροι συγκέντρωσης και ταφής χριστιανών. Του αγίου Ηρακλειδίου υπάρχουν σεβάσματα εκεί που έχει συνδεθεί, ή που πέρασε ο άγιος (Καλοπαναγιώτη, Ζύγι, Ζακάκι). Έτσι και του αγίου Μνάσωνα, εκτός από τα πιο πάνω που αναφέραμε, υπάρχει επίσης και παρεκκλήσι του στη Τριμίκλινη, κτισμένο στα ερείπια παλαιότερου ναού, καθώς και στην τοποθεσία Μνασίν στο Πελένδρι, με πιθανόν παλαιόν ναό του[993].

Εκτός από τον άγιο Μνάσωνα που είναι αποστολικό όνομα, έχουμε επίσης και τον άγιο Ιάσωνα, επίσης αποστολικό όνομα. Ο άγιος Ιάσων συγκαταλέγεται στους εβδομήκοντα και αναφέρεται δύο φορές στην Καινή Διαθήκη. Τον βλέπουμε στη Θεσσαλονίκη να φιλοξενεί τον απόστολο Παύλο και να τον συλλαμβάνουν μαζί με μερικούς άλλους, για να τους αφήσουν τέλος ελεύθερους, αφού πληρώσουν εγγύηση (Πράξ. 17,5-9). Και δεύτερη φορά τον βλέπουμε στο τέλος της Προς Ρωμαίους επιστολής, όταν στέλνει (στους Ρωμαίους) χαιρετισμούς ο απόστολος Παύλος, μαζί με τους συνεργάτες του, ένας εκ των οποίων ήταν ο Ιάσων (Ρωμ. 16, 21). Στους καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών το όνομα Ιάσων συναντάται δύο φορές. Ο ένας είναι επίσκοπος Ταρσού και για τον άλλον δεν αναφέρεται κάποια πληροφορία[994]. Επίσης, στους καταλόγους συμπεριλαμβάνεται και ο Μνάσων[995]. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως συνεορτάζονται ο άγιος Ιάσων με τον Σωσίπατρο στις 28 Απριλίου και, όπως φαίνεται, οι δύο απόστολοι είχαν κοινή δράση[996]. Η τιμή και του αγίου Ιάσωνος καταγράφεται στην Κύπρο τουλάχιστο από τους μεσαιωνικούς χρόνους, χωρίς όμως να προσδιορίζεται ο τόπος στον οποίο έδρασε και τιμήθηκε. Ο Καρδινάλιος Eudes de Chateauroux, επίσκοπος Τούσκλου, όταν ήταν καρδινάλιος λεγάτος στην Ανατολή, είχε δώσει διαταγή το 1248 στους Λατίνους κληρικούς να τιμούν, μεταξύ άλλων τοπικών αγίων και τον άγιος Ιάσωνα[997]. Ο Χάκκετ επίσης τοποθετεί τον άγιο Ιάσωνα ως ένα από τους Κύπριους αγίους, χωρίς όμως να μας δίνει περισσότερες πληροφορίες[998]. Μια εικασία μπορούμε να κάνουμε, για το ότι μπορεί το πραγματικό του όνομα να ήταν Μνάσων, αφού έχουμε και εικόνα του και οι κάτοικοι

---

[992] Ο άγιος Μνάσων έχει ναούς στην Κύπρο, εκτός από την Ποταμιού και στο Πολιτικό και στην Τριμίκλινη, ενώ τοιχογραφίες και εικόνες του υπάρχουν και σε βημόθυρα ναών (Παναγία Χρυσαλινιώτισσα, Άγιος Λάζαρος κ.ά.).

[993] Μενάρδου, σ.389.

[994] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 86,87.

[995] Στο ίδιο, σ. 194-208, αρ. 144.

[996] SyEC, σ. 633- 636.

[997] Συγκεκριμένα όρισε όπως τιμώνται ειδικά οι εξής τοπικοί άγιοι: Βαρνάβας, Επιφάνιος, Ιλαρίων, Νικάνωρ, Τυχικός, Ιάσων, Σπυρίδων, Άμμων, Αλέξανδρος, Ποτάμιος και Νεμέσιος: Χάκκετ, τμ. 2, σ. 290· Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*, Αθήνα, 1968, (επανέκδοση Λευκωσία 21997), § 125.

[998] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 189.

να τον αποκαλούσαν και Ιάσωνα από το αρχαίο ρήμα της ελληνικής γλώσσας «ἰάομαι - ἰῶμαι» – θεραπεύω. Δηλαδή, να αντικατέστησε η θεραπευτική του ιδιότητα το όνομά του.

Τοιχογραφία του αγίου Μνάσωνα, όπως μαρτυρούν κάτοικοι, διασωζόταν στο βόρειο άκρο της αψίδας του Ιερού του ναού του, στην Ποταμιού, η οποία όμως σήμερα είναι εντελώς κατεστραμμένη[999]. Άλλες τοιχογραφίες του αγίου Μνάσωνα υπάρχουν ελάχιστες, σε ναούς της Κύπρου, όπως στο ναό του Τιμίου Σταυρού Αγιασμάτι του 1494, (η οποία ίσως να είναι και η παλαιότερη απεικόνιση του) στην μονή Αγίου Ηρακλειδίου του 1759, στον καθεδρικό ναό Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου Λευκωσία του 19ου αιώνα και στον ναό του Αγίου Γεωργίου στα Λαγουδερά. Επίσης, τοιχογραφία του αγίου Ιάσωνος, του 13ου - 14ου αιώνα, διεσώζετο στο ασκητήριο του Αγίου Σωζομένου, στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας Λευκωσίας[1000]. Ο άγιος Μνάσωνας παρουσιάζεται σε φορητές εικόνες, ως επίσκοπος, κυρίως στην Ταμασσό, ενώ στην Ποταμιού παρουσιάζεται ως όσιος με την επιγραφή μάλιστα «Ο όσιος Μνάσων». Παρομοίως και ο άγιος Τίμων, εικονίζεται ως απόστολος, στον βίο του περιγράφεται ως ασκητής στην Ποταμιού, ενώ στον άγιο Ιωάννη Λαμπαδιστή ως επίσκοπος. Εικόνες επίσης έχουμε στη μονή Αγίου Μνάσωνος, στην μονή Αγίου Ηρακλειδίου, στον ναό Παναγίας Χρυσαλινιώτισσας Λευκωσία, στο παρεκκλήσι Αγίου Μνάσωνα στη Τριμίκλινη, στον ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ Τρυπιώτη και στον ναό του Αγίου Λαζάρου. Στο Όμοδος παρατηρούμε εικόνα του αγίου Ιάσωνος του 1970[1001] η οποία ενδεχομένως να σχετίζεται με το γειτονικό χωριό Ποταμιού και την τιμή του αγίου Μνάσωνα – Ιάσωνα.

Στην Ποταμιού, όπως γράψαμε και πιο πάνω διασωζόταν βραχίονας του αγίου, ενώ σήμερα αγνοείται. Μνεία για λείψανο κάνει ο Νεόφυτος Ροδινός[1002], τον 17ο αιώνα ο οποίος είχε και την καταγωγή του από την Ποταμιού. Σε αυτήν την αναφορά του Ροδινού παραπέμπει και ο Κυπριανός, ο Χάκκετ και άλλοι μετέπειτα[1003]. Δεν ξέρουμε με πιο τρόπο απωλέσθηκε το λείψανο αυτό. Ο Τσικνόπουλλος το 1971[1004] απλά αναφέρει ότι το μνημονεύει ο Ροδινός, ενώ δεν κάνει καμία αναφορά για το πώς απωλέσθηκε. Σε επιστολή της 28ηςΑπριλίου του 1977 ένας κάτοικος της Ποταμιούς, απευθυνόμενος προς τον μητροπολίτη Πάφου, ζητά να συντηρηθεί ο ναός και αναφέρεται στην παράδοση που λέει ότι κάτω από τον ναό, βρίσκεται ο τάφος του Αγίου και κάπου πιο βαθιά στη γη, βρίσκεται ο βραχίονας του και για αυτό κάθε τόσο, έρχονται διάφοροι άνθρωποι και ψάχνουν να τον

---

[999] Καππαής, *Η Ποταμιού. Και τα εκκλησιαστικά της μνημεία,* Λεμεσός 2014, σ. 34-35.

[1000]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 51.

[1001] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 364.

[1002] Ο Ροδινός κάνει και άλλες αναφορές για λείψανα άλλων αγίων όπως του αγίου Ιωάννη Καλλιέργους του αγίου Νεοφύτου κ.ά. Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 95 και 142. Οι αναφορές του αυτές μας δημιουργούν ήδη πρόβλημα κάτι ο οποίο αναλύουμε και αλλού εκτενώς.

[1003] Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 538. Ο Χάκκετ γράφει: «του Μνάσωνος του Κυπρίου», χωρίς αναφορά ως επισκόπου Ταμασού κλπ. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 321.

[1004] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 38,167-168, 311.

βρουν[1005]. Κάτι άλλο σημαντικό που αναφέρει η επιστολή είναι ότι η κατακόμβη αυτή φτάνει πολύ μακριά, κανείς δεν γνωρίζει πόσο και πού, αλλά κάποιος που κάποτε προσπάθησε να την εξερευνήσει, χάθηκε και κανείς δεν έμαθε ποτέ τι απέγινε[1006]. Σήμερα λείψανα του αγίου Μνάσωνα έχουμε στην μονή Μαχαιρά[1007] και στη μονή Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης[1008]. Συγκεκριμένο τεμάχιο του λειψάνου του αγίου Ιάσωνος, φαίνεται να υπήρχε στη μονή Χρυσορρογιατίσσης από το 1794, μεταφέρθηκε όμως για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[1009]. Στην μονή Αγίου Παντελεήμονος[1010], στη μονή Κύκκου με λείψανο του αγίου Μνάσωνος[1011] και άλλο λείψανο του αποστόλου Ιάσωνος[1012], στην μονή Αγίου Νεοφύτου επίσης λείψανο του αγίου Μνάσωνος και άλλο του αγίου Ιάσονος[1013]. Τέλος στον ναό του Αγίου Θεοδώρου στο Πολιτικό της Μητροπόλεως Ταμασού, διαφυλάσσεται τεμάχιο ιερού λειψάνου του αγίου Μνάσωνος επισκόπου Ταμασού[1014]. Ενώ άλλα τεμάχια πιθανόν να υπάρχουν και σε άλλους ναούς και σε ιδιώτες.

Χειρόγραφες ακολουθίες των αγίων Ηρακλειδίου, Μνάσωνα και άλλων αγίων υπάρχουν στους ναούς οσίου Θεοδώρου στο Πολιτικό, και αγίου Νεκταρίου Λευκωσίας οι οποίες αντιγράφηκαν τα έτη 1965,1968,1980 και 1991[1015]. Επίσης ακολουθία η οποία εκδόθηκε υπό του αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου στη Βενετία το 1774[1016]. Η ακολουθία αυτή και το συναξάριο της γράφηκαν από τον Κύπριο λόγιο Ματθαίο Γαλατιανό, μεταξύ των ετών 1606-1637. Τέλος η ακολουθία του αγίου περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία[1017]. Παρατηρούμε από την ακολουθία αυτή ότι ο κανόνας του αγίου στον όρθρο είναι διπλός

[1005] Αρχείο Ελεγκτικού Γραφείου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (ΑΕΓΙΜΠ), Ποταμιού.

[1006] ΑΕΓΙΜΠ, Ποταμιού. Τέτοιες παραδόσεις συναντάμε και σε άλλα μέρη, όπως στο σπήλαιο του αγίου Λαμπριανού στην Έμπα. Αυτές οι διαδόσεις ίσως βοηθούσαν στην προστασία του ναού από αρχαιοκάπηλους ή περίεργους, ακόμη προσέδιδαν στο τιμώμενο άγιο ένα φόβο, ένα μυστήριο γύρω από το μνημείο, μια ευλάβεια προσπαθώντας να το αναδείξουν στα μάτια των απλών ανθρώπων.

[1007] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 72· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[1008] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 72-73· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 155.

[1009] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44

[1010] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ.73.

[1011] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[1012] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18.

[1013] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 135.

[1014] Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό…», ό.π., σ. 100. Το έχουμε προσκυνήσει σε μία επίσκεψή μας στον ναό, βρίσκεται στο κάτω μέρος μικρής αργυρής εικόνας του αγίου και ευωδιάζει πολύ έντονα.

[1015] Κύπρια Μηναία, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 17), σ. 251.

[1016] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 199· Κύπρια Μηναία, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 17), σ. 251.

[1017] Κύπρια Μηναία, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 17), σ. 239-253.

και πολλά τροπάρια παίρνουν πληροφορίες και τις διανθίζουν από το κείμενο του βίου του αγίου Ηρακλειδίου, το οποίο φέρεται να έγραψε ο Ρόδων. Τέλος, το όνομα Μνάσων δεν φαίνεται να δίδεται ως όνομα στις μέρες μας[1018].

Από τα ως άνω συμπεραίνουμε, όπως γράψαμε και αλλού, ότι ο ναός, η κατακόμβη και ο τάφος του αγίου Μνάσωνα στην Ποταμιού θα πρέπει να ανήκουν σε τοπικό άγιο, που έζησε εκεί και, είτε είχε ο ίδιος το όνομα Μνάσων, είτε αφιέρωσε το όνομα στον ναό – μονή που έκτισε στον άγιο Μνάσωνα. Υπάρχει πιθανότητα, άλλωστε, από τα μέρη εκείνα να είχε περάσει ή και να είχε διαμείνει για κάποιο διάστημα και ο άγιος Μνάσων, ο αρχαίος μαθητής, μετέπειτα, όπως μνημονεύεται, επίσκοπος Ταμασού. Το όνομα Ιάσων, πάλι, ενός άλλου αποστόλου, ίσως μπερδεύει τα πράγματα. Η συγχώνευση πάντως των αγίων είναι φανερή εφόσον υπάρχει εικόνα στην Ποταμιού του οσίου Μνάσωνα που όμως τιμάται κατά τις 19 Οκτωβρίου ο άγιος Μνάσων επίσκοπος Ταμασού.

7. Ο Άγιος Τυχικός

Το όνομα Τυχικός αναφέρεται στην Καινή διαθήκη πέντε συνολικά πέντε φορές, (και μία ίσως έκτη φορά) στις Πράξεις των Αποστόλων και σε επιστολές του αποστόλου Παύλου[1019]. Μέσα από αυτές παρατηρούμε ότι η μαθητεία του κοντά στον απόστολο

[1018] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Μνάσων: Κανένα όνομα. (Θηλ): Κανένα όνομα.

[1019] Α) «Μετά δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς Μακεδονίαν. διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα· ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας. συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος, Θεσσαλονικέων δὲ Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος, καὶ Γάϊος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος, Ἀσιανοὶ δὲ Τυχικὸς καὶ Τρόφιμος. οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρῳάδι· ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρῳάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά. Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων συνηγμένων τῶν μαθητῶν κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου». (Πράξ. 20,1-7). Β) «Ινα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ, ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν». (Εφεσ. 6,21-22). Γ) «Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ, 8 ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν,». (Κολ. 4,7-8). Δ) «Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον» (Β΄ Τιμ. 4,12). Ε) «Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι» (Τίτ. 3,12). Στ) Μια έκτη αναφορά στο πρόσωπό του Τυχικού πιθανόν να γίνεται στη Β΄ προς Κορινθίους επιστολή του αποστόλου Παύλου: «Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου, ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς. συνεπέμψαμεν δὲ μετ᾽ αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν· οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ᾽ ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ἡμῶν· στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ᾽ ἡμῶν, προνοούμενοι καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν

Παύλο είναι αδιαμφισβήτητη, ενώ φαίνεται ότι υπήρξε σημαντικό πρόσωπο της Καινής Διαθήκης και έμπιστος σε διάφορες αποστολές, είτε κομίζοντας επιστολές του αποστόλου, είτε ενημερώνοντας τις Εκκλησίες για διάφορα ζητήματα, ή, ό,τι άλλο ο Παύλος του ανέθετε. Επίσης γνωρίζουμε ότι είχε Μικρασιατική καταγωγή, ενώ η προσωνυμία του ως απόστολος τον σχετίζει ως ένα εκ των εβδομήκοντα μαθητών του Χριστού[1020].

Οι διάφορες παραδόσεις, όπως θα δούμε στη συνέχεια, ήθελαν το αποστολικό όνομα Τυχικός να υπήρξε επίσκοπος σε διάφορες περιοχές όπως, Κολοφώνος, Χαλκηδόνος της Βιθυνίας, Νεαπόλεως και Πάφου. Όπως και σε πολλά άλλα αποστολικά ονόματα[1021] αλλά και άλλους ομώνυμους αγίους[1022] υπήρξε η τάση συγχύσεως τους, έτσι φαίνεται ότι έγινε και με τον απόστολο Τυχικό. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, την αρχαιότερη, σοβαρότερη και έγκυρη πηγή, αναφέρονται δύο απόστολοι με το όνομα Τυχικός να συνεορτάζονται με τους λοιπούς αποστόλους στις 30 Ιουνίου. Ο πρώτος αναφέρεται ως επίσκοπος Κολοφωνίας και ο δεύτερος ως επίσκοπος Χαλκηδόνος[1023]. Να σημειώσουμε δε ότι το συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως αναφέρει τους εβδομήκοντα μαθητές του Χριστού να συνεορτάζονται μαζί με τους δώδεκα στις 30 Ιουνίου, αντί στις 4 Ιανουαρίου, που ως γνωστό σήμερα εορτάζονται, με βάση τα σύγχρονα μηναία και συναξάρια. Ο ένας

πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς. εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ. Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν». (Β΄ Κορ. 8,16-24). Εδώ δεν αναφέρεται ξεκάθαρα το όνομα του Τυχικού αλλά μερικοί ερμηνευτές θέλουν ένας από τους δύο ανώνυμους που απεστάλησαν στην Κόρινθο μαζί με τον Τίτο για την συλλογή εράνου, να ήταν ο Τυχικός. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 121· Μιχαήλ Παν. Στυλιανίδη, *Ο απόστολος Τυχικός*, Λεμεσός [2]2014, σ. 22.

[1020] Απόστολοι ονομάζονται κατά την διδακτορική διατριβή του Λουκά Χαρ. Φίλη όσοι κλήθηκαν από τον Θεό μεταξύ πολλών, απεστάλησαν εις διακονία και ήταν αυτόπτες μάρτυρες της αναστάσεως του Ιησού Χριστού ενώ οι λοιποί κλητοί και απεσταλμένοι του Κυρίου δεν ονομάσθηκαν απόστολοι. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 125-153.

[1021] Τέτοια παραδείγματα αποστολικών προσώπων που φαίνεται να ήταν περισσότεροι του ενός παρατηρούμε στα ονόματα: Αμπλίας: α) επίσκοπος Οδησού και β) χωρίς να αναφέρεται κάπου. Απελλής: α) επίσκοπος Ηρακλείας και β) επίσκοπος Σμύρνης. Βαρνάβας: α) επίσκοπος Ηρακλείας, β) επίσκοπος Μεδιολάνων και γ) χωρίς να αναφέρεται κάποια επισκοπή. Ιωάννης ή Μάρκος: α) ως απλά Ιωάννης β) υιός Μαρίας, γ) ανεψιός Βαρνάβα και επίσκοπος Απολλωνιάδος, δ) ο ευαγγελιστής ε) ο Ιωάννης ο επικληθείς Μάρκος επίσκοπος Βύλου – Βιβλιουπόλεως, υιός Μαρίας. Λουκάς: α) επίσκοπος Λαοδικείας της Συρίας, β) ως ο ευαγγελιστής. Ο Φίλης έχει αντίθετη άποψη, ότι δηλαδή τα πρόσωπα αυτά συμπεριελήφθησαν δύο και τρεις φορές στους καταλόγους των εβδομήκοντα, όμως, στην ουσία, υπήρξαν μόνο ένα πρόσωπο. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 214-230. Επίσης το όνομα Επαφράς και Επαφρόδιτος το συναντάμε κατά την αποστολική εποχή, στην Κύπρο και αλλού, άλλοτε ως το αυτό πρόσωπο και άλλοτε ως δυο διαφορετικά πρόσωπα.

[1022] Θα αναφερθούμε εκτενώς σε άλλο κεφάλαιο για τον άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων και τον άγιο Νικόλαο Σιωνίτη που θεωρήθηκαν από την παράδοση της Εκκλησίας μας ως ένας άγιος.

[1023] SyEC, σ. 787.

άγιος Τυχικός αναφέρεται ως δεύτερος, μετά τον Σωσθένη υπήρξε επίσκοπος Κολοφώνος και εορτάζεται στις 8 Δεκεμβρίου[1024]. Ο άλλος άγιος Τυχικός, αναφέρεται ως επίσκοπος Χαλκηδόνος και αφήνεται να εννοηθεί ότι εορτάζει την 31ην Ιουλίου[1025]. Ο Φίλης, ο οποίος γνωρίζει τα πιο πάνω παρατηρεί ότι ο απόστολος Τυχικός δεν συμπεριλαμβάνεται στους εβδομήκοντα μαθητές του Κυρίου. Υπήρξαν, όπως αναφέρει, πολλά ονόματα που συμπεριελήφθησαν στον κατάλογο χωρίς να είναι και, μερικές φορές, δύο και τρεις φορές το ίδιο όνομα ενώ παραλήφθηκαν ονόματα που ήταν πράγματι εκ των εβδομήκοντα[1026].

Από την γνωστή αναφορά στο συναξάριο του αγίου Αυξιβίου του 6ου αιώνα: «…Ἀφ' οὗ λοιπόν ἔμαθεν ὁ θεῖος Παῦλος τόν μαρτυρικόν θάνατον τοῦ Βαρνάβα τοῦ Ἀποστόλου, και ὅτι δέν εἶναι εἰς τήν Κύπρον κανένας ἀπό τούς Ἀποστόλους, διά νά κηρύττῃ τό Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, ἀπέστειλε τόν Ἐπαφρᾶν καί τόν Τυχικόν καί ἄλλους τινάς πρός τόν Ἡρακλείδην τόν Ἀρχιεπίσκοπον τῆς Κύπρου, γράψας πρός αὐτόν, διά νά καταστήσῃ τόν Ἐπαφρᾶν Ἐπίσκοπον είς τήν Πάφον, καί τόν Τυχικόν είς τήν Νεάπολιν, καί εἰς κάθε πολιτείαν ἄλλους…»[1027]. Ο απόστολος Τυχικός συνδέθηκε με την Κύπρο με μία επισκοπή με το όνομα Νεάπολις την οποία οι μεταγενέστεροι συνέδεσαν ατυχώς με την Λεμεσό. Στο Βρετανικό χειρόγραφο αναφέρεται ο Τυχικός ως: «Τυχικοῦ, ἐπισκόπου νέας πόλε(ως) Νεμεσοῦ»[1028]. Ο Μαχαιράς, που ως συνήθως, αντιγράφει το Βρετανικό χειρόγραφο γράφει: «Τυχικοῦ τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Νέας Πόλεως Λεμεσοῦ.»[1029]. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός τον αναφέρει από την μια ως επίσκοπο Πάφου «Τυχικός εις Πάφον»[1030], «εν Πάφῳ Τυχικόν μαθητήν Παύλου»[1031] ενώ στην ίδια συνάφεια που αναφέρει τον Τυχικό στην Πάφο αναφέρει πιο κάτω ξανά το όνομα Τυχικός ως επίσκοπο Νεαπόλεως «εις Νεάπολιν Τυχικόν και Ζήνωνα»[1032]. Σε υποσημείωση του ο Κυπριανός, όπως αναφέρει κατά την αρίθμηση των επισκόπων στην Κύπρο, θεωρεί απίθανο να υπήρξε από τον πρώτο αιώνα τόσο μεγάλος αριθμός αρχιερέων. Συνεχίζοντας, προσπαθεί να δώσει μια εξήγηση, λέγοντας ότι κάποιοι από αυτούς δεν ήταν επίσκοποι, αλλά ίσως να ήταν χωρεπίσκοποι ή προεστώτες εις δύο ή τρεις κοινότητες[1033]. Ο Νεόφυτος Ροδινός γράφει: «Τυχικός εις την Πάφον. Του αγίου Τυχικού, μαθητού του αγίου Παύλου, τον οποίον ο αυτός Απόστολος εις τες επιστολές του τον κράζει αγαπητόν αδελφόν, πιστόν οικονόμον και σύνδουλον αυτού εν Κυρίω, και Λουκάς εις τας Πράξ. Κεφ. κ΄ και το Ρωμαϊκόν

[1024] Στο ίδιο, σ. 290.
[1025] Στο ίδιο, σ. 587, 1172, 1173.
[1026] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-230.
[1027] Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Φεβρουάριος 17), σ. 184.
[1028] *BMAd*, § 185β, σ. 28.
[1029] *Μαχαιράς*, § 30.
[1030] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 165-166, 518.
[1031] Στο ίδιο, σ. 586.
[1032] Στο ίδιο.
[1033] Στο ίδιο, σ.165-164, υπ. α΄, 586.

Μαρτυρολόγιον, Απριλ. κθ΄ εορτάζεται καθ' ημάς εις τες οκτώ του Δεκεμβρίου. Δωρόθεος Τύρου λέγει πως αυτός ο Τυχικός έγινεν Επίσκοπος εις την Χαλκηδόνα»[1034]. Ο George Jeffery γράφει: «Mesana, with a church of Ay. Tychikos, (this rare dedication commemorates a disciple of S. Paul who was a deacon of Paphos)»[1035]. Το Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο (The Roman Martyrology)γράφει: «Apud Paphum, in Cypro, sancti Tychici, qui fuit discipulus beati Pauli Apostoli, et ab ipso Apostolo in suis Epistolis carissimus frater, minister fidelis suusque in Domino conservus appellatur». «At Paphos, in Cyprus, St. Tychicus, a disciple of the blessed apostle Paul, who called him in his epistles most dear brother, faithful minister, and fellow-servant in the Lord»[1036]. Ο Rupert Gunnis το (1936) «Mesana: The village church is dedicated to St. Tychikos, a disciple of St. Paul, who was deacon of Paphos. It contains nothing of interest save a large mediaeval plate with a raised central boss»[1037]. Ο Χάκκετ γράφει ότι ο άγιος Τυχικός ταυτίζεται από τον Κυπριανό με αυτόν που αναφέρεται στις Πράξεις και στις επιστολές του Παύλου[1038]. Παρόλο, που όπως γράφει ο Χάκκετ, η κοινή παράδοση τον αναφέρει ότι έγινε επίσκοπος στη Χαλκηδόνα της Βιθυνίας. Στον βίο του αγίου Αυξιβίου φέρεται ότι απεστάλη από τον Παύλο στην Κύπρο και χειροτονήθηκε από τον άγιο Ηρακλείδιο επίσκοπος Νεαπόλεως[1039]. Ο Le Quien αναφέρει τους δύο διαδοχικά πρώτους επισκόπους στην επισκοπή Νεαπόλεως, να έχουν το όνομα Τυχικός[1040]. Ο Tresor ο οποίος παρέχει μία σύνοψη των κυριότερων αγίων της Κύπρου, τοποθετεί τον Τυχικό ως πρώτο επίσκοπο Νεαπόλεως παρά την Αμαθούντα[1041]. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ως πατρίδα του αγίου Τυχικού τα Μέσανα, προσθέτοντας μάλιστα την παράδοση, που αναφέρεται στην πιο πάνω κοινότητα, ότι ο άγιος έγινε παιδί από την πέτρα[1042]. Συνεχίζοντας ο Τσικνόπουλλος τον αναφέρει ότι έγινε επίσκοπος Λεμεσού[1043]. Στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου αναφέρονται ως επίσκοποι Νέας Πόλεως Νεμεσού οι επίσκοποι Τυχικός και Ζήνωνας «Τυχικοῦ καί Ζήνωνος τῶν ἁγιωτάτων ἐπισκόπων νέας πόλεως Νεμεσοῦ. αἰωνία ἡ μνήμη»[1044]. Στην

[1034] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 70-71.

[1035] Jeffery, *A description of the Historic Monuments*, ό.π., σ.387.

[1036] Urban VIII and Clement X. (Revised second edition 1914, first edition was in 1749), *The Roman Martyrology*, John Murphy company publishers, Baltimore 1916, σ.120.

[1037]Gunnis, σ. 343.

[1038] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 517. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 211.

[1039] Acta Sanxtorum, 29 Aprilis.

[1040] Le Quien, *Oriens christianus*, τμ. 2, Paris, σ. 1740, 1061-1062.

[1041] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 291.

[1042] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 190. Παρόμοια βέβαια αναφορά κάνει ο Τσικνόπουλλος και για τον απόστολο Τίμωνα ως πατρίδα του την Βάσα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 189.

[1043] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 391.

[1044] ΣΕΚ, σ. 452.

Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 ο απόστολος Τυχικός καταγράφεται ως ένας από τους Κύπριους αγίους ο οποίος υπήρξε επίσκοπος Νεαπόλεως ή Πάφου[1045]. Στα Acta Sanctorum, γίνεται μια περίληψη όλων των αναφορών για τον απόστολο Τυχικό, μέσα από την Αγία Γραφή, αλλά και από άλλες πηγές, τονίζοντας για τον Τυχικό ότι υπήρξε διάκονος του αποστόλου Παύλου[1046].

Όπως γίνεται αντιληπτό, επήλθε μεγάλη σύγχυση στο αν πρόκειται περί ενός δύο ή περισσοτέρων αγίων με το όνομα Τυχικός και σε ποια πόλη χρημάτισαν επίσκοποι. Πάντως μέσα από τα βιβλία της Καινής Διαθήκης δεν γίνεται καμία διάκριση στο όνομα Τυχικός ώστε να δηλώνονται δύο ξεχωριστοί. Αυτό μάλλον μας επιβεβαιώνει ένα και μόνο αποστολικό πρόσωπο, μαθητή του αποστόλου Παύλου. Το αν υπήρξε και δεύτερος ή και τρίτος με το όνομα Τυχικός και αν αυτός έζησε την εποχή των αποστόλων ή λίγο μεταγενέστερα αυτό δεν μπορούμε να το γνωρίζομε καθότι δεν υπάρχουν πηγές[1047]. Παρατηρούμε όμως ότι γενικά υπήρξε η τάση όπως γράψαμε και αλλού, να διεκδικείται ένα αποστολικό όνομα από περισσότερες της μίας πόλεων, ως δικός τους, τοπικός απόστολος. Η τάση αυτή παρατηρείται κυρίως τον 4ο -5ο αιώνα επειδή, η κάθε πόλη ήθελε, αφενός να κατοχυρώσει την αποστολικότητά της (ότι δηλαδή ιδρύθηκε από ένα τουλάχιστο απόστολο) και, αφετέρου, επειδή ήταν ανάγκη να παρουσιαστεί η αδιάκοπη αποστολική διαδοχή της ιεροσύνης. Τα περισσότερα αποστολικά πρόσωπα όπως γνωρίζουμε όμως, δεν είχαν έδρα μόνο μια πόλη, Παύλος, Βαρνάβας, Μάρκος, Ανδρέας κ.ά. θεωρούνται ιδρυτές περισσότερων της μιας Εκκλησιών. Το ίδιο και ο απόστολος Τυχικός, διερχόμενος από πόλη σε πόλη, θα βοήθησε στην ίδρυση και εδραίωση των κατά τόπους Εκκλησιών. Επομένως, με το να προσπαθούμε να οριοθετήσουμε κάποιους οικουμενικούς αποστόλους ως ιεράρχες μιας τοπικής Εκκλησίας, υποβαθμίζουμε το έργο τους και την τιμή τους. Πρώτοι μνημονεύονται οι απόστολοι και στη συνέχεια έρχονται οι ιεράρχες και έτσι μνημονεύονται και μέσα στην λειτουργική ζωή της Εκκλησίας. Ακόμα και αν υπήρχε περίπτωση -πράγμα απίθανο- ένας απόστολος να είχε υπό την ευθύνη του μία και μόνο πόλη, είχε ταυτόχρονα καθήκοντα και σε άλλες περιοχές, αλλά και στην οικουμένη ολόκληρη[1048].

[1045] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 138.

[1046] Acta Sanctorum, Antverpiae 1675, τμ. 3 (Aprilis 29), σ. 613. Να αναφέρουμε επίσης ότι τον πρώτο αιώνα οι βαθμοί της ιεροσύνης συγχέονται μεταξύ τους έτσι διάκονος μπορεί να είναι και ιερέας όπως οι επτά διάκονοι και πρεσβύτεροι μπορεί να σήμαινε και αρχιερείς. Οι απόστολοι τέλος είχαν οικουμενικό και όχι τοπικό έργο.

[1047] Το όνομα Τυχικός πρέπει να ήταν συνηθισμένο όνομα, τουλάχιστο μέχρι τον 4ο αιώνα. Επίσκοπο με το όνομα Τυχικός συναντάμε και στην Ελλάδα και συγκεκριμένα ο πρώτος επίσκοπος Μεθώνης είχε το όνομα Τυχικός και συμμετείχε στη Σύνοδο της Σαρδικής (Σόφιας) το 343. Ιστοσελίδα ιεράς Μητροπόλεως Μεσσηνίας, Ιστορικό: http://www.mmess.gr/index.php/home/art_details/240 (προσβάσιμο: 2.5.2020).

[1048] Ακόμα και τον 4ο αιώνα, την εποχή του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας βλέπουμε ότι στην Κύπρο δεν υπήρχαν τόσο αυστηρά όρια στις επισκοπές και μπορούσε ένας επίσκοπος να χειροτονεί και ιερείς άλλης

Αν ο Τυχικός, που μνημονεύεται στην Καινή Διαθήκη, τελικά έφθασε στην Κύπρο, πιστεύουμε ότι θα είχε αποσταλεί σε μια μεγάλη πόλη. Η δράση του και οι εμπειρίες του κοντά στον απόστολο Παύλο, θα του διασφάλιζαν μια μεγάλη αποστολή. Η Πάφος ως πρωτεύουσα του νησιού τότε, η Αμαθούντα ή η Σαλαμίνα ήταν οι τρεις πιο λαμπρές πόλεις της Κύπρου[1049] και θα μπορούσε να είχε μεγάλη δράση και επιτυχία σε αυτές. Αντί αυτού όμως το συναξάριο του αγίου Αυξιβίου γράφει κάποια Νεάπολη, την οποία όπως γράψαμε και πιο πάνω θεώρησαν οι μεταγενέστεροι την σημερινή Λεμεσό. Όμως η έννοια της Νεάπολης δηλαδή νέας πόλης δηλώνει την δημιουργία της σε μεταγενέστερη εποχή. Ως γνωστό την εποχή των αποστόλων Η Νεάπολη Λεμεσού δεν υφίστατο ως πόλη. Αυτή δημιουργήθηκε από τον 4ο – 5ο αιώνα και μετά, μετά, δηλαδή, την αποδυνάμωση των δύο άλλων παραπλήσιων πόλεων Αμαθούντας και Κουρίου[1050]. Επομένως, το σίγουρο είναι ότι ο Τυχικός δεν μπορεί να απεστάλη σε μια πόλη, που δεν υπήρχε τον 1ο αιώνα. Το να θεωρήσουμε ότι στάλθηκε σε ένα μικρό οικισμό, που υπήρχε τότε στον χώρο της μετέπειτα Νεάπολης – σήμερα Λεμεσού, δεν μπορεί να γίνει πιστευτό. Αντικρούεται από τους λόγους που αναφέραμε και πιο πάνω, ότι έναν απόστολο του ύψους του Τυχικού, που

επαρχίας. Αυτό το βλέπουμε όταν ο άγιος Επιφάνιος χειροτόνησε κάποιο διάκονο και ιερέα στα όρια του πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Όταν κατηγορήθηκε ότι προχώρησε σε υπερόρια χειροτονία, ο άγιος πρόβαλε ως απολογία ότι στην Κύπρο δεν υπήρχε περιοριστική ακρίβεια. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 241-242. Αν τον 4ο αιώνα τα πράγματα στην Κύπρο δεν περιόριζαν τους επισκόπους σε μια πόλη ή επαρχία, πόσο μάλλον αυτό δεν ίσχυε τον 1ο αιώνα, στην αποστολική εποχή.

[1049] Σύμφωνα με την ιστορία (βλ. Άντρος Παυλίδης, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από την αρχή έως σήμερα*, Ηλία Επιφανίου, 2013, σ. 125), οι πόλεις που άκμαζαν την εποχή των αποστόλων ήταν οι: Νέα Πάφος, Παλαιά Πάφος, Σαλαμίς, Αμαθούς, Κίτιο, Κούριο, Αρσινόη (πρώην Μάριο), Σόλοι, Λάπηθος, Ταμασσός, Καρπασία, Αφροδίσιο, Γολγοί και Τρεμυθούς.

[1050] Ο Ιερομόναχος Σωφρόνιος Μιχαηλίδης στην ογκωδέστατη έκδοσή του γράφει ότι καμία γραπτή πηγή της εποχής δεν υπάρχει για πόλη με μάλιστα ονομασία ως Νεάπολη. Ενώ οι απόστολοι που πέρασαν από Κούριο και Αμαθούντα επίσης δεν αναφέρουν καθόλου για ενδιάμεσο σταθμό και πόλη. Μόνη αναφορά για Νεάπολη γίνεται στον βίο του αγίου Αυξιβίου ο οποίος είναι μεταγενέστερης εποχής. Η πρώτη ονομασία πόλης στην περιοχή είναι γνωστή με την ονομασία Θεοδοσιανή ή Θεοδοσιάς πιθανόν όνομα το οποίο έλαβε από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο Α΄ (379-395) ή Θεοδόσιο Β΄ (408-450). Πρώτος σε αναφορά επίσκοπος της Θεοδοσιάς ήταν ο Σωτήρ ο οποίος υπέγραψε και τα πρακτικά της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου το 451 έπειτα κάποιος με το όνομα Ιωάννης. Πρώτος επίσκοπος με αναφορά σε επισκοπή ως Νεάπολη υπήρξε ο Νεαπόλεως Λεόντιος τον 7ο αιώνα (590-668) ο οποίος είναι και ο μόνος που διασώζεται η μνήμη του ως επισκόπου Νεαπόλεως κατά την βυζαντινή περίοδο. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού...*, ό.π., σ. 28,58-59. Ο Χάκκετ γράφει ότι η Νεάπολις δημιουργήθηκε όταν η Αμαθουντα είχε εγκαταλειφθεί τον 7ο αιώνα. Σίγουρα όμως υπήρχε ως πόλη το 787 αφού μνημονεύεται στην 7η Οικουμενική Σύνοδο. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 84-85. Σίγουρα επίσης υπήρχε ως πόλις όταν μνημονεύεται στο συναξάριο του αγίου Αυξιβίου. DeAuxibioep. Sol., Act. Sanctorum. Φε. 19. (τέλος του 6ου με αρχές του 7ου αιώνα). Για την πόλη και επισκοπή Νεμεσού – Νεαπόλεως ο Κυπριανός δεν την αναφέρει ως αρχαιότερη όπως τις Κουρίαν και Αμαθούντα αλλά την αναφέρει ως πόλη και επισκοπή μετά τον Μέγα Κωνσταντίνο. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 402. Προφανώς μετά τους σεισμούς του 4ου αιώνα που έπληξε όλες τις πόλεις τις Κύπρου αλλά και που περιήλθε η Κύπρος στο Βυζάντιο.

επιβεβαιώνουν τα εγκώμια προς αυτόν από τον Παύλο, θα ήταν αδύνατο ο Παύλος να τον υποβίβαζε σε ένα απλό πρεσβύτερο μιας μικρής εκκλησίας[1051]. Προφανώς, αν εδώ πρόκειται για τη νέα πόλη της Λεμεσού, τότε θα πρέπει να αποκλείσουμε τη θέση ότι πρόκειται για τον μαθητή του Παύλου, αλλά για κάποιο μεταγενέστερο επίσκοπο της νέας πόλης. Αν αυτό ευσταθεί, τότε είναι πιθανόν να ταυτίστηκε η τιμή αυτού του αγίου με την τιμή του αποστολικού προσώπου και να εξαπλώθηκε σε όλη την Κύπρο[1052]. Πάντως στη επίσημη ετήσια έκδοση της Εκκλησίας Κύπρου: Διοικητική Συγκρότηση Εκκλησίας Κύπρου από το 2016 επιχειρήθηκε η σύνταξη καταλόγου επισκόπων της επισκοπής Νεάπολης. Αναφέρονται σε αυτό τον κατάλογο οι: Τυχικός Α΄ (Αποστολική εποχή), Τυχικός Β΄ (άγνωστο πότε έζησε) και ο αμέσως μετά είναι ο Σωτήρ (;-451-;) ενώ δύο επόμενοι Ιωάννης και Λεόντιος είναι τον 6ο και 7ο αιώνα αντίστοιχα και οι υπόλοιποι αναφέρονται με πιο συγκεκριμένες χρονολογίες από το 1260[1053]. Ο Παπαχριστοφόρου γράφει ότι ο απόστολος Τυχικός ίσως ήρθε στην Κύπρο και δεν έμεινε, αλλά πήγε πρώτα στη Ρώμη να συμπαρασταθεί στον διδάσκαλό του Παύλο όταν ήταν στην φυλακή για δεύτερη φορά και μετά έγινε επίσκοπος Κολοφώνος ή Καρχηδόνας[1054]. Αυτό, όμως, συνεχίζει, έρχεται σε αντίθεση με την άποψη ανάληψης επισκοπικής έδρας στην Κύπρο. Επομένως, ο απόστολος Τυχικός ήταν απόστολος και όχι ποιμένας μιας συγκεκριμένης πόλης. Πρέπει να σταματήσει αυτή η αγαθή φιλονικία αν ήταν επίσκοπος Πάφου ή Λεμεσού, γιατί, αν είχε έρθει στην Κύπρο ο απόστολος, σίγουρα θα είχε καλύψει όχι μόνο αυτές τις δύο πόλεις αλλά και άλλες όπως την περιοχή Σολιάς – Μόρφου όπου το πρόσωπό του διασώζεται σε ναούς, εικόνες και τοιχογραφίες. Το αν υπήρξε και έτερος Τυχικός επίσκοπος Νεαπόλεως Λεμεσού, αυτό αν και δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε, είναι καθαρά υποθετικό και το αφήνουμε μέχρις ότου Κύριος οίδε, αν το φανερώσει και πότε.

Ο απόστολος Τυχικός φαίνεται πάντως να τιμήθηκε τουλάχιστο από τον 9ο -10ο αιώνα με παλαιά τρίκλιτη βασιλική, η οποία έτυχε ανακατασκευής τον 14ο αιώνα και η οποία

[1051] Παρόμοιο υποβιβασμό συναντάμε για τον άγιο Μνάσωνα. Αν ο αρχαίος Μαθητής ταυτίζεται με τον δεύτερο επίσκοπο Ταμασού, ή δεν πρόκειται για άλλο πρόσωπο. Αν πρόκειται για το αυτό πρόσωπο πως ένας απόστολος υποβιβάζεται και υποχωρεί έναντι του «νεοφώτιστου» Ηρακλείδιου ώστε μόνο μετά την κοίμησή του να τον διαδεχθεί στον θρόνο ως δεύτερος επίσκοπος Ταμασού. Το ίδιο σε μικρότερο βαθμό για τον άγιο Ρόδονα.

[1052] Πώς δικαιολογείται η μεταφορά της μνήμης του αγίου από Λεμεσό προς Πάφο ή από Πάφο προς Λεμεσό; Το ίδιο μπορεί να διερωτηθεί κανείς για τον ναό του αγίου Τύχωνα στην Άρμου εκτός αν ήταν Τυχικός και έγινε Τύχων. Αυτό όμως δεν μπορούμε να το υποστηρίξουμε καθότι δεν διασώζεται καμιά παλαιά εικόνα των δύο αγίων στην κοινότητα. Στην Άρμου το τοπωνύμιο αναφέρεται ως άγιος Τύφων: Gazetteer, σ. 1372, εκτός αν πρόκειται για τον άγιο Τρύφων. Στην Αγία Φύλα Λεμεσού το τοπωνύμιο είναι γνωστό ως Τυθικός: Gazetteer, σ. 1505.

[1053] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις. Της Εκκλησίας Κύπρου και των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών*, έτος 2016, Λευκωσία 2016, σ. 37.

[1054] Μακάριος Παπαχριστόφορος, *Τυχικώ τω Αποστόλω*, Γαλάτα, 2006, σ. 31.

βρίσκεται στην Αγία Φίλα Λεμεσού[1055]. Επίσης, η αρχαιότερη απεικόνιση του αποστόλου χρονολογείται στα 1105/6 και σώζεται στην Παναγία της Ασίνου, όπου ο άγιος εικονίζεται ως ιεράρχης εντός του Ιερού Βήματος. Ιδιαίτερη τιμή είχε ο άγιος στις περιοχές της σημερινής μητροπόλεως Μόρφου. Συγκεκριμένα, παλαιός ναός μνημονεύεται στην περιοχή Έσω Γαλάτα. Ο ναός σήμερα ξανακτίστηκε με βάση παλαιά πρότυπα των ναών της περιοχής. Επίσης, στην ίδια κοινότητα, διασώθηκε αρχαία εικόνα του 14ου αιώνα και τοιχογραφία του 16ου αιώνα. Άλλες τοιχογραφίες της ίδιας περιόδου διασώθηκαν επίσης στην μονή Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή[1056], στη μονή Αγίου Νικολάου της Στέγης.

Στην Πάφο, ο απόστολος Τυχικός τιμήθηκε τουλάχιστο από τα μεσαιωνικά χρόνια, πριν την Τουρκοκρατία με ναούς στα Μέσανα και στη Λετύμπου- Καλλέπεια. Στα Μέσανα, ο ναός κατεδαφίστηκε αλλεπάλληλες φορές και ανοικοδομήθηκε ξανά. Η προτελευταία ανοικοδόμηση, αν υπολογίσουμε με βάση το τέμπλο και τις εικόνες, πρέπει να έγινε περί τα τέλη του 18ου με αρχές του 19ου αιώνα. Ο σημερινός ναός αποπερατώθηκε, σύμφωνα με την επιγραφή, το 1910. Αυτό όμως που δηλώνει ξεκάθαρα την τιμή του αποστόλου στην περιοχή είναι οι δύο παλαιές εφέστιες εικόνες του, που χρονολογούνται, η μία γύρω στις αρχές του 17ου αιώνα και η άλλη το 1830. Ο απόστολος Τυχικός τιμήθηκε επίσης και από τους Λατίνους[1057].

Λείψανα του αποστόλου Τυχικού παρόλο που είναι αποστολικό πρόσωπο αγνοούνται και δεν καταγράφονται πουθενά. Τεμάχιο λειψάνου που φυλάσσεται στη Μητρόπολη Λεμεσού, στην προσπάθεια ανάδειξης του αγίου ως πρώτου επισκόπου της, μάλλον ανήκει

[1055] Η συντήρησή του ναού αυτού, άρχισε για πρώτη φορά το 2004 από το Τμήμα Αρχαιοτήτων: Annual Report, τμ. 2004, σ. 39.

[1056] Κοντά στην μονή Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή στον Καλοπαναγιώτη, δίπλα και κάτω από την μονή, προς τον ποταμό Κλάριο, έγινε επίσης και άλλη σχετικά πρόσφατη νωπογραφία, που αναπαριστά την βάπτιση του αγίου Ηρακλειδίου από τους αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα, Μάρκο και Τυχικό. Η ίδια εικόνα σε ξύλο, με τεμάχιο λειψάνου του αγίου Ηρακλειδίου φιλοτεχνήθηκε τελευταία και βρίσκεται προς προσκύνηση στον ναό του αγίου Ηρακλειδίου, εντός της μονής. Επίσης πινακίδα κοντά στον ποταμό που βαπτίστηκε ο άγιος, πάλι αναγράφει: «Σημείο Βάπτισης Αγίου Ηρακλειδίου από τους Αποστόλους Παύλο – Βαρνάβα – Μάρκο και Τυχικό»: Από επίσκεψη μας στη μονή 6.6.2021. Με την εικόνα καθώς και την πινακίδα δηλώνεται και γίνεται αποδεκτό ότι ο Τυχικός ήταν απόστολος όταν ο Ηρακλείδιος βαπτίστηκε και άρα ο Τυχικός δεν θα μπορούσε σε καμία περίπτωση να χειροτονηθεί από τον Ηρακλείδιο ως επίσκοπος. «Τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται» (Εβρ. 7, 7).

[1057] Στον Κατάλογο των Κυπρίων αγίων που ο παπικός λεγάτος, επίσκοπος Tousculum, Eudes de Chteroux με διάταγμα που εξέδωσε το 1248 όρισε να τιμάται και από τη λατινική Εκκλησία της Κύπρου μεταξύ άλλων και ο απόστολος Τυχικός. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 290· Schabel Christopher (selected and translated), *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196 – 1373*, Nicosia 2001, σ. 170-173, § XXI.

στον άγιο Τύχωνα επίσκοπο Αμαθούντος[1058]. Παλαιά χειρόγραφη ακολουθία του αποστόλου Τυχικού του 1757 υπό Παρθενίου Τυπικάρη[1059], σωζόταν στα Μέσανα. Το χειρόγραφο αυτό το οποίο βρισκόταν σε χρήση στον ναό του αποστόλου Τυχικού στα Μέσανα, φαίνεται ότι διεσώζετο μέχρι την έντυπη έκδοση της ακολουθίας του αποστόλου Τυχικού από τον Χαράλαμπο Παπαδόπουλο το 1912[1060]. Η ακολουθία του 1912 συμπληρώνει κάποια ελλείποντα στοιχεία και έχει προσθήκη ενός νεότερου Απολυτίκιου, αυτό που ψάλλεται γενικά για όλους τους αποστόλους. Από τότε έχει επανεκδοθεί ξανά από τα Κύπρια Μηναία στον τόμο του μηνός Δεκεμβρίου, ακολουθώντας την παλιά ακολουθία, αλλά συμπληρώνοντας και διορθώνοντας την[1061]. Παρακλητικός κανόνας για πρώτη φορά γράφεται υπό Αθανασίου ιερομονάχου Σιμωνοπετρίτου Υμνογράφου της Αγίας του Χριστού Μεγάλης Εκκλησίας το 2019. «Παρακλητικός Κανών εις τον Άγιον Ένδοξον Απόστολον Τυχικόν Πρώτον επίσκοπον Νεαπόλεως Κύπρου»[1062].

Από τα τέλη του 19ου και αρχές του 20ού αιώνα, παρατηρούμε μια τάση ανάδειξης του αγίου Τυχικού, κυρίως από την Μητρόπολη Λεμεσού, με πληθώρα τοιχογραφιών και εικόνων σε πολλούς ναούς. Επίσης το ίδιο γίνεται και στην Πάφο και σε ολόκληρη την Κύπρο. Το όνομα όμως Τυχικός δεν το συναντούμε πουθενά να δίδεται προς τιμή του αγίου. Ο γράφων έλαβε το όνομα Τυχικός κατά την χειροτονία του σε διάκονο στις 2 Αυγούστου 2008, ενώ στη Λεμεσό άλλος ένας κληρικός έλαβε το όνομα αυτό κατά την κουρά του σε μοναχό και χειροτονία του σε διάκονο στις 8 Φεβρουαρίου του 2020[1063].

8. Ο Άγιος Τίμων και το απόκρυφο κείμενο του 6ου αιώνα «Πράξεις Βαρνάβα»

Ο άγιος Τίμωνας τιμάται ιδιαίτερα στη Βάσα Κοιλανίου, σε ένα λαξευμένο σε βράχο, αρχαίο, σπηλαιώδη θάλαμο με αρκοσόλια[1064] που η παράδοση διέσωσε ότι ανήκει στον

[1058] Η Μητρόπολη ισχυρίζεται ότι το λείψανο το κατέχει μετά από παραχώρηση του από την μονή Κύκκου. Στην μονή Κύκκου όμως δεν καταγράφεται ποτέ λείψανο του αποστόλου Τυχικού παρά μόνο του αγίου Τύχωνος. Η ομοηχία και παρόμοια γραφή των ονομάτων Τυχικός - Τύχωνας θα οδήγησε στη σύγχυση τους.

[1059] Συναξάριο του αποστόλου Τυχικού, *Κύπρια Μηναία*, τμ. 4 (Δεκέμβριος 8), σ. 78.

[1060] Δυστυχώς η χειρόγραφη αυτή ακολουθία σήμερα δεν σώζεται. Ο Χαράλαμπος Παπαδόπουλος είχε αυτή την ακολουθία την οποία μελέτησε και εξέδωσε σε έντυπη μορφή και από τότε απολέσθηκε η παλαιά. Ο Παπαδόπουλος είχε δει και επανεκδώσει άλλες δύο ακολουθίες στον ναό της Βάσας Κοιλανίου, μία χειρόγραφη του 1639 και μία νέα φυλλάδα του 1818 οι οποίες επίσης έχουν απολεσθεί ή υπάρχουν, αλλά άγνωστο πού. Ελπίζουμε κάποια στιγμή να βρεθούν, για ιστορικούς και πνευματικούς λόγους ώστε να διασωθούν και για τις επόμενες γενεές.

[1061] Κύπρια Μηναία, τμ. 4 (Δεκέμβριος 8), σ. 68-77.

[1062] Ασματική ακολουθία και παρακλητικός κανών του αγίου ενδόξου αποστόλου Τυχικού πρώτου επισκόπου Νεαπόλεως Κύπρου. Ου η μνήμη τελείται τη 8η Δεκεμβρίου, (φυλλάδα από την Μητρόπολη Μόρφου, Ευρύχου) 2019.

[1063] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2022, σ. 126.

[1064] Σε αυτό υπήρχε πεζούλα προς ύπνο όπως γράφει ο Παπαδόπουλλος. Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», ΚΣ, τμ. 1939, σ. 56· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 59. Η

άγιο και, βρίσκεται συγκεκριμένα βόρεια της κοινότητας και πολύ κοντά στο παρόμοιο σπήλαιο του οσίου Βαρνάβα του εν Βάση. Το σπήλαιο του αγίου Τίμωνα είναι κάπως μεγαλύτερο από αυτό του οσίου Βαρνάβα στο βάθος και στο πλάτος, αλλά, κάποιο μέρος της εισόδου του, έχει καταπέσει. Επίσης, στη Βάσα υπάρχει παλαιά εικόνα του αγίου Τίμωνα, η οποία ανάγεται στο 16ο αιώνα, διαστάσεων 103,4Χ34,2Χ23εκ.[1065] και σήμερα φυλάσσεται στον ναό της Παναγίας[1066]. Πρόκειται για την παλαιότερη σωζόμενη εικόνα του στην οποία ο άγιος εικονίζεται ως απόστολος να βαστάζει ειλητό. Το εικονιζόμενο πρόσωπο, χωρίς άλλες πληροφορίες προφανώς παραπέμπει στον απόστολο Τίμωνα, έναν εκ των επτά διακόνων, ή τον άγιο Τίμωνα, μαθητή των αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και Μάρκου στην Κύπρο.

Όπως και σε άλλους αγίους, των οποίων δεν έχουν διασωθεί στοιχεία του βίου τους, η Εκκλησία όρισε να εορτάζεται η μνήμη του μαζί με τον ομώνυμο του άγιο Τίμωνα, έναν εκ των επτά διακόνων, που εορτάζεται στις 28 Ιουλίου, μαζί με τους αγίους Πρόχορο, Νικάνωρα[1067]και Παρμενά. Ακριβώς όπως ο όσιος Βαρνάβας στη Βάσα, εορτάζει μαζί με τον απόστολο Βαρνάβα, στις 11 Ιουνίου. Επομένως, όπως οι άνθρωποι ταύτισαν τον όσιο Βαρνάβα και το λείψανο του, με τον απόστολο Βαρνάβα, έτσι θεώρησαν και τον Τίμωνα ως τον απόστολο Τίμωνα έναν εκ των επτά διακόνων και επίσκοπο Βόστρων της Συρίας. Πράγματι ο Τσικνόπουλλος αναφέρει τον άγιο ως έναν εκ των επτά διακόνων[1068], ο οποίος στη συνέχεια έγινε επίσκοπος Βόστρων, ενώ πιθανόν, όπως αναφέρει, να καταγόταν από την Βάσα για αυτό και οι κάτοικοι του αφιέρωσαν ένα σπήλαιο[1069]. Πάντος ο άγιος Τίμων, ο ένας από τους επτά διακόνους, αναφέρεται στους καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών και αργότερα χρημάτισε επίσκοπος Βόστρης[1070]. Έναν εκ των επτά διακόνων και των εβδομήκοντα μαθητών, που χρημάτισε επίσκοπος Βόστρων της Αραβίας και είχε μαρτυρικό τέλος, αναφέρει και το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 30 Ιουνίου[1071].

πεζούλα που αναφέρει εδώ μάλλον θα πρόκειται για ένα τύπο λάρνακας ή κάτι παρόμοιο με το κρεβατάκι του αγίου Νεοφύτου.

[1065] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284· ΑΕιΙΜΠ, Βάσας Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου· Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Κώστας Γερασίμου, Κυριάκος Παπαϊωακείμ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας Κοιλανίου, Λευκωσία 1999, σ.10.

[1066] Πιστό αντίγραφο της παλαιάς εικόνας του έγινε και τοποθετήθηκε στο σπήλαιό του.

[1067] Ο Χάκκετ αναφέρει τον άγιο Νικάνωρα, έναν εκ των επτά διακόνων και ως ένα από τους Κυπρίους αγίους, που μαρτύρησε, ή μαζί με τον πρωτομάρτυρα Στέφανο, ή όταν επέστρεψε στην Κύπρο. Η μνήμη του εορτάζεται στις 28 Ιουλίου, ενώ ο Λουζινιανός αναφέρει ότι η μνήμη του εορτάζεται στην Κύπρο τον Ιανουάριο μήνα. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 202· *Lusignan*, 24a.

[1068] Τα ονόματα των επτά διακόνων αναφέρονται στις Πράξεις των Αποστόλων (Πραξ. 6, 1-6).

[1069] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 189, 391.

[1070] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 197.

[1071] SyEC, σ. 784,773.

Η ύπαρξη σπηλαίου που χρονολογείται τουλάχιστο από τα πρωτοχριστιανικά χρόνια (Ελληνορωμαϊκή εποχή), η εικόνα, που εικονίζει έναν απόστολο με το όνομα Τίμων αλλά και η απουσία λειψάνου[1072], ακολουθίας και άλλων στοιχείων για το πρόσωπό του, οδήγησαν σε πολλές εικασίες. Πρώτος ο Παπαδόπουλος ο οποίος καταγόταν από τα Μέσανα, νυμφεύθηκε στη Βάσα και ασχολήθηκε με τους αγίους, αναφέρει άλλες δύο εκδοχές: ότι ο Τίμωνας ήταν ένας από τους ακολούθους του αποστόλου Βαρνάβα ή ότι ήταν ένας συνασκητής και ακόλουθος του οσίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ και ότι μία ανασκαφή, ίσως να έφερε στο φως τα λείψανα του αγίου αυτού[1073]. Η άποψη για δύο αγίους έναν απόστολο και έναν όσιο ίσως συμβάλλει στην προσπάθεια να δικαιολογηθεί το σπήλαιο ως χώρος άσκησης, καθότι ο μοναχισμός ως τρόπος ζωής, εισάγεται κυρίως από τα μέσα του 4ου αιώνα. Το να δεχθούμε όμως δύο ομώνυμους αγίους, ένα του πρώτου αιώνα και ένα μετά τον 4ο αιώνα, (αν και, ιστορικά, δεν είναι απίθανο) είναι καθαρά υποθετικό και δεν είναι καθόλου σωστό να δημιουργούμε αγίους εκεί που δεν έχουμε εξακριβώσιμες πληροφορίες για την ύπαρξή τους. Μία άλλη ερμηνεία για το σπήλαιο, θα ήταν η πρακτική που συνέβη και σε άλλα σπήλαια και, πιθανόν και στην διπλανή κοινότητα Ποταμιού, στον άγιο Μνάσωνα. Δηλαδή, η ύπαρξη κάποιου ομώνυμου αγίου ή ασκητή ο οποίος έζησε στο σπήλαιο και αφιέρωσε το ασκητήριό του στον απόστολο Τίμωνα. Επομένως, δεν είναι απίθανο κάποιος εκ των Αλαμάνων ή άλλος ασκητής να αφιέρωσε τον ναό του ασκητηρίου του στον απόστολο Τίμωνα, έναν εκ των επτά διακόνων.

Όπως γράψαμε και πιο πάνω έγινε προσπάθεια συσχέτισης του αγίου με τον άγιο Τίμωνα τον μαθητή των αποστόλων Βαρνάβα και Μάρκου κάτι που σήμερα θεωρείται ως επικρατέστερη εκδοχή. Σημαντική πηγή για τον Τίμωνα, αποτελεί το απόκρυφο κείμενο του 6ου αιώνα, Πράξεις Βαρνάβα[1074], το οποίο φέρεται πως συνέγραψε ο απόστολος Μάρκος, ως αυτόπτης μάρτυρας των γεγονότων. Συγκεκριμένα σε αυτό αναφέρεται ότι στον Κρομμυακίτη, χώρο αποβίβασής των Βαρνάβα και Μάρκου κατά τη δεύτερη περιοδεία τους στην Κύπρο, βρήκαν τους δύο ιερόδουλους τον Τίμωνα και τον Αρίστωνα. Ο Τίμωνας μάλιστα φαίνεται να ήταν άρρωστος και τον θεράπευσαν και αυτός τους ακολούθησε. Στη Λαμπαδιστού, από την οποία καταγόταν ο Τίμωνας συνάντησαν τον Ηράκλειον ο οποίος τους φιλοξένησε και ο οποίος, όπως συνεχίζει το κείμενο, καταγόταν

[1072] Ιερό Λείψανο δεν βρέθηκε. Κάποια γερόντισσα είπε ότι το λείψανο του αγίου θα βρεθεί όταν κτιστεί ναός και αφιερωθεί σε αυτόν. – Μπορούμε να το συσχετίσουμε με τον άγιο Πανάρετο, που δεν τιμόταν και δεν είχε ναό και τις προσπάθειες για ανεύρεση του λειψάνου του.

[1073] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», ΚΣ, τμ. 1939, σ. 56· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 59. Βλέπε όμως τις συμπτώσεις να σχετίζεται με τον απόστολο Βαρνάβα ή να σχετίζεται με τον όσιο Βαρνάβα ενώ πιο κάτω στην Ποταμιού ο άγιος Μνάσων.

[1074] Πράξεις Βαρνάβα (49μ.Χ.), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 27-28· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 167-169.

από την Ταμασσό[1075]. Για τον Ηρακλείδιο μας δίνει και την πληροφορία ότι τον είχαν συναντήσει με τον Παύλο κατά την Πρώτη Αποστολική Περιοδεία στο Κίτιο, γι' αυτό και τον αναγνώρισε. Ο Βαρνάβας χειροτόνησε τον Ηρακλείδη σε επίσκοπο Κύπρο με έδρα την Ταμασσό[1076]. Από εκεί, αφού είχαν περάσει, όπως και πάλι γράφει το κείμενο, το όρος Χιονώδες, έφθασαν στην παλιά Πάφο. Εδώ αφήνεται να εννοηθεί ότι ο Ηρακλείδιος δεν ακολούθησε, αλλά πορεύθηκε προς την επισκοπή του. Στην παλαιά Πάφο συνάντησαν τον ιερόδουλο Ρόδωνα, ο οποίος πίστεψε στη διδασκαλία τους και τους ακολούθησε[1077]. Στην Παλαίπαφο συνάντησαν τον Ελύμα Βαριησού, ο οποίος είχε θεραπευθεί από την τύφλωση που του επεβλήθη κατά την πρώτη αποστολική Περιοδεία από τον Παύλο (Πράξ.6-12). Αρχικά, ο Ελύμας τους εμπόδισε να εισέλθουν στην Νέα Πάφο και στη συνέχεια, τους ακολουθούσε και ξεσήκωνε το πλήθος των Ιουδαίων εναντίον τους, και προκαλούσε προβλήματα στη αποδοχή του κηρύγματος, μέχρι ακόμα και τον λιθοβολισμό του στη Σαλαμίνα. Συνεχίζοντας, το κείμενο γράφει ότι ο Τίμων ακολουθούσε τους Βαρνάβα και Μάρκο και στο Κίτιο, όπου συνάντησαν και πάλι τον Ηρακλείδιο τον οποίον δίδαξαν πως να κηρύττει, να ιδρύει εκκλησίες και να χειροτονεί λειτουργούς σε αυτές. Εδώ γίνεται αναφορά του χειρόγραφου ευαγγελίου του Ματθαίου[1078], το οποίο αντέγραψε ο Βαρνάβας

[1075] Ο Κυριάκος Χατζηιωάννου στο έργο του Η αρχαία Κύπρος εις τας Ελληνικάς πηγάς τόμος Α΄ αναφέρει ότι ο Ηρακλείδιος και ο Τίμων κατάγονταν από την πόλη Λαμπαδιστό, η οποία όπως υποστηρίζεται βρισκόταν κοντά στην σημερινή Γαλάτα. Ο Χάκκετ γράφει ότι ήταν πρώην ιερόδουλος καταγόμενος από το χωριό Λαμπαδιστού. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 210.

[1076] Το αξιοπερίεργο είναι γιατί να μην είχαν εγκαθιδρύσει τον Λάζαρο επίσκοπο Κύπρου, ο οποίος ήταν ένα ζωντανό θαύμα και μπορούσε να προσελκύει πολλούς στην πίστη. Ήδη το θαύμα της ανάστασής του από τον Χριστό προσείλκυε πολλούς Ιουδαίους που ήθελαν να τον δουν όπως μας πληροφορεί ο ευαγγελιστής Ιωάννης «Εγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι, καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν» (Ιωαν. 12, 9). Εκτός αν τον 5ο - 6ο αιώνα που γράφηκαν οι Πράξεις Βαρνάβα και ο βίος του αγίου Αυξιβίου γινόταν μια προσπάθεια ανάδειξης της Ταμασού ως Αρχιεπισκοπής. Εκτός πάλι αν υποθέσουμε ότι ο Ηρακλείδιος είχε μόρφωση, ηγετικές ικανότητες ή είχε την εύνοια των αποστόλων εδώ του Βαρνάβα και στο βίο του αγίου Αυξιβίου του Παύλου γι' αυτό και του ανέθεσαν αυξημένα καθήκοντα.

[1077] Τώρα πώς ένας ιερόδουλος, δούλος ουσιαστικά, ο οποίος υπηρετούσε σε ειδωλολατρικό ναό, μπόρεσε να ξεφύγει από τους αφέντες του και να ακολουθήσει τους αποστόλους είναι ένα ζήτημα. Το ίδιο ερώτημα μπορεί να τεθεί και για τους Αρίστωνα και Τίμωνα στον Κρομμυακίτη. Εκτός αν κατάφεραν να δραπετεύσουν, ή να πίστεψαν και οι αφέντες τους, κάτι το οποίο δεν αναφέρουν τα κείμενα. Το ίδιο επίσης μπορούμε να διερωτηθούμε, πώς ένας πρώην δούλος κατάφερε να ανέλθει στο ψηλότερο βαθμό της αρχιεροσύνης (αν δεχθούμε ότι ο Ταμασσού ήταν αρχιεπίσκοπος) και γενόμενος τρίτος επίσκοπος Ταμασσού.

[1078] Ο Μάρκος έγραψε και αυτός ευαγγέλιο και θα ήταν πιο ορθό να είχε το ευαγγέλιο του ανεψιού του Μάρκου και όχι του Ματθαίου ο οποίος, άλλωστε, έγραψε και αργότερα και τον οποίο δεν θα είχε συναντήσει λόγῳ της παραμονής του στην Κύπρο (Μάρκος έγραψε το ευαγγέλιο του το 48-52μ.Χ, ενώ ο Ματθαίος γράφει 55-60μ.Χ). Εκτός αν υποθέσουμε ότι είχε στα χέρια του το υποθετικά πρώτο κείμενο του

και με αυτό κήρυσσε, ενώ στη συνέχεια τον ενταφίασαν βάζοντάς το στο στήθος του. Ακολούθησε το μαρτύριο του Βαρνάβα τον οποίο έσυραν από τη συναγωγή στον ιππόδρομο και στη συνέχεια τον έκαψαν μέχρι που και τα οστά του, όπως γράφεται, έγιναν στάχτη. Αυτή τη στάχτη την σφράγισαν σε ένα σεντόνι το σφράγισαν με μολύβι και σχεδίαζαν να το ρίξουν στη θάλασσα, όμως οι Μάρκος, Τίμωνας και Ρόδωνας κατάφεραν να πάρουν τη στάχτη – λείψανο και να το ενταφιάσουν σε ένα σπήλαιο, εκεί που παλαιότερα κατοικούσε το έθνος των Ιεβουσσαίων[1079]. Στη συνέχεια, γράφει ότι, ενώ οι Ιουδαίοι έψαχναν να τους βρουν, διέφυγαν (και αναφέρονται εδώ ο Αρίστωνας[1080], ο Ρόδωνας και ο Τίμωνας υπονοείται) μέσῳ των Λέδρων στον Λιμνήτη και τελικά επιβιβάστηκαν σε ένα πλοίο και έφυγαν για την Αλεξάνδρεια[1081]. Το κείμενο είναι γραμμένο κυρίως σε πληθυντικό αριθμό, τώρα εδώ τι εννοεί ότι έφυγαν για την Αλεξάνδρεια; Ποιοι τον ακολούθησαν και αν είναι όλοι λόγῳ του φόβου, πότε ξανά ήρθαν πίσω ώστε ο Αρίστωνας να γίνει δεύτερος επίσκοπος Σαλαμίνος και να έχει εκεί μαρτυρικό τέλος, ο Τίμωνας να ζήσει τουλάχιστο το τέλος της ζωής του στη Βάσα Κοιλανίου, ο Ρόδων να γίνει τρίτος επίσκοπος Ταμασσού; Ενώ να υποθέσουμε ότι ο Ηρακλείδιος ο οποίος δεν αναφέρεται στην Σαλαμίνα, να είχε τελικά μείνει στην Ταμασσό αποφεύγοντας και τον διωγμό; Επίσης το συναξάριο του αγίου Αυξιβίου ταυτίζεται με τη φυγή όλων εκτός του Ηρακλειδίου στον οποίο απέστειλε ο Παύλος, λόγῳ του ότι δεν υπήρχε κανείς

Ματθαίου το οποίο, όπως υποστηρίζουν οι μελετητές, έγραψε στην αραμαϊκή πριν ακόμα γράψει ο Μάρκος. Ιωάννης Καραβιδόπουλος, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη [2]2005, 214-215.

[1079] Στο απόκρυφο κείμενο του Μάρκου αναφέρεται ότι έκαψαν το λείψανο του αποστόλου Βαρνάβα και έμεινε μόνο η τέφρα, στη συνέχεια όμως το να χρειαστούν τρία άτομα να σηκώσουν το λείψανο του «Ἐγώ δέ εὑρών καιρόν τῆς νυκτός, καί τοῦτον μετά Τίμωνος καί Ῥόδωνος βαστάσαι δυνηθείς, ἤλθομεν ἐν τόπῳ…»,αφήνει να εννοηθεί ότι δεν κάηκε τελείως. ActaApostolorumApocrypha, τμ. 2, Lipsiae 1903, σ. 301. Στο απόκρυφο κείμενο του Αλεξάνδρου γράφει ότι έριξαν το λείψανό του στη φωτιά για να αποτεφρωθεί αλλά με θαυμαστό τρόπο αυτό έμεινε ανέπαφο. Εγκώμιο Αλεξάνδρου, § 29· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 169,170. Εδώ υπάρχουν πολλές ασάφειες και αλληλοσυγκρουόμενες πληροφορίες. α) αφού έκαψαν το σώμα του αποστόλου Βαρνάβα μέχρι να γίνει στάχτη, μπορούσαν να το σκορπίσουν την ίδια ώρα στη θάλασσα ή αλλού και να εξαφανιστεί, δεν χρειαζόταν αυτή η διαδικασία την οποία αναφέρουν. (Παρόμοιες διηγήσεις γίνονται και σε άλλα συναξάρια αγίων όπως των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη, του αγίου Μηνά κ.ά.,). β) στην στάχτη δεν θα χρειαζόταν να βάλουν το ευαγγέλιο, το οποίο μπορεί και να ήταν και μοναδικό και να το χρειάζονταν οι Μάρκος, Τίμων, Ρόδων, Ηρακλείδιος. Αφού έκαψαν το σώμα του αποστόλου Βαρνάβα πως βρέθηκε τον 5ο αιώνα ολόκληρο το λείψανό του και σήμερα έχουμε τεμάχια λειψάνου του σε διάφορα μέρη; Εκτός αν υποθέσουμε ότι τον έκαψαν μεν αλλά δεν είχε γίνει στάχτη. Τέλος η καθιέρωση να βάζουν ευαγγέλιο στους επισκόπους και ιερείς στον τάφο πότε καθιερώθηκε; Υπήρχε μια τέτοια παράδοση ταφής στους Ιουδαίους; Γιατί δεν αναφέρεται να έβαλαν κάτι στον Χριστό. Για το θέμα αυτό αναφερόμαστε και στο κεφάλαιο με τον απόστολο Βαρνάβα.

[1080] Ο Αρίστωνας από τον Κρομμυακίτη που μαζί με τον Τίμωνα φιλοξένησαν τους Βαρνάβα και Μάρκο δεν αναφέρεται σε όλο το κείμενο, μάλιστα αφήνει να εννοηθεί ότι ο Αρίστων δεν ακολούθησε τους αποστόλους στη Λαμπαδού, στην Πάφο και όλη την περιοδεία. Μάλλον εδώ πρέπει να υποθέσουμε ότι ο Αρίστων τελικά ακολουθούσε όπως και ο Τίμωνας τους δύο αποστόλους Βαρνάβα και Μάρκο ή ότι όπως ο Ηρακλείδιος τους συνάντησε στο Κίτιο κάτι τέτοιο να είχε γίνει με τον Αρίστωνα στη Σαλαμίνα.

[1081] Acta Apostolorum Apocrypha, τμ. 2, Lipsiae 1903, σ. 301.

στην Κύπρο να διδάξει μερικούς μαθητές του, μεταξύ των οποίων ήταν οι Επαφράς και Τυχικός.

Παρόλο που σήμερα όλοι ταυτίζουν τον Τίμωνα της Βάσας με το Τίμωνα που αναφέρεται ως συνοδοιπόρος των αποστόλων στην Κύπρο, δεν μπορούμε να το στηρίξουμε κάπου ότι είναι ένα και το αυτό πρόσωπο, ή υπήρξαν δύο ξεχωριστά πρόσωπα. Το ίδιο συμβαίνει και με τον άγιο Μνάσωνα της Ποταμιούς όπου παρουσιάζουν κοινούς προβληματισμούς ως προς την ταύτιση τους. Το ότι ο πρώην ιερόδουλος γίνεται απόστολος, υπάρχουν και άλλα τέτοια παραδείγματα όπως ο άγιος Ρόδων, ο άγιος Ηρακλείδιος ήταν γόνος ιερέα των ειδώλων, ο απόστολος Παύλος ήταν διώκτης των χριστιανών. Πάντως συγκυρία ή σύμπτωση ο άγιος Τίμων είχε πνευματικό πατέρα τον απόστολο Βαρνάβα και στην Βάσα επίσης Βαρνάβας αναφέρεται ως ασκητής κοντά στον ίδιο χώρο όπου έζησε ο άγιος Τίμων. Δεν μπορούμε πάντως εύκολα να δεχθούμε ότι ο Τίμων κατέληξε από απόστολος, στη Βάσα να ασκητεύει, την εποχή που ήταν ιδιαίτερα έντονη η εντολή του Χριστού που ηχούσε ακόμα στα αυτιά των πρώτων χριστιανών: «πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει» (Μάρκ. 16,15.) ή «πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη» (Ματθ. 28,19) καθώς και του Παύλου «οὐαὶ δὲ μοί ἐστιν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι» (Α΄ Κορ. 9,16). Ο μοναχισμός και ασκητισμός βέβαια μπορεί μόλις τον 4ο αιώνα να άρχισε να εφαρμόζεται ως τρόπος σωτηρίας ομάδας ανθρώπων, όμως μορφές ασκητισμού έχουμε από την Παλαιά και Καινή Διαθήκη πρότυπο των οποίων υπήρξε ο Ηλίας, ενώ στην Καινή Διαθήκη πρώτα η Παναγία δώδεκα έτη στα Άγια των Αγίων μόνη με μόνο το Θεό έγινε δοχείο της Χάριτος αλλά και της πραγματικής κατοίκησης και κυοφορίας του ίδιου του Θεού. Επίσης ο Τίμιος Πρόδρομος από νήπιο κατοίκησε στην έρημο μέχρι τα 30 του χρόνια, που ξεκίνησε το έργο του. Αν και δεν μπορούμε να το αποκλείσουμε[1082] δεν θεωρούμε πάντως στην περίπτωση αυτή να υπήρξε ο άγιος μας ασκητής, κάτι το οποίο υποστηρίχθηκε[1083]. Αν έφθασε στην περιοχή ίσως να είχε μαρτυρικό τέλος ή ειρηνικό τέλος και τάφηκε από τους χριστιανούς της εποχής στο σπήλαιο εκείνο[1084], ή το σπήλαιο να ήταν χώρος όπου διέμενε ο άγιος ή κρυβόταν ένεκα ίσως των διωγμών από τους Ιουδαίους ή ειδωλολάτρες, από εκεί θα ξεκινούσε ιεραποστολικές δράσεις στις γύρω περιοχές και πολύ πιθανόν εκεί τελούσαν και τη Θεία Ευχαριστία. Σπήλαια γενικά και υπόγειες λαξευτές κατακόμβες ήταν σύνηθες τότε να

[1082] Σε κήρυγμά του ο Μόρφου Νεόφυτος στην εορτή του Αγίου Αυξιβίου 17 Φεβρουαρίου 2021 αναφέρθηκε για τον άγιο Αυξίβιο ότι για δυο χρόνια περίπου στην αρχή που έγινε επίσκοπος δεν κήρυσσε τον λόγο αλλά περίμενε προσευχόμενος και μετά όταν έλαβε πληροφορία άρχισε να κηρύσσει. Η προσευχή και μόνο μετέβαλε την πίστη του ιερέα των ειδώλων που τον φιλοξενούσε. Ο Απόστολος Παύλος το ίδιο, στην αρχή μετά την κλήση του δεν παρέμεινε για διάστημα και μετά να έρθει στους απόστολους; Αυτά να συσχετιστούν με τον άγιο Τίμωνα στη Βάσα ως ασκητή. Ότι δηλαδή ο ασκητισμός μπορεί να συναντηθεί και στους αποστόλους.

[1083] Σωτήρης Παπαδόπουλλος, *Η Βάσα Κοιλανίου,* Λάρνακα 2020, σ. 149,184.

[1084] Παρόμοια έχουμε τους τάφους και κατακόμβες των αγίων Βαρνάβα, Μνάσωνος, Ηρακλειδίου κ.ά.

χρησιμοποιούνται και για άλλους Χριστιανούς και ιδιαίτερα για άλλους αγίους ως χώρος ταφής όπως του Μνάσωνα, του Ηρακλείδιου, του Ρόδωνα, του Βαρνάβα κ.ά. Επίσης σπήλαια χρησιμοποιήθηκαν από αποστόλους ως τόποι καταφυγής για μικρό διάστημα. Τέτοια όπως αναφέρεται στο περιστατικό με την βάπτιση του αγίου Ηρακλειδίου, στην καταφυγή των Βαρνάβα και Μάρκου σε σπήλαιο παρά την Αμαθούντα όπου φιλοξενήθηκαν από τον συνεργάτη τους Αριστοκλειανό[1085] κ.ά.[1086].

Ο άγιος Τίμωνας εκτός από την Βάσα εικονίζεται ως επίσκοπος στην μονή του Αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή, στον Καλοπαναγιώτη, χωρίς όμως να διασαφηνίζεται αν πρόκειται για τον άγιο Τίμωνα της Κύπρου ή τον επίσκοπο Βόστρων. Παλαιά ακολουθία του αγίου δεν σώθηκε ή δεν υπήρξε ποτέ. Μόνο πρόσφατα ακολουθία καθώς και παρακλητικός κανόνας προς τον άγιο Τίμωνα, συνεργό των αποστόλων, τον Κύπριο, έχουν συντεθεί από τον Χαράλαμπο Μπούσια το 2012. Μέσα από τα τροπάρια της ακολουθίας όπως και από τον παρακλητικό κανόνα ο άγιος ταυτίζεται με τον Τίμωνα τον πρώην ιερόδουλο τον οποίο συνάντησαν οι απόστολοι Βαρνάβας και Μάρκος στον Κρομμυακίτη, τον κατήχησαν και έγινε ακόλουθός και συνεργός στους στην Κύπρο. Επίσης περιγράφεται η φιλοξενία των αποστόλων από τον άγιο Τίμωνα, η καταγωγή του από την Λαμπαδιστού, ότι παρευρέθηκε στο μαρτύριο του αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, κατέφυγε στον Λιμνίτη και τέλος σε σπήλαιο στην Βάσα Κοιλανίου. Τέλος εγκωμιάζεται ότι από ιερόδουλος αναδείχθηκε με την χάρη του Αγίου Πνεύματος ισοστάσιος των αποστόλων. Στον παρακλητικό κανόνα του αγίου δίνεται και μια άλλη διάσταση στον άγιο. Τοποθετείται ως άγιος ο οποίος είναι προστάτης και φρουρός της νεολαίας, ιδιαίτερα εκείνων που είναι εξαρτημένοι από ουσίες, τους οποίους βοηθά να απεξαρτηθούν από αυτές[1087]. Το όνομα Τίμων και Τίμωνας, τέλος δεν φαίνεται να δίνεται ως όνομα για να τιμηθεί ο άγιος[1088].

Από τα πιο πάνω η απουσία λειψάνου του αγίου δεν μπορεί να μας οδηγήσει σε ασφαλή συμπεράσματα. Η εικόνα του 16ου παραπέμπει περισσότερο στον άγιο Τίμωνα, έναν εκ των επτά διακόνων. Το πιο πιθανόν είναι όπως συμβαίνει και αλλού όπως: ασκητήριο Αγίων Πέντε στη Γεροσκήπου, ασκητήριο Επτά Αγιώργηδων στη Γεροσκήπου, κατακόμβη Αγίας Σολομωνής στην Κάτω Πάφο και αλλού έτσι και στη Βάσα κάποιος

[1085] Φώτιος Ιωακείμ, «Οι γνωστοί επίσκοποι Αμαθούντος της Κύπρου κατά τη βυζαντινή περίοδο», *ΚΣ*, τμ. 74 (2010), σ. 60-61.

[1086] Παρόμοιο παράδειγμα με τον άγιο Τίμωνα συμβαίνει με τον άγιο Κόνωνα στον Ακάμα, ο οποίος τοποθετείται την εποχή των αποστόλων αλλά φέρεται ως ασκητής. Πιστεύουμε ότι αν θεωρηθεί άγιος της αποστολικής εποχής θα πρέπει να τον συγκαταλέξουμε μέσα στους αγίους που έδρασαν στις περιοχές του Ακάμα, σε αντίθετη περίπτωση αφού πάντοτε θεωρούμε επίκεντρο τον Ακάμα θα υπήρξε ασκητής του 4ου αιώνα και εξής στην ίδια περιοχή. Άλλο παράδειγμα είναι ο άγιος Μνάσωνας στην Ποταμιού που εδώ υπάρχει σύγχυση ως προς το τιμώμενο πρόσωπο. Επίσης ο άγιος Θεόδωρος της Ταμασσού φέρεται ως ασκητής.

[1087] Σε συνέντευξή μου με τον πατέρα Νικόλαο, εφημέριο του ναού της Παναγίας της Βάσας στις 28 Ιουλίου 2019 μου ανέφερε ότι η βοήθεια που πρόσφερε ο άγιος σε αριθμό σύγχρονων μας τέτοιων καταστάσεων για απεξάρτηση ήταν ο λόγος που τον έθεσαν άγιο που στηρίζει και βοηθά όσους κάνουν αγώνα για απεξάρτηση.

[1088] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Τίμων. Κανένα όνομα. (Θηλ): Κανένα όνομα.

ασκητής αφιέρωσε το ασκητήριο στον άγιο Τίμωνα, έναν εκ των επτά διακόνων. Δεν πιστεύουμε να αφιερώθηκε στον άγιο Τίμωνα, μαθητή των αποστόλων στην Κύπρο καθότι είναι άγνωστος στους συναξαριστές. Η εκδοχή η οποία γίνεται σήμερα αποδεκτή ότι ο άγιος Τίμωνας, πρώην ιερόδουλές, μαθητής των αποστόλων, έζησε και τάφηκε στην Βάσα θα μπορούσε να ισχύει αλλά στερείται ερεισμάτων. Απομένει στο Θεό και στον ίδιο τον άγιο να φανερωθεί και να δείξει στοιχεία της ζωής και παρουσίας του στον χώρο εκείνο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Απόστολοι με ελλείποντα – αμφιβαλλόμενα στοιχεία

1. Οι αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα

Η τιμή των αγίων Ζηναΐδας και Φιλονίλλας στην Πάφο προκύπτει από ομώνυμο ναό τους στην Κισσόνεργα, ο οποίος χρονολογείται από τον 10ο -13ο αιώνα και στις μέρες μας είναι ερειπωμένος. Ο ναός αυτός ενδεχομένως να ήταν είτε το καθολικό παλαιάς μικρής μονής, είτε ενοριακός ναός οικισμού – σήμερα της κοινότητας Κισσόνεργα. Πρόκειται για μονόκλιτο ναό με διαστάσεις 8.40μΧ3.30μ στον οποίο προστέθηκε σε κάποια φάση παράλληλα βόρειο κλίτος[1089]. Οι κάτοικοι της κοινότητας, προσπάθησαν να συνδέσουν το προσκύνημα αυτό με την παράδοση ότι οι αγίες έφθασαν στην Κύπρο, σε μια ιεραποστολική δράση. Παλαιότερα μάλιστα διασωζόταν και αγίασμα σε πηγάδι κάτω από τον ναό τους στην Κισσόνεργα όπως μνημονεύεται[1090] ενώ υπήρχε επίσης και μια πέτρα (τύπου αγιόπετρα) εντός του αύλιου χώρου του ναού, γύρω από την οποία έκαναν τρεις περιφορές για να θεραπευθούν τα ζώα τους. Επίσης πιστευόταν ότι η αγία (Ζηναΐδα -

[1089] Από τον παλαιό δίκλιτο ναό με ίχνη τοιχογραφιών, σώζονται σήμερα μόνο τα θεμέλια τα οποία συντηρήθηκαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων. Ο ναός σύμφωνα με πηγή που είχε ο Τσικνόπουλλος ανοικοδομήθηκε ξανά εκ βάθρων το 1841, ενώ λειτουργείται κατά την ημέρα της εορτής των αγίων 11 Οκτωβρίου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 174· Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267. Είναι παράξενο το γεγονός να ανοικοδομήθηκε το 1841 και σήμερα να είναι μόνο τα χαλάσματα. Να υποθέσουμε ότι ο παρακείμενος ναός της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος κτίστηκε ή ανοικοδομήθηκε ξανά και χρησιμοποίησαν για την ανέγερση του ή την προέκτασή του στα δυτικά τις πέτρες του ναού των αγίων Ζηναΐδος και Φιλονίλλας, ο οποίος θα ήταν μικρός για τον αυξανόμενο πληθυσμό της κοινότητας. Έγιναν επανειλημμένες προσπάθειες αναστήλωσης του ναού με τελευταία αυτή του 2015 οι οποίες μέχρι σήμερα δεν καρποφόρησαν: ΑΕΓΙΜΠ, Κισσόνεργα (επιστολή προς υπουργό κ. Δημητριάδη, 14.9.2015).

[1090] Gunnis, σ. 272· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 174.

Ζωναΐα) βοηθά στη θεραπεία από αιμορραγίες[1091] και στον εύκολο τοκετό[1092]. Συγκεκριμένα πηγαίνουν στον ναό, περιδένονται λεπτή ταινία και μετά την αφιερώνουν στις αγίες και έτσι με την πίστη τους θεραπεύονται[1093]. Να υποθέσουμε εκ του ονόματος ότι υπήρχε κάποια ζώνη; Ή ότι η αγιόπετρα συνδεόταν με προηγούμενο ναό με το σπήλαιο των αγίων και τα νυν ερείπια του ναού. Ο Ρουσουνίδης αναφέρεται χωρίς να παραπέμπει σε πηγή ότι κοιμήθηκε πρώτα η Ζηναΐδα και έπειτα η Φιλονίλλα. Μάλιστα την Ζηναΐδα την αναφέρει και ως «Αγία Ζωναΐα»[1094]. Ίσως έτσι να την αποκαλούσε ο κόσμος παραπέμπει όμως σε ζώνη που ίσως να ζώνονταν.

Όπως γράψαμε και αλλού υπήρχε ανέκαθεν η τάση και προσπάθεια των πιστών που τιμούσαν ένα ή περισσότερους αγίους να θεωρούν ότι ο άγιος έζησε ή έδρασε στην περιοχή τους. Όπως συμβαίνει στην Πάφο, το ίδιο έγινε προσπάθεια τιμής των αγίων Ζηναΐδας και Φιλονίλλας και στην αρχαία πόλη της Ελλάδος Δημητριάδα – σήμερα Βόλο. Παρόλο που στον Βόλο δεν μαρτυρείται ούτε σπήλαιο, ούτε ναός επ' ονόματί τους καλλιεργήθηκε αυτή

[1091] Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 607. Η αγίες Ζηναΐδα και Φιλονίλλα πιστεύεται ότι θεραπεύουν τις αιμορραγίες των γυναικών. Σε παλαιότερα χρόνια πήγαιναν οι γυναίκες στον ναό των αγίων ή στον δίπλα ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος περιδένονταν ζώνες και μετά τις αφιέρωναν στις αγίες για να βρουν την ίαση. Δίπλα από τον ναό των δύο αγίων υπήρχε και πηγάδι με αγίασμα το οποίο έπαιρναν για θεραπείες από γυναικείες παθήσεις. Επίσης οι ελεύθερες κοπέλες πήγαιναν και πλένονταν από το αγίασμα για να τις βοηθήσουν οι αγίες να βρουν σύζυγο. Δεν ξέρουμε αν είναι τυχαίο ή μπορεί να συσχετιστεί ότι στην πλησίον κοινότητα Χλώρακα ο ενοριακός ναός της Παναγίας είναι αφιερωμένος στην Παναγία την Χρυσοαιματούσα. Η θαυματουργός εικόνα του ναού αυτού, της Παναγίας έχει ακριβώς την ίδια ιδιότητα να θεραπεύει τις αιμορροούσες γυναίκες. Υπάρχει μάλιστα μέχρι τις μέρες μας πίσω από την εικόνα της Παναγίας (έργο του 1778 που βρίσκεται στο τέμπλο) και κόκκινου χρώματος ζώνη την οποία παίρνουν ανταλλάζοντάς την με άλλη και την ζώνονται για να βρουν θεραπεία. Είναι μοναδική αναφορά στην Πάφο της Παναγίας να θεραπεύει αυτό το νόσημα ενώ άλλη μία Παναγία των Αμπελιών ή Αιματούσα βρίσκεται στην Αραδίππου της Λάρνακας και πιστευόταν ότι είχε τις ίδιες θεραπευτικές ικανότητες. Παναγία Αιματούσα σπήλαιο με εκκλησάκι με αγίασμα υπάρχει επίσης και στο Αβδελλερό στη Λάρνακα καθώς και ο νέος ναός που κτίστηκε αφιερώθηκε στην Παναγία την αιματούσα. Πιστεύουμε ότι θα υπήρξε αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο προσκυνημάτων Κισσόνεργας και Χλώρακας. Παρόμοια θεραπευτική της Παναγίας συναντούμε στην ιερά μονή Παναγίας Σφαλαγγιώτισσας στη Λεμεσό. Η Παναγία αυτή θεωρείται ιαματική από το κέντρισμα των σφαλαγγιών τα οποία ιδιαίτερα σε παλαιότερες εποχές κατά την εποχή του θέρους ήταν πολύ σοβαρό με εξαιρετικά επώδυνα συμπτώματα τα οποία συνήθως οδηγούσαν σε θάνατο. Φιλίππου, «Οι προστάτες της ιατρικής άγιοι…» ό.π., *Κ.Χ.*, τμ. 1929, σ. 227-228. Γνωρίζουμε ότι τα θαύματα που μαρτυρούνται και οι εμφανίσεις των αγίων πιστοποιούν την ύπαρξή τους. Ένα περιστατικό που μνημονεύουν στην Κισσόνεργα είναι ότι εμφανίστηκαν οι αγίες και οι δύο και υπέδειξαν να ζωστούν τη ζώνη και να δώσουν το όνομα τους στο παιδί που θα γεννήσουν. Ιδιαίτερα θαυματουργούν σε άτεκνες γυναίκες, παίρνουν ζώνη κατά παρόμοιο τρόπο όπως στην Χλώρακα την ζώνονται, και με το θαύμα των αγίων μπορούν να τεκνοποιήσουν την ζώνη την αφήνουν πάνω τους και μένουν με αυτήν μέχρι και όταν θα γεννήσουν.

[1092] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 607.

[1093] Τσκνόπουλλος, Ιστορία, σ. 174· Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267.

[1094] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 606-607.

η παράδοση και προσφάτως έχουν αγιογραφηθεί και εικόνες τους και έχουν συμπεριληφθεί στον εορτασμό των υπολοίπων αγίων της αρχαίας Δημητριάδος, ως ανάργυρες αγίες[1095]. Κάποιοι νεότεροι, μάλιστα, θέλοντας να συνενώσουν τις δύο αυτές παραδόσεις λέγουν ότι οι αγίες έφυγαν από την Ταρσό, πήγαν στον Βόλο και από εκεί, στην Πάφο. Σημαντικό στην έρευνά μας είναι το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, το οποίο θεωρούμε ως εγκυρότερη πηγή, λόγῳ της παλαιότητας του (10ος αιώνας). Σε αυτό δεν αναφέρεται καθόλου άφιξη των αγίων αυτών στην Κύπρο, ούτε στην Ελλάδα, αλλά μόνον ότι ήταν αδελφές και ότι κατάγονταν «ἐκ Ταρσοῦ τῆς Κιλικίας ἀπό χωρίου Δημητριάδος, συγγενεῖς τοῦ ἁγίου ἀποστόλου Παύλου» και ότι η μεν Ζηναΐδα σε ένα σπήλαιο ασκούσε την ιατρική και συνάμα αποστολικό έργο, η δε Φιλονίλλα ετελειώθη στο σπίτι της, με την προσευχή και την άσκηση[1096]. Προφανώς εδώ θα έγινε η σύγχυση μεταξύ του ονόματος της πόλης Δημητριάδος της Ταρσού με την Δημητριάδα, πόλη της Ελλάδος.

Παλαιές τοιχογραφίες και εικόνες των αγίων Ζηναΐδας και Φιλονίλλας δεν εντοπίσαμε στην Πάφο. Η μοναδική σωζόμενη εικόνα των αγίων αυτών, βρίσκεται μεταξύ των Δεσποτικών εικόνων του ναού της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Κισσόνεργα, έχει διαστάσεις 60Χ45εκ. και ανάγεται στα τέλη του 19ου αιώνα. Οι αγίες παρουσιάζονται στην εικόνα με μοναχικά ενδύματα[1097]. Δεν υπάρχουν όμως καθόλου ιερά λείψανα των

[1095] Σύμφωνα με τοπική παράδοση η αγίες διδάσκοντας και θεραπεύοντας είχαν φθάσει στην αρχαία Δημητριάδα, στο σημερινό Βόλο όπου διέμεναν για ένα διάστημα σε ένα σπήλαιο, σε άγνωστη περιοχή. Στον Βόλο δεν υπάρχει σήμερα ναός ή εξωκκλήσι αφιερωμένος στις αγίες αυτές μόνο ένας κεντρικός ναός των αγίων Αναργύρων, που τις συμπεριλαμβάνει μεταξύ των αγίων Αναργύρων. Μόνο μια εικόνα που εικονίζει στο κέντρο την Παναγία Ξενιά βρεφοκρατούσα και γύρω τους αγίους της μητροπόλεως Δημητριάδος υπάρχει, που εικονίζονται οι δύο αγίες, κάτω αριστερά η αγία Ζηναΐς και κάτω δεξιά η αγία Φιλονίλλα. Μόλις το 1970 καθιερώθηκε (ενώ το 1994 επισφραγίστηκε) στην Μητρόπολη Δημητριάδος η γιορτή των δύο αγίων και τιμώνται μαζί με όλους τους αγίους, που ασκήθηκαν και μαρτύρησαν στην περιοχή της μητροπόλεως Δημητριάδος, την Ε΄ Κυριακή από του Πάσχα (της Σαμαρείτιδος). Διαμορφώθηκε μάλιστα και παρεκκλήσιο «Πάντων τῶν ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλῃ Δημητριάδος διαλαμψάντων ὁσίων πατέρων καί νεομαρτύρων» στο υπερώον του πολυδύναμου Πνευματικού Κέντρου που κτίστηκε δίπλα από τον ναό. Επίσης τα τελευταία χρόνια στο Μέγα Δένδρο – Θέρμου Τριχωνίδας, δεξιά από την είσοδο μονής του αγίου Κοσμά του Αιτωλού, έχει κτιστεί παρεκκλήσιο στη μνήμη των Αγίων Αναργύρων Γυναικών, Ζηναΐδας, Φιλονίλλας και Ερμιόνης.

[1096] SyEC, σ. 129-130. Μία ακόμα αγία με το όνομα Ζηναΐδα μάρτυς και θαυματουργός καταγράφεται από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 6 Ιουνίου, χωρίς όμως να έχει κάποια σχέση με τις αγίες μας. SyEC, σ. 733.

[1097] Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267. Έχει γραφεί ότι η παλαιά εικόνα των αγίων Ζηναΐδος και Φιλονίλλας αγιογραφήθηκε έχοντας πρότυπα την ενδυμασία των γυναικών της εποχής εκείνης που αγιογραφήθηκαν. (χ.ό.), «Ο απολογισμός μιας επιστημονικής επιτεύξεως», εφημ. *Ελευθερία*, 21 Μαρτίου 1965. Συνήθως στην αγιογραφία γίνεται αντιγραφή προηγούμενων προτύπων με βάση την βυζαντινή, την αναγεννησιακή και άλλες φορές άλλες τεχνοτροπίες. Κάποιοι όμως αγιογράφοι παρασυρόμενοι από την κοσμική τέχνη αγιογραφούν με δικό τους τρόπο βάζοντας στοιχεία της εποχής, ιδιαίτερα για μορφές οι οποίες αγιογραφούνται για πρώτη φορά.

δύο αγίων μας, ούτε και καμμία ένδειξη ότι είχαν υπάρξει κάπου στην Πάφο. Το όνομά τους πάντως δίνεται σε μικρό αριθμό ανθρώπων, ένεκα των θαυμάτων που επιτελούν μιας και συνδέονται με την τεκνογονία και άλλες παθήσεις των γυναικών[1098].

Όμως, υπάρχει παλαιά έντυπη ακολουθία τους η οποία δημοσιεύθηκε από τον Ιωάννη Τσικνόπουλλο στις Κυπριακές Σπουδές[1099] καθώς και σε αυτοτελή έκδοση –φυλλάδα[1100]. Την ακολουθία αυτή, όπως αναφέρει ο ίδιος σε σύντομη εισαγωγή του, την διαμόρφωσε βάσει μίας μοναδικής παλαιάς έντυπης ακολουθίας, την οποία διατηρούσε ο ναός[1101]. Η παλαιά εκείνη ακολουθία είχε γίνει επί τῃ βάσει χειρογράφου, το οποίο, λόγῳ πολλών μεταγραφών, παρουσιάζει πολλές ελλείψεις, ορθογραφικά και άλλα σοβαρά λάθη. Για αυτό ο Τσικνόπουλλος αναγκάστηκε, όπως μας πληροφορεί ο ίδιος, να αποκαταστήσει το κείμενο κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο[1102]. Στην ακολουθία, που δημοσίευσε ο Τσικνόπουλλος[1103] βλέπουμε μέσα από τα τροπάρια να γίνεται αναφορά α) στη συγγένεια των δύο αγίων με τον Παύλο, β) στις δυσκολίες, πειρασμούς και διωγμό που αντιμετώπισαν, καθώς και στην γενναιότητα τους, αφού παρέμειναν ανδρείες και ανεδείχθησαν νικήτριες μέχρι τέλους, γ) την ξενιτειά που είχαν να πάνε από την πατρίδα τους σε άλλο τόπο και να αγωνιστούν, δ) την αγάπη και τον πόθο τους προς τον αληθινό Θεό, ε) την ιατρική τους ιδιότητα, στ) την ταπείνωση, που είχαν, ώστε να καταφρονήσουν τα του κόσμου για την αγάπη του Θεού, ζ) στα τροπάρια της ακολουθίας τις περισσότερες φορές αναφέρεται μόνο η αγία Ζηναΐδα ενώ όσες φορές αναφέρεται και η Φιλονίλλα σε αυτές έπεται του ονόματος της Ζηναΐδας, η) τους ασκητικούς αγώνες και την οσία ζωή των δύο αγίων, θ) δεν γίνεται λόγος σε κανένα τροπάριο για την Πάφο και την Κύπρο ούτε και για τη Δημητριάδα - Βόλο παρά μόνο στο σύντομο συναξάριο αναφέρεται ότι οι αγίες τελείωσαν την ζωή τους πρώτα η Ζηναΐδα και έπειτα η Φιλονίλλα σε ένα σπήλαιο στη Δημητριάδα. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφονται ως αγίες οι

[1098] ΑΒΜΠ, (Αρσ) κανένα όνομα. (Θηλ): Ζηναΐδα: Πάφος 1982,1996,2004,2010. (Θηλ) Φιλονίλλα κανένα όνομα. Από το ΑΠΜΚ σε Παγκύπρια βάση βρίσκουμε στην Πάφο το όνομα Ζηναΐδα 5 φορές, στη Λευκωσία 3 και από μία σε Λάρνακα και Λεμεσό. Το όνομα αυτό το βρίσκουμε πιο πολλές φορές σε ανθρώπους καταγόμενους από τη Γεωργία. Τα ονόματα Ζήνων, Ζηνοβία, Ζηνόβιος και Ζήνα στην Πάφο δεν μπορούν να μας δώσουν ξεκάθαρες πληροφορίες μιας και το όνομα της αγίας είναι Ζηναΐδα. Πάντως πολλά ονόματα όταν είναι σε αρσενικό βγαίνουν Ζήνων και Ζήνωνας. Το όνομα Φιλονίλλα το βρίσκουμε μόνο μία φορά στην Πάφο.

[1099]Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267-280.

[1100] Έντυπη ακολουθία των δύο αγίων ανήκοντα στον ναό της Κισσόνεργας: Κύπρια Μηναία, τμ. 2 (Οκτώβριος 11), σ. 156.

[1101] Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία Ζηναΐδας και Φιλονίλλας…», ό.π., σ. 267.

[1102] Στο ίδιο.

[1103] Στο ίδιο, σ. 267-280.

οποίες ήταν συγγενείς του αποστόλου Παύλου, έφθασαν στην Κύπρο όπου κήρυξαν το ευαγγέλιο και τελειώθηκαν ειρηνικά[1104].

Στη δημοσιευθείσα ακολουθία στα Κύπρια Μηναία[1105] στον κανόνα του όρθρου η κάθε ωδή χωρίζεται σε δύο μέρη. Κανόνας της Παναγίας και κανόνας των δύο αγίων γυναικών. Οι ύμνοι διηγούνται ότι οι δύο αγίες: κατάγονταν από την Ταρσό, ήταν συγγενείς του Παύλου, ήταν ιατροί, θεραπεύοντας κάθε νόσο, κράτησαν παρθενία και είχαν εγκράτεια και άσκηση στη ζωή τους, είχαν αποστολική δράση διαδίδοντας το ευαγγέλιο, κατίσχυαν τους δαίμονας. Στα Κύπρια Μηναία το σύντομο συναξάριο επίσης δεν κάνει λόγο για έλευση των αγίων στην Πάφο αλλά ότι τελειώθησαν στη πόλη Δημητριάδα. Στο τέλος της ακολουθίας των αγίων που δημοσιεύεται στα Κύπρια Μηναία, μετά το συναξάριο δημοσιεύεται και σχετικά εκτενής παλαιός βίος της αγίας Ζηναΐδος. Πρόκειται για τις «Πράξεις της αγίας Ζηναΐδος»[1106]. Στο κείμενο αυτό γίνεται μια σημαντική αναφορά ότι η αγία εγκατέλειψε τα πάντα και την αδελφή της και πορεύθηκε σε ένα όρος βόρεια το οποίο ονομαζόταν Δημητριάς το οποίο βρισκόταν κοντά στην περιοχή της Ταρσού ενώ καμία αναφορά δεν γίνεται για άφιξή της στην Ελλάδα ή στην Κύπρο. Αυτή η αναφορά είναι σημαντική καθότι ουσιαστικά καταργεί τις παραδόσεις ότι έζησε στην αρχαία Δημητριάδα της Ελλάδας ή στην Πάφο. Επίσης στα τροπάρια της ακολουθίας δεν γίνεται λόγος για την Κισσόνεργα, εκτός από το εξαποστειλάριο και τους αίνους τα οποία αναφέρονται στην σύναξη των πιστών στην Κισσόνεργα, τόπο όπου και ο ναός τους, αλλά και το καύχημα Κισσόνεργας Πάφου και Κύπρου[1107]. Στο τέλος της ακολουθίας των αγίων Ζηναΐδος και Φιλονίλλας των αυταδέλφων ο υπεύθυνος σύνταξης της νέας ακολουθίας των αγίων Θεοχάρης Ε. Σχίζας, αφήνει ένα σημείωμα στο οποίο αναιρεί την άποψη ότι οι αγίες έζησαν στην Κύπρο. Γράφει χαρακτηριστικά ότι θεωρεί ότι η άποψη αυτή περί της εν Κύπρῳ δράσεως τους δεν στηρίζεται στις πηγές. Συνεχίζοντας

[1104]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 124,139. Αν μπορούσε να ευσταθεί ιστορικά αυτό, τότε κατά συνέπεια στις αναφορές ότι ο Παύλος έστειλε κάποιους στην Κύπρο για να διδάξουν και να στηρίξουν την Εκκλησία όπως τον Τυχικό και τον Επαφρά θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και γυναίκες όπως την Ζηναΐδα και Φιλονίλλα. Δεν θα ήταν παράλογο άλλωστε και ο ίδιος ο Χριστός είχε μαθήτριες που τον ακολουθούσαν. Επίσης οι δύο αγίες ήταν ιατροί όπως ο Λουκάς ο οποίος συνόδευε τον απόστολο Παύλο. Οι δύο αγίες μας θυμίζουν την αγία Νίνα την ισαπόστολο, συγγενή κατά την παράδοση του αγίου Γεωργίου του Τροπαιοφόρου. Αυτή πορεύθηκε στη Γεωργία και κήρυξε τον Χριστό. Η χώρα αυτή πήρε το όνομά της από τον άγιο Γεώργιο.

[1105]*Κύπρια Μηναία,* τμ. 2 (Οκτώβριος 11), σ. 142-157.

[1106]*Κύπρια Μηναία,* τμ. 2 (Οκτώβριος 11), σ. 148-149. Το έργο αυτό είναι ανωνύμου συγγραφέα από τον κώδικα του Βατικανού με αριθμό 866, *ActaSanctorum*, Antverpiae 1786, τμ. 5 (Octobris 11), σ. 502-510. Επίσης διασώζεται το κείμενο και στον Παρισινό κώδικα αρ. 1468. (βλπ. F. Halkin. NovumauctariumBibliothecaeHagiograhicaeGraecae, Βρυξέλες 1984, σ. 215). Κύπρια Μηναία, τμ. 2 (Οκτώβριος 11), σ. 156-157.

[1107] Κύπρια Μηναία, τμ. 2 (Οκτώβριος 11), σ. 153-154.

γράφει ότι η τιμή τους στην Κισσόνεργα οφείλεται στη μεταφορά της τιμής τους από την Κιλικία, με την οποία η Κύπρος είχε στενές σχέσεις[1108].

2. Ο Άγιος Ρόδων

Με το όνομα Ρόδων ή Ρωδίων ή Ηρωδίων συναντάμε να αναφέρεται στην προς Ρωμαίους επιστολή του αποστόλου Παύλου «ἀσπάσασθε Ἡρῳδίωνα τὸν συγγενῆ μου» (Ρωμ. 16,11). Στους καταλόγους των εβδομήκοντα ο Ρωδίων φαίνεται να αποτμήθηκε την κεφαλή υπό Νέρωνος εν Ρώμῃ[1109]. Ο Ροδίων ή Ηρωδίων, σύμφωνα και με το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως εορτάζει μαζί με άλλους αποστόλους τους Ολυμπά, Έραστο, Σωσίπατρο και Κουάρτο στις 10 Νοεμβρίου ενώ εορτάζει και μαζί με όλους τους εβδομήκοντα στις 30 Ιουνίου. Φαίνεται να είχε ακολουθήσει τον Πέτρο στη Ρώμη, όπου και είχε μαρτυρικό τέλος υπό του Νέρωνα[1110]. Υπάρχει και άλλος Ρόδων μάρτυρας ο οποίος μαρτύρησε μαζί με τους Ορέστη και Διομήδη και εορτάζει στις 9 Ιουνίου[1111].

Ο άγιος Ρόδων όμως ο οποίος αναφέρεται ως Κύπριος άγιος δεν φαίνεται να σχετίζεται με τους δύο πιο πάνω. Αναφέρεται στο ψευδώς αποδιδόμενο στον άγιο Ρόδωνα απόκρυφο έργο «Βίος και πολιτεία του οσίου πατρός Ηρακλειδούς»[1112]. Στο απόκρυφο κείμενο του αποστόλου Μάρκου αναφέρεται ότι οι Βαρνάβας και Μάρκος συνάντησαν κατά την περιοδεία τους στην Παλαίπαφο τον ιερόδουλο Ρόδωνα τον οποίο κατήχησαν και βάπτισαν[1113]. Ο Ρόδων ακολούθησε τους αποστόλους και συνεργάστηκε με τους επίσης μαθητές των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα τους Τίμωνα και Αρίστωνα. Περισσότερα έχουμε ήδη κάνει λόγο στο κεφάλαιο που αφορά τον άγιο Τίμωνα για τις Πράξεις Βαρνάβα. Ο Μαχαιράς αναφέρει: «Ἀρχιεπίσκοποι Δαμασίας, Ἡρακλείδιος, Μνάσων καὶ Ρόδων…»[1114]. Ο Χάκκετ αναφέρει απλά ότι πρόκειται για τον πρώην ιερόδουλο στην Πάφο, ο οποίος έγινε χριστιανός από τον απόστολο Βαρνάβα κατά τη δεύτερη αποστολική του περιοδεία και ο οποίος κατέστη διάδοχος του Μνάσωνος στην Ταμασσό[1115].

Παρόλες τις πιο πάνω αναφορές για τον άγιο Ρόδωνα ως επίσκοπο Ταμασού, διάδοχο των αγίων Ηρακλειδίου και Μνάσωνα ο άγιος δεν τιμήθηκε και ούτε τιμάται ιδιαίτερα.

[1108] Στο ίδιο, σ. 157.

[1109] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 174.

[1110]SyEC, σ. 209,788.

[1111] Στο ίδιο, σ. 739.

[1112] Όπως γράφει ο π. Φώτιος, πρώτος το επεσήμανε και σχολίασε εκδίδοντάς μικρό του μέρος ο F. Nau το 1907. Nau F., «La légende des saints évêques Héraclide, Mnason, et Rhodon, ou l'apostolicité de l'église de. Chypre», Revue de I' Orient Cretien, τμ. 12 (1907), σ. 125-138. Φωτείου, ΆγιοιΜάρτυρεςκαιομολογητές…, σ. 110.

[1113] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 167-168.

[1114] Δαμασία = Ταμασσός. Μαχαιράς, § 30.

[1115] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 203.

Στο ναΐδριο του αγίου Ηρακλειδίου όπου και οι τρεις λάρνακες εικονίζονται οι άγιοι Ηρακλείδιος, Μνάσων και Μακεδόνιος επίσκοποι Ταμασού[1116]. Αυτό ξενίζει, καθώς θα έπρεπε να εικονίζεται ο άγιος Ρόδων αντί του Μακεδόνιου, ή και μαζί τους. Των Αγίων Ηρακλείδιου και Μνάσωνα, σώζονται αρκετές τοιχογραφίες και εικόνες σε όλη την Κύπρο, τις οποίες αναφέρει στο βιβλίο του ο Τσικνόπουλλος[1117], γι' αυτό και δεν τις αναφέρουμε, εκτός από αυτές στα όρια της Μητροπόλεως Πάφου. Του αγίου Ρόδωνα, όμως, επειδή είναι ελάχιστες οι απεικονίσεις του (και οι περισσότερες πολύ μεταγενέστερες) τις αναφέρουμε: Στην πίσω πλευρά της αργυρεπίχρυσης θήκης του ιερού κρανίου του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή εικονίζονται οι άγιοι Ηρακλείδιος, Μνάσων και Ρόδων[1118]. Εις το βημόθυρο του ναού της Παναγίας Χρυσαλινιωτίσσης 18ου -19ου αιώνα στη Λευκωσία εικονίζεται μεταξύ των Ηρακλειδίου, Μνάσωνος και άλλων ιεραρχών και ο άγιος Ρόδων. Στο Επισκοπείο Μόρφου φυλάσσεται σύγχρονη εικόνα του αγίου Αυξιβίου και σε μια μικρογραφία της εικόνας εικονίζεται η βάπτιση του αγίου Αυξιβίου και ο άγιος Ρόδων είναι παρών σε αυτήν. Σε σχετικά σύγχρονη τοιχογραφία με την τεχνική της νωπογραφίας στον Ιερό Ναό των αγίων Κυπριανού και Ιουστίνης, ο άγιος εικονίζεται κατά τη χειροτονία του αγίου Αυξιβίου επισκόπου Σόλων.

Το λείψανο του αγίου αγνοείται, καθώς και ο τόπος ταφής του. Επίσης, δεν εντοπίστηκαν ναοί του, ούτε στην Πάφο, ούτε στην Ταμασσό, ούτε αλλού. Ακολουθία του αγίου δεν υπάρχει. Απολυτίκιο του αγίου Ρόδωνα συμπεριελήφθη στην ακολουθία των εν Ταμασῷ αγίων, που γράφηκε το 2007[1119]. Τέλος είναι επόμενο ότι, εφόσον ο άγιος δεν φαίνεται να έχει τιμηθεί ιδιαίτερα, δεν συνηθιζόταν να δίνεται και το όνομά του[1120].

3. Ο άγιος Σέργιος Παύλος

Ο Σέργιος Παύλος σύμφωνα με το κείμενο των Πράξεων των Αποστόλων [1121] χρημάτισε Ρωμαίος ανθύπατος στην Πάφο, τον καιρό που έφθασαν οι απόστολοι Παύλος,

---

[1116] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος..., ό.π.,* σ. 51-53.

[1117] Στο ίδιο,

[1118] Στο ίδιο, σ. 71.

[1119] Μπούσιας, *Ακολουθία Πανηγυρική της συνάξεως, ό.π.,* σ. 66.

[1120] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Ρόδιων, Ροδοσθένης, Ροδονάκης δεν μπορούν να εξακριβωθούν. (Θηλ): Ροδία, Ροδιάνα, Ροδοθέα, Ροδούλα, Ροδού δεν μπορούν να εξακριβωθούν.

[1121] «Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον ᾧ ὄνομα Βαριησοῦς, ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως. Σαῦλος δέ, ὁ καὶ Παῦλος, πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου καὶ ἀτενίσας πρὸς αὐτὸν εἶπεν· ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ραδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας; καὶ νῦν ἰδοὺ χεὶρ Κυρίου ἐπὶ σέ, καὶ ἔσῃ τυφλὸς μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. παραχρῆμα δὲ ἔπεσεν ἐπ᾽ αὐτὸν ἀχλὺς καὶ

Βαρνάβας και Μάρκος δηλαδή το 46 μ.Χ. Χαρακτηρίζεται από τον συγγραφέα των Πράξεων ως άνδρας συνετός, ενώ παρουσιάζεται να ζητά να μάθει από τους ίδιους αποστόλους για την διδασκαλία περί του Χριστού. Ακολούθως, από την κατήχηση των αποστόλων, αλλά και από το θαυμαστό γεγονός της τύφλωσης του Ελύμα από τον Παύλο, πίστεψε στην διδασκαλία για τον Χριστό. Τίποτα πέραν αυτών δεν μας πληροφορούν οι Πράξεις των Αποστόλων, αλλά ούτε και από την παράδοση έχουμε πληροφορίες για την δράση του στην Κύπρο[1122].

Ο χρόνος της υπηρεσίας του στο νησί, μαρτυρείται από μια επιγραφή που βρέθηκε στους Σόλους[1123]. Από τις πληροφορίες του κειμένου των Πράξεων συμπεραίνουμε ότι στην Πάφο υπήρχε ένας Ιουδαίος μάγος ο οποίος όπως δείχνει και το όνομά Ελύμας που είναι εξελληνισμός της αραβικής λέξης «Ουλεμά» που σημαίνει σοφός. Φαίνεται ότι σπούδασε στις Αραβικές χώρες[1124] και διέδιδε μεταξύ άλλων και τις μονοθεϊστικές δοξασίες του Ιουδαϊσμού, τις οποίες όμως ο ανθύπατος δεν ήταν έτοιμος να δεχθεί. Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Πλινίου ο Σέργιος Παύλος ήταν «πολύ μορφωμένος και σπουδαίος άνθρωπος, αυθεντία στα ζητήματα των Φυσικών Επιστημών, μέλος της αυτοκρατορικής επιτροπής για την τροπή της κοίτης του Τίβερη, ανοικτό μυαλό για φιλοσοφικά και θρησκευτικά θέματα, ένας ειλικρινής ερευνητής της αληθείας, χωρίς τον κατάκοπο σκεπτικισμό του Πιλάτου»[1125]. Από την άλλη, στην Πάφο, στα ανάκτορα του Ρωμαίου διοικητή, δεν είχε θέση ο Κύπριος Βαρνάβας, που μέχρι εκείνη την στιγμή προτασσόταν ως ο ηγήτορας της αποστολικής περιοδείας, αλλά ο Ρωμαίος πολίτης[1126] γι' αυτό μάλλον τον λόγο πήρε ο απόστολος Παύλος. Ο Παύλος στην Πάφο θα είχε συστηθεί όχι με το ιουδαϊκό του όνομα Σαούλ – Σαύλος αλλά με το Ρωμαϊκό γι' αυτό και στο εξής θα αναφέρεται ως Παύλος[1127]. Ο Σέργιος Παύλος άκουσε το κήρυγμα για τον Χριστό τώρα όμως έπρεπε να μάθει ότι οι λόγοι αυτοί δεν ήταν απλά φιλοσοφίες αλλά να πιστοποιήσει τα όσα άκουσε και με το θαύμα της τύφλωσης αυτών, που αντιστρατεύονται τον λόγο της αληθείας, που κήρυσσαν οι απόστολοι. Ο λόγος τους δεν ήταν φιλοσοφικό σύστημα, αλλά δύναμη Θεού, που ξεπερνούσε κάθε μαγεία[1128]. Ο Σέργιος Παύλος, όπως καταλαβαίνουμε, ήταν άνθρωπος ερευνητής της Αγίας Γραφής και αναζητούσε την αλήθεια γι' αυτό και του

σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου»: Πράξ. 13, 6-12.

[1122] Ο Πορκάκκι το 1576 γράφει ότι ο Μνάσων, ο Επαφρόδιτος, Σέργιος Παύλος και ο Τίτος υπήρξαν μαθητές του αποστόλου Παύλου στην Κύπρο: Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.459.

[1123] Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος…*, ό.π., σ. 108.

[1124] Στο ίδιο, σ. 108· Χρυσόστομος Παπαδόπουλος, «Ο Βαριησούς Ελύμας», *ΚΧ*, 1935, σ. 6.

[1125] Κοτσώνης, *Παύλος…*, ό.π., σ. 108.

[1126] Holzner, μετ. Κοτσώνης, *Παύλος…*, ό.π., σ. 109.

[1127] Στο ίδιο, σ. 110.

[1128] Στο ίδιο, σ. 109.

αποκαλύφθηκε ο Θεός μέσῳ του κηρύγματος των αποστόλων. Έτσι παρατηρούμε την αντίθεση· ο Ελύμας να τυφλώνεται και ο Ανθύπατος να φωτίζεται[1129].

Στην Πάφο ο Σέργιος Παύλος δεν μαρτυρείται ποτέ να τιμήθηκε ως άγιος, ούτε από τους ρωμαιοπαπικούς κατακτητές του νησιού κατά την Φραγκο-Ενετοκρατία, που δεν φαίνεται να μετέφεραν την μνήμη του εδώ. Έτσι δεν μπορέσαμε να εντοπίσουμε ναούς, λείψανα, εικόνες, τοιχογραφίες, ακολουθίες κ.ά. που να μαρτυρούν την τιμή του αγίου. Ο μόνος χώρος που θα μπορούσε να είχε μετατραπεί σε χώρο τιμής και του Σεργίου Παύλου, αλλά και των αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και Μάρκου, είναι τα ανάκτορα του Ρωμαίου Ανθύπατου. Αυτά, σύμφωνα με τις ανασκαφές που έγιναν περί τα μέσα του 20ού αιώνα, βρίσκονται κατά πάσα πιθανότητα εντός του αρχαιολογικού χώρου των ψηφιδωτών της Κάτω Πάφου [1130]. Βέβαια, το πιο σημαντικό είναι ότι ο Σέργιος Παύλος δεν συγκαταλέγεται ως άγιος από τους ορθόδοξους συναξαριστές και το αγιολόγιο της Εκκλησίας, κατά συνέπεια αυτός είναι και ο λόγος που δεν τιμήθηκε στην Πάφο.

Σε αντίθεση με την Πάφο, όμως, ο άγιος τιμήθηκε στην Γαλλία, όπου υπάρχουν διάφορες παραδόσεις, που διηγούνται την δράση τόσο του ιδίου, όσο και της οικογένειάς του. Ο Σέργιος Παύλος, κατά παράδοση της Δυτικής Εκκλησίας, χειροτονήθηκε στην Πόλη Ναρβώνα της Γαλλίας από τον Παύλο, όταν είχε μεταβεί στην Ισπανία[1131] και υπήρξε ο πρώτος επίσκοπος που και κήρυξε εκεί τον Χριστό και ετάφη εκεί. Σε ανασκαφές που έγιναν στην Αντιόχεια της Πισιδίας από τον Sir William Ramsey ανακαλύφθηκε επιγραφή η οποία αναφέρει το όνομα της κόρης του Ανθυπάτου Sergia Paulia και του συζύγου της, του Gaius Caristanius Fronto, ο οποίος έφερε το βαθμό του πραίτωρος της Λυκίας και της Παμφυλίας. Άλλη επιγραφή στον ίδιο χώρο αναγράφει και το όνομα του

[1129] Ο Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινά το 1765/6 κάνει ένα πολύ ωραίο σχολιασμό για τον Σέργιο Παύλο και τον Ελύμα: «Η σωματική τύφλωση των οφθαλμών του Ελύμα, άνοιξε τους νοερούς οφθαλμούς προς θεογνωσία του Σεργίου Παύλου»: Κωνσταντίνος Αρχιεπίσκοπος Σινά (1765/6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 928.

[1130] Ο Περιστιάνης αναφέρει ότι η οικία του Σεργίου Παύλου βρισκόταν «εἰς τήν περιοχήν τοῦ τεραστίου κτιρίου ὅπερ κείται πλησίον τῆς δημοσίας κρήνης καί ὅπερ θά ἦτο τό ἡγεμονικόν ἀνάκτορον τοῦ Σεργίου Παύλου». Ο χώρος εκείνος, όπως υποθέτει ο Περιστιάνης, μετατράπηκε σε λατινικό ναό και αργότερα σε μουσουλμανικό τέμενος για να καταλήξει ότι στην εποχή του ερειπώθηκε: Ι.Κ. Περιστιάνης, «Η Ν. Πάφος», *ΚΧ*, 1926, σ. 33, 42. Με τις ανασκαφές που έγιναν στον αρχαιολογικό χώρο της Κάτω Πάφου ειπώθηκε ότι η λεγόμενη έπαυλη ή οικία του Θησέα η οποία ανακατασκευάστηκε τον 2ο μ.Χ αιώνα πιθανόν να υπήρξε η οικία του Ρωμαίου Ανθυπάτου της Κύπρου. Τα ανάκτορα αυτά πλήγηκαν από τους σεισμούς του 332 και 342 και επανοικοδομήθηκαν για να εγκαταλειφθούν οριστικά με την έναρξη των αραβικών επιδρομών τον 7ο αιώνα: Περισσότερα για την οικία του Θησέα εντός του αρχαιολογικού χώρου των ψηφιδωτών της Κάτω Πάφου βλέπε: Wiktor Andrzej Daszewski, «Η έπαυλη του Θησέα», *Οδηγός ψηφιδωτών Πάφου*, Λευκωσία 1989, σ. 52-63.

[1131] Ανδρέας Θεοδώρου, «Ο Χριστιανισμός στην Πάφο», *ΑπΒ*, τμ. 1987, σ. 309.

γιού της του Lucius Sergius Paullus[1132]. Ο Τσικνόπουλλος[1133] μας δίνει ακόμα μια επιπλέον πληροφορία ότι δύο μαθητές του Σεργίου Παύλου· ο Στέφανος και ο Ρούφος, οι οποίοι είχαν καταγωγή από την Πάφο, πήγαν μαζί του στην Γαλλία και χειροτονήθηκαν εκεί επίσκοποι από τον ίδιο. Όπως φαίνεται, ο Στέφανος υπήρξε διάδοχός του στον επισκοπικό θρόνο στην Ναρμπόν της Γαλλίας και ο Ρούφος χειροτονήθηκε από τον Σέργιο Παύλο επίσκοπος στην πόλη Αβινιόν της Γαλλίας.

Περισσότερα για τον άγιο, έχουμε ήδη γράψει και στις αναφορές μας για τους αποστόλους Παύλο, Βαρνάβα και Μάρκο.

4. Ο Άγιος Τίτος

Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως μνημονεύονται τρεις με το όνομα Τίτος α) μαθητής του Παύλου και επίσκοπος Κρήτης, β) όσιος Τίτος και γ) επίσκοπος Βυζαντίου Τίτος[1134]. Κανείς όμως από αυτούς δεν έχει κάποια σχέση με την Κύπρο και την Πάφο. Κανείς, επίσης, δεν μπορεί να ταυτιστεί με τον Τίτο, τον οποίο τον 16ο αιώνα μεσαιωνικοί χρονογράφοι και επισκέπτες στην Κύπρο αναφέρουν ότι υπήρξε μαθητής του αποστόλου Παύλου και επίσκοπος στην Πάφο. Συγκεκριμένα, μνημονεύεται από τον Λουζινιανό στη χορογραφία του το 1572[1135] τον οποίο αντιγράφει αργότερα, όπως πάντα και ο Νεόφυτος Ροδινός το 1659[1136] ότι χειροτονήθηκε από τον απόστολο Παύλο ως διάκονος στην Πάφο και μετέπειτα επίσκοπος Πάφου και διάδοχος του Επαφρά[1137]. Ο Le Quien ο οποίος θα είχε υπόψη του τον Λουζινιανό, τον απαριθμεί ως δεύτερο επίσκοπο Πάφου μετά τον Επαφρά[1138]. Ο Πορκάκκι το 1576 γράφει ότι ο Τίτος υπήρξε ένας από τους μαθητές του αποστόλου Παύλου στην Κύπρο και ότι είναι άλλος από αυτόν στον οποίο ο Παύλος έστειλε μία επιστολή[1139]. Ο Θεβέτ, το 1590, γράφει ότι ο διάκονος Τίτος (Titus), καταγόταν από την Πάφο και ήταν σύγχρονος του ομώνυμου αγίου Τίτου, επισκόπου Κρήτης. Σημειώνει επίσης ότι κάποιοι μελετητές έπεσαν σε πλάνη, συγχέοντας τα δύο πρόσωπα ως ένα και το αυτό, αλλά και αναφέρει ότι ο Τίτος προσηλυτίστηκε στην ορθή πίστη, από τον απόστολο Παύλο[1140]. Ο Παυλίδης στις αντίστοιχες υποσημειώσεις του, αναφέρει ότι ο Τίτος δεν ήταν Κύπριος, αλλά έγινε χριστιανός στην Πάφο από τον απόστολο Παύλο το 45μ.Χ. ο οποίος και τον χειροτόνησε διάκονο, ενώ αργότερα, έγινε δεύτερος επίσκοπος

[1132] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 36· Λοΐζου Φιλίππου, *Πάφος*, τμ. Στ΄ 1941, σ. 54-55.
[1133] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 37, 391.
[1134]SyEC, σ. 785,579,728.
[1135]*Lusignan*, σ. 24α· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 82.
[1136] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 67.
[1137] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 517 σημ. 11.
[1138]LeQuien, *Orienschristianus*, ό.π, σ. 1059· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 210.
[1139] Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 459.
[1140] Αντρέ Θεβέτ (1590;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2,, σ. 517-518.

Πάφου διαδεχόμενος τον Επαφρά και τελικά πέθανε με μαρτυρικό θάνατο[1141]. Ο Μαρίτι το 1760 γράφει ότι ο Παύλος εγκαθίδρυσε τον μαθητή και ακόλουθό του Τίτο στην Πάφο, που τον χειροτόνησε διάκονο και ο οποίος είχε μαρτυρικό τέλος στην ίδια πόλη[1142]. Ο Νταντίνι το 1596-7 ανάμεσα στους πολύ λίγους που αναφέρει τα ονόματα τους (όπως λέγει μεγάλων ανδρών και αγίων της Κύπρου) συγκαταλέγει και τον Σέργιο Παύλο και τον Τίτο[1143]. Αργότερα ο Κυπριανός, ο οποίος θα είχε υπόψη του τους προηγουμένους, τον αναφέρει ως μαθητή του αποστόλου Παύλου καταγόμενο από την Πάφο, ότι χειροτονήθηκε διάκονος και είχε μαρτυρικό τέλος[1144]. Ο Χάκκετ γράφει ότι υπήρξε μαθητής του Παύλου στην Πάφο διάφορος του πρώτου επισκόπου Κρήτης. Ασπάστηκε τον χριστιανισμό μαζί με τον Σέργιο Παύλο και χειροτονήθηκε από τον Παύλο διάκονος στη συνέχεια υπέστη μαρτυρικό θάνατο[1145]. Πάντως στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα, που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου, αναφέρεται ως επίσκοπος Πάφου ο άγιος Φιλάγριος και κανείς άλλος[1146]. Σε υποσημείωση του όμως, ο Περιστιάνης γράφει, ότι ο Κυπριανός αναφέρει τον Τυχικό μαθητή του Παύλου, αλλά θεωρεί ότι σφάλλει, καθώς μαθητής του Παύλου θεωρείται ο Τίτος, ο οποίος, όπως συνεχίζει, ασπάστηκε τον χριστιανισμό μαζί με τον Σέργιο Παύλο και χειροτονήθηκε διάκονος και ακολούθως διαδέχθηκε στο θρόνο της Πάφου τον πρώτο επίσκοπο Πάφου Επαφρά[1147]. Σε δεύτερη υποσημείωση ο Περιστιάνης αναφέρει για τους επισκόπους Σολέας ότι, ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός, γράφει ότι ο Φιλάγριος υπήρξε επίσκοπος Σολέας, θέση την οποία θέτει σε αμφισβήτηση καθόσον οι χρονογράφοι τον κατατάσσουν μεταξύ των πρώτων επισκόπων της Πάφου και όχι της Σολέας και αυτό ενισχύεται και με τον παρόντα κώδικα[1148]. Η άκριτη αντιγραφή των προηγουμένων συνεχίστηκε και από τους νεότερους όπως τον Μακάριο[1149], τον Τσικνόπουλλο, ο οποίος τον κατατάσσει μεταξύ των Παφίων αγίων, δηλαδή αυτών που κατάγονταν από την πόλη και την επαρχία Πάφου[1150]. Επίσης, στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988

[1141] Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 468 και τμ. 2, σ. 519.

[1142] Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 468 και τμ. 2, σ. 867.

[1143] Τζιρόλαμο Νταντίνι (1596-7), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 525.

[1144] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 516.

[1145] *Lusignan*, 24a· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 210.

[1146] ΣΕΚ, σ. 451.

[1147] ΣΕΚ, σ. 451, υπσμ. 1.

[1148] Στο ίδιο, σ. 451, υποσμ. 2.

[1149] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 223.

[1150] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 390.

καταγράφεται ως άγιος μαθητής του αποστόλου Παύλου, από τον οποίο χειροτονήθηκε διάκονος και ακολούθως είχε μαρτυρικό τέλος[1151].

Σημαντικό να προσθέσουμε εδώ ότι ο Τίτος δεν μνημονεύεται από παλαιότερους όπως ο Μαχαιράς και ο κώδικας του Λονδίνου. Ο Delehaye[1152] αμφισβητεί την ύπαρξη του Τίτου ως πραγματικού προσώπου και τη σχέση του με την Κύπρο κάτι το οποίο επιβεβαιώνει αργότερα και ο πατήρ Φώτιος στην έρευνά του, επιγράφοντας τον σε αυτή ως «Τίτος, δήθεν διάκονος και μάρτυς στην Πάφο»[1153]. Η έλλειψη αρχαίων πηγών, που να κάνουν έστω μια απλή αναφορά στο πρόσωπό του Τίτου, καθώς και η παντελής έλλειψη παλαιών ενδείξεων που να επιβεβαιώνουν ότι έδρασε και τιμήθηκε, με τον τρόπο που ορίζουμε (ιερά λείψανά του, ναοί, εικόνες, τοιχογραφίες, ακολουθία, ονοματοδοσία[1154] κ.λ.π.) δεν μας αφήνουν περιθώριο να στηρίξουμε την ύπαρξη του ως προσώπου, πολύ περισσότερο μάλιστα ως αγίου. Παρόλα αυτά ο Τίτος ιστορήθηκε αρχές του 21ου αιώνα ως άγιος σε τοιχογραφία στην Έμπα, στον ναό αποστόλου Ανδρέου όπου εικονίζεται ως άγιος, μεταξύ άλλων τοπικών αγίων της Πάφου με την επιγραφή «άγιος Τίτος επίσκοπος Πάφου»[1155].

5. Ο Άγιος Φιλάγριος

Ο άγιος Φιλάγριος φαίνεται ότι υπήρξε αποστολικό πρόσωπο που χρημάτισε απόστολος και επίσκοπος στην Κύπρο. Από διάφορες πηγές γίνεται προσπάθεια ταύτισης του με μία από τις επισκοπές της Κύπρου όπως το Κούριο, την Κηρυνεία, τους Σόλους και την Πάφο. Οι μαρτυρίες όμως συγκλείνουν στο ότι χρημάτισε επίσκοπος στην Πάφο[1156]. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως γίνεται απλή αναφορά για τον άγιο Φιλάγριο, ως επίσκοπο Κύπρου, που μαζί με τον Μάρκελλο επίσκοπο Σικελίας και Παγκράτιο Ταυρομενίου, υπήρξαν μαθητές του αποστόλου Πέτρου. Ο Φιλάγριος, όπως γράφει το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, έγινε επίσκοπος στην Κύπρο και «τῆς Κυπρίων

[1151] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 138.

[1152] H. Delehaye, «Saints de Chypre», Ab, 26 (1907), σ. 262.

[1153] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 450-451.

[1154] ΑΒΜΠ, Τίτος σε αρσενικό και θηλυκό: κανένα όνομα.

[1155] Μία επίσης ακόμα μεγάλη τοιχογραφία στον κυρίως ναό δεν είναι σαφές ποιο άγιο Τίτο εικονίζει καθώς η ενδυμασία του ως αποστόλου παραπέμπει στον άγιο Τίτο επίσκοπο Κρήτης. ΦΑΙΕΑΠ.

[1156] Περισσότερα για τον άγιο Φιλάγριο δες και αναφορά του π. Φώτιου: Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 335-346. Γράψαμε και αλλού ότι στα αποστολικά πρόσωπα υπάρχει αυτή η σύγχυση των πόλεων που υπήρξαν επίσκοποι. Αφενός γιατί οι απόστολοι συνήθως δεν είχαν ένα μόνο σταθερό χώρο δράσης αλλά μετακινούνταν σε διάφορες πόλεις, αφετέρου γιατί, κυρίως μετά τον 5ο αιώνα, έγινε προσπάθεια η κάθε επισκοπή να οικειοποιηθεί έστω έναν απόστολο για να κατοχυρώνει την αποστολική διαδοχή και ότι η επισκοπή τους ιδρύθηκε από τους αποστόλους. Βλέπε περισσότερα επίσης για τον απόστολο Τυχικό ενώ επίσης ότι τον αναφέρουν ως επίσκοπο Νεαπόλεως ενώ πιθανόν να έδρασε στη Πάφο ή και στην Πάφο.

ἀρχιερατεύσας καί διδάσκων ἐπί τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ πολλούς πειρασμούς ὑπομείνας ὑπέρ τῆς ἀληθοῦς πίστεως ἐτελεύτησε»[1157]. Στο Βρετανικό χειρόγραφο λόγω της στίξης στη σειρά που παρατίθενται τα ονόματα των επισκόπων Αμαθούντος, Πάφου και Αρσινόης φαίνεται να αλληλοεμπλέκονται και να γίνεται σύγχυση: «Τύχων ὁ μακαριώτατος ἐπίσκοπος Ἀμαθούντ(ος). Ζήνων, ὁ ἁγιώτατος ἐπίσκοπος Πάφου Φιλάγριος, Νικόλαος καί Ἀρκάδιος Ἀρσενίου (Ἀρσενόης)» (sic)[1158]. Ο Μαχαιράς αναφέρει «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Πάφου. Νικολάου, καὶ Αρκαδίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Αρσενόης»[1159]. Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, στο Κύπρος η Αγία Νήσος[1160], τοποθετεί τον Άγιο Φιλάγριο ως επίσκοπο Κουρίου, ενώ αναφέρει ως επίσκοπο Πάφου τον άγιο Φιλάριο[1161] ενώ σε υποσημείωσή[1162] του αναφέρει ότι ο Delehaye τους αγίους Φιλάριο και Φιλάγριο τους ταυτίζει, επίσης στην ίδια υποσημείωση[1163] αναφέρει ότι το χειρόγραφο της Oxford της έκδοσης του Μαχαιρά, αναφέρει τον επίσκοπο Φυλαρίωνα ως επίσκοπο Κυρηναίων - Κυρηνείας. Ο Άγιος Φιλάγριος, αναφέρει ο Ροδινός, υπήρξε μαθητής του αποστόλου Πέτρου και μετά αναπαύθηκε στην Κύπρο[1164]. Στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα, που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου, αναφέρεται ως επίσκοπος Πάφου, που την έχει ως έβδομη στη σειρά ο Φιλάγριος «Φιλαγρίου τοῦ Θαυματουργοῦ, καί ἐπισκόπου Πάφου, αἰωνία ἡ μνήμη»[1165]. Ο Κυπριανός αναφέρει τον Φιλάγριο ως επίσκοπο Σόλων και τον φέρει να εορτάζει στις 9 Φεβρουαρίου, ως Κύπριο στην καταγωγή, μαθητή του αποστόλου Πέτρου, ο οποίος έγινε επίσκοπος στη Σολέα, υπέφερε πολλά και κοιμήθηκε εν Κυρίῳ[1166]. Στην επεξήγησή του ο Παυλίδης τον διορθώνει και τον αναφέρει ως επίσκοπο Κουρίου[1167]. Ο Χάκκετ μνημονεύει αναφορά του Λουζινιανού ότι κατά το τέλος της Φραγκοκρατίας, ο επίσκοπος Πάφου – Αρσινόης επανήλθε στην Πάφο στη νέα πόλη το Κτήμα στην ίδια πόλη όπου ήταν και ο Λατίνος επίσκοπος καθώς και η πολιτική διοίκηση[1168]. Ο Tresor ο οποίος παρέχει μία σύνοψη των κυριότερων αγίων της Κύπρου, τοποθετεί τον Φιλάγριο να έζησε την πρώτη εκατονταετία, ως επίσκοπος, στην

[1157] SyEC, σ. 454.
[1158] *BMAd*, § 185α, σ. 28.
[1159] *Μαχαιράς*, § 30
[1160] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 228.
[1161] Στο ίδιο, § 231.
[1162] Στο ίδιο, § 231, υποσημ. 64.
[1163] Στο ίδιο, § 231, υποσημ. 64.
[1164] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 71
[1165] ΣΕΚ, σ. 451.
[1166] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 164-166, 518, 586· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 215-216.
[1167] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 165-167, υπ. 3, 518,519 σημ. 3.
[1168] *Lusignan*, σ. 6β· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 82.

κοιλάδα της Σολέας[1169]. Ο Χάκκετ τοποθετεί τον Φυλάριο ή Φυλαρίωνα ως επίσκοπο Πάφου σε αντίθεση με τον Φιλάγριο για τον οποίο δέχεται την αναφορά του Κυπριανού ως επισκόπου Σόλων[1170]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται ο άγιος Φιλάγριος, μαθητής του αποστόλου Πέτρου και ως επίσκοπος Κουρίου να εορτάζει στις 9 Φεβρουαρίου[1171]. Επίσης ο άγιος Φυλάριος ή Φυλαρίων επίσκοπος Πάφου, χωρίς περισσότερα στοιχεία[1172]. Ο άγιος, μέσα από τους Χαιρετιστήριους Οίκους προς τους Κύπριους αγίους αναγνωρίζεται ως άγιος της Πάφου[1173].

Ο π. Φώτιος ο οποίος δέχεται τον άγιο Φιλάγριο ως επίσκοπο Πάφου, κάνει αναφορά για μολυβδόβουλλο του 10ου-11ου αιώνα, που ανήκε στον τότε επίσκοπο Πάφου Αρσένιο και απεικόνιζε τον άγιο Φιλάγριο, κάτι που δείχνει ότι την εποχή εκείνη ο άγιος Φιλάγριος εθεωρείτο πολιούχος της μητροπόλεως Πάφου. Επίσης το 1106 ο Ρώσος ηγούμενος Δανιήλ αναφέρεται στην προσκύνηση ιερού λειψάνου του αγίου[1174]. Ακόμη, σε μεσαιωνικά συνοδικά κείμενα Κυπρίων ορθοδόξων επισκόπων γίνεται αναφορά για τιμή του αγίου στην Κύπρο. Μέσα από τα κείμενα αυτά ο π. Φώτιος, χωρίς να τον κατονομάζει, αφήνει να εννοηθεί ότι ο ναός που τιμόταν επ' ονόματί του ήταν ο γνωστός ναός της Αγίας Σοφίας στο Μούταλλο, για τον οποίο θα κάνουμε ιδιαίτερο λόγο πιο κάτω[1175]. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Παπαγεωργίου, ότι δηλαδή ο συγκεκριμένος ναός υπήρξε ναός του αγίου Φιλαγρίου[1176].

Μοναδικές παλαιές απεικονίσεις του αγίου Φιλαγρίου συναντάμε σε τοιχογραφία στην Παναγία του Άρακα στα Λαγουδερά (1192)[1177] και τοιχογραφία στην Παναγία Αμασγού (τέλη 12ου- αρχές 13ουαιώνα)[1178]. Πέραν από τις δύο αυτές απεικονίσεις, στις μέρες μας καμία ένδειξη τιμής του αγίου δεν υπάρχει ούτε σε άλλες πόλεις ούτε και στην Πάφο, παρά μόνο ό,τι καταγράφεται στους επισκοπικούς καταλόγους, ως μετά τον Επαφρά επίσκοπος

[1169] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 291.

[1170] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 217, 215.

[1171] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων…*, ό.π., σ. 139.

[1172] Στο ίδιο, σ. 139.

[1173] Μικραγιαννανίτης, Μπούσιας, *Πλήρης Ασματική ακολουθία… ό.π.*, (Χαιρετιστήριοι Οίκοι), σ. 69.

[1174] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 345.

[1175] Στο ίδιο, σ. 345.

[1176] Στις 8.7.1998 στάλθηκε επιστολή από τον τότε επίσκοπο Αρσινόης Γεώργιο στην ιερά μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους σχετικά με τον ναό, σήμερα τζαμί, γνωστό ως Αγία Σοφία στο Μούταλλο. Η επιστολή αναφέρει, έπειτα από πληροφορία του Αθανάσιου Παπαγεωργίου πρώην διευθυντή του Τμήματος Αρχαιοτήτων, ότι υπήρχαν έγραφα του 15ου αιώνα, που αναφέρονταν στον συγκεκριμένο ναό ως ναό του αγίου Φιλαγρίου και μάλιστα ότι εκεί έγινε κάποια ιερατική σύναξη. Η απάντηση τότε από την μονή Ιβήρων ήταν ότι δεν υπήρχαν τέτοια έγγραφα: Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Αρχείο επιστολών Επισκόπου Αρσινόης· Συνέντευξη με τον μητροπολίτη Πάφου Γεώργιο, 25.9.2018.

[1177] Andreas Stylianou and Judith A. Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus. Treasures of Byzantine Art*, London 1997, σ. 183.

[1178] Stylianou, *The Painted Churches of Cyprus…*, ό.π., σ. 243.

Πάφου[1179]. Το λείψανο για το οποίο έγινε ανωτέρω αναφορά, αγνοείται, ενώ δεν υπάρχει ακολουθία[1180], ούτε και το όνομα Φιλάγριος δίδεται ως τιμητικό του αγίου[1181]. Ο ναός γνωστός στις μέρες μας ως Αγία Σοφία, ήταν αρχικά τρίκλιτος σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο, ενώ τον 16ο αιώνα γκρεμίστηκε και ανακατασκευάστηκε μόνο το κεντρικό κλίτος. Αυτός πιθανόν να υπήρξε ναός του αγίου Φιλαγρίου[1182]. Δεν υπάρχουν όμως σαφείς ενδείξεις ότι ο συγκεκριμένος ναός και όχι άλλος ανήκε στον άγιο Φιλάγριο[1183]. Ο ναός – σήμερα δυστυχώς τζαμί ανάγεται στον 14ο – 15ο αιώνα και υπάρχουν διάφορες εικασίες γι' αυτόν. Πρόκειται για βυζαντινού τύπου ναό ο οποίος κτίστηκε σε περίοδο ανάκαμψης των ορθοδόξων κατοίκων του νησιού και πολύ πιθανόν μετά την άλωση της Κωνσταντινούπολης και κατά τα χρόνια της Ελένης Παλαιολογίνας[1184].

[1179] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31-33. Συσχετίζοντας τον άγιο Φιλάγριο ως επίσκοπο Πάφου μπορούμε να αναφερθούμε και σε άλλους αγίους που δεν έχουν σεβάσματα στη Πάφο. Αν πράγματι δεχθούμε ότι ο Φιλάγριος ήταν επίσκοπος Πάφου του οποίου δεν σώζονται τοιχογραφίες, εικόνες, ναοί και λείψανα τότε θα μπορούμε να στηρίξουμε και την καταγωγή και άλλων αγίων από την Πάφο χωρίς κατ' ανάγκη να υπάρχουν αυτές οι μαρτυρίες ως λόγου χάρη τον άγιο Επαφρά.

[1180] Ακολουθία του αγίου μπορούσε να συντεθεί να εορτάζεται ή να συνεορτάζεται με τον άγιο Μακάριο επίσκοπο Πάφου μιας και ελάχιστα στοιχεία έχουμε και για τους δύο. Υπάρχει όμως ένα πρόβλημα καθότι στις 9 Φεβρουαρίου γίνεται η απόδοση της εορτής της Υπαπαντής, ενώ στις 8 εορτάζεται πανηγυρικά ο άγιος Θεόδωρος του οποίου ο ναός τυγχάνει να είναι ο καθεδρικός της μητροπόλεως Πάφου. Στις 10 Φεβρουαρίου είναι η εορτή του αγίου Χαραλάμπους και ούτε αυτή η μέρα προσφέρεται. Θα μπορούσε να τοποθετηθούν και οι δύο άγιοι στις 7 Φεβρουαρίου ή κάποια άλλη μέρα. Παρόμοια μετάθεση εορτής έγινε για τον άγιο Αρκάδιο και τον άγιο Νίκωνα να εορτάζονται στις 28 Αυγούστου.

[1181] ΑΒΜΠ, Φιλάγρριος, Φυλάριος σε αρσενικό και θηλυκό κανένα όνομα.

[1182] Εργασίες για επιδιόρθωσή του ναού άρχισαν αρχικά από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το έτος 1989. Σύμφωνα με το Annual Report ο ναός ανάγεται προ του 14ου - 15ου αιώνα: Annual Report, τμ. 1989, σ. 31· τμ. 1990, σ. 32· τμ. 2003, σ. 37. Η ανακατασκευή του ναού αυτού τον 16ο αιώνα εξηγεί και τον λόγο που δεν βρέθηκαν τοιχογραφίες στο ναό αυτό, μάλλον λόγω της καταστροφής που υπέστη και ανακατασκευής του αλλά και για το ότι αμέσως μετά καταλήφθηκε από τους Τούρκους. Δες και αναφορά στο: Bagiskan Tuncer, *Ottoman Islamic and islamised monuments in Cyprus*, published by Cyprus Turkish education foundation, Nicosia 2009, σ. 318-324. Παρόμοια αλλαγή ονόματος συναντάμε στην Προύσα της Μικράς Ασίας στον ναό του Αγίου Γεωργίου ο οποίος κατεδαφίστηκε το 2020 και ο οποίος ήταν γνωστός ως Αγία Σοφία.

[1183] Για τους δύο ναούς στο Κτήμα που μετατράπηκαν σε τζαμιά, Αγία Σοφία και Άγιο Νικόλαο βλέπε: Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 63-64· Αθηνά Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 1, Αθήνα 1955, σ. 330,342.

[1184] Να υποθέσουμε ότι ο ναός του αγίου Φιλαγρίου θα κτίστηκε επί εποχής της Ελληνίδας Πριγκίπισσας Ελένης Παλαιολογίνας συζύγου του βασιλιά της Κύπρου Ιωάννη Β Λουζινιάν. Η Ελένη ήταν πολύ δυναμική και ουσιαστικά ασκούσε αυτή εξουσία αντί ο βασιλιάς σύζυγός της και τα χρόνια που βασίλευε στην Κύπρο 1441-1458 ευνόησε πολύ το ελληνικό στοιχείο και τους ορθοδόξους και περιόρισε την ισχύ των Λατίνων. «ἔδωκεν εἰς τούς Ρωμαίους, ὥς Ρωμαία, τήν προτίμησιν από τούς Λατίνους, καί ἐχάρισεν εἰς τό αυτόν ἱερατεῖον χωρία καί εἰσοδήματα»: Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 318. Με την άλωση της Κωνσταντινούπολης 1453 δέχθηκε στην Κύπρο μεγάλο αριθμό προσφύγων κληρικών και λόγιων και, όπως μνημονεύει και ο Μαχαιράς (*Μαχαιράς*, §711.) και πολλούς μοναχούς. Για όλους αυτούς έκτισε μονές όπως την μονή του Αγίου Γεωργίου των Μαγκάνων στη Λευκωσία και τους «εχάρισεν χωργιά και πολλές ρέντες». *Μαχαιράς*, §711. Η Ελένη Παλαιολογίνα όπως αναφέρει ο Τομάσσο ήταν Ελληνίδα στην ψυχή και είχε ηγετικές ικανότητες

σε αντίθεση με τον σύζυγό της Ιωάννη ο οποίος κληρονόμησε το βασίλειο της Κύπρου. Έτσι ασκούσε η ίδια πολιτική όπως αναφέρει ο Τομμάσο, σύμφωνα με τους δικούς της πολιτικούς προσανατολισμούς αντικαθιστώντας παντού κάθε λατινική ιεροτελεστία με την ελληνική, ευνοώντας ουσιαστικά τους ορθοδόξους έναντι των Λατίνων. Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 460. Παρόμοια αναφέρουν και άλλοι όπως ο Πιατσέντσα: Φραντζέσκο Πιατσέντσα (1668;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 616. Να θεωρήσουμε εδώ ότι η μεταφορά του επισκόπου στην Πάφο από την Αρσινόη έγινε επί Ελένης Παλαιολογίνας όπως και το κτίσιμο του καθεδρικού ναού «Αγία Σοφία». Ή πάλι να θεωρήσουμε ότι εφόσον ήρθαν πολλοί πρόσφυγες προφανώς και κληρικοί και επίσκοποι να εγκαταστάθηκαν κάποιοι στο χώρο εκείνο και να αποτέλεσαν μικρή επισκοπή; Συνέπεια όλων αυτών ήταν να μείνει στην φήμη του εκάστοτε μητροπολίτη Πάφου το «Αρσινόης και Ρωμαίων» οι Ρωμαίοι να ήταν οι πρόσφυγες Ρωμιοί της Κωνσταντινούπολης και κατά συνέπεια το ελληνικό στοιχείο ανάμεσα στους Λατίνους, που κυριαρχούσαν το νησί. Αν δεχθούμε αυτή την εκδοχή ίσως θα πρέπει τελικά να δεχθούμε ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος όχι στον άγιο Φιλάγρριο αλλά στην του Θεού Σοφία συμβολικά, από την Αγία Σοφία Κωνσταντινουπόλεως από όπου και έφθασαν οι πρόσφυγες. Φαίνεται όμως ότι ανέγερση μεγαλοπρεπών ναών προηγήθηκε και της Ελένης Παλαιολογίνας, ένα παράδειγμα αποτελεί το καθολικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου (1435). Ενώ η Σύνοδος της Φερράρας – Φλωρεντίας και οι αποφάσεις της πρέπει να έδωσαν σχετικά ίση ισχύ στην ορθόδοξη Εκκλησία με την λατινική στην Κύπρο: Ιωάννης Ανδρ. Ηλιάδης, «Οι Κυπρο-αναγεννησιακές τοιχογραφίες της μονής του Αγίου Ιωάννου Πίπη (Παλαιά Αρχιεπισκοπή), έδρα της Εταιρείας Κυπριακών Σπουδών, *ΚΣ*, τμ. 2011, σ. 256.»· Θεόδωρος Παπαδόπουλλος, «Η Εκκλησία Κύπρου κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας», (του ιδίου), στο: *Ιστορία της Κύπρου. Μεσαιωνικόν Βασίλειον – Ενετοκρατία*, Λευκωσία 1995, σ. 645. Προφανώς ο όρος Ρωμαίος εισήχθη επί Φραγκοκρατίας και εξής, μέχρι και την Τουρκοκρατία ως δηλωτικό των Ελλήνων, ξεχωρίζοντας τους από τους Λατίνους τους μουσουλμάνους ή γενικότερα τους μη Έλληνες. Άλλοι υποστήριξαν ότι ο ναός αυτός υπήρξε προηγουμένως λατινικός: Συγκεκριμένα ο Λεόντιος Μαχαιράς (*Μαχαιράς*, § 28-29) αναφέρει ότι όταν ζητήθηκε από τον Πάπα να στείλει Λατίνους κληρικούς, ιερείς και επισκόπους στην Κύπρο αυτός ζήτησε να τους εξασφαλισθεί τόπος διαμονής και οικονομική αυτονομία. Έτσι με διάφορες αφορμές οι Φράγκοι βασιλιάδες πήραν περιουσίες από τους ορθοδόξους, προφανώς και μεγάλους ναούς όπως ο ναός της Χρυσοπολίτισσας στην Κάτω Πάφο ή και τον ναό του αγίου Φιλαγρίου και τα έδωσαν στους Λατίνους επισκόπους για να εγκαταστήσουν εκεί τις έδρες τους. Ο Gunnis αναφέρει ότι πιθανόν να ήταν ναός των Λατίνων (Gunnis, σ. 147). Το ίδιο και ο Λοϊζος Φιλίππου ο οποίος γράφει ότι ο ναός αυτός ήταν προηγουμένως λατινικός και μετατράπηκε σε τζαμί 23 χρόνια μετά την άλωση με Αυτοκρατορικό διάταγμα του Σουλτάνου Μουράτ του Γ΄ (1574-1595) και των ενεργειών του τότε διοικητή της Πάφου Μουχάμετ Απουπεκήρ. Το τουρκικό σχολείο της Αγίας Σοφίας λειτουργούσε μέχρι το 1920 γιατί τότε τα toyrkik;a toytoy τουρκικά σχολεία περιήλθαν στην διοίκηση της [Αγγλικής] Κυβέρνησης. Λοΐζου Φιλίππου, «Η Αγία Σοφία του Κτήματος και το Σχολείο της», *Πάφος*, τμ. 1 (1936), σ. 179-181.Αναφορά για έδρα των Λατίνων και των Ρωμαίων (Ελλήνων) επισκόπων στο Κτήμα κάνει και ο Κυπριανός. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 50. Ενώ αναφέρει ότι παλαιότερα η Μητροπολιτική Εκκλησία βρισκόταν κάτω στην μέχρι σήμερα θαυματουργή εικόνα της Παναγίας (Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 50) προφανώς της Παναγίας Θεοσκέπαστης ή Παναγίας Χρυσοπολίτισσας. Επίσης αναφέρει τον Ρωμαίο επίσκοπο στην Αρσινόη – Άρσος «ο επίσκοπος Ρωμαίος της Πάφου». Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 88. Επιστροφή πάντως ελληνορθόδοξης επισκοπής σε πόλη βλέπουμε στην Αμμόχωστο, όπου ο μεσαιωνικός περιηγητής Ντήτριχ φον Σιάχτεν το 1491 αναφέρει ότι στην Αμμόχωστο εκτός από την επισκοπική έδρα των Βενετών υπήρχε και η ελληνορθόδοξη επισκοπή. Ντήτριχ φον Σιάχτεν (1491), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 240. Επίσης ο Μπαουμγκάρτεν το 1508 γράφει ότι στην Κύπρο κάθε επισκοπική έδρα είναι διπλή ώστε σε κάθε μια από αυτές να είναι ένας Έλληνας (ορθόδοξος) και ένας Λατίνος επίσκοπος: Μάρτιν φον Μπαουμγκάρτεν (1508),

Στο προβληματισμό που δημιουργείται στο ότι, εφόσον υπάρχει και ο άγιος Επαφράς και ο άγιος Τυχικός (για άλλους ακόμα και ο «άγιος Τίτος») που αναφέρονται ως επίσκοποι Πάφου, πως μπορούμε να δεχθούμε ότι και ο Φιλάγριος υπήρξε επίσκοπος Πάφου; Η απάντηση είναι ότι δεν μπορεί το ένα να αναιρέσει το άλλο καθότι μπορεί να χρημάτισαν κάποιοι από αυτούς για μικρό διάστημα και ακολούθως να διαδέχθηκε άλλος. Επίσης στην Πάφο, κέντρο της τότε διοίκησης του νησιού, μπορεί να έδρασαν ταυτόχρονα περισσότεροι του ενός. Το ίδιο συνέβη άλλωστε στη Ρώμη, στην Αντιόχεια καθώς και σε πολλές άλλες πόλεις, όπου πήγαν περισσότεροι του ενός ακόμα και κορυφαίοι απόστολοι.

στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 270. Κατά τον Hill ο Λατίνος επίσκοπος Πάφου είχε τον τίτλο «επίσκοπος Παλαιάς και Νέας Πάφου», ενώ ο Ορθόδοξος επίσκοπος που επέστρεψε στην πόλη της Πάφου είχε τον τίτλο «επίσκοπος Αρσινόης και των Ελλήνων της Πάφου» «Αρσινόης και Ρωμαίων». Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 59. Ο Affagart που επισκέφθηκε την Κύπρο το 1534 γράφει ότι σε κάθε πόλη της Κύπρου υπήρχε ένας Λατίνος και ένας Ορθόδοξος επίσκοπος. *Excerpta Cypria,* σ. 66. Ναοί πάντως όπως γνωρίζουμε στην Κύπρο κτίστηκαν αρκετοί κατά τα τέλη του 15ου και κατά τον 16ο αιώνα όπου φαίνεται η οικονομική κατάσταση στην Κύπρο να είναι καλή και οι καταπιέσεις των Φράγκων έναντι των ορθοδόξων να είχαν χαλαρώσει. Κατά τα πρώτα χρόνια του 16ου αιώνα κτίστηκαν και τα καθολικά των μονών Αγίου Νεοφύτου και Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου. Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου. Συμβολή στην εικονογραφία του αγίου Νεοφύτου», στο: Εγκλειστριώτης Αρχ. Αλέξιος (επιμ.), Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος Ιστορία – Θεολογία – Πολιτισμός. 22-26 Απριλίου 2009, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 2010, σ. 904· Αθανάσιος Παπαγεωργίου, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και Τέχνη. Σύντομος Οδηγός*, Λευκωσία 2004. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ως πιθανή χρονολογία το έτος 1435. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 131· Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Ο καθεδρικός ναός του αγίου Μάμαντος στη Μόρφου (υπό έκδοση).

ΜΕΡΟΣ ΕΒΔΟΜΟ

-- Άγιοι επίσκοποι Πάφου – Αρσινόης και άλλοι τιμώμενοι ιεράρχες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Άγιοι επίσκοποι Πάφου και Αρσινόης

1. Ο Άγιος Ιωάννης Καλλιέργους

Αφορμή της τιμής του αγίου αυτού απετέλεσαν αναφορές μεσαιωνικών χρονογράφων για ολόκληρο λείψανο του αγίου Ιωάννη και ακολουθία του στην Πάφο, χωρίς να κατονομάζεται όμως ότι υπήρξε επίσκοπος. Επίσης αδιάψευστη μαρτυρία αποτελεί η εικόνα του αγίου Ιωάννη, που τον απεικονίζει ως επίσκοπο και επιγράφεται «ο άγιος Ιωάννης αρχιεπίσκοπος Πάφου». Την εικόνα αυτή διατηρούσε η μονή αγίου Σάββα Καρόνος και ανάγεται στον 18ο αιώνα. Με τα δεδομένα αυτά και μέσα από προφορικές παραδόσεις, έγινε προσπάθεια να ταυτοποιηθεί ο χρόνος, ο τόπος, η ζωή και η αγιότητά του σε σχέση με την Πάφο.

Προκαλεί εντύπωση πάντως ότι ο Κώδικας του Λονδίνου και ο Μαχαιράς[1185] αγνοούν την ύπαρξη του ως αγίου, ενώ το ότι ήταν και επίσκοπος δεν θα έπρεπε να λησμονηθεί. Αντιθέτως πρώτη αναφορά του αγίου αυτού βρίσκουμε στον Λουζινιανό, ο οποίος γράφει: «Santo Giouannia Paffodi Cipros iritrouanel predetto libro de' Greci: & il corpo suo ein Cipronel Casale tutto intiero»[1186]. Δηλαδή ότι ο άγιος Ιωάννης στην Πάφο καθώς γράφεται στα βιβλία των Ελλήνων και ότι το σώμα του βρίσκεται ολόκληρο σε κάποιο χωριό (η λέξη Casale μπορεί να ερμηνευθεί και με κάστρο ή μοναστήρι). Ο Νεόφυτος Ροδινός που

[1185] Ο Λεόντιος Μαχαιράς δεν αναφέρει κανέναν άγιο Ιωάννη επίσκοπο Πάφου, αλλά αναφέρει έναν Ιωάννη αρχιεπίσκοπο Κύπρου. Ο Λοΐζος Φιλίππου σχολιάζοντας αυτό, (ότι δηλαδή δεν αναφέρει ο Μαχαιράς κανέναν άγιο Ιωάννη εκ Πάφου) κάνει λόγο για τον Ιωάννη αρχιεπίσκοπο Κύπρου ο οποίος υπέγραψε τα πρακτικά της Πενθέκτης Οικουμενικής Συνόδου ως επίσκοπος Ιουστινιανουπόλεως την εποχή της μετοικίσεως των Κυπρίων. *Μαχαιράς*, §30· Λοΐζος Φιλίππου, «Η Μονή του Αγίου Σάββα της Καρόνος», *ΚΧ*, τμ. 1929, σ.155. Στον κατάλογο των αρχιεπισκόπων Κύπρου (Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 29 - 31) συναντάμε τρεις με το όνομα Ιωάννης ο ένας Ιωάννης Α΄ (;–691–;) στον οποίο μάλλον αναφέρεται ο Λοΐζος Φιλίππου και πιθανώς είναι αυτός που αναφέρεται ως άγιος από τον Μαχαιρά. Η χρονολογία 691 σαφώς παραπέμπει στην εν Τρούλλῳ Πενθέκτη Οικουμενική Σύνοδο της οποίας υπογράφει τα πρακτικά. Τώρα όμως αναγνωρίζουμε τους μετέχοντες στις Οικουμενικές Συνόδους ως αγίους συλλήβδην ή όχι; είναι ένα ερώτημα που μας απασχόλησε και αλλού. Ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Μακάριος στο Κύπρος η Αγία Νήσος τον συγκαταριθμεί ως έναν από τους αγίους της, προσθέτοντας στο τέλος, ως συνήθως το ότι είναι άγνωστος στους Συναξαριστές. Στην παραπομπή του με αριθμό 42 μάλιστα ο Μακάριος προσθέτει και τις εξής πληροφορίες: Ότι στο ΛΘ΄ Κανόνα της Πενθέκτης εν Τρούλλῳ Οικουμενικής Συνόδου του 691, γίνεται μνεία Ιωάννου Αρχιεπισκόπου Κύπρου, ο οποίος μετοίκησε λόγῳ των αραβικών επιδρομών με πλήθος Κυπρίων στην περιοχή κοντά στην Κύζικο επί Ιουστινιανού Β΄ του Ρινοτμήτου η οποία ονομάστηκε Νέα Ιουστινιανή από τον οποίο μέχρι σήμερα ο εκάστοτε αρχιεπίσκοπος φέρει αυτόν τον τίτλο. Το σημαντικό που σημειώνει εδώ συνεχίζοντας ο Μακάριος είναι πως δεν είναι σίγουρο κατά πόσον αυτός ο αρχιεπίσκοπος μπορεί να ταυτιστεί με αυτόν τον οποίο μνημονεύει ο Μαχαιράς. Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 134. Στους καταλόγους των αρχιεπισκόπων Κύπρου συναντάμε ακόμα ένα Ιωάννη Β΄ που χρημάτισε αρχιεπίσκοπος τον (8ο – 9ο αιώνα) και ο τρίτος Ιωάννης ο Κρητικός (;–1151–1171–;). Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 29 - 31.

[1186] Lusignan, § 26a.

ως φαίνεται έχει υπόψη τον Λουζινιανό αναφέρει ότι το λείψανό του σωζόταν ολόκληρο στο χωριό που αναπαύθηκε: «Ἰωάννης ἀπό τήν Πάφον, τοῦ ὁποίου τό λείψανον εὑρίσκεται ὁλάκαιρον εἰς τό χωρίον ὁπού ἀναπαύτηκεν, καθώς εὑρίσκεται εἰς τήν ἀκολουθίαν του»[1187]. «Εἰς τήν Πάφον εἶναι ὁλάκερον τό λείψανον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου ἀπό ἐκείνον τόν τόπον»[1188]. Παρόμοια αντιγράφει και ο Κυπριανός: «Ἰωάννης ἀπό τήν Πάφον, τοῦ ὁποίου τό λείψανον εὑρίσκεται ὁλάκαιρον εἰς τό χωρίον ὁπού ἀναπαύθη, καθώς γράφει ἡ ἰδίως ἀκολουθίαν του»[1189]. Το ίδιο και ο Χάκκετ απλά χρησιμοποιεί τον Κυπριανό και άλλους αναφέροντας ξανά για ολόκληρο λείψανο και ακολουθία του αγίου προσθέτοντας ότι πέραν από τα πιο πάνω τίποτα άλλο δεν είναι γνωστό για τον άγιο αυτό[1190].

Από την άλλη λαμβάνουμε κάποιες άλλες πληροφορίες από τον Άντζελο Καλλέπιο (1570-1571) ο οποίος αναφέρει κάποιο μοναχό αγνώστου μονής της Κύπρου ο οποίος προοριζόταν για αρχιεπίσκοπος Κύπρου και τελικά υποχώρησε και αντί της αρχιεπισκοπής αρκέστηκε να λάβει την επισκοπή Πάφου[1191]. Πλην σε αυτό δεν αναφέρεται ότι υπήρξε άγιος. Ο Περιστιάνης σε άρθρο του στα Κυπριακά Χρονικά για την μονή του Αγίου Σάββα[1192] αναφέρει την εικόνα του «αγίου Ιωάννη Αρχιεπισκόπου Πάφου» να βρίσκεται στην μονή του Αγίου Σάββα πάνω στην Αγία Τράπεζα, την οποία περιγράφει λεπτομερώς. Επίσης κάνει μια υπόθεση για το ποιος ήταν ο άγιος αυτός. Αναφέρει ότι ήταν ηγούμενος μονής στην Κύπρο[1193] ο οποίος μετά την αποκατάσταση της Εκκλησίας της Κύπρου, όταν κατακτήθηκε από τους Τούρκους, εξελέγει αρχιεπίσκοπος Κύπρου αλλά, όταν έφτασε στην Κωνσταντινούπολη, είδε ότι χειροτονήθηκε και εξασφάλισε βεράτιο ο τότε εκ Κύπρου πρωτοσύγκελλος του Οικουμενικού Πατριαρχείου και μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Κύπρου Τιμόθεος (1572-1587;). Έτσι υποχώρησε ο Ιωάννης και δέχθηκε τον θρόνο της Πάφου ως Αρχιεπίσκοπος Πάφου. Ο Περιστιάνης αναφέρει ως πηγή του τον Χάκκετ, ο οποίος γράφει μεν την υπόθεση αυτή αλλά γράφει ότι είναι άγνωστο το όνομα του επισκόπου αυτού[1194]. Συνεχίζοντας ο Περιστιάνης γράφει για έναν ηγούμενο μονής στην Κύπρο Ιωάννη ο οποίος, αφού έλαβε τον θρόνο της Αρχιεπισκοπής (προφανώς τῃ ψήφῳ

[1187] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 95.

[1188] Στο ίδιο, σ. 142. Ο Ροδινός τον 17ο αιώνα από την Ποταμιού κάνει λόγο και για τεμάχιο λειψάνου του αγίου Μνάσωνα στην Ποταμιού το οποίο επίσης δεν υπάρχει. Κάτι τέτοιο μας οδηγεί στην υποψία ότι οι αναφορές του είναι αναξιόπιστες καθώς μάλλον αντέγραφε άκριτα τους προγενεστέρους του και μάζευε παραδόσεις, χωρίς πολλές φορές να έχει ιδία γνώση των πραγμάτων.

[1189] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 522.

[1190] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 195.

[1191] Άντζελο Καλλέπιο (1570-1571), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, τμ. 1, σ. 390.

[1192] Περιστιάνης Ιερώνυμος, «Η Μονή Αγίου Σάββα της Καρόνος», *ΚΧ*, τμ. 1929, σ. 265 – 272.

[1193] Ο Τσικνόπουλλος θα είχε αυτή την αναφορά υπόψη του και παίρνοντάς την, την μετέφρασε ότι υπήρξε ο πρώτος επίσκοπος της μονής Αγίου Σάββα τον οποίο όμως αναφέρει να έζησε όχι τον 16ο αιώνα αλλά το πρώτο ήμισυ του 12ου αιώνα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 58-59.

[1194] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 83.

κλήρου και λαού), αναγκάστηκε να παραιτηθεί λαμβάνοντας ως αμοιβή τον θρόνο της Πάφου για να παραιτηθεί του θρόνου της Αρχιεπισκοπής. Επίσης αναφέρει ότι ως ηγούμενος της μονής του Αγίου Σάββα έκανε έδρα της Μητρόπολης Πάφου την ίδια τη μονή, όπως συνηθιζόταν κατά τα χρόνια εκείνα[1195]. Ο Ιωάννης πολύ πιθανόν να ήταν όπως συμπεραίνει ο Περιστιάνης αυτός ο οποίος έκτισε για δεύτερη φορά τον ναό το 1530. Σύμφωνα όμως με τον Τσικνόπουλλο δεύτερος κτήτορας της μονής περί το 1521 ήταν ο αναγνώστης Κωνσταντίνος Κατζουριάς και η συμβία του, οι οποίοι και αφιέρωσαν την εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας, ή σύμφωνα με άλλη επιγραφή το 1533 από την Ρήγαινα της Κύπρου[1196]. Ήταν τότε, όπως υπολογίζει ο Περιστιάνης 30 χρόνων και όταν έκτισε τον ναό το 1572 ήταν 72 ετών. Οι μοναχοί, συνεχίζει, αποτύπωσαν την φυσιογνωμία του σε εικόνα την οποία ο ίδιος τοποθετεί στον 17ο-18ο αιώνα[1197]. Οι τοποθετήσεις όμως αυτές του Περιστιάνη είναι καθαρά υποθετικές και δεν στηρίζονται σε πηγές. Την εποχή αυτή στην οποία αναφέρεται ο Περιστιάνης δεν γνωρίζουμε να είχαν γίνει αγιοκατατάξεις, ή αναγνώριση αγιότητας. Έτσι, ερωτήματα όπως: πότε αναγνωρίσθηκε ως άγιος; υπήρχε παλαιότερη εικόνα ή αυτή είναι η μοναδική; μένουν αναπάντητα και περικλείουν ένα μυστήριο το οποίο, αν δεν έρθουν στην επιφάνεια άλλα στοιχεία, δεν μπορούμε να το λύσουμε. Πάντως, το όνομα Ιωάννης, φαίνεται να είναι κοινό όνομα επισκόπων κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας –Ενετοκρατίας στην Κύπρο. Συγκεκριμένα κατά τις περιόδους αυτές με το όνομα Ιωάννης αναφέρονται τέσσερις συνολικά Λατίνοι αρχιεπίσκοποι Κύπρου, τέσσερις Λατίνοι επίσκοποι Αμμοχώστου, δύο Λατίνοι επίσκοποι Λεμεσού και δύο Λατίνοι επίσκοποι Πάφου. Στην Πάφο ο πρώτος Λατίνος επίσκοπος φαίνεται ότι κατείχε το θρόνο της το 1245 και ο δεύτερος το 1548[1198]. Αντίστοιχα, την περίοδο αυτή, με το όνομα Ιωάννης καταγράφονται και ορθόδοξοι επίσκοποι: ένας αρχιεπίσκοπος Κύπρου (;–1151–1171–;), ένας επίσκοπος Πάφου (;–1399–;), ένας επίσκοπος Λεμεσού

[1195] Μετά τα μέσα του 15ου αιώνα συνήθως οι επίσκοποι είχαν επιστρέψει στις έδρες τους και δεν διέμεναν σε μονές. Μόνο κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας –Ενετοκρατίας οι επίσκοποι εκδιώχθηκαν και διέμεναν σε μονές και κοινότητες. Αν ο άγιος τοποθετηθεί μεταξύ 12ου 15ου αιώνα, εποχής Λατινοκρατίας τότε δικαιολογείται και η διαμονή του στη μονή Αγίου Σάββα και ο τάφος του στην γενέτειρά του Μαλούντα. Ξέρουμε ότι όντως κατά την εποχή των λατίνων ο επίσκοπος Πάφου εκδιώχτηκε και διέμενε σε διάφορες περιοχές εκτός της Πάφου στα όρια όμως της Μητροπόλεως και συνήθως σε Μονές όπως Μονή Χρυσολάκουρνας, στην Αγία Μονή κοιμήθηκε και ετάφη ο Πάφου Γεράσιμος (;-1320-;) (Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*,σ. 73.). Μονή Αγίου Αρκαδίου παρά τη Λυσό κοιμήθηκε και ετάφη ο Πάφου ο Μάρκον ή Μάρκος (;-1335-;) (Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 73.), άλλα πιθανά μέρη μπορούν να είναι η Επισκοπή, το Άρσος, το Όμοδος κλπ.

[1196] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 254.

[1197] Περιστιάνης Ιερώνυμος, «Η Μονή Αγίου Σάββα της Καρόνος», *ΚΧ*, τμ. 1929, σ. 270-272.

[1198] ΜΚΕ, τμ. 7, Λευκωσία 2011, σ. 387-389.

(1445–;), δύο επίσκοποι Σόλων (;–1402–;) και (–1509), ένας επίσκοπος Κωνσταντίας - Καρπασίας (14ος αιώνας) και, τέλος, ένας επίσκοπος Αμαθούντος (12ος αιώνας)[1199].

Ο Τσικνόπουλλος έχοντας υπόψη τους μεσαιωνικούς χρονογράφους καθώς και τον Περιστιάνη και τον Λοΐζο Φιλίππου, αναφέρεται εκτενώς στον άγιο αυτό συνενώνοντας τα πιο πάνω στοιχεία και επικαλούμενος και τοπικές παραδόσεις. Με αφορμή την εικόνα του «αγίου Ιωάννη αρχιεπισκόπου Πάφου» στον άγιο Σάββα και επικαλούμενος παραδόσεις της περιοχής γράφει ότι: ο άγιος αυτός γεννήθηκε στο χωριό Μαλούντα της Πάφου, έγινε ιδρυτής και πρώτος ηγούμενος της μονής του Αγίου Σάββα Καρόνος και στη συνέχεια έγινε επίσκοπος Πάφου κατά το πρώτο ήμισυ του 12ου αιώνα, πέθανε και τάφηκε στην γενέτειρά του και για τα πολλά του θαύματα ανακηρύχθηκε από τον λαό ως άγιος. Προσθέτει μάλιστα την άποψή του ότι ο άγιος αυτός είναι ο Ιωάννης ο λεγόμενος, όπως γράφει, Καλλιέργους, του οποίου μέρος του λειψάνου βρίσκεται στην Μαλούντα της Πάφου: «ὅπερ τανῦν οὐκ εἴδομεν, πιστεύω ὅμως νά εἶναι αὐτός ὁ ἅγιος ἰωάννης ὁ λεγόμενος καλλιέργους ἀπό τοῦ ὁποίου τό λείψανον εὑρίσκεται ἕν μέρος εἰς τό χωρίον Μαλούντα τῆς Πάφου»[1200]. Τέλος ο Τσικνόπουλλος παραθέτει και παράδοση ότι στο χωριό Μαλούντα καθώς και στο γειτονικό χωριό Άγιος Ιωάννης, τον σέβονται και του ανάβουν κανδήλι οι χριστιανοί ακόμα και αυτοί οι Τούρκοι. Πέραν από τα πράγματα που πρόσθεσε ο Τσικνόπουλλος, στα οποία επικαλείται μόνο την παράδοση, άξιο θαυμασμού είναι το ότι ενώ παραθέτει τους Λουζινιανό, Ροδινό και Κυπριανό, που γράφουν για ολόκληρο λείψανο, ο ίδιος κάνει λόγο για μέρος του ιερού λειψάνου και όχι ολόκληρο όπως γράφουν οι προηγούμενοι. Ένα ερώτημα που τίθεται εδώ είναι, πού βρήκε ο Τσικνόπουλλος όλες αυτές τις πληροφορίες; Και, είναι αυτόπτης μάρτυρας του λειψάνου; Ο Τσικνόπουλλος βέβαια, μας έχει συνηθίσει να παίρνει κάποιες πηγές (που ήταν γι' αυτόν μεγάλο πράγμα να μπορέσει στην εποχή του να βρει στοιχεία και πηγές) και να τις αναπτύσσει, δημιουργώντας παραδόσεις που δεν μπορούν εύκολα να γίνουν πιστευτές.

Ο πατήρ Βλάσιος στο «Πατερικόν της νήσου Κύπρου» πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα επεξηγώντας το επίθετο του αγίου γράφει ότι επειδή έκανε πολλές ελεημοσύνες και βοηθούσε πολύ κόσμο με καλά έργα πήρε την προσωνυμία Καλλιέργους από τα καλά έργα τα οποία έκανε[1201]. Επίσης αναφέρει ότι το χωριό Άγιος Ιωάννης, πιθανόν να πήρε την ονομασία από τον άγιο Ιωάννη, γιατί, όπως γράφει, εκεί υπήρχε και ένας λόφος με την ονομασία Άγιος Ιωάννης και εκεί θα υπήρχε και ναός αφιερωμένος στο όνομά του[1202].

[1199] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 29-44.

[1200] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 58,310. Ο Τσικνόπουλλος κατατάσσει μάλιστα τον άγιο Ιωάννη μεταξύ των Παφίων αγίων ή αγίων που κατάγονταν από την πόλη και επαρχία Πάφου και ότι είχε την καταγωγή από την Μαλούντα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 390.

[1201] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 92-93.

[1202] Στο ίδιο, σ. 93.

Αναζητώντας τον επίσκοπο Πάφου Ιωάννη, που έγινε άγιος, βλέπουμε τον Τσικνόπουλλο να αναφέρει τρεις επισκόπους με το όνομα Ιωάννης κατά τον 11ο, 12ο και 14ο αιώνα. Συγκεκριμένα αναφέρει τους: α) Ιωάννης (πρώτο μισό του 12ου αιώνα) τον οποίο ο Τσικνόπουλλος ταυτίζει με τον άγιο Ιωάννη, που σώζεται η μοναδική εικόνα του και αναγράφεται ο άγιος Ιωάννης αρχιεπίσκοπος Πάφου και για τον οποίο γράφει ότι γεννήθηκε στο χωριό Μαλούντα, έγινε πρώτα ιδρυτής της μονής του αγίου Σάββα και τα υπόλοιπα όσα γράψαμε και πιο πάνω[1203]. β) Ιωάννης, τον οποίο συγκαταριθμεί στους αχρονολόγητους επισκόπους. Πληροφορίες λαμβάνει από σημείωμα του Παρισινού Κώδικα 1015 του 11ου αιώνα. «… δὲ οἱ ἱερουργοῦντες αὐτήν μέμνησθαί μου ἐν αὐτῇ πρός θ(εό)ν· δισέγκων τοῦ ἔχοντ τήν δέλτον ταύτ. Ιω(άννου) ἱερέως καί ὑποψιφίου ἐπισκόπου πάφου· ἔγκων δέ βασιλ ἱερέως…» (sic)[1204]. Κάποιος λοιπόν έγγαμος ιερέας Ιωάννης ο οποίος αξιώθηκε να δει και δισέγγονο, προφανώς όταν χήρευσε, κρίθηκε άξιος του επισκοπικού αξιώματος για την έδρα της Πάφου. Ο ίδιος ο δισέγγονος του κατέγραψε τα της εκλογής του προπάππου του ως επισκόπου Πάφου. Το έγγραφο αυτό, όπως μας πληροφορεί ο Τσικνόπουλλος ανάγεται στον 13ο αιώνα[1205]. Επομένως, αν αυτά αληθεύουν, ο επίσκοπος αυτός θα χρημάτισε για λίγο διάστημα (εφόσον χειροτονήθηκε γέρων για να έχει δισέγγονο) επίσκοπος Πάφου προ του 13ου αιώνα. γ) Ιωάννης Γ΄ (;1395/6-;) ο Τσικνόπουλλος αναφέρει εδώ ως πηγή του το φ. 186-189υ του αρ. 489 κώδικα του 16ου αιώνα της μονής Διονυσίου του Αγίου Όρους, το οποίο αποτελεί μεταγραφή συνοδικού εγγράφου του έτους 1395/6 στο οποίο καταγράφονται οι επίσκοποι Κύπρου, μεταξύ αυτών ο Ιωάννης επίσκοπος Πάφου και Αρσινόης. Το έγγραφο αναφέρεται εις τους τίτλους των εκκλησιαστικών αξιωματούχων και εις την απονομή των εκκλησιαστικών αξιωμάτων[1206]. Από τα πιο πάνω, βλέποντας τους τρεις Ιωάννηδες να βρίσκονται πολύ κοντά χρονικά ο ένας στον άλλο και οι άλλοι ερευνητές να μην μας δίνουν τρεις αλλά έναν, μπορούμε να καταλήξουμε με επιφυλακτικότητα στο να ταυτίσουμε αυτούς με τον άγιο, ο οποίος θα έζησε μεταξύ 11ουκαι 14ου αιώνα. Στον κατάλογο των επισκόπων Πάφου ο Παπαγεωργίου αναφέρει μόνον ένα με το όνομα Ιωάννης στο σύνολο από την εποχή των αποστόλων (;-1399-:) και όχι τρεις όπως αναφέρει ο Τσικνόπουλλος[1207].

[1203] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 58-59, 70 και 75· Περισσότερα για τη μονή του Αγίου Σάββα η οποία ανάγεται στον 12ο αιώνα βλ. Φιλίππου «Η Μονή του Αγίου Σάββα…», ό.π., σ. 145-156· Περιστιάνης Ιερώνυμος, «Η Μονή Αγίου Σάββα της Καρόνος», *ΚΧ*, τμ. 1929, σ. 265 – 272 και Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 254-255.

[1204] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 70.

[1205] Στο ίδιο.

[1206] Ο Τσικνόπουλλος μας αφήνει και μία παραπομπή: Reb = Revue des Etudes Byzantines, Paris, t. XV (1957), σ. 138: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*,σ. 75.

[1207] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 58-59, 70 και 75· Εορτοδρόμιον – Τυπικαί Διατάξεις Ιερών Ακολουθιών, Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Πάφος, τμ. *2015*, Πάφος 2015, σ. 22-23.

Πάντως πώς ο Τσικνόπουλλος περιέπλεξε τα πράγματα ώστε να ταυτίζει τον άγιο Ιωάννη που αναφέρουν οι Λουζινιανός, Ροδινός και Κυπριανός με τον άγιο Ιωάννη «αρχιεπίσκοπο Πάφου», είναι ένα ζήτημα που δεν μπορούμε να δώσουμε λύση. Ένα ερώτημα που αφήνουμε εδώ είναι μήπως τα στοιχεία για τον άγιο Ιωάννη ταυτίζονται με τον άγιο Ιωάννη τον οποίο μνημονεύει ο Μαχαιράς και άλλοι ως Σαν Τζουάνης ντε Μουφόρτε[1208]. Πρόκειται για Λατίνο άγιο, τον οποίο τιμούσαν και οι ορθόδοξοι, είχε άφθαρτο σώμα, επιτελούσε θαύματα και θεραπείες και βρισκόταν σε μοναστήρι κοντά στην Πύλη της Πάφου στη Λευκωσία[1209]. Και από τις δύο απόψεις πάντως λείψανο του αγίου αυτού δεν υπάρχει σήμερα ούτε στην Μαλούντα, ούτε στον Άγιο Σάββα και αλλού και ούτε διασώζονται μαρτυρίες περί του λειψάνου, καθώς η κοινότητα εκτουρκίστηκε και στη συνέχεια μετοίκησε το 1953 λόγῳ του σεισμού, ενώ ακολούθως οι νόμιμοι κάτοικοι της έφυγαν στα κατεχόμενα μετά το 1974[1210]. Επίσης, η ακολουθία για την οποία γίνεται μνεία ότι υπήρξε, μάλλον πέρασε ως λάθος στα κείμενα. Όπως και να έχει, ακολουθία δεν μας διασώζεται. Η εικόνα του αγίου Ιωάννη αρχιεπισκόπου Πάφου του 18ου αιώνα, διαφυλάσσεται σήμερα στη μονή Χρυσορρογιατίσσης[1211].

[1208] *Μαχαιράς*, § 34.

[1209] Έτσι ίσως το Πύλη της Πάφου πέρασε ως πόλη της Πάφου και οι ομοιότητες Ιωάννης, άφθαρτο λείψανο, μοναστήρι, θαύματα να είχαν μπερδευτεί.

[1210] Ο άγιος αναφέρουν ότι καταγόταν από την Μαλούντα της Πάφου. Διπλανό χωριό ονομάζεται σήμερα Άγιος Ιωάννης και έχουν πρόχειρα κατασκευασμένο ναό μετά το 1974 αφιερωμένο στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Αναφέρεται ότι η Μαλούντα ήταν ένα από τα χωριά που κυριολεκτικά ισοπεδώθηκαν από τους σεισμούς του 1953 και έτσι κρίθηκε αναγκαίο να μετακινηθεί (ίσως ένας άλλος λόγος που έπρεπε να μετακινηθεί ήταν και ότι βρισκόταν κάτω από γκρεμό και θα είχε συνεχείς κατολισθήσεις από βράχους οι οποίοι θα γκρέμιζαν τα σπίτια). Η κοινότητα Μαλούντα τελικά μετακινήθηκε στην πεδιάδα που απλώνεται νοτίως του χωριού Άγιος Ιωάννης και τόσο κοντά στον Άγιο Ιωάννη ώστε να αποτελούν σήμερα μαζί ένα ενιαίο χωριό. Τα σπίτια που κτίστηκαν ήταν πρόχειρης κατασκευής και αυτό το παρατηρούμε συγκρίνοντας τα σπίτια του νέου οικισμού με το δίπλα παλαιό χωριό Άγιος Ιωάννης. Μεταξύ του συνοικισμού αυτού και του παλαιού Άγιος Ιωάννης κτίστηκε πρόχειρης κατασκευής ναός αφιερωμένος στον Άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο. Βορειοδυτικά της σημερινής εκκλησίας, σύμφωνα με παλαιότερες μαρτυρίες, υπήρχαν χαλάσματα στα οποία λειτουργούσαν, αρχικά, στην ύπαιθρο. Ο ναός αυτός θα ερημώθηκε όπως και πολλοί άλλοι σε χωρία που έγιναν Τουρκοκυπριακοί θύλακες κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1950 και αρχές τις δεκαετίας του 1960. Στον ναό αυτό λειτουργούσαν οι πατέρες Περικλής και Αργυρός από τα Μέσανα, μέχρι την δεκαετία του 1960 οπότε απαγορεύτηκε από τον τότε μητροπολίτη να λειτουργούν υπαίθρια, ή σε ναό χωρίς στέγη. Φαίνεται ότι τότε, για να λειτουργούν, θα υπήρχε αριθμός Χριστιανών στην κοινότητα αυτή πριν εκτουρκιστεί τελείως κατά την Τουρκοανταρσία που ακολούθησε του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα της ΕΟΚΑ (1955-1959). Μαρτυρία (16.6.2019) Φρειδερίκης Νικολάου εγγονής του πατρός Περικλή.

[1211] Η εικόνα του αγίου αυτού, χωρίς όμως να προσδιορίζει ότι μπορεί να ταυτίζεται με τον άγιο Ιωάννη που μνημονεύεται από τους μεσαιωνικούς χρονογράφους, αναφέρεται ότι προέρχεται από την Μονή του Αγίου Σάββα Κάρονος. Αρχικά μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο της Μητρόπολης (Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 254). Μετά κατέληξε στη Χρυσορρογιάτισσα για συντήρηση και έκτοτε έμεινε εκεί αποτελεί μία εκ των εικόνων, που κοσμούν την «μικρή τραπεζαρία» της Μονής. Η εικόνα είναι του 18ου αιώνα και έχει διαστάσεις 33,3Χ22,7Χ2,8. ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου· ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή

Παράδοξη είναι και η προσωνυμία, που έδωσε ο Τσικνόπουλλος στον άγιο ως «Καλλιέργης», η οποία δεν εντοπίζεται πουθενά αλλού εκτός από μία τοποθεσία στη Κοίλη, με την ονομασία Καλέργης, που όμως δεν πιστεύουμε να έχει καθόλου σχέση. Αντίθετα, σε κοντινή κοινότητα από τον Άγιο Ιωάννη εντοπίσαμε στα βημόθυρα του 18ου αιώνα του ιερού ναού Τιμίου Σταυρού Αρμίνους (τα οποία τώρα εκτίθενται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου) να εικονίζουν, κάτω από τους Τρείς Ιεράρχες και τον άγιο Ιωάννη τον επικαλούμενο «Φοινικοέργη»[1212]. Η προσωνυμία αυτή δεν αντιστοιχεί σε κάποιο γνωστό άγιο προσομοιάζει όμως στον άγιο Ιωάννη τον Καλλιέργη. Το ότι η Αρμίνου συνορεύει με τη Μαλούντα και την Μονή του Αγίου Σάββα, μας οδηγεί στο να συσχετίσουμε τις δύο αυτές εικόνες και να τις ταυτίσουμε με τον άγιο Ιωάννη αρχιεπίσκοπο Πάφου τον «Καλιέργη». Κατά τον Τσικνόπουλλο τόσο τα βημόθυρα όσο και το τέμπλο του ναού της μονής Τιμίου Σταυρού Αρμίνους έγιναν επί αγίου Παναρέτου[1213]. Πρέπει να δούμε αν ο άγιος ήταν γνωστός κατά τον 18ο αιώνα, που ιστορείται η εικόνα του, καθώς και τα βημόθυρα και με ποια τελικά προσωνυμία ήταν γνωστός[1214].

Η σχέση της ονομασίας της κοινότητας Άγιος Ιωάννης με τον άγιο αυτό με βάση τα στοιχεία που μας παρέχει ο Τσικνόπουλλος, υπάρχει όντως μεγάλη πιθανότητα να πήρε την ονομασία του από τον τοπικό άγιο Ιωάννη. Για τον οποίο όπως γράφει μαρτυρείται το λείψανο να σωζόταν στην Μαλούντα, γενέτειρα του αγίου αυτού, ενώ ναοί αφιερωμένοι στον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο υπάρχουν στην γύρω περιοχή όπως Σαλαμιού, Πενταλιά, Κέδαρες, Μούσερε, Άγιος Φώτιος, Παναγιά[1215]. Η απουσία όμως τιμής του και περισσότερων στοιχείων θα μπορούσε να μας οδηγήσει στην εικασία ότι πρόκειται για Λατίνο άγιο και επίσκοπο Πάφου κάτι, που ήταν πιθανόν να συμβεί μιας και την εποχή των Φράγκων τα ονόματα Ιωάννης και Θωμάς ήταν συνηθισμένα ονόματα και μάλιστα

Χρυσορρογιατίσσης). Αντίγραφό της έγινε το 2018 και φυλάσσεται στο ιερό ναό Αγίου Ιωάννη στην ομώνυμη κοινότητα, επίσης αντίγραφο έγινε το 2021 και τοποθετήθηκε εντός του μητροπολιτικού μεγάρου.

[1212] ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[1213] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.,* σ.38.

[1214] Το επίθετο Φοινικοέργης μπορεί να συσχετιστεί και με το χωριό Φοίνικας, που βρίσκεται κοντά στα Χολέτρια. Αν ο άγιος είχε την καταγωγή του από εκεί, πριν εκλατινιστεί η κοινότητα: Το χωριό Φοίνικας κατά την περίοδο της Φραγκοκρατίας ήταν κεφαλοχώρι και αποτελούσε κατά τον 14ο αιώνα την έδρα της Μικρής Κομμανδαρίας ή Κομμανδαρίας του Φοίνικος. Χάκκετ, τμ. 3, σ. 199-200. Επίσης το όνομα Φοίνικας, Φοινίκη και Φοίνικες το συναντάμε στη Παλαιστίνη, στη Μικρά Ασία και αλλού, ως λαός, πόλεις, επαρχίες και ακρωτήρι, ενώ το απολυτίκιο ενός μεγάλου αγίου της Κύπρου, του αγίου Επιφανίου αρχίζει με το «Της Φοινίκης ο κλάδος και Κυπρίων το στήριγμα…». Το όνομα Φοινικοέργης, με το πρώτο συνθετικό του μπορούμε να πούμε ότι το βρίσκουμε στη Πάφο, ως γυναικείο όπως Φοινικού ή Φοινίκη. Από την Μικρά Ασία υπήρχε η επαρχία Φοινίκη, αλλά και στη Βόρεια Ήπειρο, Πελοπόννησο, Σύρο κ.ά. Αλλά και οι Φοίνικες υπήρξε αρχαίος λαός.

[1215] Ναός του αγίου Ιωάννη σύμφωνα με μαρτυρίες προσφύγων που κατοικούν σήμερα στον Άγιο Ιωάννη, υπήρχε στο δυτικό άκρο της κοινότητας Μαλούντα κοντά σε μία μεγάλη πέτρα. Πολύ πιθανόν ο ναός να αναφερόταν στον ομώνυμο άγιο Ιωάννη επίσκοπο Πάφου αν και οι αδιασταύρωτες πληροφορίες που έχουμε είναι δύσκολο να μας πείσουν.

μεταξύ των αρχόντων. Η κοινότητα Άγιος Ιωάννης πιθανόν να υπήρξε έδρα των Ιωαννιτών Ιπποτών του τάγματος του αγίου Ιωάννη το οποίο ιδρύθηκε στα Ιεροσόλυμα λίγο μετά την κατάληψη της πόλης των Ιεροσολύμων το 1099 από τους Σταυροφόρους της πρώτης Σταυροφορίας. Το τάγμα αυτό είχε επίσης έδρα στο Κολόσσι. Το χωριό Άγιος Ιωάννης πιθανόν να πήρε την ονομασία του από το τάγμα αυτό, ενώ ως γνωστό, το τάγμα αυτό είχε ως προστάτη τον άγιο Ιωάννη τον Πρόδρομο, από τον οποίο πήραν και την ονομασία. Το ότι η κοινότητα αυτή είναι ιδιαίτερα εύφορη και πλούσια και ότι εκτουρκίστηκε, ενισχύει την πιο πάνω άποψη καθότι οι Λατίνοι κατακτητές κατοικούσαν σε εύφορες περιοχές, ενώ στη συνέχεια οι Τούρκοι κατακτητές επίσης κατέλαβαν πρώτα από όλα τις περιοχές των Λατίνων.

Στην κοινότητα Άγιος Ιωάννης στις μέρες μας, υπάρχει η πρόθεση ανάδειξης του αγίου αυτού, για αυτό, σαν πρώτο βήμα, έγινε αντίγραφο της εικόνας αυτής και τοποθετήθηκε στον ναό του Τιμίου Προδρόμου. Επίσης ψάλλεται το απολυτίκιο του σε κάθε Λειτουργία, το γνωστό για τους ιεράρχες αγίους «Κανόνα πίστεως…» αλλάζοντας το όνομα σε Ιωάννης. Στον ναό του αγίου Κενδέα στην Πάφο, καθώς και στο παρεκκλήσιο του αποστόλου Μάρκου στη Γιόλου, ιστορήθηκε τοιχογραφία του αγίου Ιωάννη Καλλιέργους. Επίσης, μικρή εικόνα σε βημόθυρο στη μονή Αγίου Μηνά Άτιας, έργο του 2021, εικονίζει τον άγιο Ιωάννη μαζί με άλλους τρεις επισκόπους Πάφου, τον άγιο Μακάριο, τον άγιο Πανάρετο και τον άγιο Αρκάδιο.

Ολοκληρώνοντας την ανάπτυξή μας για τον άγιο αυτό παρατηρούμε ότι ένας άγιος Ιωάννης καταγράφεται από τους μεσαιωνικούς χρονογράφους, Λουζινιανό και Ροδινό. Όμως, λόγῳ του ότι οι ως άνω χρονογράφοι ήταν Λατίνοι, ή φίλοι των Λατίνων, τους βλέπουμε με κάποια δυσπιστία. Ενώ ακόμα πιο σοβαρό είναι ότι ως ιστορικοί δεν είναι απολύτως αξιόπιστοι, γιατί δεν παραπέμπουν σε προγενέστερες πηγές και πολλές φορές μας έχουν συνηθίσει να μη δίνουν σωστά στοιχεία. Το αν ο άγιος Ιωάννης τελικά σχετίζεται με τους Σταυροφόρους και όχι με τους ορθοδόξους, είναι κάτι που δεν μπορούμε να απαντήσουμε. Αυτό που μπορούμε να πούμε είναι ότι ένας τουλάχιστο επίσκοπος Πάφου, όπως εικονίζεται στην εικόνα του 18^{ου} αιώνα ως ορθόδοξος, πιθανόν να έζησε κατά τους χρόνους της Φραγκοκρατίας στο νησί, ή και προηγουμένως και να αναγνωρίστηκε ως άγιος. Το αν ταυτίζεται με τον άγιο που γράφουν οι μεσαιωνικοί χρονογράφοι, δεν το γνωρίζουμε, ούτε και αν υπήρξε ηγούμενος ή ιδρυτής της μονής του αγίου Σάββα, απλά και μόνο επειδή βρέθηκε εκεί η μοναδική εικόνα του. Πάντως παρατηρούμε ότι εικόνα του αγίου ως επισκόπου Πάφου, καθώς και βημόθυρα που απεικονίζουν επίσκοπο άγιο με το όνομα άγιος Ιωάννης ο Φοινικοέργης, ανάγονται και τα δύο στον 18^{ο} αιώνα, την εποχή που έζησε και ο άγιος Πανάρετος, ο οποίος -κατά την παράδοση της περιοχής- είχε και κάποια συμβολή στο να τιμηθεί ο άγιος αυτός. Τέλος, αυτό που θα μας πιστοποιήσει πέρα από κάθε αμφιβολία την ταυτότητα του αγίου, είναι το να δούμε ή να ακούσουμε θαυμαστά σημεία της παρουσίας του, κάτι το οποίο έγινε και με άλλους σύγχρονους νεοφανείς αγίους.

2. Ο Άγιος Μακάριος

Στον κατάλογο των επισκόπων Πάφου [1216] συναντούμε συνολικά τέσσερεις επισκόπους με το όνομα Μακάριος: α) Μακάριος: (γύρω στον 10ο-11ο αιώνα), β) Μακάριος: (μέσα 16ου αιώνος), γ) Μακάριος (;-1641-;), δ) Μακάριος (1656-1670). Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, που είναι η πρώτη και μοναδική πηγή για τον άγιο αυτό, στις 8 Φεβρουαρίου βρίσκουμε την αναφορά: «Τοῦ ὁσίου Μακαρίου ἐπισκόπου Πάφου τῆς Κύπρου»[1217]. Εδώ είναι και το κλειδί για να βρούμε ποιος από όλους είναι ο άγιος. Εφόσον το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως είναι του 10ου αιώνα και δεν έτυχε νεότερης προσθήκης, τότε ο μόνος γνωστός επίσκοπος Πάφου είναι αυτός ο οποίος δεν έχουμε ακριβή χρονολόγησή του αλλά υπήρξε επίσκοπος μεταξύ του Αρσένιου (10ος- 11ος αιών) και του Επιφάνιου (11ος αιώνας). Δηλαδή, έζησε περίπου τον 10ο αιώνα και πριν την ολοκλήρωση του Συναξαρίου, που έγινε τον ίδιο αιώνα. Στο Μέγα Συναξαριστή βρίσκουμε στις 25 Οκτωβρίου[1218] μόνο την αναφορά: «Ὁ ὅσιος Μακάριος, Ἐπίσκοπος Πάφου τῆς ἐν Κύπρῳ, ἐν εἰρήνη τελειοῦται» και τους στίχους: «Πάφου πρόεδρος, ἔνδον ἐκρύβη τάφου, Καί τ' ἄλλα Μακάριος, οὐ κλῆσιν μόνον». Ενώ στον ίδιο Συναξαριστή, για τις 8 Φεβρουαρίου [1219] βρίσκουμε την αναφορά: «Μνήμη τοῦ Ὁσίου Πατρός ἡμῶν Μακαρίου Ἐπισκόπου Πάφου» και το ίδιο δίστιχο που υπάρχει και στις 25 Οκτωβρίου. Στο Μητρῴον Αγιωνυμίας στον μήνα Οκτώβριο 25 και Φεβρουάριο 8 βρίσκουμε τις αναφορές «Μακαρίου ἐπισκόπου Πάφου τῆς Κύπρου» και ο σταυρός μπροστά από τη χρονολογία, που υποδηλώνει την κοίμηση (+1688)» [1220]. Η χρονολογία 1688 που βρίσκουμε στο Μητρῴον Αγιωνυμίας μας παραπέμπει σε επίσκοπο επί Τουρκοκρατίας. Πράγματι επί Τουρκοκρατίας βλέπουμε δυο επισκόπους με αυτό το όνομα που έζησαν πολύ κοντά Μακάριος (;1641-;) και Μακάριος (1656-1670)[1221]. Στην χρονολόγηση 1688 κατά τον Τσικνόπουλλο, συναντάμε τους επισκόπους Νεκτάριο (;1679-;) και Γερμανό Β΄ (;-1692-;)[1222] και κατά τον κατάλογο της Εκκλησίας: Νεκτάριος Πρόεδρος Πάφου (1676-;) και Γερμανός (1682-1692-;)[1223]. Εδώ πρέπει μάλλον να έγινε κάποιο λάθος στο Μητρῴο Αγιωνυμίας και έβαλαν το 1668 που γράφει ο Τσικνόπουλλος, στον τελευταίο με το όνομα Μακάριος [1224] με την αναγραφή 1688 αλλάζοντας το 6 με 8. Σύμφωνα με τον Τσικνόπουλλο δεν αναφέρεται ο επίσκοπος αυτός ως άγιος, αφού αναφέρει όπως θα δούμε

[1216] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31-33.

[1217] SyEC, σ. 454.

[1218] Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 10, (Οκτώβριος), σ. 589.

[1219] Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 2 (Φεβρουάριος), σ. 247

[1220] Ανδρέα Ν. Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Λευκωσία 2004, σ. 58, 161, 375.

[1221] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 32.

[1222] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 88.

[1223] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 32-33.

[1224] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 87.

πιο κάτω άλλον επίσκοπο Μακάριο ως άγιο. Γι' αυτόν γράφει ότι «ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Νικηφόρος συνεκρότησεν εν Λευκωσίᾳ σύνοδον των Κυπρίων επισκόπων και πολλών άλλων ιερέων και κληρικών εν έτει 1668 και κατεδίκασε τας πλάνας των Καλβινιστών. Εις τας αποφάσεις της συνόδου εκείνης αναγράφεται και το όνομα του Πάφου Μακαρίου Β΄[1225]. Αν αυτός ο επίσκοπος, ο οποίος λόγῳ της ορθόδοξης πίστης του η οποία προβλήθηκε μέσῳ τοπικής συνόδου θεωρείται άγιος, πρέπει να ερευνηθεί το αν ισχύει ό,τι γράψαμε και για τους υπόλοιπους επισκόπους των οικουμενικών συνόδων, αν δηλαδή είναι άγιοι ή όχι.

Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει τον άγιο Μακάριο εν κατακλείδι των επισκόπων στη Βυζαντινή εποχή, χωρίς να τον χρονολογεί. Όπως αναφέρει: «πιστεύομεν ὅτι εἰς τήν Βυζαντινήν αὐτήν τῆς ἱστορίας τῆς Πάφου περίοδον… ἀνήκει και ὁ ἐπίσκοπος Πάφου ἅγιος Μακάριος»[1226].

Με την τοποθέτηση του Τσικνόπουλλου συμφωνούμε απόλυτα και, όπως γράψαμε και στην αρχή, ο άγιος Μακάριος θα πρέπει να έζησε γύρω στον 10ο αιώνα. Στοιχεία όμως του βίου του δεν μας διασώθηκαν. Η περίοδος αυτή σημαίνεται με το τέλος των αραβικών επιδρομών και την πρόοδο που έφερε για τρεις περίπου αιώνες η ύστερη Βυζαντινή εποχή. Την εποχή αυτή άνθησε μεταξύ άλλων ο μοναχισμός, ιδρύθηκαν πολλές μονές και ανοικοδομήθηκαν αξιόλογοι ναοί. Ένας άλλος μεγάλος άγιος επίσης αναδείχθηκε την εποχή αυτή, ο ομολογητής άγιος Δημητριανός επίσκοπος Χύτρων. Πιθανόν και ο άγιος Μακάριος να ήταν ένας από αυτούς που υπέφερε με τις αραβικές επιδρομές και είχε ομολογιακή ζωή, όπως ακριβώς και ο άγιος Δημητριανός.

Δεν έχουμε στοιχεία περί της τιμής του αγίου αυτού. Μπορεί απλά να συμπεριελήφθη στα συναξάρια και να μην είχε τιμηθεί ποτέ. Μόλις τον 21ο αιώνα παρατηρείται κάποια έναρξη τιμής του με τοιχογραφία στον ναό του Αποστόλου Ανδρέου στην Έμπα[1227]. Μικρή επίσης εικόνα σε βημόθυρο στη μονή Αγίου Μηνά Άτιας, έργο του 2021 εικονίζει τον άγιο Μακάριο μαζί με άλλους τρεις επισκόπους Πάφου, τον άγιο Ιωάννη, άγιο Μακάριο, άγιο Πανάρετο και άγιο Αρκάδιο. Επίσης, το 2013 συντέθηκαν από τον Δρα Σόλωνα Ι. Χατζησολωμού, πρωτοψάλτη του Καθεδρικού στην Πάφο, τροπάρια καθώς και απολυτίκιο, στον άγιο Μακάριο, ώστε να ψάλλονται στον εσπερινό και στον όρθρο της 8ης Φεβρουαρίου. Τα τροπάρια αυτά συμψάλλονται μαζί με την ακολουθία του αγίου Θεοδώρου, που εορτάζει την ίδια ημέρα και πανηγυρίζει ο καθεδρικός ναός.

[1225]Γεωργίου Φιλίππου, *Ειδήσεις ιστορικαί περί της Εκκλησίας της Κύπρου,* Αθήνα 1875, σ. 95. Σημείωσις του ονόματός του και εις το φ. 300 του Παρισινού κώδικος 914: «Τῷ Πανιερωττ καί τῆς τοῦ χ(ριστο)ῦ μου Ἐκκλεισίας ἐπισκοπής Πάμφου… Μακαρίῳ ἐν χ(ριστ)ῶ χαίρειν σ(ωτη)ῖαν δόει Θ(εο)ς ἀμήν» (sic). Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 87.

[1226] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 60.

[1227] Η τοιχογραφία αυτή βρίσκεται εντός του ιερού βήματος, στο βόρειο κλίτος μαζί με άλλους ιεράρχες από την Πάφο, σε στρογγυλό πλαίσιο - μπούστο.

3. Ο Άγιος Πανάρετος

Ο άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου (1767 - 1790) υπήρξε ένας από τους διαπρεπέστερους ιεράρχες που αναδείχθηκαν ποτέ στο χώρο της Εκκλησίας της Πάφου και ένας από τους πιο σημαντικούς και μεγάλους αγίους της. Στην έρευνά μας αναφερόμαστε σχεδόν σε όλα τα κεφάλαια στο έργο του και στην συμβολή του η οποία υπήρξε σημαντική, στην προσφορά προς τον άνθρωπο, στην πνευματική στήριξη των πιστών, στην ανάδειξη της τιμής των αγίων της Πάφου, του μοναχισμού, την ανοικοδόμηση λαμπρών ναών και μονών, στην ιστόρηση αναρίθμητων εικόνων, κατασκευή και επιχρύσωση τέμπλων, στην έκδοση ακολουθιών και άλλων ψυχωφελών βιβλίων, διάσωση των ιερών λειψάνων των αγίων και πολλά άλλα που αναφέρουμε και αλλού αλλά και θα αναλύσουμε πιο κάτω.

Το 1798 καταγράφεται για πρώτη φορά ολόκληρος ο βίος του αγίου Παναρέτου, στην Κωνσταντινούπολη και εκδόθηκε από τον εκδοτικό οίκο «Ὅρμος Σωτήριος» σε τυπογραφείο της Βιέννης το 1805, στις σελίδες 36-41[1228]. Μεταγενέστερα όλοι σχεδόν όσοι ασχολήθηκαν με τον άγιο, βασίζονται σε αυτήν την βιογραφία. Αρκετά στοιχεία όμως, της ζωής του, σχετικά με άλλους αγίους, μας παρέχονται και από άλλες διάφορες πηγές, όπως κάποια έγραφα, ναοί, εικόνες, τέμπλα, που είτε δώρισε ο ίδιος είτε έγιναν επί αρχιερατείας του. Ο άγιος Πανάρετος γεννήθηκε περί το 1710 και το βαπτιστικό όνομα του φαίνεται ότι ήταν Πιερής ή Πιέρας[1229]. Μορφώθηκε στο Ελληνικό Ορθόδοξο Σχολείον της Λευκωσίας, ενώ είχε προσληφθεί στην Αρχιεπισκοπή από τον Αρχιεπίσκοπο Φιλόθεο. Το 1757 εξελέγη ηγούμενος της μονής της Παναγίας Παλλουριωτίσσης. Αναφέρεται ότι εκτός από την Μονή Παναγίας Παλλουριωτίσσης υπήρξε και για κάποιο διάστημα ηγούμενος του Αγίου Νεοφύτου «ημέρας τινάς»[1230]. Πιθανόν εδώ να εννοείται κάτι σαν τοποτηρητής, μέχρι την εκλογή νέου ηγουμένου, ή όντως να έγινε ηγούμενος και παραιτήθηκε όπως αναφέρει ο Τσικνόπουλλος [1231] . «Τον Οκτώβριο του 1746 ο αρχιεπίσκοπος Φιλόθεος διόρισε ως Ηγούμενο της «Ἱερᾶς καί Βασιλικῆς Μονῆς ἁγίας Ἐγκλείστρας» τον έξαρχο τότε άγιο Πανάρετο. Ο Πανάρετος παραιτήθηκε της ηγουμενίας «αὖθις μετά παρέλευσιν ἡμερῶν τινῶν» από την ημέρα του διορισμού του και τον διαδέχθηκε ως επιστατών ο Αθανάσιος[1232]. Στον κώδικα Α΄ της ιεράς αρχιεπισκοπής Κύπρου, σ. 63 αναγράφεται «ο ιερομόναχος κύρ Πανάρετος» υπήρξε ως ο δεύτερος κατά

[1228] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., 36-41· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 24.

[1229] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 30-31.

[1230] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 184, 243· Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ.160.

[1231] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 243.

[1232] Μονή Αγίου Νεοφύτου, Κώδιξ, σ. 3· Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Ο Άγιος Νεόφυτος πρεσβύτερος, μοναχός και έγκλειστος και η Ιερά αυτού Μονή*, Πάφος 1955, σ. 63· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 26.

σειρά από τους τρεις υποψηφίους για εκλογή ως επίσκοπος Κυρηνείας στις 18 Οκτωβρίου του 1763[1233].

Όταν η Μητρόπολη Πάφου κενώθηκε, μετά την εκλογή του Πάφου Χρυσάνθου ως αρχιεπισκόπου Κύπρου, στις 11 Ιανουαρίου 1767 εξελέγη ως μητροπολίτης Πάφου ο άγιος Πανάρετος. Η χειροτονία του σε επίσκοπο έγινε στην εκκλησία της Φανερωμένης στις 14 Ιανουαρίου του 1767[1234]. Φαίνεται ότι ο άγιος Πανάρετος ήταν πνευματικός πατέρας του αρχιεπισκόπου Αντιοχείας Ανθεμίου και του Πανιερωτάτου Δημητσάνης Φιλόθεου[1235]. Στις 11 Μαΐου 1787 ο John Sibthorp[1236] πέρασε από την Πάφο και μεταξύ άλλων επισκέφθηκε και τον άγιο Πανάρετο, επίσκοπο Πάφου και ο άγιος τον υποδέχθηκε προφανώς στη Μητρόπολη προσφέροντας του κέρασμα. Ο Sibthorp τον περιγράφει ως γέροντα και καταβεβλημένο, με τις δυνάμεις του να ήταν εξαντλημένες[1237].

Το 1794 έγινε η αγιοκατάταξη του αγίου Παναρέτου επί Οικουμενικού Πατριάρχη Γερασίμου Γ΄, ο οποίος ως Κύπριος στην καταγωγή, θα συνέβαλε σημαντικά για την αγιοκατάταξη του[1238].

Στον Όρμο Σωτήριο, όπου βρίσκουμε την πρώτη καταγραφή του βίου του Αγίου, σημειώνεται το έτος κοίμησής του αγίου, ως δυσανάγνωστος αριθμός «αψυι» και μήνας

[1233] Κώδικας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου Α΄, σ. 64· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 27. Ο Μιτσίδης ο οποίος παραπέμπει στον Κώδικα της ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου σ. 64, παραθέτει το κείμενο σε υποσημείωσή του και αναφέρει τον άγιο Πανάρετο ως πρώτο από τους τρεις υποψηφίους «…πρῶτον μέν ἐθέμεθα τόν πανοσιώτατον καί λογιώτατον ἐν ἱερομονάχοις κῦρ Πανάρετον…». Ανδρέας Μιτσίδης, «Ο Μητροπολίτης Πάφου Πανάρετος Α΄ ο Άγιος (1767-1790)», στο: Χριστοδούλου (επιμ.), *Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον*, ό.π., σ. 349, υπ. 4.

[1234] Κώδικας ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου Α΄, σ. 64· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 37· Κωνσταντίνος Μυριανθόπούλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος. Ο Διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934, σ. 55· Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. ΙΙΙ΄ Ανέκδοτος ευχή υπερ του μητροπολίτου Πάφου Παναρέτου και άπαντος του Χριστεπωνύμου Ποιμνίου», ΚΣ, τμ. 1967, σ. 110.

[1235] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 36.

[1236] Exeptra Cypria, σ. 331· Τζών Σίπθωρ (1787), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, Λευκωσία 1994, σ. 962.

[1237] Κωστή Κωκκινόφτα, «Άγιος Πανάρετος, επίσκοπος Πάφου ο εκ Περιστερωνοπηγής Αμμοχώστσου», στο: περ. *Πνευματική Διακονία*, Περιοδική έκδοση Γραφείου Πνευματικής Διακονίας της Ιεράς Μητροπόλεως Κωνσταντίας – Αμμοχώστου, Παραλίμνη 2008 κ.εξ., τμ. 5-6, σ. 29.

[1238] Ο Πατριάρχης Γεράσιμος Γ΄ (1794 – 1797) καταγόταν από την Κύπρο. Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως εξελέγη στις 3 Μαρτίου 1794 και στις 19 Απριλίου 1797 παραιτήθηκε του θρόνου και αποσύρθηκε στα Θεραπειά, όπου λίγο αργότερα πέθανε. Ο Τσικνόπουλλος σημειώνει ότι ο Γεράσιμος, καταγόταν πιθανόν, από το Κερέπι της Πάφου. Οδηγείται δε σε αυτό το συμπέρασμα, από το ότι στο χωριό αυτό δώρισε ιερά σκεύη στο ναό του Αγίου Ανδρονίκου, άρα επρόκειτο για τον τόπο καταγωγής του. Έτσι ως Κύπριος και από την Πάφο και ο ίδιος θα συνέβαλε μεταξύ άλλων στο να ανακηρυχθεί άγιος ο άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.159,186,400.

Μάιος[1239]. Στις δύο ακολουθίες του αρχιμανδρίτη Επιφανίου Ευθυβούλου, στο συναξάριο, αναφέρεται ότι ο άγιος κοιμήθηκε κατά το έτος 1791[1240] ενώ στην ακολουθία των Κυπρίων αγίων, όπως και γενικότερα, γίνεται αποδεκτό το έτος 1790[1241]. Ο Λοΐζος Φιλίππου αναφέρει ότι λανθασμένα πέρασε στον Όρμο Σωτήριο η ημερομηνία 1η Μαΐου 1791 αντί 4 Ιουνίου 1971[1242]. Σε ανώνυμο άρθρο σε εφημερίδα του 1940 (το άρθρο μάλλον θα ανήκει στο Λοΐζο Φιλίππου) με αφορμή τα 150 χρόνια από την κοίμηση του αγίου Παναρέτου, αναφέρεται ότι η κοίμηση του αγίου ήταν στις 4 Ιουνίου 1790[1243]. Επίσης γράφει ότι η επιτροπή επί των Βυζαντινών μνημείων της Πάφου, έκανε εισήγηση στον σεβασμιώτατο μητροπολίτη Πάφου Λεόντιο, όπως εορτασθούν τα 150 χρόνια από την κοίμηση του αγίου, αλλά η εισήγηση αυτή για άγνωστους λόγους δεν υιοθετήθηκε[1244]. Γενικότερα η μέρα της κοιμήσεως του αγίου ποικίλλει στις πηγές: Ο άγιος Πανάρετος φαίνεται από χειρόγραφο χρονικό του Ιωακείμ, οικονόμου της μονής Παλλουριωτίσσης[1245] ότι κοιμήθηκε στις 6 Ιουνίου 1790 «1790 Ἰουνίου 6 Τρίτην βράδυν ὥρα Τρίτη ἐκοιμήθην ὁ ἁγιώτατος γέροντας μου Ἅγιος Πάφου Κύριος Πανάρετος στήν αὐτοῦ μητρόπολιν καί τόν ἐνταφίασαν εἰς τόν Ἅγιον Θεόδωρον στό Κτῆμαν»[1246]. Αλλού ο Τσικνόπουλλος αναφέρει την 3ην Ιουνίου, ημέρα Δευτέρα του ίδιου έτους, παραθέτοντας και σημειώσεις σε βιβλία της μονής Χρυσορρογιατίσσης [1247] το οποίο όμως αναγράφει «Ιουλίου» και το διορθώνει ο

[1239] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 36. Αν θα ήθελαν να γράψουν 1790 θα έπρεπε να ήταν η γραφή: αψϟ ενώ αν ήταν το έτος 1791 θα ήταν η γραφή αψϟα΄ γιαυτό γράψαμε ότι ο αριθμός είναι δυσανάγνωστος.

[1240] Επιφάνιος Ευθύβουλος, *Αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου βίος και ακολουθία*, Λεμεσός 1984, σ. 21· Επιφάνιος Ευθύβουλος, *Βίος και ακολουθία του αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου του θαυματουργού*, Λεμεσός 1999, σ. 56.

[1241] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 12· Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 33.

[1242] Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου (1767-1790)», *Περδ. Πάφος*, τμ. 1 (1936), σ. 315.

[1243] (Λοΐζος Φιλίππου), «Ο άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου. Η εκατοπεντηκονταετηρίς του», *εφημ. Πάφος*, 20 Ιουνίου 1940. Πιθανόν πίσω από το άρθρο αυτό να ήταν ο Λοΐζος Φιλίππου, ο οποίος αρθρογραφούσε εκείνο τον καιρό και είχε ασχοληθεί με τον άγιο Πανάρετο.

[1244] Στο ίδιο.

[1245] Η μονή Παναγίας Παλλουριωτίσσης αναφέρεται από τις πρώτες μονές στην Κύπρο από τον 4ο αιώνα λειτουργούσε ως γυναικεία. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας επαναλειτούργησε ως ανδρική. Η μονή η οποία ήταν πολύ μεγάλη και πλούσια φαίνεται ότι αργότερα παρήκμασε. Σήμερα δεν σώζονται καθόλου κελιά της ενώ μεγάλο μέρος του ναού, της εποχής του αγίου Παναρέτου στα μέσα του 19ου αιώνα κατέρρευσε μετά από πυρκαγιά. Ο ναός ανοικοδομήθηκε και επεκτάθηκε διατηρώντας από τον παλαιό ναό μόνο τους τοίχους στην κόγχη του ιερού βήματος και το 1890 εγκαινιάστηκε από τον Αρχιεπίσκοπο Σωφρόνιο. Πληροφορίες λάβαμε από αναθηματικές πλάκες στον ναό καθώς και από ενορίτες της περιοχής.

[1246] Μυριανθόπούλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος. Ο Διερμηνεύς…*, ό.π., σ. 59· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 186.

[1247] Στις δύο σημειώσεις παλαιών εκκλησιαστικών βιβλίων της μονής Χρυσορρογιατίσσης που παραθέτει ο Τσικνόπουλλος βλέπουμε να αναγράφει στη μία «1790 Ιουλίου 3» την οποία διορθώνει σε Ιουνίου 4 και

Τσικνόπουλλος σε «Ιουνίου»[1248]. Αλλού αναφέρεται χειρόγραφο γράμμα το οποίο ανήκε στον Αρχάγγελο της Λακατάμιας με τη χρονολογία 1790[1249]. Στο συναξάριο της ακολουθίας του αγίου στα Κύπρια Μηναία γράφει ότι κοιμήθηκε στις 4 Ιουνίου ώρα τρίτη απόγευμα[1250]. Σημειώνεται επίσης στις πηγές και βοηθήματα της ακολουθίας στα Κύπρια Μηναία ότι διορθώνουν την ημερομηνία κοίμησής τους από 1ην Μαΐου 1791 που λανθασμένα πέρασε στο βιβλίον «Ὅρμος σωτήριος» στην 4ην Ιουνίου 1790[1251]. Στα Κύπρια Μηναία, στην ακολουθία του αγίου Παναρέτου σημειώνεται στις πηγές και βοηθήματα η παράθεση του Τσικνόπουλλου: ἐνθύμισις εἰς βιβλίον τῆς Μονῆς ὑπ' ἀρ. 58 Διδαχαί εἰς τήν ἁγίαν καί Μ. Τεσσαρακοστήν, ὑπό Σπυρίδωνος Μίλια, Ἐνετίησιν αψογ΄, 1773: «αψϛ ἰουνίου γ΄ μέρα Δευτέρα ἐκυμήθειν ὁ τρισμακάριστος ἡμῶν δεσπότοις κύρ Πανάρετος καί ὁ Θεός ἀναπαύσοι τήν μακαρίαν αὐτοῦ ψηχῦν, εἰς τάς αἰωνίους σκυνάς αυτοῦ, ἀμῆν», σ. 145 ἐνθύμισις εἰς βιβλίον τῆς Μονῆς ὑπ' ἀρ. 27α Μηναῖον τοῦ Αὐγούστου. Ἐνετίησιν αψοβ΄, 1772: «τῶ 1790 Ἰουνίου 4 ἐπόθανεν ὁ ἅγιος Πάφου Πανάρετος, 1790 ἰουνίου 24 ἀρχυεράτευσεν ὁ ἅγιος Πάφου Σωφρόνιος»[1252]. Στο χρονικό του Ιωακείμ γράφει: «1790 Ἰουνίου δ΄ Τρίτην βράδην (sic) ὥρα τρίτη ἐκοιμήθην ὁ ἁγιότατος γέροντάς μου Ἅγιος Πάφου κύριος Πανάρετος στήν αὐτοῦ μητρόπολιν καί τόν ἐνταφίασαν εἰς τόν Ἅγιον Θεόδωρον στό Κτῆμαν· ὁ πανάγαθος Θεός νά τόν κατατάξῃ ἐν κόλποις Ἀβραάμ και Ἰσαάκ ἐν τῷ χορῷ τῶν δικαίων· καί ἀντ' αὐτοῦ ἐχειροτόνησαν Μητροπολίτην Πάφου τόν πρωτοσύγκελον Σταυροῦ Ὁμόδου Σωφρόνιον, Ἰουνίου κδ΄»[1253]. Φαίνεται όμως ότι η αρχική αυτή τοποθέτηση της μνήμης του δεν άλλαξε μέχρι

στην άλλη σημείωση γράφει «1790 Ιουνίου 4» την οποία επίσης διορθώνει σε Ιουνίου 3. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 35-36, 40, 145, 148· Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. ΙΙΙ΄ Ανέκδοτος ευχή υπερ του μητροπολίτου Πάφου Παναρέτου και άπαντος του Χριστεπωνύμου Ποιμνίου», ΚΣ, τμ. 1967, σ. 110.

[1248] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 35-36.

[1249] Ιωάννης Γ. Συκουτρής, «Μοναστήρια εν Κύπρω. Στ΄ Άγιος Αναστάσιος», *ΚΧ*, τμ. 1924, σ. 260.

[1250] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 12. Η ημερομηνία 4 Ιουνίου 1790 και ημέρα Τρίτη συμπίπτει όντως με το Ιουλιανό ημερολόγιο της τότε εποχής και ταυτίζεται με την πραγματικότητα. Η ημέρα Τρίτη συμπεραίνεται επίσης και από το βίο του αγίου στον Όρμο Σωτήριον. Για το Ιουλιανό ημερολόγιο βλέπε τον σύνδεσμο εδώ: http://5ko.free.fr/en/jul.php?y=1790 (προσβάσιμο: 28.5.2021). Ευχαριστούμε τον πατέρα Δημήτριο Κυριακίδη, αρχιμανδρίτη της Μητροπόλεως Πάφου που μας εντόπισε την σελίδα αυτή στο διαδίκτυο.

[1251] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 26.

[1252] Στο ίδιο, σ. 25. Μπορούμε να συμπεράνουμε συνοψίζοντας όλα αυτά ότι ο άγιος εκοιμήθη ημέρα Τρίτη στις 3 το πρωί. Γι' αυτό και άλλοι γράφουν ότι στις 3 Ιουνίου και άλλοι 4, Δευτέρα και Τρίτη αντίστοιχα.

[1253] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 25.

σήμερα, ενώ θεωρούμε σωστό τουλάχιστο να εορτάζεται και αυτή την μέρα καθώς και την ημέρα χειροτονίας του εις επίσκοπο στις 14 Ιανουαρίου[1254].

Από τον βίο του αγίου αναγνωρίζουμε θαυμαστά σημεία της αγιότητας του, όπως ότι ζούσε βίο άκρως ασκητικό, αντιγράφοντας, όπως βλέπουμε και αλλού, άλλους αγίους όπως, τον άγιο Ιλαρίωνα, τον άγιο Γεννάδιο, τον άγιο Νεόφυτο κ.ά. Η άσκηση του αγίου έγκειτο στα εξής: α) οι σιδερένιες αλυσίδες τις οποίες φορούσε στο σώμα του σε σχήμα σταυρού και οι οποίες, από τον πολύ καιρό, είχαν μπει μέσα στις σάρκες του. β) έτρωγε μόνο μία φορά την ημέρα μετά τη δύση του ηλίου, αποκρύβοντας την άσκησή του προσποιούμενος πρόβλημα στο στομάχι του, γ) δεν είχε στρώμα ούτε προσκέφαλο, μόνον κάποιες σανίδες, αν και τις περισσότερες ώρες της νύχτας τον έβλεπαν να προσεύχεται. Επίσης κατά τη Θεία Λειτουργία ήταν «πάντοτε σύννους καί προσεκτικός, ὅταν δέ ὁ ἴδιος ἐλειτούργει, διελύετο ἐκ τοῦ φόβου καί εὐλαβείς εἰς δάκρυα»[1255]. Ο άγιος εξομολογείτο κάθε Σάββατο όπως γράφει ο βίος του[1256]. Κάποιος ιερέας ψευδόταν στον άγιο Πανάρετο για κάποια παραπτώματα που διέπραξε και αμέσως βουβάθηκε, στη συνέχεια αρρώστησε και μετενόησε επί κλίνης και, αφού ζήτησε συγχώρηση και εξομολογήθηκε τις αμαρτίες του, ο άγιος με την προσευχή του τον θεράπευσε [1257]. Ο άγιος, προαισθανόμενος τον θάνατό του ετοίμασε τα εντάφια του και έσκαψε τον τάφο του μπροστά από το Ιερό του καθεδρικού ναού αγίου Θεοδώρου[1258]. Με το προορατικό του χάρισμα αντελήφθη τον Ιούνιο του 1790 ότι προσέγγισε λόγῳ θαλασσοταραχής στην Πάφο, το πλοίο το οποίο επέβαινε ο επίσκοπος πρώην Καρπάθου Παρθένιος [1259]. Γι' αυτό και έστειλε τον

[1254] Γνωρίζοντας τα πιο πάνω, ως πρωτοσύγκελλος, στις 4 Ιουνίου του 2021, λειτουργήσαμε για πρώτη φορά τον άγιο πανηγυρικά, στον ναό του στην Κολώνη, με σκοπό να καθιερωθεί στο εξής αυτή η ημερομηνία εορτής.

[1255] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 37.

[1256] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 37· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 14.

[1257] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 40-41. Ο επίσκοπος Θεσσαλονίκης Γεράσιμος (1788-1810) έτυχε να βρίσκεται στην Πάφο τις ημέρες εκείνες, που έγινε αυτό το θαύμα από τον άγιο. Ο μητροπολίτης Γεράσιμος υπήρξε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης τα χρόνια 1788-1810 και έπειτα μητροπολίτης Χαλκηδόνος τα χρόνια 1810-1820 από κάποιους ειπώθηκε ότι ήταν Κύπριος, αλλά κάποιοι άλλοι σωστότερα αναφέρουν ως πατρίδα του την Κρήτη περισσότερα βλπ. Γλαβίνας Απόστολος, «Γεράσιμος Θεσσαλονίκης (1788-1810) ο είτα Χαλκηδόνος (1810-1820). Κύπριος ή Κρής;», περδ. *Μακεδονικά*, τμ. 22, Θεσσαλονίκη 1982, σ. 491-494. Αυτή η εμπειρία του Γερασίμου θα είχε μεταφερθεί στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως μαρτυρία για την αγιοκατάταξή του αγίου Παναρέτου και συμπεριλήφθηκε στον «Ὅρμο Σωτήριο». Αυτό το θαυμαστό γεγονός παραπέμπει σε ένα άλλο θαύμα, επίσης στην Πάφο, από τον απόστολο Παύλο, το θαύμα της τύφλωσης του Ελύμα, ο οποίος επίσης ψευδόταν, διαστρέφοντας τον λόγο του Θεού. Επίσης υπενθυμίζει δύο παρόμοια διαφορετικά θαυμαστά σημεία που έγιναν με τον άγιο Επιφάνιο, με δύο κληρικούς που επιβουλεύονταν την ζωή του. Στην αρχή ο άγιος έδειξε υπομονή, μετά όμως όταν είδε ότι δεν έδειχναν μετάνοια, τους επέπληξε και αυτοί πέθαναν την ίδια ημέρα. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 234-236.

[1258] Μυριανθόπούλος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος. Ο Διερμηνεύς…*, ό.π., σ. 55,59.

[1259] Ποστελνίκος, *Ὅρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 37-38. Στους συναξαριστές κάποτε χρησιμοποιείται το πρώην κάποτε κατευθείαν το Καρπάθου. Εννοεί, άραγε, εδώ ότι όταν επισκέφθηκε τον άγιο Πανάρετο (1790) είχε

πρωτοσύγκελλο του να τον φέρει, επιμένοντας μάλιστα, όταν ο πρωτοσύγκελλος αμφέβαλλε. Ο άγιος πληροφορήθηκε και την ακριβή ημέρα της αναχωρήσεως του από αυτή την ζωή, έτσι εξομολογήθηκε στον πρώην Καρπάθου και την επομένη συλλειτούργησαν και ζήτησε συγχώρεση από το ποίμνιό του. Λόγῳ του ότι ο άνεμος ήταν ενάντιος, Θείᾳ Προνοίᾳ ο επίσκοπος Παρθένιος έμεινε στην Πάφο και την επομένη ημέρα και αξιώθηκε να κηδεύσει τον άγιο Πανάρετο[1260]. Κατά τον ενταφιασμό του αγίου, ένας παράλυτος, ο οποίος ήταν εκεί στη Μητρόπολη προσαιτών, άγγιξε το λείψανο του και αμέσως θεραπεύθηκε[1261]. Όταν έμαθε το θαύμα ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου μετέβη στην Πάφο και πήρε μαζί του την αλυσίδα στην αρχιεπισκοπή με την οποία πολλοί θεραπεύονταν. Όλα αυτά τα περιέγραψε ο αρχιεπίσκοπος και τα έστειλε στον οικουμενικό Πατριάρχη Γεράσιμο. Κατά το 1794 βεβαιώθηκαν από πολλούς τα θαύματα, και ιδιαίτερα από τον Καρπάθου ο οποίος είχε μεταβεί στο πατριαρχείο[1262]. Στο συναξάριο της ακολουθίας των Κύπριων Μηναίων γράφει ότι η αλυσίδα μεταφέρθηκε στην αρχιεπισκοπή και από εκεί στη μονή Σταυροβουνίου.

Ο άγιος Πανάρετος, πριν ακόμα γίνει επίσκοπος, βοηθούσε στην ανέγερση και την ανακαίνιση ναών και φρόντιζε να αγιογραφηθούν εικόνες σε ναούς[1263]. Συγκεκριμένα, φαίνεται να είχε δωρίσει εικόνες στην μονή του Αγίου Αναστασίου στην Περιστερωνοπηγή Αμμοχώστου, το χωριό από το οποίο μάλλον καταγόταν[1264]. Οι εικόνες

ήδη παραιτηθεί του θρόνου του, ή ότι όταν έφθασε στην Κωνσταντινούπολη (1793) ήταν πρώην Καρπάθου ή πιο μετά; Τη λύση μας την δίνει η αναφορά στο ίδιο κείμενο όταν γράφει για τον Κωνσταντινουπόλεως Γεράσιμο, τον οποίο αναφέρει ως πρώην (Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 39) ενώ είναι ο ίδιος που επί πατριαρχίας του είχε γίνει η αγιοκατάταξη του αγίου Παναρέτου, ενώ ο ίδιος παραιτήθηκε το 1797: Ιστοσελίδα Οικουμενικού Πατριαρχείου, http://www.ec-patr.org/list/index.php?lang=gr&id=281 (προσβάσιμο: 7.7.2020). Επομένως ο πατριάρχης Γεράσιμος όταν εγράφη ο Όρμος Σωτήριος ήταν «πρώην» το ίδιο και ο Καρπάθου, χωρίς να ξέρουμε πότε παραιτήθηκε, προήχθη σε άλλο θρόνο ή εκοιμήθη, σίγουρα το 1798 που γράφηκε ο Όρμος Σωτήριος δεν βρισκόταν στον θρόνο της Καρπάθου. Ο Λοΐζος Φιλίππου εικάζει ότι τον πρώην Καρπάθου Παρθένιο ο άγιος Πανάρετος θα τον είχε γνωρίσει στην Κωνσταντινούπολη όταν είχε μεταβεί για την υπόθεση του Χατζημπακκή. Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου (1767-1790)», *Περδ. Πάφος*, τμ. 1 (1936), σ. 314.

[1260] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 39· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 186, 413· Ευθύβουλος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου…*, ό.π., σ. 40-41· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 15.

[1261] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 39. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 186.

[1262] Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 39· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 16.

[1263] Για τον άγιο Πανάρετο και το έργο του μπορούμε να βρούμε αρκετές πληροφορίες στο: Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 23-43.,95,160,224-226.

[1264] Οι εικόνες του τέμπλου του στον άγιο Αναστάσιο όπως καταγράφεται είναι δωρεά του αγίου Παναρέτου και χειρ Φιλαρέτου όταν αυτός ήταν ακόμα έξαρχος: εικόνα της Παναγίας οδηγήτριας του 1757 αναγράφεται: «Παναρέτου μνήσθητι Κε Ιερομονάχου. Θεού το δώρον χειρί του Φιλαρέτου αψνζ Χυ»: Ιωάννης Γ. Συκουτρής, «Μοναστήρια εν Κύπρω. Στ΄ Άγιος Αναστάσιος», *ΚΧ*, τμ. 1924, σ. 260· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 29. Ο Λοΐζος Φιλίππου έρχεται να διορθώσει τον Συκουτρή στην χρονολογία σε

αυτές διασώζονταν μέχρι το 1974. Φαίνεται ότι ο άγιος Πανάρετος συνέβαλε πολύ, με ενέργειες αλλά και με χρήματα, τόσο στην ανέγερσή του όσο και στην κόσμηση του με εικόνες και όσο ήταν έξαρχος της Αρχιεπισκοπής Κύπρου, αλλά και ως μητροπολίτης Πάφου. Το όνομα του αγίου ως Εξάρχου, ο οποίος πρώτος συνέδραμε οικονομικώς το 1755 την ανέγερση του ναού εκ βάθρων, αναγράφεται σε πλάκα επάνω από το νότιο υπέρθυρο του ναού του αγίου Αναστασίου στην Περιστερωνοπηγή [1265]. Το χωριό αυτό φαίνεται να ήταν η γενέτειρα του αγίου, ενώ στη συγκεκριμένη μονή, πιθανόν να διετέλεσε δόκιμος, ή και μοναχός, κατά τα πρώτα χρόνια της μοναχικής του πολιτείας[1266]. Όταν ο άγιος Πανάρετος έγινε επίσκοπος Πάφου, στα 24 μόνο χρόνια αρχιεροσύνης του το έργο του στη Μητρόπολη ήταν τεράστιο. Αν υπολογίσουμε δε και το ότι έζησε σε χρόνους σκληρής υποδούλωσης της Κύπρου, από αυτό και μόνο καταλαβαίνουμε ότι μόνον ένας μεγάλος άγιος θα μπορούσε να το επιτελέσει. Έκτισε, ανακαίνισε και ευπρέπισε αρκετές μονές και πολλούς ναούς στην Πάφο, όπως τις μονές: α) την μονή Παναγίας Χρυσορρογιάτισσας. Γράφει ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, ο οποίος έζησε την εποχή του αγίου Παναρέτου: «Ἡ ἱερά ἐκείσε ἐκκλησία καί τό μοναστήριον ανεκαινίσθη κατά τό 1770 ἐκ θεμελίων ἐπί τῶν ἡμερῶν τοῦ νῦν ἀξιοπρεπώς τήν ἱεράν Ἐκλησίαν τῆς Πάφου

ΑΨΞΖ (1767) με μόνη επεξήγηση ότι το έτος αυτό δεν ήταν μητροπολίτης. Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου (1767-1790)», Περδ. Πάφος, τμ. 1 (1936), σ. 311-315. Ως επίσκοπος Πάφου θα είχε δωρίσει την εικόνα του Ιωάννου του Θεολόγου, στην οποία αναγράφεται: «Έγινεν η παρούσα συν τοις άλλοις υπό του Πανιερωτάτου Μητροπολίτου Πάφου κυ Παναρέτου αψξς Χυ»: Ιωάννης Γ. Συκουτρής, «Μοναστήρια εν Κύπρω. Στ΄ Άγιος Αναστάσιος», *ΚΧ*, τμ. 1924, σ. 260. Η Χρονολόγηση αψξς (1766) δημιουργεί πρόβλημα, θα πρέπει να βρούμε την πρώτη αναφορά της και να υποθέσουμε ότι, ή ο Συκουτρής έκανε λάθος, ή ο αγιογράφος, ή κάτι άλλο συνέβη. Η χρονολόγηση αυτή 1766 έρχεται να φέρει αλλαγή στην γνωστή χρονολογία κατά την οποία έγινε επίσκοπος Πάφου ο Πανάρετος, δηλαδή το 1767. Επομένως με την εις επίσκοπο χειροτονία του, θα δώρισε την εικόνα αυτή και θα πρέπει να θέσουμε την χειροτονία και ενθρόνισή του στο έτος 1766 και όχι 1767. Εκτός εάν υποθέσουμε ότι έγινε η εκλογή του στα τέλη του 1766 και η χειροτονία του, που καταγράφεται αλλού στις 14 Ιανουαρίου του 1767 και ωστόσο ο άγιος είχε παραγγείλει την εικόνα από πριν και ο αγιογράφος με την εκλογή του σημείωσε το Μητροπολίτου Πάφου διατηρώντας όμως την χρονολογία 1766. Άλλες δύο εικόνες επίσης είναι δυνατόν να αποδοθούν εις στον άγιο Πανάρετο αυτή του Χριστού και του Προδρόμου στις οποίες είχε αφανισθεί η επιγραφή το 1924 που γράφεται το άρθρο στα Κυπριακά Χρονικά: Ιωάννης Γ. Συκουτρής, «Μοναστήρια εν Κύπρω. Στ΄ Άγιος Αναστάσιος», *ΚΧ*, τμ. 1924, σ. 260. Πρόβλημα επίσης έχει και ο χρόνος θανάτου του 1790 ή 1791;

[1265] «Ο ΝΑΟΣ ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΕΞ ΑΛΑΜΑΝΩΝ ΟΣΙΟΥ ΚΑΙ ΑΓΙΟΥ· ΟΣ ΚΑΙ ΓΕΓΟΝΕΝ ΕΚ ΒΑΘΡΩΝ ΚΑΘΑ ΒΛΕΠΕΙΣ ΘΕΟΥ ΒΟΗΘΟΥΝΤΟΣ ΤΕ ΤΟΙΟΥΤΟΙΣ ΧΡΟΝΟΙΣ ΕΠ' ΑΡΧΙΘΥΤΟΥ ΠΟΙΜΕΝΟΣ ΦΙΛΟΘΕΟΥ, ΣΠΟΥΔΗ ΤΕ ΕΞΑΡΧΟΥ ΤΕ ΤΟΥ ΠΑΝΑΡΕΤΟΥ ΠΑΡ' ΟΥ ΓΕΓΟΝΕ ΤΗΣ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟ ΠΕΛΟΝ, ΣΥΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ ΤΩΝ ΠΕΡΙΞ ΣΥΝΕΡΓΙΑ, ΜΑΛΙΣΤΑ ΜΟΧΘΩ ΕΥΣΕΒΩΝ ΕΓΧΩΡΙΩΝ, ΟΙΣ ΧΡΙΣΤΕ ΜΙΣΘΟΝ ΤΟΝ ΕΠΑΞΙΟΝ ΔΙΔΟΥ»: Ιωάννης Γ. Συκουτρής, «Μοναστήρια εν Κύπρω. Στ΄ Άγιος Αναστάσιος», *ΚΧ*, τμ. 1924, σ. 259· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 36.

[1266] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 36· Κωστή Κωκκινόφτα, «Άγιος Πανάρετος, επίσκοπος Πάφου…», ό.π, σ. 29.

ἰθύνοντος πανιερωτάτου κυρίου Παναρέτου μητροπολίτου, διά συνδρομῆς αὐτοῦ, τῶν πατέρων τῆς μονῆς, καί τῶν Χριστιανῶν τῆς Νήσου»[1267]. Σύμφωνα με τον κώδικα Β΄1 της μονής Χρυσορρογιατίσσης ο ναός κατεδαφίστηκε εκ θεμελίων στις 22 Αυγούστου του 1768 και στις 22 Σεπτεμβρίου του1770 αποπερατώθηκε και τελέστηκε κατά την ημέρα εκείνη πανηγυρική Θεία Λειτουργία από τον Πάφου άγιο Πανάρετο, ο οποίος επίσης προεχείρισε σε ηγούμενο της μονής τον επί 12 έτη μέχρι τότε οικονόμο Καλλίνικο[1268]. Επίσης μικρή εικονίτσα της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης 16Χ12 του 1762 έγινε επί αγίου Παναρέτου[1269]. β) την μονή Σταυρού της Μίνθης. Σε επιγραφή στο τέμπλο του Σταυρού της Μίνθης αναγράφεται συγκεκριμένα ότι το τέμπλο και οι εικόνες του έγιναν επί αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου το 1790[1270], γ) την διαλυμένη σήμερα μονή του Τιμίου Σταυρού Ανώγυρας, όπου, το 1773, εκόσμησε ιδίαις δαπάναις τον Τίμιο Σταυρό, που εφύλασσε η μονή, με αργυρεπίχρυσο κάλυμμα το οποίο αποδίδει την αγιογραφία του ξύλου. Στο κάτω μέρος του αργυρεπίχρυσου καλύμματος του σταυρού αυτού αναγράφονται τα εξής: «Ἔγινεν τό παρόν κόσμημα διά δαπάνης τοῦ πανιερωτάτου μητροπολίτου Πάφου κῦ Παναρέτου παρ' οὗ καί ἡ μονή ἀνεκαινίσθη κατά τό 1773»[1271]. Αυτόν τον σταυρό επί εποχής του αγίου, ή αργότερα, μετέφεραν στο Όμοδος για περισσότερη ασφάλεια[1272]. δ) την επίσης διαλυμένη σήμερα μονή Τιμίου Σταυρού στην Αρμίνου. Τουλάχιστο το τέμπλο και οι εικόνες, είναι έργα δικής του εποχής[1273], ε) την μονή Αγίων Αναργύρων στην Μηλιού[1274]. στ) την μονή Αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη στη Δρούσια, όπου σε εικόνα του Χριστού, που προέρχεται από αυτή την μονή και σήμερα φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως Πάφου, αναγράφεται ότι

[1267] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 536· Αρχ. Κυπριανός, Ενετίησιν 1788, σ. 359.

[1268] Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης, Κώδικας Β΄1· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 24-26, 131. Ο ναός ο οποίος γκρεμίστηκε θα ήταν αυτός ο οποίος περιγράφει ο Μπάρσκυ. Μπάρσκυ 271· *ΚΣ*, σ. 68. Ο ηγούμενος που ενθρονίστηκε ήταν ο πρώτος μετά την ανασύσταση της μονής, αφού τα προηγούμενα χρόνια παράκμασε και αποτέλεσε για κάποια χρόνια μετόχι της μονής Κύκκου.

[1269] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[1270] Λοΐζος Φιλίππου, «Η μονή του Σταυρού της Μίθθας», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 195· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 257· ΑΕιΙΜΠ, Τσάδα, καθολικό μονής Σταυρού της Μίνθης· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 83· Λοΐζος Φιλίππου, «Η Μονή του Σταυρού της Μίθθης», Κ.Χ., τμ. Δ΄, σ. 195· Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου», Περδ. Πάφος, τμ. 1 (1936), σ. 312· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 292.

[1271] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 256, 322· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 36-38.

[1272] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 256.

[1273] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38.

[1274] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 222. Ο Λοΐζος Φιλίππου αναφέρει ότι ο ναός των Αγίων Αναργύρων στη Μηλιού κτίστηκε επί ημερών του Αγίου Παναρέτου, κατά το 1771. Λοΐζος Φιλίππου, «Οι Άγιοι Ανάργυροι», περδ. *Πάφος*, τμ. 1 1936, σ. 354. Μάλλον ανακαίνιση έγινε καθότι ο ναός κτίστηκε το 1649.

τόσο αυτή όσο και οι υπόλοιπες (εννοείται του τέμπλου) αγιογραφήθηκαν το 1779[1275]. Επίσης, η εφέστιος εικόνα του αγίου Γεωργίου με την επιγραφή «ο άγιος Γεώργιος ο Νικοξυλίτης» είναι έργο του έτους 1779, έτος αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου[1276]. Από τις πιο πάνω ενδείξεις καταδεικνύεται ότι επί αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου έγινε ανακαίνιση και της μονής αυτής. ζ) Η μονή Τιμίου Σταυρού Ομόδους πρέπει να έτυχε της ευεργεσίας του αγίου, καθότι όπως είδαμε και αλλού, φρόντισε εκεί να μεταφερθεί η κάρα του αποστόλου Φιλίππου, ο Τίμιος Σταυρός της Ανώγυρας, καθώς και άλλα κειμήλια, για να προστατευθούν. Γνωστή είναι επίσης η εικόνα του αποστόλου Φιλίππου, που δώρισε ο ίδιος στην μονή το 1773[1277]. Κάτω μάλιστα από τον απόστολο Φίλιππο έγινε και η προσωπογραφία του αγίου να προσφέρει την εικόνα. Στην ίδια επίσης μονή, τρεις λαβίδες φέρουν επιγραφή: Παναρέτου Μητροπολίτου[1278]. ζ) Επίσης η μονή του Αποστόλου Φιλίππου παρά το Όμοδος πρέπει να ανακαινίστηκε το 1773 από τον άγιο Πανάρετο. η) Εικόνα του Χριστού του 1781 και εικόνα του Ιωάννου του Θεολόγου του 1782[1279] οι οποίες προέρχονται όπως βλέπουμε σε φωτογραφία[1280] από το τέμπλο του της μονής του Αγίου Μηνά Άτιας στην Πενταλιά. Οι εικόνες έχουν πολλές ομοιότητες με αυτές της Γαλαταριάς και πιθανόν ο άγιος Πανάρετος να έκανε προσπάθειες να ανακαινίσει το ναό ή τουλάχιστο αγιογράφησε εικόνες για το φτωχικό τότε εκκλησάκι της μονής. Ενδεχομένως κατά τα έτη του αγίου Παναρέτου να περιήλθε και αυτή η μονή στην δικαιοδοσία της Μητρόπολης Πάφου, ενώ ως τότε αποτελούσε μετόχι της μονής Κύκκου[1281]. θ) Τέλος και στην εν λειτουργίᾳ σήμερα μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης

[1275] Επί λέξει αναγράφεται: «εγειινεν η παρούσα εκων μετα τας λοιπάς εν τη επιστασία του εν ιερομονάχοις κυρ Αθανασίου 1779». Η εικόνα αυτή είναι πανομοιότυπη με την εικόνα του Χριστού στη Γαλαταριά η οποία αναγράφεται ότι έγιναν επί Πάφου αγίου Παναρέτου το 1781. Την αναφορά αυτή δεν την βρήκαμε πουθενά αλλού και συνιστά πρωτοτυπία.

[1276] Η εικόνα αυτή προέρχεται από την μονή του αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη παρά τη Δρούσια και εκτίθεται σήμερα στο Βυζαντινό μουσείο της Επισκοπής Αρσινός. ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης.

[1277] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294, 316, 318.

[1278]Παπαγεωργίου, *Όμοδος Ιστορία και Πολιτισμός…*, ό.π., σ. 119. Δεν μπορούμε όμως να δούμε αν οι λαβίδες αυτές ή κάποια από αυτές είναι του αγίου Παναρέτου ή του Παναρέτου μετέπειτα αρχιεπισκόπου Κύπρου. Οι εποχές που έζησαν οι δύο ιεράρχες απείχαν πολύ λίγο μεταξύ τους. Ο πρώτος σχετιζόταν με την μεταφορά της τιμής του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος καθώς και άλλων κειμηλίων, ενώ ο δεύτερος είχε την καταγωγή του από το Όμοδος, ενώ και αυτός έκανε σημαντικές δωρεές στη μονή. Περισσότερα για τον Πάφου και μετέπειτα Κύπρου Πανάρετο βλέπε: Παπαγεωργίου, *Όμοδος Ιστορία και Πολιτισμός…*, ό.π., σ.-134-144

[1279] ΑΕιΙΜΠ, Πενταλιά, ναός Αγίου Γεωργίου.

[1280] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 236.

[1281] Περισσότερα για την μονή γράφει ο μοναχός Βασίλειος Μπάρσκυ ο οποίος την επισκέφτηκε το 1735. Στυλιανός, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ…», ό.π., σ. 76-77.

βρίσκουμε αναφορές ότι ο άγιος Πανάρετος, όπως φαίνεται, αφιέρωσε ένα ευαγγέλιο και ένα θυμιατό[1282].

Ο άγιος Πανάρετος επίσης φρόντισε στην οικοδόμηση πολλών νέων ενοριακών ναών και είναι χαρακτηριστικοί οι αρχιτεκτονικοί ρυθμοί που επέλεγε να ανοικοδομεί, ή να ανακαινίζει. Από τα εγκαίνια ναών που τέλεσε μας διασώζεται ένα μοναδικό αντιμήνσιο του αγίου Παναρέτου του 1782, το οποίο προέρχεται από την Θελέτρα και εκτίθεται σήμερα στο Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης[1283]. Αναφέρουμε έτσι ενδεικτικά όσους ναούς εντοπίσαμε να έχουν επιγραφές είτε εγκαινίων, είτε από τέμπλα, που έγιναν, ή επιχρυσώθηκαν επί αγίου Παναρέτου, είτε από εικόνες που φέρουν το όνομά του, είτε εικόνες που ο ίδιος δώρισε σε ναούς, ή μαρτυρούν ότι έγιναν επί εποχής του[1284]: α) ο ναός του αγίου Δημητρίου στη Νικόκλεια το 1768[1285], που είναι ο πρώτος ή από τους πρώτους που ανακαίνισε ή ανοικοδόμησε, β) ο ναός της Παναγίας στη Λυσό το 1789, έγινε επέκταση του ναού προς τα δυτικά[1286], γ) Όπως φαίνεται από επιγραφή στο νότιο ακριανό θωράκιο του τέμπλου ο άγιος Πανάρετος το 1778 έκτισε και κόσμησε με τέμπλο και εικόνες τον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Ανώγυρα[1287], δ) τον παλαιό ναό της Παναγίας Γαλαταριάς, που δυστυχώς αργότερα κατεδαφίστηκε. Η εικόνα του Χριστού «ο Σωτήρ του Κόσμου» 1781, 97Χ74 καθώς και οι υπόλοιπες εικόνες του παλαιού ναού της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας στην Γαλαταριά έγιναν το 1781 ενώ σώζονται επίσης και μερικά λειτουργικά βιβλία της ίδιας εποχής[1288], ε) στον ναό του Σωτήρος στη Δρύμου, εικόνα της Παναγίας της Οδηγήτριας του 1774, 130Χ80, με επιγραφή που μαρτυρεί ότι οι

[1282] Λοΐζος Φιλίππου, «Η Ι. Μονή Τροοδιτίσσης», *ΚΧ*, τμ. 1925, σ. 240.

[1283] ΑΕιΙΜΠ, ιερός ναός Παναγίας Χρυσελεούσης, Θελέτρα· ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης. Δυστυχώς δεν αναγράφεται από τα εγκαίνια τίνος ναού προέρχεται. Ίσως να ήταν από τον ναό της Παναγίας στην Θελέτρα, ή από κάποιο άλλο και να δόθηκε στη Θελέτρα, όπως και σήμερα συνηθίζεται.

[1284] Στην Ανώγυρα στη Χρυσορρογιάτισσα και στη Θελέτρα, στα τέμπλα των ναών, υπάρχουν επιγραφές που αναφέρουν ότι το τέμπλο και οι εικόνες έγιναν επί επισκόπου Πάφου αγίου Παναρέτου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 292,294. Να είμαστε όμως λίγο προσεκτικοί για τις εικόνες που αναφέρουμε ότι ομοιάζουν με αυτές επί εποχής του αγίου Παναρέτου, γιατί παρόμοιες εικόνες ίδιου αγιογράφου ή σχολής, βλέπουμε μέχρι και τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα σε όλη την Κύπρο. Ο Λοΐζος Φιλίππου γράφει ότι επί εποχής του Πάφου Παναρέτου στα 23 χρόνια αρχιερατείας του ευπρεπίστηκαν πολλοί ναοί με τα αναγκαία σκεύη, έπιπλα, εικόνες ναών όπως οι εκκλησίες Γαλαταριάς, Χλώρακας, Αμαργέτης, Ομόδους, Λετύμπους κ.ά.: Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου», Περδ. Πάφος, τμ. 1 (1936), σ. 312· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 29. Σύμφωνα με τον Τσικνόπουλλο που παραθέτει και τις επιγραφές των εικόνων κόσμησε με εικόνες τους εξής ναούς: Θελέτρα, Σταυρός Μίνθης, Δρύμου, Ανώγυρα, Λεμώνα, Γαλαταριά: Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. Ι΄ Παλαιαί χρονολογημέναι ιεραί εικόνες εν τη επαρχία Πάφου», ΚΣ, τμ. 1967, σ. 103-105,109.

[1285] Λοΐζος Φιλίππου, Ο άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου, Περδ. Πάφος, τμ. 1 (1936), σ.312.

[1286]Χατζηχριστοδούλου, Φούλιας, *Εκκλησιαστικά μνημεία Λυσού…*, ό.π., σ. 21.

[1287] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294· ΑΕιΙΜΠ, Ανώγυρα, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ.

[1288] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294· ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας· ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά.

εικόνες του τέμπλου, έγιναν ιεραρχούντος του Πάφου Παναρέτου 1774[1289], στ) ο ναός της Παναγίας στο παλαιό χωριό Θελέτρα, όπου το τέμπλο και οι εικόνες του είναι του 1768[1290], ζ) στο ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στη Λεμώνα[1291], εικόνα της Παναγίας Οδηγήτριας του 1780, 111Χ54 [1292], η οποία προέρχεται από τη Λεμώνα και τώρα φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο της Επισκοπής Αρσινόης στην Περιστερώνα, αναγράφει ότι η εικόνα αυτή και οι υπόλοιπες του τέμπλου έγιναν επί αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου[1293], η) στον ναό της Αγίας Μαρίνας στη Φιλούσα Κελοκεδάρων, φαίνεται και η επιγραφή των εγκαινίων του ναού με το όνομα του Πάφου Παναρέτου και χρονολογία 1767[1294]. Επίσης αρκετά έντυπα από τον ίδιο ναό έχουν χρονολογίες, που συμπίπτουν με τα έτη αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου[1295]. Να υποθέσουμε ότι ο άγιος Πανάρετος, που εγκαινίασε τον ναό θα τον είχε προμηθεύσει και με λειτουργικά βιβλία, θ) στο Πραιτώρι διαφυλάσσεται ευαγγέλιο του 1776 και ο ναός από την αρχιτεκτονική έχει στοιχεία, παρόμοια με τους ναούς οι οποίοι κτίστηκαν επί αγίου, ενώ επίσης η εικόνα του αγίου Γεωργίου Κομανιώτη πρέπει να είναι αγιογραφία της δεκαετίας του 1790[1296], ι) στις Αρόδες η εφέστιος εικόνα του αγίου Καλανδίωνος καθώς και μερικές άλλες εικόνες όπως του Χριστού και του Ιωάννου του Θεολόγου και ένα ευαγγέλιο ανάγονται στον 18ο – 19ο αιώνα[1297] και είναι η ίδια τεχνοτροπία των αγιογραφιών της εποχής του αγίου Παναρέτου, ια) στον Άγιο Δημητριανό, επίσης η εφέστιος εικόνα του αγίου Δημητριανού, καθώς και εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης ανήκει στην εποχή του αγίου Παναρέτου, ιβ) στην Ασπρογιά η εικόνα του αγίου Επιφανίου καθώς και μερικές άλλες εικόνες όπως του αγίου Σώζοντα, καθώς και ένα ευαγγέλιο, είναι της εποχής του αγίου Παναρέτου[1298] ιγ) στη Γεροσκήπου, στον ναό της Αγίας Παρασκευής εικόνες όπως της Παναγίας ανάγονται στην εποχή του αγίου[1299] ιδ) στη Γιόλου όπως φαίνεται το τέμπλο και οι εικόνες του παλαιού ναού, ακόμα και πιθανόν ο ναός να ανακαινίστηκε τον 18ο αιώνα[1300]. ιε) στη

[1289] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294· ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[1290] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38· ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 292. Όπως φαίνεται είναι από τις πρώτες εκκλησίες που μερίμνησε γι' αυτή.

[1291] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38.

[1292] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294.

[1293] ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης.

[1294] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 83·Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 294.

[1295] ΑΕιΙΜΠ, Φιλούσα Κελοκεδάρων, ναός αγίας Μαρίνης.

[1296] Από τα χαρακτηριστικά της εικόνας αυτής συμπεραίνουμε ότι θα είναι από τον ίδιο αγιογράφο που αγιογράφησε δύο εικόνες του αγίου Σώζοντα εν Ασπρογιά με χρονολογίες 1770 και 1771 αντίστοιχα. Παρά την κοινότητα Πραιτώρι βρίσκεται και η παλαιά μονή του Αγίου Γεωργίου Κουμάνων.

[1297] ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες.

[1298] ΑΕιΙΜΠ, Ασπρογιά.

[1299] ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή.

[1300] ΑΕιΙΜΠ, Γιόλου.

Δρούσια μερικές εικόνες είναι από την εποχή του αγίου[1301], ίσως όμως να είναι αυτές της μονής του Νικοξυλίτη, αν και από επιγραφή στον ναό, φαίνεται ότι και αυτός οικοδομήθηκε το 1775, ιστ) στην Ίννια μία εικόνα της Παναγίας του 18ου αιώνα[1302], ιζ) στον Κάθηκα μια εικόνα του Χριστού της ίδιας εποχής[1303], ιη) στην Κισσόνεργα οι δεσποτικές εικόνες του Χριστού της Παναγίας και του Προδρόμου, στην εικόνα του Χριστού αναγράφεται η χρονολογία 1775[1304], ιθ) στη Μαραθούντα μεγάλη εικόνα της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας και μικρές εικόνες του τέμπλου φαίνεται ότι ανάγονται στον ίδιο καιρό, κ) στο Πισσούρι εικόνα της Παναγίας είναι του 1778[1305], κα) στη Χλώρακα υπάρχουν αρκετές εικόνες επί εποχής αρχιερατείας του αγίου Παναρέτου[1306], κβ) στην Αμαργέτη φυλάσσεται εικόνα του Χριστού του 1773 και αρκετά λειτουργικά βιβλία του 1770[1307], που φαίνεται ότι έγιναν επί αγίου Παναρέτου και ίσως με την συμβολή του ιδίου, κγ) εικόνα του Χριστού του 1772[1308], πολύ πιθανόν από το τέμπλο του παλαιού ναού αγίου Γεωργίου στην Παναγιά. Αυτό ίσως να δείχνει ότι και τον ναό αυτό ανακαίνισε ο άγιος Πανάρετος με νέες εικόνες. Ο ναός αυτός δυστυχώς το 1933 κατεδαφίστηκε για να κτιστεί νεότερος μεγαλύτερος για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες της κοινότητας. κδ) στην Τάλα μικρή εικόνα του αποστόλου Φιλίππου που αναγράφει τον άγιο Πανάρετο ως δωρητή: «Μνήσθιτι Άγιε του δούλου σου Παναρέτου Αρχιερέως»[1309], κε) στην Ακουρσό εφέστιος εικόνα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης ανήκει στην ίδια περίοδο[1310]. κστ - κζ) Τέλος, όπως γράψαμε και στο πρώτο μέρος της έρευνάς μας οι δύο κεντρικοί ναοί της Πάφου Αγίου Κενδέα και Αγίου Θεοδώρου ίσως να ανοικοδομήθηκαν επί εποχής του αγίου ενώ σχεδόν σίγουρο είναι ότι και οι δύο εφέστιες εικόνες των αγίων Κενδέα και Θεοδώρου έγιναν επί εποχής του αγίου Παναρέτου.

Επίσης ο άγιος εφοδίασε τις εκκλησίες με, ιερά σκεύη, λειψανοθήκες, ευαγγέλια, αρχιερατικό, που σύμφωνα με αφιέρωση δωρήθηκε από τον αρχιεπίσκοπο Σιναίου Κύριλλο το 1777 στον Πάφου Πανάρετο και αυτός με τη σειρά του στη μονή

[1301] ΑΕιΙΜΠ, Δρούσια.

[1302] ΑΕιΙΜΠ, Ίννια.

[1303] ΑΕιΙΜΠ, Κάθηκας.

[1304] ΑΕιΙΜΠ, Κισσόνεργα.

[1305] ΑΕιΙΜΠ, Πισσούρι.

[1306] ΑΕιΙΜΠ, Χλώρακα, ναός Παναγίας. Σε άρθρο του 1940 αναφέρεται ότι ο άγιος Πανάρετος ευπρέπισε μεταξύ άλλων και τον ναό της Παναγίας Γαλαταριάς στη Χλώρακα. (Λοΐζος Φιλίππου), «Ο άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου. Η εκατοπεντηκονταετηρίς του», *εφημ. Πάφος*, 20 Ιουνίου 1940.

[1307] ΑΕιΙΜΠ, Αμαργέτη, Ναός Παναγίας Ζωοδόχος πηγή. Μοναχός της μονής Χρυσορρογιατίσσης Ιωαννίκιος δώρισε την εικόνα του Χριστού του Ζωοδότη το 1773. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 28.

[1308] ΑΕιΙΜΠ, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου.

[1309] ΑΕιΙΜΠ, Τάλα. Η εικόνα αυτή πιστεύουμε ότι ανήκει στον άγιο Πανάρετο επίσκοπο Πάφου, ο οποίος και αλλού δώρισε εικόνες του αποστόλου Φιλίππου και άλλων διαφόρων αγίων.

[1310] ΦΑΙΕΑΠ.

Χρυσορρογιατίσσης, λειτουργικά βιβλία και εκδόσεις. Κώδικες και χειρόγραφα που φυλάσσονται στην μονή Χρυσορρογιατίσσης χρονολογούνται τον 18ο αιώνα ενώ άλλα φέρουν χρονολογίες από την αρχιερατεία του αγίου Παναρέτου[1311]. Αριθμός από επιγονάτια, επιμάνικα, πόρπες και ζώνες που φυλάσσονται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο και στο Εικονοσκευοφυλάκιο της Χρυσορρογιατίσσης χρονολογούνται από τον 18ο αιώνα και, κάποια από αυτά, ίσως να σχετίζονται με τον άγιο Πανάρετο[1312]. Μουσικό χειρόγραφο, που εκτίθεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο, καλλιγραφήθηκε επί αγίου Παναρέτου 1773[1313]. Χειρόγραφος Μουσικός Χαρτώος 18ος αιώνας μάλλον επί αγίου Παναρέτου, εκτίθενται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο[1314]. Άλλες εκδόσεις επί αγίου Παναρέτου εκτίθενται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο[1315] και σε πολλούς άλλους ναούς της Μητοπολιτικής περιφέρειας Πάφου. Συγκεκριμένα, μαζί με τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρύσανθο είχε χρηματοδοτήσει την έκδοση στην Βενετία δύο ανέκδοτων έργων του Αριστοτελιστή φιλοσόφου Θεοφίλου Κορυδαλλέως το 1779, «Είσοδος φυσικής ακροάσεως κατ' Αριστοτέλην». Χρηματοδότησε ακόμα την έκδοση του έργου του Κορυδαλλέως «Περί γνώσεως και Φθοράς κατ' Αριστοτέλην» το 1780[1316] τα οποία σχετίζονταν με την προσπάθεια των λογίων της εποχής για την εθνική αφύπνιση του λαού[1317]. Επίσης, φαίνεται να συγχρηματοδότησε και την έκδοση της Ιστορίας του Αρχιμανδρίτη Κυπριανού[1318].

Κάτι πολύ μεγάλο, στο οποίο βοήθησε ο άγιος Πανάρετος είναι ότι στις 22 Αυγούστου του 1783 μαζί με τον αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο και τους δύο άλλους μητροπολίτες Κιτίου και Κυρηνείας είχαν αναχωρήσει για την στην Κωνσταντινούπολη για να καταγγείλουν τις αυθαιρεσίες και τους βαρείς φόρους της κακοδιοίκησης των Τούρκων στο νησί[1319]. Τελικά, μετά από αρκετές περιπέτειες, στις οποίες περιέπεσαν λόγω των ενεργειών του Μπακή, κατάφεραν να παυθεί ο Χατζημπακκή αγάς, που από το 1775-1783 υπήρξε από τους χειρότερους Τούρκους διοικητές της Κύπρου[1320]. Ο Πάφου, άγιος Πανάρετος επίσης,

---

[1311] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 36,143-150.

[1312] ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου· ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[1313] ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[1314] Στο ίδιο.

[1315] Στο ίδιο.

[1316] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 540· Κωστής Κοκκινόφτας, «Ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) και η Εκκλησιαστική κρίση του 1810», ΕΚΕΠ, τμ. 1997, σ. 258-259· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ.38.

[1317] Κωστής Κοκκινόφτας, «Ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) και η Εκκλησιαστική κρίση του 1810», ΕΚΕΠ, τμ. 1997, σ. 259.

[1318] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. θ΄,ι΄· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38.

[1319] Exeptra Cypria, σ. 354, 364-365· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 468, 488-490· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38-39.

[1320] Περισσότερα βλπ. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 486-492.

προσυπέγραψε τις Συνοδικές Εγκυκλίους του Οκτωβρίου 1775 και του Ιανουαρίου 1781 τοποθετώντας κάποια ζητήματα του μοναχισμού σε καλύτερες βάσεις και διορθώνοντας διάφορα άτοπα που γίνονταν στα Μυστήρια, κυρίως στους γάμους[1321]. Αλλά και στη Σύνοδο της Κύπρου έθεσε τις σωστές βάσεις για τον μοναχισμό και τα Μυστήρια της Βάπτισης και του Γάμου[1322].

Ο κάθε άγιος προσπαθεί να κρύψει τις αρετές του, αλλά όσο και να κρύβεται ο πιστός λαός με το χάρισμα του Αγίου Πνεύματος, που του δίνεται, αντιλαμβάνεται την αγιότητα του. Έτσι και ο άγιος Πανάρετος έχαιρε τιμής από το ποίμνιό του. Συγκεκριμένα σε χειρόγραφο της Μητρόπολης με αριθμό 79 το οποίο αναφέρει και παραθέτει ο Τσικνόπουλλος, καταγράφεται το 1780, μία ευχή η οποία διαβαζόταν την ημέρα των Χριστουγέννων. Η ευχή αυτή αναφερόταν στον πανιερώτατο επίσκοπο Πάφου άγιο Πανάρετο και στο χριστεπώνυμο ποίμνιο της Πάφου. Η ευχή αρχίζει με εξύμνηση της εορτής των Χριστουγέννων και συνεχίζει απευθύνοντας ευχές με ιδιαίτερη τιμή προς τον άγιο Πανάρετο, όπως επίσης και προς τους κληρικούς, τους άρχοντες και προς παν μέλος του πληρώματος της Εκκλησίας [1323] . Ο σύγχρονος του αγίου Παναρέτου, Καισάριος Δαπόντε, εκκλησιαστικός συγγραφέας, επαινεί τον άγιο ενόσῳ ακόμα ήταν στη ζωή: «Πρός τοῖς ἄλλοις δέ εἶναι ὁ νῦν Πάφου τῆς ἐν Κύπρῳ Πανάρετος Κύπριος, περί οὗ μέ εἶπαν, ἀφοῦ ἐτελείωσα τόν κατάλογον· εἶναι δέ καθῶς μέ παρέδωκαν, ἐπίσημος ὄχι, ἀλλ' ἐπισημότατος, εἰς τά γράμματα ὄχι, ἀλλ'εἰς τάς ἀρετάς, εἰς τά πράγματα· καί εἶναι οὕτως πανάρετος, ζωντανή ἀρετή· ὁ Θεός νά τόν πολυετῇ»[1324]. Επίσης στο βίο και πολιτεία του αγίου που παρουσιάζει χειρόγραφη ακολουθία που σώζεται στη Μητρόπολη Κιτίου αναφέρεται ότι ο άγιος είχε το όνομα και την χάρη, δηλαδή είχε όλες τις αρετές «Παν-άρετος»[1325]. Κάτι πολύ σημαντικό είναι ότι η αγιοκατάταξη του αγίου Παναρέτου έγινε μόλις τέσσερα χρόνια μετά την κοίμησή του, (1790 η κοίμηση, 1794 η αγιοκατάταξη του) κάτι πολύ σπάνιο στην Εκκλησία μας. Αυτό οφείλεται στα θαύματα, στις προοράσεις του, στον ασκητικό βίο καθώς και στο τεράστιο έργο, που, όπως εξετάσαμε πιο πάνω, επετέλεσε[1326]. Όπως προείπαμε, το 1805 δημοσιεύθηκε στη Βιέννη της Αυστρίας εις τον

[1321] Κώδικας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου Α΄, σ. 86-87, 88-89, 90-91, 92-93· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 28· Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος επίσκοπος Πάφου», Περδ. Πάφος, τμ. 1 (1936), σ. 312.

[1322] Κώδικας Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου Α΄, σ. 88-93· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 38.

[1323]Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Παφιακά. ΙΙΙ΄ Ανέκδοτος ευχή υπέρ του μητροπολίτου Πάφου Παναρέτου και άπαντος του Χριστεπωνύμου Ποιμνίου», *ΚΣ*, τμ. 1967, σ. 110-111· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 43.

[1324] Καισάριος Δαπόντες, «Ιστορικός κατάλογος ανδρών επισήμων (1700-1784)», Κωνσταντίνος Ν. Σάθας, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τμ. Γ΄, Βενετία 1872, (φωτοτυπική ανατύπωση Αθήνα 1972), σ. 135.

[1325] Κώδικας Μητρόπολης Κιτίου, αρ. 30, σ. 2.

[1326] Ένα ωραίο τροπάριο από την ακολουθία του αγίου είναι το μετά την γ΄ ωδή, δεύτερο κάθισμα του αγίου, το οποίο μέσα σε λίγους στοίχους αναφέρεται σχεδόν σε όλες τις πτυχές του βίου του αγίου: προσευχή,

Όρμον Σωτήριον του άρχοντος Ποστελνίκου κυρίου κυρίου Βασιλείου, ο βίος του αγίου Πάφου Παναρέτου, «αναλώμασι των τιμιωτάτων εν πραγματευταίς αυταδέλφων Ευσταθίου και Ιωάννου Ρέστου»[1327]. Ο βίος του προκάλεσε μεγάλη συγκίνηση και δέος ιδιαίτερα στους μοναχούς και ασκητές του Αγίου Όρους και αλλού. Του αγίου Παναρέτου μοναδική προσωπογραφία βρίσκουμε στην εικόνα του αποστόλου Φιλίππου του 1773, που εκτίθεται στο Βυζαντινό μουσείο της μονής του Ομόδους με διαστάσεις 101,2Χ54,2εκ[1328].. Ο άγιος σε αυτή την εικόνα παρουσιάζεται κατά τα δύο τρίτα κάτω αριστερά, ως δωρητής της εικόνας, καθώς και της λειψανοθήκης του αποστόλου Φιλίππου, το πρόσωπό του όμως είναι πολύ αλλοιωμένο από τη φθορά. Δεύτερη αρχαιότερη απεικόνιση του αγίου βλέπουμε σε μέρος χαλκογραφίας του 1801[1329] στην Χρυσορρογιάτισσα του Ι. Κορνάρου: Η Παναγία σώζει από καταποντισμό τον άγιο Πανάρετο και τους λοιπούς ιεράρχες της Κύπρου, κατά το ταξίδι τους στην Κωνσταντινούπολη[1330]. Παρόλα αυτά γενικά δεν εντοπίζεται ιδιαίτερη τιμή του, τουλάχιστο στην Πάφο, αφού για σχεδόν διακόσια χρόνια από την κοίμησή του δεν ανεγέρθηκε ναός του, δεν ιστορήθηκαν εικόνες και τοιχογραφίες του. Η παλαιότερη εικόνα του αγίου Παναρέτου, που εντοπίσαμε, είναι του έτους 1955, επί μητροπολίτη Πάφου Φωτίου. Η αμέσως επόμενη είναι του 1962, επί μητροπολίτη Πάφου Γενναδίου του οποίου είναι και δέησις, αγιογραφία από τον μονή Αγίου Γεωργίου

νηστείες, την κλήση προς το Θεό, τους αγώνες και την άσκηση με τις αλυσίδες, την απόκρυψη των αρετών του, τις αγρυπνίες στο κελλί του, τα δάκρυα την σοβαρότητα και κατάνυξη που είχε κατά την ώρα τελέσεως της Θείας Λειτουργίας, (ίσως να γίνεται προσπάθεια σύγκρισης με τον άγιο Σπυρίδωνα, με το απολυτίκιό του) τέλος, την δύναμη των πρεσβειών του προς τον Χριστό ακόμα και τώρα.

[1327] Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 530.

[1328] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 262,294,316,318· Αθανάσιος Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία και Τέχνη*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Imprinta, Λευκωσία 1996, σ. 204. Εικόνα της Παναγίας ένθρονης Μήτηρ Θεού Πανύμνητος στα Κονιά του 16ου αιώνα: Πινακίδα της εικόνας στο Εκκλησιαστικό Μουσείο· ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου. και τώρα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο εικονίζει κάτω αριστερά τον δωρητή επίσκοπο (χαρακτηριστικά Λατίνου επισκόπου λόγω της εποχής) στα γόνατα να κρατάει ανοικτό ένα ειλητάριο. Η εικόνα αυτή έχει πολλές ομοιότητες με την εικόνα του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος όσον αφορά στον δωρητή κάτω αριστερά, που εικονίζει ένα επίσκοπο και στην του αποστόλου Φιλίππου τον άγιο Πανάρετο ως δωρητή: Εικόνες με κάτω αριστερά ή και εκατέρωθεν κάτω προσωπογραφίες με ένα, δύο ή και περισσότερους δωρητές συναντούμε πολλές τον 16ο αιώνα και είναι χαρακτηριστικές της εποχής. Στην προκειμένη περίπτωση, ο άγιος πολύ πιθανόν να αντέγραψε εικόνες αυτής της περιόδου όπως της Παναγίας στα Κονιά, ή στην Εγκλείστρα την τοιχογραφία με τη δέηση και κάτω δεόμενος άγιος Νεόφυτος κ.ά. Ίσως ο άγιος Πανάρετος να είχε δει αυτή την εικόνα και έφτιαξε τη δική του. Εικόνα ως δωρητή αρχιερέα έχουμε και σύγχρονή μας του 2012 να έχει τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χρυσόστομο Β΄ να είναι με τον ίδιο τρόπο δωρητής μεγάλων διαστάσεων εικόνα του αποστόλου Βαρνάβα και η οποία φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο της εκκλησίας της Τάλας. Το ίδιο και μεγάλη εικόνα, που ιστορήθηκε το 2022, των αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Πάφο και κάτω ο μητροπολίτης Πάφου Γεώργιος.

[1329] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 296.

[1330] Στο ίδιο, σ. 202.

Αλαμάνου. Και οι δύο αυτές εικόνες βρίσκονται στην αποθήκη της Μητρόπολης. Μια πρώτη αναφορά εορτασμού του αγίου Παναρέτου βρίσκουμε μόλις το έτος 1969 όπου ο Πάφου Γεννάδιος λειτούργησε στον καθεδρικό ναό Αγίου Θεοδώρου κατά την ημέρα μνήμης του Αγίου Παναρέτου 1ην Μαΐου 1969[1331]. Ακόμη στα κτήρια της Μητρόπολης φτιάχτηκε παρεκκλήσιο το οποίο αφιερώθηκε στον άγιο Πανάρετο. Φαίνεται γενικά ότι επί εποχής του Πάφου Φωτίου και ακόμη περισσότερο επί Πάφου Γενναδίου έγινε προσπάθεια να τιμηθεί ο άγιος Πανάρετος. Ο Πάφου Γεννάδιος προσπάθησε, όπως γνωρίζουμε, να αναδείξει με διάφορους τρόπους τους τοπικούς αγίους της Πάφου όπως και τον άγιο Πανάρετο. Στο εκκλησάκι αυτό βλέπουμε από παλαιά φωτογραφία[1332], πάνω δεξιά από τις μικρές «δεσποτικές» εικόνες να βρίσκεται η μικρή εικόνα η οποία ο Πάφου Γεννάδιος αφιέρωσε, έργο αγιογράφων της μονής Αγίου Γεωργίου Αλαμάνου το 1962[1333]. Μετά από τις πιο πάνω εικόνες, βλέπουμε άλλες δύο που έγιναν το 1990 με αφορμή την αποπεράτωση και τα εγκαίνια του ναού του αγίου Παναρέτου στην Κολώνη (1η Μαΐου 1990). Οι εικόνες αυτές έργο του αγιογράφου Μιχαήλ Χατζημιχαήλ έγιναν χωρίς να ακολουθήσουν το εσφαλμένο πρότυπο της μονής Φανερωμένης στη Σαλαμίνα[1334] ούτε και

[1331] Μητρόπολις Πάφου, «Αρχιερατικαί λειτουργίαι, χοροστασίαι και κηρύγματα», *ΑπΒ*, τμ. 1969, σ. 190. Αξιοσημείωτο επίσης είναι εδώ ότι βρίσκουμε την πρώτη αναφορά εορτής του αγίου Παναρέτου κατά την 1ην Μαΐου και όχι την 4η Ιουνίου, όπου ο άγιος κοιμήθηκε.

[1332] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 124.

[1333] Αρχείο Εκκλησίες – Ξωκκλήσια Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού. Παρόλα αυτά το εκκλησάκι μαρτυρείται ότι προϋπήρχε του Πάφου Γενναδίου τουλάχιστο από τον Πάφου Φώτιο. Συνέντευξη με τον πατέρα Κυριάκο, εφημέριο Αγίου Θεοδώρου, 28 Μαρτίου 2021. Το εκκλησάκι αυτό κατεδαφίστηκε μαζί με την νότια πτέρυγα των κτηρίων της Μητρόπολης και ανεγέρθηκαν ξανά γραφεία και μέγα συνοδικό. Αντί αυτού μία αίθουσα - γραφείο, στις μέρες μας φέρει την ονομασία «αίθουσα αγίου Παναρέτου».

[1334] Στην ιερά μονή Παναγίας Φανερωμένης στη Σαλαμίνα της Ελλάδας υπάρχει τοιχογραφία ενός ιεράρχη εντός του ιερού βήματος και συγκεκριμένα στον βόρειο τοίχο εκεί ακριβώς που αρχίζει το τέμπλο. Η τοιχογραφία αυτή πέρασε εν πρώτοις στην αρχή του συναξαριού του αγίου Παναρέτου στο Μέγαν Συναξαριστή του Δουκάκη, 1892, βίος και Εγκώμιον εις τον Μέγαν Συναξαριστήν της Ορθοδόξου Εκκλησίας, αναλώμασι και επιμέλεια του εν μοναχοίς Βίκτωρος Ματθαίου, 1946 και 1950, μην Μάιος, σ. 45-59». Βίκτωρ Ματθαίος, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Κερατέα – Αττικής 1946, τμ. 5, σ. 45: Τοιχογραφία Ι.Μ. Φανερωμένης Σαλαμίνος, έργον 18ου αιώνος. Χειρ Μάρκου του Αργείου· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 43. Η φωτογραφία έχει αρίθμηση σε σελίδα του συναξαριστή με αριθμό 45 περιέχει την αναφορά της εορτής, τους δύο συνήθεις στοίχους, το απολυτίκιο, κοντάκιο και μεγαλυνάριο του αγίου καθώς και φωτογραφία από την τοιχογραφία του υποτιθέμενου αγίου στην μονή Φανερωμένης στη Σαλαμίνα. Στη συνέχεια ο Τσικνόπουλλος αναπαρήγαγε άκριτα την πληροφορία αυτή στα βιβλία του 1965 και 1971. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 42, 225 - 226·Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 185. Το ίδιο και άλλοι στη συνέχεια όπως ο αρχιμανδρίτης Επιφάνιος Ευθύβουλος. Ευθύβουλος, *Αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου βίος…*, ό.π. Στο εξώφυλλο· Ευθύβουλος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου…*, ό.π., σ. 16. Η τοιχογραφία αυτή εικονίζει έναν ιεράρχη να είναι κατά τα τρία τέταρτα στραμμένος προς ανατολάς και να βαστά κλειστό ευαγγέλιο και πάνω δεξιά η κατάληξη λέξεως «τοσ». Το πίσω μέρος του ιεράρχη κόβεται κατά μικρό μέρος

τις δύο άλλες προηγούμενες εικόνες. Σύμφωνα με πληροφορία που έχουμε από τον ίδιο τον αγιογράφο, οι εικόνες αυτές ήταν από τις πρώτες που αγιογράφησε, με την βοήθεια του γέροντα Συμεών από το Μαυροβούνι και, λόγῳ ελλείψεως προτύπου, δημιούργησαν αυτοί ένα[1335], το οποίο και ακολούθησαν οι μεταγενέστεροι αγιογράφοι. Σημειώνουμε εδώ ότι το κτίσιμο του ναού συνδέεται με εμφάνιση του αγίου σε κάποια ευλαβή γυναίκα στην οποία εξέφρασε το παράπονο ότι δεν τιμάται στην Πάφο. Τότε, για να βρεθούν τα λείψανά του, κατάλαβαν ότι έπρεπε να κτιστεί και ναός[1336]. Ο ναός οικοδομήθηκε πολύ σύντομα και το έτος 1991 τελέστηκαν με λαμπρότητα τα εγκαίνια του πρώτου ναού αφιερωμένου στον άγιο Πανάρετο στην Κολώνη. Ενώ συνοδεύτηκαν με διήμερους εορτασμούς (30

λόγῳ του τέμπλου (που προφανώς προστέθηκε μετά την τοιχογράφηση) έτσι χάθηκαν προφανώς τα γράμματα «ο άγιος» και τα αρχικά λέξεως που η λήγουσα της ήταν όπως αναφέραμε το «τοσ». Δεν ξέρουμε ποιοι λόγοι και πώς οι Βίκτωρος Ματθαίου και Τσικνόπουλλος κατέληξαν στο συμπέρασμα ότι επρόκειτο για την λέξη «[παναρε]τος» και συνδέθηκε με τον άγιο Πανάρετο επίσκοπο Πάφου και όχι λόγου χάρη στη Λέξη «[τι]τοσ» στον άγιο Τίτο επίσκοπο Κρήτης. Το σημαντικό εδώ είναι ότι μέχρι τότε δεν υπήρχε κάποια εικόνα ή τοιχογραφία του αγίου Παναρέτου και έτσι η τοιχογραφία αυτή θα αποτέλεσε πρότυπο σε ορισμένους αγιογράφους για να ιστορηθεί η μορφή του αγίου από τότε μέχρι σήμερα: Ο Τσικνόπουλλος ο οποίος έζησε και συνεργάστηκε με τον Πάφου Γεννάδιο γράφει ότι ο Πάφου Γεννάδιος ζήτησε και φωτογράφησε σε έγχρωμη μορφή την τοιχογραφία στη μονή της Φανερωμένης στη Σαλαμίνα για να αποτελέσει πρότυπο αυτή εικόνων που θα αγιογραφούσαν στην Πάφο. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 224. Είχαμε μεταβεί επανειλημμένως στη μονή αυτή για να εξετάσουμε την εν λόγῳ τοιχογραφία. Όπως πληροφορηθήκαμε από την ηγουμένη της μονής αλλά και από αναφορά σε ένα σύντομο ιστορικό της μονής. Ειρήνη Δ. Ροκιδη, *Η μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Σαλαμίνα 2017, σ. 12-14. Οι τοιχογραφίες του καθολικού της μονής που ανέρχονται σε 3597 και έγιναν από τον Γεώργιο Μάρκο, με τη βοήθεια του αδερφού του και τριών μαθητών του το έτος 1735 και ο οποίος εκοιμήθη αμέσως μετά την αποπεράτωση του έργου του. Επομένως ο άγιος Πανάρετος ο οποίος ήταν επίσκοπος Πάφου 1767-1790 και επίσημα έγινε αγιοκατάταξή του το 1794 προφανώς δεν θα μπορούσε να είναι ο εν λόγω αγιογραφούμενος στην πιο πάνω μονή. Πολύ σωστά στα Κύπρια μηναία γίνεται η επισήμανση αυτή του λάθους από τον Γεώργιο Κ. Χριστοδούλου. Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 28, ο οποίος παρατηρεί ότι η τοιχογραφία στη μονή Παναγίας Φανερομένης στη Σαλαμίνα δεν μπορεί να είναι του αγίου Παναρέτου για τους εξής λόγους: α) η ιστόρηση των τοιχογραφιών έγινε σύμφωνα με επιγραφή στο ναό δια χειρός Γεωργίου Μάρκου από το Άργος και από τον μαθητή του Νικόλαο Μπενιζέλο το έτος 1735, ενώ η αναγνώριση της αγιότητας του αγίου Παναρέτου από το οικουμενικό πατριαρχείο έγινε το 1794, β) το «ΤΟC» που διασώζεται από την τοιχογραφία δεν μπορεί να υποδηλώνει το «Πανάρετος», γ) ο εικονιζόμενος επίσκοπος φέρει πολυσταύριο φαιλόνιο, χαρακτηριστικό της παλαιοχριστιανικής εποχής και όχι αρχιερατικό σάκο της εποχής της Τουρκοκρατίας, δ) τα χαρακτηριστικά της μορφής του εικονιζόμενου ιεράρχη μπορούν να ταυτιστούν με άλλες τοιχογραφίες του ίδιου ναού που παριστάνει τον άγιο Τίτο σε μετάλλιο. Περισσότερα: Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 28· Μιχαήλ Χ. Γκητάκου, *Η μονή Φανερωμένης Σαλαμίνος εξ απόψεως ιστορικής, αρχαιολογικής και αγιογραφικής*, Αθήνα ^{3}1993, σ. 192· Ροκίδη, *Η μονή Φανερωμένης ό.π.*· Νικ. Τζιράκη, «Φανερωμένης Μονή εν Σαλαμίνι», Θ.Η.Ε., τμ. 11, σ. 985-987· Τάσος Γριτσόπουλος, «Μάρκου Γεώργιος», Θ.Η.Ε., τμ. 8, σ. 770-773.

[1335] Πληροφορίες που έλαβα τηλεφωνικός 7.7.2021 από τον ίδιο τον αγιογράφο.

[1336] Προφορικές συνεντεύξεις από τους ιερείς πατέρα Ιωάννη Παντόπιο, πατέρα Κυρικάκο Παπαπαναγιώτου και Νικόλαο Φυλακτού: Μάιος 2015.

Απριλίου -1ην Μαΐου 1991) για τα 200 χρόνια από την κοίμηση του αγίου Παναρέτου. Οι εορτασμοί έγιναν με την παρουσία των μητροπολιτών Πάφου Χρυσοστόμου, του Λεμεσού Χρυσάνθου των αρχών της πόλης της Πάφου και του ηγουμένου της ιεράς μονής Σταυροβουνίου Αθανάσιου ο οποίος μετέφερε από την μονή του και συνόδευε την «Τιμίαν Άλυσσον» του αγίου για προσκύνηση και αγιασμό των πιστών[1337]. Το πρόβλημα των εικόνων του αγίου Παναρέτου είναι ότι είναι όλες πολύ μεταγενέστερες και ότι δεν έχουν μια συμφωνία ως προς το πρόσωπο του αγίου. Ο λόγος είναι ότι δεν υπήρχε μια εικόνα παλαιότερη από την οποία να αντιγράψουν το πρόσωπό του, αντ' αυτού πήραν άλλα πρόσωπα και αντέγραψαν. Πρόσφατα συνηθίζεται πολύ να ιστορείται ως ιεράρχης στο ιερό βήμα επίσης στο τέμπλο εικονίζεται στα βημόθυρα ως ένας από τους ιεράρχες. Η αγιογραφική μορφή του αγίου της Παναγίας Φανερωμένης, παρόλη την δημοσιότητα που έδωσε ο Τσικνόπουλλος υποστηρίζοντας ότι ανήκει στον άγιο Πανάρετο, δεν έγινε γενικά αποδεκτή αφού ελάχιστοι την ακολούθησαν[1338]. Η μορφή του αγίου Παναρέτου τα τελευταία χρόνια αγιογραφείται συχνά μεταξύ των συλλειτουργούντων ιεραρχών στην κόγχη του ιερού βήματος, στον κυρίως ναό κάτω χαμηλά ή ψηλότερα, σε αυτοτελείς εικόνες και στα βημόθυρα μεταξύ άλλων ιεραρχών. Σε δύο γνωστές εικόνες του αγίου Παναρέτου, μαζί με την επιγραφή επίσκοπος Πάφου αναγράφεται η χρονολογία 1791 την οποία συνοδεύει ένα σταυρουδάκι που υποδηλώνουν μαζί το έτος κοιμήσεως του αγίου[1339]. Έτος κοιμήσεως του αγίου βέβαια θεωρούμε το 1790 και όχι το 1791, που πέρασε, ως φαίνεται, από λάθος. Στη μονή Χρυσορρογιατίσσης, με πρωτοβουλία του μακαριστού ηγουμένου Διονυσίου, ανακαινίστηκε το παρεκκλήσιο της μονής, που ήταν αφιερωμένο στην Υπαπαντή, σε εκκλησάκι του αγίου Παναρέτου το οποίο εγκαινιάστηκε από τον Πάφου Γεώργιο στις 31.10.2009. Ο άγιος Πανάρετος θεωρείται δικαίως ως ο δεύτερος κτήτορας της μονής Χρυσορρογιατίσσης. Ο άγιος Πανάρετος τιμάται στον καθεδρικό ναό αγίου Θεοδώρου με εικόνα που τοποθετήθηκε τα περασμένα χρόνια στο τέμπλο, καθώς και νεότερη τοιχογραφία του στον κυρίως ναό ενώ κάθε Κυριακή ψάλλεται εκτός των ορισμένων από το τυπικό απολυτικίων και το απολυτίκιο του αγίου Παναρέτου[1340]. Οι

[1337] Ανδρέα Τηλλυρίδη, «Ο άγιος Πανάρετος. Διακόσια χρόνια από την κοίμησή του», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 30 Νοεμβρίου 1991· Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, «Ο Άγιος Πανάρετος, ένας ασκητής επίσκοπος της Πάφου», *Ο Ζωοποιός Σταυρός*, Περιοδική Έκδοση Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, Λευκωσία 1991, τχ. 75-76 (Απρίλιος – Ιούλιος), σ. 141.

[1338] Στην Πάφο μόνο μία φορά εντοπίσαμε την μορφή του αγίου Παναρέτου σε τέτοια απεικόνισή σε διβάμβουλο (ασημένιο σε σχήμα εκκλησίας το οποίο χρησιμοποιείται από τους διακόνους σε λιτανείες και περιφορές). Το διβάμβουλο αυτό έγινε επί εποχής Πάφου Χρυσοστόμου Β΄ και φυλάσσεται στην Μητρόπολη Πάφου.

[1339] ΦΑΙΕΑΠ.

[1340] Παράδοση που πήρε και ο ναός της Παναγίας Παντανάσσης λόγω θυγατέρας ενορίας θα λέγαμε του αγίου Θεοδώρου (η ενορία της Παναγίας Παντανάσσης δημιουργήθηκε με διαμερισμό μεγάλου μέρους της

πρόσφυγες της Περιστερωνοπηγής εορτάζουν τον άγιο Πανάρετο, στη Λάρνακα και στην Κοφίνου[1341] που όπως φαίνεται διαμένουν μετά το 1974. Άξιο παρατήρησης είναι ότι τοιχογραφίες και εικόνες του δεν μαρτυρούνται στην Παλλουριώτισσα, μονή στην οποία ο άγιος χρημάτισε ηγούμενος. Κατά τα τέλη της Τουρκοκρατίας η μονή καταστράφηκε από πυρκαγιά. Έτσι, τυχόν εικόνες που ιστόρησε ο άγιος ή εκκλησιαστικά βιβλία, που ίσως δώρισε, αποτεφρώθηκαν. Εικόνες ή τοιχογραφίες που εικόνιζαν τον ίδιο,(πράγμα απίθανο, γιατί αν υπήρχαν, θα υπήρχαν πρώτα στην Πάφο) δεν υπάρχουν ή δεν διασώθηκαν.

Σημαντικό κεφάλαιο στην ζωή και τιμή του αγίου Παναρέτου είναι το ιερό λείψανό του, το οποίο αγνοείται στις μέρες μας καθώς και οι αλυσίδες τις οποίες ο άγιος ήταν περιζωσμένος. Διαβάζουμε στον βίο του αγίου ότι λόγω των θαυμάτων που επιτελούσε, η φήμη του έφθασε μέχρι την Κωνσταντινούπολη και κάποιοι θέλησαν να κλέψουν το ιερό λείψανό του. Ο άγιος όμως το φανέρωσε στον πρωτοσύγκελλό του και σε άλλους και έτσι η προσπάθεια τους απέτυχε, αφού είχαν μεταβεί νύχτα και είχαν σκάψει μέχρι το κιβώτιο, αλλά μόλις τους αντιλήφθηκαν τράπηκαν σε φυγή. Στη συνέχεια έβαλαν φύλακες να φυλάνε τον τάφο για την ασφάλεια του λειψάνου[1342]. Ο άγιος γνωρίζουμε ότι ενταφιάστηκε μπροστά από το Ιερό προηγούμενου καθεδρικού ναού από αυτόν του σημερινού του Αγίου Θεοδώρου. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει στα βόρεια πλάγια της κόγχης του ιερού, εκεί που το 1908 κτίστηκε κωδωνοστάσιο, ενώ ελάχιστα οστά βρέθηκαν εκεί όπως γράφει όταν τοποθετήθηκε αλεξικέραυνο, στην θέση εκείνη όπως πληροφορήθηκε θάβονταν οι αρχιερείς[1343]. Η εύρεση του λειψάνου σήμερα καθίσταται πολύ δύσκολη για τον λόγο του ότι δεν μπορεί εύκολα να ανασκαφεί η περιοχή γιατί α) ο σημερινός ναός είναι νεότερος και δεν ξέρουμε αν κτίστηκε ακριβώς στα ίδια θεμέλια του προηγούμενου ή σε παραπλήσιο σημείο, όπου πιθανόν ανατολικά του παλαιότερου ναού να είχε ενταφιαστεί ο άγιος. Επίσης ίσως ανασκαφές χωρίς ιδιαίτερη προσοχή για κτίσιμο του νέου ναού να αφάνισαν το λείψανο, β) διάνοιξη θεμελίων με εκσκαφείς για κτίσιμο μέρους γραφείων του μητροπολιτικού μεγάρου και γ) κατασκευής υπόστεγης βεράντας βόρεια του καθεδρικού ναού επίσης με εκσκαφέα[1344] γ) Ενδεχομένως άλλες

ενορίας του Αγίου Θεοδώρου). Το λυπηρό όμως είναι ότι δεν γίνεται έστω και απλή λειτουργία στην μνήμη του στον καθεδρικό ναό.

[1341] Εφημ. *Φιλελεύθερος*, 30 Απριλίου 1993· εφημ. *Φιλελεύθερος*, 5 Μαΐου 2005· εφημ. *Φιλελεύθερος*, 20 Σεπτεμβρίου 2001· εφημ. *Φιλελεύθερος*, 9 Σεπτεμβρίου 1991.

[1342] Σύμφωνα με το βίο όμως του αγίου εκεί που αναφέρεται για το ότι ετοίμασε ο άγιος δεν ετοίμασε κιβώτιο αλλά σάκο, ενώ πιο κάτω αναφέρεται για κιβώτιο, προφανώς θα το έφτιαξε ο πρωτοσύγκελλος για να τιμήσει τον Επίσκοπο του. Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος…*, ό.π., σ. 38-40· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 15, 16.

[1343] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π., σ. 40-41*· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 313.

[1344] Κατά την προσθήκη της υπόστεγης βεράντας του βόρειου κλίτους του καθεδρικού ναού του αγίου Θεοδώρου χρειάστηκε να σκάψουν για να γίνουν θεμέλια. Εκεί βρέθηκε προς τα ανατολικά ένα σπήλαιο – τούνελ το οποίο ήταν άδειο κατά τη μαρτυρία του πατρός Κυριάκου εφημέριου για πολλά χρόνια στο ναό

επιχωματώσεις και κατασκευές όπως δρόμων, τοίχων κ.ά. Τρία τινά μπορεί να συμβαίνουν για την τύχη του λειψάνου του αγίου: α) τα λείψανα του αγίου κλάπηκαν σε κάποια φάση από κάποιους, οι οποίοι επιχείρησαν ίσως δεύτερη φορά να τα πάρουν και δεν καταγράφεται, β) βεβηλώθηκαν ή πετάχθηκαν χωρίς να το γνωρίζουν κατά τις εκσκαφές ανέγερσης του νέου ναού (1896) ή του κωδωνοστασίου (1908) τοποθέτηση αλεξικέραυνου, κατασκευή βόρειας υπόστεγης βεράντας στο ναό, ανέγερσης κτηρίων της Μητρόπολης στα νότια κ.ά. γ) τα λείψανα να φρόντισε ο άγιος και να διαφυλάχθηκαν ακέραια κάτω από το ναό ή τον αύλειο χώρο του ναού, άχρι καιρού οπότε ο άγιος θα φανερωθεί. Ελπίζουμε στην τελευταία εκδοχή μας. Αν ο Θεός φρόντισε να μείνει ανέπαφο το λείψανό του από όλα αυτά, ίσως κάποτε το θελήσει να το φανερώσει όπως και του αγίου Νεοφύτου και άλλων αγίων. Στο άμεσο μέλλον, η επιστήμη, με την τεχνολογία σκαναρίσματος εδάφους, που επιτρέπει να φανεί τι υπάρχει κάτω από το έδαφος θα υποβοηθήσει στο έργο ανεύρεσης του λειψάνου, χωρίς όμως να έχουμε και απόλυτη εμπιστοσύνη σε αυτήν χωρίς το Θεό.

Το μόνο ιερό αντικείμενο του αγίου Παναρέτου, που διασώθηκε, είναι οι αλυσίδες με τις οποίες είχε περιζωμένο το άγιο σώμα του και τις βρήκαν κατά την ετοιμασία του για ενταφιασμό. Οι συγγενείς του αγίου παρέδωσαν την αλυσίδα από την αρχιεπισκοπή που είχε μεταφερθεί, στην μονή Σταυροβουνίου και, αρχικά φυλασσόταν στο μετόχι της αγίας Βαρβάρας[1345]. Οι δύο αλυσίδες αυτές σήμερα εκτίθενται για προσκύνηση κάθε χρόνο κατά την ημέρα της εορτής του (1 Μαΐου) στην ως άνω μονή. Ο Τσικνόπουλλος την είχε φωτογραφήσει και μελετήσει και μας παρέχει τη μοναδική φωτογραφία που υπάρχει και μας γράφει ότι η σιδερένια μεγάλη αλυσίδα είχε 1,45,5 εκ. και βάρος 250 δράμια (800 περίπου γραμμάρια). Η δεύτερη, μικρότερη, ορειχάλκινη αλυσίδα, έχει μήκος 68 εκ. και βάρος είκοσι δράμια (περίπου 64 γραμμάρια)[1346]. Σήμερα οι αλυσίδες του αγίου οι οποίες ευωδιάζουν[1347] βρίσκονται εντός νεότερης λειψανοθήκης.

και το οποίο γέμισαν με μπετόν. Ενώ δεν αναφέρουν εύρεση οποιωνδήποτε ιερών λειψάνων: Συνέντευξη με τον πατέρα Κυριάκο Παπαπαναγιώτου εφημέριο για πολλά χρόνια του καθεδρικού ναού. 8 Μαΐου 2019. Στις 4.5.2022 όταν κατά τις εργασίες της Αρχής Ηλεκτρισμού Κύπρου (ΑΗΚ) στον δρόμο ανατολικά του αγίου Θεοδώρου, βρέθηκε μεγάλο σπήλαιο το οποίο επεκτεινόταν μπροστά ακριβώς από την κόγχη του Ιερού και, όπως είπαν, το σπήλαιο ήταν ανέπαφο. Δεν μπόρεσαν οι υπεύθυνοι του Τμήματος Αρχαιοτήτων να το διανοίξουν και να το ερευνήσουν λόγω του πασσάλου της ηλεκτρικής καθώς και της λιθοδομής - περίφραξης του αύλιου χώρου του ναού. Στον βίο του αγίου αναφέρεται ότι ο ίδιος ο άγιος έσκαψε ένα λάκκο για να ενταφιαστεί εκεί. Τι μπορεί να σημαίνει η λέξη λάκκος και πώς θα ήταν; Όπως συμπεραίνουμε θα υπήρχαν διάφορα σπήλαια – τύπου τούνελ και σε κάποιο από αυτά είχε ο άγιος διαμορφώσει τον τάφο του.

[1345] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π., σ. 40-41*· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 26· Λοΐζος Φιλίππου, «Ο Άγιος Πανάρετος Επίσκοπος Πάφου (1767-1790)», *Περδ. Πάφος*, τμ. 1 (1936), σ. 315.

[1346] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π., σ. 40.*

[1347] Είχαμε μεταβεί προσωπικά στην μονή Σταυροβουνίου στις 26.5.2018 και πήραμε ευχή από τον ηγούμενο Αθανάσιο για να προσκυνήσουμε τις αλυσίδες, γιατί φυλάσσονται μέσα στο ιερό βήμα εντός λειψανοθήκης και πράγματι εξέπεμπαν άρρητη ευωδία, κάτι που μας έκανε να τις προσκυνήσουμε πολλές φορές με δάκρυα.

Σημαντικό στοιχείο τιμής για έναν άγιο είναι να συντεθεί ιερή ακολουθία του για να τιμάται και να εορτάζεται. Έτσι για τον άγιο Πανάρετο μια πρώτη ακολουθία του συναντάμε στην Μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους. Συγκεκριμένα χειρόγραφο με αριθμό 1722 του έτους 1868 σε αυτό περιέχεται η ακολουθία και ο βίος του αγίου τα οποία συνέγραψε ο ιερομόναχος Πανάρετος Ιβηρίτης[1348]. Επίσης στην σκήτη της Αγίας Άννας του Αγίου Όρους ο ιερομόναχος Σάββας το έτος 1885 πρόσθεσε πανηγυρικό λόγο[1349]. Από το αρχείο της Μητροπόλεως Κιτίου σώζεται ακολουθία σε χειρόγραφο η οποία περιλαμβάνει στην αρχή τον βίο του αγίου. Αριθμός 30 (παλ. αριθμός 61), του έτους 1885[1350]. Χειρόγραφο του έτους 1890, με αριθμό 390 της βιβλιοθήκης της μονής Παντοκράτορος Αγίου Όρους[1351]. Το 1892 δημοσιεύθηκε στο Μέγα Συναξαριστή του μηνός Μαΐου η ακολουθία του αγίου Παναρέτου, αρχιεπισκόπου Πάφου της εν Κύπρῳ, και λόγος πανηγυρικός στις σελίδες 31-59, υπό Κωνσταντίνου Χ. Δουκάκι[1352]. Ακολουθία η οποία αντιγράφηκε από την μονή αγίου Γεωργίου Αλαμάνου το 1960 κατάλοιπο του Πάφου Γενναδίου[1353]. Βίος και πολιτεία, ακολουθία και λόγος πανηγυρικός εκδόθηκε στη Λευκωσία το 1971[1354]. Το 1984 δημοσιεύθηκε από τον αρχιμανδρίτη Επιφάνιο ακολουθία του αγίου, με σύντομο βίο στην αρχή και στο τέλος εκτενής βίος και λόγος πανηγυρικός[1355]. Η έκδοση αυτή επανεκδόθηκε από τον ίδιο το 1999[1356]. Στα Τρίκαλα

[1348] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 23, 26.

[1349] Στο ίδιο.

[1350] Στο ίδιο, σ. 23.

[1351] Στο ίδιο,

[1352] Σχίζας, «Αναφορά εις τας ακολουθίας τας ψαλλομένας…», ό.π., σ. 530· Ανδρέα Μιτσίδη, Οι Κύπριοι Σχολάρχαι και Διδάσκαλοι της εν Κωνσταντινουπόλει Μεγάλης του Γένους Σχολής, Λευκωσία 1983, σ. 53.

[1353] Η ακολουθία αυτή σήμερα είναι στην κατοχή του μητροπολίτη Ζιμπάπουε Μακάριου Τηλλυρίδη: Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 24. Ως γνωστό ο Πάφου Γεννάδιος αναθέρμανε την τιμή προς τους αγίους της Πάφου όπως και του αγίου Παναρέτου, βλ. εκκλησάκι και εικόνες του αγίου Παναρέτου.

[1354] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 24.

[1355] Ευθύβουλος, *Αγίου Παναρέτου επισκόπου Πάφου βίος…*, ό.π.

[1356] Ευθύβουλος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου…*, ό.π.. Η ακολουθία που δημοσιεύει ο Ευθύβουλος με εκείνη των Κυπρίων αγίων έχει κάποιες παραλλαγές. Αναφέρουμε μερικές σημαντικές: α) το απολυτίκιο του αγίου παρουσιάζεται με τρεις ελαφρές παραλλαγές στην πρώτη, στη δεύτερη έκδοση του Ευθυβούλου και στην των Κυπρίων Μηναίων, β) στο τρίτο κεκραγάριο του μικρού εσπερινού στην πρώτη αναφέρεται ότι διαδέχθηκε τον θρόνο του τεταρταίου (Λαζάρου) στη δεύτερη διορθώνεται ως διάδοχος στον θρόνο του Επαφρά (δέχεται ως πρώτο επίσκοπο Πάφου τον Επαφρά). Το ίδιο παρατηρούμε και σε άλλα τροπάρια των δύο ακολουθιών που δημοσιεύει ο Ευθύβουλος αναφέρεται ως διάδοχος του αγίου Λαζάρου (προφανώς θα είναι δάνειο άλλης ακολουθίας επισκόπου Κιτίου) ενώ στην ακολουθία των Κυπρίων αγίων αντικαθίστανται με άλλες προτάσεις από τον βίο του αγίου Παναρέτου όπως η ηγουμενία του στη Λευκωσία κ.ά., γ) ο κανόνας του όρθρου γενικώς ψάλλεται με βάση τον αναστάσιμο κανόνα ή και συνψάλλεται με τον κανόνα της αναστάσεως θεωρώντας ότι η εορτή του αγίου μεταφέρεται πάντοτε μετά το Πάσχα.

εκδόθηκε ακολουθία του αγίου το 1991[1357]. Χαιρετισμούς στον άγιο Πανάρετο συνέθεσε ο Χαράλαμπος Μπούσιας το 1996[1358]. Παρακλητικός κανόνας προς τον άγιο Πανάρετο ποίημα του ιερομονάχου Αθανάσιου Σιμωνοπετρίτου δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Ορθόδοξη Μαρτυρία[1359]. Χαιρετισμοί στον άγιο Πανάρετο γράφηκαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[1360].

Το όνομα Πανάρετος το βρίσκουμε και στον διάδοχό του στην Πάφο, τον Πανάρετο, μετέπειτα Αρχιεπίσκοπο Κύπρου. Γενικά, είναι αρκετά διαδεδομένο όνομα, σε άνδρες και γυναίκες (περισσότερο, ίσως, σε γυναίκες) κυρίως σε μοναχούς και μοναχές, αλλά και μέσα στον κόσμο[1361].

4. Ο Άγιος Αρίστων

Με το όνομα Αρίστων, υπάρχουν οι εξής άγιοι στην Κύπρο: α) Ο άγιος Αρίστων ή Αριστοκλειανός, ο απόστολος εκ των εβδομήκοντα, επίσκοπος και μάρτυρας για τον οποίο ήδη γράψαμε, σε συνάφεια με τον απόστολο Τίμωνα[1362]. Η ημέρα εορτασμού του,

---

[1357] Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 24.

[1358] Υμνολόγιον το χαρμόσυνον, ήγουν χαιρετιστήριοι οίκοι εις Αγίους και εορτάς της Εκκλησίας, Έκδοσις της Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, Κύπρος 1996, σ. 445-456· Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ. 30.

[1359] Ιερομονάχου Αθανάσιου Σιμωνοπετρίτου, «Παρακλητικός κανών εις τον θαυματουργόν ιεράρχην άγιον Πανάρετον, επίσκοπον Πάφου», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 66 (2002), σ. 100-104. Ο παρακλητικός κανόνας αυτός γράφηκε ως φαίνεται από αυτοτελή ακολουθία το 2000 με τίτλο: Παρακλητικός κανών εις τον θαυματουργόν ιεράρχην άγιον Πανάρετον, επίσκοπον Πάφου της Κύπρου ου η μνήμη την 1η Μαΐου.

[1360] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ. 445-456.

[1361] Στυλιανού Πανάρετος από Παχύαμμο έπεσε στις μάχες του Κτήματος στις 9 Μαρτίου 1964: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 377. ΑΒΜΠ, Πανάρετος (Αρσ) Κανένα όνομα. (Θηλ): Παναρέτη: Κολώνη 2005, Έμπα 2017. (Θυλ) Παραρετού: Πολέμι 1945,1945,1948,1953,1958,1961,1964,1964,1964. Ιερομόναχος με το όνομα Πανάρετος της μονής Ιβήρων έγραψε τον βίο και πολιτεία του αγίου Παναρέτου ο οποίος περιέχεται στις εκδομένες ακολουθίες από τον πατέρα Επιφάνιο Ευθυβούλου καθώς και στην ακολουθία των Κυπρίων Αγίων. Κύπρια Μηναία, τμ. 7 (Μάιος 1), σ, 12-16. Μοναχή Παναρέτη στη μονή Αμασγούς μετά το 1978. Ευθύβουλος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου…*, ό.π., σ. 10. Μοναχοί στις μονές: Μαχαιρά, Αγίου Νεοφύτου, Τροοδιτίσσης, Σταυροβουνίου, μοναχές με το όνομα Παναρέτη στις μονές Σαλαμιωτίσσης, Αμασγούς, ηγουμένη Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου παρά το χωριό Φικάρδου. Επίσης δύο ιερείς: Άγιο Θεόδωρο και Πραστειό Κελλακίου: Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2019, σ. 263, 265, 268, 269, 271, 274, 221, 244. Το όνομα Πανάρετος δίνεται σε πολλούς μοναχούς στο Άγιο Όρος, μερικοί από αυτούς καταξιώνονται να γίνουν και μεγάλοι γέροντες. Προφανώς το όνομα Πανάρετος δίνεται από τον γνωστό άγιο μας Πανάρετο για να τον έχουν ως πρότυπο. Ένας από αυτούς είναι και ο γνωστός μακαριστός γέροντας Πανάρετος Γρηγοριάτης.

[1362] Ο Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), αναφερόμενος στην Σαλαμίνα γράφει ότι εκεί μαρτύρησε και ο απόστολος Αρίστων, ένας εκ των 72 αποστόλων. Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 862. Ο Tresor ο οποίος παρέχει κατάλογο των κυριότερων αγίων της Κύπρου συγκαταλέγει μεταξύ αυτών και τον άγιο Αρίστωνα, έναν εκ των 72 μαθητών. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 292. Για τον άγιο αυτό

μάλιστα, στις 22 Φεβρουαρίου, πρέπει να καθόρισε και το πότε θα εορτάζεται ο άγιος Αρίστων επίσκοπος Αρσινόης[1363]. β) Επίσκοπος εν Κύπρῳ ο οποίος έζησε και κατά τον διωγμό του Διοκλητιανού. γ-δ)) Δύο ακόμα άγιοι με το όνομα Αρίστων φαίνεται να μαρτύρησαν επί Διοκλητιανού, το 303 στην Κύπρο. Ο ένας πρεσβύτερος, που μαρτύρησε με τους αγίους Δημητριανό και Αθανάσιο στη Σαλαμίνα και ο άλλος επίσκοπος στην Κύπρο[1364].

Για τον άγιο Αρίστωνα επίσκοπο Αρσινόης μοναδική, θα λέγαμε, αναφορά βρίσκουμε στον άγιο Νεόφυτο: «Αρίστων ὁ περιβόητος κατά δαιμόνων ἄριστος ἀριστεύς» και για τους αγίους Νίκωνα, Αρκάδιο και Αρίστωνα «ἡ τρισόλβιος σάλπιγξ, ἡ τρίφθογγος λύρα τοῦ Πνεύματος, ἡ τρίδομος βάσις τῆς Ἐκκλησίας, ἡ τρισέσοπτρος τῶν ἀγαθῶν ἐπιφάνεια, ἡ τρίσειρος τῶν δογμάτων πλοκή, ἡ τῆς Τριάδος τριπαράστατος παραστάς, ἡ τρίφθογκος περί τῆς Τριάδος φθογγή, ἡ τρίφωτος τῆς τρισηλίου μονάδος θεραπαινίς, ἡ τρισαυγέστατος δαδουχία τῶν ἐν σκότει κειμένων, ἡ τρισόλβιος τῆς τρικατοίκου κτίσεως διδαχή, ἡ τρίστυλος τῆς Ἐκκλησίας κρηπίς, ἡ τρισαυγής τῆς ἀχωρίστου Τριάδος πανσεβάσμιος οἴκισις»[1365]. Τους τρεις αυτούς αγίους, τους παρομοιάζει στη συνέχεια με τους τρεις Ιεράρχες Βασίλειο, Γρηγόριο και Χρυσόστομο[1366]. Στο Μητρώων Αγιωνυμίας τοποθετείται ο άγιος Αρίστων να εορτάζει στις 22 Φεβρουαρίου και αναφέρεται ως επίσκοπος Αρσινόης της Κύπρου, ενώ χαρακτηρίζεται ως ιερομάρτυς, που μαρτύρησε το 284-305.

Αναζητώντας ενδείξεις τιμής του αγίου Αρίστωνα στην Πάφο, βρήκαμε μόνο ένα ναό σε ολόκληρη τη μητροπολιτική επαρχία Πάφου αφιερωμένο σε αυτόν. Ο ναός αυτός βρίσκεται (ερειπωμένος σήμερα) μεταξύ Χόλι και Γουδί ενώ μαρτυρείται ότι εκεί υπήρξε παλαιός οικισμός[1367]. Χρονολογείται από τον 13ο περίπου αιώνα και σώζονται ίχνη τοιχογραφιών, ενώ δεν γνωρίζουμε αν κτίστηκε στη βάση παλαιότερου ναού. Δυστυχώς,

---

κάνει λόγο και ο Κυπριανός, ο οποίος αναφέρει τον άγιο Αριστίωνα, που καταγόταν από την Κύπρο, ήταν ένας εκ των ο΄ αποστόλων και μαρτύρησε στη Σαλαμίνα. Μνημονεύεται δε, όπως αναφέρει, από τους Παπία, άγιο Ειρηναίο επίσκοπο Λουγδούνων, Ευσέβιο Παμφίλου και από τον άγιο Ιερώνυμο. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 516. Ο απόστολος Αρίστων φαίνεται να υπήρξε απόστολος και επίσκοπος στην Κύπρο, μετά το μαρτύριο του αποστόλου Βαρνάβα στη Σαλαμίνα, δεν υπάρχουν όμως σαφείς μαρτυρίες για τον άγιο αυτόν, εκτός από το κείμενο «Πράξεις Βαρνάβα», ενώ αγνοείται από τους συναξαριστές. Περισσότερα βλέπε και στην εκτενή αναφορά μας στο κεφάλαιο με τον απόστολο Τίμωνα και το κείμενο των Πράξεων Βαρνάβα.

[1363] Στο Συναξάριο της ακολουθίας τους αγίου Αρίστωνος επισκόπου Αρσινόης διαβάζουμε ότι την ίδια ημέρα είναι και η μνήμη του ιερομάρτυρος Αρίστωνος, διαδόχου Αποστόλου Βαρνάβα, εν Σαλαμίνῃ. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Φεβρουάριος 22), σ. 126.

[1364] Επίσης βλέπε: Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 149-160. Επίσης βλέπε ακολουθία των αγίων Αριστοκλέους, Δημητριανού και Αθανασίου στα Κύπρια Μηναία. Κύπρια Μηναία, τμ. 8 (Ιούνιος 23), σ. 173-183.

[1365] Πανηγυρική Α΄ 14, 17, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 310.

[1366] Πανηγυρική Α΄ 14, 18-19, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 311.

[1367] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 155-156.

κατά τα μέσα του 20ού αιώνα, ο ναός κατέρρευσε, είτε από τους σεισμούς του 1953 είτε κατά την Τουρκοανταρσία, είτε με άλλο τρόπο, που δεν είμαστε βέβαιοι[1368]. Η παράδοση μάλιστα αναφέρει ότι ο Άγιος Αρίστων είναι πολύ πιθανόν να τάφηκε στον τόπο όπου και τα χαλάσματα του ναού του μεταξύ Χόλι – Γουδί[1369]. Αυτό αποτυπώνεται και στο τέλος του σύντομου συναξαρίου του αγίου στην ακολουθία του στα Κύπρια Μηναία: «Θεοφιλῶς ὁ Ἀρίστων βιώσας ἐκοιμήθη ἐν εἰρήνῃ, ὁ δέ ναός ἐπί τοῦ τάφου αὐτοῦ ἀνεδείχθη πηγή ἰάσεων»[1370].

Στην Πάφο δεν εντοπίζουμε τοιχογραφίες του αγίου Αρίστωνα, αντίθετα ,τοιχογραφία του, του 10ου αιώνα, που τον εικονίζει όμως ως μοναχό, διασωζόταν στο ασκητήριο του Αγίου Σωζομένου, στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας Λευκωσίας. Ο άγιος εδώ εικονίζεται ως μοναχός μαζί με σειρά άλλων μοναχών, αλλά δεν διευκρινίζεται ποιός ακριβώς είναι. Η τοιχογραφία αυτή, μαζί με άλλες, αποκολλήθηκαν και μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο της Αρχιεπισκοπής[1371]. Σε τοιχογραφία του 12ου αιώνα στο καθολικό της Παναγίας Αμασγούς, εντός του Ιερού Βήματος, εικονίζεται ο άγιος ως επίσκοπος[1372] ούτε στην περίπτωση αυτή, όμως, δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν ο άγιος είναι ο επίσκοπος Αρσινόης. Όπως γράψαμε και αλλού, ίσως τα κείμενα του αγίου Νεοφύτου για τον άγιο Αρίστωνα επίσκοπο Αρσινόης να είχαν διαβαστεί και διαδοθεί και έτσι οι ηγούμενοι μονών, όπως και στην περίπτωση αυτή της μονής Αμασγούς, να θεώρησαν σωστό να τον αγιογραφήσουν. Αντίθετα με τις τοιχογραφίες του αγίου Αρίστωνα, που δεν σώζονται, ή δεν έγιναν ποτέ στην Πάφο, εικόνες του συναντάμε μία στην Πόλη Χρυσοχούς, που χρονολογείται από τον 15ο αιώνα και μία στο Χόλι, από τον 16ο αιώνα. Οι δύο αυτές εικόνες, στις οποίες ο άγιος εικονίζεται ως επίσκοπος, σήμερα εκτίθενται στο

[1368] Λέγεται ότι ο ναός στο Γουδί γκρεμίστηκε από έναν Τούρκο τον οποίο πλήρωσαν κάποιοι για να το κάνει. Μετά την βέβηλη αυτή πράξη ο Τούρκος πέθανε, ενώ οι οικογένεια αυτών, που τον έβαλαν να γκρεμίσει το ναό, αρρώστησαν σοβαρά. Με μεσολάβηση του τότε μητροπολίτη Πάφου και νυν αρχιεπίσκοπου, ο Χρυσόστομος Β΄ επεχείρησε να αγοράσει ένα μέρος του χωραφιού, ώστε να μπορούν τον ανοικοδομήσουν, εφόσον θα ανήκε στην εκκλησία. Οι προσπάθειες δεν καρποφόρησαν αφού δεν κατέληξαν σε συμφωνία και έτσι έμειναν τα πράγματα ως εκεί. Συνέντευξη με τον πατέρα Κυριάκο, εφημέριο Αγίου Θεοδώρου στην Πάφο, 2.1.2020. Πρόσφατα το θέμα συντήρησης και αποκατάστασης του ναού ανακινήθηκε από τον γράφοντα, με μεσολάβηση του κοινοτάρχη της κοινότητας με τον μητροπολίτη Πάφου Γεώργιο. Η Μητρόπολη Πάφου αγόρασε μέρος του τεμαχίου, όπου τα ερείπια του ναού και ελπίζουμε ότι και το Τμήμα Αρχαιοτήτων θα ευαισθητοποιηθεί προς το θέμα αυτό για την αποκατάσταση του μνημείου.

[1369]Gunnis, σ. 269.

[1370] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, Φεβρουάριος 22), σ. 126. Αν πράγματι ευσταθεί η παράδοση ότι ο άγιος τάφηκε στον χώρο όπου βρισκόταν ο ναός του στο Γουδί, τότε ίσως με την συντήρηση του ναού να ανευρεθεί και το ιερό του λείψανο.

[1371]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 49,51.

[1372] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, Φεβρουάριος 22), σ. 133.

βυζαντινό μουσείο επισκοπής Αρσινόης στην Περιστερώνα Πάφου[1373]. Άλλες εικόνες, τοιχογραφίες και ψηφιδωτά έγιναν πολύ αργότερα, τον 21ο αιώνα σε αρκετές εκκλησίες όπως: Αρόδες, Γιόλου, Έμπα, Περιστερώνα, Κονιά, Κούκλια, Μηλιά, Άγιος Κενδέας, Παναγιά, Παχύαμμο, Πόλη Χρυσοχούς, Προδρόμι, Πωμό, Τάλα, Φιλούσα Χρυσοχούς, Φοινί και αλλού.

Ακολουθία του αγίου Αρίστωνος επισκόπου Αρσινόης δεν μαρτυρείται να υπήρχε ποτέ, γι' αυτό συνετέθη πρώτη φορά το έτος 2000 από τον Δρ. Σολομώντα Χατζησολωμού, πρωτοψάλτη του καθεδρικού ναού Αγίου Θεοδώρου στη Πάφο[1374]. Δεύτερη ακολουθία συνετέθη από τον Δρ. Χαράλαμπο Μπούσια το έτος 2004 με προτροπή του ιεροψάλτη – χοράρχη του μετοχίου Κύκκου Άγιος Προκόπιος κ. Αρίστου Θουκυδίδη και εγκρίθηκε από τον τότε επίσκοπο Αρσινόης Γεώργιο. Η ακολουθία αυτή εκδόθηκε στα Κύπρια Μηναία[1375]. Επίσης το 2019 εγράφησαν 24 Οίκοι εις τους τρεις Αρσινοΐτας ιεράρχες Αρίστωνα, Νίκωνα και Αρκάδιο από τον διάκονο της Φυλούσας Χρυσοχούς π. Χρίστο Σάββα.

Το όνομά του αγίου σε πολλές παραλλαγές το συναντάμε ως βαπτιστικό και σε άντρες και γυναίκες, αλλά δεν μπορούμε με βεβαιότητα να ισχυριστούμε ότι προέρχεται από την τιμή του αγίου Αρίστωνος επισκόπου Αρσινόης[1376].

5. Ο Άγιος Αρκάδιος

Στην Κύπρο γνωρίζουμε τρεις αγίους με το όνομα Αρκάδιος. α) Αρκάδιος όσιος, επίσκοπος και μάρτυς του 3ου/4ου αι. Υπήρξε επίσκοπος Τριμιθούντος και εορτάζει στις 7 Μαρτίου[1377]. β) Αρκάδιος αρχιεπίσκοπος Κύπρου 7ος αιώνας 627-641[1378]. γ) Αρκάδιος επίσκοπος Αρσινόης διάδοχος του αγίου Νίκωνος και αδερφός του αγίου Θεοσεβίου (4ος - 5ος αιώνας)[1379]. Ο Μαχαιράς αναφέρει «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου

[1373]Gunnis, σ. 269· ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης· Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 20, 21, 22, 49.

[1374] Τρία αντίτυπα φυλάσσονται στον πιο πάνω καθεδρικό ναό. Η ακολουθία συντέθηκε με προτροπή του τότε Αρσινόης Γεωργίου.

[1375] Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, Φεβρουάριος 22), σ. 119-133, (βλπ. σχετικά σ. 130-131).

[1376] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Άριστος (πολλοί), Αριστοτέλης (πολλοί), Αρίσταρχος (πολλοί), Αρσιτείδης (πολλοί), Αριστοκλής, Αριστομένης, Αριστοφάνης, Αριστοέλης, Αριστέϊ, Αριστόδημος, Αριστοκλής, Αριστόδημος. (Θηλ): Αρίστα Άγιος Νεόφυτος 1977. Αριστοτελίνα, Αριστούλλα, Αριστιάνα, Αριστονίκη, Αρίστη (πολλές). Υπάρχουν τόσα πολλά διασκορπισμένα σε όλη την μητροπολιτική περιφέρεια που δεν τα γράφουμε γιατί δεν μπορούν να διευκρινιστούν από ποιο όνομα ή άγιο προέρχονται.

[1377]SyEC, σ. 518,19-20· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 520· Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 161-172.

[1378]*BMAd*, § 185α, σ. 27· Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις…*, ό.π., έτος 2021, σ. 29.

[1379] Επίσης άλλοι άγιοι με το ίδιο όνομα: α) Αρκάδιος ένας από τα δύο παιδιά των αγίων Ξενοφώντος και Μαρίας, το άλλο τους παιδί άγιος Ιωάννης. Μια αγία οικογένεια που εορτάζουν μαζί στις 26 Ιανουαρίου. β) Αρκάδιος: Κανείς από τους Συναξαριστές δεν αναφέρει τον βασιλιά Αρκάδιο (395-408 μ.Χ.) σαν άγιο.

Πάφου. Νικολάου, καί Αρκαδίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Αρσενόης»[1380]. Ενώ επίσης το όνομα Αρκάδιος αναφέρεται από τον ίδιο και στα ονόματα των αρχιεπισκόπων Κύπρου[1381].

Για τον άγιο Αρκάδιο όπως και για τον αδελφό του Θεοσέβιο, καθώς και πολλούς άλλους αγίους αρχαιότερη μαρτυρία του βίου τους αποτελούν τα εγκώμια που έγραψε γι' αυτούς ο άγιος Νεόφυτος[1382]. Καμιά χρονολόγηση δεν μπόρεσε να γίνει για το πότε ακριβώς έζησε ο άγιος Αρκάδιος, ενώ συνήθως τοποθετείται ως επίσκοπος Αρσινόης μετά τον Αρίστωνα και ως άμεσος διάδοχος του θεωρείται ο Νίκων οι οποίοι επίσης δεν χρονολογούνται[1383]. Προφανώς το εγκώμιο γράφτηκε για να διαβάζεται στην ομώνυμη μονή του αγίου Αρκαδίου την οποία μνημονεύει πρώτος ο άγιος Νεόφυτος[1384]. Το εγκώμιο υποστηρίζεται ότι εγράφη μεταξύ των ετών 1170-1190[1385]. Όπως μνημονεύεται στο εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου, ο άγιος Αρκάδιος μετά την επιστροφή του από την Κωνσταντινούπολη, όπου είχε μεταβεί για σπουδές, φαίνεται να ασκήτεψε σε διάφορα μέρη πριν γίνει επίσκοπος, «ἐν ὄρεσι καί σπηλαίοις καί ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς» με νηστείες, αγρυπνίες, προσευχές[1386]. Ενώ η Μονή του Αγίου Αρκαδίου πιθανόν να ιδρύθηκε από τον ίδιο (5ος αιώνας) και εκεί ενδεχομένως να τάφηκε, αφού σε κοντινή απόσταση υπήρχε και τοποθεσία «λαόνιν του πισκόπου» και «τάφοι των Πισκόπων». Η μονή αυτή λειτουργούσε πάντως κατά τα χρόνια του αγίου Νεοφύτου, ακόμα και μέχρι τον 14ο αιώνα[1387]. Οι

Συναντάται η μνήμη του μόνο στο Ιεροσολυμιτικό Κανονάριο (σελ. 105 εκδ. Καλλίστου αρχιμ.) μαζί με τον άγιο Μαρτύριο. Ίσως η Εκκλησία των Ιεροσολύμων να είχε κάποιους σημαντικούς λόγους να τον κατατάξει μεταξύ των αγίων της.

[1380] *Μαχαιράς,* § 30

[1381] Στο ίδιο.

[1382] Συγκεκριμένα για τον άγιο Αρκάδιο βρίσκουμε πληροφορίες από το εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου προς αυτόν καθώς και δεύτερο εγκώμιο του προς τον άγιο Θεοσέβιο. Πανηγυρική Α΄ 14 και 12, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 302-316 και 262-284. Νεότεροι, οι οποίοι γράφουν για τον άγιο Αρκάδιο, βασίστηκαν στα κείμενα του αγίου Νεοφύτου όπως ο Μαχαιράς που προαναφέραμε πιο πάνω, ο Κυπριανός ο οποίος μνημονεύει τους επισκόπους Αρσινόης «εν Αρσινόῃ Αρκάδιον και Νίκονα». Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 586. Ο άγιος Αρκάδιος συγκαταλέγεται μέσα στους αγίους του Halkin. BHG, § 164 (τμ. 1, σ. 61). ο οποίος απλά παραπέμπει σε αναφορά του αγίου Νεοφύτου και στα Analecta Bollandiana. *Ab,* τμ. 26 (1907), σ. 197-207. Ο Τσικνόπουλλος επίσης αντιγράφει τον άγιο Νεόφυτο, συγκαταλέγοντας τον άγιο, όπως και τον Θεοσέβιο μεταξύ των Παφίων αγίων, που κατάγονταν από την πόλη και επαρχία Πάφου και συγκεκριμένα από την Μελάνδρα: Τσικνόπουλλος Ιωάννης «Άγιοι της Κύπρου, ο Όσιος Αρκάδιος», *ΑπΒ,* τμ. 1963, σ. 150-153· Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 390.

[1383] Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», ΚΣ, τμ. 1963, σ. 193.

[1384] Γεώργιος Κάκκουρας, «Μαρτυρίες του αγίου Νεοφύτου για Κυπρίους Αγίους», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., ό.π., σ. 470.

[1385] Κώστα Χατζηψάλτη, «Σύμμεικτα περί την Βυζαντινήν Κύπρον», *ΚΣ,* τμ. 1968, σ. 58.

[1386] Πανηγυρική Α΄ 14, 10, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 306.

[1387] Ο επίσκοπος Πάφου Μάρκων ή Μάρκος (;-1335) όπως καταγράφεται στο φ. 16 του αρ. 74 συμπληρωματικού Παρισινού κώδικα (Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 73,227.) κοιμήθηκε στην μονή αυτή αφού

αναφορές του αγίου Νεοφύτου για τους ασκητικούς αγώνες των δύο αδερφών Αρκαδίου και Θεοσεβίου καθώς και την ίδρυση μονής από τον ίδιο τον άγιο Αρκάδιο ανταποκρίνονται στην περίοδο του ασκητικού και εκκλησιαστικού βίου του 4ου-5ου αιώνα[1388]. Επομένως θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε χρονικά τον άγιο Αρκάδιο, όπως και τον αδελφό του Θεοσέβιο, (για τον οποίο θα γράψουμε αλλού) στην εποχή αυτή. Επίσης πιστεύουμε ότι η σύγκριση, από τον άγιο Νεόφυτο, των τριών επισκόπων Αρσινόης, Νίκωνος, Αρίστωνος και Αρκαδίου, με τους μεγάλους Ιεράρχες Χρυσόστομο, Βασίλειο και Γρηγόριο απετέλεσε μάλλον αφορμή να τους τοποθετήσουν στην ίδια περίπου εποχή με αυτούς[1389].

Από τον άγιο Νεόφυτο στον βίο του αγίου Θεοσεβίου μαθαίνουμε και τα ονόματα των γονέων του αγίου Μιχαήλ και Άννα[1390] και εκ κώμης Μελάνδρας[1391] ενώ ο αδερφός του Θεοσεβίου, Αρκάδιος, ήταν και ο μεγαλύτερος[1392]. Τον έστειλαν οι γονείς του για σπουδές στην Κωνσταντινούπολη, ενώ τον Θεοσέβιο τον κράτησαν κοντά τους. Ο Αρκάδιος επέστρεψε και έγινε επίσκοπος ενώ ο Θεοσέβιος νυμφεύθηκε και έγινε βοσκός αλόγων προβάτων και κράτησε «τον λύχνον – φως των αρετών του υπό τον μόδιον» (Ματθ. 5,15) σε αντίθεση με τον αδερφό του[1393]. Στους ασκητικούς του αγώνες ο Αρκάδιος δεν έμεινε άγνωστος αλλά ήλθε ως «λύχνος επί την λυχνία» και διαδέχεται στον επισκοπικό βαθμό τον άγιο Νίκωνα ως επίσκοπος Αρσινόης[1394]. Σύμφωνα με το εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου προς τον άγιο Αρκάδιο, ο άγιος συνδέεται με διάφορα θαύματα τα οποία αξιώθηκε να επιτελεί με την χάρη του Θεού ενόσω ζούσε ακόμα αλλά και μετά θάνατον[1395]. Καταγράφονται ιδιαίτερα τα περιστατικά όταν γεωμέτρης[1396] και ζωομέτρης[1397] θέλησαν να μετρήσουν ο μεν πρώτος τα κτήματα της μονής του αγίου, ο δε δεύτερος, τα ζώα της

ήταν συνήθεια τότε οι επίσκοποι διωγμένοι από την λατινική Εκκλησία να διαμένουν σε διάφορες μονές. Εδώ ίσως να είχε ταφεί και ο άγιος Αρκάδιος όπου η ομώνυμη μονή. Τοποθεσία άλλωστε κοντά στην παλαιά μονή φέρει το όνομα Τάφοι των Πισκόπων

[1388] Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», ΚΣ, τμ. 1963, σ. 199.

[1389] Βλέπε περισσότερα: Κ. Κύρρης, «Κυπριακά αγιολογικά… μελετήματα», *ΚΣ*, τμ. 1963, σ. 193-194· Κώστα Χατζηψάλτη, «Σύμμεικτα περί την Βυζαντινήν Κύπρον», *ΚΣ*, τμ. 1968, σ. 62-64.

[1390] Πανηγυρική Α΄ 12, 30, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 276.

[1391] Πανηγυρική Α΄ 12, 7, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 265.

[1392] Πανηγυρική Α΄ 12, 29, 31-32, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 275,276.

[1393] Πανηγυρική Α΄ 12, 32 και 14,7, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 275,276, 305.

[1394] Πανηγυρική Α΄ 14,10-13, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 306-308. Η επισκοπή Αρσινόης φαίνεται ότι ήταν μια από τις σημαντικότερες επισκοπές αφού κάποιες φορές ο επίσκοπος Αρσινόης μνημονεύεται ως 6ος στη σειρά ανάμεσα σε 14 επισκοπές της Κύπρου, ενώ σε άλλη συνάφεια αναφέρεται ως 16ος ανάμεσα σε 25 επισκοπές: ΣΕΚ, σ. 451-453.

[1395] Πανηγυρική Α΄ 14, 24-27, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 314-315· Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», ΚΣ, τμ. 1963, σ. 196-197.

[1396] Πανηγυρική Α΄, 14, 25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 314.

[1397] Πανηγυρική Α΄, 14, 26, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 314-315.

μονής. Αυτό έγινε προφανώς για να προσμετρήσουν τον ανάλογο φόρο στη μονή και τότε αυτοί, ο μεν πρώτος μόλις σώθηκε από θάνατο, ο δε δεύτερος, ο οποίος ως πλεονέκτης έγραψε περισσότερα, βρήκε θάνατο.

Ο άγιος Νεόφυτος αναφέρει και ότι ο άγιος εκοιμήθη την ημέρα του αποκεφαλισμού του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, δηλαδή την 29ην Αυγούστου[1398]. Όπως πάντοτε ισχύει στις μνήμες των αγίων, ο κάθε άγιος εορτάζεται την ημέρα της κοιμήσεως του, είτε αυτή έγινε ειρηνική είτε με μαρτύριο. Η ημέρα αναχωρήσεως του από αυτή την ζωή, είναι η ίδια ημέρα εισόδου του στην αιώνια ζωή. Στην περίπτωση όμως αυτή για τον άγιο Αρκάδιο παρατηρήθηκε ότι στις 29 Αυγούστου η Εκκλησία τιμά την μνήμη του Ιωάννου του Προδρόμου και λόγῳ του ότι είναι μεγάλη εορτή δεν μπορεί ούτε να συνεορταστεί άλλος άγιος, πόσο μάλλον να εορταστεί πανηγυρικά αντί του Προδρόμου. Έτσι, όπως και σε άλλες περιπτώσεις, γίνεται μετάθεση της εορτής σε άλλη μέρα προσφορότερη[1399]. Έτσι παρατηρούμε ήδη από την εποχή του αγίου Νεοφύτου (από τον ίδιο τον άγιο Νεόφυτο ή από κάποιον άλλον δεν γνωρίζουμε) ορίστηκε όπως διαβάζεται το εγκώμιο του αγίου Αρκαδίου στις 22 Οκτωβρίου. Προφανώς αυτό ήταν μια προσπάθεια μετάθεσης της μνήμης του από 29 Αυγούστου για να μην συμπίπτει με την εορτή του Προδρόμου[1400]. Αργότερα, στα τέλη του 20ού – αρχές του 21ου αιώνα προσπαθώντας να επαναφέρουν την τιμή του αγίου, η μνήμη του οριζόταν απλά στις 29 Αυγούστου, χωρίς όμως να υπάρχει ακολουθία ή κανείς να τον εορτάζει[1401]. Αργότερα, μάλλον μετά τη δημοσίευση της ακολουθίας του αγίου στα Κύπρια Μηναία[1402], η μνήμη του μετατέθηκε στις 28 Αυγούστου.

Για την σημαντική αλλά διαλυμένη σήμερα μονή του αγίου Αρκαδίου που μνημονεύει ο άγιος Νεόφυτος στο δάσος της Πάφου, μεταξύ Λάσας και Αργάκας, κοντά στον Άγιο Μερκούριο, ήδη έχουμε προαναφερθεί. Από την μονή αυτή δεν διασώζεται τίποτα στις μέρες μας, μόνο κάτι σκόρπιες πέτρες. Ελπίζουμε κάποια στιγμή να γίνει μια ανασκαφή στην περιοχή και να ανευρεθούν τα ερείπια της μονής. Ενώ μόνο από θαύμα θα μπορούσαν να βρεθούν τα λείψανα του αγίου Αρκαδίου. Η τιμή του αγίου Αρκαδίου είχε μεταφερθεί και στη Γιόλου και στον Κάθηκα όπου υπήρχαν ναοί στο όνομα του, από τους οποίους όμως δεν σώζονται σήμερα ούτε καν τα θεμέλια[1403].

[1398] Πανηγυρική Α΄ 14, 22-23, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 313.

[1399] Γνωστή είναι η μετάθεση της μνήμης του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου από τις 14 Σεπτεμβρίου που κοιμήθηκε, λόγω της εορτής του Σταυρού μετατέθηκε στις 13 Νοεμβρίου.

[1400] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 17· Πανηγυρική 14, Συγγράμματα τμ. 3, σ. 302 υποσημείωση.

[1401] Σε αναδημοσίευση σε εφημερίδα από το περιοδικό της μονής Σταυροβουνίου αναφέρεται στις 29 Αυγούστου. Ανώνυμου, «Άγιοι της Κύπρου. Ο Άγιος Αρκάδιος επίσκοπος Αρσινόης», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 28 Αυγούστου 1987.

[1402] Κύπρια Μηναία, τμ. 10 (Αύγουστος 28), σ. 178-195.

[1403] Μετά από πρόταση του γράφοντος το 2020 έγινε πανηγυρικός εσπερινός στην τοποθεσία όπου υπήρχε ναός του αγίου Αρκαδίου στη Γιόλου, μετά από αιώνες, ανοίγοντας τον δρόμο στο να ανοικοδομηθεί κάποιος

Όπως γράψαμε και αλλού πιθανόν το εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου προς τον άγιο Αρκάδιο να έφτασε σε διάφορες μονές του νησιού όπως και στην μονή του Αντιφωνητή στην Καλογραία, όπου σώζεται τοιχογραφία του 12ου αιώνα στο καθολικό της[1404]. Επίσης τοιχογραφία του 16ου αιώνα σώζεται στην ιερά μονή Παναγίας Αμασγούς[1405]. Υπάρχει βέβαια και η αμφιβολία ποιον από τους τρείς αγίους της Κύπρου με το όνομα Αρκάδιος εικονίζει (Αρχιεπίσκοπο Κύπρου, Επίσκοπο Τριμυθούντος ή Αρσινόης)[1406]. Αντίθετα εικόνες του αγίου αγνοούνται αν υπάρχουν. Μια όμως πρώτη εικόνα του αγίου Αρκαδίου μνημονεύεται από τον άγιο Νεόφυτο στο σημείο που αναφέρεται στον γεωμέτρη και ζωομέτρη, γράφοντας ότι έφερε ο ηγούμενος της μονής την εικόνα του αγίου[1407]. Τον 21ο αιώνα με την επαναφορά της τιμής του αγίου, άρχισαν να γίνονται εικόνες, τοιχογραφίες σε διάφορους ναούς όπως στη Γιόλου καθώς και στις κοινότητες: Έμπα, Περιστερώνα, Κάτω Πλάτρες, Παναγιά, Άγιος Κενδέας, Πενταλιά, Προδρόμι, Πωμός, Χρυσοχού κ.ά.

Ακολουθία του αγίου δεν υπήρχε ή δεν διασώθηκε μέχρι τις μέρες μας. Μόνο προσφάτως νέα ακολουθία του αγίου Αρκαδίου συνετέθη από τον Χαράλαμπο Μπούσια το 2007, με προτροπή του μητροπολίτη Πάφου Γεωργίου. Η ακολουθία αυτή εκδόθηκε στα Κύπρια Μηναία[1408]. Φαίνεται ότι η οριστική μετάθεση της ημέρας της μνήμης του αγίου από 29 σε 28 Αυγούστου έγινε, όταν δημοσιεύθηκε στα Κύπρια Μηναία η ακολουθία του[1409]. Η σύνθεση της ακολουθίας του αγίου βασίστηκε στην Α΄ Μειζοτέραν Πανηγυρικήν, Εγκωμίου του αγίου Νεοφύτου[1410]. Τέλος το όνομα Αρκάδιος φαίνεται ότι είναι πολύ σπάνιο και δεν δίδεται εύκολα ως όνομα, τιμώντας τον άγιο αυτό[1411].

6. Οι Άγιοι Νίκων επίσκοπος Αρσινόης και Νικόλαος επίσκοπος Πάφου

Αρχαιότερη και μοναδική αναφορά για τον άγιο Νίκωνα γίνεται από τον άγιο Νεόφυτο τον οποίο αναφέρει ως επίσκοπο Αρσινόης και τον οποίο διαδέχθηκε ο άγιος Αρκάδιος που του δίνει και τον χαρακτηρισμό «μέγας»[1412]. Νεότεροι οι οποίοι προσπάθησαν να

νεότερος ναός και να τιμάται στην περιοχή ο άγιος. Στον Κάθηκα, σε ένα χώρο όπου σε πολλά σπήλαια υπάρχουν σπόλια από παλαιά κτίσματα και, ως φαίνεται, μαρτυρούν ότι εκεί υπήρχε κτισμένος ο ναός του αγίου.

[1404] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 23.

[1405] Στο ίδιο, σ. 23.

[1406] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 169.

[1407] Πανηγυρική Α΄, 14, 26, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 315.

[1408] Κύπρια Μηναία, τμ. 10 (Αύγουστος 28), σ. 180-195.

[1409] Βλέπε σχετική σημείωση: Κύπρια Μηναία, τμ. 10 (Αύγουστος 28), σ. 193.

[1410] Κύπρια Μηναία, τμ. 10 (Αύγουστος 28), σ. 193.

[1411] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Αρκάδιος: Μαραθούντα 2002. (Θηλ): δεν βρήκαμε·ΑΠΜΚ, βρίσκουμε: μόνο Πόντιοι και ένας δύο στην Αμμόχωστο και Λεμεσό.

[1412] Πανηγυρική Α΄ 14,13,17, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 307, 310.

γράψουν για τον άγιο Νίκωνα απλά παραπέμπουν στον άγιο Νεόφυτο χωρίς να προσθέτουν κάποιο άλλο, ή νεότερο στοιχείο[1413].

Στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα, που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου, αναφέρονται ως επίσκοποι Αρσινόης (που την έχει ως έκτη στη σειρά), οι Αρκάδιος και Νίκωνας «Ἀρκαδίου καί Νίκωνος, τῶν ἁγιοτάτων ἐπισκόπων ἀρσενόης αἰωνία ἡ μνήμη»[1414]. Σε όλη την Κύπρο εντοπίσαμε πέντε συνολικά τοιχογραφίες του αγίου Νίκωνα. Οι τέσσερις του 12ου αιώνα στα καθολικά των μονών: α) Παναγίας Φορβιώτισσας, β) Παναγίας του Άρακα στα Λαγουδερά, γ) Παναγίας Αμασγούς εντός του Ιερού Βήματος, δ) Χριστού Αντιφωνητή στην Καλογραία και μία του 13ου αιώνα στον ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στην Σωτήρα Αμμοχώστου[1415]. Πρέπει βέβαια να είμαστε προσεκτικοί, όπως και για άλλους αγίους, γιατί υπάρχουν πολλοί ομώνυμοι άγιοι και δεν ξέρουμε ποιος πραγματικά εικονίζεται. Στην προκειμένη περίπτωση αν θεωρήσουμε ότι όλες ή κάποιες από αυτές ανήκουν στον επίσκοπο Αρσινόης Νίκωνα, οι αγιογράφοι ή οι ηγούμενοι των μονών που είχαν την ευθύνη να αγιογραφηθεί ο συγκεκριμένος άγιος θα είχαν: είτε κοινή πληροφόρηση για τον άγιο όπως και ο άγιος Νεόφυτος τον 12ο αιώνα, είτε θα είχαν γνωρίσει τον άγιο μέσα από την αναφορά του αγίου Νεοφύτου προς αυτόν.

Η τιμή του αγίου Νίκωνος από τον 12ο και 13ο αιώνα με τους αλλεπάλληλους κατακτητές που δέχθηκε η Κύπρος ξεχάστηκε, για να αρχίσει εν μέρει να αναθερμαίνεται στις μέρες μας με καινούριες εικόνες και τοιχογραφίες του[1416]. Παρόλα αυτά ακόμα δεν έχει συντεθεί ακολουθία του, ούτε και έχει οριστεί ημέρα εορτασμού του, όπως και του αγίου Αρίστωνα, επίσης επισκόπου Αρσινόης[1417].

[1413] Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναφέρει ότι έχει γραφτεί από τον άγιο Νεόφυτο, δηλαδή ως επίσκοπος Αρσινόης και ως προκάτοχος του επισκόπου Αρσινόης Αρκαδίου. Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 185.

[1414] *ΣΕΚ*, σ. 451.

[1415] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ.22.

[1416] Πρόσφατα τον 21ο αιώνα ο άγιος αγιογραφήθηκε σε τοιχογραφία στο παρεκκλήσι του αποστόλου Μάρκου στη Γιόλου, στον ναό του αποστόλου Ανδρέα στην Έμπα, στον καθεδρικό του αγίου Μάμα στην Περιστερώνα Χρυσοχούς, και στον ναό του αποστόλου Ανδρέου στην Πόλη Χρυσοχούς. Εικόνα του αγίου έγινε επίσης επί ημερών μας στο Προδρόμι σε βημόθυρο μαζί με τους αγίους Αρκάδιο επίσκοπο Αρσινόης και όσιο Θεοδόσιο.

[1417] Θα μπορούσε έτσι να οριστεί ημέρα μνήμης του, με βάσει την παράδοση της Εκκλησίας, η ημέρα εορτασμού ενός ομώνυμου αγίου, όπως για παράδειγμα του αγίου Νίκωνος του Μετανοείτε. Το ίδιο και ο άγιος Αρίστων, που δεν έχει ημέρα μνήμης του θα μπορούσε κάτι ανάλογο, ή να μαζευτούν και οι τρεις άγιοι (Νίκων, Αρίστων και Αρκάδιος) και να εορτάζονται μαζί σε ξεχωριστή μέρα, των επισκόπων Αρσινόης. Ο άγιος Νίκων φέρεται στο συναξάριο στην ακολουθία της Σύναξης πάντων των εν Αρσινόῃ αγίων να συνεορτάζεται στις 29 Αυγούστου μαζί με τον άγιο Αρκάδιο. Η τοποθέτηση αυτή μάλλον θα έγινε από τον τότε επίσκοπο Αρσινόης Γεώργιο ή τον κ. Μπούσια ο οποίος συνέγραψε την ακολουθία του αγίου Αρκαδίου.

Προβληματισμό αποτελεί και το όνομα Νικόλαος, ως άγιος ο οποίος υπήρξε επίσκοπος Πάφου ή Αρσινόης και πότε αυτός μπορεί να έζησε. Το όνομα βέβαια Νικόλαος μπορεί να είναι εναλλαγή του Νίκωνας και όχι δεύτερο πρόσωπο. Ο Μαχαιράς αναφέρει «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Πάφου. Νικολάου, καὶ Αρκαδίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Αρσενόης»[1418]. Ο Αρκάδιος εδώ τίθεται μετά τον Νικόλαο αλλά το κείμενο αφήνει να εννοηθεί ότι δεν επρόκειτο για την ίδια έδρα. Επομένως Νίκων και Νικόλαος θα πρόκειται, είτε για δύο διαφορετικά πρόσωπα, είτε για ένα και το αυτό, γιατί στις πηγές αναφέρονται πότε ο ένας, πότε ο άλλος και κάποιες φορές και οι δύο. Ο Κύρρης[1419] δέχεται ότι πρόκειται μάλλον για ένα πρόσωπο του οποίου ο αρχικός τύπος του ονόματος είναι Νίκων αλλά μετέπειτα αναφέρεται και Νικόλαος. Ο Κύρρης[1420] επίσης ανάγει τον Νίκωνα ή Νικόλαο στον 4ο-5ο αιώνα. Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος κάνει την εξής παρατήρηση για τον άγιο Νικόλαο ότι στο χρονικό του Μαχαιρά αναφέρεται ως επίσκοπος Αρσινόης (χειρόγραφο Βενετίας) ενώ στο Χειρόγραφο της Οξφόρδης αναφέρεται ως επίσκοπος Πάφου[1421]. Ο Τσικνόπουλλος καταγράφει το όνομα Νικόλαος ως επίσκοπο Πάφου, τον οποίο σημειώνει ως άγιο και ότι έζησε τον 4ο αιώνα. Επίσης προσθέτει ως επίσκοπο Αρσινόης εκτός από τον άγιο Νίκωνα και τον άγιο Νικόλαο, για τον οποίο γράφει ότι υπήρξε επίσκοπος μεταξύ του 1ου και 4ου αιώνα με πιθανότερο όπως το σημειώνει τον 4ο αιώνα[1422]. Στους καταλόγους πάντως των επισκόπων Πάφου, δεν καταγράφεται κανένας επίσκοπος Πάφου με το όνομα Νικόλαος. Αντίθετα χωρίς να μνημονεύεται ως άγιος καταγράφεται μόνο ένας επίσκοπος Πάφου ο οποίος έζησε τον 15ο αιώνα (;-1483-;)[1423].

Αναζητώντας ναούς ή τοπωνύμια στην Πάφο με το όνομα Νίκωνας και Νικόλαος εντοπίσαμε στην κοινότητα Άγιος Νικόλαος τοποθεσία η οποία βρίσκεται τέσσερα

Ο άγιος Αρκάδιος σήμερα εορτάζει στις 28 Αυγούστου και όχι στις 29 λόγῳ της μνήμης του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου.

[1418] «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Πάφου. Νικολάου, καὶ Αρκαδίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Αρσενόης». *Μαχαιράς*, § 30.

[1419] Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», ΚΣ, τμ. 1963, σ. 208-209.

[1420] Στο ίδιο, σ. 210.

[1421] Ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναφέρει επίσης κάποιο άγιο Νικόλαο επίσκοπο Πάφου στην υποσημείωση του υποσημ. 48 αναγράφει «Εἰς τὴν ἔκδοσιν ὑπὸ τοῦ R. Dawkins τοῦ Χρονικοῦ τοῦ Μαχαιρᾶ ὁ Νικόλαος ἀναφέρεται ὡς Ἐπίσκοπος Ἀρσινόης (ὡς εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Βενετίας), ἐνῶ εἰς τὸ χειρόγραφον τῆς Ὀξφόρδης ἀναφέρεται "Ἅγιος Νικόλαος ἐπίσκοπος Πάφου", τὸ αὐτὸ δὲ ἐπαναλαμβάνει καὶ ὁ Strambaldi: "Santo Nicolo vescovo di Baffo", εἰς τὸ Χρονικόν του, ἔκδοσις R. De Mas Latrie, Paris 1893, σ. 12». Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 184.

[1422] Συμπερασματικά ο Τσικνόπουλλος τοποθετεί δύο αγίους επισκόπους με το όνομα Νικόλαος. Ένα επίσκοπο Πάφου τον οποίο τοποθετεί στον 4ο αιώνα και ένα επίσκοπο Αρσινόης μεταξύ 1ου και 5ου αιώνα για τον οποίο υποστηρίζει ότι θα προηγήθηκε των υπολοίπων γνωστών επισκόπων Αρσινόης ή ακόμα ότι θα ήταν ο πρώτο επίσκοπος Αρσινόης. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 45-46, 51.

[1423] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31-33.

χιλιόμετρα από τον Άγιο Νικόλα προς Πλάτρες φέρει την ονομασία Άγιος Νίκων[1424]. Ο ενοριακός ναός της κοινότητας σήμερα έχει όπως και η κοινότητα το όνομα του αγίου Νικολάου και εορτάζει στις 6 Δεκεμβρίου. Στην περίπτωση αυτή θα μπορούσαν να έχουν ταυτιστεί τα δύο ονόματα Νίκων και Νικόλαος. Ενώ, με επιφύλαξη, θα μπορούσε κανείς να δεχθεί ότι ο άγιος Νίκων ή Νικόλαος υπήρξε επίσκοπος Πάφου ή Αρσινόης και λόγῳ του ότι καταγόταν από εκεί, τάφηκε στη γενέτειρά του όπως παρόμοια αναφέρεται ο άγιος Ιωάννης της Μαλούντας. Έτσι και ο μεν πρώτος και ο δεύτερος έδωσαν το όνομα τους και στις δυο κοινότητες[1425].

Το όνομα Νικόλαος είναι πολύ σύνηθες σε ανδρικά και γυναικεία ονόματα και δεν μπορεί να βοηθήσει να γνωρίζουμε αν έχουν σχέση με την τιμή του αγίου μας. Το όνομα Νίκων δεν συναντάται πουθενά στις μέρες μας[1426].

Είναι δύσκολο πάντως να αποφανθούμε με τα πολύ λίγα στοιχεία που μας δίνονται αν πρόκειται για ένα άγιο με το όνομα Νίκων και οι γραφές τον γράφουν και Νικόλαο και αν έγινε σύγχυση μεταξύ επισκοπής Πάφου και επισκοπής Αρσινόης. Σημαντικό είναι οι αναφορές στην κοινότητα Άγιος Νικόλαος που εδώ τα ονόματα Νίκων και Νικόλαος ταυτίζονται.

[1424] Η τοποθεσία αυτή βρίσκεται στα αριστερά του δρόμου από Άγιο Νικόλαο προς Πλάτρες, κατεβαίνοντας από τον κεντρικό δρόμο ένα χιλιόμετρο προς τα κάτω προς ένα μεγάλο ρυάκι που πιθανόν η τοποθεσία να σχετίζεται με παλαιά κοινότητα ή μονή. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει στην τοποθεσία Μελετσές και στην τοποθεσία Πέντε Λιθάρια: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210. Οι Φούλιας και Χατζηχριστοδούλου αναφέρουν επίσης τοποθεσία με την ονομασία Νίκωνος μεταξύ Αγρού και Αγριδιών, με ερείπια ναού του αγίου Νίκωνος. Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 22.

[1425] Παρόμοιες περιπτώσεις επισκόπων να είναι θαμμένοι στην επαρχία έχουμε και άλλες όπως ο επίσκοπος Πάφου Μάρκων. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 73· Συμπληρωματικός Παρισινός Κώδικας φ. 16, αρ. 74 του 11ου αιώνα. και πολύ πιθανόν και οι άγιοι Αρκάδιος και Αρίστων. Ο επίσκοπος Πάφου Γεώργιος (;-1395-;) φαίνεται να τάφηκε στον ναό του αγίου Θεοδώρου στη Λετύμπου, ο οποίος όπως φαίνεται είχε την καταγωγή. Ο Αθανάσιος Παπαγεωργίου παραθέτει χειρόγραφα κείμενα σε ευαγγέλιο του 13ου αιώνα προερχόμενο από την Λετύμπου (ParisinusGraecus 97). Σε μια τέτοια σημείωση αναφέρεται στο φ72 «Έτους ϛϡβ (=6902) του Αδάμ του δε Χριστού ατϟε΄ (=1395) μαρτίου μηνός εις τα ιδ΄ ημέρα α΄, ώρα ι΄ της νυχτός έδοκεν το τέλος ο πανιερώτατος και θεοτίμητος επίσκοπος κύρις Γεώργιος έσω εις [τόπος του θανάτου απεξέσθη] και ετάφη εις τον ναόν [ο τόπος της ταφής απεξέσθη]». Παρόλα τα αποξέσματα όπως σημειώνει ο J. Darrouzes, «Notespourservisal' HistoiredeChypre», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 95-96 μπορεί κάποιος να υποθέσει χωρίς κίνδυνο λάθους ότι ο Γεώργιος ήταν επίσκοπος Πάφου – Αρσινόης και πως τάφηκε όπως και οι άλλοι αναφερόμενοι αποθανόντες κοντά στον ναό του Αγίου Θεοδώρου στη Λετύμπου. Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου…*, ό.π., σ. 1618.

[1426] ΑΒΜΠ, Νίκων κανένα όνομα αρσενικό και θηλυκό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Άλλοι άγιοι επίσκοποι

1. Ο Άγιος Επιφάνιος και οι μαθητές του άγιος Πολύβιος και Ιωάννης

Ο άγιος Επιφάνιος είναι από τους πλέον σημαντικούς αγίους που αναδείχθηκαν στην Κύπρο και από τους αγίους που τιμήθηκαν ιδιαίτερα, με ναούς, τοιχογραφίες και εικόνες[1427]. Υπήρξε επίσκοπος Κωνσταντίας της Κύπρου επί 36 χρόνια και βοήθησε στην εδραίωση της Εκκλησίας της Κύπρου, βοήθησε το νησί να απαλλαγεί από την ειδωλολατρία και τις αιρέσεις, ενώ οικοδόμησε μεγάλο αριθμό ναών και μονών, δεχόμενος στους κόλπους της Εκκλησίας χιλιάδες νέους πιστούς[1428]. Ο λόγος που κατατάσσουμε τον άγιο Επιφάνιο στους αγίους της Πάφου είναι το ότι υπάρχει γραπτή μαρτυρία ότι πέρασε από την Πάφο σε επίσκεψη στον άγιο Ιλαρίωνα[1429]. Μάλιστα η επίσκεψή του στον άγιο Ιλαρίωνα στην Πάφο, ήταν αρχή και αφορμή να αναδειχθεί μετά επίσκοπος Κωνσταντίας. Ο άγιος Επιφάνιος, σύμφωνα με τον βίο που έγραψαν οι μαθητές του Ιωάννης και Πολύβιος[1430] επισκέφτηκε πολλές περιοχές, επιτελώντας θαύματα και κηρύσσοντας. Αφού

[1427] Ο άγιος Επιφάνιος συγκαταλέγεται μέσα στους λίγους αγίους που τιμήθηκαν ακόμα και από τους Λατίνους κατακτητές του νησιού κατά την Φραγκο-Ενετοκρατία στην Κύπρο: Ο Όδων be Chateauroux, επίσκοπος Τούσκλου, όταν ήταν καρδινάλιος λεγάτος στην Ανατολή είχε δώσει διαταγή το 1248 στους Λατίνους κληρικούς να τιμώνται ειδικά οι εξής τοπικοί άγιοι: Βαρνάβας, Επιφάνιος, Ιλαρίων, Νικάνωρ, Τυχικός, Ιάσων, Σπυρίδων, Άμμων, Αλέξανδρος, Ποτάμιος και Νεμέσιος. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 290.

[1428] Η τελική επικράτηση του Χριστιανισμού στην Κύπρο έναντι της ειδωλολατρίας αλλά ακόμα και των πολλών αιρέσεων οφείλεται κυρίως στον άγιο Επιφάνιο ο οποίος με τους λόγους και τα θαύματά του κατάφερε να τα καταπολεμήσει. Σε αυτό συνέτεινε και διάταγμα το οποίο κατάφερε να αποκομίσει ο άγιος Επιφάνιος από τον αυτοκράτορα Θεοδόσιο ο οποίος έγραφε ότι όποιος δεν υπακούει στον άγιο Επιφάνιο σε θέματα πίστεως να φεύγει από το νησί. Χάκκετ, τμ. 1, σ. 21, τμ. 2, σ. 237.

[1429] «Κατελθόντων δέ ἡμῶν ἐν Καισαρείᾳ, ηὕρομεν ἐκεῖ πλοῖον Κύπριον ἔσωθεν τῆς πόλεως Πάφου· καί ἐπηρώτησεν Ἐπιφάνιος τόν κυριεύοντα τοῦ πλοίου περί τοῦ μεγάλου Ἰλαρίωνος τό ποῦ κατοικεῖ· καί αὐτός ἀπήγγειλεν, ὅτι ἐν περιοικίδι τῆς Πάφου ἐν σπηλαίῳ, καί ὅτι ἐκεῖ ζητεῖ ἐν τῇ Πάφῳ τό πλοῖον ἡμῶν. Τῇ οὖν νυκτί ἐκείνῃ ἀπήλθομεν ἐν τῷ πλοίῳ, ἀπειλεύσαμεν ἐν Πάφῳ· καί δή ἐξελθόντες ἀπό τοῦ πλοίου διερωτήσαντες καταντήσαμεν εἰς τόν μέγαν Ἰλαρίωνα. Καί εἰσελθόντων ἡμῶν ἐγένετο χαρά μεγάλη ἐπί τῇ συντυχίᾳ, καί ἐμείναμεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ δύο μῆνας. Εἶχεν δέ πολύν κόπον Ἰλαρίων ἀπό τῶν παραγινομένων πρός αὐτόν. Ὡς δέ ἔκρινεν Ἐπιφάνιος τοῦ ἐξελθεῖν ἡμᾶς ἀπό τῆς Πάφου, εἶπεν Ἰλαρίων τῷ Ἐπιφανίῳ· Ποῦ πορεύῃ τέκνον; Εἶπεν δέ Ἐπιφάνιος πρός Ἰλαρίωνα· Εἰς Ἀσκαλῶνα, εἰς Γάζαν, καί ἐπέκεινα ἐπί τήν γῆν. Εἶπεν δέ Ἰλαρίων πρός Ἐπιφάνιον· Πορεύου ἐπί την Σαλαμήνην, τέκνον, καί εὑρήσεις τόπον τοῦ οἰκῆσαι ἐκεῖ. Ὁ δέ Ἐπιφάνιος οὐκ ἐβούλετο τοῦ ἀκοῦσαι τῶν λόγων Ἰλαρίωνος. Πάλιν οὖν εἶπεν Ἰλαρίων πρός Ἐπιφάνιον· Εἶπόν σοι, τέκνον, ὅτι ἐκεῖ σέ δεῖ ἀπελθεῖν καί ἐκεῖ κατοικῆσαι. Μή οὖν ἔχε φιλονεικίαν πρός τούς λόγους ἡμῶν, μήποτε καί κινδύνου θαλαττικοῦ μεταλάβῃς. Ἀσπασάμενοι οὖν, καί κατελθόντες ἐπί τῆς θαλάσσης, εὕρομεν δύο πλοῖα· τό ἕν διαπερῶν εἰς Ἀσκαλῶνα, καί τό ἄλλο διαπλέον εἰς Σαλαμήνην. Ἀνελθόντων δέ ἡμῶν ἐν τῷ πλοίῳ τοῦ ἐπί Ἀσκαλώνα ἔχοντος ἀποπλέειν ἐγένετο λαίλαψ μέγας ἐν τῇ θαλάσῃ καί τό πλοῖον ἐκινδύνευεν τοῦ συντριβῆναι. Ἐποιήσαμεν δέ τρεῖς ἡμέρας ἐν τῇ θαλάσσῃ ἀπευδοκήσαντες ἑαυτῶν· καί τῇ τετάρτῃ ἡμέρᾳ ἐδίωξαν τό πλοῖον εἰς τά ἐπιφερόμενα κύματα· καί προσεπέλασαν ἡμᾶς ἐπί τήν Σαλαμηνέων πόλιν». PG, τμ. 41, σ. 65.

[1430] PG, τμ. 41, σ. 23-116.

περιόδευσε στις περιοχές που έζησε ο μέγας Αντώνιος στην Αίγυπτο, επέστρεψε στην Παλαιστίνη, όπου δεν βρήκε τον μέγα Ιλαρίωνα, ο οποίος, λόγῳ της ενόχλησης που είχε από τον πολύ κόσμο κατέφυγε στην Κύπρο. Όταν το έμαθε αυτό ο άγιος Επιφάνιος, αφού πέρασε και προσκύνησε στα Ιεροσόλυμα τον Σταυρό και τον Πανάγιο Τάφο, μαζί με τους δύο μαθητές του Ιωάννη και Πολύβιο πήρε το καράβι από την Καισάρεια της Παλαιστίνης και έφθασε στην Πάφο σε αναζήτηση του αγίου Ιλαρίωνα. Τον βρήκε πολύ εύκολα και έμεινε μαζί του δύο μήνες. Για την συνάντηση και τη διαμονή του αγίου μαζί με τους δύο συνοδούς του Ιωάννη και Πολύβιο[1431], με τον άγιο Ιλαρίωνα επί δύο μήνες, δυστυχώς δεν μας παρέχονται αρκετές πληροφορίες. Μετά από αυτό ο άγιος Ιλαρίωνας είπε στον άγιο Επιφάνιο να πορευτεί στη Σαλαμίνα, όμως ο Επιφάνιος ήθελε να πορευτεί στη Γάζα και παράκουσε την συμβουλή του Ιλαρίωνα. Προφανώς, όπως θα δούμε πιο κάτω, ο άγιος Επιφάνιος επίσπευσε την παραμονή του κοντά στον άγιο Ιλαρίωνα για να φύγει πριν τον χειμώνα, οπότε τα ταξίδια στις θάλασσες ήταν δύσκολα. Έτσι η αναχώρησή του πολύ πιθανόν να μπορεί να τοποθετηθεί στην αρχή του φθινοπώρου. Τελικά, το πλοίο που πήρε για την Γάζα τον έβγαλε, μετά από τριών ημερών περιπέτεια στη θάλασσα, στην Σαλαμίνα όπου με θαυμαστό τρόπο επελέγη επίσκοπος Κωνσταντίας.

Το έτος της συνάντησης του με τον άγιο Ιλαρίωνα, μπορούμε να το ταυτίσουμε με το έτος χειροτονίας και ανάδειξής του σε επίσκοπο Κωνσταντίας δηλαδή το έτος 367[1432]. Μπορούμε ακόμα να συμπεράνουμε και περίπου ποιο μήνα χειροτονήθηκε ο Επιφάνιος, κατά συνέπεια και ποια περίπου εποχή έφθασε στην Πάφο από μία λεπτομέρεια στο συναξάριο του, στην αναφορά της αφίξεως του στην Αμμόχωστο, όπου πήγε να αγοράσει σταφύλια[1433]. Ως γνωστό σταφύλια στην Κύπρο έχουμε τους μήνες Ιούλιο – Οκτώβριο. Αυτό το οποίο κανείς δεν αναφέρει επίσης, είναι ότι πολύ πιθανόν (μάλλον σχεδόν βέβαιο) ο άγιος στα 36 χρόνια αρχιερατείας του, θα επισκέφθηκε την Πάφο αρκετές φορές. Ένας λόγος περισσότερος θα ήταν τα χρόνια 367-371 να μεταβαίνει για επίσκεψη στον

[1431] «…Εἶπεν δέ Ἐπιφάνιος πρός Ἰωάννην τε καί τόν Πολύβιον. Δεῦτε δῆ καί πορευθῶμεν, ὅπως ὑπό τοῦ πατρός ἡμῶν εὐλογηθῶμεν, τοῦ μεγάλου Ἰλαρίωνος· ἀκήκοα γάρ εἶναι αὐτόν ἐν τοῖς Κυπρίων… ἐν περιοικίδι τῆς Πάφου… ἀπήλθομεν ἐν πλοίῳ καί ἀπεπλεύσαμεν ἐν Πάφῳ, καί εἰσελθόντων ἡμῶν ἐν τῷ σπηλαίῳ Ἰλαρίωνος, ἐμείναμεν ἐν τῷ τόπῳ ἐκείνῳ δύο μῆνας…». PG, τμ. 41, σ. 64-66. Οι Ιωάννης και ο Πολύβιος, μετέπειτα επίσκοποι Ρινοκουρούρων και άγιος, υπήρξαν οι βιογράφοι της ζωής του αγίου Επιφανίου: https://immorfou.org.cy/%E1%BD%81-%E1%BC%85%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CF%82-%E1%BC%90%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82-%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%81/ (ημ. ανάρτησης: 18.10.2021, προσβάσιμο 3.2.2022).

[1432] Ο Χάκκετ σημειώνει ότι ο άγιος χειροτονήθηκε επίσκοπος το 368. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 221. Το ίδιο έτος, 368 δημοσιεύεται και στον κατάλογο των αρχιεπισκόπων Κύπρου ως έτος χειροτονίας του. Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 29. Δεχόμαστε όμως ως σωστότερο το έτος 367.

[1433] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 232.

πνευματικό του πατέρα Ιλαρίωνα[1434]. Επίσης ίσως να παρευρέθηκε στην ταφή του οσίου Ιλαρίωνα, μαζί με την αγία Κωνσταντία, ή και αργότερα, να επισκεπτόταν τον τόπο όπου αγίασε με την παρουσία του ο άγιος Ιλαρίωνας κάτι που 100 χρόνια μετά έκανε ένας άλλος άγιος, ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως άγιος Γεννάδιος. Πολύ πιθανόν ο άγιος Επιφάνιος να παρευρέθηκε και στην ταφή και της αγίας Κωνσταντίας, επιφανούς κυρίας της πόλεως Πάφου και εκλεκτής μαθήτριας του οσίου Ιλαρίωνα. Σύμφωνα με το κείμενο στην Πατρολογία[1435] ο άγιος Επιφάνιος θα συνάντησε τον άγιο Ιλαρίωνα στην πόλη της Πάφου, πριν ακόμα μεταβεί στην Επισκοπή[1436]. Αυτό συμπεραίνουμε από το ότι αμέσως μετά την αποβίβασή τους από το πλοίο, βρήκαν πολύ σύντομα τον άγιο «ἐξελθόντες ἀπό τοῦ πλοίου διερωτήσαντες κατηντήσαμεν εἰς τόν μέγαν Ἰλαρίωνα» και από το: «Εἶχεν δέ πολύν κόπον Ἰλαρίων ἀπό τῶν παραγινομένων πρός αὐτόν». Δηλαδή πήγαιναν πολλοί και επισκέπτονταν τον όσιο και δεν είχε καθόλου ησυχία και αυτό γνωρίζουμε ότι γινόταν ιδιαίτερα στην Πάφο. Αυτός άλλωστε ήταν ο λόγος που ο όσιος Ιλαρίωνας μετά την παραμονή του για δυο χρόνια στην Πάφο, έφυγε και πήγε σε μακρινότερη και δύσβατη περιοχή. Έτσι, συνοψίζοντας, ο άγιος Επιφάνιος θα επισκέφτηκε κατά πάσα πιθανότητα τον άγιο στην πόλη της Πάφου τους μήνες Ιούλιο – Αύγουστο του 367. Ο άγιος Ιλαρίωνας αμέσως μετά ή λίγο μετά την επίσκεψη του αγίου Επιφανίου έφυγε σε τόπο απόμερο για να βρει ησυχία από τις πολλές επισκέψεις που δεχόταν. Η χειροτονία του αγίου Επιφανίου θα έγινε τον Σεπτέμβριο – Οκτώβριο του έτους 367, καθότι, όπως συμπεραίνουμε από το κείμενο, αμέσως μετά την άφιξη του αγίου Επιφανίου στην Κωνσταντία πραγματοποιήθηκε η χειροτονία του και ανάδειξή του σε επίσκοπο Κωνσταντίας[1437].

Ο άγιος Επιφάνιος, όπως γράψαμε και πιο πάνω, θεωρείται, τρόπον τινά θεμελιωτής της Εκκλησίας της Κύπρου, αφού για τρεις αιώνες ο Χριστιανισμός δεν είχε καταφέρει να εδραιωθεί στο νησί. Μετά τον Μέγα Κωνσταντίνο και κυρίως επί αυτοκράτορος Θεοδοσίου και επί επισκοπείας του αγίου Επιφανίου ο Χριστιανισμός εδραιώνεται στο νησί. Κατά τον Βενέδικτο Εγγλεζάκη στο άρθρο του «Επιφάνιος Σαλαμίνος, Πατήρ του Κυπριακού αυτοκεφάλου», πατήρ του Κυπριακού αυτοκεφάλου είναι ο άγιος Επιφάνιος περισσότερο και όχι ο απόστολος Βαρνάβας. Αυτός, όπως υποστηρίζει, είναι που ανέδειξε την Εκκλησία της Κύπρου στα μάτια των άλλων πατριαρχείων και οι επίσκοποι Κύπρου στην Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 431 στηρίχθηκαν κυρίως στην προσωπικότητα, στο έργο του αγίου Επιφανίου και στην πορεία πλεύσεως την οποία εκείνος χάραξε, ενώ ο Βαρνάβας

[1434] Τον άγιο Ιλαρίωνα τον είχε γνωρίσει ο άγιος από την Παλαιστίνη. Ο μοναχός Λουκιανός παρέδωσε τον Επιφάνιο στον Ιλαρίωνα για να διδαχθεί από αυτόν τις γραφές και τον ασκητικό βίο. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 226.
[1435] PG, τμ. 41, σ. 65.
[1436] Ο άγιος Ιλαρίωνας πρέπει να έφθασε στην Πάφο το 366 και πήγε στην Επισκοπή δύο χρόνια μετά, δηλαδή το 367: PG, τμ. 41, σ. 65.
[1437]PG, τμ. 41, σ. 65-70· Βιογραφικά στοιχεία για τον άγιο Επιφάνιο βλέπε και BHG § 596-601m (τμ. 1, σ. 181-182).

ήταν μέχρι τότε ξεχασμένος από τους Κυπρίους. Μόλις στο τέλος του 5ου αιώνα όταν στην Ανατολή εμφανίσθηκε η Δυτική θεολογία περί αποστολικών εδρών ως αρχής της Εκκλησιαστικής οργάνωσης τότε θυμήθηκαν τον Βαρνάβα[1438]. Ο Εγγλεζάκης γράφει κάτι πολύ σημαντικό, ότι το 431 στην Έφεσο με την Γ΄ Οικουμενική, η Εκκλησία της Κύπρου δεν λάμβανε το αυτοκέφαλό της αλλά το διασφάλιζε όταν οι άλλες μητροπόλεις το έχαναν και προσηρτώντο στα γύρω πατριαρχεία[1439]. Συνεχίζοντας ο Εγγλεζάκης γράφει ότι το όνομα του αγίου Επιφανίου δόθηκε σε πλειάδα κυπριακών κωμών ενώ η μορφή του κόσμησε τις σφραγίδες πολλών αρχιεπισκόπων της Βυζαντινής περιόδου καθώς και αγιογραφείτο στο κέντρο των αψίδων σχεδόν όλων των ναών του νησιού, δεξιά του Βαρνάβα «ὑπεμφαίνουσα τάς δύο βάσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου»[1440]. Ο άγιος Επιφάνιος για να μπορέσει να καταπολεμήσει την ειδωλολατρία και τις αιρέσεις στο νησί, όντας ο ίδιος μοναχός μετέτρεψε την επισκοπική του καθέδρα σε μονή με ογδόντα μοναχούς[1441], ενώ ίδρυσε πολυάριθμες μοναστικές κοινότητες σε όλη την Κύπρο. Η μαθήτρια του αγίου Ιερωνύμου, συγκλητική οσία Παύλα το 385 ήρθε από τη Ρώμη στην Κύπρο για να συναντήσει τον άγιο Επιφάνιο, ενώ περιήλθε προσκυνηματικώς τις μονές που ίδρυσε ο άγιος και παρείχε αφθονοπάροχη ελεημοσύνη[1442]. Επίσης μία άλλη ευγενής διακόνισσα του αγίου Ιωάννη του Χρυσοστόμου η Ολυμπιάδα, πρόσφερε και αυτή χρηματική βοήθεια από τη Νέα Ρώμη στον άγιο Επιφάνιο για τις μονές του στην Κύπρο[1443]. Πολλοί άλλοι μοναχοί και μοναχές, κατέφθαναν και εγκαθίσταντο στην Κύπρο για να δουν τον άγιο Επιφάνιο και να τεθούν υπό την πνευματική καθοδήγησή του. Ο άγιος Ιλαρίωνας ήταν η αφορμή και η αιτία για την οποία ο άγιος Επιφάνιος ήρθε στην Κύπρο και αναδείχθηκε αρχιεπίσκοπος Κύπρου και, στη συνέχεια, ο άγιος Επιφάνιος είναι

[1438] Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 68-69.

[1439] Στο ίδιο, σ. 58.

[1440] Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 69. Στα γραφόμενα αυτά του Εγγλεζάκη δεν θα μπορούσαμε να καταλήξουμε και στο συμπέρασμα ότι τα ψευδεπίγραφα κείμενα του 5ου -6ου αιώνα που αναφέρονται στον απόστολο Βαρνάβα και λοιπούς αποστόλους (Ηρακλείδιο, Μνάσωνα, Τυχικό, Επαφρά) μπορεί να ενείχαν μέρος αλήθειας αλλά διανθίσθηκαν με το πνεύμα της κατοχύρωσης της αποστολικότητας της Εκκλησίας της Κύπρου. Ιδιαίτερα δε θα συνδέονται με την εύρεση και ανακομιδή των λειψάνων του αποστόλου Βαρνάβα το 478 και την για δεύτερη φορά στήριξη του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Κύπρου καθώς και τα προνόμια που έλαβε ο εκάστοτε αρχιεπίσκοπος από τον αυτοκράτορα Ζήνωνα.

[1441] «Ἦμεν δέ οἱ πάντες μοναχοί ἐν τῷ ἐπισκοπίῳ ὀγδοήκοντα», PG τμ. 41, σ. 93Α.

[1442] 108η επιστολή του οσίου Ιερωνύμου (λατινιστί) προς την Ευστόχιον, θυγατέρα της Παύλης. PL 22. 882, § 7· Ιερώνυμος, Ep. CVIII, 7· Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 62· Ιωακείμ, «Ο πρώιμος Μοναχισμός – Ασκητισμός …», ό.π., σ. 29. Ο πατήρ Φώτιος σε άρθρο του προσθέτει εκτός του «πατήρ του Κυπριακού αυτοκεφάλου» που προαναφέραμε και το «πατριάρχης του Κυπριακού ενταύθα μοναχισμού», μετατρέποντας τη μητροπολιτική του καθέδρα σε μονή και συνάμα ιδρύοντας πολυάριθμες μοναστικές αδελφότητες». Ιωακείμ, «Το κεφάλαιο περί των αγίων ασκητών της Βυζαντινής Κύπρου…, ό.π., σ. 213-223 (στη σ. 216).

[1443] Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 62.

σωστότερο να θεωρείται εισηγητής του μοναχισμού στην Κύπρο. Τέλος ο άγιος Επιφάνιος θεωρείται σχεδόν σίγουρο ότι συμμετείχε στη Β΄ Οικουμενική αλλά α) οι υπογραφές και τα πρακτικά της Β΄ Οικουμενικής είναι ούτως ή άλλως ελλιπή, β) ο Επιφάνιος πιθανόν να εγκατέλειψε την Σύνοδο πριν υπογράψει για να βρεθεί σε άλλη Σύνοδο, στη Ρώμη, το 382, για την καταδίκη της αίρεσης του Απολλιναρίου[1444].

Η παράδοση αναφέρει ότι ο άγιος, όταν θέλησε να φτάσει στον πνευματικό του πατέρα όσιο Ιλαρίωνα, ελλιμενίστηκε στο ακρωτήριο του Ακάμα[1445], που αναφέρεται στους χάρτες από το 1467[1446] ως ακρωτήριο του αγίου Επιφανίου και επίσης σε χάρτες του 1573, 1606 και 1634 φαίνεται η τοποθεσία νοτιοδυτικά του Ακάμα ως C.S.Pifano[1447]. Το ακρωτήριο αυτό μνημονεύει και ο Κυπριανός ως «Άκραν του Αγίου Επιφανίου ή Κάπο δε Σαν Πιφάνη»[1448], ο οποίος είχε υπόψη του παλαιότερους Μεσαιωνικούς συγγραφείς, που επισκέφτηκαν την Κύπρο όπως: Άντζελο Καλλέπιο 1570-1571, Τομμάσο Πορκάκκι 1576, Τζιρόλαμο Νταντίνι (1596-7), Ιωάννη Κοτόβικους 1598-9, Ερρίκος Ντε Μποβώ 1605-6,

---

[1444] Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης, «Ο βίος και τα συγγράμματα του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας», στο: Θεόδωρος Ξ. Γιάγκου και Πρωτ. Χρυσόστομος Νάσσης (επιμ.), *Άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας πατήρ και Διδάσκαλος της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, Πρακτικά συνεδρίου Παραλίμνι, 8-11 Μαΐου 2008, Αγία Νάπα – Παραλίμνι 2012, σ. 251-252.

[1445] Στον Ακάμα αναφέρεται ίδρυση πόλης την ίδια εποχή που κτίστηκε και η Νέα Πάφος, με την ονομασία Ακαμαντίς, βλπ. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 82. Αυτές οι αναφορές όμως δεν μπορούν να στηριχθούν σε παλαιές πηγές και όπως φαίνεται θα είναι μυθοπλασία. Ωστόσο στον Ακάμα υπάρχει μεγάλος αριθμός από ναούς και μονές που τα περισσότερα από αυτά στις μέρες μας σώζονται σε ερείπια.

[1446] Γεώργιος Κάκκουρας, «Η τιμή του αγίου Επιφανίου στην Κύπρο. Επιφάνιος ο μέγας αρχιερεύς, το τείχος των Κυπρίων», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας πατήρ και Διδάσκαλος*, ό.π.,σ. 613-622, (στη σ. 614).

[1447] Old map of Cyprus by Abraham Ortelius, Date of the first edition 1573· Old map of Cyprus by G. Mercator, Date of the first edition 1606· Old map of Cyprus, by W. & J. Blaeu, Date of the first edition 1634. Η ύπαρξη λιμανιού θα σήμαινε και την ύπαρξη μικρής ή μεγάλης πόλης στην περιοχή η οποία είχε εμπορικές και άλλες σχέσεις με πόλεις της Κύπρου και του εξωτερικού. Ένα τέτοιο παράδειγμα λιμανιού συναντάμε στην τοποθεσία Δρέπανο, (σημερινό Άγιο Γεώργιο Πέγειας) μικρή πόλη που άκμασε κατά τον 6ο-7ο αιώνα. Δεν μπορεί δηλαδή να νοηθεί λιμάνι χωρίς την παρουσία στην περιοχή μεγάλου αριθμού ανθρώπων και οικισμών που το δικαιολογεί. Αυτό μας παραπέμπει στην αποδοχή της παράδοσης αλλά και αρκετών μελετητών για την αρχαία Ακαμαντίδα πόλη του παρελθόντος ή κάποιας πόλης με διαφορετική ονομασία όπως Αρά (Λάρα) που η ύπαρξή της ανάγεται στους Βυζαντινούς χρόνους και μέχρι και τον 16ο αιώνα. Ενώ επίσης επισημαίνεται από πολλούς και διαπιστώνεται η παρουσία πολλών ασκηταριών μιας και το απρόσιτο της περιοχής προσφέρεται για μοναχούς και ερημίτες. Τοποθεσίες μάλιστα με αρκετά σπήλαια είναι εμφανή μέχρι τις μέρες μας, ενώ τοπωνύμιο που φέρει το όνομα Ερημίτες δηλώνει ακριβώς την παράδοση αυτή. Ένας τέτοιος ασκητής ήταν και ο άγιος Κόνωνας ο εν Ακάμαντι. Βλέπε περισσότερα: Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 150-155. Επίσης ο ξένος περιηγητής Μαρίτι, το 1760, γράφει ότι κοντά στο ακρωτήριο του Αγίου Επιφανίου στον Ακάμα υπήρχε ένα μεγάλο χωριό. Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 468 και τμ. 2, σ. 867.

[1448] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 28,30,82.

Κορνέλιους Βαν Μπρουν 1683[1449] και άλλοι. Ο Γουίλλιαμ Λίθγκοου το 1610/13 γράφει μάλιστα ότι το Ακρωτήριο του Αγίου Επιφανίου, το ακρωτήριο Άσπρο στο Πισσούρι καθώς και άλλα δύο συγκαταλέγονται ανάμεσα στα τέσσερα μεγαλύτερα ακρωτήρια της Κύπρου[1450]. Ο Παυλίδης γράφει ότι το ακρωτήριο με τις ονομασίες σε παλαιούς χάρτες ως C.S. Epiphanio ή C.S. Pifani και άλλες παραπλήσιες γραφές είναι γνωστό και ως ακρωτήριο Αρναούτη ή Ακάμα και βρίσκεται στο δυτικότερο άκρο της Κύπρου. Αναφέρεται πολλές φορές στα κείμενα Ευρωπαίων επισκεπτών της Κύπρου ως πρώτο, γιατί είναι το πρώτο που συναντά κανείς ερχόμενος από τη Δύση[1451]. Στο βόρειο άκρο του Ακάμα πάντως, και πολύ κοντά στο ακρωτήριο αυτό υπάρχει και φυσικός κόλπος – λιμάνι γνωστό σήμερα ως Blue Lagoon, ενώ υπάρχει εκεί ερειπωμένη αρχαία βασιλική του αγίου καθώς και ερειπωμένος ναός του αγίου Νικολάου[1452]. Στα νότια του Ακάμα όπου επίσης υπάρχει κόλπος και φυσικό λιμάνι, κτίστηκε και ομώνυμη βασιλική και οικισμός, ο οποίος πιθανόν κατά τις Αραβικές επιδρομές να μετακινήθηκε και να δημιουργήθηκε η κοινότητα Δρούσια.

Πλειάδα κοινοτήτων σε όλη την Κύπρο έφεραν ή φέρουν το όνομα του αγίου Επιφανίου ενώ πάρα πολλοί[1453] είναι οι ναοί που είναι αφιερωμένοι σε αυτόν. Ο άγιος Επιφάνιος ως αρχιεπίσκοπος Κύπρου, μετά την επίσκεψη του στον άγιο Ιλαρίωνα, θα επισκεπτόταν συχνά τον πνευματικό του πατέρα όταν ήταν εν ζωή ή και μετά θάνατον, τα άγια χώματα που έζησε. Κατά τόπους θα έκανε και θαύματα και ευεργεσίες. Ίσως έτσι να μπορεί να ερμηνευθεί η πολλή τιμή του στην Πάφο. Κάτι παρόμοιο όμως δεν συνέβη και με τον άγιο Ιλαρίωνα ή τουλάχιστον δεν διασώθηκε ο,τιδήποτε από ναούς και απεικονίσεις του. Πάντως είναι γεγονός ότι στην Πάφο, ο άγιος Επιφάνιος τιμήθηκε ιδιαίτερα με πολλούς ναούς και εξωκκλήσια αρκετά από τα οποία σώζονται μέχρι τις μέρες μας και είναι: α) Παλαιά βασιλική στον Ακάμα κοντά στο Blue Lagoon, όπου έχουμε ήδη κάνει

[1449] Άντζελο Καλλέπιο (1570-1571), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 374· Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 454-455· Τζιρόλαμο Νταντίνι (1596-7), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.2, σ. 524· Ιωάννης Κοτόβικους (1598-9), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 544· Ερρίκος Ντε Μποβώ (1605-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.2, σ. 566· Κορνέλιους Βαν Μπρουν (1683), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2,, σ. 656.

[1450] Γουίλιαμ Λίθγκοου (1610/13), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 574.

[1451] Γκαμπριελέ Καποντιλίστα (1458), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 161.

[1452] Σύμφωνα με την παράδοση και ο άγιος Νικόλαος ήρθε στο νησί και κατά πάσα πιθανότητα αφίχθηκε στον χώρο εκείνο. Αν δεχθούμε ότι το ακρωτήριο στον Ακάμα ονομάστηκε Αγίου Επιφανίου από την έλευση του αγίου Επιφανίου από εκεί τότε κατά παρόμοιο τρόπο θα πρέπει να δεχθούμε και το ακρωτήριο της Αγίας Ελένης στα Κόκκινα ότι συνδέεται με την άφιξη της αγίας στο νησί. Βλέπε περισσότερα στα κεφάλαια μας για τους αγίους αυτούς· άγιο Νικόλαο και αγία Ελένη.

[1453] Ποιο γνωστή είναι η βασιλική στην αρχαία Κωνσταντία την οποία ο ίδιος ο άγιος το 345 άρχισε να κτίζει. Εκεί τάφηκε το άγιο λείψανό του ενώ αμέσως μετά, η βασιλική αφιερώθηκε στον ίδιο, γιατί η αγιότητα του αναγνωρίστηκε αμέσως από ολόκληρη την Εκκλησία και το ποίμνιό του.

αναφορά. Βρίσκεται περί τα έξι χιλιόμετρα βορειοδυτικά από τα Λουτρά της Αφροδίτης, δίπλα στη θάλασσα. Υπάρχουν μερικές πέτρες και ένα σιδερένιο προσκυνητάρι. Από τα λίγα ερειπωμένα θεμέλια, που απέμειναν, μπορούμε να υποθέσουμε ότι πρόκειται για μεγάλη παλαιοχριστιανική βασιλική 4ου -7ου αιώνα η οποία το πιο πιθανόν να καταστράφηκε με τις Αραβικές επιδρομές. Στο δυτικότερο άκρο του Ακάμα υπάρχει η τοποθεσία Ακρωτήριο Αρναούτης, που στα παλαιά χρόνια ονομαζόταν ακρωτήριο του Αγίου Επιφανίου, είτε γιατί εκεί υπήρχε άλλος ναός του αγίου Επιφανίου είτε γιατί είχε σχέση με τον πιο πάνω ναό που μνημονεύσαμε και ο οποίος γειτνίαζε με το ακρωτήριο αυτό. Όπως μνημονεύσαμε και πιο πάνω, ο ναός αυτός μπορεί να συνδέθηκε και με την άφιξη του αγίου στην Κύπρο. β) Δεύτερη παλαιοχριστιανική βασιλική, στην οποία ήδη προαναφερθήκαμε (διαστάσεων 13.7 x 21.7μ.) του 6ουαιώνα, που βρίσκεται κοντά στον άγιο Κόνωνα στον Ακάμα και ανεσκάφη από αποστολή του Πανεπιστημίου του Aaurus της Δανίας και είναι γνωστή ως Άγιος Επιφάνιος. γ) Το έγκλειστρο στα Κούκλια πιθανόν να σχετίζεται με τον άγιο Επιφάνιο. Ευαγγέλιο του 12ου αιώνα αναφέρει ως έγκλειστρο του μεγάλου Επιφανίου των Κουβουκλείων[1454]. δ) Γίνεται επίσης αναφορά και για παλαιό οικισμό επ' ονόματι του αγίου Επιφανίου, με ομώνυμο ναό τα οποία όμως ερημώθηκαν και εγκαταλείφθηκαν. Ο οικισμός αυτός βρισκόταν περίπου ένα χιλιόμετρο ανατολικά από τον ναό των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στη Σουσκιού[1455]. ε) Ναός στα Κούκλια ο οποίος βρισκόταν περί τα 200 μέτρα νοτιοανατολικά από τον ενοριακό ναό του Αποστόλου Λουκά, πίσω από την Τζαμί των Κουκλιών και πάνω από τις βρύσες, στην τοποθεσία άγιος Επιφάνιος[1456]. Αριθμός από ξωκκλήσια ή παρεκκλήσια του 13ου -16ου αιώνα: στ) στην Πάχνα ο οποίος βρίσκεται σε ερείπια, ζ) ερειπωμένο παρεκκλήσι του αγίου βρίσκεται στην Λετύμπου, η) επίσης σε ερείπια ξωκκλήσι στην Κρήτου Τέρρα και θ) στο Ψάθι επίσης ερειπωμένος ναός. Παρεκκλήσια κτισμένα στα ερείπια παλαιοτέρων ναών υπάρχουν ι) στην Αναρίτα, ια) στην Κοιλίνια και ιβ) στα Μέσανα[1457]. Ερειπωμένοι ναοί ή απλά τοποθεσίες με παράδοση για παλαιό ναό υπάρχουν στην ιγ) Επισκοπή, ιδ) στη Γεροβάσα, ιε) στην Πελαθούσα και ιστ) στη Λυσό. Τέλος σωζόμενοι σήμερα ναοί του αγίου Επιφανίου είναι: ενοριακοί ναοί ιζ) Ασπρογιάς του 13ου -16ου αιώνα και ιη) Δρούσιας του 18ου αιώνα. ιθ) Κοιμητηριακός ναός επ'ονόματί του αγίου Επιφανίου κτίστηκε μετά τον

[1454] Κάκκουρας, «Η τιμή του αγίου Επιφανίου στην Κύπρο...», ό.π.,σ. 613-622, (στη σ. 615).

[1455] Συνέντευξη 23.07.2019, με τον Γεώργιο Δράκο, ψάλτη και επίτροπο των Εκκλησιών Σουσκιούς και Κουκλιών. Φωτογραφικό Αρχείο Ναών Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου…, ό.π.

[1456] Σύμφωνα με την παράδοση κάποιος Τούρκος έκανε μάντρα πάνω από τον ναό και του είπαν να φύγει να μην πάθει τίποτα κακό και αυτός έφυγε. Ο τόπος δεν έχει τίποτα σήμερα.

[1457] Με ενέργειες του γράφοντος και την οικονομική συνδρομή της οικογένειάς του καθώς και άλλων δωρητών κτίστηκε μεταξύ των ετών 2021-2022 νέος ναός στην θέση του παλαιότερου, τον οποίο εξάλειψαν παντελώς οι μπουλντόζες που πέρασαν κατά καιρούς από εκεί.

θάνατο του επισκόπου Πάφου Επιφανίου (1890-1899) στην ενορία του αγίου Θεοδώρου στην Πάφο.

Στην Πάφο, ο άγιος τιμήθηκε ιδιαίτερα εκτός από τους ναούς και με πολλές τοιχογραφίες, συνήθως όπως πάντοτε στις κόγχες του Ιερού Βήματος, όπου αγιογραφείτο στο βόρειο μισό ημισφαίριο της αψίδας μαζί με τον απόστολο Βαρνάβα[1458]. Συγκεκριμένα τον άγιο Επιφάνιο τον βλέπουμε να αγιογραφείται στις αψίδες των: α) Τοιχογραφία στην Εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου τοιχογραφία πάνω από την Αγία Τράπεζα του Ιερού της Εγκλείστρας έργο του Θεόδωρου Αψευδή το έτος 1183[1459]. β) Στην κόγχη του Ιερού Βήματος στο ναΐδριο της κατακόμβης της Αγίας Σολομωνής εικονίζεται ο άγιος Επιφάνιος μαζί με άλλους ιεράρχες 13ος αιώνας[1460]. γ) Τοιχογραφία στον ναό των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου του 15ου αιώνα[1461] και πιθανόν άλλη τοιχογραφία δ) στην αψίδα του Ιερού του παρακείμενου παρεκκλησίου του αγίου Επιφανίου[1462]. ε) Βάσα Κοιλανίου, ναός αγίου Γεωργίου, τοιχογραφία 15ος αιώνας[1463]. στ) Γαλαταριά ναός του αγίου Νικολάου 16ος αιώνας[1464]. ζ) Τοιχογραφία στην αψίδα του Ιερού στον ναό του Αγίου Κωνσταντίνου στη Σουσκιού του 15ου αιώνα[1465]. η) Στο Έγκλειστρο στη Σουσκιού Τρεις Ιεράρχες μεταξύ αυτών ο άγιος Επιφάνιος 16ος αιώνας[1466]. θ) Τοιχογραφία στην αψίδα του Ιερού στον ναό Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Χόλι 16ος αιώνας[1467].

Μεγάλος αριθμός φορητών εικόνων σε ξύλο υπάρχουν σε αρκετούς ναούς της μητροπόλεως μας, ιδιαίτερα παλαιότερες είναι οι εφέστιες εικόνες που ο ναός τιμόταν επ' ονόματί του αγίου Επιφανίου: α) Ασπρογιά εικόνα του 13ου αιώνα που φυλάσσεται σήμερα

[1458] Ο Βενέδικτος Εγγλεζάκης γράφει σχετικά για τον άγιο Επιφάνιο: «Ἡ μνήμη τοῦ θά διετηρεῖτο ζῶσα ἐν Κύπρῳ ἐπί αἰῶνας. Τό ἱερόν αὐτοῦ ὄνομα ἐδόθη εἰς πλειάδα κυπριακῶν κωμῶν. Ἡ μορφή αὐτοῦ ἐκόσμησε τάς σφραγῖδας πολλῶν ἀρχιεπισκόπων τῆς βυζαντινῆς περιόδου, ἐζογραφεῖτο δ' ἐν τῷ κέντρῳ τῆς ἁψῖδος τοῦ βήματος σχεδόν πάντων τῶν ναῶν τῆς νήσου, δεξιά τοῦ Βαρνάβα, ὑπεμφαίνουσα τάς δύο βάσεις τῆς Ἐκκλησίας τῆς Κύπρου». Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 69. Οι ιεράρχες στο βήμα στέκονται σε στάση τριών τετάρτων στρεφόμενοι προς το κέντρο της κόγχης ή προς το σημείο της αγίας τράπεζας παρουσιάζοντας ανοικτά ειλητάρια που καλλιγράφονται κείμενα από τη Θεία Λειτουργία.

[1459] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 115· Stylianou, *ThePaintedChurchesofCyprus…*, ό.π., σ. 364.

[1460] Βολανάκης, «Η Κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής…», *ό.π,.* σ. 61.

[1461] Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου…*, ό.π., σ. 32,38.

[1462] Κάκκουρας, «Η τιμή του αγίου Επιφανίου στην Κύπρο...», ό.π.,σ. 613-622, (στη σ. 615-616).

[1463] ΑΕιΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου, ναός αγίου Γεωργίου. Δεν είναι ξεκάθαρο αλλά υποθέτουμε ότι πρόκειται για τον άγιο Επιφάνιο.

[1464] ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά.

[1465] Κάκκουρας, «Η τιμή του αγίου Επιφανίου στην Κύπρο...», ό.π.,σ. 613-622, (στη σ. 615).

[1466] ΑΕιΙΜΠ, Σουσκιού, Παλαιόν Έγκλειστρον.

[1467] ΑΕιΙΜΠ, Χόλι, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ· Stylianou, «ThepaintedchurchoftheArchangelMichaelKholi…, ό.π., σ. 42.

στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητρόπολης Πάφου[1468]. β) Ασπρογιά μέτριων διαστάσεων εικόνα 17ος -18ος αιώνας[1469]. γ) Δρούσια, Νικοξυλίτης του 1780[1470]. Χρυσορρογιάτισσα: μαζί με τον άγιο Μιχαήλ Συνάδων[1471]. δ) Στα βημόθυρα όπως: Σαλαμιού 19ος αιώνας[1472], ε) Κισσόνεργα 1855[1473]. Επίσης μικρές εικόνες στους ναούς: στ) Αρμίνου 18ος-19ος αιώνας[1474], ζ) Παναγιά 19ος αιώνας[1475], η) Στην Αγία Τράπεζα της μονής Χρυσορρογιατίσσης (1949,1951) πίσω μέρος εικονίζεται ανάγλυφος μεταξύ άλλων αγίων και ο άγιος Επιφάνιος[1476]. Η μορφή του αγίου Επιφανίου εκτός από τοιχογραφίες και εικόνες κόσμησε την εμπρόσθια όψη σε μολυβδόβουλλα πολλών αρχιεπισκόπων Κύπρου, ενώ για πρώτη φορά παρουσιάζεται σε μολυβδόβουλλο του αρχιεπισκόπου Πλουτάρχου (590-625 ή ενωρίτερα)[1477].

Το λείψανό του αγίου Επιφανίου ως γνωστό και όπως γράφει ο Χάκκετ, μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη, με διαταγή του αυτοκράτορα Λέοντος Στ΄ (886-911) μαζί με άλλα λείψανα και κειμήλια[1478]. Στην Κύπρο φαίνεται ότι, είτε κρατήθηκαν τεμάχια από το λείψανό του, είτε επαναπατρίσθηκαν τεμάχια από αυτό. Συγκεκριμένα στην Κύπρο φυλάσσονται τεμάχια λειψάνων του αγίου: α) στην μονή Κύκκου φυλάσσεται μέρος από την τιμία κάρα του[1479]. β) Τεμάχιο λειψάνου του αγίου φαίνεται να υπήρχε στη μονή Χρυσορρογιατίσσης από το 1794 όπου μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην

[1468] Ο Παναγεωργίου που κατέγραψε την εικόνα αυτή την τοποθετεί στον 17ο-18ο αιώνα ενώ στο Εκκλησιαστικό Μουσείο της Μητροπόλεως φέρει λεξάντα 13ος αιώνας. ΑΕιΙΜΠ, Ασπρογιά. ΦΑΙΕΑΠ.

[1469] ΑΕιΙΜΠ, Ασπρογιά.

[1470] Από τον ναό του Αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη μνημονεύεται εικόνα διαστάσεων 100Χ66 με χρονολογία 1780 και μάλλον έργο του ιεροδιακόνου Λαυρεντίου και ότι μεταφέρθηκε στο Βυζαντινό Μουσείο: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 282, 294· Φαίδωνας Παπαδόπουλος, Η μονή του Αγίου Γεωργίου του Νικοξυλίτητ Δρούσιας, Πάφος 1996, σ. 109. Την εικόνα αυτή δεν την εντοπίσαμε ούτε στο Μουσείο, ούτε στην πιο πάνω μονή ή και ενορία της Δρούσιας και αγνοείται σήμερα η τύχη της.

[1471] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 140,141· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 282.

[1472] ΑΕιΙΜΠ, Σαλαμιού, ναός αγίου Γεωργίου.

[1473] ΑΕιΙΜΠ, Κισσόνεργα.

[1474] ΑΕιΙΜΠ, Αρμίνου, ναός Αγίας Μαρίνας.

[1475] ΑΕιΙΜΠ, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου.

[1476] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 117.

[1477] Περισσότερα για τοιχογραφίες και εικόνες του αγίου Επιφανίου σε όλη την Κύπρο βλέπε: Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Επιφάνιος στη βυζαντινή και μεταβυζαντινή τέχνη της Κύπρου», στο: Γιάγκου, Νάσσης (επιμ.), *Άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας πατήρ και Διδάσκαλος*, ό.π.,σ. 535-556.

[1478] Περδ. *Εκκλησιαστικός κήρυξ*, Α΄ (1911), σ. 643· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 247.

[1479] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319. Άλλο μέρος από την τιμία κάρα φυλάσσεται στην ιερά μονή Ιβήρων του Αγίου Όρους: *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 12), σ. 94.

Κωνσταντινούπολη δύο φορές το 1794 και 1796 για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[1480]. γ) μονή Αγίου Νεοφύτου[1481]. δ) Μονή Μαχαιρά[1482].

Παλαιά ακολουθία του αγίου στην Πάφο βρίσκουμε στη Δρούσια: Βίος και ακολουθία αγίου Επιφανίου πολυγράφηση από παλαιό χειρόγραφο την οποία αντέγραψε ο Νικόλαος Νεοφύτου από Δρούσια το έτος 1884. Η ακολουθία αντιγράφηκε ξανά στις 24/1/1972 από τον διάκονο Δημήτριο Φιλίππου μετέπειτα εφημέριο του ναού του Αγίου Επιφανίου Δρούσιας και ανήκει στον πιο πάνω ναό[1483]. Ακολουθία, η οποία εποιήθη εν Εδέσσῃ υπό Παναγιώτου Φράγκου θεολόγου, Αθήνα 1975 και αντίγραφο της υπάρχει στον καθεδρικό ναό αγίου Θεοδώρου Πάφος. Χαιρετισμοί στον άγιο Επιφάνιο εγράφησαν από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[1484]. Άλλες ακολουθίες γράψαμε και αλλού, ενώ η ακολουθία του αγίου Επιφανίου διορθωμένη δημοσιεύθηκε στα Κύπρια Μηναία[1485].

Παρόλη την τιμή που είχε παλαιότερα ο άγιος Επιφάνιος, στις μέρες μας λίγοι δίνουν το όνομα Επιφάνιος στα παιδιά τους. Συνήθως όμως, το όνομα Επιφάνιος βλέπουμε να δίνεται σε μοναχούς[1486].

Σε αυτό το κεφάλαιο θα μπορούσαμε να προσθέσουμε τον άγιο Πολύβιο, μαθητή του αγίου Επιφανίου και μετέπειτα επίσκοπο Ρινοκουρούρωνο οποίος όπως γράφει ο π. Φώτιος εορτάζει στις 13 ή 14 Μαΐου[1487]. Για τον Ιωάννη δεν γνωρίζουμε το τέλος της ζωής του. Όπως και να έχει, κανείς από τους δύο μαθητές του αγίου Επιφανίου δεν τιμήθηκε ποτέ στην Πάφο. Σε εικόνα που ιστορήθηκε τελευταία με εισήγηση και συνδρομή και του γράφοντος, συμπεριελήφθησαν στην σύναξη των αγίων της Επισκοπής και ο άγιος Πολύβιος με φωτοστέφανο και ο Ιωάννης χωρίς φωτοστέφανο.

2. Ο Άγιος Δημητριανός

Ο άγιος Δημητριανός επίσκοπος Κυθρέας – Χύτρων τιμήθηκε ιδιαίτερα στην Πάφο με ναούς όπως στην ομώνυμη κοινότητα Αγίου Δημητριανού, στην Άρμου, στη Μαραθούντα στη Τσάδα, στην Αυδήμου, και στον Σαραμά, και με πολλές εικόνες σε διάφορους ναούς.

[1480] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[1481] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 135.

[1482] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[1483] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 12), σ. 88.

[1484] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ. 457-468.

[1485] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 12), σ. 78-94.

[1486] ΑΠΜΚ, βρίσκουμε από ένα στα χωριά Σαλαμιού, Άρμου, Κονιά, Κάθηκας, Ίννια και Στρουμπί.

[1487] https://immorfou.org.cy/%E1%BD%81-%E1%BC%85%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CF%82-%CF%80%CE%BF%CE%BB%CF%8D%CE%B2%CE%B9%CE%BF%CF%82-%E1%BC%90%CF%80%CE%AF%CF%83%CE%BA%CE%BF%CF%80%CE%BF%CF%82-%CF%81%CE%B9%CE%BD%CE%BF%CE%BA%CE%BF%CF%85%CF%81/ (ημ. ανάρτησης: 18.10.2021, προσβάσιμο 3.2.2022).

Συμπεριλάβαμε τον άγιο Δημητριανό στην έρευνά μας εξαιτίας της παράδοσης, στην κοινότητα Άγιος Δημητριανός ότι από εκεί πέρασε ο άγιος και παρέμεινε για ένα διάστημα σε λαξευτό σπήλαιο. Βασικά στην Κύπρο υπήρξαν τρεις τουλάχιστον άγιοι με το όνομα άγιος Δημητριανός[1488], όμως η παράδοση διέσωσε σε όλες τις περιπτώσεις στην Πάφο την τιμή του αγίου Δημητριανού επισκόπου Χύτρων[1489]. Γενικότερα, παρατηρούμε ότι η τιμή του αγίου Δημητριανού επισκόπου Χύτρων διαδόθηκε περισσότερο σε όλη την Κύπρο, σε αντίθεση με άλλους ομώνυμους αγίους οι οποίοι έζησαν προηγουμένως[1490].

Στο συναξάριο της ακολουθίας του αγίου αναφέρεται ότι γεννήθηκε κατά τα χρόνια του μισοχρίστου βασιλέως Θεοφίλου στην Συκάν της Κυθρέας από ευσεβείς γονείς. Τον πίεσαν να παντρευτεί και αυτός υποχώρησε αλλά κράτησε παρθενία με την σύζυγό του, που σε τρεις μέρες κοιμήθηκε και έτσι συνέχισε την ζωή του ως ασκητής – μοναχός. Έγινε πρεσβύτερος από τον επίσκοπο της περιοχής Ευστάθιο και αργότερα εκλέχθηκε επίσκοπος Κυθηρίας. Οι βάρβαροι των Βαβυλωνίων, όταν έφθασαν στην Κύπρο, πήραν και αυτόν και το ποίμνιό του στη Βαβυλώνα. Ο ίδιος αιχμάλωτος έκανε δεήσεις και προσευχές στο Θεό για απελευθέρωση μέχρι που αυτή επιτεύχθηκε και επέστρεψε πίσω[1491]. Ο Jenkis

---

[1488] Βλέπε περισσότερα Νεάρχου Κληρίδη, «Ανακοινώσεις. Γ΄ είναι τρεις οι άγιοι Δημητριανοί στην Κύπρο», *ΚΣ*, σ.137-151. Ο Μαχαιράς εκτός από τον επίσκοπο Κυθραίας – Χύτρων «Δημητριανοῦ, Πάππου, Αθανασίου, Εὐσταθίου, Νικήτα ἐπισκόπου Κυθηραίων» (*Μαχαιράς*, § 30.) αναφέρει επίσης τον άγιο Δημητριανό, εναν από τους 300 ξένους αγίους που ήρθαν στην Κύπρο «Εἰς τὴν Κοφίνουν ὁ ἅγιος Ἡράκλειος ἐπίσκοπος, ὁ ἅγιος Λαυρέντιος, ὁ ἅγιος Ἐλπίδιος, ὁ ἅγιος Χριστόφορος, ὁ ἅγιος Ὀρέστης, καὶ ὁ ἅγιος Δημητριανός, ὁποῦ πολομοῦν ἄπειρα θαύματα.» (*Μαχαιράς*, § 32.). Την ίδια αναφορά για τον Ηράκλειο, Λαυρέντιο, Ελπίδιο Χριστόφορο, Ορέστη και Δημητριανό να ασκήτευσαν στην Κοφίνου μας δίνει και το χειρόγραφο του Λονδίνου (*BMAd*, § 186α, σ. 29), από όπου θα πήρε και την πηγή ο Μαχαιράς. Ο Δημητριανός ως διάκονος και μάρτυρας στην επισκοπή Ταμασού αναφέρεται από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως να εορτάζει στις 23 Ιουνίου (SyEC, σ. 765-766). Ο άγιος Δημητριανός επίσκοπος Ταμασού. Κείμενο από απολεσθέντα σήμερα κώδικα της Μητρόπολης Πάφου ο οποίος δημοσιεύτηκε στον Απόστολο Βαρνάβα αναφέρει τον άγιο Δημητριανό επίσκοπο Ταμασού «Ηρακλίδου, Μνάσωνος, Ρώδονος, Δημητριανού, και Μακαιδονίου, των αγιωτάτων επισκόπων Ταμασίας· αιωνία η μνήμη» (sic) ΣΕΚ, σ. 451. Ο Κυπριανός επίσης αναφέρει έναν από τους αγίους που ήρθαν από έξω (Αλαμάνους) με το όνομα Δημητριανός να ασκήτευσε με άλλους στην Βιτσάδα Αμμοχώστου «Βιτζάδαν, Ελπίδιος, Χριστόφορος, Ορέστης και Δημητριανός». Ενώ αλλού αναφέρει άλλο Δημητριανό να σκήτευσε μαζί με τον Βασίλειο στη Βασίλεια (Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526).

[1489] Ο βίος του αγίου σώζεται στο Σιναϊτικό ελληνικό κώδικα με αριθμό 789 του 12ου αιώνος. Βιογραφικά στοιχεία για τον άγιο Δημητριανό βλέπε και BHG § 495 (τμ. 1, σ. 152).

[1490] Οι τρείς αιώνες των αραβικών επιδρομών υπήρξαν η κύρια αιτία της λήθης των τοπικών αγίων των πρώτων αιώνων καθώς και των τόπων τιμής τους.

[1491] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 3 (Νοέμβριος 6), σ. 62. Ο άγιος Δημητριανός παρομοιάζεται από τον συναξαριστή ως αυτός που έζησε παρόμοιο βίο με τον προφήτη Ιερεμία, αφού και οι δύο πήγαν μαζί με τον λαό τους αιχμάλωτοι στη Βαβυλώνα. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 3 (Νοέμβριος 6), σ. 62.

γράφει σε άρθρο του ότι ο άγιος Δημητριανός μεταφέρθηκε στη Βαγδάτη[1492]. Ο Κυπριανός αναφέρει ότι το έτος 743 ο αρχηγός των Αράβων ήρθε στη Κύπρο και πήρε αιχμάλωτους στη Συρία μεγάλο αριθμό Κυπρίων, στους οποίους επετράπη να επιστρέψουν τον επόμενο χρόνο[1493]. Το έτος 806 επίσης σε επιδρομή των Αράβων, συνέλαβαν τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου και τον οδήγησαν στα σκλαβοπάζαρα της Συρίας[1494]. Παρόμοιες καταστάσεις έγιναν και στα Ιεροσόλυμα· καταστροφές ναών, κλοπές ιερών κειμηλίων όπως και του Τιμίου Σταυρού, αιχμαλωσίες όπως του πατριάρχη Ζαχαρία κ.ά. Ο Φούλιας γράφει ότι το 691 ο Ιουστινιανός για να πλήξει οικονομικά τους Άραβες, μετέφερε μεγάλο μέρος του πληθυσμού και τον αρχιεπίσκοπο στην Αρτάκη, μετονομάζοντάς την σε Νέα Ιουστινιανούπολη. Ως αντίδραση ο Χαλίφης μετέφερε χιλιάδες Κύπριους αιχμαλώτους στη Συρία, επαναπατρίζοντάς τους όταν επέστρεψαν αυτοί που μετοίκησαν στην Κύζικο γύρω στο 700. Το 908 ο στρατηγός Ιμέριος σε μια εκστρατεία του πέρασε και από την Κύπρο και επετέθη εναντίον των Αράβων. Ως αντίποινα οι Άραβες με αρχηγό τον αρνησίθρησκο Δαμιανό για τέσσερις μήνες λεηλάτησαν και μετέφεραν χιλιάδες αιχμαλώτους μεταξύ αυτών και τον γηραιό επίσκοπο Χύτρων άγιο Δημητριανό[1495]. Ο Εγγλεζάκης αναφέρει ότι στην Βαγδάτη ο άγιος παρουσιάστηκε στον έξαρχο των βαρβάρων και με δάκρυα του εξέθεσε τα γεγονότα και την αδικία απέναντι σε αυτόν και το ποίμνιό του, ώστε συγκίνησε τον χαλίφη και πέτυχε την επάνοδο τους στην Κύπρο[1496]. Ο άγιος Δημητριανός λόγῳ του ότι με τις προσευχές του, αλλά και με τα έργα του, κατάφερε να επιστρέψει το ποίμνιό του πίσω στην Κύπρο, θεωρείται προστάτης των προσφύγων. Η μεσιτεία του και η κατάταξη του ως προστάτη των προσφύγων καταγράφεται και σε πολλά τροπάρια στον παρακλητικό κανόνα προς τον άγιο Δημητριανό[1497].

Επανερχόμενοι στο θέμα της τιμής του αγίου στην Πάφο, ιδιαίτερα στην ομώνυμη κοινότητα με ναό καθώς και λαξευτό σπήλαιο όπως και στην κοινότητα Σαραμάς με επίσης ερειπωμένο ναό εφαπτόμενο σε σπήλαιο, κανείς μπορεί να θεωρήσει ότι υπήρξε τοπικός άγιος. Έχουμε ήδη αναλύσει τα σπήλαια και τις αφιερώσεις τους σε αγίους ενώ δεν

[1492] Μετάφραση του έργου: R.J.H. Jenkins, «Η αποστολή του αγίου Δημητριανού της Κύπρου εις Βαγδάτην», Annuaire de l' Institute de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves, τμ. IX (1949), Παγκάρπεια, Melenges Henri Gregoire, 1, σ. 267,275 βλέπε: Π. Στυλιανού, Ο άγιος Δημητριανός Κυθρέας, Λευκωσία 1973, σ. 51-56. *ΚύπριαΜηναία*, τμ. 3 (Νοέμβριος 6), σ. 68.

[1493]Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 180-181.

[1494] Brooks E. W., «Byzantines and Arabs in the Time of the Early Abbasid» στο: *English Historical Review*, Oxford University Press, τμ. 15 (1900), Oxford 1900, σ. 745.

[1495] Ανδρέας Φούλιας, *Βυζαντινή τέχνη. Πρωτοβυζαντινή περίοδος 7ος-10ος αιώνας*, Σημειώσεις προς χρήση των φοιτητών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου για το Πτυχιακό πρόγραμμα, χ.χ, σ. 3.

[1496] Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 88-89.

[1497] Αθανάσιος Ιερομόναχος Συμωνοπετρίτης, *Παρακκλητικός Κανών εις τον άγιον ιεράρχην Δημητριανόν επίσκοπον Κυθρέας της Κύπρου. Προστάτην των προσφύγων*, Άγιο Όρος 2016.

υπάρχουν ενδείξεις για τοπικό άλλο ομώνυμο άγιο στην Πάφο. Η υπόθεση όμως δεν μπορεί να αποκλεισθεί, ούτε και το ενδεχόμενο ο άγιος να είχε μια ιεραποστολική δράση και στην Πάφο, (μέχρι την Βαγδάτη μεταφέρθηκε δεν θα μπορούσε να έρθει στην Πάφο;) Είναι γεγονός ότι πολλές φορές οι γνωστοί μεγάλοι άγιοι για τους οποίους υπήρχαν επαρκή στοιχεία, εικόνα και ακολουθία, εκτόπισαν τους τοπικούς, όπως συνέβη και με άλλους αγίους[1498]. Επίσης, η μνήμη των τοπικών Αγίων, δεν διασωζόταν για μεγάλο διάστημα, παράδειγμα ο άγιος Νεόφυτος, στο όνομα του οποίου δεν διασώθηκαν άλλες εκκλησίες, παρόλο που είχε και μεγάλη μονή στο όνομά του. Ακόμη, οι περισσότερες ακολουθίες των Κυπρίων αγίων, έχουν παρθεί από άλλους αγίους γι' αυτό δεν μπορούμε με βεβαιότητα να βασιστούμε ιστορικά στις ακολουθίες αυτές[1499]. Μπορεί η πιο πάνω υπόθεση να μην απορρίπτεται, αλλά όμως δεν μπορεί ούτε και να στηριχθεί, καθόσον δεν έχουμε στοιχεία. Επομένως δεχόμαστε την τιμή του αγίου Δημητριανού στις κοινότητες που αναφέραμε αρχικά, λόγῳ της εξάπλωσης της τιμής του. Οι ναοί αυτοί μπορεί να ήταν ενοριακοί ναοί, εξωκκλήσια, μετόχια ή μικρές μονές, ενώ τα δύο σπήλαια στην ομώνυμη κοινότητα και στον Σαραμά μπορεί να δημιουργήθηκαν μεταξύ 10ου -12ου αιώνα από ασκητές, ή ερημίτες, όπως αυτοί μαρτυρούνται στην Κρεμαστή στη Χρυσορρογιάτισσα, στο σπήλαιο στην Τροοδίτισσα, στο Έγκλειστρο στη Σουσκιού, ενώ πολύ γνωστό είναι το ασκητήριο του αγίου Νεοφύτου που εξελίχθηκε σε μονή. Τέλος, ο μεγάλος αριθμός ναών του αγίου Δημητριανού στην Πάφο, ενός αγίου που μπορεί να μην είχε σχέση με την Πάφο δεν πρέπει να ξενίζει, καθότι και άλλοι άγιοι, που έζησαν σε άλλες πόλεις τιμήθηκαν ιδιαίτερα όπως ο άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας, ο άγιος Μάμας κ.ά. Ο άγιος τιμόταν ευρύτερα στην Κύπρο και σε άλλες πόλεις, συνδέθηκε με την κατάπαυση των αραβικών επιδρομών και, ίσως, τότε να άρχισε η τιμή του χάρη στα θαύματα και τη δράση του.

Ο άγιος Δημητριανός απεικονίζεται σε τοιχογραφίες στην Παναγία Παντάνασσα 16ος αιώνας στη Χούλου[1500] και στον Άγιο Ανδρόνικο στην Πόλη Χρυσοχούς 16ος αιώνας[1501]. Περισσότερες απεικονίσεις της μορφής του αγίου έχουμε σε εικόνες όπως: στον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Παναγιά, εικόνα του 16ου αιώνα[1502], στον ναό της Υπαπαντής του Χριστού στη Λάσα του 18ου αιώνα με τους αγίους Γεώργιο και

[1498] Τέτοιες περιπτώσεις αναφέρονται όπως ο Άγιος Γεώργιος Αλαμάνος με τον Άγιο Μεγαλομάρτυρα Γεώργιο ο όσιος Βαρνάβας ο εν Βάση με τον Απόστολο Βαρνάβα, ο άγιος Ιωάννης Σπηλαιώτης σε άγιο Ιωάννη Θεολόγο (Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 96). Ο όσιος Κουρνούτας ο Κύπριος εορτάζει στις 12 Σεπτεμβρίου την ίδια ημέρα κατά την οποία εορτάζει και ο άγιος Κουρνούτας επίσκοπος Ικονίου. Η σύγχυση επίσης βοήθησε το ότι εορταζόταν ο τοπικός άγιος Κουρνούτας την ίδια ημέρα με τον γνωστό άγιο Επίσκοπο Ικονίου (Βλπ. Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 298-299.).

[1499] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 126.

[1500] ΦΑΙΕΑΠ.

[1501] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 69,71, 73,77,86.

[1502]Gunnis, σ. 365.

Δημητριανό[1503], στην ομώνυμη κοινότητα Άγιος Δημητριανός του 18ου αιώνα[1504]. Στη Τσάδα, μικρή εικόνα του αγίου Δημητριανού των αρχών του 19ου αιώνα[1505]. Λείψανα του αγίου Δημητριανού μνημονεύονται από τον Σίμο Μέναρδο να υπάρχουν στον ομώνυμο ναό του στον Άγιο Δημητριανό[1506]. Επίσης, σήμερα υπάρχουν τεμάχια λειψάνων του αγίου στην μονή Αγίου Νεοφύτου[1507], στη μονή Κύκκου[1508] κ.ά. Η ακολουθία του αγίου εκδόθηκε στην Ενετία επί αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου, μαζί με άλλες ακολουθίες το 1779, τρία χαρτόδετα αντίτυπα φυλάσσονται στη Χρυσορρογιάτισσα[1509]. Παρακλητικός κανόνας γράφτηκε από τον ιερομόναχο Αθανάσιο Σιμωνοπετρίτη, κατόπιν αιτήσεως του οσιολογιωτάτου μοναχού π. Επιφανίου Κυκκώτου για τον ναό του αγίου Δημητριανού στην ομώνυμη κοινότητα Πάφου[1510]. Χαιρετισμοί στον άγιο Δημητριανό εγράφησαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[1511]. Τέλος, το όνομα Δημητριανός και Δημητριάνα δίδεται σε αριθμό ανθρώπων, που ίσως να σχετίζεται με την τιμή του αγίου αυτού[1512].

[1503] Στο ίδιο, σ. 319.

[1504] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Δημητριανός. Και αυτή την εικόνα, όπως και ακολουθία του αγίου που θα αναφερθούμε πιο κάτω υπολογίζουμε να σχετίζεται με τον άγιο Πανάρετο και με την προσπάθεια του να τιμηθούν οι τοπικοί άγιοι.

[1505] ΦΑΙΕΑΠ. Η εικόνα αυτή ίσως σχετίζεται και με την τιμή του αγίου στην κοινότητα λόγω του εξωκκλησίου που υπάρχει.

[1506] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., 386.

[1507] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 135.

[1508] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 17.

[1509] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. ι΄· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 144. Αντίτυπο αυτής της ακολουθίας υπάρχει στον ναό του αγίου Κενδέα στην Πάφο βλέπε αναφορά στον άγιο Κενδέα. (Η ακολουθία του αγίου Δημητριανού είναι στις σ. 85-106). Αντιγραφή της έντυπης ακολουθίας του αγίου Δημητριανού επισκόπου Χύτρων το 1779 βλέπουμε σε χειρόγραφη ακολουθία των Περάτων του αγίου Δημητριανού επισκόπου Ταμασού. Η ακολουθία αυτή αντιγράφει όπως φαίνεται την έντυπη ακολουθία σχεδόν στο σύνολό της παραλείποντας ορισμένα τροπάρια. Αντικαθιστά τα αναγνώσματα και κάποια τροπάρια από την ακολουθία του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου μιας και ορίζει ο άγιος να συνεορτάζεται με την ανακομιδή των ιερών λειψάνων του αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου. Νεάρχου Κληρίδη, «Ανακοινώσεις. Γ΄ είναι τρεις οι άγιοι Δημητριανοί στην Κύπρο», *ΚΣ*, σ.137-151. Επίσης χειρόγραφη ακολουθία η οποία ανήκει στο μετόχι της Αγίας Βαρβάρας στο Σταυροβούνι αποτελεί αντίγραφο της ακολουθίας του 1779. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 3 (Νοέμβριος 6), σ. 67.

[1510] Αθανάσιος Ιερομόναχος Συμωνοπετρίτης, *Παρακκλητικός Κανών εις τον άγιον ιεράρχης Δημητριανόν επίσκοπον Κυθρέας της Κύπρου. Προστάτην των προσφύγων*, Άγιο Όρος 2016.

[1511] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ.198-208.

[1512] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Έμπα 2009. Πάφος2015. (Θηλ): Δημητριάνα. Όμοδος 1998,2001. Κάτω Πλάτρες 2010. Γιόλου 2001. Μαραθούντα 2003, 2005, 2005. Πέγεια 2010. Πισσούρι 2004, 2007. Πάφος 2005, 2007, 2011, 2012. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε το όνομα Δημητριανός: 2 στη Πάφο, 9 στη Λευκωσία, 5 στη Λεμεσό, 5 στη Λάρνακα και 1 στην Κερύνεια.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Επίσκοποι με ελλείποντα στοιχεία αγιότητας και τιμής

Για τους αγίους επισκόπους Πάφου και Αρσινόης, που μετείχαν Οικουμενικών Συνόδων, ήδη κάναμε μνεία στις αρχές της διατριβής μας. Είτε αναγνωρίζονται στο σύνολό τους ως άγιοι, ή αν είναι άγιος ο καθένας ξεχωριστά, αυτό ο Θεός το γνωρίζει. Πάντως δεν έχουμε στοιχεία της τιμής τους παρεκτός τις ημέρες που εορτάζονται όλοι μαζί από την Εκκλησία.

1. Ο (Άγιος) Θεόδωρος επίσκοπος Πάφου

Ο Πάφου Θεόδωρος (;-655-;)[1513] από κάποιους απαριθμείται μεταξύ των αγίων, ενώ από άλλους απλά μεταξύ των επισκόπων. Φαίνεται ότι υπήρξε μοναχός στην μονή Συμβούλου Χριστού παρά το Κούριο Λεμεσού και ίσως αργότερα ηγούμενος στην ίδια μονή. Στη συνέχεια χρημάτισε επίσκοπος Πάφου. Από τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στο έργο του: «Κύπρος η Αγία Νήσος» καταγράφονται τέσσερις επίσκοποι στην Κύπρο ως άγιοι, δύο αρχιεπίσκοποι, ένας επίσκοπος Κιτίου και ένας επίσκοπος Ταμασσού[1514]. Ο Πάφου Θεόδωρος δεν καταγράφεται από τον Μακάριο ως άγιος, φαίνεται όμως να υπονοείται ότι υπήρξε άγιος, γιατί, όπως γράφει, μαζί με πολλούς άλλους επισκόπους, όπως και τον Πάφου Κυριακό μας άφησαν συγγράμματα[1515]. Γνωστό είναι το Εγκώμιο που έγραψε ο Πάφου Θεόδωρος προς τον άγιο Σπυρίδωνα[1516]. Επίσης από τον Πρέφαντ αναφέρεται κάποιος επίσκοπος Θεόδωρος ο οποίος έγραψε σχετικά με την παράδοση για την αγία Ελένη στην Εκκλησιαστική του Ιστορία[1517]. Πάντως δεν καταγράφεται από παλαιές πηγές ως άγιος και ούτε υπάρχουν στοιχεία τιμής του στην Πάφο. Ναοί όπως ο καθεδρικός ναός στην Πάφο και άλλοι ναοί και εξωκκλήσια σε διάφορες κοινότητες που τιμώνται επ' ονόματι του αγίου μεγαλομάρτυρος Θεοδώρου, δεν μπορούν να μας βοηθήσουν[1518].

2. Ο Άγιος Ιούλιος

Ο Ιούλιος αναφέρεται από τον Κυπριανό ως ο επίσκοπος Πάφου (;-381-;) ο οποίος υπέγραψε πρώτος τα πρακτικά της Β΄ εν Κωνσταντινουπόλει Οικουμενικής Συνόδου το

[1513] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31.

[1514] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 108,109,110,111.

[1515] Στο ίδιο, § 108-111, 221· σ. 4

[1516] «P. VandenVen, *LalegendedeSt. Spyridon évêquedeTrimithonte*, Louvain 1953» Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 57.

[1517] Όλβτριχ Πρέφατ (1546), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες...*, ό.π., τμ. 1, σ.296.

[1518] Όπως γράψαμε και αλλού αναφερόμαστε στην περίπτωση που η μνήμη ενός τοπικού αγίου καλύπτεται από την τιμή ενός γνωστού αγίου όπως θα μπορούσε να συνέβαινε στην περίπτωσή μας με του αγίου Θεοδώρου του Στρατηλάτη. Αυτά όμως είναι καθαρά υποθέσεις και δεν μπορούν να έχουν βάση.

381[1519]. Ο Ροδινός, επίσης, σε κατάλογο που αναφέρει ονομαστικά τους επισκόπους που μετείχαν στις Οικουμενικές Συνόδους, τον αναφέρει ότι υπήρξε επίσκοπος της Πάφου, που συμμετείχε στην Δεύτερη Οικουμενική Σύνοδο, πλην δεν τον απαριθμεί με τους αγίους[1520].

Στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας της Κύπρου του 16ου αιώνα, που διασωζόταν στη Μητρόπολη Πάφου, αναφέρεται ο επίσκοπος Πάφου ως ο πρώτος μετά τον θρόνο της Κωνσταντίας, ο μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Λευκωσίας «Ὁ τῆς πάφου πρωτευέτο εἰς τό χειρωτονήσθε, ἀρχιεπίσκοπον Λευκωσίας. καί τῆς Λευκωσίας πρωτευέτο τοῦ χειροτωνήσαι, μητροπολήτην πάφου καί ἀμφώτεροι οἱ δύο ποιήτοσαν τάς χειροτονίας, τῶν λιπῶν ἐπισκόπων»[1521].

Δεν έχουμε πληροφορίες και στοιχεία τιμής του επισκόπου – αγίου αυτού αν είχε ποτέ συγκαταριθμηθεί με τους τιμωμένους αγίους της Πάφου.

3. Ο Άγιος Κύριλλος ή Κυριακός

Ο Φώτιος τον αναφέρει ως «Κυριακόν τόν τῆς Πάφου ἐπίσκοπον», ενώ με το ίδιο όνομα τον αναφέρει και ο Λεόντιος Βυζάντιος στον «Κατά τῶν Νεστοριανῶν καί Εὐτυχιανῶν» λόγο του, «τοῦ ἁγίου Κυριακοῦ ἐπισκόπου Πάφου καί ὁμολογητοῦ· εἷς δέ καί οὗτος τῶν ἐν Νικαίᾳ...»[1522]. Ο Ροδινός σε κατάλογο που αναφέρει ονομαστικά τους επισκόπους, που μετείχαν στις Οικουμενικές Συνόδους, τον αναφέρει επίσης ως Κύριλλο και ότι υπήρξε επίσκοπος της Πάφου που συμμετείχε στην Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο, πλην δεν τον απαριθμεί με τους αγίους[1523]. Ο Κυπριανός τον αναφέρει με το όνομα

[1519] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 534· Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 131. Ο Κυπριανός αναφέρει τους εξής επισκόπους της Πάφου να υπογράφουν πρακτικά Οικουμενικών Συνόδων: Πρώτη Οικουμενική 325: Κύριλλος ή Κυριακός Πάφου υπογράφει πρώτος τα πρακτικά στο σύνολο 14 επισκόπων από την Κύπρο. Δεύτερη Οικουμενική 381: Ιούλιος Πάφου υπογράφει πρώτος τα πρακτικά στο σύνολο τεσσάρων επισκόπων από την Κύπρο. Τρίτη Οικουμενική 431: Σαπρίκιος Πάφου υπογράφει πρώτος στο σύνολο τεσσάρων επισκόπων από την Κύπρο. Τετάρτη Οικουμενική 451: Προέχιος Αρσινόης υπογράφει τρίτος στη σειρά από τους έξι στο σύνολο επισκόπους από την Κύπρο. Πρώτος υπογράφει ο επίσκοπος Σολέας Επιφάνιος. Για την Πέμπτη, Έκτη, Πενθέκτη και Εβδόμη δεν αναφέρονται επίσκοποι Πάφου και Αρσινόης. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 534.

[1520] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ.136. Αναφέρεται από την παράδοση ότι και ο άγιος Επιφάνιος επίσκοπος Κωνσταντίας θα μετείχε της Δευτέρας Οικουμενικής Συνόδου και πολύ πιθανόν να υπέγραψε πρώτος. Ίσως δε μετά τον Επιφάνιο η πρωτεύουσα και Μητρόπολις να μεταφέρθηκε από την Πάφο στην Κωνσταντία αν και τους πρώτους αιώνες πολύ πιθανόν να μην υπήρχαν πρωτεία και μητροπόλεις – αρχιεπισκοπές. Οι λόγοι μεταφοράς της πρωτεύουσας από Πάφο στην Αμμόχωστο ίσως να σχετίζονται και με λόγους εγγύτητας προς την Αντιόχεια όταν η Κύπρος υπαγόταν σε αυτήν πολιτικά.

[1521] ΣΕΚ, σ. 452.

[1522] Ο Φώτιος (Βιβλιοθήκη, 229), παίρνοντας όπως γράφει από το βιβλίο του αγίου Εφραιμίου, σημειώνει έναν λόγο του επισκόπου Πάφου Κυριακού στα Θεοφάνεια και ένα δεύτερο λόγος του είναι ο Περί ενανθρωπήσεως. Δυστυχώς δεν έχουν σωθεί ούτε αποσπάσματα από τα έργα αυτά: http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=6387&-V=limmata, (προσβάσιμο 24.1.2022).

[1523] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 135.

Κύριλλο αντί Κυριακό επίσκοπο Πάφου (;-325-;) να υπογράφει πρώτος από τους Κυπρίους ιεράρχες τα πρακτικά της Πρώτης Οικουμενικής το 325 και να μετέχει επίσης και της Συνόδου της Σαρδικής το 343[1524]. Ο Halkin καταγράφει κάποιον άγιο Κύριλλο μάρτυρα στην Κύπρο[1525]. Από ότι γνωρίζουμε όμως ο μοναδικός άγιος στην Κύπρο με το όνομα Κύριλλος, είναι ο επίσκοπος Πάφου. Ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος, που συνηθίζει να απαριθμεί τους επισκόπους που μετείχαν στις Οικουμενικές Συνόδους ως αγίους, τον απαριθμεί ως άγιο προσθέτοντας ότι είναι ανάμεσα στους Κύπριους αγίους που άφησαν συγγράμματα[1526]. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει δύο επισκόπους με το όνομα Κύριλλος, τους οποίους συγκαταλέγει ανάμεσα στους αγίους ο ένας να έζησε το 325 και ο άλλος το 614[1527]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται ένας από τους Κυπρίους αγίους ο Κύριλλος ή Κυριακός ο οποίος υπέγραψε τα πρακτικά της Α΄ Οικουμενικής, ενώ αναφέρεται και έτερος με το όνομα Κύριλλος ο οποίος ήκμασε τον 7ο αιώνα[1528]. Επίσης εξυμνείται στην Ακολουθία τους στα Κύπρια Μηναία[1529].

Μια διαφορετική αναφορά για τιμή του αγίου Κυριακού βλέπουμε να καταγράφει ο Hogarth, στο βιβλίο του Devia Cypria. 1889[1530] όπου αναφέρεται στον ναό των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου, λέγοντας ότι ανήκε στον άγιο Κυριακό. Ο Hogarht βέβαια δεν μας δίνει περισσότερα στοιχεία αν πρόκειται για όσιο, επίσκοπο κλπ. Ο Rupert Gunnis στο βιβλίο του Historic Cyprus αναφέρει την μνημόνευση αυτή του Hogarth και προσθέτει ότι ο άγιος Κυριακός ήταν επίσκοπος Πάφου των πρώτων αιώνων[1531]. Οι αναφορές αυτές πιστεύουμε ότι είναι αυθαίρετες και δεν μπορούν να στηριχθούν σε στοιχεία.

[1524] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 534· Χάκκετ, τμ. 1, σ. 15. Ο Χάκκετ γράφει ότι ο Κυπριανός υποστηρίζει ότι οι ίδιοι δώδεκα επίσκοποι που συμμετείχαν στην Α΄ Οικουμενική συμμετείχαν και στην Σύνοδο της Σαρδικής (343-344), 18 χρόνια μετά ήταν αδύνατον να συμμετείχαν όλοι οι αρχιερείς καθότι όπως γράφει ο Χάκκετ πολλοί αρχιερείς ήταν γέροντες και δεν θα ήταν στη ζωή. Χάκκετ, τμ. 1, σ. 15-16. Επίσης αυτό δεν φαίνεται από τα σωζόμενα αλλά ελλιπή πρακτικά. Στη Σύνοδο της Σαρδικής το 343 πάντως μαρτυρούνται 12 Κύπριοι επίσκοποι. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 166, 167.Ο κατάλογος του Κυπριανού εκτός από τους δύο πρώτους επισκόπους Κύριλλο και Γελάσιο που αναφέρονται οι επισκοπές τους, οι υπόλοιποι δεν αναφέρονται επομένως όπως συμπεραίνει και ο Χάκκετ για τα πιο πάνω ο κατάλογος του Κυπριανού προκαλεί αμφιβολίες. Χάκκετ, τμ. 1, σ. 16. Αυτό όμως δεν φαίνεται από τα σωζόμενα αλλά ελλιπή πρακτικά. Στη Σύνοδο της Σαρδικής το 343 μαρτυρούνται 12 επίσκοποι: Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 166, 167.

[1525]BHG, § 466 (τμ. 1, σ. 143).

[1526] Συγκεκριμένα ο Μακάριος γράφει ότι, ο ιερός Φώτιος στην Μυριόβιλον, (Βιβλιοθήκη, 229) τον αναφέρει ως δόκιμο εκκλησιαστικό συγγραφέα. Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 151, σ. 4.

[1527] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 45,47,184.

[1528]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 130.

[1529] Τρίτο τροπάριου της δ΄ ωδής του έτερου κανόνα στον όρθρο: «Κυριακόν, τῆς Πάφου ἱεροφάντορα…». *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 49.

[1530]Hogarth, *DeviaCypria…, ό.π.*, σ. 29.

[1531]Gunnis, σ. 325-326.

Πιστεύουμε ότι το όνομα του επισκόπου αυτού όπως καταγράφεται από τις παλαιότερες πηγές είναι Κυριακός και, αργότερα, από τον Ροδινό τον οποίο αντέγραψε και ο Κυπριανός πέρασε λανθασμένα το όνομα Κύριλλος. Επίσης δεν υπάρχουν ενδείξεις τιμής του ως αγίου στην Πάφο.

4. Ο Άγιος Σαπρίκιος

Επίσκοπος Πάφου όπως γράφει ο Κυπριανός, μετείχε και υπέγραψε πρώτος στο σύνολο τεσσάρων επισκόπων από την Κύπρο, τα πρακτικά της Γ΄ εν Εφέσῳ Οικουμενικής Συνόδου 431[1532]. Ο Ροδινός σε κατάλογο που αναφέρει ονομαστικά τους επισκόπους που μετείχαν στις Οικουμενικές Συνόδους, τον αναφέρει ότι υπήρξε επίσκοπος της Πάφου που συμμετείχε στην Τρίτη Οικουμενική Σύνοδο, πλην δεν τον απαριθμεί με τους αγίους[1533].

Από τους μεσαιωνικούς χρόνους ο Θεβέτ το 1590 αναφέρει στον χώρο των Επτά Κοιμωμένων να βρίσκεται και ο τάφος, όπως γράφει του επισκόπου Πάφου Σαπρίκιου: «Ὁ τάφος τοῦ ἐπεδείχθη πλησίον τοῦ ἐκ Κάτω Πάφου φρουρίου μέσα εἰς βαθύ σπήλαιον εἰς τόν χῶρον λατρεῖας ὁ ὁποίος ὑπό τοῦ λαοῦ ὀνομάζεται “οἱ ἑπτά ἐν ὕπνο ἅγιοι”»[1534].

Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988, ο Σαπρίκιος καταγράφεται ένας από τους Κυπρίους αγίους ο οποίος υπέγραψε τα πρακτικά της Γ΄ Οικουμενικής[1535].

Ενδείξεις τιμής του Πάφου Σαπρικίου δεν εντοπίζονται στην Πάφο. Σημαντική ωστόσο η αναφορά του Θεβέτ για τάφο του στην περιοχή των Επτά Κοιμωμένων, γνωστή σήμερα ως Αγία Σολομωνή της Κάτω Πάφου. Όμως λόγῳ του ότι οι μεσαιωνικοί περιηγητές μας έχουν συνηθίσει σε εσφαλμένες πληροφορίες πρέπει να είμαστε λίγο προσεκτικοί σε αυτά.

5. Ο Άγιος Προέχιος

Ο Θεβέτ το 1590 τον αναφέρει ως επίσκοπο Αρσινόης με τον όνομα Έχιος (Echio)[1536]. Ο Ροδινός το 1659 σε κατάλογο που αναφέρει ονομαστικά τους επισκόπους που μετείχαν στις Οικουμενικές Συνόδους, τον αναφέρει ότι υπήρξε επίσκοπος Αρσινόης, που συμμετείχε στην Τετάρτη Οικουμενική Σύνοδο, πλην δεν τον απαριθμεί με τους αγίους[1537].

[1532] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 166-168, 534. Η Τρίτη Οικουμενική Σύνοδος θεωρείται πολύ σημαντική για την Κύπρο γιατί εκτός από τις δογματικές διδασκαλίες που διατρανώθηκαν, κατοχυρώθηκε και το αυτοκέφαλο της Εκκλησίας της Κύπρου. Από τους ιεράρχες της Κύπρου που προβλήθηκε και μίλησε καταθέτοντας της ορθόδοξη διδασκαλία του κατά του Νεστορίου ήταν ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Ρηγίνος (431–;). Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 29.

[1533] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 135.

[1534] *ExcerptaCypria*, σ. 180· Άντρε Θεβέτ (1590;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 518· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 47.

[1535] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 119.

[1536] Αντρέ Θεβέτ (1590;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 518.

[1537] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ.137.

Το ίδιο δεν τον απαριθμεί με τους αγίους και ο Κυπριανός ο οποίος γράφει ότι υπέγραψε τα πρακτικά της Δ΄ Οικουμενικής, ως τρίτος στη σειρά, από τους έξι στο σύνολο επισκόπους από την Κύπρο[1538]. Ο Χάκκετ αναφέρει τον Προέχιο ότι ο επίσκοπος Θεοδοσιανής Σωτήρ αντιπροσώπευσε στην Δ΄ Οικουμενική στη Χαλκηδόνα και τον Αρσινόης Προέχιον[1539]. Σε άλλη συνάφεια ο Χάκκετ τοποθετεί τον Προέχιο ως επίσκοπο Αρσινόης, της μετέπειτα Αμμοχώστου[1540]. Ο Τσικνόπουλλος τον Προέχιο τον αναφέρει ως άγιο και τον τοποθετεί μετά τους τρεις γνωστούς επισκόπους Αρίστωνα, Νίκωνα και Αρκάδιο. Αναφέρει ότι παρευρέθηκε μεταξύ άλλων πέντε επισκόπων της Κύπρου στην εν Χαλκηδόνι Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο του 451. Ενώ ο θρόνος της Πάφου δεν αντιπροσωπεύθηκε[1541].

Ο Προέχιος προστέθηκε ως άγιος να εορτάζεται μαζί με τους υπόλοιπους αγίους της Επισκοπής Αρσινόης και περιελήφθη στην ακολουθία και στην εικόνα όλων των αγίων. Από το συναξάριο της ακολουθίας «πάντων των εν Αρσινόη αγίων» φέρεται να εορτάζεται μαζί με τους υπόλοιπους αγίους της Δ΄ Οικουμενικής, την Κυριακή μετά την 11^{ην} Ιουλίου. (η Κυριακή αυτή μπορεί και να συμπέσει με τη δεύτερη Κυριακή οπότε εορτάζονται οι εν Αρσινόη άγιοι). Μοναδικές σύγχρονες απεικονίσεις του αγίου Προεχίου εκτός από την πιο πάνω που αναφέραμε, βρίσκουμε σε τοιχογραφίες στην κόγχη του Ιερού Βήματος του καθεδρικού ναού Αγίου Μάμα στην Περιστερώνα Χρυσοχούς και στην Πόλη Χρυσοχούς. Δεν εντοπίσαμε άλλες τοιχογραφίες ή εικόνες του αγίου παλαιότερες ή σύγχρονες.

6. Ο Φωτεινός επίσκοπος Αρσινόης

Η ενεπίγραφη λίθινη πλάκα από την Πόλη Χρυσοχούς η οποία σήμερα φυλάσσεται στο Κυπριακό Μουσείο με το όνομα του Φωτεινού βρέθηκε το 1960 στην Πόλη Χρυσοχούς και γράφει: ΕΝ ΕΤΙ ΛΣ ΤΗΣ ΑΡΧΙΕΡΩCΥΝΗΣ CΑΒΙΝΟΥ ΕΠΙ ΦΩΤΗΝΟΥ ΕΠΙCΚΟ(ΠΟΥ) + ΔΙΑ ΤΩΝ +[15421543]. Η επιγραφή γράφει ότι ο Φωτεινός υπήρξε επίσκοπος κατά το 36^{ο} έτος της αρχιερατείας του Σαβίνου, ο οποίος πιθανόν όπως γράφουν

[1538] Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 534.

[1539] Χάκκετ, τμ. 1, σ. 51.

[1540] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 89.

[1541] Παραπέμπει στον Andre Thervet, 1590. *Excerpta Cypria,* σ. 180, ο οποίος αναφέρει ότι ο Προέχιος και έξ άλλοι επίσκοποι, ο Αμαθούντος Ηλιόδωρος, ο Δαμασίας Επαφρόδιτος, ο Δίδυμος Λαπήθου και ο Χύτρων Διονύσιος αντιπροσώπευσαν την Κυπριακή Εκκλησία στην Δ΄ Οικουμενική. Επίσης ο Σαπρίκιος Πάφου και ο Σόλων Ευάγριος αντιπροσώπευσαν την Εκκλησία της Κύπρου στην Γ΄ Οικουμενική και τάφηκαν πλησίον του εν Κάτω Πάφου φρουρίου εις το βάθος σπηλαίου το οποίο απέκτησε το όνομα «το σπήλαιον των επτά εν ύπνῳ Αγίων»: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 51-52,187.

[1542] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…,* ό.π., σ. 23-24,26. Βλέπε επίσης σχόλια και φωτογραφία της επιγραφής: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 52.

[1543] Βλέπε σχόλια και φωτογραφία της επιγραφής: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 52.

Φούλιας και Χατζηχριστοδούλου, ταυτίζεται με τον Σαββίνο Β΄ του δευτέρου μισού του 5ου αιώνα[1544].

Ο Φωτεινός επίσκοπος Αρσινόης το 487 δεν αναφέρεται πουθενά ως άγιος. Απλά, επειδή είναι ο μοναδικός επίσκοπος, που έζησε την εποχή των άλλων επισκόπων, που αναφέρονται ως άγιοι, τον συμπεριλάβαμε στην έρευνά μας. Αν δεχθούμε τους άλλους επισκόπους ως τον 5ο αιώνα ως αγίους, γιατί να αποκλείσουμε και αυτόν; Ναούς και σεβάσματα του αγίου Φωτίου έχουμε σε αρκετά μέρη όπως στην ομώνυμη κοινότητα Άγιος Φώτιος, μονή στην Μηλιού[1545], στο Πολέμι, Ζαχαριά. Αν προσέξουμε θα δούμε ότι ο άγιος ετιμάτο σε μια ακτίνα γύρω από τις πιο πάνω κοινότητες, ενώ δεν τον συναντούμε κάπου αλλού. Η παραφθορά του ονόματος από Φωτεινός σε Φώτιος μπορεί να έγινε όπως και σε πολλούς άλλους τοπικούς αγίους, που χάθηκε η μνήμη τους και πήραν το όνομα ενός γνωστού αγίου. Το όνομα Φωτεινός το συναντάμε επίσης και ως επίσκοπο Χύτρων, ο οποίος μετείχε στην Τέταρτη Οικουμενική (451) μέσῳ του διακόνου του Διονυσίου τον οποίο, όπως φαίνεται, απέστειλε ως αντιπρόσωπό του[1546].

Ένας ακόμα επίσκοπος Αρσινόης με το όνομα Θεόδωρος φαίνεται κατά τους Φούλια – Χατζηχριστοδούλου να υπήρξε τον 11ο αιώνα σύμφωνα με μολυβδόβουλλο του που βρίσκεται στο Μουσείο Μπενάκη στην Αθήνα. Κατά τους πιο πάνω συγγραφείς η επισκοπή αυτή ταυτίζεται με την σημερινή Πόλη Χρυσοχούς[1547]. Το μολυβδόβουλλο όμως αυτό, του οποίου δεν γράφουν την προέλευση, δεν είναι αρκετό να μας πείσει για το ότι το όνομα αυτό ταυτίζεται με την συγκεκριμένη επισκοπή.

[1544] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 24.

[1545] Η μονή του Αγίου Φωτίου στην Μηλιού φαίνεται να υπήρξε λαμπρά με εβδομήντα μοναχούς και αριθμό από μετόχια. Περισσότερα για την μονή αυτή βλπ. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία…*, ό.π., σ. 269. Στον ναό της Αγίας Παρασκευής στη Μηλιού φυλάσσεται εικόνα του αγίου Φωτίου, έργο του Παρθένιου. Η εικόνα αυτή του αγίου Φωτίου που ασφαλώς έγινε από δωρητή σε σχέση με τον ομώνυμο ναό στη Μηλιού απεικονίζει τον άγιο ως μάρτυρα.

[1546] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 93. Ο Φωτεινός επίσκοπος Χύτρων τιμάται ως ένας από τους πέντε επισκόπους της Κυθρέας στις 17 Μαΐου. Σύναξη των αγίων πέντε επισκόπων Κυθρέας. Το ίδιο και ο επίσκοπος Χύτρων Σπυρίδων που υπέγραψε τα πρακτικά της Ζ΄ Οικουμενικής Συνόδου. https://churchofcyprus.org.cy/52426?fbclid=IwAR3jiRcbaJTKIRRW0Vt3WkU4M7P_oM-oKULvixHl4cBiz-9W06gAfSAMj_Y (προσβάσιμο: 17.5.2021).

[1547] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 24,25.

ΜΕΡΟΣ ΟΓΔΟΟ

-- Περίοδοι διωγμών – άγιοι Μάρτυρες

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

1. Οι Άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης

Οι δύο αυτοί άγιοι, κατά τον π. Φώτιο, είναι κλασική περίπτωση Κυπρίων αγίων, των οποίων οι βιογράφοι δανείστηκαν στοιχεία από άλλους αγίους και ο βίος τους αποτελεί δείγμα πλαστού συναξαρίου[1548]. Στην Κύπρο γενικά, υπήρξαν και άλλοι ομώνυμοι άγιοι, οι οποίοι μνημονεύονται κυρίως από μεσαιωνικούς χρονογράφους[1549]. Ενδείξεις τιμής και ύπαρξης των δύο τοπικών αγίων αποτελεί υπόγειος ρωμαϊκός καμαροσκεπής θάλαμος, που χρονολογήθηκε από τον 3ο αι. μ.Χ. και βρίσκεται στη Φασούλα Λεμεσού, επ᾽ ονόματι των αγίων μαρτύρων Ρηγίνου και Ορέστη. Εντός του ρωμαϊκού αυτού θαλάμου υπάρχει λίθινη σαρκοφάγος μεγάλων διαστάσεων, η οποία χρονολογείται από τον 3ο αιώνα και μάλιστα είναι μία από τις πρώτες και σπάνιες χριστιανικές σαρκοφάγους στην Κύπρο. Το ότι χρησιμοποιήθηκε ειδικά από χριστιανούς, φανερώνεται από τα χριστιανικά θέματα, που την κοσμούν, όπως η άμπελος και ο ιχθύς, γνωστά σύμβολα των πρώτων χριστιανικών

[1548] Ο πατήρ Φώτιος Ιωακείμ, σε δημοσιευμένο άρθρο του συγκεντρώνει τα συναξάρια Κυπρίων αγίων τα οποία περιελήφθησαν σε ακολουθίες, που εκδόθηκαν επί εποχής Τουρκοκρατίας. Κάποια από αυτά τα συναξάρια, όπως έχει διαπιστώσει, περιέχουν πλαστά στοιχεία. Μεταξύ των αγίων, που μας ενδιαφέρουν είναι και ο άγιος Κενδέας και οι άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης: Συγκεκριμένα ο π. Φώτιος γράφει «Τὸ Συναξάριο τοῦτο [BHG § 2065 (τμ. 3, σ. 15)], ἀπ᾽ ὅπου ἀρύονται καὶ οἱ μεταγενέστεροι, εἶναι πλαστό. Ἡ μὲν εἰσαγωγὴ καὶ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τοῦ Βίου στοιχοῦν, μὲ κάποια διαφοροποίηση, στὴν "ἀλαμανικὴ θεωρία'' (μόνο ποὺ ἐδῶ παρεισάγονται οἱ Βλέμμυες νὰ ἐκδιώκουν τοὺς ὁσίους ἀπὸ τὴν ἔρημο τῆς Παλαιστίνης, ὅπου μόναζαν μὲ τὸν Κενδέα, γιὰ νὰ ἔλθουν κατόπιν μὲ πλοῖο στὴν Πάφο κ.λπ.), τὰ δὲ λοιπὰ παρατιθέμενα στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἀντιγραφὴ (συχνότατα κατὰ λέξη) καὶ προσαρμογὴ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χοζεβίτου, ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης [BHG § 2186 (τμ. 3, σ. 18)]». Φώτιος Αρχιμ. Ιωακείμ, «Πλαστὰ Συναξάρια εν Κύπρῳ αγίων της βυζαντινής περιόδου σε Ακολουθίες της Τουρκοκρατίας», στο: Θεόδωρος Ξ. Γιάγκου – Χριστίνα Κάκκουρα – πρωτοπρ Χριστόδουλος Χριστοδούλου –πρεσβ. Νικόλαος Παπαντωνίου (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου*, τμ. 1, Αγία Νάπα- Παραλίμνι 2021, σ. 211-241.

[1549] Άγιος Ορέστης έτερος άγιος παρά την Κοφίνου: «Εἰς τὴν Κοφίνουν ὁ ἅγιος Ἡράκλειος ἐπίσκοπος, ὁ ἅγιος Λαυρέντιος, ὁ ἅγιος Ἐλπίδιος, ὁ ἅγιος Χριστόφορος, ὁ ἅγιος Ὀρέστης, καὶ ὁ ἅγιος Δημητριανός, ὁποῦ πολομοῦν ἄπειρα θαύματα». *Μαχαιράς*, § 32. Για περισσότερα για τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Ρηγίνο στο εμπεριστατωμένο με πλούσιες βιβλιογραφικές πηγές άρθρο της: Ελένης Γιαννακοπούλου «Ο Ρηγίνος Κωνσταντίας Κύπρου και η συμβολή του στο έργο της Γ' Οικουμενικής Συνόδου», *Ενατενίσεις*, τχ. 10 (2010), σ 72-77. Έτερος άγιος Ρηγίνος μετείχε της Γ΄ Οικουμενικής 431. Ο Ροδινός δεν τον συνγκαταλέγει μεταξύ των αγίων της Κύπρου απλά τον αναφέρει ως επίσκοπο Κωνσταντίας. Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 131. Ο Κυπριανός αναφέρει τον Ορέστη σαν έναν εκ των αλαμάνων αγίων, που ασκήτευσε μαζί με τους Ελπίδιο, Χριστοφόρο και Δημητριανό στη Βιτζάδα. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526. Άγιος με το όνομα Ορέστης είναι και ένας εκ των πέντε αγίων (Ευστράτιος, Αυξέντιος, Ευγένιος, Μαρδάριος και Ορέστης) που τιμώνται επίσης στην Πάφο οι άγιοι Πέντε που εορτάζουν στις 13 Δεκεμβρίου: SyEC, σ. 305. Ο Χάκκετ παίρνει την αναφορά του Μαχαιρά για τον άγιο Ρηγίνο ότι έζησε στην Κοφίνου και προσθέτει στη ίδια τοποθεσία και τον άγιο Ορέστη ότι έζησαν και τιμώνται μαζί στην Κοφίνου. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 203, 286.

χρόνων[1550]. Πάνω από αυτόν τον ρωμαϊκό θάλαμο και την σαρκοφάγο, κτίστηκε κατά τον 14ο -15ο αι. βασιλική – μαρτύριο η οποία σήμερα βρίσκεται σε ερείπια[1551].

Για τη σύνταξη του συναξαρίου των αγίων, ελήφθησαν πολλά στοιχεία από το συναξάριο του αγίου Καλλιστράτου και των συν αυτῷ, που εορτάζουν στις 27 Σεπτεμβρίου[1552]. Αναφέρονται ότι κατάγονταν από την Χαλκηδώνα και, λόγῳ της ευγενικής καταγωγής και της προκοπής τους, εγράφησαν στο νούμερο του βασιλέως, ως τήρωνες, δηλαδή εκατόνταρχοι[1553]. Επίσης η ημερομηνία εορτής των αγίων συμπίπτει με την εορτή του αγίου Λούκιου του βουλευτή εκ της πόλεως Κυρήνης στην Λιβύη και είναι πιθανόν αυτός και ο άγιος Ρηγίνος και Ορέστης και πολλοί άλλοι, οι οποίοι, όπως αναφέρει το συναξάριο[1554] κατάγονταν επίσης από την ίδια πόλη, να κατέφυγαν στην Κύπρο μαζί, όπου και μαρτύρησαν[1555]. Αναφέρεται μάλιστα ότι όταν έφτασαν στην Κύπρο αφίχθηκαν πρώτα στην Πάφο και εκεί συνάντησαν διωγμό από τους ειδωλολάτρες της πόλεως γι' αυτό κατέφυγαν σε φυσικό σπήλαιο βορειοδυτικά της Πάφου[1556]. Αυτή η αναφορά σε ειδωλολατρικό διωγμό, τοποθετεί τους αγίους πριν τον 4ο αιώνα, ενώ, αν δεχθούμε ότι σαρκοφάγος, που χρονολογείται από τον 3ο αιώνα, χρησιμοποιήθηκε πρώτη φορά για την ταφή των αγίων, θα πρέπει να τοποθετήσουμε το μαρτύριό τους την περίοδο αυτή[1557].

Όπως γράψαμε, στα συναξάρια των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη, υπάρχουν στοιχεία δανεισμένα και από άλλους αγίους. Ο πιο γνωστός άγιος, σε όλη την οικουμένη αλλά και στην Κύπρο, είναι άγιος ο Ρηγίνος, επίσκοπος Σκοπέλου (25 Φεβρουαρίου). Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, μάλιστα, είναι ο μοναδικός άγιος που καταγράφεται με το όνομα Ρηγίνος, και αναφέρεται δύο φορές, στις 17 Οκτωβρίου και στις 25

[1550] Περιγραφή της σαρκοφάγου αυτής του αγίου Ρηγίνου και άλλα σχόλια βλέπε περισσότερα: Παπαγεωργίου, Φούλιας, «Ταφική αρχιτεκτονική…», ό.π., σ. 10-11· Φούλιας, *Βυζαντινή τέχνη, Πρωτοχριστιανική τέχνη 1ος -4ος αιώνας*, (σημειώσεις…), ό.π., σ. 4,8.

[1551] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 327-328.

[1552] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 142 -144.

[1553] Στο ίδιο, σ. 146.

[1554] Στο ίδιο, σ. 146-147.

[1555] Στο ίδιο, σ. 144.

[1556] Στο ίδιο, σ. 147.

[1557] Η ανεξιθρησκεία, η οποία για πρώτη φορά στην Ιστορία καθιερώθηκε με το γνωστό Διάταγμα των Μεδιολάνων, το έτος 313, δεν σήμανε και την παύση των διωγμών. Ενόσῳ ζούσε ακόμα ο Μέγας Κωνσταντίνος, ο εμπνευστής του Διατάγματος, ο επ᾽αδελφή γαμβρός του, Λικίνιος (307 - 324) που το είχε συνυπογράψει μαζί του, δεν το τήρησε. Έτσι, από το ίδιο έτος που παρέμεινε μοναδικός Αύγουστος στην Ανατολή, συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου, οι διωγμοί συνεχίστηκαν και έχουμε τους επί Λικινίου μάρτυρες, μεταξύ των οποίων τον άγιο Βλάσιο, το 316 (11 Φεβρουαρίου), πιθανόν τους αγίους τεσσαράκοντα Μάρτυρες και, στην Κύπρο, τον άγιο Φιλωνίδη πρώτο επίσκοπο Κουρίου και ένα επίσκοπο Κυρηνείας: http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=6776&-V=limmata (προσβάσιμο: 12.2.2021). Επίσης, ο διωγμός των χριστιανών συνεχίστηκε και επί του Ιουλιανού του Παραβάτη (ανεψιού του Μ. Κωνσταντίνου) στα λίγα χρόνια που έμεινε στην εξουσία (361-363).

Φεβρουαρίου[1558]. Ο άγιος Ρηγίνος γεννήθηκε στη Λειβαδιά[1559] και έγινε επίσκοπος Σκοπέλου. Έζησε περί τα τέλη του 3ου με αρχές του 4ου αιώνα. Παρευρέθηκε στην Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο, χωρίς να είναι ακόμα επίσκοπος, αλλά ακολουθώντας τον θείο του άγιο Αχίλλειο επίσκοπο Λαρίσης. Όταν έγινε επίσκοπος Σκοπέλου, συμμετείχε στη Σύνοδο της Σαρδικής το 347, όπου διέπρεψε. Το 362 είχε μαρτυρικό τέλος. Τον 12ο αιώνα ο Γουλιέλμος ο Αγαθός της Σικελίας μετέφερε τα λείψανά του στην Κύπρο, ενώ το 1740 μέρη των ιερών του λειψάνων μεταφέρθηκαν στη Σκόπελο, όπου φυλάσσονται μέχρι σήμερα στον καθεδρικό ναό της του Χριστού Γεννήσεως της πόλης της Σκοπέλου, ενώ ο τάφος του βρίσκεται στην μονή του Αγίου Ρηγίνου στη Σκόπελο. Το καθολικό της μονής, σύμφωνα με εγχάρακτη επιγραφή πάνω από την νότια είσοδο κτίστηκε πρώτα το 375, τρεις φορές ανακατασκευάστηκε τον 14ο αιώνα, το 1728 και το σημερινό είναι κτίσμα του 1968.

Λείψανα του αγίου Ρηγίνου επισκόπου Σκοπέλου, όπως γράψαμε και πιο πάνω, μεταφέρθηκαν στην Κύπρο, μάλλον κατά την υστεροβυζαντινή περίοδο[1560] γι' αυτό και η τιμή του αγίου αυτού, θα συγκάλυψε την τιμή του αγίου Ρηγίνου του μάρτυρος. Γενικά, σε πολλές μονές της Κύπρου, υπάρχουν λείψανα, αλλά χωρίς σαφή καταγραφή σε ποιόν άγιο ανήκουν[1561]. Συγκεκριμένα, λείψανα του αγίου Ρηγίνου (χωρίς να προσδιορίζεται συγκεκριμένα ποιον άγιο Ρηγίνο) φαίνεται να κατέχουν οι μονές: α) Παναγίας Μαχαιρά, β) η μονή Χρυσορρογιατίσσης μέχρι το 1796 οπότε μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[1562], γ) η μονή Αγίου Παντελεήμονα στη Μύρτου δ) η Μητρόπολη Κυρηνείας, ε) η μονή Κύκκου, που δηλώνεται ως του αγίου Ρηγίνου Επισκόπου Σκοπέλου[1563] και, τέλος, στο Όμοδος, όπου και πάλι δεν είναι σαφές σε ποιόν άγιο Ρηγίνο ανήκουν[1564].

Στην Τρεμιθούσα της Πάφου, υπάρχει μεγάλο σπήλαιο και ναός των αγίων Ρηγίνου και Ορέστου, όπου τιμώνται μέχρι τις μέρες μας. Το σπήλαιο βρίσκεται στην είσοδο της

[1558]SyEC, σ. 148,490.

[1559] Στη Λειβαδιά της Ελλάδας τόπο καταγωγής του αγίου ιερομάρτυρα Ρηγίνου υπήρχε παλαιότερα ναός και το 1998 θεμελιώθηκε νέος ναός προς τιμή του αγίου. Ένα έτος αργότερα το 1999 στις 16 Οκτωβρίου μετά από αίτημα που έγινε αποδεκτό από την Εκκλησία της Κύπρου μεταφέρθηκε τεμάχιο ιερών λειψάνων του αγίου και φυλάσσεται εκεί.

[1560] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 330.

[1561] Στο ίδιο.

[1562] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44.

[1563] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 20.

[1564] Η λειψανοθήκη είναι ένα ξύλινο ορθογώνιο κουτί με δερμάτινο κάλυμμα, διαστάσεων 4Χ14,5Χ21εκ και χρονολογείται από τον 19ο αιώνα . Μέσα, υπάρχει ασημένια επίχρυση θήκη με λείψανα των αγίων: Βασιλείου, Κηρύκου, αποστόλου Φιλίππου, οσίου Γρηγορίου, Χρυσοστόμου, οσίου Παταπίου, Κύρου, Νικολάου, Τρύφωνος, Φωτίου, ιερ. Γρηγορίου, Θεοδοσίου, Χαραλάμπους, Ρηγίνου (εδώ δεν ξέρουμε αν πρόκειται για τον επίσκοπο Σκοπέλου ή τον μάρτυρα της Κύπρου), Προκοπίου, Ιω. Προδρόμου και Μιχαήλ Συνάδων. ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 45.

κοινότητας, ερχόμενοι από την Μεσόγη και το μέγεθος του υπολογίζεται στα 3-4 μέτρα. Το σπήλαιο αυτό βρισκόταν μέσα σε ένα μεγάλο ρυάκι. Στο σημείο αυτό υπάρχει μια φυσική γέφυρα, μοναδική μπορούμε να πούμε, η οποία χρησιμεύει ως είσοδος στο χωριό. Κάτω από εκεί που τελειώνει η γέφυρα, εκεί που ρέει το νερό, δημιουργείται η εσοχή ενός μικρού καταρράκτη και εκεί, ασφαλές από τη ροή του νερού, βρισκόταν το μεγάλο σπήλαιο, στο οποίο, με την πάροδο πολλών χρόνων, δημιουργήθηκαν σταλακτίτες. Οι άνθρωποι, κάπνιζαν αυτούς τους σταλακτίτες με τρόπο ώστε να πάρουν σταγόνες ύδατος – αγιάσματος, για θεραπεία κυρίως της φουρτούνας, του κρυολογήματος δηλαδή. Πράγματι, ο άγιος έκανε πολλά θαύματα και, μέχρι τις μέρες μας ακόμα, όσοι πηγαίνουν στο σπήλαιό του θεραπεύονται[1565]. Το φυσικό αυτό σπήλαιο σήμερα επιχώθηκε από κατολισθήσεις χωμάτων και από τη λάσπη, που μετέφερε το ρυάκι. Έτσι, σήμερα, έχουν χαθεί τα ίχνη του και είναι αδύνατον να επιβεβαιωθούν οι υπάρχουσες περιγραφές[1566]. Ο παλαιός ναός βρισκόταν σε κοντινή απόσταση από το σπήλαιο, περίπου 35 μέτρα και ήταν μονόκλιτος και ίσως καμαροσκέπαστος και κατέπεσε ολοσχερώς με τους σεισμούς του 1953. Το μόνο που έμεινε ήταν ένας τοίχος, ο οποίος είχε αψιδωτή εσοχή και εκεί βρέθηκε προστατευμένη, η εικόνα των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη. Οι Θείες Λειτουργίες προς τιμήν των αγίων, προσωρινά, γίνονταν στο σχολείο, μέχρι που δωρήθηκε η γη για να κτιστεί ο σημερινός ναός της κοινότητας και να μεταφερθεί εκεί η εικόνα των αγίων, που χρονολογείται από το 1921 και ό,τι άλλο διασώθηκε από την κατάρρευση του ναού[1567]. Στην Τρεμιθούσα, υπήρχε επίσης και άλλη τοποθεσία με την ονομασία Άγιος Γιάννος, την οποία καταγράφει και ο Τσικνόπουλλος, αλλά και την αναφέρουν οι κάτοικοι της κοινότητας. Βρίσκεται μόλις 50 μέτρα δυτικά από τον νέο ναό του αγίου Γεωργίου και σήμερα έχουν κτιστεί σπίτια, αλλά παλαιότερα υπήρχαν μερικές πέτρες και εκεί άναβαν ένα κανδήλι[1568]. Ναοί και σεβάσματα στην Πάφο φαίνεται να υπήρχαν στην Γιαλιά και

[1565] Συνέντευξη με τον πατέρα Μιχαήλ από την Τρεμιθούσα και εφημέριο για πολλά χρόνια της κοινότητας 25.2.2020. Αναφέρεται από την τοπική παράδοση πως παλαιότερα, που δεν υπήρχαν φάρμακα, οι κάτοικοι της περιοχής πήγαιναν στο σπήλαιο και θεραπεύονταν από τον πυρετό και το ρίγος ως εξής: Στο σπήλαιο υπήρχε αγίασμα, που έτρεχε από ψηλά και με τον καιρό στέρεψε, έμειναν όμως οι σταλακτίτες. Οι πιστοί κατέβαιναν στο σπήλαιο και κάπνιζαν θυμίαμα και από τους σταλακτίτες έτρεχε λίγο νερό με το οποίο έπλεναν το πρόσωπο τους και μέχρι να ανεβούν στο δρόμο θεραπεύονταν. Δημήτριος Καππαής, *Οι Μάρτυρες της Κυπριακής Εκκλησίας. Από την Αρχή του Χριστιανισμού μέχρι σήμερα, Κύπρος 2000*, σ. 147.

[1566] Συνέντευξη με τον πατέρα Μιχαήλ από την Τρεμιθούσα και εφημέριο για πολλά χρόνια της κοινότητας και από τον κ. Ηρόδοτο από τους μεγαλύτερους σε ηλικία κατοίκους του χωριού 25.2.2020.

[1567] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 147· Συνέντευξη με τον πατέρα Μιχαήλ από την Τρεμιθούσα και εφημέριο για πολλά χρόνια της κοινότητας και από τον κ. Ηρόδοτο από τους μεγαλύτερους σε ηλικία κατοίκους του χωριού 25.2.2020.

[1568] Συνέντευξη με τον πατέρα Μιχαήλ από την Τρεμιθούσα και εφημέριο για πολλά χρόνια της κοινότητας και από τον κ. Ηρόδοτο από τους μεγαλύτερους σε ηλικία κατοίκους του χωριού 25.2.2020. Ο Τσικνόπουλλος καταγράφει δύο περιοχές με την ονομασία άγιος Γιάννος η μία εδώ στην Τρεμιθούσα και η άλλη στην Γιαλιά και τις δύο ονομασίες τις εξηγεί ως άγιος Ρηγίνος. Ενώ παρόμοια ονομασία άγιος Γιάννης

στην Ακουρσό, ενώ ναός – προσκύνημα στην Κύπρο, εκτός από την Φασούλα Λεμεσού, υπάρχει και στο Απλίκι, στον αρχαίο ομώνυμο οικισμό του αγίου Ρηγίνου από τον 14ο αιώνα[1569]. Επίσης υπήρχε και χωριό στην Κύπρο με το όνομα Ρηγίνος, στο οποίο αναφέρεται ήδη από τον 14ο αιώνα, ο Λεόντιος Μαχαιράς[1570]. Επίσης στην Περιστερωνοπηγή Αμμοχώστου, όπου οι πιστοί μέχρι το 1974 άναβαν κανδήλι[1571], και στο Φαρμακά της Λευκωσίας[1572].

Μοναδική ίσως απεικόνιση του αγίου Ρηγίνου σε τοιχογραφία, σώζεται στην Κακοπετριά, και ανάγεται στο 1520. Εικόνες του αγίου έχουμε μια παλαιότερη γνωστή της λεγόμενης σχολής της Μονής Αγίου Ηρακλειδίου του 18ου αιώνα όπου εικονίζεται ως Αλαμάνος όσιος και μία στο χωριό Απλίκι και οι δύο του 1856. Στο συναξάριο των αγίων 17ου-18ου αιώνα γίνεται αναφορά για παλαιά εικόνα τους στην Φασούλα, η οποία σήμερα αγνοείται και πιθανόν να απετέλεσε το πρότυπο για τις νεότερες εικόνες στη Φασούλα και στη Τρεμιθούσα. Στην Τρεμιθούσα της Πάφου ο Σίμος Μέναρδος, στο βιβλίο του 1907[1573] αναφέρει εικόνα του Αγίου Ρηγίνου στην Τρεμιθούσα, να εικονίζει τον Άγιο με επισκοπικά ρούχα, δηλαδή, πρόκειται για τον Άγιο Ρηγίνο, επίσκοπο Σκοπέλου[1574]. Εικόνα διαστάσεων 42,7Χ27,2Χ2,2 εκ. μόνο του αγίου Ρηγίνου (χωρίς τον Ορέστη) του 19ου αιώνα, βρίσκεται στον ναό της Παναγίας στην Έμπα[1575]. Το σημαντικό σε αυτή την εικόνα είναι ότι είναι η μοναδική εικόνα έργο Παρθένιου, που εντοπίσαμε και τον παριστάνει ως επίσκοπο, παραπέμποντας στον άγιο Ρηγίνο, επίσκοπο Σκοπέλου. Σύγχρονες εικόνες και των δύο αγίων Ρηγίνου και Ορέστη μαζί, τους παριστούν κατά τα πρότυπα άλλων στρατιωτικών έφιππων αγίων που εικονίζονται σε ζεύγη, όπως των αγίων Θεοδώρων ή των αγίων Σεργίου και Βάκχου[1576]. Σε όλη την Πάφο είναι ελάχιστες οι εικόνες ή οι τοιχογραφίες των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη και όλες νεότερες, πράγμα που δείχνει ότι δεν τιμώνται ιδιαίτερα στην Πάφο. Αξίζει να αναφερθεί ακόμα ότι και στην πανήγυρη των αγίων στην Τρεμιθούσα ελάχιστοι πιστοί πηγαίνουν στην εκκλησία να τους τιμήσουν.

βρίσκουμε στο Μωρό Νερό συνδέοντάς τον με τον άγιο Γεννάδιο. Το χωριό άγιος Ιωάννης της Πάφου το πρόφεραν και άης Γιάννης και είναι αφιερωμένος ο ναός στον Τίμιο Πρόδρομο. Στο κατεχόμενο Φλαμούδι Αμμοχώστου ο άης Γιάννης είναι ο Θεολόγος.

[1569] Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω…», ό.π., σ. 215.

[1570] *Μαχαιράς*, § 620.

[1571] Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω…», ό.π., σ. 215, υποσ. 12.

[1572] Gazetter, σ. 61· Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρω…», ό.π., σ. 215, υποσ. 12.

[1573] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 385

[1574] Δεν μπορούμε βέβαια να στηριχθούμε στον Παρθένιο, καθότι το έργο του βρίθει σοβαρών λαθών, όπως για παράδειγμα, εικονίζει τον άγιο Λαμπριανό σε τρεις διαφορετικές παραστάσεις: επίσκοπο, μάρτυρα και όσιο.

[1575] ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 251.

[1576] Σταυροβουνιώτης Χ., «Μάρτυς Ρηγίνος ο εν Κύπρῳ…», ό.π., σ. 234.

Στην εφέστιο παλαιότερη εικόνα που αναφερθήκαμε και πιο πάνω, οι άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης εικονίζονται ως όρθιοι στρατιωτικοί άγιοι. Η εικόνα βρίσκεται στο τέμπλο του νέου ναού τους στην Τρεμιθούσα και χρονολογείται μόλις από το 1921.

Παλαιότερη χειρόγραφη ακολουθία των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη είναι του παπά Χριστόδουλου Μαλουνταίου το 1837[1577] η οποία εκδόθηκε πρώτη φορά το 1902 από τον Σίμο Μενάρδο[1578]. Επανέκδοσή της έγινε από τον Χαράλαμπο Νεοφύτου το 1971, ο οποίος πρόσθεσε συναξάριο, σχόλια και παρακλητικό κανόνα, καθώς και σύγχρονα θαύματα των αγίων και φωτογραφικό υλικό. Δεύτερη ακολουθία γράφηκε στις 28 Ιουνίου 1857 από τον παπά Χριστόδουλο Μαλουνταίο, επειδή όπως φαίνεται αγνοούσε την ακολουθία του 1837 και σώζεται στο Απλίκι[1579]. Η ακολουθία γράφτηκε με την προσθήκη ύμνων άλλων έξι αγίων, των Σεργίου και Βάκχου (7 Οκτωβρίου), Παφνουτίου ιερομάρτυρος (19 Απριλίου), Ευλαμπίου και Ευλαμπίας (10 Οκτωβρίου), Κλαυδίου και άλλων (Απριλίου 5), Ζηνοβίου και Ζηνοβίας (Οκτωβρίου 30) και Χριστοφόρου μάρτυρος (Μάιος 9)[1580]. Φωτοαντίγραφο του χειρογράφου της ακολουθίας, εξέδωσε ο Ανδρέας Χρ. Νικόπουλος, τα έτη 1991 και 1994[1581]. Ο ιερέας της Τρεμιθούσας Πάφου Χριστόδουλος, που έζησε τον 19ο αιώνα και ήταν και δάσκαλος της κοινότητας, αντέγραψε παλαιό χειρόγραφο της ακολουθίας των αγίων που υπήρχε στη Φασούλα για να ψάλλεται στην εκκλησία της Τρεμιθούσας[1582]. Νέα ακολουθία του 2002 γράφηκε από τον Χαράλαμπο Μπούσια και έχει περιληφθεί στα Κύπρια Μηναία[1583]. Στην ακολουθία του αγίου, όπως γράφηκε από τον Χαράλαμπο Μπούσια, τα «Και νυν…» και όσα αναφέρονται πάντοτε στη Θεοτόκο αναφέρονται στην κοίμηση της Θεοτόκου λόγῳ του ότι η εορτή των Αγίων συμπίπτει με την μεθέορτο περίοδο της Κοιμήσεως Της. Στην ακολουθία γίνεται λόγος για τα τρία κυρίως προσκυνήματα όπου εορτάζονται οι άγιοι: Φασούλα, Απλίκι και Τρεμιθούσα της Πάφου.

Τα ονόματα Ρηγίνος και Ορέστης τα συναντούμε γενικά στην Πάφο, μόνο επειδή υπάρχουν και άλλοι άγιοι με τα ίδια ονόματα, αλλά και γιατί είναι ονόματα αρχαιοελληνικά. Έτσι, δεν μπορούμε να εξακριβώσουμε αν δίδονται προς τιμήν των συγκεκριμένων αγίων μας[1584].

[1577] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 324 κε.

[1578] Μέναρδος Σίμος, Τοπωνυμικόν της Κύπρου, Σακελλαρίου, Αθήνα 1907, σ. 3. Βλέπε και στην ακολουθία των αγίων στα *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 142.

[1579]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 148.

[1580] Στο ίδιο, σ. 142 -144.

[1581] Στο ίδιο, σ. 148.

[1582] Λοΐζος Φιλίππου, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τμ. Α΄, Λευκωσία 1930, σ. 232· Ακολουθία των αγίων στα *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 142.

[1583]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 20), σ. 148.

[1584] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Ρηγίνος και Ριγήνος: Έμπα 1988. Πενταλιά 1955. (Αρσ) Ρήγας: Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων 1953. (Αρσ) Ορέστης το όνομα αυτό το συναντάμε πολύ συχνά, αρχίζοντας από το 1945. Αναφέρουμε μόνο τις κοινότητες, αρχίζοντας από τα περισσότερα: Πάφος, Όμοδος, Γεροσκήπου,

Τέλος, ως παρατήρηση, θα θέλαμε να προτείνουμε, λόγῳ της σύγχυσης μεταξύ των αγίων και λόγῳ έλλειψης μαρτυριών περί του πώς ετιμώντο οι άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης, τουλάχιστο στην Τρεμιθούσα, θα ήταν καλό, εκτός από τις 20 Αυγούστου που τιμώνται σήμερα οι άγιοι, να τιμώνται και με τον άγιο Ρηγίνο, επίσκοπο Σκοπέλου, στις 25 Φεβρουαρίου.

2. Ο Άγιος Σώζοντας εν Ασπρογιᾷ και οι συν αυτῷ

Αγίους με το όνομα Σώζων, Σώστη, Σωζόμενο συναντούμε αρκετούς στον Ελλαδικό χώρο, καθώς και στην Κύπρο. Ιδιαίτερα στα νησιά των Κυκλάδων τιμάται ο άγιος Σώζων, ο μάρτυς, εκ μεταφοράς από την Λυκαονία της Μικράς Ασίας, ο οποίος, μάλιστα, παρουσιάζει αρκετά κοινά στοιχεία με τον άγιο Σώζοντα τον εν Ασπρογιᾷ[1585]. Στην Κύπρο δύο ή και τρεις άλλοι άγιοι με το όνομα Σωζόμενος τιμώνται ως τοπικοί άγιοι σε διάφορα

Μαραθούντα και από ένα στις κοινότητες: Τσάδα, Άγιος Νεόφυτος, Άρσος, Πέγεια, Κάτω Πλάτρες, Τρεμιθούσα, Κονιά, Δρούσια, Πέγεια, Μαντριά, Ελεδιώ, Άγιος Αμβρόσιος. Το όνομα αυτό, όπως καταλαβαίνουμε, δεν θα σχετίζεται άμεσα με τον άγιο μας. (Θηλ): Ρήγαινα: Πάφος 1989. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε το όνομα Ρηγίνος από ένα στην Πενταλιά, Σαλαμιού και Μαραθούντα. Το όνομα Ορέστης αν και δεν μπορεί να μας βοηθήσει γιατί είναι όνομα, που μπορεί να προέρχεται και από αλλού, το βρίσκουμε από ένα στη Δρούσια, Αρμίνου, Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων και στην Πάφο, επίσης σε άλλες πόλεις της Κύπρου υπάρχει σε σχετικά μικρό αριθμό εκτός από τη Λευκωσία όπου το βρίσκουμε 31 φορές.

[1585] Ο άγιος Σώζων είναι πολιούχος στη Λήμνο και τιμάται σε πολλά μέρη της Ελλάδας όπως γενικότερα στα νησιά των Κυκλάδων και άλλων νησιών όπως Σύρο, Τήνο, Μύκονο, Σίφνο, Κύθνο, Σέριφο, Μήλο, Σκιάθο κ.α όπου υπάρχουν αρκετοί ναοί, αλλά και ολόκληρες περιοχές που φέρουν το όνομά του. Οι κάτοικοι τον αναφέρουν ως άη Σώστη. Ιδιαίτερα γνωστή είναι και η φράση που χρησιμοποιούν οι κάτοικοι των περιοχών αυτών: «Άγιε Σώστη, σώσε μας». Όπως γράψαμε και αλλού, το όνομα του αγίου Σώζωντος συνδέθηκε από τους ναυτικούς με την σωτηρία από κινδύνους στη θάλασσα, γι' αυτό άλλωστε τιμάται ιδιαίτερα στα νησιά. Ο άγιος, όπως φαίνεται από το συναξάριο του, ασκούσε το επάγγελμα του βοσκού γι' αυτό και θεωρείται προστάτης των βοσκών. Έζησε τον 3ο αιώνα και είχε μαρτυρικό τέλος επί εποχής του Διοκλητιανού (284-305). Στο τέλος του μαρτυρίου του, έβαλαν φωτιά για να κάψουν το σώμα του, το οποίο όμως διασώθηκε, Θείᾳ επεμβάσει, από καταιγίδα και οι χριστιανοί μάζεψαν τα ιερά λείψανά του. Αποτμήματα αυτών, φυλάσσονται σήμερα στις Μονές Σταγιάδων Καλαμπάκας, Παναγίας Κρεμαστής Ηλείας και Κύκκου Κύπρου.

μέρη[1586]. Η τιμή επίσης του αγίου Σώζοντος, του εκ Λυκαονίας της Μικράς Ασίας, φαίνεται να είχε φτάσει και στην Κύπρο[1587].

Για τον άγιο Σώζοντα τον εν Ασπρογιᾷ πληροφορίες λαμβάνουμε μόνο από τον Μαχαιρά ως αρχαιότερη πηγή, ενώ οι νεότερες πηγές βασίζονται κυρίως σε αυτόν. Ο Μαχαιράς γράφει συγκεκριμένα: «Ὁμοίως ὁ ἅγιος Σώζοντας εἰς τοῦ Πλακουντουδίου, παιδὶν βοσκαρίδιν, καὶ ἐτρέξαν το οἱ Σαρακηνοὶ ὅταν ἐκάψαν τὴν εἰκόναν τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν μονήν· καὶ ἐτυπώθην εἰς τὰς πλάκας καὶ εἶνε μέχρι τὴν σήμμερον. [Καὶ ἔφευγεν] καὶ ἐσκοντύλισεν καὶ ἐτζακίστην τὸ γαλευτήριν καὶ ἐχενώθην τὸ γάλαν, καὶ [εἶδαν τὸν τόπον πάντες. Καὶ ἐνέβην εἰς τὸ σπήλαιον μὲ τὰ ἄλλα παιδία,] καὶ ἐβάλαν λαμπρὸν καὶ ἐκάψαν τα· καὶ ἐκτίσαν ναὸν καὶ ἐβάλαν [τὰ ἁγιάσματα] καὶ θεραπεύουν πᾶσαν νόσσον» (sic)[1588]. Οι πληροφορίες που μας δίνονται εδώ και διαφοροποιούν τον άγιο αυτό από τους υπόλοιπους γνωστούς αγίους με το όνομα Σώζων και τα παραπλήσιά τους είναι:

α) Ο άγιος καταγόταν από το Πλακουντουδίου. Ο Σίμος Μενάρδος στο βιβλίο του αναφέρει ότι το Πλακουντούδι είναι υποκοριστικό της κόμης Πλακούς[1589]. Αυτό δηλώνει δηλαδή μικρό οικισμό - κοινότητα. Ο Τσικνόπουλλος που κατατάσσει τον άγιο μεταξύ των

[1586] Στην Κύπρο εορτάζονται άλλοι δύο συνώνυμοι άγιοι, ο όσιος Σωζόμενος, ο οποίος ασκήτεψε στην ομώνυμη κοινότητα πλησίον της Ποταμιάς της Λευκωσίας και εορτάζει στις 21 Νοεμβρίου και ο άγιος Σωζόμενος, επίσκοπος Καρπασίας, ο οποίος παρουσιάζεται και ως ασκητής σε σπήλαιο στην τοποθεσία Κομψά, κοντά στο χωριό Ταύρου της επαρχίας Αμμοχώστου, τον οποίον, όπως αναφέρει ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, τον εορτάζουν 20 Νοεμβρίου, ενώ στην Γαλάτα της Σολέας όπου και ναός του, του 16^{ου} αιώνα, εορτάζεται ο άγιος επίσκοπος Καρπασίας στις 22 Νοεμβρίου. Προφανώς, εκοιμήθη στις 21 και τον εορτάζουν μία μέρα πριν, για να μην συμπίπτει με τα Εισόδια της Θεοτόκου, όπως συμβαίνει και με άλλους αγίους, όπως π.χ τον άγιο Αρκάδιο. Ο άγιος της Γαλάτας υποστηρίζεται μάλιστα ότι μπορεί να αναφέρεται σε κάποιον άλλο τοπικό ασκητή που έζησε εκεί μιας και διαφυλάσσονται και ιερά λείψανα αλλά και ασκητήριο κοντά στις Γερακιές. Παλαιές τοιχογραφίες και εικόνες του αγίου εκτός από τον ομώνυμο του ναό στη Γαλάτα, σώζονται σε πολλούς άλλους ιστορικούς ναούς της γύρω περιοχής όπως τους: Αγίου Νικολάου της Στέγης, Παναγίας Ασίνου, Σταυρό του Αγιασμάτι στην Πλατανιστάσα, στον Ναό της Παναγίας ή του Αρχαγγέλου στην Ποθίθου, εικόνα του, που προέρχεται από το Κούρδαλι κλπ.

[1587] Άγιος Σώζοντας τιμάται και στον Παλιόμυλο Λεμεσού. Προσφάτως κτίστηκε και νέο παρεκκλήσι με νέες εικόνες και τοιχογραφίες, που παριστάνουν τον άγιο όμοιο με αυτόν της Ασπρογιάς. Υπάρχουν βέβαια και άλλες, που εικονίζουν τον άγιο Σώζοντα τον μάρτυρα, ο οποίος εικονίζεται ως ώριμος άνδρας και παραπέμπει στον ομώνυμο άγιο που εορτάζεται την ίδια ημέρα. Στον Παλιόμυλο, μαρτυρείται ότι πήγαιναν και έπαιρναν λάσπη από το αγίασμα του αγίου και θεραπεύονταν από δερματικές παθήσεις που οι γιατροί αδυνατούσαν να θεραπεύσουν με φάρμακα. Μαρτυρία Περικλή Παπαπερικλέους ο οποίος χρημάτισε σε παλαιές εποχές δάσκαλος στο χωριό για 8 συναπτά έτη 15. 8.2019. Ο ναός κτίστηκε και έγιναν τα θυρανοίξιά του το 2008. Ένας αρθρογράφος σε εφημερίδα, ταυτίζει την τιμή του αγίου Σώζοντα ή Σώζου, όπως τον αποκαλούσαν παλαιότερα στο χωριό, με τον άγιο Σώζοντα τον μάρτυρα από την Μικρά Ασία και όχι τον παιδομάρτυρα της Ασπρογιάς. Γιάννη Βιολάρη, «Τα θυρανοίξια του ξωκκλησιού του αγίου Σώζοντα», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 14 Σεπτεμβρίου 2008.

[1588] Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 30-31· *Μαχαιράς*, §36.

[1589] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., 349-350.

Παφίων αγίων, γράφει ότι καταγόταν από την Ασπρογιά και ότι το Πλακουντούδι ήταν χωριό το οποίο διαλύθηκε επί Τουρκοκρατίας και ότι η τοποθεσία σήμερα ονομάζεται Πλάκες[1590]. Πάντως η τοποθεσία όπου το σπήλαιο του αγίου και ο ναός, είναι γνωστή μέχρι τις μέρες μας ως Πλακαντρίτης[1591] και πιθανόν κάπου εδώ να ήταν ο οικισμός, στον οποίο αναφέρεται και ο Μαχαιράς[1592].

β) Ο άγιος ήταν παιδάκι και ήταν βοσκός. Το συναξάριο της ακολουθίας του αγίου αναφέρει: «μάρτυρος Σώζοντος του Νέου, εν Πλακουντουδίου». Αυτό γίνεται σαφώς για να τον ξεχωρίσει από τον άλλο άγιο Σώζοντα ο οποίος μαρτύρησε τον 3ο αιώνα. Επίσης, ο άγιος φαίνεται ότι ήταν και νέος στην ηλικία. Το πόσο νέος όμως, δεν μπορούμε να εικάσουμε, αλλά είναι πιθανόν, αφού μπορούσε να βόσκει και να κρατά γαλευτήρι, κατά συνέπεια να μπορεί να αρμέγει, θα ήταν ηλικιακά κοντά στην εφηβεία. Για το ότι ήταν βοσκός, κάτι το οποίο τον συσχετίζει και με τον άγιο Σώζοντα τον Μικρασιάτη, που επίσης ήταν βοσκός, δεν σημαίνει κάτι. Σε παλαιότερες εποχές, εκτός από το ότι η κτηνοτροφία ήταν μία από τις κύριες ασχολίες του πληθυσμού, ακόμη και η κάθε οικογένεια, είχε τα δικά της πρόβατα ή κατσίκες. Ο υμνογράφος θέλοντας να ενισχύσει τον βίο του αγίου και με επιπρόσθετες αρετές, εισάγει από άλλους βίους αγίων, όπως του αγίου Μάμα, ότι ο άγιος ήταν ελεήμων στους πτωχούς. Συγκεκριμένα στο δεύτερο στιχηρό προσόμοιο των αποστίχων του εσπερινού της ακολουθίας του αγίου, αναφέρει «νομῆς καί γάλα αὐτῶν,

---

[1590] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 390, 421. Στο Gazetter αναφέρει μια τοποθεσία πλακωτά δεν γνωρίζουμε όμως αν πρόκειται για την ίδια. Gazetter, σ. 1568. Τοποθεσία στην Παναγιά με το όνομα Πλακούντα ή πλάκες βρίσκεται εκεί που είναι ο προφήτης Ηλίας. Καρούζης, *Περιδιαβάζοντας την Κύπρο. Πάφος…*, ό.π., σ. 276. Με την ονομασία Πλακωτά φέρει επίσης ένα οινοποιείο μεταξύ Παναγιάς και Ασπρογιάς.

[1591] Gazetter, σ.1376.

[1592] Παρόμοιες ονομασίες βρίσκουμε και αλλού οι οποίες όμως δεν φαίνεται να σχετίζονται με τον άγιο Σώζωντα της Ασπρογιάς. Με την ονομασία Πλακουντούδι (το) ή Πλακουντούδια (τα), αναφέρεται μεσαιωνικός οικισμός της Κύπρου, που δεν υφίσταται πλέον. Αναφέρεται σε μεσαιωνικές πηγές ως ευρισκόμενος στην επαρχία της Πάφου, στην περιοχή της Έμπας. Ο ντε Μας Λατρί μνημονεύει τον οικισμό αυτό ως Placutidu, παραθέτοντας έγγραφο της περιόδου της Βενετοκρατίας (τέλη του 15ου αιώνα) όπου γίνεται λόγος για τον οικισμό casal Placutidu: http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=8894&-V=limmata (προσβάσιμο: 3.3.2022). Βλέπε και χάρτη του Άνδρου Παυλίδη, που δημοσιεύεται στο τέλος του Χρονικού του Μαχαιρά. Στο Gazetteer βρίσκουμε στην Έμπα την ονομασία Πλακιά. Gazetteer, σ. 1421, ενώ δεν βρίσκουμε παρόμοια ονομασία στο Gazetteer στα άλλα γύρω χωριά Λέμπα, Χλώρακα, Κισσόνεργα. Δεν αποκλείεται βέβαια να υπήρχε μια συνωνυμία και να υπήρχαν δύο ή και περισσότερα χωριά με την ίδια ονομασία. Ο Μαχαιράς, ο οποίος αναφέρει πρώτος τον άγιο Σώζοντα και το Πλακουντούδι δεν προσδιορίζει, ούτε επίσης και τη μονή της Θεοτόκου που έκαψαν οι Άραβες. Αν μπορούσε να ήταν στην Έμπα, θα μπορούσε κανείς να τον συνδέσει με το σπήλαιο του αγίου Λαμπριανού «ἐβάλαν λαμπρὸν καὶ ἐκάψαν τα· καὶ ἐκτίσαν ναὸν καὶ ἐβάλαν [τὰ ἁγιάσματα] καὶ θεραπεύουν πᾶσαν νόσσον»: (*Μαχαιράς*, § 36) καθώς και η εκκλησία που έβαλαν τα λείψανα να ήταν ο άγιος Γεώργιος. Επίσης τοποθεσία με παρόμοια ονομασία Πλακουντούδι κλπ. φαίνεται ότι υπήρχε και στη Κοίλη. Πράγματι στη Κοίλη υπάρχει τοπωνύμιο με την ονομασία «Πλακούδια» (Gazetter, σ. 1476). Βέβαια παρόμοια τοπωνύμια υπάρχουν αρκετά και στη Πάφο όπως στην Παναγιά, στην Μελάδια και σε όλη την Κύπρο.

ταπεινῶς ἀμέλγων, καί τοῖς πένησιν, ὡς ἄγαν φιλάνθρωπος, διανέμων μακάριε». Δηλαδή ότι ο άγιος έπαιρνε το γάλα από το κοπάδι του και το διένειμε στους φτωχούς, δείχνοντας έτσι την ελεημοσύνη του αγίου και την αγάπη του προς τους συνανθρώπους του.

γ) Μας πληροφορεί ο Μαχαιράς ότι τον κατεδίωξαν οι Σαρακηνοί, αφού πρώτα έκαψαν την εικόνα της Θεοτόκου. Εδώ οι Σαρακηνοί ταυτίζονται με τους Άραβες και τις Αραβικές επιδρομές, οι οποίες κράτησαν βέβαια κάπου τρεις αιώνες στην Κύπρο[1593].

[1593] Οι Αραβικές επιδρομές στην Κύπρο είχαν μεγάλες και καταστροφικές συνέπειες σε όλα τα επίπεδα ενώ έχουν αφήσει τα στίγματα τους στην Ιστορία του τόπου. Πρώτα προκάλεσαν την μετοίκηση μεγάλου πληθυσμού στην Κύζικο – Αρτάκη μαζί με τον αρχιεπίσκοπο, για ένα διάστημα. Έπειτα, οι Άραβες μετέφεραν κατά καιρούς αιχμαλώτους στη Συρία και στην Αραβία - Περσία, μεταξύ αυτών και τον άγιο Δημητριανό, επίσκοπο Χύτρων. Άφησαν πίσω τους μάρτυρες, όπως τον άγιο Σώζοντα, ενώ δεν έλειπαν οι εξανδραποδισμοί και οι θανατώσεις χριστιανών και κληρικών. Κύριοι παράγοντες για τις καταστροφές των παλαιοχριστιανικών ξυλόστεγων βασιλικών στην Πάφο και σε όλη την Κύπρο ήταν, εκτός από τους σεισμούς και τα τσουνάμια, οι Άραβες. Προφανώς είχαν έτοιμη ξυλεία στα παράλια (οι ξυλόστεγες βασιλικές διέθεταν πλούσιο και μάλιστα ανθεκτικό ξύλο) για κατασκευή πλοίων και άλλων πολεμικών εξαρτημάτων για τις επιδρομές τους. Επίσης τα μάρμαρα των βασιλικών αυτών, κυρίως οι κίονες, θωράκια και άλλα υλικά, ως πιό άχρηστα, ίσως τα έπαιρναν και τα έλυωναν για να παρασκευάσουν ασβέστη, που θα χρησιμοποιούσαν στην οικοδόμηση παντός είδους κτισμάτων. Αυτός πρέπει να είναι και ο λόγος που ελάχιστα μέρη μαρμάρινων κιόνων σώζονται σήμερα στις βασιλικές αυτές, ενώ εναπομείναντα θωράκια είναι σπάνια στην Κύπρο. Έκαναν μεγάλες λεηλασίες και κλοπές λαφύρων, συμπεριλαμβανομένων και των ιερών σκευών της εποχής εκείνης. Οι Άραβες, όπως γράφουν οι πηγές, φαίνεται να ασεβούν και να καταστρέφουν ό,τι έβρισκαν μπροστά τους. Βεβήλωναν τους ναούς, με το να εισέρχονται εντός τους με τις καμήλες ή με τα άλογα τους, καταστρέφοντας εικόνες και τοιχογραφίες, λεηλατώντας ιερά λείψανα. καθώς και πολλά άλλα. Οι απώλειες εικόνων, που η παράδοση λέει ότι έφθασαν στο νησί την περίοδο της εικονομαχίας, αλλά σήμερα δεν σώζονται, μπορούν να αποδοθούν στους Άραβες. Και τέλος, εκτός των ανωτέρω καταστροφών, οι αραβικές επιδρομές είχαν σαν συνέπεια να οδηγηθεί ο πληθυσμός του νησιού προς τα ενδότερα, εγκαταλείποντας τις μεγάλες πόλεις, που βρίσκονταν από αιώνες στα παράλια της Κύπρου και όπου είχαν κτιστεί οι περίφημες μεγάλες βασιλικές στην Πάφο, Κούριο, Αμαθούντα, Σαλαμίνα, Σόλους και αλλού. Ενώ πρωτεύουσα του νησιού ήταν η Πάφος και αργότερα η Σαλαμίνα και οι δύο στα παράλια, με το τέλος των αραβικών επιδρομών για λόγους ασφαλείας, επελέγη, για πρώτη φορά, ως πρωτεύουσα, όχι μια παραλιακή πόλη, αλλά ένας μικρός αγροτικός οικισμός η Λευκουσία, οικισμός διάδοχος των αρχαίων Λέδρων, η Λευκωσία,. Η επιλογή της πιθανόν να συνδέεται με το ότι εκεί υπήρχε παλαιά επισκοπή, αλλά, το μεγάλο της πλεονέκτημα ήταν ότι και βρισκόταν στην ενδοχώρα, αλλά και κοντά στο λιμάνι της Κερύνειας, η οποία επίσης ήταν πλησιέστερη στο κέντρο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Ενώ κατά τους πρώτους αιώνες έχουμε βυζαντινά μνημεία διάσπαρτα σε όλο το νησί, και τα παράλια, μετά τον 4ο -7ο αιώνα, και τις Αραβικές επιδρομές, τα σημαντικότερα μας μνημεία (βλέπε εκκλησίες της UNESCO) βρίσκονται στο εσωτερικό του νησιού σε δυσπρόσιτες περιοχές και κυρίως στις περιοχές του Τροόδους, για να προστατεύονται από τους εχθρούς. Επίσης πολλά χωριά και κωμοπόλεις κτίζονται στην ενδοχώρα, π.χ. Άρσος, Λετύμπου, Λεύκαρα ενώ εγκαταλείφθηκε σε κάποιο βαθμό και ο Ακάμας ως χώρος κατοικίας και ασκητισμού, παρόλο που βλέπουμε κάποια συνέχεια και στους επόμενους αιώνες. Αυτή η μετακίνηση του πληθυσμού στο εσωτερικό του νησιού κράτησε μέχρι και τα μέσα του 20ού αιώνα όταν άρχισε η αστυφιλία. Μέχρι και στις μέρες μας, βλέπουμε να εγκαταλείπεται το εσωτερικό του νησιού και οι κάτοικοι φεύγουν σε μεγάλες πόλεις, κυρίως στα παράλια. Η Λευκωσία παραμένει ως πρωτεύουσα στο εσωτερικό του νησιού.

Συγκεκριμένα, η έναρξη των αραβικών επιδρομών σημειώνεται στα 649 - 650[1594] ενώ κράτησαν μέχρι και το 963 όταν ο Νικηφόρος Φωκάς απάλλαξε το νησί οριστικά[1595]. Ο Χάκκετ τοποθετεί τον χρόνο μαρτυρίου του αγίου Σώζοντα κατά την επιδρομή του Αβουβεκήρ τον 7ο αιώνα, περί το 760[1596]. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι ο άγιος Σώζοντας μαρτύρησε κατά το 647, όταν ο Μωαβίας εισέβαλε στην Κύπρο[1597]. Πράγματι το 649 οι Άραβες με αρχηγό τον Μωαβιά επιτέθηκαν για πρώτη φορά στην Κύπρο και κατέλαβαν την Σαλαμίνα, αλλά δεν μπόρεσαν να προχωρήσουν σε άλλες περιοχές του νησιού. Το 653 για δεύτερη φορά κατέλαβαν ολόκληρη την Κύπρο. Έσφαξαν χιλιάδες και οδήγησαν χιλιάδες κατοίκους στην αιχμαλωσία, ενώ κατέστρεψαν και λεηλάτησαν τις εκκλησίες και εγκατέστησαν φρουρά είκοσι χιλιάδων στρατιωτών στην Πάφο. Το 680 αποχώρησαν και το 688 υπογράφηκε συνθήκη με την οποία οι Κύπριοι υποχρεώθηκαν να πληρώνουν φόρους και στο Βυζάντιο και στους Άραβες. Έτσι για κάποιο διάστημα έμειναν ήσυχοι από καταστροφές και δηώσεις. Όμως το 691 μετά την μετοικεσία των Κυπρίων, ακολούθησε επιδρομή των Αράβων που είχε σαν αποτέλεσμα να μεταφερθούν στη Συρία χιλιάδες αιχμάλωτοι . Οι επιδρομές των Αράβων συνεχίστηκαν και κατά τον 8ο και 9ο αιώνα. Η πιο καταστρεπτική επιδρομή έγινε το 912 όταν συστηματικά κατέστρεψαν και πόλεις και χωριά. Έτσι, ελάχιστα δείγματα αγιογραφιών και εικόνων της περιόδου αυτής έφθασαν μέχρι τις μέρες μας. Στην ακολουθία του αγίου στα Κύπρια Μηναία, στα σχόλια, οι συντάξαντες την ακολουθία[1598] αναφέρουν ότι οι δήμιοι του αγίου ήταν μέλη του εκστρατευτικού αποσπάσματος, το οποίο έστειλε ο Μωαβιάς στην Κύπρο με αρχηγό τον Abul-A'war Ibn Syfyan κατά το έτος 650. Σε αυτήν την εκστρατεία πολιορκήθηκε η Πάφος, την οποία λεηλάτησαν και κατέστρεψαν και ακολούθως προχώρησαν προς τα ορεινά της, όπου συμπεριφέρθηκαν με την ίδια αγριότητα. Τότε έλαβαν χώρα και τα αναφερόμενα στον άγιο Σώζοντα.

Μεγάλες λεηλασίες και καταστροφές είχαμε επίσης και πιο μετά από Πειρατές, Μαυριτανούς, Άγγλους και Μαμελούκους. Σύμφωνα με τον Στιούαρτ 1904-6, οι Μαμελούκοι της Αιγύπτου κατέστρεψαν τα Κούκλια το 1426, που ξανακτίστηκαν αργότερα. Μπάζιλ Στιούρατ (1904-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 468 και τμ.3, σ. 1368. Γενουάτες κλπ. Σύμφωνα με αναφορά του Στιούαρτ το 1904-6 οι Γενουάτες το 1316 κατεδάφισαν την Νέα Πάφο ολοκληρωτικά και στη συνέχεια έβαλαν φωτιά καταστρέφοντας το κάθε τι. Μπάζιλ Στιούαρτ (1904-6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1365. Το ίδιο και μετά με τους γνωστούς κατακτητές Φράγκους, Ενετούς όπου ως γνωστό μαρτύρησαν μεταξύ άλλων και οι δεκατρείς μοναχοί της Καντάρας το 1231. Τέλος είχαμε την Οθωμανική κατάκτηση και την αγγλική αποικιοκρατία με όλες τις συνέπειες μέχρι τις μέρες μας.

[1594] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 132, 242-243.

[1595] Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 50,57.

[1596] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 209,292.

[1597] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 421.

[1598] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 1 (Επίμετρον, Σεπτέμβριος 7), σ. 21-22.

δ) Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η αναφορά στην καταστροφή της εικόνας της Θεοτόκου στην Μονή[1599]. Με τον τρόπο που γίνεται η διήγηση, φαίνεται ότι η εικόνα αυτή ήταν η εφέστιος της μονής, η οποία, επομένως, ήταν αφιερωμένη στην Παναγία. Μόνη γνωστή μονή που έχει παράδοση από τον 4ο αιώνα και ήταν αφιερωμένη στην Παναγία, είναι η μέχρι σήμερα γνωστή ως Αγία Μονή ή Μονή των Ιερέων. Διαφορετικά, θα πρέπει να υπήρχε άλλη μονή, την οποία όμως δεν γνωρίζουμε και δεν μπορούμε να εικάσουμε πού μπορεί να ήταν. Το κάψιμο της εικόνας φαίνεται, κατά τον Μαχαιρά, να τυπώθηκε στις πλάκες και να είναι ορατό μέχρι των ημερών του. Πάντως, ο άγιος θα πρέπει να βρισκόταν στην μονή της Θεοτόκου, είτε για προσκύνημα, είτε γιατί ήταν δόκιμος μοναχός, είτε γιατί πήγαινε εκεί, όπως γινόταν και σε άλλες περιόδους, για να μάθει γράμματα.

ε) Ο Μαχαιράς αναφέρει και το γαλευτήρι, ότι έπεσε κάτω και χύθηκε το γάλα κλπ. Παρόμοια αναφορά, όπως βλέπουμε, γίνεται από τον ίδιο και για τον άγιο Μάμα[1600]. Δεν ξέρουμε αν είναι απλά μια σύμπτωση που συνέβη και στους δύο αγίους, ή αν ο Μαχαιράς διανθίζει εδώ το κείμενό του, παίρνοντας στοιχεία από άλλο συναξάριο. Η ονομασία του χωριού Ασπρογιά, που είναι νεότερος οικισμός πάντως, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι προήλθε από την αναφορά του Λεοντίου Μαχαιρά ότι χύθηκε το γαλευτήρι από το γάλα και φαίνεται μέχρι σήμερα, αν συνδυάσει κανείς το γάλα, που είναι άσπρο, κατά συνέπεια το έδαφος φαινόταν άσπρο - άσπρη γη, που κατέληξε σε Ασπρογιά[1601].

[1599] Η αναφορά στο κάψιμο της εικόνας της Παναγίας μας υπενθυμίζει την προστασία με ομίχλη της Παναγίας της Θεοσκέπαστης στην Κάτω Πάφο από τους Άραβες. Ένας όμως ο οποίος κατάφερε να μπει στο ναό και προσπάθησε να την βεβηλώσει του αποκόπηκαν τα χέρια. Το ιστορικό της Παναγίας παρουσιάζεται σε εικόνα της Παναγίας Θεοσκέπαστης του 1901 όπου κάτω εικονίζεται η αραβική επιδρομή εναντίον της Πάφου και το θαύμα της αποκοπής των χεριών ασεβούς Άραβα. Οι Maier και Karageorghis γράφουν ότι η παράδοση αυτή της Θεοσκέπαστης απηχεί στα γεγονότα της κατάληψης της Πάφου και του λιμανιού από τους Άραβες το 653. Franz Georg Maier, Vassos Karageorghis, Von Wartburg, *Paphos. history and archaeology*, Nicosia 1984, σ. 351, fig. 296. Ο ναός της Θεοσκέπαστης φαίνεται να διασώθηκε τότε από τους Αραβες σε αντίθεση με την Παναγία Χρυσοπολίτισσα και Παναγία Λιμενιώτισσα οι οποίες καταστράφηκαν το 653 από αυτούς. Περισσότερα για τον ναό της Παναγίας Θεοσκέπαστης καθώς και για την παράδοση γύρω από αυτήν περιγράφει αναλυτικά ο: Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Ο παλαιός ναός της Παναγίας Θεοσκέπαστης στην Κάτω Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 2016-2017, σ. 875-882. Επίσης βλέπε σχετικά: Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 50-51· Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 27.

[1600] «Ὁμοίως ὁ ἅγιος Μάμας ἀπὲ τὴν Ἀλλαγίαν, καὶ εἰς τὴν ζωήν του ἐπιάννεν τοὺς λέοντας καὶ ἐγάλευέν τους, καὶ ἐπολόμαν τυρὶν καὶ ἐτάγιζεν τοὺς πτωχούς· καὶ ἐτρέξαν τον οἱ Τοῦρκοι, καὶ ἐσκοντύλισεν, καὶ ἐτζακίστην τὸ γαλευτήριν καὶ ἐχενώθην τὸ γάλαν, καὶ φαίνεται ὁ τόπος τοῦ γαλάτου εἰς τὸ χωρίον τῆς Ἀλλαγίας ἕως τὴν σήμμερον·». *Μαχαιράς*, § 33.

[1601] Το πως μπορούσε το γάλα να φαίνεται για αιώνες μετά, τουλάχιστο μέχρι τον χρόνο που γράφει ο Μαχαιράς είναι άξιο περιεργείας. Στους νόμους της φύσης δεν υπάρχει λογική όμως, στις παραδόσεις ευσεβών χριστιανών συναντάμε και άλλες παρόμοιες αναφορές. Μια τέτοια παράδοση συναντάμε στην Αμπχαζία της Γεωργίας όπου υπάρχει ο βράχος και ακόμα πολλές πέτρες με κηλίδες από το αίμα του αποστόλου Σίμωνα του Ζηλωτή (10 Μαΐου) που η παράδοση αναφέρει ότι μαρτύρησε στον τόπο εκείνο. Οι

στ) Η λέξη που χρησιμοποιεί ο Μαχαιράς «ανέβει» δημιουργεί πρόβλημα. Αν λάβουμε υπόψη την περιοχή, θα πρέπει να σημαίνει ότι πορεύθηκε από την Κανναβιού (ή την περιοχή όπου βρίσκεται το εξωκκλήσι του αγίου Γεωργίου κοντά στο σημερινό φράγμα, και ίσως σε παλαιό οικισμό) προς τα πάνω, όπου είναι το γνωστό σπήλαιο του αγίου. Αν θεωρήσουμε ότι τον κατεδίωξαν από την Αγία Μονή, τότε θα έπρεπε να γράφει κατέβει στην περιοχή της Ασπρογιάς, όπου και το σπήλαιο. Ο Μαχαιράς βέβαια δεν ήταν δυνατό να επισκεφθεί όλα όσα περιγράφει, αλλά από προφορικές και γραπτές μαρτυρίες προσπάθησε να δημιουργήσει κάποιες εικόνες τις οποίες αποτύπωσε στα γραφόμενά του και ήταν φυσικό κάποιες φορές να περάσουν και λανθασμένα στοιχεία.

ζ) Ο Μαχαιράς εισάγει στη συνέχεια τη φράση «μὲ τὰ ἄλλα παιδία» η οποία δηλώνει ότι ο άγιος συνοδευόταν από άλλα παιδιά. Δεν ξέρουμε τον αριθμό τους αλλά για να αναφέρεται σε πληθυντικό και να μην αναφέρει συγκεκριμένα δύο ή τρεις θα πρέπει να εικάσουμε ότι ήταν περισσότερα από τρία. Η ακολουθία αναφέρει «παίδων χορό» και στον Οίκο του κανόνα του Όρθρου και στο συναξάριο. Ενώ στο εξαποστειλάριον αναφέρεται σε «παίδων ομηγύρεσι». Το ότι εδώ ονομάζεται ο άγιος Σώζων ενώ τα άλλα παιδιά δεν κατονομάζονται, δηλώνει ότι ο άγιος είτε ήταν μεγαλύτερος στην ηλικία, είτε, σωστότερα, αυτός που οδηγούσε και τα άλλα παιδιά στην πνευματική ζωή.

θ) Οι Σαρακηνοί κατά τον Μαχαιρά έβαλαν φωτιά και έκαψαν τα παιδιά μέσα στο σπήλαιο. Τι ήταν αυτό που τόσο εξόργισε τους Σαρακηνούς και με μανία κατεδίωξαν τα παιδιά και στο τέλος έβαλαν φωτιά να τα κάψουν ζωντανά; Πιθανόν να προηγήθηκε και κάποιος διάλογος μεταξύ τους είτε για να μαρτυρήσουν πού υπήρχαν θησαυροί στο μοναστήρι, ή αλλού, είτε για να πεισθούν να αλλάξουν την πίστη τους και να ασπαστούν το Ισλάμ, κάτι που ο άγιος μαζί με τα άλλα παιδιά δεν έπραξαν, αλλά θα ομολόγησαν πίστη στο Χριστό. Αυτή τους η άρνηση θα τους οδήγησε στο μαρτύριο.

ι) Οι χριστιανοί αναγνωρίζοντας το μαρτυρικό τέλος των παιδιών και την ομολογία τους τους ανήγειραν ναό και, κατά τον Μαχαιρά, έβαλαν εκεί και τα λείψανά τους, τα οποία επιτελούν πολλά θαύματα, θεραπεύοντας κάθε νόσο. Πράγματι, μνημονεύεται στον χώρο εκείνο πάνω από το σπήλαιο ότι μέχρι τα τέλη του 20ού αιώνα σώζονταν ερείπια παλαιού ναού, ενώ γύρω από αυτόν θα υπήρχε κοιμητήριο[1602]. Ο ναός αυτός δυστυχώς γκρεμίστηκε τελείως και αργότερα το 2018-2020 κτίστηκε νεότερος ναός αφιερωμένος στον άγιο Σώζοντα. Από το σπήλαιο του αγίου, από το οποίο πηγάζει αστείρευτο αγίασμα,

---

πιστοί πηγαίνουν στον χώρο εκείνο για να θεραπευθούν ενώ βρίσκουν τέτοιες μικρές πέτρες με κηλίδες αίματος και τις παίρνουν για φυλακτό. Για την παράδοση ιερών αντικειμένων από πολύ παλιά που σώζονται μέχρι σήμερα δες και ωμοφόριο αγίου Νικολάου, Τίμιος Σταυρός Ομόδους κ.ά.

[1602] Σύμφωνα με μαρτυρίες ο ιερέας Γεώργιος Παναγή (1938 χειροτονία) λειτουργούσε στον άγιο Σώζοντα, στα χαλάσματα βέβαια, όπου και μια πρόχειρη Αγία Τράπεζα, η πλάκα της οποίας σώζεται μέχρι σήμερα. Στον χώρο εκείνο επίσης σύμφωνα με μαρτυρίες βρέθηκαν οστά και ένα κρανίο μεγάλου ανδρός, τα οποία δεν φυλάχθηκαν. Συνέντευξη με την Φρειδερίκη Παναγή, θυγατέρα του πρώην ιερέα του χωριού: 7/9/2018.

οι πιστοί παίρνουν λάσπη και με αυτήν θεραπεύονται από διάφορες δερματικές παθήσεις, όπως τα εξανθήματα[1603]. Ναό του αγίου Σώζοντα είχαμε παλαιότερα και στην Μηλιού ο οποίος σήμερα δεν σώζεται. Δεν γνωρίζουμε, όμως, αν εκεί ετιμάτο ο άγιος Σώζων της Ασπρογιάς, ή άλλος ομώνυμος άγιος. Στην Αναδιού, που είναι γειτονική κοινότητα με την Ασπρογιά, υπάρχει μέχρι τις μέρες μας τοποθεσία γνωστή ως Σώζενα[1604] που όμως και πάλι δεν γνωρίζουμε αν σχετίζεται με τον άγιο μας ή προέρχεται από κάτι άλλο.

Ο εν πολλοίς άγνωστος βίος του αγίου Σώζοντος συνέβαλε στο να τοποθετηθεί η μνήμη του την ημέρα, που εορτάζεται άλλος γνωστός άγιος, που έχει, μάλιστα, πολλά κοινά στοιχεία στο συναξάριο του, ο άγιος μάρτυς Σώζοντας στη Λυκαονία[1605]. Ένας άλλος άγιος Σώζοντας, χωρίς περισσότερες πληροφορίες, τοποθετείται από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 7 Αυγούστου[1606].

Παλαιές τοιχογραφίες του αγίου Σώζοντος του εν Ασπρογιᾷ δεν εντοπίσαμε στην Πάφο ή αλλού[1607]. Οι αρχαιότερες εικόνες του αγίου ανάγονται στην εποχή που έζησε ο άγιος Πανάρετος, ο οποίος είχε αναδείξει μεταξύ άλλων και τους τοπικούς αγίους της Πάφου. Συγκεκριμένα α) μικρή εικόνα (34Χ24) στην Ιερά Μονή Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης: Ο Άγιος Σώζων, η οποία δωρήθηκε από τον Σύγκελλο και αρχιμανδρίτη της Χρυσορρογιατίσσης Χρύσανθο. Μνήσθητι Κέ τοῦ δούλου σου Χρυσάνθου Ἱερομονάχου 1770[1608]. β) Μικρή εικόνα (34Χ27Χ3) στον ιερό ναό Αγίου Επιφανίου Ασπρογιάς: Ο Άγιος Σώζων, η οποία δωρήθηκε από τον ιερομόναχο της Χρυσορρογιατίσσης Ιάκωβο στον ιερό ναό αγίου Επιφανίου στην Ασπρογιά: αναγράφεται επιγραφή όμοια με την εικόνα του αγίου, που βρίσκεται στην Χρυσορρογιάτισσα και χρονολογία 1771 [1609]. γ) Μικρή εικόνα (19Χ14,5Χ2) κατά τα δύο τρίτα εντελώς

[1603] Αυτή η θεραπευτική του αγιάσματος συνηθίζεται σε πολλά αγιάσματα, που υπάρχουν στην Πάφο καισε όλη την Κύπρο. Η θεραπευτική αυτή του αγιάσματος σε ότι αφορά στα εξανθήματα πέρασε και μέσα στην ακολουθία του αγίου. Δεύτερο τροπάριο της δ΄ ωδής του κανόνα στον Όρθρο. Σύμφωνα με παραδόσεις καταγράφονται αρκετά θαύματα, όπως ότι το 1950-60 ένα δωδεκάχρονο αγόρι μεταφέρθηκε στον άγιο από τη Λευκωσία και έμεινε όλο το βράδυ στο χωριό, με τις λάσπες πάνω του και θεραπεύθηκε από τα σπυράκια. Αργότερα, όταν ενηλικιώθηκε, έγινε μοναχός στο Άγιο Όρος. Άλλη φορά πήγαν μια μέρα μέσα στο σπήλαιο και αισθάνθηκαν να αναδύεται μια έντονη ευωδία και είπαν ότι ο άγιος ήταν εκεί και λειτουργούσε. Συνέντευξη με την Φρειδερίκη Παναγή, θυγατέρα του πρώην ιερέα του χωριού: 7/9/2018.

[1604]Gazetter, σ.1361. Η περιοχή αυτή βρίσκεται μεταξύ Αναδιού, Κρήτου Μαρόττου και Φύτη.

[1605]SyEE, σ. 21-23.

[1606] Στο ίδιο, σ. 872.

[1607] Νεότερες τοιχογραφίες των ημερών μας έγιναν στον ναό του Αγίου Κενδέα στην Πάφο, στον ναό της Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Στατό, στον ναό του Αγίου Γεωργίου στην Παναγιά. Στο εξωτερικό συναντήσαμε αγιογραφία του αγίου μας η οποία έγινε το 2020 στον ναό της Παναγίας των Βλαχερνών στο Μαρούσι. Ο άγιος στην τοιχογραφία φαίνεται να κρατάει το γαλευτήρι το οποίο χύνεται προς τα κάτω, ενώ δίπλα φαίνεται το σπήλαιο του να φλέγεται.

[1608] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 29, 138, 292.

[1609] ΑΕιΙΜΠ, Ασπρογιά· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 29.

κατεστραμμένη 18ος - 19ος αιώνας στην Ασπρογιά[1610]. δ) Λίγο νεότερη εικόνα από τις προηγούμενες συναντάμε στον ναό της Αγίας Αναστασίας στην Κοιλίνια η οποία φέρει χρονολογία 1824 και έχει διαστάσεις 30,8Χ23,6Χ2,4 εκ[1611]. Στη Λυσό ο Τσικνόπουλλος αναφέρει εικόνα του αγίου Σώζοντα[1612], η οποία όμως στις μέρες μας αγνοείται. Παρατηρώντας την εικόνα αυτή, η οποία όπως φαίνεται ανάγεται στις αρχές του 20ού αιώνα και η οποία φέρει ασημένιο κάλυμμα, βλέπουμε να εικονίζει ένα άγιο με χαρακτηριστικά ενήλικα, που παραπέμπει μάλλον στον άγιο Σώζοντα της Μικράς Ασίας. Άλλες εικόνες του αγίου είναι σύγχρονές μας και έχουν κυρίως επίκεντρο το προσκύνημα του αγίου[1613].

Ιερά λείψανα του αγίου Σώζοντος δεν εντοπίσαμε στις μέρες μας, ενώ αυτά που καταγράφονται, δεν γνωρίζουμε αν ανήκουν στον άγιο Σώζοντα της Ασπρογιάς ή στον άγιο Σώζοντα της Μικράς Ασίας. Παραθέτουμε όμως εδώ τις αναφορές που έχουμε: α) στην μονή Κύκκου, αναφέρονται ως Σώζοντος Μάρτυρος[1614], β) στην Μονή Μαχαιρά δεν προσδιορίζεται σε ποιόν άγιο Σώζοντα ανήκουν[1615], γ) στη μονή Χρυσορρογιατίσσης, που επίσης δεν προσδιορίζεται αν ανήκουν στον άγιο της Ασπρογιάς[1616]. Πάντως τεμάχιο λειψάνου του αγίου φαίνεται να υπήρχε στη μονή Χρυσορρογιατίσσης από το 1796, από όπου μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη, για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή[1617], δ) τέλος στον ναό της Αγίας Βαρβάρας στην

[1610] ΑΕιΙΜΠ, Ασπρογιά.

[1611] ΑΕιΙΜΠ, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας.

[1612] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.183.

[1613] Δύο σύγχρονές μας εικόνες στην Εκκλησία Αγίου Επιφανίου Ασπρογιάς. Εικόνα σύγχρονη πάντων των εν τῃ Νήσῳ Κύπρῳ διαλαμψάντων, που εικονίζει και τον Άγιο Σώζοντα, στον ιερό ναό Αγίου Γεωργίου Παναγιάς, γράφει «Άγιος Σώζων Ασπρογιάς». Εικόνα του τέμπλου του νέου ναού του αγίου στην Ασπρογιά με μπλέ φόντο που εικονίζει δίπλα το σπήλαιο και κάτω τον κτήτορα του ναού Νίκο Όψιμο να προσφέρει την εικόνα και τον ναό στον άγιο. Ο Νικόλαος Όψιμος με την συνδρομή και άλλων πιστών έκτισε το ναό του αγίου με πολλούς κόπους, επειδή θεραπεύθηκε από τον άγιο. Επίσης τον είδε σε όνειρο να είναι ανυπόδητος και βρεγμένος, τον κρατούσε ο άγιος Επιφάνιος από το χέρι και τον έφερε και του είπε βοήθησε αυτό το παιδί, και ζητούσε και ρούχα να ντυθεί και δικό του σπίτι. Συνέντευξη με τον Νίκο Όψιμο, κτήτορα του νέου ναού του αγίου Σώζοντα 7.9.2018. Σημαντικό να αναφέρουμε ότι δεν υπάρχει εικόνα που να εικονίζει τον άγιο μαζί με τους άλλους, ανώνυμους παιδομάρτυρες. Θα ήταν σωστό να ιστορηθεί μια τέτοια εικόνα για να προβληθούν και οι υπόλοιποι, αλλά και για να υπενθυμίζει σε όποιον την βλέπει, το ιστορικό του μαρτυρίου που υπέστησαν.

[1614] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 20. Υπάρχει καινούρια λειψανοθήκη που περιέχει λείψανα του αγίου Σώζωντος και του αγίου Νεοφύτου μαζί.

[1615] Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπαραγίας Θεοτόκου Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968, σ. 208· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[1616] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319. Το λείψανο αυτό σήμερα αγνοείται.

[1617] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44. Συγκεκριμένα στη Χρυσορρογιάτισσα ο άγιος Πανάρετος θα φρόντισε να εφοδιάσει την μονή, τον ίδιο καιρό που έγινε και η αρχαιότερη εικόνα του το 1770.

ομώνυμη κοινότητα Μητροπόλεως Ταμασού φυλάσσεται τεμάχιο ιερού λειψάνου του αγίου μάρτυρος Σώζοντος, χωρίς περαιτέρω διευκρίνηση[1618].

Ακολουθία του αγίου γράφηκε για πρώτη φορά το 2005 από τον Χαράλαμπο Μπούσια η οποία περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία[1619]. Στην ακολουθία αυτή ο άγιος εγκωμιάζεται σε συνάφεια με τα άλλα παιδιά που μαρτύρησαν μαζί του[1620]. Μια δεύτερη ακολουθία γράφηκε το 2019 από τον Σόλωνα Χατζησολωμό, ενώ παρακλητικός κανόνας προς τον άγιο, γράφηκε το ίδιο έτος από τον Χρίστο Αριστείδου[1621].

Το όνομα Σώζων βλέπουμε σε μικρό αριθμό να δίνεται, κατά πόσο όμως σχετίζεται με κάποιον από τους αγίους είναι αμφίβολο[1622].

3. Ο Άγιος Νικόλαος Ντβάλι ο εν Γιαλιά

Ο άγιος Νικόλαος Ντβάλι[1623] φαίνεται να υπήρξε μοναχός στην Γεωργιανή μονή Παναγίας Χρυσογιαλιώτισσας στην Γιαλιά της Πάφου[1624] ενώ είχε μαρτυρικό τέλος στην Συροπαλαιστίνη[1625]. Ελληνόγλωσσες σημαντικές πηγές για την ζωή και το μαρτύριό του

[1618] Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό…», ό.π., σ. 99.

[1619] *Κύπρια Μηναία,* τμ. 1 (Επίμετρον, Σεπτέμβριος 7), σ. 11-24.

[1620] Δεύτερο τροπάριου της ζ΄ ωδής του έτερου κανόνα στον όρθρο: «… καί σύν ἄλλοις παισίν, Ἀσπρογιᾶς τῆς Πάφου, ἀλκίφρον Σῷζον, ἅγιε, εὐψυχίας μυροθῆκαι…». *Κύπρια Μηναία,* τμ. 11 (Επίμετρον, Πρώτη Κυριακή Οκτωβρίου), σ. 52.

[1621] Στην ακολουθία του αγίου η οποία γράφηκε από τον Χαράλαμπο Μπούσια το 2005 και περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία τα περισσότερα τροπάρια αναφέρονται στον άγιο Σώζοντα. Έχουν συντεθεί όμως και τροπάρια σε όλους τους παιδομάρτυρες καθώς και έτερον απολυτίκιον αναφερόμενο σε όλους τους μάρτυρες. Στην ακολουθία δεν ελήφθη υπόψη ότι είναι παραμονή του Γενεσίου της Θεοτόκου και θα έπρεπε να συμψάλλεται με τα προεόρτια της Παναγίας. Την παράληψη αυτή διορθώνει ο Σόλων Χατζησολωμός, σε νέα ακολουθία, το 2019 στην οποία περιλαμβάνει και τα προεόρτια του Γενεσίου της Θεοτόκου, όμως ελλείπουν άλλα στοιχεία. Στα τροπάρια αναφέρεται μόνο ο άγιος Σώζοντας και καθόλου δεν γίνεται μνεία για τους άλλους παιδομάρτυρες. Παρακλητικός κανόνας για πρώτη φορά έχει συντεθεί από τον πρωτοψάλτη Χρίστο Αριστείδου το 2019. Ούτε στον παρακλητικό αυτό κανόνα περιλαμβάνονται οι άλλοι παιδομάρτυρες, παρά μόνο ο άγιος Σώζοντας.

[1622] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Σώζος: Όμοδος 1939. Πάφος 1941,1995,2000. Ελεδιώ 1961. Φύτη 1969. Γεροσκήπου 1986. Τρεμιθούσα 1992. Γιόλου 1991,1992,1994. (Θηλ): Σώζια. Χρυσορρογιάτισσα 1971.

[1623] Το όνομά του στα Γεωργιανά είναι ნიკოლოზ ნტვალი (Νικολόζ Ντάβι).

[1624] Για το μοναστήρι βλέπε μια μικρή αναφορά στο Χρονικόν του Γεώργιου Βουστρόνιου. Γεώργιος Βουστρώνιος, *Χρονικό,* έκδ. Άνδρου Παυλίδη, Λευκωσία 1989. σ.175.

[1625] Ο Γεώργιος Βουστρώνιος αναφέρει κάτι, που πιθανόν να έγινε την εποχή του (15ος αιώνας): «και επήγαν εις την μεριάν του Χρυσοχού εις το μοναστήρι την Γιαλιάν, και εποίκα' νου καλογήρου πολλά κακά». Βουστρώνιος, *Χρονικό,* έκδ. Παυλίδη…, ό.π., § 57.

δεν υπάρχουν[1626]. Εντοπίσαμε μόνο κάποια δημοσιεύματα στο διαδίκτυο [1627] και κάποιες προφορικές πληροφορίες, που πήραμε από Γεωργιανούς ιερείς[1628]. Στο εορτολόγιο που εκδίδει ο Άγιος Ραφαήλ αναφέρεται ότι εορτάζει στις 6 Οκτωβρίου.

Εν συντομία ο βίος του αγίου έχει ως εξής: Γεννήθηκε από ευλαβείς χριστιανούς στο χωριό Ντάβλη της Γεωργίας και από παιδί τον είχαν αφιερώσει στο Θεό. Δώδεκα ετών πήγε στην έρημο, ως μοναχός σε μια Γεωργιανή μονή στα Ιεροσόλυμα. Εκεί με παρρησία κήρυσσε τον Χριστό στους μουσουλμάνους, οι οποίοι τον συνέλαβαν και τον έκλεισαν στην φυλακή. Από την φυλακή κατέληξε στο Γεωργιανό μοναστήρι της Πάφου. Εκεί, ο άγιος δέχθηκε μια αποκάλυψη από τον άγιο Ιωάννη τον Βαπτιστή, να πάει στην Δαμασκό. Πράγματι ο άγιος έφτασε στην Δαμασκό και συνέχισε να κηρύσσει τον Χριστό και να καταδικάζει και να αναιρεί τις δοξασίες των μουσουλμάνων. Οι μουσουλμάνοι Πέρσες τον συνέλαβαν, τον έκλεισαν σε φυλακή και μετά από πολλά βασανιστήρια τον αποκεφάλισαν και στη συνέχεια έκαψαν το σώμα του. Ο άγιος κατά το μαρτύριο του δόξαζε τον Θεό. Μετά το μαρτύριο φανερώθηκε στον πνευματικό του πατέρα ο οποίος προσευχόταν στο Θεό να του δείξει τι απέγινε η ψυχή του και είδε τον άγιο φωτεινό, μεταξύ των μεγάλων αγίων και μαρτύρων. Το μαρτύριο του άρχισε από τις 19 Οκτωβρίου ή 1ην Νοεμβρίου με το νέο ημερολόγιο του 1314 και συνεχίστηκε μέχρι τις 12 Φεβρουαρίου ή 25 με το νέο ημερολόγιο όταν ετελειώθη δια αποκεφαλισμού. Η ζωή του αγίου Νικολάου καταγράφηκε σε συναξάριο των Ιεροσολύμων του 14ου αιώνα.

Λόγω του ότι ο άγιος μαρτύρησε εκτός Κύπρου και η Γεωργιανή μονή της Πάφου έκλεισε λόγω των κατακτητών, που κατέλαβαν το νησί, δεν υπάρχουν ενδείξεις ο άγιος

[1626] Σύντομο άρθρο με την ζωή του αγίου βλέπε στην Ορθόδοξη Μαρτυρία. Ταμίλας Μγλαλομπλισβιλ, «Ο άγιος νεομάρτυρας Νικόλαος Ντβάλι», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 69 (2003), σ. 26-28. Στο άρθρο αυτό αναφέρεται ότι ο άγιος μαρτύρησε δια αποκεφαλισμού στις 19 Οκτωβρίου 1314 ημέρα Τρίτη.

[1627] Α) https://qim.ge/nikoloz%20dvali.html (προσβάσιμο: 1/7/2019). Β) Μετάφραση από https://ka.m.wikipedia.org/wiki/%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%99%E1%83%9D%E1%83%9A%E1%83%9D%E1%83%96_%E1%83%93%E1%83%95%E1%83%90%E1%83%9A%E1%83%98 (προσβάσιμο: 1/7/2019. https://www.qwelly.com/group/november/forum/topics/dvali (ημ. ανάρτ. 11.8.2013 προσβάσιμο: 1/7/2019).
Γ) http://karibche.ambebi.ge/component/content/article/23-tsmindanebi/4015-tsminda-nikoloz-dvalis-tsameba.html (προσβάσιμο: 1/7/2019.
Δ) http://karibche.ambebi.ge/component/content/article/23-tsmindanebi/4015-tsminda-nikoloz-dvalis-tsameba.html (προσβάσιμο: 1/7/2019). Ε) https://www.primetime.ge/news/1509541442-%E1%83%AC%E1%83%9B%E1%83%98%E1%83%9C%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%AE%E1%83%A1%E1%83%94%E1%83%9C%E1%83%94%E1%83%91%E1%83%98%E1%83%A1-%E1%83%93%E1%83%A6%E1%83%94%E1%83%90 (προσβάσιμο: 1/7/2019). Στ) http://gimnazi.ucoz.ru/news/ts'midani_p'rokhore_kartveli_xi_luk'a_ierusalimeli_mukhais_dze_1273_nik'oloz_dvali_1314_da_qovelni_mots'ameni_da_ghirsni_mamani_kartveln/2012-03-01-1199 (προσβάσιμο: 1/7/2019).

[1628] Συνεντεύξεις από τον πατέρα Ζαχαρία και με τον πατέρα Θεοσέβιο, Γεωργιανούς ιερείς που λειτουργούν τον ναό.

τιμήθηκε εδώ. Ο κοιμητηριακός ναός του αγίου Νικολάου του 10ου -12ουαιώνα, μετόχι της μονής στη Γιαλιά και σε κοντινή απόσταση από αυτήν ήταν μάλλον αφιερωμένος στον γνωστό άγιο Νικόλαο και όχι στον νεομάρτυρα Νικόλαο, πατέρα της μονής αυτής. Σχετικά πρόσφατα, καλλιτεχνήθηκε μια μικρή τοιχογραφία του αγίου Νικολάου Ντβάλι, στον ναό του Αποστόλου Ανδρέου στην Πόλη Χρυσοχούς. Η τοιχογραφία επιγράφεται «Ο άγιος Νικόλαος ο Ίβηρ». Άλλες εικόνες του αγίου δεν έχουμε, εκτός από μία σύγχρονη, η οποία φυλάσσεται στα γραφεία της Επισκοπής Αρσινόης. Επίσης στην εικόνα πάντων των διαλαμψάντων αγίων της Επισκοπής Αρσινόης, φαίνεται να εικονίζεται και ο άγιος Νικόλαος, με την επιγραφή «ο άγιος οσιομάρτυς Νικόλαος». Βεβαίως, ούτε λείψανα του αγίου διασώζονται, καθότι το ιερό μαρτυρικό του σώμα κάηκε κατά το μαρτύριό του. Τέλος, αυτοτελή ακολουθία του αγίου δεν εντοπίσαμε. Περιλαμβάνεται μόνον το όνομά του, στην ακολουθία της συνάξεως πάντων των εν Αρσινόῃ αγίων. Σε τροπάρια αναφέρεται ότι αγίασε την μονή του αγίου Μάμαντος. Παλαιότερα η μονή της Παναγίας Χρυσογιαλιώτισσας ήταν γνωστή ως μονή αγίου Μάμα γι’ αυτό και έγινε αυτό το λάθος, το οποίο θα πρέπει να διορθωθεί σε επανέκδοση της ακολουθίας. Επίσης αναφέρεται ότι ο άγιος καταγόταν από την Γεωργία και μαρτύρησε στην Δαμασκό. Στο συναξάριο της ακολουθίας πάντων των εν Αρσινόῃ Αγίων φέρεται ότι ο άγιος μαρτύρησε στη Δαμασκό, στις 19 Οκτωβρίου του 1314. Το ίδιο θα πρέπει να διορθωθεί και η ημέρα εορτασμού του, καθότι όπως φαίνεται, υπολόγισαν την ημέρα, που άρχισε το μαρτύριό του και όχι την ημέρα που ετελειώθη, δηλαδή την 25η Φεβρουαρίου με το νέο ημερολόγιο.

ΜΕΡΟΣ ΕΝΑΤΟ

-- Άγιοι Ασκητές – Όσιοι - Μοναχισμός

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
Άγιοι ασκητές με πλήρη στοιχεία του βίου τους

1. Ο άγιος Ιλαρίων

Ο άγιος Ιερώνυμος (347 - 420) είναι ο πρώτος, που έγραψε τον βίο του αγίου Ιλαρίωνα στα λατινικά γύρω στο 392. Εκείνος αναφέρει ότι ο άγιος Ιλαρίωνας, τα τελευταία επτά έτη της ζωής του, τα έζησε στην Πάφο, δύο στην πόλη της Πάφου και πέντε στο χωρίον Χάρβιρη[1629]. Ο Ιερώνυμος, όπως γράφει ο Χάκκετ, πρέπει να πήρε αυτές τις πληροφορίες από τον άγιο Επιφάνιο, ο οποίος ήταν αφοσιωμένος μαθητής και φίλος του αγίου Ιλαρίωνα[1630]. Αναφορά για την άφιξη και την παραμονή του αγίου Ιλαρίωνος στην Κύπρο, στο χωριό Χάρβιρη, κάνει και ο ιστορικός Σωζόμενος στο έργο του[1631]. Ο άγιος φαίνεται πως κατέφυγε στην Πάφο για να βρει τόπο ησυχίας, ενώ κατά τον Σωζόμενο και άλλους, έφθασε εκεί κατά παράκληση του τότε επισκόπου Πάφου[1632]. Επίσης, ο Σωζόμενος αναφέρει ότι ετάφη στην Κύπρο, όμως ο μαθητής του Ησύχιος έκλεψε το λείψανό του και το μετέφερε στην Παλαιστίνη και έτσι ξεκίνησε η διένεξη[1633] που ακολούθησε ανάμεσα στα δύο μέρη, ότι οι μεν έχουν το λείψανο, οι δε τον τόπο όπου έζησε και ετάφη[1634]. Στον

[1629] PL, τμ. 23, Paris 1883, (S. Eusebii Hieronymi, VitaS. Hilarionis Eremite), σ. 29-54· Φώτιος Δημητρακόπουλος, *Όσιος Ιλαρίων ο Μέγας. Με ανέκδοτα αγιολογικά και υμνογραφικά κείμενα*, εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2013, σ. 14· Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, Οκτώβριος 21), σ. 97.

[1630] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 252. Βιογραφικά στοιχεία για τον άγιο Ιλαρίωνα βλέπε και BHG § 751z-756a (τμ. 1, σ. 248). Ενώ βίο του αγίου έγραψε και ο Συμεών Μεταφραστής. PG, τμ. 114, σ. 301. Το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 21 Οκτωβρίου αναφέρει πολύ λίγα στοιχεία για τον άγιο Ιλαρίωνα. Δεν γίνεται καμία αναφορά για άφιξη του στη Κύπρο, παρά μόνο ότι τιμάται η μνήμη του «ἐν τῷ εὐκτηρίῳ οἴκῳ» του αγίου Επιφανίου επισκόπου Κωνσταντίας της Κύπρου κοντά στο άγιο μάρτυρα Φιλήμωνα «ἐν τῷ Στατηγίῳ» όπως γράφεται χαρακτηριστικά. SyEC, σ. 153-154.

[1631] PG, τμ. 67, σ. 1241.

[1632] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 524· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 254. Ο επίσκοπος Πάφου τότε θα ήταν ο Ιούλιος (-;-381-;) ο οποίος μετείχε και της Δεύτερης Οικουμενικής Συνόδου (381). Κύπρια Μηναία, τμ. 11, Επίμετρον, Οκτώβριος 21, σ. 97.

[1633] Παρόμοια με την τότε διένεξη για τον άγιο Ιλαρίωνα, είναι η σημερινή διένεξη μεταξύ των κοινοτήτων Λεύκαρα και Κάτω Δρυ για τον άγιο Νεόφυτο. Στον Κάτω Δρυ δεικνύουν το σπίτι του αγίου στο κέντρο της κοινότητας, σήμερα εγκαταλειμμένο και ετοιμόρροπο, ενώ λίγο έξω από το χωριό έκτισαν ναό αφιερωμένο στον άγιο. Στα Λεύκαρα, σε ένα ναό στο κέντρο της κοινότητας, ο οποίος ήταν αφιερωμένος στους αγίους Αναργύρους, δόθηκε και το όνομα του αγίου Νεοφύτου ώστε να τιμάται και αυτός.

[1634] PG, τμ. 67, σ. 1076 - 1077· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 94-96. Για την έριδα μεταξύ των Σύρων (οι οποίοι κατείχαν το λείψανο) και των Κυπρίων, οι οποίοι ισχυρίζονται ότι πνευματικώς ο άγιος παρέμεινε στον τόπο όπου εκοιμήθη και ετάφη και ενεργεί θαύματα, γράφει και ο Λοΐζος Φιλίππου. Φιλίππου, «Η Εν Κύπρῳ διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 34. Αν θα θέλαμε να ορίσουμε και μια δεύτερη ημέρα εορτασμού του αγίου Ιλαρίωνα, όπως συνήθως γίνεται εορτάζεται η ανακομιδή των λειψάνων ενός αγίου, θα μπορούσαμε να ορίσουμε την 25η Αυγούστου, ημέρα κοίμησης της αγίας Κωνσταντίας. Τα τελευταία

εκτενή του λόγο – εγκώμιο προς τον άγιο Ιλαρίωνα, ο άγιος Νεόφυτος αναφέρει ότι ο άγιος Ιλαρίωνας προς τη δύση του βίου του πήγαινε από τόπο σε τόπο για να βρει ησυχία. Από την Λιβύη και την Σικελία κατέφθασε στην Πάφο, την οποία βρήκε ερειπωμένη από τους μεγάλους σεισμούς[1635], που συνέβησαν το 332 και το 342[1636]. Στην πόλη της Πάφου έμεινε για κάποιο χρονικό διάστημα και ακολούθως πήγε σε ένα «όρος υψηλόν» και δύσβατο. Εκεί κατοικούσαν πολλά δαιμόνια, τα οποία ο άγιος έδιωξε και τους ασθενείς ανθρώπους θεράπευε καθημερινώς[1637]. Όταν έγινε ογδόντα χρόνων εκοιμήθη, αφού μαζεύτηκε γύρω του πλήθος λαού, μεταξύ αυτών και η ενάρετη Κωνσταντία[1638]. Ο άγιος μετά την κοίμησή του ετάφη, από δική του επιθυμία, όχι εντός του σπηλαίου του, όπως συνηθιζόταν στους πλείστους οσίους, αλλά, όπως γράφει ο άγιος Νεόφυτος, «ἐν τῷ κηπίῳ», στον κήπο του[1639]. Μπορεί βέβαια εδώ, με την λέξη κηπίῳ να δηλώνεται, όχι ο οποιοδήποτε κήπος του αγίου, αλλά ο Ιερός Κήπος – σημερινή Γεροσκήπου, με την οποία συνδέεται και η αγία Κωνσταντία, όπως θα δούμε αλλού.

Ο Περιστιάνης αναφέρει την τοποθεσία επτά Αγιώργηδες, ως το πρώτον ασκητήριο εν Πάφῳ του Μεγάλου Ιλαρίωνος[1640]. Την ίδια πηγή, αν δεν τον αντιγράφει, επαναλαμβάνει ο Σωτηρίου το 1935, όταν γράφει για τους επτά Αη Γιώργηδες ως σπήλαια συνδεόμενα με παραδόσεις περί των αγίων της Κύπρου, τα αναφέρει και ως χώρο όπου ασκήτευσε ο άγιος Ιλαρίωνας και όπου δέχθηκε την επίσκεψη του αγίου Επιφανίου. Επίσης αναφέρει ότι εκεί ασκήτευσε και ο άγιος Κενδέας καθώς και άλλοι νεότεροι[1641]. Ο Παπαγεωργίου υποθέτει ως τόπο διαμονής του αγίου Ιλαρίωνα, αλλά και ως τόπο συνάντησής του με τον άγιο Επιφάνιο, τις περιοχές μεταξύ Επτά Αγιώργηδων, Έξω Βρύσης, Συρβάλου, Μουσαλά και Τάφοι των Βασιλέων[1642]. Στην τοποθεσία Τούμπαλος εντός του αρχαιολογικού χώρου της

χρόνια καθιερώθηκε από τον γράφοντα να γίνεται και λειτουργία, μία ή δύο μέρες μετά, στην Επισκοπή, στον παλαιό του ναό ή στο σπήλαιο.

[1635] Αναφέρουν βυζαντινοί χρονογράφοι Θεοφάνης, Κεδρηνός και Μαλάλας.

[1636] Πανηγυρική Α΄ 13, 28-30, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 296-298.

[1637] Πανηγυρική Α΄ 13, 30, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 298.

[1638] Πανηγυρική Α΄ 13, 32, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 299. Το εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου στον άγιο Ιλαρίωνα αποτελεί μια περίληψη του κειμένου του Μεταφραστή. H. Delehaye, σ.286· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 61. Ο άγιος Νεόφυτος εγκωμιάζοντας τον άγιο Ιλαρίωνα μεταξύ άλλων εγκωμίων τον αναφέρει και ως δέκατο τρίτο απόστολο «τρισκαιδέκατος ἀπόστολος εὑρεθείς λαῷ τῷ ταπεινῷ». Πανηγυρική Α΄ 13, 34, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 300.

[1639] Πανηγυρική Α΄ 13,31-32, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 298-299.

[1640] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ*, τμ. 1929, σ. 63-66.

[1641] Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., πιν. 7.

[1642] Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 39. Πάντως στην Κάτω Πάφο, δύο παράλληλες - κάθετες οδοί μεταξύ Παναγίας Θεοσκέπαστης και Αγίων Αναργύρων φέρουν ονομασίες «Αγίου Ιλαρίωνος» και «Κωνσταντίας» που παραπέμπουν στην τιμή των δύο αυτών αγίων. Εδώ να σημειώσουμε ότι θα ήταν σωστό να προταθεί να αλλάξει σε «Αγίας Κωνσταντίας».

Κάτω Πάφου, όπου παλαιότερα υπήρχε η λατρεία του Απόλλωνα Υλάτη, η Ιταλική αποστολή αναφέρει ότι ο άγιος πέρασε από εκεί και, η βασιλική, που κτίστηκε δίπλα ακριβώς από τον αρχαίο ναό του Απόλλωνα Υλάτη, πιθανόν να αφιερώθηκε στον άγιο Ιλαρίωνα, ο οποίος εκδίωξε τα δαιμόνια από τον τόπο εκείνο και θεράπευσε τους ασθενείς[1643]. Η βασιλική, σύμφωνα με την αποστολή η οποία συνέδεσε την βασιλική με τον άγιο Ιλαρίωνα, χτίστηκε στα τέλη του 4ου αιώνα, ενώ κάποιες προσθήκες ανάγονται στον 7ο αιώνα[1644].

Ο Λοΐζος Φιλίππου αναφέρει ότι λόγῳ των ενοχλήσεων, που είχε ο άγιος Ιλαρίωνας, ήθελε να φύγει για την Αίγυπτο και ο μαθητής του Ησύχιος, ο οποίος τον επισκεπτόταν συχνά, τον έπεισε να επιλέξει την τοποθεσία κοντά στα ερείπια του αρχαίου ειδωλολατρικού ναού, στην Επισκοπή, που ήταν απόμερη, είχε νερό, δέντρα και κήπους [1645]. Τοποθεσία «Χάραφτη», «Χάραβγη» ή «Μούττη του Αγίου Ιλαρίωνα»[1646], ή «μούττη του Λαρκός» ονομάζεται και το σπήλαιο του Αγίου Ιλαρίωνα κοντά στην Επισκοπή Πάφου[1647]. Τρίκλιτος ναός αφιερωμένος στον όσιο Ιλαρίωνα, κτίστηκε τον 12ο αιώνα, στην βάση του μεγάλου γκρεμού της Επισκοπής. Ο ναός αυτός, που πρέπει να προσομοίαζε με τον ναό του οσίου Βαρνάβα στη Βάσα, ο οποίος γκρεμίστηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, φαίνεται ότι αποτελούσε το καθολικό παλαιάς μονής, που στη συνέχεια εξελίχθηκε σε κοινότητα, την σημερινή Επισκοπή[1648].

[1643] Annual Report, τμ. 1994, σ. 69-71·τμ. 1995, σ. 42-43·τμ. 1996, σ. 50-51·τμ. 1997, σ. 53-54·τμ. 1999, σ, 61-62.

[1644] Ανώνυμου, «Νέα ευρήματα στο Ιερό του Απόλλωνα. Της Παλαιοχριστιανικής περιόδου», *εφημ.Φιλελεύθερος*, 1 Σεπτεμβρίου 1995. Οι ανασκαφές ξεκίνησαν από την δεκαετία του 1950 και μετά από διακοπή συνεχίστηκαν από το 1988 και τα επόμενα χρόνια, βλπ. περισσότερα σε δημοσιεύσεις εφημερίδων: εφημ. *Φιλελεύθερος*, 4 Αυγούστου 1994·εφημ. *Φιλελεύθερος*, 1 Σεπτεμβρίου 1995· Φιλελεύθερος, 20 Ιανουαρίου 1997· Φιλελεύθερος, 22 Δεκεμβρίου 1997· 18 Σεπτεμβρίου 1998.

[1645] Φιλίππου, «Η Εν Κύπρῳ διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 34.

[1646]Gazzetter, σ. 1423, 1424.

[1647] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 346-347. Παρατηρώντας στις μέρες μας την τοποθεσία Χάρβιρις, βλέπει κανείς ότι δεν είναι απρόσιτη, σε αντίθεση με τον βράχο της Επισκοπής, που είναι πράγματι απρόσιτος. Επίσης, η αναφορά για κήπο του αγίου προϋποθέτει άφθονο νερό κατά το καλοκαίρι, κάτι που δεν μπορεί να βρεις εύκολα στην τοποθεσία αυτή, σε αντίθεση με την θέση κοντά στο βράχο κάτω από τον οποίο υπάρχει ο ποταμός που διαθέτει νερό κατά τους περισσότερους μήνες. Ο Παπαγεωργίου το 1999 αναφέρει ότι η οροφή του σπηλαίου είχε καταπέσει και οι χωρικοί της περιοχής απομάκρυναν τα χαλάσματα. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 40. Επομένως το σπήλαιο θα ήταν μεγαλύτερο. Το 2018 η είσοδος στο σπήλαιο διανοίχθηκε με εκσκαφέα και τον επόμενο χρόνο την διαμόρφωσαν κτίζοντας λιθόκτιστο τοίχο και αφήνοντας μία ορθογώνια είσοδο. Ναΐσκος παρά το σπήλαιο είναι καινούριος αλλά μνημονεύονται ίχνη παλαιού ναού τον οποίο λειτουργούσαν τη Δευτέρα του Πάσχα. Φιλίππου, «Η Εν Κύπρῳ διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 36.

[1648] Μπορούμε να θεωρήσουμε εδώ ότι η συγγραφή του εγκωμίου προς τον άγιο Ιλαρίωνα από τον άγιο Νεόφυτο πολύ πιθανόν να σχετίζεται με την ανέγερση και λειτουργία του ναού αυτού. Ο Λοΐζος Φιλίππου το 1940 μαρτυρεί ότι εντός του ναού της κοινότητας (εννοεί του παλαιού ναού) σώζεται ο κενός τάφος του

Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός μας αναφέρει ότι ο άγιος Ιλαρίωνας έζησε κατά το έτος 250 και ήρθε, για να ασκητέψει, στα μέρη της Πάφου στην τοποθεσία Χάρβιρη[1649]. Αναφέρει επίσης ότι με παράκληση του επισκόπου Πάφου ο άγιος κατηχούσε τους ανθρώπους και τους οδηγούσε από την ειδωλολατρία στον χριστιανισμό[1650]. Αυτό που μπερδεύει τα πράγματα είναι η αναφορά του Κυπριανού ότι, μετά από την Επισκοπή, έφυγε και πήγε στα «όρη της Κυρηνείας»[1651] όπου κτίστηκε και το κάστρο το αφιερωμένο στον άγιο Ιλαρίωνα και εκεί, αφού έζησε 80 έτη, τελείωσε τα του βίου του επί της γης. Προφανώς συγχέει τον άγιο Ιλαρίωνα τον Μέγα με τον έτερον Ιλαρίωνα, που έζησε στον Πενταδάκτυλο[1652].

Η ζωή του αγίου Ιλαρίωνα καθώς και τα σχετικά με την εποχή του συνδέονται και με την αγία Κωνσταντία, που είναι μαθήτριά του. Οι άγιοι Ιερώνυμος και Νεόφυτος καθώς και άλλοι, που ασχολήθηκαν με τον άγιο Ιλαρίωνα, έγραψαν και στο τέλος για την ενάρετη αγία Κωνσταντία η οποία υπήρξε μαθήτριά του. Επίσης συνδέεται και με τον άγιο Επιφάνιο και την συνάντηση που είχαν στην Πάφο[1653] καθώς και την αρχή του αγίου να γίνει επίσκοπος στην Κύπρο. Περισσότερα αναφερόμαστε και στα επιμέρους κεφάλαια που αφορούν και αυτούς τους αγίους.

αγίου. Φιλίππου, «Η Εν Κύπρῳ διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 36. Προφανώς εδώ δεν μπορεί να ευσταθεί αυτό, γιατί το λείψανο του αγίου κλάπηκε από το σπήλαιο μόλις 10 μήνες μετά την κοίμησή του. Κάποιου άλλου θα ήταν ο τάφος. Ο Χάκκετ αναφέρει ναό ο οποίος κτίστηκε αργότερα στον τόπο της πρώτης ταφής του αγίου, ενώ την εποχή του Χάκκετ φαίνεται ότι ήταν ήδη ερείπιο και γράφει ότι ο Λουζινιανός έλαβε χορηγία γι' αυτό τον ναό. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 246-247. Οι εργασίες συντήρησης από το Τμήμα Αρχαιοτήτων του παλαιού ναού άρχισαν για πρώτη φορά το 1997. Αρχικά θεωρήθηκε δίκλιτος, αλλά αργότερα φάνηκε ότι πρόκειται για τρίκλιτο ναό, του οποίου κατέπεσε η στέγη από πτώση βράχων συνεπείᾳ των σεισμών του 1953, ενώ κατά τις εργασίες διάνοιξης δρόμου στα δυτικά του ναού, το 1962 τον γέμισαν με χώματα, πέτρες και μπετόν, για να στηρίξουν τον δρόμο, που πέρασε ακριβώς από πάνω του. Annual Report, τμ. 1997, σ. 26, 48· τμ. 2004, σ. 48· ΑΕΓΙΜΠ, Επισκοπή, Άγιος Ιλαρίωνας (επιστολή Τμήματος Αρχαιοτήτων).

[1649] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 78, 524. Εδώ ο Κυπριανός θεωρούμε ότι μάλλον σημειώνει εκ παραδρομής το έτος 250 ενώ θα ήθελε να γράψει 350.

[1650] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 524.

[1651] Στο ίδιο, σ. 94 - 96, 524.

[1652] *BMAd*, § 186α, σ. 29. Τον Κυπριανό φαίνεται να αντιγράφουν και άλλοι όπως ο Περιστιάνης: Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ*, τμ. 1929, σ. 63-66. Στο χειρόγραφο του Λονδίνου γίνεται σαφής διάκριση του οσίου Ιλαρίωνα, τον οποίο ονομάζει ηγούμενο, που ασκήτευσε στην Πάφο και του αγίου Ιλαρίωνα του νέου, ο οποίος συγκαταλέγεται στους τριακοσίους και έζησε στα μέρη της Κυθηρίας. Ο Μαχαιράς είχε υπόψη του τον ομώνυμο άγιο, που έζησε τον 8ο αιώνα στον Πενταδάκτυλο και τον οποίο καταγράφει ως τον Ιλαρίωνα τον Νέο. *Μαχαιράς*, §32. Επίσης φαίνεται και ο Χάκκετ να συγχέει τον άγιο με τον άγιο Ιλαρίωνα τον νέο, αφού αναφέρει την περιοχή της Κερύνειας, όπου ασκήτευσε ο δεύτερος. Παίρνει τα ίδια στοιχεία και αναφορές, όμως τα συνδέει με την τοποθεσία στην Κερύνεια και όχι με την Επισκοπή της Πάφου. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 255.

[1653] Βλέπε: PG, τμ. 41, σ. 61-66 και G. Dindorfius, *AnonymivitaEpiphanii*. Lipsiae 1859, σ. 34-38.

Ο άγιος τιμήθηκε από ορθοδόξους καθώς και από Λατίνους. Ο Όδων de Chateauroux, επίσκοπος Τούσκλου, όταν ήταν καρδινάλιος λεγάτος στην Ανατολή είχε δώσει διαταγή το 1248 στους Λατίνους κληρικούς να τιμώνται ειδικά ένδεκα τοπικοί άγιοι. Ένας από αυτούς ήταν και ο Ιλαρίων, για τον οποίο, αργότερα, οι ίδιοι μερίμνησαν να γραφεί και ακολουθία[1654].

Ο άγιος Ιλαρίωνας απεικονίζεται σε τοιχογραφίες κυρίως σε καθολικά μονών, ως ένα από τα καλύτερα πρότυπα της μοναχικής πολιτείας. Έτσι συναντάμε σήμερα σωζόμενες τοιχογραφίες του στην Πάφο, στην Εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου[1655] καθώς και στο καθολικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου[1656]. Επίσης τοιχογραφίες του υπάρχουν σε άλλους ναούς της Κύπρου και ανά την οικουμένη[1657]. Η παλαιότερη σωζόμενη στην Πάφο φορητή εικόνα του αγίου, που διαφυλάσσεται στον νέο ναό του στην Επισκοπή, είναι του 1899[1658]. Λείψανα του αγίου Ιλαρίωνα είναι σκορπισμένα σε όλο τον κόσμο, ενώ αυτά που υπάρχουν στην Κύπρο ίσως να συγχέονται και με τον άγιο Ιλαρίωνα τον νέο[1659]. Η

[1654] Οι τιμώμενοι άγιοι ήταν οι εξής κατά σειρά: Βαρνάβας, Ιλαρίων, Επιφάνιος, Ιλαρίων, Νικάνωρ, Τυχικός, Ιάσων, Σπυρίδων, Άμμων, Αλέξανδρος, Ποτάμιος και Νεμέσιος. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 290. Συγκεκριμένα για την ακολουθία του αγίου τις 23 Νοεμβρίου του 1413 δόθηκε εντολή από τον Πάπα Ιωάννη XXIII στον βασιλιά της Κύπρου Janus να μεριμνήσει για την συγγραφή «λειτουργίας», προφανώς ακολουθίας στον άγιο Ιλαρίωνα. Η «λειτουργία» αυτή ανακαλύφθηκε το 1749 στη Βασιλική βιβλιοθήκη του Τορίνο, όπου και ευρίσκεται μέχρι σήμερα, με στοιχεία βιβλιοθήκης: J.II.9 (Tu B). Μαρίνας Σχίζα (επιμ.), «Μεσαιωνική μουσική στην Κύπρο», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 19 Μαΐου 2004.

[1655] Έργο του Θεόδωρου Αψευδή το έτος 1183: Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 113.

[1656] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 155·Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 242.

[1657] Αναφέρουμε ενδεικτικά από τις παλαιότερες: Παναγία του Άρακα, Σταυρός του Αγιασμάτι, Άγιος Νικόλαος της στέγης στον νάρθηκα, Παναγία της Ασίνου 1100. Ο άγιος Ιλαρίων είναι ένας οικουμενικός άγιος και τοιχογραφίες και εικόνες του βρίσκουμε σε όλο τον κόσμο όπως: Στη μονή του Οσίου Λουκά Φωκίδος του νομού Βιοτίας ψηφιδωτό του 11ου αιώνα. Στην μονή Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου στην Πάτμο, τοιχογραφία του 1176-1180. Στη μονή της Στουντένιτσας στη Σερβία τοιχογραφία του 1208-1209. Στον Άγιο Μάρκο στη Βενετία, ψηφιδωτό του 13ου αιώνα. Στη Σερβία, τοιχογραφία στη μονή Staro Nagoricino του έτους 1317. Στο καθολικό της μονής Μεταφορφώσεως στα Μετέωρα, τοιχογραφία του 1552. Στο Άγιο Όρος, τοιχογραφίες του Κρητός, του 16ου αιώνα. Μικρογραφία από το μηνολόγιο Βασιλείου του Β΄. Ο άγιος προστάζει τον δράκο να πέσει στη φωτιά, στην Επίδαυρο της Δαλματίας, φρέσκο στο Canposanto της Πίζας, 14ος αιώνας Πίνακας στου J. Sadeler γύρω στο 1600, μόναχο Κρατική Συλλογή.

[1658] Η εικόνα αυτή διαστάσεων 76,5Χ56,5Χ2,3εκ. φαίνεται ότι είναι παλαιότερη και έχει επιζωγραφιστεί. ΑΕιΙΜΠ, Επισκοπή, ναός αγίου Ιλαρίωνα.

[1659] Ιερά Μονή Κύκκου. Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18· Τσικνόπουλλος, Ιστορία..., σ. 319. Όμοδος σε κοινή λειψανοθήκη με τεμάχιο λειψάνων του αγίου Αββακούμ: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 45. Τα ιερά λείψανα από το Όμοδος, μετά από μεσολάβηση του γράφοντος, μεταφέρθηκαν για προσκύνημα για πρώτη φορά στην Επισκοπή, από τις 18 μέχρι τις 21 Οκτωβρίου, γενομένης για πρώτη φορά Θείας Λειτουργίας στο παρά το σπήλαιο εξωκκλήσι, καθώς στον παλαιό ναό του αγίου, επίσης για πρώτη φορά, μετά την κατάρρευση και αντικατάστασή του από τον νέο ναό. Γαλλία στον

ακολουθία του αγίου αναθεωρημένη από τον υμνογράφο Χαράλαμπο Μπούσια δημοσιεύθηκε στον 11ο τόμο των Κυπρίων Μηναίων[1660]. Επίσης Χαιρετισμοί στον άγιο Ιλαρίωνα γράφηκαν από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[1661].

Τέλος, το όνομα Ιλαρίων δεν συνηθίζεται ως όνομα και το συναντούμε σε πολύ λίγους ανθρώπους[1662]. Η αγιότητα του Οσίου Ιλαρίωνα μετά τον θάνατό του έγινε γνωστή σε όλο το νησί και όχι μόνο. Ο Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Άγιος Γεννάδιος (458 - 471) ένα αιώνα μετά, ήρθε στην Πάφο για να προσκυνήσει στα μέρη όπου έζησε και ετελειώθη ο Άγιος Ιλαρίωνας και, ενώ βρισκόταν στην Κύπρο, εκοιμήθη και ο ίδιος, στο χωριό Μωρό Νερό. Επομένως, αφού εκατό χρόνια μετά ο πατριάρχης ήρθε εδώ, αναζητώντας τον τόπο της ασκήσεως του Οσίου, σημαίνει ότι η τιμή και η μνήμη του αγίου ήταν ακόμη ζωντανή.

2. Η *αγία Κωνσταντία*

Για την αγία Κωνσταντία, θα γράψουμε και ως ιστορικοί ερευνητές, αλλά και ως εμπειρικοί θεολόγοι. Άλλωστε, δεν μπορούμε να απομονώσουμε την έρευνά μας από το στοιχείο της πίστης, αλλιώς θα ήταν μια έρευνα απλού ιστορικού και όχι θεολόγου.

Η αγία Κωνσταντία η εν Πάφῳ υπήρξε μαθήτρια του αγίου Ιλαρίωνα όπως γράψαμε και πιο πάνω. Υπήρξε, όπως γράφουν οι βιογράφοι της, «ευγενής κυρία της Πόλεως Πάφου[1663]», «παρά πάντας τους εν τῃ Κύπρῳ τιμώσα και σεβομένη[1664]» και «ἐπιφανής τῇ τε ἀρετῇ καί τῷ πλούτῳ»[1665]. Αν, όταν έγιναν αυτές οι αναφορές αυτές έγιναν όσο η αγία βρισκόταν εν ζωῇ σημαίνουν ότι κατείχε σημαίνουσα θέση στην τοπική κοινωνία, δεδομένου ότι η Πάφος, επί εποχής της, ήταν και πρωτεύουσα του νησιού. Αν πάλι τα εγκώμια γράφτηκαν μετά την κατάταξη της μεταξύ των αγίων και πάλι το «ευγενής κυρία της πόλεως Πάφου» είναι ενδεικτικό του ότι ήταν γνωστή παντού. Η φήμη της επομένως, όπως αναφέρει και η πηγή, εξαπλωνόταν σε όλη την Κύπρο και το «σεβομένη» μας δείχνει ότι πέραν του ότι είχε εξέχουσα θέση, είχε και καλή φήμη ώστε όλοι να την σέβονται. Αν δεχθούμε ότι είχε μεγάλη θέση στην κοινωνία, θα πρέπει να δεχθούμε επίσης ότι είχε και κάποια μόρφωση. Η φράση: «Παρά πάντας τούς ἐν τῇ Κύπρῳ τιμῶσα και σεβομένη» αναφέρεται πρώτα στο αξίωμά της και έπειτα στις αρετές της, ή το «τιμώσα» συνδέεται με

ναό του Αγίου Ιλαρίωνος του 11ος αιώνας στο Duravel. Μονή Προυσού Ευρυτανίας. Μονή Βατοπεδίου και μονή Ιβίρων. Δημητρακόπουλος, *Οσιος Ιλαρίων ο Μέγας. Με ανέκδοτα*, ό.π., σ. μετά την 112 εικ. 4 και 4α.

[1660] Κύπρια Μηναία, τμ. 11, Επίμετρον, Οκτώβριος 21, σ. 80-102.

[1661] ((χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ. 150-161.

[1662] ΑΒΜΠ, (Αρσ και Θηλ) Ιλαρίων: Κανένα όνομα· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε ένα μόνο στην Πάφο ενώ στη Λευκωσία 10, και στη Κερύνεια 3.

[1663] Παπαδόπουλος Αθ. Κεραμεύς, «Βίος του οσίου πατρός ημών Ιλαρίωνος», *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, τμ. 5, 1898 (ανατ. 1963), σ. 34.

[1664] Στο ίδιο.

[1665] Πανηγυρική Α΄ 13, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 30.

το αξίωμα της και το «σεβομένη» με τις αρετές της. Η Αγία Κωνσταντία χαρακτηρίζεται πολλές φορές στην Ακολουθία της ως προστάτιδα της Πάφου, ακόμα δε και όλης της Κύπρου [1666] . Έτσι βρίσκουμε αναφορές όπως: «προστάτις Παφηνών, Θεόσοφε Κωνσταντία[1667]», «Πάφου ακέστωρ και φύλαξ και έφορε[1668]», «Κωνσταντία, προστάτης Πάφου ανύστακτε[1669]», «την νήσον εσαεί, των Κυπρίων φυλάττεις[1670]», «την μεγάλως εν Πάφω σεβομένην, ως αυτής προστάτιν και έφορον [1671] ». Το όνομα Κωνσταντία παραπέμπει επίσης και σε ονόματα της αυτοκρατορικής οικογένειας, ώστε μπορεί να θεωρήσει κανείς ότι πιθανόν να είχε βασιλική καταγωγή και να είχε αποσταλεί στην Κύπρο με τον σύζυγό της (όπως συνήθιζαν τότε) για διοικητικούς σκοπούς[1672].

Τα της ζωής της δεν καταγράφονται λεπτομερώς από τους συναξαριστές, εκτός του ότι υπήρξε μαθήτρια του αγίου Ιλαρίωνα και ότι ο άγιος της θεράπευσε την κόρη και τον γαμβρό από βέβαιο θάνατο[1673]. Το τέλος της μπορούμε να το προσδιορίσουμε με βάση τον θάνατο του οσίου Ιλαρίωνα και την κλοπή του ιερού λειψάνου του από τον μαθητή του Ησύχιο. Ο θάνατος του οσίου Ιλαρίωνος έγινε σύμφωνα με τους μελετητές την 21^{ην} Οκτωβρίου 371[1674]. Ο Ησύχιος, μαθητής του οσίου Ιλαρίωνος βρισκόταν στην Παλαιστίνη

[1666] Η αναφορά αυτή προήλθε από τον μεταφραστικό βίου του Οσίου Ιλαρίωνος «παρά πάντας τους εν τη Κύπρω τιμώσα και σεβομένη». Κεραμεύς, «Βίος του οσίου πατρός ημών Ιλαρίωνος…», ό.π., σ. 34.

[1667] Από το απολυτίκιο της αγίας Κωνσταντίας.

[1668] Δοξαστικό του των κεκραγαρίων του Μικρού Εσπερινού.

[1669] Δεύτερο προσόμοιο των αποστοίχων του Εσπερινού.

[1670] Δεύτερο κάθισμα του Όρθρου.

[1671] Δοξαστικό ιδιόμελο που ψάλλεται μετά το ευαγγέλιο του Όρθρου.

[1672] Το όνομα Κωνσταντία δεν ήταν τυχαίο. Με το όνομα Κωνσταντία έχουμε την Konstantia Flavia Julia (;-333;) θυγατέρα του Κωνσταντίου του Χλωρού, ετεροθαλή αδελφή του Μεγάλου Κωνσταντίνου και σύζυγο του Ρωμαίου αυτοκράτορα Λικινίου, η οποία, μετά τον θάνατο του συζύγου και του υιού της, εργάστηκε μαζί με τον αδελφό της Μ. Κωνσταντίνο και αυτός την τίμησε ιδιαίτερα κόβοντας νομίσματα με τη μορφή της. Επίσης θυγατέρα του Μεγάλου Κωνσταντίνου είχε το όνομα Κωνσταντία (318; - 354;) στην οποία απονεμήθηκε, από τον πατέρα της, ο τίτλος της αυγούστας. Ακόμα η Κωνσταντία Flavia Maxima Faustina (361;-;) ήταν θυγατέρα του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Β΄. Οι τρεις προαναφερθείσες με το όνομα Κωνσταντία έχουν συγγένεια με την αυτοκρατορική οικογένεια και παρατηρούμε ότι τα ονόματα Κώνστας, Κωνσταντίνος, Κωνστάντιος και Κωνσταντία ήταν συνηθισμένα ονόματα που δίνονταν σε μέλη της αυτοκρατορικής οικογένειας. Από την άλλη, θυγατέρες με το όνομα Κωνσταντία παντρεύονταν και αναλάμβαναν μαζί με τους συζύγους τους την διοίκηση μιας περιοχής. Επομένως, δεν θα ήταν λάθος να θεωρήσουμε ότι και η αγία Κωνσταντία πολύ πιθανόν να είχε κάποια συγγένεια με την αυτοκρατορική οικογένεια και να είχε αποσταλεί στην Πάφο, πρωτεύουσα τότε του νησιού, για την διοίκηση της Κύπρου. Πάντως το όνομα Κωνσταντία στην Πάφο ιδιαίτερα, είναι διαδεδομένο από γενιά σε γενιά ενώ μέχρι πρόσφατα όσες είχαν αυτό το όνομα εόρταζαν στις 21 Μαΐου των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης: ΑΒΜΠ, (Αρσ): Κανένα όνομα. (Θηλ): Κωνσταντία: Πάφος 1941,1956,1964,1967,1980,1985. Κάτω Πάφος, 1977,2004. Όμοδος 1942, 1942, Χρυσορρογιάτισσα 1959,1970, Πωμός 1969. Μαραθούντα 2001, Πέγεια 1994.

[1673] Πανηγυρική Α΄ 13, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 30.

[1674] Δημητρακόπουλος, *Οσιος Ιλαρίων ο Μέγας. Με ανέκδοτα*, ό.π., σ. 12.

όταν εκοιμήθη ο όσιος. Όταν το έμαθε, ήρθε και έμεινε και αυτός στον τάφο του αγίου περιμένοντας να βρεθεί κατάλληλη ευκαιρία να τον πάρει μαζί του στο μοναστήρι του Μαϊουμά. Με την παρέλευση δέκα μηνών και αφού είχε κερδίσει την εμπιστοσύνη των ανθρώπων που φύλαγαν το λείψανό του, το πήρε και έφυγε στην Παλαιστίνη. Ευθύς μόλις η αγία Κωνσταντία κατάλαβε το συμβάν, αμέσως εξέπνευσε «ώστε άμα τω μαθείν αυτήν περί του κλαπέντος του αγίου σώματος, παραχρήμα εξέπνευσεν [1675] ». Επομένως τοποθετούμε την κοίμηση της αγίας περί τα τέλη Αυγούστου του 372 ή όπως έχει οριστεί η ημέρα της μνήμης της στις 25 Αυγούστου[1676].

Η φήμη της αγίας Κωνσταντίας της εν Πάφῳ (που έχαιρε ιδιαίτερης τιμής και ευλάβειας από τους κατοίκους, αφού την ανακήρυξαν και προστάτιδα της πόλης τους) εξαπλώθηκε και έμεινε ζωντανή τουλάχιστο μέχρι τα μεσαιωνικά χρόνια. Αργότερα όμως, δεν βρίσκουμε αναφορές[1677]. Προφανώς, η πάροδος του χρόνου σε συνδυασμό, ίσως, με την υποδούλωση του νησιού σε ξένους κατακτητές, οδήγησε στο να ξεχαστεί η αγία. Μέχρι τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα σχεδόν κανείς δεν γνώριζε γι' αυτήν ενώ δεν υπήρχε ναός και εικόνα της[1678].

Η επαναφορά της τιμής της αγίας Κωνσταντίας τον 21ο αιώνα συνδέεται με την συγγραφή της ακολουθίας της και έκδοσής της στα Κύπρια Μηναία[1679]. Παρόλη την προσπάθεια που έγινε, κανείς δεν εόρταζε την αγία ούτε στην Πάφο ούτε και στην Επισκοπή όπου φαίνεται να έζησε ο άγιος Ιλαρίωνας, πνευματικός πατέρας της αγίας[1680]. Το 2011 έγινε εμφάνιση της αγίας Κωνσταντίας σε μια ευλαβή κοπέλα από την Σύρο, τη

[1675] Κεραμεύς, «Βίος του οσίου πατρός ημών Ιλαρίωνος…», ό.π., σ. 34-36. Ένα άλλο παράδειγμα θανάτου από αφόρητη λύπη διαβάζουμε στο συναξάριο του αγίου Μάμα (2 Σεπτεμβρίου). Η μητέρα του αγίου Μάμα αρχικά από την λύπη της για το μαρτυρικό θάνατο του συζύγου της Θεόδοτου γέννησε τον άγιο Μάμα μέσα στη φυλακή και στη συνέχεια από την αφόρητη λύπη της εκοιμήθη και η ίδια. Και οι δύο γονείς του αγίου Μάμα συγκαταλέγονται στο αγιολόγιο της Εκκλησίας.

[1676] Η ημέρα εορτασμού της στις 25 Αυγούστου καθιερώθηκε επίσημα από την Εκκλησία της Κύπρου το 2008 με ακολουθία της στα Κύπρια μηναία. Κύπρια Μηναία, τμ. 11, Επίμετρον, Οκτώβριος 21, σ. 98.

[1677] Ο Πορκάκκι το 1576 αναφέρει ανάμεσα στους αγίους της Κύπρου και τρεις μόνο αγίες τις οποίες ουσιαστικά ξεχωρίζει: τις αγίες Κωνσταντία, Αικατερίνη και Ειρήνη, θυγατέρα του αγίου Σπυρίδωνα: Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 459.

[1678] Της αγίας Κωνσταντίας δε εντοπίστηκε κανένας ναός καμία παλαιά τοιχογραφία και καμία παλαιά εικόνα στην Πάφο, σε όλη την Κύπρο και αλλού. Αν κάτι από αυτά υπήρχε ίσως καταστράφηκε, χάθηκε και αν τυχόν υπήρχε ναός, μπορεί να πήρε το όνομα ενός άλλου αγίου, όπως ήταν συνήθεια.

[1679] Ακολουθία της αγίας δεν υπήρχε ή έστω αν υπήρχε δεν διασώθηκε, εφόσον δεν εορταζόταν ακόμα και στην Πάφο. Στις 23 Μαΐου 2006 κατόπιν προτροπής του τότε Μητροπολίτη Πάφου Χρυσοστόμου και του τότε Χωρεπισκόπου Αρσινόης Γεωργίου ο δρ. Χαράλαμπος Μπούσιας συνέγραψε ακολουθία της αγίας. Κύπρια Μηναία, τμ. 10, Αύγουστος 25, σ. 176.

[1680] Υπάρχει μεγάλη πιθανότητα ο άγιος τελικώς να έζησε στον Ιερό Κήπο, σημερινή Γεροσκήπου όπου και ετάφηκε «ἐν τῶ Κηπίῳ» κήπος εδώ δεν θα σημαίνει αυτό που ονομάζουμε κοινώς κήπο αλλά την Γεροσκήπου (Ιερός Κήπος).

Δέσποινα Καρρά, πνευματική θυγατέρα ενός σύγχρονου αγίου γέροντα του Νεκτάριου Βιτάλη. Χωρίς να γνωρίζει καν πού είναι η Κύπρος, της υπέδειξε το όνομά της και τον χώρο που έζησε και τάφηκε. Αυτό απετέλεσε την αρχή μιας έρευνας, στην οποία ενεπλάκη και ο γράφων. Μέσα από τις πηγές, αλλά και σε συνεργασία με τις εμφανίσεις των σημείων, που έδινε η αγία, στραφήκαμε προς τους Αγίους Επτά και κατόπιν στους Αγίους Πέντε. Στους αγίους Πέντε μετά από έρευνα στο Τμήμα Αρχαιοτήτων σε Πάφο και Λευκωσία, αλλά και με τον ίδιο τον ανασκαφέα Δημήτριο Μιχαηλίδη, συναντήσαμε ολόκληρο λείψανο γυναικός που τάφηκε εντός του Ιερού Βήματος αρχαίας βασιλικής[1681]. Σύμφωνα με τα στοιχεία, στους Αγίους Πέντε, το 2003 άρχισαν οι ανασκαφές και το 2004 αποκαλύφθηκε το λείψανο γυναίκας[1682]. Ο ανασκαφέας[1683] περιγράφοντας τον τάφο, που εμείς πιστεύουμε ότι είναι της αγίας Κωνσταντίας, γράφει ότι βρίσκεται στον βόρειο μέρος του Ιερού όπου και η Αγία Πρόθεση. Η ταφή βρέθηκε ενάμισι μέτρο κάτω από ψηφιδωτά, τα οποία αφαιρέθηκαν και χρονολογούνται από τον 5ο -6ο αιώνα, δηλαδή είναι μεταγενέστερα της βασιλικής[1684]. Η γυναίκα στην οποία ανήκε το λείψανο, όπως σημειώνει ο Μιχαηλίδης, όταν πέθανε ήταν πάνω από 45 ετών και «θα πρέπει να ήταν ένα σημαντικό πρόσωπο, δεδομένης της ταφής της σε ένα εξέχον σημείο της βασιλικής»[1685]. Επίσης, υπάρχει φωτογραφικό υλικό για το ότι μαζί με το λείψανο βρέθηκαν ένα χρυσό

[1681] Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο απαγορεύονταν οι ταφές των νεκρών εντός του αστικού χώρου. Αυτό γινόταν αποδεκτό από τους χριστιανούς, εκτός μερικών εξαιρέσεων όπως μαρτύρων και αυτοκρατόρων. Γύρω στα τέλη του 4ου αιώνα ξεκίνησαν και οι ταφές εντός των ναών. Νίκος Ελ. Εμμανουηλίδης, *Το δίκαιο της ταφής στο Βυζάντιο*, Αντ. Ν. Σακούλα, Αθήνα 1989, σ. 179-180. Ειρήνη Αβραμίδου, *Επιδημίες και σεισμοί στα χρόνια των πρώτων Ισαύρων*, Διπλωματική Εργασία στο Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2013, σ. 71. Ο άγιος Επιφάνιος το 403 που εκοιμήθη ετάφη εντός της βασιλικής που ο ίδιος είχε αρχίσει να κτίζει. Κάτι παρόμοιο συναντάμε και στους Αγίους Πέντε, αν μπορούμε να ταυτίσουμε κάποιες από τις ταφές με γνωστούς αγίους ή επισκόπους της Πάφου.

[1682] Annual Report, τμ. 2003, σ. 77-79·τμ. 2004, σ. 83-84

[1683] Μιχαηλίδης, «Η Αρχαιολογία της Γεροσκήπου…», ό.π., σ.48-55.

[1684] Όπως διαπιστώσαμε από επιτόπια έρευνά μας, η γυναίκα αυτή είχε ταφεί εντός λαξευτής σαρκοφάγου (Ο Μιχαηλίδης γράφει: «σφραγισμένο, ορθογώνιο λίθινο φέρετρο» Μιχαηλίδης, «Η Αρχαιολογία της Γεροσκήπου…», ό.π., σ. 52) και όχι σε μαρμαρεπένδυτο τάφο, όπως διαπιστώσαμε ότι είναι οι υπόλοιπες ταφές της βασιλικής. Η σαρκοφάγος για να λαξευθεί, χρειαζόταν έμπειρους λιθοξόους και θα ήταν κάτι πολυέξοδο, άρα δεν ήταν για τον πολύ κόσμο, άρα, η γυναίκα αυτή ήταν πλούσια και επιφανής, όπως ήταν η αγία Κωνσταντία. Επίσης σημειώνουμε ότι η ταφή της αγίας Κωνσταντίας ήταν σε χαμηλότερο επίπεδο από τις άλλες ταφές, (εμείς μετρήσαμε το ύψος του τάφου της αγίας γύρω στο 1,70 – 1,80 εκ από τον πάτο της σαρκοφάγου, μέχρι προ του δαπέδου των ψηφιδωτών) ενώ πάνω από το «σφραγισμένο ορθογώνιο φέρετρο» σε 40 εκ ύψος, ο τάφος καλυπτόταν ξανά με πλάκες πυρόλιθου, παράλληλες κατά πλάτος του τάφου. Στη συνέχεια ο τάφος, στο πάνω μέρος συνέχιζε ξανά κτιστός με αργολιθοδομή μέχρι το δάπεδο των ψηφιδωτών. Όλα αυτά δηλώνουν ότι η ταφή θα ήταν μάλλον παλαιότερη από τις υπόλοιπες ταφές του ναού και το διπλό και τριπλό σφράγισμα του τάφου, θα έγινε από φόβο μήπως το λείψανο κλαπεί, όπως και του οσίου Ιλαρίωνος.

[1685] Μιχαηλίδης, «Η Αρχαιολογία της Γεροσκήπου…», ό.π., σ. 52.

δακτυλίδι με αμέθυστο, και τρία άλλα χρυσά φυλακτά, το ένα από τα οποία ήταν μια μικρή λειψανοθήκη με το Χριστόγραμμα που περιείχε Τίμιο Ξύλο. Ο ανασκαφέας, μετά από τηλεφωνική συνομιλία που είχαμε μαζί του, μας είπε ότι η βασιλική είναι του 5ου – 6ου αιώνα. Από τα γραφόμενά του όμως: α) τα ψηφιδωτά 5ου - 6ου αιώνα είναι μεταγενέστερα της βασιλικής και επομένως από τις ταφές και, β) από άλλη ταφή που βρέθηκε εντός της αρχαίας βασιλικής γράφει ότι εντοπίστηκαν νομίσματα τα οποία χρονολογούνται από τα μέσα του 4ου αιώνα μέχρι τα μέσα του 5ου αιώνα. Από τα ως άνω συμπεραίνουμε ότι η ταφή που μας ενδιαφέρει, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παίρνουμε, συμπίπτει με την κοίμηση της αγίας δηλαδή στα τέλη του 4ου αιώνα.

Η κα Καρρά με πολλές στερήσεις και κόπους προσπαθεί να διαδώσει την τιμή της αγίας Κωνσταντίας σε όλη την Κύπρο και την Ελλάδα, με αγρυπνίες, Λειτουργίες και δίνοντας χρήματα για να αγιογραφηθούν εικόνες, τοιχογραφίες[1686]. Με δική της πρωτοβουλία ενήργησε στο να γραφεί παρακλητικός κανόνας και χαιρετισμοί προς την αγία Κωνσταντία[1687]. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε εδώ ότι από τις περιγραφές που έγιναν της συγκεκριμένης ταφής της αγίας όπως το ότι έφερε στο λαιμό λειψανοθήκη με το Χριστόγραμμα και Τίμιο Ξύλο πέρασε αυτό σε εικόνες, τοιχογραφίες και στα τροπάρια από τους Χαιρετισμούς της Αγίας[1688].

[1686] Η πρώτη εικόνα της αγίας Κωνσταντίας έγινε τον Ιούνιο του 2011 ενώ ακολούθησαν δεκάδες εικόνες και τοιχογραφίες από την ίδια σε Κύπρο και αλλού. Επίσης με πρωτοβουλία της ιδίας και του γράφοντος αγιογραφήθηκε και πρωτότυπη εικόνα με τους αγίους της Επισκοπής που περιλαμβάνει σε αυτήν την αγία Κωνσταντία, και τους αγίους Ιλαρίωνα, Επιφάνιο και Γεννάδιο. Πρόσφατα με πρωτοβουλία του γράφοντος και της κας Καρρά αγιογραφήθηκε η αγία να κρατάει σε εικόνα τον άγιο Ιλαρίωνα, εικόνα η οποία τοποθετήθηκε στο τέμπλο του παρεκκλησίου του αγίου Επιφανίου στα Μέσανα. Επίσης με πρωτοβουλία και έξοδα του γράφοντος και της κας Καρρά αγιογραφείται (Μάιος 2022) πρωτότυπη εικόνα της αγίας με δέκα παραστάσεις από τον βίο της, με την θαυμαστή επανέναρξη της τιμής της αγίας τον 21ο αιώνα καθώς και σχετικές παραστάσεις με το λείψανο. Να σημειώσουμε εδώ ότι όσοι αγιογράφησαν το πρόσωπο της βέβαια δεν αντέγραψαν κάποια παλαιότερη όπως συνήθως συμβαίνει αλλά βασίστηκαν σε πρόσωπα άλλων οσίων και μαρτύρων γυναικών. Όλοι οι άγιοι ομοιάζουν μεταξύ τους γιατί είχαν κοινό αγώνα, κοινή πίστη και καταξιώθηκαν να ομοιάσουν και αυτοί με τον Χριστό. Για την αγία Κωνσταντία συγκεκριμένα βασίστηκαν και στις περιγραφές που έδωσε η κα Καρρά από τις εμφανίσεις της αγίας.

[1687] Τόσο ο παρακλητικός κανόνας όσο και οι χαιρετισμοί προς την αγία Κωνσταντία γράφηκαν από τον υμνογράφο Χαράλαμπο Μπούσια ο μεν παρακλητικός στις 21.10.2018 και οι χαιρετισμοί στις 17.112018, σημαδιακές ημέρες εορτής των τοπικών αγίων η πρώτη του αγίου Ιλαρίωνα και η δεύτερη του αγίου Γενναδίου.

[1688] Μικρή εικόνα στο γραφείο του πανιερωτάτου αγίου Πάφου από τις μοναχές Σαλαμιώτισσας, δείχνει την αγία να φοράει εγκόλπιο λειψανοθήκη με το χριστόγραμμα. Ψηφιδωτό που φιλοξενείται προσωρινά στη Μητρόπολη Πάφου, έως ότου κτιστεί ο ναός της, έγινε στις 6 Ιουλίου 2020 δέησης Δ. Καρρά εις μνήμη Γέροντα Νεκταρίου Βιτάλη, το οποίο η ίδια η αγία ζήτησε, εικονίζει την αγία να κρατάει με το ένα χέρι σταυρό και με το άλλο ειλητό το οποίο γράφει «εις διακονίαν Ιλαρίωνος τέθηκα και Παφινών προστασία» και να φοράει εγκόλπιο λειψανοθήκη με το χριστόγραμμα. Κάτω γράφει «την πόλη της Πάφου αγία φύλαττε πάντοτε. Δέησις Δέσποινας Καρρά εις μνήμη γέροντα Νεκταρίου Βιτάλη». Μικρή τοιχογραφία στο ναό της

Όπως και να έχει, ενώ πριν το 2011 δεν λειτουργούσε κανείς την ημέρα της αγίας Κωνσταντίας, στις μέρες μας, το 2021 γίνονται σχεδόν σε όλες τις μεγάλες ενορίες της Πάφου και μοναστήρια λειτουργίες και αγρυπνίες. Παρόμοια και σε όλη την Κύπρο, την Ελλάδα και στο εξωτερικό. Επίσης αγιογραφήθηκαν και άλλες εικόνες και τοιχογραφίες σε πολλούς ναούς ιδιαίτερα στην Πάφο αλλά και αλλού.

Το λείψανο της αγίας σήμερα βρίσκεται στις αποθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου της Πάφου, ενώ τα υπόλοιπα που σχετίζονται με την αγία στο Αρχαιολογικό Μουσείο της Λευκωσίας. Αναμένουμε την εξέλιξη των προσπαθειών που γίνονται να παραδοθεί το λείψανο στην Εκκλησία, το οποίο, όπως μαρτυρεί και η κα Καρρά και άλλοι, ευωδιάζει. Επίσης ελπίζουμε στην ανέγερση ενός καθεδρικού ή άλλου ναού, όπου να τοποθετηθεί το λείψανο και να τιμάται και πάλι η αγία επάξια από τους πιστούς. Όλες όμως οι προσπάθειες που γίνονται είναι ένα μικρό μέρος μπροστά στη θέληση της αγίας η οποία όταν το θελήσει και όπως αυτή γνωρίζει θα γίνουν όπως η ίδια το επιθυμεί προς δόξα του Τριαδικού Θεού.

3. Ο άγιος Γεννάδιος και ο μαθητής του Νείλος

Ο άγιος Γεννάδιος χρημάτισε πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως από το 458 μέχρι το 471[1689]. Παρόλο που είναι ιεράρχης τον καταγράφουμε μεταξύ των οσίων, γιατί το τέλος της ζωής του, που ήρθε ενώ βρισκόταν στην Πάφο, ήταν ασκητικό και αντάξιο των οσίων ασκητών και, ιδιαίτερα, του αγίου Ιλαρίωνα, ο οποίος υπήρξε η αφορμή να έρθει ο άγιος Γεννάδιος στην Πάφο να αναζητήσει τον τόπο που είχε ζήσει τα τελευταία έτη της ζωής του και εκεί να τελειωθεί και ο ίδιος.

Δεν θα ασχοληθούμε με την όλη ζωή του αγίου, ο οποίος υπήρξε επιφανής ιεράρχης της Κωνσταντινουπόλεως με αντιαιρετικό έργο, με συγγράμματα και ανοικοδομήσεις

Παναγίας των Βλαχερνών στο Μαρούσι, Αθήνα. Η αγία κρατάει σταυρό και ειλητό και να φοράει εγκόλπιο λειψανοθήκη με το Χριστόγραμμα. Από τους Χαιρετισμούς που γράφηκαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια διαβάζουμε στο γράμμα «Ν» «Νίκης, Σταυρὸν Κυρίου, Κωνσταντία, ἐν κόλποις τὸ σύμβολον κατὰ τῶν δαιμόνων πίστει φέρουσα, σθένει αὐτοῦ εὐλαβῶς τοῦ βίου ἀτραπὸν ἤνυσας καὶ Πάφον καθηγίασας, βοῶσάν σοι ἐν κατανύξει· Χαῖρε, ἡ πάνσεμνος σταυροφόρος· χαῖρε, ἡ ἄμεμπτος θεοφόρος. Χαῖρε, τρόπαιον ἀτίμητον ἡ προβάλλουσα σταυρόν· χαῖρε, εὔοσμον μυράλειπτρον φιλανθρώπων Παφηνῶν». Από τους Χαιρετιμούς της αγίας Κωνσταντίας, Χαράλαμπου Μπούσιας, οι οποίοι εγράφησαν στις 17.11.2018. Κάτι πολύ σημαντικό είναι ότι στο δεύτερο τροπάριο της ζ΄ ωδής του κανόνα της ακολουθίας της αγίας η οποία γράφηκε το 2008 και δημοσιεύθηκε στα Κύπρια μηναία γράφει: «Νίκης τρόπαιον, Σταυρὸν τὸν τρισμακάριστον, ἐν κόλποις φέρουσα, ἑκόντα τὸν ἐν αὐτῷ τὰς χεῖρας ἐκτείναντα, Χριστόν, ἱκέτευε τοὺς ἱκέτας σου ἐχθρὸν τὸν παναλάστορα, τὸν ἀρχαῖον, θριαμβεῦσαι». Κύπρια Μηναία, τμ. 11, Επίμετρον, Οκτώβριος 21, σ. 171. Όπως κατανοούμε αυτά γράφηκαν αν μπορούσαμε να λέγαμε προφητικά πριν ακόμα γίνει η ανασκαφή, πριν ακόμα υποδειχθεί το ιερό λείψανο της αγίας η οποία να φέρει τον σταυρό στο στήθος της.

[1689] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 218· Ημερολόγιο του Οικουμενικού Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως, έτους 2009, Έκδοση Οικουμενικού Πατριαρχείου, σ. 608.

περίφημων μονών[1690]. Αυτά καταγράφονται στους περισσότερους συναξαριστές ενώ μπορεί κανείς να ανατρέξει και στα συγγράμματά του. Θα μας απασχολήσει εδώ η άφιξή του στην Πάφο την οποία καταγράφει μόνο ο άγιος Νεόφυτος. Σύμφωνα με τον άγιο Νεόφυτο[1691], ο οποίος μας δίνει πληροφορίες, όπως λέγει ο ίδιος, μέσα από προφορικές παραδόσεις και έγγραφα ποικίλης προελεύσεως, ο άγιος Γεννάδιος ταυτίζεται με τον συγκεκριμένο ιεράρχη. Ακριβή στοιχεία για το τέλος της ζωής του αγίου αντλούμε από το εγκώμιο στον άγιο Γεννάδιο του αγίου Νεοφύτου[1692], όπου, προς το τέλος του εγκωμίου, αναφέρει τα σημαντικά που μας ενδιαφέρουν[1693]: α) ο άγιος πατριάρχης όταν έφθασε σε κάποια ηλικία δεν ήθελε να τελειώσει την ζωή του στην Κωνσταντινούπολη λόγῳ του ότι εκεί τότε ο βασιλιάς Αναστάσιος ήταν αιρετικός[1694]. Έτσι προφασίστηκε ότι είχε κάποια ασθένεια και προεχείρισε σε πατριάρχη τον Ακάκιο και έμεινε ο ίδιος ελεύθερος από διοικητικές μέριμνες. β) Τότε ενδύθηκε τα σκληρά ενδύματα των μοναχών «δερμοφόρον»[1695] και μέσα από αυτά «περιζωσάμενος σίδηρα»[1696] «σιδηροφόρος»[1697] φεύγει από την πόλη μυστικά, συνοδευόμενος από κάποιον ευλαβή και έμπιστο του μοναχό, ονόματι Νείλο. Πήγαν για προσκύνημα στα Ιεροσόλυμα και από εκεί έφθασαν στην Πάφο για να προσκυνήσουν στον τόπο όπου ο μέγας ασκητής Ιλαρίωνας ασκήτευσε και τελείωσε τη ζωή του. γ) Στην Πάφο, ο άγιος άφησε τον μαθητή του στην πόλη της Πάφου και αναχώρησε μόνος για την περιοχή της σημερινής Επισκοπής, «Κισσόπτερα»[1698] όπως ονομάζει ένα προάστιο της Επισκοπής Πάφου. Εκεί, αφού ζήτησε φιλοξενία από μια χήρα γυναίκα, με δύο τέκνα, η οποία του την αρνήθηκε, έμεινε έξω στο κρύο, στα μέσα Νοεμβρίου. Το βράδυ της 16ης Νοεμβρίου, από την ταλαιπωρία του ταξιδιού και την ασθένεια του σώματος λόγῳ γήρατος, εξέπνευσε. Το επόμενο πρωί οι

[1690] Ο άγιος Γεννάδιος μεταξύ άλλων επί εποχής του ίδρυσε μονές όπως και την περίφημη μονή του Στουδίου και τη μονή της Ζωοδόχου Πηγής.

[1691] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Συγγραφικαί πηγαί του αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1965, σ. 124.

[1692] Πανηγυρική Α΄ 22, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 408-419· Ab, τμ. 26 (1907), σ. 221-228· Ιωάννου Χ. Χατζηϊωάννο, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού και εγκλείστου*, Αλεξανδρεία 1914, 316-324.

[1693] Πανηγυρική Α΄ 22, 13-26, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 412-417.

[1694] Πανηγυρική Α΄ 22, 5,13,27, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 419,412,417.

[1695] Πανηγυρική Α΄ 22, 21, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415.

[1696] Ο άγιος Πανάρετος τον 18ο αιώνα πολύ πιθανόν να είχε διαβάσει τον λόγω αυτό του αγίου Νεοφύτου ή να άκουσε για τον τρόπο της ασκήσεως του αγίου Γενναδίου και τον μιμήθηκε.

[1697] Πανηγυρική Α΄ 22, 21, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415.

[1698] Πανηγυρική Α΄ 22, 15, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 413. Το παλαιό χωριό Μωρό Νερό ονομαζόταν Κισσόφτερα. Ο Λοΐζος Φιλίππου το αναφέρει Κισσόπτερα και λέει ότι την εποχή του (1940) ονομαζόταν Λισσόφτερα και επρόκειτο για ερειπωμένη περιοχή κοντά στο Μωρό Νερό. Φιλίππου, «Η Εν Κύπρῳ διαμονή και ο Θάνατος Ιλαρίωνος… ό.π., σ. 37. Συγκεκριμένα η τοποθεσία Λυσσόφτερα, σύμφωνα με κατοίκους της περιοχής βρίσκεται πλησίον των χαλασμάτων του Αγίου Ματσουκάρη. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι μία τοποθεσία και πέτρα η οποία βρίσκεται περί το ένα χιλιόμετρο δυτικά της Επισκοπής έχει παρόμοια ονομασία ως Νισκιάπετρα η οποία δεν ξέρουμε αν έχει κάποια σχέση ή απλά είναι συνωνυμία.

αφιλόξενοι άνθρωποι βρέθηκαν ημιθανείς και μόνον όταν ήρθε ο τότε επίσκοπος Πάφου Υπερόριος (Σαπρίκιος – Υπερόριος ;-431)[1699] ζήτησαν και έτυχαν συγνώμης από τον άγιο και σώθηκαν από θάνατον – Θεία τιμωρία[1700]. δ) Όλα αυτά συντάραξαν τον κόσμο, όπως και τον επίσκοπο, που αναγκάστηκε να έρθει να δει περί τίνος επρόκειτο, γιατί θεωρούσαν ότι ήταν ένας απλός μοναχός και όχι ένας άγιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Ο επίσκοπος, στην πορεία προς συνάντηση του αγνώστου μοναχού, συνάντησε σκότος και ποταμόν παμμεγέθη. Ο επίσκοπος μαζί με τον κλήρο και λαό έκαναν δέηση και τότε ο ποταμός εξαφανίσθηκε και έμεινε εκεί μόνο η κρήνη του ύδατος. Εδώ εξηγείται και η ονομασία της κοινότητας ως Όμορον ύδωρ = πλησίον και όχι μακράν[1701]. ε) Όταν ο μοναχός Νείλος πληροφορήθηκε αυτά τα θαυμαστά γεγονότα, αναγκάστηκε να αποκαλύψει ποιος ήταν ο άγνωστος μοναχός και τότε ο επίσκοπος Πάφου έδωσε εντολή να μεταφερθεί και να ενταφιαστεί με τιμές, στην «αγιωτάτη επισκοπή»[1702]. Όμως ο άγιος έδειξε με θαυμαστό σημείο (με το να μην μετακινείται το λείψανο και να είναι ασήκωτο[1703]) ότι ήθελε να ενταφιαστεί στον ίδιο τόπο όπου αργότερα κτίστηκε και ο ναός του, όπως λέγει ο άγιος Νεόφυτος, πάνω από τον τάφο του[1704]. στ) Ο άγιος έχει την ιδιότητα λόγῳ του τρόπου που ετελειώθη να θεραπεύει την καταρροή, δηλαδή τα κρυολογήματα και τις ιώσεις[1705]. ζ) Ο μοναχός Νείλος μετά την ταφή του διδασκάλου του χειροτονείται από τον επίσκοπο Πάφου υποδιάκονος, αλλά μετά από λίγο διάστημα

[1699] Η αναφορά αυτή της χρονολογίας στην επίσημη ετήσια έκδοση της Εκκλησίας Κύπρου. Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31 θα πρέπει να διορθωθεί σε ;-471-; εφόσον γνωρίζουμε το έτος που ο άγιος Γεννάδιος άφησε τον πατριαρχικό θρόνο και έφθασε στην Κύπρο το 471 ή 472 ανάλογα πόσο καιρό μετά έφθασε και εδώ βρισκόταν επίσκοπος ο Υπερόριος. Το πότε ανήλθε στον επισκοπικό θρόνο και πότε κοιμήθηκε ή παύθηκε του επισκοπικού βαθμού είναι άγνωστο γι' αυτό πρέπει να σημειωθεί με το «-;».

[1700] Πανηγυρική Α΄ 22, 14-22, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415.

[1701] Σύμφωνα με άλλη τοπική παράδοση όταν ο άγιος Έφτασε στην Κύπρο μαζί με τον διάκο του σε μικρό λιμανάκι μεταξύ Αχέλειας και Τίμης και ακολούθησε τον ποταμό προς τα πάνω. Όταν έφτασε κάπου κοντά ο διάκος είδε το νερό να είναι πολύ ψηλό και δεν μπορούσαν να διασχίσουν το ποτάμι. Τότε όταν το ανάφερε στον άγιο ο άγιος είπε στάσου Όμωρο Νερό να περάσουμε και ο ποταμός σταμάτησε και πέρασε, ο τόπος μετά ονομάστηκε Μωρό Νερό. Το θαύμα αυτό έχει διάφορες παραλλαγές. Συνέντευξη με τον Ιωάννη Καραολή, επίτροπο και ψάλτης του ιερού ναού Αγίου Ιλαρίωνος, 17.11.2019.

[1702] Προφανώς ανατολικά από τον καθεδρικό ναό της πόλεως που μάλλον εκείνο τον καιρό ήταν η Παναγία Χρυσοπολίτισσα στην Κάτω Πάφο.

[1703] Πανηγυρική Α΄ 22, 24-25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 416. Παρόμοιες περιπτώσεις με τέτοια θαύματα έχουν πολλές και για εικόνες. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Κυπριακές αγιολογικές παραδόσεις», *ΕΚΕΕ*, τμ. 1996, σ. 354, 375.

[1704] Παρόμοιες περιπτώσεις αγίων που έδειξαν τον τόπο που ήθελαν να ενταφιαστούν έχουμε τον άγιο μεγαλομάρτυρα Μηνά, τον άγιο Θεοσέβιο Αρσινοήτη.

[1705] Πανηγυρική Α΄ 22, 14-22-25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415-417. Κύπρια Μηναία, τμ. 3, Νοέμβριος 17, σ. 167, 171.

πεθαίνει και αυτός, όπως μας αναφέρει ο άγιος Νεόφυτος, «κατά την του Κυρίου φωνήν, ένθα ο κύριος, εκεί και ο διάκονος αυτού συνδοξάζεται»[1706].

Το κείμενο του αγίου Νεοφύτου καθώς και την προφορική παράδοση γύρω από τον άγιο, είχαν υπόψη τους και άλλοι όπως ο Gunnis και ο Τσικνόπουλλος, οι οποίοι ασχολήθηκαν μετέπειτα χωρίς όμως να προσθέτουν κάτι ιδιαίτερα νέο[1707]. Στην εισαγωγή του τρίτου τόμου της έκδοσης των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου τίθεται το ερώτημα αν ο άγιος Γεννάδιος τελικά ταυτίζεται με τον πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, ή πρόκειται για ένα τοπικό ομώνυμο άγιο τον οποίο ο άγιος Νεόφυτος προσπάθησε να ταυτίσει. Όπως γράφουν οι συντάξαντες την εισαγωγή, τέτοια φαινόμενα παρατηρούνται συχνά στην αγιολογία. Πιο πειστικό μάλιστα παράδειγμα που ο άγιος Νεόφυτος δεν ξεχωρίζει αλλά ταυτίζει ως ένα άγιο είναι η περίπτωση με τον άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων και τον μετέπειτα άγιο Νικόλαο της Νέας Σιών που επίσης έγινε επίσκοπος Μύρων[1708].

Ένα άλλο πρόβλημα στις αναφορές, είναι η μέρα μνήμης του αγίου. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως αναφέρεται απλά ονομαστικά μαζί με άλλα ονόματα αγίων Πατριαρχών Κωνσταντινουπόλεως να εορτάζει στις 20 Νοεμβρίου[1709]. Ενώ επίσης ονομαστικά αναγράφεται, χωρίς να ξέρουμε αν πρόκειται για τον ίδιο και στις 17 Νοεμβρίου και 25 Αυγούστου[1710]. Ο Χάκκετ επίσης τοποθετεί την μνήμη του στις 20 Νοεμβρίου «τῇ ὑπρβολῇ τῆς χιόνος καί τῇ τοῦ ἀέρος ψυχρότητι ἀποπαγωθείς τῷ Κυρίῳ τό πνεῦμα παρέδωκε κατά τήν εἰκάδα τοῦ Νοεμβρίου μηνός»[1711]. Ο άγιος Νεόφυτος αναφέρει επίσης ότι ο άγιος Γεννάδιος κοιμήθηκε στις 20 μηνός Νοεμβρίου[1712]. Ο Μέγας Συναξαριστής καθώς και ο Νέος Συναξαριστής τοποθετούν την ημέρα μνήμης του στις 17

[1706] Πανηγυρική Α΄ 22, 25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 417. Άξιο παρατηρήσεως είναι η αναφορά του αγίου Νεοφύτου στον μοναχό Νείλο ο οποίος επιλέχθηκε από τον ίδιο τον άγιο Γεννάδιο ως πιστός μαθητής και εχέμυθος να τον ακολουθήσει σε ένα μεγάλο ταξίδι στα Ιεροσόλυμα και τέλος στην Κύπρο. Προφανώς θα έμεινε εκεί στο τάφο του αγίου και υπηρετούσε τον ναό και τους προσκυνητές που θα προσέρχονταν για να επικαλεστούν τις πρεσβείες του, λόγω και των θαυμαστών σημείων που έδειξε ο άγιος κατά την κοίμησή του. Αν σταθούμε λίγο στο «συνδοξάζεται» θα μπορούσαμε να σκεφτούμε γιατί να μην έχει και κάποια τιμή ο μοναχός Νείλος; Ή γιατί να μην συγκαταριθμείται και αυτός μεταξύ των αγίων; Το πρόσωπό του αποσιωπείται από την ιστορία καθώς και ο ακριβής τόπος που ενταφιάστηκε.Σε εικόνα που ιστορήθηκε τελευταία με εισήγησή και συνδρομή και του γράφοντος συμπεριλήφθηκε στην σύναξη των αγίων της Επισκοπής χωρίς φωτοστέφανο.

[1707]Gunnis, σ. 348· Τσικνόπουλλος Ιωάννης «Άγιοι της Κύπρου, ο Άγιος Γεννάδιος», *ΑπΒ*, τμ. 1963, σ. 269 -272.

[1708] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 66-67.

[1709]SyEC, σ. 240.

[1710]SyEC, σ. 233,924.

[1711] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 219.

[1712] Πανηγυρική Α, 22.16· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 414.

Νοεμβρίου. Την ίδια ημέρα τοποθετήθηκε και από τα Κύπρια Μηναία η ακολουθία του αγίου[1713].

Αυτό που ορίζεται ως αδιαμφισβήτητη απόδειξη ύπαρξης τοπικού αγίου είναι το ιερό λείψανό του. Στην προκειμένη περίπτωση διαβάζοντας το εγκώμιο του αγίου Νεοφύτου προς τον άγιο παρατηρούμε ότι δεν γίνεται σαφής αναφορά για ύπαρξη του ιερού λειψάνου του αγίου Γενναδίου την εποχή που έζησε ο άγιος Νεόφυτος. Αυτό το θεωρούμε κάτι πολύ σημαντικό, στο οποίο δεν θα έπρεπε να παραλείψει ο άγιος Νεόφυτος να αναφερθεί. Βέβαια γράφει ότι «οὐδείς τῶν βασιλέων ἤ τῶν πατριαρχῶν ἠρεθίσθη ἀνακομίσαι τό λείψανον τοῦ ἁγίου ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων, ὡς καί ἄλλα πλεῖστα ἀνεκομίσθησαν τῶν ἁγίων»[1714]. Δεν αναφέρει όμως το λείψανο, αν βρισκόταν στον ναό, αν επιτελούσε θαύματα κλπ. Που θεωρούμε ότι, αν δεν πρόκειται για παράλειψη του αγίου Νεοφύτου, θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι τον 12ο αιώνα που έζησε ο άγιος Νεόφυτος, αγνοείται το ιερό λείψανο του αγίου. Τι έγινε αφού δεν μεταφέρθηκε κατά τους βυζαντινούς χρόνους στην Βασιλεύουσα; Συλήθηκε κάποια στιγμή από τους κατακτητές; Κλάπηκε από τους Σταυροφόρους και μεταφέρθηκε στη Δύση; Έπαψε να τιμάται ο άγιος σε μετά από αιώνες ξεχάστηκε; Εκτός αν πούμε ότι ο άγιος Νεόφυτος δεν θεώρησε αναγκαίο να αναφερθεί με περισσότερη λεπτομέρεια σε αυτό. Ερωτήματα που θα μείνουν αναπάντητα εκτός αν κάτι στο μέλλον προκύψει[1715].

Η κοινότητα Μωρό Νερό κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας εκτουρκίστηκε και ο ναός μεταγενέστερος πιθανόν του 13ου-16ου αιώνα, αφέθηκε να καταρρεύσει και στις μέρες μας βρίσκεται ερειπωμένος. Το Τμήμα Αρχαιοτήτων άρχισε σε πρώτη φάση να κάνει σωστικές εργασίες του ναού το 2009[1716]. Δυστυχώς όμως από τότε δεν έγινε καμία άλλη διόρθωση και αποκατάσταση του μνημείου. Το μεγαλύτερο μέρος της κυλινδρικής στέγης έχει καταπέσει ενώ κινδυνεύει και το υπόλοιπο.

Μοναδική παλαιά εικόνα που εντοπίσαμε στην Πάφο, που εικονίζει τον άγιο Γεννάδιο μαζί με τον άγιο Αντύπα (18ος αιώνας) προέρχεται από την Κοιλίνια[1717] και πρέπει να είναι έργο της εποχής του αγίου Παναρέτου, ο οποίος ανέδειξε μεταξύ άλλων και τους τοπικούς

[1713] Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 11 (Νοέμβριος), σ. 522· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 193-194· Κύπρια Μηναία, τμ. 3 (Νοέμβριος 17), σ. 158-171.

[1714] Πανηγυρική Α΄ 22, 14-26, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 417.

[1715] Ταφή εντός του ναού βρέθηκε με ανθρώπινα οστά τα οποία δεν ερευνήθηκαν. Βρίσκονταν για χρόνια μέσα σε ένα κουτί στο ναό και πολλοί που περνούσαν από εκεί θεωρώντας ότι είναι του αγίου τα οστά έπαιρναν μέρος από αυτά. Το 2019 κρίθηκε σωστό να μεταφερθούν στα κτήρια της Μητρόπολης Πάφου με σκοπό κάποια στιγμή να γίνει μελέτη σε ποιόν αιώνα ανάγονται. Θεωρούμε όμως ότι αυτά θα ανήκουν σε κάποιο κτήτορα του ναού ή κάποιον ιερέα που ενταφιάστηκε εκεί καθότι ο ναός είναι πολύ μεταγενέστερος από την εποχή που έζησε ο άγιος Γεννάδιος.

[1716] AnnualReport, τμ. 2009, σ. 29.

[1717] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 173· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 172. Η εικόνα αυτή φυλασσόταν στην αποθήκη της Μητρόπολης και τώρα βρίσκεται για συντήρηση.

αγίους της Πάφου. Η σωζόμενη ακολουθία του αγίου Γενναδίου γράφηκε από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη το 1967 και περιελήφθη στα Κύπρια Μηναία[1718]. Το όνομα Γεννάδιος το συναντάμε στην Πάφο και αλλού μόνο ως αρσενικό, χωρίς όμως να μπορούμε να πούμε ότι προέρχεται από την τιμή του αγίου Γενναδίου που έζησε στην Πάφο[1719].

Λόγω της αναφοράς του αγίου Νεοφύτου[1720] στο ότι ο άγιος Γεννάδιος έχει την ιδιότητα λόγω του τρόπου που ετελειώθη να θεραπεύει την καταρροή, δηλαδή τα κρυολογήματα και τις ιώσεις, προσπάθησαν ατυχώς να τον ταυτίσουν με τον άγιο Βηχιανό[1721]. Σήμερα, από τις ξεχωριστές τοιχογραφίες και εικόνες των αγίων που υπάρχουν, δεχόμαστε ότι Γεννάδιος και Βηχιανός είναι δύο διαφορετικά πρόσωπα ή τουλάχιστο ο άγιος Γεννάδιος δεν έχει να κάνει κάτι με τον άγιο Βηχιανό. Περισσότερα θα αναφέρουμε και στο κεφάλαιο με τον άγιο Κασσιανό καθώς και στα ονόματα αγίων με βάση τη θεραπευτική τους ιδιότητα.

4. Ο άγιος Θεοσέβιος

Για τον άγιο Θεοσέβιο πρώτη και μοναδική αρχαιότερη πηγή είναι ο άγιος Νεόφυτος ο οποίος έγραψε εγκώμιο στον άγιο περί τα τέλη του 12ου αιώνα[1722]. Οι υπόλοιπες πηγές

[1718] Κύπρια Μηναία, τμ. 3 (Νοέμβριος 17), σ. 158-171.

[1719] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Γεννάδιος: Πάφος 1998,1985,1988. Έμπα 1996. Γεροσκήπου 2003. (Αρσ) Βηχιανός μόνο ένας στη Μαραθούντα 1996. (Θηλ): Κανένα όνομα· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε γενικά σε χωριά της βορειοδυτικής Κύπρου: Από ένα στα χωριά: Ίννια, Κινούσα, Πύργος, Κορμακίτης, Αργάκα, Πηγαίνια (2), Πωμός, Παχύαμμος, Αγία Μαρίνα Χρυσοχούς, Τσακίστρα, Μηλικούρι. Επίσης στα χωριά Νατά (2) Επαρχία Αμμοχώστου, Επαρχία Λευκωσίας κ.ά.

[1720] Πανηγυρική Α΄ 22, 14-22-25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 415-417. Κύπρια Μηναία, τμ. 3 (Νοέμβριος 17), σ. 167,171. Το ερώτημα είναι αν ο άγιος Νεόφυτος ταύτιζε τον άγιο Γεννάδιο με τον άγιο Βηχιανό, δεν θα αναφερόταν στο ναό του στη Φιλούσα Χρυσοχούς; Κοινότητα που αναφέρεται ήδη ο άγιος Νεόφυτος για τον άγιο Θεοσέβιο και την συμβία του οι οποίοι αγίασαν στον χώρο εκείνο; Επίσης, στο Μωρό Νερό θα έπρεπε να υπήρχε η ονομασία Βηχιανός ή Βισιανός κάτι το οποίο δεν συναντούμε. Το αντίθετο οι γύρω κάτοικοι τον είχαν γνωστό ως τον άγιο Γιάννη. Το πώς άλλαξε η ονομασία και γιατί, δεν μπορούμε να το ερμηνεύσουμε εκτός αν μπορούσαμε να εικάσουμε ότι είναι από το «γιάνω – γιανίσκω και σε δεύτερο πρόσωπο: να πας να σε γιάνει» δηλαδή να πας να σε θεραπεύσει και κατέληξε σε Γιάννη.

[1721] Κάκκουρας, «Μαρτυρίες του αγίου Νεοφύτου για Κυπρίους Αγίους…», ό.π., σ. 481.

[1722] Το χειρόγραφο κείμενο του αγίου Νεοφύτου σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθή Παρισσίων, χειρόγραφο κώδιξ Paris gr. 1189, περγαμηνός, τέλη του ΙΒ΄- αρχές του ΙΓ΄ αιώνος, 330Χ240 χιλ., φφ. 86v-102r. Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού και εγκλείστου, Εγκόμιον εις τον βίον και τα θαύματα του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Θεοσεβίου του Αρσινοήτου. Κύπρια Μηναία, τμ. 11 (Επίμετρον, Οκτώβριος 12), σ. 77.

που συναντάμε είναι από τον 20ό αιώνα και εξής και όλοι όσοι γράφουν[1723] για τον άγιο στηρίζονται σε ό,τι έγραψε ο άγιος Νεόφυτος.

Από τον άγιο Νεόφυτο μαθαίνουμε και τα ονόματα των γονέων του αγίου ότι ήταν οι Μιχαήλ και Άννα οι οποίοι κατάγονταν «ἐκ κώμης Μελάνδρας» καθώς και για τον αδερφό του Αρκάδιο, ο οποίος ήταν και ο μεγαλύτερος[1724]. Επίσης μας αναφέρει εκτενώς τα τελευταία της ζωής του και την προς Κύριον αναχώρησή του στις 12 Οκτωβρίου[1725]. Αναφορά για μετακίνηση του ιερού λειψάνου του για ενταφιασμό αλλού και ότι δεν μπορούσαν να το μεταφέρουν και εμφάνιση του αγίου στον πατέρα του εκφράζοντας την επιθυμία να ενταφιαστεί εκεί[1726]. Δυστυχώς όμως ο άγιος Νεόφυτος δεν μας διασώζει το όνομα της συζύγου του παρά μόνο ότι ήταν από την Φιλούσα Χρυσοχούς[1727]. Επίσης αναφέρεται ο άγιος Νεόφυτος στα θαύματα του αγίου και στο ασκητήριο που κτίστηκε εκεί στον τόπο του αγίου[1728]. Επίσης ο άγιος Νεόφυτος αναφέρεται στον βίο του αγίου σε μία μικρή μονή, η οποία λειτουργούσε την εποχή του αγίου και διατηρούσε και τα ιερά λείψανά του[1729]. Τέλος ο άγιος Νεόφυτος τοποθετεί την ημέρα κοίμησης του αγίου και επομένως και ημέρα μνήμης του την 12η Οκτωβρίου[1730].

Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι ο άγιος στην εποχή που γράφει το βιβλίο ονομάζεται εκτός από Θεοσέβιος και Σεσέφης, Ευσέχης, Ευσέβης, Ευσέβιος, Εψέφιος, Ευρέσιος[1731], Θεοσέβιος (Σεσέ(φ)ης, Δεν ξέρουμε αν όντως είχε αυτή την πληροφορία, ή προσπάθησε

[1723]Gunnis, σ. 341-342· Ιωάννης Τσικνόπουλλος «Άγιοι της Κύπρου, ο Όσιος Θεοσέβιος», *ΑπΒ*, τμ. 1963, σ. 80-83· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 193-194· Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 74-77. Ο Τσικνόπουλλος σημειώνει πως ο Θεοσέβιος καθώς και ο άγιος Αρκάδιος έχουν βιογραφηθεί μόνο από τον άγιο Νεόφυτο, ο οποίος είχε ως βάσει λαϊκές παραδόσεις της εποχής του. Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Συγγραφικαί πηγαί του αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1965, σ. 117.

[1724] Πανηγυρική Α΄ 12, 7, 29, 30, 31-32, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 265, 275, 276. Μια πτυχή που παρουσιάζεται και δεν μπορούμε να την αποκλείσουμε είναι ότι ο Θεοσέβιος έμεινε βοσκός μαζί με τους γονείς του δουλεύοντας για να μπορέσει να μαζεύει χρήματα ώστε να μπορέσει να σπουδάσει στην Κωνσταντινούπολη ο αδερφός του Αρκάδιος. Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 607.

[1725] Πανηγυρική Α΄ 12, 39- 47, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 280-284.

[1726] Πανηγυρική Α΄ 12, 37, τμ. 3, σ. 279. Παρόμοια βρίσκουμε αναφορά και για τον άγιο Γεννάδιο: Πανηγυρική Α΄ 12, 34, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 277.

[1727] Πανηγυρική Α΄ 22, 24-25, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 416.

[1728] Πανηγυρική Α΄ 12, 39· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 277,279

[1729] Πανηγυρική, 12. 39 – 45· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 277-283. Από τον Τσικνόπουλλο όμως δεν καταγράφεται ως μονή όπως καταγράφεται για παράδειγμα η μονή ενός άλλου τοπικού αγίου της Πάφου του αγίου Ονησυφόρου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 220-274, 247-248

[1730] Πανηγυρική, 12. 35· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 278. Ο Halkin καταγράφοντας τον άγιο Θεοσέβιο τοποθετεί την μνήμη του στις 12 Οκτωβρίου και απλά παραπέμπει στην αναφορά γι' αυτόν του αγίου Νεοφύτου. BHG § 1796 (τμ. 2, σ. 295)· Ab, τμ. 26 (1907), σ. 181-197.

[1731] Το Ευρέσιος μπορεί κάποιος να το συσχετίσει και με τον άγιο Αμβρόσιο γιατί και την κοινότητα Άγιος Αμβρίσιος μέχρι πρόσφατα οι απλοί άνθρωποι την ονόμαζαν Άης Ευρέσης. Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου 12.5.2019.

να ερμηνεύσει αγιώνυμα με την πιο πάνω ονομασία στην Κρήτου[1732] και στην Φιλούσα Χρυσοχούς Μούττες του αγίου Ευσεβίου, Πλακούδια του Αγίου Σεσέφη. Αναφέρει επίσης ασκητικό σπήλαιο του αγίου στο «δάσος νομής» στην τοποθεσία χωράφι[1733].

Ενώ ο άγιος Νεόφυτος προβάλλει κυρίως μεν τον άγιο Θεοσέβιο, ταυτόχρονα όμως προβάλλει και τον αγώνα και την αφοσίωση της συμβίας του αγίου, στις μέρες μας δεν δόθηκε τόση σημασία στο πρόσωπό της το οποίο όπως είπαμε και πιο πάνω λησμονήθηκε. Αξιοσημείωτο εδώ είναι ότι στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 όπου ο άγιος Θεοσέβιος καταγράφεται ένας από τους Κυπρίους αγίους, προσθέτουν σε αυτόν και την συμβία του και αναφέρουν ότι έζησαν και οι δύο οσιακή ζωή και ότι εορτάζεται μαζί με αυτή στις 12 Οκτωβρίου[1734]. Επίσης σε επανέκδοση της ακολουθίας μαζί με τους Χαιρετιστήριους Οίκους προς τους Κύπριους αγίους, αναγνωρίζεται ως αγία[1735]. Ενώ αλλού, σε άλλη δημοσίευση της Μονής Σταυροβουνίου, δημοσιεύονται ο άγιος Θεοσέβιος με την συμβία του και οι δύο ως άγιοι με φωτοστέφανο[1736].

Σήμερα ο ναός και η παλαιά μονή του αγίου Θεοσεβίου στην Φιλούσα Χρυσοχούς όπου και ο τάφος του αγίου βρίσκονται εντός ιδιόκτητων εκτάσεων και σώζονται ελάχιστες πέτρες, καλυπτόμενες κατά το μεγάλο μέρος από χώμα, που μαρτυρούν την ύπαρξη παλαιών κτισμάτων. Κάτω από τις πέτρες αυτές διαμορφώθηκε ή ανακατασκευάστηκε από τον Κίμωνα Μαρκουλή ιδιωτικά το 2017 σπήλαιο και τοποθετήθηκαν εκεί εικόνες και κανδήλι[1737]. Το 2017 εντός του κοιμητηρίου της κοινότητας Φιλούσας Χρυσοχούς κτίστηκε μικρός ναός και αφιερώθηκε στον άγιο Θεοσέβιο. Η τιμή του αγίου Θεοσεβίου πιστεύουμε ότι δεν είχε ιδιαίτερη εξάπλωση καθότι

[1732] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 194, 206.

[1733] Στο ίδιο, σ. 194.

[1734] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 126,141-142.

[1735] «Χαῖρε, Θεοσεβίου τοῦ ὁσίου Συμβία». Μικραγιαννανίτης, Μπούσιας, *Πλήρης Ασματική ακολουθία… ό.π.*, (Χαιρετιστήριοι Οίκοι), σ. 75.

[1736] Η μονή Σταυροβουνίου σε ένα τεύχος από το περιοδικό της παραθέτει εικόνα με τον άγιο Θεοσέβιο και την συμβία του της οποίας αγνοούμε το όνομα να έχουν και οι δύο φωτοστέφανο. «Βίος του οσίου πατρός ημών Θεοσεβίου Αρσινοήτου του Κυπρίου και της συμβίας αυτού», *Ο Ζωοποιός Σταυρός*, Περιοδική Έκδοση Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, Λευκωσία 1991, τχ. 95-97 (Ιούλιος 2017), σ. 435. Αν θεωρήσουμε αγία την σύζυγό του ίσως να πρέπει να θεωρήσουμε και τους γονείς των αγίων Θεοσεβίου και Αρκαδίου τους οποίους ο άγιος Νεόφυτος κοσμεί με τόσο ωραίους χαρακτηρισμούς καθώς και διασώζει και τα ονόματά τους Μιχαήλ και Άννα: Πανηγυρική Α΄ 12, 30 και 14,3-4· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266,303-304. Παρόμοια αγιοκατάταξη έχουμε π.χ. με τον άγιο μεγαλομάρτυρα Γεώργιο και τους γονείς του Γερόντιο και Πολυχρονία ή πανομοιότυπη οικογένεια αγίων, τους αγίους Ξενοφώντα και Μαρία (γονείς) και Αρκάδιο και Ιωάννη (παιδιά) που εορτάζουν στις 26 Ιανουαρίου και έζησαν όλοι οσιακό βίο.

[1737] Στο σπήλαιο όπως φαίνεται είχε ταφεί ο άγιος. Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 607. Ενώ το εκκλησάκι ζήτησε ο ίδιος να κτιστεί πάνω από τον τάφο του: Hip. Delehaye, σ. 181-197· Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 10 (Οκτώβριος), σ. 283-285· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 607.

δεν συναντάμε ναούς, εικόνες και τοιχογραφίες του αλλού[1738]. Μία μόνο τοιχογραφία, που αποκαλύφθηκε κατά την συντήρηση της παλαιάς μονής της Παναγίας Χρυσολάκουρνας πιστεύουμε ότι, αν αυτή ανήκει στον άγιο Θεοσέβιο, θα σχετίζεται με τον λόγο του αγίου Νεοφύτου προς τον άγιο αυτό[1739].

Άξιο παρατηρήσεως είναι ότι ο άγιος Νεόφυτος στον πανηγυρικό του λόγο αναφέρει για τα ιερά λείψανα του αγίου Θεοσεβίου «τήν θείαν χάριν τῶν ἰαματικῶν καί ἱερῶν λειψάνων αὐτοῦ προσελθόντες πιστῶς ψυχῆς ἅμα καί σώματος εὐρωστίαν ἐπαπολαύσωμεν»[1740]. Δεν διευκρινίζει όμως περισσότερες λεπτομέρειες, ώστε να μας πείθει ότι όντως διαφυλάσσονταν, ούτε και τον τόπο που διαφυλάσσονταν τον 12ο αιώνα τα ιερά του λείψανα. Τι να απέγιναν τα ιερά λείψανα μεταφέρθηκαν στο εξωτερικό, βεβηλώθηκαν από τους Τούρκους, αφανίστηκαν στον χρόνο, κρύφτηκαν για να μην βεβηλωθούν όπως του αγίου Νεοφύτου και μετά ξεχάστηκαν, παραμένουν όπως του αγίου Παναρέτου ενταφιασμένα και θα βρεθούν όταν ο Θεός και ο άγιος το επιτρέψουν; Περισσότερα ίσως στο μέλλον να οικονομήσει ο Θεός να αποκαλυφθούν.

Ακολουθία του Χαράλαμπου Μπούσια «Ἀκολουθία τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρός ἡμῶν Θεοσεβίου τοῦ Αρσινοήτου καί τῆς αὐτοῦ ὁσίας Συμβίας» του έτους 2004. Η ακολουθία αυτή περιελήφθη στα Κύπρια Μηναία και επιγράφεται με μόνο «τοῦ ὁσίου πατρός ἡμῶν Θεοσεβίου». Παρόλα αυτά, σχεδόν σε όλα τα τροπάρια της ακολουθίας καθώς και στο συναξάριο αναφέρονται, εγκωμιάζονται και εκζητούνται οι πρεσβείες και των δύο Θεοσεβίου και της συμβίας του. Επομένως τιμάται και συνεορτάζεται χωρίς να

[1738] Στην Κρήτου Τέρρα υπάρχει λαξευμένο στον βράχο κάτι, το οποίο ομοιάζει με δυτική εσωτερική πλευρά μεγάλου καμαροσκέπαστου ναού. Αμφιβάλλουμε για την θεωρία αυτή του Τσικνόπουλλου: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 194. Εκεί υπάρχει και τρεχούμενο νερό – αγίασμα του αγίου «Ευσέχη». Πιστεύουμε εδώ θα πρόκειται για παρόμοια τιμή όπως συναντούμε για τον άγιο Αρνακιό, Αμπέλη, Ματσουκάρι κ.ά. και όχι για τον άγιο Θεοσέβιο. Επίσης το Ευρέσιος ή Ευρέσης που υπάρχει στα τοπωνύμια ίσως παραπέμπει στον άγιο Αμβρόσιο, την ίδια ακριβώς ονομασία είχε η κοινότητα και ο ναός της ομώνυμης κοινότητας Άγιος Αμβρόσιος Λεμεσού. Αν όμως το Γουδί διεκδικεί να έχει τον άγιο Αρίστωνα και μάλιστα τον τόπο όπου ετάφη ο άγιος, μπορεί και η Κρήτου να διεκδικεί τον άγιο Θεοσέβιο.

[1739] Η πρόσφατη αυτή τοιχογραφία που ανακαλύφθηκε το 2015 στο καθολικό της Παναγίας Χρυσολάκουρνας του 12ου αιώνα μετά από εργασίες του Τμήματος Αρχαιοτήτων. Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 23,27-30. Δεν είναι ξεκάθαρο αν όντως είναι ο άγιος Θεοσέβιος λόγω του ότι τα γράμματα είναι δυσανάγνωστα. Θα μπορούσε όμως να είναι λόγω του ότι η τοιχογραφία είναι του 12ου αιώνα, τον ίδιο καιρό που και ο άγιος Νεόφυτος γράφει το εγκώμιό του και, σε μία αδελφή μονή που αγιογραφούσαν τον ναό της, θα είχαν υπόψη τους το εγκώμιο το οποίο θα διάβαζαν στην μονή και ταυτόχρονα θα ήθελαν να τον αγιογραφήσουν και τον άγιο αυτό.

[1740] Πανηγυρική Α΄ 12, 9· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 266.

ξεχωρίζει και η συμβία του αγίου Θεοσεβίου. Κοσμούνται και οι δύο με επίθετα που εγκωμιάζουν την παρθενία και τους ασκητικούς αγώνες τους[1741].

Το όνομα Θεοσέβιος φαίνεται ότι δεν δίδεται γενικά ως όνομα, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις[1742]. Ο άγιος, σύμφωνα με τις τοπικές παραδόσεις, θεράπευε κάθε ασθένεια και κυρίως τις δερματικές σε όσους προσέρχονταν σε αυτόν είτε Ελληνοκύπριους είτε Τουρκοκύπριους, που και αυτοί κατέφευγαν στις ικεσίες του[1743].

5. Ο Άγιος Αθανάσιος Αθωνίτης

Για την σύνδεση του αγίου με την Αγία Μονή, μετόχι της μονής Κύκκου η οποία βρίσκεται εντός των ορίων της Μητροπόλεως Πάφου αναφορά γίνεται στον Λαυρεωτικό κώδικα[1744]. Ο άγιος φαίνεται να διέμεινε στη μονή μεταξύ των ετών 965-969, εποχή του Νικηφόρου Φωκά και μετά την ανακατάληψη της Κύπρου από τους Βυζαντινούς[1745]. Στον βίο του αγίου σύμφωνα με τον Λαυρεωτικό κώδικα αναφέρονται τα εξής: «Εἰς δέ τήν Κύπρον προσορμίσαντες [ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος καί ὁ συνοδός αὐτοῦ μοναχός Ἀντώνιος], τῇ μονῇ τῶν Ἱερέων οὕτω καλουμένη παρέβαλον· καί τῷ καθηγητῇ τῆς τοιαύτης μονῆς προσελθόντες καί μετάνοιαν βαλόντες αὐτῷ αἰτοῦσιν αὐτόν χορηγεῖν αὐτοῖς τήν ἀναγκαίαν διατροφήν καί τά ἐργόχειρα τούτων λαμβάνειν. Πόθος γάρ ἔλαβεν ἡμᾶς» ἔλεγον, «ἀπελθεῖν εἰς προσκύνησιν τοῦ ἁγίου Τάφου, καί διά τόν φόβον τῶν Ἀγαρηνῶν δειλιῶμεν ὁδεῦσαι τήν ἐκεῖ φέρουσαν». Καί οὗτοι μέν ταῦτα ἠξίωσαν· ὁ δέ χαίρων τούτους ἐδέξατο καί ἐν τοῖς παρακειμένοις αὐτῷ ὄρεσιν[1746] ἀπένειμε τούτους οἴκησιν, ἕως ἐβούλοντο. Καί ἦσαν μέν διακαρτεροῦντες ἐκεῖσε…». «Αὐτός δέ [ὁ αὐτοκράτωρ Νικηφόρος Β΄ Φωκᾶς (963-969)] ἐν παντί τόπῳ τῆς δεσποτείας αὐτοῦ διατάγματα καί γράμματα πέμπει διά τήν τοῦ πατρός [Ἀθανασίου] ἀναζήτησιν. Ταῦτα οὖν τά βασιλικά γράμματα πανταχού φθάσαντα ἔφθασε καί μέχρις αὐτῆς τῆς Κύπρου, καί ζήτησις ἦν πολλή τούτου καί ἐν αὐτῇ. Ὁ γοῦν τῆς μονῆς τῶν Ἱερέων καθηγούμενος ἀκούσας ταῦτα, πεῖραν ἐποιεῖτο καί δοκιμήν πρός τόν πατέρα [Ἀθανάσιον], ὡς ἄν γνῷ, τίνες εἰσίν ἀμφότεροι καί

[1741] Ακολουθία του αγίου βρίσκεται στα: *Κύπρια Μηναία,* τμ. 11 (Επίμετρον, Νοέμβριος 17), σ. 60-79 την οποία συνέγραψε ο Χαράλαμπος Μπούσιας το 2004. *Κύπρια Μηναία,* τμ. 11 (Επίμετρον, Νοέμβριος 17), σ. 78.

[1742] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Θεοσέβιος: δεν βρήκαμε. (Θηλ): Θεοσεβού: Πολέμι, βάπτιση 1953· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε μόνο σε πληθυντικό Θεοσέβια στη Μηλιού.

[1743] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 608.

[1744] *Analecta Bollandiana,* τμ. 25, 1906, σ. 43-44· Σωφρόνιος Ευτρατιάδης, «Κυπριακοί κώδικες εν τη Εθνική Βιβλιοθήκη των Παρισίων», *ΑπΒ*, τμ. 5, 1933, σ.23-25· Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφῳ μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 6.

[1745] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 237· Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφῳ μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 6-7.

[1746] Προφανώς ο τόπος όπου κατοίκησαν ήταν τα ασκητήρια της Κρεμαστής, όπου λίγο μετά, ασκήτεψε και ο μοναχός Ιγνάτιος. Το εάν ήταν ο άγιος Αθανάσιος ο Αθωνίτης ο πρώτος που κατοίκησε εκεί ή αν είχαν προϋπάρξει μοναχοί στα ασκητήρια, είναι άγνωστο.

πόθεν· τόν δέ πατέρα ἐρωτώμενον παρά τοῦ καθηγουμένου οὐκ ἔλαθε τίνος χάριν ἠρώτα αὐτόν, ἀλλ' ὡς εἶχε τάχους, ἀναστρέφει πρός τόν Ἀντώνιον καί ἀπαγγέλλει αὐτῷ τήν ἐρώτησιν τοῦ ἡγουμένου καί ὅτι, φησίν, «οὐ δυνησόμεθα Ἀντώνιε, λαθεῖν ἕως τέλους, εἰ μή τάχος ἐντεῦθεν ἀποπλεύσαιμεν». Καί ἅμα τῷ λόγῳ πρός τόν αἰγιαλόν ἐχώρουν καί σκάφει ταχυναυτοῦντι περιτυχόντες κατά θείαν πρόνοιαν, ἐνέβησαν εἰς αὐτό, καί τυχόντες ἐπιτηδείου πνεύματος, εἰς τό πέραν γίνονται»[1747].

Σύμφωνα με τον εκτενή βίο του στον Νέο Συναξαριστή, ο άγιος Αθανάσιος έφθασε στην Κύπρο εξαιτίας του ότι ο Νικηφόρος Φωκάς έγινε αυτοκράτορας, στις 16 Αυγούστου του 963. Ο Νικηφόρος είχε υποσχεθεί ότι κάποια στιγμή θα μετέβαινε κοντά στον Αθανάσιο για να συμμονάσουν, αλλά ο γάμος του με την Θεοφανώ και η ανάρρηση του στον αυτοκρατορικό θρόνο ματαίωνε την υπόσχεσή του και ο άγιος Αθανάσιος, όταν το έμαθε, θεώρησε το γεγονός ως προδοσία. Για αυτό το λόγο εγκατέλειψε μυστικά τον Άθωνα, τους μοναχούς και την μονή που ανοικοδομούσε και έφυγε, παίρνοντας μαζί του μόνον τρεις μοναχούς. Τον ένα από τους τρεις, τον έστειλε πίσω στη μονή του για να αναγγείλει την παραίτησή του από την ηγουμενία, τον άλλο τον έστειλε με επιστολή στον Νικηφόρο Φωκά, χωρίς όμως να του γράψει τον τόπον που θα μετέβαινε και με τον τρίτο μοναχό, Αντώνιο, έφθασε στην Κύπρο, στην Μονή των Ιερέων. Εκεί, προσποιήθηκαν, υποκρινόμενοι ότι ο σκοπός τους ήταν να μεταβούν στα Ιεροσόλυμα, αλλά φοβήθηκαν τους Άραβες και ζήτησαν να μείνουν στα βουνά κοντά στη μονή. Ο Νικηφόρος Φωκάς τότε αναζήτησε τον Αθανάσιο και εκείνος, κατανοώντας ότι δεν μπορούσε να κρύβεται για πολύ μετά και από πληροφόρηση που είχε από το Θεό, επέστρεψε στον Άθωνα και συμφιλιώθηκε με τον Νικηφόρο Φωκά, αποδεχόμενος το ότι έγινε αυτοκράτορας και δεν θα γινόταν ποτέ μοναχός. Η συνέχεια της πορείας του αγίου Αθανασίου συνδέεται με τη Μεγίστη Λαύρα στο Άγιον Όρος και την αναγέννηση της πνευματικής πορείας του Άθωνα[1748].

Παρόλο τον έστω και προσωρινό σύνδεσμο του αγίου με την Κύπρο, δεν εντοπίσαμε παλαιές ενδείξεις τιμής του όπως ναούς αφιερωμένους σε αυτόν, εικόνες, τοιχογραφίες, λείψανα και ακολουθίες, ενώ το όνομα Αθανάσιος, παραπέμπει περισσότερο στον Μέγα Αθανάσιο (18 Ιανουαρίου). Υπάρχει μόνον ένα παρεκκλήσιο στις μέρες μας, το οποίο είναι

[1747] LouisPetit, «ViedeSaintAthanaseI' Athonite», *AnalectaBollandiana*, τμ. 25, 1906, σ. 43-44· Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφῳ μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 6. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως γίνεται απλή αναφορά για τον άγιο (ο οποίος ετελειώθη ασκητικά στο Άγιον Όρος) καθώς και για τους μαθητές του. SyEC, σ. 800. 56.

[1748] Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 11 (Ιούλιος), σ. 60· Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 5), σ. 28. Στο τέλος της ακολουθίας του αγίου στα Κύπρια Μηναία γράφει ότι το εμβόλιμον στο συναξάριο κείμενο λήφθηκε από τον εκτενή βίο του οσίου Αθανασίου του Αθωνήτου στο «JacquesNoret, *VitaeDuaeantiquaeSanctiAthanasiiAthonitae*, CorpusChristianorum, SeriesGraeca 9, Brepols – Turnhout 1982QSanctiAthanasiiAthonitaeVitaPrimaauctoreAthanasiomoncho». Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 5), σ. 33-34.

αφιερωμένο στον άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη και βρίσκεται στα βόρεια του καθολικού της μονής των Ιερών – Αγίας Μονής, αλλά δεν φαίνεται να κτίστηκε εξ αρχής για να γίνει ναός. Το παρεκκλήσιο αυτό, που είναι ορθογώνιο κτίσμα με τέσσερα ισομεγέθη σταυροθόλια, έχει προσανατολισμό από βορρά προς νότο και, αρχικά, χρησιμοποιήθηκε σαν μαγειρείο ή τραπεζαρία της μονής και μόλις τον 20^{ό} αιώνα διαμορφώθηκε σε ναό. Αλλά και η ακολουθία του αγίου, είναι επίσης νεότερη. Ακολουθία του αγίου Αθανασίου περιελήφθη στα Κύπρια Μηναία μαζί με κατάλογο, στο τέλος των πηγών και βοηθημάτων[1749].

6. Ο άγιος Νεόφυτος

Ο άγιος γεννήθηκε από τους Αθανάσιο και Ευδοξία το 1134 στα Λεύκαρα, ή Κάτω Δρυ της επαρχίας Λάρνακας, ακολούθως έγινε μοναχός στον Κουτσοβέντη και από εκεί κατέληξε στην Πάφο και αναδείχθηκε από τους μεγαλύτερους αγίους της Κύπρου. Λέγεται χαρακτηριστικά ότι πέρασε από όλες τις μορφές μοναχισμού: δόκιμος μοναχός, κοινοβιάτης, αναχωρητής, έγκλειστος, ηγούμενος κοινοβίου και στηλίτης. Ο άγιος εκοιμήθη στις 12 Απριλίου του 1219 ή 1220[1750]. Για τον άγιο Νεόφυτο γράφτηκαν τόσα πολλά, ώστε θα ήταν κάπως περιττή η δική μας παρουσίαση. Παρόλα αυτά θα πρέπει να γράψουμε όπως και για τους υπόλοιπους αγίους, δίνοντας βαρύτητα μόνο στη σχέση του αγίου με την Πάφο καθώς και στην τιμή που του γίνεται από τους πιστούς. Πολλές φορές και αλλού στην παρούσα μας έρευνα αναφερόμαστε στον άγιο Νεόφυτο, εδώ θα επικεντρωθούμε στα όσα δεν αναφέρουμε αλλού.

[1749] Στην ακολουθία αυτή τοποθετήθηκαν σε αντικατάσταση άλλων τροπαρίων εμβόλιμα τροπάρια που αναφέρονται στην άφιξη του αγίου στην Κύπρο τα οποία συνέθεσε ο υμνογράφος ιερομόναχος Αθανάσιος Σιμωνοπετρίτης. Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 5), σ. 20-35. Επίσης σε λειμωνάριο της Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής Μονής του Κύκκου, ποιηθέν από τον Χαράλαμπο Μπούσια, Αθήνα 2002 περιελήφθησαν ακολουθία του αγίου Ευτυχίου κτήτορα της μονής των Ιερέων (429-463), κανόνας παρακλητικός στους αγίους Ευτύχιο και Νικόλαο, κτήτορες της μονής των Ιερών (σ.465-482) και παρακλητικός κανόνας στον άγιο Αθανάσιο τον Αθωνίτη επί διετίαν ασκήσαντα εις την ιεράν μονή των Ιερέων της Πάφου (σ. 483-500). Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 5), σ. 34. Σημαντικό εδώ είναι η αναφορά στο ότι ο χρόνος παραμονής του αγίου στην μονή των Ιερέων, ήταν δύο χρόνια.

[1750] Δεν υπάρχει ομοφωνία στον χρόνο της κοιμήσεώς του. Οι περισσότεροι δέχονται το 1219 ή 1220. Ο Τσικνόπουλλος, αν και αλλού υποστηρίζει το έτος 1219, στην έκδοση των δύο ακολουθιών του αγίου αναφέρει το έτος 1215, ή, όπως γράφει, λίγο αργότερα. Ιωάννης Π. Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου και της 28ης Σεπτεμβρίου*, Πάφος ^{2}1976, σ. 32. Ο Halkin επίσης γράφοντας για τον άγιο Νεόφυτο αφήνει σαν χρόνο κοίμησής του το έτος 1215. BHG § 1325 (τμ. 2, σ. 131). Ο Χάκκετ δέχεται ως έτος τελευτής του αγίου το 1224 και εύρεσης του λειψάνου του το έτος 1757: Χάκκετ, τμ. 2, σ. 142. Πάντως, το 2020 με αφορμή τα 800 χρόνια από την κοίμηση του αγίου Νεοφύτου οργανώθηκε από την μονή Αγίου Νεοφύτου και τη Θεολογική Σχολή Εκκλησίας Κύπρου, τριήμερο επιστημονικό συνέδριο στην Πάφο. Περισσότερα: Χριστίνα Χατζηαυξεντίου, «Σύνοψη παρουσιάσεων επιστημονικού συνεδρίου: ο άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος 800 χρόνια από την κοίμησή του», *ΑπΒ*, τμ. 2020, σ. 549-556.

Ο άγιος, όπως γράφει ο ίδιος[1751], ενόσω ήταν μοναχός στον Κουτσοβέντη είχε μεταβεί μια πρώτη φορά στα Ιεροσόλυμα και έπειτα τη δεύτερη φορά που επιχείρησε να μεταβεί, για να βρει τόπο να ζήσει ασκητικά, ματαιώθηκε το ταξίδι του. Έχοντας υπόψη ότι ο άγιος θα μετέβαινε στα Ιεροσόλυμα, την πρώτη φορά ίσως να αναχώρησε από το λιμάνι της Αμμοχώστου, ή και της Πάφου, ενώ την δεύτερη φορά, που είχε σκοπό να αναχωρήσει για την Μικρά Ασία στο όρος Λάτρος ή Λάτμος, που βρίσκεται νοτιοανατολικά της Σμύρνης και κοντά στην Μίλητο, θα προσφερόταν το λιμάνι της Πάφου, το οποίο είναι πλησιέστερο. Το όρος Λάτρος την εποχή εκείνη ήταν θα λέγαμε σήμερα το Άγιο Όρος της Μικράς Ασίας με δεκάδες μοναστήρια, εκατοντάδες σκήτες και χιλιάδες μοναχούς. Στην Πάφο κρατήθηκε ως φυγάς και του πήραν και τα χρήματα που θα πλήρωνε για το ταξίδι έτσι το θεώρησε ως θέλημα Θεού να παραμείνει στην Πάφο και αναζήτησε χώρο άσκησης. Έφθασε στον χώρο της σημερινής Εγκλείστρας, όπου, αφού παρέμεινε για κάποιο διάστημα, τον θεώρησε κατάλληλο και άρχισε εκεί, σε προϋπάρχον σπήλαιο, να λαξεύει το ασκητήριό του.

Συνοπτικός Πίνακας της Εγκλείστρας, όπως τον δημοσιεύει ο Χαράλαμπος Χοτζάκογλου[1752]: α) 1159: άφιξη του οσίου και λάξευση της πρώτης μορφής της Εγκλείστρας. β) 1169/70: χειροτονία, γ) 1177/8: Συγγραφή Α΄ Διαθήκης. δ) 1176-1183: Εγκατάσταση μικρής συνοδείας στη μονή. Επέκταση της μονής. ε) 1183: αγιογράφηση Ιερού Βήματος και μαγειρείου –τράπεζας. στ) 1183-1195: εγκατάσταση νέων μοναχών και δεύτερη φάση επέκτασης. ζ) 1195: ολοκλήρωση δεύτερης στρώσης αγιογράφησης. η) 1197-12011: Τρίτη φάση επέκτασης της μονής Νέα Σιών, κελί Προδρόμου κ.ά.[1753]. θ) 1211: Συγγραφή Β΄ Τυπικής Διαθήκης. ι) 1214: Επικύρωση Β΄ Τυπικής Διαθήκης. ια) 1503: Ολοκλήρωση τρίτου στρώματος αγιογράφησης. Αναφορά στα εξής σημαντικά από την Μονή του αγίου Νεοφύτου όπως τα καταγράφει ο Τσικνόπουλλος[1754]: α) Η Θεοσημεία και η θέσπιση ακολουθίας της από τον ίδιο τον άγιο Νεόφυτο[1755]. β) Το θαύμα της

[1751] Ο άγιος Νεόφυτος διηγείται τα του προσκυνηματικού του ταξιδίου στα Ιεροσόλυμα, την πρόθεση του για αναχώρηση στο όρος Λάτρος και τελικά πως κατέληξε στην Εγκλείστρα στην Τυπική του Διαθήκη. Τυπική Διαθήκη, § 4, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 30-32.

[1752] Χαράλαμπος Γ. Χοτζάκογλου, «Σχόλια στην οικοδόμηση και στον τοιχογραφικό διάκοσμο του συγκροτήματος της Εγκλείστρας του οσίου Νεοφύτου στην Τάλα Πάφου», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 951.

[1753] Ο άγιος Νεόφυτος, όπως γράφει ο ίδιος λάξευσε την ανωτέρω Εγκλείστρα όταν κόντευε τα σαράντα του χρόνια το 1199. Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Ιανουάριος 24), σ. 70,85.

[1754] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ο Άγιος Νεόφυτος και σύντομος ιστορία της Ι. Μονής του», *ΑπΒ*, 1950, σ. 129-139.

[1755]Στις 24 Ιανουαρίου Παρασκευή μεσημέρι ενώ τελείωσε η λάξευση της Ανωτέρας Εγκλείστρας και άνοιγε στενό μονοπάτι ώστε να μπορεί να βγαίνει έξω από την Νέα Σιών χτυπήθηκε ο άγιος και σώθηκε από βέβαιο θάνατο δια θαυμαστού σημείου. Αμέσως μετά έγραψε το βιβλίο της Θεοσημείας συνέθεσε προς αυτό και σχετική ακολουθία. Χρήστου Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 96-97.

θεραπείας της θυγατέρας ενός βασιλέως από το αγίασμα του αγίου και το κτίσιμο του μεγάλου ναού της Παναγίας[1756]. γ) Η αγιογράφηση του μεγάλου ναού. δ) Η παραχώρηση του σταυροπηγίου στην μονή το 1611 από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου Χριστόδουλο και το 1631 από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, πατριάρχη τότε Άγιο Κύριλλο Λούκαρη και η θέση του ηγουμένου του αγίου Νεοφύτου ως πρώτου μεταξύ των ηγουμένων της Κύπρου[1757]. ε) Εύρεση και ανακομιδή του ιερού λειψάνου του αγίου Νεοφύτου στις 28 Σεπτεμβρίου 1750). στ) Η λειψανοθήκη της κάρας του αγίου δωρήθηκε από τον αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπής Ιωαννίκιο το 1802[1758]. ζ) Ο ηγούμενος Ιωακείμ ο εθνομάρτυρας του 1821 και η λεηλασία της μονής που ακολούθησε όπου απωλέσθησαν μεταξύ άλλων και χειρόγραφα του αγίου[1759]. Συμπληρώνουμε επίσης μερικά ακόμα όπως τη μετάθεση της μνήμης του αγίου επί της εποχής της ηγουμενίας του Γρηγορίου (1855-

[1756] Η παράδοση για το κτίσιμο του νέου ναού συνδέεται και με την ακόλουθη ιστορία την οποία διηγούντο μέχρι τις μέρες μας με διάφορες παραλλαγές, αλλά και καταγράφεται: Το ιστορικό αυτό αναφέρει κάποιο βασιλιά ο οποίος είχε μια κόρη, που υπέφερε από αθεράπευτη αρρώστια και, ταξιδεύοντας προφανώς προς συνάντηση ιατρού, έκανε σταθμό στην Πάφο. Άντρες του πλοίου βγήκαν για να κυνηγήσουν. Ο σκύλος της βασιλοπούλας τους ακολούθησε, ο οποίος υπέφερε από την ίδια αρρώστια. Ο σκύλος προχώρησε μόνος του προς το μέρος του αγιάσματος της Εγκλείστρας και λούστηκε στο αγίασμα και αμέσως θεραπεύτηκε. Όταν το άκουσε αυτό ο βασιλιάς και η κόρη του, ζήτησε η κόρη να πάει και εκείνη εκεί και αφού έκανε το ίδιο, θεραπεύτηκε. Βλέποντας αυτό το θαύμα ο βασιλιάς για να δείξει την ευγνωμοσύνη του έδωσε χρήματα αρκετά για να κτιστεί ο μεγάλος ναός καθώς και κελιά. Η ιστορία αναφέρει ότι τόσοι ήταν οι εργάτες που εργάστηκαν για το κτίσιμο της μονής, ώστε σχημάτιζαν μια γραμμή ο ένας δίπλα στον άλλο, από το λατομείο μεταξύ Τάλας και Κοίλης (ή κατά άλλους από τη θάλασσα μέχρι τον τόπο που θα κτιζόταν η μονή) και μετέφεραν τις πέτρες δίνοντας τις ο ένας στον άλλο χέρι με χέρι. Αντρέα Κ. Φυλακτού, *Στα περίγυρα της Πάφου*, Λευκωσία 1976, σ. 86· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 51· Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου 21.5.2012. Λοΐζος Φιλίππου, «Ο άγιος Νεόφυτος – παρατηρήσεις και σχόλια», *Πάφος*, τμ. Στ΄ (1941), σ. 142-143. Παρόμοιες διηγήσεις αναφέρονται επίσης και για το κτίσιμο της Παναγίας του Άρακα στα Λαγουδερά. Μ. Γ. Βαρβούνης, «Κυπριακές αγιολογικές παραδόσεις», *ΕΚΕΕ*, τμ. 1996, σ. 352-353, το κτίσιμο του ναού της Παναγίας στη Πέγεια μεταφέροντας τις πέτρες από το «Αγιοβούνι». Χρίστος Αριστείδης, Η Πέγεια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, Λευκωσία 2019, σ. 146,149.

[1757] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 243.

[1758] Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Λειψανοθήκες αγίων καρών στην Κύπρο», Δ΄ Συνάντηση Βυζαντινολόγων Ελλάδος και Κύπρου, 20-22 Σεπτεμβρίου 2002, Εισηγήσεις – Περιλήψεις ανακοινώσεων, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης – Φιλοσοφική Σχολή, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 235-236. Απεικονίσεις σε αυτήν του αγίου Νεοφύτου και άλλων αγίων αποδίδονται στον Ιωάννη Κορνάρο. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος πρεσβύτερος, μοναχός και έγκλειστος… ό.π.*, σ. 136-137.

[1759] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 243.

1893) από τις 12 Απριλίου στις 24 Ιανουαρίου[1760]. Την συντήρηση, επιδιόρθωση και αποκατάσταση της Εγκλείστρας από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το 1962[1761].

Ο άγιος Νεόφυτος μετά το περιστατικό στην Πάφο [1762] με την αποτυχημένη προσπάθειά του να μεταβεί εκτός Κύπρου, στο όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας για να αναζητήσει κατάλληλο χώρο για άσκηση, από τις 24 Ιουνίου 1159 μέχρι τον Σεπτέμβριο του ιδίου έτους ανίχνευε[1763] την περιοχή, όπου βρίσκεται σήμερα η μονή του για να βρει κατάλληλο τόπο[1764]. Όπως γράφει ο ίδιος αρχικά εγκαταστάθηκε προσωρινά σε ένα προϋπάρχον μικρό φυσικό σπήλαιο στο μέσο του γκρεμού και, όταν είδε ότι ο τόπος ήταν καλός, το διαμόρφωσε σε Εγκλείστρα. Άρχισε να το διευρύνει λαξεύοντας και αποσπώντας τους σαθρούς βράχους και διαμορφώνοντας έτσι την Εγκλείστρα του, με κελί και ναό, έργο που διήρκεσε από τον Σεπτέμβριο του 1159 μέχρι τις 14 Σεπτεμβρίου του 1160[1765]. Στην Εγκλείστρα ο άγιος, όπως μνημονεύει ο ίδιος[1766], διαμόρφωσε εξωτερικά και πεντακάμαρο όπου, μεταξύ άλλων, φιλοξενούσε τα ζώα της μονής. Αυτό σωζόταν μέχρι τον 18ο αιώνα και διακρίνεται στο σκίτσο του Μπάρσκυ[1767]. Σε άγνωστη χρονική

[1760] Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 911. Ο άγιος εκοιμήθη σε ηλικία 85 ετών την 12ην Απριλίου το 1219 και χρημάτισε ηγούμενος της μονής από το 1170 μέχρι το 1219. Η μνήμη του όμως μεταφέρθηκε στις 24 Ιανουαρίου από τον ηγούμενο Γρηγόριο (1855-1893) για να εορτάζεται κανονικά, λόγῳ του ότι πάντοτε η 12η Απριλίου συμπίπτει μέσα στη Μεγάλη Τεσσαρακοστή: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 202, 243·

[1761] Οι εργασίες συντήρησης της Εγκλείστρας και του καθολικού της μονής του Αγίου Νεοφύτου φαίνεται από τα Annual Reports του Τμήματος Αρχαιοτήτων ότι συνεχίζονται από το 1973 και εξής: Annual Report, τμ. 1973, σ. 18. Ενώ σχεδόν κάθε χρόνο σε διάφορες φάσεις κάθε φορά γίνοντας εργασίες συντήρησης, υποστύλωσης και καθαρισμού των τοιχογραφιών. Η Εγκλείστρα παρουσιάζει και στις μέρες μας στατικά προβλήματα και είναι άμεση η ανάγκη να γίνουν μελέτες και σωστικές ενέργειες για να προστατευθεί.

[1762] Ο άγιος θέλοντας να ταξιδέψει με προορισμό το όρος Λάτρος της Μικράς Ασίας έφθασε στο λιμάνι της Πάφου όπου και το φρούριο, εκεί τον συνέλαβαν ως φυγά, του πήραν τα χρήματα για το ταξίδι και τον έκλεισαν στη φυλακή για ένα νυχθήμερο. Το λιμανάκι της Κάτω Πάφου αποτελεί χώρο αναχώρησης και των τριών αποστόλων Παύλου, Βαρνάβα και Μάρκου ενώ το φρούριο, το βυζαντινό ή ένα από τα δύο που κατεδαφίστηκαν από τους Ενετούς (το ένα ξανά κτίστηκε από τους Οθωμανούς, το άλλο βρίσκεται σε ερείπια) είναι χώρος όπου ο άγιος Νεόφυτος το 1159 όταν θεωρήθηκε ως φυγάς, φυλακίστηκε για ένα νυχθήμερο. Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 32.·Το έτος 2019 έγινε πρόταση από τον Πάφου Γεώργιο προς τον δήμαρχο Πάφου, στο λιμανάκι της Κάτω Πάφου κάπου να μπει ένα ψηφιδωτό με τους αποστόλους Παύλο και Βαρνάβα γιατί από εκεί αναχώρησαν από την Πάφο. Θα ήταν σωστό να γινόταν κάτι παράλληλα και για τον άγιο Νεόφυτο.

[1763] Συγγράμματα, τμ. 2 , σ. 33· Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 81, 88.

[1764] Το χρονικό διάστημα αυτό μπορούμε να συνδέσουμε και με τον ναό – σπήλαιο του τιμίου Προδρόμου στην Τάλα.

[1765] Κύπρια Μηναία, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ. 113· Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 60· Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 33,3· Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 88.

[1766]Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 50.

[1767] Ian Meadows and Lonia Efthyvoulou, *Barsky's Cyprus. Revisited 1726 - 1989,* Awair Publications Limited, Nicosia 1989, σ. 46.

στιγμή, προφανώς μετά το 1735 που πέρασε ο Μπάρσκυ, αυτό κατέπεσε και υπήρχε κίνδυνος να καταπέσει και η Εγκλείστρα όπως αναφέρει ο Αθανάσιος Παπαγεωργίου. Γι' αυτό κρίθηκε αναγκαίο το 1962 να ξανακτιστεί κατά τις περιγραφές και το σκίτσο, ώστε να στερεωθεί και η Εγκλείστρα[1768].

Μετά από επτά χρόνια το 1166 μετά από πίεση του επισκόπου Πάφου Βασιλείου Κιννάμου, ο άγιος δέχθηκε αναγκαστικά έναν υποτακτικό και η Εγκλείστρα άρχισε να διευρύνεται και να διαμορφώνονται τα κελλιά[1769]. Το έτος 1164 αναζητά τεμάχιο του Τιμίου Σταυρού, το οποίο και βρίσκει[1770]. Αυτός ήταν ο λόγος που ο ναός της Εγκλείστρας αφιερώθηκε στον Τίμιο Σταυρό[1771]. Ο Τσικνόπουλλος γράφει ότι, επειδή η λάξευση της Εγκλείστρας τελείωσε την ημέρα της εορτής του Τιμίου Σταυρού, αφιέρωσε τον ναό στον Σταυρό και ο ίδιος ονομάζεται και «Τιμιοσταυρίτης» όπως και «Έγκλειστος» και το ασκητήριο του Εγκλείστρα[1772]. Το 24ο έτος από την εγκατάσταση του αγίου στην Εγκλείστρα δηλαδή το 1182/3 και 1195/6 φέρνει τον Θεόδωρο Αψευδή και αγιογραφεί αυτήν και τον ναό του Τιμίου Σταυρού[1773].

Την 24ην Ιουνίου 1197 ή 1198 άρχισε να λαξεύει την «Ανωτέρα Εγκλείστρα ή Νέα Σιών» ξεκινώντας με την λάξευση του σπηλαίου του Προδρόμου. Λάξευσε επίσης Αγιαστήριον και Ιερόν ακροατήριον και την Μεγίστην Οικοδομήν. Η λάξευση της ανωτέρω Εγκλείστρας θεωρείται ως η τρίτη φάση διαμόρφωσης της Εγκλείστρας.[1774]. Αφιερώθηκε από τον ίδιο τον άγιο στον Τίμιο Πρόδρομο, γιατί τόσο η εγκατάσταση του στην περιοχή όσο και η έναρξη των εργασιών έγιναν την 24η Ιουνίου, ημέρα που εορτάζεται το γενέθλιο του Προδρόμου. Επιπλέον, ο άγιος είδε, κατά τη λάξευση, να

[1768] Αθανάσιος Π. Παπαγεωργίου, «Από την Εγκλείστρα (του Τιμίου Σταυρού) στη Μονή Αγίου Νεοφύτου», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 583. Για κάτοψη της Εγκλείστρας στον Άγιο Νεόφυτο καθώς και του Έγκλειστρου στα Κούκλια σε ακριβές διαστάσεις βλέπε: Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., πιν. 57.

[1769] Τυπική Διαθήκη, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 34,7-15· Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 89-90.

[1770] Τυπική Διαθήκη, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 33, 17-20.

[1771] Τυπική Διαθήκη, Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 34, 15-18.

[1772] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 28-29· Τ. κεφ. ε΄, 4· Τ. , Α 52.

[1773] Συγγράμματα, τμ. 3, Πάφος 1999, σ. 23· Νεοφύτου Εγκλείστου, Τυπική Διαθήκη, σ. 34, 15-18· Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 93-94.

[1774] Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 51,7εξ.· I. P. Tsiknopoullos, *TheEnkleistraandSaintNeophytos*, Nicosia 1965· Χοτζάκογλου, «Σχόλια στην Οικοδόμηση και στον τοιχογραφικό διάκοσμο του συγκροτήματος της Εγκλείστρας…», ό.π., σ. 923-924. Η κατασκευή της ανωτέρω Εγκλείστρας, κελλί του αγίου Νεοφύτου με οπή πάνω από τον κυρίως ναό, μπορεί κανείς να την θεωρήσει σκάνδαλο ή και βεβήλωση του ναού. Ο Εγγλεζάκης σε μελέτη του δίνει την απάντηση ότι η μορφή της Εγκλείστρας έχει ρίζες σε άλλα ασκητήρια της εποχής· Μετέωρα, όρος Λάτρος, Καππαδοκία και Παλαιστίνη. Εγγλεζάκης, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου…*, ό.π., σ. 43.

σχηματίζονται τα γράμματα «Ι» και «Π» τα οποία ερμήνευσε ως Ιωάννης Πρόδρομος[1775]. Το κελλί του Προδρόμου φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε από τον άγιο ως βιβλιοθήκη για να μελετά και να συγγράφει[1776].

Το 1503 αγιογραφείται ο νάρθηκας και ο κυρίως ναός της Εγκλείστρας. Το ίδιο καιρό, έχουμε και την πρώτη εικόνα του αγίου. Τα έξοδα των τοιχογραφιών όπως και της εικόνας προέρχονταν από τον ίδιο μοναχό που έφερε και το όνομα του αγίου «… δια συνδρομής και εξόδου και πολλού πόθου του ευτελούς και ταπεινού μοναχού κυρού Νεοφύτου»[1777]. Ωστόσο στην Εγκλείστρα έχει παρατηρηθεί[1778] σε κάποια σημεία των τοιχογραφιών, δεύτερο στρώμα κατά τον 16ο αιώνα, μεταγενέστερο εκείνου του 1503. Η επιζωγράφιση αυτή θα πρέπει να έγινε τον ίδιο καιρό που αγιογραφήθηκε το καθολικό της μονής[1779].

Ο ίδιος ο άγιος Νεόφυτος στην Τυπική του Διαθήκη αναφέρεται στο ναό της Αγίας Τριάδος, που ο ίδιος άρχισε να κτίζει, αλλά, προφανώς λόγῳ έλλειψης χρημάτων, το ανέβαλε για το μέλλον και δίνει οδηγίες να αποπερατωθεί με έξοδα βασιλιά του Βυζαντίου και όχι των λατινοφρόνων διοικητών του νησιού, που εξουσίαζαν τότε την Κύπρο[1780]. Ο άγιος Νεόφυτος όρισε να κτισθεί ο ναός πλησίον της Εγκλείστρας τα θεμέλια του οποίου φαίνεται να έθεσε πρώτα ο ίδιος. Ο ναός τελικά κτίστηκε πολύ αργότερα, το 1434[1781] και λόγῳ ακαταλληλότητας του εδάφους και στενότητας του χώρου, κρίθηκε σωστό να κτιστεί ανατολικότερα[1782]. Επίσης δεν αφιερώθηκε στην Αγία Τριάδα, όπως ήταν η επιθυμία του αγίου, αλλά στη Θεοτόκο όπως το μνημονεύει και ο Μπάρσκυ[1783]. Μετά την μεταφορά των ιερών λειψάνων του αγίου στον μεγάλο ναό το 1750 ο ηγούμενος Γρηγόριος (1855-1893) τον μετονόμασε σε ναό του Αγίου Νεοφύτου[1784]. Ο μεγάλος ναός του αγίου Νεοφύτου είναι φραγκοβυζαντινού ρυθμού και ομοιάζει κατά πολύ με αυτόν του αγίου

[1775] Το βιβλίον της Θεοσημείας, Συγγράμματα, τμ. 5, σ. 380-381· Χοτζάκογλου, «Σχόλια στην Οικοδόμηση και στον τοιχογραφικό διάκοσμο του συγκροτήματος της Εγκλείστρας…», ό.π., σ. 926.

[1776] Το βιβλίον της Θεοσημείας, Συγγράμματα, τμ. 5, σ. 380-381· Χοτζάκογλου, «Σχόλια στην Οικοδόμηση και στον τοιχογραφικό διάκοσμο του συγκροτήματος της εγκλείστρας…», ό.π., σ. 927.

[1777] Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια της Κύπρου», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 1999, σ. 67.

[1778] Ιωάννης Α. Ηλιάδης, «Η συμβολή της Ιεράς Μονής Αγίου Νεοφύτου στην ανάπτυξη της Κυπροαναγεννησιακής ζωγραφικής. Τοιχογραφίες στο Καθολικό και στην Εγκλείστρα», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 396-399.

[1779] Ηλιάδης, «Η συμβολή της Ιεράς Μονής Αγίου Νεοφύτου στην ανάπτυξη της Κυπροαναγεννησιακής ζωγραφικής...», ό.π., σ. 399.

[1780] Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 51.

[1781] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 241-242.

[1782] Παπαγεωργίου, «Από την Εγκλείστρα (του Τιμίου Σταυρού) στη Μονή Αγίου Νεοφύτου…», ό.π., σ. 580-581. Ο άγιος θα ήθελε μάλλον να αφιερώσει τον ναό στην Αγία Τριάδα και για τον λόγο ότι στην μονή της μετανοίας του, του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη ο ναός ήταν αφιερωμένος στην Αγία Τριάδα. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 20-22.

[1783] Στυλιανός, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ…», ό.π., σ. 72.

[1784] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 242.

Μάμα στη Μόρφου, ο οποίος όμως, είναι κτισμένος στα ερείπια τριών διαφορετικών παλαιοτέρων ναών.

Στην περιοχή της μονής του Αγίου Νεοφύτου υπάρχει μία τοποθεσία με σπήλαιο, που έχει την ονομασία: «Γκρεμός του Ασκητή» και βρίσκεται σε απόσταση μικρότερη του ενός χιλιομέτρου νότια από την μονή. Η παράδοση αναφέρει ότι ο άγιος πήγε πρώτα εκεί, αλλά λόγω της έλλειψης νερού και γενικότερα της ακαταλληλότητας του χώρου, το εγκατέλειψε και έκτισε την σημερινή Εγκλείστρα, η οποία είναι ένας συνδυασμός σπηλαίων με κτίσματα στον βράχο. Άλλη παράδοση στην περιοχή σχετίζεται με το σπήλαιο διαμορφωμένο σε ναό του Τιμίου Προδρόμου στην Τάλα. Μπορεί κανείς να το συσχετίσει με την Ανωτέρω Εγκλείστρα, την οποία ο άγιος άρχισε να λαξεύει ημέρα που εορταζόταν ο Τίμιος Πρόδρομος. Υπάρχει το ενδεχόμενο ο άγιος να πέρασε και από τον χώρο εκείνο πριν φτάσει στον χώρο της σημερινής Εγκλείστρας, αφιερώνοντας μάλιστα και το ασκητήριο αυτό στον Τίμιο Πρόδρομο και στη συνέχεια να αναχώρησε βορειότερα[1785]. Αυτό έχει διασωθεί από την παράδοση και έχει συσχετιστεί και με τα λεγόμενα «καπνίσματα του αγίου Νεοφύτου», δέντρα μοναδικά στο είδος τους από τα οποία έπαιρναν και κάπνιζαν – πρόσφεραν θυμίαμα.

Μεταξύ Λευκάρων και Κάτω Δρυ υπάρχει μία «αγαθή» διαμάχη για το χωριό όπου γεννήθηκε και μεγάλωσε ο άγιος. Έτσι, στον Κάτω Δρυ δεικνύεται το σπίτι και το κτήμα του αγίου καθώς και η οικία της μνηστής του[1786]. Κτίστηκε επίσης στις μέρες μας εξωκκλήσι αφιερωμένο στον άγιο Νεόφυτο. Στα Λεύκαρα, εντός του χωριού, σχετικά παλαιός ναός των αγίων Αναργύρων αφιερώθηκε και στον άγιο Νεόφυτο για να υπάρχει ναός του αγίου στην κοινότητα.

Στην Σουσκιού προς Κούκλια, περί τα 300 μέτρα νοτιοδυτικά από την παλαιά διαλυθείσα μονή του Αγίου Κωνσταντίνου, στον κάθετο γκρεμό που καταλήγει σε ένα μικρό χείμαρρο, υπάρχουν τρία λαξευτά σπήλαια με την ονομασία Έγκλειστρο. Στο ένα από αυτά υπάρχει ανοικτός τάφος, ενώ το ίδιο έχει εξαίρετες τοιχογραφίες σε δύο χρονολογικά στρώματα, του 11^{ου} -12^{ου} αιώνα και του 16^{ου} αιώνα[1787]. Η λέξη Έγκλειστρο

[1785] Υπάρχει και μια λαϊκή παράδοση που λέει ότι οι κάτοικοι της Τάλας παρενοχλούσαν τον άγιο και ίσως αυτός να ήταν ένας λόγος που προχώρησε βορειότερα και σε δύσβατο έδαφος. Συνέντευξη Φρειδερίκη Νικολάου 12. 5.2019. Ως γνωστόν ο τίμιος Πρόδρομος θεωρείται ο μεγαλύτερος από τους αγίους μας μετά την Θεοτόκο, ενώ οι μοναχοί έχουν ιδιαίτερη ευλάβεια προς αυτόν, λόγω του ότι ήταν ο πρώτος ασκητής μοναχός, που δείχνει τον δρόμο και στους μοναχούς. Αυτή την ευλάβεια ο άγιος θα έλαβε από την μονή της μετανοίας του που είχε στα πρώτα χρόνια της ασκητικής του πορείας, στην μονή του Αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου στον Κουτσοβέντη. Το 2020 στο συγκεκριμένο σπήλαιο κτίστηκε από τον αρχιεπίσκοπο Κύπρου, μετά από εισήγησή μας, παρεκκλήσιο στον Τίμιο Πρόδρομο, ενσωματώνοντας μαζί και το σπήλαιο εντός του Ιερού.

[1786] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 11-18.

[1787] Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 58. Οι εργασίες συντήρησης του Έγκλειστρου στα Κούκλια άρχισαν το 1977. Οι τοιχογραφίες στο Έγκλειστρο ανάγονται στον 15^{ο} αιώνα και

παραπέμπει και στην λέξη Εγκλείστρα, με την οποία σχετίζεται ο άγιος Νεόφυτος ο έγκλειστος. Ο Σωτηρίου μπροστά σε αυτή την ονομασία καταγράφει πρώτος ότι ο άγιος Νεόφυτος στην αρχή ασκήτευσε στο Έγκλειστρο στη Σουσκιού[1788]. Ίσως βέβαια ο Σωτηρίου να στηρίχθηκε σε τοπικές παραδόσεις της περιοχής, που αναπλάθονται και αναδημιουργούν καταστάσεις που δεν στηρίζονται σε πραγματικά γεγονότα[1789]. Ο Τσικνόπουλλος[1790] προσπαθώντας να δώσει λύση στην ονομασία αναφέρει ότι το σπήλαιο αυτό λάξευσε το 1530 κάποιος μοναχός με το όνομα Ευθύμιος ο Έγκλειστος της παρακείμενης μονής του Αγίου Κωνσταντίνου. Ο μοναχός αυτός όπως αναφέρει ο

απεικονίζουν την Αγία Τριάδα τους ευαγγελιστές και κάποιους άλλους αγίους, αλλά τα μάτια των προσώπων έχουν καταστραφεί από Τούρκους βοσκούς της Σουσκιούς. Annual Report, τμ. 1977, σ. 191· τμ. 1993, σ. 27.

[1788] Γράφει ο Σωτηρίου παρουσιάζοντας σε σχέδιο το σπήλαιο με τίτλο: «Ἡ λεγομένη παλαιά ἐγκλείστρα ἤ Ἔγκλειστρον τοῦ ἁγίου Νεοφύτου». Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., σ 56.

[1789] Στην παράδοση των γύρω κατοίκων αναφέρεται ότι ο άγιος Νεόφυτος πρώτα πήγε στον τόπο εκείνο για να φύγει με καράβι από λιμάνι της Παλαιπάφου, εκεί του πήραν τα χρήματα και ήρθε στην τοποθεσία Έγκλειστρο όπου έκτισε την Εγκλείστρα του πανομοιότυπη με την μετέπειτα Εγκλείστρα στην Τάλα. Παλαιότερα μάλιστα αναφέρεται ότι οι σημερινοί τρεις θάλαμοι έρχονταν πιο έξω σε διπλάσια απόσταση και από εκεί κατέληγαν σε γκρεμό προς το χείμαρρο. Στο Έγκλειστρο ανέβαινε κανείς με σκαλοπάτια. Αργότερα, σύμφωνα με υπάρχουσες μαρτυρίες, ο γκρεμός κατέρρευσε και παρέσυρε μεγάλο μέρος του Εγκλείστρου και κατά το τέλος του 20ού αιώνα έγινε ο δρόμος που οδηγεί στην είσοδο του. Ο άγιος Νεόφυτος όπως αναφέρει η παράδοση, αργότερα, πήγε στα Ιεροσόλυμα και στην επιστροφή του πήγε στην Τάλα όπου και έκτισε την γνωστή Εγκλείστρα. Ο κ. Γεώργιος Δράκος από όπου πήραμε και τις μαρτυρίες καθάρισε το Έγκλειστρο από ακαθαρσίες και από κοπριά των ζώων, γιατί οι ασυνείδητοι Τούρκοι μέχρι το 1974, αλλά και μετέπειτα το μετέτρεψαν σε στάβλο. Το σπήλαιο και οι τοιχογραφίες του συντηρήθηκαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και κλείστηκε για να προστατευθεί από περαιτέρω βεβηλώσεις. Συνέντευξη με τον Γεώργιο Δράκο, ψάλτη και επίτροπο των Εκκλησιών Σουσκιούς και Κουκλιών 23.07.2019· Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 153. Σε αυτή την παράδοση υπάρχει το εξής πρόβλημα: Τι ήταν αυτό που έκανε τον άγιο Νεόφυτο να κάνει τόσο κόπο να κτίσει το Έγκλειστρο και μετά να το εγκαταλείψει; Εκτός αν θεωρήσουμε ότι ο άγιος έμεινε προσωρινά σε προϋπάρχον σπήλαιο. Είχε όμως λιμάνι η Παλαίπαφος τον 12ο αιώνα; Ισχύουν τα όσα λέγονται; Προσπάθειες συσχέτισης του με τον άγιο Νεόφυτο και την μονή του οδήγησαν επίσης σε διάφορες εικασίες, όπως το ότι κάποιοι μοναχοί, επί εποχής του διχάστηκαν από τον άγιο και κατέφυγαν στο Έγκλειστρο. Παρόμοια περίπτωση συναντάμε στον βίο του αγίου Σάββα, που οι μαθητές του στασίασαν και έκαναν τον ίδιο τον άγιο να εγκαταλείψει την μονή για να σταματήσει η διχόνοια. Τελικά αυτό κράτησε για πέντε χρόνια ωσότου οι στασιαστές εγκατέλειψαν την μονή και ο άγιος επέστρεψε στην ηγουμενία του. Σύμφωνα με τις τοιχογραφίες, το Έγκλειστρο διαμορφώθηκε το 15ο -16ο αιώνα χωρίς να αποκλείεται και παλαιότερη χρήση του. Η απέναντι μονή του αγίου Κωνσταντίου ήδη έχει την αρχή της στον 10ο-12ο αιώνα, αλλά παρήκμασε και περιήλθε ως μετόχι στη μονή του Αγίου Νεοφύτου. Ως μετόχι είχε και μοναχούς από την μονή του αγίου Νεοφύτου οι οποίοι εργάζονταν και στα κτήματα του μετοχίου, χωρίς κατ' ανάγκη να είχαν εκδιωχθεί από την μονή.

[1790] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 232-233. Επίσης αναφέρει ότι παλαιά παράδοση μεταξύ χριστιανών και μουσουλμάνων ακόμη διασώζει ότι το Έγκλειστρο, η μονή του αγίου Κωνσταντίνου και τα γύρω κτήματα ανήκαν στην μονή του Αγίου Νεοφύτου ως μετόχι. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 57-59. Από εκεί προφανώς συνδέθηκε και η παράδοσης και σύνδεσης του σπηλαίου αυτού με τον άγιο Νεόφυτο.

Τσικνόπουλλος ήταν εύπορος και το διαμόρφωσε κατά μίμηση της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου. Μεγάλες περιοχές, από το Πισσούρι μέχρι την Αρχιμανδρίτα και τα Κούκλια, ανήκαν κατά τον 13ο αιώνα ως κτήσεις Αγιοταφιτών, ενώ η Κύπρος είχε ιδιαίτερα στενές σχέσεις με την Παλαιστίνη, τουλάχιστο από τον 10ο αιώνα. Έτσι καθόλου παράξενο να χρημάτισε ο τόπος εκείνος και ασκητήριο Αγιοταφιτών μοναχών κατά την περίοδο του αγίου Νεοφύτου [1791] . Ο Παπαγεωργίου αναφέρεται εκτενώς στο Έγκλειστρο της Σουσκιούς[1792] παρουσιάζοντας μέσα από χειρόγραφο ParisGr. 301 το οποίο χρονολογείται στα 1203/1204 και αναφέρεται στη μονή – Εγκλείστρα του Αγίου Επιφανίου των Κουβουκλίων και σε ένα μοναχό με το όνομα Ευθύμιος, σύγχρονος του αγίου Νεοφύτου, ο οποίος όμως δεν αναφέρεται ως άγιος[1793]. Σε άλλο χειρόγραφο του 15ου αιώνα φαίνεται ότι η μονή είχε περιέλθει ως μετόχι στη μονή Αγίου Νεοφύτου [1794] . Κατά τον Παπαγεωργίου το Έγκλειστρο εξελίχθηκε μετά τον ασκητή Ευθύμιο σε μονή, που βρίσκεται ακριβώς απέναντι και, όπως φαίνεται, παλαιότερα, θα ήταν και τα δύο αφιερωμένα στον άγιο Επιφάνιο και αργότερα ο ναός μετονομάστηκε σε ναό του αγίου Κωνστανίνου [1795] . Ναοί βέβαια του αγίου Επιφανίου υπήρχαν άλλοι δύο ένας βορειοανατολικά του Εγκλείστρου και ένας εντός της κοινότητας Κούκλια. Ο Στυλιανού αναφέρει ότι στο γνωστό Έγκλειστρο στα Κούκλια υπήρξε ο ασκητής Ευθύμιος, σύγχρονος του αγίου Νεοφύτου. Στο Έγκλειστρο όπως σημειώνει, βρίσκεται και ο τάφος του, μοναδικός άλλωστε στο σπήλαιο αυτό[1796].

Κατά παράδοξο τρόπο στους Τρούλλους της Επαρχίας Λάρνακας, εντός της νεκρής ζώνης, συναντάμε ναό αφιερωμένο στον άγιο Νεόφυτο ο οποίος είναι κτίσμα του 13ου αιώνα. Είναι κτισμένος εντός φέουδου κατά τα πρώτα χρόνια της Φραγκοκρατίας στο νησί. Υπήρχε συνήθεια επί Φραγκοκρατίας, να ανεγείρεται σε κάθε φέουδο και ιδιωτικός ναός. Δεν έχουμε όμως ενδείξεις σε ποιον άγιο ήταν αρχικά αφιερωμένος. Λογικά, οι Λατίνοι αφιέρωναν ναούς στο όνομα δικών τους αγίων και όχι ορθοδόξων, πόσο μάλλον αγίων

[1791] Προκοπίου, *Ο Συνεπτυγμένος Σταυροειδής Εγγεγραμμένος Ναός…*, ό.π, σ. 9, υπ. 53· Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 84.

[1792]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 57-59.

[1793] «† ἐτελειώθ(η) τό ἱερ(ον) εὐα(γγέ)λ(ιον) διά χειρός γεωργ(ίου) ἱερέ(ος) τοῦ ροδί(ου) διά συνδρομ(ῆς) κ(αί) πολλ(οῦ) πόθ(ου) εὐθ(υμίου) (μον)αχ()οῦ και ἐνκλήστ(ου) καί συνδρομ(ῆς) τοῦ Χ(ριστ)ωνύμ(ου) λαοῦ διά ψυχικῆς αὐτ(οῦ) σ(ωτη)ρίας καί ἐτέθη εἰς τ(όν) πάνσεπτ(ον) ναόν τοῦ μ(ε)γ(ά)λ(ου) Ἐπιφα(ίου) ἤγουν τ(ῆς) ἐγκλήστρας…» (sic). Χειρόγραφό που χρονολογείται στα 1203/1204, ParisGr. 301, fol. 316v· Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 57.

[1794] «Τό αὐτόν "ἅγιον εὐαγγέλιον ἤναι τοῦ μεγάλου Ἐπιφανίου τῶν κουβουκλίων ἐν ᾧ ἐστίν μετόχιον τῆς Ἁγίας Ἐγκλείστρας…": Χειρόγραφο ευαγγελιστάριο, του 15ου αιώνα, ParisGrae. 301, f. 315 v.» Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», ό.π., σ. 57.

[1795] Βλέπε περισσότερα για το Έγλειστρο και τις τοιχογραφίες του. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 52-53, 57-59.

[1796] Stylianou Andreas and Stylianou A. Judith, *The Painted Churches of Cyprus. Treasures of Byzantine Art,* London 1997, σ. 397-403.

μετά το σχίσμα των δύο Εκκλησιών και, πολύ περισσότερο, ενός αγίου που είχε κοιμηθεί μόλις το 1220. Ο ναός αυτός καταστράφηκε και ξανακτίστηκε τον 17ο αιώνα και αφιερώθηκε στον άγιο Νεόφυτο, ενώ χρειάστηκε να ανακατασκευαστεί κατά μεγάλο μέρος άλλες δύο φορές, τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Στον ναό διασώζονται μερικές τοιχογραφίες, που κατά τον Χατζηχριστοδούλου, ανάγονται στον 13ο αιώνα[1797] και κάποιες άλλες στον 15ο -16ο αιώνα. Κατά τον Χριστοδούλου, μία από τις νεότερες, αναπαριστά τον άγιο Νεόφυτο. Υποστηρίζει επίσης ότι η μνήμη του Αγίου τιμόταν στον ναό αυτό και πριν την ανεύρεση του ιερού σκηνώματος του και ότι αυτός πρέπει να ήταν ο πρώτος ναός στην Κύπρο που αφιερώθηκε στον άγιο Νεόφυτο[1798]. Σε κάποιο βαθμό οι παραδόσεις μπορεί να ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα, αλλά εκτιμούμε ότι το εκκλησάκι αυτό θα αφιερώθηκε, αφού επιδιορθώθηκε, για κάποιο λόγο στον άγιο Νεόφυτο μετά τον 18ο αιώνα, με την εύρεση του λειψάνου του αγίου και όχι παλαιότερα.

Η προσωπογραφία του αγίου Νεοφύτου αγιογραφήθηκε ενόσω ζούσε και επομένως είναι από τους λίγους αγίους, των οποίων έχουμε αποτυπωμένο τον πραγματικό χαρακτήρα του προσώπου τους, ενώ έζησαν τόσο παλιά. Συγκεκριμένα στο Ιερό της Εγκλείστρας σε τοιχογραφία του 1183 ο άγιος Νεόφυτος εικονίζεται προσευχόμενος μεταξύ των δύο αρχαγγέλων Μιχαήλ και Γαβριήλ. Η σκηνή αυτή έχει παρερμηνευθεί από κάποιους ερευνητές προκαλώντας τους σκάνδαλο και θεωρώντας τον άγιο ότι το έπραξε από εγωισμό[1799]. Όμως στην πραγματικότητα αυτό που θέλει να παρουσιάσει εδώ ο άγιος είναι ότι ως ταπεινός μοναχός, ικετεύει να πραγματοποιηθεί το όνειρο κάθε μοναχού να γίνει ισάγγελος. Ο άγιος ενδεδυμένος τα μοναχικά ενδύματα και το χαρακτηριστικό αγγελικό σχήμα παρακαλεί με την προσευχή «Τό σχῆμα τοῦτο δυάς ἡγιασμένη, εἰς ἔργον ἐλθεῖν ἱκετεύω σύν πόθῳ» τους δύο αγγέλους, να τον βοηθήσουν να φανεί άξιος και να τον

[1797]Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 904.

[1798] Στο ίδιο, σ. 905, 114 εικ. 5, σ. 905 υπ. 24. Αυτό μπερδεύει τα πράγματα γύρω από την τιμή του αγίου Νεοφύτου. Κατά πρόσφατη επίσκεψή μας στον ναό αυτό, παρατηρήσαμε ότι στην τοιχογραφία ολόσωμου, όρθιου αγίου (που το μόνο που σώζεται σήμερα είναι το φωτοστέφανο του και μέρος του αριστερού του ώμου) σώζονται και τα γράμματα «τος». Οι κάτοικοι, υποστηρίζουν ότι πρόκειται για τον άγιο Νεόφυτο και εδώ φαίνεται να έχουμε παρόμοια περίπτωση με τον άγιο Πανάρετο στη Σαλαμίνα, που τελικά αποδείχθηκε ότι δεν είναι. Κάτοικοι της κοινότητας Τρούλλοι αναφέρουν ότι εκεί βρισκόταν η παλαιά κοινότητα Τρούλλοι, η οποία δημιουργήθηκε από ανθρώπους που έφυγαν από περιοχή γύρω από την μονή του Αγίου Νεοφύτου στην Πάφο και έκτισαν ναό αφιερώνοντας τον στον άγιο αυτό. Η κοινότητα αυτή εγκαταλείφθηκε τον περασμένο αιώνα για να δημιουργηθεί η σημερινή κοινότητα Τρούλλοι και κατά άλλους το προαναφερθέν εκκλησάκι υπήρξε το καθολικό μικρής μονής, τα κελλιά της οποίας γκρεμίστηκαν τον περασμένο αιώνα.

[1799] Την ταπείνωση του αγίου την βλέπουμε και με τον τρόπο που επέλεξε να ταφεί και τις οδηγίες που έδωσε να μην γνωρίζει κανείς τον τόπο που τάφηκε. Αυτό υπερβαίνει κατά πολύ την ταπείνωση αφού, μίσησε την κενοδοξία ακόμα και μετά θάνατό. Να αναφέρουμε εδώ ότι και ο άγιος Πανάρετος εικόνισε τον εαυτό του ως δωρητή εικόνας του αποστόλου Φιλίππου στο Όμοδος και ο ίδιος και πάλι όπως αναφερθήκαμε αλλού μίσησε την κενοδοξία μετά θάνατο ώστε ακόμα και σήμερα να μην γνωρίζει κανείς τον τάφο του.

συνοδεύσουν κατά την ανάσταση των νεκρών ενώπιον του θρόνου του Θεού. Οι μοναχοί, κατά τη διδασκαλία της Εκκλησίας μας, απαρνούμενοι τα του κόσμου και ενδυόμενοι το μοναχικό σχήμα αγωνίζονται να ομοιάσουν με τους αγγέλους, όπως ψάλλουμε στο κοινό για τους οσίους: «Τῆς ἐρήμου πολίτης καὶ ἐν σώματι ἄγγελος…»[1800]. Ο άγιος εικονίζεται επίσης (στον χώρο όπου είναι το κελλί και ο τάφος του) σε παράσταση της Δέησης (Χριστός –Παναγία - Πρόδρομος) να είναι γονυπετής κάτω αριστερά και να βαστάει με τα δύο χέρια του το δεξί πόδι του Χριστού[1801]. Μπροστά του υπάρχει ανοικτό ειλητάριο στο οποίο αναγράφεται η δέηση: «Μητρικαῖς Χριστέ λιταῖς καί βαπτιστοῦ σου θρόνῳ σου σεπτῷ σεφθῶς παρισταμένων, θείῳ σου ποδί ἱκετικῶς κειμένω ἴλεως ἔσω νῦν καί εἰς τοίς αιώνας» (sic)[1802]. Το μέρος της τοιχογραφίας αυτής είναι του Θεόδωρου Αψευδή και έχει χρονολογία 6691 από κτίσεως κόσμου, η οποία αντιστοιχεί με το έτος 1183[1803].

Ο Τσικνόπουλλος επισημαίνει ότι ο άγιος Νεόφυτος εκπληρώνοντας πόθο του αγιογραφήθηκε σε αρκετές από τις πολυπρόσωπες τοιχογραφίες της Εγκλείστρας, εντάσσοντας τον εαυτό του μέσα σε παραστάσεις από την Παλαιά και την Καινή Διαθήκη, όπως π.χ. στην φιλοξενία του Αβραάμ, ως ένας εκ των μαθητών του Χριστού στο Μυστικό Δείπνο, στο Νιπτήρα, στον κήπο της Γεσθημανή, στην Προδοσία, να παρακολουθεί με συντριβή καρδίας την καταδίκη του Χριστού, να αντικαθιστά τον Σίμωνα τον Κυρηναίο

[1800] Παπαγεωργίου, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και Τέχνη…*, ό.π., σ. 25-26· Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 65· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 114-115.

[1801] Η παράσταση αυτή αντιγράφηκε σε ψηφιδωτό το οποίο κοσμεί σήμερα το συνοδικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου.

[1802] Παπαγεωργίου, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και Τέχνη…*, ό.π., σ. 29-30

[1803] Παπαγεωργίου, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και Τέχνη…*, ό.π., σ. 29-30· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 240-241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 117-119. Οι A. και J. Stylianou και ο Χατζηχριστοδούλου (που μάλλον τους αντιγράφει) γράφουν ότι αυτή η τοιχογραφία με τη δέηση είναι του ίδιου αγιογράφου αλλά το έτος 1196: Stylianou, *ThePaintedChurchesofCyprus…, ό.π.*, σ. 354· Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου», περδ. *Παρέμβαση Εκκλησιαστική*, τχ. 47 (Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 2020), σ. 491-492. Ο Παπαγεωργίου, ο οποίος εμμένει στην άποψή του, γράφει ότι αυτό εξάγεται συμπερασματικά από άλλους, όπως γράφει, από μία επιγραφή στις τοιχογραφίες. Συνεχίζοντας, επιμένει ότι αυτή η σύγχυση είναι απαράδεκτη, αφού ό ίδιος ο άγιος Νεόφυτος γράφει ότι η Εγκλείστρα διακοσμήθηκε με τοιχογραφίες 24 έτη μετά την εγκατάστασή του εκεί, δηλαδή το έτος 1183 (1159+24=1183).
Αυτή η χρονολόγηση έρχεται να βεβαιώσει την επιγραφή του κελλιού του αγίου, επομένως η χρονολόγηση 1196 δεν μπορεί να γίνει αποδεκτή. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 67-68. Προς αποφυγή παρεξήγησης μία ακόμη προσωπογραφία του δωρητή μοναχού στα νότια της εισόδου της Εγκλείστρας ανήκει στον Ησαΐα, διάδοχο του αγίου Νεοφύτου και όχι στον άγιο Νεόφυτο. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 68. Αναφέρεται, επίσης, ότι ο άγιος Νεόφυτος εικονιζόταν πάνω από την άδεια λάρνακα του με την Παναγία, τους προφήτες Δαβίδ και Σολομώντα μια σταύρωση και τον Ιωάννη Θεολόγο. Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 365. Δεν ξέρουμε πού βρήκε τις πληροφορίες αυτές η Ταρσούλη καθώς δεν εντοπίσαμε καμιά άλλη αναφορά.

σηκώνοντας τον Σταυρό, τον Ιωσήφ τον από Αριμαθαίας στην ταφή του Χριστού και τον Αδάμ στην Ανάσταση και στην Ανάληψη του Χριστού[1804]. Αυτή είναι μία άποψη του Τσικνόπουλλου, που δεν μπορεί να γίνει γενικότερα αποδεκτή, αλλά ούτε και να αποκλεισθεί. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγήθηκε ο Τσικνόπουλλος από το ότι κάποιος από τα πολλά πρόσωπα που παρουσιάζονται, έχει ομοιότητες με τη μορφή του αγίου Νεοφύτου. Θα μπορούσε αυτό να το κάνει ο άγιος Νεόφυτος αφού ο κάθε αγωνιζόμενος Χριστιανός προσπαθεί να ομοιάσει των αγίων[1805].

Αξιοσημείωτο είναι ότι ενώ έχουμε εικόνες του αγίου Νεοφύτου από τις αρχές του 16ου αιώνα, από το διάστημα που κτίστηκε και αγιογραφήθηκε ο ναός του, δεν έχουμε ούτε μια τοιχογραφία του αγίου, εκτός αν υπήρχε και δεν διασώθηκε.

Από την κοίμηση του αγίου, το 1220 μέχρι τις αρχές του 16ου αιώνα, δεν παρατηρήθηκε αγιογράφηση της μορφής του, ή τουλάχιστο δεν σώζεται ή δεν έχει καταγραφεί καμία εικόνα του[1806]. Η παλαιότερη σωζόμενη φορητή εικόνα του αγίου σε διαστάσεις

[1804] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού…*, *ό.π.*, σ. 101 - 116.

[1805] Μπορεί κατά τη γνώμη μας απλά να πήρε το πρότυπό του για την αγιογράφησή τους κάτι παρόμοιο στις μέρες μας που έκανε ο Κοτσώνης, παίρνοντας πραγματικά πρόσωπα για να φτιάξει στη Μητρόπολη το ψηφιδωτό με το πρώτο αποστολικό κήρυγμα στην Πάφο. Σε αυτό, πήρε ως πρότυπα για τα αποστολικά ή και άλλα πρόσωπα, πραγματικά πρόσωπα της κοινωνίας της Πάφου.

[1806] Αμφιλεγόμενη όσον αφορά τον άγιο που εικονίζει εικόνα του 13ου αιώνα η οποία προέρχεται από τον ναό της Παναγίας Χρυσελεούσης στην Έμπα και σήμερα εκτίθεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο. Εικονίζεται ένας όσιος με κοντά μαλλιά και μακριά διχαλωτή γενειάδα να βαστάζει σταυρό με το ένα χέρι και με το άλλο ειλητάριο. Η εικόνα είναι διαστάσεων 70Χ40-39Χ2,1. ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας. Πρώτος ο Γεώργιος Σωτηρίου αναφέρει την εικόνα αυτή ως να εικονίζει τον άγιο Νεόφυτο και στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλοι. Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., πιν. 118. Ο Παπαγεωργίου αναγράφει για την εικόνα αυτή που δημοσιεύει στο βιβλίο του «αδιάγνωστος άγιος» 70,5Χ40 εκ. 13ος αιώνας. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία…*, ό.π., σ. 159. Ενώ ο συντηρητής της εικόνας αναφέρει ότι πρόκειται για απροσδιόριστο άγιο, σε παρένθεση «πιθανότατα άγιος Νεόφυτος», την οποία χρονολογεί στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα: ΑΣΕιΙΜΠ, Κώστας Γερασίμου – Κυριάκος Παπαϊωακείμ, ημ. παράδοσης 22/2/1996, αρχείο συντηρήσεως εικόνων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου. Ενώ κατά την έκθεση της στο Βυζαντινό Μουσείο της Μητροπόλεως αναγραφόταν ως αδιάγνωστος άγιος όταν μεταφέρθηκε στο Εκκλησιαστικό Μουσείο αναγράφεται πάλι ως άγιος Νεόφυτος. Αν δεχθούμε ότι εικονίζει τον άγιο Νεόφυτο, τότε θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι είναι η πρώτη εικόνα η οποία σώζεται από τότε που εκοιμήθη. Όμως, αν λάβουμε υπόψη ότι ο άγιος εκοιμήθη το 1220 και η εικόνα ανάγεται, όπως γράψαμε πιο πάνω, στο πρώτο μισό του 13ου αιώνα είναι απίθανο να θεωρήσουμε ότι αυτή η εικόνα ανήκει στον άγιο Νεόφυτο. Επίσης, η πρώτη εικόνα που εικονίζει τον άγιο Νεόφυτο ανάγεται γύρω στο 1500, η αμέσως επόμενη του χρονολογείται το 1740 και οι υπόλοιπες χρονολογούνται μετά την εύρεση του ιερού σκηνώματος του αγίου, το 1750. Απορίας άξιο είναι το πώς η μονή του Αγίου Νεοφύτου δεν διεφύλαξε εικόνα του προ του 1500, ενώ διαφυλάχθηκε στην Έμπα. Αν θέλαμε να υποθέσουμε ποιόν άγιο απεικονίζει η εικόνα, ίσως ο πιθανότερος να ήταν ο άγιος Χαράλαμπος, του οποίου υπήρχε ναός ανέκαθεν στην Έμπα, ή έναν εκ των αγίων των οποίων υπήρχαν παρεκκλήσια, προ του 12ου αιώνα και που προσιδιάζουν στη μορφήτου αγίου Σωφρονίου και αγίου Ακακίου. Επίσης δες και αναφορά μας για τον άγιο Λαμπριανό.

126,5Χ62,6 εκ. βρίσκεται στο Βυζαντινό Μουσείο της Μονής και χρονολογείται γύρω στο 1500 δωρεά του μοναχού Νεοφύτου, ο οποίος εκοιμήθη το 1511 και χαρακτηρίζεται και ως «νέος κτήτωρ» της Εγκλείστρας[1807]. Από την εικόνα αυτή συμπεραίνουμε ότι ο άγιος Νεόφυτος εθεωρείτο άγιος τουλάχιστον από το 1500, παρόλο που το λείψανο του δεν είχε βρεθεί ακόμα. Η τιμή του αγίου μπορεί να ανάγεται και από την ημέρα της κοίμησής του, απλά εδώ ο μοναχός Νεόφυτος (ο οποίος, όπως φαίνεται, πήρε το όνομά του από τον άγιο) θέλησε να αναδείξει την τιμή του. Ο ίδιος ο μοναχός χρηματοδοτεί στην αγιογράφηση μεγάλου μέρους της Εγκλείστρας το 1503. Αυτό δηλώνει ότι η Εγκλείστρα την περίοδο αυτή ήταν ακόμη σε χρήση και λειτουργία. Την ίδια εποχή εικονίζεται παράσταση του αγίου σε δέηση όμοια με την παράσταση στην Εγκλείστρα, σε αργυρό έλασμα ευαγγελίου του 17ου αιώνα το οποίο βρίσκεται στην μονή αγίου Νεοφύτου[1808]. Επίσης, απεικόνιση του αγίου γίνεται και σε βημόθυρο στο καθολικό της μονής του Αγίου Νεοφύτου το οποίο χρονολογείται γύρω στο 1544 από τον ζωγράφο Ιωσήφ Χούρη[1809]. Δεύτερη σημαντική εικόνα του αγίου είναι του 1740[1810] και είναι σημαντική διότι αγιογραφείται μια δεκαετία περίπου πριν την εύρεση των ιερών του λειψάνων. Τρίτη σημαντική εικόνα του είναι αυτή στο τέμπλο, η γνωστή ως εφέστια – προσκυνηματική, του 1806 έργο του Ιωάννη Κορνάρου[1811]. Η εικόνα αυτή επιζωγραφίστηκε από άγνωστο αγιογράφο στις αρχές του 20ού αιώνα[1812]. Άλλη, υπάρχει του 1843, η οποία περιέχει τον αφορισμό[1813]. Μεγάλη εικόνα του αγίου στην ομώνυμη μονή, του 1888, αντιγράφει την εικόνα του Κορνάρου του 1806[1814]. Μία σημαντική παρατήρηση είναι ότι η μνήμη του αγίου δεν ήταν ευρύτερα γνωστή πριν την εύρεση του λειψάνου του, αφού δεν υπάρχουν άλλες εικόνες του, ή άλλοι ναοί στο όνομά του. Εικόνες του σε όλη την Κύπρο δεν βρίσκουμε πριν τον 18ο αιώνα εκτός από αυτές στην ομώνυμη μονή του. Η τιμή του άρχισε να διαδίδεται δειλά – δειλά με την εύρεση των ιερών λειψάνων του και την έκδοση των ακολουθιών του από τον αρχιμανδρίτη Κυπριανό και εξής. Στη γενέτειρα του αγίου, Λεύκαρα εντοπίζουμε μια από τις παλαιότερες εικόνες, ίσως την παλαιότερη από την εύρεση του λειψάνου του, η οποία

[1807] Παρισινός Κώδικας: Paris. Graecus 1461. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και Τέχνη…*, ό.π., σ. 13, 58-59· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 242.

[1808] Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 906, 914 εικ. 8.

[1809] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.,* σ. 142,155-157· Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Ο Άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου», πρδ. *Παρέμβαση Εκκλησιαστική*, τχ. 47 (Σεπτέμβριος – Δεκέμβριος 2020), σ. 491-492.

[1810] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 242, 290.

[1811] Στο ίδιο, σ. 199, 296.

[1812] Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 908.

[1813] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 300.

[1814] Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 911. Για εικόνες του αγίου Νεοφύτου σε όλη την Κύπρο και σχολιασμό στις εικόνες του Παρθένιου βλέπε: Χριστόδουλος Α. Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη…, σ. 901-918.

φέρει χρονολογία 1798[1815]. Είναι γεγονός ότι μετά την εύρεση του σκηνώματος του αγίου και κατά συνέπεια των θαυμάτων και της μυροβλυσίας των λειψάνων του, αρχίζουν κατά δεκάδες να ιστορούνται εικόνες σε όλη την Πάφο και στην υπόλοιπη Κύπρο και σε αυτό συνέβαλε και ο γνωστός αγιογράφος Παρθένιος[1816]. Επίσης επακόλουθο ήταν και τα ιερά λείψανα του αγίου να μοιραστούν και αλλού, ιδιαίτερα σε μεγάλες μονές όπως της Χρυσορρογιατίσσης [1817] , Κύκκου, Μαχαιρά, Αγίου Μάμα στη Μόρφου και στην Τροοδίτισσα, όπου συναντάμε και μεγάλη εικόνα του 1857[1818].

[1815] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 2025. Με την διάδοση της ακολουθίας και του σύντομου βίου του αγίου, θα ιστορήθηκε εικόνα (1798) στην γενέτειρά του για να τιμάται όπως και τον ίδιο καιρό μεταφέρθηκε τεμάχιο του ιερού λειψάνου του αγίου. Αργότερα το 1954 ανεγέρθηκε και ναός και στα Λεύκαρα επονώματι του αγίου Νεοφύτου και των αγίων Αναργύρων. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 18.

[1816] Μικρές εικόνες οι οποίες χρονολογούνται από τα τέλη του 18ου αιώνα και εξής (περίοδος που βρέθηκε το λείψανο του αγίου) αγιογραφούνται από διαφόρους αγιογράφους, αλλά οι περισσότερες αγιογραφούνται από τον Παρθένιο: Αρόδες 19ος αιώνας, Ασπρογιά 19ος αιώνας, Αγία Βαρβάρα 19ος αιώνας, Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων 19ος αιώνας, Αναβαργός 1900, Ανώγυρα 19ος αιώνας, Αρμίνου 18ος-19ος αιώνας, Άρμου 19ος αιώνας, Βάσα Κοιλανίου 18ος-19ος αιώνας, Βάσα Κοιλανίου 1860, Βυζαντινό Μουσείο Αρσινόης 19ος αιώνας, Γαλαταριά 19ος αιώνας, Δρύμου 19ος αιώνας, Δρυνιά 19ος αιώνας, Έμπα ναός της Παναγίας 19ος αιώνας, Κέδαρες ναός τιμίου Προδρόμου του 1885, Κελοκέδαρα 19ος αιώνας, Κοιλίνια 19ος αιώνας, Λετύμπου 19ος αιώνας, Λυσός 19ος αιώνας, Χρυσορρογιάτισσα 19ος αιώνας, άλλη του 1832 άλλη του 1858, άλλη του 18ου -19ου αιώνα, Νέο Χωρίο 1885, Παναγιά του 1829, Αρχιμανδρίτα 19ος αιώνας, Πέγεια 18ος-19ος αιώνας, Πενταλιά 19ος αιώνας, Περιστερώνα 19ος αιώνας, Σίμου 19ος αιώνας, Τίμη 19ος αιώνας, Φιλούσα Χρυσοχούς 19ος αιώνας, Φύτη 19ος αιώνας, Ψάθι 19ος αιώνας, Γεροσκήπου 19ος αιώνας, Θελέτρα, Κισσόνεργα 19ος αιώνας, Κοίλη 19ος αιώνας, Λάσα 19ος αιώνας, Μαλλιά 19ος αιώνας, Μαραθούντα γύρω στο 1900, Νικόκλεια 19ος αιώνας, Πισσούρι 1860, Χούλου 1899, Κάθηκα. Άγιος Φώτιος, Αρόδες, Γιόλου 1795, Έμπα, Νέο Χωριό, Παναγιά, Στατός, Τροοδίτισσα αναφέρονται δύο εικόνες η μία είναι του 1857, Χρυσορρογιάτισσα 1832, άλλη του 1851, Ψάθι. ΑΕιΙΜΠ, Αρόδες, Ασπρογιά, Αγία Βαρβάρα, Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων, Αναβαργός, ναός αγίου Γεωργίου, Ανώγυρα, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Αρμίνου, ναός αγίας Μαρίνας, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας, Βάσα Κοιλανίου, ναός της Παναγίας, Βάσας Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης, Γαλαταριά, ναός Παναγίας, Δρύμου, ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Δρυνιά, ναός Αγίου Γεωργίου, Έμπα, ναός Παναγίας, Κέδαρες, ναός αγίου Ιωάννου Προδρόμου, Κελοκέδαρα, ναός αγίου Γεωργίου, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας, Λετύμπου, ναός Αγίου Θεοδώρου, Λυσός, ναός Παναγίας, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης, Νέο Χωρίο, ναός Αγίου Μηνά, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου, Αρχιμανδρίτα, ναός αγίου Θεοδοσίου, Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου, Πενταλιά, ναός Αγίου Γεωργίου, Περιστερώνα, ναός αγίου Μάμα, Σίμου, ναός Παναγίας Χρυσελεούσης, Τίμη, ναός αγίας Ειρήνης, Φιλούσα Χρυσοχούς, ιερός ναός αγίου Γεωργίου, Φύτη, ναός αγίου Δημητρίου, Ψάθι, ναός Αγίας Παρασκευής, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή, Θελέτρα, Κισσόνεργα, Κοίλη, Λάσα, Μαλλιά, Μαραθούντα, Νικόκλεια, Πισσούρι, Χούλου, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 202, 249· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284, 296,300· Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσσης, ό.π.*, σ. 110· Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 13· ΦΑΙΕΑΠ.

[1817] Να υποθέσουμε εδώ ότι ο άγιος Πανάρετος να μετέφερε τα λείψανα.

[1818] ΑΕιΙΜΠ, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης.

Ο άγιος Νεόφυτος στην Τυπική του Διαθήκη γράφει για το πώς ήθελε να τον ενταφιάσουν: «κατακρύψατέ μου τό ταπεινόν λείψανον έφ' ᾧ ἐν τῷ κρημνῷ τῆς Ἐγκλείστρας ἐλάξευσα τάφῳ, ἀμφιάσαντες αὐτό ἅ ἐγώ ἔνησα νεκροτάφια ῥάκη πρό χρόνων ἱκανῶν καί ἀπεθέμην αὐτά ἐν γλωσσοκόμῳ πευκίνῳ καί κεδρίνῳ καί κυπαρισσίνῳ»[1819]. Γράψαμε και αλλού ότι πολλοί ασκητές είχαν μισήσει την δόξα των ανθρώπων ποθώντας την δόξα του Θεού και είχαν άκρα ταπείνωση ώστε ούτε και μετά θάνατον δεν ήθελαν να τιμηθούν. Ο Θεός, βέβαια, αυτούς τους αγίους τους αποκαλύπτει για χάρη των υπολοίπων ανθρώπων, να τους έχουμε ως πρότυπα και να αξιωθούμε και εμείς να τους ομοιάσουμε. Τώρα πόσο καιρό το λείψανο του αγίου έμεινε κρυμμένο, είναι κάτι που προβληματίζει τους ερευνητές, οι οποίοι εξέφρασαν διάφορες απόψεις, τις οποίες θα εξετάσουμε εκτενώς. Η μία άποψη είναι ότι το λείψανο έμεινε για λίγο κρυμμένο και μετά αποκαλύφθηκε ο τάφος του για να προσκυνούν και να παίρνουν ευλογία οι πιστοί. Στην πορεία των αιώνων το είχαν ξανά κρύψει τον 16ο αιώνα με την Τουρκοκρατία και στη συνέχεια αποκαλύφθηκε ξανά το 18ο αιώνα. Η δεύτερη εκδοχή είναι ότι το λείψανο έμεινε κρυμμένο μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα, που ως γνωστό αποκαλύφθηκε και έγινε γνωστό μέχρι τις μέρες μας.

Αναζητώντας πηγές αν το λείψανο του αγίου μνημονεύεται πριν το 18ο αιώνα βρήκαμε στο Μαχαιρά, ο οποίος γράφει στην ιστορία του που φτάνει μέχρι το έτος 1458: «Ὁμοίως εἰς τὴν Ἐκλείστραν ὁ ἅγιος Νεόφυτος, ὁ ποῖος ἦτον παιδίος καλόγηρος ἀπὲ τὰ Λεύκαρα καὶ ἐγίνην στυλλίτης εἰς τὸ αὐτὸν μοναστήριν, καὶ ἐκοιμήθην, καὶ εἶνε ὁ τάφος του ἐκεῖ καὶ βρύει θαύματα»[1820]. Ο Μαχαιράς γράφει για τάφο και για θαύματα που επιτελούνται από τον τάφο του αγίου. Ο Στέφανος Λουζινιανός το 1573 γράφει «Santo Neofito fu del Casal Enclistra, & fabrico vna bellissima Chiesa de Greci, chiamata Enclistra. doue egli e sepellito. & vi si vede il corpo tutto intiero, & fa gran miracoli»[1821]. Ο Λουζινιανός, γράφει δηλαδή, ότι στην Εγκλείστρα μπορεί κανείς να δει ολόκληρο το λείψανό του αγίου

[1819] Τυπική Διαθήκη 24, 2-3· Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 67. Το τρισύνθετο ξύλινο σεντούκι, που ετοίμασε ο ίδιος ο άγιος Νεόφυτος για ενταφιασμό του, το είχε έμπνευσθεί από το τρισύνθετο επίσης ξύλο του Σταυρού του Χριστού, (κέδρο, πεύκο και κυπαρίσσι) που μας παραπέμπει στην Αγία Τριάδα, Πατήρ, Υιός και Άγιο Πνεύμα. Ενώ η παρακαταθήκη του να κτιστεί και ναός της Αγίας Τριάδας μετά τον θάνατό του εκφράζει την πίστη του προς τον Τριαδικό Θεό.

[1820] *Μαχαιράς*, §38. Ο Μαχαιράς, νομίζω ότι στο συγκεκριμένο σημείο είναι αναξιόπιστος, όπως και όταν αναφέρεται στην ύπαρξη λειψάνων και άλλων αγίων, χωρίς όμως να στηρίζεται σε καμία πηγή, όπως για παράδειγμα των αγίων Καλανδίωνα, Αγαπίου και Βαρλαάμ στις Αρόδες. Κατά πάσα πιθανότητα, παραθέτει απλά μαρτυρίες ότι εκεί είναι θαμμένοι οι άγιοι, χωρίς να μπαίνει σε μπαίνει σε λεπτομέρειες, αν όντως υπάρχει το λείψανο τους, ή αν εκτίθεται σε προσκύνηση. Αυτό, όσον αφορά στους στους αγίους των οποίων ερευνούμε τα λείψανα, στην συνοδεία των αγίων στις Αρόδες και του αγίου Ιωάννη εκ Μαλούντας, μπορεί να σημαίνει δύο πράγματα: ή ότι στερείται παντελώς ιστορικότητας η αναφορά του, ή ότι πιθανόν στο μέλλον να ανευρεθούν όπως και ανευρέθησαν και του αγίου Νεοφύτου. Βλέπε και αγία Κωνσταντία.

[1821] Lusignan, § 25α.

Νεοφύτου το οποίο επιτελεί άπειρα θαύματα. Ο Ροδινός, στα μέσα του 17ου αιώνα αναφέρει ότι ο άγιος Νεόφυτος είναι θαμμένος στην Εγκλείστρα : «Αὐτός ὁ ἅγιος ἦτον ἀπό τό χωρίον, ὁπού κράζεται Ἐγκλείστρα. Αὐτός ἔκτισε μίαν εὐμορφότατην ἐκκλησίαν καί τήν ἔκραξεν Ἐγκλείστραν, είς τήν οποίαν εἶναι θαμμένος»[1822]. Από τις πιο πάνω αναφορές εικάζουμε ότι οι γράψαντες έχουν κοινή πηγή, ή τουλάχιστο ο Μαχαιράς που έγραψε πρώτος έχει κάποια γραπτή ή προφορική πηγή στην οποία αναφέρεται και, στη συνέχεια, οι άλλοι δύο αναπαράγουν τις θέσεις του. Λίγο πολύ και οι τρεις τους, Μαχαιράς, Λουζινιανός και Ροδινός, αναφέρουν τα ίδια πράγματα με διαφορετικό τρόπο. Ο πρώτος γράφει για τάφο, ο δεύτερος γράφει για ολόκληρο λείψανο του αγίου και ο τρίτος για το ότι εκεί είναι θαμμένος ο άγιος. Έτσι, προβάλλει το ερώτημα: αυτοί οι τρεις που έγραψαν, ήταν αυτόπτες μάρτυρες (και κυρίως ο Λουζινιανός που γράφει για ολόκληρο λείψανο) ή απλά άκουσαν ή διάβασαν και το καταγράφουν; Ο Λουζινιανός, κυριολεκτεί γράφοντας ότι πράγματι υπάρχει ολόκληρο το λείψανο; Ή το συμπεραίνει, όπως και οι άλλοι δύο, που γράφουν ότι εφόσον είναι θαμμένος στον τάφο, εννοείται ότι εκεί βρίσκεται και ολόκληρο το σώμα του;

Η είδηση του Λουζινιανού για ύπαρξη λειψάνων του αγίου Νεοφύτου κατά τους Μεσαιωνικούς χρόνους (1573) ήδη αντικρούεται από κάποιο Α. Ιγνατίου του οποίου τα επιχειρήματα παραθέτει ο Λοΐζος Φιλίππου ως ακολούθως: α) Ο Λουζινιανός πολλές φορές είναι ανακριβής, β) δεν αναφέρει πως είδε με τα μάτια του το λείψανο, γ) αν είχε ανακαλυφθεί το λείψανο επί φραγκοκρατίας θα έπρεπε να είχαμε ακολουθία της εύρεσης των λειψάνων από τα χρόνια εκείνα και δ) ο Λεόντιος Μαχαιράς θα έπρεπε να το είχε αναφέρει σαφώς[1823]. Στη συνέχεια ο Φιλίππου προσπαθεί να ανατρέψει τους λόγους του Ιγνατίου με το ότι ο Λουζινιανός, ο Μαχαιράς και ο Ροδινός δεν αναφέρουν επακριβώς περισσότερες λεπτομέρειες, αλλά αναφέρουν είτε λείψανο είτε τάφο, που επιτελεί μάλιστα και θαύματα κάτι πολύ σημαντικό. Τέλος, πάλι κατά τον Φιλίππου, δεν σημαίνει ότι κάθε εύρεση λειψάνων έχει ως επακόλουθο την συγγραφή ακολουθίας[1824]. Συνεχίζοντας ο Φιλίππου δικαιολογεί την διάνοιξη του τάφου (ενώ ο άγιος, από άκρα μετριοφροσύνη είχε δώσει εντολή να τον σφραγίσουν) προβάλλοντας το επιχείρημα ότι οι μαθητές του, γνωρίζοντας πόσο σημαντικά είναι τα λείψανα των αγίων, διάνοιξαν μία οπή για να μπορούν να τον προσκυνούν και να τον βλέπουν[1825]. Τις απόψεις του Φιλίππου φαίνεται να ασπάζεται και ο Τσικνόπουλλος, ο οποίος ασχολήθηκε όσο λίγοι με την ζωή και το έργο του αγίου Νεοφύτου. Αναφέρει ότι ο τάφος και το λείψανό του αγίου, δεν έμειναν για πολύ

[1822] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 95 και 142. Ο Ροδινός μας δημιουργεί προβληματισμό για τις αναφορές του σε λείψανα αγίων στην Πάφο όπως των αγίων Ιωάννη Καλλιέργους στη Μαλούντα της Πάφου και αγίου Μνάσωνα στη Ποταμιού που σήμερα δεν υπάρχουν.

[1823] Φιλίππου, «Ο άγιος Νεόφυτος – παρατηρήσεις…», ό.π., σ. 140.

[1824] Στο ίδιο, σ. 140-142.

[1825] Φιλίππου, «Ο άγιος Νεόφυτος – παρατηρήσεις…», ό.π., σ. 141.

κρυμμένα. Οι πρώτοι ηγούμενοι μετά τον άγιο, σεβάστηκαν την επιθυμία και τελευταία θέληση του να μείνει στην αφάνεια. Αργότερα όμως, όπως γράφει, με απαίτηση των προσκυνητών που γνώριζαν τον τόπο ταφής του αγίου, αποκαλύφθηκε λίγο ο τάφος για να φαίνεται και ο τάφος και το λείψανό του[1826]. Την άποψη αυτή ο Τσικνόπουλλος προσπαθεί σαφώς να την στηρίξει στους τρεις μεσαιωνικούς χρονογράφους που προαναφέραμε[1827] και μετά, τον ακολουθούν καί τον αντιγράφουν και άλλοι[1828]. Ο άγιος Νεόφυτος, κατά τον Τσικνόπουλλο τιμήθηκε αμέσως μετά τον θάνατό του, αφού πολλοί προσέτρεχαν στη μονή του λαμβάνοντας και θεραπείες και θαύματα από αυτόν. Ενώ, συνεχίζοντας γράφηκε ακολουθία του και άρχισε να εορτάζεται στις 12 Απριλίου και μετά το 1856 μετατέθηκε η μνήμη του τις 24 Ιανουαρίου[1829].

Στα ανωτέρω προκύπτει το ερώτημα, εφόσον το λείψανο του αγίου είχε αποκαλυφθεί από την αρχή, πώς μετά βρέθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα και μάλιστα όπως θα δούμε πιο κάτω ανέπαφο; Ο Τσικνόπουλλος εδώ, εισάγει πιστεύουμε, μια θεωρία δική του, όπως συνηθίζει να κάνει πολλές φορές για ποικίλα θέματα που ασχολείται. Ότι δηλαδή, αργότερα, το 1570, με την κατάληψη της Κύπρου από τους Τούρκους, αδερφοί της μονής κάλυψαν το λείψανο του αγίου για να το προστατέψουν[1830] από βεβήλωση, λόγῳ του ότι οι Τούρκοι -ιδιαίτερα το έτος 1585- κατέστρεψαν πολλές μονές και πώλησαν τα κτήματα και τις περιουσίες τους και πολλά άλλα[1831]. Έκτοτε μετά το 1570, όπως αναφέρει, το λείψανο και ο τάφος του αγνοούνται και για 150 έτη δεν γνώριζαν ούτε και αυτοί οι μοναχοί το παραμικρό για την τύχη του λειψάνου του αγίου[1832].

[1826] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 34· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 64.

[1827] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 34

[1828] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 367-369.

[1829] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 46-49.

[1830] Βλέπε παρόμοιες αναφορές για προστασία εικόνων από λεηλασίες κλπ. και στο Ιερά λείψανα που έφθασαν στην Κύπρο επί εικονομαχίας ή μεταγενέστερα.

[1831] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 34-35· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 64-65.

[1832] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Άγιοι της Κύπρου. Ο Άγιος Νεόφυτος ο ονομαστός Έγκλειστος της Κύπρου», *ΑπΒ*, 1969, σ. 77, 311· Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 35. Τώρα πώς μπορεί, μία ή δύο φορές, με βάση τον Τσικνόπουλλο να ξεχαστεί το λείψανο, όταν άλλες παραδόσεις και ιστορίες φυλάσσονται από γενιά σε γενιά; Κάτι τόσο σημαντικό, όπως τα λείψανα του αγίου και ιδρυτή της μονής, μπορεί να ξεχαστούν πού βρίσκονταν; Να σημειώσουμε ότι στο χώρο όπου βρίσκεται ο τάφος του αγίου δεν υπήρχε πρώτα η σημερινή διέξοδος, που ανοίχθηκε πολύ αργότερα για να εισέρχονται οι προσκυνητές, αλλά για να εισέλθει κάποιος στον χώρο εκείνο, έπρεπε να περάσει από την Ωραία Πύλη του Ιερού και έπειτα να μπει στο δωματιάκι του αγίου, όπου και ο τάφος του. Παλαιότερα υπήρχε και ο σεβασμός και το άβατο στο Ιερό Βήμα ακόμα και από τους ίδιους τους μοναχούς της Εγκλείστρας, (κανόνας που εφαρμόζεται και σήμερα στις κοινοβιακές μονές) επομένως ελάχιστοι και μόνο κληρικοί θα μπορούσαν να είχαν πρόσβαση στο χώρο εκείνο. Αυτοί που ήξεραν, δεν το είχαν εκμυστηρευτεί στους υπόλοιπους, λόγῳ απόρρητου – έπρεπε να είναι έμπιστος αυτός που θα του το έλεγε μην παραβιάσουν την εντολή του αγίου ή

Στα πιο πάνω πολύ σημαντική είναι και η αναφορά που κάνει ο Βασίλειος Μπάρσκυ το 1735 για το λείψανο του αγίου λίγα χρόνια πριν την εύρεσή του: «Ἐντός τοῦ ἱεροῦ εἶναι ὁ τάφος τοῦ ἁγίου, ἐντός τοῦ ὁποίου εἶναι θαμμένα τά ἱερά του λείψανα, ἀλλ' ὡς ἤκουσα ἐκ τῶν μοναχῶν, ταῦτα δέν ἔχουν ἀκόμη ἀνακαλυφθῇ, ἀλλ' ἀπομένουν κεκρυμμένα ἐντός αὐτοῦ μέχρι τῶν ἡμερῶν μας. Ὁ τάφος εἶναι κεκαλυμμένος διά μαρμάρου καί λαμβάνει τήν θέσιν ἁγίας Τραπέζης»[1833]. Όπως γράφει ο Μπάρσκυ οι μοναχοί δεν γνώριζαν πού ακριβώς ήταν θαμμένος ο άγιος, αλλά υπέθεταν κάπου κάτω από την Αγία Τράπεζα του Ιερού της Εγκλείστρας[1834].

Στο Δοξαστικό των Κεκραγαρίων του εσπερινού της ακολουθίας του αγίου, 28 Σεπτεμβρίου, γράφει για το λείψανο: «…τό πρό ἐτῶν ἤδη πεντακοσίων, κεκρυμμένον ἐν γῇ, σεπτόν λείψανον τοῦ Ὁσίου, κατιδόντες φανερωθέν…». Δηλαδή, δέχεται ότι το λείψανο για πρώτη φορά φανερώθηκε μετά την κοίμησή του αγίου.

Ο Τσικνόπουλλος γράφει ότι στις 28 Σεπτεμβρίου του 1750 επί ηγουμένου Αθανασίου το λείψανο βρέθηκε από πατέρα της μονής, ο οποίος έψαχνε για θησαυρούς[1835]. Η αποκάλυψη του λειψάνου έγινε με θαυμαστό τρόπο, επειδή το σώμα του αγίου[1836] ήταν άφθαρτο, και ευωδίαζε, στοιχεία ξεκάθαρα της αγιότητας του οσίου. Το γεγονός αναγγέλθηκε και στην αρχιεπισκοπή και ήρθαν πολλοί κληρικοί, μεταξύ αυτών ο Εφραίμ ο Αθηναίος και ο Παΐσιος μετέπειτα αρχιεπίσκοπος Κύπρου και τα λείψανα του αγίου από τότε μετακομίσθηκαν με τιμές εις τον μεγάλο ναό της μονής[1837]. Το Συναξάριο στα Κύπρια Μηναία γράφει ότι α) ο μοναχός έσπασε την πλάκα του τάφου και άνοιξε ο χώρος όπου ήταν θαμμένος ο άγιος, οδηγώντας μας στο συμπέρασμα ότι ο τάφος του ήταν ανέπαφος από τον καιρό που ενταφιάστηκε ο άγιος και όχι ότι είχε ξανά ανοιχθεί. β) Το λείψανο το βρήκαν άφθαρτο, με την επιδερμίδα του, πράγμα που σημαίνει ότι πρώτη φορά ήρθε σε

μην το ακούσουν αλλόθρησκοι και το βεβηλώσουν. Εάν ο γνωρίζων τη θέση του λειψάνου ηγούμενος, ή και ο λειτουργών ιερέας πέθαιναν αιφνίδια (είτε λόγω ασθένειας, που δεν ήταν και λίγες, ιδιαίτερα οι λοιμικές νόσοι είτε από δολοφονία ή αιχμαλωσία) τότε ήταν εύκολο να σπάσει η αλυσίδα και οι επόμενοι να το αγνοούν. Πόσο εύκολο ακούγεται να ξεχαστεί το λείψανο και ο τόπος όπου αυτό φυλασσόταν; Βλέπε ειδική αναφορά στο τρίτο μέρος της διατριβής μας που αναφερόμαστε στα ιερά λείψανα. Αν οι Τούρκοι είχαν κάνει σε τόση έκταση βεβηλώσεις και αφανισμούς να υποθέσουμε ότι πολλά άλλα λείψανα θα χάθηκαν και καταστράφηκαν αυτή τη περίοδο.

[1833] Στυλιανού, «Αι Περιηγήσεις…», σ. 72.

[1834] Ο χώρος όπου υπέθεταν οι μοναχοί και γράφει ο Μπάρσκυ ότι ήταν θαμμένος ο άγιος, ως γνωστό είναι άλλος από τον τόπο που βρέθηκε αργότερα το λείψανο του αγίου. Η υπόθεση αυτή θυμίζει κάτι παρόμοιο που γίνεται σήμερα με τον άγιο Πανάρετο. Δηλαδή υποθέτουν πολλοί ότι ο άγιος είναι ενταφιασμένος μπροστά από το Ιερό, κάτω από το καμπαναριό ή κάπου κοντά στο Ιερό Βήμα.

[1835] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Άγιοι της Κύπρου. Ο Άγιος Νεόφυτος ο ονομαστός Έγκλειστος της Κύπρου», *ΑπΒ*, 1969, σ. 77· Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 36.

[1836] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 36.

[1837] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 36· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 65.

επαφή με το φως, για αυτό και αργότερα έμειναν μόνο τα οστά και γ) Βρήκαν το λείψανο περιζωσμένο με τις αλυσίδες τις οποίες, όσο ζούσε, φορούσε κατάσαρκα[1838].

Επομένως, η υπόθεση των Φιλίππου και Τσικνόπουλλου ότι αρχικά το λείψανο του αγίου φαινόταν μέχρι το 1571 δεν μπορεί να στηριχθεί εύκολα λόγῳ του ότι α) οι οδηγίες του αγίου προς τους μαθητές του ήταν σαφείς: να κλείσουν εντελώς τον τάφο, δεν θα παράβαιναν την εντολή του πνευματικού τους πατέρα [1839], β) η περίοδος της Φραγκοκρατίας ήταν σε κάποιες φάσεις πολύ χειρότερη της Τουρκοκρατίας. Αν τότε φαινόταν το λείψανο γιατί μετά να το έκρυβαν και ιδιαίτερα ενόσῳ διαρκούσε η Τουρκοκρατία, να μην αποκαλυφθεί για να τιμηθεί[1840]; γ) ο τάφος του αγίου κλείστηκε με τρόπο ώστε να είναι ευθείαν προέκταση του τοίχου της Εγκλείστρας και καλύφθηκε με τοιχογραφίες, κάτι που δεν μπορούσε στη συνέχεια κανείς να υποπτευθεί ότι πίσω από αυτές θα υπήρχε τάφος. δ) Ο Μπάρσκυ καταγράφει προφορική παράδοση ότι το λείψανο πιθανόν να ήταν κάτω από την Αγία Τράπεζα, δηλαδή σε εντελώς άλλο χώρο από όπου τελικά βρέθηκε ο τάφος. ε) ο χώρος όπου το κελλί και ο τάφος του αγίου, ήταν δύσκολα προσβάσιμος στους περισσοτέρους για τον λόγο ότι έπρεπε κανείς να περάσει πρώτα από το Ιερό Βήμα για να φθάσει εκεί, επομένως δεν μπορούσε να προβλέψει τον χώρο του τάφου[1841] και στ) Δεν υπάρχουν αναφορές για να μπορούμε να στηρίξουμε την υπόθεση

[1838] Αυτή η πληροφορία είναι πολύ σημαντική, αφού γνωρίζοντας αυτό ο άγιος Πανάρετος λίγα μόλις χρόνια μετά (1767-1790) το εφάρμοσε στην αγία ζωή του και περιζώστηκε και ο ίδιος αλυσίδες. Με τις αλυσίδες αυτές δεν ασχολήθηκε κανείς και πουθενά δεν καταγράφεται αν φυλάχθηκαν κάπου και πού βρίσκονται σήμερα.

[1839] Ο άγιος Νεόφυτος έγραψε ως διαθήκη του να αποκρύψουν καλά το λείψανό του αγιογραφώντας και τοιχογραφία στον τοίχο καλύπτοντας τον με αυτό τον τρόπο, καθώς και καλύπτοντας κάθε υπόνοια ότι πίσω από αυτόν υπάρχει τάφος. Η εντολή του ήταν αυστηρή: «μηδέ παρακούσητε, ἵνα μή τῷ τῆς παρακοῆς ἐγκλήματι περιπέσητε, ἀλλά μᾶλλον ἵνα τόν τῆς ὑπακοῆς μισθόν ὑμῖν πρυτανεῦσαι Κύριος»: Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 67-68. Βέβαια, αν εξετάσουμε καλά τα πράγματα, η άποψη του Τσικνόπουλλου έχει μεγάλη βάση. Αν ήταν αδύνατο τότε να παρακούσουν την εντολή του, γιατί οι σημερινοί την παραβαίνουν και το εκθέτουν σε προσκύνηση; ή ακόμη γιατί, όταν βρέθηκε το λείψανο δεν το έκρυψαν αμέσως για να μην παραβούν την εντολή του αγίου; Παρόμοια εντολή για αποφυγή μετά θάνατο ματαιοδοξίας και τιμής έχουμε και από τον άγιο Πανάρετο. Ο άγιος έδωσε οδηγίες να τον θάψουν όπως ήταν και όμως ο ίδιος ο πρωτοσύγκελλος του θεώρησε ασέβεια και ατιμία προς τον ποιμενάρχη τους να τον θάψουν χωρίς να τον περιποιηθούν, έτσι θεώρησε σωστό να τελέσει όλα όσα συνηθίζονταν και σήμερα ακόμα προ της ταφής έθιμα. Έτσι αποκαλύφθηκε η ασκητικότητα του αγίου, με τις αλυσίδες στο σώμα του και κατά συνέπεια η αγιότητά του.

[1840] Παρόμοιοι τρόποι προστασίας ιερών κειμηλίων επί Τουρκοκρατίας βλέπουμε στο Όμοδος, όπου υπήρχε ειδική κρύπτη στο συνοδικό της μονής, η οποία εχρησιμοποιείτο σε καιρούς λεηλασιών για να προστατεύουν ό,τι πιο πολύτιμο είχε η μονή, τον Τίμιο Σταυρό. Βλέπε περισσότερα: Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 29.

[1841] Μια πολύ μικρή θύρα (μικρή για να μην καταστρέψει τοιχογραφίες και άλλα της Εγκλείστρας) δίπλα στον τάφο του αγίου διανοίχθηκε πολύ αργότερα για να μπορούν οι γυναίκες να εισέρχονται στον τάφο του αγίου καθότι δεν επιτρεπόταν να περάσουν από το Ιερό Βήμα. Φιλίππου, «Ο άγιος Νεόφυτος – παρατηρήσεις…», ό.π., σ. 142. Σήμερα δυστυχώς διασχίζουν το Ιερό Βήμα, από την Ωραία Πύλη μάλιστα

ότι γνώριζαν την ύπαρξη του λειψάνου τους πρώτους αιώνες, αλλά είναι εντελώς θεωρητικά[1842].

Πιο πάνω γράψαμε την αναφορά του Τσικνόπουλλου ότι το λείψανο του αγίου βρέθηκε στις 28 Σεπτεμβρίου 1750, ενώ πολλοί οι οποίοι ασχολήθηκαν με την χρονολογία αυτή, εξέφρασαν διαφορετικές γνώμες. Έτσι προβλήθηκαν διάφορες πιθανές χρονολογίες όπως 1750, 1756 και 1757. Αυτή η απόκλιση στην χρονολογία έγκειται σε λάθος το οποίο έκανε ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός. Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός ήταν σύγχρονος των γεγονότων της ευρέσεως του ιερού λειψάνου του αγίου Νεοφύτου και τα καταγράφει, την πρώτη φορά στην έκδοση της ακολουθίας του αγίου το έτος 1750[1843] ενώ στην έκδοση του βιβλίου του το οποίο αντέγραψαν και μεταγενέστεροι γράφει την χρονολογία 1757[1844]. Ο Hackett[1845] αναφέρει το έτος 1757, το ίδιο έτος δέχεται και ο Παπαϊωάννου[1846], ενώ ο Χατζηϊωάννου δέχεται απλώς το 1750[1847]. Ο Τσικνόπουλλος[1848] υποστηρίζει τη θέση ότι η εύρεση του λειψάνου του αγίου έγινε το 1750, γιατί και άλλοι το αναφέρουν όπως και ο αρχιεπίσκοπος Κύπρου Παΐσιος (1759-1767)[1849]. Ο ιερομόναχος Θεοφάνης, ο οποίος ανέλαβε την ηγουμενία της μονής το 1786[1850] και ο Νεόφυτος Ροδινός σε χειρόγραφα του έργου του, που φυλάσσονταν, κατά τον Τσικνόπουλλο, στο Κυπριακό Μουσείο και στη μονή Αγίου Νεοφύτου, αναγράφει ολογράφως την χρονολογία 1750[1851]. Ο Χατζηψάλτης[1852] έχοντας υπόψη τους πιο πάνω δέχεται το έτος 1756 παραθέτοντας μάλιστα αναφορά του Εφραίμ Αθηναίου ο οποίος ήταν παρών στην μετακομιδή του ιερού λειψάνου του αγίου, από την

καθότι δεν υπάρχει άλλη είσοδος, άνδρες και γυναίκες, πιστοί και άπιστοι τουρίστες χωρίς πολλές φορές κανένα ίχνος σεβασμού.

[1842]Βέβαια μπορεί να μη γνώριζαν το ακριβές σημείο και να πίστευαν ότι ήταν κάτω από την Αγία Τράπεζα κτλ. αλλά η πίστη τους ότι ήταν ο άγιος εκεί αρκούσε για να γίνουν θαύματα και ο άγιος άλλωστε εκεί ήταν. Ολόκληρος σε τάφο. Επίσης οι άγιοι είναι άγιοι από όταν ζουν και οι πιστοί θα συνέχιζαν και όταν εκοιμήθη να προστρέχουν στην Εγκλείστρα και να ζητούν τις μεσιτείες του.

[1843] Ακολουθία του οσίου πατρός ημών Νεοφύτου…Ενετίησιν 1778, σ. 29-31. Φαίνεται ότι ο Κυπριανός ήταν και παρών στην ανακομιδή των λειψάνων του αγίου Νεοφύτου. Λοΐζος Φιλίππου, «Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός», *Πάφος*, τμ. 2, (1937), σ.187.

[1844] Κυπριανός, *Ιστορία*, Ενετίησιν 1778, σ. 350.

[1845] John Hackett, *A History of the Orthodox Chrurch of Cyprus*, London 1901, σ. 351.

[1846] Χαρ. Ι. Παπαϊωάννου, «Ο άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος», (χ.ο.), περδ. Φως, Μηνιαίον φιλολογικόν περιοδικόν, Λευκωσία, τχ.9, τμ. 1911, σ. 263.

[1847] Χατζηϊωάννου, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού…*, ό.π., σ. 57.

[1848] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Χρονολόγησις της ευρέσεως και μετακομιδής του ιερού λειψάνου του Εγκλείστου αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1965, σ. 141-144.

[1849]*ΚΧ*, τμ. 1925, σ. α΄.

[1850]Μέγας Κώδικας της Μονής, σ. 17-27.

[1851] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Χρονολόγησις της ευρέσεως και μετακομιδής του ιερού λειψάνου του Εγκλείστου αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1965, σ. 142-143.

[1852] Κ. Χατζηψάλτης, «Ποίον το ακριβές έτος της ανευρέσεως και της ανακομιδής των λειψάνων του αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου», *ΚΣ*, τμ. 1962, σ. 12-17.

Εγκλείστρα στον μεγάλο ναό. Η αναφορά του Εφραίμ Αθηναίου, τον Οκτώβριο του 1756 έχει ως εξής: «Κρεῖττον γάρ ἄοικον εἶναι τόν τόπον (ἔλεγεν ὁ Ἔγκλειστος Νεόφυτος, τοῦ ὁποίου ἐν Κύπρῳ εὕρηται κατά τόν παρόντα χρόνον, τό Ἅγιον Λείψανον)»[1853].

Μετά την εύρεση του ιερού λειψάνου του αγίου, όπως μνημονεύει ο Κυπριανός[1854], αρχικά αυτό φυλασσόνταν σε σφραγισμένη θήκη πίσω από την Αγία Τράπεζα της μονής. Η τιμία κάρα του αγίου αντίθετα παρέμεινε έξω, χάριν ευλαβείας για να προσκυνείται από τους πατέρες και τους πιστούς, όπως ακριβώς και σήμερα. Η θήκη του ιερού κρανίου κατασκευάστηκε το 1780 και αντικαταστάθηκε από τον αρχιμανδρίτη της Αρχιεπισκοπής Ιωαννίκιο το 1802[1855]. Η θήκη αυτή είναι ασημένια οκτάπλευρη (τέσσερις μεγάλες πλευρές και τέσσερις μικρές) και στις τέσσερις κύριες πλευρές του εικονίζονται τέσσερις ασκητές: ο άγιος Νεόφυτος, ο άγιος Αντώνιος, ο άγιος Ευθύμιος και ο άγιος Σάββας[1856]. Η μονή του αγίου Νεοφύτου φύλαξε λείψανα σε αργυρά λειψανοθήκη στο μετόχι της μονής στο Ανατολικό, μία άλλη αργυρεπίχρυση λειψανοθήκη δωρεά του ηγουμένου Θεοφάνους του 1797, άλλη θήκη ασημένια δωρεά του οικονόμου Χρυσάνθου του 1844 και τα υπόλοιπα εντός ξυλόγλυπτης καλλιτεχνικής λάρνακας[1857]. Η λάρνακα αυτή κατασκευάστηκε φροντίδι του ηγουμένου Γρηγορίου (1855-1894)[1858]και, στις μέρες μας, φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο της μονής και έχει αντικατασταθεί με άλλη αργυρά λάρνακα, ενώ είχαν κληθεί ιατροί για την συναρμολόγηση όσων λειψάνων απέμειναν από τον άγιο.

Ιερά λείψανα του αγίου, μετά την εύρεση του λειψάνου του είχαν διανεμηθεί ως φυλακτά και σε άλλες μονές και ναούς καθώς επίσης σε μοναχούς, κληρικούς και εξέχοντες λαϊκούς[1859]. Σήμερα, εκτός από την μονή Αγίου Νεοφύτου φυλάσσονται τεμάχια λειψάνων του αγίου σε αρκετές άλλες μονές και εκκλησίες της Κύπρου, τα οποία καταγράφουμε ως ακολούθως: Ιερά Μονή Κύκκου κατέχει την κάτω σιαγόνα του αγίου

[1853] Παλαδίου Επισκόπου Ελενουπόλεως, *Η προς Λαύσον Ιστορία. Ήτοι Λαυσαϊκόν και η κατ' Αίγυπτον των μοναχών ιστορία περιέχουσα βίους ερημητών πατέρων*, Εκδίδονται υπό Αυγουστίνου Μοναχού Ιορδανίτου, Ιεροσόλυμα 1914, σ. 16· Κ. Χατζηψάλτης, «Ποίον το ακριβές έτος της ανευρέσεως και της ανακομιδής των λειψάνων του αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου», *ΚΣ*, τμ. 1962, σ. 16-17.

[1854] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 522, 538.

[1855] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 313.

[1856] Φυλακτού, *Στα περίγυρα της Πάφου…*, ό.π., σ. 87.

[1857] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 312· Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π., σ. 36. Ακριβή περιγραφή της λάρνακας αυτής καθώς και της λειψανοθήκης που φυλάσσεται η κάρα του αγίου Νεοφύτου κάνει ο Ιωάννης Τσικνόπουλλος. Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 135-137.

[1858] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 312 - 313.

[1859] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 312. Τέτοια διανομή λειψάνων έγινε και σε πολλούς άλλους αγίους της Κύπρου όπως και του αποστόλου Φιλίππου, του οσίου Βαρνάβα εν Βάση, του αγίου Ηρακλειδίου, του αγίου Θεοδώρου Ταμασέως, του αγίου Κόνωνος. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 312.

και τουλάχιστον άλλα έξι οστά[1860]. Η μονή Μαχαιρά τουλάχιστο τρία[1861]. Η μονή Χρυσορρογιατίσσης τουλάχιστο έξι[1862]. Στον ναό του Αγίου Μάμαντος στη Μόρφου τουλάχιστο από το 1835[1863]. Λείψανο του αγίου Νεοφύτου περιέχεται σε εγκόλπιο του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού[1864]. Στο ναό του Αγίου Νικολάου στο Πέρα Παιδί[1865]. Επίσης στον ναό της Αγίας Βαρβάρας στην ομώνυμη κοινότητα Μητροπόλεως Ταμασού, στον ιερό ναό αγίου Νεοφύτου στην Ανθούπολη, Λακατάμια και στον ναό των Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας στο Τσέρι, διαφυλάσσονται τεμάχια ιερού λειψάνου του οσίου Νεοφύτου του Εγκλείστου[1866]. Λείψανα του αγίου υπάρχουν επίσης και σε πολλούς άλλους ναούς, που είτε δημοσιεύονται είτε απλά το γνωρίζουν μόνο οι κάτοικοι των ενοριών ή κοινοτήτων όπου αυτά φυλάσσονται.

Ο άγιος Νεόφυτος χαρακτηρίζεται ως πολυγραφότατος άγιος, ο οποίος διαφωτίζει την ιστορία της Κύπρου αλλά και την αγιολογία, που, όπως έχουμε επανειλλημένα τονίσει, ενδιαφέρει ζωτικά την έρευνα μας. Αναμφίβολα ο άγιος Νεόφυτος καταξιώνεται ως ο μεγαλύτερος θεολόγος όλων των εποχών στην Κύπρο, μετά τον άγιο Επιφάνιο[1867], ενώ ο Τσικνόπουλλος, ο οποίος ασχολήθηκε όσο λίγοι με τον άγιο και τα συγγράμματα του, τον

[1860] *Τσικνόπουλλος, Ιστορία*, σ. 312, 319· Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19.

[1861] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 312, 319· Τσικνόπουλλος Ιωάννης, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968, σ. 207-210.

[1862] Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 312· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα…, ό.π.*, σ. 154-155. Τεμάχιο λειψάνου του αγίου φαίνεται να υπήρχε στη μονή Χρυσορρογιατίσσης από το 1796 όπου μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44.

[1863] Λειψανοθήκη του 1835 η οποία προερχόταν από την κατεχόμενη Μόρφου και συγκεκριμένα τον ναό του αγίου Μάμαντος βρέθηκε να εκτίθεται σε δημοπρασία στη Γερμανία και επαναπατρίσθηκε το 2019 με ενέργειες της Μητρόπολης Μόρφου. Περιείχε τα εξής τεμάχια ιερών λειψάνων των αγίων Νεοφύτου, Τρύφωνος, αποστόλου Φιλίππου, Μιχαήλ επισκόπου Συννάδων, Πολυδώρου και Ιωάννου του Λαμπαδιστού. Ιστοσελίδα Μητρόπολης Μόρφου: http://www.immorfou.org.cy/component/content/article/16-news/1817-nea-21419.html (προσβάσιμο: 13/5/2019).

[1864] Χατζηχριστοδούλου, «Ο άγιος Νεόφυτος στην τέχνη της Κύπρου...», ό.π., σ. 907. Το ίδιο εγκόλπιο περιέχει μεγάλο μέρος της κάρας του αγίου Επιφανίου Κωνσταντίας. Στο ίδιο, σ. 907.

[1865] Γερασίμου, Παπαϊωακείμ, *Ο άγιος Φίλιππος…*, ό.π., σ. 14. Λειψανοθήκη η οποία περιέχει τεμάχιο λειψάνου του αγίου Νεοφύτου, του αποστόλου Φιλίππου και μοναδικό λείψανο στην Κύπρο του αγίου Σπυρίδωνα, στη λειψανοθήκη αναγράφεται «του οσίου Νεοφύτου του εγκλείστου. Μέρος εκ της αγίας κάρας του αποστόλου Φιλίππου. Κτήμα δαι Φιλοθέου ιερομονάχου και προηγουμένου της του αγίου Σπυρίδωνος μονής Τριμυθούντος. Εν Κύπρῳ έγινε δαι κατά 1787 Μαΐου 5». Εντός της λειψανοθήκης εικονίζονται και οι μορφές των τριών αγίων: Περισσότερα για την περιγραφή της λειψανοθήκης αυτής βλ.: Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, «Μεταβυζαντινή λειψανοθήκη του ναού του αγίου Νικολάου στο Πέρα Παιδί της Λεμεσού Κύπρου», *ΚΣ*, τμ. 1998-1999, σ. 241-250.

[1866] Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό…», ό.π., σ. 99,100.

[1867] Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 84.

χαρακτηρίζει ως τον Χρυσόστομο της Κύπρου[1868]. Διασώζει πράγματα και καταστάσεις που, χωρίς τον άγιο Νεόφυτο, θα αγνοούσαμε παντελώς. Δεν γνωρίζουμε πότε έγραψε τα συγγράμματά του εκτός από δύο, τα οποία αναφέρει ο ίδιος, το 1196 και 1184[1869]. Μερικοί μάλιστα όρισαν τα έτη 1170 από το χρόνο χειροτονίας του αγίου μέχρι το 1214[1870]. Γράφηκαν κατά καιρούς δηλαδή, καλύπτοντας μια περίοδο μεγαλύτερη από πενήντα χρόνια συγγραφικής παραγωγής, καλύπτοντας, μεταξύ άλλων και γεγονότα της ζωής της Κύπρου από το 1159 ως το 1214, από το 25ο ως το 75ο έτος της ηλικίας του (1159-1209)[1871].

Τα χειρόγραφα του αγίου Νεοφύτου βρίσκονταν σκορπισμένα σε πολλές βιβλιοθήκες του εξωτερικού, όπως: Εθνική Βιβλιοθήκη Αθηνών, βιβλιοθήκες μονών του Αγίου Όρους Ιβήρων, Διονυσίου, Παντελεήμονος, Βατοπεδίου, μονή Λειμώνος στη Λέσβο, Εθνική βιβλιοθήκη Παρισίων, Βιβλιοθήκη Πατριαρχείου Ιεροσολύμων, Πανεπιστημιακή βιβλιοθήκη Εδιμβούργου[1872]. Έτσι υπήρξε η ανάγκη αυτά να συγκεντρωθούν και να εκδοθούν. Αυτή η προσπάθεια έκδοσης αρχίζει από την εποχή της εύρεσης του λειψάνου του αγίου και εξής. Πρώτη επιχείρηση για να εκδοθούν τα χειρόγραφα έργα του αγίου Νεοφύτου γίνεται επί Αρχιεπισκόπου Χρυσάνθου το 1778 και επί ηγουμένου αγίου Νεοφύτου του Ιωαννικίου του Β΄[1873] οπότε εκδόθηκαν στην Βενετία τα εξής: η Τυπική διαθήκη, η Θεοσημεία, και η Εξαήμερος καθώς και δύο ακολουθίες του αγίου[1874]. Τότε, μάλιστα έγινε η πρώτη έκδοση της ακολουθίας του αγίου Νεοφύτου, με την επίβλεψη του γνωστού για την χρονολογική του Ιστορία, Αρχιμανδρίτη Κυπριανού[1875]. Αργότερα ασχολήθηκαν και άλλοι όπως ο F.E. Warren το, 1882 ο L. Petit το 1878/78, η H. Delehaye το 1907, ο Ιω. Χ. Χατζηϊωάννου το 1914 και 1935, Ο Κ.Ι. Δυοβουνιώτης το 1926 και

[1868] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Το συγγραφικόν έργον του Αγίου Νεοφύτου», *ΚΣ*, τμ. 1958, σ. 198.

[1869] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 18-19.

[1870] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 18-19.

[1871] Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 80. Ως έτος συγγραφής του αγίου αναφέρεται από τον ίδιο το έτος 1159 και, συγκεκριμένα, στις 24 Ιουνίου, ημέρα κατά την οποία εορτάζεται το Γενέσιο του Τιμίου Προδρόμου και ημέρα κατά την οποία άρχισε να λαξεύει και να διαμορφώνει την Εγκλείστρα. Συγγράμματα, τμ. 2, σ. 33, 3-11· Οικονόμου, «ο Άγιος Νεόφυτος και το έργο του…», ό.π., σ. 81.

[1872] Αλεξίου Εγκλειστριώτη, «Η βράβευση της έκδοσης των απάντων αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου από την Ακαδημία Αθηνών», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 992.

[1873] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 243

[1874] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ο Άγιος Νεόφυτος και σύντομος ιστορία της Ι. Μονής του», *ΑπΒ*, 1950, σ. 134-135· Χρήστου Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου», *ΑπΒ*, 1995, σ. 296.

[1875] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. θ΄· Ο ίδιος ο Κυπριανός στο έργο του Ιστορία χρονολογική… αναφέρει τις εκδόσεις, οι οποίες έγιναν με έξοδα της μονής Αγίου Νεοφύτου και επιστασία δική του, στη Βενετία, το έτος 1779 Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 522.

1937[1876]. Αυτός όμως ο οποίος ασχολήθηκε περισσότερο από όλους και επισταμένα ήταν ο Ιωάννης Τσικνόπουλλος[1877]. Από τη δεκαετία του 1949[1878], σε συνεργασία με την μονή του Αγίου Νεοφύτου, κατέβαλε προσπάθειες για μια ολοκληρωμένη έκδοση των Απάντων του αγίου[1879]. Τη δεκαετία του 1970 η έκδοση των Απάντων του αγίου Νεοφύτου ενδιαφέρει το Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών Κύπρου, αρχίζοντας με τον Τσικνόπουλλο τα έτη 1970-1972. Ο αναπάντεχος θάνατος όμως του Ιωάννη Τσικνόπουλλου έφερε μεγάλη ανατροπή στα πράγματα. Το ίδιο Κέντρο προσπάθησε να συνεχίσει με τον Βενέδικτο Εγγλεζάκη από 1978 κ.ε. έναν από τους τελευταίους μελετητές του έργου του αγίου Νεοφύτου. Ακολούθησαν οι προσπάθειες από το Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ από τις 18 Ιανουαρίου του 1983 και αυτές όμως χωρίς να τελεσφορήσουν[1880]. Το 1994 ακολούθησε, νέα προσπάθεια, πάντοτε με την συνεργασία της μονής Αγίου Νεοφύτου και με εκπρόσωπο, αυτή την φορά, τον αρχιμανδρίτη της μονής Αλέξιο. Το έργο ανέλαβαν καθηγητές της Θεολογικής Σχολής Θεσσαλονίκης. Συγκεκριμένα οι καθηγητές Χρ. Οικονόμου, Νικ. Ζαχαρόπουλλος, Ιω. Καραβιδόπουλος και Δ. Τσάμης. Τελικά το έργο ολοκληρώθηκε σε έξι τόμους το 2008 και ακολούθησε η βράβευση από την Ακαδημία

[1876] Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου…», *ό.π.* σ. 296-297.

[1877] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 419· Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου…», *ό.π.,* σ. 297.

[1878] Άρθρα του Ιωάννη Τσικνόπουλλου για τον Άγιο Νεόφυτο βρίσκουμε αρκετά στον Απόστολο Βαρνάβα από το έτος 1950. Ο ίδιος αναφέρεται στην προσπάθειά του αυτή, η οποία, όπως λέει, άρχισε από το 1949. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 419. Επίσης, μεγάλο αριθμό άρθρων του, βρίσκουμε στο περιοδικό των Κυπριακών Σπουδών κατά τα έτη ΙΣΤ- ΛΒ (1953-1968).

[1879] Ο Τσικνόπουλλος δημοσίευσε για τον άγιο Νεόφυτο, συνολικά 43 άρθρα στο περιοδικό Απόστολος Βαρνάβας. Το τελευταίο δημοσιεύτηκε το 1973, μετά τον θάνατό του. Στο περιοδικό Κυπριακαί Σπουδαί δημοσίευσε από το 1952 μέχρι το 1968 συνολικά 15 άρθρα. Ο Τσικνόπουλλος υπήρξε χωρίς αμφιβολία ο πρώτος που μπόρεσε να δουλέψει τόσο πολύ για τα έργα του αγίου Νεοφύτου, αφού συνέλεξε και φωτογράφισε πολλά χειρόγραφα των έργων του αγίου, τα οποία επιμελήθηκε και εξέδωσε με σημειώσεις σχόλια και διορθώσεις προσπαθώντας να εκδώσει ολόκληρο το έργο του αγίου Νεοφύτου. Προχώρησε σε κάποιες εκδόσεις για τον άγιο Νεόφυτο και την μονή του όπως: α) Ο βίος του Αγίου Νεοφύτου και σύντομος ιστορία της Ιεράς Μονής του, Λευκωσία 1950, β) ο βίος και η θαυμαστή προσωπικότης του Αγίου Νεοφύτου, Λευκωσία 1951, γ) ακολούθως ασχολήθηκε με τα έργα του αγίου αρχίζοντας από την Τυπική Διαθήκη, Λάρναξ 1952. Όλα τα έργα του Τσικνόπουλλου για τον άγιο Νεόφυτο, παρουσιάζονται από τον Ανδρέα Φυλακτού και είναι 89 στο σύνολο. Ανδρέας Κ. Φυλακτού, «Η συμβολή του Ιωάννη Π. Τσικνόπουλλου στην έρευνα του έργου του αγίου Νεοφύτου», στο: Εγκλειστριώτης (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος…*, ό.π., σ. 858, 867-875· Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου…», *ό.π.,* σ. 294, υπ. 10.

[1880] Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου…», *ό.π.,* σ. 296-299· Εγκλειστριώτη, «Η βράβεβση της έκδοσης των απάντων αγίου Νεοφύτου του εγκλείστου…», ό.π., σ. 993.

Αθηνών στις 29 Δεκεμβρίου του 2009[1881]. Μία δεκαετία μετά, η Μονή Αγίου Νεοφύτου προχώρησε στην παράλληλη μετάφραση των κειμένων αυτών στα νεοελληνικά[1882].

Η πρώτη ακολουθία που γράφηκε, μπορούμε να πούμε ότι είναι αυτή της Θεοσημείας η οποία γράφηκε σε αρχική μορφή από τον ίδιο τον άγιο Νεόφυτο και στη συνέχεια συμπληρώθηκε μετά τον θάνατό του πιθανόν από τον αδερφό του οσίου, μοναχό στην μονή του Κουτζοβέντη[1883]. Η ακολουθία αυτή όμως δεν σώζεται πλήρης. Κατά τα μέσα του 19ου αιώνα, επί ηγουμενίας Γρηγορίου (1855-1893) συμψαλλόταν μαζί με την ακολουθία της κοιμήσεως του οσίου, 12 Απριλίου, όταν η δεύτερη μεταφέρθηκε στις 24 Ιανουαρίου λόγῳ του ότι η 12η Απριλίου συνέπιπτε πάντοτε μέσα στη Μεγάλη Τεσσαρακοστή[1884]. Προσπάθεια αποκατάστασης στην αρχική της μορφή της ακολουθίας της Θεοσημείας, αλλά και για να ξεχωρίσουν οι δύο ακολουθίες έγινε όταν πέρασαν στα Κύπρια Μηναία. Αποτελεί δε η ακολουθία αυτή της Θεοσημείας, την πρώτη ακολουθία γενικά που γράφτηκε και σώζεται στην Κύπρο[1885]. Η διόρθωση των ακολουθιών της μνήμης του αγίου 12 Απριλίου και Θεοσημείας 24 Ιανουαρίου έγινε στα Κύπρια Μηναία με συμβολή του Γεώργιου Χριστοδούλου ο οποίος ξεχώρισε τις δύο ακολουθίες και αποκατέστησε την αρχαία παράδοση, που ανάγεται στην εποχή του αγίου, να ψάλλεται η Θεοσημεία όπως είχε ορίσει ο ίδιος ο άγιος και η μνήμη του να επανέλθει στις 12 Απριλίου[1886]. Σημαντικό είναι να αναφέρουμε εδώ ότι τα εγκώμια που γράφει ο άγιος Νεόφυτος στο τέλος κάθε εγκωμιαζομένου αγίου, αποτελούν δική του σύνθεση και τον αναδεικνύουν καλλιτέχνη στο συγκεκριμένο είδος ρητορικού λόγου.

Εντοπίζουμε χειρόγραφη ακολουθία του αγίου Νεοφύτου στη βιβλιοθήκη Ιεράς Μητροπόλεως Κιτίου αρ. 26 (παλ. Αρ. 75.1) χαρτ. 0,220Χ0,160, φφ. 28, σ. 69-79[1887]. Ακολουθία του αγίου εκδόθηκε πρώτη φορά στη Βενετία το 1778. Ακολουθία της οσίας Ξένης και του οσίου Νεοφύτου βρίσκουμε επίσης χειρόγραφη γραμμένη στα Λεύκαρα το

[1881] Οικονόμου, «Η έκδοση των απάντων του αγίου Νεοφύτου…», *ό.π.,* σ. 294, 300· Χρήστου Οικονόμου, «Η κριτική έκδοση των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου και η βράβευσή της από την ακαδημία Αθηνών», *ΑπΒ*, τμ.2010, σ. 486 -444.

[1882] Περισσότερα για την έκδοση των συγγραμμάτων του αγίου Νεοφύτου και την μετάφραση αυτών βλ. Κυριάκος Σαμαράς, «Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου συγγράμματα», *ΑπΒ*, τμ. 2009, σ. 504-513. Ήδη η μετάφραση άρχισε και το 2019 είχαμε τους δύο πρώτους μεταφρασμένους τόμους στην νέα ελληνική και προχωρεί το έργο για τους υπόλοιπους στο σύνολο 12 τόμους και ένα 13ο που θα είναι τα ευρετήρια και γίνεται με χορηγία της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου μιας και ο μακαριώτατος διετέλεσε μοναχός και ηγούμενος στην μονή του Αγίου Νεοφύτου: Μιχαήλ Νικολάου, «Συγγράμματα. Έκδοση των Απάντων του αγίου Νεοφύτου με απόδοση στην Νέα Ελληνική», περιοδ. *Παρέμβαση Εκκλησιαστική*, τχ. 44 (Σεπτέμβριους – Δεκέμβριος 2019), σ. 238-239.

[1883] Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Ιανουάριος 24), σ. 86.

[1884] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 202· Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Ιανουάριος 24), σ. 85-86.

[1885] Κύπρια Μηναία, τμ. 5, Ιανουάριος 24, σ. 85-86· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ. 118.

[1886] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ. 119,124.

[1887] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ. 118.

1716[1888]. Η ακολουθία αυτή είναι σημαντική για το γεγονός ότι παρατηρούμε πως ο άγιος τιμάται και προ της ευρέσεως του λειψάνου του και μάλιστα εκτός της μονής του.

Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός το 1778 και 1789 είχε μεταβεί στην Ενετία όπου με την βοήθεια του Νικολάου Γλυκύ εξ Ιωαννίνων, εξέδωσε σε ένα τόμο τις δύο ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου με το Σιγιλλιώδες Πατριαρχικό Γράμμα του 1631 και σε δεύτερο τόμο την Τυπική Διαθήκη του Αγίου, το βιβλίο της Θεοσημείας και την Ερμηνεία στην Εξαήμερο[1889]. Ακολουθία της Θεοσημείας εκδόθηκε το 1779 συμπεριλαμβανομένων σε αυτή και των 16 λόγων του αγίου μέχρι την Εξαήμερο και της Τυπικής διάταξης του[1890]. Οι δύο ακολουθίες (24 Ιανουαρίου και 28 Σεπτεμβρίου) με χρονολογία 1893 εκδεδομένες σε τυπογραφείο της Λευκωσίας σε ένα τευχίδιο με σκληρό εξώφυλλο 49 σελίδων, υπάρχουν σε διάφορους ναούς της Πάφου όπως στον Καθεδρικό Ναό Αγίου Θεοδώρου, στη Δρύμου, στην Κινούσα κ.ά. Επανέκδοση των δύο ως άνω ακολουθιών του 1893 έγινε και το 1912 σε τυπογραφείο στην Αθήνα βλπ. Καθεδρικός ναός. Οι δύο αυτές ακολουθίες επανεκδόθηκαν μαζί με τον βίο του αγίου από τον Ιωάννη Τσικνόπουλλο το 1953 σε τυπογραφείο στη Λάρνακα υπάρχει επίσης σε αρκετούς ναούς καθεδρικό ναό Αγίου Θεοδώρου, στον ναό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου στην Κινούσα κ.ά. Η ίδια έκδοση μετά από εξάντλησή της επανεκδόθηκε το 1976 από την μονή Αγίου Νεοφύτου λίγο μετά τον θάνατο του Ιωάννη Τσικνόπουλλου[1891] στον οποίο και αφιερώθηκε. Των δύο ακολουθιών προτάσσονται σύντομα ιστορικά. Στην ακολουθία της Θεοσημείας, όμως, η όλη ακολουθία καθώς και ο τίτλος, αναφέρεται περισσότερο στη μνήμη του αγίου και λιγότερο στη Θεοσημεία.

Οι ως άνω ακολουθίες δημοσιεύθηκαν στα Κύπρια Μηναία αφού, όπως γράψαμε, έγινε προσπάθεια να ξεχωρίσουν στην αρχική τους μορφή και στο σκοπό που γράφηκε η κάθε μία [1892] . Επίσης υπάρχουν νεότερες ακολουθίες, όπως: Ακολουθία του αγίου,

---

[1888] Κύπρια Μηναία, τμ. 5 (Ιανουάριος 24), σ. 82· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ. 118.

[1889] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 68. Αναμφίβολα για τις εκδόσεις αυτές θα είχε συμβάλει και ο τότε επίσκοπος Πάφου άγιος Πανάρετος, ο οποίος είχε χρηματίσει ηγούμενος της μονής του Αγίου Νεοφύτου για μικρό διάστημα.

[1890] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. ι΄· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 12), σ.118. Κατά την καταγραφή που έγινε στη Χρυσορρογιάτισσα το 1782 καταγράφηκαν μεταξύ άλλων δύο χαρτόδετες ακολουθίες του αγίου Νεοφύτου εκδεδομένες στην Ενετία το 1778: Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα…, ό.π.*, σ. 27,144.

[1891] Τσικνόπουλλος, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου…*, ό.π.

[1892] Η ακολουθία της Θεοσημείας δημοσιεύθηκε στον Ε΄ τόμο στις 24 Ιανουαρίου, η ακολουθία της κοίμησης του αγίου στον Στ΄ τόμο στις 12 Απριλίου και η ακολουθία της ανακομιδής των ιερών λειψάνων του στον Α΄ τόμο, στις 28 Ιανουαρίου. Για το θέμα που προκύπτει η μνήμη του αγίου να είναι μέσα στην Μεγάλη τεσσαρακοστή διευκρινίζεται στην αρχή της ακολουθίας στην μνήμη του αγίου, στα Κύπρια Μηναία. Γράφει ότι αν η μνήμη του αγίου συμπέσει εντός της Μεγάλης Τεσσαρακοστής τότε μετατίθεται στο πλησιέστερο Σάββατο, αν συμπέσει την Μεγάλη Εβδομάδα ή στην Διακαινήσιμο τότε μετατίθεται μία μέρα μετά την Διακαινήσιμο. Παρατηρούμε επίσης ότι ο κανόνας του όρθρου της ακολουθίας της ανακομιδής των

παρακλητικός κανόνας και εικοσιτέσσερις οίκοι γραμμένα από τον μοναχό Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη[1893]. Παρακλητικός κανόνας του αγίου Νεοφύτου ποίημα Δαμασκηνού μοναχού Γρηγοριάτη δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Ορθόδοξη Μαρτυρία[1894]. Χαιρετισμοί στον άγιο Νεόφυτο γράφτηκαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια και περιελήφθηκαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον[1895].

Το όνομα Νεόφυτος (ανδρικό και γυναικείο) είναι γενικά ευρέως διαδεδομένο σε κληρικούς, μοναχούς αλλά και λαϊκούς στην Πάφο, αλλά και σε όλη την Κύπρο[1896]. Επίσης το οικογενειακό επίθετο του αγίου Νεοφύτου, Κατταμούττηδες, είχε επιβιώσει τουλάχιστον μέχρι τον 20ό αιώνα[1897].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β
Άγιοι ασκητές με ελλείποντα - αμφιβαλλόμενα στοιχεία

1. Η αγία Βρυαίνη – Αγκώνα, Άρκονας, Βγώνα και Εύρεση

Μεγάλη σύγχυση είχε προκαλέσει η τιμή άγνωστης αγίας στα παραθαλάσσια μέρη της κοινότητας Μανδριά της Πάφου, με σπήλαια και ερειπωμένο ναό. Παλαιότερα ο χώρος ήταν γνωστός ως αγία Αυγώνα ή αγία Βρυώνα ενώ σήμερα κτίστηκε νέος μικρός ναός αφιερωμένος στην αγία Βρυαίνη.

Φαίνεται ότι παλαιότερα η αγία ήταν γνωστή με το όνομα αγία Αυγώνα και αυτό καταδεικνύεται όπως θα δούμε στη συνέχεια και με αριθμό εικόνων της, που αγιγραφήθηκαν από τον Παρθένιο. Ο Νεόφυτος Ροδινός, σημειώνει ότι κάποιος, ονόματι Λυσιανός, ο οποίος φαίνεται να ασχολήθηκε με τους αγίους, γράφει για μία αγία με το όνομα Αγκόνα. Όμως, όπως συνεχίζει ο Ροδινός, τέτοια αγία ούτε στο Ελληνικό ούτε στο Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο καταγράφεται[1898]. Αγία Αυγώνα ή Αγκώνα καταγράφει και ο

λειψάνων του αγίου Νεοφύτου γράφηκε με βάση τον κανόνα του οσίου Αλυπίου του Κιονίτου. Κύπρια Μηναία, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 28), σ. 156.

[1893] Κύπρια Μηναία, τμ. 1 (Σεπτέμβριος 28), σ. 157.

[1894] Δαμασκηνός μοναχός Γρηγοριάτης, «Παρακλητικός κανών εις τον όσιον και θεοφόρον πατέρα ημών Νεόφυτον τον Έγκλειστον», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 68 (2002), σ. 102-109.

[1895] (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι*, ό.π., σ. 93-104.

[1896] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Νεόφυτος πολύ ευρέως διαδεδομένο σε όλη την Πάφο και αλλού. (Θηλ): Νεοφύτα, Νεοφυτού, Νεοφυτούλλα υπάρχουν πάρα πολλά επίσης.

[1897] Ανδρέας Μερακλής, Ο βίος και τα έργα του αγίου Νεοφύτου. Και σύντομος ιστορία της ιεράς μονής του, Λευκωσία 1976, σ. 18.

[1898] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 129.

Χάκκετ στα Μανδριά, σε ερειπωμένο χωρίο[1899].Ο Τσικνόπουλλος στην προσπάθειά του να διορθώσει το όνομα, το γράφει και ως άγιος Άρκωνας[1900] ίσως έχοντας υπόψη, ή θέλοντας να παραπέμψει, στον άγιο Αρκάδιο. Το όνομα Αυγώνα με κάποιες παραλλαγές του, το συναντάμε εκτός από τα Μαντριά και στο Στατό, με τοπωνύμιο Βγονίνα[1901], στο Μαμούνταλι με τοπωνύμιο Κουτσοβγωνία[1902], στη Γαλαταριά με τοπωνύμιο Δρυς του Βγονή[1903], ενώ στο Μηλικούρι Μονή Παναγίας Αγρίας ή Αγίας Αρκάς. Επίσης με την ονομασία Αγκώνα βρίσκουμε μεσαιωνικό οικισμό στην Κύπρο, που σήμερα δεν υπάρχει. Ο οικισμός αυτός βρισκόταν στον χάρτη του Abraham Ortelius (1573) κοντά στην περιοχή που σήμερα είναι η κοινότητα Άρδανα της επαρχίας Αμμοχώστου[1904]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται η αγία Αυγώνα ή Αγκώνα ως μία από τους Κυπρίους αγίους η οποία, όπως συμπληρώνεται, πιθανόν να υπήρξε μάρτυρας[1905].

Αναζητώντας τεκμήρια αυτής της ονομασίας στα Μαντριά, εντοπίσαμε νοτιοανατολικά του ναού της Αγίας Βρυαίνης ένα μικρό ύψωμα – βουνό κάτω από το οποίο σχεδόν στο σύνολό του υπάρχουν λαξευτά σπήλαια και τάφοι, μια μεγάλη νεκρόπολη των ελληνορωμαϊκών χρόνων. Στο κέντρο της κορυφής αυτού του υψώματος υπάρχει ένα τετράγωνο από μπετόν, οροθέσιο του κτηματολογίου, που αναγράφει: «Αγία Αρκόνα, Χωρομετρικό σημείο»[1906]. Επίσης περισσότερο περιπλέκονται τα πράγματα στον χάρτη του Kitchener (1882) όπου η τοποθεσία στην αγία Βρυαίνη σημειώνεται με ναό και έχει ονομασία αγία Εύρεσις «Ayia Evresis» και δίπλα η λέξη well με σημείο ένα μικρό κύκλο, που σημαίνει πηγάδι ή πηγή[1907]. Ίσως, όπως θα δούμε και στο τελευταίο μέρος της παρούσας μελέτης, να συνδέεται με τον άγιο Αμβρόσιο, το όνομα του οποίου μετέτρεψαν σε θηλυκό.

Ο πατήρ Φώτιος προσπαθώντας να φωτίσει την υπόθεση, γράφει ότι η αγία πήρε την ονομασία Αγκώνα από την περιοχή που ομοιάζει με αγκώνα, όπως στην ομώνυμη πόλη της Ιταλίας. Έτσι, η Αγία Βρυαίνη της Αγκώνας, με αντίστοιχο παράδειγμα ο Άγιος

[1899] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 177.

[1900] Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει τον άγιο Άρκωνα στα Μανδριά χωρίς περισσότερες πληροφορίες. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 218.

[1901]Gazetteer, σ. 1628.

[1902] Στο ίδιο, σ. 1527.

[1903] Στο ίδιο, σ. 1396

[1904]*Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, τμ. 1, σ. 172. Γενικά έχει παρατηρηθεί ότι η περιοχή Καρπασίας με την επαρχία Πάφου έχουν πολλές ομοιότητες σε πολλά θέματα.

[1905]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων…*, ό.π., σ. 118.

[1906] Από μία από τις επισκέψεις μας στην περιοχή 5.9.2020.

[1907] Ως συνήθως, το κάθε προσκύνημα είχε την δική του πηγή και αγίασμα. Στους χάρτες όμως του Kitchener παρατηρούμε πολλές αλλαγές ονομάτων. Μια τέτοια αλλαγή, η οποία γειτνιάζει με τον ναό της αγίας Βρυαίνης, είναι στην Αναρίτα όπου από άγιος Ονησιφόρος αναγράφεται ως άγιος Ονούφριος. Μάλλον ο Kitchener δεν είχε καλή γνώση της ελληνικής γλώσσας και κατά την μετάφραση επειδή δεν έβρισκε ένα τέτοιο όνομα στους αγίους, τοποθετούσε το πιο γνωστό σε αυτόν ή γενικότερα.

Γεώργιος της Αγκώνας, πλησίον της Ορμήδιας[1908]. Όπως συμπεραίνει ο π. Φώτιος[1909] την λέξη Αγκώνα την συσχέτισαν οι ξένοι με την, προφανώς, γνωστή τους ομώνυμη πόλη της Ιταλίας[1910].

Ο Στέφανος Λουζινιανός την αναφέρει ως Αγία Ancona ή Ancone Vergine[1911] είναι και ο μοναδικός που αναφέρεται σε αυτήν, χωρίς να διευκρινίζει τόπο τιμής της μέχρι τον Hippolyte Delehaye ο οποίος πρώτος αναφέρει την Αγία Αγκώνα να τιμάται στα Μανδριά[1912]. Ο Delehaye είναι και ο πρώτος που εισηγήθηκε την πιθανή ταύτιση των δύο ονομάτων Αγκόνας και Βρυαίνης, τον οποίο στη συνέχεια ακολούθησαν και άλλοι, όπως ο Χάκκετ και ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄[1913]. Στο Cyprus Cazetteer καταγράφεται ως αγία Αργώνα[1914] και επίσης Αγία Βρυώνα[1915]. Επίσης ο οικισμός πέριξ της Αγίας είναι γνωστός από τα μεσαιωνικά χρόνια και ως Sancta Vriona[1916]. Ενώ γίνεται αναφορά για οικισμό ήδη από τα παλαιοχριστιανικά χρόνια[1917].

Αναζητώντας το όνομα Βρυαίνη στους συναξαριστές, το συναντήσαμε στον βίο της αγίας Φεβρωνίας στις 25 Ιουνίου[1918]. Ο Halkin υποθέτει ότι η οσία Βρυαίνη μπορεί να ταυτισθεί με την ηγουμένη της οσιοπαρθενομάρτυρος Φεβρωνίας (25 Ιουνίου)[1919]. Τον Halkin φαίνεται ότι ακολουθεί και ο Νέος Συναξαριστής. Η Βρυαίνη ήταν η ηγουμένη της αγίας Φεβρωνίας σε ένα μοναστήρι με πενήντα μοναχές το οποίο βρισκόταν μεταξύ Συρίας και Μεσοποταμίας κοντά στη Νίσιβη. Τα συναξάρια αναφέρουν ότι έζησαν επί

[1908]Gazetteer, σ. 38. Φαίναιται από τους Μεσαιωνικούς χάρτες να σημειώνεται στην περιοχή της Ορμήδιας παλαιός οικισμός με την ονομασία Ancona. Ο ναός είναι του 12ου αιώνα με τοιχογραφίες του 13ου αιώνα. Με την υπόθεση αυτή θα πρέπει να υποθέσουμε κάτι αντίστοιχο στην Πάφο, παλαιό οικισμό με την ονομασία Αγκόνα και ο ναός της αγίας Βρυαίνης της Αγκόνας (Μανδριών Πάφου) κάτι όμως που δεν απαντάται σε κανένα Μεσαιωνικό χάρτη της Κύπρου.

[1909] Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 18-19.

[1910] Βλέπε περισσότερα: Αικατερίνη Χ. Αριστείδου, «Εμπορικές σχέσεις Κύπρου και Αγκώνας από το ΙΓ΄ ως το ΙΣ΄ αιώνα», *ΚΣ*, τμ.1978, σ. 47-58. Με την πόλη Αγκώνα της Ιταλίας η Κύπρος είχε ιδιαίτερα ανεπτυγμένες εμπορικές σχέσεις από τον 13ο -16ο αιώνα. Η υπόθεση αυτή του πατρός Φωτίου είναι καθαρά υποθετική και, πιστεύουμε, δεν μπορεί να στηριχθεί.

[1911]*Lusignan*, σ. 26v.

[1912] H. Delehaye, «Saints de Chypre», Ab, 26 (1907), σ. 263.

[1913] Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Οσία Βρυώνα (Βριένη) η Θαυματουργός, *ΚΣ*, τμ. 2009, σ. 77.

[1914]Gazetteer, σ. 7 και 1529.

[1915] Στο ίδιο, σ. 9 και 1529.

[1916]GillesGrivaud, *VillagesdesertsaChypre (finXIIe-finXIXesiecle)*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ Γραφείον Κυπριακής Ιστορίας [= Μελέται και υπομνήματα, ΙΙΙ], Λευκωσία 1998, σ. 242,246 και 446.

[1917] Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Οσία Βρυώνα (Βριένη) η Θαυματουργός», *ΚΣ*, τμ. 2009, σ. 74· Σακελάριος, *Τα Κυπριακά…*, ό.π., σ. 107. Ο πατήρ Φώτιος κάνει λόγο για παλαιοχριστιανική βασιλική σε απόσταση περί το ένα χιλιόμετρο ανασκάφηκε και καλύφθηκε το 2009. Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 14.

[1918] Acta Sactorum, τμ. 5, Junii 25, σ. 14-35

[1919] BHG § 659 (τμ. 3 σ. 208-209)· Ab, τμ. 42, σ. 69-76.

αυτοκράτορα Διοκλητιανού[1920], αν και αυτό αμφισβητείται γιατί δεν υπήρχε τότε οργανωμένος μοναχισμός. Ίσως, πιο σωστό θα ήταν, να θεωρούσαμε ως χρόνο τους διωγμούς των Αράβων τον 7ο αιώνα[1921]. Στο συναξάριο εκτός από την αναφορά στο μαρτύριο (Η Φεβρωνία μαρτύρησε η Βρυαίνη δεν ξέρουμε πως τελειώθηκε) της αγίας Φεβρωνίας, οι αναφορές προς την ηγουμένη Βρυαίνη με χαρακτηρισμούς όπως οσία, σοφή κλπ. δείχνουν την αγιότητα του βίου της που θα μπορούσαμε να την ταυτίσουμε με αυτήν. Στον Νέο Συναξαριστή στις 30 Αυγούστου αναφέρεται μεταξύ των άλλων αγίων που εορτάζουν εκείνη την ημέρα, χωρίς να έχει επιπλέον συναξάρι: «Μνήμη της αγίας μάρτυρος Βρυαίνης της εν Νισίβῃ» (Αντιόχεια της Μυγδωνίας). Ενώ παραπέμπει για περισσότερες πληροφορίες στο συναξάριο της αγίας Φεβρωνίας στις 25 Ιουνίου[1922]. Επίσης στην ακολουθία της αγίας Φεβρωνίας υπό Γερασίμου Μικραγιαννανίτου η αγία ηγουμένη Βρυαίνη κοσμείται με τα επίθετα: Σοφή, Πάνσοφη, Θεοφόρος, Μακαρία.

Αντίθετα, στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως βρίσκουμε την αγία Βρυαίνη να εορτάζεται στις 29 Αυγούστου «η Οσία Βρυαίνα εν ειρήνῃ τελειούται». Η οσία αυτή Βρυαίνη από το ευρετήριο του Συναξαριστή φαίνεται ότι ταυτίζεται με την μητέρα του αγίου Φαντίνου και όχι με την ηγουμένη της αγίας Φεβρωνίας την οποία δεν αναφέρει ως αγία[1923]. Ο Delehaye, σε σημείωσή του, φαίνεται ότι ταυτίζει την οσία Βρυαίνη με την μητέρα του αγίου Φαντίνου.[1924]. Οι άγιος Φαντίνος (30 Αυγούστου) και η μητέρα του Βρυαίνη έζησαν τον 10ο αιώνα και είχαν καταγωγή την Καλαβρία της Ιταλίας. Η Βρυαίνη φαίνεται να έζησε τα τελευταία έτη της στη Θεσσαλονίκη[1925]. Η υποστήριξη ότι η αγία Βρυαίνη ταυτίζεται με την μητέρα του οσίου Φαντίνου στηρίζεται και στο ότι όπως φαίνεται η μητέρα του διδάχθηκε τον μοναχισμό και έγινε μοναχή από τον ίδιο. Επίσης ως γνωστό επί Λατινοκρατίας στην Κύπρο μεταφέρθηκε η τιμή πολλών Λατίνων αγίων. Μια τέτοια περίπτωση θα μπορούσε να είναι και η αγία Βρυαίνη. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε που η μνήμη της τοποθετήθηκε την ημέρα εορτασμού του αγίου Φαντίνου, του οποίου η μητέρα είχε, όπως είπαμε, το όνομα Βρυαίνη. Όμως τόσο για την μητέρα του αγίου Φαντίνου, όσο και για την ηγουμένη της αγίας Φεβρωνίας δεν αναφέρονται στοιχεία για το πώς τελειώθηκαν και για το αν, στη συνέχεια, τιμήθηκαν από τους ανθρώπους.

Ο π. Φώτιος Ιωακείμ, ο οποίος ασχολήθηκε επανειλημμένα με το πρόσωπο της αγίας Βρυαίνης, δέχεται ότι η Οσία Βρυαίνη προϋπήρξε των μεσαιωνικών χρόνων και ότι πρόκειται για ασκήτρια της περιοχής, καθώς δεικνύουν και τα σπήλαια δίπλα από τον ναό.

[1920] Acta Sactorum, τμ. 5, Junii 25, σ. 17.

[1921] Γνωστό παράδειγμα και πρότυπο ασκητισμού αποτελεί αναντίλεκτα η οσία Μαρία η Αιγυπτία τον 6ο αιώνα, που ασκήτευσε στις όχθες του Ιορδάνη

[1922] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ.12 (Αύγουστος), σ. 342.

[1923]SyEC, 933, 224, 769,

[1924] Στο ίδιο, σ. 1036.

[1925] Στο ίδιο, σ. 224· Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 8 (Αύγουστος), σ. 534.

Όπως σημειώνει το Αυγώνα δόθηκε κατά τα μεσαιωνικά χρόνια από τον οικισμό – τοποθεσία όπου τιμόταν η αγία[1926]. Μπορεί η ως άνω άποψη να τεθεί σαν μια άλλη εκδοχή, αλλά δεν μπορούμε να τη στηρίξουμε, γιατί δεν υπάρχουν στοιχεία[1927].

Όπως και να έχει το πράγμα, πιστοποίηση της ύπαρξης της αγίας είναι τα άπειρα θαύματα που επιτελεί καθημερινώς σε χιλιάδες, που προστρέχουν στη χάρη της. Ιδιαίτερα καρκινοπαθείς και άλλοι με διάφορες ασθένειες και προβλήματα. Μπορεί να μην έχουμε στοιχεία της ζωής της, έχουμε όμως τα θαύματα που μας διαβεβαιώνουν για την αγιότητα και τις μεσιτείες της προς το Θεό. Ο ναός της Αγίας Βρυαίνης λειτουργούσε ως εξωκκλήσι των Μανδριών για τους Ελληνοκύπριους της περιοχής μέχρι το 1957 οπότε αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν την κοινότητα. Τότε είναι που οι Τούρκοι γκρέμισαν, τόσο το εξωκκλήσι της Αγίας Βρυαίνης, όσο και τον ενοριακό ναό των Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας[1928]. Θεμέλια του παλαιού αυτού ναού βρίσκονται χωμένα στο έδαφος περί τα 10 μέτρα βορειοανατολικά του σημερινού νέου ναού. Όταν μετά το 1974 οι Τούρκοι έφυγαν και πήγαν στα κατεχόμενα και στην κοινότητα κατοίκησαν πρόσφυγες, μία από αυτούς, η κ. Σταυρούλα από την Άσσια οραματίστηκε να κτίσει ξανά την εκκλησία της και αυτό πραγματοποιήθηκε το 1975[1929].

[1926] Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Οσία Βρυώνα (Βριένη) η Θαυματουργός, *ΚΣ*, τμ. 2009, σ. 71-81· Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 14· Χαρίτων Σταυροβουνιώτης, «Οσία Βρυώνα (Βριένη) η Θαυματουργός, Λευκωσία 2016, σ. 15· *ΚΣ*, τμ. 2009, σ. 76.

[1927] Υπάρχει ένας κανόνας στους αγίους ότι δεν μπορούμε να υποθέτουμε κάτι το οποίο δεν υπάρχει κάτι αντίστοιχο. Επομένως εδώ εξ όσων γνωρίζουμε δεν υπάρχει παρόμοιο παράδειγμα ασκήτριας σε σπήλαια στην Κύπρο. Έτσι αν δεν έχουμε άλλο παράδειγμα τότε θα μπορούσε να τεθεί σε αμφισβήτηση η πιο πάνω άποψη το να δεχθούμε την αγία ως μοναδικό παράδειγμα είναι κάτι που όμως δεν μπορεί να βρει ερείσματα και υποστήριξη. Ο πατήρ Φώτιος προβάλλει ως αντίστοιχα πρότυπα την Αγία Κωνσταντία που έμεινε στον τάφο του αγίου Ιλαρίωνα. Θα μπορούσε όμως να θεωρηθεί ασκήτρια με την έννοια της διαμονής της σε σπήλαιο; μιας και όπως ξέρουμε ήταν έγγαμη και με επιφανή θέση στην κοινωνία. Επίσης προβάλλει την αγία Φωτεινή την Καρπασίτιδα που και πάλι δεν έχουμε σαφή στοιχεία της ζωής της. Παρόλα αυτά, ασκήτριες – όχι όμως σε σπήλαια- μπορούν να θεωρηθούν και έγγαμες μέσα στον κόσμο, όπως ήταν η οσία Θεοφανώ, σύζυγος του αυτοκράτορα Λέοντα Στ΄ του Σοφού (886 - 912 μ.Χ.) η οποία παρόλο που έζησε μέσα στα ανάκτορα είχε ασκητικότατο βίο. Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ 12 (Δεκέμβριος 16), σ. 471-475.

[1928] Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 6.

[1929] Άλλη μαρτυρία για την αγία προέρχεται πάλι από όραμα μιας κυρίας από τη Γεροσκήπου που είδε την αγία το 1963 η οποία της είπε να πάει να βρει την εικόνα της, με κίνδυνο της ζωής της, λόγω των Τούρκων που ήταν στο χωριό. Με σημείο από την αγία βρέθηκε η εικόνα της που είναι σε μεγάλο μέρος κατεστραμμένη. Η εικόνα αυτή η οποία είναι αχρονολόγητη, δεν διακρίνεται κανένα πρόσωπο και βρίσκεται στην κατοχή της κ. Ευφημίας. Συνέντευξη από την Ευφημία Θεοτή από τη Γεροσκήπου, δημοσιευθείσα στην εφημερίδα Ταχυδρόμος της Πάφου την Κυριακή 30 Σεπτεμβρίου 2018. Πολλές άλλες πληροφορίες για την αγία μας παρείχε ο μακαριστός πατήρ Χριστόφορος Ανδρέου Συνέντευξη 30/8/2016. Η Αγία πάντοτε εμφανίζεται σε οράματα με μοναχικά ενδύματα.

Παλαιές τοιχογραφίες της αγίας Βρυαίνης ή Αυγώνας δεν εντοπίζονται, ενώ τον 21ο αιώνα σχεδόν σε όλους τους ναούς που αγιογραφούνται, η αγία Βρυαίνη αποτελεί μια από τις αγίες που επιλέγονται προς αγιογράφηση.

Εικόνες της αγίας Βρυαίνης και αγίας Βγώνας βλέπουμε να αγιογραφούνται παράλληλα τον 19ο αιώνα κάτι το οποίο παραπέμπει αμέσως σε δύο ξεχωριστές αγίες, ενώ σήμερα τις θέλουν να ταυτίζονται. Συγκεκριμένα παρατηρούμε εικόνες: α) στην Αγία Παρασκευή Γεροσκήπου διαστάσεων 37Χ23Χ2 αναγράφεται ως «η αγία Βριόνα» και ανάγεται στον 18ο -19ο αιώνα[1930]. β) μικρών διαστάσεων εικόνα άγνωστης προέλευσης που φυλάσσεται στη μονή Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης 30,5Χ21,7Χ2,3εκ. και αναγράφεται ως «η αγια βριωνα» 19ος αιώνας[1931]. γ) Μαραθούντα έργο του Παρθένιου, ανάγεται επίσης στον 19ο αιώνα[1932]. δ) Τσάδα άλλη εικόνα αναγράφεται ως η αγία Βγόνα 19ος αιώνας έργο επίσης του ιερομονάχου Παρθένιου και διαστάσεις 36,7Χ27,6Χ2,5[1933]. Αμέσως μετά από αυτές τις εικόνες βρίσκουμε μια πρώτη το έτος 1969 στην Αναρίτα. Η μεσαίων διαστάσεων εικόνα αυτή θεωρείται σημαντική καθότι είναι η μοναδική εικόνα που βρέθηκε από την εποχή που τα Μανδριά είχαν γίνει θύλακας των Τούρκων της Κύπρου και κατέστρεψαν τον ναό της αγίας Βρυαίνης. Η εικόνα αναγράφεται ως αγία Βρυώνα, δωρεά κάποιας Βρυονούς Προσκυνητρίας και Γεωργίου, χειρ οικονόμου Ανδρέου από Λευκωσία. Ακολούθως η αμέσως επόμενη εικόνα είναι αυτή που αγιογραφήθηκε πρώτη μετά την ανοικοδόμηση εκ θεμελίων του ιερού ναού της της αγίας στα Μανδριά και φέρει χρονολογία 1986 και αναγράφεται ως Αγία Βρυώνη[1934]. Τον ίδιο καιρό ιστορήθηκε και η σύγχρονη λαϊκότροπη εικόνα που βρίσκεται στον ομώνυμο ναό της καθώς δημοσιεύθηκε και στο εξώφυλλο της ανέκδοτης φυλλάδας – ακολουθίας της αγίας. Τέλος, σε εντελώς πρόσφατη εικόνα της αγίας στον ναό της στα Μανδριά, εικονίζεται να φθάνει στον τόπο εκείνο με μια βάρκα. Προφανώς εδώ θέλει να δείξει ότι η αγία ήρθε από κάποιο ξένο τόπο και ασκήτευσε εκεί.

Λείψανα της αγίας Βρυαίνης πάντως δεν υπάρχουν και ούτε υπάρχει υπόνοια πού μπορεί να βρίσκεται το λείψανό της. Ακολουθία της συνέγραψε πρώτη φορά ο πατήρ

[1930] ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή.

[1931] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.282· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 137.

[1932] Ο π. Φώτιος εκ λάθους σημειώνει ότι η εικόνα αυτή βρίσκεται στη Χρυσορρογιάτισσα και την ανάγει στα τέλη του 18ου αρχές του 19ου αιώνα έργο του Παρθένιου αναγράφεται ως «η αγια βγονα». Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 38. Η εικόνα όμως προέρχεται από τον ναό του αγίου Γεωργίου στην Μαραθούντα. ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα.

[1933] ΑΕιΙΜΠ, Τσάδα, ιερός ναός Παναγίας Χρυσελεούσης.

[1934] Ιωακείμ, στο: Γεώργιος Παναγή, *Βίος θαύματα και παρακλητικός…*, ό.π., σ. 8.

Γεράσιμος Μικραγιαννανίτης [1935] . Μέσα από τα τροπάρια της ακολουθίας αυτής εγκωμιάζεται μια οσία Βρυαίνη χωρίς χωροχρονική αναφορά ποια ήταν αυτή, ούτε και για τον ναό της στα Μανδριά γίνεται μνεία. Παρακλητικός κανόνας στην αγία γράφηκε το 2013 από τον Δημήτριο Κυριακίδη, σήμερα αρχιμανδρίτη της μητροπόλεως Πάφου. Ακολουθία γράφηκε επίσης από τον ιερομόναχο Ιωάννη Δημητιάδη Κατουνακιώτη την οποία βρίσκουμε δημοσιευμένη το 2015[1936]. Μέσα από τα τροπάρια της ακολουθίας η οσία Βρυαίνη αναγνωρίζεται η ηγουμένη της αγίας οσιοπαρθενομάρτυρος Φεβρωνίας, η οποία επίσης εξυμνείται.

Το όνομα της αγίας Βρυαίνης φαίνεται να δίδεται σε πιστούς από τα μέσα του 20ού αιώνα, όπως έχουμε πληροφορίες και, όσο φτάνουμε στις μέρες μας, η συχνότητα αυξάνεται. Κυρίως αυτό δίδεται ως γυναικείο όνομα. Το αντίστοιχο ανδρικό όνομα καθώς και το επίθετο Βρυώνης είναι πολύ συνηθισμένο στην Πάφο και δεν παραπέμπει κατ' ανάγκη στο όνομα της αγίας. Σε θηλυκό πάλι το Βρυώνη και Βρυώνα δεν ξέρουμε αν προέρχεται από την αγία Βρυαίνη. Περιττό να πούμε ότι το Αυγώνα δεν εντοπίζεται καθόλου[1937].

2. Ο άγιος Ονησίφορος

Αφορμή της τιμής του αγίου Ονησιφόρου στην Πάφο αποτελεί ο ομώνυμος ναός του στην Αναρίτα, παλαιές εικόνες του αγίου από τον 18ο αιώνα και εξής, η ιερά ακολουθία του η οποία περιέχει και το συναξάριο του και τέλος τεμάχιο από το ιερό λείψανό του

[1935] Υποσημείωση στο: Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ 8 (Αύγουστος), σ. 535. Επίσης στο τέλος της φυλλάδας της ακολουθίας της αγίας, που ψάλλεται στο ναό της στα Μανδριά γράφει στο δίστιχο : «Δίδου μοι θεόπνευστε χάριν Βρυαίνη Γερασίμῳ μέλψαντι σήν πολιτείαν».

[1936] https://agioseugeniosoaitwlos.blogspot.com/2015/ ημ. δημ. 1.8.2015, ημ. ανάκ. 24.5.2015.

[1937] Στις κοινότητες Μανδριά και Κούκλια συναντάμε πολλά επίθετα και ονόματα Βρυώνη που πολύ πιθανόν να σχετίζονται με την αγία Βρυαίνη την οποία η λαϊκή παράδοση την αναφέρει ως Βρυώνα ή Βρυώνη (η). Σε εικόνα της Παναγίας που φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης του 1780 αναγράφει ότι έγινε επί μητροπολίτη Πάφου Παναρέτου και επιστασία ιερέως Βρυώνη. ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης. ΑΒΜΠ, (Αρσ) Βρυώνης: Υπάρχουν πάρα πολλά αρχίζοντας από το 1947στα: Πάφος, Ελεδιώ, Γεροσκήπου, Άγιο Νεόφυτος, Μαντριά (3 το 2013 και 1 το 2014). Κονιά, Πολέμι, Τσάδα, Γιόλου, Μαραθούντα. Δεν μπορούμε όμως να τα διευκρινίσουμε λόγῳ του ότι το Βρυώνης είναι διαδεδομένο στην Πάφο και ως όνομα και ως επίθετο και τις περισσότερες φορές δεν προέρχεται από την αγία Βρυαίνη. Αυτό που μπορούμε να αφήσουμε ως σημείωση είναι ότι παλαιότερα βαπτίζονταν θυγατέρες αφιερώνοντας το όνομα Βρυώνα ενώ αργότερα που διευκρινίστηκε το όνομα σε Βρυαίνη έχουμε ονόματα Βρυαίνη και σταμάτησαν να βαπτίζουν Βρυώνα. (Θηλ): Βρυώνα: Πολέμι 1942,1943,1964. Ελεδιώ 1946, 1949, 1960, 1961, 1983, 1986. Πέγεια 1994. Γεροσκήπου 1971, 2002, 2003, Μαραθούντα 1998. (Θυλ) Βρυαίνη: Μαντριά 2008, 2012,2013,2014,2014,2013,2014,2014. Γεροσκήπου 1999. (Θηλ) Αυγώνα: Κανένα όνομα· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε για Βρυώνα: Έμπα 3, Χλώρακα 5, Τίμη 3, Παραλίμνι 3, Κισσόνεργα 3, Επισκοπή 2, Πέγεια 2, και από ένα στα Νατά, Σουσκιού, Ελεδιώ, Κοίλη, Φοίτη, Μεσόγη, Αυστραλία 2, Αναβαργός, Πάφος 3, Γαλαταριά. Το όνομα Βρυόνης, Βρυόνας σε αρσενικό το συναντάμε σε όνομα από παλαιά. Βουστρώνιος, *Χρονικό*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., § 18,22.

αγίου. Στην αναζήτηση πηγών για τον άγιο βλέπουμε να απουσιάζει από τις παλαιές πηγές που συνήθως προστρέχουμε όπως: Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως, συγγράμματα αγίου Νεοφύτου, χειρόγραφο Λονδίνου, Μαχαιράς, Κυπριανός κ.ά. Ο Κυπριανός μόνο μνημονεύει ονομαστικά εν λειτουργίᾳ μονή στην Πάφο με το όνομα Άγιος Ονησιφόρος χωρίς περισσότερα στοιχεία και αναφορά για τοπικό άγιο[1938]. Νεότεροι, οι οποίοι έγραψαν για τον άγιο έχοντας ως βάση την ακολουθία και το συναξάριο του, για τα οποία θα κάνουμε λόγο πιο κάτω, έχουν περιπλέξει τα πράγματα συγχέοντας τον με άλλους ομώνυμους αγίους.

Πράγματι αναζητώντας το όνομα Ονησιφόρος συναντούμε και άλλους δύο πολύ γνωστούς ομώνυμους αγίους: τον απόστολο Ονησιφόρο εκ των Εβδομήκοντα που αναφέρεται στην Β΄ Προς Τιμόθεον επιστολή του αποστόλου Παύλου (Β΄Τιμ. 1,15-18· 4,19) και εορτάζει στις 7 Σεπτεμβρίου και 8 Δεκεμβρίου και τον μάρτυρα Ονησιφόρο που μαρτύρησε το 290 μαζί με τον άγιο Πορφύριο στην Έφεσο και εορτάζει στις 9 Νοεμβρίου. Προβληματισμό προκαλεί επίσης και η παλαιότερη εικόνα του αγίου που εικονίζεται μαζί με τον άγιο ιερομάρτυρα Αρτέμωνα ο οποίος ετελειώθη στην Αυλώνα της Μόρφου και εορτάζεται στις 8 Οκτωβρίου, στις 13 Απριλίου και στις 24 Μαρτίου[1939].

Στους χάρτες του Kitchener (1885) ο ναός του αγίου Ονησιφόρου δεικνύεται ως άγιος Ονούφριος. Πολλές όμως τέτοιες αλλαγές ονομάτων είναι συνήθεις στον χάρτη του Kitchener. Ενώ ως τοπωνύμιο το συναντούμε άλλοτε και ως άης Νησίφορος και άης Νηκίφορος[1940]. Ο παλαιός και σήμερα ο νεότερος ναός του αγίου Ονησιφόρου στην Αναρίτα αποτελεί αναντίλεκτα μοναδικό τόπο τιμής του αγίου αυτού τουλάχιστο στα όρια της Πάφου, που εξετάζουμε. Ο παλαιός ναός του αγίου σύμφωνα με τις περιγραφές και από παλαιές φωτογραφίες, με επιφύλαξη, φαίνεται να ήταν σταυρόσχημος κάτι το οποίο τον ανάγει γύρω στον 11ο αιώνα[1941]. Δυστυχώς ο ναός αυτός κατέπεσε από τους σεισμούς του 1953 ενώ γκρεμίστηκε ολοκληρωτικά την δεκαετία του 1960[1942]. Ο Τσικνόπουλλος αντίθετα περιγράφει τον ναό εντός του κοιμητηρίου το 1964 ως ερειπωμένο μονόκλιτο

[1938] Ο Κυπριανός αναφέρει στην εποχή του το μοναστήρι του αγίου Ονησιφόρου στην Πάφο ένα από τα 16 στο σύνολο εν λειτουργίᾳ μοναστήρια στην Πάφο. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 586-588. Ενώ βλέπουμε ότι προ του 1960 η Μητρόπολη Πάφου είχε πουλήσει όλα τα κτήματα της μονής. Κληρίδης, *Χωρία και Πολιτείες…*, ό.π., σ. 42. Σίγουρα θα είχε διαλυθεί και αυτή όπως πολλές άλλες με τα γεγονότα του 1821 και ό,τι ακολούθησε.

[1939] Βλέπε περισσότερα: Αρχιμανδρίτου Φωτίου Ιωακείμ, Ιτοσελίδα Ιεράς Μητροπόλεως Μόρφου http://www.immorfou.org.cy/local-saints/316-agiosartemwn.html (προσβάσιμο: 10.10.2020).

[1940] Κιτρομηλίδου, *Αναρίτα ιστορία και παράδοση…*, ό.π., σ. 29.

[1941] Ναός τέτοιας αρχιτεκτονικής σε σχετικά παραπλήσια κοινότητα, την Αχέλεια αφιερωμένος στον άγιο Θεοδόσιο ανάγεται στον 11ο αιώνα.

[1942] Τα ερείπια του ναού αυτού βρίσκονται εντός του κοιμητηρίου ενώ εντός του ναού το 1960 τάφηκε, μετά από προσωπική επιθυμία του, ο πατήρ Ονησιφόρος, εφημέριος της κοινότητας.

καμαροσκέπαστο με διαστάσεις 10.80Χ3.60μ. [1943] , αναφέροντας ότι έπαυσε να λειτουργείται ενώ παλαιότερα τον λειτουργούσαν τη Δευτέρα της Διακαινησίμου[1944]. Επίσης μας γράφει ότι: «τα περί τον ναό θεμέλια πείθουν ότι είχε κτισθεί εκεί και ιερά μονή προς τιμή του αγίου Ονησιφόρου»[1945]. Επίσης ο Τσικνόπουλλος γράφει ότι ο ναός κτίσθηκε από τα χέρια του ίδιου του αγίου «Ναΐσκον του Αγίου, κτίσμα των χειρών του»[1946]. Αφήσαμε δεύτερο να αναφέρουμε το σπήλαιο του αγίου καθότι αυτό δεν μπορεί να καθοριστεί ούτε από τους παλαιότερους πού ακριβώς υπήρχε[1947]. Όπως γράψαμε και αλλού, όμως, υπήρχε συνήθεια πάνω ή δίπλα σε ένα σπήλαιο που φαίνεται να ασκήτευε κάποιος όσιος, να κτίζεται και ναός. Εν προκειμένῳ κάπου κοντά στο παλαιό του ναό θα υπήρχε και το σπήλαιο όπου θα είχε ζήσει ο άγιος. Σε ένα χώρο απόκρημνο με τρεχούμενο νερό σχεδόν όλο τον χρόνο ήταν ό,τι πιο ιδανικό. Κοντά στο ναό του αγίου υπάρχουν τα ερείπια παλαιού ναού της Παναγίας Ιαματικής που ο Μπακιρτζής και η παράδοση δέχονται ότι υπήρξε μονή την οποία ίδρυσε προφανώς ο άγιος Ονησιφόρος αφιερώνοντάς την στην Παναγία[1948]. Η γύρω περιοχή χαρακτηρίζεται επίσης και με τις τοποθεσίες όπως: Αργάκι, Άης Νησίφορος και τοποθεσία Λούκοι της Αματικής.

Αναζητώντας τις πρώτες πηγές για τον άγιο προστρέξαμε στο συναξάριο του που περιλαμβάνεται μέσα στην ακολουθία του. Τόσο η ακολουθία όσο και το συναξάριο προέρχονται από χειρόγραφο κώδικα από τον ναό του αγίου στην Αναρίτα όπου ορίζεται ως ημέρα μνήμης του αγίου η 18η Ιουλίου. Πρώτη φορά, το 1940, επιχειρήθηκε να εκδοθεί ως αυτοτελής η ακολουθία του χειρογράφου από τον Λοΐζο Φιλίππου . Η ακολουθία επιγράφεται «Τῃ ΙἨ τοῦ Ἰουλίου μηνός μνήμη τοῦ ὁσίου καί θεοφόρου πατρός ἡμῶν Ὀνησιφόρου καί Ἀρτεμίου τῶν θαυματουργῶν». Η ακολουθία αυτή αναθεωρήθηκε και αναδημοσιεύτηκε από τον Τσικνόπουλλο στις Κυπριακές Σπουδές[1949] στην εισαγωγή της

[1943] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 245.

[1944] Στο ίδιο.

[1945] Στο ίδιο. Η αναφορά του Τσικνόπουλλου για μονή σίγουρα στηρίζεται και στον Κυπριανό που όπως είπαμε πιο πάνω αναφέρει μονή στην Πάφο επ' ονόματι του αγίου Ονησιφόρου.

[1946] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 245. Η αναφορά αυτή, την οποία ή θα πήρε από την προφορική παράδοση είτε από συμπεράσματα δικά του, είναι λανθασμένη, γιατί κρίνοντας από την περιγραφή του ναού που κάνει, εικάζουμε ότι θα ήταν μεταγενέστερος, δηλαδή, περίπου του 15ο αιώνα. Εκτός αν αναφέρεται στον πρώτο ναό, που θα είχε κτιστεί από τον ίδιο το άγιο.

[1947] Το σπήλαιο άλλοι δείχνουν ότι το φράσσει μία ελιά και άλλοι το υπολογίζουν πάλι κάπου κοντά. ΑΕιΙΜΠ, Αναρίτα, ναός αγίου Ονησιφόρου. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι είναι ακαθόριστο το που βρίσκεται και μάλλον έχει καταχωθεί: Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 245. Εννοώντας προφανώς τις πλημμύρες από τον χείμαρρο, ή και αυτές που κατά καιρούς κατάχωσαν πολλούς ναούς και μονές.

[1948] Charalambos Bakirtzis, «Ératosthène, les hydrocarbures et saint Onésiphore», Cahiers du Centre d' Etudes Chypriotes, τμ. 43 (2013), σ. 21-30. Χαράλαμπος Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», *Τετράδια,* Φθινόπωρο 2016. http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf), (προσβάσιμο: 16.8.2019).

[1949] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 177.

οποίας γράφει ότι δημοσιεύει την ακολουθία του αγίου την οποία αναθεώρησε ο ίδιος εκ του χειρογράφου του 18ου αιώνα[1950]. Ο Σίμος Μέναδρος ανάγει το χειρόγραφο αυτό της ακολουθίας και του συναξαρίου στον 16ο αιώνα και λέει ότι ανήκε στον κ. Δημοσθ. Παυλίδη[1951]. Στην αναδημοσίευση της ακολουθίας[1952] και του συναξαρίου τα Κύπρια Μηναία φαίνεται ότι υιοθετούν την άποψη αυτή του Μενάδρου, προσθέτοντας ότι το χειρόγραφο είναι του 16ου-17ου αιώνα, και το περιγράφουν ως: «χαρτ. 225χ175,φφ.18. Φφ.12-13 το χειρόγραφο αυτό βρίσκεται σήμερα στην βιβλιοθήκη της ιεράς αρχιεπισκοπής με αριθμό κώδικα 75 και όπως φαίνεται είναι απόγραφον αρχαιότερου χειρογράφου»[1953]. Στην μονή Χρυσορρογιατίσσης καταγράφεται ακολουθία του οσίου Ονησιφόρου η οποία γράφηκε προ του 1799[1954].

Από το συναξάριο του αγίου [1955] , μαθαίνουμε ότι καταγόταν από την Κωνσταντινούπολη από πλούσιους, και χριστιανούς γονείς, οι οποίοι είχαν αξιώματα κοντά στον αυτοκράτορα. Ανατράφηκε μέσα στα ανάκτορα και έλαβε πλούσια μόρφωση

[1950] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 245-261· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 177. Ακολουθία την οποία ο Ιωάννης Τσικνόπουλλος αντέγραψε, όπως γράφει ο ίδιος στη σύντομη εισαγωγή που προηγείται της ακολουθίας, από χειρόγραφο του 18ου αιώνα. Το χειρόγραφο περιγράφεται με διαστάσεις 26Χ16εκ. και 36 σελίδες. Την ακολουθία αυτή δημοσίευσε ο Ιωάννης Τσικνόπουλλος το 1964 στις Κυπριακές Σπουδές. Κάνοντας αναφορά για την ακολουθία η οποία εκδόθηκε το 1940 αναφέρει ότι αυτή εκδόθηκε με σφάλματα καθώς και προσθήκη ύμνων στον άγιο Αρτέμιο. Η αναφορά αυτή μας ενδιαφέρει γιατί ενώ στο χειρόγραφο δεν βλέπουμε να συνεορτάζεται ο άγιος Αρτέμιος, το 1960 παρουσιάζεται ανάγκη συνεορτασμού του. Αυτό θα πρέπει να μας προβληματίσει (σε συνάφεια με την ιστορηθείσα εικόνα των δύο αγίων Ονησιφόρου και Αρτεμίου) για το πότε και γιατί αρχίζει να τιμάται ο άγιος Αρτέμιος.

[1951] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 386. Στην ακολουθία του αγίου που δημοσιεύεται στα Κύπρια Μηναία γράφει ότι το χειρόγραφο είναι του 16ου – 17ου αιώνα και το 1905 ήταν στην κατοχή του Δημοσθένη Παυλίδη και στη συνέχεια το 1964 στην κατοχή του Στέλιου Δ. Παυλίδη.

[1952] Βασικά η ακολουθία του αγίου εμπλουτίστηκε το 2001 με σύνθεση πολλών νέων τροπαρίων από τον Χαράλαμπο Μπούσιας. Σε αυτήν στηρίχθηκε η έκδοση της ακολουθίας η οποία περιλήφθηκε στα *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 98-113, (βλ. σ. 110). Ακολουθία του αγίου Ονησιφόρου του εν Αναρίτᾳ της Κύπρου είχε συντεθεί επίσης από τους αδελφούς της ιεράς μονής Αγκαράθου στην Κρήτη, Ιερομονάχου Κυρίλλου Κογεράκη, Ιερά Μονή Αγκαράθου 1998, σ. 17-18. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 109.

[1953] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 109. Ίσως εδώ λανθάνει ο Σίμος Μέναδρος για το ότι πρόκειται για 16ο αιώνα, άποψη η οποία υιοθετήθηκε και από τα Κύπρια Μηναία. Πάντως αν αληθεύει θα πρόκειται για μια από τις παλαιότερες μαρτυρίες για ακολουθία τοπικού αγίου της Κύπρου. Πιστεύουμε ότι το χειρόγραφο θα ανάγεται στον 18ο αιώνα, που όπως θα δούμε πιο κάτω υπήρξε εποχή ανάδειξης του αγίου από τον άγιο Πανάρετο, την ίδια εποχή που ιστορείται και η αρχαιότερη εικόνα του αγίου. Το ότι ίσως προϋπήρχε και αρχαιότερο χειρόγραφο αυτό δεν το αποκλείουμε.

[1954] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 158.

[1955] Το συναξάριο που περιείχε η ακολουθία του αγίου και που περιλήφθηκε στην ακολουθία των Κυπρίων Μηναίων μεταγράφηκε με διασκευή από το χειρόγραφο κώδικα 75 της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου φφ. 12-13· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 109.

ώστε αξιώθηκε μετά να αναδειχθεί σε αυγουστάλιο,[1956] δηλαδή ναύαρχος. Όταν έγινε αυγουστάλιος, κάποια μέρα στάλθηκε από τον αυτοκράτορα σε μια δύσκολη αποστολή εναντίον των εχθρών. Όμως, βρασμός από την θάλασσα έλιωσε την πίσσα των πλοίων με αποτέλεσμα να βουλιάξουν όλα, εκτός από το δικό του, θαύμα το οποίο ο άγιος απέδωσε στην πρόνοια του Θεού. Στη συνέχεια αφού έφθασαν στο πλησιέστερο λιμάνι που ήταν η Πάφος, ο άγιος μαζί με άλλους δέκα συντρόφους, καταφρόνησαν τα του κόσμου και πόθησαν την άσκηση και τους αγώνες της αφοσίωσης στο Θεό. Αφού πρώτα πήγαν σε όλα τα προσκυνήματα και δόξαζαν τον Θεό για την διάσωσή τους, στη συνέχεια τράβηξε ο καθένας τον δικό του δρόμο[1957]. Ο άγιος επέλεξε ως κατάλληλο τόπο στην Αναρίτα ένα σπήλαιο το οποίο βρήκε εκεί[1958]. Πρώτα επιδόθηκε σε μεγάλους ασκητικούς αγώνες και έπειτα ο Θεός τον φανέρωσε στους ανθρώπους, ώστε με τα θαύματα και τις νουθεσίες του να ωφελεί πνευματικά το λαό. Έγινε γνωστός για τα άπειρα θαύματα τα οποία επιτελούσε εν ζωή αλλά και μετά θάνατον. Μεταξύ αυτών εκδίωκε δαιμόνια, καθάριζε από την λέπρα, λώβας, καρκίνους, οφθαλμικές ασθένειες, χύσεις και πολλά άλλα πάθη. Όπως ο προφήτης Ηλίας, έτσι και ο άγιος έφερε βροχή σε ανομβρία[1959] και, όπως σημειώνει «το άγιο λείψανό

[1956] Ο τίτλος Αυγουστάλιος, δημιουργήθηκε μετά τον θάνατο του Οκταβιανού, ανηψιού και διαδόχου του Ιούλιου Καίσαρα, του πρώτου Ρωμαίου αυτοκράτορα, του γνωστού και με το όνομα Αύγουστος (λατινικά Augustus), το οποίο παρουσιάστηκε για πρώτη φορά στην Ιστορία και έγινε συνώνυμο του αυτοκράτωρ. Μετά το θάνατό του ο Αύγουστος θεοποιήθηκε και ένα ΄τάγμα΄ ειδωλολατρών ιερέων αφιερώθηκε στη λατρεία του και ονομάστηκαν αυγουστάλιοι. Με την πάροδο του χρόνου, ο τίτλος πήρε και μια ευρύτερη έννοια, μέχρι που ο Μέγας Κωνσταντίνος τον έδωσε στον άγιο Αρτέμιο, για πρώτη φορά, ονομάζοντας τον Μέγα Δούκα και Αυγουστάλιο της Αλεξανδρείας, δηλαδή κάνοντας τον αντιβασιλέα, με διευρυμένη εξουσία, εκφράζοντας έτσι την αγάπη του και την αμέριστη εύνοιά του. Ο άγιος Αρτέμιος έμεινε στη θέση του και μετά την κοίμηση του Μ. Κωνσταντίνου και του γιου του Κώνσταντος και επί Ιουλιανού, οπότε και μαρτύρησε. Εάν ο άγιος Ονησίφορος ακολούθησε στην διαδοχή του Δουκάτου και έγινε και αυτός Μέγας Δούκας και Αυγουστάλιος της Αλεξανδρείας, εξηγείται το πώς συνόδευε τη νηοπομπή με το σιτάρι προς την Κωνσταντινούπολη (αφού η Αίγυπτος ήταν ο σιτοβολώνας της Ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και ο Μέγας Δούκας είχε την ευθύνη της μεταφοράς) και εξηγεί και τον σύνδεσμο του με τον άγιο Αρτέμιο και την κοινή τους απεικόνιση, παρά το ότι έζησαν σε διαφορετικές εποχές.

[1957] Στο συναξάριο του αγίου αναφέρεται ότι όλη η συνοδεία του αγίου αποφάσισαν να ασκητεύουν σε διάφορα μέρη και ότι ο καθένας πήρε το δικό του δρόμο. Να υποθέσουμε ότι κάποιοι ασκήτευαν ή και αγίασαν σε γνωστά σπήλαια και ασκητήρια πέριξ της Πάφου. Ή ακόμα κάποιοι από αυτούς να ήταν γνωστοί μας άγιοι τους οποίους συγκαταλέγουμε ως Αλαμάνους; Το σημαντικό εδώ που πρέπει να δούμε είναι ότι οι ασκητές αυτοί όπως και ο άγιος Ονησίφορος δεν ήταν Αλαμάνοι με την έννοια που ξέρουμε αλλά από το στρατιωτικό ναυτικό της Κωνσταντινούπολις. Επομένως πρέπει να είμαστε επιφυλακτικοί για παρόμοιες περιπτώσεις ασκητών στην Κύπρο και η τάση αγίους με άγνωστες πτυχές του βίου τους να τους προσδιορίζουμε αυθαίρετα ως Αλαμάνους πρέπει να εγκαταλειφθεί.

[1958] Όπως γράψαμε και αλλού συνήθως οι ασκητές πήγαιναν σε έτοιμα σπήλαια στα οποία συνέχιζαν την λάξευση και διαμόρφωση σύμφωνα με τις ανάγκες τους. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί και ο άγιος Νεόφυτος

[1959] Από το συναξάριο της ακολουθίας του 1940 το οποίο παρατίθεται μετά την έκτη ωδή του κανόνα. Τα θαύματα των αγίων πάντοτε συνδέονται και με τις ανάγκες των πιστών της κάθε εποχής.

του σωζόμενο ως τις μέρες μας βρύει ιάματα»[1960]. Επίσης μέσα από τα τροπάρια της ακολουθίας του, ο άγιος παρουσιάζεται να κατάγεται από την Κωνσταντινούπολη, να είναι Βυζαντίδος, ή της νέας Ρώμης βλαστός, να διασώζεται εκ Θεού από ναυάγιο, να απαρνείται τα εγκόσμια, να μισεί την πρόσκαιρη δόξα και τις τιμές του κόσμου και να εγκαταβιώνει σε έτοιμο σπήλαιο και να οικοδομεί ναό. Γίνεται λόγος για όσιο βίο, για τους πειρασμούς και τους ασκητικούς αγώνες του, την κάθαρση των παθών, έως ότου, τελικά, να αξιώνεται θαυμάτων όπως ιάσεις λεπρών, καρκίνου, εκδίωξη δαιμόνων, να επιφέρει βροχή σε καιρούς ανομβρίας, και να τον θεραπεύει κάθε άνθρωπο από όλη την Κύπρο, ο οποίος έπασχε από ανίατη ασθένεια[1961]. Επίσης αναφέρεται η Αναρίτα ως τόπος ασκήσεως αλλά και ως τόπος όπου τιμήθηκε, καθώς και της Πάφου η Μητρόπολη αλλά και όλη η Κύπρος. Τέλος γίνεται αναφορά για τα ιερά λείψανα, τη λάρνακα και τάφο καθώς και την προσκύνησή τους.

Από το πιο πάνω συναξάριο προσπάθησαν πολλοί να χρονολογήσουν την εποχή που έζησε ο άγιος. Ο Μπακιρτζής σε άρθρο του για τον άγιο Ονησιφόρο[1962] αναφέρει, στην πρώτη κιόλας σελίδα, ότι ο άγιος έζησε το 330. Επίσης υποστηρίζει ότι τα πλοία βυθίστηκαν από την εκροή αερίων λόγῳ σεισμού[1963]. Εδώ προφανώς η λέξη «βρασμός» από τον Μπακιρτζή ερμηνεύεται κατά κυριολεξία δηλαδή θερμότητα που έλιωσε την πίσσα των πλοίων, όπως ένα ηφαίστειο, βρασμός από υδρογονάνθρακες κλπ.[1964]. Η άποψη

[1960] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ.105. Η τελευταία αναφορά για λείψανο προέρχεται από το κείμενο του χειρογράφου, και γράφει: «…Ἔτι δέ καί τό πανόσιον καί ἅγιον αὐτοῦ λείψανον σώζεται ἕως τοῦ νῦν…»: *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 110. Αυτή η αναφορά προβληματίζει. Σωζόταν το λείψανό του μέχρι πότε; Μέχρι που γράφηκε το συναξάριο τον 16ο -18ο αιώνα; μέχρι την προηγούμενη γραφή πριν αντιγραφεί τον αιώνα αυτό και απλά αντιγράφηκε και διατήρησε την αναφορά; Εκτός αν θεωρήσουμε ότι θα έπρεπε να γράφει τεμάχιο λειψάνου όπως σώζεται σήμερα. Αυτή η διάκριση μπορεί να παρερμηνευθεί και για άλλα λείψανα αναφορές των οποίων μας δίνουν παλαιότεροι ιστορικοί.

[1961] Ακολουθία του αγίου: *Κύπρια Μηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 99-113. Ο άγιος φαίνεται ότι από την παράδοση πιστευόταν ότι θεραπεύει την κοίλη και το πόνο των ζώων κ.ά. Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, σ. 245.

[1962] Χαράλαμπης Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», *Τετράδια.* Φθινόπωρο 2016, http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf) (προσβάσιμο: 16.8.2019).

[1963] Εδώ μπορούμε να συνδέσουμε τον μεγάλο σεισμό που κατεδάφισε κυριολεκτικά την Πάφο, την Σαλαμίνα και αλλού, με την άφιξη του αγίου στην Κύπρο. Έτσι τα γεγονότα είχαν την εξής σειρά: Μεγάλος σεισμός – εκροή αερίων λόγῳ του σεισμού – βύθιση των πλοίων – άφιξη του αγίου Ονησιφόρου στην Κύπρο.

[1964] Ο Μπακιρτζής προβάλλει την υπόθεση ότι ο άγιος συνόδευε νηοπομπή μεταφέροντας σιτάρι από την Αλεξάνδρεια στην Κωνσταντινούπολη και ότι η βύθιση των πλοίων προήλθε από εκροή αερίων. Καταφεύγει μάλιστα σε σύγκριση με το Τρίγωνο των Βερμούδων και στην θάλασσα της Ινδοκίνας που η βύθιση των πλοίων εξηγείται σήμερα με την εκροή αερίων. Συνεχίζοντας γράφει ότι στις μέρες μας η Γαλλική ΤΟΤΑΛ τιμώντας τον άγιο Ονησίφορο έδωσε στην περιοχή Ερατοσθένη, όπου πιθανόν και η βύθιση των πλοίων, στο οικόπεδο 11 της κυπριακής ΑΟΖ το όνομά του· Ονησίφορος δικαιώνοντας έτσι τον άγιο 17 αιώνες μετά: Χαράλαμπης Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», Τετράδια, Φθινόπωρο 2016, http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf (προσβάσιμο. 16.8.2019).

αυτή δεν μας βρίσκει και απόλυτα σύμφωνους, γιατί δεν στηρίζεται στο κείμενο του συναξαρίου αλλά είναι υποθετική[1965]. Θα μπορούσε όμως να ήταν μια εκδοχή της όλης υπόθεσης. Πάντως ο βρασμός της θαλάσσης που καταγράφεται στο συναξάριο του αγίου ως έκρηξη η οποία είχε τη δυνατότητα να λιώσει την πίσσα των πλοίων είναι σημαντική εξ ιστορικής απόψεως. Παρόμοιο γεγονός καταγράφεται επί αυτοκράτορα Κωνσταντίνου Δ΄ Πωγωνάτου το έτος 677 μ.Χ. στο ακρωτήριο της Λυκίας, Σύλλαιον[1966].

Από την άλλη ο «βρασμός» μπορεί να ερμηνευθεί και μεταφορικά, όπως το νερό που βράζει ή καλύτερα κοχλάζει και μπορεί να ξεχειλίσει, δηλαδή τρικυμία ή τσουνάμι ή αναβρασμός των κυμάτων[1967]. Τέτοια άποψη φαίνεται να καταθέτει ο Κληρίδης[1968] ο οποίος τοποθετεί την πανωλεθρία του αγίου Ονησιφόρου στα 716 όπου οι Άραβες απωθήθηκαν από τους Βυζαντινούς με το υγρό πυρ. Στην επιστροφή τους από την Κωνσταντινούπολη και καταδίωξή τους από τον στρατό του αγίου Ονησιφόρου ακολούθησε σεισμός στο Αιγαίο και έπαθαν τρομερή καταστροφή όπου τα περισσότερα

[1965] Ο Μπακιρτζής περιέπεσε και σε άλλα σφάλματα όπως γράφει στο εν λόγῳ άρθρο του για τον άγιο Ονησιφόρο. Χαράλαμπος Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», Τετράδια, Φθινόπωρο 2016, http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf (προσβάσιμο: 16.8.2019). Ότι ο άγιος εικονίζεται σε ψηφιδωτό του τρούλου του Αγίου Γεωργίου Ροτόντα στη Θεσσαλονίκη παραθέτοντας μάλιστα και φωτογραφία. Ο άγιος εδώ εικονίζεται ως στρατιωτικός μαζί με τον άγιο Πορφύριο και παραπέμπει σαφώς στους μάρτυρες Ονησιφόρο και Πορφύριο (9 Νοεμβρίου) οι οποίοι μαρτύρησαν στο διωγμό του Διοκλητιανού. Άλλωστε τα ψηφιδωτά που κοσμούν την Ροτόντα Θεσσαλονίκης ανάγονται στις αρχές 5ου αιώνα και εικονίζουν κατά κύριο λόγο μάρτυρες από τον διωγμό των Διοκλητιανού – Μαξιμιανού. Μπορεί ο άγιος Ονησιφόρος να ήταν στρατιωτικός αξιωματούχος αλλά ετελειώθη ως ασκητής και έτσι έμεινε γνωστός σε όλες τις παραστάσεις που εικονίζεται, τουλάχιστο στην Πάφο, όπου ήταν ο χώρος που έζησε και ετελειώθη εν Κυρίω. Επίσης ασκητισμός τουλάχιστο στην Κύπρο εισάγεται για πρώτη φορά γύρω στα τέλη του 4ου αιώνα. Κατά παρόμοιο τρόπο ναούς και μονές, που αναφέρει το συναξάριο, έχουμε μετά τον 4ο αιώνα. Επομένως αν θεωρήσουμε ότι ο άγιος έζησε μετά τον 5ο αιώνα, τότε δεν υπάρχει καθόλου βάση στο ότι δεν είναι ο άγιος που εξετάζουμε. Επίσης οι τοπικοί άγιοι της Πάφου είχαν συνήθως τοπική τιμή και δεν ήταν τόσο γνωστοί, ώστε να εικονογραφηθούν σε ένα τόσο επιβλητικό ναό. Ακόμη οι παλαιότερες εικόνες που εικονίζουν τον άγιο τον εικονίζουν μαζί με τον άγιο Αρτέμιο και όχι με τον άγιο Πορφύριο.

[1966] Η αναφορά αυτή που βρήκαμε από τα Κύπρια Μηναία παραπέμπει στον χρονογράφο Θεοφάνη τον Ομολογητή (760-817) «Theophanis, *Chonographia*, vol. I Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae, Bonnae 1839, σ. 539-542». *ΚύπριαΜηναία*, τμ. 9 (Ιούλιος 18), σ. 110.

[1967] Μια αναφορά ότι τον 4ο αιώνα γινόταν μεγάλη θαλασσοταραχή στα παράλια της Κύπρου καταγράφει ο Κυπριανός. Αναφέρει ότι η αγία Ελένη ερχόμενη από Ιεροσόλυμα προς Κύπρο και κατά την αναχώρησή της προς Κωνσταντινούπολη έρριψε ένα από τα καρφιά του Σταυρού του Χριστού στη θάλασσα για να ημερέψει και να μην βυθίζονται πλοία και να προξενεί τρόμο στους ταξιδιώτες. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 32. Την ίδια παράδοση μνημονεύει και ο Τομμάσο Πορκάκκι ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο το 1576. Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 455· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 33. Να θεωρήσουμε ότι αυτό έγινε πριν από το τραγικό συμβάν με τον άγιο Ονησιφόρο ή μετά. Πάντως βλέπουμε ακόμα μία μαρτυρία ότι ανοικτά της Κύπρου υπήρχαν πολλά ναυάγια και αναταραχές της θάλασσας.

[1968] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 42.

πλοία βυθίστηκαν και ελάχιστα έφθασαν στην Αλεξάνδρεια. Παρόμοια και ο στόλος του αγίου Ονησιφόρου ο οποίος κατέφυγε στην Πάφο και έκτισε μονή στην Αναρίτα[1969]. Επομένως εδώ δίνεται μια άλλη εκδοχή στο πώς βούλιαξαν τα πλοία από σεισμό και κατά συνέπεια παλιρροϊκά κύματα -τσουνάμι και ότι ο άγιος και η μονή του ανάγονται στον 8ο αιώνα.

Αν τοποθετήσουμε τον άγιο Ονησίφορο στον 4ο αιώνα, που όπως είπαμε υποστήριξε ο Μπακιρτζής, τότε θα πρέπει να τον συγκαταλέξουμε μαζί με τους υπόλοιπους αγίους Ιλαρίωνα, Επιφάνιο και Νικόλαο, που εισήγαγαν τον μοναχισμό στην Κύπρο και οι οποίοι ήταν από τους πρώτους ερημίτες του νησιού. Όμως, η εικόνα της Πάφου, όπως την παρουσιάζεται στο συναξάριο, δηλαδή, μιας μεγάλης πόλης με λιμάνι και μητρόπολη και οι αναφορές σε ναούς και μονές, φανερώνει ότι η περιοχή ήταν σε ακμή. Αυτό δεν ταιριάζει με την κατάσταση στην οποία βρισκόταν τον 4ο αιώνα, όταν στην Πάφο κυριαρχούσε ακόμα η ειδωλολατρία. Και ιδιαίτερα, αν ο άγιος είχε πέσει σε βρασμό της θάλασσας και σε τσουνάμι μετά τους μεγάλους σεισμούς της εποχής εκείνης, το μόνο που θα έβρισκε ήταν ερείπια. Από την άλλη, η εποχή που προτείνει ο Κληρίδης, δηλαδή ο 8ος αιώνας, θα μπορούσε να ήταν μια πιθανή λύση, αλλά από τα μέσα του 7ου αιώνα έχουμε τις Αραβικές επιδρομές, που καταστρέφουν ναούς και μονές, πράγμα για το οποίο δεν κάνει λόγο το συναξάριο. Αποκλείουμε επίσης και την εποχή μετά τις Αραβικές επιδρομές και μέχρι την έναρξη της Φραγκοκρατίας (τέλη 10ου- τέλη 12ου αιώνων). Ως πιθανότερη εποχή, σύμφωνα με τις πληροφορίες που μας δίνει το συναξάριο και η ακολουθία, θεωρούμε την εποχή από τα τέλη του 4ου μέχρι τα τέλη του 7ου αιώνα με πιθανότερο με πλησιέστερη την τελευταία προς την εποχή που ορίζει ο Κληρίδης.

Πάντως αυτό που μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα είναι ότι ο άγιος ανεδείχθη και άρχισε να τιμάται από τον 18ο αιώνα και εξής και μάλιστα την εποχή που ήταν επίσκοπος Πάφου ο άγιος Πανάρετος (1767-1790). Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγουμε αφού ακολουθία και συναξάριο, όπως σημειώσαμε πιο πάνω, θεωρούμε ότι έχουμε από την εποχή αυτή, άσχετο αν μπορεί να προϋπήρχε. Επίσης αναφορά για το λείψανο του αγίου όπως θα καταδείξουμε πιο κάτω, γίνεται από τον 18ο αιώνα και εξής. Το ίδιο και εικόνες του αγίου έχουμε μόνο από τα τέλη του 18ου αιώνα και εξής.

Στο τέλος του συναξαρίου της ακολουθίας του αγίου αναφέρει ότι το λείψανο του αγίου σώζεται μέχρι σήμερα: «τό πανόσιον καί ἅγιον αὐτοῦ λείψανον σώζεται ἕως τοῦ νῦν…». Δεν γράφει ότι σώζεται τεμάχιο αλλά η χρήση του άρθρου «το» δηλώνει ολότητα. Ήταν η μαρτυρία αυτή έγκυρη; Και αν ναι, τότε πού πήγε το υπόλοιπο μέρος του λειψάνου; Ίδια περίπτωση έχουμε και με το λείψανο του αγίου Καλανδίωνα. Γιατί να σώζεται ένα μικρό τεμάχιο μόνο; Τι απέγινε το υπόλοιπο; Ο Τσικνόπουλλος, στην εισαγωγή της ακολουθίας του αγίου, την οποία δημοσιεύει, αναφέρει ότι το θαυματουργό λείψανο του

[1969] Στο ίδιο.

αγίου σωζόταν για πολλά χρόνια αλλά το 1964 που γράφει, δεν γνωρίζει ούτε αυτός, ούτε οι κάτοικοι της Αναρίτας, ούτε και τα γύρω χωριά τι απέγινε[1970]. Ένα χρόνο μετά, όμως, στην έκδοση του βιβλίου του για την μονή Χρυσορρογιατίσσης ο ίδιος ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι η μονή διατηρούσε λείψανο του αγίου προ του 1796[1971]. Το έτος αυτό τεμάχιο λειψάνου του αγίου Ονησιφόρου μεταφέρθηκε για προσκύνηση στην Κωνσταντινούπολη, για εξασφάλιση οικονομικής βοήθειας προς τη μονή Χρυσορρογιατίσσης[1972]. Ο Τσικνόπουλλος, αλλού καταγράφει τεμάχια λειψάνων του αγίου Ονησιφόρου, πέντε στην μονή Κύκκου και ένα στην μονή Χρυσορρογιατίσσης[1973]. Αυτή η αναφορά για λείψανο του αγίου στην Χρυσορρογιάτισσα θα σήμαινε ότι όπως ο άγιος Πανάρετος φρόντισε για άλλα λείψανα και κειμήλια να μεταφερθούν σε μεγάλες μονές για προστασία έτσι κατά παρόμοιο τρόπο θα συνέβη και με την περίπτωση του λειψάνου του αγίου Ονησιφόρου. Το λείψανο αυτό κατά την μαρτυρία του μακαριστού ηγουμένου Χρυσορρογιατίσσης Διονυσίου ήταν παραμελημένο, τυλιγμένο μέσα σε ένα μαντίλι στα δεξιά του Ιερού Βήματος και το έβγαζαν για προσκύνηση κάθε χρόνο στην μνήμη του αγίου[1974]. Το λείψανο δωρήθηκε από τον ηγούμενο Διονύσιο στον ιερό ναό αγίας Μαρίνας στην Αναρίτα, στην κοινότητα όπου έζησε και αγίασε ο άγιος[1975].

Τοιχογραφίες του αγίου Ονησιφόρου δεν εντοπίζονται, παρά μόνο αρκετές φορητές εικόνες, οι περισσότερες του 18ου και 19ου αιώνα. Σε όλες τις παλαιές εικόνες που εντοπίσαμε στην Πάφο ο άγιος εικονίζεται πάντοτε ως όσιος είτε μόνος είτε με τον άγιο Αρτέμωνα, είτε με τον άγιο Κόνωνα. Η αρχαιότερη[1976] εικόνα είναι αυτή στην Αναρίτα,

---

[1970] Ιωάννης Τσικνόπουλλος, «Ακολουθία του Αγίου Ονησιφόρου», *ΚΣ*, τμ. 1964, σ. 245.

[1971] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 44.

[1972] Στο ίδιο.

[1973] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19.

[1974] Συνέντευξη με τον ηγούμενο Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιο, 16/7/2018.

[1975] Συνέντευξη με τον ηγούμενο Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιο, 16/7/2018. Η θήκη η οποία περιέχει σήμερα το λείψανο είναι λιτή. Βασικά είναι ένα επίχρυσο αρτοφόριο για τις Προηγιασμένες, το οποίο εικονίζει σε ανάγλυφη μορφή τον Χριστό Αρχιερέα να περιστοιχίζεται από δύο αγγέλους και πάνω τις Δεσποτικές εορτές της Γέννησης, της Σταύρωσης και της Ανάστασης. Η λειψανοθήκη είναι διαστάσεων 21,5Χ15Χ12 και φυλάσσεται εντός του Ιερού Βήματος του ναού της Αγίας Μαρίνας.

[1976] Παλαιότερη εικόνα του αγίου Ονησιφόρου, που ανάγεται στον 16ο αιώνα προερχόμενη από το Κοιλάνι και φυλάσσεται στη Μητρόπολη Λεμεσού, εικονίζει τον άγιο μαζί με τον όσιο Κασσιανό. Το παράδοξο εδώ είναι ότι ο άγιος δεν εικονίζεται ως όσιος, όπως ετελειώθη, αλλά όπως γράφει ο Μπακιρτζής ως νέος αυλικός λευκοφορεμένος με διάσημα. Χαράλαμπος Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», Τετράδια. Φθινόπωρο 2016, http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf (προσβάσιμο: 16.8.2019). (μάλλον ως μάρτυρας φαίνεται). Η εικόνα αυτή είναι παλαιότερη από αυτές που έχουμε και βρίσκεται πολύ μακριά από τον τόπο τελείωσης αυτό μας οδηγεί στο να εικάσουμε ότι πιθανόν να παραπέμπει στον άγιο Ονησιφόρο τον μάρτυρα και όχι τον όσιο της Αναρίτας.

που εικονίζεται με τον άγιο Αρτέμιο καθώς και άλλη μία στη Χρυσορρογιάτισσα[1977], και οι δύο του 18ου αιώνα και αναντίλεκτα θα σχετίζονται με τον άγιο Πανάρετο και την προσπάθειά του να αναδείξει τους τοπικούς αγίους. Ο άγιος Πανάρετος όπως θα φρόντισε το λείψανο του αγίου να μεταφερθεί στην Χρυσορρογιάτισσα, θα φρόντισε και για την ιστόρηση των δύο ως άνω εικόνων του. Στον ιερό ναό Αγίου Ονησιφόρου εικονίζεται μαζί με τον Άγιο Αρτέμωνα διαστάσεων 86,5Χ59,5εκ. του 19ου αιώνα[1978]. Ο άγιος Ονησίφορος εικονίζεται ως όσιος και ο άγιος Αρτέμων ως ιερέας-επίσκοπος, προφανώς παραπέμπει στον άγιο ιερομάρτυρα Αρτέμιο (8 Οκτωβρίου). Σε μικρή εικόνα 26Χ40 εκ. στην Έμπα, και τώρα στη Μητρόπολη Πάφου, έργο του Παρθένιου εικονίζονται και πάλι οι άγιοι Ονησίφορος και Αρτέμων ο πρώτος ως όσιος και ο δεύτερος ως μάρτυρας[1979]. Παρόμοια εικόνα, έργο και πάλι του Παρθένου στη Μαραθούντα, και τώρα στη Μητρόπολη εικονίζει μαζί με τον άγιο Ονησίφορο αντί τον άγιο Αρτέμωνα τον άγιο Κόνωνα και τους δύο ως οσίους[1980]. Το να εικονίζεται ως επίσκοπος ή ως όσιος ο άγιος Αρτέμων προβληματίζει για το ποιος είναι τελικά ο άγιος Αρτέμων. Ο πιο γνωστός φαίνεται από τα συναξάρια να είναι ο μεγαλομάρτυς που εορτάζεται στις 20 Οκτωβρίου. Ο άγιος αυτός ορίστηκε από τον Μέγα Κωνσταντίνο ως Δούκας και Αυγουστάλιος της Αλεξανδρείας και μαρτύρησε επί Ιουλιανού του παραβάτη το 362. Επομένως να θεωρήσουμε ότι επειδή ήταν και οι δύο Ονησιφόρος – Αρτέμιος Αυγουστάλιοι θεωρήθηκε σωστό να εικονιστούν μαζί;[1981]. Σε αυτό έρχεται σε αντίθεση η εικόνα τους που ο άγιος Ονησίφορος εικονίζεται ως όσιος και ο άγιος Αρτέμων ως επίσκοπος. Η άλλη εκδοχή είναι να συνεορταζόταν ο άγιος Ονησίφορος με κάποιο γνωστό άγιο Αρτέμωνα γι' αυτό και εικονίστηκαν μαζί. Επομένως θα πρέπει να αναζητήσουμε εορτή του αγίου όχι στις 18 Ιουλίου αλλά πιο πιθανό στις 20 Οκτωβρίου. Ο άλλος γνωστός άγιος με το ίδιο όνομα είναι ο επίσκοπος Σελευκείας, συνεργάτης του αποστόλου Παύλου που εορτάζεται στις 24 Μαρτίου. Με αυτόν ανταποκρίνεται η εικόνα που βρίσκεται στον ναό του αγίου Ονησιφόρου που τον φέρει ως επίσκοπο. Υπάρχουν και μερικοί άλλοι με το όνομα Αρτέμων αλλά λιγότερο γνωστοί[1982].

[1977] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 137· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 284.

[1978] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 172, 280· ΑΕιΙΜΠ, Αναρίτα, ναός αγίου Ονησιφόρου. Ο αρχαιολόγος Παπαγεωργίου που έκανε την καταγραφή, γράφει 19ος αιώνας αλλά πιστεύουμε ότι θα πρέπει να είναι τέλη 18ου.

[1979] ΑΣΕιΙΜΠ, Κώστας Γερασίμου – Κυριάκος Παπαϊωακείμ, Αρχείο Συντήρησης Εικόνων, ημ. παράδοσης 14/8/1997· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 250.

[1980] ΑΕιΙΜΠ, Αναρίτα, ναός αγίου Ονησιφόρου· Έμπα, ναός Παναγίας, Μαραθούντα, ναός Αγίου Γεωργίου, Μητροπολιτικό μέγαρο.

[1981] Για τον άγιο Αρτέμιο ως Αυγουστάλιο βλ. περισσότερα: BHG, § 175 (τμ. 1, σ. 66).

[1982] Αρτέμων πρεσβύτερος, Ιερομάρτυς του 303-305 που εορτάζει στις 24 Μαρτίου και 8 Οκτωβρίου, Αρτέμων, πρεσβύτερος και ιερομάρτυς εορτάζει στις 12 Απριλίου, Αρτέμων, μαρτύρησε με τον άγιο Ναρσή και εορτάζεται στις 9 Νοεμβρίου. Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…*, ό.π., σ. 239. Η τιμή του αγίου με

Από την αρχαιότερη εικόνα του αγίου με τον άγιο Αρτέμωνα προέκυψαν και πολλές άλλες εικόνες, όλες του 19ου αιώνα και μικρού μεγέθους που εικονίζουν τον άγιο ως όσιο. Τις καταγράφουμε ως εξής: α) στον ιερό ναό Αγίας Μαρίνας Αναρίτας μικρή εικόνα 34,5Χ23εκ. του πρώτου μισού του 19ου αιώνα[1983], β) στον ιερό ναό Αγίας Μαρίνας Δοράς 19ος αιώνας, γ) Στον ναό της Αγίας Μαρίνας Φιλούσα Κελοκεδάρων 1820[1984], δ) στο Στατό δύο μικρές εικόνες και οι δύο του 19ου αιώνα: 1) Άγιος Νισιφόρος, 2) Άγιος Ονησιφόρος[1985], ε) στην Άρμου εικόνα του 19ου αιώνα[1986], στ) στη Γαλαταριά μικρή εικόνα του 18ου -19ου αιώνα[1987], ζ) στη Κοιλίνια στον ναό της αγίας Αναστασίας του 19ου αιώνα[1988], η) στη Λετύμπου του 18ου – 19ου αιώνα[1989], θ) στη Φιλούσα Κελοκεδάρων 19ος αιώνας[1990], ι) στο Πολέμι 18ος - 19ος αιώνας στο τέμπλο.

Το όνομα Ονησιφόρος δεν είναι ούτε κοινό αλλά ούτε και σπάνιο, το βρίσκουμε σε παλαιότερους αλλά και σήμερα[1991].

τον άγιο Αρτέμωνα δεν μπορεί να δικαιολογηθεί, παρά μόνο ο ίδιος ο άγιος Πανάρετος θα μπορούσε να εξηγήσει γιατί αγιογράφησε και τους δύο αυτούς αγίους μαζί. Ίσως να τιμόταν και ο άγιος αυτός εκεί, ίσως ο δωρητής της εικόνας ή ανακαινιστής του ναού του, ίσως ο άγιος Πανάρετος να είχε ευλάβεια στον άγιο Αρτέμωνα. Ο π. Βλάσιος αναφέρει παράδοση ότι ο άγιος Αρτέμων ο οποίος εικονίζεται ως επίσκοπος στην ίδια εικόνα με τον άγιο Ονησιφόρο υπήρξε για κάποιο διάστημα συνασκητής του αγίου, ίσως μαζί να ήρθαν και ασκήτεψαν και ο άγιος Αρτέμων μετά να πήγε αλλού. Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 123. Είναι όμως όλα αυτά υποθέσεις που δεν μπορούμε να τα στηρίξουμε καθώς και να δώσουμε σαφή απάντηση.

[1983] ΑΕιΙΜΠ, Αναρίτα, ναός Αγίας Μαρίνας.

[1984] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 298.

[1985] ΑΕιΙΜΠ, Στατός, ναός αγίων Ζηνοβίου και Ζηνοβίας.

[1986] ΑΕιΙΜΠ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας.

[1987] ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας.

[1988] ΑΕιΙΜΠ, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας.

[1989] ΑΕιΙΜΠ, Λετύμπου, ναός Αγίου Θεοδώρου.

[1990] ΑΕιΙΜΠ, Φιλούσα Κελοκεδάρων, ναός αγίας Μαρίνης.

[1991] Το Ονησιφόρος το βρίσκουμε σε επίθετο βετεράνου του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου (1912-1913) από την Άρμου Ονησιφόρος Σάββας. Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 362. Σήμερα έχουμε όνομα ιερέως στη Λεμεσό πατήρ Ονησιφόρος, ενώ προκάτοχος στην Αναρίτα ιερέας ο οποίος τάφηκε εντός του παλαιού ναού είχε το όνομα Ονησιφόρος. Από το ηλεκτρονικό αρχείο Βαπτίσεων της Μητροπόλεως Πάφου (ΑΒΜΠ) στις αναζητήσεις για το όνομα: (Αρσ) Ονησίφορος: Γεροσκήπου 1987,1995. Πολέμι 1987. Πάφος 1966,1991. Κάτω Πάφος 1992. Όμοδος 2009. Άρσος 1943. Άγιος Αμβρόσιος 1946,1955,1956,1962,1971. Άγιος Νεόφυτος 1992. Πενταλιά 1963. Πωμός 1964. Μεσόγη 2001. (Θηλ): Ονησιφορίνα: Πάφος 1981· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε: από ένα στα χωριά: Νέο Χωριό, Μηλικούρι, Παναγιά, Επισκοπή, Άρμου, Πολέμι, Στρουμπί, Αγία Μαρίνα, Λεμώνα, Μεσόγη, Πέγεια, Καλλέπεια, Νικόκλεια και από δύο στα χωριά Χούλου και Γεροσκήπου.

3. Άγιος Νικόλαος και Ευτύχιος κτήτορες της Αγίας Μονής των Ιερέων

Με το όνομα Νικόλαος αναφέρονται δύο άγιοι στην Πάφο. ο άγιος Νικόλαος μετέπειτα επίσκοπος Μύρων ο οποίος πιστεύεται ότι πέρασε από εδώ και ίδρυσε την Αγία Μονή των Ιερέων και ο άγιος Νικόλαος επίσκοπος Πάφου ή Αρσινόης, τέλη του 4ου αιώνα. Επίσης υπάρχει και ο άγιος Νίκων επίσκοπος Αρσινόης και ο άγιος Νικόλαος οσιονεομάρτυς, του Ντβάλι που ασχοληθήκαμε σε άλλα σημεία της παρούσας διατριβής.

Η τοπική παράδοση ότι ο άγιος Νικόλαος και ο άγιος Ευτύχιος ίδρυσαν την Αγία Μονή ή Μονή των Ιερέων, φαίνεται να αναθερμαίνεται όταν στα μέσα του 18ου αιώνα βρέθηκε στη εν λόγῳ μονή χειρόγραφο που αναφέρει ως κτήτορες τους αγίους Νικόλαο και Ευτύχιο. Σύμφωνα με την παράδοση αυτή οι Νικόλαος και Ευτύχιος κατεδάφισαν τον ναό της Ήρας και έκτισαν ναό αφιερωμένο στη Θεοτόκο[1992].

Ο Εφραίμ ο Αθηναίος γράφοντας για την Αγία Μονή αναφέρει ότι επί μεγάλου Κωνσταντίνου κτίστηκε η μονή αυτή από τους αγίους Ευτύχιο και Νικόλαο, όταν ακόμα ήταν λαϊκός, πριν γίνει επίσκοπος Μύρων της Λυκίας. Κτίστηκε η μονή πάνω στα θεμέλια ειδωλολατρικού ναού της θεάς των Ελλήνων και αφιερώθηκε στη Θεοτόκο. Υπέδειξαν σε αυτόν και τόπο όπου ο άγιος Νικόλαος πήγαινε και προσευχόταν και ονομάστηκε μέχρι τις μέρες μας η τοποθεσία Προσευχή[1993]. Αμφέβαλλε αρχικά για την παράδοση αυτή, μέχρι που βρήκε παμπάλαιο χειρόγραφο[1994] το οποίο αναφερόταν στην ίδρυση της μονής. Ο άγιος Νικόλαος σύμφωνα με το χειρόγραφο έφυγε και έγινε επίσκοπος στη Λυκία, ενώ ο

[1992] Για ναό αφιερωμένο στην Ήρα φαίνεται σύμφωνα με εγχάρακτη συλλαβική γραφή που είναι εντοιχισμένη στο ναό της Μονής αναγράφει ότι έκτισε ο Νικοκλής το 374/373-361 π.Χ. και τον αφιέρωσε στη θεά Ήρα. Hogarth, *DeviaCypria…, ό.π.*, σ. 31-34. Κωστής Κοκκινόφτας, Ιωάννης Θεοχαρίδης, *Μετόχια της Ιεράς Μονής Κύκκου Μονή των Ιερέων ή Αγία Μονή*, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1999, σ.17. Ο Περδίκης πέραν από την αναφορά για κατεδάφιση του ναού της Ήρας και ανοικοδόμηση ναού προς την Θεοτόκο μας πληροφορεί ότι αυτή η σκηνή να κατεδαφίζει είδωλα ο άγιος Νικόλαος πέρασε και στην εικονογραφία της Εκκλησίας μας, παραθέτοντας και εικόνες. Στυλιανός Περδίκης, «Μονή των Ιερέων στην Πάφο. Από την ειδωλολατρία στον χριστιανισμό», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 11 (2016), σ. 9-30. Ο Τριανταφυλλόπουλλος δίνοντας μάλιστα μια άλλη εκδοχή για την ονομασία της μονής των Ιερέων γράφει ότι πιθανόν να έγινε γλωσσική μετατροπή – παραφθορά του «Ηραίου», ναού της Ήρας, σε Ιερέων. Δημήτριος Τριανταφυλλόπουλλος, «Αγία Μονή ή Ιερέων ή Αγίου Νικολάου ή Αγίου Ευτυχίου», *Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια*, Στρατηγικές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., τμ. 1, Αθήνα 2010, (ΜΟΧΕ), τμ. Α΄, σ. 115-116· Περδίκης, «Μονή των Ιερέων στην Πάφο…», ό.π., σ. 14.

[1993] Η τοποθεσία Προσευχή είναι κοντά στην Αγία Μονή και λέγεται ότι ο άγιος Νικόλαος πήγαινε εκεί και προσευχόταν. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 237. Στην Λυσό επίσης και συγκεκριμένα βορειοανατολικά της μονής του Αγίου Γεωργίου η περιοχή ονομάζεται στους χάρτες του Kitchener ως «προσευχή». Ίσως στην περίπτωση αυτή να συνδέεται με τον άγιο Αρκάδιο ο οποίος επίσης ίδρυσε μονή στην περιοχή του.

[1994] Το χειρόγραφο αυτό δεν σώζεται σήμερα όπως αναφέρει ο Χατζηψάλτης και το οποίο μπορούσε σήμερα να χρονολογηθεί και να εξάγουμε πολλά άλλα συμπεράσματα. Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφω μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 4.

Ευτύχιος έμεινε στη μονή[1995]. Άλλη μια αναφορά για την παράδοση αυτή για τους δύο κτήτορες της μονής αγίους Νικόλαο και Ευτύχιο βρίσκουμε σε ανέκδοτους κώδικες της Μονής Κύκκου του 1751/2, στη σελίδα 13, όπου αναφέρει ότι κατά τον μεγάλο εμπρησμό της Μονής Κύκκου αναγκάστηκαν οι πατέρες και η εικόνα της Παναγίας να μεταφερθούν για κάποιο διάστημα στην Αγία Μονή[1996].

Αν η παράδοση ότι ο άγιος Νικόλαος επίσκοπος Μύρων της Λυκίας υπήρξε μαζί με τον άγιο Ευτύχιο ιδρυτής της Αγίας Μονής, τότε πρέπει να υπολογίσουμε την άφιξή του αγίου Νικολάου στην Κύπρο πολύ πριν το 325, έτος που συμμετέχει ως επίσκοπος στην Α΄ Οικουμενική. Δεχόμενοι αυτήν την εκδοχή πρέπει να δεχθούμε ότι είναι οι πρώτοι εισηγητές του μοναχισμού στην Πάφο και γενικότερα στην Κύπρο, πριν ακόμα και από τον όσιο Ιλαρίωνα τον μέγα (364 -371).

Εξετάζοντας τον βίο του αγίου Νικολάου βλέπουμε ότι υπήρξαν δύο επίσκοποι Μύρων με το όνομα Νικόλαος και με παράλληλους βίους, που στη συνέχεια από την Εκκλησία θεωρήθηκαν ως ένας άγιος. Οι δύο άγιοι Νικόλαοι έζησαν στον ίδιο χώρο με παρόμοια θαύματα και αγίασαν ο άγιος Νικόλαος ο επίσκοπος Μύρων που μετείχε της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου και ο άγιος Νικόλαος ο Σιωνίτης[1997]. Ο άγιος Νικόλαος ο Σιωνίτης υπήρξε ιδρυτής και ηγούμενος της Μονής της Σιών στα Μύρα (από όπου πήρε και την προσωνυμία) και επίσκοπος Πινάρων, και έζησε τον 6ο αιώνα[1998]. Όπως αναφέρεται[1999], ο άγιος Νικόλαος ο Σιωνίτης έκανε αρκετά ταξίδια στα Ιεροσόλυμα και έκτισε την μονή της

[1995] Ο Εφραίμ ο Αθηναίος, μετέπειτα πατριάρχης Ιεροσολύμων (1766-1770) αμφισβητών την παράδοση των μοναχών για τους κτήτορες της Μονής ερευνώντας την Μονή, βρήκε ένα παμπάλαιο χειρόγραφο το οποίο έγραφε τα εξής: «Καί καθάπερ τῷ Μωϋσεῖ, φησί, ἐδόθη βοηθός ὁ Ἀαρών, οὕτω καί τῷ Εὐτυχίῳ ἐδόθη ὁ Συστρατιώτης Νικόλαος· μετ' αὐτοῦ γάρ τόν Ναόν τῆς ἀκαθάρτου θεᾶς κατέβαλε καί κάλλιστον τέμενος τῆς Ἁγίας Θεοτόκου ἀνήγειρε καί ἐκ τῶν λίθων τῆς θεομάχου καί ἀκαθάρτου θεάς, τόν ὁρώμενον Ἅγιον Οἶκον ᾠκοδόμησεν. Εὐτύχιος μέν τούς λίθους ἤνεγκε, Νικόλαος δέ ἐλαξεύσατο καί ἀμφότεροι ᾠκοδόμησαν· καί ἡ Θεοτόκος Ἁγνή καί ἀμόλυντος ἐνῴκησε, Νικόλαος τῆς Λυκίας τήν Προεδρείαν ἐμπιστεύεται, ὁ δέ Μακάριος Εὐτύχιος ἐνταῦθα κατέμεινεν ἐν τοῖς πόνοις τῶν καρπῶν αὐτοῦ ἀγαλλόμενος.». Σεραφείμ Πισσίδιος Πανιερώτατου Μητροπολίτου Αγκύρας, *Περιγραφή της Ιεράς, Σεβάσμιας και Βασιλικής Μονής της Υπεράγιας Θεοτόκου. Της και μέγα εχούσης το αιδέσιμον δια τον ιστορήσαντα αυτήν Απόστολον Λουκά τον Ευαγγελιστή του Κύκκου επιφημιζομένης κατά την νήσον Κύπρον*, Ενετίησι ²1782 (πρώτη έκδοση 1751, τρίτη έκδοση 1817 και τέταρτη έκδοση 1904, πιστή ανατύπωση της τρίτης του 1817), σ. 63-64.

[1996] Φιλίππου «Η Μονή των Ιερέων…, όπ., σ. 312· Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφω μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 5.

[1997] Τσούμη, Ταμπάκη, «Ο άγιος Νικόλαος. Η απεικόνισή του στις τοιχογραφίες…», ό.π., σ. 101-113· Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου…», ό.π., σ. 73-87.

[1998] Η μονή της Σιών βρισκόταν στην κορυφή του βουνού των Μύρων της Λυκίας και με την ανέγερσή της είναι απόλυτα συνδεδεμένος. Περισσότερα βλπ. Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου…», ό.π., σ. 76.

[1999] Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου…», ό.π., σ. 76. Περισσότερα για τον άγιο Νικόλαο της Νέας Σιών βλπ. I. Sevcenko, N.P. Sevcenko, *Thelofeofst. Nicholas of Sion*, Hellenic College Press, Brookline Mass, 1984, σ. 11εξ.

Σιών στα Μύρα, σε αντίθεση με τον άγιο Νικόλαο επίσκοπο Μύρων που δεν φαίνεται να συνδέεται με τη θάλασσα, με ταξίδια και ίδρυση μονών. Οι δύο αυτοί άγιοι είναι άγνωστο πότε ενοποιήθηκαν σε ένα. Ξέρουμε όμως ότι από τον 9ο αιώνα και εξής θεωρούνται πλέον ως ένας άγιος[2000]. Από τον 7ο αιώνα και εξής ο άγιος Νικόλαος ως προστάτης των ναυτικών καθιερώνεται έναντι του αγίου Φωκά που ήταν ως τότε αυτός προστάτης, και οι πιστοί καταφεύγουν στον άγιο Νικόλαο λόγω και των αραβικών επιδρομών, ενώ με την μεταφορά του ιερού λειψάνου του στο Μπάρι της Ιταλίας επεκτάθηκε ακόμα περισσότερο η μνήμη του[2001].

Από τα πιο πάνω μπορεί κανείς να συμπεράνει ότι υπάρχουν περισσότερες πιθανότητες ο αναφερόμενος άγιος Νικόλαος που μας ενδιαφέρει να είναι ο Σιωνίτης, που έζησε τον 6ο αιώνα και όχι ο αρχιεπίσκοπος Μύρων, που έζησε τον 4ο αιώνα. Εκείνος, που ως γνωστό έκανε αρκετά ταξίδια, είναι πιο πιθανό να ήρθε και στην Κύπρο, να ίδρυσε τη μονή και να βοήθησε στην ανοικοδόμηση της αγίας Μονής. Θεωρούμε πάντως ότι υπάρχουν λιγότερες πιθανότητες να κτίστηκε μονή στις αρχές του 4ου αιώνα που ακόμα υπήρχαν οι διωγμοί των Χριστιανών, ιδιαίτερα στην Ανατολή με αυτοκράτορα τον Λικίνιο και επίσης ο μοναχισμός δεν είχε ακόμα οργανωθεί.

Άξιο παρατηρήσεως είναι ότι ο άγιος Νεόφυτος, στο εγκώμιο του για τον άγιο Νικόλαο[2002] δεν ξεχωρίζει τους δύο αγίους Νικόλαο επίσκοπο Μύρων και Νικόλαο Σιωνίτη. Ενώ επίσης δεν κάνει καμία αναφορά για την Αγία Μονή ως ιδρυθείσα από τον άγιο Νικόλαο, κάτι που πιστεύουμε ότι δεν θα παρέλειπε μιας και αυτή η μονή βρίσκεται στη Πάφο αλλά και λόγῳ του ότι και ο ίδιος είναι ιδρυτής μονής.

Για τον άγιο Ευτύχιο, που αναφέρεται ως συνιδρυτής με τον άγιο Νικόλαο της Αγίας Μονής έχουμε παλαιότερες γραπτές μαρτυρίες, όπως αυτή που καταγράφεται σε Παρισινό κώδικα με αριθμό 63. Πρόκειται για χειρόγραφο Ευαγγελισταρίου το οποίο χρονολογείται τον 9ο αιώνα και χαρακτηρίζεται ως κτήμα της Αγίας Μονής. Σημαντικό σε αυτό είναι ο κολοφών «Ταύτην τήν δέλτον εἰς τήν Παναγία Θεοτόκον καί εἰς τόν Ἅγιον Εὐτύχιον». Η σύνδεση της Θεοτόκου μαζί με τον άγιο Ευτύχιο δηλώνει την παλαιότερη σαφή μαρτυρία για τον κτήτορα της μονής κάτι το οποίο η προφορική παράδοση διέσωσε[2003]. Δεύτερη γραπτή μαρτυρία προέρχεται επίσης από κώδικα των αρχών του 12ου αιώνα ParisGr. 1588[2004]. Επίσης κατά τον 14 αιώνα η μονή των Ιερέων αναφέρεται και ως μονή του αγίου Ευτυχίου[2005].

[2000] Κουντούρα-Γαλάκη, «Αμφίδρομες σχέσεις αφανούς και επιφανούς αγίου…», ό.π., σ. 84-85.

[2001] Στο ίδιο, σ. 85.

[2002] Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 66-67.

[2003] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 8), σ. 77.

[2004] Jean Darrouzes, «Un obituaire Chypriote le Parisinus Graecus 1588», *ΚΣ*, τμ. 1952 σ.48.

[2005] J. Darrouzes, «Un obituaire Chypriote le Parisinus Graecus 1588», *ΚΣ*, τμ. ΙΕ 195, Λευκωσία, 1952, σ. 29,48· Χατζηψάλτης, «Περί της εν Πάφῳ μονής των Ιερέων…», ό.π., σ. 1-8, στη σ. 7.

Πάντως ούτε και για τον άγιο Ευτύχιο μπορούμε να προσδιορίσουμε ακριβώς τον χρόνο που έζησε. Θεωρούμε όμως εφόσον έχουμε την παλαιότερη γραπτή μαρτυρία τον 9ο αιώνα ότι η μονή θα ιδρύθηκε πριν τις Αραβικές επιδρομές στο νησί (7ος-10ος αιώνες). Σημαντική είναι και η αναφορά του Μαχαιρά ο οποίος γράφει για τον άγιο Σώζοντα στην Ασπρογιά, που ασχοληθήκαμε και αλλού. Ότι «ἐτρέξαν το οἱ Σαρακηνοὶ ὅταν ἐκάψαν τὴν εἰκόναν τῆς Θεοτόκου εἰς τὴν μονήν·»[2006]. Ίσως αυτή η μονή της Θεοτόκου που μνημονεύεται κατά τις Αραβικές επιδρομές να ήταν η Αγία Μονή.

Για έλευση του αγίου Νικολάου στην Κύπρο έχουμε και πολλές άλλες παραδόσεις όπως στον Κάθηκα με το κυπαρίσσι που φαίνεται μια ζωντανή παράδοση που δεν μπορεί να αγνοηθεί[2007]. Με επιφύλαξη, συμπερασματικά έχοντας υπόψη τις πιο πάνω πληροφορίες θα δεχόμαστε την ίδρυση της μονής από τον άγιο Ευτύχιο και άγιο Νικόλαο τον Σιωνίτη τον 6ο αιώνα.

Σημαντικός αριθμός ναών και μονών αφιερωμένων στον άγιο Νικόλαο υπάρχουν στην Πάφο με πρώτη την Αγία Μονή, που όπως είπαμε παλαιότερα ήταν αφιερωμένη στον άγιο Ευτύχιο σήμερα όμως τιμάται επ' ονόματι του αγίου Νικολάου[2008]. Όλες όμως οι μονές,

---

[2006] *Μαχαιράς*, § 36.

[2007] Ο Περδίκης αναφερόμενος στην παράδοση αυτή με το κυπαρίσσι το συσχετίζει με επίσης άλλο κυπάρισσο που βρισκόταν στο χωριό Πλάκωμα στη Λυκία, για το οποίο γίνεται όπως γράφει αναφορά στο βίο του αγίου Νικολάου του Σιωνίτη. Στο κυπαρίσσι αυτό κατοικούσαν δαιμόνια, έτσι ο άγιος Νικόλαος το έκοψε και εκδίωξε τους δαίμονες. Περδίκης, «Μονή των Ιερέων στην Πάφο…», ό.π., σ. 13. Αναφορά για έλευση από τα μέρη εκείνα και συγκεκριμένα από τον Ακάμα γίνεται και για τον άγιο Επιφάνιο. Επομένως να συμπεράνουμε ότι τον 4ο αιώνα που έφθασαν και οι δύο στο νησί θα υπήρχε λιμάνι κάπου στον Ακάμα όπου επιβιβάστηκαν στο γνωστό ακρωτήριο Αγίου Επιφανίου. Ή ο άγιος Νικόλαος να αφίχθηκε στη βόρεια ακτή του Ακάμα όπου επίσης υπάρχει φυσικό θα λέγαμε λιμάνι με ονομασία σήμερα Blue Lagoon και πιο πάνω παλαιό τσιφλίκι με ναό του αγίου Νικολάου με τοιχογραφίες. Στην ευρύτερη τοποθεσία Blue Lagoon εκτός από τον βυζαντινό ερειπωμένο ναό του αγίου Νικολάου, υπάρχουν επίσης τα ερείπια παλαιοχριστιανικής βασιλικής αφιερωμένης στον άγιο Επιφάνιο κάτι το οποίο πιστοποιεί ύπαρξη μικρής πόλης στην τοποθεσία καθώς και ότι πολύ πιθανόν οι δύο άγιοι να αφίχθηκαν πραγματικά στον τόπο εκείνο. Ο άγιος Νικόλαος ο δεύτερος μην ξεχνάμε ότι ήταν ναυτικός και έκανε ταξίδια προς τα Ιεροσόλυμα, καθόλου απίθανο να πέρασε και από την Κύπρο. Ο Ποκόκ το 1738 αναφέρει μάλιστα στον Ακάμα νησάκι και κόλπο με την ονομασία Άγιος Νικόλαος. Ρίτσαρντ Ποκόκ (1738) στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.2, σ. 747. Στην περιοχή που αναφέρουμε υπάρχουν όντως δύο ή τρία μικρά νησάκια – βραχονησίδες.

[2008] Μεγάλος ναός βρισκόταν μεταξύ λαϊκής αγοράς και παλαιών επαρχιακών γραφείων εκεί που υπάρχει το σταυροδρόμι, περί τα 200 μέτρα βορειοδυτικά από τον ναό του Αγίου Κενδέα και περί τα 300 μέτρα νοτιοανατολικά από τον ναό της Αγίας Σοφίας (Τζαμί). Το αναφέρει ο Τσικνόπουλλος στις εκκλησίες που μετατράπηκαν σε τζαμιά. Ήταν ως γνωστό το Γενί τζαμί (νέο τζαμί) που βομβαρδίστηκε το 1964. Ναός του αγίου Νικολάου στην ομώνυμη κοινότητα, όπως και τοποθεσίες άγιος Νίκων. Δύο μονές σχετικά κοντά στην κοινότητα άγιος Νικόλαος, μία στην Φιλούσα και η άλλη στις Πάνω Πλάτρες που παλαιότερα ανήκε στη Μητρόπολη Πάφου, μετόχι επίσης στην Βάσα Κοιλανίου, ναός του στο Άρσος. Στον Άγιο Νικόλαο επί εποχής Τουρκοκρατίας υπήρχε και μετόχι της μονής Κύκκου, το Πιάνι δεν ξέρουμε αν είχε και ναό και πού ήταν αφιερωμένος. Εξωκκλήσι στη Γαλαταριά του αγίου Νικολάου ανάγεται στον 16ο αιώνα. Παρεκκλήσι του αγίου Νικολάου στη Χλώρακα. Παρεκκλήσι του αγίου Νικολάου στην Πόλη Χρυσοχούς. Ο ναός του

οι ναοί και τα εξωκκλήσια (καθώς και μία κοινότητα) που αφιερώθηκαν στον άγιο Νικόλαο, δεν μπορούμε να πούμε με βεβαιότητα ότι είχαν άμεση σχέση με την παράδοση έλευσης του αγίου Νικολάου στην Πάφο. Επίσης ούτε μαρτυρίες έχουμε αν σχετίζονται με τον άγιο Νικόλαο και Νίκωνα επισκόπων Πάφου – Αρσινόης[2009]. Τέλος στην Πάφο εντοπίζουμε μόνο ένα ναό που πιθανόν να ήταν αφιερωμένος στον άγιο Ευτύχιο[2010].

αγίου Νικολάου στη Χρυσοχού, που μετατράπηκε σε τζαμί, ένα μεσαιωνικό κτίσμα του 16ου αιώνα με βαρελόσχημη στέγη: Αναφέρεται ότι μετατράπηκε σε τζαμί πιθανόν τον 18ο αιώνα κατά τον οποίο η νότια είσοδος μετατράπηκε σε μιχράμ κατασκευάστηκε βοηθητικό κτίσμα στα βόρεια και στα βορειοανατολικά κτίστηκε ο μιναρές. Οι εργασίες συντήρησης του άρχισαν από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το 1985 και συνεχίστηκαν τα επόμενα έτη κατά τα οποία, όταν αφαιρέθηκαν όλα τα επιχρίσματα από τους τοίχους, βρέθηκαν μόνο ελάχιστα ίχνη από τοιχογραφίες. Επίσης, δυστυχώς, το 1998 ανακατασκεύασαν τον μιναρέ του οποίου κατέπεσε το επάνω μέρος κατά τους σεισμούς του 1996-1997: Στο πίσω μέρος του Annual Report του Τμήματος Αρχαιοτήτων του έτους 1998 από όπου είναι το φωτογραφικό υλικό, η φωτογραφία 28 δείχνει ότι είχαν κατεδαφίσει εντελώς μέχρι την βάση του τον μιναρέ: Annual Report, τμ. 1998, φωτ. 28· τμ. 1999, σ. 31· τμ. 2000, σ. 38. Ο μιναρές κρίθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων ως επικίνδυνος και κατεδαφίστηκε εντελώς για να ανακατασκευασθεί από την βάση του. Θεωρούμε εντελώς λάθος την ανακατασκευή του μιναρέ. Εφόσον είχε πέσει από τους σεισμούς, έπρεπε να αφαιρεθεί ως νεότερο κτίσμα, το οποίο δεν συνάδει με την αρχιτεκτονική του βυζαντινού ναού. Παρόμοια περίπτωση συναντάμε στον ναό της Αγίας Μαρίνας στην ομώνυμη κοινότητα πιθανόν της ίδιας εποχής, στον οποίο προστέθηκε καμπαναριό κατά τον 20ό αιώνα. Κατά την συντήρηση κρίθηκε ότι δεν συνάδει με τον ναό και για λόγους επίσης στατικότητας κατεδαφίστηκε. Το ίδιο πιστεύω έπρεπε να πράξουν και με τον μιναρέ στον άγιο Νικόλαο. Περισσότερα για τον ναό αυτό στο υπό έκδοση βιβλίο μας: Βυζαντινοί ναοί 10ου – 16ου αιώνα στην Πάφο που μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη. Το μοναστήρι, γνωστό ως αφιερωμένο στον άγιο Γεώργιο τον Νικοξυλίτη ο Παπαγεωργίου το αναφέρει ως αγίου Νικολάου (ή Γεωργίου) Νικοξυλίτη, το Γεωργίου το βάζει σε παρένθεση ο ίδιος. Παπαγεωργίου, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία…*, ό.π., σ. 143. Εξωκκλήσι του Αγίου Νικολάου στον Κάθηκα με παράδοση έλευσης του από το μέρος εκείνο. Εξωκκλήσι του αγίου στον Ακάμα. Παρεκκλήσι στην Παναγία Χρυσογιαλιώτισσα. Ενοριακός ναός στη Νατά και επίσης εξωκκλήσια τις κοινότητες: Αχέλεια, Κισσόνεργα, Κοίλη, Κούκλια, Λετύμπου, Μαμώνια, Θελέτρα, Λυσός, Παχύαμμος και Στατός. Βυζαντινοί ναοί 10ου – 16ου αιώνα στην Πάφο, που μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη

[2009] Ο συνασκητής του αγίου Ευτυχίου, Νικόλαος μπορεί να ταυτιστεί με τον άγιο Νικόλαο τον πρώτο ή περισσότερο με τον δεύτερο άγιο Νικόλαο ο οποίος έκανε ταξίδια στα Ιεροσόλυμα. Επίσης μπορεί να ταυτιστεί ως ο άγιος Νικόλαος επίσκοπος Πάφου. Αυτή η θεωρεία μπορεί να στηριχθεί ως ο άγιος ο οποίος ξεκίνησε ως ασκητής – μοναχός και στη συνέχεια έγινε επίσκοπος Πάφου ή Αρσινόης. Άλλωστε και ο άγιος Αρκάδιος έτσι ξεκίνησε ως ασκητής και μετά ως επίσκοπος Αρσινόης. Αν θεωρήσουμε, εντελώς υποθετικά, ότι, όπως οι άλλοι άγιοι επίσκοποι τάφηκαν σε κάποιο τόπο έτσι έγινε και με αυτόν, (αντικαθιστώντας πιθανόν και την μνήμη του αγίου Ευτυχίου) και κτίστηκε ομώνυμος ναός όπως οι άγιοι Αρκάδιος, Αρίστων κλπ.

[2010] Υπήρχε ναός του αγίου Ευθυμίου περί τα 500 μέτρα νοτιοανατολικά από την μονή των Ιερέων είναι φανερό ότι θα υπήρξε σύγχυση του ονόματος και ο ναός θα ήταν αφιερωμένος στον άγιο Ευτύχιο κτήτορα της μονής. Ίσως αυτό να ήταν σπήλαιο και ασκητήριο του αγίου πριν κτιστεί η Αγία Μονή κάτι αντίστοιχο όπως έγινε και με τον μοναχό Ιγνάτιο ο οποίος έκτισε την Χρυσορρογιάτισσα. Βλέπε σχετικά στο αρχείο ναών. Βλέπε παρόμοια σύγχυση στο χρονικό του Μαχαιρά για αναφορά λειψάνων «τοῦ ἁγίου Εὐθυμίου μονῆς τῶν ἱερέων». *Μαχαιράς*, § 77.

Ο άγιος Νικόλαος συνηθίζεται να αγιογραφείται σχεδόν πάντοτε στην κόγχη του Ιερού μαζί με άλλους ιεράρχες ή και σε άλλα μέρη του ναού. Από τις αρχαιότερες απεικονίσεις του, που έχουμε στην Πάφο, είναι αυτή στις τοιχογραφίες της Εγκλείστρας του Αγίου Νεοφύτου και στην κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής[2011].

Ο άγιος Ευτύχιος πιθανόν να εικονίζεται στον ναό (τζαμί) του αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη Χρυσοχούς[2012].

Πολύ μεγάλο αριθμό εικόνων του αγίου Νικολάου συναντάμε στην Πάφο και σε όλη την Κύπρο. Η αρχαιότερη μάλιστα εικόνα στην Κύπρο του αγίου Νικολάου, ανάγεται στο 13ο αιώνα και προέρχεται από τον Άγιο Νικόλαο της Στέγης. Πρόκειται για μεγάλη εικόνα του αγίου Νικολάου με σκηνές από τον βίο του[2013]. Στην Πάφο εικόνες δεσποτικές, εφέστιες ή μεγάλες εικόνες υπάρχουν αρκετές. Σημαντικότερη εικόνα θεωρούμε ότι είναι η εφέστιος εικόνα αγίου Νικολάου του 1526 με μικρές παραστάσεις στις τέσσερις πλευρές της, προερχόμενη από την ομώνυμη μονή του στη Φιλούσα Κελοκεδάρων και τώρα φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο. Άλλες εικόνες υπάρχουν σε πολλούς άλλους ναούς[2014].

[2011] Τοιχογραφίες στην Εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου τοιχογραφία του Θεόδωρου Αψευδή το έτος 1183, εις τον νάρθηκα μία και άλλη μια στο Ιερό. Στον ναό της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου, στο Ιερό Βήμα, εικονίζεται μαζί με άλλους ιεράρχες ο άγιος Νικόλαος, τοιχογραφία του 15ου αιώνα. Στη Βάσα Κοιλανίου, ναός αγίου Γεωργίου 16ος αιώνας, στη Χούλου, ναός του αγίου Θεοδώρου και τώρα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο, στο Χόλι, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ 16ος αιώνας, στον ναό των Αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου 14ος -15ος αιώνας, στην αψίδα του ναϊδρίου της κατακόμβης της Αγίας Σολομωνής 13ος αιώνας. Στο ναό της αγίας Ελισάβετ στον Άγιο Αμβρόσιο παριστάνεται στο βόρειο άκρο του δυτικού τοίχου 16ος αιώνας. Γαλαταριά, τοιχογραφία στο βόρειο τοίχο 15ος αιώνας. Στον ναό μετέπειτα τζαμί του Αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη Χρυσοχούς σε τοιχογραφία του 16ου αιώνα παρουσιάζεται σκηνή από τον βίο του αγίου Νικολάου. Στην Χλώρακα στον παλαιό ναό της Παναγίας Χρυσελεούσης εικονίζεται ο άγιος Νικόλαος και κάτω παραστάσεις από την ζωή του όπως ένα καράβι κλπ. που πιθανόν να συνδέεται με θαύματα του αγίου στη θάλασσα μιας και η κοινότητα είναι παραθαλάσσια: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 240-241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 100,115· Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 61-63· ΑΕιΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου, Χόλι, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ· Stylianou, «The painted church of the Archangel Michael Kholi…, ό.π., σ. 42· Παπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου…*, ό.π., σ. 32,38· Βολανάκης, «Η Κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής…», *ό.π.*. σ. 59· ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Αμβρόσιος ναός της Αγίας Ελισάβετ, Γαλαταριά, ναός αγίου Νικολάου· Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 69,71,77,81.

[2012] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 69,70,77,88.

[2013] Η εικόνα αυτή είχε μεταβεί στη Ιταλία το 2006 για έκθεση αλλά και συντήρηση: http://www.makariosfoundation.org.cy/885.html (προσβάσιμο: 3.7.2019).

[2014] Στο εικονοστάσι του βορείου κλίτους της Αγία Παρασκευής στη Γεροσκήπου, μεταξύ άλλων εικόνων και μία του αγίου Νικολάου του 19ου αι. έργο του Παρθένιου. Ανώγυρα στην βόρεια πύλη του Ιερού 18ος αιώνας, Ασπρογιά του 1708, Γαλαταριά, Θελέτρα του 1778. Στην Παναγιά στον ναό της Παναγίας Ελεούσας, ένας Τούρκος έβγαλε τα μάτια της εικόνας του αγίου και τιμωρήθηκε από τη Θεία Δίκη, αφού σκοτώθηκε πέφτοντας σε γκρεμό. Μονή Τροοδιτίσσης, εικόνα στην Έμπα, εικόνα του αγίου Νικολάου στο

Στην Κύπρο, ιδιαίτερα, εικονίζεται συνήθως σε πολλά παλαιά και σύγχρονα βημόθυρα μετά τους τρεις ιεράρχες Χρυσόστομο, Βασίλειο, Γρηγόριο και ένας τοπικός άγιος, ο οποίος ήταν επίσκοπος, ως τέταρτος ιεράρχης. Στις περισσότερες των περιπτώσεων που συναντήσαμε στην Πάφο, αλλά και σε ολόκληρη την Κύπρο, στη θέση αυτή εικονίζεται ο άγιος Νικόλαος[2015].

Οι φορητές εικόνες του αγίου Νικολάου όπου και αν βρίσκονται, είτε σε τέμπλα ναών, είτε σε ιδιωτική κατοχή έχουν, σχεδόν όλες, διαστάσεις περίπου 30Χ20εκ[2016].

Εκκλησιαστικό Μουσείο 18ου αιώνα, άλλη εικόνα του 18ου αιώνα, μεγάλη εικόνα των αγίων Φιλίππου, Νικολάου, Χαραλάμπους και Ευσταθίου του 1814 βρίσκεται στα κτήρια της Μητρόπολης, έργο του Παρθένιου: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 287, 288, 290, 194· Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσσης, ό.π.*, σ. 110· ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου. Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., πιν. 118, Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 192, 412· ΑΣΕιΙΜΠ, Lynne Harrisson Hadzandoniou, αρ. 089, 108· ΦΑΙΕΑΠ. Εικόνα του αγίου Νικολάου με κοντάρι λιτανείας μεταφερόταν εν πομπή την Κυριακή της Ορθοδοξίας από τον κεντρικό ναό της Βάσας στον ομώνυμο ναό του αγίου Νικολάου. Η εικόνα αυτή κλάπηκε το 1938 και βρέθηκε στη Βάβλα το 1943 εντελώς κατεστραμμένη. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Κώστας Γερασίμου, Κυριάκος Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας Κοιλανίου*, Λευκωσία 1999, σ. 7.

[2015] Μεγάλες εικόνες του αγίου Νικολάου: Γαλαταριά 18ος αιώνας, έγινε μαζί με τις άλλες εικόνες του εικονοστασίου επί αγίου Παναρέτου, Δρυνιά 17ος -18ος αιώνας εικόνα του αγίου Γεωργίου έφιππου και κάτω οι άγιοι Νικόλαος, Σάββας και Σπυρίδων, Εκκλησιαστικό Μουσείο 1768 εκατέρωθεν του ο Χριστός και η Παναγία να Του δωρίζουν Ευαγγέλιο και Ωμοφόριο, Μεσόγη του 1886, Παναγιά 16ος αιώνας, Τροοδίτισσα 19ος αιώνας, στην Νικόκλεια του 1818, καθολικό μονής Αγίου Νεοφύτου, τέλος 19ου αιώνα. ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας, Δρυνιά, ναός Αγίου Γεωργίου, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου, Μεσόγη, ναός Παναγίας, Παναγιά, ναός Παναγιάς, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης, Νικόκλεια· Τ Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 143. Επίσης στην Αγία Παρασκευή στη Γεροσκήπου, 16ος αιώνας Όμοδος 19ος αιώνας, Σαλαμιού παρεκκλήσι αγίου Γεωργίου που έχουν κλαπεί 19ος αιώνας, Τροοδίτισσα 16ος -17ος αιώνας, Ανώγυρα 1777, Έμπα, ναός της Παναγίας πάνω ο άγιος Γεώργιος έφιππος και κάτω ο άγιος Νικόλαος μαζί με τον άγιο Χαράλαμπο 19ος αιώνας, Γεροσκήπου 16ος -19ος αιώνας, Κισσόνεργα 1855, βημόθυρα στο Εκκλησιαστικό Μουσείο του 1836, Λυσός 19ος, Άρσος αρχές του 20ού αιώνα, στην αποθήκη της Μητρόπολης για συντήρηση 19ος αιώνας, Όμοδος 19ος αιώνας, και σε άλλα νεότερα τέμπλα. Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 98-99· ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού, Σαλαμιού, ναός αγίου Γεωργίου, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης, Ανώγυρα, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 148· ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 245· ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή, Κισσόνεργα· ΦΑΙΕΑΠ.

[2016] Έχουμε τέτοιες εικόνες στις εξής κοινότητες: Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων 19ος αιώνας, Άγιος Αμβρόσιος 1853, Άγιος Δημητριανός 19ος αιώνας, Ανώγυρα 18ος αιώνας, Άρμου 19ος αιώνας, Λεμώνα 19ος αιώνας, Μέσα Χωριό και τώρα στο Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης 1804 πίσω υπάρχει ιδιόγραφο κείμενο του Ι. Κορνάρου, εικόνα με τους αγίους Χρυσόστομο, Γρηγόριο και στη μέση των δύο ο άγιος Νικόλαος 19ος αιώνας, εικόνα του 1830 από το Βυζαντινό Μουσείο Αρσινόης, Γαλαταριά 18ος αιώνας, Δορά 18ος αιώνας, Δρύμου 19ος αιώνας, Δρύμου, ναός Παναγίας Φανερωμένης 18ος αιώνας, Έμπα ναός της Παναγίας 18ος 19ος αιώνας, Κανναβιού, ναός αγίου Ιωάννου Χρυσοστόμου 1900, Πλάτρες 17ος -18ος αιώνας εικονίζεται

Σε μεμονωμένες σκηνές, όπως για παράδειγμα στην Πέγεια, σε μεγάλη εφέστιο εικόνα της Παναγίας Αγριδιώτισσας του 1403 κατά παράδοξο τρόπο στα αριστερά εικονίζεται σε μικρό μέγεθος ο άγιος Νικόλαος να βρίσκεται σε στάση δεήσεως και να βλέπει προς την Παναγία[2017]. Στο Στατό 19ος-20ός τρίπτυχο στη μέση οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη και δεξιά και αριστερά οι άγιοι Νικόλαος, Χαράλαμπος, Ανάργυροι Κοσμάς και Δαμιανός και ο πρωτομάρτυρας Στέφανος[2018]. Μικρή εικόνα του 19ου αιώνα στο τέμπλο της Παναγίας Χρυσελεούσας στη Χλώρακα, απεικονίζει την Πρώτη Οικουμενική Σύνοδο. Σε αυτήν παριστάνονται ο άγιος Νικόλαος να ραπίζει τον Άρειο και ο άγιος Σπυρίδωνας με το κεραμίδι και οι δύο με αρχιερατικά άμφια και φωτοστέφανο σε αντίθεση με τους υπόλοιπους αρχιερείς που παρουσιάζονται χωρίς φωτοστέφανο και με τα ράσα τους μόνο.

ο άγιος Νικόλαος και ο άγιος Γεώργιος ο Αγινικολίτης, Κοιλίνια 19ος αιώνας, Κρήτου Τέρρα 1865, Λυσός, 18ος -19ος αιώνας, Χρυσορρογιάτισσα 16ος αιώνας Χρυσορρογιάτισσα 18ος – 19ος αιώνας, Νατά 19ος αιώνας, Όμοδος 19ος αιώνας, Όμοδος 18ος -19ος αιώνας, Παναγιά του 1778, Αρχιμανδρίτα του 1893, Πέγεια 19ος αιώνας, Πενταλιά 19ος αιώνας, Περιστερώνα 19ος αιώνας, Σίμου του 1870, Στατός 18ος -19ος αιώνας, Άγιος Φώτιος οι άγιοι Νικόλαος και Χαράλαμπος μαζί, Τραχυπέδουλα 1833, Τροοδίτισσα 1862 η εικόνα αυτή εικονίζει εκατέρωθεν του αγίου τον Χριστό και την Παναγία και κάτω τον άγιο Γεώργιο και τον άγιο Στυλιανό, Φιλούσα Χρυσοχούς 19ος αιώνας, Φοινί 19ος αιώνας, Φύτη 19ος αιώνας, Φοινί 18ος -19ος αιώνας, Ασπρογιά 19ος αιώνας, Ασπρογιά 1708, Κισσόνεργα 19ος αιώνας, Κοίλη 1841, εικόνα μαζί με τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη στη Μαρθαθούντα 19ος αιώνας, Μαραθούντα 18ος -19ος αιώνας, Μητροπολιτικό Μέγαρο, Κάθηκας 19ου αιώνα, εικονίζεται ο άγιος Νικόλαος μαζί με την αγία Σολομωνή. ΑΕιΙΜΠ, Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων, Άγιος Αμβρόσιος ναός Αγίου Αμβροσίου, Άγιος Δημητριανός, Ανώγυρα, Ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας, Άρσος, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης, Μέσα Χωριό, ναός αγίας Μαρίνας. Περισσότερα για την εικόνα αυτή βλ. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Κώστας Γεράσιμος, Εφροσοσύνη Ριζοπούλου – Ηγουμενίδου, *Νέα εικόνα και ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Λευκωσία 2000· ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης, Γαλαταριά, ναός Παναγίας, Δορά, ναός αγίας Μαρίνας, Δρύμου, ναός Μεταμορφώσεως του Σωτήρος, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου, Έμπα, ναός Παναγίας, Κανναβιού, ναός αγίου Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Πλάτρες ναός αγίου Δημητρίου, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας, Κρήτου Τέρρα, ναός Παναγίας, ναός Παναγίας, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης, Νατά, ναός αγίου Νικολάου, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου, Αρχιμανδρίτα, ναός αγίου Θεοδοσίου, Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Στο κάτω μέρος αριστερά εικονίζεται ο δωρητής της εικόνας, Πενταλιά, ναός Αγίου Γεωργίου, Περιστερώνα, ναός αγίου Μάμα, Σίμου, ναός Παναγίας Χρυσελεούσης, Στατός, ναός Μεταμορφώσεως του Χριστού, Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου, Τραχυπέδουλα, ναός αγίου Χαραλάμπους, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης, Φιλούσα Χρυσοχούς, ιερός ναός αγίου Γεωργίου, Φοινί, ναός Τιμίου Σταυρού, Φύτη, ναός αγίου Δημητρίου, Φοινί, ναός Τιμίου Σταυρού, Ασπρογιά, Κισσόνεργα, Κοίλη, Μαραθούντα, Μαραθούντα· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 441· ΦΑΙΕΑΠ.

[2017] Η εικόνα φέρει επιγραφή δωρητή Νικολάου και της Συμβίας και μάλλον η θέση του αγίου Νικολάου εκεί έχει να κάνει με τον δωρητή ο οποίος είχε το όνομά του, οι παραδόσεις όμως για την θαυματουργό εικόνα αναφέρουν άλλες εκδοχές. ΑΕιΙΜΠ, Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου. Χρίστος Αριστείδης, *Η Πέγεια από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 2019, σ.176-180.

[2018] ΑΕιΙΜΠ, Στατός, Μεταμορφώσεως του Σωτήρος.

Στην εικόνα εικονίζεται επίσης και ο άγιος Κωνσταντίνος επίσης με φωτοστέφανο να προεδρεύει της Συνόδου.

Εικόνες του αγίου Ευτυχίου είναι σπάνιες και, συνήθως, εικονίζεται με άλλους αγίους: Εικόνα προερχόμενη από την Αγία Μονή του 1708 με επιζωγράφιση του 1889 από τον αγιογράφο Ιερομόναχο Χριστόδουλο[2019]. Μικρή εικόνα των αγίων Χαραλάμπους, Ευτυχίου και Γερασίμου στο Όμοδος του 18ου αιώνα[2020]. Εικόνα του αγίου σε επιστήλιο του 16ου αιώνα μαζί με άλλους αγίους στην Κυπερούντα[2021]. Εικόνα του 18ου αιώνα τεσσάρων αγίων, Ευλογίου, Πολυκάρπου, Ευτυχίου και Προκοπίου, που όπως φαίνεται, σχετίζεται με την τιμή του αγίου στην Αγία Μονή[2022]. Μικρή εικόνα των αγίων Προκοπίου και Ευτυχίου του 18ου αιώνα στη Λεμύθου[2023]. Δεν ξέρουμε αν σχετίζεται με τους τιμώμενους αγίους σε ομώνυμα μετόχια της μονής Κύκκου, μιας και η Λεμίθου γειτονεύει με την μονή Κύκκου.

Εντοπίσαμε επίσης και εικόνες των δύο αγίων Νικολάου και Ευτυχίου που αναμφίβολα σχετίζονται με την παράδοση ίδρυσης της Αγίας Μονής από αυτούς. Στο Μουσείο της Μονής Κύκκου φυλάσσεται εικόνα του 17ου -18ου αιώνα με επιζωγράφιση του 1889 να παριστάνει τους Αγίους Νικόλαο και Ευτύχιο να κρατούν πρόπλασμα της Αγίας Μονής[2024]. Μικρή εικόνα που βρίσκεται στη μονή Χρυσορρογιατίσσης, ρωσικής τεχνοτροπίας και απεικονίζει δύο ασκητές – μοναχούς να προσφέρουν ναό σε άγνωστο αγένειο άγιο που βρίσκεται ψηλά μέσα σε νέφος[2025]. Στη Δρυνιά μικρή εικόνα του 1692 διαστάσεων 37,8Χ34,5Χ3 εντός του Ιερού, στην οποία εικονίζονται ο άγιος Νικόλαος μαζί

[2019] Κωστής Κοκκινόφτας, Ιωάννης Θεοχαρίδης, *Μετόχια της Ιεράς Μονής Κύκκου Μονή των Ιερέων ή Αγία Μονή,* Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1999, σ. 21· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 8), σ. 72.

[2020] ΑΣΕιΙΜΠ, Όμοδος.

[2021] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 690.

[2022] ΑΣΕιΙΜΠ, LynneHarrissonHadzandoniou, αρ. 098· ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου. Η εικόνα αυτή φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο και, κατά πάσα πιθανότητα, αν κρίνουμε από τους εικονιζόμενους αγίους, προέρχεται από τα χωριά πέριξ του Στατού ή και σχετίζεται με την Αγία Μονή. Ναός του αγίου Ευλογίου υπάρχει στην Κοιλίνια, άγιος Ευτύχιος ο κτήτωρ της Αγίας Μονής, άγιος Προκόπιος, μετόχι της μονής Κύκκου στη Λευκωσία. Εικόνες αγίων που δεν συνάδουν μεταξύ τους δηλαδή δεν εορτάζουν την ίδια ημέρα ή η ζωή τους και ο χρόνος που έζησαν ήταν διαφορετικός έχουμε και άλλες όπως των αγίων Κοσμά και Δαμιανού μαζί με τον άγιο Συμεών τον Στυλίτη του 19ου αιώνα στη Αμαργέτη. ΑΕιΙΜΠ, Αμαργέτη, Ναός Ζωοδόχου Πηγής. Σε αυτή την περίπτωση να υποθέσουμε ότι αυτός που έκανε την εικόνα ή είχε τα ονόματα των συγκεκριμένων Αγίων στην οικογένεια, ίσως, να υπήρχαν ναοί επ᾽ονόματι τους στην περιοχή

[2023] Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1484.

[2024] Χατζηχριστοδούλου, Γερασίμου, Ηγουμενίδου, *Νέα εικόνα και ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου…*, ό.π. σ. 14.

[2025] Αυτή η εικόνα αφού πρώτα συντηρηθεί πρέπει να ερευνηθεί αν τελικά εικονίζει τους αγίους Νικόλαο και Ευτύχιο ή κάποιους άλλους αγίους.

με τον Άγιο Ευτύχιο[2026], ο μεν άγιος Νικόλαος ως επίσκοπος, ο δε άγιος Ευτύχιος ως μοναχός. Όλες οι ανωτέρω εικόνες των δύο αγίων μαζί, ανάγονται στον 17ο -18ο αιώνα κάτι που επιβεβαιώνει ότι τουλάχιστον από αυτή την εποχή, εθεωρούντο και οι δύο κτήτορες της Αγίας Μονής.

Ιερά λείψανα του αγίου Νικολάου σε όλη την Κύπρο δεν είναι εύκολο να εντοπιστούν, δεδομένου ότι τα λείψανα, κυρίως ομώνυμων αγίων, έχουν περιπλεχθεί και δεν γνωρίζουμε ποιο ανήκει σε ποιόν. Του αγίου Ευτυχίου επίσης δεν υπάρχουν λείψανα, για τον ίδιο λόγο. Η δυσκολία έγκειται και στο γεγονός ότι δεν προσδιορίζεται ο τάφος του αγίου Ευτυχίου και δεν υπάρχουν παλαιές αναφορές για το λείψανό του. Μνημονεύεται επίσης και το ωμοφόριο του αγίου Νικολάου για το οποίο έγινε λόγος αλλού και σήμερα δεν σώζεται[2027].

Η Ακολουθία του αγίου Νικολάου είναι γνωστή σε όλο τον κόσμο και ψάλλεται στις 6 Δεκεμβρίου, την ημέρα της μνήμης του. Ακολουθία του αγίου Ευτυχίου κτήτορα της μονής των Ιερέων συνετέθη από τον Χαράλαμπο Μπούσια και δημοσιεύθηκε το 2001. Η ακολουθία αυτή σε αναθεωρημένη μορφή περιελήφθη στην έκδοση του Λειμωναρίου της Ιεράς Βασιλικής και Σταυροπηγιακής μονής του Κύκκου το έτος 2002[2028]. Τέλος, η ακολουθία αυτή του αγίου η οποία συμψάλλεται μαζί με τα μεθεόρτια της Μεταμόρφωσης του Σωτήρος, έχει περιληφθεί στα Κύπρια Μηναία στον 10ο τόμο, 8 Αυγούστου. Μέσα από τα περισσότερα τροπάρια της ακολουθίας ο άγιος Ευτύχιος εγκωμιάζεται μαζί με τον άγιο Νικόλαο, γιατί καθείλαν τον ειδωλολατρικό ναό και έκτισαν ναό προς την Θεοτόκο,

---

[2026] ΑΕιΙΜΠ, Δρυνιά, ναός Αγίου Γεωργίου.

[2027] Παρόλα αυτά παραθέτουμε μερικές αναφορές που βρέθηκαν στην Ιερά Μονή Κύκκου: Άγιος Νικόλαος Μύρων. Ιερά Μονή Κύκκου: Λείψανο αγίου Ευτυχίου. Στο Όμοδος λειψανοθήκη 4Χ14,5Χ21εκ του 19ου αιώνα η οποία αποτελείται από ένα ξύλινο ορθογώνιο κουτί με δερμάτινο κάλυμμα. Μέσα υπάρχει ασημένια επίχρυση θήκη με λείψανα των αγίων: Βασιλείου, Κηρύκου, αποστόλου Φιλίππου, οσίου Γρηγορίου, χρυσιπε, (sic, ίσως Χρυσοστόμου) οσίου Παταπίου, Κύρου, Νικολάου, Τρύφωνος, Φωτίου, ιερ. Γρηγορίου, Θεοδοσίου, Χαραλάμπους, Ρηγίνου, Προκοπίου, Ιω. Προδρόμου και Μιχαήλ Συνάδων. Ο Μαχαιράς μνημονεύει ότι σε ναό που κτίστηκε στη Λευκωσία (και ο οποίος δεν σώζεται στις μέρες μας) επ' ονόματι του Τιμίου Σταυρού, ο πατριάρχης Αντιοχείας, που βρισκόταν εκείνο τον καιρό στην Κύπρο έφτιαξε Σταυρό και τοποθέτησε μέσα, μεταξύ άλλων, λείψανα των αγίων Επιφανίου Κύπρου, Ηρακλειδίου, Ευθυμίου (Ευτυχίου, ο Μαχαιράς γράφει Ευθυμίου μάλλον από λάθος) της μονής των Ιερέων κ.ά. Αναφερόμαστε επίσης σε άλλο κεφάλαιο εκτενώς και για το ωμοφόριο του αγίου Νικολάου το οποίο μνημονευόταν τον 18ο αιώνα και σήμερα δεν υπάρχει. Ίσως να κάηκε σε μια από τις πυρκαγιές που έκαψαν την μονή κυρίως αυτή του 1813 ή να κλάπηκε – καταστράφηκε με τα γεγονότα του 1821 Παρόμοιες διηγήσεις στην Κύπρο για ωμοφόριο συναντάμε και για τον άγιο Λάζαρο που του έδωσε το ωμοφόριο η Παναγία. Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319· ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 45· *Μαχαιράς*, § 77· Λουκά Παναγιώτου, «Η μονή που έκτισε και ο άγιος Νικόλαος», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 6 Δεκεμβρίου 2006.

[2028] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 10 (Αύγουστος 8), σ. 77.

την μονή των Ιερέων. Τα στοιχεία που παρατίθενται στο συναξάριο της ακολουθίας, αντλούνται κυρίως από το παλαιό χειρόγραφο, το οποίο βρήκε ο Εφραίμ ο Αθηναίος το 18ο αιώνα[2029].

4. Ο άγιος Βαρνάβας ο εν Βάση

Αρχαιότερη πηγή για τον άγιο Βαρνάβα τον εν Βάση είναι ο χειρόγραφος κώδικας του Βρετανικού Μουσείου του 13ου αιώνα τον οποίο χρησιμοποιεί και ο Μαχαιράς και ακολούθως ο Κυπριανός. Και οι τρεις θεωρούν τον άγιο ως ένα από τους τριακοσίους οι οποίοι έφθασαν στην Κύπρο και αυτό πέρασε και στην ακολουθία του[2030]. Στην ακολουθία του αγίου, ο άγιος αντίθετα αναφέρεται και «εν εσχάταις των ημερών…» «…των Βασέων βλάστημα και κλέος»[2031]. Από αυτό μπορεί κάποιος να συμπεράνει ότι ο άγιος ασκήτευσε πρόσφατα και ότι είχε την καταγωγή του από την Βάσα και όχι την Παλαιστίνη. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 ο όσιος Βαρνάβας καταγράφεται δύο φορές: ένας από τους εκ Παλαιστίνης οσίους, που ήρθε και ασκήτευσε στη Βάσα Κοιλανίου, με ημέρα εορτασμού στις 11 Ιουνίου και ο δεύτερος όσιος ο οποίος ασκήτευσε στο χωρίο Γλυφία χωρίς περισσότερες πληροφορίες[2032]. Ο Καππαής, ο οποίος κατάγεται από την Βάσα και μελέτησε τον βίο του αγίου, θεωρεί ότι ο άγιος έζησε γύρω στον 6ο αιώνα[2033]. Πάντως από το όνομα του αγίου, Βαρνάβας, μπορεί να θεωρηθεί ότι ίσως να ήταν Κύπριος στην καταγωγή, όπως και ο ομώνυμος του απόστολος Βαρνάβας.

Αφορμή της τιμής του οσίου Βαρνάβα αποτελεί το μεγάλο σπήλαιο που φέρει το όνομά του[2034], μία αρχαία μονή επ' ονόματί του, που σήμερα δεν σώζεται, ολόκληρο το λείψανο και η κάρα του που φυλάσσεται στις μέρες μας στον μεγάλο ναό της Παναγίας στη Βάσα, καθώς και οι δύο παλαιές εικόνες του αγίου που επίσης φυλάσσονται στον ίδιο ναό.

Το ασκητήριο του αγίου, όπως το περιγράφει ο αρχαιολόγος Παπαγεωργίου, είναι λαξευτό στο λευκό αργιλώδες πέτρωμα ρωμαϊκό ταφικό ορθογώνιο θάλαμο με πέντε

[2029] Στο ίδιο, σ. 65-80.

[2030] *BMAd*, § 185β-186β, σ. 29· *Μαχαιράς*, § 32· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526· Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 57.

[2031] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 58.

[2032] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 119. Η διπλή αναφορά για όσιο Βαρνάβα είναι εντελώς λανθασμένη, γιατί, ενώ ο κώδικας του Λονδίνου και ο Μαχαιράς τον καταγράφουν στη Βάσα ο Κυπριανός τον αναφέρει στην Γλυφία. Αυτό είναι από τα συνήθη λάθη του Κυπριανού. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526. Έτσι εσφαλμένα τοποθέτησαν δύο αγίους ένα στη Βάσα και ένα στη Γλυφία.

[2033] Σωτήρης Παπαδόπουλλος, *Η Βάσα Κοιλανίου*, Λάρνακα 2020, σ. 152.

[2034] Το σπήλαιο αυτό βρίσκεται κοντά στο κοιμητήριο της κοινότητας και στο σπήλαιο ενός άλλου επίσης αγίου της Βάσας του αποστόλου Τίμωνος. Τα σπήλαια του οσίου Βαρνάβα και του οσίου Τίμωνα μεταβιβάστηκαν το 2009 ως δωρεά (ξεχωριστό μακρόστενο τεμάχιο 673 μέτρα, βασικά μόνο ο γκρεμός) στην εκκλησία της Βάσας. Αρχείο Ελεγκτικού Γραφείου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (ΑΕΓΙΜΠ), Βάσα Κοιλανίου.

αρκοσόλια. Ο θάλαμος και η κυρία είσοδος έχει υποστεί καταστροφές από την διάβρωση καθώς και την διάνοιξη αγροτικού δρόμου στα νότια[2035]. Το ιερό σπήλαιο του αγίου το λειτουργούσαν παλαιότερα τη Δευτέρα της Διακαινησίμου και αργότερα την Κυριακή του Θωμά[2036], ενώ σήμερα λειτουργείται την ημέρα της μνήμης του οσίου Βαρνάβα.

Ο παλαιός ναός του οσίου Βαρνάβα, όπως μας περιγράφεται, ήταν σχεδόν τετραγωνικός, τρίκλιτος με τρεις καμαρωτές στέγες, με την μεσαία υπερυψωμένη και χωρίς τρούλο, στηριζόμενες επί πεσσών. Η είσοδος του ναού ήταν στα δυτικά, αφού κατέβαινες κάποια σκαλιά[2037]. Ο ναός αυτός δυστυχώς γκρεμίστηκε το 1897 για να ανεγερθεί νεότερος, προς τιμή της Παναγίας του Ευαγγελισμού, παρόλο που προσφερόταν χώρος και χρήματα για την ανέγερση του ναού της Παναγίας σε άλλο χώρο, ώστε να

[2035]Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 43. Η παράδοση θέλει τον όσιο να λαξεύει το σπήλαιο με ένα μικρό καρφί. Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 191. Παρόμοια παράδοση υπάρχει για τον άγιο Ιωάννη τον Σπηλαιώτη παρά την Σιά και Αλάμπρα, ο οποίος λάξευσε το σπήλαιό του με ένα μικρό μαχαιράκι. Ο Παπαγεωργίου, καθώς και ο πατήρ Φώτιος, όπως προαναφέραμε, γράφουν ότι πρόκειται για ρωμαϊκούς τάφους. Το ένα βέβαια δεν αναιρεί το άλλο, μπορεί να προϋπήρχε το σπήλαιο απλά ο άγιος το διάνοιξε και το διαμόρφωσε, όπως έγινε και με τον άγιο Νεόφυτο και την Εγκλείστρα του. Κατά μία άλλη παράδοση ο όσιος χρησιμοποιούσε κατά την προσωπική του μελέτη ένα αρχαίο ευαγγέλιο που ήταν κατασκευασμένο από μεμβράνη, μικρό και παχύ, αυτό δυστυχώς πουλήθηκε για να αγοραστούν 12 μηναία. Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 191.

[2036] Ο Πάφου Ιάκωβος (1910-1929) και γενικά η σύνοδος της Κύπρου απαγόρευσε τις υπαίθριες λειτουργίες την εποχή εκείνη έτσι και στο σπήλαιο του αγίου δεν τελούσαν λειτουργία. Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ,* τμ. 1939, σ. 56· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 58. Αυτό παρατηρήθηκε για αρκετές δεκαετίες γι' αυτό μέχρι και τις μέρες μας δεν τελούνταν λειτουργίες σε γενικά υπαίθριους χώρους. Μόνο τα τελευταία χρόνια άρχισαν δειλά – δειλά με την ανοχή των Εκκλησιαστικών αρχών να λειτουργούν σε ερειπωμένους ναούς και σπήλαια όπως και στο σπήλαιο του οσίου Βαρνάβα και του αγίου Τίμωνα. Σχολιάζοντας το θέμα αυτό θα λέγαμε ότι οι συγκυρίες της απαγορεύσεως τότε, ήταν διαφορετικές. Η Κύπρος ήταν υπό κατοχή των Άγγλων, αλλόδοξων, ενώ ένα μεγάλο μέρος μουσουλμανικού πληθυσμού ήταν σκορπισμένο σε όλο το νησί. Επομένως ελλόχευαν διάφοροι κίνδυνοι. Η λειτουργία μπορεί να τελεσθεί οπουδήποτε φτάνει ο χώρος να είναι καθαρός και να μπορούν να μετέχουν πιστοί. Άλλωστε σε σπήλαια και ασκητήρια λειτουργούσαν παλαιότεροι ασκητές και ερημίτες και όχι σε μεγαλοπρεπείς ναούς.

[2037] Για ακριβέστερη περιγραφή του ναού βλέπε: Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ,* τμ. 1939, σ. 56· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 59· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 178-179· ΑΕιΙΜΠ, Βάσας Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου. Από τα στοιχεία αυτά που μας δίνει και την περιγραφή μπορούμε να τον συγκρίνουμε με τον παλαιό ναό του αγίου Ιλαρίωνα στην Επισκοπήμε τον οποίο ταυτίζονται απόλυτα ως προς τον ρυθμό και την αρχιτεκτονική. Ο ναός αυτός ανάγεται στο 12ο αιώνα, με ίχνη τοιχογραφιών και θα ήταν επίσης καθολικό μονής όπως και ο ναός του οσίου Βαρνάβα της Βάσας. Επομένως μπορούμε με βάση αυτά τα στοιχεία να τοποθετήσουμε και τον ναό του οσίου Βαρνάβα στο 12ο αιώνα, περίοδο άνθησης του μοναχισμού στην Κύπρο καθώς επίσης και της Βυζαντινής τέχνης και είναι πολύ πιθανόν ο ναός να διέσωζε αριθμό τοιχογραφιών.

διατηρηθεί συνάμα και ο παλαιός ναός. Αναφέρεται ότι πρόκειται για μονή του οσίου Βαρνάβα με τον ναό της, που γκρεμίστηκε για να ανεγερθεί ο ναός που προείπαμε[2038].

Τοιχογραφίες του οσίου Βαρνάβα δεν εντοπίσαμε, εκτός αυτές που έγιναν σχετικά πρόσφατα στον νέο ναό του κοντά στο σπήλαιο και μία έξω από τον ναό της Παναγίας[2039]. Οι δύο παλαιές εικόνες του οσίου είναι: α) εικόνα του δευτέρου μισού του 15ου αιώνα με διαστάσεις 98Χ47Χ4εκ. Η εικόνα αυτή είναι και η παλαιότερη σωζόμενη εικόνα του αγίου και φυλάσσεται στον ναό της Παναγίας[2040]. β) δεύτερη γνωστή εικόνα του αγίου με διαστάσεις 78Χ50 ανάγεται στον 19ο αιώνα και ο άγιος εικονίζεται ως όσιος να κρατάει ειλητό[2041].

Το πιο σημαντικό σε έναν άγιο είναι το ιερό λείψανό του, δηλαδή, ό,τι απέμεινε από το σώμα του αγίου, που τις περισσότερες φορές είναι τα οστά, τα οποία κάποιες φορές (ή και πάντοτε) μυροβλίζουν, στοιχείο της αγιότητας τους. Έτσι και για τον όσιο Βαρνάβα, από τους λίγους αγίους που έχουμε στην Κύπρο του οποίου το λείψανο σώζεται κατά το μεγαλύτερο μέρος του. Ο Ροδινός αναφέρει τα ιερά λείψανα του οσίου Βαρνάβα του εν Βάση, πλην όμως, από άγνοια ή λάθος, προσθέτει ότι ανήκουν στον απόστολο Βαρνάβα [2042]. Σε αυτήν την αναφορά του Ροδινού παραπέμπει και ο Κυπριανός

[2038] Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 191-193. Παρόμοια παράδοση για μονή η οποία γκρεμίστηκε για να ανεγερθεί ναός έχουμε και στην Πάνω Πάχνα όπου ο ναός κτίστηκε το έτος 1865 στη βάση παλαιάς μικρής μονής.

[2039] Παρά το σπήλαιο του οσίου Βαρνάβα κτίστηκε νέος ναός και εγκαινιάστηκε το 1996 αφιερώνοντάς τον στον όσιο Βαρνάβα.

[2040] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 178-179. Σύμφωνα με την παράδοση λέγεται ότι μετά δυσκολίας σήκωσαν την εικόνα αυτή από το εικονοστάσιο, όταν κατεδαφιζόταν ο ναός του και αυτό το απέδωσαν σε θαύμα του αγίου. Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 56. Ενώ ο Τσικνόπουλλος χρονολόγησε την εικόνα στον 16ο-17ο αιώνα: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 178-179. Οι Χατζηχριστοδούλου, Γερασίμου και Παπαϊωακείμ, ειδικοί στις εικόνες, ανάγουν την εικόνα στο δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και αυτούς δεχόμαστε και εμείς. Χατζηχριστοδούλου, Γεράσιμος, Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας…*, ό.π., σ. 9. Πιστό αντίγραφο της παλαιάς αυτής εικόνας τοποθετήθηκε στο σπήλαιό του. Έκθεση Κυπριακών εικόνων σε συνεργασία με το Τμήμα Αρχαιοτήτων η οποία έγινε στο Λονδίνο από 1.11.2000-17.12.2000 με συμμετοχή επτά συνολικά εικόνων από την Μητρόπολη Πάφου. Μεταξύ αυτών ήταν και η προαναφερθείσα εικόνα του οσίου Βαρνάβα του εν Βάση 15ος αιώνας, η εικόνα του αγίου Τίμωνα του εν Βάση επίσης 15ος αιώνας και δύο επιστήλια με τους δώδεκα αποστόλους από την Έμπα 15ος – 16ος αιώνας που εικονίζουν μεταξύ άλλων και τους αποστόλους Παύλο, Μάρκο και Φίλιππο. Αρχείο Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Επιστολές Πάφου Χρυσοστόμου Β΄, επιστολή 11.7.2000 και επιστολή 8.5.2000.

[2041] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 56· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 282· Χατζηχριστοδούλου, Γεράσιμος, Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας…*, ό.π., σ. 11.

[2042] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 141-142. Εδώ προφανώς εννοεί τον γνωστό απόστολο, ιδρυτή της Εκκλησίας της Κύπρου, εκτός αν αντί όσιο Βαρνάβα, έγραψε από λάθος απόστολο Βαρνάβα.

αναφέροντας απλά αγίου Βαρνάβα[2043]. Τα σωζόμενα λείψανα του αγίου, όπως τα αναφέρει ο Παπαδόπουλλος, είναι: η κάρα του αγίου η οποία δωρήθηκε στον ναό από κάποιο πλούσιο, γνωστό ως Χατζηκωνσταντή ή Χατζηκοντό, τα οστά της λεκάνης μαζί με το κάτω μέρος της σπονδυλικής στήλης, ένα οστό του μηρού και ένα πολύ μικρό τεμάχιο οστού[2044]. Η κάρα προηγουμένως φυλασσόταν σε σιντεφένια θήκη[2045] και αργότερα, το 1855 όταν εφθάρη, κατασκευάστηκε αργυρή θήκη με την αφιέρωση «δέησις του δούλου του Θεού Κωνσταντίνου και Μηλιάς των προσκυνητών»[2046]. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι το λείψανο του αγίου βρέθηκε εντός του σπηλαίου, το οποίο περιγράφει λεπτομερώς και σωζόταν ολόκληρο εντός λάρνακας ενώ αργότερα, αναφέρει, παραχωρήθηκαν τεμάχια λειψάνων και σε άλλους ναούς[2047]. Όπως παρατηρήσαμε και εμείς αυτοπροσώπως, η κάρα του αγίου φυλάσσεται σε ασημένια λειψανοθήκη η οποία είναι τοποθετημένη στο βόρειο άκρο του τέμπλου όπου και η εικόνα του αγίου για να προσκυνείται από τους πιστούς. Επίσης, ασημένια λειψανοθήκη εντός του Ιερού Βήματος, πάνω στην Αγία Τράπεζα περιέχει μεγάλο μέρος των λειψάνων[2048]. Τεμάχια λειψάνων του οσίου Βαρνάβα εντοπίσαμε στην μονή Κύκκου[2049], στον ναό της Αγίας Βαρβάρας στην ομώνυμη κοινότητα Μητροπόλεως Ταμασού, και τον ναό του αγίου Γεωργίου στην Πάνω Δευτερά,

---

[2043] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 538.

[2044] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 52 Καππαής, *Οι εν Κύπρῳ Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 55.

[2045] Παρατηρούμε και άλλες περιπτώσεις τέτοιες να φυλάσσονται σε παρόμοιες θήκες λείψανα αγίων βλέπε στη Χρυσορογιάτισσα λειψανοθήκες καθώς και τη λειψανοθήκη και ολόκληρο το έπιπλο όπου η κάρα του αγίου Κόνωνα.

[2046] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 52 Καππαής, *Οι εν Κύπρῳ Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 55.

[2047] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 178. Συγκεκριμένα ο Τσικνόπουλλος αναφέρει τα λείψανα: λεκάνης με την κάτω άκρη της σπονδυλικής στήλης, ένα οστό του μηρού και άλλο τεμάχιο οστού, μέρος της κάρας το οποίο φυλάσσεται μέσα σε αργυρά θήκη του 1855. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 178, 309-310.

[2048] Η λειψανοθήκη αυτή έγινε με συμβολή της μονής του αγίου Διονυσίου του εν Ολύμπῳ γι' αυτό και στην μια όψη εικονίζει ανάγλυφα τον όσιο Βαρνάβα και στην άλλη τον άγιο Διονύσιο τον εν Ολύμπῳ. Στην κορυφή της λειψανοθήκης εικονίζεται από λάθος το γενέσιο της Θεοτόκου, θεωρώντας τότε ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στο Γενέσιο αντί του Ευαγγελισμού. Όταν τα λείψανα του αγίου τοποθετήθηκαν εντός της νέας αυτής λειψανοθήκης, τότε άρχισαν να ευωδιάζουν για αρκετές μέρες. Μαρτυρία του πατρός Νικολάου εφημέριου του ναού της Βάσας: Συνέντευξη πατρός Νικολάου εφημέριου Βάσας, 25. 3. 2021. Τα λείψανα του οσίου Βαρνάβα, κυρίως η κάρα, μεταφέρονται κατά καιρούς σε διάφορα μέρη ανά την Κύπρο για προσκύνηση όπως: Στον Άγιο Αντώνιο στη Λεμεσό το 2015, στον απόστολο Βαρνάβα στο Παραλίμνι το 2016, στην μονή του Αγίου Νικοάου στην Ορούντα το 2017, στο άγιο Δημήτριο στο Μούταλλο, στον άγιο Γεώργιο Αγριδιών ενορίας καθεδρικού ναού αγίου Θεοδώρου το 2019 κ.ά. ΑΕΓΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου· ΑπΒ, Χρονικά μητροπολίτη Μόρφου κ. Νεόφύτου, 2007, 355· από προσωπική μαρτυρία.

[2049] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 17.

στον ναό του αγίου Γεωργίου στους Καπέδες της ίδιας μητροπόλεως[2050], ενώ δεν αποκλείεται η ύπαρξη τους και σε άλλους ναούς καθώς και σε ιδιωτικές λειψανοθήκες.

Η χειρόγραφη ακολουθία του οσίου Βαρνάβα βρέθηκε στον ναό της Παναγίας της Βάσας ο οποίος κτίστηκε το 1897 στα θεμέλια παλαιού ναού του οσίου Βαρνάβα. Η ακολουθία αυτή γράφηκε το 1639 από κάποιο Μελέτιο ιερομόναχο και σήμερα δεν σώζεται[2051]. Όπως φαίνεται ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) επέδειξε ενδιαφέρον μετά από παράκληση και των κατοίκων της Βάσας, να αποκτήσει ο τοπικός άγιος ακολουθία. Έτσι ανέθεσε στον Νικόλαο Σολωμονίδη να φροντίσει για την ακολουθία και αυτός, με τη σειρά του, ανέθεσε στον ιερομόναχο Μελέτιο Λευκωσιάτη, ο οποίος την ετοίμασε το 1818 διορθώνοντας ουσιαστικά την χειρόγραφη ακολουθία του 1639 από ορθογραφικά, συντακτικά και άλλα λάθη[2052]. Τελικώς η ακολουθία δημοσιεύθηκε διορθωμένη και με εισαγωγικά σχόλια από τον Χαράλαμπο Παπαδόπουλο στις Κυπριακές Σπουδές το 1939[2053]. Με βάση την χειρόγραφη ακολουθία του 1639 και την επίσης χειρόγραφη του 1818 με προσπάθεια αποκατάστασης των σφαλμάτων και εκδόσεως της αρχικής (1639) η ακολουθία μαζί με συναξάριο το οποίο γράφηκε από τον Χριστόδουλο Χριστοδούλου με βάση τα τροπάρια της ακολουθίας και την τοπική παράδοση δημοσιεύτηκε στα Κύπρια Μηναία[2054].

[2050] Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό…», ό.π., σ. 99.

[2051] Χατζηχριστοδούλου, Γεράσιμος, Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας…*, ό.π., σ. 14.

[2052] Χαράλαμπος Παπαδόπουλος, «Ακολουθία του Οσίου Βαρνάβα του εν Βάση», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 52 Καππαής, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι…*, ό.π., σ. 191· Κωστής Κοκκινόφτας, «Ο Πάφου Χρύσανθος (1805-1821) και η Εκκλησιαστική κρίση του 1810», ΕΚΕΠ, τμ. 1997, σ. 267. Τελικά ούτε και το πρωτότυπο κείμενο της ακολουθίας του 1818 σώζεται. Χατζηχριστοδούλου, Γεράσιμος, Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας…*, ό.π., σ. 14. Το χειρόγραφο αυτό κείμενο της ακολουθίας του 1818 όπως περιγράφεται έχει 16 φίλλα και διαστάσεις 233Χ173χιλ. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 8 (Ιούνιος 11), σ. 60.

[2053] Χαράλαμπος Παπαδόπουλλος, «Ακολουθία του οσίου Βαρνάβα του εν Βάσῃ», *ΚΣ*, τμ. 1939, σ. 51-76· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 179. Ευθύνη ίσως να έχει ο Χαράλαμπος Παπαδόπουλος στου οποίου τα χέρια βρέθηκαν οι δύο αυτές ακολουθίες, καθώς και μία άλλη, του αποστόλου Τυχικού στα Μέσανα και οι τρεις σήμερα είναι απολεσθείσες. Θα έπρεπε ο ίδιος να φροντίσει για την διαφύλαξή τους. Εκτός αν είναι φυλαγμένες σε κάποια βιβλιοθήκη, ή μουσείο, ή έχουν κλαπεί από τρίτους. Στην ακολουθία του οσίου Βαρνάβα λόγῳ έλλειψης πληροφοριών για τον άγιο, αναφέρονται γενικότερα οι ασκητικοί αγώνες του, ενώ συμψάλλονται και αρκετά τροπάρια αναφερόμενα στον απόστολο Βαρνάβα ο οποίος συνεορτάζει την ίδια ημέρα. Δημοσίευση της παλαιάς ακολουθίας μαζί με εγκώμια, ποίημα του Κωνσταντίνου Κογεράκη του Κρητός έγινε από τον Δημήτριο Καππαή το 1994. Νέα ακολουθία, παρακλητικός κανόνας καθώς και τα εγκώμια που προαναφέραμε όλα «ποίημα του Κωνσταντίνου Κογεράκη του Κρητός νυν μητροπολίτη Ρόδου Κυρίλλου», εκδόθηκαν σε αυτοτελή έκδοση από τον ιερό ναό Τριών Ιεραρχών Βούλγαρη Θεσσαλονίκης το 2014.

[2054] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 8 (Ιούνιος 11), σ. 49-64.

5. Οι άγιοι Αλέξανδρος, Χαρίτων και Επιφάνιος

Πρώτες αναφορές για τους αγίους αυτούς βρίσκουμε στο χειρόγραφο του Λονδίνου και στο Χρονικόν του Μαχαιρά. Στο χειρόγραφο του Λονδίνου καταγράφοντας τα λείψανα των αγίων γράφει παραδόξως μόνο τον άγιο Αλέξανδρο τον οποίο τοποθετεί στην Αξύλου «Εἰς τήν Ἀξύλου ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος»[2055]. Ο Μαχαιράς, που ακολουθεί το πιο πάνω χειρόγραφο, αναφερόμενος στα λείψανα που υπάρχουν στην Κύπρο αναφέρει τρεις αγίους «εἰς τὴν Ἀξύλου ὁ ἅγιος Ἀλέξανδρος, ὁ ἅγιος Χαρέτης, καὶ ἕτερος Ἐπιφάνιος»[2056]. Ο Κυπριανός αναφέρει τους αγίους Αλέξανδρο Χεραρίτη και Επιφάνιο να έζησαν εις την Κούρδακα και όχι στην Αξύλου. Η αλλαγή του τόπου της τιμής των αγίων στον Κυπριανό είναι κάτι συνηθισμένο. Εδώ όμως παρατηρούμε ότι ο τρόπος που τους παραθέτει, «Κούρδαβαν Ἀλέξανδρος Χεραρίτης, Ἐπιφάνιος» μοιάζει να αναφέρεται σε δύο αγίους και όχι τρεις. Τον άγιο Αλέξανδρο με το προσωνύμιο Χεραρίτης και τον Επιφάνιο, εκτός αν πάλι πρόκειται για τυπογραφικό λάθος[2057]. Τα ονόματα Αλέξανδρος και Επιφάνιος δε χωρούν αμφιβολίας ή παραφθοράς. Για το όνομα όμως Χαρίτων, υπάρχουν διάφορες εκδοχές. Έτσι, ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος αναφέρει τον άγιο ότι μνημονεύεται από τον Μαχαιρά και ότι είναι γνωστός ως Χαρέτης ή Χαρέστης, Χαρίτων και Χεραρέτης[2058]. Οι ίδιες εκδοχές ακολουθούνται και στην ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988, τους οποίους καταγράφουν ως οσίους εκ των τριακοσίων, που ασκήτευσαν στην Αξύλου[2059]. Σημαντική είναι και η αναφορά του Χάκκετ, ο οποίος, προσπαθώντας να διορθώσει την ονομασία Χαρέτης ή Χαρίτων, τον σημειώνει και ως Χαρέστης και λέγει πιθανόν να είναι από φραγκική παραφθορά από το Αρίστων, τον οποίο αναφέρει ότι έζησε στην Κούρδακαν[2060].

Αφορμή της τιμής των τριών αυτών αγίων αποτελεί σπήλαιο το οποίο βρίσκεται περί τα δύο χιλιόμετρα δυτικά της Αξύλους[2061]. Το σπήλαιο αυτό είναι επενδεδυμένο εσωτερικά με κτιστές μικρές πέτρες και είχε την είσοδό του στα νοτιοανατολικά. Με το

[2055] *BMAd*, § 186β, σ. 30.

[2056] *Μαχαιράς*, § 32.

[2057] Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 526. Αυτό πρέπει να αναζητηθεί καθώς στην Αξύλου υπάρχουν μαρτυρίες για τοποθεσίες και ναούς των αγίων Επιφανίου και Αλεξάνδρου όχι όμως και του Χαρέτη. Ίσως εδώ θα μπορούσε να δικαιωθεί περισσότερο ο Κυπριανός. Επειδή όμως μας έχει συνηθίσει σε λάθη δεν μπορούμε να στηριχθούμε ότι είχε προσωπική γνώση για τους αγίους αλλά όπως σχεδόν πάντοτε αντέγραφε τους προηγούμενους.

[2058] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 237.

[2059] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 124,139.

[2060] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 287.

[2061] Ο πατήρ Βλάσιος που έγραψε για το σπήλαιο αυτό γράφει ότι μοιάζει με το του Αγίου Θεοδώρου στο Δάλι Λευκωσίας. Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 31-32. Δεν ξέρουμε γιατί έκανε αυτή την αναφορά μιας και δεν βλέπουμε να υπάρχει κάποια ομοιότητα εκτός από το πώς είναι επενδυμένο εσωτερικά με παρόμοιες πέτρες.

άνοιγμα του κύριου δρόμου Πάφου – Στατού, στα τέλη του 20ού αιώνα, δεν δόθηκε η απαιτούμενη προσοχή και γκρεμίστηκε μέρος του σπηλαίου στα βορειοδυτικά. Από τα βορειοδυτικά σήμερα έχει διαμορφωθεί η είσοδος του σπηλαίου, το οποίο το 2016 συντηρήθηκε και διαμορφώθηκε εσωτερικά και εξωτερικά.

Την τιμή του αγίου Αλεξάνδρου βρίσκουμε και αλλού εντός της παλαιάς κοινότητας Αξύλου με ναό, ο οποίος, όπως μαρτυρείται το 1962, σωζόταν ημιερειπωμένος, αλλά με τοιχογραφίες. Ο ναός, σύμφωνα με μαρτυρίες[2062], γκρεμίστηκε από Τούρκο το 1962 όταν η κοινότητα Αξύλου έγινε θύλακας και κάηκε από τους Τούρκους, από το μίσος έναντι των Ορθοδόξων Ελλήνων της Κύπρου. Σήμερα υπάρχει ένα μικρό προσκυνητάρι–εκκλησάκι εντός ενός ιδιόκτητου οικοπέδου.

Ναός του αγίου Επιφάνιου φαίνεται να υπήρχε στον χώρο που είναι σήμερα πάρκο, εντός του νέου χωριού της Αξύλου, που μετακινήθηκε, όπως και πολλά άλλα χωριά, κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Ο ναός αυτός δεν ξέρουμε αν προϋπήρχε του 1974, ή κτίστηκε πρόχειρος αργότερα, για να εξυπηρετεί τις ανάγκες των προσφύγων μετά την τουρκική εισβολή. Τοποθεσία πάντως με την ονομασία Μούττη του Αγίου Επιφανίου, βρίσκεται στα νοτιοδυτικά του σπηλαίου των αγίων. Δεύτερη επίσης ονομασία υπάρχει ως Κάμπος του Άη Πιφάνι και άλλη ονομασία υπάρχει ως Εγκλείστρα. Όλα αυτά καταδεικνύουν για κάποια χρονική περίοδο την παρουσία ασκητών και ίσως μικρής μονής.

Εικόνες, τοιχογραφίες, λείψανα και ακολουθία των αγίων αυτών, δεν εντοπίζονται και δεν καταγράφονται να υπήρξαν[2063]. Επιπλέον, δεν είναι εύκολο να ερευνηθεί αν τα ονόματα των αγίων δινόταν σε πιστούς και επειδή είναι κοινά με άλλους αγίους, αλλά και λόγῳ του εκτουρκισμού της κοινότητας Αξύλου.

6. Ο άγιος Κόνων και η αγία Κονώνα

Αφορμή της τιμής του αγίου Κόνωνα στην Πάφο είναι ο ομώνυμος ναός του στον Ακάμα καθώς και μέρος της τιμίας κάρας του καθώς και άλλων λειψάνων του. Ο άγιος Νεόφυτος στον λόγο του προς τον άγιο Θεοσέβιο αναφέρει έναν άγιο Κόνωνα τον μέγα,

---

[2062] Ο Τσικνόπουλλος το 1971 μνημονεύει ότι ο ναός του αγίου είχε τοιχογραφίες. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 178. Σε εφημερίδα του 1962 γράφει ότι Τούρκος από την Αξύλου κατηγορείται ότι ισοπέδωσε με μπουλντόζα το παρεκκλήσιο του Αγίου Αλεξάνδρου στην Αξύλου. Ο ιερέας της Ελεδιώς Σάββας Χριστοδούλου αναφέρει ότι είχε καταπέσει η στέγη του ναού αλλά στο κτήριο το οποίο είδε αυτοπροσώπως να ισοπεδώνεται από τον εν λόγῳ Τούρκο, σώζονταν κάποιες τοιχογραφίες Ανώνυμου, «Τούρκος κατηγορείται επί καταστροφῇ παρεκκλησίου εις Αξύλου της Πάφου», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 11 Σεπτεμβρίου 1962.

[2063] Στον ναό της Αγίας Ειρήνης στην Ελεδιώ υπάρχει εικόνα του 20ού αιώνα η οποία εικονίζει τον άγιο Αλέξανδρο ως επίσκοπο παραπέμποντας στον άγιο Αλέξανδρο πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως. Πρόκειται για την σύγχυση που γράψαμε ότι συμβαίνει, μεταξύ γνωστών και αγνώστων αγίων. Το 2017 με αφορμή την συντήρηση του σπηλαίου των τριών αγίων στην Αξύλου, ιστορήθηκαν τρεις διαφορετικές μικρές εικόνες των αγίων Αλεξάνδρου, Επιφανίου και Χαρίτωνος.

τον οποίο προβάλλει προκειμένου να εξηγήσει την παρθενία που κράτησε μέσα στο γάμο ο άγιος Θεοσέβιος. Αναφέρει τον άγιο Κόνωνα ότι έζησε τον καιρό των αγίων αποστόλων, κράτησε εγκράτεια στο γάμο του και έγινε και επίσκοπος σε μία πόλη που δεν κατονομάζεται και έπειτα αξιώθηκε του μαρτυρίου[2064]. Δεν αναφέρει όμως καθόλου αν έχει κάποια σχέση με την Πάφο, τους εδώ ναούς και τα λείψανά του. Ο Τσικνόπουλλος[2065] παίρνοντας αυτή την αναφορά του αγίου Νεοφύτου υποστηρίζει ότι πρόκειται για τον άγιο Κόνωνα τον εν Ισαυρίᾳ[2066] και υποστηρίζει ότι άρχισε να τιμάται νωρίς στην Κύπρο, κατά την περίοδο της εικονομαχίας, οπότε μεταφέρθηκαν τα ιερά του λείψανα. Αναφέρονται δύο ναοί του αγίου, στον Ακάμα και στην Λέμπα (Κισσόνεργα) ως Κονώνα. Αναφέρεται, εσφαλμένα, επίσης ότι στην Κύπρο και πιθανόν στην Πάφο λειτουργούσε «πτωχείον» δηλαδή πτωχοκομείο, με το όνομα του αγίου Κόνωνα και ο υδραγωγός του ανανεώθηκε επί Ιουστινιανού[2067].

Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως καταγράφεται ο άγιος Κόνωνας ο εν Ισαυρίᾳ να εορτάζει στις 6 Μαρτίου. Στα σημερινά Συναξάρια η μνήμη του αγίου Κόνωνα του εν Ισαυρίᾳ εορτάζεται στις 5 Μαρτίου. Στις 5 τοποθετήθηκε και η μνήμη του αγίου Κόνωνα του εν Ακάμαντι, λόγῳ ελλείψεως στοιχείων του βίου του. Υπάρχουν και άλλοι άγιοι με το όνομα Κόνων[2068] αλλά ο κανόνας είναι να τοποθετείται η μνήμη ενός άγνωστου αγίου με τον πιο γνωστό και τιμώμενο άγιο που έχει ακολουθία και ημέρα εορτής, έτσι επελέγη ο Κόνων ο εν Ισαυρίᾳ. Η τοποθέτηση της μνήμης του σε ημέρα κατά την οποία εορτάζονται άλλοι δύο ομώνυμοι άγιοι (εφόσον δεν γνωρίζουμε την ημέρα της κοίμησής του) οδήγησε στο να αρχίσει και μια σύγχυση και αλληλοπεριχώρηση στοιχείων του βίου

[2064] Πανηγυρική Α΄ 12, 14· Συγγράμματα, τμ. 3, σ. 269. Αν η Ακαμαντίς ή με άλλη ονομασία πόλη στον Ακάμα υπήρχε να υποθέσουμε ότι ο Κόνων ήταν επίσκοπος της πόλης εκείνης και είχε ταφεί εκεί όπως ο άγιος Αρκάδιος και άλλοι επίσκοποι στην Πάφο και πάλι όμως δεν αναφέρεται στην Κύπρο.

[2065] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 191-192.

[2066] Στο συναξάριο του αναφέρει ότι καταγόταν από κόμη Βιδανής της Ισαυρίας, έζησε την εποχή των αποστόλων, κράτησε παρθενία με την σύζυγό του και είχε μαρτυρικό τέλος: SyEC, σ. 513-516.

[2067] Αναφορά για πτωχείον να λειτουργεί στην Πάφο κάνει ο Τσικνόπουλλος, χωρίς να το τεκμηριώνει. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 191-192,310. Ο Γεώργιος Χριστοδούλου σε άρθρο του καταδεικνύει ότι το πτωχείον του αγίου Κόνωνα συνδέεται με την Κιλικία και όχι με την Κύπρο. Επίσης ναό των αγίων Κοσμά και Δαμιανού ανήγειρε ο Ιουστινιανός εν Κύρῳ της Ισαυρίας. Οι δύο τόποι με τις ονομασίες Κύρῳ και Κύπρῳ οδήγησαν τους αντιγραφείς σε σύγχυση. Γεώργιος Κ. Χριστοδούλου, «Σχόλια εις το περί Κύπρου εδάφιον του Προκοπίου Περί κτισμάτων», *ΚΣ*, τμ. 2003, σ. 149-155· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 165-166.

[2068] Η ημέρα εορτασμού του αγίου τοποθετήθηκε την ημέρα που εορτάζουν άλλοι δύο ομώνυμοι άγιοι: ο άγιος οσιομάρτυρας Κόνωνας ο εν Βαδινῇ της Ισαυρίας (1ος αιώνας) και ο άγιος μάρτυρας Κόνωνας ο κηπουρός (3ος αιώνας). Επίσης στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως συναντάμε δύο αγίους, Κόνωνα και Χριστοφόρο να συνεορτάζονται στις 6 Ιουνίου, χωρίς περισσότερα στοιχεία για τη ζωή τους: SyEC, σ. 733. Υπάρχει ακόμα ένας άγιος με το όνομα Κόνωνας ο οποίος ήταν στην ομάδα των 13 μοναχών της Καντάρας, που μαρτύρησαν και τιμώνται στις 19 Μαΐου.

των δύο αγίων εφόσον υπάρχουν ενδείξεις για τοπικό άγιο στην Πάφο με το όνομα Κόνων[2069]. Παρόμοια σύγχυση συναντάμε και στους αγίους Τίμωνα, Μνάσωνα, Τυχικό, Επαφρά κ.ά. Τώρα, για τον άγιο Κόνωνα, να υποθέσουμε ότι υπήρξε αποστολικό όνομα; Ότι μεταφέρθηκαν τα λείψανά του στην Κύπρο, κάτι παρόμοιο με τους αγίους Μάμα, Φίλιππο, Βαρνάβα και Ιλαρίωνα; Ή ότι υπήρξε ασκητής στη χορεία αυτών που αναφέρουμε ως Αλαμάνους, ή, γενικότερα, είναι άλλος τοπικός άγιος; Δεν μπορούμε να αποδείξουμε καμία εκδοχή. Το πότε έζησε ο άγιος Κόνωνας ο εν Ακάμᾳ είναι ένα πρόβλημα στην αγιολογία. Ο υμνογράφος της ακολουθίας, που περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία και συνέγραψε και το σύντομο συναξάριο γράφει ότι ο άγιος έγινε μιμητής του οσίου Ιλαρίωνα[2070]. Αυτό βάζει μια χρονική στιγμή, μετά το τέλος του 4ου αιώνα, κάτι βέβαια λογικό, μιας και ο ασκητικός τρόπος ζωής εισήλθε στην Κύπρο κατά κύριο λόγο την περίοδο αυτή από τον άγιο Ιλαρίωνα και τον άγιο Επιφάνιο.

Σύμφωνα με τον βυζαντινολόγο Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου[2071] στον Ακάμα είναι κτισμένο ορθογώνιο κτίσμα στα θεμέλια παλαιοχριστιανικής βασιλικής, πιθανώς μαρτυρίου. Οι επεμβάσεις που έγιναν εκεί έχουν καταστρέψει αρκετά το μνημείο. Στην νότια πλευρά είναι προσκολλημένο ένα κτίσμα δύο θαλάμων, το αγίασμα, θεραπευτικό των δερματικών παθήσεων, του αγίου Κόνωνα με κατεύθυνση από ανατολή προς την δύση. Αναφέρει ο Χατζηχριστοδούλου ότι υπάρχουν τοιχογραφίες με έξι συνολικά αγίους… Μάλλον εδώ πρόκειται για σφάλμα, καθώς δεν φαίνεται να υπάρχει τίποτα εκτός από ίχνη πιθανών τοιχογραφιών. Ο ανατολικός θάλαμος είναι ουσιαστικά σπήλαιο λαξευτό, πιθανόν τάφος, μπροστά από το οποίο κτίστηκε το αγίασμα. Ο Μπάρσκυ[2072] που πέρασε από την περιοχή του Ακάμα και αναφέρει το παραπλήσιο εκκλησάκι του αγίου Γεωργίου, δεν αναφέρει τον άγιο Κόνωνα, πράγμα παράδοξο, εκτός αν ήταν ερειπωμένο

[2069] Ο Halkin καταγράφει τον άγιο Κόνωνα τον Κύπριο ως μάρτυρα . Ο Χάκκετ παραπέμπει σε αναφορά του Delehaye σ. 261 ο οποίος γράφει ότι ο άγιος Κόνων ο κηπουρός εισήλθε στο Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο με το σημείωμα in Cypro γιατί στο Μηνολόγιο του Sirlet το όνομα του αγίου συνοδεύεται με το επώνυμο του κυπρίου αντί του κηπουρού. Κατά συνέπεια ο Χάκκετ θεωρεί ότι πρόκειται για σύγχυση και ο άγιος ταυτίζεται με τον άγιο Κόνωνα τον κηπουρό ο οποίος μαρτύρησε επί Δεκίου. Παρόλα αυτά όπως σημειώνει ο Χάκκετ η παράδοση της Κύπρου θεωρεί ότι πρόκειται για έτερο άγιο με το ίδιο όνομα, σύγχρονο των αποστόλων τον οποίο αναφέρει και ο άγιος Νεόφυτος στο εγκώμιο του αγίου Θεοσεβίου του Αρσινοήτη. Ενώ απαντάται αλλού ως ο προστάτης του πτωχείου στην Κύπρο επί Ιουστινιανού. Επίσης ο Χάκκετ μας αναφέρει ότι στη Συρία τον εορτάζουν στις 19 Οκτωβρίου, Κόνωνα επίσκοπο και μάρτυρα. Επίσης γνωρίζει αναφορές άλλων για το ότι εορτάζεται στον Ακάμα και ότι υπάρχει στην Πάφο η κάρα του αγίου. Χάκκετ, τμ. 2, σ. 195.

[2070] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 162.

[2071] Χατζηχριστοδούλου, «Αγιάσματα νήσου Κύπρου…», ό.π., σ. 509-510.

[2072] Στυλιανός, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ…», ό.π., σ. 74.

και δεν υπήρχε λόγος να το αναφέρει[2073]. Ο Hogarth το 1888 επισκέφτηκε τον ναό του αγίου (καθώς και τα ερείπια άλλων ναών στον Ακάμα) και τον βρήκε ερειπωμένο. Το περιγράφει ως τεχνητό σπήλαιο με διαστάσεις 14Χ7 πόδια. Η αναφορά του D. G. Hogarth είναι και η παλαιότερη γραπτή αναφορά[2074]. Το προσκύνημα αυτό φαίνεται ότι την εποχή του αγίου θα υπήρξε μονή[2075]. Εκτός από τον Ακάμα, που φαίνεται ότι είναι ο παλαιότερος ναός και θεωρήθηκε ως τόπος που έζησε και τάφηκε ο άγιος Κόνωνας (και από όπου πήρε και το προσωνύμιο ο εν Ακάμαντι) υπάρχουν και αλλού ναοί. Στη Χούλου μικρό παρεκκλήσι είναι κτισμένο σήμερα στα θεμέλια παλαιότερου ναού το ίδιο επίσης στην Πέγεια και στην Κισσόνεργα. Στο συναξάριο της ακολουθίας αναγράφεται το σπήλαιο και το αγίασμα του αγίου που είναι πηγή παντοδαπών ιάσεων[2076].

Φθαρμένη τοιχογραφία του 16ου αιώνα, που εικονίζει ένα άγιο με μοναχικά χαρακτηριστικά, εικάζεται ότι πιθανόν να είναι ο άγιος Κόνωνας. Επιγράφεται με μόνο δύο γράμματα [ΚΟ]ΝΩ[Ν],) στον ιερό ναό αγίου Ανδρονίκου στην Πόλη Χρυσοχούς[2077]. Αν η τοιχογραφία αυτή, για την οποία έχουμε επιφυλάξεις, εικονίζει τον άγιο μας, θα είναι και η αρχαιότερη γνωστή απεικόνισή του. Όπως γράψαμε και για άλλους αγίους, η εποχή του αγίου Παναρέτου ήταν εποχή ανάδειξης των τοπικών αγίων, έτσι οι αρχαιότερες εικόνες του αγίου Κόνωνα ανάγονται στην εποχή αυτή. Στην μονή Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης φορητή εικόνα του 18ου αιώνα διαστάσεων 82Χ35εκ. είναι τοποθετημένη σε ειδικό προσκυνητάρι το οποίο είναι κατασκευή προ του 1782[2078]. Στο προσκυνητάρι του αγίου Κόνωνα στη Χρυσορρογιάτισσα, κάτω από την εικόνα, υπήρχε θήκη για την κάρα του αγίου, η οποία, όπως γράψαμε και αλλού, μεταφέρθηκε μάλλον από τον άγιο Πανάρετο από τον Ακάμα στην Χρυσορρογιάτισσα για να προφυλαχθεί. Κάτι ανάλογο, δηλαδή, με την κάρα του αποστόλου Φιλίππου που μεταφέρθηκε στο Όμοδος[2079]. Δεύτερη μικρή φορητή εικόνα 21,4Χ16,6εκ. στον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ στην Ανώγυρα έγινε μαζί με άλλες εικόνες και το τέμπλο, που φέρει επιγραφή με το όνομα του

[2073] Ο Παυλίδης σχολιάζοντας το αυτό υποστηρίζει ότι μάλλον ο Μπάρσκυ δεν είχε μεταβεί μέχρι τον Ακάμα αλλά στον ναό του Αγίου Γεωργίου στον Άγιο Γεώργιο Πέγειας όπου επίσης συναντά κανείς ασκητήρια και σπήλαια. Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 155.

[2074] Hogarth, *DeviaCypria…, ό.π.*, σ. 13· Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 153· Χατζηχριστοδούλου, «Αγιάσματα νήσου Κύπρου…», ό.π., σ. 509-510.

[2075] Παυλίδη, «Οι Ερημίτες του Ακάμα…», ό.π., σ. 151.

[2076]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 162.

[2077] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 67,68,77,81.

[2078] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.282,310· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 106,108.

[2079] Παρόμοια όπως τα λείψανα μεταφέρθηκαν στη Χρυσορρογιάτισσα το ίδιο θα έγινε και με τον Σταυρό του Κρατημάτου, που μετά την διάλυση της εκεί μονής μεταφέρθηκε στη Χρυσορρογιάτισσα, το ίδιο και με την εικόνα της Παναγίας της Χρυσολάκουρνας, που μεταφέρθηκε στη Γιόλου.

αγίου Παναρέτου[2080]. Γενικά οι περισσότερες εικόνες του αγίου Κόνωνα που βρίσκουμε σε κοινότητες είναι μικρών διαστάσεων όπως: Βάσα Κοιλανίου, ναός της Παναγίας, Βυζαντινό Μουσείο Αρσινόης 18ος αιώνας, Καλλέπεια, ναός αγίου Γεωργίου, 19ου αιώνα. Νατά 19ος αιώνας, Πέγεια 19ος αιώνας, Μικρή εικόνα η οποία εικονίζει τους αγίους Κόνωνα και Νικηφόρο έργο του Παρθένιου, Μητροπολιτικό Μέγαρο. Κάθηκας, μικρή εικόνα του Κορνάρου, 19ος αιώνας. Γιόλου 19ος αιώνας. Θελέτρα 19ος αιώνας, αναγράφεται «άγιος Κόνων ο Κύπριος». Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή. Λάσα 18ος - 19ος αιώνας. Μαραθούντα 19ος αιώνας του Παρθένιου εικόνα των αγίων Κόνωνα και Ονησιφόρου[2081]. Άλλες νεότερες εικόνες και τοιχογραφίες του αγίου Κόνωνα υπάρχουν στον Ακάμα, στη Δρούσια, στη Θελέτρα, στον Κάθηκα, στην Κισσόνεργα, στην Καλλέπεια, στη Λάσα, στην Πέγεια, στον Άγιο Κενδέα, στον ναό των Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Πάφο κ.ά. Παρατηρούμε σε όλες αυτές να μπερδεύονται ομώνυμοι άγιοι με το όνομα Κόνων, που εικονίζεται πότε ως όσιος, πότε ως μάρτυρας και πότε ως ιεράρχης.

Σημαντικό για τον άγιο Κόνωνα αποτελεί η ιερά κάρα του που φυλασσόταν όπως γράψαμε στην μονή Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης. Σωζόταν από την κάρα του το επάνω τμήμα της το οποίο φυλασσόταν εντός σεντεφένιας θήκης[2082]. Η σεντεφένια λειψανοθήκη που φύλαγε το λείψανο του αγίου Κόνωνος στη Χρυσορρογιάτισσα έχει διαστάσεις 21Χ21,5Χ15,7εκ. και φέρει επιγραφή «[ιερομάρ]τυρος Κόνωνος 1763»[2083]. Το μέρος αυτό της τιμίας κάρας μεταφέρθηκε στον ναό του Αγίου Κόνωνα στην Κισσόνεργα, όπου και

[2080]ΑΕιΙΜΠ, Ανώγυρα, ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ· Παραθέτει εικόνα του στο βιβλίο του ο Αρχιεπίσκοπος Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*, [2]1997 πιν. 31· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 188. Το σημαντικό στην εικόνα αυτή είναι ότι είναι του 18ου αιώνα και επιγράφεται: Άγιος Κόνων ο εν τῳ Ακάμαντι, ή ο άγιος Κόνων του εν ασκήσει λάμψαντος εν τῳ όρει Ακάμαντος («Η περιοχή του Αγίου Κόνωνα στον Ακάμα», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 27 Ιουλίου 2014), δηλώνοντας με αυτό ότι πρόκειται για τοπικό άγιο του Ακάμα. Η εποχή, που έγινε η εικόνα, ήταν μάλλον τότε που έγιναν και οι άλλες του τέμπλου και τότε ο άγιος Πανάρετος θα συνέλαβε στην ανάδειξη των τοπικών αγίων. Τον άγιο Κόνωνα όπως γράψαμε και αλλού, μπορούμε να τον περιλάβουμε μέσα στους αγίους τους οποίους ανέδειξε ο άγιος Πανάρετος, με τα ιερά λείψανα τα οποία φρόντισε και εικόνες οι οποίες ιστορήθηκαν.

[2081] ΑΕιΙΜΠ, Βάσας Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου 18ος -19ος αιώνας· ΑΕιΙΜΠ, Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης· ΑΕιΙΜΠ, Καλλέπεια, ναός αγίου Γεωργίου· ΑΕιΙΜΠ, Νατά, ναός αγίου Νικολάου· ΑΕιΙΜΠ, Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 434· ΑΕιΙΜΠ, Κάθηκας· ΑΕιΙΜΠ, Γιόλου· ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα· ΑΕιΙΜΠ, Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή. Πρόκειται για ένα τεμάχιο εικόνας η οποία θα αναγόταν στον 19ο αιώνα αναγράφει μόνο «κωνω»· ΑΕιΙΜΠ, Λάσα· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 282· ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα.

[2082] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 310· Ο Κυπριανός αναφέρει ότι η κάρα του αγίου Κόνωνος βρίσκεται στην Πάφο. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 538· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 321.

[2083]*ΑΕιΙΜΠ*, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

φυλάσσεται εκεί σε νέα ασημένια λειψανοθήκη[2084]. Στην ίδια μονή διασώζονται τεμάχια ιερών λειψάνων του αγίου σε παλαιές λειψανοθήκες της Μονής[2085]. Λείψανα του αγίου Κόνωνα φυλάσσονται και σε άλλες μονές μόνο που υπάρχει μια σύγχυση σε ποιόν άγιο Κόνωνα ανήκουν[2086].

Ακολουθία του αγίου ουσιαστικά δεν υπήρχε παρά μόνο αντέγραφαν την ακολουθία του αγίου Κόνωνα του οσιομάρτυρα. Ακόμα και αυτή που περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία δεν αναφέρεται σε κάτι ιδιαίτερο παρά μόνο στους ασκητικούς αγώνες του αγίου[2087].

Το όνομα Κόνωνας δεν φαίνεται να διαδόθηκε ως ονοματοδοσία[2088].

[2084] Όταν η κάρα του Αγίου Κόνωνα μεταφέρθηκε για προσκύνηση από την Χρυσορρογιάτισσα στον καθεδρικό ναό Αγίου Θεοδώρου τότε κάποιος επιχείρησε να αφαιρέσει τεμάχιο από την κάρα γι' αυτό και υπάρχει σημάδι σαν σβανιασμένο. Η κάρα αυτή δόθηκε από τον ηγούμενο Χρυσορρογιατίσσης ολόκληρη (ολόκληρο το μέρος της κάρας που κατείχε η μονή, καθότι, όπως διαπιστώνουμε δεν φυλάσσεται ολόκληρη η κάρα του αγίου) για τον νέο ναό που κτίστηκε επ' ονόματι του αγίου στην Κισσόνεργα. Συνέντευξη ηγούμενο Χρυσορρογιατίσσης Διονυσίου, 5. 3. 2018.

[2085] Κατά την απογραφή που έγινε στην μονή Χρυσορρογιατίσσης το 1782 καταγράφεται ασημένιο κουτί (λειψανοθήκη) του αγίου Κόνωνος. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 27· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[2086] Λείψανα του αγίου Κόνωνα φυλάσσονται στην μονή Κύκκου: Λείψανο του αγίου Κόνωνος του εν Ακάμαντι και λείψανο του αγίου Κόνωνα οσιομάρτυρος. Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 319. και μονή Μαχαιρά χωρίς περισσότερη επεξήγηση. Τσικνόπουλλος, *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπαραγίας Θεοτόκου Μαχαιρά… ό.π.*, σ. 208· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 319.

[2087] Ακολουθία του αγίου οσιομάρτυρος Κόνωνος του θαυματουργού γράφηκε στις 7 Μαρτίου 1974 από τον παπά Κυριάκο Μιχαήλ εφημέριο από το Νέο Χωριό Πάφου. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 165. Αυτή αντιγράφηκε από τον παπά Δημήτριο Φιλίππου εφημέριο Αγίου Επιφανίου Δρούσιας εν Δρούσιᾳ στις 16 Μαρτίου 1981. Από την έντυπη ακολουθία του αγίου που βρήκαμε στον ιερό ναό αγίου Επιφανίου Δρούσιας. Αναγράφεται Δρούσια 16 Μαρτίου 1981. Η όλη ακολουθία καθώς και το συναξάριο αναφέρονται στον οσιομάρτυρα Κόνωνα τον εν Ισαυρίᾳ, ενώ καμία μνεία δεν γίνεται για Ακάμα ή έτερον άγιο με το όνομα Κόνωνα που να έζησε στον Ακάμα. Ακολουθία του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Κόνωνος του εν Ακάμαντι. Ποιηθείσα υπό του αιδ. Οικονόμου Κυριάκου Μιχαήλ, Νέο Χωριό Πάφου, 18 Σεπτεμβρίου 1992. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 165. Ακολουθία του υμνογράφου Χαράλαμπου Μπούσια το 2003 προτροπή του τότε χωρεπισκόπου Αρσινόης και νυν μητροπολίτη Πάφου κ. Γεωργίου περιλήφθηκε στα Κύπρια Μηναία. Το συναξάριο της ακολουθίας συντάχθηκε από το Γραφείο εκδόσεως ακολουθιών των Κυπρίων Μηναίων. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 166. Λόγῳ του ότι δεν γνωρίζουμε τίποτα από την ζωή του αγίου Κόνωνα ο υμνογράφος της ακολουθίας που περιλήφθηκε στον τελευταίο τόμο που εκδόθηκε με την ονομασία Επίμετρον, στα Κύπρια Μηναία. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Μάρτιος 5), σ. 155-168. Σε όλα τα τροπάρια αναφέρεται μόνο στους ασκητικούς αγώνες που γενικότερα κάνουν οι ασκητές, σε συνάφεια με την τοποθεσία Ακάμας όπου η παράδοση θέλει να έζησε και αγίασε ο άγιος.

[2088] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Κόνων: Νέο Χωριό 1981. (Θηλ): Κονώνη: Κανένα όνομα· ΑΠΜΚ, βλέπουμε μόνο ένα Κόνωνα και αυτός να είναι στη Δρούσια. Στις γιορτές το 2021 στον άγιο Κόνωνα στον Ακάμα γράφηκαν δύο με το όνομα Κόνωνας.

Ένα θέμα που συναντήσαμε στην τιμή του αγίου Κόνωνα είναι και η τιμή της αγίας Κονώνας στην Κισσόνεργα όπου υπάρχει σπήλαιο - εκκλησάκι αφιερωμένο στην Αγία Κονώνα. Ουσιαστικά πρόκειται για σπήλαιο στο οποίο προστέθηκε εφαπτόμενος ναΐσκος προς τιμή της Αγίας Κονώνας βρίσκεται στα βόρεια του χειμάρρου που χωρίζει τις κοινότητες Λέμπα και Κισσόνεργα. Σώζεται μάλιστα και εικόνα του αγιογράφου Παρθένιου που εικονίζει αγία με την ονομασία αγία Κονώνα. Πιθανόν όπως υποστηρίζει και ο Τσικνόπουλλος[2089] και έγινε αργότερα αποδεχτή η άποψη, το αρσενικό όνομα Κόνωνας μετατράπηκε σε θηλυκό Κονώνα όπως συνέβηκε και σε άλλες περιπτώσεις όπως Σωτήρ σε Σωτήρα. Αυτός ήταν ο λόγος που αργότερα προχώρησαν και κτίστηκε πολύ κοντά στο σπήλαιο αυτό, μεγάλος ενοριακός ναός της Κισσόνεργας αφιερωμένος στον άγιο Κόνωνα.

Την Αγία Κονώνα όπως μαρτυρούν παλαιότεροι[2090] την εόρταζαν στο ναΐδριο της με λειτουργία κάθε Παρασκευή της Διακαινησίμου και συγκεντρώνονταν αρκετοί πιστοί. Στις μέρες μας σταμάτησε να γίνεται η πανήγυρη στο ναΐδριο αυτό και πανηγυρίζει μόνο ο μεγάλος ναός του αγίου Κόνωνα ο οποίος είναι κτισμένος πιο πάνω, την ημέρα εορτής του αγίου Κόνωνα. Αντίθετα η εορτή της αγίας Κονώνας συνεχίζεται να γίνεται μαζί με την εορτή της Ζωοδόχου Πηγής την Παρασκευή της Διακαινισίμου στην εκκλησία της Έμπας μέχρι τις μέρες μας[2091]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 η αγία Κονώνη καταγράφεται ως μία από τους Κυπρίους αγίους με παρεκκλήσιο εις την Κισσόνεργα[2092]. Εικόνα της αγίας Κονώνης, έργο του Παρθένιου, φυλάσσεται στον ναό του αποστόλου Ανδρέου στην Έμπα, είναι του 19ου αιώνα και έχει διαστάσεις 38,8Χ26Χ2,5[2093]. Επίσης δύο πανομοιότυπες εικόνες έγιναν το 1999 η μία φυλάσσεται στον ναό του αποστόλου Ανδρέου στην Έμπα και η άλλη βρίσκεται στο εκκλησάκι της αγίας στην Κισσόνεργα. Επίσης μοναδική ίσως αγιογράφησή της σχετικά πρόσφατη σε ναό βρίσκεται στον ναό του αγίου Γεωργίου στην Ευρύχου παρά το επισκοπείο της Μητρόπολης Μόρφου. Κάτι πολύ σημαντικό είναι ότι ο Παρθένιος, ο οποίος όπως είπαμε αγιογράφησε μια εικόνα της στην Έμπα, αγιογράφησε και μία δεύτερη εικόνα της πανομοιότυπη με την πρώτη στην Μαραθούντα[2094], στο ίδιο χωριό που αγιογράφησε και τον άγιο Κόνωνα.

[2089] Ο Τσικνόπουλλος επιχειρεί πιστεύουμε πρώτος να διορθώσει την τιμή της αγίας Κονώνης σε Κόνωνα γράφοντας ότι υπάρχουν σεβάσματα του αγίου Κόνωνα στον Ακάμα, στη Δρούσια, στην Κισσόνεργα όπου το διορθώνει σε παρένθεση (Αγία Κονώνα) στη Λέμπα και στη Χούλου: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 192, 208. Άξιο παρατήρησης εδώ είναι ότι αγνοεί τον ναό στο κέντρο της Πέγειας.

[2090] Συνέντευξη με τον Ιωάννη Κωνσταντίνου από Έμπα στις 20.10.2019.

[2091] Συνέντευξη με τον πατέρα Μάριο Πολυβίου, εφημέριο ιερού ναού Αποστόλου Ανδρέου στην Έμπα, 5.4.2022. Ανακοίνωση σε πρόγραμμα ακολουθιών του πιο πάνω ναού. Απρίλιος 2022.

[2092] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων…*, ό.π., σ. 130.

[2093] ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 244.

[2094] ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα. Η Εικόνα αυτή άγνωστη στους περισσότερους βρίσκεται δεξιά στο τέμπλο του ενοριακού ναού Αγίου Γεωργίου στη Μαραθούντα.

Η άποψη αυτή του Τσικνόπουλλου, η οποία σήμερα έγινε αποδεχτή σχεδόν από όλους, μπορεί να έχει βάση. Αλλά υπάρχει όμως και η πιθανότητα να έγινε σύγχυση και να χάθηκε το όνομα της αγίας αυτής. Ένα παράδειγμα αποτελεί ο άγιος Ιωάννης ο Σπηλαιώτης στη Σιά. Εκεί υπάρχει το σπήλαιο του αγίου, ο ερειπωμένος ναός του πολύ κοντά στο σπήλαιο και ακριβώς από πάνω κτίστηκε νέος μικρός ναός ο οποίος αφιερώθηκε στον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο και καθιερώθηκε να εορτάζεται στις 26 Σεπτεμβρίου. Το ίδιο και στο Δάλι πάνω από το ασκητήριο - κατακόμβη του οσίου Θεοδώρου ενός εκ των Αλαμάνων κτίστηκε ναός και αφιερώθηκε στον άγιο Θεόδωρο τον Στρατηλάτη. Όπως και να έχει, παρόλο που υπάρχει ο μεγάλος ναός του αγίου Κόνωνα ακριβώς από πάνω από το σπήλαιο –εκκλησάκι της αγίας Κονώνης πολλοί ακόμη και σήμερα κατεβαίνουν και προσκυνούν στο εκκλησάκι της αγίας και τα αντίγραφα των εικόνων της.

7. Ο άγιος Κενδέας

Ο βίος του αγίου ομοιάζει κατά πολύ με τον βίο του Αγίου Ιωάννου του Χοζεβίτη, ο οποίος μάλιστα εορτάζει πολύ κοντά στην ημέρα του οσίου Κενδέα (6 Οκτωβρίου) δηλαδή στις 3 Οκτωβρίου[2095]. Πράγματι κατά το μεγαλύτερο μέρος η διήγηση της ζωής του (το ότι έζησε δηλαδή αρχικά στον Ιορδάνη ποταμό, θαυματούργησε, έλυσε την ανομβρία, αντιμετώπισε πειρασμούς, μεταφέρθηκε με θαυμαστό τρόπο σε άλλο ασκητή, τον όσιο Ιωνά και η επιβεβαίωση η οποία μας ενδιαφέρει άμεσα λόγῳ των δύο προσκυνημάτων στην Κύπρο) ομοιάζουν[2096]. Αν διαβάσει κανείς τους δύο βίους και τους αντιπαραθέσει βλέπει ότι υπάρχουν στα περισσότερα μέρη ταυτόσημες διηγήσεις ακόμα και στη σειρά των γεγονότων, ενώ σε άλλες, απλή διασκευή. Ο πατήρ Φώτιος Ιωακείμ σε δημοσιευμένο άρθρο του συγκεντρώνει τα συναξάρια Κυπρίων αγίων τα οποία περιελήφθησαν σε ακολουθίες οι οποίες εκδόθηκαν επί εποχής Τουρκοκρατίας, βρίσκει ότι αριθμός συναξαριών έχουν πλαστά στοιχεία. Μεταξύ των αγίων που μας ενδιαφέρουν είναι και ο άγιος Κενδέας και οι άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης[2097].

[2095] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 107. Βλέπε τον βίο: Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ.10 (Οκτώβριος), σ. 110-113.

[2096] Αυτή η εξιστόρηση μας δείχνει ότι σχεδόν τίποτα δεν μας διασώθηκε από την ζωή του αγίου Κενδέα αλλά είναι όλη η ζωή του ένα δάνειο από τον άγιο Ιωάννη τον Χοζεβίτη ο οποίος επίσης έζησε κατά την εποχή της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου.

[2097] Συγκεκριμένα ο π. Φώτιος γράφει « Τὸ Συναξάριο τοῦτο [BHG § 2065 (τμ. 3, σ. 15)], ἀπ᾽ ὅπου ἀρύονται καὶ οἱ μεταγενέστεροι, εἶναι πλαστό. Ἡ μὲν εἰσαγωγὴ καὶ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τοῦ Βίου στοιχοῦν, μὲ κάποια διαφοροποίηση, στὴν ‘‘ἀλαμανικὴ θεωρία’’ (μόνο ποὺ ἐδῶ παρεισάγονται οἱ Βλέμμυες νὰ ἐκδιώκουν τοὺς ὁσίους ἀπὸ τὴν ἔρημο τῆς Παλαιστίνης, ὅπου μόναζαν μὲ τὸν Κενδέα, γιὰ νὰ ἔλθουν κατόπιν μὲ πλοῖο στὴν Πάφο κ.λπ.), τὰ δὲ λοιπὰ παρατιθέμενα στοιχεῖα ἀποτελοῦν ἀντιγραφὴ (συχνότατα κατὰ λέξη) καὶ προσαρμογὴ τοῦ Βίου τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χοζεβίτου, ἐπισκόπου Καισαρείας τῆς Παλαιστίνης [BHG § 2186 (τμ. 3, σ. 34)]». Ιωακείμ, «Πλαστὰ Συναξάρια εν Κύπρῳ αγίων της βυζαντινής περιόδου…», ό.π., σ. 211-241.

Στο συναξάριο του αγίου καθώς και σε τροπάρια της ακολουθίας του αναφέρεται ότι ο όσιος ζούσε ασκητικά στην περιοχή του Ιορδάνου στην Παλαιστίνη. Όταν εκδιώχθηκε από τους Βλέμμυες, μαζί με άλλους ασκητές που εκδιώχθηκαν και αυτοί, κατέφυγαν στην Πάφο. Επίσης στο συναξάριο αναφέρει ότι ο άγιος καταγόταν από την Αλαμανία, υπονοώντας εδώ την Γερμανία και όταν έγινε 18 ετών έφθασε στην Παλαιστίνη όπου ακολούθησε εκεί βίο ασκητικό. Ότι εκδίωκε δαιμόνια και στον Ιορδάνη και εδώ στην Κύπρο καθώς και άνοιξε τους ουρανούς και έβρεξε[2098].

Πως γίνεται να τιμάται ο άγιος Κενδέας και εδώ στην Πάφο και στο Αυγόρου; Είναι λίγο ασυνήθιστο για τους επονομαζόμενους Αλαμάνους να μετακινούνται. Συνήθως είχαν μόνο ένα τόπο τιμής. Μήπως η αναφορά της σχέσης του με τον Ιωνά ήταν προσπάθεια των συναξαριστών να δώσουν λύση στους δύο τόπους τιμής; Ή πράγματι έτσι είναι; Μερικές φορές στην τοπική παράδοση συνδέουν δυο αγίους ή προσκυνήματα που βρίσκονται κοντά[2099]. Όπως βλέπουμε από το συναξάριο οι τριακόσιοι από τα Ιεροσόλυμα και την Παλαιστίνη έφθασαν στην Πάφο και μετά σκορπίσθηκαν, με τον Ιωνά να φθάνει στα μέρη της Τραχινάδος[2100] (κοντά στο Πέργαμο) και τον Κενδέα να μένει στην Πάφο. Επομένως υπάρχει η πιθανότητα οι δύο άγιοι να είχαν φιλίες και γνωριμίες από τον τόπο καταγωγής τους και να είχαν την ανάγκη κάποια στιγμή να συναντηθούν.

Η αναφορά ότι ο άγιος έφθασε πρώτα στην Πάφο και έπειτα στο Αυγόρου, είναι κοινή και με αναφορές για άλλους αγίους όπως του Ρηγίνου και Ορέστη, Τρεμιθούσα – Φασούλα Λεμεσού. Για το συγκεκριμένο πρόβλημα μπορούμε να εικάσουμε τρία πράγματα: α) Το πρώτο είναι ότι πρόκειται για έναν άγιο, ο οποίος άλλαξε τόπο διαμονής, κάτι που δεν είναι ασυνήθιστο. β) Μπορεί τα συναξάρια να προσπαθούν να δικαιολογήσουν την τιμή ενός αγίου σε δύο διαφορετικά μέρη αναφέροντας ότι έζησε και στα δύο, ενώ, πολύ απλά, μπορεί ο άγιος να έζησε σε ένα τόπο και στον άλλο να μεταφέρθηκε η μνήμη του. γ)

[2098] χ.ο., *Ακολουθία του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Κενδέου του θαυματουργού*, Ιερού ναού αγίου Κενδέα Πάφος 1984, σ. 30· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 2 (Οκτώβριος 6), σ. 71-83.

[2099] Βλέπε άγιος Ιλαρίωνας και μονή του Σταυρού Επισκοπή και Νατά στην Πάφο.

[2100] Ν. Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Ιωνά του θαυματουργού του εν Περγάμω τω χωρίω», *ΚΣ*, τμ. 1937, σ. 122. Ο όσιος Ιωνάς πάλι αναφέρεται και αυτού δεύτερο προσκύνημα στην Κύπρο κοντά στον Αγρό όπου υπήρχε μάλιστα ομώνυμος του αγίου οικισμός: Ν. Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Ιωνά του θαυματουργού του εν Περγάμῳ τῳ χωρίῳ», *ΚΣ*, τμ. 1937, σ.101. Πιστεύουμε εδώ βέβαια δεν θα πρόκειται για τον άγιο Ιωνά που ασκήτεψε στο Πέργαμο αλλά για κάποιον άλλο ή τον πιο γνωστό άγιο της Παλαιάς Διαθήκης. Κάτι που πρέπει να σημειώσουμε είναι ότι στον βίο και στην ακολουθία του οσίου Ιωνά δεν γίνεται καμία μνεία για την σχέση του με τον άγιο Κενδέα: Ν. Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Ιωνά του θαυματουργού του εν Περγάμῳ τῳ χωρίῳ», *ΚΣ*, τμ. 1937, σ.89-132. Ο Άγιος Ιωνάς, φίλος του αγίου τιμόταν στο Πέργαμος μεικτό χωριό, αργότερα εκδιώχθηκαν οι Ελληνοκύπριοι και το 1912 γκρέμισαν τα πάντα όσα σχετίζονταν με τον άγιο, πηγή αγιάσματος, ναό κλπ. Η παλαιά εικόνα του διασώθηκε και μεταφέρθηκε στην Ξυλοτύμπου, όπου και νέος ναός.

Μπορεί να είναι συνωνυμία δύο αγίων, που έζησαν σε δύο τόπους. Παραδείγματα αγίων με το ίδιο όνομα που υπάρχει σύγχυση είναι οι: Μνάσωνας, Φιλάγριος, Αρκάδιος, Αρίστων, Κουρνούτας, Μνάσων κ.ά.

Έχοντας υπόψη τους τον δανεισμένο βίο του αγίου Κενδέα, που γράφηκε επί εποχής Τουρκοκρατίας[2101] και που, ως επί το πλείστον, είναι αντιγραφή του βίου του αγίου Ιωάννη Χοζεβίτη, πολλοί μεταγενέστεροι προσπάθησαν να γράψουν γι' αυτόν. Ο Κυπριανός τον αναφέρει ότι ασκήτευσε στην Άχνα[2102]. Ο Halkin απλά αναφέρει ως πηγή του τον Κυπριανό ότι ο άγιος στα 18 του εγκατέλειψε την πατρίδα του και αφοσιώθηκε στο Θεό[2103]. Ο Περιστιάνης, χωρίς να παραπέμπει σε πηγές αναφέρει την τοποθεσία επτά Αγιώργηδες ως το πρώτον ασκητήριο εν Πάφῳ του αγίου Κενδέα όπως και του μεγάλου Ιλαρίωνος[2104]. Ο Λοΐζος Φιλίππου προσπαθεί να λύσει το πρόβλημα του ότι ο άγιος ήταν Αλαμάνος τον οποίο εξηγεί ως Γερμανό να τιμάται από τους Κυπρίους[2105]. Ο Τσικνόπουλλος ο οποίος παίρνει πληροφορίες από την ακολουθία του αγίου και από παραδόσεις, αναφέρει ότι ο άγιος Κενδέας μετά την επίσκεψη του στον όσιο Ιωνά επέστρεψε στην καλύβα του στην Πάφο[2106]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται ως ένας από τους Κυπρίους αγίους και ότι πρώτα ζούσε στους αγίους τόπους στην έρημο του Ιορδάνη και εξαιτίας της επιδρομής των Βλεμμύων κατέφυγε στην Κύπρο, πρώτα στην Πάφο και αργότερα στο Αυγόρου της Αμμοχώστου[2107].

Σημαντικό εδώ στον βίο του αγίου Κενδέα είναι η αναφορά του συναξαριστή σε Βλέμμυες οι οποίοι έδιωξαν τους ασκητές από την Παλαιστίνη κάτι το οποίο παρατηρεί και ο πατήρ Φώτιος ότι διαφοροποιείται εδώ από το συναξάριο του αγίου Ιωάννου. Σημαντική είναι επίσης και η τοποθέτηση του Tresor ο οποίος παρέχει μία σύνοψη των κυριότερων αγίων της Κύπρου και τοποθετεί τον άγιο Κενδέα στον 4ο αιώνα[2108].

Αφορμή της τιμής του αγίου Κενδέα στην Πάφο αποτελεί ο ναός του στο κέντρο της Πάφου, που αποτελεί μάλιστα μία από τις παλαιότερες ενορίες της πόλης. Ο παλαιός ναός

[2101] Παλαιός βίος του αγίου διασώζεται στα Synaxaria, που χρονολογούνται στα 1667-1801, του έργου Excerpta Cypria: *Excerpta Cypria*, σ. 220-222.

[2102] «Ὁ ἅγιος Κενδέας εἰς Ἄθναν». Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526.

[2103] BHG § 2065 (τμ. 3, σ. 15)· Κυπριανός, *Ακολουθία των οσίων Αναστασίου…*, Βενετία 1779, σ. 56-58.

[2104] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ*, τμ. 1929, σ. 63-66.

[2105] Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 225-226.

[2106] Τσικνόπουλλος Ιωάννης «Άγιοι της Κύπρου, «Ο Όσιος Κενδέας», *ΑπΒ*, τμ. 1963, σ. 336-339· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 180-181.

[2107] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων…*, ό.π., σ. 129· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 284-285.

[2108] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 292. Βλέπε και αναφορά μας σε σχέση με τον άγιο Κωνσταντίνο της Ορμίδιας που μαρτύρησε. Αν είναι όντως έτσι τα πράγματα θα πρέπει να θεωρήσουμε ότι συγκαταλέγεται ο άγιος ανάμεσα στους πρώτους ασκητές της Κύπρου, πρίν ακόμα και τον άγιο Ιλαρίωνα. Εκτώς αν θεωρήσουμε ότι ο άγιος Κωνσταντίνος μαρτύρησε επί Ιουλιανού του Παραβάτη (331 363) ο οποίος επιχείρησε να επαναφέρει την ειδολωλατρία και πάλι όμως τοποθετείτε λίγο πριν τον άγιο.

του αγίου φαίνεται να ανεγέρθηκε προφανώς στην βάση παλαιότερου τον 18ο αιώνα για τον οποίο κάνει εκτενή αναφορά και περιγραφή του ο Λοΐζος Φιλίππου το 1924, ένα χρόνο μετά την κατεδάφιση του και ανέγερση του σημερινού ναού (1923 έτος ανέγερσης). Ο Φιλίππου τον περιγράφει ως μονόκλιτο στον οποίο προστέθηκε επιπλέον ένα κλίτος λόγω, όπως γράφει, της αύξησης του πληθυσμού, χωρίς τοιχογραφίες και χωρίς καμιά ιδιαίτερη αρχιτεκτονική αρχαιολογική σημασία και είχε ανεγερθεί τον 18ο αιώνα[2109]. Ο άγιος Κενδέας όπως σημειώνουμε και αλλού τιμάται και σχετίζεται και στο Αυγόρου με ομώνυμη μονή και σπήλαιο –αγίασμα. Επίσης στην Αχερίτου συναντάμε περιοχή-τοπωνύμιο με το όνομα του αγίου[2110]. Στην Κυπερούντα υπάρχει παρεκκλήσι κοντά στο νοσοκομείο αφιερωμένο στον άγιο Κενδέα.

Τοιχογραφίες[2111] και εικόνες του οσίου Κενδέα δεν βρίσκουμε πριν τον 18ο αιώνα όταν, όπως σημειώνει ο πατήρ Φώτιος, την εποχή αυτή η μνήμη του αγίου «αναζωπυρώνεται» [2112] . Στον ναό του αγίου Κενδέα στην Πάφο στο τέμπλο, αγιογραφήθηκε η εφέστιος εικόνα του αγίου, που έχει την χρονολογία 1784[2113], με διαστάσεις: 133,3Χ91,5Χ2,6. Πάνω από τον όσιο εικονίζεται ο Χριστός με δύο αγγέλους να ευλογούν τον άγιο και πάνω αριστερά και δεξιά απεικονίζονται κάποια από τα θαύματα του, αρχίζοντας από αριστερά προς τα δεξιά α) ο άγιος θεραπεύει από δαιμόνιο τον υιό κάποιου άρχοντα, β) ο άγιος χειροθετείται μοναχός, ή χειροτονείται ιερέας από κάποιον επίσκοπο, ενώ φωτοστέφανο περιβάλλει και τον όσιο και τον επίσκοπο, γ) ο άγιος θεραπεύει από δαιμονικό πνεύμα ένα βρέφος και δ) ο άγιος προσευχόμενος πολλές φορές φέρνει βροχή[2114]. Επίσης πάνω στο αριστερό επάργυρο μανουάλι του ναού του Αγίου Κενδέα υπάρχει ανάγλυφη εικόνα του με την επιγραφή: Άγιος Κενδέας.

[2109] Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 226.

[2110]Gazetter, σ.47.

[2111] Παλαιά τοιχογραφία που εντοπίσαμε υπάρχει στον καθεδρικό ναό του Αγίου Ιωάννη του Πίπη στη Λευκωσία όπου ο άγιος εικονίζεται στον κυρίως ναό στο πίσω μέρος. Οι τοιχογραφίες ανάγονται στον 18ο αιώνα: Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Ο καθεδρικός ναός του Αγίου Ιωάννου του Θεολόγου», *ΚΣ,* τμ. 1997, σ. 47-95.

[2112] Ιωακείμ, «Πλαστὰ Συναξάρια…», ό.π., σ. 218.

[2113] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Κενδέας. Υπό Αθανάσιου Παπαγεωργίου αναγράφεται σωστά η χρονολόγηση. Η εικόνα αυτή έχει συντηρηθεί το 2021 και καθάρισε από μαυρίλες που συγκέντρωνε όλα αυτά τα χρόνια αποκαθιστώντας συνάμα και τα πραγματικά χρώματα του αγίου.

[2114] Εκτενή περιγραφή της εικόνας κάνει και ο Λοΐζος Φιλίππου παραθέτοντας και τους τίτλους της εικόνας όπως το «Ἰησοῦ μνήμη φωτίζει τόν νοῦν καί ἐκδιώκει τούς δαίμονας» του ειληταρίου καθώς και στα θαύματα της εικόνας: α) ο άγιος το της ιεροσύνης αξίωμα δέχεται, β) ο άγιος τον υιόν του άρχοντος θεραπεύει του ακαθάρτου πνεύματος, γ) το ακάθαρτο πνεύμα διώξας τον παίδα ιάσατο, δ) προσευχόμενος υετός πολλάκις εγένετο και παραθέτει την χρονολόγηση ΑΨΝΔΧΥ 1754 από Χριστού. Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 226-227. Επίσης ο Τσικνόπουλλος γράφει. Άγιος Κενδέας Πάφος «Ο Άγιος Κενδέας 1793 Χου μνήσθητι άγιε του δούλου σου Κωνσταντίνου προκου μετά της συμβίου και των τέκνων»:

Σημαντική είναι και η εικόνα του οσίου, της ίδιας εποχής, στο ομώνυμο μοναστήρι του στο Αυγόρου. Κάτω από την εικόνα αυτή εικονίζονται τέσσερις σκηνές από τη ζωή του αγίου με δυσανάγνωστες επιγραφές. α) ο άγιος αναχωρεί για τα Ιεροσόλυμα, ενώ διακρίνεται επίσης και η χειροτονία του, β) ο άγιος θεραπεύει το δαιμονιζόμενο νέο, γ) ο άγιοι και οι συνασκητές του καταφεύγουν στην Κύπρο, δ) ο άγιος προσεύχεται να τερματιστεί η πολύχρονη ανομβρία.

Γενικώς παρατηρούμε στην Πάφο ότι η τιμή του αγίου Κενδέα φαίνεται εκ των πραγμάτων να αρχίζει με τον άγιο Πανάρετο, αφού τόσο ο παλαιότερος ναός όσο και η εικόνα του καθώς και η πρώτη ιερή ακολουθία του[2115] ανάγονται επί εποχής αγίου Παναρέτου. Όπως ακριβώς συνέβη και με άλλους τοπικούς αγίους, τον άγιο Καλανδίωνα, τον άγιο Ονησίφορο και τον άγιο Κόνωνα, που ο άγιος Πανάρετος φρόντισε για την ανάδειξή τους. Πάντως δεν εντοπίζεται παλαιότερη εικόνα ή τοιχογραφία του από την

Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 296. Φαίνεται ότι τόσο ο Φιλίππου όσο και ο Τσικνόπουλλος έκαναν λάθος στην αναγραφόμενη επί της εικόνας χρονολογία.

[2115] Ακολουθία του αγίου εκδόθηκε στην Βενετία μαζί με άλλες ακολουθίες το 1779, της οποίας τρία αντίτυπα χαρτόδετα φυλάσσονται στη Χρυσορρογιάτισσα. Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. ι΄· Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα…, ό.π.*, σ. 144. Σωζόμενη ακολουθία στον ιερό ναό Αγίου Κενδέα μνημονεύει ο Λοΐζος Φιλίππου το 1924. Η ακολουθία αυτή εκδόθηκε το 1779 στην Βενετία σε ένα τόμο μαζί με άλλες και αποτελεί, όπως αναφέρει ο Λοΐζος Φιλίππου, το αρχαιότερο σωζόμενο βιβλίο του ναού. Στην έκδοση αυτή περιλαμβάνονται οι ακολουθίες των οσίων Αναστασίου, Χαρίτωνος, Αυξεντίου και Κενδέα και του αποστόλου και ευαγγελιστή Λουκά, του αγίου Δημητριανού Κυθήρων και Κωνσταντίνου μάρτυρος: Φιλίππου, «Ο Άγιος Κενδέας και ο εν Κτήματι…», ό.π., σ. 227. Η ακολουθία αυτή φαίνεται να είχε ως βάση της, χειρόγραφη ακολουθία από τον ιερό ναό Σωτήρος Λάρνακας, που περιέχει τις ακολουθίες: ιερομάρτυρος Ηρακλειδίου, οσίου Ιωάννου Λαμπαδιστή, ιερομάρτυρος Ερμογένους, αποστόλου Θωμά και οσίου Κενδέα, οσίου Ιωνά, αγίου Δημητριανού επισκόπου Κυθηρίας, ιερομάρτυρος Χαραλάμπους, ιερομάρτυρος Θεράποντος. Ακολουθία αποστόλου Θωμά και οσίου Κενδέου, σ. 115-149. Με βάση αυτό το χειρόγραφο έγινε αντιγραφή το 1756 υπό Χριστούδια και το 1779 εκδόθηκε στην Ενετία, σ. 41-46. *Κύπρια Μηναία,* τμ. 2 (Οκτώβριος 6), σ. 82. Το 1941 εκδόθηκε ακολουθία στη Λάρνακα, το 1946 στη Λευκωσία, το 1978 και 1981 στο Αυγόρου. *Κύπρια Μηναία,* τμ. 2 (Οκτώβριος 6), σ. 82. Ακολουθία δημοσιεύθηκε στις Κυπριακές Σπουδές από τον Νέαρχο Κληρίδη το 1945. Η ακολουθία αυτή βασίστηκε σε χειρόγραφο του ιερού ναού αγίου Σάββα Λευκωσίας και αντίγραφο της χειρόγραφης ακολουθίας διατηρεί και ο ιερός ναός Αρχαγγέλου Μιχαήλ Τρυπιώτη επίσης στη Λευκωσία: *ΚΣ*, 1945, σ. 37-56· τμ. 1946, σ. 69-84 και ανατύπωση εν Πάφῳ το 1963· *Κύπρια Μηναία,* τμ. 2 (Οκτώβριος 6), σ. σ. 82. Ακολουθία από τον Γεράσιμο Μικραγιαννανίτη, Άγιο Όρος του 1983, η οποία εκδόθηκε από τον ιερό ναό Αγίου Κενδέα στην Πάφο το 1984 και προλογίζει ο εφημέριος του ναού οικονόμος Νεόφυτος Κωνσταντίνου. Στον πρόλογο καταδεικνύεται η ανάγκη για έκδοση ακολουθίας καθότι η παλαιά ακολουθία του αγίου ήταν ερανισμένη από άλλα τροπάρια Αγίων, που απλά άλλαζαν το όνομα του αγίου χωρίς να αναφέρονται καθόλου στη ζωή του. Στο τέλος της ακολουθίας αυτής δημοσιεύεται το συναξάριο του αγίου από την παλαιά φυλλάδα της ακολουθίας του (Ένα αντίτυπο βρήκαμε και στον ιερό ναό αγίας Μαρίνης στο Μέσα Χωριό). Αυτή η ακολουθία περιελήφθη αργότερα στα Κύπρια Μηναία. Ανατύπωση της ακολουθίας έγινε στην Πάφο το 1963. Χαιρετισμοί στον άγιο Κενδέα γράφηκαν από τον Χαράλαμπο Μπούσια και περιελήφθησαν στην έκδοση της μονής Σταυροβουνίου Υμνολόγιο το Χαρμόσυνον. (χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι,* ό.π., σ. 128-138.

εικόνα του στον άγιο Κενδέα. Σημαντικό είναι το ότι ο άγιος Νεόφυτος τον 12ο αιώνα θα έπρεπε να είχε συμπεριλάβει και αυτόν τον άγιο μαζί με άλλους τοπικούς αγίους για τους οποίους κάνει αναφορά, αλλά δεν παρατηρείται κάτι τέτοιο. Παράδοξο είναι πως ο άγιος Πανάρετος δεν φρόντισε να εφοδιάσει τον ναό και με λείψανα του όπως έκανε με άλλους τοπικούς αγίους, εκτός αν έγινε αυτό, αλλά κλάπηκαν ή χάθηκαν. Σήμερα εντοπίζουμε λείψανα του αγίου Κενδέα να φυλάσσονται στην μονή Κύκκου[2116].

Παρόλο που ο άγιος τιμάται στην Πάφο, καθώς και τα πολλά θαύματά του, εξαιτίας των οποίων καλείται θαυματουργός, δεν βλέπουμε να δίδεται το όνομά του[2117].

8. Οι άγιοι Κασιανοί ή Βασιανοί και ο άγιος Βηχιανός

Για τους δύο αγίους στην Αλέκτορα και Αυδήμου μια πρώτη αναφορά βρίσκουμε σε χειρόγραφο του 13ου αιώνα British Mus. Additional/ 34554, fo 186b «Εἰς τήν Ἀλέκτοραν, εἰς ἕνα τόπ(ον) λεγόμενον Γλυφία, τό κοιμητήριον τοῦ ἁγίου Βασιανοῦ καί ἑορτάζεται εἰς τάς ις σεπτεμβρίου. Εἰς τήν Αὐδήμου ὁ ἅγιος Βασιανός, ὁποῦ ἑορτάζεται εἰς τάς ιδ τοῦ δεκεμβρίου, καί αὐτοῦ εἶναι καί τό κοιμητήριόν του»[2118]. Δεύτερη αναφορά είναι αυτή του Μαχαιρά ο οποίος προσθέτει και κάτι επιπλέον αναφερόμενος στα λείψανα αγίων που υπάρχουν στην Κύπρο: «πρὸς τὴν Ἀλέκτοραν εἰς ἕναν τόπον λεγόμενον εἰς τὴν Γλυφίαν τὸ κοιμητήριν τοῦ ἁγίου Κασιανοῦ καὶ τὸ σῶμαν του καὶ ἑορτάζουν τον τῇ ΙϚ΄ σεπτεβρίου. Ἕτερος ἅγιος Κασιανὸς εἰς τὴν Αὐδίμουν καὶ ἑορτάζουν τον τὴν ὕστερην φεβρουάρη, καὶ ἑορτάζουν τον καὶ τὴν δ΄ δικεβρίου, καὶ τὸ κοιμητήριν τοῦ» [2119]. Ο Κυπριανός συγκαταλέγει τον άγιο Κασσιανό ανάμεσα στους ονομαστούς ευγενείς που ήρθαν στην Κύπρο, Γερμανούς την καταγωγή όπως λέγει, Αλαμανούς αγίους, τους οποίους ιδιαίτερα ευλαβούνταν οι Λατίνοι κάτοικοι της Κύπρου[2120]. Αναφέρει τον άγιο στην Αυδήμου, ενώ στο παλαιό οικισμό Γλυφία κοντά στην Αλέκτορα αναφέρει τον Βαρνάβα της Βάσας[2121]. Ο Gunnis αναφέρει για τον άγιο Κασσιανό ότι υπήρξε Γερμανός άγιος ο οποίος ήρθε στην Κύπρο και έζησε εκεί τον 4ου αιώνα ο οποίος όπως φαίνεται, λέγει ο ίδιος, είχε μαρτυρικό

[2116] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[2117] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Πάφος 1953.: (Θηλ): Κανένα όνομα.

[2118] *BMAd*, § 186β, σ. 29-30.

[2119] *Μαχαιράς*, §32.

[2120] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526.

[2121] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526. Στην ακολουθία του οσίου Βαρνάβα της Βάσας γίνεται διόρθωση του κειμένου του Κυπριανού ως εξής: «Εἰς τήν Βάσαν ὁ ἅγιος Βαρνάβας. Πρός τήν Ἀλέκτοραν εἰς χωρίον λεγόμενον Γλυφία Βασιανός, Αὐδήμου ἕτερος Βασιανός». *Κύπρια Μηναία*, τμ. 8 (Ιούνιος 11), σ. 61. Ο Κυπριανός ο οποίος φαίνεται να ακολουθεί το κείμενο του Μαχαιρά για τους αγίους μπέρδεψε τα κόμματα και άλλαξε τα χωριά που τιμώνται οι άγιοι. Βλέπε επίσης με τους αγίους Αλέξανδρο, Χαρέτη, Επιφάνιο, Πήγωνα, Καλανδίωνα κ.ά.

τέλος. Τον συσχετίζει μάλιστα με τον άγιο Κασσιανό της Λευκωσίας[2122]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφονται δύο από τους Κυπρίους αγίους, ένας στην Αλέκτορα και ένας στην Αυδήμου. Ο Κασσιανός της Αλέκτορας εορτάζει στις 16 Σεπτεμβρίου και ο Κασσιανός της Αυδήμου στις 29 Φεβρουαρίου και 4 Δεκεμβρίου[2123]. Στο Μητρώο Αγιονυμίας συναντάμε δύο αγίους με το όνομα Βασιανός: Ο ένας που γράφεται με ένα «σ» Βασιανός φέρεται να έζησε τον 5ο αιώνα. Ο άλλος με δύο «σσ» Βασσιανός φέρεται ως Σύρος στην καταγωγή και έζησε το 450-458. Και οι δύο άγιοι εορτάζουν στις 10 Οκτωβρίου[2124]. Αλλού συναντάμε τον άγιο Βασσιανό επίσκοπο Λόντι της Ιταλίας, ο οποίος φαίνεται να ήταν φίλος με τον άγιο Αμβρόσιο επίσκοπο Μεδιολάνων από τον οποίο και χειροτονήθηκε επίσκοπος[2125]. Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως καταγράφεται άγιος με το όνομα Βασιανος [με ένα «σ»] ο οποίος εορτάζει στις 10 Οκτωβρίου. Υπήρξε όσιος με περίπου τριακόσιους μαθητές επί εποχής Μαρκιανού ευσεβεστάτου από τα μέρη της Ανατολής, κτίστηκε ναός και υπάρχει και το άγιο λείψανό του[2126]. Ενώ Κασσιανός [με δύο «σσ»] αναφέρεται και πάλι ο άγιος τον οποίο γράφει ότι είναι ο ίδιος με τον Κασιανό τον οποίο αναφέρει απλά ονομαστικά και ότι εορτάζει στις 28 Φεβρουαρίου (δεν υπάρχει καθόλου η 29η Φεβρουαρίου)[2127].

Εξετάζοντας από κοντά τους δύο αγίους παρατηρούμε ότι η τοποθεσία Γλυφία πρέπει να είναι κάποιος κοντινότερος προς τον ναό του αγίου Κασσιανού οικισμός ο οποίος σήμερα δεν διατηρήθηκε. Ένας τέτοιος οικισμός, ο οποίος είναι κατά πολύ πλησιέστερος προς το ναό του αγίου Κασσιανού, μπορεί να είναι αυτός που βρισκόταν μεταξύ Αλέκτορας και Πλατανίσκιας και είχε την ονομασία Λυσιά ή Λυσσιάες. Αν το όνομα Γλυφία παράγεται από τη λέξη γλυφό νερό, δηλαδή ελαφρά αλμυρό, θα ήταν, προφανώς γιατί η περιοχή θα είχε τέτοιο νερό και το Λυσσιάες σημαίνει πάλι το αλμυρό, από το λύσσα – λυσσάρα τότε ίσως ταυτίσουμε τον οικισμό αυτό[2128]. Στην τοποθεσία Λυσσιάες

[2122]Gunnis, σ. 160-161. Στη Λευκωσία τιμάται ο άγιος Κασσιανός ο Ρωμαίος 29 Φεβρουαρίου ο οποίος ήταν ο πρώτος εισηγητής του μοναχισμού στην δυτική Ευρώπη. Ο ίδιος υπήρξε πρότυπο ασκητισμού, ίδρυσε αρκετές μονές και συνέγραψε συγγράμματα για τον μοναχισμό.

[2123]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 119.

[2124] Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…*, ό.π., σ. 247,250.

[2125] https://agioi-oi-kaliteroi-mas-filoi.blogspot.com/2020/01/19-10.html ημ. ανάκ. 13.12.2020. Αυτή η πληροφορία το ότι ο άγιος είχε καταγωγή την Ιταλία, άρα ετιμάτο ως άγιος από την Δύση, ίσως σχετίζεται με την μεταφορά της μνήμης του στην Κύπρο την περίοδο της Λατινοκρατίας στο νησί και να σχετίζεται με ναούς στην Αυδήμου και στην Πλατανίσκια με τις ονομασίες Βασιανός ή παραφθορά Λυσιανός.

[2126]SyEC, σ. 127 - 128, 300.

[2127] Στο ίδιο, σ. 495, 496, 1064.

[2128] Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα [2]2002: λήμματα γλυφός και λύσσα. Θεωρούμε σχεδόν σίγουρο την ταύτιση αυτή γιατί ο οικισμός αυτός είναι σε απόσταση λιγότερο από ένα χιλιόμετρο από το προσκύνημα του αγίου Κασσιανού ενώ η κοινότητα Αλέκτορα απέχει δύο χιλιόμετρα και η Πλατανίσκια περισσότερο από δυο χιλιόμετρα. Οικισμοί όμως στην περιοχή θα υπήρξαν και άλλοι, όπως γνωρίζουμε από τα ονόματα των εξωκκλησιών που υπάρχουν σε Αλέκτορα και Πλατανίσκια, ο

αναφέρουν από προφορική παράδοση ότι υπήρξε ναός αφιερωμένος στον άγιο Λυσιανό. Τέτοιο όνομα αγίου όμως δεν υπάρχει και πιθανόν να είναι παραφθορά του αγίου Κασσιανού[2129]. Τα ερείπια του ναού του αγίου Κασσιανού της Γλυφίας βρίσκονται, όπως είπαμε, σε απόσταση περίπου δύο χιλιομέτρων βορείως της Αλέκτορας, στην κορυφή του βουνού, απέναντι από την Αρχιμανδρίτα όπου σώζεται σπήλαιο με ταφικούς θαλάμους οι οποίοι έχουν σπαράγματα τοιχογραφιών. Συγκεκριμένα περιέχει δύο ταφικές θήκες – αρκοσόλια, με μία από αυτές να έχει σπαράγματα τοιχογραφιών, (όπως ένας μεγάλος εντός μεταλλίου σταυρός και κάπου η γραφή «Η ΑΝΑΣΤΑΣΙΣ» προφανώς μορφή της ανάστασης του Χριστού) όπου, πιστεύεται από τον Περδίκη, ότι θα ήταν ο τάφος του αγίου. Σε αυτό το συμπέρασμα καταλήγει εκτός των άλλων διότι εντός του τάφου του αγίου Νεοφύτου (12ος αιώνας) εικονίζεται η ανάσταση του Χριστού και επομένως και στον εδώ άγιο, η ίδια διακόσμηση θα έγινε[2130]. Στα νότια του σπηλαίου εφάπτεται ναός αρκετά ερειπωμένος. Στην περιοχή υπάρχουν εκτεταμένα χαλάσματα καθώς και μερικά δωμάτια γκρεμισμένα τα οποία είναι μεταγενέστερα κτίσματα τσιφλικιού ή βοσκών. Ανατολικά του σπηλαίου σε μικρή απόσταση υπήρχε παλαιότερα και το αγίασμα του αγίου. Αντίστοιχα ο άγιος Κασιανός ή Βασιανός της Αυδήμους βρίσκεται περί τα δύο χιλιόμετρα νοτιοανατολικά από τον ενοριακό ναό Μεταμορφώσεως του Σωτήρος. Υπάρχουν μερικά χαλάσματα εκκλησίας μέσα σε μεγάλο αγρόκτημα. Από το κτηματολόγιο η περιοχή όπου τα χαλάσματα του αγίου Κασσιανού είναι καταγραμμένη ως άγιος Δημητριανός[2131]. Περαιτέρω σύγχυση μπορεί να προκαλεί και άλλη περιοχή που φαίνεται τιμόταν ο άγιος

οικισμός όμως με την ονομασία Λυσσιάες είναι ο πλησιέστερος (σε απόσταση ακτίνας 740 μέτρα νότια από τον ναό του αγίου Κασσιανού). Το κείμενο του Λονδίνου και ο Μαχαιράς βέβαια χρησιμοποιεί και τις δύο ονομασίες αφήνοντας να εννοηθεί ότι η πρώτη Αλέκτορα είναι κοινότητα και η δεύτερη απλά τοποθεσία «πρὸς τὴν Ἀλέκτοραν εἰς ἕναν τόπον λεγόμενον εἰς τὴν Γλυφίαν»

[2129] Ο Τσικνόπουλλος δεν αναφέρει τέτοιο άγιο με αυτή την ονομασία. Στην τοποθεσία αυτή με τα χαλάσματα εκκλησίας, βρήκαν παλαιότερα ένα σταυρουδάκι. Άγνωστος Άγιος δεν ξέρουμε αν μπορούμε να τον ταυτίσουμε με τον άγιο Βασιανό ή Κασσιανό της Αυδήμους ή της Αλέκτορας αντίστοιχα.

[2130] Στυλιανός Περδίκης, «Προς την Αλέκτοραν το κοιμητήριν του αγίου Κασσιανού», *Ενατενίσεις*, τχ. 19 (2013), σ. 148-149. Παρόμοιους σταυρούς σε μετάλλια κάπως διαφοροποιημένα και επιγραφή βρίσκουμε σε ταφικό σπήλαιο του Αγίου Γεωργίου στην Κρήτου Τέρρα. Αρχείο Ιερών Ναών Μ.Π. Ο Χατζηχριστοδούλου μας πληροφόρησε ότι οι τοιχογραφίες αυτές πολύ πιθανόν να ανάγονται προ του 10ου αιώνα. Ο Ανδρέας Φούλιας μας πληροφόρησε ότι τα υπολείμματα τοιχογραφιών του αγίου Κασσιανού να ανάγονται μεταξύ 12ου με 14ου αιώνα. Σε δημοσιευμένο άρθρο για το σπήλαιο του Αγίου Γεωργίου στην Κρήτου Τέρρα ανάγουν τους σταυρούς του εκεί σπηλαίου στον 8ο-9ο αιώνα. Ανδρέας Φούλιας, Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Ταφικό σπήλαιο Αγίου Γεωργίου και θησαυρός μεταλλικών σκευών από την Κρήτου Τέρρα», *ΕΚΜΙΜΚ*, τμ. 2022, σ. 35-64.

[2131] Στην περίπτωση αυτή πρέπει να έχει γίνει κάποιο λάθος, μάλλον στα νεότερα χρόνια και αντί να γραφεί Κασσιανός γράφηκε Δημητριανός. Παρόμοια περίπτωση συναντάμε στην Κοίλη όπου αντί να γραφεί άγιος Δομέτιος γράφηκε άγιος Δημήτριος. Η περιοχή όπου ο άγιος Κασσιανός της Αλέκτορας καταγράφεται και στους χάρτες του Kitchener ως «St. Kassianos» ενώ δεν καταγράφεται κάτι αντίστοιχο στην Αυδήμου παρά μόνο ένα σημείο ότι εκεί υπάρχει ναός.

Κασσιανός ή Βασιανός, αφού βρίσκουμε αυτές τις ονομασίες του αγίου παρά την επίσης πλησίον κοινότητα Ανώγυρα, στην αρχαιολογική μελέτη - περιοχή Κατσήες.

Παλαιές τοιχογραφίες, εικόνες και ακολουθία των αγίων Κασσιανού της Αλέκτορας και της Αυδήμου δεν εντοπίστηκαν ούτε και ιερά λείψανά τους παρόλο που τα αναφέρουν ο Κώδικας του Λονδίνου και ο Μαχαιράς[2132]. Το όνομα Κασσιανός και Κασσιανή δίνεται ως όνομα σε μικρό αριθμό ανθρώπων το οποίο όμως δεν πιστεύουμε να σχετίζεται με τους εν λόγῳ αγίους μας[2133].

Ο Καππαής ο οποίος ασχολήθηκε με τους Αλαμάνους αγίους, προβληματιζόμενος για την συνωνυμία των δύο αγίων, που έζησαν σε σχετικά κοντινή απόσταση, αναφέρει ότι ενδέχεται να υπήρξε μόνο ένας άγιος[2134]. Το ότι πάντως εορτάζονταν οι άγιοι σε συγκεκριμένες ημερομηνίες τον χρόνο, αυτό δηλώνει το ότι την εποχή που γράφει ο Μαχαιράς, πράγματι ετιμώντο και είχαν επαρκή στοιχεία του βίου τους. Για τον άγιο Κασσιανό της Αυδήμου δεν έχουμε επαρκή στοιχεία για να πούμε ότι υπήρξε τοπικός άγιος. Εκτός των άλλων που αναφέραμε, ο ναός του είναι τελείως εξαφανισμένος, δεν αναφέρεται σαφώς για ιερό λείψανο αλλά για «κοιμητήριον» ενώ επίσης και το ότι

[2132] Μία από τις τοιχογραφίες του σπηλαίου των Αγίων Πατέρων στην Αρχιμανδρίτα οι οποίες ανάγονται σύμφωνα με τον Παπαγεωργίου στον 15ο -16ο αιώνα είπαν μερικοί ότι μπορεί να εικονίζει τον άγιο Κασσιανό. Ο Gunnis όμως το 1936 που είχε γνώση για τον Άγιο Κασσιανό δεν αναφέρει ότι ανήκει σε αυτόν η τοιχογραφία, παρά μόνο αναφέρει την τοιχογραφία του Αγίου Ονουφρίου και ότι οι υπόλοιπες δεν μπορούν να εξακριβωθούν. Επομένως τα ονόματα των υπολοίπων αγίων είχαν προ της εποχής του καταστραφεί. Gunnis, σ. 174-175. ΑΕιΙΜΠ, Αρχιμανδρίτα Άγιοι Πατέρες. Παλαιά εικόνα του αγίου του 16ου αιώνα προερχόμενη από το Κοιλάνι και φυλάσσεται στη Μητρόπολη Λεμεσού εικονίζει τον άγιο Ονησιφόρο μαζί με τον όσιο Κασσιανό. Το παράδοξο εδώ είναι ότι ο άγιος Ονησίφορος δεν εικονίζεται ως όσιος, όπως ετελειώθη στη ζωή του, αλλά ως νέος αυλικός λευκοφορεμένος με διάσημα. Χαράλαμπος Μπακιρτζής, «Ο άγιος Ονησιφόρος», *Τετράδια*, Φθινόπωρο 2016, http://www.impaphou.org/Άγιος%20Ονησίφορος.pdf (προσβάσιμο: 16.8.2019). Αυτό παραπέμπει μάλλον στον άγιο Ονησίφορο τον διάκονο. Ο όσιος Κασσιανός ίσως να παραπέμπει στον όσιο Κασσιανό της Αλέκτορας ή της Αυδήμου πολύ πιθανόν όμως να παραπέμπει στον όσιο Κασσιανό της Ρώμης. Εικόνα του αγίου Βασιανού του 19ου αιώνα βρίσκεται στον ιερό ναό Παναγίας Φανερωμένης στη Λευκωσία. Στον ναό των Αγίων Ανδρονίκου και Αθανασίας στο Τσέρι της Μητροπόλεως Ταμασού, διαφυλάσσεται τεμάχιο ιερού λειψάνου του αγίου Κασσιανού, χωρίς περαιτέρω διευκρίνηση. Κουσιαππά, «Κατάλογος των αποκειμένων αγίων λειψάνων κατά ναό…», ό.π., σ. 100. Στην Μονή Κύκκου φυλάσσονται τεμάχια λειψάνων του αγίου Κασσιανού του Ρωμαίου. Ο Περδίκης πιστεύει ότι τα λείψανα αυτά ανήκουν στον άγιο Κασσιανό της Αλέκτορας. Περδίκης, «Προς την Αλέκτοραν το κοιμητήριν του αγίου Κασσιανού…», ό.π., σ. 150. Η άποψη βέβαια αυτή δεν μας πείθει καθότι είναι αβάσιμη και αστήρικτη. Ακολουθία του αγίου εκδόθηκε από τον αρχιεπίσκοπο Χρύσανθο στη Βενετία το 1787: Βλέπε Ι. Συκουτρή, «Κυπριακή αγιογραφία», σ. 56. (από Καππαή η παραπομπή για τους αλαμάνους). Η ακολουθία όμως αυτή που περιλήφθηκε και στα Κύπρια Μηναία ανήκει στον όσιο Κασσιανό της Ρώμης.

[2133] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Κασσιανός, Βασιανός: Κανένα όνομα. (Θηλ): Κασιανή: Χρυσορρογιάτισσα 1970. Πάφος 1995. Σίμου 1999. Πέγεια 2004. Τρεμιθούσα 2005. Δεν μπορεί να διευκρινιστεί γιατί μπορεί να είναι από την αγία Κασσιανή την υμνογράφο. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε: ένα μόνο στην Τάλα. 14 στην Αμμόχωστο και 5 στη Λευκωσία.

[2134] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 180.

εορταζόταν και στις 29 Φεβρουαρίου, ημέρα που εορτάζει ο άγιος Καισσιανός της Ρώμης αυτό παραπέμπει ότι πιθανόν να επρόκειτο για τιμή του αγίου Κασιανού του Ρωμαίου. Για τον άγιο Καισσιανό της Αλέκτορας τώρα υπάρχουν ενδείξεις να υπήρξε τοπικός άγιος. Η εορτή του είναι στις 16 Σεπτεμβρίου, ο ναός που υπάρχει με σπήλαιο και αγιογραφημένο τάφο καθώς και αναφορά για το «σώμα του» το λείψανο του αγίου μας παραπέμπουν σε τιμή τοπικού αγίου. Να σημειώσουμε εδώ ότι οι γύρω κοινότητες: Αλέκτορα, Πλατανίσκια, Άγιος Θωμάς, Αυδήμου, Αρχιμανδρίτα εκτουρκίστηκαν κατά μεγάλο η μικρό μέρος και έτσι και ο ναός και το προσκύνημα αφέθηκαν στην εγκατάλειψη ακόμα και σήμερα. Έτσι στοιχεία για τον άγιο δεν διεσώθησαν.

Ανατρέχοντας στο όνομα Βησσιανός, βλέπουμε ότι ομοιάζει πολύ στο Βηχιανός, ώστε κάποιοι υποστήριξαν ότι Βησσιανός ή Βηχιανός ταυτίζονται[2135]. Τον άγιο Βηχιανό τον συναντούμε πολλές φορές και με το όνομα Βισιανός[2136]. Πιθανόν να ταυτίζεται κάποια από τις ονομασίες αυτές με τον άγιο αυτό ή εικόνα που αναφέρει ο Καππαής στο βιβλίο του ως Βασιανός[2137] να είναι ο άγιος Βηχιανός. Στα Καμινάρια ο άγιος Βηχαράς ο οποίος θεραπεύει τον βήχα ταυτίζεται με τον άγιο Βασίλειο, τοιχογραφία του οποίου σώζεται σε μεσαιωνικό παρεκκλήσι του 16ου αιώνα αφιερωμένο στον άγιο Βασίλειο.

Το όνομα Βηχιανός, μάλλον σε επίθετο – θεραπευτική ιδιότητα παραπέμπει, παρά σε όνομα αγίου που είχε την δυνατότητα να θεραπεύει τον βήχα και δινόταν σε διαφόρους αγίους παραλλάσσοντας το αρχικό τους. Έτσι προσπαθώντας να ταυτοποιήσουμε το όνομα του αγίου Βηχιανού προτείνονται διάφορες εκδοχές με αγίους κυρίως που θεραπεύουν τον Βήχα όπως: α) Αναφέρεται η Κισσούσα ως τόπος τιμής του αγίου τον οποίο ταυτίζουν με τον άγιο Βάκχο[2138]. Στην Κισσούσα παλαιότερα θεωρούσαν τον άγιο ως θεραπευτή του βήχα[2139], β) ο άγιος Βησσαρίων, πρώτος Αιγύπτιος όσιος άγιος, μαχόμενος με το ψύχος του χειμώνα[2140]. γ) ο άγιος Γεννάδιος πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως[2141]. δ) θα μπορούσε να ταυτιστεί επίσης και με τον άγιο Βικέντιο τον μάρτυρα ο οποίος επίσης

[2135] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 13.

[2136] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 204· Κάκκουρας Γεώργιος, «Οι άγιοι Νόμων και Βηχιανός», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 110, 2016, σ. 11.

[2137] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 180, 345 εικ. 39.

[2138] Αντ. Κ. Ιντιανου, «Οι άγιοι Βηχιανός και Νόμων. Η ανέκδοτη ακολουθία του αγίου Νόμωνα», *ΚΣ*, τμ. 1940, σ. 70-71.

[2139] Έρχονταν από διάφορα μέρη και έπαιρναν με το κουταλάκι λάδι από την καντήλα του αγίου και το έπιναν πιστεύοντας ότι ο άγιος Βάχος θα τους θεραπεύσει από τον βήχα. Συνέντευξη από τον κοινοτάρχη και ψάλτη της κοινότητας 6.3.2020.

[2140] Αντ. Κ. Ιντιανου, «Οι άγιοι Βηχιανός και Νόμων. Η ανέκδοτη ακολουθία του αγίου Νόμωνα», *ΚΣ*, τμ. 1940, σ. 71.

[2141] (Λανθασμένα αναγράφει Γερμανός). Αντ. Κ. Ιντιανου, «Οι άγιοι Βηχιανός και Νόμων. Η ανέκδοτη ακολουθία του αγίου Νόμωνα», *ΚΣ*, τμ. 1940, σ. 71,72-73

εορτάζει στις 11 Δεκεμβρίου[2142]. ε) επίσης αναφέρεται ότι ο άγιος είναι ευρέως γνωστός από το λαό και ο Βησσιανός[2143]. Η αναφορά αυτή μπορεί να μας συσχετίσει με παρόμοιες ονομασίες στην Αυδήμου, Πλατανίστια, Αλέκτορα. Γνωστοί ναοί του αγίου Βηχιανού στην Κύπρο είναι στη Φιλούσα Χρυσοχούς[2144]. Στον Ύψωνα υπάρχει επίσης ναός του αγίου Βηχιανού, χαλάσματα αλλά και νεότερο παρεκκλήσι δίπλα στα χαλάσματα[2145] και στην Ανάγια. Του αγίου Βηχιανού σώζονται τοιχογραφίες: α) στη Μονή Αγίου Νεοφύτου[2146]. β) Ναός Αγίου Δημητριανού στο Ιδάλιον (1313). γ) Σταυρός του Αγιασμάτι Πλατανιστάσα (1466). δ) Άγιο Σωζόμενο Γαλάτας (1514[2147]). ε) Άγιο Ανδρόνικο στον Καλοπαναγιώτη (16ος αιώνας)[2148]. στ) στο καθολικό της ιεράς μονής Αρχαγγέλου Μιχαήλ στο Μονάγρι 18ος αιώνας. ζ) Στα Κούκλια, Παναγία Καθολική, Δεν υπάρχει ολόκληρη σωζόμενη τοιχογραφία. Οι κάτοικοι δείχνουν στο νότιο πάνω μέρος του δυτικού τοίχου του ναού της Παναγίας ένα ιεράρχη ο οποίος σώζεται από τη μέση και κάτω και λέγουν ότι πρόκειται για τον άγιο Βηχιανό. η) Φιλούσα Χρυσοχούς[2149]. θ) Ανάγια εικόνα του αγίου Βηχιανού μαζί με τον άγιο Νόμωνα του 17ου αιώνα[2150]. ι) Στον ναό του Σταυρού στα Λεύκαρα του 18ου αιώνα εικόνα στο εικονοστάσι μαζί με άλλους δύο αγίους. ια) στην Χρυσοπολίτισσα Λάρνακος. ιβ) στην Καθολική Λεμεσού. Λείψανο του Αγίου Βηχιανού φυλάσσεται στη μονή Μαχαιρά[2151]. Το όνομα Βηχιανός δεν φαίνεται να είναι πάντως κοινό όνομα[2152].

Καταληκτικά μπορούμε να δεχθούμε ένα άγιο Κασσιανό στην Αλέκτορα του οποίου φαίνεται η μνήμη να επεκτάθηκε και σε άλλες κοινότητες όπως την Αυδήμου,

---

[2142] Αντ. Κ. Ιντιανου, «Οι άγιοι Βηχιανός και Νόμων. Η ανέκδοτη ακολουθία του αγίου Νόμωνα», *ΚΣ*, τμ. 1940, σ. 72.

[2143] Στο ίδιο,

[2144] Τον καιρό του Τσικνόπουλλου δεν σωζόταν η εκκλησία γι' αυτό και γράφει χωράφι Αγίου Βισιανού (Βηχιανού) τοποθετεί όμως την ημέρα μνήμης του στην 11ην Δεκεμβρίου και να συνεορτάζεται μαζί με τον άγιο Νόμωνα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 204.

[2145] Η μοναδική μάλιστα ονομασία στην Κύπρο όσον αφορά τα τοπωνύμια με την ονομασία «Άγιος Βηχχιανός» να βρίσκεται στον Ύψωνα. Gazetteer, σ. 1650.

[2146] Εικόνα που επιγράφεται: «Ο ΑΓΙΟΣ ΒΥΧΧΗΑΝΟΣ» (27Χ40εκ.). Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 158· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.282.

[2147] Κάκκουρας Γεώργιος, «Οι άγιοι Νόμων και Βηχιανός», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 110, 2016, σ.11.

[2148] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 230.

[2149] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.282.

[2150] Κάκκουρας Γεώργιος, «Οι άγιοι Νόμων και Βηχιανός», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 110, 2016, σ.11. Από τους αγίους Νόμωνα και Βηχιανό γνωστότερος σε όλη την Κύπρο είναι ο Βηχιανός το όνομα του αγίου παρουσιάζεται με μικρές παραλλαγές και έχει εικόνες και τοιχογραφίες του σε όλη την Κύπρο. Περισσότερα βλ. Αντ. Κ. Ιντιανου, «Οι άγιοι Βηχιανός και Νόμων. Η ανέκδοτη ακολουθία του αγίου Νόμωνα», *ΚΣ*, τμ. 1940, σ. 67-68.

[2151] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 319.

[2152] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Βηχιανός μόνο ένας στη Μαραθούντα 1996.

Πλατανίσκια, Ανώγυρα. Ο λαός προσπάθησε φαίνεται να τον ταυτίσει με την ιαματική ιδιότητα να θεραπεύει τον βήχα παραλλάσοντας του και το όνομα.

9. Οι άγιοι Καλανδίων, Βαρλαάμ και Αγάπιος

Αρχαιότερες πηγές για τους αγίους Καλανδίωνα, Αγάπιο[2153] και Βαρλαάμ που γράφουν ότι τα λείψανά τους βρίσκονται στις Αρόδες, αποτελούν ο κώδικας του Λονδίνου και ο Λεόντιος Μαχαιράς, που ουσιαστικά τον αντιγράφει. Στον κώδικα του Λονδίνου καταγράφονται τα εξής: «…νά αἰποῦμεν καί πόσα σώ(α)τ(α) τῶν «ἁγίων εὑρέθησαν εἰς τόν αὐτόν τόπον τ(ῆς) νήσου Κύπρου…» «…εἰς τ(ήν) (Ἀρόδαν) ὁ ἅγιος Καλά(ντ)ιος καί ὁ ἅγιος Ἀγάπιος καί ὁ ἅγιος Βαρλαάμ»[2154]. Ο Λεόντιος Μαχαιράς στο Χρονικό του γράφει: «…νά σᾶς δείξω καί πόσα σώματα τῶν ἁγίων εὑρέθησαν…» «…εἰς τήν Ἀρόδαν ὁ ἅγιος Καλάντιος, ὁ ἅγιος Ἀγάπιος καί ὁ ἅγιος Βαρλαάμ…»[2155]. Εδώ οι αναφορές για λείψανα των αγίων Καλανδίωνα, Αγαπίου και Βαρλαάμ, καθώς και άλλων αγίων που αναφέρονται, συνδέονται με τους λεγόμενους Αλαμάνους. Μπορεί όμως να διερωτηθεί κανείς αν είναι βάσιμες οι πληροφορίες αυτές, δηλαδή, εάν οι γράψαντες, είχαν δει αυτοπροσώπως τα λείψανα. Επίσης ένα άλλο ερώτημα που γεννιέται είναι, το εάν όλοι οι άγιοι, που αναφέρονται, έζησαν πράγματι εκεί και ετελειώθησαν, ή τα λείψανά τους έφθασαν αργότερα στον τόπο εκείνο[2156]. Οι αναφορές, κυρίως από νεότερους, για τους αγίους των Αρόδων όπως του Φλώριου Βουστρώνιου[2157], του Delehaye[2158] δεν μας δίνουν περισσότερες πληροφορίες για τους αγίους αυτούς.

Στις σημειώσεις, στο τέλος της ακολουθίας του αγίου στα Κύπρια Μηναία σημειώνονται τέσσερις εκδοχές για τους τρεις αγίους: α) γίνεται μια προσπάθεια ταύτισης του αγίου με τον Καλανδίωνα αρχιεπίσκοπο Αντιοχείας (482-485) ο οποίος υποστήριξε τις αποφάσεις της Δ΄ Οικουμενικής Συνόδου, τελικά εξορίσθηκε στη μεγάλη Όαση της Θηβαΐδας της Αιγύπτου, επειδή δεν υπέγραψε το «Ενωτικόν» του Ζήνωνος, που προνοούσε συμβιβασμό Ορθοδόξων και μονοφυσιτών. Η άφιξή του στην Κύπρο μπορεί να τοποθετηθεί περί τα τέλη του 5ου αιώνα. Τα ονόματα Αγάπιος και Βαρλαάμ όπως σημειώνεται στις σημειώσεις της ακολουθίας, θα τα έλαβαν από τους δύο μάρτυρες της Αντιοχείας Αγάπιο (24 Ιανουαρίου) και Βαρλαάμ (19 Νοεμβρίου)[2159]. β) ότι υπήρξαν εκ

[2153] Για τον άγιο Αγάπιο βλέπε περισσότερα και σε άλλο μέρος της έρευνάς μας σχετικά με αυτόν.

[2154] *BMAd*, § 185β, 186β, σ. 28, 30.

[2155] *Μαχαιράς*, § 31, 32.

[2156] Περισσότερα αναπτύσσουμε στο κεφάλαιο για τα ιερά λείψανα.

[2157] Fl. Bustron, *Chroniquedel' IledeChypre*, M. RenedeMasLatrie, Paris 1886. σ. 33-34 και: Άνδρος Παυλίδης, Άννα Ερκολάνι, *Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρόνιου*, Λευκωσία 1998, σ. 27.

[2158] H. Delehaye, «Saints de Chypre», *Ab*, 26 (1907), σ.253.

[2159] *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 176-177.

των Αλαμάνων αγίων που έφθασαν από τη Γη της Επαγγελίας τον 7ο αιώνα[2160]. γ) ότι έφθασαν στην Κύπρο από την Παλαιστίνη μαζί με άλλους χριστιανούς το έτος 812 όταν εκδιώχθηκαν από τους Άραβες[2161]. δ) ότι ο Καλανδίωνας υπήρξε ένας εκ τους Σταυροφόρους, ο οποίος τα εγκατέλειψε και κατέφυγε στην Κύπρο, πράγμα όμως που δεν φαίνεται να ευσταθεί[2162].

Αφορμή της τιμής των αγίων αυτών αποτελεί ο ναός του αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες, του οποίου το αρχικό κτίσμα πρέπει να ανάγεται στα μεσαιωνικά χρόνια ενώ ο σημερινός ναός φαίνεται να έχει ανακατασκευαστεί τον 18ο αιώνα[2163]. Επίσης αφορμή της τιμής των άλλων δύο αγίων είναι οι δύο λάρνακες έξω και εκατέρωθεν από τον πιο πάνω ναό για τις οποίες η παράδοση λέγει ότι η νότια ανήκει στον άγιο Αγάπιο και η βόρεια στον άγιο Μισητικό (Βαρλαάμ). Παρατηρείται όμως εδώ απουσία λάρνακας του αγίου Καλανδίωνα, ο οποίος μάλιστα προτάσσεται των άλλων δύο. Για να δικαιολογηθεί το ότι δεν υπάρχει λάρνακα του αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες, η παράδοση λέγει ότι θα ενταφιάστηκε αλλού ως επίσκοπος προβάλλοντας την θεωρεία ότι από επίσκοπος Αντιοχείας όταν ήρθε στην Κύπρο διωγμένος, έγινε και επίσκοπος Πάφου και θα ενταφιάστηκε στην καθέδρα του[2164]. Για να δικαιολογηθεί η τοποθέτηση των δύο λαρνάκων εκτός του ναού, καταφεύγουν στην εικασία ότι ο ναός αυτός παλαιότερα θα ήταν τρίκλιτη μεγάλη βασιλική περιέχουσα στο νότιο ανατολικό κλίτος την λάρνακα του αγίου Αγαπίου και στο βόρειο ανατολικό την λάρνακα του αγίου Βαρλαάμ. Μετά ο ναός μετατράπηκε σε μονόκλιτος και οι δύο λάρνακες έμειναν εκτός του ναού[2165]. Άλλοι αναφέρουν ότι ο ναός του αγίου κτίστηκε από δύο χωριανούς του αγίου και όταν αυτοί εκοιμήθησαν ενταφιάστηκαν στις δύο λάρνακες δεξιά και αριστερά[2166]. Ακόμα ότι οι δύο

[2160] Στο ίδιο, σ. 177.

[2161] *Κύπρια Μηναία,* τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 177· Θεοφάνους Χρονογραφία, έκδοσις CarolusdeBoor, επανατύπωσις, 1963, σ.499· *Κύπρια Μηναία,* τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 177. Πράγματι το έτος 813 μεγάλο κύμα προσφύγων από την Παλαιστίνη λόγῳ αραβικών επιδρομών έφτασε στην Κύπρο κάτι το οποίο ίσως να σχετίζεται και με πολλούς Αλαμάνους αγίους.

[2162]*Κύπρια Μηναία,* τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 177.

[2163]*Κύπρια Μηναία,* τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 173. Γράψαμε και αλλού ότι θεωρούμε την εποχή του αγίου Παναρέτου ως καλύτερη περίοδο όπου μπορεί να έγινε αυτή η ανακατασκευή και ανάδειξη του προσκυνήματος από έναν φιλάγιο επίσκοπο.

[2164] Ο Gunnis γράφει ότι ο άγιος Καλανδίωνας υπήρξε ένας από τους πρώτους επισκόπους της Πάφου. «St. Kelandion, an early bishop of Paphos». Gunnis, σ. 177·Καρούζης, *ΠεριδιαβάζονταςτηνΚύπρο. Πάφος…*, ό.π., σ. 178· Γεώργιος Καρούζης, *Η λάρνακα του αγίου Αγαπητικού στις Αρόδες*, Πάνω Αρόδες 1983, σ. 10.16-17.

[2165] Καρούζης, *Η λάρνακα του αγίου Αγαπητικού…*, ό.π. σ. 8· Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 169.

[2166] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 76· Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 169.

λάρνακες ανήκουν σε δύο πλουσίους Αροδίτες του Μεσαίωνα[2167]. Αυτό όμως δεν μπορεί να υποστηριχθεί εύκολα εκτός αν θεωρήσουμε ότι αυτοί οι δύο ήταν επιφανείς άνθρωποι. Τέτοιες λάρνακες παρόμοιες συναντάμε στην Φασούλα Λεμεσού των αγίων Ρηγίνου και Ορέστη, στη Θήβα της Ελλάδας του αποστόλου Λουκά κ.ά. δηλαδή αγίων. Τέλος μία άλλη εκδοχή η οποία δεν μας βρίσκει σύμφωνους, καταγράφεται από τον Αριστείδου[2168], που ισχυρίζεται ότι μπορεί να είναι απλά κενοτάφια και μεταφέρθηκαν εκεί χωρίς να ενταφιαστεί κανείς μέσα. Ο Κληρίδης προσπαθώντας να δώσει λύση καταγράφει την άποψη ότι πιθανόν αυτές οι δύο λάρνακες να ανήκουν στους Πήγωνα και Χριστόφορο[2169]. Όπως κάθε άγιος και κάθε προσκύνημα έχει το δικό του αγίασμα, έτσι και ο άγιος Καλανδίωνας. Το αγίασμα του βρίσκεται στην τοποθεσία Μέλης, όπου προστρέχουν πολλοί για να θεραπευθούν από δερματικές παθήσεις όπως το έκζεμα, η ψώρα, η ευλογιά, το ερύθημα, οι κηλίδες, η λευκή, ακόμα και οι εκδορές, οι ουλές και απλά τσιμπήματα από έντομα[2170].

Στην έρευνά μας για τους ναούς στη μητροπολιτική επαρχία Πάφου εντοπίσαμε και δεύτερο ναό αφιερωμένο στον άγιο Καλανδίωνα να βρίσκεται σε ερείπια στην Πέγεια. Δεν μπορούμε να χρονολογήσουμε τον ναό, αλλά αυτός είναι σίγουρα κτίσμα προ του 16ου ίσως και 12ου αιώνα με σπόλια από κίονες και άλλες πέτρες προφανώς από προγενέστερο ναό ή βασιλική που ήταν κτισμένος στο σημείο εκείνο. Η ύπαρξη δευτέρου ναού αφιερωμένου στον άγιο Καλανδίωνα στην Πέγεια, άγνωστου σε πολλούς, προβληματίζει καθώς άγιοι που συγκαταλέγονται στη χορεία των λεγομένων Αλαμάνων αγίων συνήθως έχουν ένα μόνο χώρο τιμής. Οι εκδοχές είναι να ήταν αφιερωμένη σε άλλο άγιο με παραπλήσιο όνομα ή ακόμα και άλλο άγιο και τελικά να δόθηκε αργότερα το όνομα του αγίου αυτού[2171]. Άλλη εκδοχή είναι να υπήρχε κοινότητα εκεί με παλαιοχριστιανικό ναό η οποία με τις αραβικές επιδρομές μετακινήθηκε στο μέρος των σημερινών Αρόδων, κάτι παρόμοιο με την Δρούσια. Δεν πρέπει βέβαια να μας ξενίζει το γεγονός δύο τόπων τιμής

[2167] Γεώργιος Καρούζης, «Στις Αρόδες η λάρνακα του αγίου Αγαπητικού», εφημ. *Φιλελεύερος*, 6 Απριλίου 1983.

[2168] Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 169.

[2169] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 76, υπ. 10. Προφανώς εδώ ο Κληρίδης μπερδεύει τους αγίους Πήγωνα και Χριστοφόρο ότι έζησαν στις Αρόδες και όχι στην Κούρδακα κάτι που όπως αναφερθήκαμε και αλλού το έκανε ο Κυπριανός και αντέγραψαν και άλλοι. Ο Χάκκετ για παράδειγμα αναφέρει παραπέμποντας λάθος στον Μαχαιρά ότι ναός του αγίου Καλανδίωνα υπήρχε στην Ταμασσό. Χάκκετ- Παπαϊωάννου τμ. 2, σ. 282. Είναι η ίδια σύγχυση λόγῳ των κειμένων που συνεχώς μπερδεύουν τα χωριά «…εἰς τὴν Ἀρόδαν ὁ ἅγιος Καλάντιος, ὁ ἅγιος Ἀγάπιος, καὶ ὁ ἅγιος Βαρλάμ· εἰς τὴν Ταμασίαν, εἰς τὰ Πέρα, ὁ ἅγιος Βασίλειος…». *Μαχαιράς*, § 32.

[2170] Καρούζης, *Περιδιαβάζοντας την Κύπρο. Πάφος…*, ό.π., σ. 179-180· Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 172.

[2171] Ο Τσικνόπουλλος δεν το αναφέρει παρόλο που σε άρθρο σε εφημερίδα του 1933 μνημονεύεται μεταξύ των εξωκκλησίων της Πέγειας. Ανώνυμου, «Η Πάφος και τα Χωριά της. Πέγεια», εφημ. *Πάφος*, 16 Ιουνίου 1933.

ενός αγίου εκ των Αλαμάνων καθότι και ο άγιος Κενδέας έχει ναό στην Πάφο και στο Αυγόρου, λόγω μετακίνησής του. Επίσης ένας άλλος άγιος ο οποίος μάλλον ανήκει στην χορεία των Αλαμάνων, ο άγιος Κόνωνας, εκτός του Ακάμα, είχε τόπο τιμής στη Χούλου και μάλλον και στην Κισσόνεργα.

Σε πλησιόχωρη κοινότητα των Αρόδων συναντάμε ναό ίσως αφιερωμένο στον άγιο Αγάπιο. Συγκεκριμένα στην Ίννια, κατά μοναδικό τρόπο δύο εκκλησάκια κατά μήκος ενωμένα, το μπροστινό εκκλησάκι 11ος-12ος αιώνας ή κατά άλλους το δυτικό είναι αφιερωμένο στον άγιο Αγάπιο και το άλλο στον άγιο Ιάκωβο. Επίσης κατά τον 16ο αιώνα καταγράφεται διαλυθείσα κοινότητα με την ονομασία Calandio να υπήρχε στο διαμέρισμα Πόλεως Χρυσοχούς την οποία προσδιορίζουμε με την τοποθεσία Άγιος Γαλάτης κοντά στις Αρόδες[2172].

Δεν εντοπίσαμε παλαιές τοιχογραφίες του αγίου Καλανδίωνα, ή των άλλων δύο Αγαπίου και Βαρλαάμ[2173]. Ελάχιστες μόνο εικόνες εντοπίζουμε όπως: α) στις Αρόδες, όπου η παλαιότερη εικόνα ανάγεται στον 18ο αιώνα[2174] και, όπως γράψαμε και αλλού, θα σχετίζεται με την ανέγερση του νέου αγίου προς τον άγιο καθώς και την ανάδειξή του, που θα έγινε από τον άγιο Πανάρετο. β) Άλλη μια εικόνα του αγίου Καλανδίωνα στον ναό του στις Αρόδες, που δωρήθηκε από τον Χριστόδουλο Γεωργίου το 1901[2175]. Και στις δύο πιο πάνω εικόνες ο άγιος εικονίζεται ως επίσκοπος. γ) Στη Θελέτρα μικρή εικόνα του Παρθένιου όπου εικονίζεται ως μοναχός[2176].

Ενώ τρία ολόκληρα λείψανα των αγίων Καλανδίωνα, Αγαπίου και Βαρλαάμ αγνοούνται, στις Αρόδες σώζεται μόνο ένα οστό μήκος 14 εκ και πάχος 2 εκ.[2177].

Ακολουθία του αγίου εκδόθηκε το 1904 στην Αλεξάνδρεια. Ένα αντίτυπο της ακολουθίας αυτής σώζεται στον ναό του αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες[2178]. Στην

[2172] Περισσότερα για τους αγίους Αγάπιο και Γαλακτίων θα ασχοληθούμε στα επιμέρους κεφάλαια που αφορούν τους αγίους αυτούς.

[2173] Νεότερες μικρού μεγέθους τοιχογραφίες των αγίων Αγαπίου και Βαρλαάμ έγιναν στον ναό του αποστόλου Ανδρέου στην Πόλη Χρυσοχούς ενώ δύο επίσης μικρές και πολύ νεότερες, σύγχρονές μας εικόνες του αγίου Αγαπίου υπάρχουν στον ναό του αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες.

[2174] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 282· ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες· Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 164-16· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 173.

[2175] Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 16· *Κύπρια Μηναία*, τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 173.

[2176] ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα.

[2177] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 310. Το 2007 έγινε καινούρια ασημένια λειψανοθήκη για να φυλάσσεται το λείψανο. Όπως γράψαμε και αλλού κυρίως για τον άγιο Κόνωνα και άγιο Ονησιφόρο το λείψανο θα σχετίζεται με τον άγιο Πανάρετο και την φροντίδα που υπέδειξε γι' αυτά, ώστε να περισωθεί ό,τι μπορούσε να περισωθεί.

[2178] Έπειτα από δική μας μελέτη και επιτόπου έρευνα στον ιερό ναό Αγίου Καλανδίωνα στις Αρόδες η ακολουθία είναι του 1904 σε πολυτελή έκδοση και όχι του 1914 όπως έγραψε ο Τσικνόπουλλος: Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 179. Επίσης φυλάσσεται ακόμα μία ακολουθία η οποία εκδόθηκε στο Κτήμα (Πάφος) το 1951. (γίνεται ξεκαθάρισμα και μνεία και των δύο ακολουθιών στο τέλος της ακολουθίας στα

ακολουθία του αγίου σε πολλά τροπάρια αναφέρεται ο άγιος ως επίσκοπος ή σε αποστολές που έχουν οι επίσκοποι και αναφέρονται σε ακολουθίες αγίων επισκόπων. Επίσης πολλή αναφορά γίνεται για τα άγια λείψανά του ως πηγή ιαμάτων. Η παλαιά ακολουθία του αγίου περιλήφθηκε με τις διορθώσεις στα Κύπρια Μηναία. Παρόλο που στο συναξάριο της ακολουθίας αναφέρονται και οι δύο άλλοι συνασκητές του αγίου, όπως τους αναφέρει ο Μαχαιράς, Αγάπιος και Βαρλαάμ, στην ακολουθία του αγίου κανένα τροπάριο δεν περιλαμβάνει ή κάνει μνεία για άλλους ασκητές παρά μόνο τον άγιο Καλανδίωνα.

Το όνομα Καλανδίων και Βαρλαάμ[2179] δεν φαίνεται να δίνεται ως όνομα σε αντίθεση με το Αγάπιος το οποίο συναντάμε σε κοινότητες γύρω από τις Αρόδες αλλά και αλλού για τον οποίο όμως θα κάνουμε λόγο στο ιδιαίτερο κεφάλαιό του.

Κύπρια Μηναία, τμ. 6 (Απρίλιος 26), σ. 176). Και στις δύο αυτές ακολουθίες δεν περιέχεται έντυπο το απολυτίκιό του αλλά προστέθηκε εκ των υστέρων χειρόγραφα. Σημαντικό στο απολυτίκιό του αναφέρεται ότι καθείλε τις αιρέσεις του Διοσκόρου. Αυτό σημαίνει ότι ανάγεται ο άγιος Καλανδίων στον 5ο αιώνα, εκτός αν υποθέσουμε ότι τις αιρέσεις του Διοσκόρου εννοούσε και διαδόχους του κατά τους επόμενους αιώνες και πολύ πιθανόν τον 7ο αιώνα, οπότε αρχίζουν ουσιαστικά να έρχονται πρόσφυγες από την Παλαιστίνη στην Κύπρο και ένας από αυτούς να ήταν και ο άγιος Καλανδίωνας μαζί με τη συνοδεία του. Επίσης η ακολουθία του 1951 απλά όπως αναγράφεται στην πρώτη και τελευταία σελίδα δακτυλογραφήθηκε στις 23 Φεβρουαρίου του 1951 από τον Σοφοκλή Γ. Χωραττά. Δηλαδή, όπως βλέπουμε, δεν αποτελεί νέα ακολουθία, αλλά απλά επανέκδοσή της. Σε πολλά τροπάρια της δεύτερης αυτής ακολουθίας φαίνεται ότι κάποιος στην πορεία έσβηνε και ξαναέγραφε με το χέρι λέξεις ή και προτάσεις και διαφοροποιούσε τα τροπάρια γράφοντας από πάνω ή από κάτω με δυσανάγνωστα γράμματα μερικές φορές.

[2179] ΑΒΜΠ, (Αρσ) και (Θηλ) Καλανδίων, Βαρλαάμ: Κανένα όνομα· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε μόνο ένα όνομα σε θηλυκό Καλάντια στις Πάνω Αρόδες.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΚΑΤΟ

-- Πρόσωπα που η αγιότητα ή ακόμα και η ύπαρξή τους ως πραγματικά πρόσωπα τίθεται σε αμφιβολία. Άγιοι οι οποίοι περιελήφθησαν ως τοπικοί ή σχετιζόμενοι με την Πάφο που όμως καμία μαρτυρία γραπτή ή άλλη δεν τους συνδέει

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α
Πρόσωπα αμφιβόλου υπάρξεως ή πραγματικού ονόματος

1. Γενικά εισαγωγικά - παράξενα ονόματα αγίων και πού οφείλονται

Η σύγχυση που επήλθε ανάμεσα σε αγίους είναι μεγάλη. Αναφέραμε και σε άλλο κεφάλαιο ότι πολλές φορές η θεραπευτική ιδιότητα ενός αγίου επικράτησε έναντι του ονόματός του. Επίσης, εξαιτίας της αγραμματοσύνης των πιστών υπήρξε μια τάση προσωποποίησης Δεσποτικών εορτών, ή εορτών της Παναγίας, δίνοντας ονόματα αγίου ή αγίας. Το παράδειγμα της αγίας Παρασκευής με πληθώρα ναών στη μητροπολιτική επαρχία Πάφου είναι ενδεικτικό του πως μετατράπηκε μια εορτή σε αγία. Όντως η αγία μάρτυς Παρασκευή τιμήθηκε ιδιαίτερα στην Κύπρο. Είναι όμως πολλές οι φορές που ναοί δεν ήταν αρχικά αφιερωμένοι στην αγία μάρτυρα Παρασκευή αλλά στο Πάθος του Χριστού κατά τη Μεγάλη Παρασκευή την οποία αναφέρουν οι πιστοί και ως Αγία Παρασκευή[2180]. Μερικές φορές προσωποποιείται η Μεγάλη Παρασκευή όπως και όλες οι μέρες της Μεγάλης Εβδομάδος[2181], Σε πολλές εικόνες ιδιαίτερα παλαιότερες, η αγία Παρασκευή εικονιζόταν να βαστάζει την εικόνα του Χριστού «Η Άκρα Ταπείνωση», παραπέμποντας σαφώς στη Μεγάλη Παρασκευή, ενώ οι εικόνες της αγίας μάρτυρος Παρασκευής, την παρουσιάζουν να βαστάζει σε πινάκιο δυο μάτια, παραπέμποντας στο θαύμα που τέλεσε η αγία αλλά και στην ιδιότητά της στα νεότερα χρόνια, να θεραπεύει τους οφθαλμούς[2182]. Στην Πάφο, όπως γνωρίζουμε εξωκκλήσια της αγίας Παρασκευής πανηγυρίζουν και την Παρασκευή της Διακαινησίμου[2183]. Κάτι το οποίο έρχεται να δώσει

[2180] Πολύ γνωστός είναι ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου. Στο Στρουμπί παρεκκλήσι της αγίας Παρασκευής και λιγότερο από 100 μέτρα προς τα κάτω, πιθανόν πηγή – αγίασμα με την ονομασία του Σταυρού μας αφήνει να υποθέσουμε με επιφύλαξη ότι το παρεκκλήσι αυτό να ήταν του Σταυρού και όχι της αγίας Παρασκευής.

[2181] Η απεικόνιση αυτή σώζεται σε τοιχογραφία στον βόρειο τοίχο του ναού του 15ου αιώνα αφιερωμένου στον Αρχάγγελου Μιχαήλ στον Πεδουλά. Η τοιχογραφία απεικονίζει μια αγία με την ονομασία Αγία Παρασκευή και στο σώμα της εντός μεταλλίων εικονίζονται σε μικρότερο μέγεθος πέντε αγίες και ένας άγιος - προσωποποιήσεις των ημερών της Μεγάλης ευδομάδας: οι Αγίες Δευτέρα, Τρίτη, Τετάρτη, Πέμπτη, και το Άγιο Σάββατο.

[2182] Η αγία μάρτυς Παρασκευή να εικονίζεται κρατώντας τα μάτια, δεν υπάρχει σε γνωστές παλαιές εικόνες εξ όσων γνωρίζουμε, παρά μόνο να βαστάζει την Άκρα Ταπείνωση: Γεροσκήπου, Αγία Παρασκευή, Ασπρογιά 19ος αιώνας.

[2183] Η λογική μάλλον είναι ότι τη Μεγάλη Παρασκευή δεν μπορούν να εορτασθούν τα παρεκκλήσια καθόσον την ημέρα εκείνη έπρεπε να βρίσκονται στον ενοριακό ναό που μπορεί να φιλοξενήσει και περισσότερους πιστούς, γι' αυτό εορτάζεται μία βδομάδα μετά στην Διακαινήσιμο διαφυλάσσοντας την ημέρα Παρασκευή. Τέτοια εξωκκλήσια την αγίας Παρασκευής, που πανηγυρίζουν αυτή τη μέρα βρίσκονται στη Σαλαμιού, στην Ακουρδάλια κ.ά. ενώ στον Σταυρό του Κρατημάτου και στην Εγκλείσρα του Αγίου Νεοφύτου, με ναούς του Σταυρού γίνεται πανήγυρις την ίδια αυτή μέρα.

φως στο όλο θέμα είναι ο ναός της Εγκλείστρας του αγίου Νεοφύτου, ο οποίος ήταν αφιερωμένος από τον ίδιο στον Σταυρό. Σήμερα, κατά παράδοση όπως φαίνεται των πατέρων της μονής, λειτουργείται ο ναός αυτός μία και μοναδική μέρα μέσα στο έτος, την Παρασκευή της Διακαινησίμου. Κατά παρόμοιο τρόπο θα πρέπει να παρατηρήσουμε και τους ναούς τους αφιερωμένους στην αγία Κυριακή, οι οποίοι βέβαια είναι λίγοι, μόνο δύο σε όλη την μητροπολιτική επαρχία Πάφου, ένας στην Κάτω Πάφο και ένας στην Πόλη Χρυσοχούς. Το παράδοξο με αυτούς είναι ότι και οι δυο ήταν αφιερωμένοι προηγουμένως στην Παναγία Χρυσοπολίτισσα. Στον ναό της αγίας Κυριακής στην Κάτω Πάφο παλαιότερα τελούσαν όλες τις ακολουθίες της Μεγάλης Εβδομάδας[2184]. Ίσως να υπάρχει κάποια σχέση, δεν ξέρουμε. Προσωποποιήσεις ακόμα και των αρετών όπως Ελεημοσύνη, Παρθενία, Δικαιοσύνη, Ελπίδα, κατά Θεόν αγάπη βλέπουμε σε τοιχογραφίες[2185]. Στον βίο του αγίου Ιωάννου του Ελεήμονος διαβάζουμε ότι στον ύπνο του αγίου εμφανίζεται η Ελεημοσύνη η οποία του υπόσχεται ότι αν την κάνει φίλη θα τον οδηγήσει ενώπιον του Θεού[2186]. Πράγματι ο άγιος έγινε φίλος της ελεημοσύνης, τόσο που πήρε και την προσωνυμία ο Ελεήμων.

Ο απλός λαός σε καιρούς δουλείας ήταν ως επί το πλείστον αγράμματος, λόγῳ του ότι οι ξένοι κατακτητές ήθελαν να κρατούν τους Έλληνες της Κύπρου αγράμματους, ώστε να μένουν υποτελείς και να μην μπορούν να ξεσηκωθούν. Έτσι αδυνατούσε ο λαός να συλλάβει κάποιες εορτές της Ορθοδοξίας ή ιδιότητες του Θεού και είχε μια ανάγκη να τις προσωποποιεί. Έτσι έχουμε τα πιο πάνω, όπως είπαμε, αλλά και άλλα όπως π.χ. ναούς αφιερωμένους στην του Θεού Σοφία που είναι ο Χριστός, ο απλός λαός τις ταυτίζει ακόμα και σήμερα με την μάρτυρα Σοφία (17 Σεπτεμβρίου).

Σε πολλές περιπτώσεις αγίων, τα στοιχεία που μας δίνονται είναι ελλιπή και αμφίβολα, καθώς δεν έχουμε παλαιές πηγές. Μπορεί ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, ο Τσικνόπουλλος, ο Καππαής και άλλοι, να τους συγκαταλέγουν ατεκμηρίωτα ανάμεσα στους αγίους ή στη χορεία των Αλαμάνων αγίων, αυτό όμως δεν μπορούμε να το πράξουμε και εμείς. Απλά τους αναφέρουμε και αν στο μέλλον άλλες έρευνες μαζί πάντοτε με την πληροφόρηση του Θεού μέσῳ των αγίων αποδείξουν την ύπαρξη και την αγιότητα τους, θα είναι και ευχάριστο και Θείο έργο να τιμώνται και να αναδεικνύονται και άλλοι άγιοι προς δόξαν

[2184] Συνέντευξη με τον πατέρα Γεώργιο, εφημέριο του ναού της Παναγίας Θεοσκέπαστης στην Κάτω Πάφο.
[2185] Χαρακτηριστικό παράδειγμα των μορφών αυτών από τις αρετές που διασώζονται βλέπουμε στον ναό της Παναγίας Χρυσοπαντάνασσας στο Παλαιχώρι οι οποίες χρονολογούνται στο α΄ μισό του 16ου αιώνα και προσωποποιήθηκαν κατ' επίδραση δυτική. Περισσότερα: Ιωάννης Α. Ηλιάδης, «Η περίοδος της Ενετοκρατίας και η ανάπτυξη της Κυπροαναγεννησιακής εντοίχιας ζωγραφικής στη Μητροπολιτική περιφέρεια Ταμασού και Ορεινής», στο: Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012, σ. 310,312.
[2186] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 190, 193.

του εν Τριάδι Θεού και προς ενθάρρυνση των πιστών, ώστε να παρακινούμαστε προς τη μίμησή τους στα πνευματικά και να αξιωθούμε να μετέχουμε στην Χάρη τους.

Μερικοί άλλοι άγιοι με παράξενα ονόματα όπως ο άγιος Σφύριος = Σπυρίδων, άγιος άκουφος = άγιος Ιάκωβος κλπ. που γράψαμε και αλλού, ως τιμώμενοι άγιοι έχουν πραγματικό όνομα. Το ίδιο και η αγία Αυγώνα, που τελικά αποδεχθήκαμε ότι είναι η αγία Βρυαίνη. Γιατί να μην αναζητήσουμε και σε αυτούς τους αγίους το πραγματικό τους όνομα;[2187].

Πολλές φορές παρατηρείται η ανάμιξη Χριστιανικών και ειδωλολατρικών στοιχείων , ενώ τοποθεσίες στην Κύπρο διασώζουν ονόματα παλαιών θεοτήτων γι' αυτό πρέπει να είμαστε προσεχτικοί[2188]. Μερικοί άγιοι των οποίων δεν έχουμε σαφή στοιχεία ή τα ονόματά τους δεν παραπέμπουν σε κάποιον γνωστό άγιο είναι καλύτερα, ή να μην τιμώνται, ή να τιμώνται επ' ονόματι γνωστού αγίου. Έτσι αποφεύγουμε την ειδωλολατρία, ή την τιμή αγίου που είναι ανύπαρκτος. Αυτό δεν θα προσβάλει τον άγιο, άλλωστε αν ο Θεός επιτρέψει και, με τις προσευχές μας ,φανερωθεί ο άγιος με τα ακριβή του στοιχεία, τότε θα τιμάται όπως έγινε με τους Αγίους Ραφαήλ, Εφραίμ κ.ά. Η εν λόγω διατριβή και η έρευνα μας για τόσους αγίους, είναι κάτι το ιερό, δεν μπορούμε όλα να τα βλέπουμε με τη λογική και την επιστημονική σκοπιά, όπως για παράδειγμα, μπορεί, ένας οποιοσδήποτε που δεν πιστεύει και ερευνά. Αυτό, κατά τη γνώμη μας, θα ήταν βλασφημία. Να μιλάς για αγίους και αγιότητα κάποιων ανθρώπων και από την άλλη να αφαιρείς τον παράγοντα πίστη που χάρη στην πίστη τους έγιναν άγιοι και εμείς σήμερα μιλάμε και γράφουμε γι' αυτούς. Επομένως, δεν αποκλείουμε σε καμία περίπτωση την ύπαρξη λάθους μας, έστω και αν όλα τα στοιχεία που μας παρέχονται παρατίθενται με τον πιο επιστημονικό τρόπο. Αφήνουμε σε κάθε άγιο το περιθώριο ο Θεός να τον αναδείξει ή να τον προβάλει σε μια εποχή που οι άνθρωποι τον έχουν ανάγκη ως πρότυπο στη ζωή τους. Τρανό παράδειγμα αποτελεί στις μέρες μας η αγία Βρυαίνη, μια άγνωστη αγία, που σήμερα προστρέχουν στην χάρη της χιλιάδες, ιδιαίτερα την ημέρα της μνήμης της. Το ίδιο η αγία Κωνσταντία που ξεχάστηκε και σήμερα τείνει να γίνει ευρέως γνωστή σε όλη την Κύπρο και στο εξωτερικό.

[2187] Για τους αμφίβολους κυρίως άγιους Αμπέλη, Ματσουκάρη κ.ά. πολύ καλή βιβλιογραφία είναι οι: Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 585-615. Ο Ρουσουνίδης, πήρε τις περισσότερες πληροφορίες του, εκτός από παλαιότερους, που έγραψαν, όπως ο Κληρίδης και ο Φιλίππου, αλλά και από πολλές συνεντεύξεις που είχε με κατοίκους των γύρω χωριών, κυρίως γεροντότερους και με μόρφωση του δημοτικού, σε κάθε προσκύνημα που αναφέρεται. Επίσης: Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 67-80. Ακόμη: Λοΐζος Φιλίππου, «Η αρχαία Ελλάς και αι Κυπριακαί παραδόσεις», *ΚΣ*, τμ. 1946, σ. 1-15.

[2188] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 331-332. Αναφορά στους αγίους Νικολάους σε συσχέτιση με τους Διόσκουρους θεότητες της αρχαιότητας κάνει η Ελεωνόρα Κουντούρα-Γαλάκη. Αναφέροντας χαρακτηριστικά ότι ήταν δύσκολη η μετάβαση από την ειδωλολατρία στον Χριστιανισμό και ότι πολλές ειδωλολατρικές συνήθειες οι οποίες ήταν βαθιά ριζωμένες στις συνειδήσεις των ανθρώπων επιβίωσαν με διαφορετική μορφή.

Επίσης στον Ελλαδικό χώρο το ίδιο έχουμε τον άγιο Ραφαήλ και τους συν αυτῷ μαρτυρήσαντες το ίδιο και με τον άγιο Εφραίμ της Νέας Μάκρης Αττικής. Έτσι όταν ένας άγιος ο οποίος είναι άγνωστος σε μας, ή από τα στοιχεία που μας δίνονται τον θεωρούμε αμφίβολης υπάρξεως, μπορεί στο μέλλον να παρουσιαστεί, ή να βρεθεί μία παλαιά εικόνα του ή τα ιερά λείψανά του, ή με θαύματα και οράματα πιστών ανθρώπων, να φανερωθεί ότι ο άγιος ξεχάστηκε μεν από εμάς, αλλά όχι από το Θεό.

Οι λόγοι που εξέλιπαν οι «άγιοι» αναμειγνυόμενοι με ειδωλολατρικά στοιχεία συνοψίζονται στους εξής: α) την ανάπτυξη του τεχνολογικού πολιτισμού που οδήγησε τους ανθρώπους από την ύπαιθρο στις πόλεις και εγκατάλειψη ουσιαστικά της γεωργοκτηνοτροφίας αλλά και των τόπων όπου ετιμώντο παλαιότερα αυτοί οι ποιμενικοί άγιοι[2189], β) την ανάπτυξη της κτηνιατρικής επιστήμης η οποία προσφερόταν και από το κράτος δωρεάν[2190], γ) η μόρφωση των ανθρώπων και κυρίως η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου των κληρικών που είχε ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη δεισιδαιμονικών πραγμάτων. Στην άνοδο του μορφωτικού επιπέδου συνέβαλαν εκτός της μάθησης και η συναναστροφή του κόσμου με πολιτισμένους ανθρώπους καθώς και τα μέσα μεταφοράς και επικοινωνίας. Η τιμή των αγίων όμως, που πράγματι υπήρξαν ιστορικά πρόσωπα παρέμεινε καθώς και κάποιες εκδηλώσεις τιμής, οι οποίες είτε είναι οι ίδιες είτε ομοιάζουν.

Στην σύγχυση που επήλθε στους αγίους έρχονται να προστεθούν σε κάποιες περιπτώσεις και απλοί άνθρωποι που έζησαν ασκητικά, στους οποίους εδόθη ο τίτλος άγιος ενόσῳ ζούσαν, λόγῳ του ακραίου τρόπου άσκησής τους σε σχέση με τους άλλους ανθρώπους. Κάποιο ασκητή ή μοναχό, δηλαδή, που έφθασε σε ένα σπήλαιο και ασκήτευε τον ονόμαζαν άγιο όσο βρισκόταν εν ζωῇ και, προφανώς, θα συνέχιζε και μετά το θάνατο του η παράδοση αυτή[2191].

Είναι πολλές φορές πάλι που συναντάμε διάφορα ονόματα αγίων που δεν θα πρέπει να ήταν πραγματικά. Τι μπορεί να συμβαίνει στις περιπτώσεις αυτές;

α) Υποτιθέμενος άγιος ο οποίος συνδέεται με ειδωλολατρικές θεότητες, λατρείες της φύσης και δεισιδαιμονίες. Τέτοια περίπτωση λέγεται για τον άγιο Αμπέλη, για τον οποίο θα γράψουμε εκτενέστερα σε άλλο κεφάλαιο.

β) Άγνοια ή λήθη του ονόματος του αγίου που ασκήτεψε στον τόπο εκείνο, τον συνέδεσε με το θάμνο, δέντρο κλπ. που ήταν εκεί. Ένα τέτοιο παράδειγμα αποτελεί ο άγιος

[2189] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 615.

[2190] Στο ίδιο.

[2191] Μια τέτοια περίπτωση αναφέρουν παλαιοί άνθρωποι της περιοχής του Κτήματος ότι κάποιος άνθρωπος πήγε και ασκήτευε σε ένα σπήλαιο εντός του πάρκου Ήβης Μαλιώτου με το όνομα Ευστάθιος τον οποίο αποκαλούσαν άγιο Ευστάθιο. Ζούσε εντός της πόλης, γύρω του σπίτια κόσμος μαγαζιά και αυτός ζούσε με άκρα ασκητικότατα. Ο τόπος και ο τρόπος ζωής του έφερε τους ανθρώπους να τον ονομάζουν άγιο χωρίς να εμβαθύνουν σε άλλα στοιχεία αγιότητας. Επίσης άλλο πιθανό παράδειγμα για το οποίο θα αναφερθούμε πιο κάτω αποτελεί και ο «άγιος» Φιλιέρης.

Περνιακός στην Δένεια της Μόρφου[2192]. Επίσης τέτοιοι άγιοι που πιθανόν να έδωσαν και το όνομά τους σε κοινότητες με ονόματα από δέντρα κ.ά. πρέπει να αποτελούν οι κοινότητες: Άγιοι Τρεμιθιάς και Άγιοι Βαβατσινιάς.

γ) Η πρακτική λατρείας του αγίου έδωσε νέα ονομασία στον άγιο και η δεύτερη συγκάλυψε με την πρώτη. Για παράδειγμα η συνήθεια να προσφέρουν στον άγιο Ματσούκες, έδωσαν την ονομασία Ματσουκάρης ή να προσφέρουν ως τάματα αρνιά, ονομάστηκε Αρνιακός.

δ) Άγιος, του οποίου η ονομασία συνδέθηκε με τον χώρο που βρίσκεται π.χ. ο άγιος Πολλοτζέλλαρος από τα πολλά κελιά – ταφικές θήκες που έχει το σπήλαιό του.

ε) Άγιος συνδεόμενος με την εποχή που εόρταζε. Πιθανόν ο άγιος Λαμπριανός, άγιος που εορτάζεται τη Λαμπρή. Θα γράψουμε εκτενέστερα σε επόμενο κεφάλαιο.

στ) Ονόματα αγίων που αλλοιώθηκαν από ξένους π.χ. ο άγιος Θεράπων στη Λάρνακα, του οποίου η κατακόμβη ονομάστηκε Τσουραπί προφανώς του Θεραπή. Ο Άγιος Δομέτιος σε άγιο Δεμέτη ή ακόμα και Μεμέτη. Ο άγιος Καλανδίων σε Καλάντιον[2193], ο άγιος Αυξίβιος στους Σόλους και στον Αστρομερίτη που ο λαός τον αποκαλούσε άγιο Ευξίφιο, άγιο Ξίφιο και άγιο Αξίφιο[2194]. Ονόματα αγίων επίσης παρεφθάρησαν από τους ίδιους τους ορθόδοξους χριστιανούς λόγῳ αγραμματοσύνης.

ζ) Άγιοι των οποίων η ονομασία συνδέεται με την εύρεσή τους, όπως είναι οι Άγιοι Φανέντες. Εκτός από τους γνωστούς αγίους της Κεφαλληνίας που εορτάζουν στις 27 Ιουνίου και οφείλουν το όνομά τους στο ότι φάνηκαν μετά από πολλά χρόνια από του θανάτου τους. Σε αυτό ακριβώς (στο ότι φανερώθηκαν) οφείλουν και την ονομασία τους. Στην Κύπρο πώς έγινε η μεταφορά της μνήμης τους; Ίσως από τους Ενετούς οι οποίοι μετέφεραν τα λείψανά τους στη Βενετία, όπου φυλάσσονται μέχρι σήμερα μέσα σε μαρμάρινη λάρνακα στον μεγαλοπρεπή ναό του προφήτη Ζαχαρία. Έτσι, πιθανόν να τους έφεραν και στην Κύπρο και συγκεκριμένα στην Κερύνεια και στην Πάφο. Άλλη εκδοχή είναι αυτό που γράφει ο Μαχαιράς και το σημειώνει ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος για τους έξωθεν προερχόμενους αγίους «πολλοὶ ἀξ αὐτῶν τους ἐφανερώθησαν δι᾽ ἀγγέλου, ἄλλοι διὰ τὰ θαυμαστὰ θαύματα»[2195]. Ίσως, δηλαδή, στον Ακάμα οι άγιοι Φανέντες να συνδέονται με ασκητές – αγίους που φανερώθησαν. Άλλωστε σήμερα χρησιμοποιούμε

[2192] Μια πληροφορία που μας δίνεται είναι ότι ο άγιος συνδέθηκε με την λέξη περινιά από την χαρισματική του ιδιότητα δια του αγιάσματός του να θεραπεύει την ασθένεια της εποχής την οποία την έλεγαν «περνάριν», δηλαδή σταφυλοκοκκίαση. Ανδρέας Κυριάκου, «Ο Άγιος Περνιακός», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία*, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 20, (1987), σ. 16-18.

[2193] Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 155.

[2194] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 594· Κώστα Π. Κύρρη, «Κυπριακά Αγιολογικά και Μοναστηριακά Μελετήματα», *ΚΣ*, τμ. 1963, σ. 210· Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 277, υποσημ. 2. Ίδη από την εποχή του Μαχαιρά αναφέρεται ως άγιος Ευξίφιος, *Μαχαιράς*, § 377,613,709.

[2195] *Μαχαιράς*, § 31.

παρόμοια ονομασία και για άλλους αγίους που φανερώθηκαν προσφάτως «νεοφανείς άγιοι», όπως οι άγιοι Ραφαήλ, Εφραίμ κλπ.».

η) Μια μεγάλη κατηγορία αγίων αποτελούν αυτοί των οποίων το όνομα παραφθάρηκε λίγο ή πολύ ώστε να είναι ομόηχο ή να προσεγγίζει κάπως συνήθως τη θεραπευτική τους ιδιότητα. Σε αυτούς, εάν θαυματουργούσε ο ίδιος ή ο τάφος και το λείψανό του αγίου και μη έχοντας όνομα να του δώσουν, πήρε το όνομα από την ιδιότητά του να θεραπεύει κάτι π.χ. άγιος Δόντας βοηθάει στον πονόδοντο και ότι σχετίζεται με τα δόντια. Ο άγιος Ξωρινός είναι ο άγιος Ξενοφών συνδέει τον άγιο με θαυματουργική ιδιότητα[2196]. Επίσης ο άγιος Θύρσος σε Θέρισσος ο άγιος Κενδέας σε Τζεγκιάς, που θεραπεύει τις τζεγκές – πόνους[2197]. Ακόμη ο άγιος Φανούριος πιστεύεται ότι μπορεί να βρει σύντροφο, εργασία ή απολεσθέν αντικείμενο[2198]. Ο άγιος Ερμογένης σε Αρμογένη = ο άγιος που θεραπεύει τους αρμούς = αρθρώσεις, ρευματισμούς[2199]. Ο άγιος Ιάκωβος σε Άκουφος[2200], ο άγιος Υπάτιος σε άγιος Πάτης ή Νυπάτης ή ακόμα Περιπατητής, στη Χλώρακα, ο άγιος ο οποίος βοηθάει τα παιδιά να περπατήσουν, το ίδιο και στον Κάθηκα ο άγιος Υπάτιος είναι αυτός βοηθάει για νοσήματα στα πόδια και βοηθάει τα παιδιά να περπατήσουν, μέχρι και τις μέρες μας πηγαίνουν εκεί για να βρουν θεραπεία[2201]. Το όνομα αυτό το συναντάμε και σε θηλυκό στις κοινότητες Αχέλια και Σαραμά «αγία Πακού ή Πατού»[2202]. Ο άγιος Βάκχος και

[2196] Ο άγιος έχει την ιδιότητα να εξορίζει το κακό ή τους πόνους, με ναούς - προσκυνήματα στη Λάρνακα και στην Αμμόχωστο. Εξορίζει επίσης τον άνθρωπο που μπαίνει τρίτος σε ένα ζευγάρι ώστε να πραγματοποιηθεί μοιχεία. Παίρνουν χώμα από πίσω από την Αγία Τράπεζα ή σκουπίζουν την εκκλησία και παίρνουν την σκόνη για τον ίδιο σκοπό. Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 32.

[2197] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 43· Αγνής Μιχαηλίδη, Πάφος το παλιό Κτήμα, Λευκωσία 1989, σ. 284-285· Πάμπου Βασιλά, «Γιορτή του Άη Τζεγκιά που θεραπεύει τους πόνους», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 4 Οκτωβρίου 2008. Η ονομασία Άης Τζεγκιάς δεν σε παραπέμπει σε τίποτα όταν δεν γνωρίζεις ότι αναφέρεται στον άγιο Κενδέα. Κατά παρόμοιο τρόπο ίσως και άλλοι άγιοι με παράξενα ονόματα να ανταποκρίνονται σε πραγματικούς αγίους στους οποίους όμως έμεινε η ιδιότητα (Αμπλέλης, Ματζουκάρης, Νεπίος κλπ.).

[2198] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 43.

[2199] Στο ίδιο, σ. 46.

[2200] Για τον άγιο Ιάκωβο τον Πέρση στη Λευκωσία που εορτάζει στις 27 Νοεμβρίου αναφέρεται ότι τον επικαλούνταν ως άγιο άκουφο αντί Ιάκωβος γιατί προσέδιδε περισσότερη ακρόαση ώστε να προστρέχουν σε αυτόν για θεραπεία της ακοής των. Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 7.

[2201] Η λέξη Νυπάτης ή καλύτερα Νήπάτης δημιουργήθηκε από τους πιστούς με τις δύο λέξεις νήπιο και πατάω, ο άγιος που βοηθάει τα νήπια να περπατήσουν. Παρόμοια θεραπευτική αγίου έχουμε τον άγιο Νέπιο στο Πολέμι και στη Γιόλου. Τα πολλά σεβάσματα κατά τόπους αγίων που βοηθούν στο περπάτημα ιδιαίτερα παιδιών που δεν περπατούσαν και σύμφωνα και με τις μαρτυρίες μέχρι 8 και 10 ετών μας δείχνει ότι πραγματικά υπήρχε μια τέτοια ανάγκη από τους πιστούς. Ο τρόπος της θεραπείας ο ίδιος: τρεις γύρους του ναού και θεραπεύονταν αμέσως. Μαρτυρία από τον πατέρα Χαράλαμπο Παπέττα, εφημέριο επί σειρά ετών στον ναό της Παναγίας στον Κάθηκα και από τον Ανδρέα Παπασάββα ψάλτη και επίτροπο στον ίδιο ναό, τέκνο ιερέα εφημέριου επίσης στον πιο πάνω ναό, 31.3.2020.

[2202] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210,214.

Βηχιανός ή Βησσιανός = βήχα. ο άγιος Θεόδωρος ή άγιοι Θεόδωροι ή Θεοδώρα= ο δωρούμενος την ζωή στα βρέφη. Ο Θεός δωρείται το παιδί σε γυναίκες που χάνουν τα παιδιά τους και κάνουν τάμα στον άγιο ή αγίους για να εξασφαλίσουν τη ζωή τους. Ο άγιος Ελευθέριος = πολευθερώνει (απελευθερώνει) τις εγκύους γυναίκες από τον δύσκολο τοκετό. «Άη Λευτέρη μου και πολευτέρωσέ με». Ο άγιος Αναστάσιος = θεραπεύει τους χωλούς από πάσης φύσεως παραλύσεις, από το ἀνίστημι = ανάσταση – σηκώνομαι[2203]. Ο άγιος Πολύκαρπος (28 Φεβρουαρίου) κατά την ημέρα μνήμης του, ό,τι και αν φυτέψεις δίνει πολύ καρπό[2204]. Ο άγιος Ρηγίνος θεραπεύει από το ρίγος. Ο άγιος Ιλαρίων από τα ρήματα ιλαρώνω, ημερώνω, δαμάζω κλπ. Πήγαιναν στο σπήλαιο του αγίου Ιλαρίωνα οι κοπέλες και άναβαν το καντήλι του παρακαλώντας τον να τις βοηθήσει με αυτόν που αγαπούσαν. Πιστευόταν δηλαδή, εκ του ονόματός του, ότι βοηθούσε τις κοπέλες που είχαν κάποια προβλήματα με τους συζύγους τους ή αυτούς που ήθελαν να παντρευτούν να τους ημερώσει και να τους κάνει να τις αγαπάνε. «ο άγιος Ιλαρίων να ιλαρώσει τους αγαπητικούς»[2205]. Ο άγιος Λιμπρός (λεπρός) – ο άγιος που θεραπεύει την λέπρα[2206]. Ο άγιος Σπυρίδωνας θεωρείτο ο άγιος ο οποίος θεραπεύει διάφορα νοσήματα όπως και από τα σπυράκια κατά παρετυμολογία του ονόματός του[2207]. Παναγία Ιαματική στην Αναρίτα σε Αμματική[2208] (προφανώς αυτή που κάνει καλά τα μάτια). Επίσης οι άγιοι Μακάριος, Μαρίνα, Μάμας, Μαύρη, Πολύκαρπος, Σκάνθαρος και πολλοί άλλοι[2209]. Οι άγιοι δεν ήταν ειδικά θεραπευτές ή βοηθοί για το συγκεκριμένο πρόβλημα αλλά η ηχητική ομοιότητα έκανε τους απλούς ανθρώπους να πιστεύουν ότι ήταν ειδικοί σε στο πάθος ή στην θεραπεία παρήχησης του ονόματός τους. Η πίστη βέβαια μαζί με τη συμβολή του αγίου μπορούσε να επιτελέσει οποιοδήποτε θαύμα. Αυτή η κατηγορία αγίων όπως καταλαβαίνουμε είναι και η μεγαλύτερη. Βέβαια δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι παράξενες ονομασίες συνδέονται και με τοπικό άγιο. Πολύ πιθανόν να συνδέονται είτε με ασκητήρια αγνώστων ασκητών, είτε με ναό αφιερωμένο σε έναν άγιο του οποίου ξεχάστηκε το πραγματικό όνομα. Οι χωρικοί από σεβασμό προς τον πρώην ναό απέδιδαν τιμή.

Παρατηρούμε στην Πάφο να έχουμε πολλούς «αγίους» με ελλείποντα στοιχεία ή παρερμηνευμένους. Ο Τσικνόπουλλος παρόλη την τεράστια δουλειά που έκανε προσπαθώντας να καταγράψει ό,τι ήταν δυνατό στη μητροπολιτική περιφέρεια Πάφου, έκανε και πολλά λάθη. Μέσα σε αυτά ήταν και η παρερμηνεία κάποιων τοπωνυμίων ή

[2203] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 11.

[2204]Στοίδιο, σ. 33,41-42.

[2205]A. and J. Stylianoou, «St. Hilarion the Great in Paphos, Cyprus», *ΚΣ*, τμ. 1977, σ. 1-5.

[2206]http://empavillage.blogspot.com/2017/09/blog-post.html (προσβάσιμο: 20.4.2022).

[2207] Ανδρέας Φούλιας, Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Στα ίχνη των λατρευτικών κειμηλίων των μονών Αποστόλου Ανδρέα Καρπασίας και Αγίου Σπυρίδωνα Τρεμετουσιάς», περδ. *Εικονοστάσιον*, Κέντρο Εικονολογίας Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης, Πάφος 2015, τχ. 6, σ. 116.

[2208] Κιτρομηλίδου, *Αναρίτα ιστορία και παράδοση…*, ό.π., σ. 20-29.

[2209] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 7, 17,19.

ερειπίων ναών τα οποία συνέδεσε με τοπικούς αγίους. Βέβαια δεν τα περιλαμβάνει στο κεφάλαιο με τους αγίους αλλά στο κεφάλαιο: «Εκκλησίαι και Εξωκκλησάκια»[2210] και μάλιστα στο τέλος, σαν δεύτερο και τρίτο παράρτημα. Αναφέρουμε εδώ ότι δεν έχει περιληφθεί αλλού και δεν ασχοληθήκαμε περαιτέρω λόγῳ του ότι δεν κίνησαν το ενδιαφέρον σε κανένα να αναφερθεί. Αναφέρουμε έτσι τα ονόματα αγίων που περιλαμβάνει χωρίς όμως πολλά στοιχεία: α) Άγιος Άρκωνας[2211], β) Αγία Εύρεση: Μοναδικό τοπωνύμιο και αναφορά βρίσκουμε στην τοποθεσία όπου ο ναός της αγίας Βρυαίνης ονομάζεται Αγία Εύρεσις[2212]. Δεν υπάρχουν στοιχεία και ίσως να συνδέεται με την αγία Βρυαίνη ή κάτι άλλο που να σχετίζεται με εύρεση εικόνας, λειψάνων αγίας – αγίου ή να αναφέρεται στην εύρεση του Τιμίου Σταυρού από την αγία Ελένη[2213]. Τοποθεσία ή μάλλον στην κοινότητα Άγιος Αμβρόσιος μνημονεύει ο Hogarth ως Agia Evresis[2214] πιθανόν από λάθος, ή έτσι να ήταν η παλαιά ονομασία της κοινότητας και όχι Άγιος Αμβρόσιος. Πάντως σε Μεσαιωνικούς χάρτες αναγράφεται η κοινότητα μόνο ως «Euresi» κάτι το οποίο δεν μπορεί να μας παραπέμψει σε αρσενικό ή θηλυκό, γ) Άγιος Κάριος: Στο Φάσλι τον αναφέρει ο Τσικνόπουλλος και τον μεταφράζει σε Μακάριος[2215], δ) Άγιος Μαύρος: Μοναδική αναφορά για ύπαρξη ναού υπάρχει στη Λυσό[2216]. Εκ πρώτης όψεως μπορεί κανείς να πει ότι πρόκειται για την αγία Μαύρη, η οποία τιμόταν ευρέως στην Κύπρο και ιδιαίτερα στην Πάφο και να άλλαξε το όνομά της στο γένος, όπως συνέβη στον άγιο Κόνωνα – Κονώνη κλπ. Από την άλλη άποψη υπάρχουν τρεις άγιοι με το όνομα Μαύρος δύο μάρτυρες και ένας ιερομάρτυς και οι τρεις του 3ου αιώνα (εορτάζουν 30 Ιανουαρίου, 19 Μαρτίου και 1 Μαΐου αντίστοιχα)[2217]. Η τιμή τους δεν είχε ιδιαίτερη διάδοση, αλλά και δεν αποκλείεται να τιμόταν κάποιος από αυτούς εδώ. Παρόμοια παραδείγματα μοναδικής τιμής ενός αγίου έχουμε και αλλού στην Πάφο. Επίσης ο όσιος Μαύρος, μαθητής τού αγίου Βενεδίκτου (6ος αιώνας) καταγράφεται από τον Νέο Συναξαριστή να εορτάζει στις 15 Ιανουαρίου[2218]. Αυτός ο άγιος έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί μπορεί να είναι της πρώτης χιλιετίας αλλά ανήκε στη Δυτική Εκκλησία και ίσως

[2210] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 203-219.

[2211] Βλέπε περισσότερα στο κεφάλαιό μας Αγία Βρυαίνη και αναφορά Τσικνόπουλλου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 218.

[2212]Hogarth, *DeviaCypria…, ό.π.,* σ. 42· Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 206.

[2213] Στο νησί Σύρος της Ελλάδας, ναΐδριο με την ονομασία Εύρεση σχετίζεται με εικόνα του αγίου Δημητρίου που βρέθηκε εκεί, διαμορφώθηκε σε ναΐδριο και πάνω από αυτό κτίστηκε ναός του αγίου Δημητρίου. Το ίδιο και στην Τήνο, κάτω από τον ναό υπάρχει χώρος ναΐδριο με πηγάδι και αγίασμα που σχετίζεται με την εύρεση από την οσία Πελαγία της εικόνας Παναγίας της Τήνου.

[2214] Hogarth, *Devia Cypria…, ό.π.*, σ. 47.

[2215] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 218.

[2216] Στο ίδιο, σ. 208.

[2217] Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…,* ό.π., σ. 396.

[2218] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ.5 (Ιανουάριος), σ. 176-177.

έφθασε η τιμή του όπως και άλλων, κατά την Φραγκοκρατία. Βλέπε: άγιος Τουμάζος. Δύο άγιοι μάρτυρες καταγράφονται και από τον Halkin ο ένας από την Ρώμη και ο άλλος από την Καλαβρία[2219]. Είναι γεγονός ότι πολλοί ναοί στην Κύπρο υπήρξαν προηγουμένως λατινικοί και η μνήμη αγίων μεταφέρθηκε επί Λατινοκρατίας στο νησί. ε) Άλλες ονομασίες που μας μνημονεύει ο Τσικνόπουλλος[2220]: Αγιοβούνι στην Πέγεια, Αγιόβριυση στον Άγιο Νικόλαο, Αγιολίτες την οποία ο Τσικνόπουλλος μεταφράζει σε Αγιογιαλίτες στον Πωμό, Αγίους πάνω αγίους κάτω στην Ακουρσό, Δυο Αδελφών στη Ζαχαρκά. Αυτό θυμίζει την Αγία Κόρη στην Παλαιά Βροντού του Δήμου Δίου – Ολύμπου, όπου φαίνεται ότι έφυγε στα βουνά για να διασωθεί από την ατιμία των Τούρκων και στο τέλος είχε μαρτυρικό τέλος επί Τουρκοκρατίας και χωρίς όμως να διασωθεί το όνομά της ή άλλα στοιχεία[2221]. Επίσης θυμίζει το περιστατικό με την Χριστινού της Θερμοκρίνης στις Αρόδες. Παρεμπιπτόντως στη Ζαχαριά όπως και στις γύρω κοινότητες υπήρξαν εξισλαμισμοί καθόσον εξισλαμίστηκαν όλες οι κοινότητες στο σύνολό τους, κάποιοι από αυτούς θα αντιστάθηκαν ή και μαρτύρησαν όπως οι αναφερόμενοι. Επίσης ο Τσικνόπουλλος [2222] αναφέρει άλλες δύο ονομασίες αγίων στη Χούλου: το Άγιο

[2219]BHG § 1230 (τμ. 2, σ. 105).
[2220] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 218-219.
[2221]http://www.saint.gr/1455/saint.aspx (προσβάσιμο: 3.3.2022).
[2222] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 219.

Πηγάδι[2223] και οι άγιοι Μπεάτοι[2224]. Όλα αυτά όμως καθόλα υποθετικά καθόσον δεν υπάρχουν γραπτές ή προφορικές μαρτυρίες που να το επιβεβαιώνουν[2225].

2. Οι Άγιοι Αγάπιος ή Αγαπητικός, Μισητικός και Ξωρινός

Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως[2226] συναντάμε αρκετούς αγίους με τα ονόματα Αγαπητός και Αγάπιος, οι περισσότεροι μάρτυρες του 3ου-4ου αιώνα για τους οποίους όμως καμία αναφορά ή συσχέτιση δηλώνεται με την Κύπρο, εκτός αν κάποιου η μνήμη μεταφέρθηκε ως εδώ.

Μικρό λαξευτό σπήλαιο πάνω σε βράχο σώζεται μέχρι τις μέρες μας στην Κάτω Πάφο ενώ παλαιότεροι αναφέρουν ότι στο βάθος του σπηλαίου του αγίου Αγαπητικού υπήρχε και τάφος. Εκεί, παλαιά κυρίως, συνήθιζαν οι ερωτευμένοι να πηγαίνουν νύχτα, να του ανάβουν το κανδήλι ή ένα κερί και να παίρνουν χώμα[2227] από τη σπηλιά, το οποίο έριχναν

[2223] Η τοποθεσία βρίσκεται περί τα τρία χιλιόμετρα βορειοανατολικά της κοινότητας Χούλου, σε ακτίνα μικρότερη του ενός χιλιομέτρου βορειοανατολικά από το εκκλησάκι του Αγίου Τρύφωνα και την ίδια απόσταση βορειοδυτικά από την περιοχή Σταυρής, ακριβώς στην νότια κοίτη του ποταμού. Υπήρχε λένε πηγάδι στον τόπο εκείνο το οποίο ονόμαζαν έτσι. Η λύση ίσως να αναζητηθεί συνδυάζοντας την περιοχή Σταυρής (πιθανόν εκκλησία του Σταυρού) και το εκκλησάκι του Αγίου Τρύφωνα. και τα δύο ή το ένα από αυτό να είχε το αγίασμά του εντός της κοίτης του ποταμού σε ένα πηγάδι. Το λεγόμενο άγιο Πηγάδι ή αγίων Πηγάδι στη Χούλου θα μπορούσαμε να το συσχετίσουμε και με τον άγιο Πήγωνα που τιμόταν κοντά στην κοινότητα αυτή. Πληροφορία που μας διαφωτίζει ως κάτι αντίστοιχο βρίσκουμε στο Γερόλακκο της Μόρφου διασώζεται μια παράδοση η οποία αναφέρεται για τον άγιο Μάμα ότι έφθασε στην περιοχή η οποία ήταν άγονη και άνοιξε ένα μικρό λάκκο και με θαύμα ανέβλυσε νερό. Η τοποθεσία ονομάστηκε χάρη στον άγιο Μάμα Ιερός Λάκκος και αποτέλεσε το σημερινό χωριό Γερόλακκος. Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 600-601.

[2224] Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει την περιοχή ως Άγιος Κορώνης και οι Άοι Μπεάοι (= Άγιοι Μπεάτοι) καμίαν όμως πληροφορία δεν βρήκαμε όμως και μάλλον ο Τσικνόπουλλος εσφαλμένα έγραψε έτσι. Εκτός αν θεωρήσουμε το Μπεάοι ως Περατικοί που σημειώνει ο Μαχαιράς: «Ἀκομὴ εὑρίσκουνται εἰς τὸ αὐτὸ νησσὶν ἅγιοι περατικοὶ καὶ ἄλλοι Κυπριῶτες». *Μαχαιράς*, §33. Η λέξη αυτή στον Μαχαιρά αλλά και κοινή σε παλαιότερους σημαίνει τους ξένους από άλλο τόπο ή χώρα. Άγιοι Περατικοί – ξένοι δεν θα μπορούσαν να είναι άλλοι από τους αγίους Πήγωνα και Χριστοφόρο οι οποίοι ασκήτευαν και αγίασαν στην περιοχή. Περισσότερα για τα πρόσωπα αυτά θα αναπτύξουμε στα επιμέρους κεφάλαια που αφορούν τους συγκεκριμένους αγίους.

[2225] Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως συναντάμε τους δύο μάρτυρες στην Κύπρο χωρίς όνομα και χωρίς προσδιορισμό τόπου και χρόνου του μαρτυρίου τους αλλά δεν μπορούμε έτσι εύκολα να το συσχετίζουμε. Σίγουρα οι μάρτυρες όμως αυτοί συγκαταλέγονται μέσα στην πρώτη χιλιετία – περίοδο διωγμών ή αραβικών επιδρομών. SyEC, σ. 755-756.

[2226] SyEC, σ. 1043 (Ευρετήριο).

[2227] Αυτή τη συνήθεια να παίρνουν χώμα, την βλέπουμε εκτός από την τοποθεσία εδώ του αγίου Αγαπητικού και στις Αρόδες με τις δύο λάρνακες Αγαπητικού και Μεσιτικού καθώς και στην στήλη του αποστόλου Παύλου, την βλέπουμε και στην Παναγία Γαλαταριά ή Γαλαταριώτισσα ναό των Φράγκων του 14ου αιώνα που σήμερα σώζεται μόνο ένα μέρος του και βρίσκεται απέναντι από την κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής. (διαδεδομένη συνήθεια στην Κάτω Πάφο). Έπαιρναν χώμα από τον τόπο εκείνο οι μητέρες και το διέλυαν

μέσα στο νερό που θα έπινε ο αγαπημένος/η ή ακόμα στο κατώφλι ή στο δρόμο από όπου θα περνούσε, ελπίζοντας να βρουν ανταπόκριση στον έρωτά τους[2228]. Στον ίδιο χώρο υπήρχαν άλλα δύο μικρά σπήλαια στη σειρά, ένα για κάθε άγιο, όπου ετιμώντο οι άγιοι Ξορινός και Μισητικός. Τα σπήλαια των αγίων Μισητικού και Ξορινού[2229] λατομήθηκαν σχετικά πρόσφατα και πήραν τις πέτρες ενώ παρέμεινε το σπήλαιο του αγίου Αγαπητικού. Λέγεται μάλιστα ότι, όταν είδαν κάποιον να γκρεμίζει ουσιαστικά τα σπήλαια και να παίρνει τις πέτρες, του είπαν να μην το κάνει, γιατί είναι οι άγιοι. Αυτός αδιαφόρησε και πέθανε αιφνίδια[2230]. Παρέμεινε μόνο σήμερα το σπήλαιο του αγίου Αγαπητικού. Ο Gunnis αναφέρει αντί τρείς, δύο αγίους ως Αγαπητό και Θεμιστοκλή (Themisto) οι οποίοι γράφει ασκήτεψαν στην περιοχή[2231].Το ίδιο και ο Περιστιάνης αναφέρει τους αγίους Αγαπητικόν και Θεμισταγώραν και προσθέτει ότι τα ονόματα εφθάρησαν από τον λαό[2232]. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι οι κάτοικοι ανάβουν σε αυτούς κανδήλια και κεριά αναλόγως των αισθημάτων που έχουν αγάπης ή μίσους[2233]. Υποστηρίζει τέλος ότι οι δύο αυτοί άγιοι είναι τοπικοί στηριζόμενος στους λαξευτούς στον βράχο τάφους. Άλλοι αναφέρουν ένα θρύλο όπου λέγουν ότι το σπήλαιο του αγίου Αγαπητικού υπήρξε η ερωτική φωλιά του Διγενή και της Ρήγαινας της Πάφου. Μετά τον πετροπόλεμο συμφιλιώθηκαν, παντρεύτηκαν και κατοίκησαν σε εκείνο το σπήλαιο. Αργότερα κατά τα πρώτα χριστιανικά χρόνια ο τόπος εκείνος έγινε ασκηταριό και αφιερώθηκε στον άγιο Αγαπητικό που ο λαός τον θεωρούσε προστάτη των ερωτευμένων[2234].

Τον άγιο Αγάπιο ο λαός τον συνέδεσε με την πρόκληση αγάπης ενώ τον άγιο Θεμισταγόρα ή Θεμιστό του άλλαξε την ονομασία σε Μισητικό ουσιαστικά για να παραπέμπει στο αντίθετο του Αγαπητικού, ενώ πρόσθεσε και ένα τρίτο άγιο τον Ξορινό που εξορίζει το κακό. Ο άγιος Ξορινός σημαίνει επίσης και αυτόν που είναι έξω από τα όρια της πόλης και έτσι όταν κάποιος μισούσε κάποιον άλλο του έριχνε από τις αντίστοιχες σπηλιές των αγίων αυτών για να το εξορίσει να τον διώξει και γενικά να τον εκδικηθεί με μίσος[2235].

στο νερό και πίνοντάς το είχαν την πίστη ότι η Παναγία θα τις βοηθούσε στο να έχουν άφθονο γάλα για θηλασμό. Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 53.

[2228] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 340.

[2229] Ο Τσικνόπουλλος κάνει απλή αναφορά για τους αγίους αυτούς τους οποίους συσχετίζει με την τιμή του αγίου Αγαπίου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 218, 219.

[2230] Συνέντευξη από ανώνυμη γυναίκα στη Κάτω Πάφο 16/11/2018.

[2231]Gunnis, σ. 140.

[2232] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ,* τμ. 1929, σ. 63-66.

[2233] Στο ίδιο, σ. 64.

[2234] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 340· Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 49, 51.

[2235] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 340.

Το τρίπτυχο αγάπης, μίσους, μεσιτείας ή εξορίας του κακού μπορούμε να το παραβάλουμε και με τους αγίους στις Αρόδες. Τρεις στην Κάτω Πάφο, τρεις στις Αρόδες. Γιατί ο αριθμός τρία; Είναι τυχαίος; Δύο λάρνακες στις Αρόδες αφιερωμένες η μία στον άγιο Αγάπιο ή Αγαπητικό και η άλλη στον άγιο Μισητικό για τους οποίους κάναμε λόγο και αλλού. Οι δύο αυτές λάρνακες έδωσαν στο λαό την αφορμή να δημιουργήσουν διάφορες θεωρίες. Για τον άγιο Αγάπιο στον οποίο απέδιδαν την δυνατότητα να κάνει κάποιον ή κάποια να αγαπήσει ένα πρόσωπο και στον άγιο Μισητικό απέδιδαν στο να κάνει κάποιο να μισήσει κάποιον και να αγαπήσει κάποιον άλλο[2236]. Το παράδοξο είναι ότι η λάρνακα του αγίου Μισητικού είναι πιο κατεστραμμένη από την απόξεση που υπέστη, από αυτήν του αγίου Αγαπητικού. Αυτός που ήθελε να πάρει ή να δώσει μίσος ή αγάπη έπρεπε να πάει το βράδυ να προσκυνήσει στο ναό να πάρει λάδι να δώσει δύο νομίσματα να ανάψει ένα κερί στην ανάλογη λάρνακα, να μπει μέσα και φεύγοντας να κόψει τεμάχιο από την λάρνακα, αγάπη από την λάρνακα του αγίου Αγαπητικού ή μίσος από την λάρνακα του αγίου Μισητικού (Βαρλαάμ) και, πηγαίνοντας σπίτι, να κοπανήσει το τεμάχιο σε σκόνη και να το βάλει στο ρόφημα αυτού που ήθελε να φέρει αγάπη ή μίσος[2237]. Όπως είναι φανερό οι άγιοι αγαπητικός και Μισητικός έχουν τις ίδιες ιδιότητες στην Πάφο και στις Αρόδες ενώ ο Ξορινός έχει την ιδιότητα να εξορίζει το μίσος και το κακό που προήλθε από άλλες ενέργειες[2238].

Ανάλογες ομοιότητες της τιμής των αγίων Αγαπητικού, Μισητικού και Ξορινού στην Πάφο έχουμε και στη Λευκωσία και συγκεκριμένα σε «δίδυμη» εικόνα της Παναγίας του 16ου αιώνα γνωστής ως Παναγίας Αγαπητικής και Μισητικής ή Γοργοϋπήκοος και Πληροφορούσα[2239]. Η εικόνα αυτή βρίσκεται στον ναό της Παναγία Χρυσαλινιώτισσας, εντός των τειχών της Λευκωσίας. Εικονίζεται ουσιαστικά πάνω στο ίδιο ξύλο μια Παναγία δεξιοκρατούσα – Ελεούσα και μια αριστεροκρατούσα - Οδηγήτρια η πρώτη είναι η αγαπητική και η δεύτερη μισιτική. Η Γοργοϋπήκοος ακούει γρήγορα την παράκληση του πιστού και η Πληροφορούσα πληροφορεί τον Χριστό για την παράκλησή του. Σύμφωνα με την παράδοση, η εικόνα λέγεται αλλιώς και εικόνα της Παναγίας Αγαπητικής και Μισητικής. Η Αγαπητική (Αγαπητιτζή ή Ενωτιτζή) φέρνει αγάπη, βοηθά τις γυναίκες να κερδίσουν ξανά την αγάπη του συζύγου ή του εραστή, που τις εγκατέλειψε, ή τους νέους που αγαπούν δίχως ανταπόκριση, αν πάρουν σκόνη από το ξύλο της εικόνας. Η Μισητική **(**Μισητιτζή ή Χωριστιτζή και Ποϋριστιτζή), που κοιτάζει από την άλλη πλευρά, έχει τις αντίθετες ιδιότητες, για αυτό και οι μανάδες που προσεύχονται σε αυτήν, θεωρούν πως απομακρύνει το κακό και τη διαφθορά από τις έφηβες κόρες τους[2240]. Σύμφωνα με άλλη λαϊκή παράδοση, ζητούν τη βοήθεια της Αγαπητιτζής, η γυναίκα για να κερδίσει ξανά την

[2236] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ,* τμ. 1953, σ. 76.

[2237] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ,* τμ. 1953, σ. 77· Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 170-171.

[2238] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ,* τμ. 1953, σ. 77-78.

[2239] Για την εικόνα αυτή βλέπε και Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 171.

[2240] https://cyprus.terrabook.com/el/nicosia/page/panagia-xrisaliniotissa-lefkosias/ (προσβάσιμο: 19.7.2019).

αγάπη του συζύγου ή του εραστή που την εγκατέλειψε και ο νέος που αγαπά χωρίς ανταπόκριση. Όσο για την άλλη Παναγία, τη Μισητιτζή, ή Χωριστική που είναι στραμμένη στην αντίθετη, δεξιά κατεύθυνση, έχει τις αντίθετες ιδιότητες. Παρόμοια η ονομασία Ποϋριστιτζή, πογυρίζει το κακό δηλαδή απομακρύνει, αυτή που στέλνει το κακό μακριά από τους ανθρώπους γι' αυτόν που την παρακαλεί. Επίσης είναι για τους γονείς που δεν εγκρίνουν μια σχέση που έχει το παιδί τους και παρακαλούν την Παναγία την Μισητική να δημιουργηθεί κάποια παρεξήγηση ανάμεσα στους δύο νέους, ώστε να "μισήσουν" αυτή την κατάσταση και να απομακρυνθούν ο ένας από τον άλλο»[2241].

Η τιμή των αγίων Αγαπητικού, Μισητικού, Ξωρινού στην Κάτω Πάφο και στις Αρόδες καθώς και της εικόνας της Παναγίας στην Χρυσαλινιώτισσα όπως γράφει ο Κληρίδης[2242] θυμίζει τη λατρεία της Επιστροφίας και Αποστροφίας Αφροδίτης Μέγαρα, Ελλάδα με τη βοήθεια του μικρού θεού Έρωτα και τα βέλη του καθώς και της Αποστροφίας Αφροδίτης (Θήβα) και ίσως υπάρχει και εδώ κάποια λανθάνουσα επιβίωση του πανάρχαιου τύπου του θεού του καλού και του θεού του κακού, χαρακτηριστικό των αντιλήψεων της Αρείας φυλής[2243]. Παραπέμπει και θυμίζει επίσης και τη λατρεία της Αφροδίτης ιδιαίτερα στην Παλαίπαφο και αργότερα στην Πάφο[2244]. Η τιμή του «αγίου» Ξορινού συγχέεται επίσης και με την τιμή του αγίου Ξενοφώντος, που ο λαός τον ονόμασε και Ξορινό παραπέμποντας πιθανόν στην ιδιότητα αυτή που του αποδόθηκε αλλοιώνοντας και το όνομά του όπως γράψαμε και αλλού.

Η επίτευξη αγάπης, μίσους, απομάκρυνσης τόσο για τους αγίους Αγαπητικό, Μισητικό, Ξορινό όσο και της Παναγίας, πετυχαίνεται με την απόξεση και τη ποσότητα σκόνης από το ανάλογο σπήλαιο ή την ανάλογη λάρνακα ή στην ανάλογη πλευρά του ξύλου της εικόνας της Παναγίας[2245].

Πίστη για τη βοήθεια του αγίου να δώσει αγάπη στους ερωτευμένους βλέπουμε και για τον άγιο Ιλαρίωνα για τον οποίο κάναμε λόγο στα ονόματα αγίων τα οποία συνδέονται με

[2241] http://users.sch.gr/aiasgr/Theotokos_Maria/Istorikes_eikones_kai_Naoi/Panagia_Eikones_Naoi_kai_Mones_Kupros.htm (προσβάσιμο: 19.7.2019).

[2242] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 79.

[2243] https://fdathanasiou.wordpress.com/2014/07/13/%CE%B7-%CE%B4%CE%AF%CE%B4%CF%85%CE%BC%CE%B7-%CF%86%CE%BF%CF%81%CE%B7%CF%84%CE%AE-%CE%B5%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CE%BD%CE%B1-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%80%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1%CF%82-%CE%B1%CE%B3/ (προσβάσιμο: 19.7.2019).

[2244] Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ.49.

[2245] Η εικόνα αυτή στα μέσα του εικοστού αιώνα επιδιορθώθηκε με φροντίδα του εφημέριου και προστατεύτηκε από την καταστροφή της απόξεσης. Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 79.

θεραπείες. Επίσης, η αγία Καλακατζιά για την οποία θα γράψουμε σε άλλο κεφάλαιο, έχει παρόμοια έννοια καλός – κακός.

Η διάδοση ή μάλλον η ανάγκη των πιστών να στηρίξουν τις ελπίδες τους για βοήθεια στους αγίους έφερε τον άγιο Αγαπητικό ή Αγάπιο να τιμάται και αλλού, χωρίς όμως να έχουμε στοιχεία αν ταυτόχρονα ετιμώντο και οι άλλοι δύο· Μισητικός και Ξορινός. Έτσι, εκτός από την Κάτω Πάφο και τις Αρόδες, ο άγιος Αγαπητικός τιμόταν και στην Ίννια, με το πίσω εκκλησάκι του αγίου Ιακώβου, αφιερωμένο σε αυτόν[2246]. Επίσης στα όρια της Επισκοπής προς Μαραθούντα υπάρχει το «αργάκι και η πέτρα του Απητικού» όπου οι κάτοικοι των δυο κυρίως αυτών κοινοτήτων απέδιδαν τιμή[2247].

Εικόνες, τοιχογραφίες και λείψανα των αγίων αυτών δεν εντοπίζονται και ό,τι αφορά στον άγιο Αγάπιο, αυτό παραπέμπει σε υπαρκτό πρόσωπο αγίου όπως των αγίων Ευσταθίου, της συζύγου του Θεοπίστης και των τέκνων των, Αγαπίου και Θεοπίστου (20 Σεπτεμβρίου). Δυο παλαιές εικόνες των αγίων αυτών εντοπίσαμε στη Θελέτρα του 1857[2248], στην Κισσόνεργα του 1856[2249] καθώς και άλλες νεότερες. Επίσης τοιχογραφία του 10ου αιώνα του αγίου Αγαπίου διασώζονταν στο ασκητήριο του Αγίου Σωζομένου στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας Λευκωσία, αλλά μεταφέρθηκαν μαζί με άλλες στο Βυζαντινό Μουσείο της Αρχιεπισκοπής[2250].

Το όνομα Αγάπιος και Αγάπη συνηθίζεται να δίδονται στις βαπτίσεις και αγοριών και κοριτσιών και είναι πολύ πιθανόν να σχετίζονται με την τιμή του αγίου, στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου[2251].

3. Ο Άγιος Αββάτζερος ή Κύρος

Τα ερείπια ναού και πιθανόν μονής – μετοχίου στα όρια Άρμου και Μαραθούντα και Κονιά με τα τοπωνύμια: Αργάκι του Αγίου Αβάκερου, Αργάκι του καλόγηρου, Καυκάλλια

[2246] Το εκκλησάκι του αγίου Ιακώβου στην Ίννια ανάγεται στον 11ο αιώνα και είναι διπλό, δηλαδή είναι ουσιαστικά δύο εκκλησάκια, που το ένα εφάπτεται κατά μήκος στο άλλο.

[2247] Βρίσκεται περί τα δύο χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Επισκοπής και μόλις 500 μέτρα στη δυτική όχθη του ποταμού Έζουσας, εντός μικρού χειμάρρου. Την πέτρα αυτή την έκοψαν και την έκαναν κιόνια για κατασκευή μαρμάρων.

[2248] ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα.

[2249] ΑΕιΙΜΠ, Κισσόνεργα.

[2250] Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 49,51.

[2251] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Αγάπιος: Πάφος 1951,1957,1962,1964, 1977, 1983,2000. Κάτω Πάφος 1982. Όμοδος 1994,1944,1944. Τάλα 2008 Πισσούρι 2000. (Θηλ): Αγάπη: Πέγεια 1995. Άγιος Νεόφυτος 1970. Γιόλου 1988. Κάτω Πλάτρες 1997. Μαντριά 2011. Γεροσκήπου 1997. Πέγεια 2011. Πάφος 2008,2013,2014,2016,2016. (Θυλ) Αγαπούλλα: Γιόλου 1996· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε: Πέγεια 6, Πάνω Αρόδες 4, Κάθηκας 2, Ακουρσός 1, Στατός 2 και από ένας στα: Άρμου, Αναβαργός, Γουδί, Προδρόμι, Τίμη, Παναγιά, Νατά, Γιόλου, Θελέτρα, Σίμου, Αρχιμανδρίτα, και Αμαργέτη. Και 10 στη Λάρνακα.

του Αγίου Βάκερου, Άγιος Βάκερος[2252] κίνησαν το ενδιαφέρον του Τσικνόπουλλου, ο οποίος πρώτος τον συγκαταλέγει ανάμεσα στους επονομαζόμενους Αλαμάνους αγίους με την ίδια ονομασία[2253].

Η παράξενη ονομασία του αγίου που έμεινε γνωστή στους κατοίκους των γύρω κοινοτήτων, μπορεί να οδηγήσει τον καθένα σε διάφορες εκδοχές του πραγματικού ονόματος του. Όπως για παράδειγμα ότι το Αββάκερος να είναι παρετυμολογία του αγίου προφήτη Αββακούμ, ή του τοπικού ομώνυμου αγίου στο Φτερικούδι με ομώνυμους ναούς στην πιο πάνω κοινότητα καθώς και στα Καμηνάρια[2254]. Υπάρχει μια άλλη πιθανότητα, ο άγιος Αββάτκερος να είναι ο άγιος Αβέρκιος επίσκοπος Ιεραπόλεως στη Φρυγία (22 Οκτωβρίου). Αυτό το συμπέρασμα βγαίνει από εικόνα του 19ου αιώνα[2255], που εντοπίσαμε στην Άρμου, κοινότητα στην οποία ανήκουν και τα ερείπια που μας ενδιαφέρουν.

Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 ένας από την χορεία των Κύπριων αγίων καταγράφεται ως Αββάς Κύρος και κατά την κυπριακή παράδοση Αββατζιερός[2256]. Αυτή είναι μια άλλη εκδοχή που φαίνεται να ανταποκρίνεται περισσότερο στην πραγματικότητα. Στην προσπάθειά μας να εντοπίσουμε πληροφορίες για αυτό το όνομα βρήκαμε ένα βιβλίο με την ονομασία «Αββάκυρος» το οποίο περιέχει τον υπέρθεο βίο και τα παράδοξα θαύματα των αγίων Αναργύρων Αμπακίρ (Κύρου) και Ιωάννου (Αμπαγιοχάνα)[2257]. Η μνήμη του αγίου Αββάκυρου (Αγίων Κύρου και Ιωάννου των Αναργύρων) πιθανόν να μεταφέρθηκε στην Κύπρο καθώς, μνήμη αγίων από την Αίγυπτο η οποία μεταφέρθηκε και στην Κύπρο έχουμε και για άλλους αγίους όπως: τον άγιο Μηνά,

---

[2252] Μια δεύτερη ονομασία στα τοπωνύμια στην Πάφο που αφορούν τον άγιο Αββάκερο συναντούμε σε χάρτη στη Γεροσκήπου αντί του παρεκκλησίου στο κοιμητήριο της Γεροσκήπους, αυτό της Αγίας Μαρίνας να αναγράφεται Agios Vakeros: Περισσότερα στο online χάρτη τοπωνυμίων: https://cartographic.info/names/show.php?p=cy&t=06&f=2 (προσβάσιμο: 2/7/2021).

[2253] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 182.

[2254] Τόσο ο προφήτης Αββακούμ όσο και ο τοπικός ομώνυμος άγιος στο Φτερικούδι εορτάζουν στις 2 Δεκεμβρίου.

[2255] ΑΕιΙΜΠ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας.

[2256] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 115.

[2257] Οι Άγιοι μάρτυρες Κύρος και Ιωάννης άθλησαν κατά την εποχή του αυτοκράτορα Διοκλητιανού (284 - 305 μ.Χ.). Ο Άγιος Κύρος καταγόταν από την Αλεξάνδρεια, ενώ ο Άγιος Ιωάννης καταγόταν από την Έδεσσα της Μεσοποταμίας. Μαρτύρησαν στην Αλεξάνδρεια το 292 μαζί με την αγία Αθανασία με τις τρεις θυγατέρες της Θεοδότη, Θεοκτίστη και Ευδοξία και η μνήμη τους τιμάται την 31η Ιανουαρίου. Το βιβλίο περιέχει τα έργα του αγίου Σωφρονίου πατριάρχου Ιεροσολύμων για τον βίο και τα θαύματα των αγίων Κύρου και Ιωάννου σε μετάφραση, με εκτενή εισαγωγή και πλούσιο φωτογραγραφικό υλικό. Η μετάφραση έγινε από τον θεολόγο καθηγητή Ιωάννη Φουρτούνα, πανεπιστημιακό δάσκαλο στην Αίγυπτο, όπου έλαβε χώραν και το μαρτύριον των Αγίων. https://patrologiagraeca.org/patrologia/el/the-rest-projects/avvakuros.html (προσβάσιμο 9.6.2022).

τον άγιο Αντώνιο, τον άγιο Ονούφριο, την αγία Αικατερίνη[2258], την αγία Μαρία Αιγυπτία[2259], τον άγιο Ευλόγιο κλπ. Ναοί των πιο πάνω αγίων είτε κτίστηκαν από μοναχούς που έφθασαν στο νησί, είτε αποτέλεσαν μετόχια στην Κύπρο των εκεί προσκυνημάτων.

Στην ιερά μονή Κύκκου φυλάσσονται ιερά λείψανα του αγίου Κύρου του Αναργύρου[2260]. Ενώ στην μονή Τιμίου Σταυρού Ομόδους σε κοινή λειψανοθήκη διατηρείται τεμάχιο λειψάνου του προφήτη Αββακούμ (μάλλον θα είναι του Κυπρίου ομώνυμου αγίου) και τεμάχιο λειψάνου του αγίου Ιλαρίωνος[2261].

Το όνομα Αββάκυρος δεν εντοπίστηκε να δίδεται σε βαπτίσεις, ενώ το Κύρος υπάρχει μόνον ως ανδρικό όνομα[2262].

4. Ο Άγιος Αρνιακός ή Ειρηνικός

Τοποθεσία εντός σχετικά μεγάλου ρυακιού με την ονομασία Άγιος Αρνιακός βρίσκεται περί το ένα χιλιόμετρο ανατολικά από τον παλαιό ναό του αγίου Παντελεήμονα στα παλιά Χολέτρια. Είναι μεταξύ δύο μεγάλων βράχων και εντός μικρού χειμάρρου. Από την λάσπη του σπηλαίου άλειφαν τα μιμίθκια και θεραπεύονταν από εξανθήματα και δερματικές παθήσεις, όπως επίσης εκεί κρεμούσαν ρούχα του ασθενή και άναβαν κερί[2263]. Κατά την παράδοση έρχονταν από πολύ μακριά πολλοί για να πάρουν αγίασμα και λάσπη για να θεραπευθούν, ενώ παλαιότερα προς τιμή του αγίου Αρνιακού γινόταν και το πανηγύρι της Έζουσας[2264].

Την ίδια ονομασία Αρνιακός ή Ειρηνικός συναντούμε και στη Ζώδια της Μόρφου όπου ο άγιος Ειρηνικός αναφέρεται και ως Αρνιακός γι᾽αυτό κάποιοι υποθέτουν ότι το πραγματικό όνομα και στα δύο προσκυνήματα ήταν Ειρηνικός και μεταβλήθηκε σε

[2258] Με ναούς και μάλιστα μετόχια του Σινά παρά τα Κούκλια και Κρήτου Τέρρα, ενώ άλλο ένα μετόχι του Σινά θα υπήρχε μεταξύ Μαλλιάς και Βάσας Κοιλανίου.

[2259] Υπήρχε ναός και άλλα κτίσματα στον Ακάμα προφανώς κάποια μονή ή μετόχι ή μικρός οικισμός. Πιθανόν να συνδέεται με μεταφορά της μνήμης της αγίας από την Αίγυπτο μέσῳ μοναχών που εγκαταστάθηκαν κατά την Βυζαντινή περίοδο.

[2260] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 19.

[2261] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 45.

[2262] ΑΒΜΠ, Αββάκκυρος κανένα όνομα σε αρσενικό ή θηλυκό. Υπάρχει μόνο σε αρσενικό Κύρος: Όμοδος 1933. Άρσος 1948, 2001. Γεροσκήπου 2014. Το οποίο όμως είναι άλλο δεν έχει σχέση. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε το όνομα Κύρος γύρω στους 5- 10 σε κάθε πόλη της Κύπρου. Το όνομα Αββάκερος δεν δόθηκε σε κανένα.

[2263] Συνέντευξη από τον πατέρα Λάζαρο εφημέριο των χωριών παλιών και νέων Χολετριών 27/7/2017 και από τον πατέρα Βρυώνη με καταγωγή από το πλησιόχωρο Νατά και κάτοικο Χολετριών 3/5/2017.

[2264] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 139.

Αρνιακό[2265]. Ο Κυπριανός μνημονεύει τον άγιο ως έναν από τους αλαμάνους που ασκήτευσε εις την Μόρφου[2266].

Στην αναζήτηση ταυτοποίησης του αγίου Αρνιακού ίσως να μπορούσαμε να συμπεριλάβουμε και τον άγιο Μάμα, η τιμή του οποίου είχε ιδιαίτερη εξάπλωση σε όλη την Κύπρο. Η προσοχή μας εστιάζεται στις περισσότερες από τις εικόνες που τον φέρουν καβάλα σε λέοντα και έχει αγκαλιά ένα αρνάκι. Από τους βοσκούς εθεωρείτο ο προστάτης στα κοπάδια τους. Επίσης θα μπορούσαμε να τον συνδέσουμε και με τον άγιο Παντελεήμονα. Υπάρχει μαρτυρία ότι έφερναν τα βόδια τους στον άγιο Παντελεήμονα στα Χολέτρια για να τα θεραπεύσουν, κάνοντάς τα τρεις γύρους του ναού. Ίσως ένας ειδωλολατρικός τόπος όπου πίστευαν ότι εκεί θεραπεύονταν να καλύφθηκε αργότερα με έναν ιαματικό άγιο του ύψους του αγίου Παντελεήμονα. Ίσως τέλος την εποχή εκείνη που ήθελαν να δώσουν μια λύση στο ποιος άγιος είναι έκτισαν ναό και θεωρώντας τον άγιο Παντελεήμονα ως τον καλύτερο άγιο για να αντιπροσωπευθεί, τον αφιέρωσαν σε αυτόν, κάτι παρόμοιο που έγινε με την αγία Κονώνη που μετατράπηκε σε άγιος Κόνωνας στην Κισσόνεργα.

Στο όνομα Αρνιακός μας έρχεται ομόηχο και ένα άλλο όνομα στις περιοχές Μόρφου και συγκεκριμένα στην πράσινη γραμμή της κοινότητας Δένεια, αυτό του αγίου Περνιακού. Ο άγιος Περνιακός μάλιστα έχει και ναό ο οποίος ανάγεται στο 15ο αιώνα και ανασκάφτηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το 2014[2267]. Σώζεται επίσης εικόνα του αγίου του 1982 που επιγράφεται ο άγιος Περνιακός ο θαυματουργός. Η εικόνα αυτή αντιγράφει παλαιότερη της η οποία απολέσθηκε με τα γεγονότα του 1974[2268]. Ο ναός όπως φάνηκε ήταν κτισμένος πάνω σε ταφικό μνημείο με τρία αρκοσόλια του 4ου -5ου αιώνα μ.Χ. Σε ένα από αυτά, στο νότιο, υποθέτουν ότι θα ήταν ο τάφος του αγίου Περνιακού. Στον άγιο αυτό επίσης πήγαιναν και έκαναν λάσπη και άλειβαν πάνω τους για να θεραπευθούν. Έλουζαν τα παιδιά συνήθως στο νερό της πηγής και ακολούθως τα άλειφαν με σκόνη, την οποία κατασκεύαζαν με φύλλα περνιάς που βρισκόταν στον χώρο εκείνο[2269]. Επομένως θα πρέπει να συμπεράνουμε ότι το όνομά του ο άγιος θα το πήρε: α) από άγνοια ή λήθη του ονόματος του αγίου που τον συνέδεσε με το θάμνο - δέντρο περνιά, β) η πρακτική συνδυασμού λάσπης με την περνιά έδωσε νέα ονομασία στον άγιο και η δεύτερη συγκάλυψε με την πρώτη, γ) από άγνωστο άγιο ο οποίος όμως θαυματουργούσε προφανώς ο τάφος ή το λείψανό του και μη έχοντας όνομα να του δώσουν του έδωσαν το όνομα του θάμνου.

[2265] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 69.

[2266] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526. Ο άγιος Ειρηνικός εορτάζεται στις 12 Οκτωβρίου. Εικόνα του 1874 υπάρχει στην νέα εκκλησία της Παναγίας Χρυσοπαντανάσσης στην Μαλούντα. Κάρα ενός από τους αγίους φυλάσσεται στην νέα εκκλησία της Παναγίας Χρυσοπαντανάσσης στην Μαλούντα.

[2267] Αριστείδη Βικέτου, (εφημ. *Φιλελεύθερος*, 23.6.2014).

[2268] Στο ίδιο.

[2269] https://churchofcyprus.org.cy/6694 (ημ. ανάρ.: 11.11.2015, προσβάσιμο: 21.1.2020).

Καταληκτικά θεωρούμε ότι ο άγιος Αρνιακός στα Χολέτρια θα συνδέεται με άγνωστο όνομα άγιου του οποίου απολέσθηκε το όνομα και διασώθηκε μόνο η θεραπευτική του ικανότητα. Περιττό να πούμε ότι το όνομα Αρνιακός δεν εντοπίζεται να δίδεται στις βαπτίσεις.

5. Ο Άγιος Βερκένης (ή Περκέντης ή Περικέντης) – άγιος Βικέντιος

Δύο τοποθεσίες καταγράφονται στην Πάφο με την ονομασία άγιος Περκέντης ή Περικέντης ή Βικέντιος. Μία τοποθεσία η οποία βρίσκεται στην Ακουρσό, περί το ένα χιλιόμετρο ανατολικά από το εκκλησάκι του Σταυρού, ανατολικά από τον λόφο που είναι κτισμένα κάποια σπίτια και μία μάντρα[2270]. Στην τοποθεσία αυτή υπάρχουν πολλά χαλάσματα και αρκετά σπήλαια, πολλά ανασκάφηκαν από αρχαιοκάπηλους. Υπάρχει επίσης και μία αγιόπετρα πεσμένη στο έδαφος. Μια δεύτερη τοποθεσία βρίσκεται περί τα δύο χιλιόμετρα νότια από την νέα Λαπηθιού και περί τα δύο χιλιόμετρα δυτικά από την Αγία Στάζουσα του παλαιού Στατού. Η περιοχή αυτή βρίσκεται κατά μήκος του ρυακιού, που περνά από την Αγία Στάζουσα. Δεν ξέρουμε αν υπήρχε ναός, ή ήταν εκεί η πηγή εντός του ρυακιού η οποία πήρε την ονομασία από τον άγιο Περκέντη[2271].

Ο Τσικνόπουλλος[2272] αναφέρει ότι πρόκειται για τον άγιο Βικέντιο συγκαταλέγοντάς τον ως έναν εκ των Αλαμάνων αγίων. Τον Τσικνόπουλλο αντιγράφουν άκριτα και άλλοι όπως ο Καππαής, στην διδακτορική του διατριβή για τους Αλαμάνους[2273]. Δεν έχουμε ακριβή στοιχεία όμως για να στηρίξουμε την παρουσία τοπικού αγίου σε δύο περιοχές, απομακρυσμένες μάλιστα τη μία από την άλλη Στατός και Ακουρσός.

Ενδεχομένως να πρόκειται για τον άγιο Βικέντιο, ο οποίος εορτάζεται στις 11 Νοεμβρίου από την Ορθόδοξη Εκκλησία και 22 Ιανουαρίου από τους ρωμαιοπαπικούς και που, πιθανόν, να μετατράπηκε σε Βερκέντη και μετά σε Περκέντη κάτι σύνηθες σε πολλούς αγίους κατά τις περιόδους υποδούλωσης και άγνοιας των κατοίκων λόγῳ των περιστάσεων που πέρασε το νησί. Επίσης πλησιέστερο όνομα του Περγέντης βρίσκουμε στο Μητρώον Αγιωνυμίας[2274] τον άγιο Περγέτη ο οποίος είναι μάρτυρας και τιμάται στις 8 Φεβρουαρίου. Πάντως στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988, καταγράφεται

[2270]Στην Ακουρσό αναφέρεται η τοποθεσία ως άγιος Πικέντης και επεξηγείται σε παρένθεση Βικέντιος. Λοΐζος Φιλίππου, «Ακουρσός», *ΚΧ*, τμ. 1926, σ. 198.

[2271] Μία τρίτη επιπλέον τοποθεσία αφιερωμένη στον άγιο αυτό βρίσκεται κατά κάποια παράδοση στον Κάθηκα, δεν μπορέσαμε όμως να βρούμε περισσότερες μαρτυρίες ή κάποιες ενδείξεις. Αν και πιθανόν να πρόκειται για την ίδια τοποθεσία μιας και οι δύο κοινότητες Κάθηκας και Ακουρσός γειτονεύουν.

[2272] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία, σ. 184,218,219.*.

[2273] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 221.

[2274] Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…*, ό.π., σ. 429.

ένας άγιος με σημείωση σε παρένθεση ότι πρόκειται πιθανότατα για το όνομα Βικέντιος με χώρους τιμής την Ακουρσό, Λαπηθιού και Στατό[2275].

Το γεγονός ότι πρόκειται για άγιο ο οποίος έζησε και μαρτύρησε τον 3ο αιώνα στην Ισπανία και τιμάται ιδιαίτερα από την Δυτική Εκκλησία, μας οδηγεί στο να υποθέσουμε ότι δεν είναι απίθανο η τιμή του να προέρχεται από την εποχή των Φράγκων στο νησί.

Μία μικρή φορητή εικόνα διαστάσεων 25,7Χ18Χ2εκ. με το όνομα Άγιος Πρέμης ή Πρέπης, έργο του Παρθένιου, βρέθηκε στη Γαλαταριά 18ος -19ος αιώνας[2276]. Η εικόνα αυτή, η μοναδική που βρίσκουμε, φαίνεται να ανταποκρίνεται στην τιμή του αγίου αυτού στην περιοχή κατά την εποχή εκείνη.

Στη Χούλου πάντως, καθώς και στην Κάτω Πάφο υπάρχει το επίθετο Περικέντης ως επίθετο του ιδιοκτήτη φαρμακείου, που αναγράφεται στην επιγραφή έξω από αυτό.

Περιττό να πούμε ότι το όνομα Περκέντης κλπ. δεν δίδεται στις βαπτίσεις, αλλά βρίσκουμε μόνο τα ονόματα Βικέντιος και Βικεντία[2277] που είναι πολύ πιθανόν να σχετίζονται και με την τιμή του αγίου στην Πάφο.

6. Ο Άγιος Δόντας – άγιος Αντύπας

Μοναδική τοποθεσία στην Πάφο με την ονομασία αυτή βρίσκεται περί τα τρία χιλιόμετρα νοτιοανατολικά από τον ενοριακό ναό της κοινότητας και περί τα 700 μέτρα βορειοανατολικά από τα χαλάσματα παλαιού οικισμού του αγίου Δημητριανού. Υπάρχει ένα βουναλάκι δίπλα σε ένα πολύ μικρό χείμαρρο και εκεί βρίσκονται μικρά σπήλαια τα οποία με το χρόνο έχουν διαβρωθεί και ίσως παλαιότερα να ήταν μεγαλύτερα. Η περιοχή είναι γνωστή ως άγιος Δόντας και προφανώς θα υπήρχε κάποιος τιμώμενος άγιος του οποίου διασώθηκε μόνο η θεραπευτική ιδιότητα, παρόμοια με τον άγιο Αρνιακό. Να θεωρήσουμε πάλι ότι θα πρόκειται για τον άγιο Αντύπα (11 Απριλίου), ο οποίος έζησε στην Μικρά Ασία τον πρώτο αιώνα και ασκούσε το επάγγελμα του οδοντιάτρου, τις περισσότερες φορές αναργύρως και στη συνέχεια έγινε επίσκοπος Περγάμου; Ως γνωστό η τιμή αγίων της Μικράς Ασίας έφθασε και στην Κύπρο από πολύ νωρίς από τους μοναχούς και τους πρόσφυγες, που κατά καιρούς έφθαναν στο νησί. Ο άγιος Αντύπας θεωρήθηκε, λόγω του επαγγέλματός του ως προστάτης των οδοντιάτρων και γενικά ιαματικός των πόνων των δοντιών. Δεν έχουμε πληροφορίες για το αν όντως σχετίζεται με την τιμή του αγίου αυτού, αλλά είναι πολύ πιθανόν. Την πιο πάνω ταύτιση Δόντα και Αντύπα έρχεται να ενισχύσει το γεγονός ότι στο νησί της Λέσβου, όπου υπάρχουν τρεις

[2275] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 135.

[2276] ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας.

[2277] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Περκέντης: Κανένα όνομα. (Αρσ) Βικέντιος: Πάφος 1997. Ελεδιώ 2014. (Θηλ): Βικεντία: Πάφος 1948, 1959,1991. Γεροσκήπου 1996· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε το όνομα Βικέντιος στην Πάφο δεν το συναντούμε, αλλά το βρίσκουμε από 1 μέχρι 5 σε άλλες πόλεις της Κύπρου, ενώ το έχουν σπάνια κάτοικοι της Πάφου που κατάγονται από τη Γεωργία.

συνολικά ναοί αφιερωμένοι στον άγιο Αντύπα, αυτός είναι γνωστός στους πιστούς ως «άγιος Δόντας»[2278]. Θα ήταν καλό να κτιζόταν κάποιος ναός στην περιοχή αφιερωμένος στον άγιο Αντύπα, μιας και δεν έχουμε αλλού πουθενά ναό επ᾽ονόματι του.

7. Η Αγία Ευφημία - Αφηνιά, Αχινιά, άγιος Νεφίνιος - Ευφημιανός

Βρίσκεται περί τα δύο χιλιόμετρα βορειοδυτικά της Κρήτους και ενάμισι χιλιόμετρο ανατολικά της Δρούσιας. Από τον δρόμο Αρόδων Πόλης Χρυσοχούς στο αριστερό μέρος του δρόμου, αμέσως μετά το πρώτο στρίψιμο προς την Δρούσια. Εντός ιδιόκτητου τσιφλικιού υπάρχουν χαλάσματα παλαιού ναού ο οποίος, κρίνοντας από τις πέτρες, καθώς και από τεμάχια μαρμάρινης Αγίας Τράπεζας και κιονίσκου, φαίνεται να είναι μάλλον Βυζαντινός. Βορειοανατολικά του κτίστηκε αργότερα μικρή εκκλησία από μπετόν, με χορηγία του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. Παλαιότερα υπήρχε σπήλαιο και πηγή και έπαιρναν λάσπη για θεραπεία. Σήμερα μεταξύ μιάς δρυός και μιας χαρουπιάς, συνηθίζουν να κρεμούν ρούχα. Το σπήλαιο πρέπει να αφανίστηκε κατά τη διάνοιξη του κεντρικού δρόμου, που περνά ακριβώς δίπλα. Ο Τσικνόπουλλος[2279] αναφέρει διάφορες ονομασίες που φαίνεται να ταυτίζονται με την αγία Ευφημία (11 Ιουλίου).

Αξιοσημείωτο είναι ότι στους χάρτες του Kitchener καταγράφεται ως Ayios Nephinios, Άγιος Νεφίνιος. Τέτοιος άγιος όμως δεν είναι γνωστός, ούτε στην Ανατολική ούτε στη Δυτική Εκκλησία. Άγιος Ευφημιανός υπάρχει ως Κύπριος άγιος, που έζησε στα μέρη της Λύσης δεν πιστεύουμε όμως να σχετίζεται με τον εν λόγῳ ναό. Η παράξενη αυτή ονομασία μέχρι σήμερα δεν έγινε αντικείμενο έρευνας, ούτε ακόμα και από αυτούς που με ευκολία τοποθετούν ένα τόπο σεβάσματος κάποιου αγίου που δεν μπορούν να προσδιορίσουν, στους Αλαμάνους αγίους. Εδώ δεν έγινε κάτι τέτοιο και, ίσως λόγῳ του θηλυκού ονόματος Αφηνιά κλπ. να θεώρησαν ότι δεν μπορεί να θεωρηθεί ως ασκήτρια – Αλαμάνος αγία. Όμως στους χάρτες του Kitchener το βλέπουμε ως αρσενικό. Ξέροντας ότι πολλά αρσενικά ονόματα μετατράπηκαν σε θηλυκά όπως ο Πάφος – η Πάφος, ο Αλέκτορας – η Αλέκτορα, ο Σωτήρας – η Σωτήρα κλπ. θα πρέπει να μας προβληματίσει και πρέπει να εξετασθεί το ότι είναι ένας μοναδικός τόπος τιμής, τουλάχιστο σε όλη την μητροπολιτική επαρχία Πάφου.

Παραπλήσιο όνομα συναντάμε στην Κάτω Ακουρδάλια με τα ερείπια της Παναγίας Αγιαραχουνιώτισσας[2280] και παράγεται με πρώτο συνθετικό τη λέξη «αγία» η οποία χρησιμοποιείται πολλές φορές κατευθείαν ως όνομα για την Παναγία. Αντί δηλαδή να χρησιμοποιηθεί το Παναγία και στη συνέχεια το επίθετό της π.χ. Παναγία Παντάνασσα, Χρυσορρογιάτισσα κ.ά. εδώ γίνεται σύμπτυξη από το Αγία Ραχουνιώτισσα σε Αγιαραχουνιώτισσα. Τοποθεσίες που αναφέρονται είτε κατευθείαν ως ένα όνομα είτε με

[2278] https://www.pemptousia.gr/2022/04/agios-antipas-o-martirikos-ierarchis-tis-pergamou-ke-prostatis-agios-ton-odontiatron/ (προσβάσιμο: 13.6.2022).

[2279] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 206, 218.

[2280] Στο ίδιο, σ. 210.

πρώτο το «αγία» έχουμε την αγία Καλακατζιά, αγία Στάζουσα, αγία Θεοτοκούα, αγία Κορώνα, αγία Νάπα κ.ά.

Πάντως, λόγῳ μη ύπαρξης άλλου ναού αφιερωμένου στην αγία Ευφημία στην Πάφο, εισηγηθήκαμε να γίνει αποδεκτό αυτό που δέχεται και ο Τσικνόπουλλος και να εορτάζεται ο ναός στην αγία Ευφημία. Έτσι, ο υπάρχων ναός, μετά από παρότρυνσή μας, επιδιορθώθηκε και λειτουργήθηκε για πρώτη φορά την ημέρα της εορτής της αγίας, το 2020. Αν τυχόν το εκεί προσκύνημα ανήκε σε άλλο άγιο ή αγία τότε ο Θεός και ο άγιος μπορεί να αποκαλύψει όποτε Αυτός θελήσει και να εορτάζεται[2281]. Ούτως η άλλως ο κάθε ναός αφιερώνεται σε ένα άγιο ή αγία και η δοξολογία αναπέμπεται σε όλες τις περιπτώσεις στον Τριαδικό Θεό που αγίασε και δόξασε τους αγίους του.

8. Η Αγία Καλή

Αναζητώντας το όνομα Καλή στις γυναίκες αγίες εντοπίσαμε ότι υπάρχει αγία Καλή η οποία υπήρξε οσία, έζησε τον 15ο αιώνα στην Μικρά Ασία και εορτάζει στις 22 Μαΐου[2282].

Ωστόσο είναι αμφίβολο το αν η συγκεκριμένη αγία τιμήθηκε ποτέ στην Πάφο καθότι είναι σχεδόν άγνωστη, δηλαδή δεν παρατηρείται εξάπλωση της μνήμης της, ενώ, η εποχή κατά την οποία έζησε δεν διευκόλυνε τη μεταφορά της μνήμης της στην Κύπρο, λόγῳ των Φράγκων. Υπάρχει επίσης και αγία Καλλή, μητέρα των Πλαμάδων, αλλά ούτε αυτή είναι πιθανό να τιμήθηκε γενικότερα, γιατί δεν περιέχεται στους συναξαριστές.

Αντίθετα η αγία Καλή για τους χριστιανούς και η καλή Γενέκα (γυναίκα) για τους μουσουλμάνους σχετίζεται συνήθως με τις αγιόπετρες – πέτρες τρυπημένες και με ειδικές θεραπείες κυρίως παιδιών. Το παράξενο της υπόθεσης είναι ότι η αγία Καλή όπως την αναφέρει ο Τσικνόπουλλος[2283] ή Καλή Γεναίκα όπως αναφέρεται στα τοπωνύμια στο Gazetteer παρουσιάζεται μόνο στη Πάφο, σε τρία χωριά, ως εξής: α) στα Κούκλια, Αγία Καλή ή Καλή Γεναίκα β) στην Αμαργέτη, Αγία Καλή ή Καλή Γεναίκα[2284] και γ) στην Κρήτου Μαρόττου, Καλή Γεναίκα[2285]. Ενώ στο Χόλι μια τοποθεσία αναφέρεται ως

[2281] Πρόσφατα σε κάποιον ασθενή αποκαλύφθηκε η αγία Ευφημία, χωρίς να είχε ακούσει ποτέ γι' αυτήν και του είπε ότι θα γίνει καλά και μετά να έρθει στον ναό της (αυτόν που αναφέρουμε) τον οποίο δεν γνώριζε καθόλου. Πράγματι έγινε καλά και αναζήτησε τον ναό και πήγε και προσκύνησε. Πρόκειται για θαύμα της αγίας το οποίο επιβεβαιώνει ότι ο χώρος ήταν αφιερωμένος στην αγία Ευφημία. Συνέντευξη με τον Θεοδόσιο Χριστοδουλίδη 31.5.2022.

[2282] Στο Μητρῴον Αγιωνυμίας συναντάμε μόνο μία φορά το όνομα αγία Καλή η οποία μας πληροφορεί ότι είναι οσία και εορτάζει στις 15 Μαΐου (σωστό 22 Μαΐου). Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…*, ό.π., σ.353.

[2283] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 218.

[2284] Gazetteer, σ. 1356.

[2285] Στο ίδιο, σ. 1490.

Καλή[2286] και πιθανόν να πρόκειται για την αγία Καλή. Πάντως ονομασίες με πρώτο συνθετικό Καλή υπάρχουν σε όλη την Κύπρο, ενώ με μόνο το όνομα Καλή παρουσιάζεται μόνο στον Άγιο Νικόλαο Αμμοχώστου[2287]. Επίσης λέγεται στην Παναγιά ότι υπήρχε παρά την κοινότητα Άγιος Ιωάννης τοποθεσία όπου έφερναν τα παιδιά τους, στην Καλή Γυναίκα, ενώ η κόρη της, όπως έλεγαν, βρισκόταν κοντά στην Αναδιού[2288]. Η αγία Καλή μπορεί επίσης να συνδεθεί και με την αγία Καλακατζιά στο Γουδί, που θα κάνουμε λόγο πιο κάτω, μόνο που για την αγία Καλή έχει μόνο το θετικό καλός - Καλή και όχι το αρνητικό κακιά.

Ζητούσαν τις ικεσίες και την βοήθειά της τόσο οι χριστιανοί όσο και οι μουσουλμάνοι κατά το πλείστον λινοβάμβακοι. Χαρακτηριστικά ο Τσικνόπουλλος αναφέρει: «Στην περιοχή της Αμαργέτης δύο πέτρες πλαγιαστές, με άνοιγμα ανάμεσά τους. Όταν παιδί πάθει από σπασμούς, η μητέρα, μαζί με την άλλην γυναίκα, το φέρνει εις τις "πέτρες της Καλής Γεναίκας", στέκει εμπρός στο άνοιγμα των και δια μέσου του παραδίδει το παιδί στην άλλη γυναίκα, που στέκει στο οπίσω άκρο, και λέγει: "Άι Καλή Γεναίκα, πάρε το παιδί μου και δος μου το δικό σου". Αυτό γίνεται τρεις φορές, και το παιδί θεραπεύεται. Κρεμάζουν και κομμάτι από τα φορέματά του σε μια μοσφιλιά πούναι κοντά στην πέτρα»[2289]. Σύμφωνα με άλλες παραδόσεις έπαιρναν το μωρό τους που είχε κάποιο ιατρικό πρόβλημα και έλεγαν «Έ Καλή Γεναίκα έφερα το μωρό μου να μου δώσεις το δικό σου», μετά από αυτό κρύβονταν ώστε το μωρό να τρομάξει να τρέξει ή να φωνάξει και στο τέλος αφού προηγουμένως είχαν καπνίσει με ελιά των βαΐων και αφήσει κάποιο ρούχο του μωρού, έφευγαν[2290]. Τη συνήθεια της τρομοκρατίας του παιδιού ώστε να αναγκαστεί να μιλήσει και έτσι να λυθεί η γλώσσα του[2291] τη συναντάμε και σε άλλους αγίους όπως τον άγιο Αμπέλη[2292]. Το τρομοκράτημα αυτό θυμίζει την τρομοκρατία των μυστών στις διάφορες μυήσεις κατά την αρχαιότητα, σε διάφορους λαούς, που εξυπηρετούσε να εγκαταλείψει τον παλαιό εαυτό και να αποκτήσει μια νέα ζωή, να γίνει νέος άνθρωπος[2293].

[2286] Στο ίδιο, σ. 1665.

[2287] Στο ίδιο, σ. 1334.

[2288] Λαούρης, Κουντούρης κ.ά., *Παναγιά Κώμη Πάφου,* ό.π., σ. 76-77.

[2289] Λοΐζος Φιλίππου, «Πλατανιστός και η πέτρα της Καλής Γεναίκας», *Πάφος*, τμ. Στ΄ (1941), σ. 206-207. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 218.

[2290] Λαούρης, Κουντούρης κ.ά., *Παναγιά Κώμη Πάφου,* ό.π., σ. 76-77· Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου 12.5.2019. Η φράση να σου δώσω το μωρό μου να μου δώσεις το δικό σου της αγίας Καλής μπορεί να συσχετιστεί επίσης και με την Παναγία ή με την αγία Μαρίνα με το γνωστό τραγούδι της στην Κύπρο «Αγιά Μαρίνα τζιαι κυρά… τζ ύπνε που παίρνεις τα μωρά πάρε τζι' εμέναν τούτο Μικρόν-μικρόν σου το 'δωκα μεάλον φέρε μου το… Έπαρ' το πέρα γύρισ' το να δει τα δέντρη πώς αθκιούν τζιαι τα πουλιά πώς τζιηλαδούν…».

[2291] Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου, 12.5.2019.

[2292] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 588.

[2293] Στο ίδιο. Περισσότερα στο λίμα «μύηση» σε λεξικά.

Ο φόβος τον οποίο προσπαθούσαν παλαιότερα να βγάλουν ανταποκρίνεται σε μεθόδους λευκής μαγείας[2294]. Ο Λοΐζος Φιλίππου σχολιάζοντας το έθιμο αυτό με την Καλή Γυναίκα και τα παιδιά γράφει ότι συνδέεται με τη Πανελλήνια παράδοση κατά την οποία οι Νεράιδες παίρνουν τα ξένα παιδιά και τα αντικαθιστούν με άρρωστα και καχεκτικά δικά τους και πως η Καλή Γεναίκα είναι η προσωνυμία της Νεράιδας. Σε άλλα μέρη της Ελλάδας συνεχίζει την ονομάζουν «Κυράν, Καλώ, Καλή - Κυράν, Καλοκυράν, Καλομοίραν, Καλότυχην κ.ά.[2295]

Αγία Καλή ή Κερά ή απλά Καλή με παρόμοιους τρόπους τιμής και πίστης για θεραπεία συναντάμε και σε πολλά μέρη της Ελλάδας όπως σε σπήλαιο στην Ελεύθερνα Μυλοποτάμου, νομού Ρεθύμνου, στην Κισάμου Χανίων, στη νήσο Κίμωλο όπου υπάρχει τοπωνύμιο Αγία Καλή, ενώ στην Πάρο νησίδα. Πολλές φορές την συνδέουν με την Παναγία ή την αγία Άννα, μητέρα της Παναγίας, ή ακόμα και αόριστα ως ξαδέρφη της Παναγίας, επίσης προσπάθεια έγινε να ταυτιστεί και με την αγία Ελένη. Έτσι κατά τόπους συνέδεσαν ακόμα και στοίχους αφιερωμένους στην «αγία» αυτή[2296]. Αγία Καλή τέλος θα μπορούσε να έχει τις ρίζες της από τα μυθικά πρόσωπα του αρχαίου ειδωλολατρικού κόσμου και κυρίως της *Αρτέμιδος Καλλίστης* η οποία μάλιστα φέρει και το ίδιο όνομα «Καλλίστη» την οποία συντόμεψαν σε «Καλή».

9. Ο Άγιος Κιλίσιος

Ο άγιος Κιλίσιος αναφέρεται από τον Μαχαιρά ως επίσκοπος Πάφου «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Πάφου»[2297]. Επίσης καταγράφεται ως ένας εκ των Κυπρίων αγίων[2298] ενώ ο Κυπριανός αναφέρει και κάποιον Κίλικα βασιλιά Καραμανίας ο οποίος κατέκτησε την Κύπρο και ονομάστηκε βασιλιάς και απαίτησε να τον τιμούν ως Θεό. Ο γιός ή ο εγγονός αυτού ήταν ο Πάφος που έκτισε την Πάφο[2299]. Ο Χάκκετ τοποθετεί τον άγιο Κιλίσιο ως ένα από τους Κύπριους αγίους χωρίς όμως να μας δίνει

[2294] Οι πιστοί ακόμα και σήμερα φέρνουν μερικές φορές τα παιδιά τους στον ιερέα για να τους διαβάσει ευχή για τον φόβο. Γράφηκε μια ευχή που περιέχεται στα ευχολόγια της Σίμωνος Πέτρας και έτσι μπαίνει σε σωστά πλαίσια κάτω από την σκέπη της Εκκλησίας και με την επίκληση του αληθινού Θεού για την εξ ύψους βοήθεια. *Ευχολόγιο Α΄. Αγιασματάριο*, Έκδοσις Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας, Άγιο Όρος 1016, σ. 170.

[2295] Φιλίππου, «Ο άγιος Νεόφυτος – παρατηρήσεις…», ό.π., σ. 207.

[2296] http://iscreta.gr/2016/04/%CE%B7-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1-%CE%AE-%CE%BA%CE%B5%CF%81%CE%AC-%CE%BA%CE%B1%CE%BB%CE%AE-%CE%BC%CE%B9%CE%B1-%CE%B1%CE%BD%CF%8D%CF%80%CE%B1%CF%81%CE%BA%CF%84%CE%B7-%CE%B1%CE%B3%CE%AF%CE%B1/ (προσβάσιμο: 12.12.2021).

[2297] «Κιλισίου, Φυλαρίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Πάφου. Νικολάου, καὶ Αρκαδίου τοῦ ἁγιωτάτου ἐπισκόπου Αρσενόης». *Μαχαιράς*, § 30.

[2298] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 146.

[2299] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 124, 510.

περισσότερες πληροφορίες[2300]. Το όνομα Κιλίσιος αναφέρεται από τον Τσικνόπουλλο ονομαστικά ως επίσκοπος Πάφου τον οποίο τοποθετεί στον 4ο αιώνα χωρίς να γράφει όμως ότι ήταν και άγιος, ενώ αλλού τον συγκαταλέγει έναν εκ των αγίων επισκόπων της Πάφου[2301].

Πάντως ο Κιλίσιος ως επίσκοπος Πάφου δεν καταγράφεται στα επίσημα δίπτυχα της Εκκλησίας της Κύπρου[2302]. Ακόμα όμως και να καταγραφόταν, θα μπορούσαμε να τον είχαμε συμπεριλάβει ανάμεσα στους επισκόπους των πρώτων αιώνων που θα συμμετείχαν σε οικουμενική ή τοπική σύνοδο χωρίς όμως να είχε τιμηθεί ποτέ ως άγιος.

Στην Κάτω Πάφο εντοπίσαμε περιοχή με την ονομασία Άγιος Κύλικας, η περιοχή αυτή βρίσκεται νοτιοανατολικά του μεγάλου ναού των Αγίων Αναργύρων εντός του χώρου όπου σήμερα βρίσκεται το νηπιαγωγείο και το Στ΄ Δημοτικό Σχολείο. Σύμφωνα με την παράδοση παλαιότερα πήγαιναν και κυλιόντουσαν για να θεραπευθούν στον τόπο εκείνο, όπου πάλι σύμφωνα με την παράδοση υπήρχε ναός ή εθεωρείτο τόπος όπου έζησε ο άγιος.[2303]. Εντοπίσαμε επίσης άλλες δύο τοποθεσίες με την ονομασία Κύλικας· μία στην Κοίλη με τις ονομασίες, Κύλικας και Πλευρά του Κύλικα και μία στο Όμοδος πάλι ως Κύλικας.

Ίσως η ονομασία Τζήλικας να προερχόταν από τον άγιο Κήρυκος (Κήρυκος – Κήρυκας –Τζήλικας) του οποίου η μνήμη ήταν διαδεδομένη στην Πάφο με ναούς όπως Λετύμπου, Ίννια, Λαπηθιού και Σαραμά. Επίσης ίσως να είναι παραφθορά του ονόματος επισκόπου Πάφου τον οποίο κάποιοι συγκαταλέγουν ανάμεσα στους αγίους, ο Κύριλλος ή Κυριακὸς (;–325–;) [2304]. Ενώ του Κιλισίου το όνομα δεν καταγράφεται στον κατάλογο των επισκόπων Πάφου[2305]. Όλα αυτά όμως μπορεί να είναι διάφορες εκδοχές που δεν μπορούν να στηριχθούν σε γραπτές πηγές και στοιχεία.

Πιστεύουμε ότι ο άγιος πιθανόν να προέρχεται από τιμή αγίου της Δυτικής Εκκλησίας κατά τα χρόνια της Λατινοκρατίας στο νησί, όπως για παράδειγμα του αγίου Kilian. Η άλλη δυνατή εκδοχή είναι ο τρόπος τιμής ή εκζήτηση της βοήθειας ενός αγνώστου σε μας αγίου (να κυλιούνται στο έδαφος) έδωσε και το όνομα σε αυτόν. Όπως πιστεύουμε αυτό έγινε με τους αγίους Αρνιακό, Ματσουκάρη, Δόντα κ.ά.

[2300] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 195.

[2301] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 45, 184.

[2302] Βλέπε: Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2021, σ. 31-33.

[2303] Παρόμοια να κυλιούνται στο χώρο όπου πιστευόταν ότι έζησε, τάφηκε ή υπήρχε σπήλαιο, ναός κ.λπ. συναντούμε και σε πολλούς άλλους αγίους, όπως για παράδειγμα στον άγιο Κουρνούτα στη Σαλαμιού, στον άγιο Αμπέλη κ.ά. Ο λόγος που το έκαναν αυτό ήταν για να τους περάσει φουρτούνα – γρίπη και πράγματι θεραπεύονταν. Συνέντευξη από την Φρειδερίκη Νικολάου 5.7.2019· Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 71.

[2304] Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις...*, ό.π., έτος 2020, σ. 31.

[2305] Στο ίδιο, σ. 31-33.

10. Ο Άγιος Κουρνούτας

Τον άγιο Κουρνούτα ιερομάρτυρα επίσκοπο Ικονίου γνωρίζουμε από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως ότι από παλαιά εορτάζεται στις 12 Σεπτεμβρίου[2306]. Η τιμή του αγίου Κουρνούτα πολύ πιθανόν να έφθασε από το Ικόνιο και στην Κύπρο όπως παρόμοια και η τιμή των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης οι οποίοι είχαν καταγωγή τους επίσης το Ικόνιο της Μικράς Ασίας.

Από την άλλη συναντούμε στην Κύπρο και τον όσιο Κουρνούτα ο οποίος μνημονεύεται από τον Μαχαιρά μαζί με τους αγίους Ηλιόφωτους να έζησε στην Αχερά[2307]. Όπως συμβαίνει και με άλλους αγίους που δεν διασώζονται στοιχεία της ζωής τους τοποθετήθηκε και αυτός να εορτάζεται την ίδια ημέρα που εορτάζει και ο άγιος Κουρνούτας, επίσκοπος Ικονίου.

Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει ότι ο άγιος Κουρνούτας στην Πάφο τιμόταν σε δεκαπέντε τοποθεσίες, σε σπηλαιώδη ανοίγματα κυρίως, όπου του ανάβουν κεριά, επικαλούμενοι την θεραπευτική του ιδιότητα[2308]. Πράγματι όλες τις περιοχές που εντοπίσαμε στην Πάφο δεν σωζόταν κάποιος ναός ούτε υπήρχαν κάποιες ενδείξεις υπάρξεως ναού, αλλά αντίθετα επρόκειτο για συνήθως για σπήλαιο ή βράχο, κάτω από το οποίο συνήθως άναβαν κανδήλι ή κρεμούσαν δίπλα υφασμάτινα τάματα.

Ξενίζει πραγματικά το γεγονός, γιατί υπάρχουν τόσα πολλά σεβάσματα του αγίου Κουρνούτα στην Πάφο σε αντίθεση με την υπόλοιπη Κύπρο, που η τιμή του ήταν σχεδόν ανύπαρκτη εκτός εξαιρέσεων. Το ότι τις περισσότερες φορές ο τόπος τιμής του ήταν απλά ένα σπήλαιο, πάλι μας παραπέμπει να καλύψουμε τα κενά με διάφορες εικασίες.

Η πιθανότητα να έφθασε στην Κύπρο η τιμή του αγίου Κουρνούτα, επισκόπου Ικονίου, από πρόσφυγες Μικρασιάτες δεν θεωρείται απίθανη. Άλλωστε στις λίγες παλαιές εικόνες και τοιχογραφίες του 15ου -17ου αιώνα του αγίου Κουρνούτα, που υπάρχουν σε όλη την Κύπρο, εικονίζεται ως επίσκοπος και όχι ως ασκητής[2309]. Αυτό παραπέμπει στην τιμή του αγίου Κουρνούτου επισκόπου Ικονίου στην Κύπρο. Πάλι, η αναζήτηση τοπικού αγίου με την ονομασία Κουρνούτα, κάτι σαν τον ομώνυμο ασκητή της Αχεράς, θα μπορούσε να

[2306]SyEC, σ. 37-38.

[2307]*Μαχαιράς*, § 32. Ακολουθία του αγίου Κουρνούτα του εν Αχερᾷ έχει συντεθεί από τον Χαράλαμπο Μπούσια το 2010. Ο άγιος όπως διαγράφεται στο συναξάριο της ακολουθίας του, υπήρξε ένας εκ των τριακοσίων ο οποίος ασκήτευσε και τελειώθηκε στην Αχερά.

[2308] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 181. Από τις δεκαπέντε τοποθεσίες τιμής του αγίου Κουρνούτα στην Πάφο εμείς εντοπίσαμε ακόμα τρεις και απαριθμούμε εδώ όλες μαζί τις κοινότητες όπου τιμόταν: 1. Άγιος Δημητριανός, 2. Ακουρδάλια Κάτω, 3. Γεροσκήπου, 4. Γιαλιά, 5. Έμπα Πετρίδια, 6. Κισσόνεργα, 7. Κρήτου Τέρρα, 8. Λάσα, 9. Λυσός, 10. Μαραθούντα, 11. Μέσα Χωριό, 12. Νατά, 13. Πιτταργού, 14. Πολέμι, 15. Σαλαμιού, 16. Σκούλι, 17. Σουσκιού, 18. Τσάδα.

[2309] Βλέπε περισσότερα στο άρθρο του πατρός Φώτιου Ιωακείμ ειδικού στα θέματα Αγιολογίας στην Κύπρο: http://www.immorfou.org.cy/local-saints/980-os-kornoutos.html (προσβάσιμο: 8.9.2019).

είναι ένα ενδεχόμενο, όμως η ευρεία διάδοσή του σε τόσες κοινότητες μας προβληματίζει[2310].

Ο Σάββας Παπαδόπουλος ο οποίος ασχολήθηκε με το θέμα μας αναφέρει σε άρθρο του για τον Άγιο Κουρνούτα της Σαλαμιούς[2311] ότι η τιμή του στην Πάφο σε 18 χωριά, πάντοτε σε σπήλαια, δεν επρόκειτο για ονομασία ενός αγίου αλλά σε προσωνύμιο ασκητών. Το επίθετο το πήραν, όπως υποστήριξε, από τα ρήματα κουρνιάζω και κουρρόνω που σημαίνει όπως εξηγεί ό ίδιος ναρκώνομαι, προφυλάσσομαι, μαζεύομαι, κρύβομαι από τον φόβο κλπ. Αναφέρει επίσης ότι στον άγιο αυτό της Σαλαμιούς, πήγαιναν προσφέροντας ως τάματα, εκτός από κερί λάδι και κέρματα, κάτι από την παραγωγή τους όπως κουκιά, κρεμμύδια, ή ψωμί. Κυλούσαν εκεί το άρρωστο παιδί τους ή ακόμα και το ζώο τους στη συνέχεια με μια πέτρα πλάκωναν ένα κλαδί από εκεί πιστεύοντας ότι άφηναν την ασθένεια τους εκεί πατημένη. Ο Παπαδόπουλος αναφέρει επίσης ότι πάντοτε ετιμάτο σε μικρές σπηλιές και εθεωρείτο από τον κόσμο ως ο φτωχότερος άγιος παραθέτοντας την παροιμία «καλά θέλεις τζαι που τον Άι Κουρνούτα;». Ότι δηλαδή είναι τόσο φτωχός που δεν έχει να πληρώσει.

Η τελευταία αυτή άποψη του Παπαδόπουλου μας βρίσκει σύμφωνους, με επιφύλαξη τυχόν λάθους. Όπως γράψαμε δηλαδή και για άλλους αγίους, που ο λαός συνέδεσε το όνομά τους με την ιδιότητα τους. Όπως άγιος Άκουφος, άγιος Θεράπων, άγιος Βηχιανός, αγία Μαύρη, άγιος Θεόδωρος δωρούμενος τη ζωή, άγιος Νεπίος, ο άγιος Ελευθέριος με τις εγκυμονούσες. Ο Μακάριος, η Μαρίνα, ο Μάμας, ο Ξορινός, ο Πολύκαρπος, ο Σκάνθαρος ο Φανούριος κ.ά.[2312]. Έτσι και ο Κουρνούτας από το ρήμα κουρνιάζω δηλώνει ότι εκεί έζησε κάποιος όσιος κουρνιάζοντας μέσα στο σπήλαιο. Φως στην υπόθεση έρχεται να δώσει η περίπτωση στα Πετρίδια της Έμπας παρά το σπήλαιο του αγίου Λαμπριανού όπου υπήρχε και σπήλαιο του αγίου Κουρνούτα ακριβώς δίπλα. Αυτό μας κάνει να κλίνουμε περισσότερο προς την υπόθεση ότι άγιος Κουρνούτας και άγιος Λαμπριανός δεν είναι πραγματικά ονόματα ασκητών, αλλά επίθετα αγίων ή σπηλαίων όπου τιμούσαν κάποιο άγιο.

[2310] Μπορεί ο άγιος Κουρνούτας να έζησε πρώτα στην Πάφο σε διάφορους τόπους και προς το τέλος της ζωής του να κατέληξε στην Αχερά ή τον αντίστροφο από Αχερά να κατέληξε στην Πάφο. Ως τέτοιο παράδειγμα αναφέρεται ο άγιος Κενδέας, οι άγιοι Ρηγίνος και Ορέστης κ.ά. Πρέπει σε αυτό να αναζητηθούν τυχόν λείψανα ή τάφος. Επίσης μπορεί να υπήρξε έτερος άγιος ή ακόμα και έτεροι άγιοι στην Πάφο με το όνομα Κουρνούτας, αν τότε το όνομα αυτό ήταν σύνηθες. Όλα τα πιο πάνω όμως είναι καθαρά υποθετικά.

[2311] Σάββας Παπαδόπουλος, «Ο άγιος Κουρνούτας της Σαλαμιούς», εφημ. *Φιλελεύθερος, 29 Δεκεμβρίου 1994, σ. 2·* Σάββας Παπαδόπουλος, «Ο άγιος Κουρνούτας της Σαλαμιούς», εφημ. *Η φωνή της Πάφου*, 25 Νοε-1Δεκ 1995, σ. 15.

[2312] (χ..ό.), *ΚΧ*, «Άγιοι Θεράπωντες – Άγιος Άκουφος», τμ. 1926, σ. 7.

11. Ο Άγιος Λαμπριανός, Καλόλυτος ή Λιμπρός

Την ονομασία του «αγίου» Λαμπριανού τη συναντάμε σε αριθμό τοποθεσιών συνδυασμού σπηλαίου με αγίασμα στην Έμπα, στην Κάτω Πάφο και στην Αχέλεια[2313].

Το σπήλαιο του αγίου Λαμπριανού ή Λιμπρού[2314] στην Έμπα στα Πετρίδια βρίσκεται βόρεια από τον παρακείμενο παλαιό ναό του αγίου Γεωργίου[2315], έχει πολύ βάθος και σε κάποια απόσταση στενεύει ώστε να μην μπορεί κάποιος να προχωρήσει άλλο, γι' αυτό κανείς δεν ξέρει τι υπάρχει πάρα κάτω και πόσο βάθος έχει[2316]. Το σπήλαιο είναι γεμάτο από σταλακτίτες και σταλαγμίτες από τα φυσικά νερά που ρέουν ασταμάτητα μέσα σε αυτό. Η λάσπη από το αγίασμα πιστεύεται ότι θεραπεύει τις δερματικές παθήσεις. Ο Σωτηρίου περιγράφοντας την περιοχή όπου ο άγιος Λαμπριανός στην Έμπα αναφέρει ότι η περιοχή αποτελούσε χώρο άσκησης αναχωρητών και οι τάφοι να ανήκουν σε ασκητές και τοπικούς αγίους[2317].

Στην Κάτω Πάφο ο τόπος τιμής του αγίου Λαμπριανού βρίσκεται σε απόσταση 50 περίπου μέτρων βορειοδυτικά και, ακριβώς απέναντι από την κατακόμβη της αγίας

[2313] Η κοινότητα Αχέλεια πιθανόν να υπήρξε η παλαιά Αρσινόη που αναφέρεται από πολλούς ως πόλη πλησίον της Ιεροκηπιάς (Γεροσκήπους). Η πρώτη αναφορά για την πόλη Αρσινόη πλησίον της Γερσοκήπους βρίσκουμε στον Στάβων το 10/9π.Χ. Στάβων (10/9π.Χ), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 468 και τμ. 1, α. 13.

[2314] Ελένης Γαννοπούλλου, «Λίγη λάσπη από τη σπηλιά του αγίου Λαμπριανού αρκετή για θεραπεία πληγής», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 25 Αυγούστου 1991.

[2315] Ο ναός αυτός ο οποίος συντηρήθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το 2007 είναι αξιόλογο μνημείο. Το Ιερό Βήμα του ναού έχει την αρχή του στην Ελληνιστική ή Ρωμαϊκή εποχή οπότε κτίστηκε πάνω σε τρεις τάφους ένα σε κάθε πλευρά, σαν μαρτύριο, το οποίο στη συνέχεια εξελίχθηκε σε μονόκλιτο ναό. Καθόλου απίθανο οι τάφοι εκείνοι να χρησιμοποιήθηκαν ως σπήλαιο ή και ως ταφή ασκητών κατά τους βυζαντινούς χρόνους. AnnualReport, τμ. 2007, σ. 36· τμ. 2008, σ. 36· Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., σ. 2-3.

[2316] Η παράδοση της Έμπας αναφέρει , ότι σε μια από τις επιδρομές των Σαρακηνών, κάποιος έκρυψε στη σπηλιά ένα σακί γεμάτο χρυσές λίρες, όμως ο Άγιος Λαμπριανός δεν τον άφησε να τις βρει επειδή τις απέκτησε με άδικο τρόπο. Πιστεύεται ότι το σακί με τις χρυσές λίρες είναι ακόμη κρυμμένο μέσα στη σπηλιά. Αναφέρεται επίσης ότι η σπηλιά του στην Έμπα είναι τόσο βαθιά που όποιος μπήκε μέσα δεν μπόρεσε να επιστρέψει. Ο Άγιος Λαμπριανός τυγχάνει μεγάλου σεβασμού από τους κατοίκους της Έμπας και των χωριών της γύρω περιοχής αφού έχει κάνει πολλά θαύματα και έχει γιατρέψει πολύ κόσμο. Στα πιο παλιά χρόνια η σπηλιά του αγίου ήταν γεμάτη από ρούχα, αφού οι πιστοί άφηναν τα ρούχα τους στον άγιο για να τους γιατρέψει. Για αυτό το λόγο, αν κάποιο σπίτι ήταν ακατάστατο με ρούχα πεταγμένα εδώ και εκεί, έλεγαν ότι το σπίτι ήταν «όπως την σπηλιά του Αή Λιμπρού». Ακόμη και σήμερα, μερικοί πιστοί συνεχίζουν να φέρνουν τα ρούχα τους στον άγιο. Πιστεύεται επίσης ότι ο Άγιος γιατρεύει τους πονοκεφάλους, και υπάρχει η συνήθεια οι πιστοί να βγάζουν τρίχες από το κεφάλι τους και να τις κολλούν στην εικόνα του Αγίου για να τους γιατρέψει τον πονοκέφαλο. Πολλοί είναι επίσης αυτοί που είδαν τον άγιο να κάθεται στη σπηλιά του, εκεί στο μέρος που συνήθιζε να κοιμάται, και που σώζεται δίπλα από το προσκυνητάρι του. https://www.taxidromos24.com/2017/10/24/pafosi-spilia-tou-ai-limprou-stin-empa/ (προσβάσιμο: 7.6.2022)

[2317] Σωτηρίου, *Τα Βυζαντινά μνημεία…*, ό.π., πιν. 6β. Αθανάσιος Παπαγεωργίου, «Η χριστιανική τέχνη στην Κύπρο», στο: Θ.Ξ. Γιάγκου (επιμ.) *Εκκλησία Κύπρου, 2000 χρόνια χριστιανισμού*, Πρακτικά Συνεδρίου, Λευκωσία 9-11 Ιουνίου 2000, Λευκωσία, σ. 290.

Σολομωνής, απέναντι από τον κύριο δρόμο, υπάρχει άλλος παράλληλος δρόμος ο οποίος φέρει το όνομα του Αγίου Λαμπριανού. Μεταξύ των δύο δρόμων υπάρχει μια μεγάλη υπόγεια κατακόμβη, παρόμοια με αυτή της Αγίας Σολομωνής με στοές – χώρους για ταφές και μία στοά σε χαμηλότερο υψόμετρο που θα χρησίμευε ως πηγάδι. Στο κέντρο των στοών υπάρχει αίθριο. Σε κάποια σημεία της μιάς από τις στοές, διασώζονται ίχνη τοιχογραφιών. Η τοποθεσία αυτή πιθανόν να υπήρξε η υπόγεια φυλακή στην οποία κράτησαν τον απόστολο Παύλο και για την οποία, όπως αναφέραμε και αλλού, κάνουν λόγο μεσαιωνικοί χρονογράφοι.

Στην Αχέλεια ο Άγιος Καλόλυτος ή Λιμπρός βρίσκεται σε ακτίνα περί τα 370 μέτρα ανατολικά του ενοριακού ναού του Αγίου Γεωργίου Αχέλειας, κτίσμα πιθανόν του 16ου αιώνα και 60 μέτρα βόρεια του κεντρικού δρόμου. ο Τσικνόπουλλος γράφει ότι κάτω από μοσφιλιάν κρεμούν ρουχαλάκια. Υπάρχει σπήλαιο και αναφέρουν ότι η λάσπη ή το χώμα από το σπήλαιο του είναι θαυματουργό. Επίσης την ονομασία Καλόλυτος που συναντάμε στην Αχέλεια το συναντάμε και στην Περιστερώνα Χρυσοχούς ως τοπωνύμιο κοντά στην περιοχή Τρυχινάς[2318]. Τα ονόματα Λαμπριανός, Λιμπρός και Καλόλυτος από την τιμή τους στην Αχέλεια[2319] φαίνεται να ταυτίζονται, αν και το τελευταίο διαφοροποιείται των δύο προηγουμένων. Επίσης το Καλόλυτος ως όνομα μπορούμε να το συσχετίσουμε με τους αγίους Αγαπητικό – Μισητικό την αγία Καλή και την αγία Καλακατσιά.

Αναζητώντας κανείς το όνομα αυτό στους αγίους βρίσκουμε ότι δεν υπάρχει παρά μόνο πλησιέστερο όπως αυτό του αγίου Λαμπαδού (5 Ιουλίου) ο οποίος τον 10ο αιώνα, έζησε ασκητικά σε ένα σπήλαιο στην Ειρηνούπολη της Ισαυρίας, εκεί όπως λέγει το συναξάριο του, εντός του σπηλαίου βρίσκεται και το ιερό λείψανό του[2320]. Μπορεί κανείς επίσης να συσχετίζει τον άγιο και με τον άγιο Ιωάννη Λαμπαδιστή του οποίου η μνήμη ήταν ευρέως διαδεδομένη με ναούς, τοιχογραφίες και εικόνες του σε όλη την Κύπρο και στην Πάφο[2321]. Σε αυτή την περίπτωση θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο άγιος έλαβε μόνο το επίθετο του αγίου, Λαμπαδιστής, με κάποια παραλλαγή.

[2318] Κτηματολογικοί χάρτες, Φιλούσα Χρυσοχούς, αρ. σχεδ. 35/22.

[2319] Τσικνόπουλλος, *Ιστορίας*, σ. 219.

[2320] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 11 (Ιούλιος), σ. 65-66. Δεν πιστεύουμε βέβαια ο άγιος ήταν τόσο γνωστός ώστε να έφθασε η τιμή του στην Κύπρο, πιο πιθανόν είναι να έμεινε η τιμή του σε τοπικό επίπεδο.

[2321] Στον Παχύαμμο, ο ναός του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή, που πρόσφατα αναστηλώθηκε φαίνεται ότι αποτελούσε τον ενοριακό ναό της παλαιάς κοινότητας Κολοκάππη. Επίσης ναοί του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή φαίνεται να υπάρχουν και αλλού στην Κύπρο, όπως το γνωστό σε όλους μοναστήρι του στον Καλοπαναγιώτη όπου αρχίζει και η τιμή του αγίου, στο Πελέντρι, καθώς και στον Άγιο Ιωάννη του Αγρού στην επαρχία Λεμεσού όπου φαίνεται ότι πήρε η κοινότητα την ονομασία της από τον άγιο αυτό. Τοιχογραφίες του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή συναντάμε α) στη Γεροσκήπου, στον ναό της Αγίας Παρασκευής, ο άγιος να περιστοιχίζει τους ιεράρχες στο ιερό βήμα. Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής…*, ό.π., σ. 61- 63, β) στο Χόλι, στον ναό του Αρχαγγέλου Μιχαήλ. Stylianou, «The

Επίσης θα μπορούσε να είναι ένας οποιοσδήποτε άγιος (όπως για παράδειγμα ο άγιος Γεώργιος) ο οποίος πήρε τέτοιο επίθετο από την τοποθεσία που βρίσκεται ή κάτι άλλο και στο τέλος διατήρησε μόνο το επίθετο αυτό και έχασε το πραγματικό του όνομα. Παρόμοια περίπτωση συναντάμε στην Αγία Τριάδα Γιαλούσας στην Καρπασία όπου υπάρχει ναός του αγίου Γεωργίου με την προσωνυμία Σακκάς. Ο ναός είναι παρόμοιας αρχιτεκτονικής με το ναό του αγίου Γεωργίου παρά το σπήλαιο του αγίου Λαμπριανού στην Έμπα. Ακόμη διερωτάται κανείς, όπως ο πατήρ Φώτιος[2322], αν θα μπορούσε η ονομασία αυτή (Λαμπριανός) να προήλθε από την ημέρα εορτής – πανήγυρης του ναού του αγίου Γεωργίου στην Έμπα δηλαδή ως συνήθως Δευτέρα του Πάσχα – της Λαμπρής. Άρα ο εορταζόμενος την Λαμπρή – Λαμπρινός.

Η αναζήτηση ως τοπικού αγίου ή ενός ασκητή εκ των Αλαμάνων φαίνεται να είναι η πιο εύκολη λύση στο πρόβλημα, αφού, συνήθως, ακόμα και άγνωστοι άγιοι εντάσσονται στους λεγομένους Αλαμάνους για να συμπληρωθεί ο αριθμός τριακόσια! Ο Περιστιάνης πρώτος αναφέρει την τοποθεσία στα Πετρίδια σαν τόπο όπου ασκήτεψε ο άγιος Λαμπριανός στον οποίο δίνει εκτός από το όνομα αυτό άλλες δύο εκδοχές του ονόματός του, ως άγιος Λυπρός, ή άγιος Ολυμπιανός[2323]. Μεταγενέστεροι αποδέχθηκαν τον Λαμπριανό ως έναν εκ των Αλαμάνων αγίων[2324].

Μια άλλη εκδοχή του ονόματος οφείλεται στο αρχαιότατο έθιμο που γίνεται την παραμονή του Γενεθλίου του αγίου Ιωάννη του Προδρόμου (24 Ιουνίου) και που του έδωσε το προσωνύμιο άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής ή Λαμπροφόρος[2325]. Αυτή την μέρα υπήρχε η συνήθεια να συγκεντρώνονται και να ανάβουν φωτιές (λαμπρατζές) με την

---

painted church of the Archangel Michael Kholi…, ό.π., σ. 42. Επίσης εικόνες του αγίου εντοπίζουμε α) στην Τροοδίτισσα. Τσικνόπουλλος, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσσης, ό.π.*, σ. 110, β) στην Ανώγυρα 1907. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 205, γ) στην Αρμίνου ναός του Σταυρού 19ος αιώνας: ΑΕιΙΜΠ, Αρμίνου, ναός Τιμίου Σταυρού, δ) στη Γαλαταριά μικρή εικόνα του 18ου - 19ου αιώνα: ΑΕιΙΜΠ, Γαλαταριά, ναός Παναγίας, ε) στις Αρόδες μικρή εικόνα του 1843: ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες. Εδώ αξίζει να κάνουμε μια παρατήρηση ότι ο Παρθένιος αγιογράφησε εικόνες του αγίου Ιωάννη του Λαμπαδιστή και εικόνες του αγίου Λαμπριανού ξεχωρίζοντας σαφώς τους δύο αυτούς αγίους. Συναντάμε επίσης σε καταγραφή που έγινε στη Χρυσορρογιάτισσα το 1782 μία φυλλάδα – ακολουθία του αγίου Ιωάννη Λαμπαδιστή. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…, ό.π.*, σ. 27. Τέλος λείψανο του αγίου Ιωάννου Λαμπαδιστή φυλάσσεται εκτός από την ομώνυμη μονή του και στην μονή Αγίου Νεοφύτου, στον ναό της κοινότητας Τρεις Ελιές κ.ά.

[2322] Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 400.

[2323] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ*, τμ. 1929, σ. 65.

[2324] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 219-220.

[2325] Εδώ υπάρχει ένα θέμα 24 Ιουνίου είναι το γενέθλιο του Ιωάννου του Προδρόμου, ενώ ο άγιος Ιωάννης ο Λαμπαδιστής εορτάζει στις 4 Οκτωβρίου. Εκτός αν παλαιότερα δεν υπήρχε καθορισμένη εορτή του αγίου και τον εόρταζαν στις 24 Ιουνίου. Μια άλλη εκδοχή είναι να πρόκειται για τον τίμιο Πρόδρομο ο οποίος πήρε την προσωνυμία Λαμπαδιστής ή Λαμπροφόρος από τις φωτιές.

επίκληση να φύγουν οι ψύλλοι και οι κορκοί[2326]. Κάτι παρόμοιο που έκαναν και στην αρχαιότητα, σε μεγάλους λοιμούς[2327]. Στον Ελλαδικό χώρο παραμονή του Γενεσίου του αγίου Ιωάννου του Προδρόμου άναβαν φωτιές κατά γειτονιές και έκαιγαν άχρηστα πράγματα καθώς και το στεφάνι της πρωτομαγιάς και πηδούσαν πάνω από αυτές κάνοντας μια ευχή για καλή υγεία και απαλλαγή από το κακό, λέγοντας κατά τόπους και το «Άι μου Γιάννη όπου με πονεί να γιάνει»[2328]. Τα έθιμα αυτά όπως και οι αναστενάριδες έχουν ειδωλολατρικές καταβολές και στις μέρες μας έχουν ευτυχώς εκλείψει ή σπανίζουν.

Στην βοήθειά μας για να γνωρίσουμε περισσότερα για αυτόν τον άγιο και την ζωή του αποτελούν οι εικόνες του αγίου Λαμπριανού σε διάφορες κοινότητες της Πάφου όπως: α) στην μονή Χρυσορρογιατίσσης[2329], β) στην Αρμίνου[2330], γ) στην Άρμου[2331], δ) στην Έμπα[2332], ε) στην Κοιλίνια[2333]. Όλες οι πιο πάνω εικόνες που εικονίζουν τον άγιο Λαμπριανό που είναι και οι αρχαιότερες είναι έργα του αγιογράφου Παρθένιου (πρώτο μισό 19ου αιώνα) και εικονίζει τον άγιο πότε ως όσιο, πότε ως ιεράρχη, πότε ως μάρτυρα. Να σημειώσουμε όμως ότι Παρθένιος ως γνωστό επέφερε μία σύγχυση μεταξύ των αγίων με τις διάφορες εικόνες αγίων που έφτιαξε. Σύγχρονή μας τοιχογραφία και εικόνες στον ναό του αποστόλου Ανδρέου στην Έμπα, στον ναό Αποστόλων Παύλου και Βαρνάβα στην Πάφο, στον ναό των Αγίων Αναργύρων στην Κάτω Πάφο και στο Στρουμπί[2334] αντιγράφουν παλαιότερες εικόνες του Παρθένιου και δεν μπορούν να μας βοηθήσουν σε κάτι.

[2326] Ανώνυμος, «Διομήδης Κυπριακή Ιατρική», *Κ.Χ.*, τμ. 1926, σ. 22.

[2327] Υπήρχε η θεωρία στους αρχαίους η οποία καταγράφεται από συγγραφείς, ότι ο λοιμός προκαλείτο από τον μολυσμένο αέρα. Ο Πλούταρχος για παράδειγμα τον 1ο αιώνα μ.Χ, ισχυρίστηκε ότι ένας γιατρός με το όνομα Άκρων θεράπευσε ορισμένα θύματα στην Αθήνα, με το άναμμα φωτιάς και τον καθαρισμό του μολυσμένου αέρα. Ο Θουκυδίδης ωστόσο δεν αναφέρει ξεκάθαρα τέτοιο περιστατικό, γράφοντας ότι οι γιατροί δεν κατόρθωσαν να αντιμετωπίσουν την πανούκλα με καμία ανθρώπινη τέχνη (Θουκυδίδης 2.47). Ο Κώστας Παπαδημητρίου σημειώνει τη φωτιά ως μέθοδο θεραπείας να έχει τις ρίζες της από τον Ιπποκράτη γεγονός που τον καθιέρωσε «Πατέρα της Ιατρικής». Περισσότερα: Λοιμός των Αθηνών: https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%9B%CE%BF%CE%B9%CE%BC%CF%8C%CF%82_%CF%84%CF%89%CE%BD_%CE%91%CE%B8%CE%B7%CE%BD%CF%8E%CE%BD (προσβάσιμο 13.12.2021).

[2328] https://www.sansimera.gr/articles/634?fbclid=IwAR33j9Yh_mxtc13wmA7XhusnHZwwYtDEsN-xszdNxcr5NCDlvldbk-CK7Zw (προσβάσιμο: 13.4.2021).

[2329] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[2330] ΑΕιΙΜΠ, Αρμίνου, ναός Τιμίου Σταυρού.

[2331] ΑΕιΙΜΠ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας.

[2332] Εκτός της ήδη υπάρχουσας εικόνας του Παρθένιου παλαιότερα μαρτυρείται ότι στο σπήλαιο του αγίου υπήρχε παλαιά εικόνα επενδυμένη με ασήμι η οποία καταστράφηκε από επιτήδειους οι οποίοι στην προσπάθειά τους να πάρουν το ασήμι αφαιρώντας το από το ξύλο άφησαν κατεστραμμένη την εικόνα η οποία σήμερα δεν σώζεται. Συνέντευξη από τον Ιωάννη Κωνσταντίνου κάτοικο της Έμπας, 20.10.2019.

[2333] ΑΕιΙΜΠ, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας.

[2334] Ο Χαράλαμπος Επαμεινώνδα γνωστός αγιογράφος αγιογράφησε τον άγιο Λαμπριανό σε βράχο πάνω σε φυσικό σπήλαιο παρά την οικία του το οποίο αφιέρωσε στον άγιο Λαμπριανό.

Μία άλλη εκδοχή θα μπορούσε να αποτελέσει ίσως η εικόνα του 13ου αιώνα προερχόμενη από την Έμπα και τώρα φυλάσσεται στο Εκκλησιαστικό Μουσείο[2335]. Στην εικόνα αυτή που δεν φαίνεται καθόλου το όνομα του αγίου κατά τις δημοσιεύσεις της αναγράφεται πότε ως άγιος Νεόφυτος και πότε ως αδιάγνωστος. Θα μπορούσαμε με επιφύλαξη να ισχυριστούμε ότι μπορεί να είναι ο άγιος Χαράλαμπος προερχόμενη πιθανόν από τον ναό του αγίου Λαμπριανού. Πολλές φορές όπως είπαμε τα ονόματα παραλλάσσονται έτσι, μπορεί από Χαράλαμπος να κατέληξε σε Λάμπρος και Λαμπρινός, ιδιαίτερα αν γραφόταν στην εικόνα το «Χαρά» αριστερά και το «Λαμπός» δεξιά και το αριστερά σε κάποια φάση να απωλέσθηκε λόγῳ φθοράς της εικόνας, έτσι ήταν εύκολο να καταλήξουν εκεί. Παρατηρούμε ότι στην εικόνα αυτή ο άγιος α) δεν φοράει τον μανδύα του μοναχού ούτε και το σχήμα – πολυσταύρι αλλά κάτι σαν φαιλόνιο, επομένως δεν παραπέμπει στον άγιο Νεόφυτο όπως υποστηρίχθηκε β) αντίθετα όμως βαστάζει αντί ευαγγελίου ειλητάριο, που τις περισσότερες φορές αυτό συνδυάζεται με οσίους γ) έχει μακριά γενειάδα κάτι το οποίο χαρακτηρίζει η μορφή και του αγίου Νεοφύτου αλλά του αγίου Χαραλάμπους, δ) δεν ευλογεί αλλά βαστάζει σταυρό, χαρακτηριστικό του μαρτυρίου του, όπως ο άγιος Χαράλαμπος. Παρεμπιπτόντως να γράψουμε ότι στην Ελλάδα πολλές φορές το όνομα Χαράλαμπος αποκαλείται υποκοριστικά ή χαϊδευτικά ως Λάμπρος κατά συνέπεια προσιδιάζει και στο Λαμπριανός που μας ενδιαφέρει. Η εκδοχή της τιμής του αγίου Χαραλάμπους έρχεται να ενδυναμώσει η ύπαρξη ιερών λειψάνων του αγίου αυτού καθώς και άλλη μικρή εικόνα που είχε ως ιερό κειμήλιο πολύ παλαιός ιερέας της Έμπας και ένεκα του οποίου κτίστηκε ο ναός του αγίου Χαραλάμπους στην ίδια κοινότητα[2336].

Μια άλλη εκδοχή του αγίου Λαμπριανού ή Λιμπρού είναι ο άγιος που θεραπεύει την λέπρα λόγῳ της λάσπης και του αγιάσματος που έπαιρναν από εκεί. Ως μαρτυρείται ο άγιος Λαμπριανός θεράπευε δερματικά νοσήματα και πονοκεφάλους καθώς και την λέπρα, συνήθης ασθένεια των παλαιών εποχών. Η θεραπευτική του ιδιότητα, κυρίως κατά της λέπρας, όπως γράψαμε και αλλού[2337] θα έδωσε το όνομα στον άγνωστο άγιο. Σημειώνουμε επίσης ότι όπως και σήμερα μια ανίατη ασθένεια από πολλούς δεν προφέρεται με το όνομά της από φόβο, για παράδειγμα σήμερα ο καρκίνος[2338]. Έτσι και εδώ θα αλλοίωναν το όνομα λεπρός με Λιμπρός ή Λαμπριανός ή ακόμα Καλόλυτος, αυτός που λύνει - θεραπεύει το κακό και δίνει το καλό. Κάτι αντίστοιχο του που παραφθείρεται το όνομα μπορούμε να πούμε ότι είναι η πανώλη σε πανούκλα.

Επιπροσθέτως στην σύγχυση του ποιος άγιος είναι έρχεται να προστεθεί ότι παρά το σπήλαιο του αγίου υπήρχε και άλλο σπήλαιο του αγίου Κουρνούτα, σχεδόν εφαπτόμενο

[2335] Για την εικόνα αυτή κάναμε ήδη λόγο στο κεφάλαιο με τις εικόνες που αφορούν τον άγιο Νεόφυτο.

[2336] http://empavillage.blogspot.com/2017/09/blog-post.html (προσβάσιμο: 20.4.2022).

[2337] Βλέπε άγιοι οι οποίοι παίρνουν το όνομα της θεραπευτικής τους ιδιότητας.

[2338] Πολλοί, ιδιαίτερα παλαιότερα έλεγαν «έχει από αυτό το κακό» και καταλάβαιναν καρκίνο.

του πρώτου για το οποίο ήδη κάναμε λόγο πιο πάνω. Επομένως ο «άγιος» θα πήρε την ονομασία του από την ιδιότητά του να θεραπεύει.

Αναμφίβολα ο χώρος στην Έμπα, στην Κάτω Πάφο και στην Αχέλεια όπως μαρτυρούν και παραπλήσια μνημεία – ναοί χρησιμοποιήθηκε από αρχαιοτάτων χρόνων από χριστιανούς είτε των διωγμών είτε από ασκητές. Έτσι ο χώροι από ειδωλολατρικοί που φαίνεται να υπήρξαν στο παρελθόν αγιάστηκαν είτε με το αίμα του μαρτυρίου κάποιου μάρτυρα, είτε από το λείψανο ενός αγίου που τάφηκε εκεί, είτε με τις προσευχές και έδιδε ο τόπος χάρη και ίαση. Τώρα αν υπήρξε και ποιος ή ακόμα ποιοι τυχόν τοπικοί ή γνωστοί άγιοι υπήρξαν εκεί μόνο ο Θεός και οι ίδιοι οι άγιοι μπορούν να μας αποκαλύψουν.

Το όνομα Λαμπριανός και παραπλήσια ονόματα βλέπουμε να δίδονται στις βαπτίσεις αγοριών και κοριτσιών, πολύ πιθανόν για να τιμηθεί ο άγιος στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου[2339].

12. Ο Άγιος Κουτσουλοκέφαλος

Την ονομασία αυτή την εντοπίζουμε σε περιοχή στη Λυσό που βρίσκεται στα δεξιά και στο μέσο περίπου του δρόμου από τον κεντρικό ναό της Παναγίας στον Κοιμητηριακό ναό της Αγίας Μαρίνας. Πιθανόν να είναι ο Τίμιος Πρόδρομος από το κουτσί κεφαλή, ή κάποιος άλλος άγιος τον οποίο αγνοούμε. Μάλλον σχετίζεται με την θεραπευτική ιδιότητα των Αγίων όπως γράψαμε και αλλού.

13. Ο Άγιος Ματσουκάρης

Η τοποθεσία Άγιος Ματσουκάρης βρίσκεται μεταξύ των κοινοτήτων Καλλέπεια και Μωρό Νερό κάτω από τις περιοχές της μονής του Σταυρού της Μίνθης. Σώζονται τα χαλάσματα ενός τετράγωνου κτίσματος το οποίο πιστεύεται ότι ήταν ο ναός του αγίου. Ενώ αναφέρεται από τον Ρουσουνίδη και δεύτερη τοποθεσία τιμής του αγίου εντός του χωριού Καλλέπεια έκαναν τα ίδια έθιμα όπως κάπνισμα με ελιά, άναβαν κερί,

---

[2339] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Λαμπριανός: Όμοδος 1978, Άρσος 1945,1946. Ελεδιώ 1946. Φύτη 1963. (Αρσ) Λαμπρής: Ελεδιώ 1958. (Αρσ)Λάμπρος: Πάρα πολλοί αρχίζοντας με τους περισσότερους στα: Πάφος, Γεροσκήπου, Μαραθούντα, Πέγεια, Κάτω Πάφος, Άγιος Αμβρόσιος, Κάθηκας, Έμπα, Πωμός, Χολέτρια, Αρόδες, Πραστειό, Νέο Χωριό, Όμοδος. (Θηλ): Λαμπριανή: Κάτω Πάφος 2018. Πάφος 2007. Πέγεια 1999. Γεροσκήπου 1999. (Θυλ) Λαμπριάνα: Όμοδος 2009. Το όνομα Λαμπριανός όπως γράφει ο Αντώνης Πιλλάς σε άρθρο του είναι διαδεδομένο και στο χωριό Πολέμι και στα περίχωρα Αντώνης Πιλλάς, «Η κατακόμβη του αγίου Λαμπριανού», περδ. *Ορθόδοξη Μαρτυρία,* Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου…, ό.π., τχ. 50 (1995), σ. 98-101. Στο ίδιο άρθρο του ο Πιλλάς μνημονεύει εικόνα του αγίου να βρίσκεται στην τοποθετημένη στην κατακόμβη στην Κάτω Πάφο, ενώ στο τέλος του άρθρου του δημοσιεύει μια εικόνα – σχέδιο στο οποίο παρουσιάζεται ο άγιος ως απόστολος και γράφει: ο άγιος Λαμπριανός ο εν Πάφῳ.

κυλιόντουσαν και αφιέρωναν ματσούκες για να θεραπευθούν. Όμως σε κανένα από τους δύο δεν ετελείτο Θεία Λειτουργία[2340].

Ο άγιος λέγεται ότι θεράπευε κυρίως τα ζώα των βοσκών τα οποία οδηγούσαν εκεί γι' αυτό τον σκοπό, αλλά και οι ίδιοι οι άνθρωποι έβρισκαν θεραπεία. Τα αφιερώματα που του έφερναν ήταν ματσούκες (μαγκούρες) φλογέρες και καμπανέλλες[2341]. Τις ματσούκες - μπαστούνια τα οποία έπαιρναν κατά κύριο λόγο τα χρειάζονταν τις περισσότερες φορές για να υποβαστάζονται οι ασθενείς λόγῳ της θέρμης, του ελώδους πυρετού για να φτάσουν εκεί. Όταν έφταναν στο προσκύνημα άφηναν τα ραβδιά τους εκεί έχοντας την πίστη ότι δεν τα χρειάζεται πλέον και ότι θα θεραπευόταν πλήρως. Ίσως δε να τα άφηναν κατά παρόμοιο τρόπο όπως άφηναν ρούχα τους ή μαντίλια ή να ήταν το τάμα τους να θεραπευθούν και να του αφιερώσουν ως δώρο τα μπαστούνια αυτά[2342]. Από τις ματσούκες που του έφερναν, πήρε ως φαίνεται και την ονομασία Ματσουκάρης όπως αυτό συμβαίνει και με άλλους αγίους όπως Αρνιακός, Κίλικας κ.ά. που πήραν την ονομασία τους από τον τρόπο τιμής τους όπου κάναμε λόγο και αλλού. Επίσης ματσούκες βλέπουμε να αφιέρωναν και σε άλλους ποιμενικούς αγίους στην Πάφο όπως τον άγιο Αναστάσιο ή όπως ο λαός τον έλεγε άγιο Στάση στη Τσάδα[2343], στον άγιο Θεόδωρο στη Ευρύχου και αλλού [2344].

Η τιμή των αγίων Ματσουκάρη και Αμπέλη ξεθώριασε, γιατί οι βοσκοί και τα κοπάδια τους εδώ και χρόνια εγκαταλείφτηκαν αλλά και οι ασθένειες όπως η ελονοσία περιορίστηκε με ιατρικά μέσα, ενώ η παιδεία και η συναναστροφή των κατοίκων με άλλο κόσμο έφερε ως αποτέλεσμα διάφορα έθιμα, παραδόσεις και δοξασίες να παραμεριστούν[2345].

Ματσουκάρης και Αμπέλης παρομοιάζονται με τη λατρεία του θεού Πάνα θεού των δασών, των ποιμνίων και των ποιμένων. Ίδιος προστάτης, ίδια αφιερώματα, ίδιος τρόπος

[2340]Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 589-590. Για τον άγιο Ματσουκάρη βλέπε περισσότερα Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 67-80 και Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 219.

[2341]Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 77-73. Ματσούκες φαίνεται ότι έπαιρναν και στον άγιο Αναστάσιο της Περιστερωνοπηγής Αμμοχώστου και οι οποίες σώζονταν εκεί μέχρι το 1974. Τις ματσούκες – γκλίτσες έφερναν εκεί οι προσκυνητές αφιερώνοντας τις στον άγιο και τοποθετώντας τις στις εικόνες του αγίου στον παλαιό και νέο ναό του. Οι πιστοί συνήθιζαν τις βέργες αυτές του αγίου να τρίβουν πάνω στα πονεμένα μέλη τους και να βλέπουν θεραπεία.

[2342] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 589. Αυτό το έθιμο δεν βλέπουμε να εξέλειπε αλλά παρατηρούμε και στις μέρες μας να παίρνουν πατερίτσες σε αγίους όπως στον Άγιο Νεκτάριο στην Αίγινα και αλλού και να τις εναποθέτουν στην εφέστιο εικόνα του αγίου είτε για να τους κάνει καλά είτε για να τον ευχαριστήσουν ότι έγιναν καλά.

[2343] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 604-605. Ο άγιος Αναστάσιος συνδέεται το όνομά του και με την ανάσταση ή το να σταθεί δηλαδή κανείς όρθιος χωρίς την χρήση μπαστουνιού – ματσούκας.

[2344] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 595.

[2345]Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 73.

τιμής[2346]. Το άλειμμα της πέτρας με λάδι που έκαναν ενίοτε ως τάμα για να θεραπευθούν παραπέμπει σε ειδωλολατρικές τελετές και στην λατρεία της Αφροδίτης στη Παλαίπαφο[2347]. Η λατρεία του Πάνα στην Πάφο ήταν διαδεδομένη με την κατοίκηση των Αρκάδων, ενώ βρέθηκαν στην Πάφο αγαλματίδια του Πάνα στην Πόλη Χρυσοχούς και στην Αμαργέτη[2348]. Παρόμοια τιμή αμφιβόλου αγίου αποτελεί εκτός Πάφου και ο άγιος Σφύριος στον Κάμπο[2349]. Να σημειώσουμε ότι η τιμή αυτών των αγίων συνδυαζόταν με χριστιανικές ενέργειες όπως να κάνουν μετάνοια, τον σταυρό τους κλπ.

14. Η Αγία Μαύρα – Μαύρη και ο άγιος Μάντης

Ναούς ή ερείπια της αγίας Μαύρης στην Πάφο ο Τσικνόπουλλος καταγράφει στις κοινότητες: Άρμου, Ευρέτου, Κρήτου Τέρρα, Παναγιά, Κάτω Πάφος και Φιλούσα Χρυσοχούς[2350]. Διορθώνουμε τον Τσικνόπουλλο με την δική μας καταγραφή[2351] που έχουμε εντοπίσει ναούς: στην Κάτω Πάφο και στις εξής κοινότητες: Άρμου, Αχέλεια, Κρήτου Τέρρα, Μελαμιού, Παναγιά, Σκούλλι ή Χόλι (είναι στα όρια και δεν εντοπίζεται ακριβώς στις μέρες μας), Φιλούσα Χρυσοχούς και ίσως στις κοινότητες Γαλαταριά και Λυσό. Από τους πιο πάνω ναούς ο μοναδικός που σώζεται σήμερα είναι αυτός στην Κάτω Πάφο, ενώ αξιόλογα ερείπια ναών σώζονται στην Αχέλεια και στην Φιλούσα Χρυσοχούς.Η αγία Μαύρη μέσα από τα συναξάρια την εντοπίζουμε να εορτάζεται μαζί με τον άγιο Τιμόθεο στις 3 Μαΐου και οι άγιοι έζησαν και μαρτύρησαν στην Θηβαΐδα της Αιγύπτου. Όπως γράψαμε και αλλού πολλών άλλων αγίων μεταφέρθηκε η μνήμη από την Αίγυπτο και στην Κύπρο και έτσι η τιμή της είναι ευρέως διαδεδομένη. Αυτό θα έγινε αρχικά για πολλούς από τους ναούς, σε κάποιες περιπτώσεις που δεν εντοπίζουμε ναούς αλλά μόνο τιμή ίσως να συνέδεσαν τον χώρο με την αγία Μαύρη λόγῳ θεραπευτικής ή μεσιτικής ιδιότητας της. Το παράδοξο στην Κύπρο είναι ότι δεν αναφέρονται οι άγιοι Τιμόθεος και Μαύρα μαζί αλλά μόνο η αγία Μαύρα αυτό μπορεί να οδηγήσει κάποιους στο συμπέρασμα ότι πρόκειται για τοπική αγία. Όμως όπως αναφέραμε και πριν, είναι

[2346]Στο ίδιο, σ. 73-74.

[2347]Στο ίδιο, σ. 71, 74.

[2348]Στο ίδιο, σ. 73-74.

[2349]Στο ίδιο, σ. 75. Βέβαια ο άγιος Σφύριος παραπέμπει και στον άγιο Σπυρίδωνα, που όπως φαίνεται παλαιότερα προφερόταν άγιος Σφυρίδων. Αυτό βεβαιώνεται και από τους κατοίκους του Κάμπου ότι εόρταζαν τον άγιο αυτό την ημέρα που εορτάζει ο άγιος Σπυρίδωνας, δηλαδή στις 12 Δεκεμβρίου. http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=10065&-V=limmata (προσβάσιμο: 31.5.2022).

[2350] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 208.

[2351] Όπως αναφερθήκαμε και αλλού ο Τσικνόπουλλος όταν έκανε την καταγραφή στους ναούς, πολλούς από αυτούς δεν είχε επισκεφτεί. Έτσι όταν του έλεγαν ότι στο χωριό τους τιμόταν ένας άγιος και στο δίπλα χωριό του έλεγαν επίσης το ίδιο γιατί συνόρευε ο ναός στα δύο χωριά έγραφε την τιμή του και στα δύο χωριά. Έτσι με την καταγραφή μας διορθώσαμε κάποια λάθη προσθέτοντας και επιπλέον ναούς που δεν είχε καταγράψει. Η πολυσέλιδη αυτή έρευνά μας είναι υπό έκδοση.

σύνηθες πολλές φορές να επικρατεί ένα μόνο όνομα όταν αναφέρονται σε δύο ή περισσότερους αγίους. Η τιμή της αγίας Μαύρης στο Κοιλάνι με ναό του 12ου αιώνα, με τοιχογραφίες του 15ου αιώνα, ο οποίος θα ήταν το καθολικό παλαιάς μονής, είναι πολύ γνωστή και θεωρούν το προσκύνημα εκεί ότι ανήκει σε τοπική αγία την παρουσία της οποίας διασώζεται με διάφορες παραδόσεις. Η πίστη σε τοπική αγία ενισχύθηκε το 1998 μετά από εύρεση κάρας στον ναό, την οποία συνέδεσαν με την αγία Μαύρα[2352]. Πάντως στον ναό οι τοιχογραφίες από το μαρτύριο της αγίας παραπέμπουν στο μαρτύριο της αγίας Μαύρας με τον σύζυγό της άγιο Τιμόθεο, που έζησαν και μαρτύρησαν στην Αίγυπτο. Στα Κύπρια Μηναία περιλήφθηκε στις 3 Μαΐου ακολουθία των αγίων Τιμοθέου και Μαύρας η οποία παραπέμπει στους γνωστούς αγίους της Αιγύπτου[2353]. Συμπερασματικά πιστεύουμε ότι η τιμή της αγίας Μαύρης έφθασε από την Αίγυπτο και στην Κύπρο γενικότερα, όπως γράφει και ο π. Φώτιος κατά τους βυζαντινούς χρόνους με ναούς και μονές[2354]. Έτσι όπως και άλλων αγίων από την ίδια περιοχή έφθασε η τιμή της και στην Πάφο η οποία θα ενισχύθηκε περισσότερο από τους κτηνοτρόφους με την αναφορά στο συναξάριο της τον για πειρασμό που την υπέβαλε ο πονηρός, όταν αυτή διψούσε, με «κούπα και ποταμό που έρρεε γάλα»[2355]. Στο άκουσμα αυτό οι απλοί βοσκοί θα θεώρησαν ότι η αγία βοηθάει στο να παράγουν κυρίως τα αιγοπρόβατα τους πολύ γάλα το οποίο είχαν τόσο ανάγκη σε καιρούς δουλείας και ανέχειας τις περισσότερες φορές για τα δεδομένα της Κύπρου. Έτσι θα αφιέρωναν περισσότερους χώρους τιμής στην αγία αυτή.Η απλή πίστη των ανθρώπων με συνδυασμό πάντοτε της αγίας έκανε θαύματα.

Για τον άγιο Μάντη, ο Τσικνόπουλλος τον αναφέρει να τιμάται στην Άρμου ενώ στα τοπωνύμια αναφέρεται στην Μαραθούντα. Ίσως πρέπει να το αναζητήσουμε μεταξύ των δύο κοινοτήτων. Η μία περίπτωση είναι αν το συνδέαμε με τον άγιο Μάμα στην Μαραθούντα και η άλλη η οποία θα μπορούσε να ταυτιστεί είναι η αγία Μαύρη τα σύνορα της οποίας μπορεί να αναζητηθούν μεταξύ των δύο χωριών. Πιστεύουμε ότι όπως και αλλού ονόματα από αρσενικά μετατρέπονται σε θηλυκά και το αντίστροφο ή αλλοιώνονται έτσι και εδώ το Μαύρη κάποιοι θα την μετέτρεψαν σε Μάντη ή το αντίστροφο. Ονομασία Μάντη συναντάμε σε τοπωνύμια και σε άλλες κοινότητες στην Πάφο όπως στην Επισκοπή και στις Κέδαρες καθώς και στην υπόλοιπη Κύπρο όπως στην Ακανθού, στον Άγιο Γεώργιο Λεύκας και στη Βιτσάδα[2356]. Να σημειώσουμε επίσης ότι το Μάντης ίσως να το αναζητήσουμε και ως επίθετο ενός αγίου στον οποίο «μάντιζαν» με μαντίλια και ρούχα

[2352] Από αντίγραφο εικόνας στον ναό, με σημείωση ότι βρέθηκε η κάρα της αγίας ην 1ην Ιουλίου 1998 από τον ιερέα της κοινότητας Σωφρόνιο. Από επίσκεψή μας στο μνημείο στις 12.6.2022.

[2353]*Κύπρια Μηναία*, τμ. 7 (Μάιος 3), σ. 32-43.

[2354] Ιωακείμ π. Φώτιος, «Μαύρα, μάρτυς (οσία;)», *ΜΟΧΕ*, τμ. 11, σ. 286-287.

[2355]Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 9 (Μάιος 3), σ. 35-37.

[2356]Gazzetter, σ. 777.

τον ναό του ή το παρακείμενο θάμνο ή δέντρο. Είχαμε ήδη κάνει λόγο και σε άλλο κεφάλαιό μας για τον άγιο Γεώργιο τον μανδηλαρά στην Ελλάδα.

15. Ο Άγιος Πολέμιος

Αφορμή να συμπεριλάβουμε τον άγιο αυτό στην έρευνά μας είναι πρώτα ότι με το όνομα αυτό είναι γνωστός άγιος της Κύπρου τον οποίο μνημονεύει ο Μαχαιράς ότι έζησε και αγίασε στη Μόρφου[2357]. Έπειτα στην Πάφο έχουμε μια κοινότητα η οποία έχει την ονομασία Πολέμι και επειδή ασχοληθήκαμε και με άλλες κοινότητες που πήραν το όνομά τους από τοπικό ή γνωστό άγιο, μας κίνησε το ενδιαφέρον να ερευνήσουμε και την περίπτωση αυτή. Πράγματι κανείς θα μπορούσε να εικάσει ότι η κοινότητα Πολέμι ότι προέρχεται από τον άγιο Πολέμιο και αν έζησε και στην Μόρφου αυτό δεν αποκλείει και την Πάφο ως πρώτο ή τελευταίο σταθμό του αγίου. Κάτι παρόμοιο που η παράδοση θέλει τον άγιο Κενδέα για παράδειγμα να έζησε και στην Πάφο και στο Αυγόρου.

Ο Νέαρχος Κληρίδης ερμηνεύοντας το όνομα της κοινότητας Πολέμι γράφει ότι αυτό οφείλεται στον πρώτο οικιστή της που είχε το όνομα Πολέμιος[2358]. Αντίθετα όμως ο Συμεωνίδης[2359] γράφει ότι θα πρέπει το όνομα να παράγεται από το υπολήνιον που σημαίνει το λάκκο στον οποίο εκρέει το γλεύκος από τον ληνό των σταφυλιών, μιας και το Πολέμι είναι γνωστό μέχρι τις μέρες μας για τα πολλά αμπέλια του. Όπως αναφέρει ο ίδιος το τοπωνύμιο αυτό το συναντάμε με διάφορες εκδοχές σε αρκετά μέρη της Ελλάδας ακόμα δε και ως επώνυμο (πβ. Τον Νεοέλληνα ποιητή Ιωάννη Πολέμη)[2360].

16. Οι Άγιοι Σαλαμάνης Φωκίων, Μελχίων και Κρισπυρίων

Μοναδικός άγιος με το όνομα Σαλαμάνης καταγράφεται από το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 17 Φεβρουαρίου, ο οποίος όμως καμία αναφορά δεν γίνεται να έχει σχέση με την Κύπρο[2361]. Ο Σαλαμίνιος αναφέρεται από τον Λουζινιανό[2362] ως

[2357] «Καὶ εἰς τοῦ Μόρφου ὁ ἅγιος Θεοδόσιος, καὶ ὁ ἅγιος Πολέμιος· εἰς τὴν Βάσαν ὁ ἅγιος Βαρνάβας μοναχός· πρὸς τὴν Ἀλέκτοραν εἰς ἕναν τόπον λεγόμενον εἰς τὴν Γλυφίαν τὸ κοιμητήριν τοῦ ἁγίου Κασιανοῦ καὶ τὸ σῶμαν του καὶ ἑορτάζουν τον τῇ ΙϚ΄ σεπτεβρίου.». *Μαχαιράς*, §32. Ο Κυπριανός αντίθετα καταγράφει τον άγιο Πολέμιο ότι ασκήτευσε στη Βάσα, ενώ τον όσιο Βαρνάβα τον αναφέρει στην Αυδήμου. Στον Κυπριανό όντως έγινε μια σύγχυση από τον ίδιο όπως και σε άλλους αγίους. Αυτό οφείλεται πιστεύουμε σε κείμενα προγενεστέρων του Κυπριανού όπως το πιο πάνω που παραθέτουμε του Μαχαιρά όπου κανείς μπορεί να μπερδέψει τα στίγματα του κειμένου και να θεωρείσει άλλες τοποθεσίες για τον κάθε άγιο. Ευρύτερα όμως γνωστό είναι ότι ο άγιος Πολέμιος έζησε στην περιοχή της Μόρφου.

[2358] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 206.

[2359] Χαράλαμπος Π. Συμεωνίδης, «Το τοπωνύμιο Πολέμι προέρχεται από το υπολήνιο», Ενατενίσεις, τχ. 17, (2012), σ. 85-86.

[2360] Συμεωνίδης, «Το τοπωνύμιο Πολέμι προέρχεται από το υπολήνιο…», ό.π., σ. 85-86.

[2361] SyEC, σ. 471-472.

[2362] Lusignan, 59αβ.

μαθητής του Αγίου Ιλαρίωνος. Ο Χάκκετ κάνει απλή αναφορά για τον Κρισπιανό[2363], τον Μαλχίωνα[2364], τον Σαλωμίνη[2365], και τον Φωκίωνα[2366] μαθητές του αγίου Ιλαρίωνα. Ο Τσικνόπουλλος έχοντας πηγές τον Ροδινό[2367], τον Λουζινιανό και τον Νικηφόρο στην Εκκλησιαστική του Ιστορία αναφέρει αυτούς ότι ήταν αδέρφια κατά σάρκα και έγιναν και πνευματικά αδέρφια, μοναχοί του αγίου Βασιλείου και αργότερα ήρθαν κοντά στον άγιο Ιλαρίωνα στην Κύπρο και αγίασαν[2368]. Λόγος θα μπορούσε να γίνει επίσης και για τον μαθητή του αγίου Ιλαρίωνα, τον Ησύχιο, για τον οποίο όμως λόγῳ της κλοπής του λειψάνου του πνευματικού του πατρός και μεταφοράς του στην Παλαιστίνη δημιουργήθηκε αρνητική εικόνα και ουδέποτε αναφέρεται ως άγιος. Τέλος να αναφέρουμε ότι στην ακολουθία της αγίας Κωνσταντίας του Χαράλαμπου Μπούσια αναφέρεται ότι κοντά στον άγιο Ιλαρίωνα στην Κύπρο ήταν και οι δύο μαθητές του Ησύχιος και Ζανάνους[2369].

Έχοντας φαίνεται τους προηγούμενους υπόψη οι συγγράψαντες την ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 συμπεριέλαβαν τον «Μαλχίωνα» ως ένα από τους Κυπρίους αγίους και μαθητή του αγίου Ιλαρίωνα[2370], το ίδιο και το Σαλαμάνη ή Σαλωμίνη τον οποίο καταγράφουν ως ένα από τους Κυπρίους αγίους[2371]. Άλλοι μεταγενέστεροι προσπάθησαν να τους ταυτοποιήσουν μάλλον χωρίς πηγές και ισχυρά ερείσματα[2372].

Τέλος σημειώνουμε ότι δεν εντοπίζουμε κανένα από τα πιο πάνω ονόματα να δίδεται στην βάπτιση παιδιών[2373].

[2363] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 196.

[2364]Στο ίδιο.

[2365]Στο ίδιο, σ. 203.

[2366]Στο ίδιο, σ. 217.

[2367] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 105.

[2368] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 191.

[2369] Χαράλαμπος Μπούσιας, Ακολουθία αγίας Κωνσταντίας, Αθήνα 2006, (στο Συναξάριο), σ. 21. Το ίδιο αναφέρεται και στην ακολουθία στα Κύπρια Μηναία. *Κύπρια Μηναία*, τμ. 11 (Επίμετρον, Οκτώβριος 21), σ. 97. Άγιο όμως με το όνομα Ζανάνους δεν συναντάμε πουθενά, ούτε και ως κύριο όνομα συναντάται. Αναφέρεται δε αυτός ο μαθητής στο: Προμεταφραστικός Βίος Οσίου Ιλαρίωνος, BHG 754 (versio 3) e cod. Paris. Coil. 110, ff. 94-104v. (Δημητρακόπουλος, *Όσιος Ιλαρίων ο Μέγας…*, ό.π., σ. 71-72).

[2370]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 131.

[2371]Στο ίδιο, σ. 136.

[2372] Ο Σάββας Παπαδόπουλος προσπαθεί σε άρθρο του να τον συνδέσει με τον άγιο Κουρνούτα της Σαλαμιούς λέγοντας ότι ο άγιος πιθανόν να ήταν ο ασκητής που ασκήτεψε στο χωριό Σαλαμιού του οποίου του δόθηκε η προσωνυμία Κουρνούτας. Η αναφορά συγκεκριμένα στο Σαλαμάνη γίνεται προφανώς ως μια προσπάθεια να δοθεί μια εκδοχή στο όνομα της κοινότητας Σαλαμιού να προέρχεται από τον άγιο αυτό. Σάββας Παπαδόπουλος, «Ο άγιος Κουρνούτας της Σαλαμιούς», εφημ. *Η φωνή της Πάφου*, 25 Νοε-1 Δεκ 1995, σ. 15.

[2373] ΑΒΜΠ.

17. Ο Άγιος Τομάζος ή Χατζητουμάζος

Ο Τσικνόπουλλος τον «Τομάζο» τον συγκαταλέγει ανάμεσα στους επονομαζόμενους Αλαμάνους αγίους και ως χώρο τιμής του αναφέρει το Στρουμπί[2374]. Φαίνεται ότι ο Τσικνόπουλλος είναι αυτός που πρώτος εισηγήθηκε τον Τουμάζο ως τοπικό άγιο κάτι το οποίο αβασάνιστα δέχθηκαν και άλλοι μεταγενέστεροι[2375]. Παλαιοί κάτοικοι της κοινότητας Στρουμπί δεν γνωρίζουν για καμιά παράδοση για ύπαρξη τοπικού αγίου, ενώ δεν θυμούνται ναό παρόλο που δείχνουν κάποιο σημείο και μερικές πέτρες περί τα 350 μέτρα ανατολικά από τον ναό του Αγίου Γεωργίου στο Πάνω Στρουμπί[2376]. Τώρα, πώς ο Τσικνόπουλλος δημιούργησε αυτή την θεωρία, είναι ένα θέμα. Ίσως πρόκειται για λάθος του. Παρόλο που ο Τσικνόπουλλος δούλεψε όσο ελάχιστοι άλλοι σε τέτοια θέματα, όμως, δεν είναι αλάθητος και έχουμε διαπιστώσει και αλλού (και το σημειώσαμε) αρκετές φορές να είχε κάνει λάθη[2377].

Μια σημαντική επισήμανση εδώ είναι ότι ο αγιογράφος Παρθένιος που αγιογράφησε σειρά από τους «αγίους» και «αγίες», που αμφιβάλλουμε για την ύπαρξή τους, δεν αγιογράφησε τον Τομάζο ή Τουμάζο. Αυτό μας δείχνει ότι πολύ πιθανόν ο Τουμάζος να μην τιμόταν ως άγιος την εποχή του.

Αναζητώντας άλλα πιθανά τοπωνύμια ή ναούς αφιερωμένους στον Τομάζο βρήκαμε εκτός από το Στρουμπί που έχει την ονομασία Χακή Τουμάζος[2378] και στις εξής κοινότητες: α) Μούσερε: Γεροτουμάζος[2379], β) Άγιος Γεώργιος Κελοκεδάρων: Παπά

[2374] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 184.

[2375] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 145· Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 220.

[2376] Μαρτυρίες που μάζεψα κατά καιρούς τα τελευταία πέντε χρόνια από διάφορους έμπιστους κατοίκους της κοινότητας όπως τον π. Κυριάκο Ζαχαρία, ιερέα της κοινότητας, Ανδρέα Πογιατζή, Χαράλαμπο Επαμινόνδα, Χαράλαμπος Πουλλάς κ.ά.

[2377] Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι ο Τσικνόπουλλος πέραν των άλλων περιπτώσεων που έσφαλλε με τους αγίους, στο Στρουμπί ενώ τον Τομάζο τον αναφέρει ως τοπικό άγιο που τιμάται εκεί, τον άγιο Αγρίππα στην ίδια κοινότητα – Στρουμπί που επίσης δεν υπάρχει αλλού ναός στην Πάφο τον τοποθετεί ως ημέρα εορτασμού στις 18 Φεβρουαρίου και δεν τον αναφέρει ως τοπικό άγιο: Τσικνόπουλλος, Ιστορία, σ. 184, 203, 219. Με ποια κριτήρια έκανε αυτή την διάκριση, μας είναι άγνωστο. Το ίδιο βλέπουμε να κάνει ο Τσικνόπουλλος και με άλλους μοναδικούς ναούς. Προφανώς ο Τσικνόπουλλος εδώ ναούς αγίων στην Πάφο που έβρισκε να καταγράφονται στα γνωστά συναξάρια τους συνέδεε με γνωστούς αγίους, ενώ κάποιους που ήταν άγνωστοι προσπάθησε να βρει λύση στην ύπαρξή τους τοποθετώντας τους ως τοπικούς αγίους.

[2378]Gazetter, σ.1259. Το Χατζή είναι ξένη λέξη και αποδίδεται ως συνώνυμη του άγιος. Αναζητώντας την λέξη Χατζή στα τοπωνύμια βρίσκουμε δεκάδες σε όλη την Κύπρο με πρώτο επίθετο το Χακή. Gazetter, σ. 1257 - 1259.

[2379]Gazetter, σ. 290. Το τοπωνύμιο Γεροτουμάζος βρίσκεται περί το ενάμισι χιλιόμετρο βορειοδυτικά της κοινότητας. Δεν αναφέρουν οι κάτοικοι ότι συνδεόταν με κάποια τιμή κάποιου αγίου. Απλά το αντιπαραβάλουμε με το Χατζητουμάζο στο Στρουμπί.

Τουμάζος[2380]. Επίσης εκτός επαρχίας Πάφου έχουμε: α) στον Αστομερίτης: Τουμάζοι[2381], β) στο Διόριος: Τουμάζος[2382], γ) στη Μόρφου: Τουμάζος[2383]. Παρατηρούμε επίσης ότι στην Πάφο και σε ολόκληρη την Κύπρο υπάρχει ως επίθετο σε ονόματα καθώς και οδός στην Πάφο φέρει το όνομα Παναγιώτη Τουμάζου[2384].

Ερευνώντας μέσα από παλαιότερα κείμενα αν ο Τομάζος ή Τουμάζος καταγράφεται ως άγιος παρατηρούμε ότι το όνομά του απουσιάζει. Ο Λεόντιος Μαχαιράς που αποτελεί την σημαντικότερη και αρχαιότερη πηγή σε όσον αφορά τους αγίους στην Κύπρο, στο Χρονικό του απαριθμεί μόνο τους ορθόδοξους αγίους που είτε κατάγονταν από εδώ ή ήρθαν στην Κύπρο και μόνο τους ορθόδοξους επισκόπους, επισκοπές και μονές. Παραλείπει παντελώς τα της Δυτικής Εκκλησίας αναφέροντας μοναδική εξαίρεση ένα άγιο της Δυτικής Εκκλησίας τον Ιωάννη ντε Μοντφόρτ και ο λόγος που τον αναφέρει είναι γιατί τιμήθηκε και από τους ορθοδόξους (8 Μαΐου) αφού είχε πεθάνει στην Κύπρο το 1248 και είχε ταφεί στη Λευκωσία[2385].

Ο Tresor ο οποίος παρέχει μία σύνοψη των κυριότερων αγίων της Κύπρου, αναφέρει και Λατίνους τιμώμενους αγίους όπως τον Ιωάννη de Montfort, τον Ούγο di Fagiano, τον Βαρθολομαίο di Braganza, την αγία Λιμπάνια η οποία πέθανε στη Γενούη και τον Πέτρο de Thomas, ο οποίος πέθανε στην Αμμόχωστο[2386].

[2380]Gazetter, σ. 953. Ενώ υπάρχουν δεκάδες τοπωνύμια σε όλη την Κύπρο με πρώτο επίθετο Παπά. Gazetter, σ. 952-953.

[2381]Gazetter, σ. 1184.

[2382]Στο ίδιο.

[2383]Στο ίδιο.

[2384] Όνομα Χατζή Γεώργιος Χατζή Τουμάζος από Κρήτου Τέρρα συγκαταλέγεται ανάμεσα στους εκτελεσθέντες τις ημέρες του Ιουλίου του 1821. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 356. Επίσης ο Χατζή Νικόλας Χατζή Τουμάζου. Τα ονόματα και των δύο αναγράφονται σε αναθηματική στήλη έξω από τα γραφεία της Μητρόπολης στο βορειοανατολικό άκρο του Ιερού του αγίου Θεοδώρου. Πολλά επίθετα στην Κύπρο με το όνομα Τουμάζος, και ήρωας στην Πάφο με το ίδιο επίθετο. Το όνομα Τουμάζος μνημονεύθηκε στις γιορτές του Αγίου Δημητριανού στις 6 Νοεμβρίου 2018. Ενώ από το ηλεκτρονικό αρχείο Βαπτίσεων της Μητροπόλεως Πάφου (ΑΒΜΠ) στις αναζητήσεις για το όνομα: Τομάζος, Τουμάζος δεν βρήκαμε κάποιο όνομα.

[2385] Μαχαιρά, *Χρονικόν,* έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. κθ. Αναφορά στην τιμή του αγίου αυτού, την καταγωγή του, τα θαύματα και το άθικτο λείψανό του κάνουν οι: Σεμπαστιέν Μαμερώ (1474/5, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 181· Πιέρ Μπαρμπάτρ (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 190· Φέλιξ Φέιμπερ (1480-1483), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 212· Νικόλ λε Ουέν (1487), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 231· Ζιακ λε Σαίζ (1518), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 277· και άλλοι. Ο Παυλίδης μας πληροφορεί ότι ο άγιος αυτός τιμόταν ιδιαίτερα κατά τη μεσαιωνική Κύπρο, ήταν Γάλλος ευγενής στην καταγωγή και ότι πέθανε το 1248 και τάφηκε στη Λευκωσία. Η μνήμη του εορτάζεται από Λατίνους και Ορθοδόξους στις 8 Μαΐου και ότι τον θεωρούν θαυματουργό. Σεμπαστιέν Μαμερώ (1474/5) και Ζιάκ Σαίζ στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 182-187,279.

[2386] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 293.

Το όνομα Τομάζος μαθαίνουμε ότι είναι αντρικό κύριο όνομα που απαντάται σε ορισμένες περιοχές της Ελλάδας. Από τα σπάνια σήμερα ονόματα, το οποίο συναντούμε στα Επτάνησα, στις Κυκλάδες, στα Δωδεκάνησα, την Κρήτη και γενικά περιοχές όπου επικράτησαν παλιότερα οι Ενετοί και οι Γενουάτες ή αργότερα οι Ιταλοί. Επίσης περιλαμβάνεται στην κατηγορία των «Ονομάτων εκ ξένων λαών», ενώ αντιστοιχεί στο ελληνικά αντρικό βαφτιστικό Θωμάς. Ο γυναικείος τύπος του ονόματος είναι Τομάζα και Τομαζίνα[2387].

Επομένως όλα συγκλίνουν στο να θεωρήσουμε ότι η τιμή του Τομάζου στο Στρουμπί πρόκειται για το όνομα Θωμάς. Που μπορεί να είναι ο Θωμάς ο απόστολος, τον οποίο πρόφεραν οι ξένοι σε Τουμάζο. Το όνομα Τουμάζος ήταν φαίνεται συνηθισμένο, όπως παρατηρούμε, τον 15ο αιώνα στη Κύπρο[2388]. Το ότι οι ορθόδοξοι δεν τιμούσαν ιδιαίτερα αυτόν τον άγιο στο Στρουμπί καθώς και στο ναό του, φανερώνει ότι δεν επρόκειτο για ορθόδοξο ναό και άγιο που τιμούσαν οι ορθόδοξοι.

Παρατηρούμε επίσης στην Κύπρο να αναφέρεται ότι υπήρχε το μοναχικό Τάγμα του Αγίου Θωμά του μάρτυρος[2389]. Ακόμα Άγγλοι μοναχοί του τάγματος του Αγίου Θωμά Καντερβουρίας ή αγίου Θωμά του μάρτυρος φαίνεται ότι υπήρχε στη Κύπρο κατά τα χρόνια της Φραγκοκρατίας[2390].

Πολύ πιθανόν Τουμάζος ή Τομάζος να αναφερόταν για τον άγιο των ρωμαιοπαπικών[2391] Θωμά Ακινάτη[2392] μιας και στα Ιταλικά το Θωμάς προφέρεται «Τομάσο (Thommaso)» πρόκειται για μεγάλο θεολόγο και πατέρα της Δυτικής Εκκλησίας που έζησε τον 13ο αιώνα στην Ιταλία. Στην Κύπρο γνωστό είναι από αναφορές και το παρεκκλήσι του αγίου Θωμά Ακινάτη στα δεξιά του επίσης λατινικού ναού της αγίας Σοφίας στη Λευκωσία το οποίο όπως αναφέρουν είχε τοιχογραφίες από τη ζωή και το έργο

[2387] Βλέπε περισσότερα: https://el.wikipedia.org/wiki/ ημ. αν. 25.7.2019

[2388] Για ανθρώπους της εποχής με το όνομα Τουμάζος αναφέρει ο Γεώργιος Βουστρώνιος. Βουστρώνιος, *Χρονικό…*, ό.π., § 18,59 87,145,201,206 κ.ά.

[2389] Χάκκετ, τμ. 3, σ. 2.

[2390] Λούντολφ φον Σουχέν (1340), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 99· Χάκκετ, τμ. 3, σ. 203.

[2391] Η τιμή αγίων της Δυτικής Εκκλησίας από τους Ορθοδόξους δεν ήταν συνηθισμένη εκτός από μία και μοναδική εξαίρεση τον Ιωάννη ντε Μοντφόρτ που μνημονεύει ο Μαχαιράς. *Μαχαιράς,* § 33. Δες και αναφορά μας για τον άγιο Κενδέα. Οι Λατίνοι όμως που ήταν στην Κύπρο, οπωσδήποτε θα είχαν τους δικούς τους αγίους που τιμούσαν και με ναούς επ' ονόματί τους. Δες και αγία Ελισάβετ στον άγιο Αμβρόσιο η οποία πιστεύουμε ότι κάτι παρόμοιο θα έγινε.

[2392] Στον λατινικό καθεδρικό ναό Αγίας Σοφίας στη Λευκωσία φαίνεται να υπήρχε παρεκκλήσι αφιερωμένο στο άγιο Θωμά Ακινάτη. Βουστρώνιος, *Χρονικό*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π, σ. 71· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 326. Για τον άγιο αυτό της Δυτικής Εκκλησίας βλέπε: Ελπιδοφόρου Λαμπριανίδη «Θωμάς Ακινάτος», *Ενατενίσεις*, τχ. 12 (2010), σ. 50-59 και τχ. 13 (2011), σ. 26-31.

του[2393]. Έτσι τον καιρό που οι Λατίνοι εκλατίνιζαν το νησί θα έκτιζαν και ναούς προς τον άγιο τους αυτό[2394].

Η τοποθεσία στο Στρουμπί όπου παλαιότερα υπήρχε τόπος τιμής του προφέρεται από τους κατοίκους του χωριού και ως Χατζητουμάζος. Η ονομασία αυτή παραπέμπει σε τούρκικη προφορά που το πρώτο συνθετικό Χατζή μεταφράζεται σε άγιος. Ενώ το Χατζή που χρησιμοποιείται πολλές φορές μπροστά από επίθετα δηλώνει τον προσκυνητή των Αγίων Τόπων.

Συνοψίζοντας τα πιο πάνω θεωρούμε ότι η τιμή του «αγίου» Τομάζου, Τουμάζου ή Χατζητουμάζου στο Στρουμπί συνδέεται με ναό αφιερωμένο στον απόστολο Θωμά ή επικρατέστερα στον Θωμά Ακινάτη και ο οποίος ανήκε στουςΛατίνους κατά την περίοδο Φραγκο-Ενετοκρατίας στο νησί. Η τιμή του θα έπαψε να υπάρχει με την έναρξη της Τουρκοκρατίας και την αποχώρηση των Λατίνων, ενώ διασώθηκε το τοπωνύμιο μέχρι τις μέρες μας.

18. Ο Άγιος Φιλιέρης (ή σπηλιέρης)

Μοναδικός τόπος τιμής ή απλά χώρου με αυτή την ονομασία βρίσκουμε σε μεγάλο σπήλαιο κοντά σε τρεχούμενο νερό παρά την κοινότητα Αδρολίκου. Την τοποθεσία αυτή δεν την καταγράφει κανείς, ούτε ακόμα και ο Τσικνόπουλλος την βρήκαμε από παράδοση των κατοίκων της γύρω περιοχής. Σήμερα δεν υπάρχει χώρος τιμής ούτε και ενδείξεις ότι

[2393] Φέλιξ Φέιμπερ (1480-1483), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.210,216,218.

[2394] Περισσότερα: Ο Θωμάς Ακινάτης, Τ.Δ. (ιταλ: Tommaso d'Aquino, λατ: Thomas Aquinas, 1225 – 7 Μαρτίου 1274), γνωστός και ως Θωμάς του Ακουΐν, Θωμάς του Ακουΐνο, Αγγελικός Δάσκαλος (Doctor Angelicus) ή Παγκόσμιος Δάσκαλος (Doctor Universalis) ήταν Ιταλός ιερέας των ρωμαιοπαπικών στο Τάγμα των Δομινικανών, και σημαντικός φιλόσοφος και θεολόγος, εκπρόσωπος της σχολής του σχολαστικισμού. Είναι ένας από τους 33 Διδασκάλους της Εκκλησίας και θεωρείται από πολλούς ρωμαιοπαπικούς ως ο μεγαλύτερος θεολόγος της Εκκλησίας και ένας από τους μεγαλύτερους φιλοσόφους όλων των εποχών. Υπήρξε ο σημαντικότερος υποστηρικτής της φυσικής θεολογίας και ο πατέρας της Θωμιστικής σχολής φιλοσοφίας και θεολογίας, η οποία αποτέλεσε για καιρό την κύρια φιλοσοφική προσέγγιση των ρωμαιοπαπικών. Η επιρροή του στη δυτική σκέψη είναι σημαντική, καθώς είναι ένας εκ των οποίων που βοηθούν στην πρόσληψη του Αριστοτελισμού από την Χριστιανική Ευρώπη, συγχωνεύοντας τη χριστιανική θεολογία με την αριστοτελική φιλοσοφία σε αυτό που ονομάζουμε «χριστιανικό αριστοτελισμό». Η σημαντικότερη συνέπεια της διδασκαλίας του είναι, ότι προσπάθησε να συγκεράσει την πίστη με τον λόγο και έστρεψε τους θεολόγους στην μελέτη των έργων του Αριστοτέλη, ώστε να μάθουν να χρησιμοποιούν αυστηρές επιστημονικές μεθόδους, που απορρέουν από την μελέτη του φυσικού κόσμου, προκειμένου να εξηγήσουν τα μυστήρια της Αποκάλυψης Ορθόδοξη Εκκλησία. Ο Ακινάτης θεωρείται για τους ρωμαιοπαπικούς ως ο αρχετυπικός δάσκαλος για αυτούς που μελετούν για το χρίσμα της ιεροσύνης. Τα γνωστότερα έργα του είναι το Summa Theologica και το Summa Contra Gentiles. https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%98%CF%89%CE%BC%CE%AC%CF%82_%CE%91%CE%BA%CE%B9%CE%BD%CE%AC%CF%84%CE%B7%CF%82 (προσβάσιμο: 25.7.2019).

κάποτε τιμόταν κάποιος γνωστός ή άγνωστος άγιος. Ο χώρος βεβηλώνεται από ελεύθερα αιγοπρόβατα και άλλα ζώα που βόσκουν στην περιοχή.

Αυτό που έρχεται αμέσως στο νου είναι οι φλογέρες των βοσκών αν έπαιρναν σε αυτών φλογέρες για να προστατεύει τα ζώα των όπως π.χ. ο άγιος Ματσουκάρης ματσούκες, έτσι και εδώ οι Φλογέρες να έγινε Φλογέρης και Φιλιέρης. Πράγματι αν συσχετίσουμε τα αφιερώματα που έπαιρναν στους ποιμενικούς αγίους Αμπέλη, Ματσουκάρη κ.ά. θα δούμε ότι τους έπαιρναν μεταξύ άλλων και φλογέρες. Έτσι αν ο Ματσουκάρης του έπαιρναν κυρίως ραβδιά και ματσουκιές και πήρε αυτή την ονομασία. Κατά συνέπεια ο Φιλιέρης ίσως να του έπαιρναν φλογέρες και πήρε την ονομασία Φιλιέρης.

19. Ο Άγιος Χριστοφόρος και άγιος Αναστάσιος Ευστάθιος (= Στάσης)

Στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως συναντάμε δύο αγίους μάρτυρες Κόνωνα και Χριστοφόρο να συνεορτάζονται στις 6 Ιουνίου, χωρίς περισσότερα στοιχεία για τη ζωή τους[2395]. Το σημαντικό εδώ είναι ότι σεβάσματα και των δύο αυτών αγίων Κόνωνα και Χριστοφόρου συναντάμε στη Χούλου. Οι άγιοι αυτοί στα σύγχρονα μας συναξάρια εορτάζουν στις 5 Ιουνίου και ήταν από τη Ρώμη και δεν είχαν καμία σχέση με την Κύπρο.

Ο Μαχαιράς αναφέρει ένα άγιο Χριστόφορο μαζί με άλλους αγίους στην Κοφίνου: «Εἰς τὴν Κοφίνουν… ὁ ἅγιος Χριστόφορος, ὁ ἅγιος Ὀρέστης, καὶ ὁ ἅγιος Δημητριανός, ὁποῦ πολομοῦν ἄπειρα θαύματα.»[2396]. Αναφέρει επίσης και άλλον άγιο με το όνομα Χιστοφόρο να ασκήτεψε μαζί με τον άγιο Πήγωνα στον Κούρδακα «εἰς τὸν Κούρδακαν ὁ ἅγιος Πήγων καὶ ὁ ἅγιος Χριστόφορος»[2397]. Ο Κυπριανός αναφέρει τον άγιο Χριστοφόρο μαζί με τον άγιο Πήγωνα να ασκήτευσαν στις Αρόδες [2398] . Ο Τσικνόπουλλος παραπέμποντας στο κείμενο του Μαχαιρά καταγράφει τον άγιο Χριστόφορο μεταξύ των Αλαμάνων αγίων που έζησε στον Κούρδακα[2399].

Όπως και να έχει προσθέσαμε τον άγιο Χριστόφορο σε αυτή την ενότητα καθότι δεν εντοπίζουμε άλλα στοιχεία της ζωής και της τιμής του στην Πάφο. Μοναδικός τόπος τιμής βρίσκεται λιγότερο από ένα χιλιόμετρο βόρεια από τον ενοριακό ναό της κοινότητας Κούρδακα, εντός της κοίτης ενός ρυακιού. Είναι στα σύνορα Κούρδακας – Χούλους, στο αργάκι που τις χωρίζει. Στις μέρες μας, τοποθέτησαν δύο μικρά προσκυνητάρια περί τα 30 μέτρα δυτικά και δίπλα στο χωματόδρομο.

[2395]SyEC, σ. 733.

[2396]*Μαχαιράς*, § 32.

[2397]Στο ίδιο, § 32.

[2398] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526. Η σύγχυση αυτή που προέκυψε από τον Κυπριανό κάτι σύνηθες και για άλλους αγίους που αναφέρεται οφείλεται πιστεύουμε στην ανάγνωση του κειμένου του Μαχαιρά αν αλλάξουμε τα σημεία στίξης: «εἰς τὸν Κούρδακαν ὁ ἅγιος Πήγων καὶ ὁ ἅγιος Χριστόφορος· εἰς τὴν Ἀρόδαν ὁ ἅγιος Καλάντιος, ὁ ἅγιος Ἀγάπιος, καὶ ὁ ἅγιος Βαρλαάμ». *Μαχαιράς*, § 32.

[2399] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 182.

Στην Κούρδακα επίσης 200 μέτρα νοτιότερα από τον Άγιο Χριστοφόρο και περί τα 500 μέτρα βόρεια από τον ενοριακό ναό της κοινότητας, της Αγίας Παρασκευής βρίσκεται ο χώρος τιμής του αγίου Αναστασίου ή Ευσταθίου[2400]. Είναι στα σύνορα Κούρδακας – Χούλους, στο αργάκι που τις χωρίζει. Βρίσκεται στην ανατολική όχθη του ρυακιού κοντά σε κάτι μεγάλους βράχους, δεν υπάρχει τίποτα σήμερα. Εκκλησίες του Αγίου Αναστασίου μνημονεύονται στην Καλλέπεια, στην Τσάδα και στο Πολέμι όπου κάναμε λόγο και αλλού.

Θα μπορούσε κανείς διερευνώντας την περιοχή καθώς και την τιμή άλλων αγίων, ιδιαίτερα την κατά σειρά που βρίσκονται οι παραπλήσιοι χώροι τιμής των αγίων Πήγωνα και Χριστοφόρου να θεωρήσει και αυτόν ως ένα τυχόν συνασκητή τους. Η αλήθεια είναι ότι ο χώρος είναι απόμερος και προσομοιάζει (σπήλαια, απότομοι γκρεμοί και τρεχούμενο νερό) με άλλους χώρους τιμής άλλων αγίων. Τα πιο πάνω μαζί με το ότι οι τρεις άγιοι είναι τόσο κοντά ο ένας στον άλλο μας θυμίζει και αυτό που καταγράφει ο Μαχαιράς: «καὶ ἦσαν δύο τρεῖς ἀντάμα» δηλαδή ήταν σχεδόν πάντοτε οι ασκητές δύο ή τρεις μαζί.

Όλα αυτά όμως δεν μπορούμε να τα στηρίξουμε σε πηγές και τα αφήνουμε στο Θεό αν Αυτός θέλει να αποκαλύψει περισσότερα στοιχεία για τους αγίους Του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β
Επίθετα της Παναγίας που θεωρήθηκαν ως τοπικοί άγιοι

Πολλές φορές παρατηρούμε τοπωνύμια και χώρους τιμής της Παναγίας να αλλοιώνονται και να μετατρέπονται σε ονόματα αγίων. Αυτό οφείλεται στο ότι προσέδιδαν μια θεραπευτική ιδιότητα στην Παναγία του συγκεκριμένου προσκυνήματος και την ονόμαζαν έτσι προσθέτοντας μπροστά το Άγιος, Αγία ή Άγιοι. Αυτό παρατηρείται και σε άλλα μέρη της Κύπρου καθώς και στην Ελλάδα. Στην Αθήνα για παράδειγμα υπάρχει ναός της Αγίας Δύναμης ο οποίος είναι αφιερωμένος στην Παναγία, εορτάζει στο Γενέσιο της Θεοτόκου και θεωρείται προστάτιδα των επίτοκων γυναικών[2401]. Βοηθάει τις εγκυμονούσες γυναίκες στο να μπορέσουν να γεννήσουν εύκολα. Παρόμοιες ονομασίες

[2400] Ο Τσικνόπουλλος ξεχωρίζει τους δύο αυτούς αγίους να τιμώνται στην Χούλου ως άλλο του Αγίου Αναστασίου άλλο του Αγίου Ευσταθίου. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 203, 206. Φαίνεται όμως ότι πρόκειται για έναν άγιο, τον άγιο Αναστάσιο, τον οποίο τον έλεγαν Άη Στάση από την βοήθεια που πρόσφερε σε όσους είχαν ανάγκη για σταθερότητα στο σώμα τους. Βλέπε περισσότερα στο κεφάλαιο με τους αγίους που έλαβαν το όνομά τους από την θεραπευτική τους ιδιότητα.

[2401] Το εκκλησάκι αυτό βρίσκεται πολύ κοντά στον Μητροπολιτικό ναό της Αθήνας και είναι χαρακτηριστικό καθότι πάνω από αυτόν έχει κτιστεί πολυκατοικία και αυτό διατηρείται κάτω από αυτήν.

της Παναγίας εντοπίσαμε και ξεκαθαρίσαμε, με την επιφύλαξη τυχόν λαθών ότι δεν πρόκειται για τοπικούς ή άλλους αγίους, αλλά για θεραπευτικές ιδιότητες συγκεκριμένου προσκυνήματος της Παναγίας. Θεραπείες ή μεσιτείες της Παναγίες για συγκεκριμένα πράγματα που είχαν ανάγκη οι πιστοί: για τα αμπέλια τους, για την μεσιτεία για καλό ή κακό, για να έχουν γάλα οι θηλάζουσες γυναίκες ή τα θηλάζοντα ζώα, για να μπορέσουν να περπατήσουν κ.ά.

Τα παλαιότερα χρόνια βλέπουμε πληθώρα εικόνων της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας, Παναγία θηλάζοντας τον νήπιο Χριστό, ενώ πολλοί ναοί ήταν αφιερωμένοι στην Παναγία Γαλακτοτροφούσα[2402]. Σήμερα εικόνες τέτοιες πολύ σπάνια βλέπουμε. Πού οφείλεται αυτό; Πιστεύομε ότι παλαιότερα ο θηλασμός στις γυναίκες ήταν ένα πολύ σημαντικό και θέμα επιβίωσης για τα παιδιά όταν δεν υπήρχαν άλλοι τρόποι για να τραφούν τα βρέφη και τα νήπια σε χρόνους ιδιαίτερα όπου οι πλείστες γυναίκες ήταν πολύτεκνες και σε καιρούς φτώχειας. Έτσι, όσες μητέρες είχαν πρόβλημα είτε στο θηλασμό είτε στο να έχουν γάλα για τα παιδιά τους κατέφευγαν στην Παναγία την Γαλακτοτροφούσα ή Γαλατούσα επικαλούμενες την μεσιτεία της[2403].

Την παλαιότερη καταφυγή στην Παναγία για τεκνοποίηση, αν και δεν έπαυσε να υπάρχει σήμερα, κατά κάποιο μέρος αντικατέστησε η αγία Ειρήνη Χρυσοβαλάντου.

Επίσης η Παναγία η Φωτολάμπουσα με ναούς ή ξωκκλήσια στη Δορά, στη Λετύμπου και στις Κέδαρες, ή Παναγία του τυφλού, για βοήθεια στα μάτια[2404], η Παναγία η Ιαματική ή αλλιώς Αμματική πάλι για την βοήθεια για τους οφθαλμούς. Η Παναγία η Υπαπαντή για το περπάτημα για την οποία θα κάνουμε ιδιαίτερο λόγο σε επιμέρους

[2402] Στην Πάφο έχουμε ναό στην Γαλαταριά από τον οποίο πήρε και το όνομα η κοινότητα, ενώ παλαιά εικόνα φέρει το όνομα Παναγία η Χρυσογαλακτοτρεφούσα, επίσης σύμφωνα με τον Τσικνόπουλλο η ονομασία Παναγία Χρυσορρογιάτισσα φέρει το όνομά της από τους χρυσούς μαστούς – «ρώγες» της Παναγίας. Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρογιάτισσα..., ό.π.*, σ. 160-166. Εικόνες της Παναγίας Γαλακτοτροφούσης υπάρχουν και αλλού όπως στην Μαραθούντα, στα Κούκλια κ.ά. Ναό αφιερωμένο στην Παναγία Χρυσορρογιάτισσα βρίσκουμε και στο Τρίκωμο της επαρχίας Αμμοχώστου, κτίσμα του 1935. Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, Ανδρέας Φούλιας, *Παναγία Θεοτόκος Τρικώμου,* Λευκωσία 2020, σ. 27, 29.

[2403] Βλέπε περισσότερα για την παράδοση και έθιμα για την Παναγία Γαλαταριά στην Κάτω Πάφο: Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 53.

[2404] Δύο ξεχωριστές εικόνες της Παναγίας που αναγράφονται α) μήτηρ Θεού η Ελεούσα τουβλού, 19ος αιώνας, και β) Μήτηρ Θεού η Φωτολάμπουσα 1890 διασώζονται στον ναό των Αρόδων. ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες. Είναι προφανές ότι συνδέονται με την τιμή του ομώνυμου ναού Παναγίας του Βλού προς τον Ακάμα. Επίσης στον Κάθηκα μικρή εικόνα ΜΗ ΘΥ η Ελεούσα του Βλού. ΑΕιΙΜΠ, Κάθηκας. Στην Μαραθούντα μικρή εικόνα 19ου αιώνα ΜΗ ΘΥ Η Φωτολάμπουσα, ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα, στη Κισσόνεργα ΜΗ ΘΥ η Φωτολάμπουσα 19ος αιώνας ΑΕιΙΜΠ, Κισσόνεργα, στη Λετύμπου μεγάλη εικόνα ΜΗ ΘΥ η Παναγία η Φωτολάμπουσα 19ος αιώνας, Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 282.

κεφάλαιο. Η παναγία η Φανερωμένη[2405] την τιμή της οποίας στις μέρες μας αντικατέστησε σε μεγάλο μέρος ο άγιος Φανούριος. Η Παναγία η Φανερωμένη και στις μέρες μας ο άγιος Φανούριος βοηθούν για ανεύρεση απολεσθέντος πράγματος ή εύρεση συζύγου, εργασίας κ.ά. Η Παναγία Αμπελουτζιώτισσα για την οποία θα κάνουμε επίσης λόγο σε επιμέρους κεφάλαιο. Η Παναγία η Αιματούσα και Χρυσοαιματούσα η οποία μπορεί να συσχετιστεί κατά κάποιο τρόπο με την αγία Ζώνη ή την αγία Ζηναΐδα. Η Παναγία της βροχής – Κύκκου όπου κάνουμε λόγο και αλλού και άπειρες άλλες εκδοχές.

Στο παρόν μέρος του κεφαλαίου αυτού θα αναφερθούμε στο πώς επίθετα της Παναγίας, ή θεραπευτικές ιδιότητες της, αποδόθηκαν ως άγιοι και κάποιοι από αυτούς ως τοπικοί άγιοι. Η τοποθέτησή μας στο παρόν κεφάλαιο είναι με κάποια επιφύλαξη καθότι δεν υπάρχουν σαφείς πηγές, αλλά κάποια εξωτερικά στοιχεία μας οδηγούν στο να θεωρήσουμε ότι πρόκειται για την τιμή της Παναγίας που εξελίχθηκε σε άγιο.

1. Ο Άγιος Αμπέλης

Μοναδικός τόπο τιμής αυτού του αγίου στην Πάφο, βρίσκουμε στη Δρούσια και συγκεκριμένα περί τα τρία χιλιόμετρα βόρεια της κοινότητας αυτής και περί το ένα χιλιόμετρο δυτικά από την παλαιά μονή του Αγίου Γεωργίου Νικοξυλίτη. Ο χώρος τιμής του αγίου Αμπέλη[2406] πρόκειται για σπήλαιο το οποίο ομοιάζει κατά πολύ με το σπήλαιο της Παναγίας στον Κάθηκα, το σπήλαιο του αγίου Γεωργίου στην Αξύλου, σπήλαια στους Επτά Αγιώργηδες στη Γεροσκήπου, σπήλαιο και παλαιοχριστιανική βασιλική της Αγίας Βαρβάρας κοντά στην αρχαία Αμαθούντα[2407] και άλλα. Είναι ένα στενόμακρο τούνελ με ύψος περίπου δύο μέτρα να χωράει το ύψος ενός ανθρώπου, το οποίο είναι επιχρισμένο με κονίαμα, όμοιο με την τεχνική του fresco. Είναι σπήλαιο της Ελληνιστικής και Ρωμαϊκής περιόδου το οποίο χρησιμοποιήθηκε ως κατακόμβη από τους χριστιανούς σε καιρούς διωγμών, από ασκητές ή ακόμα και από χριστιανούς, οι οποίοι μετέβαλλαν ένα χώρο σε τόπο λατρείας.

Ο αρχαιολόγος Παπαγεωργίου[2408] καταγράφει ότι στο βάθος του σπηλαίου υπάρχει Αγία Τράπεζα κάτι το οποίο διαπιστώσαμε και εμείς και σημαίνει ότι εντός του σπηλαίου ετελείτο Λειτουργία. Επίσης οι Κληρίδης και Ρουσουνίδης[2409] αναφέρουν ότι περί τα 15-

---

[2405] Ξωκκλήσια στην Κάτω Πάφο, στα Κούκλια, στη Μεσόγη και στη Δρύμου. Μικρή εικόνα της Παναγίας Φανερωμένης στην Κοίλη ΑΕιΙΜΠ, Κοίλη.

[2406] Για τον άγιο Αμπέλη ασχολήθηκαν κυρίως οι: Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 67-80 και Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*,σ. 219.

[2407] Το σπήλαιο αυτό το οποίο έχει μετατραπεί σε ναΐδριο έχει παρόμοια στοιχεία, κάπου φαίνεται ότι θα υπήρχαν τοιχογραφίες – σήμερα είναι μπογιατισμένο άσπρο- διακρίνεται όμως η επιφάνεια του. Έξω από το σπήλαιο κτίστηκε η παλαιοχριστιανική βασιλική και μοναστηριακά κτήρια.

[2408] ΑΕιΙΜΠ, Δρούσια.

[2409] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 70· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 586.

20 μέτρα βορειοανατολικά του σπηλαίου υπάρχουν χαλάσματα ναού ενώ πιστεύεται από τους χωρικούς ότι αυτός ήταν ο ναός του αγίου ή το κελλί του. Κατά επιτόπια έρευνα μας στις 5 Οκτωβρίου 2020 βρήκαμε να υπάρχουν ερείπια ναού περί τα 50 περίπου μέτρα ανατολικά του σπηλαίου. Ενημερώθηκε προς αυτό και το Τμήμα Αρχαιοτήτων στο οποίο δεν ήταν κηρυγμένο ως αρχαίο μνημείο, για να διασώσουν και την περιοχή από λατόμευση[2410]. Η ύπαρξη τόσο της Αγίας Τράπεζας εντός του σπηλαίου όσο και δευτέρου εξωτερικού ναού πιστοποιεί και την χριστιανική χρήση του τόπου και επομένως ανατρέπει τυχόν θεωρίες ότι ο χώρος ήταν μόνο ειδωλολατρικός, κάτι το οποίο θα αναπτύξουμε πιο κάτω.

Αναζητώντας το όνομα αυτό στα συναξάρια βρίσκουμε δύο παραπλήσια ονόματα στον κατάλογο των Εβδομήκοντα αποστόλων, Απελλής και Αμπλίας οι οποίοι συνεορτάζουν με άλλους τέσσερις από τους εβδομήκοντα αποστόλους, τους Στάχυ, Ουρβανό, Νάρκισσο και Αριστόβουλο στις 31 Οκτωβρίου.

Ο άγιος Αμπλίας ή Αμπλιάτος αναφέρεται άπαξ στην Καινή Διαθήκη και συγκεκριμένα στην Προς Ρωμαίους επιστολή του αποστόλου Παύλου «ἀσπάσασθε ᾿Αμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ» (Ρωμ. 16,8). Ο εκ των εβδομήκοντα αποστόλων φαίνεται να δρα μαζί με τον Παύλο στη Ρώμη και στη συνέχεια γίνεται επίσκοπος Οδησσού ή Διοσπόλεως[2411].

Ο Απελλής αναφέρεται άπαξ στην Καινή Διαθήκη και συγκεκριμένα στην Προς Ρωμαίους επιστολή του αποστόλου Παύλου «ἀσπάσασθε ᾿Απελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ» (Ρωμ. 16,10).

Στο συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως αναφέρεται ο άγιος Αμπλίας επίσκοπος Οδησσουπόλεως της Μακεδονίας, ο οποίος είχε μαρτυρικό τέλος και φέρεται να εορτάζει μαζί με άλλους εβδομήκοντα μαθητές στις 30 Οκτωβρίου[2412]. Ο Απελλής πρώτος επίσκοπος Σμύρνης, προ του αγίου Πολυκάρπου εορτάζεται μαζί με τους υπόλοιπους αποστόλους στις 30 Ιουνίου[2413]. Αναφέρεται επίσης ένας ακόμα Απελλής επίσκοπος Ηρακλείας[2414].

[2410] Τον Απρίλιο του 2021 σε πρόταση κήρυξής του σπηλαίου και του ναού - κελιού του αγίου ως μνημεία από την κ. Ελένη Προκοπίου εκ μέρους του Τμήματος Αρχαιοτήτων τέθηκε μια άλλη εκδοχή τιμής, του αγίου Τύχωνα, προστάτη των αμπελουργών, ονομασία βέβαια που δεν μας βρίσκει σύμφωνους.

[2411] Φίλη, Το πρόβλημα, σ. 168.

[2412] SyEC, σ. 786.

[2413] SyEC, σ. 786, 621-622.

[2414] SyEC, σ. 621-622. Ο Φίλης υποστηρίζει ότι υπάρχουν άγιοι οι οποίοι συμπεριελήφθησαν δύο και τρεις φορές στους καταλόγους των εβδομήκοντα όμως υπήρξε μόνο ένα πρόσωπο από αυτούς. Αυτό ισχύει κατά τον Φίλη για τους: Αμπλία α) επίσκοπος Οδησσού και β) χωρίς να αναφέρεται κάπου, Απελλή: α) επίσκοπος Ηρακλείας και β) επίσκοπος Σμύρνης καθώς και τους επίσης αποστόλους Βαρνάβα, Ιωάννη ή Μάρκο, Λουκά και Τυχικό για τους τελευταίους θα μας απασχολήσουν στα επιμέρους κεφάλαια. Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 214- 230.

Στο πρόβλημα αναζήτησης του αγίου δεν μας υποβοηθά η ύπαρξη εικόνας, αφού, όπως αναφέρουν οι Κληρίδης και Ρουσουνίδης αλλά και διαπιστώνουμε και εμείς σήμερα, δεν υπάρχει καμία εικόνα του αγίου Αμπέλη ούτε επίσης καθορισμένη ημέρα εορτασμού του. Οι κάτοικοι βέβαια των γύρω περιοχών ισχυρίζονται ότι εκεί στη σπηλιά έζησε κάποιος ασκητής που αγίασε[2415]. Αναφέρουν ακόμα ότι ο άγιος ήταν βοσκός από το οποίο προήλθε και ως προστάτης των βοσκών και αμπελουργών που από την χερσόνησο του Ακάμα μέχρι εκεί ήταν η κύρια ασχολία των κατοίκων[2416].

Εκτός από προστάτης των βοσκών θεράπευε και διάφορες ασθένειες όπως την θέρμη (ελονοσία - ελώδη πυρετό)[2417] και κάποτε τη διάρροια.

Αφιέρωναν σε αυτόν φλογέρες, πρόχειρα καπνιστήρια και θυμίαμα ελιάς από την Κυριακή των Βαΐων, κουδούνια των προβάτων και μερικές φορές ανάβεται και κερί[2418].

Ο Ρουσουνίδης υποστήριξε ότι ο άγιος Αμπέλης όπως και ο άγιος Ματσουκάρης υπήρξαν δημιουργήματα του λαού ως ποιμενικοί άγιοι ότι οι ίδιοι υπήρξαν ποιμένες ή θεωρήθηκαν προστάτες των ποιμένων[2419]. Στην έρευνά του για τους ποιμενικούς αγίους αναφέρει ότι θυμίζουν οι άγιοι αυτοί τους αρχαίους ποιμενικούς θεούς Απόλλωνα, Κάρνειο, Νόμιο, Ερμήλιο και Πάνα[2420].

Ο Κληρίδης γράφει ότι πιθανόν το όνομα Αμπέλης να το πήρε από ένα αμπέλι ή τα αμπέλια που βρισκόταν εκεί στη σπηλιά και από το οποίο έκοβαν δύο – τρεις μύτες στο τέλος της διαδικασίας που ακολουθούσαν για την αποθεραπεία τους, οι ασθενείς, πριν φύγουν για το σπίτι τους[2421].

Η ειδωλολατρική καταβολή του σπηλαίου όπως γράψαμε και στην αρχή είναι αδιαμφισβήτητη, το ότι κάποια ειδωλολατρικά στοιχεία μπορεί να επιβίωσαν και στον χριστιανισμό αυτό, επίσης, είναι κάτι το οποίο ισχύει όμως δεν μπορούμε να αποδεχτούμε ότι οι χριστιανοί απέδιδαν λατρεία σε είδωλα. Ο χώρος σχεδόν όλων των σπηλαίων συνδέθηκαν με τους χριστιανούς είτε εν καιρῷ διωγμών, είτε από ασκητές είτε με οποιονδήποτε άλλο τρόπο.

Η τιμή αποστολικών προσώπων στην Κύπρο δεν μπορεί να αποκλειστεί έτσι θα μπορούσε η τιμή του αγίου Αμπλία ή Απελή να έφθασε μέχρι εδώ από κάποιο πρόσφυγα

[2415] Οι κάτοικοι των γύρω περιοχών τον τιμούν μέχρι τις μέρες μας αφού αφιέρωσαν ακόμα και επωνυμία κρασιού με την ονομασία Άης Αμπέλης ερυθρό ξηρό κρασί. Ως φαίνεται τα σταφύλια που παράγουν το κρασί προέρχονται από την τοποθεσία όπου και το σπήλαιο του αγίου Αμπέλη.

[2416] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 586· Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 70-71.

[2417]Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 70.

[2418]Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 586.

[2419] Στο ίδιο, σ. 585.

[2420] Στο ίδιο, σ. 615.

[2421] Κληρίδης Νέαρχος, «Λείψανα ειδωλολατρίας στην Πάφο», *ΚΣ*, τμ. 1953, σ. 72· Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 587.

ή ασκητή και να αφιέρωσε το σπήλαιο σε αυτόν και στη συνέχεια το όνομα να αλλοιώθηκε σε Αμπέλης.

Μεγαλύτερη όμως πιθανότητα το όνομα Αμπέλης να είναι μάλλον επίθετο του αγίου σύμφωνα με την θεραπευτική του ιδιότητα ή συνδεόμενο με την περιοχή. Όπως ο άγιος Περνιακός δηλαδή στην Μόρφου που πήρε την ονομασία του από τον θάμνο περνιά που είχε βλαστήσει στα χαλάσματα του ναού του έτσι και εδώ το Αμπέλης να το πήρε από τα αμπέλια της γύρο περιοχής.

Φως στην έρευνά μας έρχονται να δώσουν παρόμοια επίθετα με αυτό του αγίου Αμπέλη που συναντούμε στην Κύπρο όπως αυτό της Παναγίας των Αμπελιών, εξωκκλήσι κοντά στην κωμόπολη σήμερα Αραδίππου της επαρχίας Λάρνακας[2422] και επίσης η Παναγία Αμπελουτζιώτισσα στο Καπηλιό Λεμεσού. Αυτό μας οδήγησε στο να θεωρήσουμε πιο ορθό ότι το σπήλαιο ίσως ήταν αφιερωμένο στην Παναγία, που παλαιότερα συνηθιζόταν πιθανόν να λέγεται αγία Αμπελουτζιώτισσα και να κατέληξε σε άγιος Αμπέλης.

Έτσι εντάξαμε τον άγιο Αμπέλη στην κατηγορία των επιθέτων της Παναγίας που θεωρήθηκαν ως τοπικοί άγιοι.

2. Οι Άγιοι Αφεντικοί ή Παναγία Αφέντρικα

Ο Τσικνόπουλλος όπως και αλλού φέρνει μερικές φορές σύγχυση καταγράφοντας αγίους που δεν υπήρξαν, τους οποίους βέβαια έτσι τους πίστευε ο λαός και έτσι τους διέσωσε. Έτσι και εδώ καταγράφει απλά ονομαστικά στους αγίους Αφεντικούς στην Ίννια[2423].

Σε όλη τη μητροπολιτική επαρχία Πάφου διασώζονται δύο ερειπωμένοι ναοί που φέρουν την ονομασία Παναγία Αφέντρικα. Η μία οποία βρίσκεται στα όρια της Πελαθούσας και πολύ κοντά στην Παναγία Χόρτενη[2424]. Πρόκειται για βασιλική η οποία ανάγεται στον 10ο-12ο αιώνα και η οποία ανακαλύφθηκε πρόσφατα μετά από διάνοιξη με εκσκαφέα καθότι επιχώσεις χωμάτων την είχαν καλύψει. Η άλλη τοποθεσία με ερείπια ναού ο οποίος ανάγεται πριν τον 16ο αιώνα βρίσκεται περί το ένα χιλιόμετρο βορειοδυτικά της κοινότητας Ίννια[2425].

[2422] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 587.

[2423] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 219.

[2424] Στο ίδιο, σ. 210. Εδώ ο Τσικνόπουλλος αναφέρει σε δύο πλησιόχωρες κοινότητες την Αφέντρικα πράγμα που συνηθίζει πολύ συχνά για ναούς που βρίσκονταν στα όρια δύο ή περισσοτέρων κοινοτήτων. Πράγματι ο ναός βρίσκεται εντός των ορίων της Πόλης Χρυσοχούς, σε απόσταση περί τα 400 μέτρα δυτικά από εκεί που αρχίζουν τα όρια της Μακούντας και περί τα 100 μέτρα ανατολικά από εκεί που τελειώνουν τα όρια της Πελαθούσας.

[2425] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210. Ο Παυλίδης ο οποίος ασχολήθηκε με την ονομασία Αφέντρικα αναφέρει το τοπωνύμια εκτός από εκείνα που αναφέρει ο Τσινόπουλλος και τη Δρούσια. Άντρος Παυλίδης, «Αφέντρικα», *Ενατενίσεις*, τχ. 15 (2011), σ. 148-153. Μάλλον πρόκειται πάλι για σύγχυση καθότι το

Ο Παυλίδης ο οποίος γνωρίζει και τις δύο ονομασίες στην Ίννια, Αφέντρικα και Αφεντικοί άγιοι φαίνεται να υποστηρίζει ότι πρόκειται για το ένα και το αυτό επίθετο της Παναγίας ή ναό της Παναγίας και επίσης άλλους ναούς πλησίον όπως των αρχαγγέλων και του αγίου Γεωργίου πράγμα που συμβαίνει και αλλού[2426]. Το επίθετο αυτό της Παναγίας συναντάται από τα μεσαιωνικά χρόνια ή και νωρίτερα ακόμα όπως υποστηρίζει ο Παυλίδης και ετυμολογικά σημαίνει Αφέντρα από το αφέντης και αφέντισσα και ότι είναι ισχυρότερο από αυτό της Κυράς ενώ επίσης έχει και την έννοια της Άνασσας της Βασίλισσας δηλαδή[2427].

Κάτι το σημαντικό είναι ότι εντοπίσαμε εικόνας της Παναγίας «ΜΗ ΘΥ η Κυρά Αφέντρια» του 19ου αιώνα που υπάρχει στη Θελέτρα[2428].

3. Ο Άγιος Γαλάτης

Αφορμή για την τιμή του αγίου αυτού στην Πάφο αποτελεί ο χώρος τιμής του, χωρίς σήμερα να σώζεται κάτι, που βρίσκεται περί τα τέσσερα χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της κοινότητας Κάτω Αρόδες στην δυτική όχθη του ρυακιού του Άβακα. Στην περιοχή υπήρχαν μύλοι και σήμερα βοσκοί, έχει νερά και πιθανόν να υπήρξε παλαιά κοινότητα[2429].

Οι εκδοχές είναι να υπήρξε κάποιος ασκητής – άγιος, αφού τα χαρακτηριστικά του τοπίου, απόμερος χώρος, απότομοι γκρεμοί και σπήλαια καθώς και τρεχούμενο νερό είναι αυτά που αναζητούσαν οι ασκητές για την άσκησή τους. Πράγματι σε αυτό στράφηκε πρώτα ο Τσικνόπουλλος ο οποίος τον συγκαταλέγει ανάμεσα στους επονομαζόμενους Αλαμάνους αγίους και αναφέρει προσκύνημά του στις Κάτω Αρόδες [2430] . Το Τσικνόπουλλο αντιγράφουν άκριτα και νεότεροι[2431]. Έχοντας αυτή την αναφορά του Τσικνόπουλλου οι συγγράψαντες την ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων, που εκδόθηκε το 1988 τον συμπεριλαμβάνουν ως ένα από τους Κυπρίους αγίους με την προσθήκη ότι ίσως υπήρξε όσιος[2432]. Όταν όμως δεν έχουμε στοιχεία ικανά να μας διαφωτίσουν περί της

τοπωνύμιο επίσης βρίσκεται οριακά των δύο κοινοτήτων και για την ακρίβεια βρίσκεται περί τα 300 μέτρα δυτικά από τα όρια της Δρούσιας εντός των ορίων της Ίννιας. Επομένως ο ναός και το τοπωνύμιο στην παναγία Αφέντρικα ένα είναι και αυτό ανήκει στην Ίννια.

[2426] Τοπωνύμια ή ερείπια ναών που αρχίζουν από τον 6ο αιώνα με την ονομασία Αφέντρικα φαίνεται όπως αναφέρει ο Παυλίδης να υπήρχαν και στην οροσειρά του Πενταδακτύλου και στην χερσόνησο της Καρπασίας ιδιαίτερα εκείνο κοντά στη Γαληνόπορνη. Περισσότερα: Παυλίδης, «Αφέντρικα…», ό.π., σ. 148-153.

[2427] Παυλίδης, «Αφέντρικα…», ό.π., σ. 148.

[2428] *ΑΕιΙΜΠ*, Θελέτρα.

[2429] Στους χάρτες του Kitchener εκτός από τον παλαιό οικισμό του Αγίου Γεωργίου παρά τις Αρόδες, καταγράφει ναό του αγίου Γεωργίου να βρίσκεται στην περιοχή αυτή του Αγίου Γαλάτη.

[2430] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 183.

[2431] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 140· Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 223.

[2432] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 119.

ύπαρξης ενός αγίου δεν μπορούμε να τον συμπεριλάβουμε ως άγιο. Ούτε το πολύ εύκολο εφόσον δεν μπορέσαμε να συμπληρώσουμε τον αριθμό 300 που μνημονεύει ο Μαχαιράς[2433], των ασκητών που ήρθαν από την Παλαιστίνη των επονομαζόμενων Αλαμάνων να τον προσθέτουμε εκεί απλά για να συμπληρώνεται ο ελλιπής αριθμός των.

Προσπάθεια έγινε να ταυτιστεί με τον Γελάσιο[2434] τον οποίο ο Μακάριος τον συγκαταλέγει μέσα στον κατάλογο των αγίων της Κύπρου ως επίσκοπο Σαλαμίνος ο οποίος μετείχε στην Α΄ Οικουμενική σύνοδο και διώχθηκε όπως αναφέρει στον βίο του αγίου Επιφανίου για την πίστη του όπως ο άγιος Δημητριανός και άγιος Πάππος[2435]. Τώρα τι σχέση έχουν οι Αρόδες με τον άγιο Γελάσιο ή πως θα μπορούσε να τιμήθηκε στον χώρο εκείνο δεν μπορούμε να το εξηγήσουμε.

Αναζητώντας αγίους με παραπλήσιο όνομα του Γαλάτη βρίσκουμε ότι υπάρχουν, εκτός Κύπριου του αγίου Γελασίου και άλλοι άγιοι με το όνομα Γελάσιος οι οποίοι ήταν μάρτυρες σε διάφορες περιοχές και εορτάζουν σύμφωνα με το Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως 23 Δεκεμβρίου, 26 Φεβρουαρίου και 6 Ιουνίου[2436].

Επίσης έχουμε τους αγίου Γαλακτίωνα και Επιστήμη που εορτάζουν στις 5 Νοεμβρίου. Θα μπορούσε κανείς να πει ότι όπως και αλλού στην Πάφο και συγκεκριμένα στις περιοχές Επισκοπής Αρσινόης συναντάμε τιμή ξένων αγίων για πρώτη και μοναδική φορά: άγιος Ιωάννης Δαμασκηνός, άγιος Ιωάννης Καλυβίτης, αγία Ευφημία κ.ά. έτσι και εδώ να μεταφέρθηκε η τιμή των αγίων αυτών στην περιοχή[2437]. Έτσι από ένα προσκύνημα ή ένα ενοριακό ναό παλαιού οικισμού αφιερωμένου στους αγίους Γαλακτίωνα και Επιστήμη να πήρε και η κοινότητα το όνομα του πρώτου τιμώμενου προσώπου στην προκειμένη περίπτωση του αγίου Γαλακτίωνος η οποία αργότερα να μετατράπηκε σε Γαλάτης.

Γαλάτης ακόμα θα μπορούσε να σημαίνει και τον κάτοικο της Γαλατίας, επαρχία της Μικράς Ασίας. Αυτό έρχεται να επιβεβαιώσει και αντίστοιχη κοινότητα με την ονομασία Γαλάτεια στην περιοχή της Καρπασίας η οποία όπως υποστηρίζεται πήρε το όνομά της από την Γαλατία της Μικράς Ασίας όταν κάτοικοί της μετοίκησαν κτίζοντας την κοινότητα αυτή[2438].

Θα μπορούσε κανείς ακόμα να συνέδεε τον άγιο Γαλάτη, όπως και άλλους με ειδωλολατρικά στοιχεία, τα οποία αργότερα δέχθηκαν χριστιανικό περιεχόμενο όπως

[2433] *Μαχαιράς*, §31.

[2434] Όπως προφορικά μας δήλωσε σε επικοινωνία που είχαμε μαζί του το 2018 ο π. Λεόντιος Λαμπρινίδης, Θεολόγος – Φιλόλογος, εφημέριος ιερού ναού Αγίας Παρασκευής στο Ψάθι.

[2435] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 45.

[2436] SyEC, σ. 337,492,733.

[2437] Τοιχογραφία του 10ου αιώνα του αγίου Γαλακτίωνος διασώζονταν στο ασκητήριο του Αγίου Σωζομένου στην ομώνυμη κοινότητα της επαρχίας Λευκωσίας η οποία μαζί με άλλες μεταφέρθηκαν στο Βυζαντινό Μουσείο της Αρχιεπισκοπής. Παπαγεωργίου, «Λαξευτά ασκητήρια και μοναστήρια…», *ό.π.,* σ. 49,51.

[2438] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 63.

σχετικά πολύ κοντά ο άγιος Αμπέλης. Ακόμα δε, όπως κάναμε και αλλού, να συνδεόταν ο άγιος με όνομα θεραπευτικής του ιδιότητας ή τον τρόπο που του απέδιδαν τιμή.

Άλλη πιθανή εκδοχή θα μπορούσε να είναι ο Άγιος Βαρλαάμ ένας από τους τρείς που αναφέρει ο Μαχαιράς που ασκήτευσε στην περιοχή και με την πάροδο του χρόνου οι κάτοικοι άλλαξαν την ονομασία του οσίου αυτού σε Γαλάτη, πιθανόν γιατί θα κατέφευγαν στον άγιο μητέρες που δεν είχαν γάλα να θηλάσουν τα νήπιά τους και ο άγιος θαυματουργούσε προς αυτό και γι' αυτό τον ονόμασαν Γαλάτη[2439]. Ακόμα καλύτερη πιθανή λύση ίσως ήταν να τον συνδέαμε με τον Άγιο Καλανδίωνα που τιμάται στην περιοχή. Το όνομα Καλανδίων να έγινε Γαλακτίων και ακολούθως Γαλάτης. Μια τέτοια εκδοχή θα μπορούσε να στηριχθεί σε τοπωνύμιο με την ονομασία Calandio[2440] μια τέτοια ονομασία θα μπορούσε εύκολα να μεταφραστεί σε Γαλάτης[2441]. Ακόμα δε τον άγιο Καλανδίωνα να του έδωσαν προσωνύμιο με βάση την θεραπευτική του ιδιότητα σε Γαλάτης.

Τέλος, λύση θα μπορούσε να κατατεθεί ως σωστότερη, να πρόκειται για ναό αφιερωμένο στην Παναγία Γαλακτοτροφούσα με πιθανή μονή ή κοινότητα που αργότερα έμεινε γνωστό μόνο το Γαλάτης. Τοπωνύμιο άλλωστε στις Αρόδες εκτός από το άγιος Γλάτης[2442] υπάρχει ως «Γαλατσαριά»[2443] και σωστή ονομασία θα ήταν Γαλαταριά. Την άποψή μας αυτή ενισχύουν το γεγονός ότι στην Πάφο υπάρχει κοινότητα Γαλαταριά η οποία προέχεται από την Παναγία που είχε την προσωνυμία Γαλακτοτροφούσα ή Γαλατούσα. Η ονομασία από θηλυκό να κατέληξε αρσενικό «Γαλάτης» μπορεί να συσχετιστεί με πολλές άλλες ονομασίες οι οποίες από αρσενικό έγιναν θηλυκό όπως η Αλέκτορα η Σωτήρα η Χλώρακα κ.ά. Παρατηρούμε επίσης στην Κάτω Πάφο, απέναντι από την κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής η οδός παρά τον ναό των Φράγκων γνωστό ως Παναγία Γαλατούσα, Γαλατιανή και Γαλαταριά, φέρεται το όνομα «Αγία Γαλατιανή» αντί Παναγία Γαλατιανή που θα ήταν το σωστότερο. Το αγία Γαλατιανή ή χρησιμοποιώντας δοτική «της Παναγίας Γαλατιανής», θα μπορούσε εύκολα να μετατραπεί σε άγιος Γαλάτης[2444].

[2439] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 140.

[2440] Ονομασία Calandio αναφέρεται ως ένα από τα εξαφανισθέντα χωρία του διαμερίσματος Πόλης Χρυσοχούς, γύρω στο 1550. Ο οικισμός αυτός και το όνομα πιθανόν να συνδέεται με τον άγιο Καλανδίωνα που ο λαός τον πρόφερε και Καλάντιον. Αριστείδου, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα… ό.π.*, σ. 155, 156.

[2441] Περισσότερα αναφέραμε και στο κεφάλαιο για τον άγιο Καλανδίωνα.

[2442]Gazetteer, σ. 1457.

[2443] Στο ίδιο.

[2444] Ναοί και εικόνες υπάρχουν και αλλού στον Ελλαδικό χώρο με την ονομασία Παναγία Γαλατιανή όπως στη Λήμνο, στην Κάλυμνο και στα Μάλια της Κρήτης.

Παραπλήσια ονόματα με το όνομα Γαλάτης να δίδεται στην βάπτιση παιδιών εντοπίζουμε μικρό αριθμό σε αρσενικό και θηλυκό τα οποία όμως δεν θα πρέπει να σχετίζονται με την τιμή του αγίου αυτού στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου[2445].

4. Η Αγία Ζόγια

Την αναφέρει ο Τσικνόπουλλος στο κεφάλαιο του «και άλλα εκκλησάκια της Πάφου»[2446] αναφέροντας μεταξύ άλλων παράξενους αγίους που ετιμώντο σε αυτά. Την αναφέρει απλά ονομαστικά να τιμάται στο Νέο Χωριό.

Θα μπορούσαμε εδώ να το συνδυάσουμε με αγίους τους οποίους τους ονόμαζαν έτσι από τον τρόπο τιμής τους και στην προκειμένη περίπτωση πιθανόν από το ζώσιμο της μέσης για θεραπεία ή για τεκνοποίηση. Ενώ μπορούμε να το παραπέμψουμε σε πιο σωστή ονομασία της αγίας Ζώνης της Παναγίας όπου ναός υπάρχει και στην Περιστερώνα Χρυσοχούς[2447].

Όπως και να έχει σήμερα ο χώρος είναι γνωστός ως αγία Ζώνη αφού η οδός που οδηγεί στα ερείπια του παλαιού ναού φέρει την ονομασία Αγία Ζώνη, ενώ παρακείμενο προσκυνητάρι με σύγχρονό μας ψηφιδωτό εικονίζει την Παναγία να κρατάει την αγία ζώνη της και να επιγράφεται ως Μήτηρ Θεού η Αγία Ζώνη.

Περισσότερα για το θέμα της αγίας Ζώνης γράψαμε και στο κεφάλαιο με την αγία Ζηναΐδα και Φιλονίλλα.

5. Η Αγία Καλακατσιά

Μοναδικός τόπος τιμής βρίσκεται περί τα 150 μέτρα βορειοανατολικά από το σταυροδρόμι στο Σκούλι που ενώνει τις κοινότητες Σκούλη - Πόλη Χρυσοχούς και Σκούλι - Περιστερώνα. Βρίσκεται περί τα 700 μέτρα βορειοανατολικά από την Εκκλησία του Αγίου Γεωργίου στο Σκούλι, είναι όμως περιοχή που ανήκει στο Γουδί. Σήμερα υπάρχει μια παράγκα τσίγκινη με μερικές εικόνες και ανάβουν κανδήλι. Το όνομά της όπως λέγουν οι κάτοικοι της περιοχής το πήρε από ένα ακανθώδη θάμνο - δέντρο το οποίο ονομάζουν έτσι που φυτρώνει όπως λένε μόνο σε εκείνη την περιοχή. Μάλιστα μία αιωνόβια καλακατσιά είναι στο σημείο ακριβώς όπου και η τιμή της και το δέντρο αυτό έδωσε και την προσωνυμία της. Ο Τσικνόπουλλος[2448] επίσης γράφει: «τοποθεσία, θάμνος, θεραπεύει

[2445] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Κανένα όνομα. (Θηλ): Γαλάτεια: Αρκετά ονόματα. (Θυλ): Γαλατού: Πωμός. Δεν μπορούν όμως να διευκρινιστούν λόγω του ότι μπορεί να προέχονται και από αλλού ή και από την Παναγία τη Γαλακτοτροφούσα. Στον Πωμό π.χ. είχε ναό της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε 1 στην Πάφο, 3 στη Λεμεσό και 1 στη Λευκωσία.

[2446] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 219.

[2447] Ο Τσικνόπουλλος αν και αναφέρει ναούς της Αγίας Ζώνης στην Περιστερώνα και στη Μελάδια δεν αναφέρει στο Νέο Χωριό παρά μόνο όπως είπαμε και πιο πάνω την Αγία Ζόγια. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 206, 219.

[2448] Στο ίδιο, σ. 219.

και διάρροιαν αιγοπροβάτων, οι ασθενείς ανάβουν κεριά».Συνήθως έφερναν όσπρια ως τάμα.

Αν αναζητήσει κανείς τέτοια αγία δεν θα μπορέσει να βρει ενώ κάποιος θα μπορούσε αυθαίρετα όπως και για άλλους αγίους να την εντάξει ως μια τοπική αγία.

Άξια προσοχής είναι η ονομασία «Καλακατζιά». Αν την αναλύσουμε, μπορούμε να προβούμε στο συμπέρασμα ότι παράγεται από δύο λέξεις καλός/η = κακός/ια (ή όπως προφέρεται στην Κύπρο κατζιά). Ίσως κάτι αντίστοιχο να αναζητήσουμε σε παραφθορές ονομάτων αγίων όπως άγιος Αγάπιος και άγιος Μισητικός στις Αρόδες, στην Κάτω Πάφο και αλλού. Άλλη περίπτωση αποτελεί και η αγία Καλή στις κοινότητες Κούκλια, Αμαργέτη, Κρήτου Μαρόττου κ.ά. όπου αναφερόμαστε στα επιμέρους κεφάλαια. Το ίδιο και στην Παναγία την Χρυσαλινιώτισσα με την διπλή εικόνα της Παναγίας Αγαπητικής και Πογυριστικής για την οποία κάναμε λόγο και αλλού. Αντίστοιχα του καλός και κακός τρόπον τινά συναντούμε και στο Χριστό. Στην Παναγία του Άρακα, ο Παντοκράτορας έχει δύο όψεις. Ανάλογα από πού θα Τον αντικρίσεις, θα δεις είτε το ιλαρό πρόσωπό του Χριστού (που είναι ο Ελεήμων ο «πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι», Α΄ Τιμ. 2,4) είτε το αυστηρό του ύφος (που είναι ο δίκαιος κριτής κατά τη Δευτέρα Παρουσία). Το ίδιο και σε μια από τις αρχαιότερες απεικονίσεις του Χριστού σε εικόνα που σώζεται στη μονή του Σινά. Στην αριστερή όψη του όπως αντικρίζουμε τον Χριστό δείχνει αυτό που είπε «πρᾳ̃ός εἰμι· καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ» (Ματθ. 11,29) ενώ στη δεξιά αποτυπώνεται η όψη αδέκαστου Κριτή κατά τη Δευτέρα Παρουσία.

Όπως παρατηρήσαμε και αλλού φαίνεται ότι το Αγία έμπαινε μπροστά από σεβάσματα της Παναγίας όπως για παράδειγμα ο Μπάρσκυ αναφέρει τις μονές της Παναγίας Χρυσορρογιατίσσης, Τροοδιτίσσης και Αγίου Νεοφύτου ως «Μονή τῆς Ἁγίας Χρυσορριατίσσης Παρθένου», «Ἁγίαν Παρθένον τῆς Τροοδιτίσσης» «ἱδρύθη… πρός τιμήν τῆς ἁγίας Παρθένου…»[2449]. Σύμφωνα με την Νάσα Παταπίου η οποία μελέτησε την περίπτωση, η Καλακατζιά υπήρξε μονή με την ονομασία Παναγία Καλακατιώτισσα ή Καλακαθκιότισσα την οποία το 1559 ενίσχυσε οικονομικά ο δόγης της Γαληνοτάτης[2450].

Επομένως συνοπτικά όπως και στην Παναγία Παλλουριώτισσα στη Λευκωσία από το φυτό παλούρα όπου βρέθηκε η εικόνα, την Παναγία Μυρτιδιώτισσα στα Κύθηρα στον Ελλαδικό χώρο που πήρε αντίστοιχα την ονομασία της από τις μυρτιές που βρέθηκε επίσης η εικόνα της, έτσι και στην προκειμένη περίπτωση η Παναγία θα πήρε την ονομασία από το δέντρο καλακατζιά.

[2449] Τσικνόπουλλος, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα…*, *ό.π.*, σ. 17· Στυλιανός, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ…», ό.π., σ. 71, 85.

[2450] Φούλιας, Χατζηχριστοδούλου, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης…*, ό.π., σ. 24.

6. Ο Άγιος Κορώνης – αγία Κορώνα

Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει το Κορώνης ως επίθετο της Παναγίας της Κάτω Πάχνας, Παναγία Κορώνα[2451], ενώ στη Χούλου το αναφέρει ως όνομα αγίου, «άγιος Κορώνης»[2452]. Αναζητώντας από παλαιότερους τα ίχνη αυτού του σεβάσματος στην Χούλου με την ονομασία άγιος Κορώνης δεν την εντοπίσαμε[2453].

Εξετάζοντας τους συναξαριστές να βρούμε τέτοιο άγιο με το όνομα Κορώνης συναντάμε στο Συναξάριο Κωνσταντινουπόλεως στις 8 Δεκεμβρίου να εορτάζει ο απόστολος Καίσαρας εκ των Εβδομήκοντα ο οποίος υπήρξε επίσκοπος Κορώνης[2454]. Ο απόστολος Ονησιφόρος εκ των εβδομήκοντα που εορτάζει μαζί με τους υπόλοιπους στις 30 Ιουνίου υπήρξε επίσκοπος Κορωνείας[2455]. Επίσης το όνομα Κορώνη το συναντάμε σε θηλυκό ως αγία του δευτέρου αιώνα στη Δύση την οποία ταυτίζουν με την αγία Στεφανίδα που εορτάζεται στις 11 Νοεμβρίου ενώ από στη Δύση γνωστή ως Κορώνη εορτάζεται στις 14 Μαΐου. Η αγία Κορώνα είναι γνωστή σε πολλές πόλεις της Βαυαρίας και της Αυστρίας όπου υπάρχουν ήδη από τον 14 αιώνα μ.Χ. ναοί προς τιμή της και θεωρείται και ως προστάτιδα των πασχόντων από επιδημίες και αρρώστιες. Επίσης δύο πόλεις με το όνομα της Αγίας Κορώνας υπάρχουν κοντά στη Βιέννη[2456]. Ο Halkin επίσης επιβεβαιώνει την αγία Κορώνα ως μάρτυρα την οποία συνδέει με το συναξάριο των αγίων Βίκτωρος και Στεφανίδος[2457]. Στο Ρωμαϊκό Μαρτυρολόγιο όντως η αγία Κορώνα συνδέεται με τον άγιο Βίκτωρα ενώ στη θέση της Στεφανίδος αναγράφεται η Κορώνη (Corona) με το ίδιο συναξάριο το οποίο περιγράφεται για την αγία Στεφανίδα[2458]. Άλλωστε η λέξη Κορώνα είναι λατινική και μεταφράζεται στα ελληνικά ως Στεφάνι. Τώρα στη Χούλου θα ήταν δυνατό να μεταφέρθηκε η τιμή της αγίας αυτής κατά τα χρόνια της Λατινοκρατίας; Θα μπορούσε να συμβεί και αυτό μιας και άλλων αγίων της Δύσης μεταφέρθηκε η μνήμη και στην Κύπρο και για την κοινότητα Χούλου γνωρίζουμε ότι κατά τα χρόνια της Ενετοκρατίας στο νησί κατοικούσε σημαντικός αριθμός Λατίνων στην κοινότητα. Γνωρίζουμε μάλιστα ότι με την έναρξη της Τουρκοκρατίας στο νησί ο μεγάλος ναός των

[2451] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ.210.

[2452] Στο ίδιο, σ. 219.

[2453] Στην Χούλου υπάρχει εκκλησάκι του Αγίου Κόνωνα και ο Τσικνόπουλλος μνημονεύει και τον Άγιο Κορώνη. Υπάρχει επίσης τοποθεσία με την ονομασία: Σπήλιος του Κολώνα. Μήπως σχετίζονται οι Κορόνης – Κόνωνας έχοντας υπόψη και την Αγία Κονώνα της Κισσόνεργας;

[2454] SyEC, σ. 290.

[2455] SyEC, σ. 787.

[2456] https://www.ekklisiaonline.gr/nea/agia-korona-prosefchi-enantia-ston-koronaio-stin-prostatida-ton-paschonton-apo-tis-epidimies/ (ημ. ανάρτ. 17.3.2020, προσβάσιμο: 23.10.2020).

[2457] BHG § 371 (τμ. 1, σ. 126).

[2458] Clement X., *The Roman Martyrology*, σ. 139-140. Για την αγία Στεφανίδα βλ. Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 11 (Νοέμβριος), σ. 335· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 122.

Φράγκων στην πιο πάνω κοινότητα καταλήφθηκε και μετατράπηκε σε τζαμί ενώ ο μικρότερος δόθηκε στους ορθοδόξους[2459].

Αναζητώντας το όνομα Κορώνη βρίσκουμε τοποθεσίες σε όλη την Κύπρο με τις ονομασίας Αγία Κορώνη και άλλες παραπλήσιες όπως: Στο Άρσος τοποθεσία Αγία Κορώνη, στον Κάθηκα τοποθεσία όπου και πηγή νερού με την ονομασία Κορώνια[2460] (τοποθεσία όπου ο ναός και το κυπαρίσσι του αγίου Νικολάου), στα Μαμώνια, Μούττη της Αγίας Κορώνας[2461], στα Βρέτσια τοποθεσία Αργάκι της Αγίας Κορώνας[2462], στο Παλαιχώρι υπάρχουν τοποθεσίες με το όνομα «Αγία Κορώνη», στο Μηλικούρι Αργάκι της Αγίας Κορώνης[2463], Παρόμοιες ονομασίες ως Κορώνα, Κορωνάδες, Κόρωνας, Καρώνες, Κορώνη, Κορώνηδες, Κορωνιά, κορωνίδια κλπ. υπάρχουν και στα χωριά: Επτακώμη, Άρσος Λάρνακας, Άγιος Δομέτιος, Ανώγυρα, Πέγεια, Ριζοκάρπασο, Όμοδος, Μιτσερό, Βυζακιά, (Κόμα του Γιαλού, Κάτω Κουτραφάς κ.α[2464], Γαλινόπωρνη[2465]. Επίσης αρχαία μονή στην Πάφο του αγίου Σάββα έχει την ονομασία Άγιος Σάββας Καρόνος που είναι παραπλήσιο.

Κορώνη βουνό αναφέρεται ήδη στις πράξεις Ρόδωνα κοντά στην Ταμασσό όπου πέρασαν από το μέρος εκείνο ο ίδιος και οι Ηρακλείδιος και Μνάσων[2466]. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει το όρος Κορώνη παρά την Κάτω Μονή επαρχία Λευκωσίας όπου οι άγιοι Ηλιόφωτοι έκτισαν ναό και ασκητήριο όπου έζησαν το υπόλοιπο της ζωής τους μετά την Παλαιστίνη από όπου εκδιώχθηκαν. Ο Κυπριανός αναφέρει ότι η Αμμόχωστος παλαιότερα ονομαζόταν Κορώνη[2467] και ο Παυλίδης διορθώνοντας τον σε σχόλιό του[2468] αναφέρει ότι περιοχή της Σαλαμίνας – Αμμοχώστου ονομαζόταν Κορώνη και όχι ολόκληρη η πόλη.

Στην Εκκλησία της Ελλάδας υπάρχει και μητροπολίτης που φέρει τον τίτλο επισκοπής Κορωνείας. Ενώ υπήρξε επισκοπή εντός των ορίων της σημερινής Μητροπόλεως Μεσσηνίας η οποία είχε την ονομασία Κορώνη, προφανώς ομώνυμης πόλης. Στους

[2459] Περισσότερα: Βρυώνης, *Η Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 22.

[2460] ΑπΒ, τμ. 1933, σ.251.

[2461] Gazetteer, σ. 864. Ο Νεάρχου εξηγεί την ονομασία στα Μαμώνια ότι η περιοχή μοιάζει με κορώνα, γι' αυτό και η ονομασία. Νεάρχου, *Μαμώνια…*, ό.π., σ. 43,44.

[2462] Gazetteer, σ. 120.

[2463] Στο ίδιο, σ. 120.

[2464] Gazetteer, σ. 605.

[2465] Ο Παυλίδης αναφέρει ότι περί τα τρία χιλιόμετρα βορειοανατολικά της κατεχόμενης Γαλινόπορνης θα βρισκόταν η αρχαία πόλη Κορώνεια την οποία αναφέρει ο Στέφανος Βυζάντιος (στην «Επιτομή» των «Εθνικών» του) ο Βυζάντιος αναφέρει επίσης και άλλη πόλη στη Κύπρο με την ονομασία Κορώνη κοντά στη Σαλαμίνα. Παυλίδης, «Αφέντρικα…», ό.π., σ. 149-150.

[2466] Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Ηρακλείδιος…, ό.π.*, σ. 22.

[2467] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 72.

[2468] Στο ίδιο, σ. 73, σχ. 7.

καταλόγους των εβδομήκοντα μαθητών αναφέρεται ο απόστολος Ονήσιμος [2469] ή Ονησιφόρος ή κατά άλλους ο άγιος Απόστολος Καίσαρας (8 Δεκεμβρίου)[2470] ο οποίος μετέφερε τον χριστιανισμό στην περιοχή και υπήρξε επίσκοπος της Κορώνης. Επίσκοποι της Κορώνης συμμετείχαν στις οικουμενικές συνόδους όπως: ο Επίσκοπος Κορώνης Αγαθοκλής στην Γ΄ Οικουμενική Σύνοδο το 431 και Επίσκοπος Κορώνης Αφοβίου, στη Σύνοδο της Κορίνθου το 458 και στη Σύνοδο της Κωνσταντινουπόλεως το 459 μ.Χ.[2471]. Επίσης επίσκοποι Κορώνης που ήταν και άγιοι αναφέρονται οι: άγιος Αγαθοκλής (9 Σεπτεμβρίου) και όσιος Θεόδωρος εκ Κορώνης (12 Μαΐου)[2472]. Με το επίθετο Κορώνης υπάρχει επίσης και μονή στην Ελλάδα η ιστορία της οποίας αρχίζει από τον 12ο αιώνα: Ιερά Μονή Κορώνης που βρίσκεται στα Άγραφα της Πίνδου κοντά στο χωριό Μοσχάτο και 17 χιλιόμετρα από την πόλη Καρδίτσα είναι αφιερωμένη στην Παναγία λόγῳ της εικόνας της που βρέθηκε με θαυμαστό τρόπο εκεί. Παλαιότερα φαίνεται ότι ονομαζόταν «της Κρυεράς Πηγής», από τις αρχές όμως του 18ουαιώνα είναι γνωστή ως Μονή Κορώνης, λόγω μάλλον της θέσης της, που δεσπόζει από ψηλά και στεφανώνει την περιοχή σαν κορώνα.

Αξιοσημείωτη είναι η ετυμολογία του ονόματος Κορώνη που δίνει ο Σίμος Μέναδρος[2473] ο οποίος για να την εξηγήσει αναφέρει μία τοποθεσία με το όνομα ή Αγία Κορώνη στο Άρσος της Αμμοχώστου. Όπως αναφέρει η τοποθεσία βρίσκεται σε ένα ύψωμα γι' αυτό και η ονομασία Κορώνη = κορυφή όπως λέγει. Συνεχίζει γράφοντας ότι λέγεται και αγία Κορώνη γιατί τα χωράφια ήταν της Παναγίας γι' αυτό και «Αγία» συνδέοντας το και με ένα θαύμα της Παναγίας που έγινε εκεί[2474].

Αν δούμε την λέξη Κορώνα η οποία έχει την προέλευσή της από λατινική γλώσσα και σημαίνει στέμμα διάδημα ίσως να μπορούσαμε να την αποδίδαμε στην Παναγία η οποία αναφέρεται ως «Άνασσα»[2475] δηλαδή βασίλισσα η οποία ως συνήθως φοράει στέμμα. Δεν είναι τυχαίο άλλωστε πού όπου υπάρχει ονομασία Κορώνα, υπήρχε μονή ή ναός της

[2469] Φίλης, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα…*, ό.π., σ. 194-208, αρ. 161.

[2470] Ιστοσελίδα: ορθόδοξος συναξαριστής, «Σύναξη των εν Μεσσηνία Αγίων», http://www.saint.gr/179/saint.aspx?fbclid=IwAR2q9GVKmWkJG9dFw4Vs3Zu8I-x3lKrGl7sL_IXVJMobZetSoLsrRCNGLiw (προσβάσιμο: 2.5.2020).

[2471] Ιστ. Ι. Μητροπόλεως Μεσσηνίας, «Ιστορικό», http://www.mmess.gr/index.php/home/art_details/240 (προσβάσιμο: 2.5.2020).

[2472] Ιστοσελίδα: ορθόδοξος συναξαριστής, «Σύναξη των εν Μεσσηνία Αγίων», http://www.saint.gr/179/saint.aspx?fbclid=IwAR2q9GVKmWkJG9dFw4Vs3Zu8I-x3lKrGl7sL_IXVJMobZetSoLsrRCNGLiw (προσβάσιμο: 2.5.2020).

[2473] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 323-324.

[2474] Η ονομασία αυτή μπορεί να χρησιμοποιηθεί και για παρόμοιες ονομασίες. Δεν σημαίνει κατ' ανάγκη ότι εκεί βρισκόταν ναός ή μονή αλλά ότι εκεί ήταν χωράφια ενός μοναστηριού βλπ. στο Όμοδος χωράφια της Παναγίας Τροοδίτισσας κ.ά.

[2475] Θ΄ Ωδή καταβασιών της Πεντηκοστής.

Παναγίας. Πολύ πιθανό μάλιστα είναι οι ναοί αυτοί να σχετίζονταν με τους Λατίνους στο νησί. Έχουμε το παράδειγμα της Παναγίας Καθολικής στο Άρσος που αναφέρεται ότι πιθανόν να κτίστηκε από τους Λατίνους[2476]. Επίσης στο χωριό Άγιος Επιφάνιος της επαρχίας Λευκωσίας που ανήκει στη Μητρόπολη Ταμασού και Ορεινής, στα αριστερά του δρόμου που ενώνει τις κοινότητες Αγροκηπιά και Απλίκι υπάρχει εξωκκλήσι αφιερωμένο στην αγία Κορώνη την οποία αναφέρουν ως Παναγία Τριχερούσα και Ζωοδόχο Πηγή. Αυτό μπορεί να μας βοηθήσει, αφού στην Χούλου τιμάται ιδιαίτερα η Παναγία ενώ στη γύρω περιοχή η Παναγία Στάζουσα στο Στατό και Παναγία Ζωοδόχος Πηγή στην Αμαργέτη μας δίνουν τη λύση για το επίθετο της Παναγίας. Αυτή η εκδοχή έρχεται να επιβεβαιώσει όπως γράψαμε και πιο πάνω και άλλες ονομασίες που σχετίζονται με ναούς ή μονές που είναι γνωστές ως της Παναγίας. Όπως αναφερθήκαμε στη Χούλου, στην Πάχνα, στο Άρσος, στα Μαμώνια, στα Βρέτσια, στην Ανώγυρα οι πλείστοι ναοί που αναφέραμε αποτελούσαν το καθολικό παλαιών μονών.

7. Ο Άγιος Πήγων, Επήγων, (Νεπίος, Νήπιος, Πάτης, Νηπάτης, αγία Πακού ή Πατού)

Προβληματιστήκαμε αρκετά στο να κατατάξουμε τον άγιο Πήγωνα ή Επήγωνα στους οσίους ή στους αμφίβολους αγίους και να τον συνδέσουμε με τις άλλες ονομασίες που υπάρχουν σε αρκετά μέρη της επαρχίας Πάφου όπως είναι οι «άγιοι» Νέπιος, Νήπιος, Πάτης, Νηπάτης και η αγία Πακού ή Πατού ή ακόμα και Υπατία. Οι λόγοι που μας έκαναν να τον συμπεριλάβουμε όχι ανάμεσα στους οσίους όπως τον μνημονεύει ο Μαχαιράς[2477] αλλά στους αγίους που δεν έχουμε σαφείς ενδείξεις της αγιότητάς τους ή του προσώπου τους ήταν α) γιατί ακριβώς οι πληροφορίες και οι πηγές που αναφέρονται σε αυτόν τον άγιο είναι ελάχιστες, β) η τιμή του αγίου συγχέεται με τον «άγιο» Νήπιο ή Νέπιο του οποίου το όνομα θεωρούμε αμφίβολο, γ) γιατί ο συνειρμός του ονόματός του παραπέμπει σε κάτι άλλο το οποίο μας οδηγεί στο να τον συσχετίσουμε με τους αγίους Νήπιο, Πάτη και αγία Πακού. Όπως και να έχει όμως, αν ο Θεός αποκαλύψει περισσότερα στοιχεία του βίου του, θα μπορέσουμε να τον κατατάξουμε μεταξύ των υπαρκτών αγίων και να τον διαχωρίσουμε από τους αγίους που πήραν το όνομά τους από τον τρόπο τιμής ή την ιδιότητά τους να θεραπεύουν.

Ο άγιος Πήγων στο χειρόγραφο του Λονδίνου αναφέρεται ως Επείγων και ότι έζησε στην Κούρδακα μαζί με τον άγιο Χριστοφόρο[2478]. Ο Μαχαιράς τον συγκαταλέγει ως ένα εκ των επονομαζομένων Αλαμάνων αγίων και αναφέρει ως συνασκητή του τον άγιο Χριστοφόρο να ασκήτεψαν στην Κούρδακα. Ο Φλώριος Βουστρώνιος αντιγράφοντας τον

[2476] Jeffery, *A description of the Historic Monuments,* ό.π., σ. 364.
[2477] *Μαχαιράς*, § 32.
[2478] *BMAd*, § 186β, σ. 30.

Μαχαιρά αναφέρει τα ίδια. Ο Αρχιμανδρίτης Κυπριανός[2479] αναφέρει λανθασμένα ως τόπο άσκησης του αγίου τις Αρόδες μαζί με τον άγιο Χριστοφόρο και αυτόν ακολουθούν άλλοι νεότεροι μελετητές όπως ο Κωνσταντίνος Σάθας, Hippolytus Delehaye και Ιωάννης Χάκκετ[2480]. Ο Χατζηχριστοδούλου έχοντας υπόψη του ένα σταυρό του 11ου αιώνα γράφει ότι αρχαιότερη πηγή για τον άγιο είναι του 11ου αιώνα με τον όνομα Επήγο[ν] με ήττα ενώ στον Κώδικα του Λονδίνου του 13ου αιώνα αναγράφεται ως Επείγων, με –ει. Ο Λεόντιος Μαχαιράς τον αναγράφει ως Πήγων και αλλού απαντάται ως Peghon και Pagon = Πάγων. Το όνομα Επείγων παραπέμπει σε αυτόν που επείγεται να εισέλθει στην βασιλεία του Θεού ή αυτόν που είναι ταχύς εις βοήθεια. Επίσης Πήγων παραπέμπει συνειρμικά σε πηγή ύδατος[2481]. Ο σταυρός αυτός που σχολιάζει ο Χατζηχριστοδούλου προβληματίζει. Συγκεκριμένα γράφει ότι ο σταυρός αυτός βρέθηκε σε τάφο στον νάρθηκα της Μονής του Αγίου Ηρακλειδίου στο Πολιτικό και πρόκειται για αργυρό επιστήθιο σταυρό – λειψανοθήκη (6,3Χ3,9Χ0,4 εκ.) ο οποίος χρονολογήθηκε στον 11ο-12ο αιώνα. Εικονίζεται σε αυτόν ο άγιος με την επιγραφή Ο Α[ΓΙΟΣ]/ ΕΠΗ/ΓΟ[Ν] στο πίσω μέρος του σταυρού απεικονίζεται και αναγράφεται ο άγιος Νικήτας[2482]. Η Ιερωνυμίδου δίνει περισσότερες περιγραφές στο σταυρό αυτό του 11ου-12ου αιώνα, στον οποίο γράφει ότι και στις δύο όψεις εικονίζεται ο Χριστός και εκατέρωθεν η Θεοτόκος με τον Θεολόγο[2483].

[2479] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526.

[2480] Εδώ ισχύουν τα ίδια που αναφέραμε και για τον άγιο Χριστοφόρο, δηλαδή ο Κυπριανός μπέρδεψε τα σημεία στίξης και άλλαξε τις κοινότητες που έζησαν οι άγιοι.

[2481] Χριστόδουλος Χατζηχριστοδούλου, «Εις τον Κούρδακαν ο Άγιος Πήγων. Η εικονογραφία, η τιμή και οι λαϊκές παραδόσεις για τον άγιο στην Κύπρο», *Παρέμβαση Εκκλησιαστική*, τχ. 42 (Ιαννουάριος – Απρίλιος 2019), σ. 71.

[2482] Χατζηχριστόδουλος, «Εις τον Κούρδακαν…, ό.π., σ. 73. Πραγματικά η παράσταση αυτή χρήζει έρευνας όπως αναφέρει ο Χατζηχριστοδούλου. Πάνω σε ένα σταυρό περίμενε κανείς να εικονίζεται ως συνήθως ο Χριστός, ή τουλάχιστο στη μία όψη του. Σε μερικές φορές όντως εικονίζεται στη μία όψη ο Χριστός στην άλλη η Παναγία. Τώρα και στις δύο όψεις να εικονίζονται δύο άγιοι φαίνεται μυστήριο. Σε προφορική συνομιλία που είχαμε μας είχε πει ότι εικονίζονταν πάνω στο σταυρό – λειψανοθήκη τα λείψανα των αγίων που περιείχε η λειψανοθήκη αυτή. Κάτι τέτοιο ανοίγει όμως περισσότερο την υπόθεση με αναφορά σε λείψανο του αγίου Πήγωνος κάτι που είναι εντελώς άγνωστο μέχρι τις μέρες μας. Η υπόθεση αυτή βλέποντας και το όνομα επήγων ή επείγων δεν έχει σημασία, πολλές φορές παρατηρούνται λάθη στους αγιογράφους μας παραπέμπει στο ρήμα που χρησιμοποιείται στην υμνολογία για τον Χριστό, ο οποίος πορεύεται προς τον σταυρό, το πάθος και γενικά «επείγεται» για την σωτηρία του κόσμου. Αναφέρουμε μερικά από τα τροπάρια: α) «αυτός εν πώλῳ επί γής, καθεσθήναι επείγεσαι» (τρίτο στιχηρό προσόμοιο των κεκραγαρίων του εσπερινού των Βαΐων), β) «Χριστός γαρ επείγεται του παθείν αγαθότητι» (κάθισμα του όρθρου της Μεγάλης Δευτέρας) γ) «Εις το Όρος τοις μαθηταίς επειγομένοις» (α΄ εωθινό δοξαστικό αίνων), δ) «Σήμερον ο Δεσπότης προς το βάπτισμα επείγεται, ίνα αναβιβάση προς ύψος το ανθρώπινον» (από την ευχή του μεγάλου αγιασμού των Θεοφανίων) και πολλά άλλα.

[2483] Μαρίνα Σολομίδου – Ιερωνυμίδου, «Βυζαντινή παράδοση και επιδράσεις από Ανατολή και Δύση. Λήμματα καταλόγου, αρθ. 58,59», στον τόμο *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος*, Λευκωσία 2007, αρθ. 59, σ. 128. Στο λήμμα της Ιερωνυμίδου φαίνονται και οι δύο όψεις του σταυρού στην εμπρόσθια όψη όπως

Η τιμή του αγίου Πήγωνα ή Επείγωνα στην Κύπρο μαρτυρείται αν όχι από τον 11ο αιώνα τουλάχιστο από τον 13ο αιώνα όπως είπαμε πιο πάνω με τον κώδικα του Λονδίνου. Σε αυτό έρχονται να προστεθούν επίσης και οι δύο ξεχωριστές τοιχογραφίες στον ναό του Αγίου Νικολάου της Στέγης στην Κακοπετριά. Στην μία του 13ου τοιχογραφία αναγράφεται ο άγιος ως Επήγων με ήττα και στην άλλη τοιχογραφία του 14ου αιώνα αναγράφεται ως Επίγων με ιώτα.

Αν θέλαμε να υποστηρίξουμε ότι ο άγιος αυτός υπήρξε τοπικός άγιος στην Πάφο θα μπορούσε κανείς να διερωτηθεί πώς η μνήμη του εξαπλώθηκε και εκτός Πάφου όπως στην Κακοπετριά με τις δύο τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο Στέγης καθώς και στη Μονή Αγίου Ηρακλειδίου με τον εν λόγῳ Σταυρό. Όπως γράψαμε και αλλού αυτό μπορούσε να γίνει από τυχόν τεμάχια λειψάνων του που είτε λαϊκοί είτε μοναχοί καταγόμενοι από την περιοχή που έζησε ο άγιος να μετέφεραν την μνήμη του αγίου ή της κοινότητάς τους στις δύο πιο πάνω μονές που μπορεί να μόνασαν.

Κέντρο τιμής του αγίου, που μνημονεύεται ήδη από τον 13ο αιώνα, αποτελεί ο χώρος μεταξύ των κοινοτήτων Κούρδακα και Πολέμι, το οποίο αν και μνημονεύεται ότι ανήκει στην Κούρδακα σήμερα βρίσκεται εντός των ορίων της κοινότητας Πολέμι. Στην περιοχή που υποστηρίζεται ότι ασκήτεψε ο άγιος υπάρχει σήμερα ένα σπήλαιο[2484] σε ισοπεδωμένο τεμάχιο και μέσα μία χάρτινη εικόνα σε ξύλο του αγίου Νεπίου που όπως φαίνεται από παραφθορά οι κάτοικοι τον ονόμασαν έτσι δίνοντας του μάλιστα θεραπευτικές ιδιότητες για τα νήπια και ιδιαίτερα στο να βοηθά αυτά στο περπάτημα[2485]. Επίσης περί τα πενήντα μέτρα βορειοανατολικά από το σπήλαιο ή εκκλησάκι του αγίου σε μια λίμνη που σχηματιζόταν από ένα ρυάκι υπήρχε το αγίασμα του αγίου, που θεραπεύει δερματικές παθήσεις. Όταν αυτό στέρεψε έπαιρναν αγίασμα από το αργάκι λίγο πιο κάτω.

αναφέρει η Ιερωνυμίδου εγχάρακτη διακόσμηση με τον Χριστό και εκατέρωθεν η Παναγία και ο Θεολόγος με επιγραφή πάνω από το κεφάλι του Χριστού «ΕΠΗ ΓΟ». Στην οπίσθια όψη το ίδιο και πάνω από το κεφάλι του Χριστού επιγραφή «ΝΗΚ΄Η Τ». Ο σταυρός όπως αναφέρει βρίσκεται στο Μεσαιωνικό Μουσείο Κύπρου στη Λεμεσό. Ιερωνυμίδου, λήμμα 59…, ό.π., σ. 128. Οι λέξεις Επήγο και Νηκητ θεωρούμε ότι πρέπει να είναι επίθετα του Χριστού όπως έγραψα και πιο πάνω αυτός που επείγεται για την σωτηρία του κόσμου και ο Νικητής επί της φθοράς, του θανάτου και του διαβόλου.

[2484] Το 1999 έγινε μια προσπάθεια συλλογής χρημάτων για την ανέγερση ναού στον χώρο όπου έζησε ο άγιος Πήγωνας κοινώς, όπως γράφει η ανακοίνωση αγίου Νεπίου. Η προσπάθεια αυτή στο τέλος δεν καρποφόρησε, αφού δεν ανεγέρθηκε τελικά ναός. Ανώνυμου, «Εισφορές για εκκλησία», εφημ. *Φιλελεύθερος*, 25 Ιουλίου 1999· Χατζιχριστοδούλου, «Εις τον Κούρδακαν…, ό.π., σ. 74· Συνέντευξη με τον π. Λεόντιο Λαμπρινίδη ιερέα για πολλά χρόνια στο Πολέμι, 5.9.2019.

[2485]Η εικόνα, χαρτί σε ξύλο που τοποθετήθηκε εκεί είναι αντίγραφο, μικρής εικόνας που βρίσκεται στον ξωκκλήσι του Αγίου Μνάσωνα στην Τριμίκλινη, έργο του Κρίτονος Μακρυγιάννη 1996. Άλλοι άγιοι που βοηθούν τα παιδιά να περπατήσουν είναι ο άγιος Γεώργιος ο Κοντός στη Λάρνακα και ο άγιος Περνιακός στη Δένια και μάλιστα σε αυτούς τους αγίους σε αντίθεση με τον άγιο Πήγωνα αφιέρωναν παπούτσια. Χατζηχριστοδούλου, «Εις τον Κούρδακαν…, ό.π., σ. 73. Η εικόνα, χαρτί σε ξύλο που τοποθετήθηκε εκεί είναι αντίγραφο, μικρής φορητής εικόνας.

Αναφέρονται επίσης ότι τα νερά ήταν ιαματικά και μετέβαιναν εκεί από τις γύρω περιοχές για μπάνιο στα νερά αυτά. Ακόμη όπως και σε άλλα προσκυνήματα οι χριστιανοί τοποθετούσαν στα δέντρα και στους θάμνος ρούχα για να θεραπευθούν[2486] κάτι παρόμοιο με την Αγία Σολομωνή στην Κάτω Πάφο. Εκεί εκτός από τα παιδιά όταν αυτά ήταν άρρωστα έπαιρναν και οι βοσκοί και άφηναν κουδούνια για να προστατεύει τα ζώα τους[2487].

Όπως αναφέραμε και πιο πάνω, τα ονόματα Πήγων και Νεπίος συγχέονται αφού τόσο στο Πολέμι, στην Κούρδακα καθώς και στα άλλα γύρω χωριά μέχρι και τις μέρες μας ο άγιος Πήγωνας είναι στους περισσοτέρους γνωστός ως άγιος Νεπίος ή Νήπιος. Ο Τσικνόπουλλος αναφέρει τους αγίους Πήγωνα και Νεπίο ως δύο διαφορετικούς αγίους τον πρώτο αναφέρει στην Κούρδακα και τον δεύτερο στη Γιόλου, Πολέμι και Χούλου[2488]. Για τον άγιο Νεπίο αναφέρει ότι βοηθούσε τα νήπια στο να περπατήσουν[2489]. Στη Γιόλου η παράδοση λέγει ότι στα ερείπια του ναού έφερναν τα παιδιά και, εκεί, στα χαλάσματα του αγίου, παίζοντας, έκαναν τα πρώτα τους βήματα[2490].

Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 ο άγιος Πήγωνας καταγράφεται ως ένας από την Παλαιστίνη ο οποίος ασκήτευσε στη Κούρδακα[2491]. Επίσης ο άγιος Νέπιος ή Νήπιος καταγράφεται και αυτός ξεχωριστά, ένας από τους Κυπρίους αγίους ο οποίος τιμάται στα χωριά Γιόλου, Χούλου και Πολέμι[2492].

Αναζητώντας τα ίχνη του αγίου Πήγωνα βρήκαμε στην Χούλου την ονομασία Άγιο Πηγάδι η οποία βέβαια βρίσκεται σε διαφορετική τοποθεσία και δεν μπορούμε να ταυτίσουμε ή να συσχετίσουμε τις δύο ονομασίες[2493].

[2486] Χατζηχριστοδούλου, «Εις τον Κούρδακαν…, ό.π., σ. 72.

[2487] Στο ίδιο.

[2488] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 182 - 183. Εδώ πρέπει να κάνουμε μια διόρθωση καθότι ο Τσικνόπουλλος σωστά αναφέρει την Γιόλου και το Πολέμι αλλά θα έπρεπε να ανέφερε και την Κούρδακα. Αντί αυτού αναφέρει την Χούλου που επίσης συνορεύει στο Πολέμι και την Χούλου. Όπως και να έχει ξεκαθαρίζουμε ότι η τιμή του αγίου αυτού σήμερα βρίσκεται εντός των ορίων της κοινότητας Πολέμι, το παρακείμενο όμως ρυάκι όπου και το αγίασμα χωρίζει τις κοινότητες Πολέμι, Χούλου και Κούρδακα.

[2489] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 183.

[2490] Συνέντευξη από τον πατέρα Χρυσοβαλεντίνο κάτοικο και εφημέριο για πολλά χρόνια της κοινότητας Γιόλου 26.2.2020.

[2491]*Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…,* ό.π., σ. 135.

[2492] Στο ίδιο, σ. 133.

[2493] Στην Κρήτη, στο χωριό Άγιοι Δέκα συναντάμε μία λίμνη με την ονομασία Αγία Λίμνη, εκεί πράγματι υπήρχε μια λίμνη και όταν το 1902 με πρωτοβουλία του τότε επισκόπου Γόρτυνος έγινε αποξήρανση της βρέθηκαν οι τάφοι των αγίων δέκα μαρτύρων της Κρήτης. Δίπλα ανεγέρθηκε ναός αφιερωμένος στους αγίους δέκα με την ονομασία Αγία Λίμνη.

Στη Γιόλου τα ερείπια του ναού αφιερωμένου στον άγιο Νήπιο είναι πολύ σημαντικά[2494]. Βρίσκονται περί το ενάμισι χιλιόμετρο βόρεια της κεντρικής εκκλησίας και 500 μέτρα πριν τα ερείπια του ναού της Παναγίας Θεοτοκούας. Στον άγιο Νήπιο σώζονται τα θεμέλια έως και δύο μέτρα ύψος και ελάχιστα ίχνη τοιχογραφιών. Ο ναός με βάση αυτό που σώζεται συμπεραίνουμε ότι ήταν μονόκλιτος καμαροσκέπαστος με νάρθηκα ο οποίος στεγαζόταν με φουρνικό ή τρούλλο.

Τώρα ο άγιος Νήπιος ή Νέπιος πως προκύπτει; είναι ένα θέμα που θα μας απασχολήσει. Στο Πολέμι στον ναό της Παναγίας Χρυσελεούσης φυλάσσεται μικρή εικόνα του αγίου Νεπίου «νεοαναγεννησιακής» (ναζαρινής) τεχνοτροπίας του 1925 διαστάσεων: 29Χ20Χ2 εκ. Αυτή η εικόνα είναι και η αρχαιότερη και μοναδική αφιερωμένη με αυτήν την ονομασία και διασώζει μάλλον την παράδοση ότι εκεί τιμόταν ο άγιος με την ονομασία Νέπιος.

Στους συναξαριστές δεν υπάρχει τέτοιος άγιος με αυτό το όνομα. Αντίθετα υπάρχει και το άγιο Νήπιο που εορτάζει στις 18 Νοεμβρίου μαζί με τον άγιο Ρωμανό[2495]. Πως όμως μπορεί να έφθασε αυτή η τιμή του αγίου αυτού στην Κύπρο είναι άγνωστο. Επίσης μιας και αναφερόμαστε για νήπιο ίσως μπορούμε να το ταυτίσουμε και με τον άγιο Κήρυκο, που σε πολλές ονομασίες στην Πάφο αναφέρεται μόνο αυτός αντί μαζί με την μητέρα του Ιουλίττη. Άλλα νήπια είναι τα φονευθέντα στην Βηθλεέμ με την γέννηση του Χριστού που εορτάζουν στις 29 Δεκεμβρίου. Η ταύτιση της τιμής όμως με τα πιο πάνω ονόματα την θεωρούμε απίθανη και εκτός πραγματικότητας[2496].

Χωρίς να θέλουμε να ανατρέψουμε τις πηγές του κώδικα του Λονδίνου και του Μαχαιρά οι οποίες είναι οι αρχαιότερες που αναφέρουν για τον άγιο Πήγωνα στην Κούρδακα καθώς και τις τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο της Στέγης δεχόμαστε ότι

[2494] Το 2014 καταχωρήθηκε ως μνημείο Β πίνακα από το Τμήμα Αρχαιοτήτων και το 2021 άρχισαν εργασίες για συντήρηση και μερική αποκατάστασή του. Κατά τις εργασίες αποκαλύφθηκε στο βόρειο μέρος του νάρθηκα σαρκοφάγος με ολόκληρο σκελετό που ανήκε σε άντρα μετρίου αναστήματος. Η εύρεση κτιστής σαρκοφάγου και ανθρώπινου σκελετού θα μπορούσε να παραπέμψει και σε άγιο. Για παράδειγμα ο μοναδικός τάφος εντός ναού στον ναό του οσίου Κυριακού της Ευρύχου αποδόθηκε σε τοπικό άγιο της Ευρύχου με το όνομα Κυριακός. Θα μπορούσε και στην Γιόλου να υπάρξει κάτι αντίστοιχο. Ενώ μπορούμε ακόμα να πούμε ότι το όνομα του αγίου που τιμόταν, να παραγκωνίστηκε χάρη στον νέο τιμώμενο άγιο. Κάτι το οποίο όμως σχεδόν αποκλείουμε καθότι η σαρκοφάγος δεν είχε ανοιχθεί και επομένως δεν θα είχε τιμηθεί ποτέ ο ενταφιασθείς, που μπορεί να ήταν ο κτήτορας του ναού, ή κάποιο εξέχων πρόσωπο όπως επίσκοπος, ηγούμενος ή κάτι άλλο.

[2495] Σύμφωνα με το συναξάριο του αγίου Ρωμανού το άγιο Νήπιο του οποίου δεν σώζεται το όνομα ερωτήθηκε από τον άγιο Ρωμανό κατά το μαρτύριο του ποιος είναι ο αληθινός Θεός και αυτό απαντούσε επανειλημμένα παρουσία και της μητέρας του ότι ο Χριστός είναι ο Θεός στον οποίο πιστεύει. Τότε μη αντέχοντας την προσβολή αφού με τιμωρίες δεν αρνιόταν το όνομα του Χριστού, το θανάτωσαν το ίδιο και τον άγιο Ρωμανό. Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 11 (Νοέμβριος), σ. 531-532· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 3 (Νοέμβριος), σ. 201-203.

[2496] Δεν μπορούμε γράφοντας ή μιλώντας για τους αγίους να υποθέτουμε και να ισχυριζόμαστε έτσι χωρίς στοιχεία έρευνας ή παρουσίας αγίου ότι ένα όνομα που αλλοιώθηκε ότι ανήκει σε κάποιον συγκεκριμένο άγιο.

υπήρξε ο άγιος ο οποίος ασκήτεψε στην Κούρδακα. Όμως δεν μπορούμε να δεχθούμε εύκολα δύο ναούς αφιερωμένους σε έναν τοπικό άγιο τόσο στην Κούρδακα όσο και στη Γιόλου. Ο ναός στη Γιόλου πιστεύουμε πως δεν μπορεί να συσχετισθεί με την τοποθεσία μεταξύ Πολέμι και Κούρδακα. Πρώτα γιατί κατά γενική ομολογία οι ασκητές που έζησαν μετά τις αραβικές επιδρομές δεν είχαν ευρεία διάδοση αλλά μοναδικός τόπος τιμής τους ήταν και ο τόπος που έζησαν. Έπειτα ο ναός στη Γιόλου ανάγεται στην μέση βυζαντινή περίοδο στην Κύπρο (10ος-12ος αιώνας) αν επρόκειτο για άγιο ασκητή πώς μεταφέρθηκε τόσο νωρίς η μνήμη του, κάτι το οποίο δεν παρατηρούμε εύκολα σε άλλους αγίους;

Την λύση προσπαθούμε να την βρούμε στην συνήθεια των ανθρώπων να ζητούν την βοήθεια των αγίων και αναλόγως της θεραπευτικής τους ιδιότητας να προσλαβάνουν και το ανάλογο όνομα. Σε αυτό έρχονται ανάλογες τιμές άλλων αγίων να μας δώσουν στοιχεία. Στη Χλώρακα συναντάμε τον ναό του αγίου Υπατίου τον οποίο οι κάτοικοι του χωριού ονόμαζαν Άι Νηπάτη δηλαδή ο άγιος που βοηθάει τα νήπια να περπατήσουν. Από πληροφορίες που πήραμε μαρτυρούν ότι παλαιότερα εκεί δεν υπήρχε ναός αλλά μόνο ένας βράχος και το αγίασμα. Αυτό ενισχύει την άποψη μας ότι δεν τιμόταν ο άγιος Υπάτιος με ναό αλλά θα ήταν το αγίασμα της Παναγίας, ναός της οποίας βρίσκεται μόλις εκατό μέτρα ανατολικότερα και ο οποίος παλαιότερα εόρταζε την Υπαπαντή του Χριστού. Έτσι ο άγιος Νηπάτης ή Νηπίος, και άγιος Πάτης πρέπει να εμπίπτουν στην κατηγορία των αγίων με θεραπευτική ικανότητα για συγκεκριμένο σκοπό, στην προκειμένη περίπτωση να περπατήσουν τα παιδιά. Επομένως θεωρούμε ότι πιθανόν η τιμή της Υπαπαντής στην Χλώρακα με το αγίασμα της να παραφθάρηκε από την θαυματουργική ιδιότητά της να περπατούν τα νήπια χάρη στο όνομά της που της απέδιδαν αυτή την ονομασία οι πιστοί. Έτσι και ο ναός στη Γιόλου πιστεύουμε ότι ήταν αφιερωμένος στην Παναγία με πιθανόν προσδιορισμό στην Υπαπαντή. Τα ερείπια της Παναγίας Θεοτοκούας μόλις μισό χιλιόμετρο από τον ναό του Αγίου Νεπίου μας οδηγούν στην υπόθεση ότι ο ναός εκείνος πήρε το υποκοριστικό Θεοτοκούα σε αντιδιαστολή με τον άγιο Νεπίο, πρώην ναό της Θεοτόκου προφανώς λόγω του ότι ήταν μεγαλύτερος. Ο ναός της Αγίας Ειρήνης σήμερα Παναγία που αποτελούσε τον ενοριακό ναό της Γιόλου θα αποτελούσε διαφορετικό οικισμό.

Τώρα στο Πολέμι πώς πήρε την ονομασία από Πήγων σε Νήπιος; Μαθαίνουμε από την παράδοση ότι παλαιότερα οι ιερείς του Πολεμιού[2497] πήγαιναν και λειτουργούσαν την Παρασκευή της Διακαινησίμου[2498]. Την Παρασκευή της Διακαινησίμου ως γνωστό

[2497] Χ΄΄Οικονόμος Παπά Δημήτριος Π΄΄Χριστοδούλου πατέρας του Πάφου Κλεόπα, Παπά Γεώργιος Νεοφύτου συγγενής του Πάφου Λεοντίου και ο Ιερομόναχος Δημήτριος Φιλίππου Ματσάγκου.

[2498] Συνέντευξη με τον π. Λεόντιο Λαμπρινίδη ιερέα για πολλά χρόνια στο Πολέμι, 5.9.2019. Ο π. Λεόντιος μας πληροφόρησε επίσης ότι εκεί στο αγίασμα πήγαιναν πολλοί και έβρισκαν ίαση. Κάποιοι αρχιερείς από τα Ιεροσόλυμα πήγαν και έκαναν μπάνιο εκεί για να θεραπευθούν. Άλλοι κουβαλούσαν νερό στο σπίτι τους και έκαναν μπάνιο για θεραπεία. Άλλη γυναίκα πήγε τα γουρουνάκια της και τα έλουσε και έγιναν καλά.

εορτάζεται η Παναγία η Ζωοδόχος πηγή, λόγω και των ιαματικών νερών την συνέδεσαν ώστε να εορτάζει αυτή την ημέρα. Επομένως πάλι οδηγούμαστε στην τιμή της Παναγίας.

Τέλος συναντάμε στην Πάφο και συγκεκριμένα ερείπια ναών στην Αχέλεια και στο Σαραμά με το όνομα Πακού ή Πατού την οποία ο Τσικνόπουλλος την ερμηνεύει ως αγία Υπατία[2499]. Παρατηρούμε στους συναξαριστές ότι αγία με το όνομα δεν υπάρχει αντίθετα η Υπατία φιλόσοφος και μάρτυς που τιμόταν στην Μικρά Ασία ως αγία με μοναστήρι, ενώ προσπάθησαν να την ταυτίσουν με την αγία Αικατερίνη και μόνο αυτό μας δείχνει ότι θεωρείτο η Υπατία στην Εκκλησία και την τιμούσαν ως αγία. Αν είχε σωστό το όνομα ίσως να μεταφέρθηκε η μνήμη της και στην Κύπρο, μιας και η Κύπρος είχε σχέσεις με την Μικρά Ασία. Επίσης η Εαλία που εικονίζεται μαζί με τους Φιλοσόφους σε πολλούς νάρθηκες ναών είπε ο Σπετσιέρης, ερευνητής, ότι πρόκειται για την Υπατία την Φιλόσοφο[2500]. Τη λύση στο πρόβλημά μας, μας έδωσε ερειπωμένος ναός στο Σαραμά, που ενώ οι κάτοικοι της περιοχής τον ταυτίζουμε με την Παναγία ο Τσικνόπουλλος με την αγία Πακού ή Πατού[2501]. Αυτό μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο ναός ήταν αφιερωμένος στην Παναγία και πήρε ονομασίες Πακού ή Πατού από το πατώ, περπατώ για την βοήθεια που παρείχε στα νήπια να περπατήσουν.

Στον Άγιο Αμβρόσιο Κερύνειας υπήρχε παλαιότερα μονή με την ονομασία Παναγία Υπάτη, επίθετο που θεωρείται ως συντόμευση του Υπαπαντή[2502]. Αυτό ενισχύει την άποψή μας ότι ονόματα τέτοια όπως Πάτης, Νηπάτης, Νηπίος, Πατού, Πακού κλπ. θα προέρχονται από την Παναγία και όχι κάτι άλλο. Το ίδιο πιστοποιεί και στον Ελλαδικό χώρο όπου υπάρχουν ναοί αφιερωμένοι στην αγία Πακού και εορτάζουν την Παναγία της Υπαπαντής όπως στη Σύρο, που πήραν τον ναό οι ρωμαιοπαπικοί, στη Μύκονο, στη Χίο και Πάρο επίσης ναοί αφιερωμένοι στην αγία Πακού και αναφέρονται στην Παναγία την Υπαπαντή και το συνδέουν με την Παναγία, η οποία υπάκουσε στο θέλημα του Θεού να γίνει μητέρα του Υιού και Λόγου του Θεού[2503]. Επίσης το Πακού η Πατού μεταφράζεται όχι όπως το εξήγησε ο Τσικνόπουλλος σε Υπατία, αλλά σε Υπακοή ή Επήκοος – η Παναγία

[2499] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 214.

[2500] Σχετική ομιλία Γεώργιου Μεταλλινού στο YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=WCOEGnBw4_I (προσβάσιμο: 11.6.2021).

[2501] Στο Σαραμά δεν μπορέσαμε από τις μαρτυρίες παλαιοτέρων να μάθουμε που βρισκόταν το τοπωνύμιο Πακού ή Πατού το οποίο κατέγραψε ο Τσικνόπουλλος. Ο Τσικνόπουλλος όπως συμπεραίνουμε από όλη την έρευνά του, κατέγραψε τους περισσότερους ναούς και τοπωνύμια χωρίς να τα επισκεφθεί. Με επιφύλαξη μπορούμε να ταυτίσουμε το τοπωνύμιο Πακού ή Πατού με χαλάσματα ναού της Παναγίας η οποία θα ήταν αφιερωμένη στην Υπαπαντή. Ο Κίμωνας Μαρκουλλής σε βίντεο και φωτογραφίες του που ανάρτησε (https://www.youtube.com/watch?v=EaOsV7HEUYs) (προσβάσιμο: 28.12.2020) σημειώνει τον ναό που είχαμε καταγράψει ως ναό της Παναγίας ως Αγία Υπατία, Πακού ή Πατού και έτσι έρχεται να επιβεβαιώσει την ταύτισή μας αυτή των ονομάτων. Ενώ στην Αχέλεια πιθανόν ο ναός επίσης να ήταν αφιερωμένος στην Παναγία της Υπαπαντής.

[2502] http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=10606&-V=limmata (προσβάσιμο: 11.6.2021).

[2503] http://www.saint.gr/4091/saint.aspx?fbclid=IwAR2FjA7VfJ3_sUWr2MBiOE_9QtRimq5WeeTXa1LQ6O62MQX7c1wl8ldSmCI(προσβάσιμο: 11.6.2021).

η οποία ακούει τις παρακλήσεις και τα αιτήματά μας. Πιο γνωστό επίθετο επίσης είναι το Γοργοεπήκοος.

8. Η Αγία Στάζουσα

Βρίσκεται λιγότερο από ένα χιλιόμετρο βορειοδυτικά από τον ενοριακό ναό του παλαιού χωριού Στατός, Αγίων Ζηνοβίου και Ζηνοβίας. Υπάρχει ένα μικρό σπήλαιο – σκάμμα κάτω από τον βράχο και κοντά σε μια πηγή με τρεχούμενο νερό, πρόσφατα τοποθέτησαν ένα εκκλησάκι – προσκυνητάρι. Εκεί αναφέρουν ότι και οι χριστιανοί και οι μουσουλμάνοι (προφανώς της Λαπιθούς) κρέμαγαν ρούχα – τάματα. Το όνομα Αγία Στάζουσα σημαίνει η αναβλύζουσα, η προχέουσα μάλλον θα αναφέρεται περισσότερο στην Παναγία της Ζωοδόχου Πηγής. Αυτό το βλέπουμε ξεκάθαρα στο γνωστό μετόχι της μονής Σταυροβουνίου με την ονομασία Παναγία Στάζουσα το οποίο είναι αφιερωμένο στην Παναγία Ζωοδόχο Πηγή. Το ότι δίπλα υπάρχει και πηγή νερού – αγιάσματος αυτό φανερώνει και την ονομασία. Συνειρμικά μπορούσε κανείς, με επιφύλαξη, να συσχετίσει και με την ονομασία της Κοινότητας Στάζουσα – Στατός.

Τοπωνύμια με την ονομασία Στάζουσα βρίσκουμε αρκετά στην Πάφο όπως στην Πέγεια, στον Άγιο Ιωάννη, στον Άγιο Νικόλαο, στον Πωμό, στη Γιόλου, στο Άρσος και στην Αμαργέτη. Σε όλες τις πιο πάνω κοινότητες τιμάται ιδιαίτερα η Παναγία με ναούς, ή ερείπια ναών αφιερωμένων στην Παναγία.

Επομένως τα σεβάσματα ή τοπωνύμια με τις ονομασίες Αγία Στάζουσα, Παναγία Στάζουσα ή απλά Στάζουσα αναφέρονται στην Παναγία Ζωοδόχου Πηγής και σχετίζονται με αγιάσματα της Παναγίας.

9. Η Αγία Σωτήρα

Παρατηρούμε ότι πολλοί ναοί και τοπωνύμια ιδιαίτερα παλαιότερα είχαν την ονομασία αγία Σωτήρα. Στην Πάφο συγκεκριμένα βρίσκουμε αναφορές στα χωριά Αμαργέτη, Ανατολικό, Λυσός, Μηλιά, Φιλούσα Χρυσοχούς[2504] καθώς και στον Ακάμα Μούτη της Σωτήρας.

Αρχικά στην μελέτη μας για τους ναούς στην Πάφο θεωρήσαμε όλα τα τοπωνύμια ή τους ναούς με το όνομα Σωτήρα ως αφιερωμένους στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος. Πράγματι δύο κοινότητες στην Κύπρο με το όνομα Σωτήρα στην Αμμόχωστο και στη Λεμεσό πήραν το όνομά τους από τους ναούς τους στους οποίους εορτάζεται η Μεταμόρφωση του Σωτήρος[2505]. Επίσης στο Παλαιχώρι παλαιός ναός με την ονομασία Αγία Σωτήρα είναι αφιερωμένος στην Μεταμόρφωση του Σωτήρος.

[2504] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210.

[2505] Αυτό σημειώνει και ο Νέαρχος Κληρίδης στην έκδοσή του για τις κοινότητες της Κύπρου. Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 231.

Ο Τσικνόπουλλος το θεωρεί ως επίθετο της Παναγίας[2506] και πράγματι σε όλα τα πιο πάνω χωριά που υπάρχουν τα τοπωνύμια αυτά βρίσκονται κοντινοί μονές ή ναοί της Παναγίας[2507]. Στην Κύπρο παρατηρούμε εξωκκλήσι στα Καμπιά της Ορεινής να έχει την ονομασία Παναγία Σωτήρα καθώς και ο ενοριακός ναός στις Τρεις Ελιές έχει την ονομασία Παναγία Χρυσοσώτηρα. Στον Ελλαδικό χώρο βλέπουμε το επίθετο Σωτήρα ως προσωνύμιο της Παναγίας Σωτήρας όπως στην Αθήνα οι βυζαντινοί ναοί: Σωτήρα του Λυκοδήμου, Σωτήρα του Κοττάκη, Σωτήρα της Πλάκας κ.ά. που είναι αφιερωμένοι στην Παναγία. Επίσης όπως γράψαμε και αλλού στον Άγιο Ιωάννη Αγρού, σε εικόνα του 16ου αιώνα της Παναγίας αναγράφεται Μήτηρ Θεού Η Σωτήρα [2508] και Θεοτόκος η Κοσμοσώτειρα σε μοναστήρι του 12ου αιώνα στη Θράκη[2509].

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ
Άλλοι τιμώμενοι εν Πάφῳ άγιοι

1. Η Αγία Ελένη

Λόγῳ της διαμόρφωσης της εργασίας μας σε αποστόλους, ιεράρχες, μάρτυρες και οσίους δεν μπορούμε να περιλάβουμε την αγία Ελένη σε ένα από τα μέρη της έρευνάς μας. Θα έπρεπε να δημιουργούσαμε άλλο ξεχωριστό κεφάλαιο για την αγία Ελένη που μαζί με τον άγιο Κωνσταντίνο είναι αυτοί που ουσιαστικά ως ισαπόστολοι βοήθησαν στην εξάπλωση και επικράτηση του χριστιανισμού. Από την άλλη λόγῳ κυρίως απουσίας πηγών στην πρώτη χιλιετία που να αναφέρουν σαφώς το ότι η αγία όντως πέρασε από το νησί και ειδικά από την Πάφο την περιλάβαμε στο μέρος αυτό. Οι πιθανότητες όμως η αγία Ελένη να πέρασε όντως από την Κύπρο και ακόμα και από την Πάφο είναι όπως θα δούμε πιο κάτω σχεδόν βέβαιες.

Την τιμή της αγίας Ελένης στην Πάφο συνδέουν παραδόσεις για άφιξή της σε δύο κυρίως σημεία· στο Όμοδος και στην Περιοχή Παχυάμμου – Κοκκίνων. Επίσης οι ναοί στην Πάφο που είναι αφιερωμένοι μόνο στην αγία Ελένη καθώς και δεκάδες άλλοι που

[2506] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 210.

[2507] Στον Ακάμα υπάρχει η παλαιά μονή της Παναγίας γνωστή ως Πύργος της Ρήγαινας και στην πλησιέστερη κορυφή από την μονή, που είναι και το ψηλότερο σημείο του Ακάμα έχει την ονομασία Σωτήρα. Δεν εντοπίσαμε ερείπια ναού στην κορυφή και ίσως η ονομασία Σωτήρα να ήταν απλά ονομασία του βουνού που πήρε το όνομά του από την παραπλήσια μονή της Παναγίας. Το αφήνουμε ως παρατήρηση.

[2508] Μπακιρτζής (επιμ.), Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…, ό.π., τμ. 2, σ. 568.

[2509] https://www.kastra.eu/castlegr.php?kastro=feres (προσβάσιμο: 10.6.2022).

είναι αφιερωμένοι στον σταυρό όπως και περιοχές με τις ονομασίες Σταυρωμένη, Σταυρόπτερα, Σταυροπηγή κ.ά. είναι πιθανόν να σχετίζονται με παρόμοιες παραδόσεις[2510].

Βέβαια τα όσα αναφέρονται για την έλευση της αγίας Ελένης στην Κύπρο δεν απαντώνται σε βυζαντινές πηγές[2511], ούτε και τα της πολύχρονης ανομβρίας στο νησί[2512]. Μόνο στην παράδοση αναφέρονται, η οποία είναι ιδιαίτερα πλούσια στους μεσαιωνικούς περιηγητές, οι οποίοι για την ακρίβεια έχουν και λάθη σε ότι αφορά παραδόσεις σχετικά με άλλους αγίους όπως την αγία Αικατερίνη, τους αγίους Επτά, την αγία Σολομωνή κ.α. Η τιμή όμως της αγίας Ελένης και ακόμα περισσότερο του Τιμίου Σταυρού με εκατοντάδες ναούς, τοιχογραφίες[2513] και εικόνες[2514] σε όλη την Κύπρο δεν μπορεί να είναι τυχαία.

[2510] Σημαντική παλαιά μονή αφιερωμένη στους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη υπάρχει στη Σουσκιού που έχει τις αρχές της από τον 12ο αιώνα. Προκοπίου, *Ο Συνεπτυγμένος Σταυροειδής Εγγεγραμμένος Ναός…*, ό.π, σ. 281-291. Οι ναοί και οι μονές στον Σταυρό είναι πολύ περισσότερες.

[2511] Για την ακρίβεια η αρχαιότερη αναφορά για την έλευση της αγίας Ελένης στην Κύπρο είναι το κείμενο του Βρετανικού Μουσείου. Το κείμενο αυτό διηγείται δύο επισκέψεις της αγίας Ελένης στην Κύπρο μία πριν την άφιξή της στην Παλαιστίνη και μία μετά. Η παράδοση όμως για την έλευση της αγίας Ελένης στην Κύπρο εδραιώνεται με σειρά γραπτών κειμένων από τον 12ο αιώνα και μετά. Αναφορά γίνεται για τον Ρώσσο Δανιήλ ο οποίος επισκέφθηκε την Κύπρο πριν την κατάκτηση της Κύπρου από τους Φράγκους, το 1106-1107. BMAd, σ. 3-5

[2512] Ο Χάκκετ παραπέμπει σε μια παράδοση και εκδοχή των ανθρώπων την οποία καταγράφει ο Λουζινιανός γιατί επιτράπηκε η ανομβρία 36 έτη στην Κύπρο. Απέδωσαν την ανομβρία στον μαρτυρικό θάνατο της αγίας Αικατερίνης: Ο Κυπριανός αναφέρει ότι με την έλευση της αγίας Ελένης στο νησί κατέπαυσε η ανομβρία για 17 έτη μόνο και δεν δέχεται ότι η Κύπρος ερημώθηκε τελείως ενώ κατά άλλους όπως λέγει 37 έτη ή και περισσότερα ανομβρία στο νησί και ήρθαν από άλλα μέρη και κατοίκησαν στο νησί, (αφού προηγουμένως εγκαταλείφτηκε από τους κατοίκους λόγῳ ακριβώς της ανομβρίας) και περιήλθε η διοίκηση από την Κωνσταντινούπολη. Κυπριανός, *Ιστορία,* σ. 6, 54, 582,100· Λουζινιάν, σ. 40α· Χάκκετ, τμ. 1, σ. 16-17. Να θεωρήσουμε το έτος εκείνο ως έναρξη της Βυζαντινής περιόδου στο νησί; Το αφήνουμε ως παρατήρηση.

[2513] Αναφέρουμε τις σημαντικότερες στην Πάφο: Τοιχογραφία στην εγκλείστρα του αγίου Νεοφύτου τοιχογραφία του Θεόδωρου Αψευδή το έτος 1183. Βάσα Κοιλανίου, ναός αγίου Γεωργίου, τοιχογραφία στο δυτικό τυφλό τόξο του βόρειου τοίχου 15ος αιώνας. Στη Σουσκιού οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, στον ναό των αγίων τοιχογραφία στη δυτική πλευρά του ανατολικού ποδαρικού που στηρίζει το κεντρικό τυφλό τόξο του νότιου τοίχου 16ος αιώνας. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 240-241· Τσικνόπουλλος, *Ο άγιος Νεόφυτος και η ιερά αυτού… ό.π.*, σ. 103· ΑΕιΙΜΠ, Βάσα Κοιλανίου· ΑΕιΙΜΠ, Σουσκιού, ναός αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης.

[2514] Αναφέρουμε τις σημαντικότερες στην Πάφο: Στο Όμοδος στο μουσείο παλαιά εικόνα των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης και ιστόρηση στις τέσσερις πλευρές της 12 ιστορικά και θαύματα του σταυρού του 1664. Εικόνα μεγάλη στον Άγιο Δημητριανό των Αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης του 1806. Το σημαντικό εδώ είναι ότι ανατολικά του ναού αυτού υπήρχε ναός της αγίας Ελένης. Εικόνα εφέστιος των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στην Ακουσρό του 18ου – 19ου αιώνα. Στην Τροοδίτισσα οι άγιοι Αντώνιος και Σάββας, Κωνσταντίνος και Ελένη και αγία Αικατερίνη 19ος αιώνας. Οι περισσότερες εικόνες που συναντούμε είναι μικρών διαστάσεων και όλες μαζί Κωνσταντίνος και Ελένη να κρατούν τον σταυρό όπως: Αναρίτα του 18ου αιώνα, από Άρμου 19ος αιώνας, στην Βάσα Κοιλανίου 19ος αιώνας. Δορά μέτρια εικόνα του 19ου αιώνα, Δρυνιά 19ου αιώνα, Έμπα 19ου αιώνα, Κοιλίνια 19ου αιώνα, Κρήτου Τέρρα 19ου αιώνα,

Επίσης, λείψανα των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης φυλάσσονται σε μονές και ναούς στην Κύπρο[2515]. Το ότι μάλιστα η διαδρομή από την Κωνσταντινούπολη προς τα Ιεροσόλυμα περνά αναπόφευκτα από την Κύπρο καταδεικνύει ότι αυτή η παράδοση θα πρέπει να είναι ένα ιστορικό αναμφισβήτητο γεγονός.

Ο αρχιμανδρίτης Κυπριανός αναφέρει ότι ο μέγας Κωνσταντίνος έστειλε την αγία Ελένη το 306 στα Ιεροσόλυμα για την ανεύρεση του Τιμίου Σταυρού[2516]. Στην επιστροφή της, όπως συνεχίζει ο Κυπριανός, η αγία Ελένη πέρασε από την Κύπρο και έκτισε δύο ναούς ένα στην Τόχνη και άλλο στο Σταυροβούνι και άφησε τεμάχια Τιμίου Ξύλου ενώ

Λεμώνα 1858, Λετύμπου 19ος αιώνας, Λυσό 39,5Χ33Χ2,2 του 17ου -18ου αιώνα εικονίζει τους αγίους Κωνσταντίνο και Ελένη μαζί τον άγιο Χαράλαμπο. Χρυσορρογιάτισσα 18ος αιώνας, Παναγία ρόδον το αμάραντον και κάτω οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη και ο άγιος Χαράλαμπος του 17ου -18ου αιώνα από την μονή Χρυσορρογιατίσσης, Χρυσορρογιάτισσα 19ος αιώνας Χρυσορρογιάτισσα 1856. Χρυσορρογιάτισα 19ου αιώνα, Παναγιά του 19ου αιώνα, Πέγεια 19ος αιώνας, Σίμου 19ος αιώνας, Στατός 19ος αιώνας, Στατός 19ος αιώνας, Άγιος Φώτιος 19ος αιώνας, Τάλα, ναός Αγίας Αικατερίνης 1884 και δεύτερη εικόνα λίγο μεγαλύτερη, του 16ου αιώνα, Γιόλου 19ος αιώνας, Θελέτρα του 1901, Κοίλη 19ος αιώνας, Λάσα 19ος αιώνας, μικρή εικόνα μαζί με τον άγιο Νικόλαο στην Μαραθούντα 19ος αιώνας, Πάχνα, ναός Παναγίας 19ος αιώνας, Χούλου 19ος αιώνας, Ανώγυρα 1900, Όμοδος 185[.]. Ανάγλυφη μορφή σε πόρπη αριστερά ο άγιος Κωνσταντίνος δεξιά η αγία Ελένη του 19ου αιώνα στη Χρυσορρογιάτισσα. Στο Στατό 19ος -20ός τρίπτυχο στη μέση οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη και δεξιά και αριστερά οι άγιοι Νικόλαος, Χαράλαμπος, Ανάργυροι Κοσμάς και Δαμιανός και ο πρωτομάρτυς Στέφανος. Ακόμα ένα τρίπτυχο της ίδιας εποχής πάλι από τον Στατό στο μέσο η Σταύρωση και δεξιά και αριστερά οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη, πρωτομάρτυς Στέφανος, άγιος Γεώργιος και άγιος Δημήτριος. Στο Όμοδος στον σταυρό όπου ο κάνναβος του Χριστού πάνω από αυτόν εικονίζονται ανάγλυφα οι άγιοι Κωνσταντίνος και Ελένη. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 262· ΑΕιΙΜΠ, Όμοδος, ναός Τιμίου Σταυρού· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 303· ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Δημητριανός· ΑΕιΙΜΠ, Ακουρσός· ΑΕιΙΜΠ, καθολικό ιεράς μονής Παναγίας Τροοδιτίσσης· ΑΕιΙΜΠ, Αναρίτα, ναός αγίας Μαρίνας· ΑΕιΙΜΠ, Άρμου, ναός Αγίας Βαρβάρας· ΑΕιΙΜΠ, Βάσας Κοιλανίου, ναός Ευαγγελισμού της Θεοτόκου· ΑΕιΙΜΠ, Δρυνιά, ναός Αγίου Γεωργίου· ΑΕιΙΜΠ, Έμπα, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ.279· ΑΕιΙΜΠ, Κοιλίνια, ναός αγίας Αναστασίας· ΑΕιΙΜΠ, Κρήτου Τέρρα, ναός Παναγίας· ΑΕιΙΜΠ, Λεμώνα, ναός Αρχαγγέλου· ΑΕιΙΜΠ, Λετύμπου, ναός Αγίου Θεοδώρου· ΑΕιΙΜΠ, Λυσός, ναός Παναγίας· Χατζηχριστοδούλου, Φούλιας, *Εκκλησιαστικά μνημεία Λυσού…*, ό.π., σ. 52,55· ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης· ΑΕιΙΜΠ, Παναγιά, ναός αγίου Γεωργίου· ΑΕιΙΜΠ, Πέγεια, ναός Εισοδίων της Θεοτόκου· ΑΕιΙΜΠ, Σίμου, ναός Παναγίας Χρυσελεούσης· ΑΕιΙΜΠ, Στατός, ναός αγίας Βαρβάρας· ΑΕιΙΜΠ, Στατός, Μεταμορφώσεως του Σωτήρος· ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Φώτιος ναός Αγίου Φωτίου· ΑΕιΙΜΠ, Γιόλου· ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα· ΑΕιΙΜΠ, Κοίλη· ΑΕιΙΜΠ, Λάσα· ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα· ΑΕιΙΜΠ, Πάχνα, ναός Παναγίας· ΑΕιΙΜΠ, Χούλου, ναός Παναγίας· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 203· ΑΕιΙΜΠ, Στατός, Μεταμορφώσεως του Σωτήρος· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 34-35.

[2515] Αναφέρουμε ενδεικτικά: Ιερά Μονή Κύκκου: Ελένης Βασιλίδος Αγίου Κωνσταντίνου Ισαποστόλου. Ασημένια λειψανοθήκη 2,8Χ18,3Χ13εκ. του 1850 στο Εκκλησιαστικό Μουσείο η οποία έχει κάλυμμα τους αγίου Κωνσταντίνο και Ελένη. Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18,19· ΑΕιΙΜΠ, Εκκλησιαστικό Μουσείο Μητροπόλεως Πάφου.

[2516] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 160.

άφησε τρίμματα του Τιμίου Ξύλου στην Κουκά και στο Όμοδος «… και εις το Όμοδος μέρος του Καννάβου μεθ' ον έδεσαν τον Κύριον οι παράνομοι…». Δεν γίνεται ευκρινώς εδώ όμως αν η αγία Ελένη έφθασε μέχρι την Κουκά και το Όμοδος για να αφήσει τα πολύτιμα αυτά δώρα ή αν εστάλησαν με κάποιον άλλο[2517]. Η παράδοση όμως αναφέρει ότι η αγία Ελένη δώρισε το Άγιο Σχοινίο περί το 327 (έτος έλευσής της στην Κύπρο) στο Όμοδος όπου μάλιστα έμεινε για τρεις ημέρες[2518]. Στο Όμοδος σύμφωνα πάντοτε με την παράδοση υπήρχε ήδη εκκλησάκι του Σταυρού από τον πρώτο αιώνα[2519]. Προφορικές παραδόσεις αναφέρουν επίσης ότι στο Όμοδος ήδη τιμόταν ο Τίμιος Σταυρός από τον 3ο αιώνα, μετά από φως που έβλεπαν και πήγαν σε αναζήτησή βρέθηκε Σταυρός μέσα σε ένα σπήλαιο, έτσι έκτισαν ναό και μονή αφιερωμένη στον Τίμιο Σταυρό. Η αγία Ελένη ερχόμενη από τα Ιεροσόλυμα άκουσε για το μοναστήρι και επισκέφθηκε τον χώρο για να αφήσει το σχοινί με το οποίο έδεσαν τον Χριστό, μήκους περίπου ενάμισι μέτρο[2520].

Η δεύτερη τοποθεσία που η παράδοση διασώζει έλευση της αγίας Ελένης βρίσκεται μεταξύ των ακτών Κάτω Πύργου και Παχυάμμου. Φαίνεται πως αφίχθηκε η αγία Ελένη και εκεί κτίστηκε πόλη με το όνομά της[2521]. Ο Κυπριανός αναφέρει ότι στον κόλπο της Χρυσοχούς στα βουνά που ονομάσθηκαν Τηλλυρία ότι εκεί η τοποθεσία ονομαζόταν Καλλινούσα και μετά κτίστηκε προς τιμή του Μεγάλου Αλεξάνδρου πόλη η οποία ονομάσθηκε Αλεξανδρέττα. Την πόλη αυτή δεν την προσδιορίζει αλλά την αναφέρει μεταξύ Λιμνήτη και Χρυσοχούς η οποία σήμερα δεν υπάρχει όπως αναφέρει[2522]. Σε εκείνη την πόλη, που προφανώς εγκαταλείφτηκε από την ανομβρία έφερε η αγία Ελένη κατοίκους από το νησί Τήλος το οποίο βρίσκεται πλησίον της Ρόδου και κατοίκησαν την περιοχή όπως συνεχίζει ο Κυπριανός για να φυλάσσουν τα παράλια[2523]. Αναζητώντας την πόλη

[2517] Στο ίδιο, σ. 160-162, 536.

[2518] Ιερά Μονή Σταυροβουνίου, επμ. Αρχιμανδρίτη Αθανασίαου, Κύπρος 1987, σ. 112· Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 8, 32.

[2519] Παπαρές, Δημοσθένης, Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*…, ό.π., σ. 8· Κώστας Νικολαΐδης, *Ιστορία της Ιεράς Μονής του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού Ομόδους*, Λευκωσία 1968, σ. 4.

[2520] Συνέντευξη με τον π. Νεόφυτο εφημέριο Ομόδους 17.7.2020.

[2521] Έχοντας γνώση της παράδοσης των κατοίκων του Κάτω Πύργου κτίστηκε και εγκαινιάστηκε το 2011 από την Μητρόπολη Κύκκου και Τηλλυρίας μητροπολιτικός ναός επ' ονόματι των αγών Κωνσταντίνου και Ελένης. Περισσότερα για τα εγκαίνια του ναού των αγίων Κωνσταντίνου και Ελένης στον Πύργο Τηλλυρίας βλέπε δημοσιευμένα άρθρα στο περιοδικό: *Ενατενίσεις*, τχ. 14, (2011), σ. 12-32.

[2522] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 144.

[2523] Στο ίδιο, σ. 82. Ο Παυλίδης δίπλα στα σχόλια του όμως για το θέμα αυτό αναφέρει ότι το νησί είναι τόσο μικρό με μικρό αριθμό κατοίκων που είναι αδύνατον να μπορούσε να εποικίσει την περιοχή και αναφέρει ότι η υπόθεση αυτή ίσως να πλάσθηκε για να ερμηνευθεί το όνομα της περιοχής. Αναφέρει επίσης χωρίς να παραπέμπει κάτι σημαντικό ότι κατά μια μαρτυρία του Πλινίου μια βραχονησίδα στην περιοχή ονομαζόταν κατά την αρχαιότητα Ιλλυρίς από την οποία ίσως να πήρε το όνομα η περιοχή. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 82, σχ. 3. Το νησί Τήλος απαριθμεί σήμερα περί τους 800 κατοίκους. Στις Ακτές του Κάτω Πύργου κατά την παράδοση έφθασε και η θαυματουργός εικόνα της Παναγίας του Κύκκου πριν φθάσει στον Κύκκο ενώ

αυτή φαίνεται να προσδιορίζεται περισσότερο κοντά στον Πωμό όπου αναφέρεται από τον Κυπριανό και τον Κλαύδιο Πτολεμαίο, ενώ αναγράφεται σε μεσαιωνικούς χάρτες ακρωτήριο με την ονομασία Καλλινούσα άκρα ή Σαντ Έλενα ως ακρωτήριο αγίας Ελένης[2524]. Από άλλους αναφέρεται εκτός από το ακρωτήριο και αρχαία πόλη με την ίδια ονομασία κάτι που όμως δεν μπορεί να στηριχθεί εκτός από το ακρωτήριο. Οικισμός αναφέρεται κατά τα Βυζαντινά και Μεσαιωνικά χρόνια ο οποίος βρισκόταν βορειότερα της σημερινής κοινότητας με την ονομασία Αγία Ελένη. Ο Παυλίδης ξεχωρίζει δύο ονομασίες Κασσινούσα ανατολικά των Κοκκίνων και την Καλλίνουσα ή ακρωτήριο της Αγίας Ελένης και πρόκειται για το σημερινό άκρο του Πωμού όπου γράψαμε πιο πάνω[2525]. Ο Περιστιάνης[2526] αναφέρει ζωηρά παράδοση για δεύτερο ποταμό με την ονομασία Βασιλοπόταμο ο οποίος κατεβαίνει από το Σελάιν του Άππη και κατέρχεται στα Κόκκινα, χωριό παρά τον σημερινό Παχύαμμο. Εκεί ακριβώς που χύνεται ο ποταμός συνεχίζει ο Περιστιάνης υπήρχε φυσικός λιμενίσκος της τότε πόλεως Ελένης τα ερείπια της οποίας, όπως αναφέρει, σώζονται. Επίσης μνημονεύει και ερείπια ναού αφιερωμένου στην αγία Ελένη η οποία συνδέεται με την έλευση της Αγίας Ελένης στην Κύπρο. Εκεί κατά την παράδοση η αγία Ελένη ελλιμενίσθη και γευμάτισε στον χώρο εκείνο έτσι ονομάστηκε και ο ποταμός Βασιλοπόταμος καθώς και η πόλη πήρε την ονομασία της αγίας Ελένης[2527]. Συνεχίζοντας αναφέρει ότι ήταν πιο φυσικό η αγία να πέρασε από βόρεια της Κύπρου στο ταξίδι της από Ιεροσόλυμα προς Κωνσταντινούπολη παρά από τα νότια[2528].

αντίγραφο της εικόνας, αποτελεί η εικόνα της Παναγίας της Γαλόκτηστης στην ίδια κοινότητα. Χωριό στην Τηλλυρία το οποίο δεν σώζεται σήμερα μαρτυρείται ότι υπήρχε στα παλαιά χρόνια και από τον Κυπριανό. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 98-99.

[2524] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 28-29. Σε παλαιό χάρτη της Κύπρου του 1573, 1606 και 1634 φαίνεται ξεκάθαρα δυτικά του ποταμού των σημερινών Κοκκίνων η ονομασία κύριου οικισμού S. Eleni και επίσης το ακρωτήρι με την ίδια ονομασία: OldmapofCyprusbyAbrahamOrtelius, Dateofthefirstedition 1573· OldmapofCyprusbyG. Mercator, Dateofthefirstedition 1606· OldmapofCyprus, byW. &J. Blaeu, Dateofthefirstedition 1634.

[2525] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 28-29.

[2526] Περιστιάνης Ιερώνυμος, (1910), επανέκδοση μετά προλεγομένων Παπαδόπουλος Θεόδωρος, Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1995, σ. 433-434.

[2527] Περιστιάνης Ιερώνυμος, (1910), επανέκδοση μετά προλεγομένων Παπαδόπουλος Θεόδωρος, Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1995, σ. 433-434.

[2528] Η ονομασία Καλληνούσα είναι από το καλή νήσος. Αλεξανδρέτα, Αλεξάδρεια και Καλληνούσα από την Ελένη είναι δύο διαφορετικές πόλεις όπως υποστηρίζει ο Περιστιάνης. Αφήνει να νοηθεί ότι η πρώτη βρισκόταν στα παράλια του Πομού και η δεύτερη στον κόλπο των Κοκκίνων: Περιστιάνης Ιερώνυμος, (1910), επανέκδοση μετά προλεγομένων Παπαδόπουλος Θεόδωρος, Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου, Εκδόσεις Επιφανίου, Λευκωσία 1995, 433-435. Ως φυσικό τα πλοία παλαιότερα θα προτιμούσαν να ακολουθούν πορεία από τα παράλια και όχι ανοικτά, νότια της Κύπρου που θα εγκυμονούσε κινδύνους λόγῳ θαλασσοταραχής.

Συμπερασματικά οι παραδόσεις για έλευση της αγίας Ελένης στην Κύπρο φέρουν διάφορες τοποθεσίες ως τόπο άφιξής της, όπως στο Βασιλοπόταμο[2529], επαρχία Λάρνακας, στο Ακρωτήρι, επαρχία Λεμεσού[2530] και στο ακρωτήριο Αγία Ελένη, σήμερα κατεχόμενο χωριό Κόκκινα, περιοχή Τηλλυρίας, επαρχία Λευκωσίας[2531]. Οι πολλές τοποθεσίες που αναφέρονται από την παράδοση τρία τινά μπορεί να συμβαίνει: α) η αγία Ελένη ήρθε στην Κύπρο πέραν της μίας φοράς και αυτό είναι φυσικό καθώς η Κύπρος ήταν Βυζαντινή επαρχία και αποτελούσε σταθμό των πλοίων από Κωνσταντινούπολη προς Ιεροσόλυμα, τα οποία η αγία θα επισκέφθηκε επίσης περισσότερες φορές. β) στον ένα από τους τόπους έφθασε η αγία και από τον άλλο αναχώρησε όπως μαρτυρεί και παρόμοια παράδοση για τους αποστόλους της πρώτης και δεύτερης περιοδείας. Λογικό ήταν και η αγία να θέλησε να γνωρίσει το νησί και να αναχωρήσει από διαφορετικό σημείο. γ) κάποιοι από τους χώρους παράδοσης άφιξης της αγίας Ελένης δεν θα σημαίνουν ότι αφίχθηκε η ίδια αυτοπροσώπως αλλά αντιπροσωπεία της, μεταφέροντας στην Κύπρο βοήθεια για τους κατοίκους π.χ. στο Ακρωτήρι Λεμεσού, γάτες για καταπολέμηση των ερπετών, στη Τηλλυρία, κατοίκους κ.ά. Στους ίδιους χώρους επίσης μπορεί να είχε αποστείλει Τίμιο Ξύλο χωρίς να χρειαστεί να έρθει η ίδια. Όλα αυτά όμως παραμένουν υποθέσεις καθόσον δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες που να διασαφηνίζουν το όλο θέμα. Ο Μαχαιράς μαρτυρεί άλλωστε ότι στη Λεμεσό αφίχθηκε η αγία στην πορεία της προς τα Ιεροσόλυμα[2532]. Ενώ στην επιστροφή της έφθασε στο Βασιλοπόταμο στη επαρχία Λάρνακας,[2533].

2. Η Αγία Αικατερίνη

Προσθέσαμε σε αυτή την κατηγορία αγίων που τιμώνται στην Πάφο την αγία Αικατερίνη για τον λόγο ότι μερικοί μεσαιωνικοί χρονογράφοι αναφέρουν ότι πέρασε από την Πάφο. Συγκεκριμένα υπήρξε παράδοση συσχέτισης της αγίας με την Αμμόχωστο και μια προσπάθεια να θεωρηθεί ότι κατάγεται από την Κύπρο.

[2529]*Μαχαιράς*, § 8.

[2530] Στο ίδιο, § 4.

[2531] Μπορούμε εδώ να προσθέσουμε και το ακρωτήριο Δρέπανο, σημερινό Άγιο Γεώργιο της Πέγειας, ως πιθανόν σχετιζόμενο με την αγία Ελένη. Ξέρουμε ότι εκεί υπήρξε μια μικρή πόλη η οποία χρησιμοποιήθηκε από τους Βυζαντινούς 330 μέχρι τα μέσα του 7ου αιώνα ως σταθμός των πλοίων που μετέφεραν σιτάρι από την Αίγυπτο στην Κωνσταντινούπολη. Τον 7ο αιώνα εγκαταλείφθηκε λόγω των αραβικών επιδρομών. Μπορεί να συσχετισθεί με πόλη στον Ακάμα, και ακρωτήριο Αγίου Επιφανίου, τον άγιο Κόνωνα και τον άγιο Ονησίφορο. Η ονομασία του Δρέπανο ίσως να σχετίζεται με την πόλη καταγωγής της αγίας Ελένης, ή ακόμα και με την ίδια την αγία Ελένη. Ωστόσο το Δρέπανο η οποία ωστόσο μετονομάστηκε σε Ελενόπολις, ενώ υπήρξαν και άλλες πόλεις με τις ίδιες ονομασίες σε όλη τη Βυζαντινή αυτοκρατορία.

[2532]*Μαχαιράς*, § 4.

[2533] Στο ίδιο, § 8.

Φαίνεται πως αρχαιότερη πηγή (1340) που αναφέρει την κυπριακή καταγωγή της αγίας αποτελεί ο Σουχέν[2534]. Γράφει ότι η αγία Αικατερίνη γεννήθηκε στην Κωνσταντία ή Σαλαμίνα. Ο Μαρτόνι καταγράφει περισσότερες λεπτομέρειες αναφέροντας ότι ο τόπος γεννήσεως της αγίας είναι στην αρχαία πόλη Κωνσταντία και ο πατέρας της ήταν ο αυτοκράτορας Κωνστάντιος. Επίσης γράφει ότι του είχαν δείξει και το σπίτι που γεννήθηκε η αγία κοντά στο φρούριο και που ήταν τότε κατεστραμμένο, εκεί κοντά γράφει είναι και το παρεκκλήσιο της αγίας. Αναφέρει επίσης το νησάκι στην Αμμόχωστο ως τον χώρο όπου η αγία μνηστεύθηκε με τον Κύριο και ότι εκεί υπήρχε επίσης ναός αφιερωμένος σε αυτήν[2535]. Παρόμοια αναφέρουν και πολλοί άλλοι για τους γονείς της αγίας, ιδιαίτερα τον πατέρα της Κώνστα από το όνομά του που δόθηκε στην πόλη Κωνσταντία ή fama Costa (Famagusta) για ναό της αγίας, για το σπίτι, ανάκτορα, για νησάκι, τόπο όπου κλήθηκε η αγία από το Θεό, για σχολείο της αγίας, για φυλακή, για τάφο, ότι ανέλαβε την εξουσία μετά τον θάνατο των γονέων της κ.ά.[2536]. Ο Όλντριχ Πρέφατ το 1546 είχε

[2534] Λούντολφ Φον Σουχέν (1340;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 98.

[2535] Νικολά Ντι Μαρτόνι (1394), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.110-111. Όσα αναφέρονται για την παράδοση της αγίας Αικατερίνης στην Κύπρο ο Παυλίδης στις αντίστοιχες υποσημειώσεις του για τις αναφορές των ξένων περιηγητών γράφει ότι πρόκειται για θρύλο και πως δεν ευσταθούν καθότι η αγία καμία σχέση είχε με την Κύπρο. Σημειώνει επίσης ότι πράγματι ο πατέρας της αγίας ονομαζόταν Κώνστας ή Κέστος και ήταν αξιωματούχος της Αλεξάνδρειας αλλά δεν μας αναφέρουν τα συναξάρια της αγίας για σχέση με την Κύπρο παρά μόνο οι μεσαιωνικοί περιηγητές οι οποίοι άκουσαν τις διηγήσεις των κατοίκων γι' αυτό τον θρύλο. Νίκολο Γ΄ ντ΄Έστε (1412), Πιέρ Μπαρμπάτρ (1480), Γενικές παρατηρήσεις συμπληρωματικά σχόλια και μερικές διορθώσεις, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 129,191, 499, κ.ά. Η παράδοση ή θρύλος της αγίας Αικατερίνης στην Αμμόχωστο θυμίζει την παράδοση της αγίας Σολομωνής και των επτά κοιμωμένων στην Πάφο. Ο Παυλίδης για την παράδοση των Επτά Παίδων στην Πάφο γράφει ότι για τον θρύλο αυτό κάνουν διάφοροι επισκέπτες στην Κύπρο όπως ακριβώς και για την αγία Αικατερίνη στην Αμμόχωστο. Η παράδοση για τους επτά κοιμωμένους υπάρχει σε Ανατολή και Δύση ακόμα και σε στον Μουσουλμανικό κόσμο, η αρχαιότερη αναφορά βρίσκεται σε Συριακό κείμενο του 6ου αιώνα η οποία αναφέρεται για τους επτά παίδες εν Εφέσῳ. Στην Κύπρο αυτή η παράδοση συναντάται από το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και εξής. Γενικές παρατηρήσεις συμπληρωματικά σχόλια και μερικές διορθώσεις στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 501. Μαχαιρά, *Χρονικόν*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 267, υποσημείωση 1· Νικόλα ντι Μαρτόνι (1394), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 110.

[2536] Στέφαν φον Γκύμπενμπεργκ (1449-1450), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 152· Σεμπαστιέν Μαμερώ (1474/5), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 181· Πιέρ Μπαρμπάτρ (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.190· Ανώνυμος Γάλλος (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 199· Φραντέσκο Σουριάνο (1484), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.1, σ. 220· Νικόλ λε Ουέν (1487), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 231· Ντήτριχ φον Σιάχτεν, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.240· Ράινχαρτ φον Μπέμμελμπεργκ (1493), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 251· Ράινχολτ Λούμπεναου, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 475·Ρίτσαρντ Ποκόκ (1738) στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 742· Έθελντρετ Μ. Άλλεν (1912), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 3, σ. 1428

περιηγηθεί με ξεναγό στη φυλακή και εκκλησία της αγίας, στον τόπο που μαρτύρησε η αγία και κάνει εκτενή περιγραφή της όλης περιοχής, αναφέροντας μάλιστα και κίονες στους οποίους δέθηκε η αγία κατά το μαρτύριο κομμάτι από τους οποίους απέκοψε και πήρε μαζί του για ευλογία και φυλακτό[2537]. Η αναφορά του αυτή είναι σημαντική και μπορούμε να την σχετίσουμε με τον κίονα που δέθηκε ο απόστολος Παύλος στην Πάφο και την αποκοπή από αυτόν από πιστούς τεμαχίων για ευλογία. Ο Παυλίδης[2538] αναφέρει ότι στην Αμμόχωστο υπάρχει ένας τάφος του 7ου π.Χ. αιώνα ο οποίος αργότερα χρησιμοποιήθηκε από τους χριστιανούς ως παρεκκλήσιο, ενώ η τοπική παράδοση το συνέδεσε με φυλακή της αγίας Αικατερίνης. Η αγία Αικατερίνη όπως σημειώνει ουδέποτε επισκέφθηκε την Κύπρο ωστόσο θεωρήθηκε Κύπρια από τη Σαλαμίνα. Ενώ όπως σημειώνει[2539] αναφέρεται αυτή η παράδοση ήδη από το πρώτο μισό του 14ουαιώνα , ο Γερμανός περιηγητής Ludolf von Suchen.

Σημαντική αναφορά κάνει ο Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), ο οποίος γνωρίζει διάφορες καταγραμμένες παραδόσεις τις οποίες όπως γράφει αμφισβητεί την ιστορικότητά τους, ότι η αγία φυλακίστηκε πρώτα στην Σαλαμίνα όπου και η φυλακή της. Όπως συνεχίζει μετά την φυλακή στη Σαλαμίνα μεταφέρθηκε σε άλλη φυλακή στην Πάφο και από εκεί, όταν ο Διοκλητιανός υπέταξε την Αίγυπτο κάλεσε εκεί τον βασιλιά Κώνσταντα, πατέρα της Αγίας καθώς και την ίδια η οποία στην Αλεξάνδρεια έλαβε το μαρτυρικό θάνατο[2540]. Ο Λουζινιανός γράφει ότι πρώτα φυλακίστηκε στη Σαλαμίνα και έπειτα στην Πάφο[2541]. Ο Νεόφυτος Ροδινός[2542] γράφει για την κυπριακή καταγωγή της αγίας από την Κωνσταντία της Κύπρου, χωρίς όμως να αναφέρει κάτι για την Πάφο. Ο Κυπριανός κάνει μια προσπάθεια να δικαιολογήσει την ύπαρξη ναού και φυλακής της αγίας Αικατερίνης στην Αμμόχωστο αναφερόμενος ότι η αγία ήταν κόρη του μετέπειτα βασιλιά της Κωνσταντίας Κώνσταντος[2543]. Αναφέρεται επίσης ότι η αγία αφού κλείσθηκε σε φυλακή για την πίστη της, στην παλαιά Κωνσταντία η οποία όπως λέγει πιθανόν να πήρε το όνομά της από τον πατέρα της αγίας Κώνσταντα[2544] μεταφέρθηκε από εκεί στην Πάφο και από εκεί στην Αλεξάνδρεια όπου και μαρτύρησε[2545]. Ιστορικές μαρτυρίες όμως δεν υπάρχουν που να

[2537] Όλντριχ Πρέφατ (1546), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 298-300.

[2538] Βουστρώνιος, *Χρονικό*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 95.

[2539] Βουστρώνιος, *Χρονικό*, έκδ. Παυλίδη…, ό.π., σ. 95.

[2540] Τζιοβάννι Μαρίτι (1760), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 862.

[2541] *Lusignan*, 29b, 39b-40a·Χάκκετ, τμ. 2, σ. 172-174.

[2542] Ροδινός Νεόφυτος, Περί Ηρώων, Στρατηγών, Φιλοσόφων, Αγίων, και άλλων ονομαστών ανθρώπων, οπού εβγήκασιν από το νησί της Κύπρου, Ρώμη 1659, σ. 112-128.

[2543] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 70,526.

[2544] Τέτοιες παραδόσεις και θεωρίες υπήρχαν από τα μεσαιωνικά χρόνια για την αγία την φυλακή και τον ανύπαρκτο βασιλιά Κώνσταντα τις οποίες καταγράφουν και ξένοι επισκέπτες στην Κύπρο. Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 71.

[2545] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 77, 526.

συνδέουν την αγία με την Κύπρο[2546] και η δημιουργία όλων αυτών πιθανόν να προήλθε για να δικαιολογήσει την ύπαρξη της φυλακής και του παρεκκλησίου το οποίο μαρτυρείται από τα μεσαιωνικά χρόνια και εξής[2547].

Το ιερό λείψανο της αγίας βρίσκεται αδιάφθορο στη μονή Σινά. Δάκτυλος της αγίας βρίσκεται στη συλλογή των ανακτόρων του Μπάκινγχαμ στο Λονδίνο. Αποτμήματα των λειψάνων της βρίσκονται στην μονή Χιλανδαρίου Αγίου Όρους, στον ομώνυμο ναό της στα Ν. Λοσίων Αττικής, στην μονή Κύκκου και στη Λαύρα αγίου Αλεξάνδρου Νέβσκι Αγίας Πετρούπολης.

Την αγία Αικατερίνη στην Πάφο την συνέδεσαν και με την Ρήγαινα, ιδιαίτερα τον ναό της στην Φοιτεύκια Κρήτου Τέρρας και την πέτρα την επονομαζόμενη Σταυρωμένη παρά το Σκούλι. Αναφέρουν μάλιστα για την πέτρα ότι η αγία κάθισε εκεί να ξεκουραστεί[2548]. Κατά μία άλλη άποψη τον αρχάγγελο Μιχαήλ σε μεγάλες τοιχογραφίες σε πολλούς ναούς τον παρομοίαζαν με τον Διγενή[2549]. Στον ναό της Αγίας Αικατερίνης πράγματι μια τεράστια τοιχογραφία του αρχαγγέλου Μιχαήλ στο εξωτερικό νάρθηκα του ναού θα συσχετιζόταν από τους χωρικούς με τον Διγενή, κατά συνέπεια και την αγία Αικατερίνη με την Ρήγαινα.

Οι παραδόσεις για καταγωγή της από την Κύπρο γίνεται και για άλλους αγίους τον μεσαίωνα όπως για παράδειγμα της αγίας Ελένης που ξέρουμε ότι καταγόταν από το Δρέπανο της Μικράς Ασίας. Δες περισσότερα στην Τιμή Αγίων - προσπάθεια Κυπροποίησης αγίων.

Σημαντικό επίσης είναι να αναφέρουμε εδώ μικρή εικόνα της αγίας Αικατερίνης που εντοπίσαμε η οποία φέρει τέσσερις παραστάσεις από τη ζωή της, στον Κάθηκα έργο πιθανόν του Κορνάρου το 1814[2550].

3. Η Αγία Σολομωνή και οι επτά κοιμώμενοι μάρτυρες

Αφορμή της τιμής της αγίας Σολομωνής αποτελεί η κατακόμβη στην Κάτω Πάφο που φέρει το όνομά της. Πρόκειται για υπόγειο ταφικό σύμπλεγμα[2551] με θαλάμους, ενώ

[2546] Στο ίδιο, σ. 71, 73, 159..

[2547] Στο ίδιο, σ. 71.

[2548] Ρουσουνίδης «Ποιμενικοί άγιοι…», ό.π., σ. 587,609. Στην Φυτέφκια την παρομοίαζαν με την Ρήγαινα. Ο ναός της αγίας Αικατερίνης που την ανέφεραν ως κτισμένη με γάλα και ως Ρήγαινα ίσως να ήταν πιθανόν πρώτα ναός στην Παναγία αλλά λόγο του ότι ήταν μετόχι του Σινά πήρε την ονομασία ως Αγία Αικατερίνη. Σε αυτό το συμπέρασμα οδηγούμαστε από παρόμοιες ονομασίες όπως Γαλόκτηστη ή γαλατούσα είναι η Παναγία η γαλακτοτροφούσα. Η παράδοση για ναό κτισμένο με γάλα κάνει και για τον ναό της Παναγίας Γαλόκτιστης στον Πύργο.

[2549] Προφορική μαρτυρία από τον Χριστόδουλο Χατζηχριστοδούλου, Βυζαντινολόγο: 24.2.2020.

[2550] ΑΕιΙΜΠ, Κάθηκας.

[2551] Τώρα πως μπορούσαν να ήταν τάφοι εντός της Πόλεως; Είναι ένα ερώτημα, εκτός αν αρχικά βρισκόταν εκτός πόλεως ή εν πάσῃ περιπτώσει επιτρέπονταν οι ταφές. Το ίδιο ταφικό σύμπλεγμα παρατηρείται και

χαρακτηριστικό γνώρισμά της είναι η μεγάλη αιωνόβια τρεμιθιά η οποία φύτρωσε πάνω από αυτήν και στην οποία οι πιστοί έχουν κρεμάσει αμέτρητα μαντίλια, εγκαταλείποντας τα εκεί[2552]. Ένας θάλαμός που είναι προς ανατολή διαμορφώθηκε σε ναό με διαστάσεις 9Χ5,5Χ3,5μ (μήκος-πλάτος-ύψος) με τοιχογραφίες του 12ου-13ουαιώνα ενώ υπάρχουν επίσης άλλοι τέσσερεις θάλαμοι. Στο βόρειο μέρος υπάρχουν σκαλιά και κατεβαίνουν προς τα κάτω όπου υπάρχει νερό - αγίασμα[2553].

Η ονομασία «κατακόμβη» παραπέμπει στις γνωστές κατακόμβες των χριστιανών των πρώτων αιώνων όπου κατέφευγαν οι χριστιανοί είτε για να προστατευθούν, είτε για να τελούν εκεί κρυφά τις ακολουθίες και τις συνάξεις τους είτε ακόμα για να ενταφιάζουν τους κεκοιμημένους τους. Δεν ξέρουμε αν όντως η κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής καθώς και η κατακόμβη του Αγίου Λαμπριανού είχαν αυτή την χρήση, κάτι το οποίο όμως δεν μπορούμε να αποκλείσουμε. Σίγουρα στην Πάφο υπήρξε διωγμός των χριστιανών μέχρι το 313 με το διάταγμα των Μεδιολάνων και ακόμα αργότερα επί αυτοκρατόρων Λικινίου (308 - 324) και Ιουλιανού (331 - 363)[2554]. Διωγμοί βέβαια όπως σημειώνουμε σε άλλο μέρος της έρευνάς μας υπήρξαν και αργότερα ιδιαίτερα σημειώνουμε τις Αραβικές επιδρομές (7ος-10ος αιώνας). Έτσι οι χριστιανοί πολύ πιθανόν να κατέφευγαν σε αυτό τον χώρο. Η λέξη «κατακόμβη» πιθανόν να δόθηκε επίσης και γιατί πρόκειται για υπόγειο σύμπλεγμα, κάτι που χαρακτηρίζει τις γνωστές κατακόμβες, σε αντίθεση με τα γνωστά σπήλαια που είναι συνήθως υπέργεια.

ακριβώς απέναντι με την κατακόμβη του Αγίου Λαμπριανού. Σύμφωνα με το ρωμαϊκό δίκαιο απαγορεύονταν οι ταφές των νεκρών εντός του αστικού χώρου. Αυτό γινόταν αποδεχτό από τους χριστιανούς εκτός μερικών εξαιρέσεων όπως μαρτύρων και αυτοκρατόρων. Εμμανουηλίδης, *Το δίκαιο της ταφής…*, ό.π., σ. 179-180· Αβραμίδου, *Επιδημίες και σεισμοί στα χρόνια των πρώτων Ισαύρων*, ό.π., σ. 71. Ενώ περί τα τέλη του 4ου αιώνα ξεκίνησαν και οι ταφές εντός των ναών βλ. αγία Κωνσταντία, άγιος Επιφάνιος.

[2552] Όπως γράψαμε και αλλού αφήνοντας τα ρούχα εκεί πιστεύουν ότι εγκαταλείπουν και την ασθένειά τους. Η τρεμιθιά επίσης είναι γνωστή από την αρχαιότητα για τις θεραπευτικές της ιδιότητες.

[2553] Το όλο σύμπλεγμα καθώς και οι τοιχογραφίες έχουν συντηρηθεί από το Τμήμα Αρχαιοτήτων. Συγκεκριμένα οι εργασίες συντήρησης της κατακόμβης άρχισαν το έτος 1976. AnnualReport, τμ. 1976, σ. 19. Σε κάποια χρονική στιγμή πιθανόν αρχές του 20ού αιώνα και πιθανόν κατά την ίδια εποχή που περιέφραξαν και την στήλη του αποστόλου Παύλου περιέφραξαν με ψηλό ασβεστωμένο τοίχο και την κατακόμβη της αγίας Σολομωνής ώστε για να μπορούσε να έμπαινε κανείς μέσα υπήρχε διπλή ανοιγόμενη θολωτή θύρα. Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 338 και σκίτ. 89.

[2554] Οι διωγμοί κατά των χριστιανών κατέπαυσαν επί Θεοδοσίου του Μεγάλου μετά τα διατάγματα του υπέρ της Χριστιανικής πίστης. Με ένα πρώτο διάταγμά του αναγνώρισε τον Χριστιανισμό ως την επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας (27 Φεβρουαρίου του 380) και ένα δεύτερο η ειδωλολατρία κηρύχθηκε ως παράνομη θέτοντας εκτός νόμου τις αρχαίες θρησκείες (8 Νοεμβρίου του 392). Επίσης το 381 θέλοντας να εξουδετερώσει την εσωτερική διάσπαση του Χριστιανισμού, συγκάλεσε, τη Β΄ Οικουμενική σύνοδο στην Κωνσταντινούπολη για να ενώσει τους χριστιανούς και καταδικάσει Αρειανούς και Πνευματομάχους. Με όλα αυτά ο χριστιανισμός κατάφερε να εξαπλωθεί και να σβήσει κάθε ίχνος ειδωλολατρίας στην Πάφο και αλλού.

Όπως σημειώσαμε και αλλού δεν υπάρχουν σπήλαια και άλλα ταφικά συμπλέγματα της Ελληνορωμαϊκής περιόδου στην Πάφο, που να μην χρησιμοποιήθηκαν και αργότερα από χριστιανούς. Ιδιαίτερα χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι ταφής[2555] αλλά και ως χώροι άσκησης για τους εκατοντάδες μοναχούς ντόπιους ή και ξένους που κατέφθαναν στο νησί[2556].

Πάντως ο χώρος συνδέεται με πολλά θαύματα και θεραπείες που καταγράφονται, εξαιρέτως από το αγίασμα της αγίας, γι' αυτό άλλωστε και πολλοί πιστοί καταφεύγουν στον χώρο εκείνο μέχρι τις μέρες μας[2557]. Μεσαιωνικοί περιηγητές αναφέρονται ότι το αγίασμα θεραπεύει το ρίγος και τον πυρετό. Βλέπε περιγραφή φυλακής αποστόλου Παύλου με τις παραπομπές στους περιηγητές (κεφάλαιοπαρούσας διατριβής με την ονομασία: ο απόστολος Παύλος). Ο Gunnis αναφέρει ότι το αγίασμα της αγίας θεραπεύει οφθαλμικές παθήσεις, και ότι οι πιστοί αφήνουν τα ρούχα τους εκεί ενώ όπως γράφει πιθανόν να είναι σπήλαιο των επτά κοιμωμένων ή των επτά Μακκαβαίων[2558]. Παρόμοια αναφέρουν και κάποια χρόνια αργότερα ότι θεραπεύει τον πόνο από τα μάτια, την ελονοσία και άλλες ασθένειες[2559] ενώ το κρέμασμα ρούχων στο δένδρο το οποίο θεωρούν ως ιερό ίσως να συνδέεται με παλαιά παράδοση για την δενδρολατρεία στην Κύπρο[2560]. Αφήνοντας κομμάτια από τα ρούχα τους, εγκατέλειπαν συμβολικά την αρρώστια τους στον ιερό χώρο[2561].

Από τα μεσαιωνικά χρόνια παρατηρείται μία σύγχυση στην τιμή των αγίων που τιμώνται στη γνωστή κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής. Τρεις συνολικά εκδοχές

[2555] Στο σπήλαιο των αγίων επτά φαίνεται να ενταφιάστηκε και ο επίσκοπος Πάφου Σαπρίκιος, βλπ. περισσότερα για τον «άγιο» Σαπρίκιο (;-431).

[2556] Πολύ σωστά η Αθηνά Ταρσούλη σημειώνει ότι κατά τα Ρωμαϊκά και Ελληνιστικά χρόνια ο χώρος υπήρξε τόπος ταφής ενώ αργότερα υπήρξε ασκηταριό. Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 338-339.

[2557] Πολλά θαύματα διηγούνται κάτοικοι της Κάτω Πάφου αλλά και προσκυνητές όσον αφορά το αγίασμα της Αγίας Σολομωνής το οποίο όπως λέγουν κάποιες φορές φέρεται να εξαφανίζεται και πάλι να επανέρχεται καθώς και τις θεραπευτικές του ιδιότητες. Συνέντευξη με τον Γεώργιο Σεργίου, φιλόλογο καθηγητή και για χρόνια κάτοικο Κάτω Πάφου, 10.5.2022.

[2558] Gunnis, σ. 144-145. Ο Βολανάκης ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής αναφέρει ότι το πηγάδι - δεξαμενή με το νερό κατά τα χρόνια της ειδωλολατρίας χρησίμευε για τους καθαρμούς που έκαναν κατά τις ταφές. Αργότερα οι χριστιανοί κατά την παλαιοχριστιανική εποχή το χρησίμευαν ως αγίασμα, ενώ εκεί γίνονταν και οι βαπτίσεις των ενηλίκων. Βολανάκης, «Η Κατακόμβη της Αγίας Σολομωνής…», *ό.π,.* σ.56-58. Καθόλα υποθετικά μπορούμε να πούμε ότι από τις βαπτίσεις που γίνονταν εκεί που ελάμβαναν το φως του βαπτίσματος και καλούνταν νεοφώτιστοι αυτοί που βαπτίζονταν κατά συνέπεια έπαιρναν το φως το πνευματικό, επομένως και οι χριστιανοί αργότερα το συνέδεσαν και με το φως το αισθητό, τα μάτια και τις οφθαλμικές παθήσεις.
Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 48· Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 339.

[2560] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 339.

[2561] Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 49. Στον Άγιο Θέρισσο στην Καρπασία όταν έπαιρναν αγίασμα έπρεπε μετά να ξεπλύνουν το αγίασμα από πάνω τους και να σκουπιστούν σε μαντήλι και το μαντίλι αυτό να το κρεμάσουν εκεί διαφορετικά δεν θαυματουργούσε και μπορούσε να πάθουν και κάτι κακό.

παρουσιάζονται να τιμώνται εκεί: α) η αγία Σολομωνή, τα επτά παιδιά της Μακκαβαίοι μάρτυρες και ο διδάσκαλός τους Ελεάζαρος που έζησαν στην Παλαιά Διαθήκη (εορτάζονται την 1ην Αυγούστου), β) οι επτά κοιμώμενοι εν Εφέσῳ παίδες Μαξιμιλιανός, Ιάμβλιχος, Μαρτινιανός, Διονύσιος, Αντωνίνος (ή Ιωάννης), Κωνσταντίνος και Εξακουστοδιανός (εορτάζουν την 4ην Αυγούστου), γ) ως τοπική μάρτυρα στην Πάφο με το όνομα Σολομωνή.

Πράγματι όπως σημειώνουμε και αλλού ήταν συνήθεια σπήλαια και ασκητήρια που κατοικούνταν από χριστιανούς να δίνουν στο χώρο όπου στην προκειμένη περίπτωση υπάρχει και διαμορφωμένος ναός το όνομα ενός ή περισσοτέρων αγίων. Έτσι και για την κατακόμβη στην Κάτω Πάφο θα δόθηκε το όνομα στην αγία Σολομωνή, στα επτά παιδιά της και στον διδάσκαλό τους Ελεάζαρ οι οποίοι έζησαν στην Παλαιά Διαθήκη και είχαν μαρτυρικό τέλος το 173 π.Χ. Ο Ντένι Ποσσό μάλιστα το 1532 γράφει προφορική παράδοση που άκουσε ότι στην Πάφο οι επτά Μακκαβαίοι υπέστηκαν μαρτυρικό θάνατο[2562]. Βέβαια οι άγιοι αυτοί δεν είχαν σχέση με την Πάφο αλλά όπως πολλές φορές παρατηρείται οι πιστοί θέλουν να συνδέουν τους αγίους ότι έζησαν στον χώρο τους. Πάντως παράδοση πολλών ετών στην Κάτω Πάφο είναι να τελούν εσπερινό και παλαιότερα και Θεία Λειτουργία κατά την 1ην Αυγούστου. Αυτό μαρτυρεί ότι οι πιστοί συνέδεαν την Κατακόμβη με τους αγίους αυτούς της Παλαιάς Διαθήκης[2563].

Η δεύτερη εκδοχή να συνδέονται με τους αγίους επτά Παίδες εν Εφέσῳ φαίνεται να βρίσκει περισσότερους υποστηρικτές κατά τα μεσαιωνικά χρόνια. Συγκεκριμένα για τους Επτά κοιμωμένους στην Πάφο αναφορά κάνουν διάφοροι ξένοι περιηγητές όπως ο Θεβέτ το 1590 που αναφέρει επίσης εκεί και τον τάφο του επισκόπου Πάφου Σαπρίκιου[2564], ο Άγγλος περιηγητής Μόρυσον[2565] που επισκέφτηκε την Κύπρο, το 1596 γράφει σχετικά: «Ένα μίλι από την πόλιν Πάφον, προς την θάλασσαν, ευρίσκεται ένα βαθύ σπήλαιον (η τα σπήλια) όπου λέγεται ότι επτά άγιοι εκοιμήθησαν επί χρόνον περισσότερον των 300 ετών

[2562] Ντένι Ποσσό (1532), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 290.

[2563] Γράφτηκε προς αυτό και ακολουθία προς χρήση: Ακολουθία της αγίας Σολομωνής, των επτά αυτής παίδων των Μακκαβαίων και του διδασκάλου αυτών Ελεαζάρου όπως αναφέρει δακτυλογραφήθηκε εν τῃ Ιερᾷ Μητροπόλει Πάφου υπό του Μαρίνου Κλάδη τον Αύγουστο του 2000 τῃ υποδείξει του αιδεσιμωτάτου οικονόμου Γεωργίου Π΄΄Κωνσταντίνου εφημέριου του Ιερού Ναού Παναγίας Θεοσκέπαστης Κάτω Πάφου. Ἐν τῇ Ιερᾷ Μητροπόλει Πάφου τῇ 9ῃ Αυγούστου 2000. Αρχείο Μητρόπολης Πάφου, Επιστολές μητροπολίτη Πάφου Χρυσοστόμου Β΄.

[2564] Ο Θεβέτ προσδιορίζει την τοποθεσία των επτά κοιμωμένων μεταξύ της πόλης της Πάφου και του πύργου κοντά στη θάλασσα. Επίσης κάνει ένα σημαντικό σχόλιο ότι ο θρύλος αυτός συντηρείται και αναπαράγεται με διάφορες παραλλαγές από πλάνη και άγνοια των ανθρώπων ακόμα δε και αυτών των ιερέων όπως σημειώνει. Άντρε Θεβέτ (1590;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 518.

[2565]Moryson, 1591, Excerpta Cypria, σ. 185, Beauvau, 1604, Excerpta Cypria, σ. 290· Ο Μορυσόν αναφέρει τον τόπο όπου οι επτά κοιμώμενοι ότι βρίσκεται σε απόσταση ένα μίλι από το φρούριο. Φινς Μορυσόν, στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ.2, σ. 527.

χωρίς να ξυπνήσουν. Ο λαός πιστεύει ότι ζούν ακόμη», ο Χάραντ το 1598[2566], ο Μποβώ το 1605/6[2567], ο Ποκόκ το 1738[2568], γράφουν τα ίδια. Κάτι σημαντικό να αναφέρουμε ότι για βράχο ή σπήλαιο της κοιμήσεως των Επτά γίνεται αναφορά και στη Λευκωσία από τους Μπαρματρ το 1480[2569], και από ανώνυμο Γάλλο το 1480[2570] και άλλους[2571] Άξιο παρατήρησης για τον θρύλο αυτό δεν κάνει καμιά αναφορά ο Μαχαιράς. Ο Λουζινιανός αναφέρει στην Πάφο μέσα σε ένα σπήλαιο τα λείψανα των επτά μαρτύρων τα οποία όπως υποστηρίζει πρέπει να είναι διαφορετικά από αυτά των αγίων επτά Παίδων εν Εφέσῳ[2572]. Ο Βαρθολομαίος Salignac, μισό αιώνα παλαιότερος του Λουζινιανού γράφει ότι εκεί σε υπόγεια εκκλησία διαιρεμένη σε επτά παραναΐσκους είναι ο τόπος όπου μαρτύρησαν οι επτά Μακκαβαίοι με την μητέρα τους[2573]. Ο Περιστιάνης αντίθετα υποστηρίζει ότι η τοποθεσία «εφτά Αη Γιώρκιες[2574]» στη Γεροσκήπου παραπέμπει στους επτά κοιμωμένους εν Εφέσω και όχι στους επτά Αγίους Γεώργιους. Περισσότερο συγχέει τα πράγματα ο Ροδινός (1580-1659) ο οποίος γράφει ότι στην Πάφο σε ένα σπήλαιο σώζονται τα λείψανα επτά αγίων μαρτύρων, τοπικών αγίων, άλλων από εκείνων της Εφέσου[2575]. Αυτόν αντιγράφει προφανώς και ο Κυπριανός[2576]. Πάντως η σύγχυση μεταξύ Επτά Παίδων εν

[2566] Ο Χαράντ κάνει και μια άλλη σημαντική επισήμανση ότι ο χώρος βρισκόταν σε ένα ερειπωμένο μοναστήρι (ή ναό γιατί πολλές φορές οι ξένοι μεγάλους ναούς τους αναφέρουν και ως μονές, πιθανόν εδώ να εννοεί την Παναγία Γαλαριά) ήταν υπόγειος στον ίδιο χώρο φυλακίστηκαν οι απόστολοι Παύλος και Βαρνάβας, όταν δίδαξαν τον χριστιανισμό στην πόλη. Επίσης αναφέρει ότι κοντά έζησαν ο άγιος Ιλαρίων και ο άγιος Μάμας που καταγόταν από τη Λυκαωνία. (για τον άγιο Μάμα ανοίγει ένα μεγάλο κεφάλαιο, το οποίο δεν υπάρχουν πληροφορίες που μάλλον θα το αναφέρουμε ως εσφαλμένη πληροφορία. Κάτι παρόμοιο υπάρχει και με την αγία Αικατερίνη την οποία προσπαθούν να την σχετίσουν επίσης με την Πάφο). Κρίστοφ Χάραντ (1598), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 536. Για την σχέση του αγίου Μάμα με την Πάφο κάνουν και άλλοι απλή αναφορά όπως οι: Φέλιξ Φέιμπερ (1480-1483), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 213· Λούντολφ Φον Σουχέν (1340;), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, τμ. 1, σ. 97.

[2567] Ο Μποβώ επίσης αναφέρεται ένα μίλι από την Πάφο. Ερρίκος Ντε Μποβώ, (1605/6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 566. Ενώ ο Παυλίδης σχολιάζοντας το ένα μίλι από την Πάφο το τοποθετεί στους Τάφους των Βασιλέων. Ερρίκος Ντε Μποβώ, (1605/6), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ. 567, υποσημ. 2.

[2568] Ρίτσαρντ Ποκόκ (1738), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 2, σ.748.

[2569] Πιέρ Μπαρμπατρ (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ.190.

[2570] Ανώνυμος Γάλλος (1480), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 199.

[2571] *Excerpta Cypria*, σ. 61.

[2572] Lusignan, 28a· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 321,331.

[2573] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 331.

[2574] Ι.Κ. Περιστιάνης, «Χριστιανική Αρχαιολογία. Η Πάφος ως κέντρον ασκητισμού», *ΑπΒ*, τμ. 1929, σ. 63-66.

[2575] Ροδινός, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων…*, ό.π., σ. 95,143.

[2576] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 538.

Εφέσῳ[2577] και Επτά Παίδων της Σολομωνής εδώ είναι εμφανής. Μάλιστα τα σπήλαια των αγίων επτά στην Έφεσο και των αγίων Επτά – αγίας Σολομωνής στην Πάφο ομοιάζουν μεταξύ τους. Ο θρύλος των Επτά Κοιμωμένων ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένος στην Κύπρο σε παλαιότερες εποχές, ενώ σήμερα είναι άγνωστος στους Κυπρίους.

Η τρίτη εκδοχή συνδέεται με τοπικές παραδόσεις που αναφέρουν οι κάτοικοι της περιοχής και καταγράφεται από ορισμένους: α) ότι η αγία Σολομωνή ήταν μία χριστιανή μαζί με τα επτά παιδιά της που υπέφεραν για τον Χριστό φρικτά βασανιστήρια από τους ειδωλολάτρες στον τόπο εκείνο της Κάτω Πάφου[2578], β) ότι κυνήγησαν την αγία Σολομωνή οι ειδωλολάτρες μαζί με τα επτά παιδιά της και αφού κρύφτηκε εκεί έδωσαν εντολή να τους κτίσουν εκεί μέσα το 251μ.Χ. Τα σώματα των μαρτύρων έμειναν εκεί για 195 χρόνια όπου αυτός που είχε το αγρόκτημα χάλασε τον τοίχο για να χρησιμοποιήσει τις πέτρες και εκεί βρέθηκαν οι επτά νέοι μαζί με την μητέρα τους οι οποίοι νεκραναστήθηκαν και έζησαν πάνω στη γη. Μετά τον δεύτερο θάνατό τους, σύμφωνα πάντοτε με την παράδοση τα λείψανά τους μεταφέρθηκε άγνωστο από ποιον στην Μασσαλία, όπου τοποθετήθηκαν σε μια μεγάλη μαρμάρινη λάρνακα στον ναό του αγίου Βίκτωρα[2579]. Ο λαός στην Πάφο πιστεύει ότι ακόμη δεν έχουν πεθάνει και την σπηλιά της αγίας την ονομάζουν και σπήλαιο των επτά κοιμωμένων[2580]. Οι παραδόσεις αυτές όπως διαπιστώνουμε προσπαθούν να συνενώσουν πότε την αγία Σολομωνή της Παλαιάς Διαθήκης και πότε τους επτά κοιμωμένους εν Εφέσῳ με την Πάφο με τοπική μάρτυρα. Πάντως στο ναό της Παναγίας Θεοσκέπαστης, όπου ανήκει Εκκλησιαστικά η κατακόμβη ως παρεκκλήσι, από πολλά χρόνια μνημονεύεται η αγία Σολομωνή στο «Σώσον ο Θεός τον λαόν σου…» ως «της αγίας ενδόξου μάρτυρος Σολομωνής» χωρίς να αναφέρονται παιδιά της και ο διδάσκαλος Ελεάζαρ. Προφανώς να παραπέμπουν σε τοπική μάρτυρα της Πάφου. Αυτό άλλωστε φαίνεται και από εικόνα του τέλους του 20ού αιώνα η οποία βρίσκεται στο ναό της Παναγίας Θεοσκέπαστης και εικονίζει μία αγία μάρτυρα με την ονομασία «αγία Σολομωνή».

Την όλη σύγχυση στην υπόθεση έρχονται να προστεθούν και οι εικόνες της αγίας αυτής που είναι διάσπαρτες στην Πάφο και αξίζει να σημειώσουμε εδώ τις παλαιότερες: α) Έμπα, ναός της Παναγίας, εικονίζεται μόνο η αγία ως μάρτυς με στέμμα[2581], β) Αρόδες,

---

[2577] Ο θρύλος των Επτά Παίδων εν Εφέσῳ μπορεί να θεωρηθεί υπερβολή καθόλου όμως παράξενη και μοναδική αφού παρόμοιοι θρύλοι επιβίωσαν και επιβιώνουν ακόμα μέχρι τις μέρες μας. Τέτοιος θρύλος είναι η πίστη στον μαρμαρωμένο βασιλιά Κωνσταντίνου Παλαιολόγου ή Ιωάννη Βατάτζη ο οποίος περιμένει την στιγμή της απελευθέρωσης της Κωνσταντινούπολης όπου θα ηγηθεί και θα κυβερνήσει στη συνέχεια, σε μια ορθόδοξη πλέον πόλη.

[2578] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 339.

[2579] Προφανώς κατά τις Σταυροφορίες. Εδώ γίνεται σύγχυση με τα λείψανα των επτά παίδων των εν Εφέσω.

[2580] Ταρσούλη, *Κύπρος*, τμ. 2…, ό.π., σ. 339.

[2581] Του 19ου αιώνα διαστάσεων 32Χ23,8Χ2,6 εκ.: ΑΕιΙΜΠ, Έμπα· Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 259.

ναός αγίου Καλανδίωνα μαζί με τους επτά Μακκαβαίους (χωρίς τον Ελεάζαρ)[2582], γ) Θελέτρα, ναός της Παναγίας, εικονίζεται μόνη της η αγία ως μάρτυς[2583], δ) Μαραθούντα εικονίζεται ως μάρτυς[2584], ε) Γιόλου, παλαιός ναός Παναγίας, εικονίζεται η αγία και κάτω σε μικρότερο μέγεθος οι επτά παίδες και ο διδάσκαλος τους Ελεάζαρ[2585], στ) Κάθηκα, ναός της Παναγίας, εικονίζονται ο άγιος Νικόλαος και η αγία Σολομωνή ως μάρτυρας[2586], ζ) Κάτω Πάφος, στον ναό της Αγίας Κυριακής σε μεγάλη εικόνα της αγίας Σολομωνής του έτους 1900 εικονίζει πάνω την αγία και κάτω το μαρτύριο όλων της Σολομωνής, Ελεάζαρου και επτά παίδων από τον Αντίοχο καθώς και επιγραφή εξιστορώντας το μαρτύριο.

Εκτός από την τιμή της αγίας Σολομωνής στην Κάτω Πάφο ως πολύ γνωστού χώρου τιμής της σε όλη την Κύπρο η αγία αυτή φαίνεται να τιμόταν και αλλού στην Πάφο όπως στον Κάθηκα όπου το 2020 εντοπίστηκε αρχαία βασιλική σε χώρο που ανέκαθεν τιμόταν η αγία αυτή καθώς επίσης και στην Άρμου. Παρόμοια άλλο γνωστό προσκύνημα στην Κύπρο με το όνομα Αγία Σολομωνή αναφέρεται στο Κώμα του Γιαλού στη Καρπασία όπου εκεί υποδεικνύεται μάλιστα και τάφος της. Όλα αυτά μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η τιμή της αγίας Σολομωνής στην Κύπρο έφθασε από άλλα μέρη[2587] και τιμήθηκε εδώ ενώ οι πιστοί στην Πάφο, Καρπασία και αλλού προσπάθησαν να την συνδέσουν με τοπική αγία. Επίσης η τιμή των επτά Παίδων εν Εφέσῳ είναι δυνατόν να έφθασε και αυτή στο νησί[2588] και να τιμήθηκε είτε ξεχωριστά όπως για παράδειγμα στους επτά Αγιώργηδες στη Γεροσκήπου ή κάπου αλλού[2589]. Όλα αυτά ο λαός τα ανακάτεψε και δημιουργήθηκαν διάφορες παραδόσεις που οι μεσαιωνικοί χρονογράφοι τα αναπαρήγαγαν.

[2582] Του 19ου αιώνα, σήμερα φυλάσσεται στο Βυζαντινό Μουσείο της Επισκοπής Αρσινόης: ΑΕιΙΜΠ, Πάνω Αρόδες· Βυζαντινό Μουσείο Επισκοπής Αρσινόης.

[2583] Του 19ου αιώνα: ΑΕιΙΜΠ, Θελέτρα.

[2584] Έργο του Παρθένιου, 19ος αιώνας :ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα. Η εικόνα αυτή είναι σημαντική καθώς εικονίζει την αγία που ετιμάτο στην κοινότητα με ομώνυμο χώρο τιμής πιθανόν μεταξύ Μαραθούντα και Άρμου.

[2585] Μέτρια σε μέγεθος εικόνα του 19ου αιώνα, έργο του Παρθένιου. ΦΑΙΕΑΠ.

[2586] Μέτριου μεγέθους εικόνα, έργο του Παρθένιου. ΦΑΙΕΑΠ. Η εικόνα αυτή είναι σημαντική καθώς εικονίζει τους δύο από τους αγίους που ετιμώντο στην κοινότητα με ομώνυμους ναούς.

[2587] Αξίζει να σημειώσουμε εδώ ότι το λείψανο της αγίας Σολομωνής βρίσκεται αδιάφθορο στον πατριαρχικό ναό του Αγίου Γεωργίου Φαναρίου Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης απότμημα του ιερού λειψάνου της Αγίας Σολομωνής βρίσκεται στη μονή Ξηροποτόμου Αγίου Όρους. Ενώ απότμημα του ιερού λειψάνου του αγίου Ελεάζαρου βρίσκεται στη μονή Παντελεήμονος Αγίου Όρους: http://www.saint.gr/2180/saint.aspx (προσβάσιμο 21.12.2021).

[2588] Ναό των αγίων Επτά Παίδων έχουν και στην Σαντορίνη, ο οποίος χρονολογείται πέραν των δύο αιώνων και είναι κτισμένος εντός ενός μεγάλου θαλασσινού σπηλαίου.

[2589] Αναφέρεται και η εκδοχή τα σώματα των επτά παίδων εν Εφέσῳ μετά τον δεύτερο θάνατό τους να μεταφέρθηκαν στην Πάφο όπου διατηρήθηκε ο θρύλος για τον παράξενο ύπνο τους. Χατζηκωστής, *Ώρες της Πάφου…*, ό.π., σ. 48, υπ. 36.

Το όνομα Σολομωνή συνεχδίζει να δίδεται σε βαπτίσεις παιδιών πολύ πιθανόν προς τιμήν της αγίας, στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου και αλλού[2590].

4. Ο Άγιος Ακάκιος ή Ισαάκιος επίσκοπος Σίτης της Κύπρου

Απλή μνεία του γίνεται στο Συναξάριον τῆς Κωνσταντινουπόλεως στις 21 Σεπτεμβρίου: «Ἰσαακίου ἐπισκόπου Σίτης τῆς Κύπρου»[2591]. Το πού βρισκόταν αυτή η πόλη, είναι άγνωστο. Ο Χάκκετ και άλλοι τον συγκαταλέγει ανάμεσα στους Κύπριους αγίους[2592]. Μοναδικός ναός του στην Κύπρο εντοπίζεται στην Πάφο και συγκεκριμένα στην Έμπα, όπου παλαιό μετόχι της μονής του Ομόδους και βρισκόταν πάνω από το σπήλαιο του Αγίου Λαμπριανού. Δεν ξέρουμε αν υπάρχει αλλού στην Κύπρο ναός του αγίου Ακακίου ή Ισαακίου[2593] αν όντως είναι ο μοναδικός μπορούμε να τον συσχετίσουμε με τοπικό άγιο που η μνήμη του αργότερα συνδέθηκε με τον άγιο Λαμπριανό. Ο Μακάριος Γ΄ γράφει «Εἰς ἄλλα χειρόγραφα ἀναγράφεται κατὰ τὴν αὐτὴν ἡμερομηνίαν: «Ἀκακίου ἐπισκόπου Σίτης τῆς Κύπρου»[2594].

5. Ο Άγιος Αμβρόσιος

Αφορμή για να εντάξουμε τον άγιο Αμβρόσιο στους αγίους που τιμώνται στην Πάφο είναι η ομώνυμη κοινότητα και ο επ᾽ονόματι του ναός που τιμάται στη μητροπολιτική μας επαρχία. Επίσης το γεγονός ότι υπάρχουν αναφορές καθώς και τοιχογραφία και τεμάχιο λειψάνου που παραπέμπουν για Κύπριο άγιο, μάλλον όσιο οποίος έζησε στην Κύπρο. Θα μπορούσε δηλαδή κανείς να ισχυριστεί όπως η διπλανή κοινότητα από τον Άγιο Αμβρόσιο με την ονομασία Άγιος Θεράπων διασώζει παράδοση για τοπικό ομώνυμο όσιο εκ των λεγομένων Αλαμάνων ο οποίος έζησε και αγίασε εκεί και έδωσε και το όνομα στην κοινότητα κάτι παρόμοιο να μπορούσε να ισχύει και με τον άγιο Αμβρόσιο.

[2590] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Σόλομός, Σολομών, Σολομός, Σόλων και Σόλονας δεν μας δίνουν πληροφορίες τα ονόματα αυτά που βρίσκουμε σε αρκετά χωριά από το 1942 τα γράφουμε με βάσει τα ποσοστά: Πάφος, Πομός, Γεροσκήπου, Ελεδιώ, Δρούσια, Χολέτρια, Γιόλου. (Θηλ): Σολομωνή: Γεροσκήπου 1993. Δρούσια 1996. ΑΠΜΚ, βρίσκουμε το όνομα Σολομωνή στα χωριά: Κάθηκας 3, Πάφος 4, και από ένα στα χωριά: Αρόδες, Ακουρσός, Τσάδα, Σίμου, Καλλέπεια, Λάσα, Πολέμι, Πενταλιά, Λετύμπου, Φιλούσα Κελοκεδάρων, Κοίλη, Νατά, Μέσανα, Χολέτρια, Γεροσκήπου. Σε άλλες πόλεις της Κύπρου ο αριθμός των ονομάτων για Σολομωνή είναι μικρός: Λευκωσία 4, Αμμόχωστος 3 και Λεμεσός 2.

[2591] SyEC, σ. 67-68.

[2592] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 175.

[2593] Πληροφορία που έλαβα από τον κ. Λάμπρο Λάμπρου ο οποίος ασχολήθηκε με την καταγραφή όλων των εκκλησιών – εξωκκλησίων στην Κύπρο μου επιβεβαίωσε ότι δεν υπάρχει πουθενά αλλού στην Κύπρο ναός.

[2594] Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος…*, ό.π., § 6. Βλέπε επίσης και: http://www.polignosi.com/cgibin/hweb?-A=4660&-V=limmata (προσβάσιμο 1.6.2022).

Ο Χάκκετ συγκαταλέγει τον άγιο Αμβρόσιο ανάμεσα στους Κύπριους αγίους[2595]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται ένας από τους Κυπρίους αγίους με την προσθήκη ότι δύο κοινότητες της Κύπρου φέρουν το όνομά του[2596].

Στην Κακοπετριά, στον ναό του Αγίου Νικολάου της Στέγης, σώζεται τοιχογραφία 13ου αιώνα με τον άγιο Αμβρόσιο ο οποίος εικονίζεται ως όσιος[2597]. Στον ναό της Παναγίας Παντάνασσας στη Χούλου τοιχογραφία του 15ου-16ου αιώνα ο άγιος εικονίζεται ως ιεράρχης[2598].

Η παλαιά εικόνα του αγίου Αμβροσίου στην ομώνυμη κοινότητα είναι του 1853 και εικονίζεται ως επίσκοπος να κάθεται σε θρόνο[2599]. Μία δεύτερη μικρή εικόνα των αρχών του 19ου αιώνα διατηρείται στο τέμπλο στον ομώνυμο ναό του και εικονίζεται ως επίσκοπος μαζί με την αγία Ελισάβετ, μητέρα του Ιωάννου του Προδρόμου[2600]. Μικρή εικόνα του αγίου του 18ου -19ου αιώνα φυλάσσεται στην Χρυσορρογιάτισσα[2601]. Πιθανόν να σχετίζεται με ομώνυμο ναό του παρά την μονή, μεταξύ Στατού και Λαπηθιούς.

Ιερά λείψανα του αγίου φυλάσσονται στην ιερά μονή Κύκκου: ένα τεμάχιο που αναγράφεται ως οσίου Αμβροσίου του Κυπρίου[2602] και ένα που αναγράφεται ως αγίου Αμβροσίου Μεδιολάνων [2603] . Στον ομώνυμο ναό του στην ομώνυμη κοινότητα φυλάσσονται επίσης δύο τεμάχια λειψάνων από το ίδιο λείψανο του αγίου Αμβροσίου σε δύο λειψανοθήκες μία μικρή και μία μεγάλη.

Το όνομα Αμβρόσιος δίδεται στις βαπτίσεις παιδιών πολύ πιθανόν για να τιμηθεί ο άγιος, στην ευρύτερη περιοχή της Πάφου[2604].

[2595] Χάκκετ, τμ. 2, σ. 175.

[2596] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 116.

[2597] Πρέπει να είμαστε λίγο προσεκτικοί με τις τοιχογραφίες του Αγίου Νικολάου της Στέγης καθότι υπάρχει μια τάση για Κυπροποίηση πολλών αγίων ή οι άγιοι δεν εικονίζονται με τα χαρακτηριστικά του όπως εδώ για παράδειγμα αντί να εικονίζεται ως επίσκοπος Μεδιολάνων εικονίζεται ως όσιος.

[2598] ΑΕιΙΜΠ, Χούλου, ναός Παναγίας. Γενικά η τιμή του αγίου περιστρέφεται γύρω από τον ναό του μεταξύ Λαπηθιούς και Στατού, κοινότητες που γειτνιάζουν στη Χούλου.

[2599] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Αμβρόσιος.

[2600] ΑΕιΙΜΠ, Άγιος Αμβρόσιος. Την εικόνα αυτή την σχολιάσαμε και αλλού.

[2601] ΑΕιΙΜΠ, Ιερά Μονή Χρυσορρογιατίσσης.

[2602] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 17.

[2603] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 17.

[2604] ΑΒΜΠ, (Αρσ) Αμβρόσιος: Πάφος 1956. Άγιος Αμβρόσιος 1963,1980,1980,1986,1961,2010. Δορά 1965. Κάτω Πάφος 1990. Πισσούρι 2004. (Θηλ): Αμβροσία: Άγιος Αμβρόσιος 2000· ΑΠΜΚ, βρίσκουμε ένα στην Ίννια, ένα στον Άγιο Αμβρόσιο Λεμεσού και μικρό αριθμό στην Κερύνεια, Λευκωσία και Αμμοχωστο.

6. Ο Άγιος Ανδρόνικος

Τον άγιο Ανδρόνικο απαριθμεί ο Κυπριανός μεταξύ των τριακοσίων οσίων που ήρθαν στην Κύπρο[2605]. Στην Ακολουθία των εν Κύπρῳ Αγίων του 1988 καταγράφεται ως ένας από τους Κυπρίους αγίους[2606].

Στην Πάφο έχουμε αρκετούς ναούς αφιερωμένους στον άγιο Ανδρόνικο και Αθανασία καθώς και εικόνες τους. Η κοινότητα Ανδρολίκου φαίνεται ότι πήρε το όνομά της από τον άγιο Ανδρόνικο. Ενώ σε μια ακτίνα χωριών υπάρχουν ενοριακοί ναοί και εξωκκλήσια του αγίου Ανδρονίκου όπως: Πόλη Χρυσοχούς, Κερέπι, Μηλιού, Πέγεια, Στρουμπί, Ψάθι, Πολέμι, Παναγιά[2607]. Γενικά υπάρχουν και άλλοι άγιοι που αναφέρονται ως Κύπριοι χωρίς περισσότερα στοιχεία όπως ο άγιος Θεοδόσιος[2608] του οποίο πάλι υπάρχουν ναοί στην Πάφο[2609].

7. Ο Άγιος Θεράπων ή οι άγιοι Θεράποντες στην Κύπρο

Εν πρώτοις το όνομα Θεράπων θα μπορούσε να ήταν επίθετο ενός ή περισσοτέρων αγίων οι οποίοι είχαν την ιδιότητα να θεραπεύουν. Χάρη δηλαδή στη θεραπευτική τους ικανότητα να ονομάζονταν πολλοί άγιοι με το όνομα αυτό[2610]. Όπως και να έχει η ιδιαίτερη εξάπλωση της τιμής του αγίου αυτού οφείλεται κυρίως στο όνομά του που παρέπεμπε σε θεραπεία με θαυματουργικό τρόπο κάτι που αναζητούσαν ιδιαίτερα οι πιστοί.

Αφορμή για να γράψουμε για τον άγιο Θεράποντα είναι η τιμή του στην Πάφο με ναούς και σπήλαια. Αρχικά μας ξένισε η αναφορά σε ναό ο οποίος ήταν προσαρτημένος σε σπήλαιο στο Πραστειό της Αυδήμου[2611] κάτι το οποίο παραπέμπει σε πιθανόν τοπικό άγιο ή έστω ασκητή. Επίσης στα Κούκλια παράδοση των κατοίκων της κοινότητας αναφέρουν[2612] ότι το ανατολικό μέρος του της Παναγίας Καθολικής, που είναι και το αρχαιότερο ήταν αφιερωμένο στον Άγιο Θεράποντα. Τοιχογραφία του αγίου Θεράποντα,

---

[2605] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 278.

[2606] *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων…*, ό.π., σ. 116.

[2607] Δες συσχετισμό με κοινότητες Άγιος Θωμάς, Πραστειό Αυδήμου, Άγιος Ιωάννης κ.ά. που κάνουμε λόγο για κοινότητες που πήραν το όνομά τους από ομώνυμο τοπικό άγιο.

[2608] Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 280.

[2609] Αρχαιότερος ναός του αγίου Θεοδοσίου που ανάγεται στον 11ο αιώνα βρίσκεται στην Αχέλεια ενώ μνημονεύεται αρχαία μονή του αγίου Θεοδοσίου στην Αρχιμανδρίτα και σήμερα αποτελεί ενοριακό ναό της κοινότητας. Επίσης άλλος ένας ναός ο οποίος ερημώθηκε και ξανά κτίστηκε στις μέρες μας υπάρχει στο Αναβαργός.

[2610] Σε πολλές ακολουθίες άλλωστε οι άγιοι εγκωμιάζονται στα τροπάρια και χαρακτηρίζονται ως θεράπων και θεράποντες. Βλέπε περισσότερα όπως γράψαμε στο κεφάλαιο της παρούσας διατριβής: Αλλαγή και παραφθορά ονομάτων ανάλογα με την θεραπευτική τους ιδιότητα.

[2611] Ο ναός αυτός βρισκόταν περί τα οκτακόσια μέτρα νότια από τον ναό της Παναγίας Διακινούσας στο Πραστειό. Σήμερα κατά επιτόπια επίσκεψη μας δεν σώζεται τίποτα καθότι το ιδιόκτητο τεμάχιο έχει ισοπεδωθεί.

[2612] Συνεντεύξεις με τους: Γεώργιο Δράκο και π. Σάββας Αντωνίου, 21.5.20.

ο οποίος εικονίζεται ως επίσκοπος σώζεται σε ολόσωμη μορφή σε νότιο αψίδωμα του ναού[2613]. Όταν εκεί μετέφεραν εικόνα της Παναγίας προφανώς από τον ναό της Παναγίας της Κουτσουκώτησσας ή Κυκκότισσας ή τον ναό της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας που βρίσκονταν πολύ κοντά, ίσως όταν οι τελευταίες κατέρρευσαν και εγκαταλείφθηκαν, ο ναός πήρε το όνομα της Παναγίας από την εικόνα της[2614]. Άλλοι δύο χώροι τιμής του αγίου Θεράπων στην Πάφο σημειώνονται παρά το χωριό Γουδί, όπου υπήρχε τοποθεσία με το όνομα Άγιος Θεράπων και μερικοί το αναφέρουν και ως παλαιό οικισμό καθώς και στην Κρήτου Τέρρα σε ένα χώρο με σπήλαια και νερό.

Στην Κύπρο υπάρχει έτσι μια προβληματική γύρω από το όνομα Θεράπων αν υπήρξε ένα πρόσωπο αγίου ή περισσότερα. Γενικότερα γίνεται αποδεκτό για τουλάχιστο τρεις ή τέσσερις αγίους με το όνομα Θεράπων στην Κύπρο: α) ένας ο ιερομάρτυρας που υπήρξε επίσκοπος στη Λάρνακα (ο οποίος είναι και ο παλαιότερος 3ος -4ος αιώνας), β) ένας όσιος στην Σίντα, γ) άλλος όσιος στην ομώνυμη κοινότητα Άγιος Θεράπων της Λεμεσού και δ) ένας όσιος στο Λυθροδόντα. Το ζήτημα αυτό καθώς τα συναξάρια, οι ακολουθίες, οι εικόνες και τα ιερά λείψανα των αγίων αυτών μας φέρνουν μπροστά σε ένα τεράστιο θέμα το οποίο δεν θα μπορούσαμε να αναπτύξουμε στην παρούσα έρευνά μας καθώς αυτό δεν σχετίζεται άμεσα με αυτήν[2615].

Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε ότι ένας άγιος με το όνομα Θεράπων είχε σχέση με την Πάφο καθόσον δεν υπάρχουν πηγές και άλλα στοιχεία που μπορούμε να στηριχθούμε. Το πιο φυσικό είναι η τιμή του αγίου Θεράποντα του ιερομάρτυρα (που είναι και ο παλαιότερος και που φαίνεται να υπήρξε επίσκοπος στην Λάρνακα και το λείψανό του μεταφέρθηκε κατά την περίοδο των αραβικών επιδρομών στην Κωνσταντινούπολη). Έτσι όπως μεταφέρθηκε αργότερα από την Κωνσταντινούπολη και σε άλλα μέρη όπως στην

[2613] Η τοιχογραφία ανάγεται στον 12ο-14ο αιώνα: ΑΕιΙΜΠ, Κούκλια, Ναός Παναγίας Καθολικής.

[2614] Παρόμοιο παράδειγμα έχουμε τον ναό της Αγίας Ειρήνης στη Γιόλου όπου μετονομάστηκε σε Παναγία μετά την μεταφορά της εφέστιας εικόνας της Παναγίας Χρυσολάκουρνας στη Στενή. Στη Θεσσαλονίκη ο ναός της Παναγίας Δεξιάς στο κέντρο της πόλεως. Ο ναός αυτός ήταν αφιερωμένος στον Άγιο Υπάτιο και λόγῳ της εικόνας Παναγίας του Κύκκου που μεταφέρθηκε εκεί ο ναός πήρε το όνομα της Παναγίας Δεξιάς από το ότι η εικόνα είναι Παναγία Δεξιοκρατούσα. Συνέντευξη με τον πατέρα Κωνσταντίνο εφημέριο και κτήτορα του νέου ναού. 21.11.2008.

[2615] Για τους αγίους Θεράποντες στην Κύπρο, συναξάρια, ακολουθίες, λείψανα, εικόνες, τοιχογραφίες καθώς και τις διάφορες εκδοχές μπορεί κανείς να μελετήσει: SyEC, σ. 709-710· BHG § 1797-1798 (τμ. 2, σ. 295)· ExcerptaCypria, σ. 230-232· *Μαχαιράς*, § 32· Χάκκετ, τμ. 2, σ. 252· Κυπριανός, *Ιστορία*, σ. 526-527· Μακάριος Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*…, ό.π., § 119· Ιωακείμ, Οι άγιοι μάρτυρες, σ. 229-266·Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 271· Νέαρχος Κληρίδης, «Προλεγόμενα και κείμενον της ακολουθίας του οσίου πατρός ημών Θεράποντος του θαυματουργού», *ΚΣ*, τμ. 1955, σ. 75,77· Παρίδης Παντελής, Άγιος Θεράπων. Επίσκοπος Κύπρου ο Ιερομάρτυς και Θαυματουργός, Λάρνακα 2004· Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 77· Stylianou, *ThePaintedChurchesofCyprus…*, ό.π., σ. 254· Χατζηχριστοδούλου, Γεράσιμος, Παπαϊωακείμ, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας…*, ό.π., σ. 14.

Αθήνα, Θεσσαλονίκη, Κρήτη και αλλού να μεταφέρθηκε και στην Πάφο όπως και στην υπόλοιπη Κύπρο.

8. Οι Άγιοι Πατέρες Αρχιμανδρίτα

Αφορμή της τιμής των αγίων αυτών αποτελεί το ομώνυμο σπήλαιό τους[2616] παρά την Πάνω Αρχιμανδρίτα καθώς και τα ιερά λείψανά τους. Ο Τσικνόπουλλος κάνει αναφορά για πάνω από είκοσι κρανία που φυλάσσονταν στο οστεοφυλάκιο[2617]. Σήμερα δυστυχώς πολύ λίγα από αυτά έχουν μείνει. Τα περισσότερα εκλάπησαν και χρειάστηκε να κλειδωθεί η κρύπτη στο οστεοφυλάκιο, για να μπορέσουν να σωθούν τα λίγα που απέμειναν. Η κλοπή των λειψάνων τους συνδέεται με την μεταφορά τους σε ναούς και μονές για να τιμώνται ως ιερά λείψανα αγίων.

Ο Τσικνόπουλλος καταγράφει τους αγίους Πατέρες μεταξύ των Παφίων αγίων, αφού οι περισσότεροι από αυτούς κατάγονταν από την πόλη και επαρχία Πάφου[2618]. Γράφει επίσης ότι κατά το 1806 και το 1866 τα ονόμ,ατά τους ήταν καταγεγραμμένα στους (απολεσθέντες σήμερα) κώδικες της Μητρόπολης, μαζί με τα ιερά σκεύη και την περιουσία του ναΐσκου αυτού[2619]. Επισημαίνει ακόμη ότι στην Πάνω Αρχιμανδρίτα λειτουργούσε μονή επ' ονόματι του οσίου Θεοδοσίου του Κοινοβιάρχη και κοντά σε αυτήν υπήρχε σπήλαιο αγιογραφημένο στο οποίο οι πατέρες εναπέθεταν τα ιερά λείψανα επιφανών στην ασκητική ζωή μοναχών[2620].

Ο Νέαρχος Κληρίδης αντιγράφοντας στοιχεία από προηγούμενους του όπως τον Σίμο Μέναδρο[2621] και Mas Latre καθώς και από την παράδοση της εποχής του (1961) αναφέρει για το χωριό Αρχιμανδρίτα[2622] ότι το όνομα δόθηκε από τον πρώτο οικιστή ο οποίος ήταν αρχιμανδρίτης. Όταν εκεί ήρθαν και άλλοι και κατοίκησαν, τότε σχηματίστηκε η κώμη Αρχιμανδρίτα. Το όνομα μετατράπηκε τότε σε θηλυκό όπως συνηθιζόταν να γίνεται και

[2616] Το σπήλαιο συντηρήθηκε από το Τμήμα Αρχαιοτήτων το 1984 και το 1996. Αναφέρεται ότι πιθανόν το σπήλαιο αυτό να ανήκε ως οστεοφυλάκιο παλαιάς διαλυμένης μονής. AnnualReport, τμ. 1983, σ. 23, 27.

[2617] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 313. Επίσης ο Τσικνόπουλλος γράφοντας για το αγιογραφημένο εκκλησάκι – σπήλαιο το ανάγει στον 14ο αιώνα. Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 313.

[2618] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 390. Έχοντας υπόψη την τιμή των αγίων Πατέρων στην Αρχιμανδρίτα ο Χαράλαμπος Μπούσιας, υμνογράφος συνέγραψε ακολουθία προς αυτούς. Όπως γράφει στην Ακολουθία των Αγίων ο Μπούσιας «Η μνήμη αυτών τελείται τη Δευτέρα της Διακαινησίμου και τη Ζ΄ Κυριακή από του Πάσχα. Η ακολουθία αυτών ως έχει ψάλλεται όταν δόξη τω προεστώτι και δη τη ΙΒ΄ Ιανουαρίου». Μπούσιας Χαράλαμπος, Ακολουθία των Οσίων και Θεοφόρων Πατέρων ημών των εν Αρχιμανδρίτη της Κύπρου Ασκησάντων, Αθήνα 1998, σ. 1.

[2619] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία,* σ. 313.

[2620] Στο ίδιο, σ. 235.

[2621] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…,* ό.π., σ. 392.

[2622] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…,* ό.π., σ. 48.

άλλες φορές, Σωτήρα, Αλέκτορα, Αμαθούντα Μαλούντα κλπ.[2623] Έτσι, η κώμη, ονομάστηκε από το αρχιμανδρίτης, Αρχιμανδρίτα[2624]. Λίγο παράξενη φαίνεται αυτή η ιστορία, πως ένας αρχιμανδρίτης (που με την σωστή ονομασία του σημαίνει τον ηγούμενο και όχι όπως κατέληξε σήμερα τον άγαμο, βαθμούχο κληρικό μέσα στον κόσμο) βρέθηκε να κατοικήσει εκεί μόνος του και μετά να έρθουν και άλλοι; Αυτό παραπέμπει μάλλον σε ασκητή ή ηγούμενο μικρής μονής, η οποία αργότερα εξελίχτηκε σε κοινότητα όπως συχνά παρατηρείται.

Για απαντήσουν στο ερώτημα της ύπαρξης των αγίων πατέρων στην περιοχή (τους οποίους ταυτίζουν με τους 318 πατέρες της Α΄ Οικουμενικής) καθώς και των ιερών λειψάνων τους, οι κάτοικοι του τόπου διηγούνται διάφορες παραδόσεις. Μία από αυτές αναφέρει ότι οι πατέρες έφθασαν με πλοίο στον κόλπο Πισσσουρίου και επειδή ήταν νύχτα όταν έφθασαν, είπαν, εδώ είναι «σκοτεινά πισσσούρι» και ονομάστηκε το χωριό Πισσούρι[2625]. Και πάλι, όταν έφτασαν κατά τα χαράματα στην Κοινότητα Αλέκτορα, λάλησαν οι πετεινοί (αλέκτορες) και ονομάστηκε η κοινότητα Αλέκτορα. Από εκεί έφθασαν στο χωριό Αρχιμανδρίτα όπου και έμειναν και έτσι από τους αρχιμανδρίτες αυτούς ονομάστηκε το χωριό Αρχιμανδρίτα[2626]. Ο Κληρίδης αναφέρει την παράδοση με διαφορετικό τρόπο, λέγοντας ότι κάποιοι άγιοι άνθρωποι καταδιώχτηκαν (πιθανή αναφορά σε αραβικές επιδρομές) στο Πισσούρι και έφυγαν στον Αρχιμανδρίτη για να σωθούν. Εκεί, συνεχίζει, τους πρόφθαναν οι εχθροί και τους θανάτωσαν μαζί με τον Αρχιμανδρίτη[2627].

Η προφορική παράδοση, αν ερευνηθεί, ίσως έχει κάποια στοιχεία αλήθειας. Αν πάλι, συγκεντρώσουμε όλες τις παραδόσεις και τα στοιχεία που έχουμε, η πιο πιθανή εκδοχή είναι η εξής. Ξέροντας ότι όχι οι 318 θεοφόροι πατέρες της πρώτης οικουμενικής αλλά κάποιοι από τους 300 λεγομένους Αλαμάνους αγίους προσάραξαν στο κόλπο του Πισσουρίου, το οποίο αναφέρεται από μεσαιωνικούς περιηγητές ως Ακρωτήριο Άσπρο[2628] και από εκεί πήγαν σε διάφορα μέρη πιθανόν κάποιοι από αυτούς έφτασαν και στην Αρχιμανδρίτα. Ένας από αυτούς μάλιστα, ο Κασσιανός, έμεινε ακριβώς απέναντι στο λόφο της Αλέκτορας που βλέπει προς την Αρχιμανδρίτα. Ένας ή περισσότεροι από αυτούς

[2623] Μέναρδος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου…*, ό.π., σ. 319· Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 31.

[2624] Η λέξη αρχιμανδρίτα είναι επίσης κλιτική του ονόματος Αρχιμανδρίτης (ὦ! ἀρχιμανδρῖτα).

[2625] Ο Νέαρχος Κληρίδης μας αναφέρει ότι η κοινότητα Πισσοσύρι είναι από την πίσσα των πεύκων που παρήγαγαν οι κάτοικοι τουλάχιστο από την Φραγκοκρατία στην Κύπρο. Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 204-205.

[2626] Συνέντευξη με τον Γεώργιο Δράκο, ψάλτη και επίτροπο των Εκκλησιών Σουσκιούς και Κουκλιών, 23.07.2019. Στις κοινότητες Αρχιμανδρίτα, Αλέκτορα, Κούκλια κ.α. αναφέρεται αυτή η παράδοση με διάφορες εκδοχές ότι πατέρες έφθασαν από τον κόλπο του Πισσουρίου και ασκήτευαν εκεί.

[2627] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 48.

[2628] Επίσης αναφέρεται και ως Φρούριον, Τρήτα, Λευκόν και Ασπρόκαβος. Τομμάσο Πορκάκκι (1576), στο: Παυλίδης, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες…*, ό.π., τμ. 1, σ. 462.

έφθασαν στο σπήλαιο που βρίσκεται σήμερα στην Αρχιμανδρίτα και ασκήτεψαν εκεί. Αργότερα το σπήλαιο εξελίχτηκε σε μονή και η μονή σε κοινότητα. Ο πρώτος οικιστής που αναφέρει ο Κληρίδης[2629] μπορεί να ήταν όντως αρχιμανδρίτης – ηγούμενος εκδιωχθείς από την Παλαιστίνη – όρος Αλαμανός[2630] και να ασκήτεψε εκεί συγκεντρώνοντας κοντά του υποτακτικούς και δημιουργώντας μονή και η μονή κοινότητα. Η ονομασία άγιοι Πατέρες το πιο πιθανόν να είναι το ασκητήριο να αφιερώθηκε στους αγίους Πατέρες όπως έχουμε και αλλού ονομασίες σπηλαίων και ασκητηρίων αφιερωμένα σε διάφορους αγίους και στη Παναγία.

Επιπροσθέτως στην παράδοση έρχεται να συμπληρώσουν θαυμαστά σημεία των αγίων πατέρων τα οποία σχετίζονται με την επιδημία της πανούκλας. Σε περιοχή περίπου ένα χιλιόμετρο βορειοανατολικά της κοινότητας, στο δρόμο προς τα χαλάσματα ναού του αποστόλου Παύλου, βρίσκονται τα «βήματα των αγίων πατέρων». Πράγματι σε βραχώδες έδαφος είναι αποτυπωμένα μέχρι τις μέρες μας σημάδια που ομοιάζουν με βήματα ανθρώπων, παιδιών και ζώων αλλά και οικιακών σκευών όπως κουτάλια, μαχαίρια κ.ά. η παράδοση αναφέρει ότι τα αποτυπώματα αυτά είναι των Αγίων Πατέρων, οι οποίοι, όταν ήρθε η πανούκλα (θανατηφόρος επιδημική νόσος κυρίως κατά τον 18ο αιώνα) την σταμάτησαν εκεί και εκεί αποτυπώθηκαν τα βήματά τους. Μερικοί λέγουν ότι στον τόπο υπήρχε σπήλαιο που επικοινωνούσε με το σπήλαιο των Αγίων Πατέρων.[2631].

Η τιμή των αγίων Πατέρων στην Αρχιμανδρίτα καθώς και η σύνδεσή τους κατά την παράδοση με τους αγίους Πατέρες της πρώτης Οικουμενικής Συνόδου παραπέμπει σε κάτι αντίστοιχο στη Νικιάνα της Λευκάδας. Η πόλις κατά παράδοση πήρε την ονομασία από την Νίκαια που έγινε η Α΄ Οικουμενική Σύνοδος και Νικιάνα σημαίνει Νέα Νίκαια. Κοντά στην πόλη υπάρχει μάλιστα και περιοχή που ονομάζεται Επίσκοπος προς τιμή του τότε επισκόπου Λευκάδος Αγάθαρχου, ο οποίος συμμετείχε στην Σύνοδο και που μαζί με άλλους τρεις πατέρες επέστρεψαν στην περιοχή. Στην πόλη αυτή σώζεται και το σπήλαιο των αγίων Πατέρων ενώ έχει κτιστεί και μονή δίπλα από αυτό[2632].

[2629] Κληρίδης, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου…*, ό.π., σ. 48.

[2630] Βλέπε περισσότερα για τους Αλαμάνους αγίους: Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 52-56,323,324.

[2631] Παρόμοιο βουνό αναφερόμενο ως Αγιόβουνος βρίσκεται στην βόρεια πλευρά του Διαρίζου στην κοινότητα Μαμώνια. Εκεί η παράδοση αναφέρει ότι υπήρχε «παρατηρητήριο των αγίων» για να προστατεύουν το χωριό από επιδρομές των Σαρακηνών. Νεάρχου, *Μαμώνια*…, ό.π., σ. 41,183.

[2632] Περισσότερα: https://www.mylefkada.gr/monimes-stiles/parembaseis-apo-ton-th-georgakh/to-monastiri-ton-agion-pateron-stin-nikiana-46834/ (προσβάσιμο: 30.6.2021).

9. Οι Άγιοι Ηλιόφωτοι

Οι Άγιοι όπως αναφέρονται στις εικόνες τους, είναι οι: Επαφρόδιτος, Αμμώνιος, Χουλέλαιος, Ευσθένιος και Ηλιόφωτος, ο αρχηγός τους, ο οποίος ήταν ιερέας και πνευματικός τους πατήρ.

Αναφέρεται ότι πρώτα αυτοί έφτασαν από την Παλαιστίνη στην Πάφο και μετά προχώρησαν σε διάφορα μέρη της Κύπρου. Έπειτα εγκαταστάθηκαν στο χωριό Κορώνη[2633]. Ο Μαχαιράς αναφέρει και τον Άγιο Κουρνούτα μέσα στους Ηλιόφωτους ο οποίος όμως ασκήτευσε σε διαφορετικό τόπο.

Ιερά λείψανα των αγίων αυτών φυλάσσονται στην ιερά μονή Κύκκου[2634].

10. Οι Άγιοι Φανέντες

Ο Μαχαιράς μνημονεύει αυτούς καθώς και τα λείψανά τους στον Καζά Πιφάνι στην Κερύνεια και αναφέρει ότι υπήρξαν όσιοι από τους τριακόσους[2635]. Ο ναός – μαρτύριο τους που αποτελούσε γνωστό προσκύνημα που βρίσκεται περί το ένα χιλιόμετρο βόρεια του χωριού Άγιος Επίκτητος στην Κερύνεια σήμερα μετατράπηκε σε μουσουλμανικό τέμενος.

Επίσης στην Πάφο και συγκεκριμένα νότια του χωριού Ίννια στην Αλυκή της Λάρας προς Ακάμα, υπήρχαν μέχρι τελευταία ερείπια εκκλησίας με την ονομασία Άγιοι Φανέντες[2636]. Ως προς το ποιοί μπορεί να είναι αυτοί, ίσως να πει κανείς ότι είναι οι άγιοι που μνημονεύει ο Μαχαιράς και σχετίζονται με την Πάφο με κάποιο τρόπο, ή είναι η άγιοι της Κεφαλονιάς που εορτάζουν την Κυριακή των Αγίων Πάντων και μεταφέρθηκε και εδώ η μνήμη τους. Το αφήνουμε ως παρατήρηση[2637].

[2633] Από το συναξάριο της ακολουθίας των αγίων 13 Ιουλίου, ακολουθία του 1836 υπό ιερέως Χριστοδούλου Μαλουνταίου, ανατύπωσις εκ της παλαιάς φυλλάδος της ακολουθίας και του συναξαρίου επιμέλεια Ανδρέου Παπαμωυσέως Ζάκου, Ακολουθία των αγίων ενδόξων οσιομαρτύρων Ηλιοφώτων, Αστρομερίτης 1975, σ. 15. Η αναφορά για άφιξη των αγίων Ηλιόφωτων πρώτα στην Πάφο, απαλείφθηκε από το συναξάριο της ακολουθίας των Κυπρίων Αγίων, προφανώς θεωρώντας την ως περιττή ή αστήριχτη. Κύπρια Μηναία, τμ. 9 (Ιούλιος 13), σ. 70.

[2634] Μπούσιας, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα…*, ό.π., σ. 18.

[2635] «Ὁμοίως εἰς τὴν γῆν τοῦ Κάζα Πιφάνη πρὸς τὸν βορέαν εὑρίσκεται μία περνιέρα γεμάτη λείψανα, ὅγοιον λέγονται Ἅγιοι Φανέντες· καὶ τὰ λείψανα ἐστεγνῶσαν καὶ ἦλθαν καὶ ἐκολλῆσαν ὥσπερ πέτρα, καὶ ἂν ἐβγῇ κανέναν βαρὺ ὡς γοιὸν πέτρα, καὶ εἶνε ἀποὺ τ(οὺ)ς τ΄, ὅπου ᾽φύγαν ἀπὲ τὴν Συρίαν.». *Μαχαιράς*, § 36.

[2636] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 214.

[2637] Ο πατήρ Φώτιος γράφει ότι πιθανόν να μπορεί να συγχέονται με τους επτά παίδες εν Εφέσω. Ιωακείμ, *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές…*, ό.π., σ. 421 υποσημ. 7. Κάτι τέτοιο όμως είναι κάπως αυθαίρετο και δεν μας βρίσκει σύμφωνους, μιας και μοναδικές ονομασίες αγίων υπάρχουν και αλλού στην Πάφο.

11. Οι Άγιοι Πέντε Μάρτυρες

Αφορμή της τιμής των αγίων Πέντε στην Πάφο αποτελεί το σπήλαιο με ίχνη τοιχογραφιών στην περιοχή μεταξύ Γεροσκήπου και Κονιά καθώς και η τιμή τους στην Έμπα με παλαιά ερείπια ναού δίπλα σε σπήλαια και στα Κούκλια από τα οποία σήμερα, δυστυχώς, δεν σώζεται τίποτα στην περιοχή. Ο Τσικνόπουλλος ο οποίος έχει υπόψη του τις πιο πάνω περιοχές όπου ετιμώντο οι άγιοι, τις καταγράφει ως άγιοι Πέντε ή Σπέντε και τοποθετεί εντός παρένθεσης τα ονόματα: Αυξέντιος, Ευγένιος, Ευστράτιος, Μαρδάριος και Ορέστης[2638].

Οι άγιοι Πέντε ως γνωστό μαρτύρησαν στα τέλη του 3ου αιώνα στην Καππαδοκία και εορτάζονται από την Εκκλησία στις 13 Δεκεμβρίου. Η τιμή και η μνήμη τους φαίνεται ότι εξαπλώθηκε από την Μικρά Ασία στην Κύπρο και στον Ελλαδικό χώρο[2639]. Έτσι οι χώροι τιμής τους στην Πάφο, όπως γράψαμε και αλλού θα μπορεί να έφθασε πιθανόν από κληρικούς ή μοναχούς που έφθασαν εδώ και έζησαν ασκητικά αφιερώνοντας το σπήλαιο ή τον ναό τους στους αγίους αυτούς που τιμούσαν προηγουμένως στον τόπο τους.

Εκτός από τους χώρους τιμής των αγίων στην Πάφο, που προαναφέραμε, διασώζονται μερικές παλαιές εικόνες στους αγίους αυτούς όπως στον ναό της Παναγίας στην Έμπα όπου εικόνα τους, του 1853[2640]. Εικονίζονται οι άγιοι πέντε μάρτυρες (Ευστράτιος, Αυξέντιος, Ευγένιος, Μαρδάριος και Ορέστης) και επίσης ο άγιος Αρσένιος και η αγία Λουκία που συνεορτάζουν την ίδια ημέρα. Επίσης φορητή εικόνα των αγίων Ευστρατίου, Αυξεντίου, Ευγενίου, Μαρδαρίου και Ορέστη του 19ου αιώνα υπάρχει στον ναό του αγίου Γεωργίου στην Μαραθούντα[2641].

[2638] Τσικνόπουλλος, *Ιστορία*, σ. 214.

[2639] Λείψανά τους φυλάσσονται στον ιερό ναό Αγίας Τριάδος και πέντε Μαρτύρων Πολυστύλου Καβάλας τα οποία μετέφεραν μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, οι πρόσφυγες Καππαδόκες. Θαυμάσιες ψηφιδωτές παραστάσεις του αγίου Ευστρατίου σώζονται στη Μονή Δαφνίου και στη Νέα Μονή Χίου, όπου μαρτυρούνται και θαυμαστά γεγονότα κατά τον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, ενώ οι Άγιοι Πέντε Μάρτυρες είναι οι Προστάτες της σκήτης της Αγίας Άννης στον Άθωνα, στον Κυριακό ναό της οποίας εικονίζονται δύο φορές. Πανυγηρικώς εορτάζει τους αγίους και η Χίος, στον περικαλλή ναό του Αγίου Ευστρατίου στα Θυμιανά, η Σαντορίνη στον ομώνυμο ναό του Βουρβούλου καθώς και πολλές άλλες περιοχές της Ελλάδος. https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CE%B3%CE%B9%CE%BF%CE%B9_%CE%A0%CE%AD%CE%BD%CF%84%CE%B5_%CE%9C%CE%AC%CF%81%CF%84%CF%85%CF%81%CE%B5%CF%82?fbclid=IwAR0g1mmJYvAV3pxxTeiW8KaO04Tr7xSMayymCpKoABVTvOdP4SB3BaeOjjw (προσβάσιμο: 17.12.2021).

[2640] Οι άγιοι μαζί με τα ονόματά τους και μαζί με τον άγιο Αρσένιο και την αγίας Λουκία. Μπακιρτζής (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου…*, ό.π., τμ. 2, σ. 265.

[2641] ΑΕιΙΜΠ, Μαραθούντα. Η Εικόνα αυτή παραπέμπει στην τιμή των αγίων σε σπήλαιο μεταξύ Κονιών και Γεροσκήπους.

12. Ο Άγιος Μαυρίκιος

Αφορμή να εντάξουμε τον άγιο αυτό στους αγίους μας (έστω και στην κατηγορία των αγίων που αμφιβάλλουμε για την κυπριακή σχέση του) είναι ο μοναδικός ναός του – προσκύνημα στο Πισσούρι[2642]. Θα μπορούσε κανείς να τον εντάξει και ως ένα εκ των λεγομένων Αλαμάνων αγίων όπως έγινε και σε παρόμοιες περιπτώσεις σε πολύ κοντινές περιοχές, για τον άγιο Κασσιανό της Αλέκτορας, τον (συνώνυμο) άγιο Κασσιανό της Αυδήμου και τον άγιο Θωμά στην ομώνυμη κοινότητα[2643]. Χαλάσματα ναού του επίσης υπάρχουν στο ανατολικό. Πάντως στα τοπωνύμια αναφέρεται μόνο ένα, Παγκύπρια, αυτό στο Πισσούρι[2644]. Έτσι, έχει όμως κανείς βάσεις να υποστηρίξει την άποψη τοπικού αγίου του οποίου η τιμή μεταφέρθηκε προφανώς και στο Ανατολικό[2645].

Μια άλλη εκδοχή είναι η τιμή του αγίου αυτού να έφθασε στην Κύπρο κατά την περίοδο της Λατινοκρατίας στο νησί. Σύμφωνα με υποσημείωση στο Νέο Συναξαριστή, ο άγιος Μαυρίκιος, μαζί με τους υπόλοιπους, εβδομήκοντα στο σύνολο, μάρτυρες τιμάται ιδιαίτερα από την Δυτική Εκκλησία, η οποία αναφέρει ότι μαρτύρησαν κοντά στη σημερινή πόλη Γεννέβη[2646].

13. Ο Άγιος – απόστολος Θωμάς

Αφορμή της τιμής του αγίου Θωμά λαμβάνεται από παλαιό ναό στην ομώνυμη κοινότητα Αγίου Θωμά εντός της Εκκλησιαστικής περιφέρειας Πάφου. Ο ναός ενδεχομένως να υπήρχε σαν ενοριακός ναός αρχαίου οικισμού, ή μάλλον καλύτερα το καθολικό παλαιάς μονής. Ανάγεται μεταξύ του 13ου και 16ου αιώνα και έχει πρόσφατα συντηρηθεί από το Τμήμα Αρχαιοτήτων[2647].

[2642] Στους χάρτες του Kitchener καταγράφεται πλησίον της Αυδήμου.

[2643] Περισσότερα για τους αγίους αυτούς θα γράψουμε στα επιμέρους κεφάλαια που αναφέρονται στο όνομά τους. Ο κόλπος του Πισσουρίου συζητήθηκε πολύ ως χώρος άφιξης Αλαμάνων ασκητών, ενώ προτάθηκαν οι προαναφερθέντες άγιοι ως Αλαμάνοι, αφιχθέντες εκεί. Άφιξη στον χώρο του Πισσουρίου επίσης αναφέρεται από την παράδοση για τους αγίους Πατέρες στην Αρχιμανδρίτα. Ακόμα σπήλαια στην περιοχή υπάρχουν του προφήτη Ηλία και του Αγίου Γεωργίου των ποντικών στο Πισσούρι, του αγίου Θεράποντα στο Πραστειό Αυδήμου που πολύ πιθανόν να σχετίζονται με ασκητές που έζησαν στους χώρους αυτούς.

[2644]Gazetteer, σ. 1600.

[2645] Άγιοι με το όνομα Μαυρίκιος συναντώνται στα Συναξάρια δύο: την 1ην Ιουλίου και 27ην Δεκεμβρίου. Παπαβασίλειος, *Μητρώον Αγιωνυμίας…*, ό.π., σ. 396· Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 12 (Δεκέμβριος), σ. 707-708, Ιούλιος, σ. 15 (απλή αναφορά)· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 4 (Δεκέμβριος), σ. 316-318 (Στον Ιούλιο δεν καταγράφεται). Άλλη απλή αναφορά για άγιο Μαυρίκιο γίνεται στα Συναξάρια στις 10 Ιουλίου μαζί με άλλους στο σύνολο 45 μάρτυρες οι οποίοι μαρτύρησαν στην Νικόπολη της Αρμενίας. Λάγγης, *Ο Μέγας Συναξαριστής*, ό.π., τμ. 7 (Ιούλιος), σ. 198· Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 11 (Ιούλιος), σ. 99.

[2646] Σιμωνοπετρίτης, *Νέος Συναξαριστής…*, ό.π., τμ. 4 (Δεκέμβριος), σ. 316, υπσ. 9.

[2647] Οι εργασίες συντήρησης του παλαιού ναού του αποστόλου Θωμά στον Άγιο Θωμά άρχισαν για πρώτη φορά το έτος 2009. AnnualReport, τμ. 2009, σ. 25.

Δεν θα περιλαμβάναμε τον άγιο αυτό στους αγίους μας, αν δεν υπήρχε η σύγχυση που δημιούργησε η προσθήκη του ονόματος του ως τοπικού αγίου από το «Πατερικόν της Νήσου Κύπρου»[2648] την οποία ακολούθησε και ο Καππαής[2649]. Οι δύο πιο πάνω στήριξαν την άποψη τους κυρίως σε δύο σημεία όπως αναφέρουν α) ότι δεν είναι συνηθισμένο στην Κύπρο ναοί να αφιερώνονται στον απόστολο Θωμά. β) ότι υπάρχουν κοντινοί ναοί επίσης στον Άγιο Θωμά (Πάχνα και Δορά) γεγονός που, κατά τη γνώμη τους, δείχνει ότι πρόκειται για τοπικό άγιο. Ο πρώτος ισχυρισμός φαίνεται ότι δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αφού εκτός των άλλων τριών χώρων τιμής, που αναφέραμε πιο πάνω, βλέπουμε να υπάρχουν εκτός της Εκκλησιαστικής επαρχίας Πάφου και αλλού ναοί αφιερωμένοι στον άγιο Θωμά καθώς και ναός με ομώνυμο παλαιό συνοικισμό[2650]. Επίσης όπως είδαμε και αλλού, οι τοπικοί άγιοι και κυρίως οι Αλαμάνοι κατά κύριο λόγο έχουν ένα και μόνο τόπο τιμής τους, ενώ όπου υπάρχουν περισσότεροι τόποι τιμής, αυτοί οι άγιοι είναι της πρώτης χιλιετίας και είναι γνωστοί στους περισσοτέρους συναξαριογράφους. Όσον αφορά τον δεύτερο ισχυρισμό, αν αποδεχθούμε ότι επειδή ο ναός στην ομώνυμη κοινότητα έχει και άλλους σε παραπλήσιες κοινότητες, θα πρέπει να αποδεχθούμε ή να αναζητήσουμε και σε άλλες κοινότητες με ονόματα αγίων που ναοί υπάρχουν και στις γύρω κοινότητες και κατά συνέπεια και εκεί να υπήρξε τοπικός άγιος ή αγία[2651].Δεν μπορούμε όμως όταν ασχολούμαστε με αγίους να βασιζόμαστε σε υποθέσεις και εικασίες, αλλά σε πραγματικά γεγονότα μέσα από πηγές και, στην προκειμένη περίπτωση δεν υπάρχουν, ως τώρα τουλάχιστον.

[2648] Σταυροβουνιώτης Β., *Πατερικόν της Νήσου…*, ό.π., σ. 141.

[2649] Καππαής, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου…*, ό.π., σ. 223.

[2650] Στα Λεύκαρα διαλυμένος παλαιός οικισμός με το όνομα Άγιος Θωμάς και μικρός Μεσαιωνικός ναός (πιθανόν του 15ου -16ου αιώνα). Στο Παραλίμνι εξωκκλήσι αγίου Θωμά το οποίο ερημώθηκε και σήμερα κτίστηκε νεότερο, Στη Λιθράγκωμη βεβηλωμένος ναός, στο Τρίκωμο κατεδαφισμένος ναός, στο Κίτι στη Λάρνακα ναός του 16ου αιώνα κ.ά.

[2651] Τέτοιες κοινότητες που έχουν κοινά χαρακτηριστικά αναφέρονται πάρα πολλές. Αναφέρουμε για παράδειγμα παραπλήσια του αγίου Θωμά το Πραστειό με ναό στον άγιο Ιωάννη τον Θεολόγο (βλ, επίσης Ανώγυρα, Κούκλια), ενώ συμβαίνει και με άλλες κοινότητες όπως του Αγίου Νικολάου, του Αγίου Ιωάννη, του Αγίου Γεωργίου, της Αγίας Βαρβάρας, Αγίας Μαρίνας κ.ο.κ. Για την περίπτωση του αγίου Γεωργίου ειδικά στην Πάφο υπάρχουν πάνω από 140 ναοί και εξωκκλήσια τα οποία σώζονται ή είναι ερειπωμένα. Θα μπορούσε ένα τόσο κοινό όνομα να το είχε για παράδειγμα ένας άλλος ομώνυμος άγιος μάρτυρας, όσιος ή ιεράρχης. Δεν το αποκλείουμε, αλλά δεν έχουμε στοιχεία γι' αυτό και δεν μπορούμε να βασιζόμαστε σε εικασίες και θεωρείες, όταν κάνουμε λόγο για αγίους. Πέραν τούτων γνωρίζουμε ότι κατά την Τουρκοκρατία στο νησί πολλοί ναοί άλλαζαν όνομα είτε στο όνομα της Παναγίας είτε στο όνομα του αγίου Γεωργίου τους οποίους και οι μουσουλμάνοι σέβονται. Με αυτό τον τρόπο, αποτρεπόταν η λεηλασία ή η βεβήλωση, ή η καταστροφή των ναών. Περισσότερα βλέπ. Βρυώνης, *Η Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας…*, ό.π., σ. 39.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την διατριβή μας για την τιμή των τοπικών αγίων της Εκκλησιαστικής περιφέρειας Πάφου προσπαθήσαμε, στο μέτρο του δυνατού, να καταδείξουμε πώς οι άγιοι αυτοί τιμήθηκαν από τους πιστούς της Πάφου. Πώς οι άνθρωποι κατέφευγαν στους τοπικούς αγίους, για να τους ζητήσουν τη μεσιτεία τους προς τον Θεό, ώστε να αντιμετωπίσουν τα διάφορα προβλήματα τους, προσωπικά, οικογενειακά, εθνικά κ.ά. Ως ανταμοιβή προς τους αγίους, οι πιστοί φρόντιζαν να ανεγερθεί ναός επ᾽ονόματι τους, διεφύλασαν τα άγια λείψανά τους, διατηρούσαν τη μνήμη τους, διέδιδαν τα θαύματά τους ή έδιναν το όνομά τους στα παιδιά τους. Ακόμη φρόντιζαν να συγγραφούν οι ακολουθίες τους, να ιστορηθούν τα συναξάρια τους και να ιστορηθούν εικόνες και τοιχογραφίες που περιέσωζαν τη μορφή τους και έδιναν και κάποιες πληροφορίες για το βίο τους. Με αυτό τον τρόπο συνεχιζόταν μια αμφίδρομη σχέση πιστού και αγίων και μια μορφή επικοινωνίας, ενώ πολλές φορές ο πιστός γινόταν και ο ίδιος άγιος και άρχιζε και για αυτόν η απόδοση τιμής από άλλους πιστούς.

Έγινε μια προσπάθεια να συγκεντρωθούν όλα τα πρόσωπα αυτά που τιμήθηκαν κατά καιρούς ή ακόμα σε όλη την πορεία της Εκκλησίας μέσα στους αιώνες. Δεν παραλείψαμε να κάνουμε και σύντομη αναφορά και σε αναγνωρισμένους αγίους, που δεν έχουμε ενδείξεις ότι τιμήθηκαν από τους Παφίους, όμως σχετίστηκαν ιστορικά με την παρουσία τους εδώ. Ακόμη περιλάβαμε και πρόσωπα που θεωρήθηκαν ή ακόμα θεωρούνται ως άγιοι, ενώ δεν έχουμε μαρτυρίες και γραπτές ή απτές πληροφορίες για το ότι υπήρξαν τοπικοί άγιοι ή ότι το όνομά τους δεν έτυχε παραφθοράς ή ακόμα και ότι δεν σχετίζονταν με την Ορθόδοξη Εκκλησία. Σε αυτό τον τομέα είναι που αφήσαμε ένα κατάλογο των αγίων στην έρευνά μας, ώστε να διαλευκανθεί επιτέλους το ποιοι και πόσοι είναι οι τοπικοί άγιοι της Πάφου. Όπως καταδείξαμε, βέβαια, στην έρευνά μας τοπικός μπορεί να εννοηθεί ένας άγιος κατά κάποιο τρόπο και όχι απόλυτα πριν την κοίμησή του. Αλλά και μετά την κοίμησή του, ένας άγιος γίνεται οικουμενικός και μπορεί να ζει και να θαυματουργεί σε κάθε τόπο και σε κάθε σπίτι ακόμα.

Στην έρευνα μας καταβλήθηκε προσπάθεια να συγκεντρωθούν οι πηγές που αναφέρονται στους τοπικούς αγίους της Πάφου. Παράλληλα καταφέραμε, κατά το μέτρο του δυνατού, να συγκεντρώσουμε όλους τους χώρους, που είτε τιμήθηκαν, είτε έζησαν, είτε τιμώνται οι άγιοι μας μέχρι τις μέρες μας. Το ίδιο πράξαμε και σε ό,τι αφορά στα ιερά λείψανά τους – ό,τι απέμεινε από το σώμα τους, το οποίο έγινε δοχείο και πηγή Χάρης για τον κάθε πιστό. Μεγάλη προσπάθεια καταβλήθηκε στην συγκέντρωση όλων των εικόνων και γενικά των παραστάσεων των αγίων μας στην περιφέρεια της Πάφου και, όπου θεωρήσαμε σημαντικό και στην υπόλοιπη Κύπρο, ή και αλλού. Το ίδιο πράξαμε και με τις ιερές ακολουθίες τους και με τα συναξάρια τους που πολλές φορές περιέχονται μέσα σε αυτές. Μεγάλη βαρύτητα δώσαμε και στην σύγκριση και στην ανάλυση σε ομοιότητες και διαφορές ανάμεσα στους αγίους μας και στον τρόπο εκδήλωσης της τιμής από τους πιστούς και εκδήλωσης θαυμάτων και παρουσίας από τους αγίους. Τέλος υπήρξε

συστηματική προσπάθεια καταλογογράφησης των αγίων μας και συμπερίληψης όλων όσων σχετίζονται με την Πάφο και την τιμή τους εδώ.

Πρέπει να έχουμε υπόψη μας επίσης ότι ο κατάλογος των αγίων που αναφέρουμε και στην Πάφο αλλά και αλλού δεν μπορεί να είναι πάντοτε πλήρης. Η αγιότητα δεν εξετάζεται με επιστημονικό τρόπο μόνο, στις αισθήσεις και στις ανθρώπινες γνώσεις, αλλά στα μάτια του Θεού. Πολλοί άγιοι θα μαρτύρησαν, ή θα ετελειώθησαν οσιακά και, επειδή διδασκαλία του χριστιανισμού είναι η απόκρυψη των αρετών και της αγιότητας ενώπιον των ανθρώπων και η αναζήτηση της δόξας μόνον από τον Θεό, άφησε πολλούς στην αφάνεια. Ακόμα δε οι διάφοροι κατακτητές και τα τόσα δεινά που υπέστη το μαρτυρικό νησί μας επί οκτώ και πλέον αλλεπάλληλους αιώνες έσβησαν κάθε ίχνος τους και κάθε πληροφορία περί αυτών. Όλα στα μάτια των ανθρώπων όμως. Ο Θεός, ο οποίος δεν λησμονεί τους δικούς Του ανθρώπους, τους επιβραβεύει στη Βασιλεία των Ουρανών. Πού ξέρουμε όμως, όταν ο Θεός θελήσει, κάποτε, μπορεί να μας φανερώσει κάποιους από αυτούς για να μας δώσει σημεία και μηνύματα, σε εποχές που τα χρειαζόμαστε. Έχουμε παραδείγματα τους αγίους Εφραίμ, Ραφαήλ, Νικόλαο και Ειρήνη, την αγία Βρυαίνη, την αγία Κωνσταντία κ.ά. Θα ήταν σωστό επομένως για κάποιους αγίους, για τους οποίους είτε δεν έχουμε στοιχεία, είτε δεν ξέρουμε αν όντως έχουν αγιάσει από τον Θεό, να εικονίζονταν σε εικόνες ως δευτερεύοντα πρόσωπα. Με αυτό τον τρόπο μπορούν να προβάλλονται και, αν ο Θεός κάποτε θελήσει, να δείξει την αγιότητά τους[2652].

Σε μια έκδοση, μια έρευνα ή ακόμα και μια διατριβή υπάρχει το ενδεχόμενο του λάθους, κάποιες νέες έρευνες κάτι το οποίο αγνοήσαμε, ή παραλείψαμε μπορεί να έρθει κάποιος αργότερα να προσθέσει να αφαιρέσει ή να διορθώσει. Τέλειος και αλάνθαστος είναι μόνο ο Θεός. Αυτό που επιτυγχάνεται σε μια έρευνα στην Αγιολογία είναι να ανακινήσει το ενδιαφέρον και άλλοι να ερευνήσουν και να γράψουν προς ανάδειξη των αγίων αλλά και προς δόξαν του Αγίου Θεού. Όπου υπάρχει αμφιβολία για την ύπαρξη ενός αγίου καλύτερα να δίνεται η ονομασία ενός γνωστού ομώνυμου αγίου και, όταν ο Θεός φανερώσει, ας συνεορτάζονται. Αυτήν την τακτική άλλωστε ακολούθησαν οι πιστοί και στο παρελθόν.

Η αγιολογία της Κύπρου και ειδικότερα της Πάφου παρουσιάζει τεράστιο πρόβλημα καθώς δεν μας διασώζονται στοιχεία για πολλούς από τους αγίους μας ενώ σε άλλες περιπτώσεις δημιουργείται σύγχυση. Αυτό το πρόβλημα δημιουργήθηκε από διάφορους κατά καιρούς παράγοντες που επηρέασαν και επηρεάζουν κυρίως τους ιστορικούς και ερευνητές, που θέλουμε να γνωρίζουμε την αλήθεια γύρω από έναν άγιο. Οι αρνητικοί αυτοί παράγοντες που προκάλεσαν τον μπέρδεμα ανάμεσα στους αγίους είναι: α) οι διωγμοί και οι κακουχίες των Κυπρίων σε διαδοχικούς κατακτητές που αφάνισαν κάθε στοιχείο για τα πρόσωπα των αγίων μας. β) Οι ίδιοι οι πιστοί, που είχαν, στις δυσκολίες

[2652] Αυτό μπορούμε να το παρατηρήσουμε για παράδειγμα στο ιστορικό ίδρυσης της μονής Χρυσορρογιατίσσης που ανάγεται στο 1750 και κάτω από την εικόνα της Παναγίας εικονίζεται ο μοναχός Ιγνάτιος χωρίς φωτοστέφανο να ανευρίσκει την εικόνα της.

των καιρών, περισσότερο την ανάγκη επιβίωσης παρά την ανάγκη να κρατήσουν ιστορικές μαρτυρίες για το μέλλον. γ) Ορισμένες φορές, κυρίως από Λατίνους ή φιλολατίνους, έγινε μάλλον εσκεμμένη προσπάθεια να υπάρξει σύγχυση μέσα στην Ορθοδοξία, με σκοπό τον εκλατινισμό του νησιού. δ) ενδιαφέρον για τους πιστούς ήταν η προσωπική εμπειρία με τον άγιο και κατά συνέπεια με τον Θεό μέσα από διδάγματα, μέσα από θαυμαστά γεγονότα και όχι μέσω κοσμικής σοφίας και γνώσης, που πολλές φορές την αποστρέφονταν.

Ελπίζουμε η έρευνά μας να οδηγήσει την τοπική Εκκλησία της Πάφου να ιστορήσει μια εικόνα να παρουσιάζονται όλοι οι άγιοι της Πάφου μαζί. Να γραφεί το ίδιο ακολουθία για όλους τους αγίους μαζί, ενώ με τα στοιχεία που παρέχουμε, να γραφούν και ακολουθίες για αγίους που δεν έχουν γραφεί ως τώρα. Να συντηρηθούν και να διαφυλαχθούν οι άγιοι τόποι – πολλές φορές σημαντικά μνημεία και, γενικά, ο,τιδήποτε συνδέεται με τους αγίους, όπως ναοί, εικόνες, τοιχογραφίες, λείψανα, λειψανοθήκες, ακολουθίες κ.ά. Ο λαός να αγαπήσει έτι περισσότερο τους τοπικούς αγίους και να προσπαθήσει να τους ομοιάσει με μια αμφίδρομη σχέση τιμής και προσφοράς. Προσφέρεις στον άγιο τιμή και αυτός στην αντιπροσφέρει με τιμή και καταξίωση και δεν υπάρχει μεγαλύτερη καταξίωση για έναν άνθρωπο από την τιμή από τον Θεό και τους ανθρώπους ως άγιος.

Στην επιστήμη, ελπίζουμε, η έρευνά μας η οποία παρέχει νέα στοιχεία να οδηγήσει σε περαιτέρω έρευνες και σε ευαισθησία στον χώρο αυτό της τοπικής αγιολογίας, αρχαιολογίας και γενικότερα της Ιστορίας μας. Θίγουμε πολλά θέματα στην έρευνά μας και παρέχουμε εν πολλοίς έτοιμες πληροφορίες, που μπορούν να δώσουν το έναυσμα για μια επιπλέον μελέτη – έρευνα για κάποιον από όλους τους αγίους στους οποίους αναφερόμαστε.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα Διδακτορική Διατριβή με τίτλο «Η τιμή των τοπικών αγίων στην Εκκλησιαστική περιφέρεια της Πάφου (ιστορική προσέγγιση)» εκπονήθηκε από τον Πρωτοσύγκελλο Τυχικό Βρυώνη, υποψήφιο διδάκτορα του Τμήματος Θεολογίας στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου, υπό την επίβλεψη του Κοσμήτορα και Καθηγητή της Σχολής Κοινωνικών Επιστημών, Τεχνών και Ανθρωπιστικών Σπουδών Γεώργιου Γεωργή και την συνεπίβλεψη των Καθηγητών πρωτοπρεσβύτερου Κωνσταντίνου Κωστάκη (πρώην επίκουρου καθηγητή στο Πανεπιστήμιο Νεάπολις και αρχικού επιβλέποντα της παρούσας διατριβής), Ομότιμου Καθηγητή Α.Π.Θ. Νίκου Γρ. Ζαχαρόπουλου και Δρ. Αφροδίτης Κουτρουμπέλη, ΕΔΠ, Πανεπιστήμιο Νεάπολις Πάφου. Η διατριβή άρχισε επίσημα την 1ην Νοεμβρίου του 2018 και ολοκληρώθηκε τον μήνα Μάιο του 2022.

Στην σχετικά εκτενή έρευνα, λόγῳ του μεγάλου αριθμού των τοπικών αγίων της Πάφου και κατά συνέπεια και πολλών θεμάτων, που αναπτύσσονται εξετάζονται οι εκδηλώσεις τιμής των αγίων αυτών. Με τον όρο τιμή των τοπικών αγίων εννοούνται τα πρόσωπα εκείνα που σχετίστηκαν με την παρουσία τους για μικρό ή μεγάλο διάστημα ή και καθ’ ολοκληρίαν σε όλη την επίγεια ζωή τους, με την πόλη και Εκκλησιαστική επαρχεία της Πάφου. Από αυτούς η έρευνα επικεντρώνεται περισσότερο σε όσους έχουν τιμηθεί στην Πάφο και σε ό,τι έχει να κάνει με την παρουσία τους στον χώρο αυτό. Κατά συνέπεια στοιχεία από τους αγίους, που έζησαν και δραστηριοποιήθηκαν και αλλού ή ακόμα τιμήθηκαν και εκτός Πάφου δεν δίνεται μεγάλη βαρύτητα. Τιμή αγίων επίσης νοείται το πώς οι πιστοί τίμησαν τους αγίους αυτούς, είτε με ανέγερση ναών, είτε με εκδηλώσεις τιμής τους στους χώρους που πέρασαν ή έζησαν, ή σε ό,τι απτό σχετιζόμενο με αυτούς έχουμε όπως ναοί, λείψανα, εικόνες, ακολουθίες. Αναπόφευκτα η έρευνα αναφέρεται και στους βίους και στα συναξάρια των αγίων, ιδιαίτερα αυτών που δεν είναι ιδιαίτερα γνωστοί. Όπως και στα προηγούμενα η έρευνα περιορίζεται μόνο σε ό,τι σχετίζεται με την Πάφο και ενίοτε γίνονται αναφορές, όπου χρειάζεται, σε περαιτέρω πληροφορίες.

Η έρευνα διαιρείται σε δέκα μεγάλα μέρη και το καθένα σε επιμέρους κεφάλαια και το κάθε κεφάλαιο διαιρείται σε περισσότερες ή λιγότερες υποενότητες. Στα πρώτα πέντε μέρη εξετάζονται όλα τα θέματα που σχετίζονται με τους αγίους της Πάφου γενικότερα και γίνεται μια κριτική και σύγκριση με άλλους αγίους και άλλα στοιχεία. Αναλυτικά στο πρώτο κεφάλαιο εξετάζονται θέματα γενικά σχετιζόμενα με τους αγίους όπως βασικά ερωτήματα που δημιουργούνται γύρω από αυτούς, η εξάπλωση της τιμής και οι τρόποι εκδήλωσης της τιμής των, καθώς και τα θαύματα και οι θρύλοι γύρω από αυτούς. Στο δεύτερο μέρος παρουσιάζονται οι χώροι όπου έζησαν ή συνδέθηκαν οι άγιοι αυτοί κατά την επίγεια παρουσία τους ή αργότερα, όπως σπήλαια, κατακόμβες, ναοί και, γενικά, χώροι τιμής των αγίων. Στο τρίτο μέρος εξετάζονται τα ιερά λείψανα των αγίων, οι λειψανοθήκες, ο τρόπος τιμής τους καθώς και τα θαύματα που απορρέουν από αυτά. Στο τέταρτο μέρος παρουσιάζονται οι απεικονίσεις της μορφής των αγίων αυτών σε εικόνες

και τοιχογραφίες καθώς και οι αγιογράφοι, που μας άφησαν αυτά τα έργα. Στο πέμπτο μέρος εξετάζονται οι ακολουθίες, οι βίοι και τα συναξάρια των αγίων αυτών.

Στα επόμενα τέσσερα μέρη έκτο μέχρι ένατο εξετάζονται ονομαστικά οι άγιοι χωρίζοντας τους όπως μνημονεύονται και στη λειτουργική ζωή σε: αποστόλους, ιεράρχες, μάρτυρες και οσίους. Οι απόστολοι χρονικά εντάσσονται στον πρώτο και δεύτερο αιώνα και είναι αυτοί, που έφεραν τον Χριστιανισμό στην Κύπρο. Οι ιεράρχες είναι οι συνεχιστές του έργου των αποστόλων. Οι περισσότεροι, που εξετάζονται, έζησαν τον 4ο– 5ο αιώνα ενώ έχουμε κάποιους και αργότερα, όπως τον 18ο αιώνα. Ακολούθως οι μάρτυρες είναι αυτοί οι οποίοι με το αίμα τους για χάρη του Χριστού στήριξαν και στηρίζουν την Εκκλησία. Αυτοί χρονολογούνται κυρίως τον 3ο– αρχές του 4ου αιώνα, αλλά έχουμε και αργότερα όπως τον 7ο τον 14ο αιώνα. Δυστυχώς το κεφάλαιο αυτό είναι μικρό όχι λόγῳ απουσίας μαρτύρων αλλά απουσίας πηγών, εφόσον οι καιροί ήταν δύσκολοι και κατά συνέπεια δεν διατηρήθηκαν στοιχεία. Στη συνέχεια οι όσιοι και οι οσίες γυναίκες, καταλαμβάνουν ένα μεγάλο μέρος της έρευνας και αρχίζουν από τα μέσα του 4ο αιώνα και εξής. Ακολούθως στο τελευταίο μέρος περιλαμβάνονται τα πρόσωπα αυτά, που λόγῳ ελλείψεως μαρτυριών, η σύγχυση που προκαλείται με τον βίο και την τιμή τους θέτει εν αμφιβόλῳ ακόμα και την ύπαρξη τους. Περιλαμβάνονται επίσης στο μέρος αυτό και γνωστοί άγιοι, για τους οποίους όμως δεν υπάρχουν σαφή στοιχεία αν έζησαν στην Πάφο (ή έστω πέρασαν από την επαρχία για κάποιο διάστημα) κατά την επίγεια παρουσία τους.

SUMMARY

This Doctoral Thesis entitled "The honour of local saints in the Ecclesiastical District of Paphos (historical approach)" was prepared by Chancellor Archimandrite Tychikos Vryonis, PhD candidate in Theology at the Neapolis University Paphos, under the supervision of the dean of the School of Social Sciences, Arts and Humanities, Professor Georgios Georgis and the co-supervision of the Professors Protopresvyter Konstantinos Kostakis (former Assistant Professor at Neapolis University and initial supervisor of this thesis), Emeritus Professor of AUTh Nikos Gr. Zacharopoulos and Dr. Aphrodite Koutroubeli, SDP, Neapolis University Paphos. The dissertation officially started on November 1, 2018, and was completed in May 2022.

In the relatively extensive research, due to the large number of local saints of Paphos and consequently the many issues that developed, the honour of these saints is examined. The term ‘local saints’ means those who were associated with their presence for a short or long time or even for the entirety of their earthly life, with the city and ecclesiastical province of Paphos. Of these, the research focuses more on those who have been honoured in Paphos and what that has to do with their presence in this area. Consequently, information about saints who lived and worked elsewhere, or were even honoured also outside Paphos, is not given much importance. ‘Honour’ of the saints means how the faithful venerated these saints, either by building churches in their name, or by venerating them in the places they passed or lived, and in everything tangible we have related to them, such as temples, relics, icons and services. Inevitably the research refers to the lives and the synaxaries of these saints, especially those who are not very well known. As in the previous, research is limited only to what is related to Paphos and sometimes, where needed, reference is made to further information.

The research is divided into ten major parts each into several sub-chapters. The first five parts examine all the issues related to the saints of Paphos in general and make a review and comparison with other saints and other information. Specifically, the first chapter deals with issues generally related to the saints, such as basic questions that arise around them, the spread of their honour and how their honour is manifested, as well as miracles and legends around them. The second part presents the places where these saints lived or were associated with during their earthly presence or later, such as caves, catacombs, churches, and in general places of veneration of the saints. The third part examines the holy relics of the saints, the reliquaries, the way of honouring them and the miracles that resulted from them. The fourth part presents the depictions of these saints in icons and murals, as well as the hagiographers who left us these works. In the fifth part, the services, the accounts of the lives and the synaxaries of these saints are examined.

In the next four parts, sixth to ninth, the saints are examined by name, dividing them as they are commemorated in the liturgical life into apostles, hierarchs, martyrs and ascetics. The apostles date back to the first and second centuries and are the ones who

brought Christianity to Cyprus. The hierarchs are the successors in the work of the apostles, and most of those examined here lived in the 4th - 5th century, but also later, up to the 18th century. Then the martyrs are those who with their blood for the sake of Christ supported and continue to support the Church, dating mainly to the 3rd - beginning of the 4th century, but also later from the 7th to the 14th century. Unfortunately, this chapter is small not due to the absence of witnesses but to the absence of sources, since the times were difficult, consequently no data were preserved. Then the ascetics (men and women) occupy a large part of the research, which starts from the middle of the 4th century onwards. Then in the last part are included those who, due to lack of testimonies or confusion caused by the accounts of their life or their honour, are categorised as of questionable existence or confused honour with other saints. Also in this part are included well-known saints, of which there is no clear evidence whether they lived or passed through Paphos during their earthly presence.

ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Πρωτογενείς πηγές

Αρχεία

Αρχείο Βαπτίσεων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, κώδικες οι οποίοι έχουν περάσει σε ηλεκτρονικό σέρβερ μη ελεύθερα προσβάσιμο (άδεια Μητροπόλεως Πάφου).

Αρχείο Εκκλησίες – Ξωκκλήσια Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού.

Αρχείο Ελεγκτικού Γραφείου Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.

Αρχείο Καταγραφής Αρχαίων Εικόνων και Κειμηλίων της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Κύπρου, Αρχείο Εικόνων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή Αθανάσιος Παπαγεωργίου, 1995-1998.

Αρχείο Πληθυσμού και Μετανάστευσης Κύπρου, ηλεκτρονικός σέρβερ μη ελεύθερα προσβάσιμο (πληροφορίες άδεια Έπαρχου Πάφου).

Αρχείο Συντηρήσεως Εικόνων Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.

Κώδικες Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου (διάφορες επιστολές και αρχεία τα οποία είναι σκόρπια και αταξινόμητα).

Κώδικες Μητρόπολης Κιτίου, https://imkitiou.org/mitropolis/xeirografa, (προσβάσιμο: 12. 2.2022).

ΜαχαιράςΛεόντιος, *Χρονικόν*, Dawkins R.M., Leontios Machairas – Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled «Chronicle», Vol. I-II, Oxford 1932 και επανέκδοση από το πρωτότυπο κείμενο, από τον Άντρο Παυλίδη, Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1995 και Λευκωσία ^{3}2010.

Μπλοκς Γιορτών και Μνημοσύνων, Ιερών Ναών Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου.

Ροδινός Νεόφυτος, *Περί ηρώων στρατηγών, φιλοσόφων, αγίων και άλλων ονομαστών ανθρώπων όπου εβγήκασιν από το νησί της Κύπρου*, Ρώμη 1659.

Φωτογραφικό Αρχείο Ιερών Εικόνων Αγίων Πάφου, Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή και φωτογράφηση Πρωτοσυγκέλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού.

Φωτογραφικό Αρχείο Ναών Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Καταγραφή και φωτογράφηση Πρωτοσυγκέλλου Μητροπόλεως Πάφου Τυχικού.

Χάκκετ Ιωάννης, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφρασιν και συμπλήρωσιν Χαρίλαου Ι. Παπαϊωάννου*, τμ. 1, 2, 3, Πειραιάς 1923, 1927, 1932.

Χάρτες της Κύπρου των ετών 1573,1603,1634.

Χάρτης της Κύπρου Οράτιου Χέρμπερτ Κίτσενερ (Kitchener's Survey of Cyprus), London 1882, https://maps.nls.uk/cyprus/ (προσβάσιμο: 12.8.2020).

Χάρτης Τμήματος Κτηματολογίου και Χωρομετρίας της Κύπρου, https://eservices.dls.moi.gov.cy/#/national/geoportalmapviewer (προσβάσιμο: 12.8.2020).

Εκδομένες πηγές

(χ.ο.), περδ. «Φως», *Μηνιαίον φιλολογικόν περιοδικόν*, Λευκωσία, τχ.9, τμ. 1911.

[Ανώνυμουχρονογράφου], *British museum Additional.Κώδ. LondonBLAdd. 34554*, Παπαδόπουλλος Θεόδωρος (επιμ., έκδ), «Εκ της Αρχαιοτάτης ιστορίας του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων. Η επίσκεψης της αγίας Ελένης εις Παλαιστήνην και Κύπρον, Πατριαρχείο Ιεροσολύμων», *Παναηγυρικός Τόμος της χιλιοστής πεντακοσιοστής επετείου του Πατριαρχείου Ιεροσολύμων 451-1951*, τμ. 2, Ιεροσόλυμα 1955, σ. 67-96 (το ίδιο ως ανάτυπο, εν Ιεροσολύμοις, 1952, σ. 1-30) (δημοσίευση με εισαγωγή από τον κώδικα του περί Κύπρου και των αγίων της τμήματος [φφ. 170r - 186v]).

Acta Sanctorum, Antverpiae, τμ. January – Octobris, 1643 - Bruxellis 1940.

Analecta Bollandiana, Bruxelles 1882 κ.εξ.

Bustron Florio, *Chronique de l' I le de Chypre*, έκδ. M. Rene de Mas Latrie, Paris 1886.

Christodoulou N. Menelaos, Konstantinidis Konstantinos, *A Complete Gazetteer of Cyprus*, The Cyprus permanent committee for the standardization of geographical names, Nicosia 1987.

Claude Delaval Cobham, *Excerpta Cypria. Materials for a History of Cyprus, Cambridge* 1908.

Delehaye, H. (επιμ.), *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae*, Propylaeum ad Acta Sanctorum Novembris, Bruxelles 1902 (Mateos, J., Le typicon de la Grande Eglise Roma 1962).

Dindorfius G. (επιμ.), *Anonymi vita Epiphanii*. Lipsiae 1859.

Étienne de Lusignan, *Chorograffia, et breve historia universale dell'Isola de Cipro…*, Bologna 1572.

Gunnis Rupert, *Historic Cyprus. A guide its towns and villages monasteries and castles*, The Orage Press, England 2014 (first published in 1936).

Halkin Fr., *Bibliotheca hagiographica graeca*, τμ. I-III [SH 8a], Bruxelles 1957.

Halkin Fr., Novum Auctarium Bibliothecae, hagiographicae graeca [SH 16], Bruxelles 1984.

Jeffery George, *A description of the historic monuments of Cyprus*, Nicosia 1918.

Le Quien, *Oriens christianus*, τμ. 2, Paris 1740.

Leontios Machairas – *Recital concerning the Sweet Land of Cyprus entitled, «Chronicle»*, (επιμ.-εκδ.) DawkinsR.M., Vol. I-II, Oxford 1932, επανέκδοση από το πρωτότυπο κείμενο, από τον Άντρο Παυλίδη, Φιλόκυπρος, [3]1995.

Lipsivs Ricardvs Adelbertvs, Bonnet Maximilianvs (επιμ.), *Acta Apostolorum Apocrypha*, τμ. 1, 2, 3, Lipsiae 1891, 1898, 1903.

Migne J.-P., *Patrologiae cursus completes. Series graeca*, τμ., I-CLXI. Paris 1857-1866 (ανατ. Turnhout).ανατύπωσιςεκτηςπρώτηςεκδόσεωςενΠαρισίοις 1860, τμ. 1- 161, Αθήνα 1991. Καισεψηφιακήμορφή, https://patristica.net/graeca/ (προσβάσιμο: 12. 2.2022).

MigneJ.-P., Patrologiaecursuscompletes. Series Latina, τμ. I-CCXXI, Paris 1844-1864 (ανατ. Turnhout).Καισεψηφιακήμορφή, https://patristica.net/latina/ (προσβάσιμο: 12. 2.2022).

Republic of Cyprus Ministry of Communications and works, *Annual Reports of the Department of Antiquities*, Λευκωσία 1973-2009. (ΕτήσιεςεκθέσειςΤμήματοςΑρχαιοτήτωνΚύπρου).

Urban VIII and Clement X. (Revised second edition 1914, first edition was in 1749), *The Roman Martyrology*, John Murphy company publishers, Baltimore 1916.

Αγία Γραφή, Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδος, http://www.apostoliki-diakonia.gr/bible/bible.asp, (προσβάσιμο 4.3.2022).

Αγιορείτης όσιος πατήρ ημών Νικόδημος, *Συναξαριστής των δώδεκα μηνών του ενιαυτού*, Ορθόδοξος Κυψέλη, τμ. 1-6, [5]Θεσσαλονίκη 2003.

Αγίου Νεοφύτου του Εγκλείστου, *Συγγράμματα*, τμ. 1-6, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 1999-2008.

Αλεξάνδρου Μοναχού, *Εγκώμιο στον απόστολο Βαρνάβα. Ιδρυτή και προστάτη της Εκκλησίας της Κύπρου*, Ιερά Μητρόπολις Τριμυθούντος, Ιδάλιον 2019.

Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, επιμέλεια, σημειώσεις και σχόλια Άντρου Παυλίδη, *Ιστορία Χρονολογική της Νήσου Κύπρου,* Φιλόκυπρος, Λευκωσία 1997.

Αρχιμανδρίτης Κυπριανός, *Ιστορία Χρονολογική της νήσου Κύπρου*, Ενετίησιν 1788, β΄ έκδοσις, Λευκωσία 1902.

Βασίλειος Ποστελνίκος, *Όρμος Σωτήριος. Βιβλίον ψυχωφελές*, Κωνσταντινούπολη 1798, Τύποις εκδίδοται αναλώμασι αυταδέλφων Ευσταθίου και Ιωάννου Ρέσσου, και επιμ. Φιλίπππος Χ. Μιχαήλ , Βιέννη 1805.

Έγγραφα Αρχείου της Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου - Κώδικες Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου.

Καινή Διαθήκη Κείμενο – Μετάφραση, *Ιερά Σύνοδος Εκκλησίας Κύπρου*, Λευκωσία 2008.

Κύπρια Μηναία, Ήτοι ακολουθίαι ψαλλόμεναι εν Κύπρω, Ιερά Αρχιεπισκοπή Κύπρου, Λευκωσία 1994 -2010.

Λάγγης Ματθαίος Επίσκοπος Οινόης, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τμ. Ιανουάριος – Δεκέμβριος 1-14, Αθήναι [6]1999-2001.

Ματθαίος Βίκτωρ, *Ο Μέγας Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, τμ. 1-14, Κερατέα – Αττικής 1946.

Μηναία, (Τα Μηναία περιέχουν τις Ακολουθίες των Αγίων κάθε ημέρας, τους βίους τους, καθώς και το Τυπικό των κυριωτέρων Εορτών), μήνες Ιανουάριος - Δεκέμβριος, τμ. 1-12, εκδόσεις ΦΩΣ ΧΕΕΝ χ.χ.

Μηναία, (Τα Μηναία περιέχουν τις Ακολουθίες των Αγίων κάθε ημέρας, τους βίους τους, καθώς και το Τυπικό των κυριωτέρων Εορτών), μήνες Ιανουάριος - Δεκέμβριος, τμ. 1-12, εκδόσεις Αποστολικής Διακονίας, Αθήνα χ.χ.

Μικραγιαννανίτης Γεράσιμος, Μπούσιας Χαραλάμπος, *Πλήρης Ασματική ακολουθία πάντων των εν τη κατά Κύπρον Αγιωτάτη Εκκλησία διαλαμψάντων Αγίων*, Ιερά κοινοβιακή Μονή Σταυροβουνίου, Κύπρος ^{3}2003.

Μπακιρτζής Χαράλαμπος (επιμ.), *Θρησκευτικές εικόνες της Κύπρου. Κατάλογος εικόνων με χορηγό συντήρησης το ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη*, τμ. 1-3, Λευκωσία 2019.

Παυλίδης Άντρος, Ερκολάνι Άννα, *Ιστορία της Κύπρου του Φλώριου Βουστρόνιου*, Λευκωσία 1998.

Παυλίδης Άντρος, *Η Κύπρος ανά τους αιώνες. Μέσα από τα κείμενα ξένων επισκεπτών της*, Φιλόκυπρος, τμ. 1-3, Λευκωσία 1993-1995.

Πισσίδιος Σεραφείμ Πανιερώτατου Μητροπολίτου Αγκύρας, *Περιγραφή της Ιεράς, Σεβάσμιας και Βασιλικής Μονής της Υπεράγιας Θεοτόκου. Της και μέγα εχούσης το αιδέσιμον δια τον ιστορήσαντα αυτήν Απόστολον Λουκά τον Ευαγγελιστή του Κύκκου επιφημιζομένης κατά την νήσον Κύπρον*, Ενετίησι ^{2}1782 (πρώτη έκδοση 1751, τρίτη έκδοση 1817 και τέταρτη έκδοση 1904, πιστή ανατύπωση της τρίτης του 1817).

Στυλιανός Ανδρέας, «Αι Περιηγήσεις του Ρώσου Μοναχού Βασιλείου Μπάρσκυ εν Κύπρω» *Κυπριακαί Σπουδαί, Δελτίον της εταιρίας Κυπριακών Σπουδών*, τμ. 21, Λευκωσία 1957.

Συνοδικό της Ορθοδοξίας της Εκκλησίας Κύπρου (ΣΕΚ). Σωζόταν ατελές από κώδ. της Μητροπόλεως Πάφου, έκδ. Περιστιάνης Ι. Κ. «Τα προνόμια της αυτοκεφάλου Εκκλησίας της Κύπρου. Ανέκδοτος Κώδιξ», *Απόστολος Βαρνάβας*, τμ. 3 (1931), σ. 449-454.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24^{ης} Ιανουαρίου και της 28^{ης} Σεπτεμβρίου*, Πάφος ^{2}1976.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ο άγιος Ηρακλείδιος. Η Ιερά αυτού Μονή και η ακολουθία*, Λευκωσία 1967.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Ελληνική βιβλιογραφία

(ΜοναχήςΑγάθης), *Ιερά Μονή Σαλαμιωτίσσης. Ένα θαύμα μέσα στους αιώνες*, Σαλαμιού 2004.

(χ.ό. επμ.) *Ιερά Μητρόπολις Μόρφου. 2000 χρόνια τέχνης και αγιότητος*, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου, Λευκωσία 2000.

(χ.ο.), *Υμνολόγιο το Χαρμόσυνο. Ήγουν Χαιρετιστήριοι Οίκοι εις αγίους και εορτάς της Εκκλησίας*, Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, Λευκωσία 1996.

Daszewski Andrzej Wiktor, *Οδηγός ψηφιδωτών Πάφου*, Λευκωσία 1989.

MaierFranzGeorg, *Οδηγός Παλαιπάφου (Κούκλια)*, Λευκωσία 2007.

Αβραμίδου Ειρήνη, *Επιδημίες και σεισμοί στα χρόνια των πρώτων Ισαύρων*, Διπλωματική Εργασία στο Τμήμα Ιστορίας - Αρχαιολογίας του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη 2013.

ΑθανάσιοςΠαπαγεωργίου, *Η Λετύμπου και ο ναός των αγίων Κηρύκου και Ιουλίττης στη Λετύμπου*, Λετύμπου 2008

Ανδρέα Χρ., Χατζησάββας Ιωάννης (επιμ.), *Η Κοίλη του χθες και του Σήμερα*, Λευκωσία 2010.

Ανδρέου Χρ. (επιμέλεια), *Γεροσκήπου. Από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 2008.

Απόστολος Βαρνάβας, Επίσημο περιοδικό της Εκκλησίας Κύπρου, τμ. 1918 κ.εξ, Λευκωσία, 1918 κ.εξ.

Αριστείδου Χρίστος, *Οι Αρόδες από την Αρχαιότητα μέχρι σήμερα*, Λευκωσία 2010.

Αρχιεπίσκοπος Μακάριο Γ΄, *Κύπρος η Αγία Νήσος*, Αθήνα, 1968, (επανέκδοση Λευκωσία ^{2}1997).

Αρχιμανδρίτη Συμεών, *Οι ταπεινοί αγιογράφοι της Τουρκοκρατίας στην Κύπρο (17^{ος}-19^{ος} αιώνας)*, Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Μαυροβουνίου 1998.

Βιγγοπούλου Ιόλη (επιμ.), *Ήρωες και ανώνυμοι αφανείς και επώνυμοι στις παρυφές της ιστορίας και της τέχνης*, Αθήνα 2006.

Βουστρώνιος Γεώργιος, *Χρονικό*, έκδ. Άνδρου Παυλίδη, Λευκωσία 1989.

Βρυώνης Αρχιμ. Τυχικός, *Απόστολοι και Διάδοχοί τους στη Μητροπολιτική Περιφέρεια Πάφου*, Διπλωματική Εργασία που υποβλήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα της Θεολογίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, Πάφος 2016.

Βρυώνης Αρχιμ. Τυχικός, *Η Εκκλησία της Πάφου επί Τουρκοκρατίας*, Διπλωματική Εργασία που υποβλήθηκε στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα της Ιστορίας του Πανεπιστημίου Νεάπολις Πάφου, Πάφος 2017.

Βρυώνης Αρχιμ. Τυχικός, *Ιερά Μονή Αγίου Γεωργίου Κουμάνων*, Λευκωσία 2018.

Γερασιμου Κώστας, Παπαϊωακείμ Κυριάκος, *Ο άγιος Φίλιππος. Η μεγάλη εικόνα του αγίου εις το Άρσος 13^{ου}αιώνα*, Λάρνακα 1997.

Γεώργιος Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα ^{2}2002.

Γιάγκου Ξ. Θεόδωρος – Πρωτ. Νάσσης Χρυσόστομος (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου*, τμ. 1, Αγία Νάπα- Παραλίμνι 2015.

Γιάγκου Ξ. Θεόδωρος (επιμ.) *Εκκλησία Κύπρου, 2000 χρόνια χριστιανισμού*, Πρακτικά Συνεδρίου, Λευκωσία 9-11 Ιουνίου 2000, Λευκωσία.

Γιάγκου Ξ. Θεόδωρος– Κάκκουρα Χριστίνα – Χριστοδούλου πρωτ Χριστόδουλος – Παπαντωνίου πρεσβ. Νικόλαος (επιμ.), *Κυπριακή Αγιολογία. Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου*, τμ. 1, Αγία Νάπα- Παραλίμνι 2021.

Γκητάκου Χ. Μιχαήλ, *Η μονή Φανερωμένης Σαλαμίνος εξ απόψεως ιστορικής, αρχαιολογικής και αγιογραφικής*, Αθήνα [3]1993.

Δημητρακόπουλος Φώτιος, *Οσιος Ιλαρίων ο Μέγας. Με ανέκδοτα αγιολογικά και υμνογραφικά κείμενα*, εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2013.

Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Δια την Εκκλησίαν Κύπρου. Είκοσι μελέται τέταρτος έως εικοστός αιών*, Αθήνα 1996.

Εγγλεζάκης Βενέδικτος, *Η Εκκλησία της Κύπρου τον 18ο και 19ο αιώνα*, Διαλέξεις Λαϊκού Πανεπιστημίου, τμ. 1, Λευκωσία 1984.

Εγκλειστριώτης Αρχ. Αλέξιος (επιμ.), *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Συνεδρίου. Άγιος Νεόφυτος ο Έγκλειστος Ιστορία – Θεολογία – Πολιτισμός. 22-26 Απριλίου 2009*, Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 2010.

Εκκλησία της Κύπρου, *Διοικητική Συγκρότησις. Της Εκκλησίας Κύπρου και των λοιπών Ορθοδόξων Εκκλησιών*, έτος 2016 κ.εξ, Λευκωσία 2016 κ.εξ.

Εκκλησιαστική Επιτροπή Πωμού, *Παρακλητικός Κανών εις την Υπεραγίαν Θεοτόκον την επονομαζομένην Χρυσοπατερίτισσαν*, Πάφος 2004.

Ελενουπόλεως Παλαδίου Επισκόπου, *Η προς Λαύσον Ιστορία. Ήτοι Λαυσαϊκόν και η κατ' Αίγυπτον των μοναχών ιστορία περιέχουσα βίους ερημητών πατέρων*, Εκδίδονται υπό Αυγουστίνου Μοναχού Ιορδανίτου, Ιεροσόλυμα 1914.

Εμμανουηλίδης Ελ. Νίκος, *Το δίκαιο της ταφής στο Βυζάντιο*, Αντ. Ν. Σακούλα, Αθήνα 1989.

Ενατενίσεις, Περιοδική έκδοση ιεράς μητροπόλεως Κύκκου και Τηλλυρίας, Λευκωσία 2007 κ.ε.

Εορτοδρόμιον – Τυπικαί Διατάξεις Ιερών Ακολουθιών, Ιεράς Μητροπόλεως Πάφου, Πάφος, τμ. 2003, 2013 – 2015, Πάφος 2003, 2013-2015.

Εορτολόγιον – Τυπικαί Διατάξεις Ιερών Ακολουθιών, Ιεράς Συνόδου Εκκλησίας της Κύπρου, τμ. 2010-2015, Λευκωσία 2010-2015

Ευθύβουλος Επιφάνιος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου του θαυματουργού*, Λεμεσός 1999.

Ευθύβουλος Επιφάνιος, *Βίος και ακολουθία του αγίου παναρέτου επισκόπου Πάφου του θαυματουργού*, Λεμεσός 1999.

Ευχολόγιο Α΄. Αγιασματάριο, Έκδοσις Ιεράς Μονής Σίμωνος Πέτρας, Άγιο Όρος 1016.

Εφημερία *Φιλελεύθερος*, Λευκωσία 1956 κ.εξ.

Εφημερίδα *Ελευθερία*, Λευκωσία 1906-1974.

Εφημερίδα, *Ο Αγών - Αιών*, Πάφος 1906-1907, 1909-1910, 1959, 1964-1974.
Εφημερίδα, *Πάφος*, Πάφος 1921-1926, 1931-1950.
Εφημερίδα, *Ταχυδρόμος της Πάφου*, Πάφος (2018).
Εφημερίδα, *Φωνή της Κύπρου*, Λευκωσία 1912-1952.
Ηγούμενος Χρυσορρογιατίσσης Διονύσιος, Μπακιρτζής Χαράλαμπος, Φωτίου Σ. Σταύρος (επιμ.), *Εικονοστάσιον, Περιοδική Έκδοση Κέντρου Εικονολογίας Ιεράς Μονής Χρυσορρογιατίσσης*, Πάφος τμ. 1-10, Λάρνακα 2011-2018.
Θεόδωρος Ξ. Γιάγκου και Πρωτ. Χρυσόστομος Νάσσης (επιμ.), *Άγιος Επιφάνιος Κωνσταντίας πατήρ και Διδάσκαλος της Ορθοδόξου Καθολικής Εκκλησίας*, Πρακτικά Συνεδρίου, Αγία Νάπα – Παραλίμνι 2012.
Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, τμ. 1-12, έκδ. Αθ. Μαρτίνος, Αθήναι, 1962-1968.
Ιερά Μονή Σταυροβουνίου, *Ασματική ακολουθία των εν Κύπρω Αγίων*, Κύπρος 1988.
Ιερομόναχος Σωφρόνιος Γ. Μιχαηλίδης, *Ιστορία της Εκκλησίας της Λεμεσού*. Επισκοπή Αμαθούντος – Κουρίου – Νεαπόλεως – Λεμεσού, Λεμεσός ^{2}2015.
Ιωακείμ Αρχιμ. Φώτιος *Οι Άγιοι μάρτυρες και ομολογητές της Εκκλησίας της Κύπρου κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες (1^{ος}- 5^{ος}αι)*, Ostracon Publishing, Θεσσαλονίκη 2017.
Ιωακείμ Αρχιμ. Φώτιος, στο: Παναγή Γεώργιος, *Βίος θαύματα και παρακλητικός κανών της Οσίας και θαυματουργού Βρυαίνης –Βρυώνας της Κυπρίας*, Λευκωσία 2016.
Ιωάννου Χ. Χατζηϊωάννο, *Ιστορία και έργα Νεοφύτου πρεσβυτέρου μοναχού και εγκλείστου*, Αλεξανδρεία 1914.
Καππαής Δημήτριος, *Η Ποταμιού. Και τα εκκλησιαστικά της μνημεία*, Λεμεσός 2014.
Καππαής Δημήτριος, *Ο βίος των αγίων μαρτύρων Σεργίου και Βάκχου*, Κισσούσα 2018.
Καππαής Δημήτριος, *Οι εν Κύπρω Διαλάμψαντες Άγιοι*, Λεμεσός 1997.
Καππαής Δημήτριος, *Οι επονομαζόμενοι "Αλαμάνοι" άγιοι της Κύπρου μέσα από τις πηγές και την τοπική παράδοση*, Ιεράς Μητροπόλεως Λεμεσού, Λεμεσός 2014.
Καππαής Δημήτριος, *Οι Μάρτυρες της Κυπριακής Εκκλησίας από την αρχή του Χριστιανισμού μέχρι σήμερα*, Κύπρος 2000.
Καππαής Δημήτριος, *Το Πραστειό Αυδήμου*, Λεμεσός 2018.
Καραβιδόπουλος Δ. Ιωάννης, *Απόκρυφα Χριστιανικά κείμενα. Α΄ Απόκρυφα Ευαγγέλια*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 2006.
Καραβιδόπουλος Ιωάννης, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη ^{2}2005
Καράδεσος Γιώργος (επιμ.), *Δώρον, Τιμητικός τόμος στον Καθηγητή Νίκο Νικονάνο*, Θεσσαλονίκη 2006.
Καρούζης Γεώργιος, *Η λάρνακα του αγίου Αγαπητικού στις Αρόδες*, Πάνω Αρόδες 1983.
Καρούζης Γεώργιος, *Περιδιαβάζοντας την Κύπρο. Λεμεσός. Πόλη και επαρχία*, Σέλας Κέντρο Μελετών Ερευνών και Εκδόσεων, Λευκωσία 2001.
Καρούζης Γεώργιος, *Περιδιαβάζοντας την Κύπρο. Πάφοςπόληκαιεπαρχία*, center of studies, Research and Publications SELAS LTD, Λευκωσία 2007.

Κεδαρίτης Παπαγεωργίου Στέλιος, *Σαλαμιού. Ένα ζωντανό Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης της Ανατολικής Πάφου*, Σαλαμιού 2006.

Κέντρο Επιστημονικών Ερευνών, *Επετηρίδα Κέντρου Επιστημονικών Ερευνών*, τμ. 1967 κ.εξ, Λευκωσία 1967 κ.εξ.

Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, *Επετηρίδα Κέντρου Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου*, τμ. 1990 κ.εξ, Λευκωσία 1990 κ.εξ.

Κεραμεύς Αθ.Παπαδόπουλος, *Ανάλεκτα Ιεροσολυμιτικής Σταχυολογίας*, Πετρούπολη 1898 (ανατ. 1963).

Κιτρομηλίδου Μάγδα, *Αναρίτα ιστορία και παράδοση*, Λευκωσία 1992.

Κληρίδης Νέαρχος, *Η αγία Ελένη στα Ιεροσόλυμα και στην Κύπρο*, Λευκωσία, 1959.

Κληρίδης Νέαρχος, *Χωριά και Πολιτείες της Κύπρου. Για να γνωρίσουμε την Κύπρο μας*, Λευκωσία -Κύπρου 1961, (β΄ έκδοση 2015).

Κοκκινόφτας Κωστής (επιμ.), *Ιερά Μητρόπολις Ταμασού και Ορεινής. Ιστορία – Μνημεία – Τέχνη*, Λευκωσία 2012.

Κυπριακά χρονικά, τμ. 1923-1937, Λευκωσία 1923-1937.

Κυπριακαί Σπουδαί, Δελτίον της Εταιρίας Κυπριακών Σπουδών, Λευκωσία 1937 κ.εξ.

Κυριαζής Νεοκλής, *Τα μοναστήρια εν Κύπρω*, Λάρνακα 1950.

Κωστής Κοκκινόφτας, *Ιερά Μονή Παναγίας Τροοδιτίσσης*, Θεσσαλονίκη 2013.

Λαούρης Χριστόδουλος, Κουντούρης Γεώργιος, Δαμιανίδης Ανδρέας, Παπαδόπουλλος Αθανάσιος, Καλογήρου Οδυσσεύς και Ειρήνη, *Παναγιά Κώμη Πάφου*, Λευκωσία 1968.

Μαρτίνος Αθανάσιος (επιμ.), *Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαίδεια*, τμ. 1-12, Αθήνα 1962-1968,

Μεγάλη Ορθόδοξη Χριστιανική Εγκυκλοπαίδεια, Στρατηγικές Εκδόσεις Ε.Π.Ε., τμ. 1-12, Αθήνα 2010-2015.

Μέναρδος Σίμος, *Τοπωνυμικόν της Κύπρου*, Σακελλαρίου, Αθήνα 1907.

Μερακλής Ανδρέας, *Ο βίος και τα έργα του αγίου Νεοφύτου. Και σύντομος ιστορία της ιεράς μονής του*, Λευκωσία 1976.

Μιτσίδης Ανδρέας, *Η Εκκλησία Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄, Λευκωσία 2012.

Μόρφου Μητροπολίτης Νεόφυτος, *Η Μόρφου ως Θεομόρφου. Από την Επισκοπή των Σόλων στη Μητρόπολη Μόρφου*, Λευκωσία 2011.

Μπακιρτζή Παπανικόλα Δήμητρα, Ιακώβου Μαρία (επιμ.), *Βυζαντινή Μεσαιωνική Κύπρος. Βασίλισσα στην Ανατολή και Ρήγαινα στη Δύση, Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπέζης Κύπρου*, Λευκωσία 2007.

Μπούσιας Μ. Χαράλαμπος, *Ακολουθία κοινή πάντων των Αγίων ων τίμια Λείψανα αποθησαυρίζονται εν τη Ιερά Μονή Κύκκου μετά παρακλητικού κανόνος και χαιρετιστήριων οίκων*, Αθήνα 2005.

Μπούσιας Χαράλαμπος, *Κανών Παρακλητικός εις πάντας τους εν Κύπρω διαλαμψάντας Σπηλαιώτας Οσίους*, Αθήνα 2009.

Μπούσιας Χαράλαμπος, *Ακολουθία Πανηγυρική της συνάξεως των διαλαμψάντων αγίων εν τοις ορίοις της ιεράς μητροπόλεως Ταμασού της Κύπρου*, Αθήνα 2007.

Μυριανθέας Κώστας, *Μελέται*, Λευκωσία, 1991.

Μυριανθόπούλος Κωνσταντίνος, *Χατζηγεωργάκης Κορνέσιος. Ο Διερμηνεύς της Κύπρου 1779-1809*, Λευκωσία 1934.

Νεάρχου Γ. Νέαρχος, *Μαμώνια*, Λευκωσία 2012.

Νικολαΐδης Κώστας, *Ιστορία της Ιεράς Μονής του Τιμίου και Ζωοποιού Σταυρού Ομόδους*, Λευκωσία 1968.

Ο Ζωοποιός Σταυρός, Περιοδική Έκδοση Ιεράς Μονής Σταυροβουνίου, *Λευκωσία* 2017.

Οικονόμου Χρήστος, *Οι απαρχές του Χριστιανισμού στην Κύπρο*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Πάφος 1996.

Ορθόδοξη Μαρτυρία, Παγκύπριος Σύλλογος Ορθοδόξου Παραδόσεως «Οι Φίλοι του Αγίου Όρους», Λευκωσία 1981κ.εξ.

Παπαβασίλειος Ν. Ανδρέας, *Μητρώον Αγιωνυμίας της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, Λευκωσία 2004.

Παπαγεωργίου Αθανάσιος, *Ιερά Μητρόπολις Πάφου. Ιστορία και Τέχνη*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Imprinta, Λευκωσία 1996.

Παπαγεωργίου Αθανάσιος, *Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου. Ιστορία και τέχνη σύντομος οδηγός*, Λευκωσία 2004.

Παπαγεωργίου Κώστας, *Η εύρεση του ναού της Θεοπρομήτορος αγίας Άννας στην Αλέκτορα*, Λευκωσία 2010.

Παπαγεωργίου Κώστας, *Όμοδος Ιστορία και Πολιτισμός*, Λευκωσία 2012.

Παπαγιάννης Πρωτ. Κωνσταντίνος (επιμ.), Αποστολική Διακονία της Εκκλησίας της Ελλάδας, *Ιερατικόν, περιέχων τα τω ιερεί ανήκοντα εις ταις ακολουθίαις του νυθημέρου, τας θείας και ιεράς Λειτουργίας Ιωάννου του Χρυσοστόμου, Βασιλείου του Μεγάλου, και των Προηγιασμένων και τινάς άλλας ακολουθίας και ευχάς*, Αθήνα 2007.

Παπαδιαμάντης Αλέξανδρος, *Άπαντα*, επιμ. Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος, τμ. 2, Δόμος, Αθήνα ^{2}1997.

Παπαδόπουλλος Θεόδωρος (επιμ.), *Ιστορία της Κύπρου*, Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄. γραφείο Κυπριακής Ιστορίας, τμ 1-6, Λευκωσία 1997 -2011.

Παπαδόπουλλος Σάββας, *Η Σαλαμίνα της Κύπρου. Μαρτυρίες και θεωρίες*, Λευκωσία 2008.

Παπαδόπουλλος Σωτήρης, *Η Βάσα Κοιλανίου*, Λάρνακα 2020.

Παπαρές Αυγερινός, Νεόφυτος Δημοσθένης, Ελευθερία Χρίστου, *Η Μονή του Τιμίου Σταυρού Όμοδος*, Εκκλησιαστική Επιτροπή Μονής Τιμίου Σταυρού Ομόδους, Λευκωσία 2006.

Παπαχριστόφορος Μακάριος, *Τυχικώ τω Αποστόλω*, Γαλάτα, 2006.

Παρέμβαση Εκκλησιαστική, Περιοδική έκδοση Ιεράς Αρχιεπισκοπής Κύπρου, τμ. 2007 κ.εξ., Λευκωσία 2007 κ.εξ.

Πασπάτης Γ. Αλέξανδρος, *Βυζαντιναί Μελέται*, Κωνσταντινούπολη 1877.

Παυλίδης Άντρος (επιμ.), *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Φιλόκυπρος τμ. 1-20 Λευκωσία 2011-2012.

Παυλίδης Άντρος (επιμ.), *Μεγάλη Κυπριακή Εγκυκλοπαίδεια*, Φιλόκυπρος, τμ. 1-15, Λευκωσία 1984-1991.

Παυλίδης Άντρος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου από την αρχή έως σήμερα*, Ηλία Επιφανίου, 2013,

Παυλίδης Άντρος, *Ιστορία της Νήσου Κύπρου*, Φιλόκυπρος, τμ. 1-4, Λευκωσία 1991-1993.

περδ. *Εκκλησιαστικός κήρυξ*, Λάρνακα, 1 (1911).

Περιστιάνης Ιερώνυμος, (1910), επανέκδοση μετά προλεγομένων Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Γενική Ιστορία της νήσου Κύπρου*, Επιφανίου, Λευκωσία 1995.

Πνευματική Διακονία, Περιοδική έκδοση Γραφείου Πνευματικής Διακονίας της Ιεράς Μητροπόλεως Κωνσταντίας – Αμμοχώστου, Παραλίμνη 2008 κ.εξ.

Πομπεντίμσκα Σβιτλάνα, *Ιερά Βασιλική και Σταυροπηγιακή Μονή Κύκκου*, Λευκωσία 2012.

Προκοπίου Ελένη, *Ο Συνεπτυγμένος Σταυροειδής Εγγεγραμμένος Ναός στην Κύπρο (9ος-12ος αιώνας)*, Διδακτορική Διατριβή που υποβλήθηκε στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Φιλοσοφική Σχολή Τομέας Βυζαντινής Αρχαιολογίας, Αθήνα 2006.

Ροκίδη Δ. Ειρήνη, *Η μονή Φανερωμένης Σαλαμίνας*, Αθήνα [2]1999.

Σάθας Ν. Κωνσταντίνος, *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τμ. Γ΄, Βενετία 1872, (φωτοτυπική ανατύπωση Αθήνα 1972).

Σακελάριος Α. Αθανάσιος, *Τα Κυπριακά*, τμ. Α΄-Β΄, Αθήνα 1890- 1891.

Σιμωνοπετρίτης Ιερομόναχος Μακάριος, *Νέος Συναξαριστής της Ορθοδόξου Εκκλησίας*, (α΄ έκδοση), τμ. 1-12, Αθήνα 2004-2008.

Σμυρλή Δ. Αγγελική, *Βαρνάβας και Παύλος. Με θώρακα τη δικαιοσύνη και μάχαιρα το λόγο του Θεού θρησκευτικό δράμα σε τρεις πράξεις*, Πάφος 2000.

Σταυροβουνιώτης Μοναχός Βλάσιος, *Πατερικόν της Νήσου Κύπρου*, Θεσσαλονίκη [3]1999.

Στυλιανίδης Παν. Μιχαήλ, *Ο απόστολος Τυχικός*, Λεμεσός [2]2014.

Συμωνοπετρίτης Ιερομόναχος Αθανάσιος, *Παρακκλητικός Κανών εις τον άγιον ιεράρχη Δημητριανόν επίσκοπον Κυθρέας της Κύπρου. Προστάτην των προσφύγων*, Άγιο Όρος 2016.

Σωτηρίου Α. Γεώργιος, *Τα Βυζαντινά μνημεία της Κύπρου*, Αθήνα 1935.

Σωφρονίου Θ. Μάρω, *Όθων Γιαβόπουλος. Ζωγράφος Αθηναίος 1862-1936*, Λευκωσία 2011.

Ταρσούλη Αθηνά, *Κύπρος*, τμ. 1 - 2, Αθήνα 1955 - 1963.

Τόμος Αναμνηστικός επί τη 50ετηρίδι του Περιοδικού Απόστολος Βαρνάβας 1918-1968, Λευκωσία 1975.

Τριώδιον Κατανυχτικόν, Φως, Αθήνα χ.χ.

Τσάμης Γ. Δημήτριος, *Αγιολογία της Ορθόδοξης Εκκλησίας*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, 2006.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Βίος και αι δύο ακολουθίαι του Αγίου Νεοφύτου της 24ης Ιανουαρίου και της 28ης Σεπτεμβρίου και Πατριαρχικόν Σιγίλλιον των προνομίων της Ιεράς αυτού μονής*, Λάρνακα 1953.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Η Ιερά Μονή της Τροοδιτίσσης*, (πρώτη έκδοση Λευκωσία 1954), Λευκωσία [2]1990.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Η Ιερά Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Μαχαιρά*, Λευκωσία 1968.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ιστορία της Εκκλησίας Πάφου*, Ιερά Μητρόπολις Πάφου, Λευκωσία 1971.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ο Άγιος Νεόφυτος και η Ιερά αυτού μονή*, Ιερά Μονή Αγίου Νεοφύτου, Πάφος 1955.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Ο άγιος Νεόφυτος πρεσβύτερος, μοναχός και έγκλειστος και η Ιερά αυτού Μονή*, Πάφος 1955.

Τσικνόπουλλος Π. Ιωάννης, *Παναγία η Χρυσορρωγιάτισσα. Ιστορική εν Κύπρω ιερά μονή*, Λευκωσία 1965.

Φίλης Χαρ. Λουκάς, *Το πρόβλημα των εβδομήκοντα Αποστόλων του Κυρίου*, Εναίσιμος επί διδακτορία, διατριβή υποβληθείσα εις την Θεολογικήν Σχολήν του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, Αθήνα 1976.

Φιλίππου Γεωργίου, *Ειδήσεις ιστορικαί περί της Εκκλησίας της Κύπρου*, Αθήνα 1875,

Φιλίππου Λοΐζος επιμ. Παπαδόπουλος Θεόδωρος, *Η Εκκλησία της Κύπρου επί Τουρκοκρατίας*, Κυπριολογική βιβλιοθήκη, Λευκωσία 1975.

Φιλίππου Λοΐζος, *Περιοδικό «Πάφος»*, τμ. 1-12, Πάφος 1935-1947.

Φιλίππου Λοΐζος, *Τα Ελληνικά Γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδον της Τουρκοκρατίας (1571-1878)*, τμ. Α΄, Λευκωσία 1930.

Φιλίππου Λοΐζος, *Τα Ελληνικά γράμματα εν Κύπρω. Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας 1571-1878*, Επιφανίου, Λευκωσία 2000.

Φούλιας Ανδρέας, *Βυζαντινή τέχνη. Προτοβυζαντινή περίοδος 7ος-10ος αιώνας*, Σημειώσεις προς χρήση των φοιτητών του Ανοικτού Πανεπιστημίου Κύπρου για το Πτυχιακό πρόγραμμα, χ.χ.

Φούλιας Ανδρέας, Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, *Εκκλησιαστικά μνημεία της Πόλης Χρυσοχούς*, Λευκωσία 2021.

Φούλιας Ανδρέας, Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, *Ο ναός της Αγίας Παρασκευής στη Γεροσκήπου*, Λευκωσία 2019.

Φυλακτού Κ. Αντρέα, *Στα περίγυρα της Πάφου*, Λευκωσία 1976.

Χάκκετ Ιωάννης, *Ιστορία της Ορθοδόξου Εκκλησίας της Κύπρου. Κατά μετάφραση και συμπλήρωση Χαριλάου Ι. Παπαϊωάννου*, τ. 1-3, Αθήνα – Πειραιάς 1923, 1927,1932.

χ.ο., *Ακολουθία του οσίου και θεοφόρου πατρός ημών Κενδέου του θαυματουργού*, Ιερού ναού αγίου Κενδέα, Πάφος 1984.

Χατζηδάκης Μανόλης, Δρακοπούλου Ευγενία, *Έλληνες ζωγράφοι μετά την Άλωση (1450-1850)*, τμ. 1-3, Αθήνα 1987-2010.

Χατζηκωστής Γεώργιος, *Ώρες της Πάφου*, Λευκωσία 1969.
Χατζηχριστοδούλου Χριστόδουλος, Γεράσιμος Κώστας, Παπαϊωακείμ Κυριάκος, *Εκκλησιαστικό Μουσείο Βάσας Κοιλανίου*, Λευκωσία 1999.
ΧατζηχριστοδούλουΧριστόδουλος, Φούλιας Ανδρέας, *Εκκλησιαστικά μνημεία Λυσού*, Λευκωσία 1917.
ΧατζηχριστοδούλουΧριστόδουλος, Γερασίμου Κώστας, Ριζοπούλου – Ηγουμενίδου Εφροσοσύνη, *Νέα εικόνα και ιστορική μαρτυρία Ιωάννου Κορνάρου του Κρητός*, Λευκωσία 2000.
Χριστοδούλου Ν. Μενέλαος (επιμ.), Αντιπελάργησις. Τόμος τιμητικός προς τον αρχιεπίσκοπον Κύπρου κ.κ. Χρυσόστομον επί τη εικοσιπενταετηρίδι της αρχιερατικής αυτού διακονίας, Κέντρο Μελετών Ιεράς Μονής Κύκκου, Λευκωσία 1993.

Ξενόγλωσσηβιβλιογραφία

Nestle – Aland, *Novum Testamentum Graece*, Deutsche Bibelgesellschaft, Germany 1993.
Bagiskan Tuncer, *Ottoman Islamic and islamised monuments in Cyprus*, published by Cyprus Turkish education foundation, Nicosia 2009.
Cesnola Palma di Louis, *Cyprus. Its ancient cities, tombs and temples*, London 1877.
D. G. Hogarth, *Devia Cypria. Notes of an archaeological journey in Cyprus in 1888*, London 1889, σ. 47.
E. W.Brooks, «Byzantines and Arabs in the Time of the Early Abbasid»στο:*English Historical Review*, Oxford University Press, τμ. 15 (1900), Oxford 1900.
Hackett John, *A History of the Orthodox Chrurch of Cyprus*, London 1901.
HolznerJoseph, μετάφρασηαρχ. ΙερώνυμοςΚοτσώνης, *Παύλος*, Αθήνα 1950.
I. Sevcenko, N.P. Sevcenko, *The lofe of st. Nicholas of Sion*, Hellenic College Press, Brookline Mass, 1984.
Maier Georg Franz, Karageorghis Vassos, Wartburg Von, *Paphos. history and archaeology*, Nicosia 1984.
Meadows Ian and Efthyvoulou Lonia, *Barsky's Cyprus. Revisited 1726 - 1989*, Awair Publications Limited, Nicosia 1989.
Phylactou C. Andreas, *Paphos*, Nicosia 1977.
Schabel Christopher (selected and translated), *The Synodicum Nicosiense and Other Documents of the Latin Church of Cyprus 1196 – 1373*, Nicosia 2001.
Stylianou Andreas and Stylianou A. Judith, *The Painted Churches of Cyprus. Treasures of Byzantine Art*, London 1997.
Tsiknopoullos P. I., *The Enkleistra and Saint Neophytos*, Nicosia 1965.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ – ΠΙΝΑΚΕΣ – ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

Άγιοι που έχουμε στοιχεία ότι κατά την επίγεια ζωή τους έζησαν ή πέρασαν από την Πάφο.	Άγιοι που δεν είμαστε βέβαιοι ότι πέρασαν ποτέ από την Πάφο κατά την επίγεια ζωή τους. Υπαρκτά ονόματα αγίων της ορθοδοξίας που μπορεί να τιμήθηκαν στην Πάφο.	Πρόσωπα που τίθενται σε αμφιβολία για το πραγματικό τους όνομα ή αν υπήρξαν άγιοι της ορθόδοξης Εκκλησίας ή γενικά άγιοι.
1. Αγάπιος ο εν Αρόδες 2. Αθανάσιος Αθωνίτης 3. Αλέξανδρος ο εν Αξύλου 4. Αρίστων 5. Αρκάδιος 6. Βαρλαάμ 7. Βαρνάβας ο απόστολος 8. Βαρνάβας ο εν Βάση 9. Βρυαίνη – Αγκώνα 10. Γεννάδιος 11. Δημητριανός 12. Ελένη 13. Επαφράς 14. Επιφάνιος επ. Κωνσταντίας 15. Επιφάνιος ο εν Αξύλου 16. Ευτύχιος 17. Ηρακλείδιος 18. Θεοσέβιος 19. Ιλαρίων 20. Ιούλιος 21. Καλανδίων 22. Κασσιανός ο εν Γλυφία 23. Κενδέας 24. Κόνωνας 25. Κύριλλος ή Κυριακός 26. Κωνσταντία 27. Μακάριος 28. Μάρκος 29. Μνάσων ή Ιάσων 30. Νεόφυτος **31.** Νικόλαος επ. Πάφου 32. Νικόλαος Ντβάλι 33. Νικόλαος ο Σιωνίτης 34. Νίκων επ. Αρσινόης 35. Ονησίφορος 36. Πανάρετος 37. Παύλος 38. Πήγων ή Επήγων 39. Πολύβιος, μαθητής αγ. Επιφανίου 40. Προέχιος 41. Ρόδων 42. Σαπρίκιος 43. Σέργιος Παύλος 44. Σώζοντας και οι συν αυτώ 45. Τίμων εν Βάση 46. Τυχικός 47. Φιλάγριος	1. Αββάτζερος (άγ. Κύρος και Ιωάννης) 2. Αικατερίνη 3. Ακάκιος ή Ισαάκιος 4. Αμβρόσιος 5. Αναστάσιος – Ευστάθιος 6. Ανδρόνικος 7. Αντύπας 8. Βηχιανός 9. Βικέντιος – Περκέντης 10. Γεώργιος 11. Επτά Παίδες εν Εφέσω 12. Ευφημία 13. Ευφημιανός -Νεφίνιος 14. Ζηναΐδα 15. Ηλιόφωτοι 16. Θεράπων 17. Θωμάς 18. Καλή 19. Κασσιανός Αυδήμου 20. Κουρνούτας 21. Λουκάς 22. Μάμας 23. Μαύρα - Μαύρη 24. Μαυρίκιος 25. Ορέστης 26. Παρασκευή 27. Πατέρες 28. Πέντε Μάρτυρες 29. Πολέμιος 30. Ρηγίνος 31. Σολομωνή, επτά Μακκαβαίοι, Ελεάζαρος 32. Τίμων, εις εκ των επτά διακόνων 33. Τίτος 34. Φανέντες 35. Φίλιππος εκ των δώδεκα 36. Φιλονίλλα 37. Χριστόφορος	1. Αγάπιος, Μισιτικός και Ξωρινός 2. Αμπέλης 3. Αρνιακός ή Ειρηνικός 4. Αφεντικοί 5. Γαλάτης 6. Δόντας 7. Ελισάβετ 8. Ζόγια 9. Θεόδωρος επ. Πάφου 10. Ιωάννης Καλλιέργους 11. Ιωάννης μαθητής αγ. Επιφανίου 12. Καλακατσιά 13. Καλόλυτος 14. Κιλίσιος 15. Κονώνα 16. Κορώνης ή Κορώνα 17. Κουτσουλοκέφαλος 18. Κρισπυρίων 19. Λαμπριανός ή Λιμπρός 20. Μάντης 21. Ματσουκάρης 22. Μελχίων ή Μαλχίον 23. Νεπίος ή Νήπιος 24. Νείλος, μαθητής αγ. Γενναδίου 25. Φωτεινός επ. Αρσινόης 26. Πακού ή Πατού η Υπατία 27. Σαλαμάνης ή Σαλαμίνιος 28. Στάζουσα 29. Σωτήρα 30. Τομάζος ή Χατζητουμάζος 31. Φιλιέρης (ή Σπηλιέρης) 32. Φωκίων 33. Χαρίτων ο εν Αξύλου

Κατάλογος των αγίων της Πάφου: *Ο κατάλογος αυτός έγινε με βάση την έρευνά μας. Μπορεί να αναθεωρηθεί εφόσον υπάρξουν νεότερα στοιχεία. Για μερικούς αγίους που καταγράφουμε στον κατάλογο, έχουμε επιφυλάξεις για την στήλη που τοποθετούνται, γι' αυτό αναλυτικότερα για κάθε ένα βλέπε σε κάθε κεφάλαιο που εξετάζουμε, καθώς και σε όλη την έρευνά μας.*

Χάρτης της Μητροπολιτικής Περιφέρειας Πάφου (1 Μητρόπολη Πάφου, 12 Επισκοπή Αρσινόης), από τον Εκκλησιαστικό Χάρτη της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας Κύπρου.

Πόλη και κοινότητες που εμπίπτουν στα όρια της Εκκλησιαστικής περιφέρειας Πάφου– Αρσινόης.

Αγία Βαρβάρα
Αγία Μαρίνα Κελοκεδάρων
Αγία Μαρίνα Χρυσοχούς
Αγία Μαρινούδα
Άγιος Αμβρόσιος
Άγιος Γεώργιος Κελοκεδ.
Άγιος Γεώργιος Πέγειας
Άγιος Δημητριανός
Άγιος Θωμάς
Άγιος Ισίδωρος
Άγιος Ιωάννης Σαλαμιούς
Άγιος Μερκούριος
Άγιος Νικόλαος Σαλαμιού
Άγιος Φώτιος
Ακουρδάλεια Κάτω
Ακουρδάλεια Πάνω
Ακουρσός
Αλέκτορα
Αμαργέτη
Αμπελίτης
Αναβαργός
Αναδιού
Αναρίτα
Ανδρολίκου
Ανώγυρα
Αξύλου
Αργάκα
Αρμίνου
Άρμου
Αρόδες Κάτω
Αρόδες Πάνω
Άρσος
Αρχιμανδρίτα Κάτω
Αρχιμανδρίτα Πάνω
Ασπρογιά
Αυδήμου
Αχέλεια
Βάσα Κοιλανίου
Βρέτσια
Γαλαταριά
Γεροσκήπου
Γιαλιά Κάτω
Γιαλιά Πάνω
Γιόλου
Γουδί
Δρούσεια
Δρύμου
Δρυνιά
Δορά
Ελεδιό
Έμπα
Επισκοπή
Ευρέτου
Ζαχαριά
Θελέτρα
Ίνεια
Κάθικας
Καλλέπεια
Κανναβιού
Καραμούλληδες
Κέδαρες
Κελοκέδαρα
Κιδάσι
Κιο (Ιστιντζιό)
Κισσόνεργα
Κισσούσα
Κοίλη
Κοιλίνεια
Κολώνη
Κονιά
Κούκλια (Παλαίπαφος)
Κούρδακα
Κρίτου Μαρόττου
ΚρίτουΤέρρα
Κινούσα
Λαπηθιού
Λάσα
Λειβάδι
Λέμπα
Λεμώνα
Λετύμβου
Λουκρούνου
Λυσός
Μακούντα
Μαλλιά
Μαλούντα
Μαμούνταλη
Μαμώνια
Μανδριά
Μαραθούντα
Μάρωνας
Μελάδεια
Μελαμιού
Μελάνδρα
Μέσα Χωριό
Μέσανα
Μεσόγη
Μηλιά
Μηλιού
Μούσερε
Μυρμιγκόφου
Μωρό Νερό
Νατά
Νέα Δήμματα
Νέο Χωρίο
Νικόκλεια
Όμοδος
Παλιάμπελα
Παναγιά Κάτω
Παναγιά Πάνω
Παραμάλι
Πάφος Κάτω (Νέα Πάφος)
Πάφος Πάνω (Κτήμα)
Πάχνα Κάτω
Πάχνα Πάνω
Παχύαμμος
Πέγεια
Πελαθούσα
Πενταλιά
Πέρα Βάσα
Περιστερώνα Χρυσοχούς
Πισσούρι
Πιταργού
Πιττοκόπος
Πλατανίστεια
Πλάτρες Κάτω
Πολέμι
Πόλη Χρυσοχούς
Πομός
Ποταμιού
Πραιτώρι
Πραστειό Αυδήμου
Πραστειό Κελοκεδάρων
Προδρόμι
Σαλαμιού
Σαραμά
Σίμου
Σκούλλη
Σουσκιού
Στατός
Σταυροκόννου
Στενή
Στρουμπί Κάτω
Στρουμπί Πάνω
Τάλα
Τέρα
Τίμη
Τραχυπέδουλα
Τρεμιθούσα Πάφου
Τριμιθούσα Χρυσοχούς
Τσάδα
Φάλεια
Φάσλι
Φασούλα Κελοκεδάρων
Φιλούσα Χρυσοχούς
Φοινί
Φοίνικας
Φύτη
Χλώρακας
Χολέτρια
Χόλη
Χούλου
Χρυσοχού
Ψαθί